

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

GEDİZLİ AZMÎ'NİN *KİTÂB-I HİYEL*'İ VE JUNG'UN HİLEBAZ
ARKETİPİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ
(İNCELEME-METİN-DİLİÇİ ÇEVİRİ)

Doktora Tezi

ELİFE ATEŞ

DANIŞMAN
PROF. DR. İSMAİL GÜLEÇ

TEMMUZ 2020

İMZA SAYFASI

Elife Ateş tarafından hazırlanan “Gedizli Azmî’nin *Kitâb-ı Hiyef*’i ve Jung’un Hilebaz Arketipi Üzerinden İncelenmesi (İnceleme-Metin-Diliçi Çeviri)” başlıklı doktora tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Bilgin AYDIN

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Sadık YAZAR

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Prof. Dr. Müjgân ÇAKIR

Kurumu: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Doç. Dr. Dursun Ali TÖKEL

Kurumu: İstanbul Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 16 Temmuz 2020

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Elife ATEŞ

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ

ÖN SÖZ

Tahkiyenin yani hikâye etmenin, anlatmanın tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. İnsanın en önemli özelliklerindendir, anlatma... Anlatma düşünen insanın muhakeme gücüyle; yaşadığı olayları anlamlandırıp, yaşanabilecekleri tahayyül ederek anlamlandırdığı dünyayı bir başka insana, nesle, çağa sözcüklerle aktarmasıdır. Bugün çok eski insanların anlamlandırdıkları hayatlarına, dünya görüşlerine bizlere bıraktıkları hikâyeleri aracılığıyla şahitlik etmemizi insanın olanı ya da olması muhtemel olanı anlatma ihtiyacına borçluyuz. Zira “Anlatı, insanlık tarihinin kendisiyle başlar; dünyanın hiçbir yerinde anlatısı olmayan bir halk yoktur” (Barthes 1988: 7).

Eski Türk Edebiyatında bir olayı anlatan tarih, masal, efsane, lâtife, destan, menkıbe gibi tahkiyeye yani hikâye etmeye dayalı manzum mensur bütün eserler ekseriyetle “hikâye” olarak adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra hikâye türünden bir eser de destan, kıssa, efsane, menkıbe, lâtife, tarih, nevâdir vb. isimlerle de anılabilmiştir (Kavruk 1998: 7). Hikâye edebî türü çeşitli zaman ve muhitlerde farklı isimler almıştır.

İncelememize konu olan *Kitâb-ı Hiyel* “hile” teması altında İskendernâme, letaifnâme gibi farklı türlerden derleme hikâyeleri barındıran, bunun yanı sıra bünyesinde tercüme ve telif hikâyelere de yer veren, yazarı Gedizli Azmî tarafından III. Murad ve Kara Üveys Çelebi’ye sunulmak üzere yazılmış ve nasihatnâme özellikleri taşıyan manzum mensur karışık bir hikâye mecmuasıdır. Eser ilk olarak III. Murad’a sunmak üzere yazılmış, daha sonra dibacesi değiştirilerek Kara Üveys Paşa’ya sunulmuştur. III. Murad’a sunulmak üzere hazırlanmış nüsha Seyyid Ahmed eliyle Hicrî 1010 (1601-02) yılında istinsah edilmiştir. Topkapı Sarayı’nda bulunan bu nüshadan hareketle Kara Üveys Çelebi’ye sunulmak üzere yeni bir nüsha oluşturulmuştur. British Library’de bulunan bu nüsha müellif hattıdır ve Hicrî 995 (1586-7) yılında telif edilmiştir. *Kitâb-ı Hiyel* “hile” temalı bir hikâye mecmuası olması, devlet büyüklerine sunulmuş olup nasihatnâme özellikleri taşıması, muhtevasının çeşitliliği, disiplinler arası okumalara uygun olması gibi hususiyetleri dolayısıyla önem arz etmektedir.

Bu çalışmayla Gedizli Azmî’nin *Kitâb-ı Hiyel*’inin transkripsiyonlu metninin hazırlanması, günümüz Türkçesine çevrilerek bilim dünyasına ve günümüz okuyucusuna tanıtılması; dil, üslup ve muhtevasına yönelik yapılacak incelemelerle

eserin anlaşılır kılınması; akabinde Carl Gustav Jung'un *hilebaz* arketipi üzerinden incelenerek disiplinler arası bir çalışma ortaya konması amaçlanmıştır.

Kitâb-ı Hiyel ayrı bir bölüm addedemeyeceğimiz içinde hamdele ve salvelenin bulunduğu mensur bir girişle başlamaktadır. Dünyanın yaratılışından itibaren hilenin var olduğunu ve hilekârların en meşhur hilebazların ruhuna bile ders verecek kıvama geldiğini bu giriş kısmında yazar muhatabına sunmaktadır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hükümdarların, vezirlerin ve alimlerin hile temalı hikâyelerine şahit oluruz. İkinci bölümde ise şahıs kadrosu medrese talebeleri, esnaflar, şehzadeler, hayvanlar ve son kısımlarda ise özellikle kadınlardan oluşan geniş bir hikâye yelpazesi yer almaktadır. Eserde toplam altmış yedi hikâye bulunmaktadır. Yazar eserini devlet erkanına nasihat amacıyla yazdığını ifade eder. Nitekim eser devlet erkanına yönelik, dinî dünyevî genel ahlak ve sosyal hayatla ilgili pek çok öğüt barındırır.

Dört bölümden oluşan tez; çalışmanın amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgilerin verildiği bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Bu giriş bölümünün ardından gelen birinci bölümde eserin müellifi Gedizli Azmî ile ilgili biyografi kısmı, yazarın eserleri, *Kitâb-ı Hiyel*'in kaynakları, muhtevası ve türü, dil ve üslup özellikleri ve kısa bir özeti yer alır. İkinci bölümde Jung'un arketip teorisi; *benlik*, *ego*, *persona*, *gölge*, *anima/animus*, *bireyleşme/bütünleşme*, *kolektif bilinçdışı* gibi terimler üzerinden ortaya koyulmuş, bu teorinin edebiyatla ilişkisi ve bir gölge arketip olan *hilebaz* üzerine kapsamlı bir açıklama getirilmiştir. *Hilebaz* gölge arketipi kendisinin ve çevresinin hayatında çeşitli manipülasyonlar yapan, aldatmacalara başvuran olgunlaşmamış bir erkek enerjisidir (Moore ve Gillette 1995: 29). Kişileri bir imaj yaratarak ve bu imaja inandırarak manipüle eder ve ayaklarını kaydırır, daha sonra da bu durumla eğlenir. *Hilebaz* arketipi bir gölge arketip olması dolayısıyla her yerde karşımıza çıkar. Zira “Ne kadar istenmeyen ilan edilmişse de ısrarcı ve yoğun gücüyle nereye gidersek gidelim hemen arkamızdan gelen karanlık bir dost, hatta tam anlamıyla bir gölge gibidir” (Stevens 2014: 92). *Kitâb-ı Hiyel* de ana teması “hile” olan ve nasihatnâme özellikleri taşıyan bir hikâye mecmuası olduğu için gölgesiyle yüzleşip bütünleşmiş ya da gölgesinin tesirinde kalmış birçok hilebaz figürü bünyesinde barındırır. Hilebazı kimi zaman Jungçu bir bütünleşmeyi yaşamış

“bütüncül” bir büyücünün¹ bünyesinde kimi zaman bütünleşmemiş büyücülerde kimi zaman bütünleşmiş bir kralda kimi zaman bütünleşmemiş bir kralda kimi zaman âşıktaki kimi zaman bir kadında kimi zaman bir tabip de kimi zaman bir medrese talebesinde kimi zaman ise bir şehir serserisinde görürüz. Kimi zaman da hilebazı Jungçu “bütünleşme”nin başrollerinden “anima”nın yanı başında görürüz. Tezin üçüncü bölümünde *Kitâb-ı Hiye*²’de bütüncül büyücü, bütünleşmemiş büyücü; bütüncül kral ve bütünleşmemiş kral örnekleri hilebaz arketipiyle ilişkili bir biçimde ele alınacaktır. Büyücü ve kral arketiplerine yoğunlaşılmasının nedeni eserin bir nasihatnâme özelliği taşıması ve içerdiği hikâyelerin hacimli bir kısmının baş kahramanının büyücü ve kral arketiplerinin temsilcileri olarak addedilebilecek *vezir* ve *padişah*ların olmasıdır. Bunun dışında *Kitâb-ı Hiye*²’de büyücü temsilinin hatırısayılır bir kısmını da kadılar, hekimler ve danışmentler oluşturmaktadır. Müellifin sunduğu hikâyeler aracılığı ile gerek III. Murad’a olsun, gerek Üveys Çelebi’ye öğüt vermek amacı güttüğü düşünülmektedir. Nitekim bu hikâyeler dönemin problemlerine ayna tutması açısından da kayda değer bilgiler içerir. Eserin nasihatnâme yönü düşünüldüğünde de sunulduğu padişaha (Sultan III. Murad) ve vezire (Üveys Paşa) olası yolsuzluklar ya da vuku bulan yolsuzluklar mizahi bir dille anlatılıp hikâyelerin sonlarında yer alan eleştirel şiirler ile durumla ilgili ne yapılması gerektiği hakkında yorumlar sunulmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde eserin nüsha tavsifi yapılarak, metnin hazırlanışında izlenilen yol belirtilmiş; eser transkribe edilmiş ve aynı zamanda günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Sonuç bölümünde *Kitâb-ı Hiye*² hakkında varılan sonuçlar ve tespitler ortaya konulmuştur.

Çalışılan eser; psikoloji dalıyla disiplinler arası bir okuma amaçlandığı için uzun ve meşakkatli bir çalışma sürecine sebep olmuştur. Bu zor süreçte yönümü kaybedip her kafam karıştığında ve kendimi psikolojik terminoloji dilinde kaybolmuş bulduğumda ne yapmam gerektiğini göstererek beni her seferinde çıkmazdan kurtaran ve bana sağlam bir yol haritası çizen sabırlı hocam ve tez danışmanım Prof. Dr. İsmail GÜLEÇ’e çok teşekkür ederim. Metin ortaya konulurken takıldığım her konuda

¹ İngilizcesi “magician” olan Büyücü terimi Türkçede kullandığımızdan daha geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Magician “ilim, bilgelik, rehberlik” gibi özelliklere de sahiptir ve terimi bu bağlamda değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

rahatlıkla yardımına başvurabildiğim, sabırla ve titizlikle çalışmamla ilgilenen değerli hocam Prof. Dr. Sadık YAZAR'a; tez jürimde olmayı kabul ederek tezimi sabırla okuyan, tez izleme jürilerinde bilgisini cömertçe paylaşan Prof. Dr. Bilgin AYDIN'a; doktoranın ders aşamasında kendisinden çokça ilham aldığım kıymetli hocam Prof. Dr. Emine YENİTERZİ'ye; tez metnimde yer alan Farsça kısımları itina ile okuyup gerekli düzeltmeleri yapan kıymetli hocam Dr. Ahmet Çelik'e; beni Jung ile gerçek manada tanıştıran ve bu tanışma sürecinde bana refakat eden Nefs Psikoanalisti Yasemin ÇIRPAN'a; tez sürecinde doküman tasnifimi büyük ölçüde kolaylaştıran Citavi programı ile beni tanıştıran ve gerekli teknik desteği büyük bir yardımseverlikle bana sunan kıymetli hocam Dr. Ümit GÜNEŞ'e; Gedizli Azmî Bey'in torunlarından olan ve yazarın biyografisini oluştururken pek çok belgeyi cömertçe benimle paylaşan M. Sadık BOZBEY'e; tez sürecimi maddi olarak destekleyen TÜBİTAK'a çok teşekkür ederim.

Son olarak, tezin her zorlu aşamasına şahitlik eden ve maddi manevi desteğini benden esirgemeyen aileme, özellikle de sevgili Babam'a minnettarım. Sıkıntılarımı paylaşıp sevgisini, şefkatini üzerimde hissettiren Annem'e, derdimle dertlenip sevincimle sevinen ablalarım ve abilerime çok teşekkür ederim. Tez sürecini bana eğlenceli kılan yeğenlerim ve arkadaşlarıma da çok teşekkür ederim. Bütün teşekkürlerin hakiki merceine sonsuz şükürler olsun.

İstanbul; Temmuz, 2020

Elife ATEŞ

ÖZET

GEDİZLİ AZMÎ'NİN *KİTÂB-I HİYEL*'İ VE JUNG'UN HİLEBAZ ARKETİPİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ

(İNCELEME-METİN-DİLİÇİ ÇEVİRİ)

Ateş, Elife

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. İsmail Güleç

Haziran, 2020. 713 Sayfa.

Bu tez ile 16. yüzyıl şair ve yazarlarından Gedizli Azmî'nin manzum mensur karışık bir hikâye mecmuası olan *Kitâb-ı Hiye'l*inin transkripsiyonlu metninin hazırlanması, günümüz Türkçesine çevrilerek bilim dünyasına ve günümüz okuyucusuna tanıtılması; dil, üslup ve muhtevasına yönelik yapılacak incelemelerle eserin anlaşılır kılınması; akabinde Carl Gustav Jung'un *hilebaz* arketipi üzerinden incelenerek disiplinler arası bir çalışma ortaya konması amaçlanmıştır. *Kitâb-ı Hiye'l* "hile" temalı bir hikâye mecmuası olması, III. Murad ve Kara Üveys Çelebi gibi devlet büyüklerine sunulmak amacıyla yazılması, nasihatnâme özellikleri taşıması, muhtevasının çeşitliliği dolayısıyla disiplinler arası okumalara uygun olması sebeplerinden ötürü önem arz etmektedir. İskendernâme, letaifnâme gibi farklı türlerden derleme hikâyeleri barındıran, bunun yanı sıra bünyesinde tercüme ve telif hikâyelere de yer veren eserin bilinen iki nüshası sırasıyla, Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1279 ve British Library Or. 7836'de kayıtlıdır.

Dört bölümden oluşan tez; çalışmanın amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgilerin verildiği bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Bu giriş bölümünün ardından gelen birinci bölümde eserin müellifi Gedizli Azmî ile ilgili biyografi kısmı, yazarın eserleri, *Kitâb-ı Hiye'l*in kaynakları, muhtevası ve türü, şekilsel özellikleri ve kısa bir özeti yer alır. İkinci bölümde Jung'un arketip teorisi; *benlik*, *ego*, *persona*, *gölge*, *anima/animus*, *bireyleşme/bütünleşme*, *kolektif bilinçdışı* gibi terimler üzerinden ortaya konmuş, bu teorinin edebiyatla ilişkisi ve bir gölge arketip olan *hilebaz* üzerine kapsamlı bir açıklama getirilmiştir. Üçüncü bölümde *Kitâb-ı Hiye'l*de yer alan ve *hilebaz kral*, *hilebaz büyücü* temsilcileri olan karakterler üzerinden *Kitâb-ı Hiye'l*de *Hilebaz*'ın Arketipik İmgeleri ve İşlevleri ortaya konmuştur. Çalışmanın dördüncü

bölümünde eserin nüsha tavsifi yapılarak, metnin hazırlanışında izlenen yol belirtilmiş; eser transkribe edilmiş ve aynı zamanda günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Sonuç bölümünde *Kitâb-ı Hiyel* hakkında varılan sonuçlar ve tespitler ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gedizli Azmî, *Kitâb-ı Hiyel*, hikâye, nasihatnâme, Jung'un hilebaz arketipi



ABSTRACT

GEDİZLİ AZMÎ'S *KİTÂB-I HİYEL* AND ITS ANALYSIS OVER JUNG'S TRICKSTER ARCHETYPE

(TEXTUAL ANALYSIS-TEXT- INTRALINGUAL TRANSLATION)

Ateş, Elife

Dissertation, Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Dr. İsmail Güleç

July, 2020. 713 page.

The aim of this thesis is to bring to light a prose and verse mixed 16th century story collection called *Kitâb-ı Hiyel* by Gedizli Azmî who is both a poet and prose-writer. In this study, based on the two manuscripts of the work one registered in Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1279 and the other in British Library Or. 7836, a transcription and an intralingual translation of the text are provided with the aim of introducing it to the academic community and today's readers. And then the text is examined according to its form and context. Moreover, it is aimed to make an interdisciplinary work by analysing it through the *trickster* archetype by Carl Gustav Jung.

Kitâb-ı Hiyel has importance because it is a story collection with the main theme *trick*, it is aimed to be presented to the state elders like Murad III and Kara Üveys Çelebi, it has the features of a conduct book and it is suitable for interdisciplinary readings. It contains derived stories from the works such as İskendernâme, letaifnâme. It also has translation and copyright parts.

This thesis which consists of four parts starts with an introduction part which gives information about the aim, method and sources of this study. In the first chapter of the study a biography of Gedizli Azmî and information about his works are given. Afterwards a summary of the work, its thematic and structural features are given. In the second chapter, Jung's archetypal theory is put forward on terms such as *self*, *ego*, *persona*, *shadow*, *anima/animus*, *individuation*, *collective unconscious*. Then a comprehensive explanation has been made on the relationship between this theory and literature and trickster archetype which is also known as a shadow archetype. Subsequently, in the third part the archetypal images and functions of trickster in

Kitâb-ı Hiyel have been revealed through the analysis of the characters which are representatives of the *trickster king* and the *trickster magician* in *Kitâb-ı Hiyel*. In the fourth chapter manuscripts used in preparing the text and the rules anticipated in the course of this study are described. Lastly, both the transcription and intralingual translation of the text are provided. In the conclusion, the outcomes and determinations about *Kitâb-ı Hiyel* are presented.

Key Words: Gedizli Azmî, *Kitâb-ı Hiyel*, narrative, book of conduct, Jung's trickster archetype



İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	viii
ABSTRACT	x
İÇİNDEKİLER	xii
KISALTMALAR	xiv
TABLolar LİSTESİ	xv
GİRİŞ	1
Amaç, Yöntem ve Kaynaklar	1
BÖLÜM I. <i>KİTÂB-I HİYEL</i>	5
1. 1. Eserin Yazarı Gedizli Azmî kimdir?	5
1. 1. 1. Eserleri	11
1. 1. 1. 1. <i>Divan</i>	11
1. 1. 1. 2. <i>Kitâb-ı Hiyel</i>	12
1. 2. Eserin Kaynakları	14
1. 3. Eserin Muhtevası ve Türü	22
1. 3. 1. <i>Kitâb-ı Hiyel</i> Letaifnâme midir?	24
1. 3. 2. Bir Nasihatnâme Olarak <i>Kitâb-ı Hiyel</i>	26
1. 4. Eserin Dili ve Üslubu	32
1. 5. Eserin Özeti	40
BÖLÜM II. JUNG'UN ARKETİP TEORİSİ VE <i>HİLEBAZ</i> ARKETİPİ	60
2. 1. Jung'un Arketip Teorisi	61
2. 1. 1. Arketip Nedir	62
2. 1. 2. Jung'un Psişe Modeli	63
2. 1. 3. Benlik, Ego, Persona, Gölge, Anima/Animus	64
2. 1. 4. Bireyleşme/Bütünleşme	69
2. 1. 5. Bireyleşme/Bütünleşme Sürecinde Arketiplerin İşleyişi	72
2. 2. Arketip Teorisi ve Edebi Eser İlişkisi	74
2. 2. 1. Edebi Eserlerin Terapötik Yönü	74
2. 2. 2. Edebi Eserlerde Arketipsel İmgeler	76
2. 3. Hilebaz Arketipi	79
2. 3. 1. <i>Hilebazın Edebi İşlevselliği</i>	83
BÖLÜM III. <i>KİTÂB-I HİYEL</i> 'DE <i>HİLEBAZ</i> 'IN ARKETİPİK İMGELERİ VE İŞLEVLERİ	84
3. 1. <i>Kitâb-ı Hiyel</i> 'de Hilebaz Büyücüler	85
3. 1. 1. <i>Kitâb-ı Hiyel</i> 'de Bütüncül Büyücü Örnekleri	88
3. 1. 2. <i>Kitâb-ı Hiyel</i> 'de Bütünleşmemiş Büyücü Örnekleri	114
3. 1. 3. Nasreddin Hoca'nın <i>Hilebazlığı</i> Üzerine	128
3. 2. <i>Kitâb-ı Hiyel</i> 'de Hilebaz Krallar	134
3. 2. 1. <i>Kitâb-ı Hiyel</i> 'de Bütüncül Kral Örnekleri	138
3. 2. 2. <i>Kitâb-ı Hiyel</i> 'de Bütünleşmemiş Kral Örnekleri	175

BÖLÜM IV. <i>KİTÂB-I HİYEL</i> 'İN TRANSKRİPSİYONLU METNİ VE DİLİÇİ	
ÇEVİRİSİ.....	185
4. 1. Nüsha Tavsifi	185
4. 2. Metin Tespitinde İzlenen Yol ve Transkripsiyon Sistemi.....	190
4. 3. Transkripsiyonlu Metin	197
4. 4. Diliçi Çevrili Metin	482
SONUÇ	689
KAYNAKÇA.....	692
ÖZ GEÇMİŞ	697



KISALTMALAR

Ar.	:	Arapça
B	:	British Library Or. 7836
bkz.	:	Bakınız
c.	:	Cilt
c.c	:	Celle celaluhu
çev.	:	Çeviren
ç. n.	:	Çevirenin notu
ed.	:	Editör
H.	:	Hicrî
haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazret-i
M.	:	Miladî
MÖ	:	Milattan önce
no	:	Numara
ö.	:	Ölüm
ör.	:	Örnek
s.	:	Sayı
s.a.v	:	Sallalahü aleyhi ve sellem
str.	:	Satır
T	:	Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1279
t. y.	:	Tarih yok
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
vd.	:	ve devamı, ve diğerleri

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1 :	<i>Kitâb-ı Hiyel</i> de Yer Alan Atasözü ve Deyim Örnekleri	35
Tablo 2 :	Nüshalarda Farklı Kelime Örnekleri	40
Tablo 3 :	<i>Kitâb-ı Hiyel</i> de Yer Alan Hikâyeler	56



GİRİŞ

Amaç, Yöntem ve Kaynaklar

Bu tezin amacı; *hile* teması altında İskendernâme, letaifnâme gibi farklı türlerden derleme hikâyeleri ihtiva eden, bunun yanı sıra bünyesinde tercüme ve telif hikâyelere de yer veren, yazarı Gedizli Azmî tarafından III. Murad ve Kara Üveys Çelebi'ye sunulmak üzere ve nasihatnâme olarak yazılmış bir hikâye mecmuası olan *Kitâb-ı Hiyel*'in transkribe edilerek ve günümüz Türkçesine çevrilerek bilim dünyasına ve günümüz okuyucusuna tanıtılması; dil, üslup ve muhtevasına yönelik yapılacak incelemelerle eserin anlaşılır kılınması; akabinde eserin *hile* temasına uyumlu olarak arketipsel eleştiri bağlamında Carl Gustav Jung'un *hilebaz* arketipi üzerinden incelenerek disiplinler arası bir çalışma ortaya konması olarak belirlenmiştir.

Gedizli Azmî'nin Kitâb-ı Hiyel'i ve Jung'un Hilebaz Arketipi Üzerinden İncelenmesi başlıklı tezin hazırlanması için öncelikle tezin yazım amacına uygun olarak tez çalışmasında kullanılacak yöntem belirlendi. Bu amaç ve yöntem doğrultusunda bir çalışma planı ve takvimi oluşturuldu. Çalışmamızın nitel bir çalışma olması sebebiyle öncelikle dokümanter araştırma yöntemi benimsenerek var olan kütüphane, arşiv, müze, internet vb. kaynaklardan bilimsel çalışmaların bir gereği olarak tez konusuna yönelik literatür taraması yapıldı. Çalışmanın doğası gereği doküman analiz yöntemi ve klasik şarkiyatçıların metin neşri yöntemleri birlikte kullanıldı. Yapılan tarama neticesinde muhtelif dokümanlardan elde edilen bilgiler Citavi (Reference Management and Knowledge Organization²) programı kullanılarak tasnif edildi. Tasnif edilen bilgiler detaylı bir biçimde analiz edilerek tezin konusuna yönelik çıkarımlarda bulunuldu ve bu çıkarımlar bahsedilen kaynaklar referans gösterilerek desteklenip okuyucuya sunuldu.

Tezin birinci bölümünde öncelikle arşiv belgeleri, dönemin tezkireleri, nüfus kayıtları, çeşitli makale, kitap ve ansiklopedi gibi dokümanlardan elde edilen veriler tasnif edilip analiz edilerek Gedizli Azmî'nin detaylı bir biyografisi ortaya konmuştur. İkinci

² Referans Yönetimi ve Bilgiyi Organize Etme

olarak çeşitli İskendernâmeler, letâif kitapları, mesnevîler, divanlar taranarak bu dokümanlardan elde edilen veriler tasnif edilmiş, tasnif edilen veriler neticesinde *Kitâb-ı Hiyel*'de yer alan hikâyelerin ve şiirlerin kaynakları tespit edilmiş, eserin bir kısmının tercüme, bir kısmının derleme ve bir kısmının da telif olduğu ortaya konmuştur. Eserin kaynaklarının tamamının tespiti alandaki eserlerin çeşitliliği ve çokluğu hasebiyle bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Üçüncü olarak yazarının biyografisi de göz önünde bulundurularak eserin içerik analizi yapılmış ve muhtelif kaynaklarda bir letaifname olarak geçen eserin letaifname olup olmadığı tartışılmış ve metinden elde edilen verilerle desteklenerek her ne kadar İskendernâme, letaifnâme ve daha başka türlerden hikâyeleri ihtiva etse de eserin bir nasihatnâme olarak yazıldığı ortaya konmuştur. Dördüncü olarak eserin biçim analizi yapılmış, derleme bir mecmua olması hasebiyle hikâyeler arasında üslup farklılıkları ortaya konmuş, eser dili ve üslubu bakımından analiz edilmiş hem mensur kısımlarda hem manzum kısımlarda esere anlaşılır, akıcı bir üslubun hâkim olduğu ortaya konmuştur. Eserin şekil, içerik, dil ve üslup incelemesi yapılırken klasik incelemelerden farklı olarak bu malzemelerinin metin içindeki biçimsel ve işlevsel kullanımları tespit edilerek metnin portresi çizilmeye çalışılmıştır. Son olarak eserin kısa bir özeti verilmiştir.

Bu tezin en önemli amaçlarından biri de bir hileler kitabı olan *Kitâb-ı Hiyel*'in arketipsel eleştirisi bağlamında Jung'un *trickster/hilebaz* arketipi üzerinden incelenmesidir. Bu bağlamda tezin ikinci bölümünde Jung'un Arketip Teorisi ve onun edebi eserle ilişkisinin ortaya konması hedeflenmiştir. Jung'un *Man and His Symbols*, *Dört Arketip*, *Analitik Psikoloji* başlıklı eserleri gibi birincil kaynaklardan ve Antony Stevens, Robert Moore, S. Carol Pearson gibi önemli Jung araştırmacılarının ikincil kaynaklarından elde edilen veriler tasnif edilip İngilizce olanlar Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra tasnif edilen veriler analiz edilmiş ve Jung'un Arketip Teorisi; Jung'un Psişe Modeli, *benlik*, *ego*, *persona*, *gölge*, *anima/animus*, *bireyleşme/bütünleşme*, *kolektif bilinçdışı* gibi terimler üzerinden ortaya konmuştur. Akabinde Aristoteles'in *Poetika*, Harold Bloom'un *Bloom's Literary Themes: The Trickster*, *Leonard Jackson'in Literature, Psychoanalysis and the New Sciences of Mind* isimli eserlerinden elde edilen verilerin tasnifi ve analizi neticesinde kuramın edebi eserlerle ilişkisi "Edebi Eserlerin Terapötik Yönü", "Edebi Eserlerde Arketipsel İmgeler" başlıkları altında ele alınmıştır. Daha sonra *hilebaz* arketipi ve bu arketipin edebi işlevselliği ele alınmıştır. Teorik zemin tezin ikinci bölümünde yeterince

sağlamlaştırıldıktan sonra üçüncü bölümde “*Kitâb-ı Hiye’de Hilebaz’ın Arketipik İmgeleri ve İşlevleri*” başlığı altında hilebazın *büyücü* ve *kral* arketipleriyle bağlantısı ortaya konup *Kitâb-ı Hiye’de* yer alan hilebaz büyücü, hilebaz kral örnekleri hikâyelerde büyücü ve kral arketiplerinin temsili olan *padişahlar* ve *vezirler* üzerinden ortaya konmuştur. Zira *Kitâb-ı Hiye’de* yer alan hilebaz büyücü ve hilebaz kral örneklerinin ekseriyetle vezirler ve padişahlar olduğu tespit edilmiştir. Bu tespit ile eserin nasihatnâme olması arasında sıkı bir bağın olduğu ortaya konmuştur. Bunun dışında *Kitâb-ı Hiye’de* büyücü temsiline hatırısayılır bir kısmını da kadılar, hekimler ve danışmentlerin oluşturduğunu belirtmek gerekir. Müellifin sunduğu hikâyeler aracılığı ile gerek III. Murad’a olsun, gerek Üveys Çelebi’ye öğüt vermek amacı güttüğü gözlemlenmektedir. Nitekim bu hikâyeler dönemin problemlerine ayna tutması açısından da kayda değer bilgiler içermektedir. Eserin nasihatnâme yönü düşünüldüğünde de yazarın padişaha (Sultan III. Murad) ve vezire (Üveys Paşa) olası yolsuzluklar ya da vuku bulan yolsuzlukları mizahi bir dille anlatıp hikâyelerin sonlarında yer verdiği eleştirel şiirler ile durumla ilgili ne yapılması gerektiği hakkında yorumlar sunduğu kanaatine varılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde *Kitâb-ı Hiye’*in Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1279 ve British Library Or. 7836’de kayıtlı nüshaları baz alınarak transkripsiyonu yapılmıştır. Eserin British Library Or. 7836’da kayıtlı olan nüshası müellif hattı olmasına rağmen sonradan oluşturulmuş ve Topkapı nüshasına göre oldukça eksik bir nüsha olduğu için metin tespitinde esas olarak alınmamıştır fakat Topkapı nüshasında okunamayan ya da vezin ve anlam göz önünde bulundurulduğunda yanlış olabileceği düşünülen kısımların doğru tespiti için eserin British Library nüshasına da başvurulmuştur. İbarelerin British Library nüshasında yer alan formları tercih edildiğinde bu durum dipnotta belirtilmiştir. Eserin British Library nüshasının müellif hattı olmasına rağmen Topkapı nüshasından hareketle oluşturulmasından dolayı eserin Topkapı nüshasına kaynaklık eden başka bir nüshanın varlığının elzem olması ve eserin bu nüshalarından başka nüshalarının var olup olmadığından emin olunamaması gibi hususlar eserin tenkitli metin şeklinde hazırlanmasına engel teşkil etmiştir. Ayrıca eserin günümüz Türkçesine dil içi çevirisi yapılmıştır. Dil içi çeviri ile Osmanlı Türkçesine vakıf olmayan daha geniş bir kitleye hitap etmesi amaçlanmıştır. Dil içi çeviride serbest çeviri yöntemi benimsenmiş, kaynak metnin söz dizimine kelimesi kelimesine bağlı kalmak gibi bir amaç güdülmemiştir. Bölümde metnin kurulmasında

izlenen yol ve tercih edilen imla hususiyetleri ile incelemede kullanılan nüshaların tavsifi de yapılmıştır.

Sonuç bölümünde *Kitâb-ı Hiyel* hakkında varılan sonuçlar ve tespitler ortaya konulmuştur.



BÖLÜM I. *KİTÂB-I HİYEL*

1. 1. ESERİN YAZARI GEDİZLİ AZMÎ KİMDİR?

Azmî ile ilgili olarak elde edilen bilgileri kronolojik olarak sıralayacak olursak kendisiyle ilgili ilk bilgiler 16. yüzyıl tezkirecilerinden Ahdî ve Hasan Çelebi tezkirelerinde karşımıza çıkmaktadır. Dönemin diğer tezkirelerinde şairin ismine rastlanmamıştır. Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sında kendisiyle ilgili şu bilgiler yer alır:

Kütâhiyye kurbünde Gedüs-nâm kaçabadandır. Ehl-i tımâr tâifesindendir. Rûz u şeb erbâb-ı ma'ârifetle hem-nîşîn ve aşhâb-ı devletle kârin olmağla tahşîl-i ma'rifet ve tekâmîl-i fazîlet ve zebân-ı Fûrs'e mümâreset ve fûnûn-ı şî're müdâvemet itmeden hâlî degüldür. Binâen 'âla-zâlik eş'âr-ı dürer-bârı pāk ve kelimât-ı şeker-güftarı ferahnāk ve pesend-i ehl-i idrâkdür. Bu gâzel-i muhayyel-i bî-bedel ile bir iki kıt'a-i pür-meşel ol nâzım-ı nazm ebyâtıdır bu evrâka sebt olındı. *Gazel*³ (Solmaz 2018: 233)

Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-şuarâ*'sında ise Azmî ile ilgili olarak sadece “Vilâyet-i Germiyândan erbâb-ı ze'âmetdendir. Bu matla' anundur⁴” (Sungurhan 2017: 561) yazmaktadır.

17. yüzyıl tezkirelerinden Riyâzî ve Fâizî tezkirelerinde de Azmî ile ilgili bilgiler mevcuttur. Dönemin diğer tezkirelerinde kendisiyle ilgili malumata rastlanmamıştır. Riyâzî'nin *Riyâzü's-şuarâ*'sında yer alan bilgiler şu şekildedir: “Nâmı Murâd'dur. Vilâyet-i Germiyan'de Gedüs'den erbâb-ı tîmârdandır. Bu iki beyt anuñdur,⁵ Dîvân'ından intihâb olunup sebt olındı [...] Biñ on altıda fevt olmışdur.” (Açıkgöz 2017: 228) Fâizî'de ise sadece “Azmî Gedusî divanı görölüp bu beyitler⁶ sebt olındı.” yazmaktadır (Kayabaşı 1997: 402).

³ Söz konusu şiirler “Eserleri” başlığı altında verilmiştir.

⁴ Beyit “Eserleri” başlığı altında verilmiştir.

⁵ Beyitler “Eserleri” başlığı altında verilmiştir.

⁶ Beyit “Eserleri” başlığı altında verilmiştir.

Aktarımlardan da anlaşılacağı üzere Azmî ile ilgili en çok malumat Ahdî'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sında yer almaktadır. Ahdî tezkiresine aldığı şairleri bir kısmı ile görüşüp eserlerini etraflıca incelediğini, bazıları ile arasında “hukuk-ı sâbika” bulunduğunu ifade etmiştir. Bazı şairler ile ilgili malumatı ise duyduğunu belirtmiştir. Kimi şairle ise mektuplaşmıştır. Kimi şair ile de kuvvetli bir dostluk ve kardeşlik derecesinde bir irtibatı vardır (Solmaz 2018: 19-20). Ahdî bazı şairlerle ilgili yazdığı malumatı nasıl edindiğini söylerken Azmî ile ilgili bilgiyi nasıl edindiğini söylememiştir. Azmî ve Ahdî'nin ortak paydada buluşabilecekleri unsurları göz önünde bulundurarak bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Ahdî tezkiresini II. Selim'e Kütahya'da sancak beyi iken sunmuştur. Azmî'nin de o zamanın Kütahya'sının Gediz kasabasından olduğu düşünülürse karşılaşma ihtimalleri vardır. Ayrıca Ahdî'nin Azmî'yi tanıtırken “Rûz u şeb erbâb-ı ma'ârifetle hem-nîşîn ve aşhâb-ı devletle kârin” (Solmaz 2018: 233) ifadelerini kullanması ikilinin şehzadenin muhitinde karşılaşmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Zira II. Selim'in -muhtemelen Kütahya Sancakbeyliği hasebiyle- muhitinde Gedizli kişilerin olduğunu biliyoruz. Bunlardan biri Gedizli Şeyh Süleyman Efendi'dir. II. Selim'in 1574 yılının ekim ayında dünyalık zevklerden el etek çekip tövbe ettiğini ve Gedizli Şeyh Süleyman Efendi'yi isteterek onunla görüşüp vasiyette bulunduğu (Emecen 2009: 417) bilinmektedir. Kaynaklarda Gedizli Şeyh Süleyman Efendi ile ilgili tafsilatlı bir bilgi bulamamakla birlikte Gedizli Şeyh Süleyman Efendi ile Azmî'nin biri birlerini tanımaları muhtemeldir. Zira Ahdî de Azmî'nin “aşhâb-ı devletle kârin” olduğunu ifade etmekte idi.

Azmî'nin “aşhâb-ı devletle kârin” olduğu *Kitâb-ı Hiyel*'i önce III. Murad'a sunmak için yazmış olması⁷ ve ardından dibacesini değiştirip Kara Üveys Paşa'ya sunmasından da anlaşılmaktadır. Bu yakınlığın temelleri muhtemelen II. Selim Kütahya'da sancakbeyi iken atılmıştır. III. Murad'ın on iki yıl süren Saruhan sancak beyliği sırasında ise pekiştiği ihtimal dahilindedir. Nitekim III. Murad'ın Manisa'daki şehzadeligi döneminde tesirinde kaldığı üç kişiden⁸ birinin de o zaman defterdarı olan Kara Üveys Çelebi olduğu bilinmektedir (Kütükoğlu 2006: 172). III. Murad'ın padişahlığı döneminde de Üveys Paşa etkin bir figür olmuştur ve yüksek mertebeler elde etmiştir. Konu ile ilgili olarak, M. Tayyib Gökbilgin “diğer unsurların Murad III.

⁷ Sunulup sunulmadığı malumatımız dışındadır.

⁸ Diğer ikisi hocası Hoca Sadeddin Efendi ve haremi idare eden Raziye Kalfa'dır.

nezdindeki tesir ve nüfuzları ne mahiyet ve ne derecede olursa olsun Üveys Paşa yüksek rnevkini, büyük bir nispette, zekâ ve iktidarı sayesinde elde etmişti” (1952: 17) demektedir. Biz Azmî’nin öncelikle III. Murad’a sunmak için hazırlamış olduğu eserini daha sonra dibacesini değiştirip Kara Üveys Paşa’ya sunduğunu bilmekteyiz. Haluk İpekten, III. Murad’ın şehzadeligi döneminde şairlere pek iltifat etmediğini, daha ziyade rüya tabircileri ve müneccimlere ilgi gösterdiğini söyler (1996: 205). İpekten’e göre şehzadenin bu tutumu padişahlığı döneminde de pek değişmemiştir ve kendi de şair olduğu halde sanatkarlara pek önem vermez (1996: 125). Azmî eğer eserini III. Murad’a sunamamışsa sebebi padişahın şairlere söz konusu tutumu olabilir. Bununla birlikte Azmî’nin eserinin dibacesini değiştirerek kendisine sunduğu Kara Üveys Paşa da III. Murad döneminin etkin şahsiyetlerinden birisidir. Azmî, eserini kendisine sunduğu için aralarında bir münasebetin olması kuvvetle muhtemeldir.

Azmî’nin Sultan III. Murad ve Kara Üveys Paşa ile münasebeti hususunda kesin bilgiler elimizde olmamakla birlikte aralarında bir münasebetin bulunduğu belgeler neticesinde emin olduğumuz bir devlet erkanı da Gazanfer Ağa’dır. Kendisi III. Murad döneminde Darüssaade ağasıdır ve Sultan III. Murad’ın tesiri altında kaldığı şahsiyetlerdendir (Kütükoğlu 2006: 172). Gediz’de yaptırdığı Gazanfer Ağa Camisi ve aralarında imaret, han, hamam, medrese sıbyan mektebinin vs. bulunduğu pek çok hayratın Azmî’nin tesiriyle yaptırıldığı bilinmektedir (Pınar 2012: 113). Nitekim cami ve hamam kapılarındaki kitabelerde yer alan beyitleri de Azmî yazmıştır (Pınar 2012: 52; 54). Hamamın kitabesine Azmî tarafından 995/1587 tarihi düşülmüştür. Caminin hamamdan sonra 998/1590 yılında yapıldığı yine Azmî tarafından kitabeye düşülen tarihten anlaşılmaktadır (Pınar 2012: 54). Mehmet Pınar’ın Osman Önder’den yaptığı nakilde Gazanfer Ağa’nın İstanbul’da bir külliye yaptırmayı düşündüğünü, Azmî’nin Fetva Emmini Gedusî Mehmet Efendi ile birlikte Gazanfer Ağa’yı külliyei Gediz’de yaptırmaya ikna ettiğini anlatmaktadır (2012: 113). Yine Pınar’ın aktarımıyla “cami, hamam ve 95 vakıf dükkânından oluşan külliyei Gediz’de yaptırmayı kabul eden Gazanfer Ağa kendisini ikna eden Azmî Efendi’yi mutemet ve vekilharç atayıp yanına da Mimar Sinan’ın kalfalarından Mimar Süleyman Çavuş’u vererek Gediz’e” yollamıştır (2012: 113).

Azmî’nin Gazanfer Ağa ve Fetva Emmini Gedusî Mehmet Efendi ile söz konusu münasebeti göz önünde bulundurulduğunda Azmî’nin yaşadığı dönemde hem

İstanbul’da hem de Gediz’de yaşadığı ihtimali kuvvetlenmektedir. Bu minvalde Mehmet Pınar da Azmî’nin İstanbul’da dönemin önde gelen devlet adamları ve şairlerinin meclislerine katıldığını söylemektedir (Pınar 2012: 113).

Ahdî’nin Azmî ile ilgili olarak bize verdiği bilgilerden biri de “ehl-i tımar” tayifesinden olmasıdır. Bu bilgiyi Azmî için “erbâb-ı tımar” ifadesini kullanan Riyazî de teyit etmektedir (Açıkgöz 2017: 228). Tımar sistemi Osmanlı Devleti’nin güç ve kudretinin önemli sacayaklarından biridir, etkin bir biçimde işlediğinde devlete güç sağlayan bu sistem muhtelif sebepler neticesinde bozulduğunda ise aynı nispette devlete güç kaybettirmiştir (Üçok 1944: 525). Bu sistemi özetlemek gerekirse, bilindiği üzere Osmanlı’da *arazi-yi memleket* yahut *arazi-yi miriye* denen ve devletin olan arazi savaşta yararlılık göstermiş olanlara tımar olarak verilirdi. Yalnız arazinin mülkiyeti tımar sahibine geçmez, tımar sahibi toprakları işleyenlerin ödedikleri vergileri toplamaya hak kazanırdı. Bunun karşılığında da sefere çıkıldığında belirli bir miktar askeri de beraberinde götürerek savaşa katılmakla mükellefti (Üçok 1944: 529). Tımarlar elde edilen vergi gelirlerinin azlığına ve çokluğuna göre üçe ayrılmaktaydılar ve gelirleri 100 000 akçeyi geçenlere “has”, yıllık gelirleri 20 000 akçeden 100 000 akçeye kadar olan tımarlara “zeamet”, gelirleri 20 000 akçeden az olanlara ise “tımar” denilirdi (Üçok 1944: 536). Biz Hasan Çelebi’den Azmî’nin yıllık geliri 20 000 akçeden 100 000 akçeye kadar olan “zeamet” tımarı sahibi olduğunu öğreniyoruz (Sungurhan 2017: 561). Azmî’nin vefatından 64 yıl sonra Gediz’e gelen Evliya Çelebi *Seyahatname*’sinde de bu bilgileri teyit eder: “Şehr-i Gedüs Germiyan hakkında Kütahya eyaletinde serbest ziametdir. Birkaç kerre Darüssaade kağı ağalarına has olmuşdur. Hala ziamet subaşılığıdır. Vali-i vilayet vaz’-ı yed idemez ve üçyüz akçe payesile şerif kazadır” (Evliya Çelebi 1935: 40).

Osmanlı Arşivi Hicri 05/05/998 (M.12.03.1950) tarihli bir belgede şu bilgiler yer almaktadır:

Anadolu beylerbeyisine hüküm. Ulufeye mutasarrıf iken Pojega serhadinde olan bir muharebede yoldaşlığı Pojega beyi Mustafa tarafından arzedilmekle sülûsan üzere altı bin altıyüz altmış altı akçe tımara ve pojega serhadinde kale tamiri hizmetinden dolayı binbeşyüz akçe terakkiye emir alan Abdullah oğlu Murad Kütahya ve Menteşe sancaklarında feragat edilen bir tımar hissesinin verilmesini reca ettiğinden tevcih etmesi.

Asıl isminin *Riyâzî Tezkiresi*'nde "Murad" olarak bildirildiği Azmî'nin, yukarıdaki belgede geçen Abdullah oğlu Murad olabileceği, ehl-i tımar olması hasebiyle düşünülmektedir. Fakat bu iddia ispata muhtaçtır.

1571 yılının Gediz'ine ait bir tapu tahrir defterinde yer alan bilgilere göre o dönemde Gediz, Kütahya livasının bir kazasıdır ve kendisine bağlı 1 kasaba, 55 köy, 9 mezra, 5 çiftlik ve bir yaylak bulunmaktadır (Aydın 2016: 130). Gediz'in merkezinde ise 8 mahalle yer almaktadır (Aydın 2016: 130). Gediz'in o dönemki tahmini nüfusu 2.660 olarak hesaplanmıştır (Aydın 2016: 137). Azmî'nin yaşadığı dönemler Gediz'in nüfusunun en yoğun olduğu dönemlerdir. Daha sonra çeşitli sebeplerle Gediz'in nüfusu azalmıştır. Meltem Aydın 1675-1676 yıllarında önceki tahrirlere göre Gediz merkezinde neferan sayısının yeniden yükselişe geçip % 60 oranında artmış olsa da 1571 yılı seviyesine ulaşamamış olduğunu söyler (2016: 143). Elimizde kesin bir delil olmamakla birlikte daha sonraki yıllarda Azmizade ailesinin genel olarak Ömer Bey mahallesinde kayıtlı olduğu⁹ göz önünde bulundurulduğunda Azmî'nin de Ömer Bey mahallesinde yaşamış olması kuvvetle muhtemeldir. Örneğin, Devlet Arşivleri 1593 numaralı Gediz Kazası Ömer Bey Mahallesi 1249 (1833) yılı nüfus sayımı bilgilerinde nüfusun büyük bir kısmı Azmizade ailesindendir.

Riyâzî Azmî'nin asıl adının Murâd olduğunu söylemekte idi. Şairin *Kitâb-ı Hiyel*'in dibacesinde Sultan III. Murâd için yazmış olduğu aşağıdaki beyitlerden mahlas beyiti olması ihtimali olan beyit bu ifadeyi doğrular niteliktedir.

Seni kımaz görince künc-i ğamda
Niçe ihsânlar eyler böyle demde
Çıkarup düzağ-ı ğamdan o sâ'at
Murâd'ı ne diyüp eyler şefâ'at
Sağa lâyıķ virür hâlünce pâyeye
Çıkarur merteben kâğ-ı semâya (3a-3b)

Yalnız, buradaki Murâd ismini, şairin Sultan III. Murad için de kullanmış olması ihtimal dahilindedir. Tezkiresinde, Azmî'nin asıl adının Murâd olduğunu belirtilen Riyâzî, müellifin vefat yılını da 1016/1607-8 olarak kaydetmiştir. (Açıkgöz 2017: 228).

⁹ 1844 yılına ait bir devlet kaydında Gediz nahiyesinde 5000 kuruş ve üzeri gelir sahibi 19 kişi sıralanmıştır ve bunlardan 12'si Azmizade ailesindendir. Bu kişilerden 9'u Ömer Bey Mahallesinde ikamet ediyor görünmektedir.

Azmî'den sonra da ailesinin nüfuzu Gediz'de devam etmiş ve Azmizadeler olarak anılmışlardır. Osmanlı Arşiv belgelerinde ailenin Gediz Hanedanı olarak geçtiği de vakidir. Uzun yıllar Gediz'in yönetiminde söz sahibi oldukları da bilinmektedir (Pınar 2012: 21). Örneğin, şairin vefatından 64 yıl sonra Gediz'e gelen Evliya Çelebi Azmî'nin ailesinden Azmizade Çelebi için “zati şerifdir hatta refikımız Sali Çelebi Azmizade huddamlarından olmak ile bu Azmizade Çelebi yanında kaldı” der ve “âyân-ı vilâyetden nimetleri mebzul kimesneler”den olduğunu belirtir (Evliya Çelebi 1935: 41). Yine Azmî'nin torunlarından Azmizade Hacı İbrahim Ağa'nın 1860'lı yıllarda kaza meclisi azası olduğu bilinmektedir (Pınar 2012: 21). 1873 tarihli devlet salnamesine göre Azmizade Hacı Ali Ağa'nın da 1873-1879 yılları arasında Gediz'de belediye başkanlığı yaptığını bilmekteyiz (Pınar 2012: 34). Belgeleri mevcut olmamakla birlikte Azmizade Hacı Ali Ağa'nın görevine 1866 yılında başladığı ve Gediz'in ilk belediye başkanı olduğu kuvvetle muhtemeldir (Pınar 2012: 34). Hangi tarihte yapıldığı bilinmemekle birlikte Gediz'de bulunan Azmizadeler Hamamı da ailenin Gediz'in ileri gelenlerinden olduklarının göstergesidir (Pınar 2012: 21).

Devlet Arşivleri 1593 numaralı Gediz Kazası Ömer Bey Mahallesi 1249 (1833) yılı nüfus sayımı bilgilerinden Azmioğlu Seyyid Ahmed Oğlu Mehmed'in nakîbü'l-eşrâf kaymakamı ve kaza kaymakamı olduğunu öğreniyoruz. Yine aynı kayıta oğulları ve torunları da “seyyid” sıfatıyla zikredilmektedir. Ayrıca İstanbul Meşihat Arşivi 101, 102 ve 142 numaralı defterlerinde yer alan Gediz nakîbü'l-eşrâf kaymakamları Azmizade Seyyid Mehmet Emin Efendi, Azmizade Seyyid Halil Ağa ve Azmizade Seyyid Ahmet Çelebi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler neticesinde Azmî'nin de Hz. Peygamber (s.a.v) soyundan gelmiş olması ihtimal dahilindedir.

1844 yılına ait bir devlet kaydında Gediz nahiyesinde 5000 kuruş ve üzeri gelir sahibi 19 kişi sıralanmıştır ve bunlardan 12'si Azmizade ailesindendir. Bu isimler sırasıyla şu şekildedir: Azmizade Hacı Hüseyin Ağa bin Mahmat Ağa, Azmizade Mustafa bin Mahmut, Azmizade İbrahim Ağa bin Hacı Mahmut, Azmizade Osman Ağa'nın Zevcesi Elmas Hatun, Azmizade Bekir ve biraderi Abdullah bin Hacı Muhammed, Azmizade Hacı Ali Ağa bin Ahmed, Hüseyin Ağa'nın zevcesi Fatıma Hatun, Azmizade Muhammed bin Hacı Ali, Mustafa Ağa'nın Zevcesi Hatice Hatun, Azmizade Hüseyin Ağa bin Süleyman, Azmizade Mustafa Ağa bin Mehmet, Azmizade Ahmed bin Hacı Abdullah Ali.

1963-1968 yılları arasında Gediz belediye başkanı olan ve 1973 yılında da Kütahya milletvekili olan Ahmet Fuat Azmî'ye da Azmî'nin neslindendir (Pınar 2012: 5).

Özetle Azmî'nin yaşadığı dönemde Gediz'in devletle yakından ilişki ve ileri gelen ailelerinden birine mensup olduğu ve bu nüfuzun Azmî'den sonra da devam ettiği görülmektedir.

1. 1. 1. Eserleri

1. 1. 1. 1. *Divan*

Azmî'nin bir divanının bulunduğunu Riyâzî ve Fâizî tezkirelerinden öğrenmekteyiz (Açıkgöz 2017: 228; Kayabaşı 1997: 402). Ahdî ve Hasan Çelebi tezkirelerinde de müellifin şiirlerine yer verilse de bu şiirlerin divanında yer alıp almadığı meçhuldür. Bir de Ahdî ve Hasan Çelebi'nin tezkirelerini hazırladıkları dönemde Azmî'nin henüz bir divan tertip etmemiş olduğu da ihtimaller arasındadır. Azmî'nin *Kitâb-ı Hiye'l* de yer alan şiirleri göz önünde bulundurulduğunda şairliğinin kuvvetli olduğu söylenebilir.¹⁰ Ayrıca yine *Kitâb-ı Hiye'l* de yer alan Farsça şiirleri neticesinde şairin Farsça şiir yazacak kadar bu dile vakıf olduğu da görülmektedir. Şairin Ahdî, Hasan Çelebi, Riyâzî ve Fâizî'de yer alan şiirleri sırasıyla şu şekildedir:

Ahdî:

Dendân-ı yâri didi gören bî-bahâ nedür
Olmaz cihânda buncılayın bî-bahâne dūr
Cân naqdi ile biz de harîdârûn olalım
Cânâ meta'-ı vaşluñ için di bahâ nedür
Kesb itmege dişüñ gibi bir dürr-i şâhvâr
Açup dehen şadefler idermiş bahânedür
Yârûñ meṭa'-ı vaşlı mıdur ân-ı hüsni mi
Bâzâr-ı 'ışk içinde olan bî-bahânedür
'Azmî yoluñda cân ile kurbanuñ olduğı
'İyd-ı vişâle irmek için bir bahânedür

Bu kıt'a dağı anuñdur.

Çok zamândur sîne-i şad-pâre tîğ-ı yârdan
Yâreler irişmedüğine kıti mecrûhdur
Vaşla irüp secde-i şükr itmedüñse sehv ile
Çekme gam ey dil şağın bâb-ı kazâ meftûhdur

Kıt'a ve lehu eyzan :

Beglere biñ ma'rifet harc eyleseñ degmez pula
Şimdi meyli dirhem ile bunlaruñ dînâredür
Sikke-şüret ol yûri gel itme izhâr-ı kemâl
İ'tibârı şimdi halkuñ cübbe vü destâredür

¹⁰ Konu ile ilgili kapsamlı bilgi "Eserin Dili ve Üslubu" başlığı altında ele alınmıştır.

Bu kıt'a-i sūdmend daḥi anuñdur Kıt'a:
Dāḥil olsañ kirāme ey 'ākil
Eyle taḥfif ile edā-yı selām
Belki ta'cīl idüp kıyāma daḥi
İḥtişār eyleyüp uzatma kelām (Solmaz 2018: 233-34)

Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Suara*'sında şu matla beyti yer almaktadır:

Gam-ı hicrânla oldu cigerüm sad-pâre
Nice şerh eyleyeyin derd-i derûnum yâre (Sungurhan 2017: 561)

Riyâzî:

Nazm
Ten-i zârumda sanma penbe-i dâğı nihân itdüm
Senüñ-çün saklarum ey sîm-ten birkaç gurûşum var
Ve lehu
Tîg-ı hurşîd ile hakk olsa n'ola 'ıkd-ı peren
Çıksa eşkâli beyâza kazınur nokta-i şek (Açıkgöz 2017: 228)

Fâizî:

Zîr-i bâline alur himmet ile dünyâyı
Gözün aç Kâf-ı vücūd içre ne 'Ankâlâr olur (Kayabaşı 1997: 402)

1. 1. 1. 2. *Kitâb-ı Hiyel*

Gedizli Azmî tarafından yazılmış *Kitâb-ı Hiyel* "hile" teması altında toplanmış farklı türlerde yazılmış muhtelif hikâyelerden oluşmaktadır. Biri Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1279 ve diğeri British Library Or. 7836'de kayıtlı iki nüshasına ulaşılabilmektedir.¹¹ Topkapı nüshasının III. Murad'a sunulmak üzere yazılmış olduğu nüshanın sebep-i telif kısmından anlaşılırken British Library nüshasının Kara Üveys Paşa'ya sunulmuş olduğu yine Topkapı nüshasının 51. varâğının a yüzündeki derkenardan anlaşılmaktadır. Eserin muhtevası devlet erkanına yol gösterir niteliktedir. Bu nedenle eserin nasihatnâme olarak kaleme alındığı düşünülmektedir. Eserin bir padişah olan III. Murad ve bir vezir olan Kara Üveys Paşa'ya sunulmak üzere hazırlanması bu savımızı destekler niteliktedir. Eserdeki hikâyelerin hacimli bir kısmının vezir ve padişahları konu edinmesi de eserin "nasihatnâme" olduğu iddiasını desteklemektedir. Eserin nasihatnâme yönü "Eserin Muhtevası ve Türü" başlığı altında ele alınmıştır. Gedizli Azmî'nin *Kitâb-ı Hiyel*'i ile ilgili daha kapsamlı bilgi bu çalışma boyunca verilmiştir. Bu nedenle bu başlık altında eserle ilgili daha önceden yapılmış çalışmalara yer vermekle iktifa edilecektir.

¹¹ Nüshalar ile ilgili kapsamlı bilgi "Eserin Nüsha Tavsifi" kısmında verilmiştir.

Eserle ilgili yapılan araştırmalar neticesinde *Kitâb-ı Hiyel*’den bahseden ilk kaynağın Hasan Kavruk’un *Eski Türk Edebiyatı’nda Mensur Hikâyeler* adlı kitabı olduğu görölmüştür. Kavruk’un eserinde -*Kitâb-ı Hiyel*’le ilgili yapılan ilk çalışmalarda göröldüğü gibi- eserin ismi *Menâkıb-ı Hamsin* olarak geçmektedir. Bu yanlış isimlendirme eserin isminin T nüshasının zahriyesinde ve istinsah kaydında *Menâkıb-ı Hamsin* olarak kaydedilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla eser Karatay Kataloğunda da bu isimle kayıtlıdır. Eserin isminin *Kitâb-ı Hiyel* olduğu B nüshasından anlaşılmaktadır. Eserden *Menâkıb-ı Hamsin* olarak bahseden çalışmaların eserin B nüshasını görmemiş oldukları kuvvetle muhtemeldir.

Kavruk bahsedilen eserinde *Kitâb-ı Hiyel*’in bir latîfe mecmuası¹² olduğunu; hile, desise, açık gözlülük konularında yazılmış küçük latîfleri ihtiva ettiğini; içinde manzum metinlerin de bulunduğu bu lâtifelerden çıkartılacak genel sonucun ise “Herkes ettiğini bulur”, “Ne ekersen onu biçersin” ana fikri olduğunu ifade etmektedir (Kavruk 1998: 150).

Kitâb-ı Hiyel’den bahseden ikinci isim Yavuz Bayram’dır. Yazar *Kitâb-ı Hiyel*’den¹³ bir bölümü telif, bir bölümü uyarlama ve bir bölümü de çeviri olan bir mensur hikâye mecmuası olarak bahsetmektedir (2009: 140). Bayram da Kavruk’la paralel bir şekilde eserin bir latife mecmuası olduğu kanaatindedir (2009: 135).

Kitâb-ı Hiyel’den bahseden üçüncü eser Tunca Kortantamer’in “Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi” adlı makalesidir. Yazar “III. Murad’a ithaf edilmiş, yazarı bilinmeyen *Menâkıb-ı Hamsîn* adlı içinde hile, desise, açık gözlülük konusunda küçük latifeler bulunan eser de letâif kitapları çerçevesinde düşünülebilir” diyerek Hasan Kavruk’un bahsedilen eserini referans göstermiştir.

Kitâb-ı Hiyel’den bahseden dördüncü eser Fatma Sabiha Kutlar Oğuz’un “Mehmed Tevfik’in Nevâdirü’z-Zarâ’if’i” adlı makalesidir. Yazar makalede eseri tanınmış letâifnâme örnekleri arasında sıralarken Tunca Kortantamer’i referans göstermiştir (2012: 445).

¹² Eserin bir latife mecmuası olup olmadığı “Eserin Muhtevası ve Türü” başlığı altında ele alınacaktır.

¹³ Yavuz Bayram da eseri *Menâkıb-ı Hamsin* olarak zikretmektedir.

Kitâb-ı Hiyel'den bahseden eserlerin yanı sıra eser üzerine yapılmış çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan ilki Şerife Ördek ve Volkan Karagözlü tarafından kaleme alınmış "Murad Çelebi (Azmî)'nin *Kitâb-ı Kümük* Adlı Eserinin Tanıtılması ve Değerlendirilmesi" başlıklı makaledir. Söz konusu makale eserin B nüshasına dayanmaktadır. Eserin ismi katalogda ve zahriyede *Kitâb-ı Kümük* olarak yazıldığı için makalede de bu isme yer verilmiştir. Makale eserin B nüshasından hareketle genel hatlarıyla *Kitâb-ı Hiyel*'i tanıtmaktadır.

Kitâb-ı Hiyel üzerine yapılmış bir diğer çalışma Kerem Kervan tarafından 2017 yılında yapılmış "Gedizli Azmî'nin *Kitâb-ı Hiyel* Adlı Eseri" başlıklı yüksek lisans tezidir. Tez eserin B nüshasını temel almaktadır ve transkripsiyonlu metin ile genel bir inceleme kısmını barındırır.

Kitâb-ı Hiyel üzerine yapılmış bir diğer çalışma Osman Ünlü'nün "Müellifi Bilinmeyen Bir Hikâye Külliyyatı: Menâkıb-ı Hamsîn" (2017) başlıklı makalesidir. Makale eserin T nüshasına dayanmaktadır. Makale nüsha tanıtımını, nüshada yer alan hikâyelerin kısa bir özetini ve genel bir incelemesini barındırmaktadır. Ayrıca nüshadan örnek bir hikâye de makalede yer alır. Ünlü'nün *Kitâb-ı Hiyel*'i konu edildiği bir başka makalesi "Ömer Seyfettin'in "Kurbağa Duası" Hikâyesinde Metinlerarasılık" (2018) başlıklı makaledir. Yazar çalışmasında *Kitâb-ı Hiyel*'de yer alan *Hikâyet-i Vâ'iz-i Hile-sâz bâ-Cemâ'at-i Ehl-i Niyâz* hikâyesi ile Ömer Seyfettin'in *Kurbağa Duası* hikâyesinin mukayesesine yer vermiştir. Son olarak Ünlü eserin T ve B nüshalarından hareketle hazırlamış olduğu tenkitli neşri *Kitâb-ı Hiyel* başlığıyla ve diliçi çevirisini *Hileler Kitabı* başlığıyla iki ayrı kitap olarak Ekim 2019 tarihinde yayımlamıştır.

1. 2. ESERİN KAYNAKLARI

Kitâb-ı Hiyel detaylı incelendiğinde eserde yer alan hikâyelerin bir kısmının çeviri, bir kısmının derleme, bir kısmının ise telif olduğu düşünülmektedir. Tercüme olduğu düşünülen hikâyelere örnek olarak eserdeki ilk hikâye gösterilebilir. Bu hikâyenin baş kahramanı İskender'dir. İskender Şah'ın Dârâb ile mücadelesini, akabinde yedi kaleyi almasını konu edinen muhtelif hikâyeler 51. varağa kadar peş peşe sıralanmaktadır. Bu hikâyelerden bir kısmının Ahmedî ve Ahmed-i Rıdvan'ın *İskendernâmelerinde* yer

aldığı gözlemlenmiştir. Müellifin bu hikâyeleri ya Ahmedî ve Ahmed-i Rıdvan'dan derlediği ya da onlarla aynı kaynaktan tercüme ettiği düşünülebilir. Örneğin eserin ilk hikâyesi olan ve İskender Şah ile Dârâb'ın mücadelesini konu edinen ve bu mücadele esnasında Dârâb'ın zamanında kendilerini incittiği belirtilen Mâhâr ile Mâhyâr isimli iki askerin Dârâb'a ihaneti Ahmedî'nin *İskendernâme*'sinde de aynı olay örgüsü çerçevesinde anlatılmaktadır. Tek fark Ahmedî'nin hikâyesinin manzum oluşudur. Söz konusu eserin 1210 ve 1213. beyitleri arasında bu iki karakter ve Dârâb ile münasebetleri *Kitâb-ı Hiye'l*deki tasvirleriyle paralel bir biçimde şu şekilde anlatılır:

Leşkerinde var-ıdı iki pehlevân
İkisi dahı dilîr ü nev-cüvân
Anları itmişdi kamudan ihtiyâr
Biri Mâhâr adlu biri Mâhiyâr
Andan öñdin kim gelürdi Rûma şâh
Sâdır olmuşdı olardan bir günâh
Şâh anuñ-çun anlara itmişti itâb
Anlaruñ göñlini kılmışdı harâb (Akdoğan t.y.)

Aynı karakterler Ahmed-i Rıdvan'ın *İskendernâme*'sinde de “Kıışsa-i Mâhâr u Mâhyâr” başlığı altında eserin 1234 ile 1237. beyitleri arasında şu şekilde tasvir edilmektedir:

Var idi katında iki pehlevân
Kim muñî' olmuşdı anlara cihân
Kamusından anlar idi ihtiyâr
Birisi Mâhâr u biri Mâhyâr
Pâdşâh kılmazdan öñdin 'azm-i Rûm
Sâdır olmuşdı bulardan fi'l-i şûm
Eylemişdi bunlara Dârâ[b] 'itâb
Kılmış idi anlaruñ göñlin harâb (Avcı 2013: 608-609)

Mâhâr ile Mâhyâr hadisesi *Kitâb-ı Hiye'l*de ise şu şekilde geçmektedir:

birkaç nefer-i mu'teberleri ve Mâhâr u Mâhyâr-nâm vezîr-i dil-gîrleri ile tahtgâhı olan Medâyin'e 'azm idüp giderken râvî şöyle rivâyet ider kim ol zaman kim Dârâb Şâh İskender üzere hücum idüp Rûm'a gitmedin şehr-i Medâyin'i dahı terk itmedin Mâhâr ile Mâhyâr'ı ve ol merdân-ı kîne-dâruñ bir huşûş için şîşe-i 'ırzların şikest ve halk içinde mertebelerin bir miqdâr pest itmiş idi. Ol zamândan âyîne-i hâtırlarında gubâr ve şîşe-i nâmûslarında inkisâr kalmış idi. (4b, 11-5a, 1. str.)

Alıntılardan da anlaşılacağı üzere üç eserde de söz konusu karakterler ve olay örgüsü benzer tanımlarla tasvir edilmiştir. *Kitâb-ı Hiye'l* ile söz konusu *İskendernâmelerin* detaylı içerik mukayesesini bu çalışmanın kapsamını aşacağı için yukarıdaki örneklerle yetinilmiştir.

Tercüme olabileceği düşünülen bir diğer hikâye İskender'in bir minare üzerine inşa ettiği “Cām-ı Cihān-nümā”yı konu edinen “Hikāyet-i Ruhbān bā-Şehryār-ı Bī-ser ü Sāmān” (166b) başlıklı hikâyedir. Bu hikâye “Gırnâtî Seyahatnamesi'nin XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir Tercümesi”nde de geçmektedir. Eserde gördüğü yerlerdeki acayip binaları da anlatan yazar “Sıfat-ı Mināre-i İskenderiyye” başlığı altında İskender'in söz konusu aynayı yapmasını ve bunun da Amr bin As zamanında, Rum padişahının halifeye, Müslüman suretinde ruhbanlar gönderip hile yoluyla aynayı yıktırmasını da anlatmıştır (Yazar 2012: 142-143). Kaynak eserin müellifi Gırnâtî, 511/1117-18 yılında bu minarenin kalanını gördüğünü söyler ve gördüğü minareyi tasvir eder (Yazar 2012: 144). Bu minarenin ve hikâyesinin 1110'lu yıllarda da yaygın olarak bilindiği göz önünde bulundurulursa Azmî'nin bu bilgileri tercüme yoluyla Arap ve Fars kaynaklarından almış olabileceği ihtimal dahilindedir.

Kitāb-ı Hiye’de tercüme olduğu düşünülen hikâyelerin yanı sıra hikâyelerin büyük bir kısmının derleme olduğu düşünülmektedir. Müellifin hikâyelerin bir kısmını çevresinden derlediği, bir kısmını ise diğer yazarların eserlerinden derlediği düşünülmektedir.

Müellifin çevresinden derlediği hikâyelere “Hikāyet-i Vā’ iz-i Hīle-sāz bā-Cemā’ at-i Ehl-i Niyāz” örnek verilebilir. Bu hikâyede anlatılan olayın müellifin zamanında yaşandığını ve hikâye kahramanını da müellifin bizzat tanıdığını şu ifadelerden anlıyoruz: “Zamānemüzde Küçicek ‘ Abdî demek ile ma’ ruf bir vā’ iz ü nāşih var idi. ‘ Ulemā ile muşāhib ü zürefā ile yār idi” (98b). Hikâyenin Azmî tarafından Küçicek Abdî’den derlendiğini ise Azmî’nin kendisi ve Küçicek Abdî için kullandığı şu ifadelerden anlıyoruz: “Bir gün ḥaḳḳire ser-güdeştinden¹⁴ ve seyr-i kūh u deştinden ḥikāyet ü rivāyet idüp eydür” (98b-99a). Eserde Azmî bu ifadelerden sonra Küçicek Abdî’nin ağzından hikâyeyi anlatmaya başlamaktadır.

Müellifin çevresinden derlediği bir diğer hikâye “Hikāyet-i Bāzergān-ı Gül bā- ‘ Ayyārān-ı Şāhib-uşul” (155b) başlıklı hikâyedir. Hikâye Azmî tarafından Hacı Abdurrauf’tan derlenmiştir. Müellifin kullandığı “İslām-bol bāzergānlarından māl u menāl ile mevşuf ve Ḥ’āce ‘ Abdu’r-ra’ uf demekle ma’ ruf-nām kimesne kendü ser-güdeştinden ḥikāyet idüp eydür ki” (155b) ibarelerinden Azmî’nin Hacı Abdurrauf’u

¹⁴ Kelimenin aslı “ser-güzeşt”tir lakin metinde “ser-güdeşt” şeklinde yer aldığı için yazıldığı gibi bırakıldı.

tanıdığını anlıyoruz. Eserde Azmî bu ifadelerden sonra Hacı Abdurrauf'ın ağzından hikâyeyi anlatmaya başlamaktadır.

“Hikâyet-i Merdân-ı Şâhib-ğurûş bâ-Zimmî-i Bâde-furûş” başlıklı hikâyenin de mekânı Gediz olduğu için yazarın çevresinden aktardığı bir hikâye olması kuvvetle muhtemeldir. Eserin T nüshasında yer alan “Gedüs’de birkaç bekriler var idi. Birbiri-y-ile hem-şoğbet ü hem-yâr idi” (161a) ifadesinde hikâyeyi birinci ağızdan anlatmaya başladığı için yazarın bu hikâyeye şahit olduğu ve dolayısıyla hikâyenin de telif olduğu ihtimali akla gelmektedir. Fakat B nüshasında bu cümle yerine “Hikâyet iderler ki kaçabamuzda zurefâdan birkaç harîf var idi” (58a) cümlesi yer almaktadır. Bu cümledeki “Hikâyet iderler ki” ibaresi ise bu hikâyeye Azmî’nin şahit olmadığını fakat çevresinden aktardığı anlamına gelmektedir. B nüshasının müellif hattı olması Azmî’nin söz konusu olaya şahit olmadığı, hikâyenin ona birileri tarafından aktarıldığı dolayısıyla hikâyenin telif değil derleme olduğu ihtimalini güçlendirmektedir. “Hikâyet-i Kâtib-i Hileger bâ-Nâyib-i Şâhib-nazar” başlıklı hikâye de Kütahya’da geçmesi hasebiyle Azmî’nin çevresinden derlemiş olduğu düşünülen hikâyelere örnek verilebilir: “Rivâyet iderler ki Sulţân Selîm bin Süleymân Hân ‘aleyhime’r-rağmetü ve’l-ğufrân Kütâhiyye’de iken fâzıl-ı dehr ve hâkim-i şehîr ya’nî Mollâ Çelebî’nün celâli ğâlib ve kazâya tâlib Kâra Kemâl demek ile ma’rûf bir nâyibi var idi” (103b). Şehzade Mustafa’nın Amasya’da sancakbeyi iken başından geçen bir hadiseyi anlatan “Hikâyet-i Sulţân Muştafâ bin Süleymân Hân ‘aleyhime’r-rağmetü ve’l-ğufrân bâ-H’âce-i Şâhib-mâl u Kâr-dân” (93a) başlıklı hikâye, Konya’da geçen “Hikâyet-i Vâ’iz-i Şeydâ bâ-Cevânek-i Bî-hemtâ” (105a) başlıklı hikâye, Edirne’de geçen “Hikâyet-i Bâzergân bâ-Ğâzî-yı Kâr-dân” (106b) başlıklı hikâye ve Bursa’da geçen “Hikâyet-i Hâkim-i Hâzık bâ-Yârân-ı Muvâfık” (130b) başlıklı hikâyeler de geçtikleri mekanlar dolayısıyla Azmî’nin çevresinden derlemiş olma ihtimali bulunan hikâyelerdir.

Müellifin derleme kaynaklarından biri de diğer yazarların eserleridir. Bunlardan biri Lamiî Çelebî’nin *İbretnümâ* adlı eseridir. Eserin Topkapı nüshasının “Hikâyet-i Pâd-şâh bâ-Vezîr-i Kîne-h’âh u Bî-intibâh” başlıklı hikâyesinin bulunduğu 51a sayfasındaki derkenârda “Bu kitâb beyâz olup ve dîbâcesi Üveys Paşa nâmına döndürilüp aña virilmişdür. Beyâz olınan kitâba evvel bu hikâye yazıldı. ‘İbret-nümâ hikâyelerindendür” yazmaktadır. Daha sonra bu hikâyenin Lamiî Çelebî’nin *İbret-nümâ* adlı eserinde yer aldığı tespit edilmiştir. *İbretnümâ*’da yer alan bu hikâyenin *Kırk*

Vezir Hikâyeleri'nde de yer aldığı bilinmektedir (Ünlü 2019: 36). Fakat esere *İbretnümâ* dan alınmıştır, derkenârda da bu husus özellikle belirtilmiştir. Yine metinde yer alıp “li-müellifihi” ibaresi taşımayan şiirlerin büyük oranının da *İbretnümâ* dan alındığı tespit edilmiştir. Örneğin Eserin 8b ve 9a sayfalarında yer alan aşağıdaki şiir aynıyla *İbretnümâ* da da yer almaktadır:

Ejdehâ-girdâr çekmiş çarha ser
Kulle-i Kâf üzre ‘Ankâ’ dur meger
Zülf-i hûbânveş rehi pür-pîç ü tâb
Dâmenin itmiş ruḥ-ı gerdün niḳâb
Seglerinüḡ ‘av’ avından gökde şîr
Kelb-i ekber birle olmuş gûşe-gîr
Her taraftan pâsbânlar pür-nidâ
Ol nidâ kuhsârı kılmış pür-şadâ (Gülerer 1988: 126)

Yine eserin sırasıyla 7a, 42a sayfalarında yer alan aşağıdaki beyitler *İbretnümâ* da da referans gösterildikleri sayfalarda aynıyla yer almaktadırlar:

İçi taşî meh gibi kâşî-neverd
Hall-i zer mihr anda gerdün lâciverd
Levhası dervâzesinüḡ âf-tâb
Şemsesi eyvânınüḡ gerdün-ḥabâb
Tevhası tûbâ-şîfat şahını behîşt
Şuyı kevşer topraḡı ‘anber-sirişt
Girse çıkmâḡ istemez cân u gönjül
Resminüḡ ḥayrân u zârı ‘aḡl-ı kül (Gülerer 1988: 127)
Kürsiy-i zerrîni kim eyler şümâr
İki cânıbdan dizilmiş necmvâr (Gülerer 1988: 127)

İbretnümâ ile ortak şiirlerin tamamının verilmesi bu çalışmanın sınırlarını aşacağından yukarıdaki şiirlerle iktifa edilmiştir.

Ayrıca, *Kitâb-ı Hiye*’in Lâmiî Çelebi’nin *Letâifnâme* adlı eserinden de 12 adet hikâyeyi bünyesinde barındırdığı gözlemlenmiştir. “Hikâyet-i Dânişmend bâ-Fellâh-ı Müstemend” (96a), “Hikâyet-i Vâ‘ iz-i pür-Taḡşîr bâ-Cemâ‘at-i Keşîr” (98a), “Hikâyet-i Dânişmendân-ı Hıredmend bâ-Şüfî-i Zelle-bend” (108a), “Hikâyet-i ‘Ayyâr bâ-Yahüdî-i Kînedâr” (129b), “Hikâyet-i Hâkîm-i Hâzîk bâ-Yârân-ı Muvâfîḡ” (130b), “Hikâyet-i Sekbân bâ-Ḳâzî-yı Bî-ser ü Sāmân” (149b), “Hikâyet-i Rübâh bâ-Kebk-i Bî-âḡâh” (170a), “Hikâyet-i Şîr bâ-Rübâh u Gürg-i Dil-kesîr” (170b), “Hikâyet-i Rübâh bâ-Gürg-i Kîne-ḡâh” (172a), “Hikâyet-i Rübâh bâ-Ḥurûs-ı Zerrîn-külâh” (174b), “Hikâyet-i Ḥar bâ-Üştür-i Ḥileger” (178a). Bunlara ek olarak, metinde başlığı yer almayan fakat derkenârda “Bir ‘Acem ferzendi Pâd-şâha saḡa kîmyâ ögredeyim diyüp şoḡra firâra çekdüḡi hikâyedür” (123b) olarak tanıtılan bir hikâye de

Lâmiî Çelebi'nin *Letâifnâme*'sindendir. Bu hikâye Nâbî'nin 1113/1701 yılında yazmış olduğu *Hayriyye*'sinde manzum olarak yer almaktadır. İki hikâye arasındaki cüzi farklardan birkaçı; birinin manzum diğerinin mensur olması dışında *Kitâb-ı Hiyel*'de kimyagerin uydurup adını “Tiryak-ı Horasânî” koyduğu maddenin *Hayriyye*'de “Tarâmûn-ı Hitâ” (Kaplan 2019: 181) olarak geçmesidir. Bunun dışında hikâyenin olay örgüsü aynıdır. Fakat hikâyenin ana unsuru olan kimyager tarafından uydurulmuş maddenin iki hikâyede de farklı isimlerle yer alması iki eserin de birbirine benzeyen fakat farklılıkları da olan iki ayrı hikâye silsilesinden beslendiğini düşündürmektedir.

Azmî bunların dışında “Hikâyet-i Eflâtûn bâ-İskender-i Şâhib-fünûn” (117a) başlıklı hikâyede de Lamiî Çelebi'yi ravi olarak göstermiştir. Fakat rivayetin Azmî'ye ne yolla ulaştığı meçhuldür.

Osman Ünlü, Lamiî'nin *Letâifnâmesi*'nde ve *Kitâb-ı Hiyel*'de ortak olarak yer alan hikâyelerden “Hikâyet-i ‘Ayyâr bâ-Yahûdî-i Kînedâr” (129b) hikâyesinin ise büyük ölçüde *Binbir Gece Hikâyeleri* içinde yer aldığını söylemektedir (Ünlü 2019: 37). “Hikâyet-i Rübâh bâ-Hürûs-ı Zerrîn-külâh” (174b) da *Binbir Gece Hikâyeleri*'nde yer almaktadır (Ünlü 2019: 37).

Yine eserde yer alan şiirlerin hatırı sayılır bir miktarının Kemalpaşazade'nin *Yusuf u Zeliha*'sından, bir kısmının Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf u Zeliha*'sından, bir kısmının Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'inden, bir beytin *Hayâlî Bey Divanı*'ndan, bir beytin ise *Necâtî Bey Divanı*'ndan alındığı tespit edilmiştir. Söz konusu eserlerle *Kitâb-ı Hiyel*'de ortak olarak yer alan şiirlerin tafsilatlı paylaşımı bu çalışmanın kapsamını aşacağından her eserden birkaç ortak beyit verilmekle yetinilmiştir. Örneğin, eserin 90b sayfasında “İzârî âb idi vü zülfi kullâb / Ser-i kullâbın itmiş âba pertâb” olarak yer alan beyit ufak bir değişikliklerle Kemalpaşazade'nin *Yusuf u Zeliha*'sında şu şekilde yer almaktadır:

İzârî âb u zülfi ucı kullâb
Ser-i kullâbın itmiş âba pertâb (Demirel 2004: 46)

Eserin 136a sayfasında yer alan aşağıdaki beyitler de Hamdullah Hamdi'nin *Yusuf u Zeliha*'sında aynıyla yer almaktadır:

Deheni beşzer ejdehâ femine
Düşse âdem helâk olur demine
Nice dem sem hevâsı bâdı semûm
İde cismi eger demür ise mûm (Öztürk 2001: 30)

Eserin 68a sayfasında yer alan aşağıdaki beyitler de Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin*'in de aynıyla yer almaktadır.

Silâh u âleti meydâna düşdi
Şacı cevğanı gûy-ı câna düşdi
Peleng isterdi maḥlaş pençesinden
Çetük olurdu şîr işkencesinden (Timurtaş 1963: 32)

Ayrıca *Kitâb-ı Hiyel*'de Hayali Bey ve Necâti Bey divanlarından birer beyite de rastlanmıştır. Hayali Bey'in "Dükene" redifli gazelinin aşağıdaki beyitleri eserin B nüshasının 58a sayfasında aynıyla yer almaktadır:

Dil niyâz içre lebûḡ aḡmasa beḡzer aḡa kim
Bezme ḡâlet gelicek bâde-i ḡamrâ dükene (Tarlan 1945: 381)

Necâtî Bey Divânı'nda yer alan "sır" redifli gazelin mahlas beyti de eserin 191a sayfasında aynıyla yer almaktadır.

Sen zebûn olma Necâtî gerçi kim çokdur ḡünâh
Biḡini 'işyân çerisinüḡ bir istiḡfâr sır (Tarlan 1963: 187)

Osman Ünlü "Ḥikâyet-i Pâd-şâh bâ-Vezîr-i Kîne-ḡvâh u Bî-intibâh" (51a), "Ḥikâyet-i Loḡmân bâ-Şâh-ı bî-Emân" (134b), "Ḥikâyet-i 'Ayyâr-ı Nâmdâr bâ-Ḥalvâyî-i Pür-iştihâr" (154a), "Ḥikâyet-i Zen-i Ḥammâl" (187a) gibi hikâyelerin Kırk Vezir Hikâyeleri ile ortak olduğunu belirtmektedir (Ünlü 2019: 36). Kerem Kervan "Ḥikâyet-i Zen-i Ḥammâl"ın Deli Birader Gazali'nin *Dâfîü'l-Gumûm* adlı eserinde de yer aldığını da belirtmektedir (2017: 21). Ayrıca Azmî'nin *İbretnüme*'den aldığı bilinen "Ḥikâyet-i Pâd-şâh bâ-Vezîr-i Kîne-ḡvâh u Bî-intibâh" (51a) adlı hikâye, büyük ölçüde *Binbir Gece Hikâyeleri* içinde yer alan fakat Azmî'nin Lamiî'nin *Letâifnâme*'sinden aldığı "Ḥikâyet-i 'Ayyâr bâ-Yahûdî-i Kînedâr" (129b) adlı hikâye ve yine *Letâifnâme*'den alınan fakat *Binbir Gece Hikâyeleri*'nde de yer alan "Ḥikâyet-i Rûbâh bâ-Ḥurûs-ı Zerrîn-külâh" (174b) isimli hikâyeler göz önünde bulundurulduğunda diğer hikâyelerin de bizzat *Kırk Vezir Hikâyeleri*'nden mi alındığı yoksa *Kırk Vezir Hikâyeleri*'ni kaynak almış bir başka yazardan mı alındığı sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabını bulmak ise bu tezin kapsamı dışında ayrı bir çalışmayı gerektirmektedir.

Bunların dışında Osman Ünlü, eserdeki "Ḥikâyet-i Büzercimîhr-i Kâmil bâ-Nüşîrrevân-ı 'Âdil" (110a) başlıklı hikâyenin kısmen Nizâmî'nin *Mahzenü'l-esrâr*'ından alınmış olduğunu ve "Ḥikâyet-i Naşreddîn bâ-Ruhbân-ı Bed-âyîn" ise başka kaynaklarda üç rahipli olarak geçtiğini söylemektedir (2019: 36-37). Kerem

Kervan da “Hikāyet-i Zen-i Şāhib-cemāl bā-‘Āşık-ı Şūrīde-ḥāl” (188b) başlıklı hikâyenin Deli Birader Gazali’nin *Dâfi’ü’l-Gumûm* adlı eserinde de yer aldığını belirtmektedir (2017: 21).

Müellifin telif ettiği hikâyelere ise yazarın şahit olduğu gerçek bir olayı anlattığı “Hikāyet-i Zen-i Hileger bā-Merd-i Bî-ḥaber” örnek verilebilir. Bu hikâyedeki ana kahramanı müellifin bizzat tanıdığını şu ifadelerden anlıyoruz: “Zamānemüzde belāhat ile mevşûf Dürzi Oğlu dimek ile ma‘rûf bir ebleh-i devrān ve esfeh-i zamān var idi” (199a). “Bursalı bir ‘avret alup kaşabaya götürür” (199a) cümlesinde geçen kasaba ise Gediz olsa gerektir. Yine aynı hikâyede yer alan ve hikâye kahramanının kasabaya yani Gediz’e perişan bir halde gelişini anlatan şu satırlardaki “gördük ki” ifadesi bize müellifin de bizzat bu hikâyeye şahit olduğunun bilgisini vermektedir. “Bursa’nun altın üstüne ider ‘Anḳā-veş nām u nişānın bulamayup tek ü tenhā bûm u şūmāsā gördük ki kaşabaya çıka geldi. Bu hikâye daḥı andan yādgār ḳaldı” (200a-200b). Yazarın şahit olduğu gerçek bir olayı anlattığı bu hikâye *telif* olarak değerlendirilebilir.

Eserde yer alan “Hikāyet-i Zen-i Sāḥir bā-Şā‘ir-i Māḥir” (200b) başlıklı son hikâyenin de yazarın kendi telifi olduğu düşünülmektedir. Hikâye biçim olarak postmodern hikâyelere benzemektedir. Yazar kendi yazma serüvenini hikâyesine dahil etmiş gibidir. Hikâyede Horasan padişahlarından birinin bir şaire “Ṭāyife-i zenāndan bu āna gelince şādır olan ḥiyeli cem‘ idüp baḥa bir kitāb-ı müsteṭāb idi vir” (200b) dediğine şahit oluruz. Şair kitabı tamamlayıp padişaha sunacağı vakit Acem zarifelerinden¹⁵ biri gelip şaire bir oyun eder ve şair de kadının hilesine şaşırır kalır. Kadın sonunda adamın elini öpüp özür diler ve “Bu ḥileyi daḥı bizden görün lūṭf idüp ma‘zûr buyuruḡ. Ḥātunlaruḡ bu maḳûle ḥilesinüḡ nihāyeti ve bu üslûba nîrenginiḡ ḥadd ü ḡāyeti yokdur” (201b-202a) diyerek oradan uzaklaşır. Şair de bu hikâyeyi kitabının en başına yazar. Burada ana kahramanımız şairle eserin müellifi Azmî Bey padişaha eser sunmaları ve bu eserin de hile hikâyeleri olmaları hasepleriyle benzemektedirler. Azmî’nin bu hikâyeyi eserinin en sonuna yazması da manidardır. Bu durumun postmodern edebiyat eleştirisi kapsamında yazarın kendi yazma serüvenine bir gönderme yapması olarak okunması mümkündür. Hikâyenin postmodern teori bağlamında detaylı bir okumasını yapmak bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

¹⁵ “Zarife” metinde nüktedan kadın anlamında kullanılmıştır.

Bununla ilgili ayrı bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Bunun dışında “‘‘Hikāyet-i Zen-i Sāhîr bā-Şā‘ir-i Māhîr’’deki (200b) şairin sadece kadınların hilelerini derlemesi eserin müellifi Azmî ile tam benzemediğini de gösterir. Zira Azmî eserinde sadece kadınların hilelerini değil padişahlardan, ulemeden, urefadan ve hayvanlardan sadır olan hikâyeleri de anlatmıştır. Dolayısıyla bu son hikâyenin bir mekr-i zenân hikâyeleri külliyyatının son hikâyesi olduğu da düşünülebilir. Bu soruların cevabı için daha tafsilatlı bir araştırmaya ihtiyaç vardır fakat bu araştırma, bu tezin kapsam sınırlarını aşmaktadır.

Sonuç olarak, elde kesin delillerimiz bulunmamakla birlikte yukarıda sunduğumuz kısmî deliller çerçevesinde *Kitâb-ı Hiyel*’deki hikâyelerin bir kısmının tercüme, bir kısmının derleme, cüzi bir kısmının ise telif olduğu düşünülmektedir.

1. 3. ESERİN MUHTEVASI VE TÜRÜ

Tahkiyenin yani hikâye etmenin, anlatmanın tarihi insanlığın tarihi kadar eskidir. İnsanın en önemli özelliklerindendir, anlatma... Anlatma düşünen insanın muhakeme gücüyle; yaşadığı olayları anlamlandırıp, yaşanabilecekleri tahayyül ederek anlamlandığı dünyayı bir başka insana, nesle, çağa sözcüklerle aktarmasıdır. Bugün çok eski insanların anlamlandıkları hayatlarına, dünya görüşlerine bizlere bıraktıkları hikâyeleri aracılığıyla şahitlik etmemizi insanın olanı ya da olması muhtemel olanı anlatma ihtiyacına borçluyuz. Zira “Anlatı, insanlık tarihinin kendisiyle başlar; dünyanın hiçbir yerinde anlatısı olmayan bir halk yoktur” (Barthes 1988: 7).

Eski Türk Edebiyatında bir olayı anlatan tarih, masal, efsane, lâtife, destan, menkıbe gibi tahkiyeye yani hikâye etmeye dayalı manzum mensur bütün eserler ekseriyetle “hikâye” olarak adlandırılmıştır. Bunun yanı sıra hikâye türünden bir eser de destan, kıssa, efsane, menkıbe, lâtife, tarih, nevâdir vb. isimlerle de anılabilmektedir (Kavruk 1998: 7). Hikâye edebî türü çeşitli zaman ve muhitlerde farklı isimler almıştır.

Terim olarak hikâyenin bir geniş, bir de dar anlamı söz konusudur. Bir edebiyat terimi olarak en geniş anlamıyla hikâye “bir olayın anlatımı”dır. Daha değişik bir ifadeyle “olmuş, olması mümkün olsun veya olmasın tasavvur edilmiş” konuların, olayların vakaya dayanılarak husûsî bir üslûpla anlatılmasıyla meydana gelmiş edebî eserdir. Bu şekliyle “hikâye” kavramı içine tarih, destan, masal, menkıbe, efsane, lâtife, halk

hikâyesi, roman, küçük hikâye gibi tahkiyeye dayalı bütün edebiyat türleri girmektedir (Kavruk 1998: 2).

İncelememize konu olan *Kitâb-ı Hiyel* “hile” teması altında İskendernâme, letaifnâme gibi farklı türlerden derleme hikâyeleri barındıran, bunun yanı sıra bünyesinde tercüme ve telif hikâyelere de yer veren, yazarı Gedizli Azmî tarafından III. Murad ve Kara Üveys Çelebi’ye sunulmak üzere yazılmış ve nasihatnâme özellikleri taşıyan manzum mensur karışık bir hikâye mecmuasıdır.

[derleme hikâye mecmuları] tertip edenler seçtikleri hikâyeleri bazen olduğu gibi almışlar, bazen de değiştirerek yeniden inşa edip mecmualarına eklemişlerdir. Bu tür mecmularda, mecmuayı düzenleyenlerin kendi telifi olan hikâyeler de bulunmakla beraber, bazıları tamamen derleme niteliğindedir. (Kavruk 1998: 135)

Kitâb-ı Hiyel’de Gedizli Azmî’nin hikâyelerin bir kısmını derlediği kaynaklardan olduğu gibi aldığı -*İbretnümâ*’dan alınan “Hikâyet-i Pād-şāh bā-Vezīr-i Kīne-ḥ’āh u Bī-intibāh” (51a) örneğinde olduğu gibi- gözlemlenmektedir. Eserde yazarın kendi telifi olan hikâyeler de mevcuttur. Bu tür mecmualarda hikâyelerin hangi eserlerden veya kimden alındığı belirtilir, belirtilmediği durumlar da mevcuttur (Kavruk 1998: 135). Gedizli Azmî de bazen hikâyeleri hangi eserlerden veya kimlerden derlediğini belirtirken bazı hikâyelerde de böyle bir bildirimde bulunmaz. Yazarın “hile” teması altında derlediği hikâyeler aracılığıyla devrinin duygu ve düşünce biçimini; siyasal, toplumsal ve iktisadi hayatını; ileri gelenlerinin, makam sahiplerinin ahvalini, köylü, medrese talebesi, çiftçi vs. gibi halktan her kesimin hayatını aksettirmiş; bu zümreler arasında görülen aksaklıkları, ahlaki bozukları aktarmıştır.

Kitâb-ı Hiyel, ayrı bir bölüm addedemeyeceğimiz içinde hamdele ve salvelenin bulunduğu mensur bir girişle başlamaktadır. Dünyanın yaratılışından itibaren hilenin var olduğunu ve hilekârların Ebu Sinâ’nın¹⁶ ruhuna bile ders verecek kıvama geldiğini bu giriş kısmında yazar muhatabına sunmaktadır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hükümdarların, vezirlerin ve alimlerin hile temalı hikâyelerine şahit oluruz. İkinci bölümde ise şahıs kadrosu medrese talebeleri, esnaflar, şehzadeler, hayvanlar ve son kısımlarda ise özellikle kadınlardan oluşan geniş bir hikâye yelpazesi yer almaktadır. Eserde toplam altmış yedi hikâye bulunmaktadır. *Kitâb-ı Hiyel*, müellifi Gedizli Azmî’nin kendi ifadeleriyle de “ümerā-yı devrān”, “ulemā-yı ezmān”, “zūrefā-yı cihān”, “urefā-yı devrān” ve “ḥayvān u zenān”dan zuhur eden

¹⁶ Hile ilminde meşhur bir karakter.

hilelerin anlatımıdır (3b-4a). Eserin giriş kısmında yazar, Hz. Adem'den yazarın gününe gelinceye kadar vaki olmuş hileleri bir düzene koyup tertip ettiğini ifade eder.

1. 3. 1. *Kitâb-ı Hiyel*/Letaifnâme midir?

Eser çeşitli kaynaklarda bir letaifnâme olarak geçmektedir. Eserin letaifnâme olduğunu söyleyen ilk isim Hasan Kavruk'tur. Kavruk *Eski Türk Edebiyatı'nda Mensur Hikâyeler* adlı eserinde *Kitâb-ı Hiyel*'in bir latife mecmuası¹⁷ olduğunu; hile, desise, açık gözlülük konularında yazılmış küçük latifleri ihtiva ettiğini; içinde manzum metinlerin de bulunduğu bu lâtifelerden çıkartılacak genel sonucun ise “Herkes ettiğini bulur”, “Ne ekersen onu biçersin” ana fikri olduğunu ifade etmektedir (Kavruk 1998: 150). Yavuz Bayram da Kavruk'la paralel bir şekilde eserin bir latife mecmuası olduğu kanaatindedir (2009: 135). Tunca Kortantamer de “Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi” adlı makalesinde “III. Murad'a ithaf edilmiş, yazarı bilinmeyen *Menâkıb-ı Hamsîn*¹⁸ adlı içinde hile, desise, açık gözlülük konusunda küçük latifeler bulunan eser de letâif kitapları çerçevesinde düşünülebilir” diyerek *Kitâb-ı Hiyel*'in bir letaifnâme olduğunu ifade etmiş ve Hasan Kavruk'un bahsedilen eserini referans göstermiştir. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz da “Mehmed Tevfik'in Nevâdirü'z-Zarâ'if'i” adlı makalesinde eseri tanınmış letâifnâme örnekleri arasında sıralarken Tunca Kortantamer'i referans göstermiştir (2012: 445). Lakin eserin detaylı bir incelemesi yapıldığında İskendernâme, letaifnâme, özgün ve yerel derleme hikâyeler, mekr-i zenan hikâyeleri gibi farklı türden birçok hikâyeyi *hile* çatısı altında bünyesinde barındırdığı görülmektedir. Araştırmacılara eserin *letaifnâme* olduğunu düşündüren ise muhtemelen eserin bünyesinde yer alan latife¹⁹ türüne ait hikâye örnekleridir.

Agah Sırrı Levend latifeyi hikâye ve gülmece türleri arasında bir yere konuşturur ve şu şekilde tanımlar:

Birer nükteye dayanan fıkralar ve latifeler (şakalar) anlatım bakımından hikâye, gülünçlük yönünden de gülmece karakteri taşır. Bu özelliğiyle her iki tür arasında yer

¹⁷ Eserin bir latife mecmuası olup olmadığı “Eserin Muhtevası ve Türü” başlığı altında ele alınacaktır.

¹⁸ *Kitâb-ı Hiyel*'in çoğu kaynakta ismi T nüshasının zahriyesi ve istinsah kaydından hareketle *Menâkıb-ı Hamsîn* olarak geçmektedir.

¹⁹ “Eserin Kaynakları” başlığı altında eserde bulunan latife türü hikâyeler ile ilgili kapsamlı bir bilgi verilmiştir. Müellif bu letaiflerin büyük bir kısmını Lamiî Çelebi'nin *Letâifnâme*'sinden almıştır.

alır. Fıkralarla latîfeler ya büyüklerden birinin hayatını ve karakterini canlandırır ya topluluklardan birinin özelliklerini yansıtır ya da hiçbir kişiye değinmeden insanoğlunun acınacak, gülünecek ruh halini; telaşlı durumunu belirtmiş olur. Bunlar türlü konudaki eserlerin içinde yer aldığı gibi, *Letâif*, *Letâifnâme* ya da başka adlar altında toplanır. Nasreddin Hoca, Bektâşi, Bekrî Mustafa fıkraları bunların en tanınmış olanlarıdır (Levend 1984: 156).

Hasan Kavruk latifeyi hikâye türü başlığı altında değerlendirir ve onun latife tanımı ise şu şekildedir:

Klâsik edebiyatımızda nükteli, mizahî, güldürücü aynı zamanda düşündürücü, ibret verici olayların anlatıldığı, kısa kısa ve öz hikâyelere lâtife, bu tür küçük hikâyelerin toplandığı mecmualara da “Letâif-nâme” veya “Mecmaü’l-Letâif” denir. Bunun yanında letâif-nâme olmadığı halde bu adla anılan; başka konularda ve türlerde yazılmış pek çok eser vardır (Kavruk 1998: 149).

Yukarıdaki tanımlamalardan hareketle genel olarak latifeler nükteli, mizahi, güldürücü aynı zamanda düşündürücü kısa ve öz hikâyeler olarak tanımlandırılabilir. *Kitâb-ı Hiye’*i incelediğimizde ise latife tanımına uygun hikâyeler mevcutsa da hikâyelerin ekseriyeti bu tanıma uymamaktadır. Örneğin eserde yer alan ilk hikâye latife tanımına uymayan hikâyelere örnek gösterilebilir. Öncelikle bu hikâye latife olarak değerlendirilemeyecek kadar uzundur. *Kitâb-ı Hiye’*in en hacimli hikâyesidir. 3b’den başlayıp 51a’ya kadar devam eder. Bu hikâyenin baş kahramanı İskender’dir. İskender Şah’ın Dârâb ile mücadelesi, akabinde yedi kaleyi alması gibi çeşitli olayları konu edinen muhtelif hikâyeler 51. varağa kadar peş peşe sıralanmaktadır. Bu hikâyelerden bir kısmının Ahmedî ve Ahmed-i Rıdvan’ın *İskendernâmelerinde* yer aldığı gözlemlenmiştir. Müellifin bu hikâyeleri ya Ahmedî ve Ahmed-i Rıdvan’dan derlediği ya da onlarla aynı kaynaktan tercüme ettiği düşünülebilir. “Hikâyet-i Eflâtûn bâ-İskender-i Şâhib-fünûn” (117a) başlıklı hikâyede de latife olarak gösterilemeyecek uzunlukta ve içeriktedir. *Kitâb-ı Hiye’*de latife türüne örnek gösterilemeyecek bir diğer hikâye grubu ise yazarın çevresinden derlediği yerel hikâyelerdir. Konuyla ilgili detaylı bilgi “Eserin Kaynakları” başlığı altında verildiği için bu kısımda aynı bilgiler tekrar edilmeyecektir.

Eserde latife örnekleri olarak ise yazarın Lamiî’nin *Letaifnâme*’sinden derlediği şu hikâyeler gösterilebilir: “Hikâyet-i Dânişmend bâ-Fellâh-ı Müstemend” (96a), “Hikâyet-i Vâ‘ iz-i pür-Taşşîr bâ-Cemâ‘ at-i Keşîr” (98a), “Hikâyet-i Dânişmendân-ı Hıredmend bâ-Şûfî-i Zelle-bend” (108a), “Hikâyet-i ‘Ayyâr bâ-Yahûdî-i Kînedâr” (129b), “Hikâyet-i Hakîm-i Hâzık bâ-Yârân-ı Muvâfık” (130b), “Hikâyet-i Sekbân bâ-Ğâzî-yı Bî-ser ü Sāmân” (149b), “Hikâyet-i Rübâh bâ-Kebk-i Bî-âgâh” (170a),

“Hikāyet-i Şîr bā-Rübāh u Gürg-i Dil-kesîr” (170b), “Hikāyet-i Rübāh bā-Gürg-i Kîne-ḥ’āh” (172a), “Hikāyet-i Rübāh bā-Ḥurūs-ı Zerrîn-külāh” (174b), “Hikāyet-i Ḥar bā-Üştür-i Hileger” (178a). Bunlara ek olarak, metinde başlığı yer almayan fakat derkenârda “Bir ‘Acem ferzendi Pād-şāha saña kîmyā ögredeyim diyüp sonra firāra çekdügi hikāyedür” (123b) olarak tanıtılan bir hikāye de Lâmiî Çelebî’nin “Letâifnâme”sindendir. Eserde yer alan “Hikāyet-i Naşreddîn bā-Ruhbân-ı Bed-âyîn” (109a) ve “Hikāyet-i Zen-i Şāhib-tedbîr bā-‘Avām-ı Cemm-i Ğafîr” (185b) başlıklı Nasreddin Hoca hikâyeleri de latife türüne örnek gösterilebilecek hikâyelerdir.

1. 3. 2. Bir Nasihatnâme Olarak *Kitâb-ı Hiyel*

Farklı türden eserleri ve muhtelif hikâyeleri bünyesinde barındırsa da *Kitâb-ı Hiyel* bir nasihatnâme olarak kaleme alınmıştır. Zira müellifin eserini yazmaktan amacı padişah, vezir, medrese talebesi, hekim, köylü, tüccar, kadı gibi halkın çeşitli tabakalarından geçmişten o ana kadar sudur etmiş hile hikâyelerini ortaya koyup bir nasihat kitabı oluşturmak ve bununla da devlet erkanının gözünün açılmasına vesile olmaktır. Zira bu hile hikâyelerinin hepsi birçok hikmet ve nasihati bünyesinde barındırmaktadır. Dolayısıyla müellifin kendi ifadeleriyle eserin devlet erkanına yani “erkân-ı ‘izāma tabşıra-i berā‘at” olması umulmaktadır. Tabii eser, bu hile hikâyelerinin kuru bir anlatımı değildir aynı zamanda bir “tezkiye-i belāğat”tır yani, sözün etkili, güzel ve hitap edilen kimseye, içinde bulunulan duruma uygun düşecek şekilde söylendiği; fasih ve hâle uygun sözlerin söylenmiş olduğu bir eserdir. Dolayısıyla eserin yine “a‘yân-ı kirāma tezkiye-i belāğat” olması amaçlanmıştır. “Erkân-ı ‘izām” ve “A‘yân-ı kirām”dan kasıt eserin T nüshası için “Sultân Murād bin Selîm Ḥân”dır. B nüshasının da Kara Üveys Çelebi’ye sunulduğu göz önünde bulundurulursa eserin bir nasihatnâme olduğu aşikardır. Azmî’nin eserin sebep-i telifinde kaleme aldığı yukarıda analizini yaptığımız şu satırlar bunu açıkça ortaya koymaktadır:

Bu ‘ālem-i kevn [ü] fesâdda ibnâ-yı ‘ālemden ve ebnâ-yı benî Âdem’den bu āna gelince vâkı‘ olan ḥiyeli²⁰ reşehât-ı devât-ı deryâ-feyezânundan ve kıtarât-ı kalem-i cevalân-cereyânundan zühûra getirüp *Ke-naẓmü’ d-duhûri ve’l-a‘vām ‘ale’ d-devām*²¹ silk-i intizâmda olup tâ kerrat u merrât ya‘nî kat kat kılâde-i gerden-i rûzgâr ve gûşvâre-i mesâmi‘-i felek-i devvâr olup a‘yân-ı kirāma tezkiye-i belāğat ve erkân-ı ‘izāma tabşıra-i berā‘at olup zımnında niçe pend ü naşîhati mutaẓammîn olduğundan mâ-‘adâ sultânü’l-mücâhidîn ve bürhânü’l-muvaḥḥidîn mâlikü memâlikî’ş-şarkî ve’l-ğarb sâlikü mesâlikî’z-zarbi ve’l-ḥarb ḥazret-i Sultân Murād bin Selîm Ḥân *ḥullidet*

²⁰ B, 2a, 12. str: ḥiyel-i pür-nikâtı

²¹ “Yılların ve devirlerin sürekli olarak sıralanması gibi”

ḫilāfetühü bi'l-^ʿadl ve'l-iḥsān ḥazretlerinin āstān-ı felek-āşiyānlarına mūr-ı şikeste-nihād gibi tuḥfe-i riclū'l-cerād ile i' lām-ı iḥlāş-ı 'ubudiyyet ve i' lān-ı iḥtişāş-ı ḥizmet kılmağa bā' iş olsun. (2b-3a)

Hikâyelerde geçen karakterlerin çoğunlukla padişah ve vezirlerden oluşması, kimi hikâyelerin sonunda yer alan nasihat kısımları eserin nasihatnâme olduğu savımızı destekler niteliktedir. III. Murad'a sunulmak üzere yazılmış T nüshasında yer alan çoğunlukla padişahların hile hikâyelerini anlatan kısmın Üveys Çelebi'ye sunulan B nüshasında yer almaması da dikkate şayan bir husustur. Yazarın T nüshasını padişaha sunmak için hazırlamış olduğu, bu nedenle de T nüshasında padişah hikâyelerine önemli bir kısım ayırdığı, eseri Üveys Paşa'ya sunduğunda da bu padişah hikâyelerini çıkarıp hikâyeleri vezir hikâyeleriyle başlattığı düşünülebilir.

Eserde hikâyelerin sonunda yer alan ve genel olarak “Bu rivāyet-i 'acībe ve ḫikāyet-i ġarībeden erbāb-ı dirāyete ve aşḫāb-ı 'ināyete ḥazẓ-ı kāmīl ve naşīb-i şāmīl oldur ki” (61a) sözleriyle başlayan nasihat kısımları da eserin nasihatnâme olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, *Ḥikāyet-i Pād-şāh bā-Vezīr-i Kīne-ḥ'āh u Bī-intibāh* (51a) hikâyesinde vezirine güvenip öğrendiği beden değiştirme sırrını ona öğreten ve neticesinde de başına türlü belalar gelen padişahın hikâyesi anlatılır ve hikâyenin sonunda şu nasihat kısmı yer alır:

Bu rivāyet-i 'acībe ve ḫikāyet-i ġarībeden erbāb-ı dirāyete ve aşḫāb-ı 'ināyete ḥazẓ-ı kāmīl ve naşīb-i şāmīl oldur ki kişi devlet ü saltanat dostına kavī i'timād ve temām istinād itmek gerekmez ve anı cemī' -i esrārından ḥaberdār ve cümle eṭvārında vākıf-ı kār eyleyüp başına ber-ā-ber ve cümle keyfiyyet-i ḥālīn bildürüp kendüye hem-ser eylemek olmaz tā şeytān-ı racīmūn iğvāsıyla ve nefis-i za'imūn iğrāsıyla ki ehl-i sa'ādete ve şāḥib-i siyāsete 'udvān-ı küllī ve tuğyān-ı cibillisi vardır kaşd eyleyüp aḡā zarar ve şūr u şer irişdürmeye (61a-61b)

Amansız bir padişahın Lokman'ı öldürmek üzere kuyuya atıp sonra yakalandığı bir beladan kurtulmak için Lokman'ı kuyudan çıkarttığını ve derdine dermanı yine Lokman eliyle bulduğunu anlatan “Ḥikāyet-i Loḡmān bā-Şāh-ı bī-Emān” (134b) başlıklı hikâyenin nasihat kısmı da aşağıdaki gibidir:

Bu rivāyet-i 'acībe ve bu ḫikāyet-i ġarībeden aşḫāb-ı devlete ve erbāb-ı fiṭnata ḥazẓ-ı rūḥānī ve naşīb-i cāvidānī budur ki ḫikmet aşḫābının ve ma'rifet erbābının cürm-i ḫalīlū'l-cirmine bakup çeşme-i zenb ü ḥatāları üzre seylvār akup zāyī' itmelü olmayalar ki kān niçe kan yutmak gerek bir la'l-i Bedeḥşān ele getüre. Ḥāk niçe yırtılmaq ve şarşılmaq gerek ki bir dirāht-ı mīvedār ve nihāl-i sāyedār bitüre (138b)

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Azmî, çağının sorunlarına çözüm olması niyetiyle ve devlet erkanının gözünü açmaya vesile olmak umuduyla *Kitāb-ı Hiye*'i kaleme almıştır.

Kitâb-ı Hiyel'de yer alan ilk hikâyeler padişahların hile yolu ile stratejiler geliştirerek ülke topraklarını koruyup yeni fetihler yapmalarına dair hikâyelerdir. Dolayısıyla *siyasetnâme* özellikleri de taşırlar. Nitekim siyasetnameler “devlet adamlarına siyaset sanatı hakkında bilgi vermek, devlet yönetiminde dikkat edilmesi gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış”lardır (Adalıoğlu 2009: 304).

Bu hikâyelerde adil bir yönetici nasıl olunur, bir ülke ve halkı nasıl yönetilir, ortaya çıkan problemlerle nasıl baş edilir gibi hususlar konu edilmektedir. Müellifin bu hikâyeler üzerinden padişaha nasıl bir yönetici olması gerektiği hususunda öğütler vermeyi amaçladığı düşünülmektedir. Nitekim siyâsetnâmelerde de devlet yönetiminin temel ilkeleri, bir devlet başkanında bulunması gereken temel özellikler, yönetimde dikkat edilmesi veya kaçınılması gereken hususlar, devlet görevlilerinin tayin ve denetimleri, beytül-mâl idaresi, devletler arası ilişkilerde uyulması gereken kurallar, hükümdarın Allah'a ve halka karşı sorumlulukları, devletin ayakta kalmasının temel şartları gibi konular üzerinde durulur (Adalıoğlu 2009: 304). Bu minvalde *Kitâb-ı Hiyel*'de anlatıcı, Hızır'ın dilinden bir padişahı temsil eden İskender Şah'a nasihat niyetiyle, iyi bir padişahın olmazsa olmazlarını şu şekilde sıralar: İyi bir padişah vazifeyi işin ehline verir, ehil olmayana ve kötü hasletleri bulunanlara ve hasebi nesebi olmayanlara memuriyet vermez. Memurlarının işlerini nasıl yaptıklarına vakıftır. Adildir, hak edene cezasını verir. Yasalarına uyulmasına emirlerinin tutulmasına azami özen gösterir ve en önemlisi de Hakk'ın rızasını kazanmaya çalışır.

Yâ Zü'l-karneyn evvelâ ehl-i hevâya manşib virmeyesin qadr ü rif ate irgürmeyesin. Ehl-i hevâ zîrâ 'ayş u nûşa meşğûl olur ve ol manşib mu' aţtal qalur. *İkinci* tama' kâra manşib virmeyesin. Tama' belâsıyla manşibi akçaya şatar 'askere nâ-ehl kıtar. *Üçüncü* ehl-i ğaraza manşibuñ inanmayasın ve anı müstaķîm şanmayasın. Ğaraż ile haķdan dönüp bâtıla meyl ider. Vilâyet ħarâb olup elden gider. *Dördüncü* ehl-i ğazaba manşib virmeyesin ğazab gelicek 'aql gider. Haķdan çıkup bildüğün ider. *Beşinci* hasebi ve nesebi olmayanları vâli kılmayasın edânî vü erâzili ilerü çeker qadîmîleri girü deper. *Altıncı* tâze olanlara manşib virmeyesin. Qahr-ı dehri görmemiş ve 'âlemden ħabîr olmamışdur. *Yedinci* hâkim ü vâli itdüğün kimesnelerün ħâl-i mâ-fi'l-bâline muţţalî' olasın ve ne maķûle kimesnedür bilesin. Nâ-ehle manşib virüp rif ate irgürmeden şaķınasın. *Sekizinci* birkaç kimesne bir kimseden şekva itseler sözlerine i' timâd idüp 'uķûbetinde ta' cîl itmeyesin. Câyiz ki haķ ol ţarafda olup ittifaķ idüp ğaraż ile gelmiş olalar seni vebâle koyalar. Sırren aĥvâllerin tecessüs itdürüp zâlim olanların haķķından gelesin. *Toķuzuncu* re'âyâ vü 'askerüğün ve ümerâ vü çâkerüğün senden ħavf u ħaşyetleri ve ğaybetünde emrüne itâ'atleri ne veche üzerinedür bilesin. İstihķâķlarına göre cezasın kılasın. Şehlerün şehliĝi gönderdüĝi emrün icrâsından ve yasaĝı tutulduĝu ħükümünün ibķâsındandır. Eger bu pendlerüm ile sûdmend olasın maşrıķdan maĝribe ħükümün ĝüneş gibi revân olup Haķķ'ın rızâsın bulasın” (48-49a)

III. Murad'ın mansıpları ehil olanlara vermemesi kendisi ile ilgili eleştirilen hususlardandır. Bekir Kütükoğlu III. Murad ile ilgili olarak bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Zevke düşkün olup musiki ve raksı sevdiği, etrafına müsiķişinaslar, rakkaslar, maskaralar, cüceler topladığı bilinmektedir. Dönemin Osmanlı kaynaklarında, özellikle de ıslahat risalelerinde onun bu tavrı eleştirilerek söz konusu şahıslara kapıkulluğu ve timar verilmesinin sistemi bozduğu, çöküşün bu dönemde başladığı ileri sürülür. Mansıp tevcihlerinin usulsüz yapıldığı, saray mensuplarının rüşvet alarak memuriyetleri ehil olmayanlara verdiği, timar sisteminin bozulmasıyla halkın köyleri boşalttığı, çiftini çubuğunu terk ettiği, kapıkulu sayısının çok arttığı ve bunlara ulüfe yetiştirilemediği, hazinenin sıkıntı içine girdiği de belirtilir. Aslında bu durum iki büyük savaşın getirdiği olumsuzlukların bir sonucudur. Değişen çağa ayak uydurma amaçlı uygulamalar önemli bir sosyal patlamanın kıvılcımlarını oluşturmuştur (2006: 175)

Bu nedenle muhtemeldir ki padişahların memuriyetleri işlerinin ehillerine vermeleri hikâyelerde en çok vurgulanan temadır. Örneğin, mansıbı ehline vermenin önemi son demlerini yaşayan bir padişah temsilcisi olan Dârâb'ın İskender'e öğütleriyle anlatılırken şiirlerle iyice pekiştirilir.

Pend ü Naşîhat Dâd Dârâb-ı Me'yûs bâ-İskender bin Fîlkûs

Ey Sikender 'âlemün hâli budur
Çarh-ı keĳ-reftârûn ef'âli budur
Âdemi geh şâd ider gâhî melûl
Ġirre olma bu yalancı devlete
İşbu 'izz ü dâr [u] ġir ü şevkete
Pâd-şâh-ı dehre lâzımdur bu kâr
Mülki fikrinde ola leyl ü nehâr
Bir kese manşıb virüp unıtmaya
Tâ mezâlimle cihândan ġitmeye
Yoĳlayup bile nihânî hâlini
Ol vilâyetde olan ef'âlini
Zulm-ile ol mülki itmiş mi ĳarâb
'Adl idüp kılmış mı yâ fikr-i şavâb
Cürmine göre cezâsın eyleye
Luţfına göre 'atâsın eyleye
Tâze vü şammâ' a manşıb virmeye
Ehl-i tedbîr olsa pîri yermeye
Manşıbuĳ ĳadrini bilmez her ĳabî
Ehline vire dem-â-dem manşıbı
Çıkara tedrîc-ile her manşıba
Ĳapudâr iken geçirmeye dibe
Ĳâh atup serĳadde göre ĳayretin
Tâ ki bile manşıbınuĳ ĳıymetin
Ĳâhi manşûb u gehî ma'zûl ide
Ĳâhi merdûd u gehî maĳbûl ide
Nâr-ı ĳurbetde bişûp ĳâm olmaya
Cism-i 'Anĳâveş ĳurı nâm olmaya
Türke vü râ'îye râ'î olmaya
Anlaruĳ naşbına sâ'î olmaya

‘ Askerinden iden ümmîd-i hüner
Her gürûha katmaya hâricden er
Şonradan irişen olmaz âdemi
‘ Askeri koyup kaçar fırsat demi
Pençesin urup şikârı yolamaz
Biñ dürişse kargâ şeh-bâz olamaz
Ġayret-ile ser virür ehl-i neseb
Âdeme lâzımdur elbette haseb (7b-8a)

Kitâb-ı Hiye’ de padişahlardan sonra ele alınan devlet erkanı vezirlerdir. İyi ve kötü vezir temsilleri üzerinden ideal bir vezirin nasıl olması gerektiği okuyucuya dolaylı olarak sunulur. III. Murad’ın bazı vezirlerin tesiri altında kaldığı bilinmektedir. Örneğin padişaha Sokullu Mehmet Paşa’ya karşı güvensizlik telkin eden ve padişahın devlet işleriyle bizzat alakadar olması gerektiğini belirten Musahip Şemsi Ahmed Paşa rüşvet yolunu açmak, hükümdarı da buna alıştırmakla itham edilir (Kütükoğlu 2006: 175). Bâbüssaâde Ağası Gazanfer Ağa’nın da III. Murad üzerinde tesiri olduğu bilinmektedir (Kütükoğlu 2006: 175). Yine padişah üzerinde etkili olduğu bilinen Kara Üveys Çelebi’nin bu etkinliğini büyük nispette zekâ ve iktidarı sayesinde elde ettiği bilinmektedir. Öyle ki kendisi için *Künhü’l-Ahbar*’da Mustafa Ali “hilekâr”, “müdebbir” sıfatlarını kullanmıştır (Gökbilgin 1952: 17).

Kitâb-ı Hiye’ de hikâyeler üzerinden ele alınan zümrelerden biri de subaşılar ve yaptıkları yolsuzluklardır. Gediz halkının da söz konusu yolsuzluklardan etkilendiği bilinmektedir:

Subaşılar teftiş bahanesi ile beş ayda üç sefer Gediz’e gelip köylerde bulunan ahaliden konak, göçek, selamlık adı altında para ve bedava yiyecek toplamışlardır. Köylülerin şikâyeti üzerine Kütahya mollası ile Gediz ve Uşak kadılarında hakları gasp edilen köylülerin haklarının iade edilmesi bildirilmiştir. Ayrıca subaşıların görevlerini yaparken daha dikkatli olmaları ve halka zulmetmemeleri konusunda uyarılmaları istenmiştir (Aydın 2016: 142)

Bu hikâyelere de eserinde yer veren yazarın; padişahın ve vezirin dikkatini bu duruma çekmek istediği düşünülebilir.

Eserde yer verilen bir diğer zümre, suhtelerdir. Suhte hikâyelerinin çoğunda suhtelerin içlerine düştükleri maddi sıkıntılar ve bunu gidermek için hile yoluna başvurmaları ele alınmıştır. Yazar bu hikâyelerle de döneminin sosyal sorunlarına aynalık etmektedir ve devlet erkanının bu sorunlara dikkatini çekmeyi hedeflemektedir. Zira III. Murad döneminin suhte isyanlarına şahitlik ettiğini bilinmektedir:

Ekonomik ve sosyal sorunlar Anadolu’da eşkıyalığın giderek yayılmasına yol açmış, suhte isyanları Sultan III. Murad devrinden itibaren genişlemiş ve XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyıl başlarında Celâlî isyanlarına yol açmıştır. Osmanlı-İran ve Osmanlı-Avusturya savaşları bu isyanları daha da arttırmıştır (Aydın 2016: 143)

Eserde ele alından bir diğer zümre de köylülerdir. Eserde “türk” yani köylülerle ilgili negatif bir algı sunulması dikkate şayan bir husustur. Onların, uyanık olup yönetimi kandırabileceklerine dair hikâyelere yer verilirken hikâyelerin sonunda yer alan şiirlerin dili ise oldukça eleştireldir. Bir çiftçinin tarlasında bulduğu altın külçelerinin büyük bir kısmını bir oyun ederek padişahın saklamasını konu edinen “Hikâyet-i Dihkân bâ-Şâh-ı Zü'l-ihsân” (139a) başlıklı hikâyenin sonunda yer alan nasihat bu durumu örnekler niteliktedir: “Bu rivâyet-i ‘acîbe ve bu hikâyet-i garîbeden erbâb-ı dirayete ve aşhâb-ı ‘inâyete hazz-ı kâmil ve naşîb-i şâmil oldur ki türkûn kelâmına ve şekl ü endâmına bakup sözine i’ tikkâd ve kavline i’ timâd idüp esirgemeyeler zîrâ bunlar esîr-i fırsat ve mahall-i şenâ’ at ü kabâhatdür” (141a) Yine aynı hikâyenin sonunda yer alan şu beyitler de aynı minvalde değerlendirilebilir:

Âdem olmaz libâs-ı fâhîr ile
Başı rif’at-le irse eflâka
Her ne söylerse hep yalan söyler
İ’ timâd itme hiç etrâka (141a)

Gedizli Azmî’nin köylülere dair bu olumsuz tutumu onun tımar ehli olmasıyla ve vergi toplarken köylülerle sorunlar yaşamasıyla ilişkili olabilir. Zira Gediz’de yaşayan köylülerin şikâyetleri zaman zaman devlete intikal etmiş ve devlet de buna çözüm bulma yollarına gitmiştir:

Köylüler yerel yöneticilerin kendilerine yönelik baskı ve zulümlerini zaman zaman şikâyet konusu yapmışlardır. Padişahlar da köylülerin haklarının korunması için kadılara emirler göndermişlerdir. 1617-1618 yılı mühimme defterinde yer alan emirlerden birisi beylerbeyi subaşlarının Gediz’de köylülere yönelik baskısı ile ilgilidir (Aydın 2016: 142).

Eserde yer alan son hikâyeler ise kadınların hilelerini konu edinmektedir. III. Murad’ın, saltanatı döneminde annesi Nurbanu Sultan, hasekisi Safiye Sultan, haremi idare eden Raziye Kalfa gibi kadınların tesirinde bulunduğu bilinmektedir.

Valide sultan ve haseki sultan, İsmihan ve Fatma sultanlarla İbrahim Paşa ile evlendirilen Ayşe Sultan’ın III. Murad üzerinde büyük tesiri olmuştur. Padişah ve hükümet nezdinde nüfuz sahibi olanlar arasında vekilharç Raziye Kadın ile yahudi Kira Kadın dikkati çeker (Kütükoğlu 2006: 175).

Devrindeki kadınların epey tesiri altında kaldığı bilinen III. Murad’a sunulmak üzere kaleme alınmış bu eserde kadınların hilelerini konu edinen hikâyelerin yer alması oldukça manidardır. Müellif bu hikâyeler aracılığı ile kadınların ne kadar güvenilmez ve hilebaz olabileceklerini padişaha göstermek istemiş olsa gerektir.

Sonuç olarak *Kitâb-ı Hiyel*’de yer alan hikâyeler, muhtevaları ve yer yer barındırdıkları nasihat kısımları göz önünde bulundurulduğunda eserin bir nasihatnâme olduğu aşîkardır. Azmî eserini bir “erkân-ı ‘izâma tabşîra-i berâ‘at” ve “a‘yân-ı kirâma tezkîre-i belâgat” olması için yazmıştır. Bu minvalde eserin muhtevalarını detaylı bir biçimde ortaya koymak adına eserin kısa bir özeti “Eserin Özeti” başlığı altında yer almaktadır.

1. 4. ESERİN DİLİ VE ÜSLUBU

Kitâb-ı Hiyel manzum mensur karışık bir eserdir. Eserde, şairin “li-müellifihi” ibareleriyle kendine ait olduğunu belirttiği şiirlerle beraber başka şairlerden derlediği şiirler de yer almaktadır. Bununla birlikte eser ağırlıklı olarak nesirden oluşmaktadır.

Eserin dönemin atasözleri, deyimleri vs. hakkında da dönemine ışık tuttuğu görülmektedir. Eserin sade ve akıcı bir üslubu vardır ve dil malzemesi bakımından da oldukça zengin görünmekte olup bugün arkaik diyebileceğimiz birçok kelime ve deyme yer verilmiştir. Metin iç kafiyelerle örülü mensur kısımları barındırmaktadır. Nazım kısımları mensur kadar hacimli olmasa da eserin hatırı sayılır bir bölümünü oluşturmaktadır. Nazımda daha çok mesnevî nazım şekli tercih edilmiştir. Eser hikâyelerden oluştuğu için kullanılan nazım şeklinin ağırlıklı olarak hikâye anlatımında kullanılan mesnevî nazım şekli olması olağandır. Şiirlerde ekseriyetle Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Fe‘ülün vezin kalıbı kullanılmıştır. Eserde şiirlerin mensur hikâyelere kıyasla ikinci planda olduğu, anlatılan nasihatlerin pekişmesi ya da yapılan tasvirlerin daha tesirli olması için bir araç işlevi gördüğü gözlemlenmiştir.

Eserde Azmî tarafından yazılmış 44 adet manzume bulunmaktadır. Bunların bir olayın ya da mekânın tasviri için kaleme alındığı veyahut nasihat vermek üzere kaleme alındığı gözlemlenmiştir. Manzumelerin 31 adetinde “Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Fe‘ülün” vezin kalıbı kullanılmıştır. 7’sinde “Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilün” vezin kalıbı kullanılmıştır. 3’ünde “Fe‘ilâtün (Fâ‘ilâtün) / Mefâ‘ilün / Fe‘ilün (Fa‘lün)” vezin kalıbı kullanılmıştır. 1’inde “Fe‘ilâtün (Fâ‘ilâtün) / Fe‘ilâtün / Fe‘ilâtün / Fe‘ilün (Fâ‘lün)”, 1’inde “Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün” ve 1’inde de “Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilün” vezin kalıpları kullanılmıştır.

Eserde yazar nasihatın pekişmesi amacıyla yazdığı şiirlerden önce “mev‘ize”, “nasihat” gibi ibarelerle şiiri yazış niyetini göstermektedir. Şair nasihat kısımlarını genel olarak “Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün” kalıbıyla yazması da gözlemlenen hususlar arasındadır. Nasihat için kaleme alınmış şiirlere aşağıdaki beyitler örnek gösterilebilir.

Mev‘ize li-mü‘ellifihi

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

Dilā eyle cihānda istikāmet
Eyüdü şanma ‘ālemde hıyānet
Öñinde kimsenüñ kazma şaķın çāh
Me-bādā düşüp aña diyesin āh
Ne şansañ başına şan eyle anı
Bulasın tā hayāt-ı cāvidānı
Ne idersen yirine kor zamāne
Olursın gelmedüñ gibi cihāna
Bulursın itdüğüñi hayr eger şer
Cihānda zerre zerre ey birāder (5a)

Kelime-i Çend ber-Üslüb-ı Naş u Pend li-mü‘ellifihi

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

Ṭama‘dan gör ne aşşı itdi Şimlāk
Lecācet menba‘ı ol merdüm-i ‘āķ
Ki virdi māl ucından kellesini
Ṭuyamadı Sikender tellesini
Ṭama‘lu kimse oyunda ütilür
Ḥayāl-bāzı kuşuñ evvel tutilur
Ṭama‘ üç harfdür içi anuñ boş
Eli boş olur olsa kim aña tuş
Bu sözi dirler imiş ḥalk ḳamu
Ṭama‘ olmasa olmaz idi ṭamu
Ṭama‘ ehli ḥaķır olur dem-ā-dem
Ṭama‘dan fayda bulmaz hīç ādem
Dilerseñ olasin ehl-i selāmet
Ḳanā‘at ḳıl ḳanā‘at ḳıl ḳanā‘at (23b)

Meşnevī li-mü‘ellifihi

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

İdüp sa‘yi dürişse biñ yıl insān
Ki tağyīr olmaya taḳdīr-i Sübhān
Ḳazā kim āsmāndan ola nāzil
Aña ḳanķı siperdür ola ḥāyil
Belā seyli taşup ger ola mümted
Bir avuç ḥāķ aña ola mı sed
Özinden şavmağ isteyen ḳazāyı
Virür fermānına Ḥaķķ’uñ rızāyı (31a)

Kelime-i Çend der Üslüb-ı Naş u Pend li-mü‘ellifihi

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

Bu söze rāzı ol gel eyleme şek
Murādı virmez el insāna yindek

Bedende bir qarār üzre degül nabz
Gehî başt üzredür hâli gehî qabz
Ne gelse başına kesbîdür ancak
Reh-i şerre kulını yeltemez Hâk
Şular kim eylediler terk-i şehvât
İrişmez anlara ‘ âlemden âfât
Murâdı el vire insâna her-bâr
Dimişler mekr-i Hâk’dur aña ahyâr (36b)

Yazarın tasvir aracı olarak kullandığı şiirlere de aşağıdaki beyitler örnek gösterilebilir.

Örneklerde de görüleceği üzere şair tasvir kısımlarında genel olarak “Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün” vezin kalıbını kullanmaktadır:

Der Tavşîf-i Ejder-i Heft-ser li-mü ‘ellifîhi
[Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün]
Yol yol olmuş cismi gûyâ süsmâr
Uzanup тұrur şanasın kim menâr
Başı kubbe ayağı mermer sütün
Gözlerini şanaduñ yanmış furun
Açduğınca ağzını ol heft-ser
Dir idüñ açmış cehennem yidi der (16a)

Der tavşîf-i Rūd-ı pür-Sūd li-mü ‘ellifîhi
[Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün]
(3) Feyz-i lutfından yaratmış anı Hâk
Dicle Ceyhün katresinden bir ramak
(4) Hoş-güvâr âbı taşu la‘l u güher
Rîkleri dūr lezzeti şehd ü şeker (24a)

Der Tavşîf-i ‘Irâķî-i pür-Mekr ü Āl ve Ta‘rîf-i Menķabe-i an Merd-i Qattāl li-mü ‘ellifîhi
[Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün]
Hîlede İblîs alur andan sebak
Mekr destânından anuñ bir varaķ
Beyzasını zâğuş altından çalar
‘ Âlemi ğalbır-ı sihr-ile eler
Bir külâh altına girse şaklanur
Bâcdâr-ı dehre şanma ħaklanur
Burc-ı gerdüna kemend-ile çıkar
Hîle vü efsûn-ile dehri yıkar
Mezra‘ -ı gerdüna tuğm-ı sihr eker
Şakızı müy-ile ağızdan çeker (24b)

Ahdî, tekziresinde Azmî için “Binâen ‘âla-zâlik eş‘âr-ı dürer-bârı pāk ve kelimât-ı şeker-güftârı feraĥnāk ve pesend-i ehl-i idrâkdür. Bu ğazel-i muĥayyel-i bî-bedel ile bir iki kıt‘a-i pür-meşel ol nâzım-ı nazm ebyâtıdır bu evrâka şebt olundu” (Solmaz 2018: 233) demektedir. *Kitâb-ı Hiye’*’in detaylı bir incelemesi yapıldığında ve yukarıdaki dizeler de göz önünde bulundurulduğunda Ahdî’nin haklı olduğu görülmektedir. Zira onun inci dolu şiirleri temiz, halis saftır. Tatlı sözleri ferahlatıcıdır ve idrak ehlinin beĝenisini kazanır. Sözleri vecizlerle doludur. Örneĝin, *Kitâb-ı*

Hiyel'de yer alan mensur kısımların da cümle sonları ve ortaları kendi içlerinde kafiyelidir. İç kafiyeler ve cümle sonu kafiyeleri çokça bulunmaktadır. Bu da metne akıcılık katmaktadır. Bu da Ahdî'nin Azmî için söylediği “kelimât-ı şeker-güftârı feraḥnāk” ibaresini doğrulamaktadır. Arapça, Farsça tamlamaların yoğun kullanıldığı yerlerde bile seci akıcılığı sağlamakta ve metni ferahlatmaktadır. Aşağıdaki satırlar bunu örnekler niteliktedir:

Görseler ki pād-şāhları lāle-şıfat kana ve çehresi berg-i ḥazāna dönüp ḥayātından bir ramak ve bahār-ı ‘ömründen pejmürde bir varak kalmış ḥayāt-ile memātı nā-ma‘lūm za‘īf ü ḥaste-ḥāl ve naḥīf ü şikeste-bāl tāb-ı āf-tābla cigeri büryān ve neşve-i cām-ı pūr-‘itābla sīnesi ‘üryān olmuş gördükleri dem şaşarlar ve sāye gibi üzerine düşerler. Hālevār ve mınṭaqa-girdār ihāta iderler. Ḥayātından ḥaber almağ-ıçün dehānına āyīne tutarlar. (5a-5b)

*Kitāb-ı Hiye*l döneminin atasözleri, deyimleri vs. hakkında da dönemine ışık tutmaktadır. Örneğin eserin 2a sayfasında yer alan aşağıdaki dizeler atasözleri ve deyimler açısından oldukça zengindir ve bu zenginlik eser boyunca devam etmektedir.

Yanından kızısın mīşūn çalarlar
Anasıyla varup bile melerler [...]
Gülün rengin uğurlarlar yüzinden
Alurlar uyḥuyı nergis gözinden
Şağarlar şan‘at-ıla gökde ayı
Yügürdürler şaman altında māyı

*Kitāb-ı Hiye*l'in atasözü ve deyim varlığına dair muhtelif örnekler **Tablo 1**'de verilmiştir.

Tablo 1. *Kitāb-ı Hiye*l'de Yer Alan Atasözü ve Deyim Örnekleri

Öjinde kimsenün ḳazma şaḳın çāh / Me-bādā düşüp aḡa diyesin āh	5a
Ne şansaḡ başıḡa şan eyle anı / Bulasın tā ḥayāt-ı cāvidānı	5a
Ne idersenḡ yirine ḳor zamāne / Olursın gelmedünḡ gibi cihāna	5a
Bulursın itdünḡi ḥayr eger şer / Cihānda zerre zerre ey birāder	5a
Meşeldür bunı dirler iller ekşer / Ki şu aḳduḡı yire yine aḳar	22a
Kişinün itdünḡi ḳalmaz yanına / Aḡa ḳalursa ḳalmaz oḡlanına	22a
Ṭayanma dār u gīr ü ṭumṭuraḳa / Ḳoparur başlara āḡir ṭarāḳa	22a
Ṭama‘lu kimse oyunda ütilür / Ḥayāl-bāzı ḳuşun evvel ṭutılır	23b
Bu sözi dirler imiş ḥalḳ ḳamu / Ṭama‘ olmasa olmaz idi ṭamu	23b
Beyzasını zāḡun altından çalar / ‘Ālemi ḡalbır-ı sihr-ile eler	24b

Mezra ^ç -ı gerdūna tuḥm-ı siḥr eker / Şakızı mūy-ile ağızdan çeker	24b
Şular kim ni ^ç met-i ḥikmet yimişler / Şu uyur uyumaz düşmen dimişler	31b
Alur menziller irken ^ç âkıl olan / Yatur kalur konaḡda ḡafil olan	31b
Degirmene varanlar ögidür un / Varup gelenlere nevbet şorar dün	31b
Niçün yoğun dimişler ḡurda boynun / Nefāyis ḡuzılar her demde öynün	31b
Dimiş bir kimseye eyitmezem iş / Anuḡ-çün her neye şunsam ḡoyar diş	31b
Bu söze rāzı ol gel eyleme şek / Murādı virmez el insāna yindek	36b
Ḳul oldum diyenün kimse kemān-ı ḡadrini yaşmaz / Dimişler yirdeki yūzi meşeldür kimseler başmaz	43b
Kişi kendüye itdüḡi belāyı / Cihān ḡalkı dirilüp ḡılsa olmaz	57a
Ṭutar şiri āl-ile ḡile iden / Meşeldür ḡüç-ile ṭutılmaz ḡöçen	93a
Cihāna her ne-y-ile gelse ādem / Anuḡla ḡaşır olurmuş yine şon dem	103a
İl içün ağlayanuḡ yaşı diḡmez / Döner başına ḡış geldükçe seyle	129a
İdüp iylikleri şakınsa şansa / Cihān içre yaramaz kimse ile	
Kişiün nefsi dimişler muḡaddem / Başın ḡurtarmadur ^ç ālemde ḡile	
Ḥatarnāke ḡaṭādur atma kendün / Kesilen baş meşeldür yine bitmez	103b
Başuḡ ḡurtar ne semt-ile olursa / Dimişler erlik on ṭokuzı ḡile	146b
Meşeldür eskiden ^ç ālemde meşḡur / Ki dirler şu uyur düşmen uyumaz	150a
Kāmilün ḡitse vücūdı niçe īcādı ḡalur / Sen daḡı aḡılı ḡör kim er ölür adı ḡalur	166b
^ç Aḡiller daḡı dimişlerdür: Naḡş-ı zāḡir bāṭınuḡ burḡānıdur / Reng-i şüret sīretün ^ç unvānıdur	175b
Fehm ḡıl rāy-ı ḡurūsı ḡör nice tedbīrdür / Kim bozan tezvīrün erkānın yine tezvīrdür	177b
Dirler ki ^ç aşık olana yā şabr u yā sefer / Şabrum dükendi lāzım olubdur baḡa sefer	190b

Kitāb-ı Hiyel incelendiğinde göze çarpan mühim hususlardan biri de hikâyeler arasındaki üslup farklarıdır. Bu farklılıkların büyük oranda hikâyelerin farklı kaynaklardan derlenmiş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Bilindiği üzere Fahir İz *Eski Türk Edebiyatı'nda Nesir* adlı kitabında nesri sade, orta ve süslü nesir olmak üzere üç gruba ayırmaktadır.²² Sade nesrin halkın konuştuğu dili

²² Nesir ile ilgili farklı sınıflandırmalar da mevcuttur. *Klasik Dönem Osmanlı Nesir Metinleri* adlı eserde ise Prof. Dr. Fatih Köksal nesri; sade nesir (üslûb-ı sâde), orta nesir (üslûb-ı mutavassıt), süslü nesir (üslûb-ı müzeyyen) ve aḡdalı nesir (üslûb-ı âlî) olmak üzere dörde ayırır. (Köksal 2009: 13-14) Zira Köksal'a göre "üslûb-ı sâde", "üslûb-ı müzeyyen" ve "üslûb-ı âlî" şeklinde yapılan tasnif halk nesri olarak tanımlanabilecek eserler ile "üslûb-ı müzeyyen" arasında yer alan ve bu iki kategoriye de girmeyen eserleri sınıflandırmada yetersizdir. Ayrıca

esas aldığını belirten İz, süslü nesri Arap ve Fars sözlüklerinden gelişigüzel alınmasından müteşekkil, Türkçe kelimelerin az yer bulduğu ve secinin ağırlıklı olduğu bir tür olarak tanımlar ve orta nesri de bu ikisi arasında konuşturur (İz 1996: V-XIII). Her ne kadar süslü nesir için kullanılan “Arapça Farsça kelimelerin gelişigüzel alınması” tasvirinin yerinde bir tespit olmadığı kanaatindeysem de metin içinde kullanılan Arapça Farsça tamlamaların yoğunluğuna bakarak ve yoğun seci kullanımını göz önünde bulundurularak *Kitâb-ı Hiye*²³’de yer alan hikâyelerin bir kısmının “süslü nesir” özellikleri gösterdiğini söyleyebiliriz. Eserin muhtelif sayfalarından alınan aşağıdaki satırlar bu duruma örnek olarak verilebilir:

Ol sebebdan ‘ämme-i re‘âyâ ki vedâyi‘-i Hâlık-ı berâyâdur baş-ı ‘âtıfet ü re‘fet ve bezl-i merâhim-i eşfâk-ı ‘inâyet idüp âsâr-ı ‘adli havâş u ‘avâmuñ karîn-i hâli ve birr ü ihsânı kâffe-i enâmuñ rehîn-i âmâli olup şeref-i ‘âm ve revnâk-ı temâm kesb itmış idi. *Beyt*

Her kirâ küşiş ez berây-i Hodâst
Heme kâreş zi İzed âyed râst
fehvâsınca her diyârıñ pād-şâhı ve her kenârıñ zerrîn-külâhı İskender’üñ bende-i deri ve cân u dilden çâkeri olmışlar idi (4a-4b).

Görseler ki pād-şâhları lâle-şıfat kana ve çehresi berg-i hazâna dönüp hayâtından bir ramağ ve bahâr-ı ‘ömrinden pejmürde bir varak kalmış hayât-ile memâtı nâ-ma‘lûm za‘îf ü haste-hâl ve nañîf ü şikeste-bâl tâb-ı âf-tâbla cigeri büryân ve neşve-i câm-ı pür-‘itâbla sînesi ‘üryân olmuş gördükleri dem şaşarlar ve sâye gibi üzerine düşerler. Hâlevâr ve mınğa-girdâr ihâta iderler (5a-5b).

Şeh-süvâr-ı rûz-ı pîrûz ya‘nî âf-tâb-ı ahter-sûz ‘azm-ı meydân-ı âsmân ve sahn-ı zemîn ü zamânda cevelân idince anı gördiler düşmen ‘askeri mûr u melağdan füzûn ve rîk-i deryâdan efzûn bir hey‘et-i mehîbe ve bir heybet-i ‘azîme ile gelüp ordu-yı İskender’e seylvâr ve mânend-i cüybâr aqdılar. Âteş-i top u tüfeng ve şerer-i zarb-zen u zenbürek hâne-i gerdûnı ve kuhsâr u deşt ü hâmunı odlara yaqdılar (11b).

Tengül’e Sikender gâlib olup Tengül ‘askerinüñ şecere-i vücûd-ı habîşelerine lerze vü ra‘şe toluş harekete mecâlleri ve muqâbele idecek hâlleri kalmayıcak tâli‘-i bed-ahterlerinüñ âsmân-ı nehostda ve burc-ı evc-i nekbetde gürüb itdüğün ve sâye-i hüma-yı devletleri başlarından gitdüğün ma‘lûm idindüklerinde *Se-yuhzemü’l-cem‘u ve yuvellüne‘d-dubura*²³ kavlince iqbâlleri idbâr ve dîde-i muşîbet-dîdelerine rûzgâr teng ü târ olup târmâr oldılar (12b-13a).

Ne gördi ki bu karañû bucağda bir pîr-i fânî mânend-i şem‘-i nûrânî bir siyeh şâl içinde hoş-hâl ve fâriğü’l-bâl vücûdî hayâle ve kâmeti hilâle dönmüş âf-tâb-ı ‘âlem-tâb gibi nûr-ı cemâli dırağşân ve deryâ-yı ifâzat-nisâb gibi hüsn-i maqâli dîr-feşân (121b).

Köksal bahsi geçen sınıflandırmada “üslûb-ı âlî” ile “üslûb-ı müzeyyen”in aynı kategoride yer aldığını fakat bu ikisinin birbirinden farklı olduğunu belirtir.

²³ “O topluluk yakında (Bedir’de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır” (Kamer, 45)

Eserde dili süslü nesrinki kadar girift olmayan, daha yalın cümleler barındıran fakat Arapça Farsça söz varlığına da yer veren, gayesi sadece sanat olmayan, halk dilinden epey ayrılmış ve “orta nesir” kategorisinde değerlendirilebilecek hikâyeler de mevcuttur. Eserin muhtelif sayfalarından alınan aşağıdaki satırlar örnek olarak verilebilir:

Rivāyet iderler ki Tātār hanlarından Sa‘ ādet Girāy Han ziyāde etlenüp ata binemez ve seyr için bir yire gidemez oldı. Lahm u şahmı dökilüp arıklamak ve sāyir nās gibi lāgar olmak murād idinüp etibbāya mūrāca‘at ve hükemāya mütāba‘at itdi. Aḥir hükemā bunun ‘ilācında ‘āciz ve devāsında müteḥayyir olur. Ḥorāsān ṭabīblerinden birisi bunı işidüp vilāyet-i Tātār’a ‘azīmet ve marāz-ı ḥana ‘ilāc için niyyet idüp hanun tahtgāhına geldi. Ḥorāsān’dan ṭabīb geldügin ḥana ‘arz itdiler. Tabībi han serāy-ı ḥāsa da‘vet idüp eyitdi “Ey ṭabīb-i ḥāzık ve ey üstād-ı şādık eger benüm marāzuma bir ṭarīk ile devā ve bir semt-ile müdāvā idecek olursaṅ māl u ḥazīnem yolunda fedā (132a-132b).

Hāliyā āstānun ḳutlu ve ṭālī‘ üñ kuvvetlü imiş mübārek ḳademün de Mūsā Peyḡam-ber mu‘cizātında ki beni bunda getirüp sen içerü gitdün nā-gāh ol mel‘ünenün yolu bu kapuya uğrayup ki beni gördi tazarru‘ itdüm. Baṅa raḥm idüp şüretüme koydı ol belālardan ḥalāş buldum” dir. Yahūdī cān u dilden bī-ḥuzūr olup eydür “Yā meyšüm beni maḡbūn u maḡrūm itdün çık git şe‘āmetün ḡararı bize ṭoḡunmasun ve nūḡusetün ḡubārı üstümüze dökülmesün” (130a).

Bir hengāme-gīr ṭabīb Bursā’da Cāmi‘-i Kebīr öninde ma‘cūnın medḡ eyler iken ve aṅa münāsib terḡīb ḡikāyetler söyler iken yārānları ittifāk idüp ṭasından ma‘cūnın ururlar ve içine deve ḡıḡı ṭoldururlar. Bir zamāndan ḡakīm ḡikāyelerin temām ḡılır ma‘cūn ṭasın eline alır. “Üş ol ma‘cūn-ı şehryār ve yādgār-ı şehir ü diyār budur. Terkīb-i Loḡmānī ve te‘līf-i hükemā-yı Yūnānī. Yetmiş iki dürlü derde devā ve ecelden ḡayrı rence şifā” diyüp ṭasun ḡapaḡın ḡötürür. Görse ṭas deve ḡıḡı-y-ıla ṭolmuş illere ḡoḡdüḡi terkīb ters ü tezek olmuş (130b-131a).

Eserde dili çok basit olan, yalın cümleler barındıran, halk dilini esas alan ve Arapça Farsça söz varlığı barındırır da Türkçe kelimelerin yoğunlukta olduḡu ve “sade nesir” ile “orta nesir” arasında bir kategoride değerlendirilebilecek hikâyeler de mevcuttur. Eserin muhtelif sayfalarından alınan aşağıdaki satırlar örnek olarak verilebilir:

İstanbul’da bir ḡātūnı eri biraḡup gider. Mısr’a varup anda te‘ehhül ider. ḡātündür ḡāmile ḡalup birkaç aydan bir oḡulcuḡı ṭoḡup beslemesine ḡādir olamayup oḡlandan ḡurtulmaḡa bir çāre arar. İttifāk bir gün oḡlancık elinde şehri seyr iderken bir sūḡteye rāst gelür. Ferāset ile bilür ki şehre daḡı yakında gelmiş dām-ı faḡra giriftār olmuş. ḡātūn buṅa çağırup eydür (179b)

İslāmbol’da bir yayabaşı ve bir derzī bir ḡaşşābuṅ ḡātūnın severler ammā birbirinden bī-ḡaberler. İttifāk ḡaşşāb bir gün yabana gider. ḡātūn derzīyi da‘vet ider. Derzīdür aḡşam eve düşer. Dem-i şafā ve ‘ālem-i vefāda iken kapu ḡaḡarlar. Cāriyeler kapuya varup baḡarlar. Görseler ki yayabaşı ḡaşşābuṅ yabana gitdüḡin ḡaber almış başında böḡi ve eḡninde kürki ile gelmiş cānāna vuşul ve ḡāneye duḡul murād idinür. (128a)

Hikāyet iderler ki Dımaşḡ’da iki ‘ayyār u ṭarrār var idi ki şubḡun aḡzından şākızın uğurlarlar ve gicenün sürmesin gözinden çekerler idi. Bir gün kesb-i kār için at bāzārın ṭolanurlar. Görseler bir Yahūdī beş dīnāra bir merkeb bāzār ider ki hey‘etde

rağış-ı Rüstem-i Destân'a ve şüretde taht-ı revāna benzer. Bunlar fırsatdur diyü irakdan Yahūdî'yi güderler. Yahūdî merkebi yeder evine gider. (129b)

İttifāk bir gün tağda çift sürerken şabanı demüri bir nesneye ildi. Kuvvet ü zor ile çeküp aldı. Bazuları güci-y-ile ve ögendiresi ucı-y-ıla birez eşdi. Görse ki bir demür halkayı bir yaşşı mermere kurşun-ıla muhkem berkitmişler ğarāyib şan'at ve 'acāyib iş itmişler. Öküzlerin şalıvirüp evinden çapa vü kürek getürdi. Etrāfın kazup mermeri yirinden götürdi. Gördi ki bir dehliz yidi ayak nerdbān itmişler bunca şanāyi' ğarc idüp koyup gitmişler (139a)

Kitâb-ı Hiyel ile ilgili önemli bir üslup özelliği de eserin bir dinleyici kitlesine hitap eder şekilde yazılmasıdır. Müellifin eserinin hitap kitlesi için birkaç yerde kullandığı “sāmi'ın” ifadesi eserin bir mecliste anlatılmak ya da okunmak üzere yazıldığı intibai uyandırmaktadır. Ör: “Sāmi'ine bundan fevāyid-i 'uzmā ve 'avāyid-i lā-yuḥṣā ḥāşıl olur” (4a), “Bu kışşadan sāmi'ine ḥişşe oldur ki” (123a).

Necip Tosun *Doğu'nun Hikâye Kuramı* adlı eserinde hikâyelerin *anlatma* özelliğinin baskın olduğunu söyler zira hikâye önce anlatılır sonra yazıya geçirilir.

Hikâyelerin “anlatma” özelliği baskındır. Önce anlatılır sonra yazıya geçirilir. Biz ise dinleyiciyiz ve anlatma anına tanıklık ederiz. Bu anlatma çoğunlukla bir muhataba yapılır. En çok tercih edilen yöntem ise topluluk önünde anlatmaktır. Bunun nedeni çoğunlukla bir can kurtarmak olabileceği gibi hoşça vakit geçirmek de olabilir (Tosun 2014: 186-187).

Kitâb-ı Hiyel de anlatıcı sesin hikâye içinde zaman zaman kullandığı “işit, dimezem” gibi ifadeler de eserde “anlatma” özelliğinin baskın olduğunu ve yazarın muhatabının dinleyiciler olduğunu düşündürmektedir. Eserde yer alan “Çünkü Ners Belḥ'e gitdi işit imdi Behrām'ı n'itdi” (77b), “*Bu üslub üzre* yidi gün yidi gice düğün olup Fırūze Bānū'yı Behrām'a teslim itdiler. Ötesin dimezem ki biri biri ile n'eyleyüp n'etdiler” (81b) gibi ifadeler bu savı destekler niteliktedir.

Kitâb-ı Hiyel ile ilgili bir başka önemli husus da iki nüshası arasında yer yer üslup farklarının olduğunun gözlemlenmesidir. Eserin Topkapı nüshasında daha Türkçe ağırlıklı kelimeler kullanılmışken eserin British Library nüshasında aynı kelimelerin Arapça ve Farsça versiyonları kullanılmıştır. Örneğin eserin 171b sayfasında “bir pīr babamuz var idi öldi” cümlesinde yer alan “öldi” yüklemi British Library nüshasında “āḥirete intikāl ve dār-ı fenādan irtihāl itdi” (59b) olarak yer almaktadır. Yine aynı sayfaların devamında T'de “üleşemedük” kelimesi yerine B'de “taḫsīm idemedük” yazmaktadır. Yine aynı minvalde T nüshasının 144b sayfasında yer alan “koku” kelimesinin B nüshasının 38b sayfasında “rāyiḥa” kelimesi ile karşılandığını görürüz. Bu tür örnekler ziyadesiyle çoğaltılabilir. Lakin iki nüshanın bu şekilde detaylı bir

mukayesi bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Fakat transkripsiyonlu metin oluşturulurken bu tür farklılıklar dipnotta belirtilmiştir. O nedenle çalışmanın bu kısmında iki nüsha arasındaki farklılıkları göstermek için yukarıda verilmiş olan ve Tablo 2’de verilecek olan örneklerle iktifa edilecektir:

Tablo 2. Nüshalarda Farklı Kelime Örnekleri

Topkapı Nüshası Varyantı	British Library Varyantı
Ḥan böyle diyücek ṭabīb eydür (133a)	ṭabīb ḥandan bu cevābı gūş idicek (36a)
Ḥorāsān ṭabīblerinden birisi bunu işidüp (132b)	istimā ^c idüp (35b)
ḳuyumcı (143a)	zerger (31a)
demürçi (140a)	ahenger (32a)
Loḳmān’ı öldürüp (135a)	katl idüp (33a)
ḳuyuya (135b)	cāha (33b)
İçi geniş ağzı ḡāyet dar idi (136a)	içi vāsi ^c dehānı gayet dar idi (33b)

İki nüsha arasındaki üslup farklılıklarının sebeplerinden biri; ikisinin farklı dönemlerde yazılması olabilir, bir diğer ihtimalin de sunuldukları kişilerin edebi zevklerine hitap etme kaygısı olduğu düşünülmektedir.

Sonuç olarak manzum mensur karışık bir eser olan *Kitâb-ı Hiye’*in ihtiva ettiği hikâyeler incelendiğinde farklı kaynaklardan derlenmiş olması hasebiyle hikâyeler arasında üslup farklılıkları gözlemlenmiştir. Fakat hem mensur kısımlarda hem manzum kısımlarda esere anlaşılır, akıcı bir üslup hâkimdir. Bunun da eserin bir nasihatnâme olması ve dolayısıyla anlaşılabilirlik kaygısı gütmesinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

1. 5. ESERİN ÖZETİ

Eser ayrı bir bölüm addedemeyeceğimiz içinde hamdele ve salvelenin bulunduğu mensur bir girişle başlamaktadır. Dünyanın yaratılışından itibaren hilenin var

olduğunu ve hilekârların Ebu Sinâ'nın²⁴ ruhuna bile ders verecek kıvama geldiğini bu giriş kısmında yazar muhatabına sunmaktadır. Kitap iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde hükümdarların, vezirlerin ve alimlerin hile temalı hikâyelerine şahit oluruz. İkinci bölümde ise şahıs kadrosu medrese talebeleri, esnaflar, şehzadeler, hayvanlar ve son kısımlarda ise özellikle kadınlardan oluşan geniş bir hikâye yelpazesi yer almaktadır. Yazarın kendi dilinden kitabın tertibi şu şekilde izah edilmiştir:

Felâ-cerem bu hikâyâtun tertîbi ve bu rivâyâtun terkîbi iki kısma münkasım ve iki resm-ile mürtesim oldu. *Ve li'llâhi't-tevfîk ve bi-yedihi ezimmeti't-tahkîk. Kısm-ı Evvel* şol hiyel beyânındadır ki ümerâ-yı devrândan şâdır ve 'ulemâ-yı ezmândan mütebâdir olmışdur sâmi'îne bundan fevâid-i 'uzmâ ve 'avâid-i lâ-yuḥṣâ ḥâşıl olur. *Kısm-ı Sâni* zurefâ-yı cihândan ve 'urefâ-yı devrândan ve ḥayvân u zenândan zuhûr u şudûr iden hiyel beyânındadır (3b-4a).

Eserde yer alan ilk hikâye *Kitâb-ı Hiye'l* in en hacimli hikâyesidir. 3b'den başlayıp 51a'ya kadar devam eder. İskender'in Dârâb ile savaşı, Dârâb'ın mağlup oluşu ve Mâhâr ile Mâhyâr isimli iki adamı tarafından yaralanması, sonra bu iki adamın İskender'e gitmesi, İskender'in ise onların ihanetlerini cezalandırması, Dârâb'ın İskender'in bu merdane davranışını takdiri ve onu kendine halef seçmesi hikâyenin ilk kısmının olay örgüsüdür. Hikâyenin orta kısımları İskender'in çeşitli hileler kullanarak valileri ona asi olan yedi kaleyi türlü mücadelelerle almasını konu edinir. Hikâyenin son kısmında ise İskender'in Hızır ile karşılaşması ve ölümü anlatılır.

Eserde yer alan ikinci hikâye “Hikâyet-i Pâd-şâh bâ-Vezîr-i Kîne-ḡ'âh u Bî-intibâh” (51a) başlıklı hikâyedir. Hikâyede cömert ve ihsan sahibi bir padişahın ülkesine gelen bir dervişten beden değiştirmeyi öğrenmesi ve daha sonra bu sırrı vezirine de öğretmesi konu edinilir. Kötü niyetli vezir çeşitli hileler ile padişahın bedenine girmeyi başarır. Vezirin elinden canını zor kurtaran padişah bir müddet dağlarda yaşayıp en son bir tuti suretinde kendi sarayına gelmeyi başarır ve haremde kendisine sadık bir cariyenin iş birliği ile veziri alt eder ve yine tahtına oturur.

Eserde yer alan üçüncü hikâye “Hikâyet-i Behrâm-ı Gûr bâ-Ḥākân-ı Şâhib-ḡurûr” (62a) başlıklı hikâyedir. Eserdeki hacimli ikinci hikâyedir. Zalim bir padişah olan Yezdicerd'in oğlu Behrâm'ı yine kendisine tabi Hîre isimli bir Arap şehrinde Numan bin İmrû'l-Kays isimli adil bir padişaha yetiştirilmek üzere emanet eder. Numan Behrâm'ı çok iyi bir şekilde yetiştirir ve himâye eder. Behram on beş yaşında iken

²⁴ Hile ilminde meşhur bir karakter olduğu düşünülmektedir.

inzivaya çekilip ortadan kaybolan Numan'dan sonra Yezdicerd Behrâm'ı, Numan'ın oğlu Münzir'e emanet eder. Behram önce ilim ve fen tahsil edip iyi bir alim olur, sonra da savaş sanatının bütün inceliklerini öğrenerek mahir bir savaşçı olur. Bir av esnasında bir aslan ve sırtlanı öldürüp “Behrâm-ı Gûr” lakabını alan Behrâm atasını görmeye gider fakat Yezdicerd ona pek de iltifat etmez. Behrâm geri döner, birkaç ay sonra ise Yezdicerd'i bir at tepip öldürür. Yezdicerd'in ölümünden sonra ülkesinin dirliği bozulur ve Acem beyleri, Arap toprağında yetiştiği için Behrâm'ı tahta layık görmez. Behrâm türlü stratejilerle ve Münzir'in de yardımıyla hakkı olan tahtı alır. Başlarda kendi başlarına buyruk hareket etmek isteyen vezirleri kendi haline bırakır ve arka planda uyguladığı stratejilerle yaptıklarının yanlış olduğunu bir şekilde vezirlere gösterir ve ülkesinde hâkimiyetini sağlama alır. Daha sonra kimliğini gizleyip Hindistan'a yönelir ve Hint melikini Çin padişahının tasallutundan kurtarır. Akıbetinde Hint meliki kızı Çin padişahından alınan ganimetlerle birlikte Behrâm'a verir. Behram da Acem padişahı olduğunu açıklar. Sonra ülkesine geri dönen Behrâm yirmi üç yıl daha adaletle ülkesine hizmet eder. Bir gün av esnasında bir ahunun peşinden giderken atıyla birlikte bir kuyunun içine düşer ve helak olur, ülkesi de oğluna kalır.

Eserde yer alan dördüncü hikâye “Hikâyet-i Pād-şāh bā-Ḳāzī-i Bī-āgāh” (84a) başlıklı hikâyedir. Adil bir hükümdar olan Azadüddeve'nin döneminde bir tüccarın oğlunun padişahın güvendiği kadıya emanet para bırakarak, seyahate çıkmasını konu edinir. Gemi yolculuğu esnasında gemilerine kafir gemisi saldırır ve bunları esir eder. On yıl süren esaretten sonra memleketine döner fakat malı mülkü öldü diye varislerine bırakılmıştır. Yersiz yurtsuz perişan bir haldeyken aklına kadıya bıraktığı altınlar gelir ve istemeye gider. Kadı, adamın pejmürde halini görünce sözüne itibar etmez ve kovar. Tüccarın oğlu da Azadüddeve'ye mektup sunar. O da gizlice işin aslına vakıf olur ve hile yoluyla hakikati ortaya çıkarıp adaleti sağlar.

Eserde yer alan beşinci hikâye “Hikâyet-i Sulṭān-ı Mıṣr-ı ‘Atīḳ bā-Şāhān-ı Hezīmet-refīḳ” (90a) başlıklı hikâyedir. Eski Mısır'ın sultanının Karun gibi hazinesi ve güzeller güzeli bir kızı vardır. Arap, Hint, Habeş, Çin padişahları birbirleriyle anlaşır birleşerek Mısır'ın tahtına el koymak isterler. Mısır sultanı işin vahametinin farkına varıp bir hile yapar. Kızını söz konusu padişahlardan biriyle evlendirip ülkesini damadına bırakmak istediğini, aralarından kimi seçerlerse ona göre hazırlıklara başlamak istediğini anlatan

bir mektup gönderir. Padişahlar kızla evlenmek için birbirlerine girerler ve birlikleri bozulur. Mısır sultanı da bunu fırsat bilip hepsini hezimete uğratar.

Eserde yer alan altıncı hikâye “Hikâyet-i Sultân Muştafâ bin Süleymân Hân ‘aleyhime’r-raḥmetü ve’l-ḡufrân bâ-H’âce-i Şâhib-mâl u Kâr-dân” (93a) başlıklı hikâyedir. Şehzade Mustafa’nın Amasya’da sancakbeyi iken bir tüccarın ipek yüklü katırını kaybetmesi konu edinilir. Şehzade Mustafa kalan katırlara yüklerini yükletip şehre ilk geldikleri yoldan yürütmelerini söyler. Yolculuk esnasında katırlar gidip subaşının evinde durur. Bu hile sayesinde subaşının yolsuzluğu ortaya çıkar ve hak ettiği cezayı bulur.

Eserde yer alan yedinci hikâye “Hikâyet-i Düzd-i Bî-hüner bâ-Ḳāzî-i Hileger” (94b) başlıklı hikâyedir. Bir tüccarın bir grup adamın arasında kıymetli bir yüzüğünün kaybolmasını konu edinir. Adamlar yüzüğü aldıklarını inkâr ederler ve tüccar kadıya gider. Kadı da hile yoluyla hırsızları teşhis eder.

Eserde yer alan sekizinci hikâye “Hikâyet-i Dānişmend bâ-Fellâh-ı Müstemend” (96a) başlıklı hikâyedir. Sayfa aralarına koyduğu arpalar ile eşeğine kitap sayfası çevirmeyi öğreten danişmendin sıkıntılı bir zamanında eşeğini satmasını daha sonra da Halep’te bir çiftçide görmüş olduğu eşeğini hile ile geri almasını konu edinir.

Eserde yer alan dokuzuncu hikâye “Hikâyet-i Vâ‘ iz-i pür-Taḡşîr bâ-Cemâ‘ at-i Keşîr” (98a) başlıklı hikâyedir. Kendisi de esrar kullanan bir vaizin bir gün minberde yine esrarı kötülerken koynundan esrarın meclisin ortasına düşmesini ve vaizin “Müslümanlar, görmeyen Müslümanlar onu görsün, şeklini ve kokusunu bilsinler de bilmeden o melundan yiyip de yoldan çıkmasınlar diye o melunu ben alıp geldim” diyerek hile ile işin içinden çıkmasını konu edinir.

Eserde yer alan onuncu hikâye “Hikâyet-i Vâ‘ iz-i Hîle-sâz bâ-Cemâ‘ at-i Ehl-i Niyâz” (98b) başlıklı hikâyedir. Gedizli Azmî’nin çevresinden Küçücek Abdî’nin danişmentliği zamanında yaşamış olduğu bir olayın hikâyesidir. Küçücek Abdî ve İstanbul’a gitmek üzere birlikte yola çıktığı bir medrese talebesi yolda bir kasabaya denk gelirler. Kasaba ehli ise hiç misafirperver değildir. Danişment ve talebe bir hile yaparak halkı duaları makbul zatlar olduklarına inandırır ve dua karşılığında onlardan türlü eşya ve para toplarlar.

Eserde yer alan on birinci hikâye “Hikâyet-i Hammâd bâ-Ḳāzî-i Rüşen-nihâd” (101a) başlıklı hikâyedir. Horasan’dan Anadolu’ya gelmeye niyet etmiş bir tüccarın yolda yoldaşlarını vebadan kaybetmesi ve Hammâd isimli dolandırıcı bir katırcıya denk gelmesini konu edinir. Katırcı tüccarı öldürmeye kadir olamaz fakat “Ben tüccarım” diyerek tüccarın yerine geçer. Bursa’ya geldiklerinde tüccar kadıya gider ve feraset sahibi kadı Hammâd’ın hilesini başka bir hile ile ortaya çıkarır.

Eserde yer alan on ikinci hikâye “Hikâyet-i Kâtib-i Hileger bâ-Nâyib-i Şâhib-nazar” (103b) başlıklı hikâyedir. Sefa isminde bir herifin Pür-cefa isimli bir cariye alması, yolda kadın düşkünü bir kâtiple yoldaşlık etmesi ve sonra kâtibin Pür-cefa’yı Sefa’nın elinden almasını konu edinir. Kütahya’ya Pür-cefa ve kâtipten önce giden Sefa mahkemeye varır ve durumunu izah eder. Kara Kemal isimli feraset sahibi naib hile yoluyla gerçeği ortaya çıkarır.

Eserde yer alan on üçüncü hikâye “Hikâyet-i Vâ‘ iz-i Şeydâ bâ-Cevânek-i Bî-hemtâ” (105a) başlıklı hikâyedir. Hevâyî isimli bir vaiz genç bir delikanlıya âşık olur. Delikanlı aşkına karşılık vermez ve vaizi zora koşup onun minberde tambur çalmasını ister. Vaiz ise delikanlının isteği üzere bir kılıfına uydurup minberde tambur çalar. Neticesinde de delikanlı bunun hilesini takdir edip aşkına karşılık verir.

Eserde yer alan on dördüncü hikâye “Hikâyet-i Bâzergân bâ-Ḳāzî-yı Kâr-dân” (106b) başlıklı hikâyedir. Bir adamın para karşılığı kaftanını ve kıymetli bir yüzüğünü tüccarın birine rehin koymasını, tüccarın karısının yüzüğü beğenip almasını, sahte bir yüzük yaptırıp adama vermelerini konu edinir. Adam yüzüğün kendisinin olmadığını anlayınca kadıya giderler ve kadı bir hile ile tüccar ve karısının oyununu ortaya çıkarır, adalet yerini bulur.

Eserde yer alan on beşinci hikâye “Hikâyet-i Dānişmendān-ı Hıredmend bâ-Şūfî-i Zelle-bend” (108a) başlıklı hikâyedir. Beleşçi bir sofunun “Allah Allah yâ nasip” diyerek herkesin yemeğine ortak olmasını, bundan rahatsız olan birkaç dānişmendin sofudan kaçarak ücra bir köşede yemek yemeye niyetlenmelerini, sofunun yine onları bulmasını konu edinir. Dānişmentlerden biri köpeğe atıyormuş gibi yapıp sofunun ağzına bir taş vuruverir. Ne yapıyorsun diyen sofuya, dānişment “Allah Allah yâ nasip, şu köpeğe vuracaktım sana nasip oldu” der. Sofunun ise ağzı şişer. Yemek yemeye gücü kalmayıp kalkıp gider. Dānişmentler ise bu hileyle sofudan kurtulup gülüşerek kalp huzuruyla yemeklerini yerler.

Eserde yer alan on altıncı hikâye “Hikâyet-i Naşreddîn bâ-Ruhbân-ı Bed-âyîn” (109a) başlıklı hikâyedir. Germiyanogulları zamanında bir ruhbanın zamanın alimlerine “Üç sorum var, eğer cevap verecek olursanız dininize girerim” der. Soruların cevaplanması imkansızdır ve alimler aciz kalır. Meclise gelen Nasreddin Hoca hile ile ruhbanın sorularını bertaraf eder ve ruhban Müslüman olur.

Eserde yer alan on yedinci hikâye “Hikâyet-i Büzercimihr-i Kâmil bâ-Nuşirrevân-ı ‘Âdil” (110a) başlıklı hikâyedir. Hikâyede Nuşirevan’ı kötü yollara sevk edip halka zulmüne sebep olan Bahtek isimli kötü veziri ile Büzercimihr isimli iyi vezirinin arasındaki mücadele konu edilir. Feraset sahibi Büzercimihr aklını kullanarak hile yoluyla Nuşirevân’a Bahtek’e uyararak kötü işler yaptığını gösterir. Nuşirevân durumun farkına varıp Bahtek’i cezalandırır ve ülkede adaleti yeniden sağlama çabasına girer. Büzercimihr ona bu konuda iyi bir yol gösterici olur ve nihayetinde Nuşirevân adaletiyle nam salmış bir hükümdar haline gelir.

Eserde yer alan on sekizinci hikâye “Hikâyet-i Eflâtûn bâ-İskender-i Şâhib-fünûn” (117a) başlıklı hikâyedir. İskender’in din ve dünya işlerinde kendisine başvurmak üzere Eflatun’u meclisine almak istemesini ve bu amaçla Eflatun’a bir elçi göndermesini ve elçi ile Eflatun arasında geçen hikâyeyi konu edinir. Eflatun İskender’in meclisine gitmeyi kabul etmez fakat öğrencisi Aristo’yu gönderir.

Eserde yer alan on dokuzuncu hikâyenin bir başlığı yoktur. Derkenârda “Bir ‘Acem ferzendi Pād-şāha saña kīmyā öğredeyim diyüp sonra firāra çekdiği hikâyedür ‘acāyibdür” (123b) olarak tarif edilir. İkinci bölümün ilk hikâyesidir. Bir Acem tüccarının hile ile bir padişahı simya bildiğine ikna etmesini, daha çok altın hırsıyla tüccara kanıp ona türlü imkanlar sunmasını, tüccarın ise bunları alıp kaçmasını konu edinir.

Eserde yer alan yirminci hikâye “Hikâyet-i Merd-i Hileger bâ-Harîf-i Gül ü Bî-ğaber” (127a) başlıklı hikâyedir. Bir gün dolandırıcı bir adamın abdesthanede para dolu bir kese bulmasını, daha sonra kesinin sahibiyle hamamda karşılaşmasını konu edinir. Kesenin sahibi olan adam hamamcıya camekan kapılarını kapattırmış ve içeridekilerin eşyalarını arattırmaktadır. Arananın, bulduğu kese olduğunu anlayan dolandırıcı “Bre adam, ben şimdi bit pazarından geliyorum. Filan abdesthanede bir Müslüman sarı kese içinde yüz filori ve bir hamail bulmuş ve tellal eline vermiş. Durmadan çağırıp sahibini

ararlar. Eğer seninse git al” der. Adam buna kanarak gider ve dolandırıcı da bu işten kurtulur. Paraları da bir güzel harcar.

Eserde yer alan yirmi birinci hikâye “Hikâyet-i Kaşşâb bâ-Hayyât-ı pür-Şitâb” (128a) başlıklı hikâyedir. Bir kasabın karısının kocası yabana gittiğinde oynaşı terziyi eve alması, arkasından kasabın yabana gittiğini duyan diğerk oynaşı yayabaşının da gelmesi ve onun da üstüne kasabın eve dönmesi ve bunlar arasında geçen olayı konu edinir. Terzi bir hile ile oradan kaçır ve yayabaşı ortada kalır.

Eserde yer alan yirmi ikinci hikâye “Hikâyet-i ‘Ayyâr bâ-Yahūdî-i Kînedâr” (129b) başlıklı hikâyedir. İki hırsızın hile yoluyla bir yahudinin eşeğini çalmasını konu edinir. İki arkadaştan biri eşeğin yerine kendisini bağlayarak yahudiye kendisinin insan olduğunu bir acuzenin hışmına uğrayıp eşeğe döndürüldüğünü, merhamete gelen acuzenin onu tekrar eski ahline çevirdiğini söyler. Yahudi inanır ve uğursuz olduğunu düşünüp eşeği salır. Ertesi gün eşeği mezatta gören yahudi eşeğin uğursuzluğunu herkese söyleyip almalarına mâni olur, eşek hırsızların elinde kalır.

Eserde yer alan yirmi üçüncü hikâye “Hikâyet-i Hâkîm-i Hâzık bâ-Yârân-ı Muvâfık” (130b) başlıklı hikâyedir. Bir hekimin Bursa’da Ulu Cami önünde macununu anlatırken arkadaşlarının macunu çalıp yerine deve pisliği koymalarını konu edinir. Hekim deve pisliğini görünce ne yapacağını şaşırır, sonra da bu cevher Salih Peygamber’in devesinin pisliğidir deyip türlü hikâyeler anlatır. Halk deve pisliğine çokça rağbet eder ve hekim de bu hile ile işin içinden çıkar.

Eserde yer alan yirmi dördüncü hikâye “Hikâyet-i Tabîb-i Şâhib-rây bâ-Sa’ âdet Girây” (132a) başlıklı hikâyedir. Tatar hanlarından Saadet Giray’ın ata binemeyecek ve gezmek için bir yere gidemeyecek kadar kilo almasını ve tabiplerden çare ummasını konu edinir. Horasan hekimlerinden bir hekim bunu duyup hanın hastalığına çare bulmak niyetiyle Tatar iline yönelip hanın payitahtına gelir. Canı pahasına hükümdarın derdine hile yoluyla bir derman bulur. Sonunda hükümdar hekimin maharetini över ve ona çeşitli ihsanlarda bulunur.

Eserde yer alan yirmi beşinci hikâye “Hikâyet-i Tabîb-i Ehl-i Hîred bâ-Harîf-i Şâhib-remed” (134a) başlıklı hikâyedir. Elini gözünden çekmediği için göz ağrısı bir türlü geçmeyen bir adamı başka bir konuda vehme düşürüp hileyle elini gözünden çekmesini sağlayan bir hekimini konu edinir.

Eserde yer alan yirmi altıncı hikâye “Hikâyet-i Loḡmān bā-Şāh-ı bī-Emān” (134b) başlıklı hikâyedir. Amansız bir padişahın Lokman’ı öldürmek üzere kuyuya atıp sonra yakalandığı bir beladan kurtulmak için Lokman’ı kuyudan çıkarttığını ve derdine dermanı yine Lokman eliyle bulduğunu anlatır.

Eserde yer alan yirmi yedinci hikâye “Hikâyet-i Dihḡān bā-Şāh-ı Zū’l-iḡsān” (139a) başlıklı hikâyedir. Bir çiftçinin tarlasında bulunduğu altın külçelerinin büyük bir kısmını bir oyun ederek padişahın saklamasını, kurduğu oyun neticesinde de altınları rahat rahat harcamasını konu edinir.

Eserde yer alan yirmi sekizinci hikâye “Hikâyet-i Merd-i Sūdāger bā-Üstād-ı Şāhib-hüner” (141b) başlıklı hikâyedir. Simya ilmini öğrenmek için varını yoğunu harcayan bir sipahinin sonunda bu ilmi bir üstattan hile yoluyla öğrenmesini konu edinir.

Eserde yer alan yirmi dokuzuncu hikâye “Hikâyet-i Duḡter bā-Mu‘azzim-i Bed-aḡter” (143b) başlıklı hikâyedir. Bir büyücünün bir kız ile gönül eğlendirmesini, kızın evleneceği vakit hile ile kızın bekaretini kendi ailesinin ve damadın ailesinin problem etmemesini sağlamasını konu edinir. Büyücü kıza hasta numarası yaptırır. Kızın ailesi çare için büyücüye başvurur. O da cini çıkaracağını fakat cinin çıktığı yerin zarar göreceğini söyler. Eğer gözlerinden çıkarırsa kör olacağını, burnundan çıkarırsa sümüğünün durmayacağını ve koku alamayacağını, ağzından çıkarırsa ağzının eğilip felç olacağını, kulağından çıkarırsa sağır olacağını, göbeğinden çıkarırsam bağırsaklarının zarar göreceğini, dübüründen çıkarırsa dışkısını tutamayacağını ve eğer fercinden çıkarırsa kızlığının gideceğini söyler. Aileler de çaresiz kızlığından çıkartmasını isterler. Bu hile ile kız da bu işin içinden çıkar.

Eserde yer alan otuzuncu hikâye “Hikâyet-i Merd-i Endūhgīn bā-Düzd-i Şahrā-nişīn” (145a) başlıklı hikâyedir. Hac kafilesinden geri kalan bir hacının çölde bir hırsıza denk gelmesi ve hırsızın öldürmesini konu edinir. Hırsızın devesi hacıyı alıp hırsızın ailesinin yanına götürür. Başına ne geldiğini anlayan hacı yaptığı hile ile hem hırsızın ailesinin elinden kurtulur hem de hac kafilesine yetişir.

Eserde yer alan otuz birinci hikâye “Hikâyet-i Penbe-furūş bā-Düzdān-ı Şāhib-ḡurūş” (146b) başlıklı hikâyedir. Birkaç yankesici bir pamuk satıcısının kazandığı paraları kilimin altına istiflediğini görür. İçlerinden biri hile ile kilimin altındaki paraları yürütür.

Eserde yer alan otuz ikinci hikâye “Hikâyet-i ‘Ayyār bā-Ḥidmetkār-ı Bī-ḡarār” (147b) başlıklı hikâyedir. Bedestene alışverişe gelmiş bir adamın saracının bir dolandırıcı tarafından kandırılıp atının çalınmasını konu edinir. Hırsızı arasalar da bulamazlar.

Eserde yer alan otuz üçüncü hikâye “Hikâyet-i ‘Ayyārān bā-Dellāl-ı Nā-dān” (148a) başlıklı hikâyedir. Birkaç dolandırıcının bir adamı süsleyip önemli bir zatmış gibi gösterip bir tellalı kandırmasını konu edinir. Dolandırıcılar süsledikleri adama tellal aracılığı ile bir sürü alışveriş yaptırırlar ve alınan eşyalarla birlikte ortadan kaybolurlar. Bedesten esnafı neye uğradıklarını anlar ve kadıya varır. Kadı adamı satıp sermayelerine katmalarına hüküm verir.

Eserde yer alan otuz dördüncü hikâye “Hikâyet-i Sekbān bā-Ḳāzī-yı Bī-ser ü Sāmān” (149b) başlıklı hikâyedir. Adamın birinin çok sevdiği köpeğinin ölmesini ve adamın köpeği gömüp akşamına üzüntüsünü gidermek için arkadaşlarını yemeğe davet etmesini konu edinir. Ertesi gün şehrin dedikoducuları olayı kadıya bir köpeğin ölüsüne çokça hürmet ettiği ve mezhebinin ya da dininin başka olabileceği şeklinde aktarırlar. Kadı adamı çağırır. Adam mahkemeye varıp bir hile ile işin içinden çıkar.

Eserde yer alan otuz beşinci hikâye “Hikâyet-i Türk-i Şāhib-ester bā-Düzd-i Ḥīle-bāz u Ḥīleger” (151a) başlıklı hikâyedir. Bir at hırsızının bir köylünün katırını çalmasını konu edinir. At hırsız köylünün ahırına zayıf bir katır getirir. Güzel katırı alıp ahır ateşe verir. Köylü de katırının yandığını zanneder. Birkaç gün sonra at hırsız atın yelesini kesip süsleyip püsleyip binmeye başlar. Köylü de kendi katırını hatırlayarak üzülür, gerçekte zaten kendi katırı olduğunu bilmez.

Eserde yer alan otuz altıncı hikâye “Hikâyet-i Türk-i Şāhib-semend bā-Düzd-i Fesāne-sāz u Ḥīle-bend” (152a) başlıklı hikâyedir. Bir at hırsızının bir köylünün güzel bir atını çalmaya niyetlenmesini konu edinir. Hırsız yanlış atı çalar. Köylü hırsızın çalmak istediği ata binip bir değirmende hırsıza yetişir fakat hırsız kendisini değirmenci gibi gösterip hırsızın içeride olduğunu söyler ve köylü değirmene girdiğinde asıl çalmak istediği ata binip kaçar.

Eserde yer alan otuz yedinci hikâye “Hikâyet-i ‘Ayyār-ı Nāmdār bā-Ḥalvāyī-i Pür-iştihār” (154a) başlıklı hikâyedir. Bir yankesici ile helvacının bir filori ve bir tepsi helva için süregelen mücadelesini konu edinir. Helva ile filori kâh yankesicinin eline geçer kâh helvacının. Sonunda mücadeleyi yankesici kazanır.

Eserde yer alan otuz sekizinci hikâye “Hikâyet-i Bâzergân-ı Gül bâ-‘ Ayyārân-ı Şâhib-uşûl” (155b) başlıklı hikâyedir. İstanbullu bir tüccarın yankesiciler tarafından dolandırılmasını konu edinir. Yankesiciler bir adamı mahallemizden zengin bir hatun seninle evlenmek istiyor deyip bir düzen kurarlar. Güya kadın gerekli eşyaları ona aldırıyormuş gibi pazara götürüp çeşitli tüccardan eşyalar aldırırlar. Sonra da ortadan kaybolurlar. Adam da tüccar da neye uğradıklarını bilemezler.

Eserde yer alan otuz dokuzuncu hikâye “Hikâyet-i Kâtib bâ-Ket-ḥudâ-yı zî’l-Merâtib” (157b) başlıklı hikâyedir. İstanbul’a giderken Samsun’dan bindiği geminin batması sonucu perişan bir halde zar zor İstanbul’a ulaşan bir kâtibin Sivas’ta Ali Baba isimli bir şeyhin komşusu olan bir medrese talebesini de ayartıp şeyhin müritlerinden olan bir devlet ekabirini kandırarak türlü ihsanlara nail olmalarını konu edinir. Sonunda bahsedilen devlet erkanı yanına adamlar verip kendini şeyhin torunu olarak gösteren kâtibi Ali Baba’nın yanına gönderir. Kâtip Ali Baba’ya gidince ne diyeceğini düşünüp endişe eder. Ali Baba ise kâtibin hilesini takdir eder.

Eserde yer alan kırkinci hikâye “Hikâyet-i Merdân-ı Şâhib-ḥurûş bâ-Zimmî-i Bâde-furûş” (161a) başlıklı hikâyedir. Gediz’de birkaç sarhoşun bir gece şarapları bitince gayrimüslim bir meyhaneciye bir düzen kurup şarap çalmalarını konu edinir. Ayyaşlardan biri at üstünde gayrimüslimi oyalarken diğerleri şarabı çalar.

Eserde yer alan kırk birinci hikâye “Hikâyet-i Zen-i Sihr-sâz bâ-Ḥ’âce-i Ḥîle-bâz” (162a) başlıklı hikâyedir. Hilekâr bir kadının oyun ederek bir tüccara güzel bir kaftanı bırakmış gibi yapıp kötü bir kaftanı para karşılığı rehin bırakmasını konu edinir. Rehinin vadesi dolunca kadının gelmediğini gören tüccar kaftana bakar ve durumu anlar. O da bir hile yapar ve kadının dükkâna gelmesini sağlar. Kadın dükkâna gelince tüccar hile ile kadından yaptığı işin itirafını alır. Kadını hapse atarlar tüccar da parasını alırlar.

Eserde yer alan kırk ikinci hikâye “Hikâyet-i Merd-i Ḥileger bâ-Vâlî-i Bî-ḥaber” (163b) başlıklı hikâyedir. İstanbul’da bir adamın gece zamparalığa çıkmışken subaşına rast gelmesini konu edinir. Adam subaşını kandırıp hile ile işin içinden çıkar.

Eserde yer alan kırk üçüncü hikâye “Hikâyet-i Ḥallâc bâ-Sünniyân-ı Nâzik-mizâc” (164b) başlıklı hikâyedir. Bir hallacın vatanından ayrılıp o vakitler beş vakit namazı cemaatle kılmayanların öldürüldüğü bir yer olan Buhara’ya gelir. Kazara cemaatle namazı unuttur ve mahkemeye düşer. Son üç dileği söylenir. O da dünya hayatını

güzelleştirecek iki dilekte bulunur ve üçüncü dileğini bu iki dilek gerçekleştikten sonra söyleyeceğini söyler. Kabul ederler. Üçüncü olarak, yapılması imkânsız bir dilekte bulunur ve işin içinden çıkmak için imam, müezzin ve bütün ahali adamın cemaatle namaz kıldığına dair yalancı şahitlik yaparlar. Hallaç da bu hile ile işin içinden çıkar.

Eserde yer alan kırk dördüncü hikâye “Hikâyet-i Ruhbân bâ-Şehryâr-ı Bî-ser ü Sāmân” (166b) başlıklı hikâyedir. İskender’in İskenderiye’yi koruyan “Cihan’ı Gösteren Ayna”yı²⁵ yaptırmasını ve bunun da bir Abbasi halifesi zamanında yıktırılmasını konu edinir. Rum padişahı halifeye, Müslüman suretinde ruhbanlar gönderip hile yoluyla aynayı yıktırmıştır. Sonrasında da gelip vilayete saldırır. Halifeyi yakalayarak vilayeti zapt eder.

Eserde yer alan kırk beşinci hikâye “Hikâyet-i H’âce-i Dānā bâ-Şehryâr-ı Tüvānā” (168a) başlıklı hikâyedir. İstanbul hocalarından birinin hacca gitme niyetiyle gemiyle Mısır’a giderken gemiyi kafirlerin basması ve hocayı esir almasını konu edinir. Kafirlerin başı cevabı müşkül bir soru sorup hocayı öldürmeye bahane etmek ister. Hoca da hile yoluyla güzel bir cevap verir ve ölümden kurtulur. Kâfir hocayı taktir edip bu hile ile kurtulmasına “Aferin” der. Alınan malını mülkünü, parasını ve eşyalarını teslim ettirip sayısız lütuf ve ihsanla bir gemiye yüklettirip Mısır’a gönderir.

Eserde yer alan kırk altıncı hikâye “Hikâyet-i Bâzergân bâ-Seyyāh-ı Kār-dân” (168b) başlıklı hikâyedir. Bir seyyahın Kara Hisar’a gelmesini ve simya meraklısı bir bezirgânın adamın peşine düşmesini konu edinir. Bezirgân seyyahtan simya ilmini öğretmesini isteyince bezirgân ona simyanın gereksiz olduğunu, kişinin asıl cinlere hükmedip onlara istediği altını getirtmesinin daha evla olduğunu söyler. Bezirgân seyyahın ayağına kapanıp ona da biraz mal getirtmesini ister. O da git getirtmek istediğin eşyanın aynlarından getir, cinler görüp ona göre getirsin der. Bezirgân gerçek sanıp kendisinin yanı sıra konu komşusunun altınını da toplar getirir. Seyyah bunları alıp kaçar.

Eserde yer alan kırk yedinci hikâye “Hikâyet-i Rübāh bâ-Kebk-i Bî-āgāh” (170a) başlıklı hikâyedir. Bir tilkinin bir kekligi avlamak için gözlerinin ne güzel olduğunu söyleyip kapamasını istemesi, keklığın de tilkiye kanıp gözlerini kapaması ve tilkinin

²⁵ Câm-ı Cihan-nümâ

de bunu fırsat bilip kekliği yakalamasını konu edinir. Yakalanınca tilkinin asıl niyetini anlayan keklik de bir oyun edip tilkinin ağzından kurtulur.

Eserde yer alan kırk sekizinci hikâye “Ėikâyet-i şîr bā-Rûbāh u Gürg-i Dil-kesîr” (170b) başlıklı hikâyedir. Bir aslan, bir kurt ve bir tilki ava çıkıp bir geyik, bir koyun ve bir horoz avlarlar. Aslan kurttan bu avları taksim etmesini ister. Kurt da geyiği aslana, koyunu kendisine, horozu da tilkiye ayırır. Aslan buna kızıp kurdu öldürür. Daha sonra tilkiden taksim etmesini ister, o da hepsinin aslana layık olduğunu söyleyip başını kurtarır.

Eserde yer alan kırk dokuzuncu hikâye “Ėikâyet-i Rûbāh bā-şîr-i Bî-āgāh” (171a) başlıklı hikâyedir. Tilkinin biri avlanmak için dolaşırken aç bir aslana denk gelir ve canını kurtarmak için bir hileye başvurur. Aslana yaşlı babasından çok sayıda koyun kaldığını fakat kardeşleriyle paylaşamadıklarını, kendisinden hakemlik rica ettiklerini söyler. Aslan koyun hevesiyle tilkinin peşine takılır. Tilki başını kurtarmaya uygun bir delik bulduğunda aslanı başından savar. Aslan da neye uğradığını anlar.

Eserde yer alan ellinci hikâye “Ėikâyet-i Rûbāh bā-Gürg-i Kîne-Ėâh” (172a) başlıklı hikâyedir. Bir kurt tarafından sürekli mağdur olan ve hiçbir av avlayamayan bir tilkinin kurda ettiği bir oyunu konu edinir. Tilki yerden bulduğu bir kâğıt parçasının bundan sonra kurt ile koyunun arkadaş olacağını, bütün düşman hayvanların barışacağını yazan bir ferman olduğuna inandırır. Kurt tilkinin dediklerinden cesaret alıp bir koyun sürüsüne dalar. Çoban köpekleri de kurdu parça parça eder. Bu hile ile tilki, kurttan kurtulur ve o yerde ortaksız kalarak istediği yerde avlanır.

Eserde yer alan elli birinci hikâye “Ėikâyet-i Rubāh bā-Merd-i Bî-āgāh” (173a) başlıklı hikâyedir. Bir kürkçünün evine dadanıp kürkçünün kilerinde kürk için bulundurduğu eşya ve araç gereçlerin yenilebilir olanlarını talan eden ve dişine kolay gelen derileri (de) yırtıp ziyan eden bir tilki ile kürkçünün mücadelesini konu edinir. Kürkçü bir gece kendini kilerde gizleyip kürklerini kimin talan ettiğini görmek için bekler. Tilkiyi görünce öldürmek için oğlunu kızını çağırır. Tilki bu esnada kendisi de cansız bir kürkmüş gibi bir ipe dişleriyle asılı kalır. Tilkiyi bulamazlar. Kız ve oğlan tilki olsaydı burada olurdu diye babalarıyla şakalaşıp dışarı çıkarlar. O esnada kürkçü asılı olduğu yerde gözünü oynatan tilkiyi fark eder ve hemen çocuklarını çağırır. Onlar kapıyı açıp içeri girerken tilki de can havliyle açık kapıdan dışarı kaçar ve böylece kürkçünün elinden kurtulur.

Eserde yer alan elli ikinci hikâye “Hikâyet-i Rûbâh bâ-Hurûs-ı Zerrîn-külâh” (174b) başlıklı hikâyedir. Bir tilkinin bir horozu avlamaya niyetlenmesi üzerine horozun tilkiyi fark edip yüksekçe bir ağaca çıkmasını ve akabinde ikisinin arasında geçen diyalogu konu edinir. Tilki horoza namaz vaktinin geçmekte olduğunu söyler ve namaz için aşağı davet eder. Tilkinin oyununu anlayan horoz ise oyuna başka bir oyunla karşılık verir. Namaz için karşıdan gelen avcı cemaatini beklediğini söyler. Bunu duyan tilki hemen oradan uzaklaşır ve horoz da bu hile ile tilkiden kurtulur.

Eserde yer alan elli üçüncü hikâye “Hikâyet-i Har bâ-Üştür-i Hileger” (178a) başlıklı hikâyedir. Bir eşekle bir devenin kabilelerinden ayrılıp serbest kalmalarını konu edinir. Devenin uyarlarına rağmen eşek anırmaya başlar ve aşka geldiğini ve deveyi aşktan anlamamakla suçlar. Eşegin anırtısını başka bir kabile duyup eşek ile deveyi de kendi kabilelerine katarlar ve ağır yüklerini onlara yüklerler. Eşek hileyle ayağını bir taşla vurup sakatlanır. Eşegi de deveye yüklerler. Deve eşegin hilesini anlar ve o da bir hileye başvurur. Bir uçurumun kenarında dans edip sallanmaya başlar. Ne yaptığını soran eşeğe, senin şarkının şevki gönlüme yenice düştü, dans ediyorum der. Sonra eşegi üzerinden atar. Eşek döne döne derenin dibini boylar. Deve de bu hile ile eşekten kurtulup keyfeder.

Eserde yer alan elli dördüncü hikâye “Hikâyet-i Zen bâ-Sûhte-i Pür-mihen” (179b) başlıklı hikâyedir. Kocasını kendisini terk edip Mısır’da yeniden evlenen bir kadının yeni doğan çocuğunu hile ile bir medrese talebesinin başına bırakmasını ve akabinde medrese talebesinin balına gelenleri konu edinir. Talebe çocuğu bir cami avlusuna bırakırken mahalleliye yakalanır. Talebeden bir gün öncesinde de avluya bir çocuk bırakılmıştır ve çocuğu koyan araştırırlarken talebeyi görürler. O çocuğu da onun bıraktığını sanıp mahkemeye iletirler. İki çocuk da talebenin başına kalır. Yaşlı bir kadından para karşılığı akıl alan talebe sonunda iki yavruyu da “Karım ikiz doğurdu ve hasta yatıyor. İhsan et de bu zavallının işini görüver. Bu çocukcağızları hamamda yıkayıver. Ben sizi burada bekleyeyim” diyerek bir hamam tellağının eline teslim eder ve oradan uzaklaşır. Bu hile ile çocuklardan kurtulur.

Eserde yer alan elli beşinci hikâye “Hikâyet-i Zen-i Dil-fikâr bâ-Dellâle-i Hilekâr” (182a) başlıklı hikâyedir. İstanbul’da hırsız bir kadının boş olduğunu gördüğü bir evi soymasını, tam aldıklarını bohçalamış giderken evin sahibesine yakalandığını konu edinir. Evin sahibesinin elinden kurtulmak için eşinin ikinci hanımı olduğunu ve artık

onlarla birlikte yaşamak istediğini söyler. Sinirlenen ev sahibesi kadını kovar. Kadın da bu hile ile ev sahibesinin elinden kurtulur. Akşam kadının kocası eve gelince işin iç yüzü ortaya çıkar.

Eserde yer alan elli altıncı hikâye “Hikâyet-i Zen-i Hilekâr bâ-Şüfî-i Şadâkat-şî‘âr” (183b) başlıklı hikâyedir. Bir sufinin karısı ile imtihanını konu edinir. Kocasının dua ederken kadınların şerrinden korunmak için dua etmediğini gören kadın eşine o yönde de dua etmesini tavsiye eder. Adam karısına itibar etmez. Kadın da adama bir hile ile kadınların hile konusundaki ahvalini göstermek ister. Kadının kurduğu düzen neticesinde adı köy içinde deliye çıkan adam, sonunda karısına hak verir ve tüm Müslümanların kadınların hilelerinden ve şerlerinden korunması için dua eder.

Eserde yer alan elli yedinci hikâye “Hikâyet-i Zen-i Şâhib-tedbîr bâ-‘Avâm-ı Cemmi Ğafîr” (185b) başlıklı hikâyedir. Nasreddin Hoca’nın yanlışlıkla bir müezzini öldürmesini ve karısının hilesiyle işin içinden çıkmasını konu edinir. Müezzin vakitli vakitsiz okuduğu temcitlerle²⁶ tüm mahalleyi rahatsız etmektedir. Nasreddin Hoca kılıcın kesmez tarafıyla onu korkutmak ister fakat yanlışlıkla kesen tarafıyla vurur ve müezzinin başını gövdesinden ayırır. Başı eve getirip kuyuya atar. Olanı biteni karısına anlatır. Ertesi gün de suçunu mahalleye itiraf eder. Karısı ise kuyudaki başı keçi kafasıyla değiştirir. Mahalleli Hoca’nın bahsettiği başı bulmak için geldiklerinde keçi başını bulurlar ve Hoca’ya epey gülerler. Hoca da karısının hilesiyle işin içinden çıkar.

Eserde yer alan elli sekizinci hikâye “Hikâyet-i Zen-i Hammâl” (187a) başlıklı hikâyedir. Kıskanç bir hamalın yaşlı bir kadının hilesi ile karısının oynaşını kendi sırtında evine taşımasını konu edinir.

Eserde yer alan elli dokuzuncu hikâye “Hikâyet-i Zen-i Şâhib-cemâl bâ-‘Âşık-ı Şūrîde-ḥâl” (188b) başlıklı hikâyedir. Mısır’da evli bir kadına âşık olan adamın sevdiğine kavuşmak için yaşlı bir kadına başvurmasını ve akabinde gelişen olayları konu edinir. Yaşlı kadın türlü oyunlarla âşık adamla buluşmak üzere genç kadını evine getirmeyi başarır. Fakat bu sefer de âşığı bulamaz. Meğer kadının kocası da yaşlı kadının tanışlarındanmış. Kadın, sana güzel bir hatun buldum diye alıp adamı eve getirir. Kocasının geldiğini gören kadın, kocasının başkalarıyla oynadığını araştırmak için ona oyun ettiğini söyleyip eşine bağırıp çağırarak suç bastırır.

²⁶ Sabah namazından evvel minârelerden belli makamlarda okunan niyaz ilâhîsi.

Eserde yer alan altmışıncı hikâye “Hikâyet-i Zen-i Hîle-sâz bâ-Merd-i Dil-nevâz” (192a) başlıklı hikâyedir. İstanbul’da bir tüccarın komşu kadınlardan birine âşık olmasını konu edinir. Durumu far eden tüccarın karısının bir hile ile komşu kadından kıyafetlerini alıp giyerek kocasının dükkânına gider. Adam gelenin komşu kadın olduğunu sanıp kadına cilveler eder. Kadın da adama karşılık vererek komşu kadının evine doğru adamı alıp gider. Adam kapıdan içeri girince komşu kadına ilgisi iyice kanıtlanan adamı dövüp söverek evine alır gider.

Eserde yer alan altmış birinci hikâye “Hikâyet-i Zen-i Ğarrâ bâ-Cevânek-i Bî-hemtâ” (193b) başlıklı hikâyedir. Rahime adlı bir kadının kocası gurbete gidince Mehmet isimli aşığını evine almasını ve kocasının aniden çıkagelmesini konu edinir. Rahime adamı yatağa saklayıp kocasına tek başına kalamadığı için komşunun kızını çağırdığını, yatakta yatanın o olduğunu söyler. Adam da inanır, güya kızı evine götürmeye yeltenen karısına bu saatte götürmemesini, dışarıya kendisine bir yatak serivermesini, sabah olunca götürmesini söyler. Kadın da kocasının dediği gibi yapar ve sabaha kadar oynaşyla birlikte kalır, sabah da üzerine bir örtü örtüp evden çıkarır. Sonra dönüp kocasının yanına gider.

Eserde yer alan altmış ikinci hikâye “Hikâyet-i Zen-i Mekkâre bâ-Merd-i Zen-bâre” (194b) başlıklı hikâyedir. Karısını başka bir adamın hücreinde yakalayan adam ile hilebaz karısının arasında geçenleri konu edinir. Kadın kocası onu yakalayınca on bin akçe olan mehrinden vazgeçeceğini söyler ve kendisini boşamasını ister. Adam hemen kabul eder ve mahkemeye giderler. Adam kadından önce davranıp karısının on bin akçeden vazgeçtiğini ve boşanmak istediklerini söyler. Kadı da kadına dönüp onaylayıp onaylamadığını sorar. Kadın kadı’ya öncelikle on bin mehrinin kayda geçirilmesini söyler, akabinde de mehrini ister. Adam neye uğradığını bilir, karısını çaresiz yine evine alır gider.

Eserde yer alan altmış üçüncü hikâye “Hikâyet-i Zen-i Hîleger bâ-Vâlî-i Bî-ğaber” (195b) başlıklı hikâyedir. Bursa’da varlıklı bir kadına eşeğe bindirme cezası verilir. O da subaşıya rüşvet vererek başka birini kendi yerine bindirmesini ister. Subaşı da borçlu kadınlardan birine para vererek kadının yerine teşhir edilmesini ister. Kadın kabul eder. Teşhir bittikten sonra da subaşıyı kadıya olan biteni anlatmakla tehdit eder. Çaresiz subaşı zengin kadından aldığı geri kalan parayı da kadına verir ve elinden zor kurtulur.

Eserde yer alan altmış dördüncü hikâye “Hikâyet-i Zen-i Bî-emân bâ-Ebleh-i Nâ-dân” (196b) başlıklı hikâyedir. Adamın birisinin karısının gözü dışarıdadır. Soğuk bir kış gecesi yine eski tanışlarının yanına gitmek ister. Adam giderse tekrar eve almayacağını söyler fakat kadın dinlemez gider. Kimseyi bulamayınca da eve geri döner fakat adam kapıyı açmaz. Kadın da kendini kuyuya atacağını ima eden sözler söyler ve kuyuya bir taş atar. Adam kuyuya düşenin karısı olduğunu sanır ve hemen kapıyı açıp kuyuya koşar. Kadın da içeri girip kapıyı kilitler. Bu sefer de adam dışarıda kalır. Bu sefer kadın adamı tehdit etmeye başlar. Soğuk iyice canına tak eden adam kadının her istediğini kabul edip evine girer. Artık karısını suçlamayacak, eski hatalarını anmayacak, yenilerine de göz yumacaktır.

Eserde yer alan altmış beşinci hikâye “Hikâyet-i Zen-i Hileger bâ-Dîv-i Fermân-ber” (198a) başlıklı hikâyedir. Süleyman Peygamber’den iki ifrit alan kadının başına, işlerini bitiren ifritlerin bela olmasını konu edinir. Kadın bakar ki olmaz bunlara onulmaz bir yarası olduğunu söyler ve onu kaynaştırmalarını ister. İki ifrit yarayı iyileştirmekte aciz kalır ve kadının yanından kaçarlara.

Eserde yer alan altmış altıncı hikâye “Hikâyet-i Zen-i Hileger bâ-Merd-i Bî-ğaber” (199b) başlıklı hikâyedir. Gedizli Dürü Oğlu diye birinin Bursa’da bir kadın almasını, kadınla aralarında anlaşmazlık çıkmasını ve kadının da hile ile tekrar memleketine dönmesini konu edinir. Adamı çeşitli hilelerle Bursa’da kendisine miras kaldığına inandırır ve birlikte Bursa’ya giderler. Bursa’da da bir yolunu bulup adamdan kaçara. Adam da tek başına Gediz’e döner.

Eserde yer alan altmış yedinci hikâye “Hikâyet-i Zen-i Sâhir bâ-Şâ’ir-i Mâhir” (200b) başlıklı hikâyedir. Horasan padişahlarından birinin bir şaire o vakte kadar kadınlardan sudur etmiş hileleri bir kitap haline getirmesini istemesini konu edinir. Şair kitabı tamamlayıp padişaha sunacağı vakit Acem zarifelerinden²⁷ biri gelip şaire bir oyun eder ve şair de kadının hilesine şaşıır kalır. Kadın sonunda adamın elini öpüp özür diler ve kadınların hilesinin sınırı olmadığını söyleyip bu hileyi de ondan kabul etmesini rica eder. Şair de bu hikâyeyi kitabının en başına yazar.

Eserde yer alan hikâyelerin sıra numaraları, başlıkları, konuları ve yer aldıkları varak numaraları **Tablo 3**’te verilmiştir.

²⁷ “Zarife” metinde nüktedan kadın anlamında kullanılmıştır.

Tablo 3. Kitâb-ı Hiyel’de Yer Alan Hikâyeler

Sıra	Hikâye Adı	Konusu	V. No
1.	İsimsiz	İskender’in Dârâb’la mücadelesi, yedi kaleyi alması, ab-ı hayatı araması, ölümü.	3b
2.	Hikâyet-i Pād-şāh bā-Vezīr-i Kīne-ḥvāh u Bī-intibāh	Bir dervişten beden değiştirmeyi öğrenen padişahın, bunu vezirine öğretmesi; aç gözlü vezirin hile ile padişahın bedenine girmesi, padişahın uzun bir mücadele sonucu tekrar bedenine kavuşması.	51a
3.	Hikâyet-i Behrām-ı Gūr bā-Ḥākān-ı Şāhib-ḡurūr	Behrām’ın babası Yezdicerd ve tebaası ile sınavı, babasından kalan tahtı hak edişi.	62a
4.	Hikâyet-i Pād-şāh bā-Ḳāzī-i Bī-āḡāh	Azadüddeve’nin bir tüccarın hakkını gasp eden kadıyı ortaya çıkarıp cezalandırması.	84a
5.	Hikâyet-i Sultān-ı Mısr-ı ‘Atūḳ bā-Şāhān-ı Hezīmet-refīḳ	Mısır padişahının, ülkesine saldırmak üzere birleşen Arap, Hint, Habeş padişahlarını bir hile ile birbirlerine kırdırması.	90a
6.	Hikâyet-i Sultān Muṣṭafā bin Süleymān Ḥān ‘aleyhime’r-raḥmetü ve’l-ḡufrān bā-Ḥvāce-i Şāhib-māl u Kār-dān	Şehzade Mustafa’nın Amasya’da sancak beyi iken bir tüccarın ipek yüklü katırını çalan subaşını hileyle ortaya çıkarması.	93a
7.	Hikâyet-i Düzd-i Bī-hüner bā-Ḳāzī-i Ḥileger	Feraset sahibi bir kadı’nın yüzük çalan bir hırsız hileyle ortaya çıkarması.	94b
8.	Hikâyet-i Dānişmend bā-Fellāh-ı Müstemend	Eşeğine kitap sayfası çevirmeyi öğreten danışmendin eşeğini satması, daha sonra hile ile geri alması.	96a
9.	Hikâyet-i Vā‘iz-i pūr-Taḳṣīr bā-Cemā‘at-i Keṣīr	Esrar kullanan bir vaizin minberde esrarı kötülerken esrarın meclisin ortasına düşmesini ve vaizin hile ile durumdan kurtulması.	98a
10.	Hikâyet-i Vā‘iz-i Ḥile-sāz bā-Cemā‘at-i Ehl-i Niyāz	Bir danışment ve talebenin cimri köy halkından hile ile eşya ve para toplaması.	98b
11.	Hikâyet-i Ḥammād bā-Ḳāzī-i Rūšen-nihād	Hile ile bir tüccarın yerine geçen katırcıyı kadı’nın hile ile ortaya çıkarması.	101a
12.	Hikâyet-i Kātib-i Ḥileger bā-Nāyib-i Şāhib-naẓar	Bir kâtibin bir adamın cariyesini hile ile alması, kadı’nın bu durumu hile ile ortaya çıkarması.	103b
13.	Hikâyet-i Vā‘iz-i Şeydā bā-Cevānek-i Bī-hemtā	Bir delikanlıya âşık olan vaizin, delikanlının isteği üzerine minberde tambur çalması.	105a
14.	Hikâyet-i Bāzergān bā-Ḳāzī-yı Kār-dān	Bir tüccarın ve karısının rehin bırakılan yüzüğe el koyması, kadı’nın da hile ile bunu ortaya çıkarması.	106a
15.	Hikâyet-i Dānişmendān-ı Ḥiredmend bā-Şūfī-i Zellebend	Beleşçi bir adama danışmentlerin iyi bir ders vermesi.	108a
16.	Hikâyet-i Naşreddīn bā-Ruhbān-ı Bed-āyīn	Nasreddin Hoca’nın bir ruhbanın cevabı imkânsız sorularını hile ile bertaraf etmesi.	109a
17.	Hikâyet-i Büzercimīhr-i Kāmil bā-Nüşirrevān-ı ‘Ādil	Nüşirrevān’ın önce kötü veziri Bahtek yüzünden halkına zulmetmesi, daha sonra iyi veziri Büzercimīhr’in yönlendirmesiyle âdil bir hükümdar haline gelmesi.	110a
18.	Hikâyet-i Eflātūn bā-İskender-i Şāhib-fünūn	Eflatun’un kendisini meclisine davet eden İskender’in gönderdiği elçiyle arasında geçen olaylar.	117a

19.	İsimsiz	Bir Acem'in, bir padişahı sana simya öğreteyim diyerek kandırması.	123b
20.	Hikāyet-i Merd-i Hileger bā- Harīf-i Gül ü Bī-ḥaber	Dolandırıcının birinin abdesthanede para dolu kese bulması, kesenin sahibiyle hamamda karşılaşması ve hile ile işin içinden çıkması.	127a
21.	Hikāyet-i Kaşşāb bā-Ḥayyāt- ı pūr-Şitāb	Bir kasabın yabana gitmesi, bunu fırsat bilen karısının oynaşları olan terzi ile yayabaşının aynı anda eve gelmesi, kasabın onlarla karşılaşması, terzinin hileyle işin içinden çıkması, yayabaşının ortada kalması.	128a
22.	Hikāyet-i 'Ayyār bā-Yahūdī- i Kīnēdār	İki hırsızın bir Yahudi'yi eşeğinin uğursuz bir insanoğlu olduğuna inandırarak çalması, ertesi gün eşeğini mezatta gören Yahudi'nin bu eşek uğursuzdur diyerek kimseye aldırması.	129b
23.	Hikāyet-i Hākīm-i Hāzık bā- Yārān-ı Muvāfiḳ	Bir hekimin arkadaşlarının, sattığı macun yerine hayvan gübresi koyarak hekime oyun oynamaları.	130b
24.	Hikāyet-i Tabīb-i Şāhib-rāy bā-Sa'adet Girāy	Bir hekimin aşırı kilo alan ve zayıflayamayan Saadet Giray'ı bir hile ile zayıflatması.	132a
25.	Hikāyet-i Tabīb-i Ehl-i Hired bā-Harīf-i Şāhib-remed	Bir hekimin elini gözünden çekmediği için göz ağrısı geçmeyen bir adamı hileyle bu işten vaz geçirmesi.	134a
26.	Hikāyet-i Lokmān bā-Şāh-ı bī-Emān	Amansız bir padişahın Lokman'ı kuyuya atması, hastalanıp yine Lokman'a muhtaç kalması.	134b
27.	Hikāyet-i Dihkān bā-Şāh-ı Zū'l-iḥsān	Bir çiftçinin bulduğu altınları hile ile gizleyerek padişahı kandırması.	139a
28.	Hikāyet-i Merd-i Sūdāger bā- Ūstād-ı Şāhib-hüner	Simya ilmini öğrenmek çok uğraşan bir sipahinin sonunda bu ilmi bir üstattan hile yoluyla öğrenmesi.	141b
29.	Hikāyet-i Duḡter bā- Mu'azzim-i Bed-aḡter	Bir kızla büyücü oynaşının, kızın ailesini, evleneceği adamı ve adamın ailesini kandırması.	143b
30.	Hikāyet-i Merd-i Endūhgīn bā-Düzd-i Şahrā-niṣīn	Hac kfilesinden geri kalan bir hacının çölde bir hırsıza denk gelmesi ve hırsızı öldürmesi.	145a
31.	Hikāyet-i Penbe-furūṣ bā- Düzdān-ı Şāhib-ḥurūṣ	Yankesicilerin pamuk satıcısını soymaları.	146b
32.	Hikāyet-i 'Ayyār bā- Ḥidmetkār-ı Bī-ḳarār	Bir adamın atının gafil bulunan sarracı yüzünden çalınması.	147b
33.	Hikāyet-i 'Ayyārān bā- Dellāl-ı Nā-dān	Birkaç dolandırıcının hile ile, bedesten tellalını ve esnafı dolandırması.	148a
34.	Hikāyet-i Sekbān bā-Ḳāzī-yı Bī-ser ü Sāmān	Adamın birinin çok sevdiği köpeğinin ölmesi ve adamın onu gömmesi üzerine adının mülhide çıkması.	149b
35.	Hikāyet-i Türk-i Şāhib-ester bā-Düzd-i Hile-bāz u Hileger	Bir at hırsızının bir köylünün katırını çalması.	151a
36.	Hikāyet-i Türk-i Şāhib- semend bā-Düzd-i Fesāne- sāz u Hile-bend	Bir at hırsızının bir köylünün güzel bir atını çalması.	152a
37.	Hikāyet-i 'Ayyār-ı Nāmdār bā-Ḥalvāyī-i Pūr-i-ıştihar	Bir yankesicinin helvacıdan helva çalması.	154a

38.	Ḥikāyet-i Bāzergān-ı Gül bā- ‘Ayyārān-ı Şāhib-uşūl	İstanbul’da bir tüccarın yankesiciler tarafından dolandırılması.	155b
39.	Ḥikāyet-i Kātib bā-Ket- ḥudā-yı zī’l-Merātib	Bir kâtibin meşhur bir şeyhin yeğeni gibi davranıp devlet ricalinden birini kandırması.	157b
40.	Ḥikāyet-i Merdān-ı Şāhib- ḥurūş bā-Zimmī-i Bāde-furūş	Birkaç sarhoşun meyhaneden şarap çalması.	161a
41.	Ḥikāyet-i Zen-i Siḥr-sāz bā- Ḥvāce-i Ḥile-bāz	Hilekâr bir kadının bir tüccarı dolandırması, tüccarın kadının hilesini ortaya çıkarması.	162a
42.	Ḥikāyet-i Merd-i Ḥileger bā- Vālī-i Bī-ḥaber	Zampara adamın subaşıyı kandırması.	163b
43.	Ḥikāyet-i Ḥallāc bā- Sünniyān-ı Nāzik-mizāc	Bir hallacın zor durumda kalıp Buhara halkına oyun etmesi.	164b
44.	Ḥikāyet-i Ruḥbān bā- Şehryār-ı Bī-ser ü Sāmān	Rum padişahının hileyle Abbasî halifesine Cām-ı Cihān-nümā’yı yıktırması.	166b
45.	Ḥikāyet-i Ḥvāce-i Dānā bā- Şehryār-ı Tüvānā	Hac için gemiyle Mısır’a giden bir hocanın bulunduğu gemiyi kafirlerin basması.	168a
46.	Ḥikāyet-i Bāzergān bā- Seyyāḥ-ı Kār-dān	Bir seyyahın Kara Hisar’a gelmesi ve peşine düşen simya meraklısı bir bezirgânı dolandırması.	168b
47.	Ḥikāyet-i Rübāh bā-Kebk-i Bī-āgāh	Bir tilkinin keklği hileyle yakalaması ve keklğin de hileyle tilkiden kurtulması.	170a
48.	Ḥikāyet-i Şīr bā-Rübāh u Gürg-i Dil-kesīr	Bir tilkinin hile ile aslanın elinden kurtulması.	170b
49.	Ḥikāyet-i Rübāh bā-Şīr-i Bī- āgāh	Bir tilkinin aç bir aslana denk gelmesi ve elinden hileyle kurtulması.	171a
50.	Ḥikāyet-i Rübāh bā-Gürg-i Kīne-ḥvāh	Bir kurt yüzünden avlanamayan bir tilkinin kurdu hileyle çoban köpeklerine parçalatması.	172a
51.	Ḥikāyet-i Rubāh bā-Merd-i Bī-āgāh	Bir kürkçünün dükkanına dadanan bir tilkinin kürkü onu yakalamak üzereyken hileyle kurtulması.	173a
52.	Ḥikāyet-i Rübāh bā-Ḥurūs-ı Zerrīn-külāh	Bir horozun hileyle tilkinin elinden kurtulması.	174b
53.	Ḥikāyet-i Ḥar bā-Üştür-i Ḥileger	Düşüncesiz bir eşeğin deve ile başlarına işler açması, devenin de ondan hile ile kurtulması.	178a
54.	Ḥikāyet-i Zen bā-Sūḥte-i Pūr-miḥen	Kocası kendisini terk edip Mısır’da yeniden evlenen bir kadının yeni doğan çocuğunu hile ile bir medrese talebesinin başına bırakması.	179b
55.	Ḥikāyet-i Zen-i Dil-fikār bā- Dellāle-i Ḥilekār	İstanbul’da hırsız bir kadının boş olduğunu gördüğü bir evi soyması.	182a
56.	Ḥikāyet-i Zen-i Ḥilekār bā- Şūfī-i Şadākat-şi’ār	Bir sufînin karısı ile imtihanı.	183b
57.	Ḥikāyet-i Zen-i Şāhib-tedbir bā-‘Avām-ı Cemm-i Gafīr	Nasreddin Hoca’nın yanlışlıkla bir müezzini öldürmesi ve karısının hilesiyle işin içinden çıkması.	185b
58.	Ḥikāyet-i Zen-i Ḥammāl	Bir hamalın yaşlı bir kadının hilesi ile karısının oynaşını kendi sırtında evine taşıması.	187a
59.	Ḥikāyet-i Zen-i Şāhib-cemāl bā-‘Aşık-ı Şūrīde-ḥāl	Mısır’da evli bir kadına âşık olan adamın sevdiğine kavuşmak için yaşlı bir kadına başvurmasını ve akabinde gelişen olaylar.	188b
60.	Ḥikāyet-i Zen-i Ḥile-sāz bā- Merd-i Dil-nevāz	Bir tüccarın komşu kadınlardan birine âşık olması, karısının fark edip tüccara oyun oynaması.	192a

61.	Ĥikāyet-i Zen-i Ğarrā bā-Cevānek-i Bī-hemtā	Bir kadının āşığını evine alması ve kocasının aniden çıkagelmesi üzerine hile ile işin içinden çıkması.	193b
62.	Ĥikāyet-i Zen-i Mekkāre bā-Merd-i Zen-bāre	Karısını başka bir adamın hücreinde yakalayan adamı karısının kandırması.	194b
63.	Ĥikāyet-i Zen-i Ĥileger bā-Vālī-i Bī-ħaber	Bir kadının subaşıya oyun oynaması.	195b
64.	Ĥikāyet-i Zen-i Bī-emān bā-Ebleh-i Nā-dān	Gözü dışarda bir kadının hile ile kocasını kandırması.	196b
65.	Ĥikāyet-i Zen-i Ĥileger bā-Dīv-i Fermān-ber	Süleyman Peygamber'den iki ifrit alan kadının başına ifritlerin bela olması.	198a
66.	Ĥikāyet-i Zen-i Ĥileger bā-Merd-i Bī-ħaber	Kocasıyla anlaşmazlık yaşayan kadının hileyle kocasından kurtulması.	199b
67.	Ĥikāyet-i Zen-i Sāħir bā-Şā'ir-i Māħir	Kadın hilelerini derleyen bir şaire hilekār bir kadının oyun oynaması.	200b

BÖLÜM II. JUNG’UN ARKETİP TEORİSİ VE *HİLEBAZ* ARKETİPİ

Bu tezin en önemli amaçlarından birisi de nasihatnâme özellikleri taşıyan ve bir hileler kitabı olan *Kitâb-ı Hiye*’in arketipsel eleştiri bağlamında *trickster/hilebaz* arketipi üzerinden incelenmesidir. Trickster terimini ilk ortaya koyan Jung olmamakla birlikte bu çalışmada Jung’un ana hatlarını verdiği *trickster* arketipi dayanak noktası olacaktır. *Trickster* terimi çok katmanlı bir anlam yapısına sahiptir. Bu terimi Türkçede tek bir kelimeyle ifade etmek de eksik kalacaktır. Fakat bu çalışmada anlam bütünlüğünü sağlamak adına *trickster* terimini karşılamak için *hilebaz* kelimesi tercih edilmiştir.

Edebi metinleri yorumlamada farklı yöntemler kullanılmıştır. Hiç kuşkusuz bu yöntemlerden biri de psikanalitik eleştiridir. Edebiyat ve psikolojinin ham maddesi insandır. Bu nedenle edebi metinleri okumada psikoloji biliminden faydalanmak eleştirmenlere metni yorumlamada yeni kapılar açmıştır. Psikanalitik eleştirinin kuramlarından beslendiği en önemli psikanalistler şüphesiz Freud, Jung, Adler ve Lacan’dır.

Freud’la başlayan psikanalitik eleştiri kuramı zamanla evrilerek yazar merkezli olmaktan çıkıp Jung’un ortaya koyduğu ‘analitik psikoloji’ sayesinde eser merkezli bir hüviyet kazanmış, yazarın kişisel bilinçaltına insanlığın ortak bilinçaltı eklenerek eser incelemelerine farklı bir boyut kazandırılmıştır. Freud, sadece kişisel bilinçaltını söz konusu ederken öğrencisi Adler aile ve çevreden bahsetmiş, Jung bu kavramlara “kolektif bilinçaltı” ve “arketip” terimlerini eklemiş, Lacan edebi eserin yaratma aracı olan dil ile psikanalizi kesiştirme yoluna gitmiştir (Atlı 2012: 259).

Bizim bu çalışmada *Kitâb-ı Hiye*’i incelemek için kullanacağımız yöntem analitik psikolojinin önemli kurucularından biri olan Carl Gustav Jung’un arketip teorisine dayanan arketipsel eleştiri yöntemidir. Jung çalışmalarında metni merkeze koyarak insana ait temel kavramlardan yola çıkmıştır ve çalışmalarının ayna kaynaklarını mitoloji oluşturur,

Akıl hastaları yerine, ilkelden uygar her türlü insan topluluğu üzerinde araştırma yapan Jung’un ana kaynaklarını toplumların mitleri, efsaneleri ve masalları oluşturur.

Tam da bu sebepten ‘analitik psikoloji’ olarak adlandırılan Jung psikolojisi edebiyatla daha sıkı bağlar içerisindedir (Atlı 2012: 264).

Onun ortaya koyduğu arketipler,

kişinin bütünlüklü bir yapıda, olgun ve huzurlu bir birey olarak kişisel gelişimini sağlaması için ortaya konan ana unsurlardır. Arketipler gerek kişilerin kendilerini tanımasında gerek edebi metinlerdeki kahramanların çözümlenmesinde önemli bir altyapı sağlarlar. Edebi metinler arketipler doğrultusunda incelendiğinde metnin derin anlamı ve kahramanın bireyleşim macerası daha açık bir şekilde gözler önüne serilir (Atlı 2012: 265).

Metni merkeze alan *Arketipsel Eleştiri* bahsettiğimiz üzere psikanaliz temellidir ve edebi metinlerdeki arketipler üzerinden bir toplumun psikanalizi yapılmaktadır.

Arketipsel eleştiri eseri baz alır ve metne yönelerek,

orada yer alan öğelerin anlamını araştırır, ama bunu, estetik yaşantıyı meydana getiren yapıyı ortaya çıkarmak için değil, çok eski çağlardan beri insanları etkileyen, onlara derinden seslenen birtakım ölümsüz arketipleri ortaya çıkarmak için yapar. Edebiyat eserinde tekrarlanan bu arketipler, kişiler olabilir, imgeler olabilir, simgeler olabilir, durumlar ya da olay örgüleri olabilir (Moran 2008: 219).

Jung’a göre arketiplerin sayısı sonsuzdur ve her dönem ve zamana göre farklı formlarda zuhur edebilirler. Bizim özellikle *trickster/hilebaz* arketipine odaklanmamızın sebebi bu arketipin muhtevasının *Kitâb-ı Hiye’* in ana teması olan *hile* mevzusu ile yakından ilişkili olmasıdır. *Hilebaz* arketipi ve bu arketipin arketipsel imgeleri *Kitâb-ı Hiye’* de *hile* muhtevası gereği sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Eseri incelemeye geçmeden önce Jung’un arketip teorisini ortaya koyup bir gölge arketip olan *hilebaz* üzerine kapsamlı bir açıklama getirmek yerinde olacaktır.

2. 1. JUNG’UN ARKETİP TEORİSİ

Jung *arketip teorisini* tartışmalı bir mesele olan Evrim Teorisi’ne dayandırmaktadır. O, nasıl insan bedeni evrimsel bir süreçten geçmişse insan aklı da içinde bulunduğu bedenden bağımsız olmadığı için benzer bir tarihsel süreçten geçmiştir, der. *Tarihten* kastının ise aklın kendisini *bilinçli* olarak geçmişe dayandırarak dil ve diğer kültürel geleneklerle inşa ettiği gerçeğinin olmadığını ifade eder. O; psişesi henüz hayvaninkine yakın olan arkaik insan aklının biyolojik, tarih öncesi ve bilinçdışı bir gelişiminden bahsetmektedir. Nasıl insan bedeni bir memelinin genel anatomik yapısına dayanıyorsa, insan aklı da bu eski psişeye dayanmaktadır, der. Bu teoriyle

paralel olarak ayrıca Jung tecrübeli bir biyoloğun bedenlerimizdeki orijinal örneğin izlerini bulması gibi akıllı araştıran tecrübeli bir gözlemcinin modern insanın rüya resimleriyle ilkel aklın kolektif imgeleri ve mitolojik motifleri arasında benzerlikler bulabileceğini iddia eder (Jung 1997: 57). Bu nedenle rüyalar önemlidir. Jung’a göre rüyaların işlevi insanın ilkel aklını *ileri* ya da ayırmış bilincine getirmektir. Nitekim, geçmişte uzun yıllar boyunca o ilk akıl insanın bütün kişiliği olmuştur. O, bilinci geliştirdikçe bilinçli akıl ilkel psişik enerjilerinden bir kısmıyla irtibatını kaybetmiştir ve bilinçli akıl asla o ilk aklı bilmez. Fakat bilinçdışı bu ilk aklın bir kısmını oluşturan ilkel karakterleri korumuştur. Rüya sembollerinin her zaman işaret ettiği bu karakterlerdir (Jung 1997: 88). Rüyaların geleceği öngören yapıları da olabilir. Jung rüyasında evinin yandığını gören bir danışanın ateşli bir hastalıktan öldüğünü buna örnek olarak verir. Zira rüyaların dili şiirseldir, hastalanmış bedeni adamın dünyadaki evi ve *ateşi* onu yok eden yangın olarak sunabilir (Jung 1997: 67). Bilincin haberdar olmadığı bazı mevzular bilinçdışı tarafından zaten bilinmektedir. Jung konuyla ilgili olarak “Aslında, bilinçdışı en az bilinç kadar verileri inceleme ve sonuçlar çıkarma yeteneğine sahiptir. Hatta gerçek verileri kullanıp onların muhtemel sonuçlarını tahmin edebilir” (Jung 1997: 66) der. Jung’a göre mantıksal analiz *bilincin* bir imtiyazıdır, mantık ve bilgi ile seçeriz. Öbür yandan bilinçdışı esasen içgüdüsel eğilimlerle yönetilmektedir. Bu içgüdüsel eğilimler ise benzer düşünce formlarıyla yani *arketiplerle* sunulmaktadır.

2. 1. 1. Arketip Nedir?

Jung’a göre arketipler,

temelde tüm insanların ortak davranış özelliklerini ve sıradan deneyimlerini başlatan, denetleyen ve aracı olan içkin nöropsişik merkezlerdir. Dolayısıyla arketipler uygun durumlarda, sınıf, inanç, ırk, coğrafya ya da tarihsel dönem fark etmeksizin insanlarda benzer düşüncelerin, imgelerin, mitolojik motiflerin, duyguların ve düşüncelerin belirmesine neden olur (Stevens 2014: 72).

Önemli bir Jung araştırmacısı olan Carl S. Pearson Jung’la paralel olarak arketiplerin psişedeki ve toplumsal sistemlerdeki derin yapılar olduğunu söyler ve *arketipi* daha anlaşılır hale getirmek için *kar tanesi* örneğini verir:

“Arketip” sözcüğü bazılarında göz-korkutucu görünebilir. Aslında, arketipler psişedeki ve toplumsal sistemlerdeki derin yapılardan başka bir şey değildir. Bilim adamları doğanın derin yapılarını “fraktaller” olarak adlandırırlar. Örneğin, her kar tanesi benzersizdir. Ancak kar tanelerinin derin yapısında onları kartaneleri olarak tanımamızı sağlayan bir benzerlik vardır. Arketipler de psişenin fraktalleridir.

Örneğin, cesaret ve yiğitlik gibi Savaşçı niteliklerini sergileyen her kişi farklıdır, ancak yine de biz her birinde Savaşçı özünü görüp tanırız. Siz arketipleri her zaman yararlanabileceğiniz içsel gizil güçler, müttefikler ya da rehberler olarak düşünebilirsiniz (2003: 45).

Bir başka hatırı sayılır Jungçu olan Anthony Stevens da arketipleri parmak izlerine benzetmektedir:

Arketipler, bir şeyin *genel* özelliklerini barındırmaları nedeniyle *kolektiftiler*; fakat aynı zamanda *belirli* tezahürlerinde içkindiler de. Örneğin, her insanın parmak izindeki hatların ve kıvrımların genel ve hemencecik anlaşılabilen bir yapısı vardır, ancak bu izlerin her biri aslında kendine özgü ve eşsiz bir düzendedir; işte, bu nedenle hırsızlık yapmaya kalkışacak biri yakalanıp tutuklanmak istemiyorsa, eldiven takmayı unutmamalıdır, Arketipler bir anlamda evrensel ve bireysel, eşsiz ve genel olanın bileşiminden meydana gelir; öyle ki, tüm insanlığa özgüdürler fakat yine de her insanda farklı bir biçimde açığa çıkarlar (2014: 74).

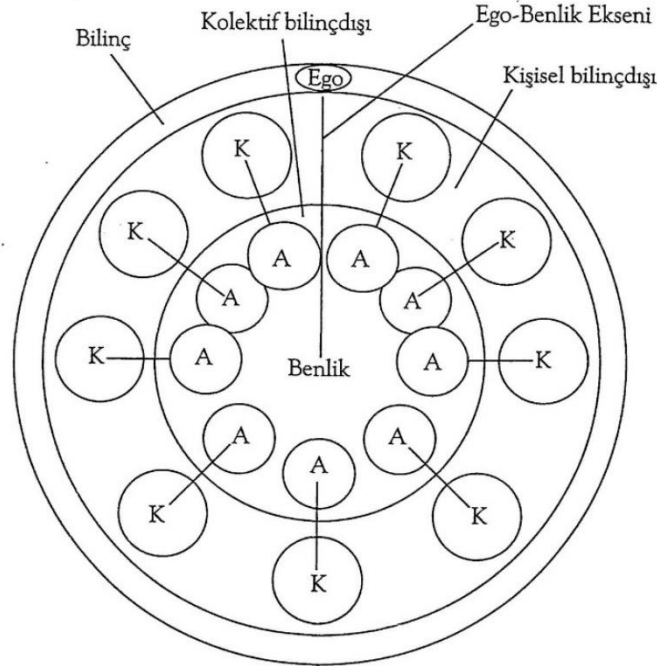
Jung’a göre arketipler davranışlarımızın, düşüncelerimizin, hislerimizin ve karakteristik insan tepkilerinin temelini oluşturan yapılardır. “Arketipler bilincin saklı esaslarıdır ya da başka bir deyişle, onlar kökleri dar anlamıyla toprağa değil de tüm yaşamın derinlerine gömülü psişemizdirler” (Stevens 2014: 83).

2. 1. 2. Jung’un Psişe Modeli

Jung’un arketip teorisini daha iyi anlamak ve arketiplerin nasıl işlediğini görmek için onun psişe modelini iyi bilmek gerekir. Jung’a göre “Tek bir bireyin tüm arketipik donanımı kolektif bilinçdışını oluşturur. Bu kolektif bilinçdışının yetkesi ve gücü merkezi bir çekirdekte toplanır; kişiliğin bütünleşmesinden sorumludur ve Jung da buna Benlik der” (Stevens 2014: 72) Aşağıda Antony Stevens’tan alıntılanan Jung’un psişe modelini gösteren şema (Şek. 1) konunun anlatımını ve anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Yine bu modeli Stevens’tan okuyalım:

Bu modeli gözünüzde üç katmanlı bir soğan gibi küresel bir biçimde canlandırmalısınız. Merkezde, etkisi tüm sisteme nüfuz edebilen Benlik var. Eş merkezli üç dairenin en içte olanı, arketiplerden oluşan kolektif bilinçdışı. En dıştaki dairede, güneşin çevresinde dönen bir gezegen ya da dünyanın çevresinde dönen ay misali, bu sistemin yörüngesinde ilerleyen egosuyla birlikte bilinç yer alır. Bilinç ve kolektif bilinçdışı arasında kalan bölgede de her biri bir arketipe bağlı komplekslerden oluşan kişisel bilinçdışı bulunur: Kompleksler, kişilikleştirilmiş arketiplerdir; arketiplerin kişisel psişede kendilerini gösterebilmelerine olanak sağlarlar (Stevens 2014: 73)

K=Kompleks
A=Arketip



Şekil 1: Jung'un Psişe Modeli

2. 1. 3. Benlik, Ego, Persona, Gölge, Anima/Animus

Jung'un arketip teorisinin en temel arketipleri sırasıyla Benlik, Ego, Persona, Gölge, Anima ve Animus'tur. Benlik yukarıda da belirtildiği üzere insan psişesinin en temel arketipidir. Varoluş amacı insanın çevresiyle ve Yaratıcı'sıyla "bütünleşme"sini sağlamaktır. Bu bütünleşmenin nasıl olacağını hem tasarlar hem de uygulamaya koyar. Stevens'in deyiimiyle o hem bir mimar hem de bir yapı ustasıdır.

Benlik, yaşamımız boyunca psişik varlığımızı destekleyen dinamik yapının hem mimarı hem de yapı ustasıdır. Büyük harf kullanımının nedeni, gündelik hayatta kullanılan "benlik"le (genellikle ego ya da persona yerine kullanılır) Jung'un egoyu aşan ve türümüzün kadim yeteneklerini barındıran "Benlik" kavramı arasındaki ayrımı vurgulamaktır. Amacı, bütünlüğü yakalamak ve tek bir bireyin yaşamı içinde saklı insana ait varoluşsal tasarımın tam anlamıyla ayırdına varmaktır. Bütünlenme, Benliğin *raison d'être*'idir (Fr. varlık sebebi, ç.n.). Her ne kadar biyolojik erekleri de olsa, Benlik, sanat ve din alanında verilen ruhani eserlerde ve ruhun içsel yaşamında da kendini gerçekleştirme arayışındadır. Çünkü, böylelikle, onu derin bir gizem, gizli bir kaynak ya da içimizdeki Tanrı'nın bir tezahürümüşçesine deneyimleyebiliriz. İşte, bu nedenle pek çok kültürde tanrısal bir kavramla eşdeğerde olmuş ve mandala gibi evrensel tasarımlarda sembolik ifadesini bulabilmiştir. Tüm bunların doğrultusunda, Jung'un gözünde Benlik, salt sosyal çevremize uyum göstermemize yardım eden kişisel bir araç değil, aynı zamanda Tanrı'yla, evrenle ve ruhsal yaşamla da bütünleşmemizi sağlayan bir olgu olup çıkar (Stevens 2014: 88-89)

Anthony Stevens "ego"nun çocuğun gelişimi esnasında tıpkı ayın dünya eriyik bir haldeyken dünyadan kopması gibi "benlik"ten koptuğunu söyler (2014: 89). Ego bu

şekilde “benlik”ten ayrılmıştır fakat yine de “benlik”ten ayrı düşünülemez hatta Stevens “ego”nun benliğin salt bir uygulayıcısı olduğunu ifade eder (2014: 90). O, bilincin merkezidir ve kişisel bütünlüğümüzü sağlar.

Egonun kendisi bilincin merkezidir ve “ben” dediğimiz zaman ona işaret etmiş oluruz. Kimlik duygumuzun sürekliliğinden sorumludur; bu sayede seksen yaşımıza geldiğimizde de sekiz yaşındayken olduğumuz kişiyle aynı olduğumuzu ayımsayabiliriz (Stevens 2014: 89-90).

Persona ise sosyal hayatımızda takındığımız maskelerdir. Zaten “persona” kelimesinin etimolojik kökeni de Antik Yunan’a dayanır ve oyuncuların çeşitli sosyal rollere bürünmek adına taktıkları maske anlamına gelir. Persona sosyal çevreye uyumluluk için gereklidir fakat kişinin gerçekliğinden uzaktır. Stevens personayı vurucu bir biçimde bir binanın cephesine ve “ego”nun işe aldığı ve etrafımızdaki insanların bizimle ilgili pozitif şeyler düşünmelerini sağlayan bir halkla ilişkiler uzmanına benzetir.

Nasıl ki her binanın bir cephesi var, her kişiliğin de bir personası (kelime anlamıyla Antik Yunan’da oyuncuların taktığı bir maske) vardır. Personamız, kendi kendimize yarattığımız ve başkalarının da bunu kabul edilebilir bulmasını umduğumuz bir formdur. Kimi zaman buna sosyal arketip ya da uydumculuk arketipi de denir. Personada her daim yapay bir yön bulunur; tıpkı en güzel eşyaların sergilendiği bir vitrin gibidir ya da egonun işe aldığı ve insanların hakkımızda güzel şeyler düşünmelerini sağlamaya çalışan bir halkla ilişkiler uzmanı gibi de düşünebiliriz; onu. “Biraz abartılı bir görüş olacak ama aslında persona gerçekte ne olmadığımızdır; kendimiz de dahil başkalarının olduğumuzu sandıkları biri denebilir ona (Stevens 2014: 91).

Gölge ise iyi bir imaj vermek, sevilmek, kabul görmek adına önce inkâr edip sonra bilinçdışına bastırdığımız, sümen altı edilmiş ve bizim kötü olarak anlamlandırdığımız bütün yönlerimizdir. Bir nevi personamızın maskelediği yönlerimizdir.

Gölge, kaçınılmaz biçimde personaya ait niteliklerin karşıtlarını barındırmaya başlar; gölge, adeta personanın yüzeysel yapmacıklığını ödünleme çabasıyla, persona da gölgenin anti-sosyal özelliklerini dengelemeye çalışır. Bu iki zıt kişiliğin aynı kişide bir arada var oluşu yaşamda olduğu gibi edebiyatta da karşımıza çıkar: Yakışıklı ve zeki bir sosyete çapkını olan Dorian Gray, gizli karanlık yaşamının tüm yönlerini yansıtmaması nedeniyle kendi portresini hiç kimsenin göremeyeceği bir yerde saklar; Dr. Jekyll ve Bay Hyde aslında aynı kişidir, saygıdeğer bir doktorla dev bir canavar olmak arasında gider gelir (Stevens 2014: 93-94).

Evrensel bir şekilde herkes tarafından kötü addedilebilecek davranışların yanısıra kişi nötr bir şeyi de kötü olarak kodlayabilir. Örneğin kişinin içinde yetiştiği çevre çok ince düşünceli davranmayı ya da duygusallığı zayıflık ve utanılacak bir özellikmiş gibi kodlamışsa bunu bir gölge haline getirebilir. Herkesçe kötü kabul edilebilecek evrensel hususlar dışında çoğu, yerinde ve dozunda devreye alındığında olumlu olabilecek

özellikler deneyimlerin rengine büründürülüp kötü, beğenilmeyen, istenmeyen olarak kodlanabilmektedir. Gölgenin oluşmasını sağlayan ise Stevens’in “içsel bekçi köpeği” olarak adlandırdığı ahlak kompleksimizdir,

Ahlak kompleksinin temelini ise, içine doğduğumuz kültürün değerlerini öğrenmemizi ve taşımamızı sağlayan arketipik bir buyruk oluşturur. Şayet böylesi bir buyruk olmasaydı, o zaman anarşi, doğal bir insanlık durumu olurdu: Bir arada yaşama becerisinden ve karşılıklı güven duygusundan yoksun psikopat’lar olup çıkardık ve muhtemelen türümüz yok olurdu (Stevens 2014: 94-95).

Ahlak kompleksimiz toplumun bekası için gereklidir fakat negatif yönlerle birlikte Benliğin gücünün ve içsel enerjinin de gölgede hapsolmasına sebep olur. Zira:

edinilmiş ahlak kompleksi Benliğe ciddi kısıtlamalar getirir; bu kısıtlananlar haliyle gölgeye aktarılır ve tehditkâr bir unsur olarak deneyimlenirler -şayet deneyimlenirlerse. Kendimizi bu tehlike karşısında savunabilmek ve iç huzurumuzu koruyabilmek adına, başta bastırma, inkâr ve yansıtma olmak üzere çeşitli ego-savunma mekanizmaları kullanırız (Stevens 2014: 95).

Bu ego-savunmaları neticesinde Benliğin gücünü ve içsel enerjimizi de büyük ölçüde gölgeye hapsederiz. Fakat kişiliğin bütünleşebilmesi için gölge ile yüzleşmek ve onun enerjisini kötü amaçlar yerine iyi amaçlar için kullanmak gerekir. Bu dönüşüm Jungçu analizin en önemli hedeflerindendir aynı zamanda en zoru da gölge ile yüzleşmektir.

Jungçu analizin en çetin kısımlarından biri, hiç kuşkusuz, analiz edilen kişinin kendi gölgesiyle yüzleştiği andır. Ne de olsa gölge kompleksi suçluluk ve değersiz olma gibi duygularla ve gerçek doğası açığa çıktığı ya da keşfedildiği takdirde reddedilme endişesiyle doludur: Süreç her ne kadar acı verici olursa olsun sebat göstermek gerekir; çünkü, Benliğin gücü ve içsel enerjisi gölgede mahsur kalmıştır ve bu da kişiliğin bütünleşebilmesinin önündeki en önemli engeldir (Stevens 2014: 96).

Gölge ile yüzleşip ondaki Benlik gücünü ve içsel enerjiyi iyi amaçlar için kullanmaya şöyle bir örnek verilebilir. Malumumuz “gazap” çok yoğun bir enerjidir. Sinirli insanlar toplumda hoş görülmezler. Bu nedenle bu yönümüzü bastırıp gölgemize hapsederiz. Gölgesinin tesiri altında kalmış ve kişisel bütünlüğünü sağlayamamış bir insan bu enerjiyi kullanarak haksız yere insan öldürüp “katil” olabilir. Gölgesi ile yüzleşip ondaki enerji potansiyelini fark etmiş başka bir insan ise bu enerjiyi ülkesini ve ailesini savunmak için kullanıp “kahraman” olabilir. İki durumda da “gazap” aynı gazaptır fakat kullanılış amacıyla birbirinden tamamen farklı iki duruma sebebiyet vermiştir.

Kişinin gölgesini bilincine varıp onu kabullenmesi onu kemalata erdirir; daha olgun, içsel enerjiyle dolu, güçlü bir birey haline getirir. Nitekim,

gölgeyi sahiplenen kişi onun sorumluluğunu da alır; böylelikle daha bilinçli ve daha az dürtüsel bir ahlak yapısına kavuşur ve etik seçimler yapabilmesi mümkün olur. Gölge bilinci edinebilmek salt kişisel gelişim açısından önemli değildir, toplumsal uyumun ve uluslararası anlayışın gelişmesi açısından da temel teşkil eder (Stevens 2014: 96).

Jung iki tür gölgenin varlığından bahseder. İlki kişinin “bireysel gölge”sidir. İkincisi de daha sonraki kısımlarda da ele alınacağı üzere ortak bir gölge figürü olan hilebaz gibi “kolektif gölge”dir. Jung’un *Analitik Psikoloji* isimli eserinin çevirmeni Ender Gürol kitaba yazdığı uzunca bir önsözde bu durumdan şu şekilde bahseder:

Jung, iki ayrı gölge düşünür. Birincisi, «kişisel gölge»dir, yaşamının başlangıcında yaşamadığı, ya da az yaşadığı bireyin ruhsal özelliklerini içerir. İkincisi «ortak gölge»dir, öteki figürlerle birlikte ortak bilinçdışına aittir ve «Yaşlı Bilge»nin olumsuz ifadesine, ya da ÖZBEN'in²⁸ karanlık yanına tekabül eder. Çağın ruhunun arka yanı, gizli karşıt-tezidir sanki. Faustus’un Wagner’i, Mefistofeles’i; Dante’nin Vergilius’u; Gılgamesh’in Enkidu’su; Habil ile Kabil gibi (Jung 2006: 43).

İlyas Kayaokay da bireysel ve kolektif gölgeyi “Gölge, içe yönelik simgesel bir figür olarak ortaya çıkabileceği gibi, dış dünyada somut bir figür olarak da belirebilir” (2014: 69-72) diyerek tanımlar. Bireysel gölge ile ortak gölge arasındaki ilişkiyi de Jung şu şekilde ortaya koyar:

Hilebaz ile bireysel gölge arasında bir paralellik kurduğumuzda, hilebaz motifinde görülen anlamlı olana eğilimin, öznel ve kişisel gölgede de gözlemlenip gözlemlenemediği sorusu ortaya çıkar. Gölge, düşlerin fenomenolojisinde sık sık karşılaşılan, iyi tanımlanmış bir figür olduğu için bu soruya olumlu yanıt verebiliriz: gölge, tanım itibarıyla olumsuz bir figür olsa da farklı yapıdaki bir arka plana işaret eden olumlu yönler ve bağlantılar da sergiler bazen. Değersiz bir kabuk altında anlamlı içerikler gizliyordur sanki. Deneyimler tahminlerimizi doğrular niteliktedir: genellikle, gizlenen şey giderek gizemli figürlerden oluşur. Çoğu zaman gölgenin hemen ardında, muazzam bir büyü ve etki gücüne sahip anima durur (Jung vd. 2013: 135).

Anima/animus bahsine gelince, Jung kadınların içinde bulunan karşı cinse ait arketipe “animus” erkeklerinkine ise “anima” der. Her kadın ve erkeğin bilinçdışında bu iki karşıt cins birlik oluşturur ve bu da kadın erkek ilişkilerinde oldukça tesirlidir.

Jung, kadınlardaki bu kontraseksüel arketipe animus, erkeklerdeki de anima adını verdi. Erkeğin içindeki dişi yön ve kadının içindeki eril yön, her iki cinsin bilinçdışında bir anlamda *syzygy* (ç.n.: karşıtların bileşimi) oluşturur ve bu da kadın ve erkek ilişkilerini büyük ölçüde etkiler (Stevens 2014: 100).

Anthony Stevens anima ve animus kavramlarını Jung’dan şu şekilde alıntılamıştır:

“Her erkeğin içinde ebedi bir kadın imgesi yer alır; fakat o, şu ya da bu kadın değildir; o, mutlak dişiliğin imgesidir. Bu, temelde bilinçdışı bir imgedir ve ilksel kökenli

²⁸ Ender Gürol burada Benlik’i kastetmektedir. Self/Benlik/Özben birbirlerinin yerine kullanılan kelimelerdir.

kalıtsal bir etmendir...” (TE XVII, s. 338).²⁹ “Kadını da eril bir öge dengeler ve bu nedenle de tabiri caizse onun bilinçdışında da eril bir iz bulunur... Bu doğrultuda, kadının içinde yansıtma üreten etkene animus demeyi uygun gördüm... Anima nasıl anaç Eros figürüyle örtüşüyorsa, Animus da babaya özgü Logosla örtüşür” (TE IX. ii, s. 28). (2014: 101)

Jungçu analizin önemli hedeflerinden biri de bireyin içindeki karşıt cinsle yüzleşip bütünleşmesidir. Bu bireyin kemale ermesi, erginlenmesi için elzemdir. Zira bireyin içinde hem kadınsı hem erkeksi özellikler vardır. Bu biyolojik olarak da böyledir. Zira vücutta hem erkeklik hem kadınlık hormonları salgılanmaktadır.

Fizyolojik olarak cinsiyetimizi oluşturan erkeklik ve dişilik hormonları birlikte salgılanır. Herkeste aynı olan bu özellik bir hormonun daha fazla salgılanmasıyla baskın cinsiyetin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Psikolojide ise erkek ve kadın duyguları her iki cinsten görülebilir. Jung erkek kişiliğinin kadınsı yönleri ile kadın dişiliğinin erkeksi yönlerini bu arketiplerle [anima/animus] açıklamıştır (Karagözlü 2011: 1409).

Önemli bir Jung araştırmacısı olan Psikiyatrist Mustafa Merter de anima/animus bütünleşmesini tasavvufi ıstılahta celal/cemal dengesi olarak yorumlar. Merter kadında ve erkekte aynı anda fakat farklı oranlarda bulunan feminen ve maskülen özellikleri yani anima/animus’u tasavvufi terminolojide Allah’ın Cemal esmalarının ve Celal esmalarının kadın ve erkekte tecellisi olarak anlamlandırmaktadır. Bu anlamlandırma ekseninde Merter *anima* ile *animus* şu şekilde açıklar:

Bizi ilgilendiren ise Animus ve Anima sembolleridir. Aynen Taoizm’in yin ve yang’ında olduğu gibi *animus*, müzekker prensip her kadının derûnunda kuvve olarak mevcuttur ve tekâmül etmesi elzemdir. *Anima* ise her erkeğin gizli, gölgede kalmış yanıdır, anima uyanırsa erkek, ilkel bir celâl karikatürü (maço, zorba, kabadayı...) olmaktan kurtulur ve sezgi, yaratıcılık, estetik, ahenk, merhamet, muhabbet, hoşgörü, tevazu veçhelerini keşfeder (2012: 15).

Kişinin kemale ermesi için celalden cemale bir yükselişin olması gerekir:

Tüm bu anlatılanlardan çıkartacağımız netice, Allah’ın (c.c.) bu dünyada halifesi, temsilcisi olan erkek veya kadın her insanın, tekâmül vetiresi esnasında, celalden cemale doğru uruc etmesi (yükselmesi) zaruriyeti ve mükellefiyetidir. Kâinatı teşkil eden her nesne belirli sayıda isimden ibaretken, insan tüm isimlerin mazharıdır. Bu sebeple dualizm ve tevhid en anlamlı haliyle insanda anlaşılır. İnsan akıl almaz bir kuvveler toplamıdır, olabilecek en karanlık, dar, kaotik varoluş alanlarında gezinebilir ama aynı insan, yüzüne bakıldığında nuruna dayanılamayacak kadar latif olabilir (Merter 2012: 13).

Merter’in celal/cemal bağlamını biraz daha açmak için şu örnek verilebilir. Misalen erkeklerde Allah’ın “Celal” sıfatları ağırlıklı olarak tecelli etmektedir. Bu onların aile

²⁹ The Collected Works of C. G. Jung (C. G. Jung’un Toplu Eserleri), yay. haz.: Herbert Read, Michael Fordham ve Gerhard Adler (20 c.; Londra: Roudedge, 1953-78).

maişetlerini sağlamaları; evlerini, aile bireylerini, gerektiğinde ülkelerini korumaları için gereklidir. Kadınlarda da “Cemal” yönleri ağır basmaktadır. Bunlar da evi yuva yapan “şefkat”, “merhamet”, “sevgi” gibi temel unsurların mercei olmalarından kaynaklanmaktadır. Fakat erkekler “Cemal” yönlerini de tanıyıp açığa çıkardıklarında kemale ermiş olacakları gibi kadınlar da “Celal” yönlerini fark edip gerektiği gibi kullandıklarında kemale ermiş olurlar. Bugün etrafımıza baktığımızda en çok şiddete başvuranların, ortalığı yıkanların erkek tairesi olması abes bir durum değildir zira ağırlıklı olarak “Celal” sıfatları kendilerinde tecelli etmektedir. Kemal ise içlerindeki “Cemal” yönlerini bulup dengeye kavuştuklarında gelir.

Bu minvalde tarihe baktığımızda animasıyla tam manasıyla yüzleşmiş celalden cemale doğru epey uruc etmiş bir birey örneği olarak Kanuni Sultan Süleyman verilebilir... Malumumuz üzere kendisi birçok fetihlerde bulunmuştur ve celal yönlerini etkin bir biçimde kullanmıştır. Fakat aynı kişinin saray bahçesindeki bir ağacı ilaçlatmayı planlarken onun üzerindeki karıncaların canını düşünecek kadar da ruhen incelebildiğini biliyoruz.

2. 1. 4. Bireyleşme/Bütünleşme

Gölge ve anima alt başlıkları altında Jung’un “bireyleşme” de dediği “bütünleşme” teriminden bir nebze bahsedildi. Bu kısımda “bütünleşme/bireyleşme” kavramı ve süreci; psikanaliz ve edebiyat çerçevesinde daha kapsamlı bir biçimde ele alınacaktır. Jung ve araştırmacılar söz konusu süreç için “bireyleşme”, “bütünleşme” terimlerini kullanmışlardır. Hatta sürece “bireyselleşme” diyen araştırmacılar da olmuştur. Çalışma boyunca çeşitli araştırmacılardan alıntı yapılacağı için “bütünleşme”, “bireyleşme”, “bireyselleşme” kelimelerinin aynı anlamda kullanılmış olduklarını belirtmek isteriz. Ayrıca bütünleşme sürecini tamamlamış bireyler ya da edebi karakterler için “bütüncül”, “bütünleşmiş” sıfatları kullanılmıştır.

Bireyleşme/bütünleşme sürecinin nihai hedefi kişinin gölgesinde mahsur kalmış “Benlik” gücünü ve içsel enerjisini açığa çıkarıp animası ve animusundaki enerjilerle bütünleşip “bireyleşmek”tir. Antony Stevens, Jung’un insan gelişiminin çocukluktan ve ergenlikten sonra orta yaşta ve yaşlılıkta da devam ettiğini ileri süren pek az sayıdaki 20. yüzyıl psikoloğundan biri olduğunu ve yaşam boyu süren bu gelişim sürecine “bütünleşme” dediğini söyler (2014: 59). Antony Stevens’in *Jung* isimli kitabında tafsilatıyla anlattığı üzere Jung’un insanın gelişiminin her yaşta devam ettiği

düşüncesinin temeli bizzat kendi yaşam öyküsünde yer alan deneyimleridir. “Şayet insan, tıpkı onun Nekyia’sında³⁰ keşfettiği biçimde, kendi bilinçdışıyla yüzleşir ve onunla iş birliği yaparsa bu sürecin sonunda en yüksek verimi alabilir” (Stevens 2014: 59). Jung’a göre yaşlandığımızda bile içimizde saklı güçleri keşfetme yolunda ilerleyebiliriz (Stevens 2014: 64). Zira ona göre her insanın derinliklerinde bireyin kâmil bir insan olması- Jung’un “bütünleşme/bireyselleşme” dediği- amacına hizmet eden arketipik bir yapı vardır. Daha önce detaylı tanımlanmış bu arketipler insan potansiyelleri olarak da adlandırılabilir.

Jung ile paralel olarak bir Jung araştırmacısı olan Robert Moore insan doğasında bulunan arketipik yapı için “güçlü akım”, negatif bir kopya (blueprint) ibarelerini kullanmaktadır (Moore ve Gillette 1995: 8). Moore, Jung ve izleyenlerine göre, bilinçdışının derin düzeylerinde her insanın ruhu, (Jung’un “kolektif bilinçdışı” dediği) türsel kuşaklarımız boyunca (olasılıkla genetik olarak) aktarılan içgüdüsel yapılar ve enerji düzenleri üzerine kurulu olduğunu söyler ve bu arketiplerin, davranışların -düşünce, duygu ve özgün insan tepkilerinin- temelini oluşturduğunu ifade eder (Moore ve Gillette 1995: 8). Bu duruma güzel bir örnek olarak da yavru ördekleri verir:

Çoğumuz, yavru ördeklerin yumurtadan çıktıktan hemen sonra, kimi veya neyi yürürken görürlerse ona bağlandığını biliriz. Bu olguya “basımlama” (imprinting) denir. Bu, yeni doğan yavrunun “anne” veya “bakıcı”ya göre programlandığı anlamına gelir. Yani, yavru, bir bakıcının ne olduğunu -hep olageldiği gibi dışardan- öğrenmek zorunda değildir. Bakıcı “arketipi”, ördek yavrusu dünyaya gelir gelmez çalışmaya başlar. Ne var ki, ördek yavrusunun bu ilk anlarda tanıştığı “anne”, bakıcılık görevini yerine getirmede yeterli olmayabilir. Dış dünyadaki varlıklar, içgüdüsel beklentiye uymasalar da (ördek bile olmayabilirler!), bakıcı arketipi yavru ördeğin davranışını biçimlendirir (8-9).

Hasılı, Jung’a göre insanoğlu dünyaya “tabula rasa” yani boş bir sayfa olarak gelmemiştir ve dünyayı anlamlandırmaya yarayacak arketipik bir mirası da beraberinde getirmiştir. Bu miras ilk insandan itibaren oluşmaya başlamış, koskoca bir insanlığın kültürel birikimidir. Jung buna *kolektif bilinçdışı* der. Bireyin kolektif bilinçdışı iyi ve kötü vasıflara sahip sonsuz sayıda arketipi bünyesinde barındırmaktadır. Jung kolektif bilinçdışının iyi kötü bütün zıtlıkları bünyesinde barındırdığı için en az doğa kadar tarafsız olduğunu söyler.

³⁰ Jung için Nekyia; psişenin duygusal olgunluk ve aydınlanma yolculuğunun sembolüdür.

Bizim bilinçdışı hakkındaki güncel bilginiz göstermektedir ki o doğal bir fenomendir ve Doğanın kendisi gibi en azından nötrdür. İnsan doğasının bütün yönlerini içerir - aydınlık ve karanlık, güzel ve çirkin, iyi ve kötü, bilge ve aptal. Bireysel ve kolektif sembolizm üzerine çalışmak henüz hiç kimsenin tam anlamıyla hâkim olamadığı büyük bir iştir. Fakat sonunda bir başlangıç yapılmıştır. İlk sonuçlar gayret vericidir ve günümüz insanına dair cevaplanmamış birçok sorunun cevabına açıklıyor görünmektedir (1997: 94).

Bireyin *bütünleşmesi* ise içinde taşıdığı iyi kötü bütün bu yönlerle yüzleşip bütünleşerek doğa gibi nötrleşip birliğe ulaşmaktır. Bütünleşmek bir nevi parçada bütünü görmek “Bir”e ulaşmaktır. “Bütünleşmek, insanın kişisel varlığını insanlığın tek bir ifadesi olarak kavraması ve küçük psişik dünyasındaki o kırılğan tasın içine yaratısal özü damıtması demektir. Bu mikro evrensel deneyimle sonsuz evren kendi farkındalığına ulaşır” (Stevens 2014: 117).

Bireyin tekâmül aşamasında ilk yüzleşmesi gereken toplumca bütün istenmeyen vasıfların kendisinde barındığı “gölge”sidir. Gölge ile yüzleştikten sonra bireyin içindeki karşı cinse ait özellikleri barındıran anima/animus’la yüzleşme sırası gelir. Bu ikisiyle de tam bir şekilde yüzleştikten sonra birey bu karşıtlıkların içinde saklı kalmış benlik enerjisini ortaya çıkarır ve bütün karşıtlarıyla bütünleşerek kâmil bir birey haline gelir. Zira:

Arketipal gerçeklik, her ruhta gizli olan ilksel düşüncedir. C.G. Jung da bebeğin doğduğunda bir “tabula rosa” olmadığını ve insanlığın kültürel mirasına ait ilksel düşünceleri barındıran psişik bir yapıyı beraberinde getirdiğini belirtir. Kişisel deneyimlerse arketipik potansiyeli harekete geçirir ve geliştirir. Arketipler tüm insanlığa mal olmaları sebebiyle evrensel olanı kişiselle, geneli özelle kaynaştırıp, kişiye has bir görünümde ortaya çıkarlar. Bu doğrultuda insan için ruhsal bir oluşumun gerçekleşmesinden ziyade ruhsal bir gelişmenin olduğu düşüncesi öncelik kazanmış olur (Onat 2007: 1-2).

Bütünleşme süreci genel olarak meşakkatli ve acılı bir süreçtir. “Bireyleşme süreci - kişinin kendi iç merkeziyle (ruhsal çekirdeğiyle) ya da selfiyle³¹ bilinçli olarak karşı karşıya gelme genellikle kişiliğin yaralanması ve buna refakat eden acı ile olur” (Karagözlü 2011: 1407). Dolayısıyla, *bütünleşme* bilinçli bir çabayı gerektirir. Jung’a göre hem erkek hem de kadınların bilinçli bir çabayla ulaşmaya çalıştıkları ise içlerinde halihazırda var olan ortak insanlıktır (Stevens 2014: 116). Volkan Karagözlü “bireyleşme/bütünleşme” tanımını ve sürecini az ve öz biçimde şu şekilde ortaya koymuştur:

³¹ Benlik/Özben

Jung, bireyin kişiliğinin bilinç ve bilinçdışı bölümlerini birleştirme girişimini bireyleşme süreci olarak isimlendirmektedir. Bireyleşme terimi bir durumu değil, bireyin psikolojik bir birey, yani bölünmez bir bütün olduğu canlı ve dinamik bir süreci ifade etmek için kullanılmaktadır. Bireyleşmiş bir ego, kendi özgün kişiliğinin farkında olmasıyla ve bilinçdışını kabullenmesiyle, tüm canlılarla, hatta inorganik madde ve evrenle olan kardeşliğini gerçekleştirmiştir. Bir bütün olarak ele alındığında, bireyleşme psişe içerisindeki kendiliğinden ve doğal bir süreçtir; çoğu farkında olmamasına rağmen bu süreç potansiyel olarak her insanda mevcuttur. Belirgin bir bozukluk tarafından dizginlenmez, engellenmez ve saptırılmazsa, bu süreç fiziksel büyüme ve yaşlanma sürecine paralel psikik bir olgunlaşma veya ortaya çıkma sürecidir (Karagözlü 2011: 1407).

2. 1. 5. Bireyleşme/Bütünleşme Sürecinde Arketiplerin İşleyişi

Kişide *bireyleşme* sürecini başlatan çeşitli arketiplerin tetiklenmesidir. Bireyin günlük yaşamdaki deneyimlemeleri arketiplerin tetiklenmesindeki başlıca etkidir. Bireyin yaşamındaki deneyimleri neticesinde *kolektif bilinçdışında* yer alan arketipler tetiklenir ve kişiye münhasır bir biçimde kişisel bilinçdışında ortaya çıkarlar. Jung bunlara bireysel *kompleks* demektedir. Arketiplerin tetiklenip komplekslerin oluşması ve dolayısıyla bütünleşme sürecinin başlamasına Jung 13. yüzyıl İspanyol asilzadelerinden olan Raimon Lull'un şu etkileyici örneğini verir: Lull uzun bir uğraş neticesinde beğendiği hanımefendi ile gizli bir buluşma ayarlayabilir. Kadın sessizce elbisesini açar ve ona kanserden çürümüş göğüslerini gösterir. Bu şok Lull'un hayatını değiştirir; nihayetinde Kilise'nin en büyük misyonerlerinden biri ve ünlü bir ilahiyatçı olur. Jung böylesi ani bir değişim için, arketipin bilinçdışında bu krize sebep olacak koşulları oluşturmak için etkin bir şekilde uzun zamandır çalışmakta olduğu ispatlanabilir, der (1997: 65). Ona göre insanların uyanması ve ne yaptıklarına dikkat etmeleri için bu tarz duygusal şoklar gereklidir (1997: 65). Görüldüğü üzere arketipler durağan değildir ve kendilerini dürtüler, iç güdüler olarak ortaya koyarak bireyin bütünleşmesinde dinamik ve etkin bir rol oynarlar.

Şu da var ki dışardaki deneyimlemeler her zaman kolektif bilinçdışındaki arketipik beklentiye uymazlar. Birey arketipik beklentiyle uyumlanana kadar bir dönüşüm sürecinden geçer. Moore ve Gillette daha önce bahsi geçmiş olan, yumurtadan çıkan yavru ördeğin yanında yürüyen her canlıyı “anne” olarak görmeye programlanmış olarak doğması gibi ördeklere benzer bir şekilde insanların da dünyadaki tüm insani deneyimler kadar “anne”, “baba” ve diğer birçok insani ilişkiler için programlanmış olduğunu söyler (1995: 9). Arketipik potansiyeller her insanda var olmalarına rağmen çocukluktan itibaren karşılaşılan kötü deneyimlerle olmaları gereken asıl halleriyle

değil de çarpık gölge formlarıyla -Jung'un tabiriyle kompleks olarak- da zuhur edebilirler. Dış dünyadaki tecrübeler arketipik beklentiye uymasa da arketipler kolektif bilinçdışında çalışmaya devam edeceklerdir ve kişi de bilinçli bir çaba içine girerse er ya da geç arketipik beklentinin gerçekleşmesi ve bireyin “bütünleşme/bireyselleşme”si mümkündür.

Dış dünyadakiler, arketipik beklentiye uymasa da arketip gene var olacaktır. Bu hepimizde, sürekli ve evrensel olarak böyledir. Bizler de bir kediyi gerçek annesi sanan ördek yavrusu gibi; gerçek ana babamızın, içimizdeki ideal yapı ve potansiyelleri gerçekleştirecek kişiler olduğu yanılgısına düşeriz. Arketipik yapılar, dış dünyada yaşayan insanlarla kötü karşılaşmalarımız sırasında olumsuzlaşır, çarpıklaşır. Bu insanlar çoğu zaman yetersiz ve düşmanca davranan ana babalardır ve arketipler, yaşamlarımızda oldukça zararlı psikolojik problemler olarak kendini gösterir. Eğer ana babamız, psikolog D. W. Winnicott'un dediği gibi “yeterince iyi” ise o zaman içimizdeki kopyaları, insan ilişkilerimizi olumlu bir hale getirmek için kullanabiliriz (1995: 9).

Tam da bu noktada hepimizin bildiği “Çirkin Ördek Yavrusu” hikâyesi bu durumu ifade için güzel bir örnek olacaktır. Hikâyeyi özetlemek gerekirse, bir kuğu yumurtası bir ördeğin yumurtalarının arasına karışır. Yumurtadan çıkan kuğunun karşısındaki anne ya da bakıcı bir kuğu değildir fakat kuğu onu annesi gibi kabul eder ve bakımını üstlenmesini olağan karşılar. Fakat bir kuğu olduğu ve bu potansiyelle doğduğu için diğer ördeklerin arasında farklı durmaktadır ve diğerlerine benzemediği için “çirkin” yaftasını alır. Bakıcı konumundaki anne ördek de yavrusu zannettiği kuğunun ne kadar da çirkin olduğuna şaşırılmaktadır. İçinde bulunduğu çevre tarafından “çirkin” bulunmaya ve uyumsuz görülmeye daha fazla dayanamayan kuğu bulunduğu ortamı terk edip bir yolculuğa çıkar. Bu aslında kendini gerçekleştirmesi için gerekli bir yolculuktur. Kendini ait zannettiği fakat ait olmadığı bir ortamdan uzaklaşarak kendinin ait olduğu ortama yaklaşır. Bu esnada da gelişimine devam edip büyümektedir. Bir gün bir göl kenarında kuğularla karşılaşır ve onların güzelliğine hayran olup iç çekmektedir. Kendisini bu zarif kuşlarla arkadaşlık etmek için çok çirkin ve kaba bulmaktadır. Fakat göle yansıyan aksini gördüğünde kendisinin de aslında bir ördek değil de bir kuğu olduğunun farkına varır. Ondan sonraki hayatını ise kendini bulmuş, potansiyelini gerçekleştirmiş olduğu için huzur içinde yaşar. Bu hikâyenin ileride yapacağımız incelemeye örnek oluşturması açısından arketipsel bir eleştirisini yapacak olursak kuğu dünyaya “kuğu” potansiyeli ile gelir fakat bir ördek habitatına düştüğü için o habitatın normaline uymamaktadır. Çevresindeki tepkilerle “çirkin” görülmeyi deneyimler. Bu nedenle kuğuda, kuğu olmak “çirkinlik” *kompleksi*

olarak zuhur eder. Kuğunun bireyselleşme/bütünleşme sürecini tamamlayabilmek için bir nevi erginlenebilmesi için bulunduğu ortamdan ayrılması gerekmektedir. Bu ayrılık süreci hiç şüphesiz meşakkatlidir. Bu süreçte kuğu ilk önce “çirkin” gölgesiyle yüzleşmiştir. Bu yüzleşme onu “çirkin” bulunduğu ortamı terk etmeye itmiştir. İkinci aşamada ise kuğu gölgedeki aksiyale adete dışıya ait güzellikleri bünyesinde barındıran - cemalet vasıfları diyebiliriz- “anima”sıyla yüzleşmiştir. Önce gölgesiyle daha sonrada animasıyla yüzleşip bütünleşen kuğu içindeki benlik potansiyelini açığa çıkarmış ve gölgesinde mahsur kalmış Benlik gücünü aktive etmiştir. Bu iki yüzleşme kuğunun gerçek sosyal çevresiyle ve kendisi ile uyum içinde yaşayabilmesi için elzemdir.

2. 2. ARKETİP TEORİSİ VE EDEBİ ESER İLİŞKİSİ

2. 2. 1. Edebi Eserlerin Terapötik Yönü

Arketip teorisinin edebi eserlerle ilgisini ele alacak olursak, Jung daha önceki kısımlarda belirtilmiş kişisel komplekslerin yanı sıra toplumsal kompleksten de bahseder. Kişisel ve toplumsal kompleksler kişinin ve toplumun yaralarının sarılmasında etkin bir role sahiptir. Ayrıca toplumsal kompleksler mit üretir ve bir toplumun çeşitli varoluşsal problemlerle baş etmesinin bir yoludur.

Bir kimse onlara eşlik eden sıra dışı çekimi deneyimleyince arketiplerin spesifik enerjisini algılayabilir. Özel bir büyüü tutuyor gibidirler. Böylesi sıra dışı bir özellik kişisel komplekslerin de karakteristiğidir ve kişisel komplekslerin olduğu gibi arketipsel bir karakterin toplumsal komplekslerinin de bireysel bir tarihi vardır. Fakat kişisel kompleksler hiçbir zaman kişisel bir önyargıdan fazlasını üretmezken, arketipler bütün milletleri ve tarihin çağlarını etkileyen ve karakteristiğini oluşturan mitler, dinler, felsefeler yaratır. Biz kişisel kompleksleri, bilincin tek taraflı ya da hatalı tutumlarının telafisi/ödünlemesi olarak görürüz; aynı şekilde, dini bir tabiatla sahip olan mitler açlık, savaş, hastalık, yaşlılık ve ölüm gibi insanlığın genel anksiyeteleri ve acı çekişleri için bir tür mental terapi gibi yorumlanabilir (Jung 1997: 68).

Tuççe Gözde Pelister de kolektif bilinçdışında ve bireysel bilinçdışında yürüyen arketipsel faaliyetlerin hem birey için hem toplum için terapötik yönünden bahseder ve edebi eserleri bu arketipik faaliyetlerin zemini olduğunu ifade eder.

Örneğin kişi ruhsal olarak dengesini yitirdiğinde rüyalar ya da fanteziler yardımıyla tekrar dengesini bulmaya çalışmaktadır. Bunun için de zihninde semboller, imgeler üretmektedir. Bu süreç, toplumsal boyutta kolektif bilinçdışında gerçekleşmektedir. Bir toplumun ruhsal olarak dengesi bozulmuşsa, bu sefer arketipler mitlerde, edebiyat ve tiyatro gibi türlerde kendilerini göstermektedirler. Bu yolla toplumun içinde

yaşadığı çağın eksik yanları, arketiplerle dengelenmektedir. Jungçu analitik psikolojiye dayalı bir edebi eleştiri yöntemi de bir metnin, kişinin ya da toplumun ruhsal dengesine edebi anlamda nasıl bir katkıda bulunduğunu ortaya koyabilir. Bir metnin, Jungçu yöntemle incelenmesi, o metnin neden öyle bir metin olduğunu anlamaya yardımcı olabilir. Ve bunu, metnin ait olduğunu çağın atmosferinin, insan ruhuna olan etkisi bağlamında yapabilir (2017: 3).

Nitekim bireyin günlük deneyimleri neticesinde kolektif bilinçdışında bulunan arketipik potansiyel tetiklendiği gibi edebi bir eseri okumak, dinlemek de kişideki arketipik potansiyeli tetikleyebilir. Zira edebi eserler de arketipik imgelerle doludurlar ve kolektif bilinçdışının havuzu gibidirler. Bireyde çeşitli duygulanımlara ve neticesinde dönüşümlere sebebiyet verebilirler. “Bir kitap okudum ve hayatım değişti” minvalinden cümleler kulağa çok romantik gelse de gerçeklikle yakından ilişkilidir kanaatindeyiz. İnsan bir kitap okuyabilir, bir film izleyebilir ve hayatı gerçekten değişebilir. Zira kolektif bilinçdışında işlemekte olan bir arketip tetiklenmeyi bekliyor olabilir. Jung’un Lull örneğinde olduğu gibi...

İnsan edebi bir eserden nasıl bu denli etkilenebilir diye soracak olursak, Leonard Jackson bu konuyla ilgili olarak “Bir sanat eserini arketipik bir imgenin vücut bulmuş hali yapan şey onun içgüdüsel davranış örneğinin doğuştan ve bilinçdışı bir fantazması olan arketipi tetiklemesidir” (2000: 117) der. Bu izah, Aristo’nun mimesis (taklit) ve katharsis (arınma) kavramlarını akla getirmektedir. Aristo bu kavramları edebi bir tür olan “tragedya”lar için kullanır. Tragedyalarda olması muhtemel trajik olaylar normalden biraz daha üstün niteliklere sahip karakterler aracılığıyla sahnelenir. Genellikle bu kahramanlar üstün ahlaki hasletlere sahiptirler fakat kadersel hatalara - yargı hatası vs- (Aristo’nun “hamartia” dediği) düşüp kendilerini sıkıntılı bir durumun içerisinde bulurlar. Tragedyalarda sıradan insanın; kahramanın içinde bulunduğu bu duygusal durumla özdeşleşip içindeki kötü duygulardan kurtulması hedeflenir. Tragedya izleyicisi sahnede taklit edilen yaşanması muhtemel olaydan etkilenecek duygusal olarak boşalma yaşar ve bu onun ruhunu arındırır.

“Tragedya, ahlaksal bakımdan ağır başlı, başı ve sonu olan, belli bir uzunluğu bulunan bir eylemin taklididir; sanatça güzelleştirilmiş bir dili vardır, içine aldığı her bölüm için özel araçlar kullanır; eylemde bulunan kişilerce temsil edilir. Bu bakımdan tragedya, salt bir öykü [mythos] değildir. ‘Tragedyanın ödevi, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkulardan temizlemektir’ (katharsis) (Aristoteles 1987: 22).

Tragedyada taklit edilen karakterler değil, iyi-kötü, acı-tatlı bütün olayları bünyesinde barındıran bir hayattır. Zira hayat beklenmeyenlerle dolu ve yer yer trajiktir. Tragedyalar insana bu hayatı sunup hayattaki acıları, felaketleri normalleştirir. Zira

insan olarak doğmak belirli bir acı çekme potansiyelini de beraberinde getirir. Dolayısıyla tragedya, kahramanı olan karakterlerin

eylemlerinin, mutluluk ve felaket içinde geçen bir hayatın taklididir. Mutluluk ve felaket, eyleme dayanır; hayatımızın son ereği ise, eylemdir, yoksa eylemin dışında olan bir şey değil. Karakter bakımından biz ya şu ya da bu özellikteyiz; eylem bakımından ise ya mutluyuzdur ya da mutlu değilizdir (Aristoteles 1987: 23-24).

Psikanalitik olarak “katharsis”i ele alacak olursak tragedyalarda hamartia denen hataya düşüp kaderin cilvesiyle çeşitli çıkmazlara giren karakterin bütünlüğü parçalanır. Karakter parçalanması “gölge” ile yüzleşme olarak görülebilir. Daha sonra ahlaki bir arınma gerçekleşerek bireyin parçalanmış bütünlüğü yeniden kurulur. Nitekim Aristo da tragedya aracılığıyla kötü karakterin düzeltildiğini ifade eder. Hatta tragedyaların amacının bu olduğunu söyler. Tragedyalar izleyicisine hayatın bilinmezlerine karşı gardını almasını; eski yargıdan kurtulup hayatını yeniden güzel olan üzerine anlamlandırmasını, yeni değerler kazanıp Jung’un tabiriyle “bireyleşme”sini salık verir. Bu da ahlaki bir arınma olan “katharsis”le mümkündür. Katharsis aynı zamanda bilinç seviyesinde de bir ilerlemeyi ifade ettiği için zihinsel bir süreçtir.

Aristo’nun tragedyaların toplumsal fonksiyonu olarak kullandığı “katharsis” kavramı pekala diğer edebi türler için de kullanılabilir. Zira hepsinin hammaddesi kolektif bir insanlık mirasıdır ve hepsi muhtelif arketipik imgelerle doludurlar. Örneğin Jung’a göre mitolojik hikâyeler de tragedya gibi sıradan insanın transformasyonunda etkilidirler. Onlar sayesinde bireyde çeşitli arketipler -kahraman, savaşçı, büyücü vs- tetiklenir ve birey hikâyelerdeki kahramanla özdeşleşerek bu güçleriyle bütünleşip bulunduğu halden bir üst hale geçebilir.

Örneğin, evrensel kahraman miti her zaman, ejderha, yılan, canavar, şeytan vs. formunda ortaya çıkan “kötü”yü sürekli mağlup eden ve halkını ölüm ve yok olmaktan kurtaran güçlü bir adama ya da tanrı-adama işaret eder. Kutsal metinlerin ve seramonilerin anlatımı ve törensel tekrarı ve bu tür figürlerin dansla, müzikle, ilahilerle, dualarla, kurbanlarla kutsanması seyirciyi kutsal duygularla (büyü gibi) yakalar ve bireyi kahramanla aynileşmeye yüceltir. Eğer bu durumu bir inananın gözlerinden görmeyi denersek, belki sıradan bir insanın nasıl bireysel acizliğinden kurtulup -geçici de olsa- insan üstü özelliklerle kuşatıldığını anlayabiliriz. Yeterli bir derecede böylesi bir ikna oluş ona uzun bir süre güç verecek ve yaşamına belirli bir şekle sokacak. O, hatta bütün bir toplumun ruh halini düzenleyebilir (Jung 1997: 68).

2. 2. 2. Edebi Eserlerde Arketipsel İmgeler

Onat “Bilinçdışı olan arketipler, kendilerini imgelerle ortaya koyarlar ve insanların ruhsal yaşamı bu imgelerin arka planındaki insanlığın ‘en eski deneyimleri’nden

etkilenerek şekillenir” (2007: 1-2) der. Arketipik imge açısından en zengin kaynaklar ise rüyalar -Jung’a göre- ve edebi eserlerdir. Jungçu eleştiri metodu da daha önce de bahsettiğimiz üzere bir eserde yer alan arketipik imgelerin peşinden giderek eserin altındaki derin anlamı kavramayı hedefler.

Tam da bu noktada Jung’un özellikle üzerinde durduğu “arketip” ve “arketipsel imge” ayrımını iyi yapmak gerekir. Arketiplerin kaynağı bilinçdışıdır, dolayısıyla tanımlanamazlar ve soyutturlar. Ancak somut olan “arketipsel imgeler” aracılığıyla bilinçte temsil bulurlar. Arketipsel imgeler aracılığı ile arketipleri anlamak mümkündür. Arketipleri, arketipsel imgeler aracılığı ile rüyalarda ve edebi metinlerde tanımamız mümkündür. Zira arketipsel imgeler somuttur.

Jung’a göre rüyalar bireysel bilinçdışının arketipsel imgeler kaynağıyken mitoloji de kolektif bilinçdışının arketipsel imgeler kaynağıdır ve bu ikisi birbiriyle yakın bir ilişki içerisindedir. İkisinin birbiriyle ilişkili bir biçimde analizi hem toplum psikolojisine hem de birey psikolojisine dair önemli bilgileri açığa çıkarır. Bu nedenle mitoloji de rüyalar da hem toplumun hem bireyin analizi açısından oldukça önem taşır. Leonard Jackson bu durumu şu şekilde ifade eder:

Biyolojiye olduğu kadar mitolojiye de dayanması Jungçu teorinin bir özelliğidir. Jungçu teori mitolojiye dayanmaktadır çünkü Jungçulara özgü temel terapötik süreç, içinde dünyanın geniş bir mitoloji havzasından toplanmış parça imgelerin bulunduğu bir aktif imgelem [hayal etme] sürecidir. Jungçulara göre arketip soyuttur ve kavranılamaz zira o bizim dünyayı kendisi üzerinden anlamlandırdığımız şeydir. Arketipsel imge ise somut ve mitolojiktir, kendisinin bilincindeyizdir ve ondan hareket ederek arketipi anlarız (2000: 104).

Jung insanların “arketip” ve “arketipsel imge” arasındaki ayrımı yapamadıkları için teorisini anlayamadıklarından yakındır. “Arkaik kalıntılar” ya da “ilk örnekler” adını da verdiği arketiplerin mitoloji ve rüyaların psikolojisi hakkında yeteri derecede bilgisi olmayan kişiler tarafından sürekli olarak eleştirildiğini ifade eder ve konu ile ilgili olarak şunları söyler:

“Arketip” terimi mutlak bir mitolojik imgeyi ya da motifi temsil ediyor gibi çıkarımlarda bulunulmuştur. Fakat bu motif ve imgeler bilinçli temsillerden başka bir şey değildir ve bu tür değişken temsillerin miras olarak alınabileceğini düşünmek absürttür. “Arketip” bir motifin bu tür temsillerini -ki bu temsiller temel örneklerini kaybetmeden çeşitlilik gösterebilirler- oluşturma eğilimidir. Örneğin düşman kardeşler motifinin bir sürü temsili vardır fakat motifin kendisi aynı kalır. Benim eleştirmenlerim yanlış bir şekilde benim “miras alınmış temsiller”le uğraştığını zannettiler ve bu nedenle “arketip” fikrini saf hurafeye indirdiler. Şu gerçeği göremediler: Eğer arketipler bizim bilincimizde doğan -ya da bilincimiz tarafından elde edilen- temsiller olsalardı biz onları kesinlikle anlardık ve bilincimizde

kendilerini gösterdiklerinde hayrete düşüp şaşırırmazdık. Onlar, gerçekten, kuşların yuva yapma ya da karıncaların koloniler oluşturma dürtüsü gibi içgüdüsel bir eğilimdir (Jung 1997: 57-58).

Dolayısıyla arketipi elle tutup gözle görmemiz mümkün değildir fakat “arketipik imge”leri somut bir şekilde deneyimleyebiliriz. Arketipik imgeleri doğru okumak bizi ele geçmez olan arketipe götürür. Ona ise tam anlamıyla vakıf olabilmemiz mümkün değildir zira o her durumda ve zamanda başka görüngüler olarak kendisini gösterir.

Bu noktadan sonra edebi eserdeki imgeler üzerine biraz daha izahat yapmak, durumu daha açık hale getirecektir. Edebi eserler arketipik imgeler açısından oldukça zengindir. Bu imgeler durağan, sabit değildirler. Her yeniden yazılışlarında bulundukları kültür havzasına ve ait oldukları zamana göre yeni bir hüviyete bürünürler. Nitekim esas kaynakları olan arketipler de dinamiktirler ve mitle birlikte toplumların ortak bilinçdışında sürekli olarak yeniden üretilirler.

Mit, donuklaşmış kültürel bir miras değildir. Sürekli bir dönüşüm, taşınma, aktarılma ve paylaşılma özelliğine sahiptir. Yeni bir anlatıcının, yazarın, icracının ağzında sürekli olarak yenilenir. Yenilenme bir kerelik değil, süreklilik özelliğidir. Mitler anlatılırken ya da değişik sanatsal biçimlerde yeniden yazılırlarken her defasında bir farklılık düşüncesi devreye girer. Miti öykülemek onu bir anlamda yenilemek, yeniden yaratmaktır (Aktulum 2014: 286).

Mitoloji deyince çok eski devirlere ait, doğayı anlamlandırmaya çalışan arkaik insanların önce sözlü olarak ortaya koyduğu teolojik içerikli metinler aklımıza gelse de mit her devirde güncellenmiş ve döneminin eserlerinde yeni formlar kazanarak yer almıştır. Bugün sinemada, tiyatrodaki, romanda da mitin yeni sürümlerini müşahade ederiz.

Her mit zorunlu olarak kökensel anlamıyla yinelenmez, yeni bağlamlarda anlamsal dönüşümlere uğratılarak yinelenir. “*Mitik yaptakçılık*” olarak adlandırılan kullanımda mit bir anlam ya da alımlama bakımından değil, anlatisallık düzleminde yeniden yapısının dönüştürülerek kurgulanması bakımından sorgulanır. Anlamsal bakımdan güncelliği sorgulanırken gönderge ürün konumundaki bir mit genellikle tamlığı içinde yinelenir, ikinci durumda yapısıyla oynanarak yeni bir yapılanma yaratılabilir. Bir toplumun imge evreninden doğan pek çok ürün folklorun değişik biçimleri, sanat, edebiyat ve değişik göndermeler aracılığıyla yeniden kullanıma sokulurlar (Aktulum 2014: 286)

Kubilay Aktulum bugünün roman, tiyatro, sinema gibi ürünlerin mitik anlatı, hikâye ya da masal anlatıcılığının yerini aldığını söyler. Bu ürünler sayesinde bir nevi Jung’un arketipleri tetiklenip bireyleşme süreci başlar, Aristoteles’in deyimiyle ruhun arınması olan “katharsis” gerçekleşir ya da Kant’ın “transcendent” dediği aşkın ve yüce olana ulaşmaya doğru bir adım atılmış olur.

Mimetik ürünler (tiyatro, roman, sinema) özel ya da toplumsal imgelemin temel çekirdekleridir. Özellikle televizyonda gerçek ya da kurgusal öykülerin yayımlanmasıyla mitik anlatı ya da hikâye, masal anlatma geleneği ortadan kalkmış ya da alabildiğine azalmıştır. İkinci olarak, toplumsal enerjinin bir toplumun spor ya da sporculuk konusunda imgelemine besleyen ve onun en gösterişli simgesi olan güreş gösterileri, yarışmaları bir eğlence yanında “şiddetli”, kimi zaman Kant’ın tanımladığı biçimiyle “yüce” (duygulanımın doruk noktası) duyguların uyanmasına yol açarlar. Enerji bu türden etkinliklerle simgesel olarak boşaltılır. Yasaklanmış ya da normalleştirilmiş tutkular, sevinç patlamaları bu düzlemde simgesel değerler yüklenirler. Üçüncü sırada gelen şans oyunları paranın bir değişim aracı olmaktan çıkarak bir tapınç nesnesi durumuna geldiği hastalıklı bir toplumsal eğilimi dışlaştırır. Bireylerin özel yetenekleri bir para kazanma yolu olarak özellikle televizyon aracılığıyla gösterilir. *İlinx* aşamasında coşkular alabildiğine şiddetli ve bedensel bir yoğunluk içerisinde en doruk noktasında yaşanır. Çoğu zaman bir şarkıcı ya da müzik türüne baş döndürücü, kişileri kendilerinden geçirici biçimde bağlanım imgelemi “kendinden geçiren” bir özellikle donatır. (2014: 287-288).

Edebi eserler kolektif bilinçdışının ürünüdürler ve imgeler bu düzlemde sürekli yenilenir. Yazarlar da bu minvalde arketipik imgelerin yaratıcısı ve dağıtıcısı konumundadırlar.

“Her sanatçı ve toplum yeni imgeler katarak eski imgeleri yineleyebilir; öyleyse sanat yapıtları yaşanmış olanın, bir bireyin ya da toplumun hissettiklerinin, duyumsadıklarının temel bir aracı unsurudur, ortak bir dünyaya, kültür evrenine katılmaya olanak sağlar. Sanatsal imgelem aracılığıyla bireylerarası bir etkileşim en etkin bir yoldan gerçekleşir. Bir bireyin ve toplumun düşselliği bu düzlemde somutluk kazanır” (Aktulum 2014: 288)

Sanatçı yaşanmış ya da yaşanması muhtemel hadiseler üzerinden bir toplumun temel yapıtaşlarını, olmazsa olmazlarını kendine özgü bir üslupla ele alır. Yeri gelir kahramanları mitleştirip topluma kendisiyle özdeşleşebilecekleri bir kahraman sunar.

2. 3. *HİLEBAZ* ARKETİPİ

Bir önceki kısımda Arketipsel Eleştiri, Jung’un arketip teorisinin temel kavramları ve bunların edebiyatla ilişkisi detaylı bir şekilde ele alındı. Bu kısımda “hilebaz” arketipi hakkında tafsilatlı bir bilgi verilip *hilebaz*’ın edebi işlevselliği alınacaktır. Jung “hilebaz” arketipinin bir gölge arketip olduğunu söyler:

Hilebaz, *ortak gölge figürüdür*, bireyin düşük karakter özelliklerinin bir toplamıdır. Bireysel gölge kişiliğin hiç eksik olmayan bir unsuru olduğu için, ortak figür kendini buradan sürekli yeniden oluşturur. Fakat her zaman mitolojik bir figür olarak değil de çağımızda eski mitologemlerin giderek bastırılması ve ihmal edilmesi sonucu, başka toplum grupları ve halklara yansımalar olarak (Jung vd. 2005: 135).

Burada gölge ne demektir açmak yerinde olacaktır:

Gölge arketipi kişinin kendi dışında, içinde yaşadığı kalabalıklar tarafından ideal olarak belirlenen insan tipine uymayan, toplum tarafından ayıplanan, kabul edilmeyen tüm düşünce ve davranış biçimlerini kapsar. Bu duygu ve düşünceler bilinçaltında saklanan doğal istek ve duygulardır. Gölge arketipini toplumun ahlaki, estetik ya da başka nedenlerle kabul etmediği ve birey tarafından sürekli bastırılan, saklanan nitelikleri oluşturur. Her ne kadar gölgede bırakılan nitelikler kişi tarafından açığa çıkarılmak istenmese de bu nitelikler insan olmanın doğal bir sonucudur. Bireyin ruhsal bakımdan sağlıklı biçimde yaşaması ve gölge niteliklerin farkına varılması, bunların göz ardı edilmemesine bağlıdır. Gölge arketipi ilk bakışta bireyin hoşuna gitmese de bireyin mücadele etmesi gereken, onunla uzlaşıldığında bireye huzur veren bir figürdür (Bars 2018: 61).

Jung “hilebaz”ın kökeninin çok eski bir arketipik psişik yapı olduğunu söyler. Zamanla bu arketip değişime uğramış ve çoğu negatif yönünü bilinçaltına gizlemiştir.

Hilebaz fantazması muzip anlatılarda, karnaval coşkusunda, şifa ve büyü ritlerinde, dinsel korku ve aydınlanmalarda, kimi zaman açık seçik, kimi zaman da muğlak biçimlerde, tüm zaman ve mekânların mitolojisinde dolanır durur, belli ki bir “psikologem”, yani çok eski bir arketipik psişik yapıdır. Zira en belirgin tezahürlerinde, hayvansal düzeyin henüz pek üstüne çıkamamış, *ayrışmamış insan bilincinin sadık bir yansımasıdır*. Nedensel ve tarihsel bir açıdan bakıldığında, hilebaz figürünün kökeninin bu olduğunu yadsımak pek mümkün değil herhalde (Jung vd 2013: 126).

Jung Roma mitoloji tanrısı Mercurius’u ilk hilebaz örneklerinden biri olarak verir:

Hilebazlıkla ilgili tipik motiflerin garip bir bileşimi, kısmen eğlenceli kısmen de kötücül (zehir!) olan kurnaz oyunları, biçim değiştirme yetisi, hayvansal-tanrısal çifte doğası, her tür işkenceye maruz kalabilmesi ve *-last but not least-* bir kurtarıcı figürünü andırmasıyla Mercurius’ta da görülmektedir (Jung vd. 2013: 121).

Mercurius Yunan mitolojisindeki Hermes’tir, hile ve hırsızların tanrısıdır. Güzel ve inandırıcı konuşması da Hermes’in önemli özelliklerindendir. Hermes daha doğduğu gün Apollon’un koyunlarını çalmıştır ve çeşitli kurnazlıklarla tanrıları kandırmıştır. Oğlunun doğuştan kurnaz olmasından etkilenen Zeus onu “ulak tanrı” olarak seçer.

Hilebaz, *tanrısal-hayvansal* bir doğası olan “kozmik” bir ilk-varlıktır, bir yandan insanüstü özellikleri nedeniyle insandan üstünken, bir yandan da akılsızlığı ve bilinçsizliği yüzünden insandan aşağıdır. Dikkate şayan bir içgüdü ve beceri yoksunluğu nedeniyle hayvanla da baş edemez. Onun bu eksiklikleri, çevre koşullarına bir hayvan kadar iyi uyum sağlayamamış olan, buna karşılık çok daha yüksek bir bilinç gelişimine aday, yani muazzam bir öğrenme hırsına sahip insan doğasının özelliğidir, ki bu mitos tarafından da gereğince öne çıkarılır (Jung vd. 2013: 130).

Hilebaz’ın tek tanrılı dinlerdeki tipik örneği ise Şeytan’dır. Şeytan da “zeki, enerjik, yalancı, fırsatçı” olması ve gerilim yaratması ve tahmin edilemez oluşu ve hiyerarşi ve otoriteye baş kaldırması hasebiyle hilebaz olarak değerlendirilir (Griswold 1983: 670). *Kitâb-ı Hiye’*’de de şeytanın saadet ehline ve siyasetçilere yaratılıştan gelen bir düşmanlığının olduğu anlatılır. Anlatıcı, siyasetçilere nasihat ederken devlet ve

saltanat dostuna sıkı sıkıya güvenmeyi, onu tüm sırlarından haberdar etmeyi ve her hareketine vakıf edip her halini ona anlatıp arkadaşı yapmamayı salık verir. Nitekim saadet ehline ve siyasetçilere yaratılıştan gelen bir düşmanlığı olan Şeytanın ayartmasıyla ve nefsinin tahrikiyle ona zarar verip kötülük yapabilir:

Kişi devlet ü saltanat dostına kavī i' timād ve temām istinād itmek gerekmez ve anı cemī' -i esrārından haberdār ve cümle eṭvārında vākıf-ı kār eyleyüp başına ber-ā-ber ve cümle keyfiyyet-i ḥālın bildürüp kendüye hem-ser eylemek olmaz tā şeyṭān-ı racīmūñ iğvāsıyla ve nefs-i za'īmūñ iğrāsıyla ki ehl-i sa'ādete ve şāhib-i siyāsete 'udvān-ı küllī ve ṭuğyān-ı cibillīsī vardır қаşd eyleyüp aṇā zarar ve şūr u şer irişdürmeye (61a-61b).

Hilebaz arketipi zamanla değişime uğramış ve çoğu kötü özelliğini kaybetmiştir. Hatta Jung uygarlaşmanın bizzat hilebazın bu çevrimiyle başladığını söyler.

Uygarlaşma süreci bizzat hilebaz çevrimiyle başlar, ki bu ilk durumun aşıldığının açık bir göstergesidir. Hiç olmazsa en derin bilinçsizliğin izleri ortadan kalkar, çevrimin sonuna doğru hilebaz, acımasız, zalim, budalaca ve anlamsız davranmak yerine, yararlı ve mantıklı şeyler yapmaya başlar. Böylece, eski bilinçsizliğin değer kaybına uğradığı henüz mitos sürerken bile anlaşılır. Fakat insan kendine, hilebazın kötü özelliklerine ne olduğunu sorar. Sıradan okur, karanlık yönler artık görülmediğinde, gerçekten de yok olduklarını sanabilir. Fakat deneyimlerin de gösterdiği gibi, durum hiç de öyle değildir. Gerçekte, bilinç kendini kötülüğün cazibesinden kurtarabilmiş, onu mecburen yaşamak zorunda kalmamıştır; karanlık ve kötülük buharlaşıp uçmamıştır ama enerji kaybından ötürü bilinçdışına doğru çekilmiştir ve bilinçte her şey yolunda olduğu sürece orada kalacaktır (Jung vd. 2013: 132).

“Hilebaz” kendisinin ve çevresinin hayatında çeşitli manipülasyonlar yapan, aldatmacalara başvuran olgunlaşmamış bir erkek enerjisidir (Moore ve Gillette 1995: 29). Kişileri bir imaj yaratarak ve bu imaja inandırarak manipüle eder ve ayaklarını kaydırır, daha sonra da bu durumla eğlenir.

Hilebaz, adından da anlaşılacağı gibi, kendisinin veya başkalarının hayatında aldatmacalara başvuran olgunlaşmamış erkek enerjisidir. Görüntü yaratmada ve sonra bu görüntüleri bizlere “satmada” ustadır. İnsanları kendisine inandırmak için kandırır ve sonra ayaklarını kaydırır. Ona inanmamızı, güvenmemizi sağlar ve ardından bize ihanet eder. Sonra da acınası durumumuza güler. Balta girmemiş bir ormandaki cennete götürür bizi, ama sadece bir siyanür şöleni sunmak için. O daima bir keriz arar. İşini bilen bir joker olarak, bizleri aptal konumuna düşürmekte ustadır. O bir dalaverecidir (Moore ve Gillette 1995: 29).

Başkalarını şaşırtmak “hilebaz”ın en büyük zevkleri arasındadır. Onun ne kadar bilgili olduğunu bütün herkes onaylasın ister. Onun bilginliğini bütün herkes onaylamalıdır ve bunu da yaparken aynı zaman da kendi budalalıklarını da kabul etmelidirler. Kendisi gibi düşünmeyenlere tahammülü yoktur, onları aşağılar. Kendisi kadar bilgi sahibi olmayan kimseleri de hakir görür. Hilebaz arketipinin tesiri altında bulunan kişi başkalarını şaşırtmaktan zevk alır, sözünün ayarı yoktur, etrafına karşı tacizkardır.

Kendi bilmişliğini ortaya koyarak etrafındakilerin onun ne kadar zeki ve kendilerinin de ne kadar aptal olduklarını kabul etmelerini ister. Bu arketipin tesiri altında bulunan yetişkin erkek kendisinin bildiklerini bilmeyenleri ya da kendisinden farklı düşünenleri aşağılar (Moore ve Gillette 1995: 30).

Şimdiye kadar “hilebaz”ın negatif yönlerini ele aldık fakat hilebaz sadece negatif özelliklere sahip değildir. O bir gölge arketip olduğu için her yerde karşımıza çıkar. İyinin içinde de kötünün içinde de. Nitekim Jung da

hilebaz bilinçdışındaki karşı eğilimlerle, münferit vakalarda çocuksu, düşük karakter olan bir tür ikinci kişilikle temsil edilir; bu ikinci kişilik, spiritüalist çevrelerde söz alan ya da *Poltergeist*’a özgü o son derece çocuksu fenomenlere yol açan kişiliklerden çok farklı değildir. Sanırım ben hiçbir yerde eksik olmayan bu kişilik unsurunu *gölge* diye nitelendirmekte haklıyım (Jung vd. 2005: 128)

demektedir. Dolayısıyla hilebaz gölge arketipinin pozitif yönleri de vardır. Hilebaz enerjisini bilge, büyücü, kral gibi yaşlı bilge adam tiplerinde iyiliğe hizmet ederken görürüz. Jung bu duruma şu şekilde işaret eder:

Gölge, tanım itibarıyla olumsuz bir figür olsa da farklı yapıdaki bir arka plana işaret eden olumlu yönler ve bağlantılar da sergiler bazen. Değersiz bir kabuk altında anlamlı içerikler gizliyordur sanki. Deneyimler tahminlerimizi doğrular niteliktedir: genellikle, gizlenen şey giderek gizemli figürlerden oluşur. Çoğu zaman gölgenin hemen ardında, muazzam bir büyü ve etki gücüne sahip anima durur. Genellikle fazla genç bir figür olan anima’nın içinde de son derece nüfuzlu bir tiplene olan “yaşlı adam” (bilge, büyücü, kral, vb.) gizlidir (Jung 2005: 135-136).

Örneğin hilebaz, kişi kibre düştüğünde ona haddini bildirir. Bir nevi kibir (hubris) nemesis’e (cezalandırma) dönüşmüş olur. Moore ve Gillette hilebaz için:

Kendimizin veya başkalarının Ego’larının havasını söndürmekte üstüne yoktur. Ve çoğu zaman buna ihtiyacımız vardır. Nasıl ve ne zaman devâsâlığımızla şişindiğimizi ve aynileştirdiğimizi bize bir ânda gösterebilir. Bizi yeniden insanî buuda indirmek ve tüm düşkünlüklerimizi göstermek için onun üzerine gider (1995: 30)

der. Jung da hilebaz’ın kurtarıcı potansiyeli olduğunu söylemektedir:

Hilebaz, kurtarıcının bir öncüsüdür ve tıpkı onun gibi, Tanrı, insan ve hayvandır. Hem insanın altındadır hem de üstünde, en belirgin ve önemli özelliği bilinçsizliğidir. Bu yüzden (belli ki insan) yoldaşları tarafından terk edilir, bununla, böylesi bir bilinç düzeyinden vazgeçilmesi ima ediliyor olabilir. Kendi hakkında o kadar bilinçsizdir ki, bir bütünlüğe sahip değildir ve iki eli birbiriyle dalaşabilir (Jung vd. 2013: 129)

Hilebaz arketipi pozitif işlevinin yanı sıra eğer doğru kontrol edilemezse yıkıcı bir hal alır. Enerjisini kıskançlıktan alan bu form bütün yüce erkeklerin çöküşünü arzular fakat sorumluluk alıp çöküşünü istediği erkeklerin yerine geçmek de istemez.

Tamamen işlevsizdir ve psikoloji tabiriyle “pasif-agresif”tir (Moore ve Gillette 1995: 33).

2. 3. 1. *Hilebazın Edebi İşlevselliği*

Hilebaz figürü tüm dünya kültürlerinde ve edebiyatlarında evrensel bir motiftir. Wendy Griswold “The Devil’s Techniques: Cultural Legitimation and Social Change” başlıklı makalesinde hilebazın detaylı ve kapsayıcı bir tasvirini yapar. Bu kısımda, hilebazın edebi eserlerdeki işlevselliği söz konusu makaleden faydalanılarak sıralanmıştır. Öncelikle Griswold, hilebazı şu sözlerle tanımlar:

Halkbilimde evrensel bir figür olan hilebaz güçlüyü yenmek için kurnazlığını kullanan zayıf karakterdir. Hilebazlar midelerinin ve şehvetlerinin adamıdır. Onlar çelişkiler yumağıdır, aptal ama zeki; sorumsuz ama insan varlığından sorumlu kültür kahramanları; aç gözlü, erotik, hilekâr; genelde başarısız fakat asla tamamen yenilememiş ve büyük oranda eğlenceli (1983: 669).

Yazarlar hilebaz arketipini eserlerinde çokça kullanmışlardır zira hilebaz belirsizliğin efendisi olarak imkânın örneğidir ve özgürlüğü temsil eder. Yazara muhtelif kurguları mümkün kılar, onu sınırları belli kalıpların dışına çıkarıp özgürleştirir. Şaşırtıcı olması, merak uyandırması da muhatabının ilgisini eserinde tutmak isteyen bir yazar için onu cazip bir figür yapar.

Hilebazın anlatısal kullanışlılığı beklenmeyeni mümkün kılma kapasitesinden gelir. Kurulu güç ilişkilerinin belirliliğinden kaçarak yapı karşıtlığı prensibine vücut verir. [...] Öngörülemeyen, estetik gerilimi ve çözümü yapılandırarak merak uyandırır. Özgür, tehlikeli ve şaşırtıcı... Hilebaz var olan güç yapısına karşı çıkan bir asidir ve güçlü bir dramatik figürdür. Oyun yazarları bu arketipin kullanışlılığını fark etmiş ve onu birçok dramatik bağlamda kullanmıştır. Nitekim hilebazın belirlenmişlikten azadeliği ona evrensel bir cazibe verir (Griswold 1983: 670).

Hilebaz gücünü, sınır tanımamasından almaktadır. Kuralları yıkar, yapıyı reddeder. Bunu ince zekâsı ile yaptığı için çoğu zaman ceza almaz hatta kazanan taraf olur ve ödüllendirilir, örneğin:

Bir Hint hikâyesi hilebazı kargaşanın prensi olarak tasvir eder. Bir kral, krallığın etrafını en hızlı dolaşacak kişiye mücevher vadeder. Çoğu kişi uzun bir yarışa başlar fakat hilebaz sadece kralın etrafında yürür ve kralın onun krallığı olduğunu söyler. Gururu okşanan kral mücevheri ona verir. Burada hilebaz en güçlü (ya da en hızlı) olan değildir fakat en zeki olandır. O kralın kibrinden doğan fırsatı görür, değerlendirir ve ödülü kazanır. Yarışmanın kurallarını ihlal etmiştir, yapının dışına çıkmıştır ama ince zekâsı için ödüllendirilmiştir (Griswold 1983: 669).

BÖLÜM III. *KİTÂB-I HİYEL*'DE *HİLEBAZ*IN ARKETİPİK İMGELERİ VE İŞLEVLERİ

Hilebaz arketipi bir gölge arketip olması dolayısıyla her yerde karşımıza çıkar. Zira “Ne kadar istenmeyen ilan edilmişse de ısrarcı ve yoğun gücüyle nereye gidersek gidelim hemen arkamızdan gelen karanlık bir dost, hatta tam anlamıyla bir gölge gibidir” (Stevens 2014: 92). *Kitâb-ı Hiye*l de ana teması “hile” olan ve nasihatnâme özellikleri taşıyan bir hikâye mecmuası olduğu için gölgesiyle yüzleşip bütünleşmiş ya da gölgesinin tesirinde kalmış birçok hilebaz figürü bünyesinde barındırır. Hilebazı kimi zaman Jungçu bir bütünleşmeyi yaşamış “bütüncül” bir büyücünün bünyesinde kimi zaman bütünleşmemiş büyücülerde kimi zaman bütünleşmiş bir kralda kimi zaman bütünleşmemiş bir kralda kimi zaman âşık’ta kimi zaman bir medrese talebesinde kimi zaman ise bir şehir serserisinde görürüz. Kimi zaman da hilebazı Jungçu “bütünleşme”nin başrollerinden “anima”nın yanı başında görürüz.

Tezin bu kısmında *Kitâb-ı Hiye*l’de bütüncül büyücü, bütünleşmiş büyücü; bütüncül kral ve bütünleşmemiş kral örnekleri hilebaz arketipiyle ilişkili bir biçimde ele alınacaktır. Büyücü ve kral arketiplerine yoğunlaşılmasının nedeni eserin bir nasihatnâme özelliği taşıması ve içerdiği hikâyelerin hacimli bir kısmının baş kahramanının vezir ve padişahlar olmasıdır. Bunun dışında *Kitâb-ı Hiye*l’de büyücü temsilinin hatırısayılır bir kısmını da kadılar, hekimler ve danışmentler oluşturmaktadır. Müellifin sunduğu hikâyeler aracılığı ile gerek III. Murad’a olsun, gerek Üveys Çelebi’ye öğüt vermek amacı güttüğü düşünülmektedir. Nitekim bu hikâyeler dönemin problemlerine ayna tutması açısından da kayda değer bilgiler içerir. Eserin nasihatnâme yönü düşünüldüğünde de sunulduğu padişaha (Sultan III. Murad) ve vezire (Üveys Paşa) olası yolsuzluklar ya da vuku bulan yolsuzluklar mizahi bir dille anlatılıp hikâyelerin sonlarında yer alan eleştirel şiirler ile durumla ilgili ne yapılması gerektiği hakkında yorumlar sunulmuştur.

Hikâyeler aracılığı ile padişahın ve vezirin aliminden köylüsüne, kadısından medrese talebesine halkın her kesimine nasıl muamele etmeleri gerektiği anlatılır ve halkın her kesiminden insanların ahvalleri devlet ekabirine sunulur. Gedizli Azmî'nin eseriyle, devlet ekabirini hayra sevk etmeyi amaçladığı düşünülmektedir.

3. 1. *KİTÂB-I HİYEL*'DE “HİLEBAZ” BÜYÜCÜLER

Jung'a göre arketipler sabit değillerdir ve birbirleriyle sürekli etkileşim halinde olabilirler. Arketiplerin kendilerine özgü tetikleyicileri ve kendilerine has bir enerjileri vardır. Bu enerjiler herhangi bir durumda kendi dürtüleri ve düşünce formatlarıyla birlikte anlamlı bir yorum üretmelerini (kendilerine ait sembolik bir biçimde) ve duruma müdahil olmalarını sağlar (Jung 1997: 67-68). Örneğin bir kişide Büyücü³² arketipi ve hilebaz arketipi iş birliği içerisinde olabilir. Hatta çoğu zaman Büyücü hilebaz enerjisinden faydalanır. Aslında hilebaz bir gölge arketip olduğu için birçok arketipin yanında onu görmemiz oldukça sıradan bir hadisedir. *Kitâb-ı Hiyel*'de hilebazı sıklıkla “Büyücü” arketipinin bir gölgesi olarak görürüz. İngilizcesi “magician” olan Büyücü terimi Türkçede kullandığımızdan daha geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Magician “ilim, bilgelik, rehberlik” gibi özelliklere de sahiptir ve terimi bu bağlamda değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

İnsanoğlu ilerlemeci bir tarih algısından dolayı kendisini daha önceki atalarından daha ileri ve farklı görür. Fakat asırlar boyu insan, aklını kullanarak dönemine uygun teknolojiyi üretmenin ve bilgiyi bulmanın peşinde olmuştur. İnsanı eskiden beri araştırmaya, bulmaya ve neticesinde üretmeye iten “Büyücü” arketipinin enerjisidir. Geçmiş dönemde yaşamış ve içinde bulundukları toplumlara yol gösterici olmuş şamanlar, büyücü hekimler, sihirbazlar, müneccimler; bugünkü doktorlar, bilim adamları, akademisyenler, avukatlar vb. ile aynı enerjiden beslenir. Büyücü enerjisinden... Yaşadığı dönemden bağımsız olarak Büyücü enerjisinden beslenen her

³² Çalışma boyunca Büyücü arketipi vurgulanmak amacıyla büyük harfle başlatılmıştır. Alıntılarda ise yazarın metnine müdahale etmemek amacıyla böyle bir düzenlemeye gidilmemiştir.

bireyin ortak özelliği bilgi ve teknik sahibi olmasıdır ve sahip oldukları bilgiler neticesinde başkalarına yardım etmeyi hedeflerler.

İnsan büyücü, daima gizli bir bilgi sahibidir ve vazifelerinden biri de başkalarını bilgilendirmektir. Sahip olmak için hususî eğitim gerektiren tüm bilgiler, Büyücü enerjisinin dahilindedir. İster yüksek voltajın sırlarını çözerek usta bir elektrikçi olmak için çıraklık eğitimi alıyor olun; ister gece gündüz çalışarak insan vücudunun sırlarını ve uygun teknolojiyle hastalarına nasıl yardımcı olacağını öğrenen bir tıp öğrencisi olun; veya yüksek finans öğrencisi; yahut psikanalitik okullardan birinde eğitim gören biri olun, ilkel kabilelerdeki şaman veya cadı doktorla tamamen aynı mevkiidesiniz. Gizli gücün incelikli alanlarına girebilmek için büyük miktarda zaman, enerji ve para harcarsınız. Bu güce hâkim olabilmek, usta olabilmek için, kapasitenizi dayanıklılık testine sokarsınız. Ve tüm başlangıçlarda olduğu gibi, başarı garantisi yoktur (Moore ve Gillette 1995: 106).

Büyücünün bilgisinin temelini oluşturan öğrenme merakı onun “hilebaz” enerjisinden kaynaklanmaktadır. Zira Jung’a göre ilk hilebaz çeşitli eksiklikleri neticesinde öğrenmeye mecbur kalmış ve derin bir öğrenme hırsına sahip olmuştur.

Hilebaz, *tanrısal-hayvansal* bir doğası olan “kozmetik” bir ilk-varlıktır, bir yandan insanüstü özellikleri nedeniyle insandan üstünken, bir yandan da akılsızlığı ve bilinçsizliği yüzünden insandan aşağıdır. Dikkate şayan bir içgüdü ve beceri yoksunluğu nedeniyle hayvanla da baş edemez. Onun bu eksiklikleri, çevre koşullarına bir hayvan kadar iyi uyum sağlayamamış olan, buna karşılık çok daha yüksek bir bilinç gelişimine aday, yani muazzam bir öğrenme hırsına sahip insan doğasının özelliğidir, ki bu mitos tarafından da gereğince öne çıkarılır (Jung vd. 2013: 130).

Büyücünün bildikleri gücünün kaynağıdır:

Kuşkusuz, bu gizli bilgi, büyücüye çok büyük bir güç verir. Tabiattaki enerji akışları ve biçimlerindeki, insanlardaki, toplumlardaki ve derindeki şuur dışı güçler arasındaki dinamiklerin bilgisine sahip olduğu için, bu gücü koruma ve yönlendirmede uzmandır (Moore ve Gillette 1995: 108).

Büyücü vakıf olduğu bilgilerin ve bu bilgileri kullanmadaki uzmanlığının neticesinde insanları doğruya sevk eder, onlara yol gösterir ve yardım eder.

Adı ne olursa olsun, büyücünün özelliği, başkalarının bilmediği şeyleri bilmesidir. Örneğin, yıldızların hareketinin, ayın aldığı şekillerin, güneşin kuzey-güney yönünde dönmesinin sırlarını bilir. Toprağın ne zaman ekilip ne zaman biçileceğini, hayvanların ne zaman döl vereceğini bilir. Hava durumunu tahmin edebilir. Tıbbî bitkilerin bilgisine sahiptir. İnsan ruhunun gizli dinamiklerini anlar ve bu sayede başkalarını iyi veya kötüye doğru yönlendirebilir. Büyücü, lütfu veya lâneti tesirli olan kişidir. Ruhların görünmeyen dünyası -Kutsal Dünya- ile insanoğlu ve doğa arasındaki bağlantıları anlar. İnsanlar soruları, problemleri, acıları, vücut ve akıl hastalıkları için ona başvurur. [...] Geleceği tahmin etmekten öte, onu tüm derinliğiyle gören bir kâhindir (Moore ve Gillette 1995: 107).

Büyücünün önemli fonksiyonlarından biri de hususiyetle kralların ve devlet ileri gelenlerinin kibirlenmelerini engelleme potansiyelleridir. Zira onlar doğanın ve

insanoğlunun derinliklerine vakıftırlar. Moore ve Gillette bu durumu şu şekilde izah etmektedir:

Büyücünün bilgisinin, insanoğlu ve doğanın derinliklerini görmesinin bir yönü de, özellikle kralların ve de önemli devlet adamlarının kibirlenmesini engelleme kapasitesidir. Bir erkekteki Büyücü arketipi, onun “aptal dedektifi”dir; inkâr edileni görür ve açığa çıkarır. Kötü olan, iyi olanı maskeleydiğinde onu fark eder. Eski zamanlarda, kral, vergisini ödemeyen bir köyü cezalandırmak istediği ve öfkeli duygularına esir olduğu zaman, büyücü ölçülü ve akılcı düşüncüyle, mantığının keskin soluğuyla, kralı sinirli ruh hâinden çıkarıp vicdanını ve iyi duygularını harekete geçirir. Sonuçta, saray büyücüsü, kralın psikoterapisti olur (1995: 108).

Büyücü kibri engellerken “hilebaz” enerjisinden faydalanır. Nitekim Moore ve Gillette hilebaz için,

Kendimizin veya başkalarının Ego’larının havasını söndürmekte üstüne yoktur. Ve çoğu zaman buna ihtiyacımız vardır. Nasıl ve ne zaman devâsâlığımızla şişindiğimizi ve aynileştirdiğimizi bize bir ânda gösterebilir. Bizi yeniden insanî buuda indirmek ve tüm düşkünlüklerimizi göstermek için onun üzerine gider (1995: 30).

demektedir.

Lakin eğer Büyücü hilebaz gölgesiyle yüzleşip Jungçu bir bireyleşme/bütünleşmeyi gerçekleştirememişse onun bütün marifetlerinin kötü amaçlarla kullanımı da söz konusudur. Bugün insanları katledecek teknolojiyi üreten insanlar da insanları şifalandıracak kaynaklar arayan insanlar da aynı Büyücü enerjisinden faydalanmaktadırlar. *Kitâb-ı Hiyel*’de hilebazın “saf” enerjisinin tesirinde kalmış ve kolayca manipüle edilen olgunlaşmamış Büyücü örneklerine rastladığımız gibi hilebazın “açgözlü, yıkıcı” enerjisinin tesirinde kalıp insanları manipüle eden ve bildiklerini kendi çıkarları için kullanan olgunlaşmamış Büyücü örneklerine de rastlarız. Bu karakterler hileyi hayır yolunda değil şer yolunda kullanmaktadır. Söz konusu karakterler hilebaz gölgelerinin tesirinde kalmış tam bir hilebazdırlar ve hilebazın özelliklerini dolaysız bir biçimde gösterirler. Pearson’ın tabiriyle “arzu ettiği şeyi elde edebilmek için başkalarını umarsızca değiştirmeye çalışan ve büyüü bozan, kötü bir Büyücü”dür:

Eğer istediğimizi elde etme konusunda zorlayıcı hale gelirsek, yaşamımızdaki her büyüü zayıflatırız. Hedeflerimizi gerçekten paylaşımlarla kolayca ve çabasızca bağ kurmak yerine, Pygmalion projelerine saplanır, arzu ettiğimiz şeyi elde edebilmek için başkalarını (ya da dünyayı) umarsızca değiştirmeye çalışırız. Biz kurnazca yönlendirme yolunu seçtiğimizde büyü bozulur ve kontrol-edici olur. Yaşamımızı güçlendirebilecek harika vizyonlar yaşamımızı yöneten saplantılara dönüşür. Bu noktada, Büyücü bir kötü büyüü olabilir (Pearson 2003: 244).

Kitâb-ı Hiyel’de bütüncül Büyücü, bütünleşmemiş Büyücü örnekleri sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

3. 1. 1. *Kitâb-ı Hiyel*’de Bütüncül Büyücü Örnekleri

Kitâb-ı Hiyel’de “hilebaz” gölgesiyle yüzleşmiş ve onda bastırılmış olan Benlik gücü ve içsel enerjiyi elde edip hayra kullanmayı başarmış ve dolayısıyla Jungçu bir *bütünleşmeyi* gerçekleştirmiş ilk *bütüncül* “Büyücü” örneği “Hikâyet-i Eflâtûn bâ-İskender-i Şâhib-fünûn”da karşımıza çıkan Eflatun’dur. Eflatun, söz konusu hikâyede tam anlamıyla bir gölge arketip olan hilebazın enerjisinden oldukça faydalanan *bütüncül* “Büyücü” arketipinin bir temsilidir. Bu hikâyede döneminin güçlü hükümdarlarından İskender’in dünya ve ahiret işlerinde fikirlerine başvuracağı ilim sahibi bir alimi meclisinde istemesi konu edinilir. İskender’in görevi hikâyede bundan ibarettir. Asıl olaylar İskender’in veziri ve döneminin önemli filozoflarından Eflatun arasında geçer. Eflatun burada bize tam bir Büyücü olarak yüzünü gösterir. Bu Büyücünün karanlık yüzü yani gölgelerinden biri olan “hilebaz” yönü de karşımıza çıkar. Nitekim “hilebaz” gölge formu olgun bir Büyücüye giden yoldaki bir nevi yapıtaşdır.

Asıl hikâyemize gelecek olursak, İskender arayışı neticesinde Engürüs vilayetinde hikmet ve keşif ehli bir düşünürün varlığını haber alır. Bu düşünür Eflatun’dur. Eflatun bir dağın yamacındaki vadide iki grup öğrencisine dersler vererek münzevi bir yaşam sürmektedir. Büyücünün önemli özelliklerinden olan bildiklerini paylaşma ve başkalarına yol gösterme enerjisi burada kendisini göstermektedir. İskender ağzı iyi laf yapan ve devrinin ileri gelenlerinden olan bir zatı Eflatun’a elçi olarak gönderir ve Eflatun’dan kendisine hocalık etmesini talep eder. *Bütüncül* bir *Büyücü* olan Eflatun bu vasfının gereği olan olayların iç yüzünü bilme hasletiyle İskender’in elçisinin geliş niyetini bilir. Fakat elçi henüz olgunluğa erişmemiş bir egodan ibarettir. *Büyücü* Eflatun *hilebaz* enerjisini kullanarak elçiyi oyuna getirir ve onu gerçekliğin sınırlarına geri çeker. Nitekim hilebazın önemli fonksiyonlarından biri aşırı kibirlenen egoyu normal sınırlara çekmektir. Zira hilebazın

Kendimizin veya başkalarının Ego’larının havasını söndürmekte üstüne yoktur. Ve çoğu zaman buna ihtiyacımız vardır. Nasıl ve ne zaman devâsâlığımızla şişindiğimizi ve aynileştüğimizi bize bir ânda gösterebilir. Bizi yeniden insanî buuda indirmek ve tüm düşkünlüklerimizi göstermek için onun üzerine gider (Moore ve Gillette 1995: 30).

Eflatun simya ilmini kullanarak elçiye çok büyük bir saltanat sahibi bir kişi olarak görünür. Öyle ki kurduğu saltanatın yanında İskender'in saltanatının esamisi bile okunmaz. Gerçeği görünenden ibaret sanan olgunlaşmamış elçi ne yapacağını şaşırır ve “Acayip bir hikâye. İskender için uzlet köşesine çekilmiş bir filozoftur derler. Bu ise alemin padişahıymış. İskender buna hizmetçi, asker ve köle olmaya (bile) layık değil. Ben bunun huzurunda nasıl konuşup elçilik edeyim” deyip huzursuz olur.

Resül-i İskender ta‘accüb idüp eyitdi “‘Acīb hikâyet ve ğarīb rivāyetdür. İskender bunun için bir hâkīm-i ‘uzlet-güzīn ve bir ‘alīm-i kûşe-nişīndür dirler. Bu hod ‘ālemün şāhı ve cihānuñ şāhib-külāhı imiş. İskender buña noker ve bende vü fermān-ber olmağa lāyık degül. Ben bunun hūzūrında ne yüzden maķālet ve nice ‘arz-ı risālet ideyin” diyüp bī-hūzūr oldı. (119a)

Elçiyi şaşırtan, Büyücünün *hilebaz* enerjisidir zira o başkalarını şaşırtmaktan zevk alır. Fakat burada bütüncül Büyücü olan bir Eflatun’la karşı karşıya olduğumuz için hilebazın bu yönü Büyücünün *aptal dedektifi* olan yönüne evrilmiştir. Nitekim Eflatun’un niyeti elçiyi çokbilmişliğiyle komik duruma düşürüp şaşırtmak ve hor görmek değildir. O burada aptal dedektifliği görevini yerine getirmektedir. Zira “Bir erkekteki Büyücü arketipi, onun ‘aptal dedektifi’dir; inkâr edileni görür ve açığa çıkarır. Kötü olan, iyi olanı maskeleydiğinde onu fark eder” (Moore 1995: 108). Burada söz konusu olan bir kral değil fakat önemli bir devlet adamıdır ve Eflatun bu devlet adamının gerçeği görünenden ibaret sanan şekilci yönünü törpülemek ister ve ona gerçek bilginin kapılarını açma niyetindedir.

Hikâyemize geri dönecek olursak Eflatun’un ihtişamlı saltanatı karşısında şaşırp kalan elçi gerçek niyetini gizler ve padişahının haberini Eflatun’a iletmez. Eflatun İskender’in elçi göndermekteki amacını sorduğunda “Şehriyarımızın tek muradı size katıksız bir dostluk göstermek ve muhabbetini arz etmektir. Başka bir niyeti ve fikri yoktur” deyip gerçeği gizler: “Şehryārumuzuñ hemān maķşūdı sizlerünle izhār-ı muhāleset ve i‘lām-ı maḥabbet ü meveddetdür. Ğayrı ‘arz-ı niyyeti ve āḫer mülāḫaza vü emniyyeti yokdur” didi (120a). Daha sonra da karşılaştığı ihtişam karşısında gerçeği söylemeye mecali kalmaz. Buradaki elçi figüründe yine Büyücünün gölge formu hilebaz “manipülâtör” göreviyle iş başındadır. Gerçek bilgiyi kendi çıkarı doğrultusunda gizler ve gerçeği ortaya koymanın sorumluluğunu üstüne almak istemez. Kaypak ve dalaverecidir. Daha sonra elçi, İskender’e ne söyleyeceğim diye endişelenirken uykuya dalar. Eflatun simya yoluyla oluşturduğu saltanatı kaldırır ve ortada bomboş bir vadi kalır. Elçi uyandığında bu boş manzarayla karşılaşır. Elçi

şaşkın şaşkın dururken Eflatun kendisini huzuruna çağırır. Elçi Eflatun'un uzlet köşesine çekilmiş bir pir-i fani olduğunu ve bir hücrede ikamet ettiğini görünce şaşırır. Gördüğü tam bir Büyücü imgesidir. Bir karanlık köşede yaşlı bir pir aydınlık mum gibi siyah bir şal içinde hoş ve gönlü rahat; vücudu hayale boyu hilale dönmüş, cihanı aydınlatan güneş gibi cemalinin nuru parlak ve sözleri taşkın denizler gibi inciler saçmaktadır.

Gördi ki bu karanlı bucağda bir pīr-i fānī mānend-i şem‘-i nūrānī bir siyeh şāl içinde hoş-ḥāl ve fāriğū‘l-bāl vücūdī ḥayāle ve kāmēti hilale dönmüş āf-tāb-ı ‘ālem-tāb gibi nūr-ı cemālī dīrahşān ve deryā-yı ifāzat-nisāb gibi ḥüsn-i maḳālī dūr-feşān (121b: 2-6).

Fakat elçi ne ile karşılaştığının farkında değildir. Eflatun'a eski itibarı kalmaz. Şekle aldanmıştır. Eflatun asıl geliş niyetini ikinci kez sorduğunda bu sefer çekinmeden İskender'in namesini okur. Eflatun İskender'e selamlarını ve nasihatlerini ileterek böyle bir göreve talip olamayacağını söyler. Fakat öğrencilerinden talip olan olursa kendisiyle birlikte gönderebileceğini de ekler. Elçi bu durum karşısında gayrete gelir ve İskender'in zamanın Kahraman'ı ve devrin sahipkıranı olduğunu; onun fermanına muhalefet etmenin uygun bir davranış olmadığını, ülülemrin³³ hükmüne itaat etmek gerektiğini söyler.

Resūl-i İskender Eflāṭūn-ı İlāhī'nün nokşān-ı tenezzülinden fehm idüp iḳdāmle eyitdi kim “Ey pīr-i dānā ve ey ḥakīm-i tüvānā İskender Ḳahramān-ı zamān ve şāḥib-ḳırān-ı devrāndur. Ḥāk-i pāyī kīmyā-yı sa‘ādet ve ḥidmet-i dergāhı sebeb-i ḳadr u siyādetdūr. Anuñ fermānına muḥālefet ve anuñ ile bu yüzden mu‘āmelet gerekmez ki *Kelāmū‘l-mülūkī mülūkū‘l-keḷāmi* ve ulu‘l-emrūñ ḥükmüne itā‘at ve zevī‘l-ḳadrūñ şohbetine rağbet gerekdūr” (122b).

Zira artık Eflatun'dan çekinmesini gerektirecek bir saltanat ortada yoktur, Eflatun da iktidar sahibi bir padişah olarak değil aciz bir pir olarak karşısında durmaktadır. Şekle aldanıp hakikati ıskalayan elçi iyi bir dersi hak ediyordur. Bu işi Büyücü Eflatun çok iyi bir şekilde yerine getirecektir ve ona “Ey akıl sahibi genç, ben seni akıllı, bilgin ve hikmetten nasiplenmiş sanırdım zira elçiler göndereninin sözü, dili, bilgisi ve hikmet tercümanı olurlar. Dün benimle ne şekilde sohbet ettin, değer ve makamımı nasıl bildin. O gördüğün padişahi merasim ve sonsuz tertip hep benimdi. Onu önemsiz, hile ile karışık bir hayal mi zannettin. Allah'ın izniyle o tertip ve merasim ile gece gündüz saltanat tahtında bahtiyarlık ve hükümdarlık ederim. Fakat bu fani devlete aldanıp bu sahte saltanatla Hak'tan uzak olmak istemem. Hazret-i Hak Subhanehü ve Teala'nın

³³ Emir sāhipleri, millet üzerinde söz sāhibi olan, emrini yürüten devlet başkanları, halifeler.

kendisine bu kadar rütbe ve paye verdiği kişinin dünyanın sultanlarına meyli ve Hak Teala'nın hizmetinden başkasına kastı ve yönelmesi mi olur?" der.

“Ey cüvân-ı hüsmend ben seni ‘aql u dāniş ve hikmetden behremend şanurdum ki resûl olanlar mürsilinüñ kelâmı ve lisânı ve dāniş ü hikmet tercemânı olur. Dün benümle ne vechle muşâhabet kılduñ ve kıadr u menziletümü ne yüzden bildüñ? Ol gördüğüñ âyîn-i pād-şāhî ve tertîbât-ı nâ-mütenâhî hōd ser-cümle benüm idi. Anı güzâf u nâçîz ve bir hayâl-i şu‘bede-âmîz mi zan itdüñ. Bi-izni’llāhi Te‘ālā kâdirüm ki *meddü’l-dühûr ve’l-a‘şâr* ol tertîb ü âyîn ile leyl ü nehâr taht-ı salâtatda kām-rānlık ve cihan bānlık eyleyem. Lâkin işbu fânî devletle memkûr ve işbu müzaḥraf-ı salâtat ile Hâk’dan dūr olmağ istemezem. Pes bir kimesne kim ḥazret-i Hâk Subḥānehü ve Te‘ālā bu kıadr rûtbet ve bu deñlü menzilet vire anuñ selâtin-i dünyāya meyl ü rağbeti olur ve Hâk Te‘ālā’nun ḥidmetinden ğayrıya kıaşd u ‘azîmeti mi olur?” (122b-123a).

Elçi hatasını anlar ve mahcup bir şekilde “Fermân cenâb-ı fazîlet-me’âbuñuz ve cevâb ḥazret-i hikmet-nişâbuñuzduñdur” (123a) der. Alması gereken dersi almıştır. Onu aydınlatan ve gerçek bilgiyi anlamasına sebep olan ise yol gösterici fonksiyonuyla bütüncül Büyücü temsili Eflatun’dur. Bunu yaparken de hilebaz enerjisinden oldukça faydalanmıştır.

*Kitâb-ı Hiye’*de hilebaz gölgesiyle yüzleşip onda mahsur kalmış Benlik enerjisini açığa çıkaran ve bunu da etkin bir biçimde kullanan bir diğerk *bütüncül* Büyücü “Ḥikâyet-i Düzd-i Bî-hüner bâ-Ḳāzî-i Ḥileger”de karşımıza çıkar. Hikâyenin baş kahramanı olan kadı, gölge arketip olan hilebazın enerjisinden oldukça faydalanan bütüncül “Büyücü” arketipinin bir temsilidir. Onun hilebâz yönünü açığa çıkaran hikâye şu şekilde vuku bulur: Bir grup adamın arasında bir tüccarın üç kaşlı ve elmas taşlı bir yüzüğü kaybolur. Tüccar yüzüğü isteyince hepsi inkâr eder. Yalancı, gerçeği kendi çıkarları için gizleyen, hilebaz gölgesiyle yüzleşmemiş bir hilebaz; grubun içerisinde ve diğerk grup üyelerini de töhmet altında bırakmaktadır. Hasılı tüccar yüzüğünün kimde olduğunu öğrenmeye yol ve bulmaya çare bulamayıp sonunda kadıya gider ve halini arz eder. Kadı o tayfaya adam göndererek mahkemeye davet eder. Yüzüğü sorup durumu anlatmalarını isteyince yeminler ederek inkâr ederler. Kanunla işin çözülmesi muhal olmuştur o nedenle kanunun dışında makul çözüm yolları sunan “hile”ye başvurmaktan başka çare kalmaz. Zira hilebaz enerjisi kişiyi sınırları belli kalıpların dışına çıkarıp özgürleştirir. Hâl müşkül olunca kadı da bu enerjiyi devreye sokar. Bakar, kanunla çözülmez yüzüğün bunlarda olduğunu düşünüp onlara bir oyun eder. “Kāzîdur görür olmaz ve şer‘-ile toğrulmaz yüzüğün bunlarda idügin ḥayâl ider ve böylece ḥile vü âl ider” (95a: 2-4). Yatsı namazında bunlar bilmeden bir merkep getirtip sırtına mürekkep sürüp kömür eker ve dışarı çıkar. “Ben

fakir bir dua bilirim ve hırsızı onunla bulurum” der. Emreder karanlıkta o merkebi getirirler. “Bu merkebi karanlık bir dama koyalım ve biz dışarıda bekleyelim. Ben duayı buradan okuyayım ve size müsaade edeyim birer birer içeri girin ve elinizi merkebin arkasına üç kere iyice sürün. Hanginiz yüzüğü çaldıysa merkep anırsa gerek” deyip bunları birer birer ahıra gönderip kendisi duaya başlar. Yüzükle ve hırsızlıkla alakası olmayanlar çekinmeden ellerini merkebin arkasına iyice sürerler ve dışarı çıkarlar. Yüzüğü saklayan kişi de “Elimi sürdüğüm gibi merkep anırır ve kadıyı çağırır. Benim merkebe yapıştığımı karanlıkta kim görecektir” diyerek merkebe elini sürmez. Kadı mum getirtip bunların ellerine bakar ve merkebe dokunanların yüzlerinin ak ellerinin ise karga gibi kara olduğunu, ezelden beri işi gücü hırsızlık olanın ise kendi elleriyle yüzünün karalığını ve halk içinde rezil kepazeliğini aşıkâr ettiğini görür. Kadı onu hapse atıp yüzüğü çıkarttırıp sahibine teslim eder ve doğruluk yoluna gider. Kadının bu hususta en büyük yardımcısı onun hilebaz yönü olmuştur.

Kitâb-ı Hiye’de hilebaz gölgesiyle yüzleşip onda mahsur kalmış Benlik enerjisini açığa çıkaran ve bunu da etkin bir biçimde kullanan bir diğer *bütüncül* Büyücü “Hikâyet-i Vâ‘ iz-i Hile-sâz bâ-Cemâ‘ at-i Ehl-i Niyâz”deki vaizdir. Hikâyede yer alan bilgiler neticesinde hikâyenin bizzat anlatıcının dönemine ait olduğu ve anlatıcıya olayı yaşayan kişi tarafından anlatıldığı anlaşılmaktadır. Hikâyenin kahramanının anlatıcıyla aynı zamanda yaşadığını “Zamânemüzde Küçücek ‘ Abdî demek ile ma‘ rûf bir vâ‘ iz ü nâsih var idi. ‘ Ulemâ ile müşâhib ü zürefâ ile yâr idi” (98b) sözlerinden anlarız. Hikâyenin kahramanı tarafından anlatıcıya bizzat anlatıldığını ise “Bir gün hâkîre ser-güdeştinden ve seyr-i küh u deştinden hikâyet ü rivâyet idüp eydür” (98b-99a) sözlerinden çıkartırız. Hikâyenin baş kahramanı Vaiz Abdî tam bir *bütüncül* Büyücü örneğidir. Döneminin çeşitli ilimlerine vakıftır. Anlatıcı ses onun alimliğini şu dizelerle anlatır:

‘ Ulûm içre ne kim var cümle-i fen
Anı bilmiş idi ber vech-i ahsen
Kılıcağ şarf u mantıkda taşarruf
Bilürdi külli cüzvi bî-tevaqquf
Hadîs ü hendese tefsîr ü hikmet
Nücûm u fıkḥ u naḥv u tıbb u hey’et
Kamûsın itmiş idi cümle ez-ber
Olupdı çâr-ı erkân içre eşher
Mu‘ ammâ vü lûgaz inşâ vü taḥrîr
Gönül levhinde hep kılmışdı taḥfîr (98b)

Vaiz Abdî gençliğinde danışmentken ilim tahsili için İstanbul'a gitmeye niyet edip bir medrese talebesiyle yola düşer. On iki akçeden başka paraları yoktur. Onu da bir iki gün içinde yiyecek için harcarlar. Derken Kütahya'nın yakınlarında Altın Taş denilen bir kasabaya yorgun ve perişan bir halde gelirler. Fakat kasaba halkı hiç onlarla ilgilenmez: “Amelden kalmış idi süst olup pey / Bize bir kimse dimezdi görüp şey” (99a). Kasaba halkı hiç misafirperver değildir ve elleri oldukça sıkıdır. Danışment ve talebe bir camide misafir olurlar fakat caminin yanında akan suda epey kurbağa vardır. Ne mihrapta imamın verdiği vaazı ne de minarede müezzinin okuduğu ezanı dinletirler.

Kasabada cuma günleri pazar kurulmaktadır ve civar köylüler orada toplanmaktadır. Vaiz talebeye “Yarın minbere çıkıp biraz caka satıp vaz ve nasihat edeyim belki bu cemaatin demirden gönülleri ısınır ve taş kalpleri biraz yumuşar da yol azığı için biraz akçelerini alırsınız da yola düşüp muradımıza ereriz” der. Talebe “Sanmam ki bu cemaate (sohbetin) tesir etsin ve bize biraz akçe versinler. Birkaç gündür burada dururuz ve camilerinde ezan okuruz. Niyetli değiliz, bunlarla uyumlu değiliz. Bir kaşık çorbaları ve bir dilim ekmekleri nasip olmadı. ‘Kasabamızdan çık git nasihatini de kendine sakla’ derlerse ne cevap vereceksin ve ne çözüm bulacaksın?” der.

“Sezemezsin ki bu t̄ayıfeye eşer ide ve bize birer ikişer akça vire. Birkaç gündür şunda t̄ururuz ve c̄ami'lerinde uluruz. Niyyetlü ve bunlar ile nisbetlü deḡülüz. Bir kaşık ş̄ürbāları ile bir dilim etmeklerinden uŋlu olmaduk. Bi-ḥamdi'llah aç da k̄almaduk. 'Kaşabamızdan çık git ve naşīḥatūñ başuña eyit' dirlerse ne cevāb virürsin ve ne tedārik görürsin” (99b)

Nitekim talebe haklıdır. Kasaba halkı oldukça cimridir ve kasabalarına gelip kendilerine ilim öğretebilecek alimlere hiç hürmet göstermezler. *Hilebaz* Büyücü tarafından iyi bir dersi hak etmektedirler. Cimrilikleri ve umursamazlıkları uç noktadadır. Hilebaz Büyücü tarafından tekrar insani bir boyuta indirileceklerdir. Talebeye “Aklıma acayip bir hile geldi. Kalk gizlice pazara git ve bana birkaç koyun bağırsağı getiriver. Gök bak ben bunlara ne oyun oynarım ve nasıl bir kapı açarım” der: “Ḥāṭıruma bir ‘aceb ḥayāl ve bir ḥīle vü āl ḥuṭūr itdi. Ṭur uğrılayın bāzāra var baña birkaç koyun bağırsağı getürivir. Seyr eyle ben bunlara ne rev giçerin ve ne yirden kapu açarın” (99b-100a). Talebe pazara gidip birkaç bağırsak getirir. Üfleyip şişirirler. Uçlarını sıkıca bağlarlar. Vaiz talebeye, “Yarın Cuma vakti minbere çıkayım, vaaz ve nasihat etmeye başlayayım. Kurbağalar yine bağırmaya başlasa ve söz anlattırmasa gerek. O vakit ben “Müslümanlar, bu kurbağacıklar bize Kur'an-ı Azim'in manasını

söyletmediler ve size de dinletmediler. Ben asi ve günahkar ve zamanın acizi bir dua edeyim sizler de ‘amin’ deyin. Belki duamızın bereketine susarlar ve biz vaazı bitirinceye kadar beklerler” diyerek duaya el kaldırdığım zaman sen de gizlice pusuya yatıp bu şişirilmiş bağırsakları bir bir bu suya salıver. Kurbağalar yılan sanıp saklansalar ve hep birlikte sussalar gerek” der. Vaiz Cuma günü vaaza başlar. Talebe de dua vakti dediği gibi yapar. Kurbağalar hep birlikte susarlar, bağırsakları yılan sanıp bir köşeye saklanırlar. Hoca vaazı tamamlar. Minberden ineceği vakit herhalde duası makbul biri diyerek bütün cemaat başına üşüşür. Akçe, bağ bahçe teklif ederler. Vaiz reddeder, ben dünyalık almam, sadaka vermek isterseniz yanımda danışment olmak isteyen bir talebe var, ona verin der. Vaiz böyle deyince yere badem gibi akçe yağdırırlar. Toplam bin iki yüz akçe olur. Evde duyan karıları da börek, çörek, kaz, gözleme; gömlek, havlu ne bulurlarsa getirirler. Vaiz ile talebe o gün iyice nasiplenirler. Ahali dağılınca bu oyunu bir başka yerde de yapmak için oradan ayrılırlar. Bu hikâyede tanık olduğumuz; halkın ilim ehline itibar etmediği, ihtiyaçlarını karşılamadıklarıdır. İlim ehlinin ise ilminden başka sermayesi olmadığı için ihtiyaçlarının karşılanmasına gerek duyarlar. Fakat hikâyede bahsi geçen kasaba halkı bu konuda pek hassasiyet göstermez. Hilebaz Büyücü vaiz de onlara hilebazın “görüntü yaratma” enerjisiyle güzel bir oyun oynar ve hakları olan desteği alır. Anlatıcı ses alimlere karşı kayıtsız kalan halkı şu dizelerle eleştirmektedir:

Şu deñlü gözleri kördür ‘avāmuñ
Seni görmez gözine dürtmeyince
Çapusına konuk olmağa varsañ
Evi içine almaz sürtmeyince
Hağ ehlin görseler şöyle kaçarlar
İrilmez artlarından yortmayınca (101a)

Kitâb-ı Hiyel’de hileyi hak yolda kullanan bir diğer Büyücü figürü “Hikâyet-i Hammād bā-Ḳāzī-ı Rūşen-nihād”taki Kara Çelebi’dir. Kendisi dönemin kadısıdır. Müellifin kendisini tanıdığını “Meger ol zamanda Merhūm Ḳara Çelebī ḳāzī imiş” (102b) sözlerinden anlarız. Horasan diyarında Abdurrahman adında zengin, iş bilir ve tevekkül ehli bir tüccar Rûm’a gelmek niyetiyle çeşit çeşit kumaşlarla bir kervan düzüp Elbistan’a gelir ve birkaç gün orada kalır. O şehirde veba salgını vardır. Bunlara da sirayet eder ve tüccarın hizmetkarları ve diğer yoldaşları ölür; tüccar tek başına kimsesiz ve arkadaşsız kalır. Bakar olmaz, malı ise değerini bulmaz. Bursa’ya gitmeye niyet eder. O diyara gitmek ve mallarını pazarlamak için bir arkadaş ve kiracı arar.

Hammâd adında devrin dolandırıcısı bir katırcıya rastlar. Hilede şeytana eştir ve üç kâğıtçılıkta ihtisas yapmıştır. Tam bir hilebaz örneğidir. Müellif onu şu sözlerle betimler:

Yoğ idi toğrılık ašlā sözinde
Ururdi pīreyi atsa gözinde
Şatardı diyüben ‘uşfûra bülbül
İderdi esteri kâsd itse düldül
Siyeh zâğî düzerdi aq hamâma
Şabaḥ dise inandururdi şama (101b)

Tüccarla anlaşır. Tüccarın kimi kimsesi olmadığını görünce bütün mallarına el koymayı gönlünden geçirir. Aç gözlü, haris bir *hilebaz*dır. Fakat müellifin de hikâyenin sonunda belirttiği gibi tamah asla hiç kimseye fayda etmez, zararı yararından fazladır: “Ṭama‘ dan kimse hergiz aşşı itmez / Ziyānı anuḥ aşşısına yetmez” (103a). Tüccarın yanına başka adam aldırılmaz bizim yoldaşlarımız bize yeter diyerek kendi adamlarını alır. Bursa’ya doğru yola çıktıklarında da bir fırsatını bulup tüccarı öldürmenin peşinde düşer. Fakat öldürmeye kadir olamaz ve Bursa’ya yaklaşıp bir yerde konaklarlar. Hammad kalkıp Acem tarzı elbise ve başlıklarla giyinip kuşanır ve hizmetkarlarına “Bana tüccar deyin” der. Hilebazın “görüntü yaratma” enerjisi iş başındadır. Ayrıca yüklerde olan kumaşı tek tek yoklar. Her ne varsa deftere kaydeder. Katırları tüccara itirmeye ve ovalarda davar güttürmeye başlar. Tüccar söyleyeyim dedikçe hizmetkarlarına emreder sövüp döverler. Eşyalara el koyup katırları tüccarın üstüne salarlar. Tüccar neye uğradığını anlar ve can korkusuna sesini çıkarmaz. Sonunda Bursa’ya gelip bir hana yerleşirler. Para çıkarıp kira öderler. Tüccar “Ne yapıyorsunuz?” der, bunlar “Katırlarının kirasını almaz mısın yoksa bize mi bağışladın?” derler. Tüccar “Benim nasıl katırım var, ben tüccarım, mallar benim, katır senin” diyecek olur birkaç yumruk vururlar ve han kapısından dışarı çıkarırlar. Tüccar ağlayarak kadıya kadar gider ve halini arz eder. Hammâd’a mübaşir gönderirler ve mahkemeye davet ederler. Hammâd da Acem tarzı üslupla tüccar gibi, yiğit bir katırına binip hizmetkarlarını önüne alıp kadıya gelir ve selam verir. Bakarlar öyle bir tüccardır ki asıl tüccar buna hizmetkar olmaya bile layık değil. Kadı ikisini de ayrı ayrı konuşturup ağızlarını arar. İkisi de aynı şeyleri söyler. Bu ne derse o da onu beyan eder. Hilebaz Hammâd’ın “görüntü yaratma”sı had safhadadır. Sonunda kadı şaşar ve aciz kalır, içinden “Önce bunlara bir hile edeyim, kanun yoluna ondan sonra gideyim ki hata edip vebale girmeyeyim” diye ikisine de yüz vermez. Kanunla işin çözülmesi muhal görülmektedir, o nedenle hile kullanmak şart olur.

Ḳāzīdur ikisini bile tenhā söyledüp esbabdan nişān şorar ve ağızların arar. İki de biri birine muṭābık söyler. Bu ne dir ise ol daḥı anı beyān eyler. Āḥir ḳāzī ‘āciz ü müteḥayyir olup gönli-y-ile eydür “Evvel bunlara bir hîle ideyin ṭarīḳ-i şer‘e andan şonra gideyin cāyiz ki ḥaṭā idüp vebāle girem” (102b).

Hile olgun bir Büyücünün elinde doğru bir şekilde kullanılınca hayra hizmet eder. Kadı da olgun bir Büyücü örneğidir. Gerçeği ortaya çıkarmak için akilane bir oyun kurar. Önce Hammād için “Bu kudret sahibi birine benziyor, kanun görünene bakar” diyerek tüccardan şahit ister. Tüccar “Efendim ben Acem’de olan şahidi buraya nasıl getireyim, beni burada ise kimse bilmez. Neden beni zora sokup eziyet edersin?” deyince kadı hiddetlenip ikisini de mahkemeden kovar. Hammād ile tüccar uzaklaştıklarında ise arkalarından “Bre katırcı gel” diyerek çağırır. Tüccar üstüne alınıp arkasına bakmaz. Hammād ise alışkanlıktan dönüp arkasına bakar ve gelip mahkemeye çıkar. “Tüccarım” dediği ve böyle münasebetsiz bir şey ettiği aklından çıkmış ve yine eski işine dönmüştür. Kadı durumu anlayıp Hammād’ı hapse attırır. Adamlarını da işkence ile konuştururlar. Tüccara mallarını teslim edip onların da cezasını verirler. Şeytânî tarafta kalmış, hilebaz gölgesiyle yüzleşemeyip onun esiri olmuş Hammād, hileyi hak için kullanan hilebaz gölgesiyle yüzleşip kemale ermiş hilebaz Büyücü vasıtasıyla saf dışı bırakılır ve onun sebep olduğu adaletsizlik ve zulüm giderilir.

Hileyi ferasetle kanunun iş görmediği yerde kullanan başka bir hilebaz Büyücü örneği “Ḥikāyet-i Kātib-i Ḥileger bā-Nāyib-i Şāḥib-naḳar”da Kara Kemal isminde bir naiptir. Mahkemede vekillik ederken Safa diye bir adam Bursa’dan Pür-cefā isminde bir hatun alır ve memleketine giderken zampara bir kâtipler arkadaş olur. Zampara tam bir hilebaz örneğidir. Şehvetinin adamıdır. “Hilebazlar midelerinin ve şehvetlerinin adamıdırlar. Onlar çelişkiler yumağıdırlar, aptal ama zeki; sorumsuz ama insan varlığından sorumlu kültür kahramanları; aç gözlü, erotik, hilekâr” (Griswold 1983: 669). Görüntü yaratma ve ikiyüzlülükte ustadır. Safa’nın hatununu ayartıp ona asıl kendisinin cariyesi olduğunu söylemesini, kendisinin de aynı şekilde söyleyeceğini belirtir. Bu şekilde anlaşıp Safa’yı saf dışı bırakırlar. Bir şey söylese dövüp yanlarından kovarlar. Pür-cefā da tam bir kötü anima örneğidir. O müellifin azabından Yaradan’a sığındığı, zamanının cehennemi kötü huylu bir kadındır. “Zen-i bed-ḥūyudur cehennem-i vaḳt / Ve ḳinā Rabbenā ‘aḳābe’n-nār” (105a).

Safa belki öldürürler diye korkarak bunlardan önce Kütahya'ya gider. Birkaç gün sonra da kâtip ile Pür-cefâ Kütahya'ya gelip bir hana yerleşirler. Sefa da bunların haberini alır ve naibe varıp mübaşir alarak bunları mahkemeye çağırır. Kâtip de vefasız Pür-cefa ile kadiya gelip Sefa ile üçü mahkeme olurlar. İlk önce Sefa meramını anlattıktan sonra Pür-cefa içip kâtip “Cariyem” der, o da “Cariyesiyim” diye onaylar. Sefa'ya hatunu olduğuna dair şahit lazım olur. Ama naip tam bir *bütüncül* Büyücü örneğidir. Ferasetle Sefa'ya kâtibin zulmettiğini anlar. Gerçeği ortaya koymak için de bir hilebaz enerjisinden faydalanarak bir hile düşünür. Pür-Cefa'ya “Bu kâtip seni alalı kaç yıl oldu?” diye sorar. Pür-cefa da “Bir yıldır bunun hizmetinde ve işindeyim” diye cevap verir. Kâtibin karşısında bir çeşme vardır. “Hava ufunetli ve mürekkebiz katılaştı” diyerek diviti Pür-cefa'nın eline verip “Hemen git şu çeşmeden bu divite su koy, beyanınızı yazıverelim de yolunuza gidin ve bize dualar edin” der. Pür-cefa diviti alıp çeşmeye gelir, divitin ağzını lüleyle verir. Ağzından taşına ve başından aşına kadar iyice doldurup alır gelir. Naip bunun kâtibin yanında durmadığını ve yazı yazıldığını görmediğini anlar. Azarlayıcı bir hitapla dönüp “Ey dünyanın hilekarı ve zamanın üç kâğıtçısı ‘Bir yıldır kâtip yanıdayım dersin ve böyle herze yersin, hiç yazı yazıp divite su koyduğunu görmedin mi ve divite su nasıl konur sordun mı?’” der. “Ey mekkâre-i cihân ve ey ‘ayyâre-i zaman ‘Bir yıldır kâtib yanıdayam’ dursun ve bu maqûle herze yirsun hiç yazı yazup devâtına şu koyduğun görmedün mi ve devâta şu nice koyulur şordun mı” (104b). İşin aslı hilebaz Büyücünün ferasetiyle ortaya çıkmıştır. Naip, Sefa'ya “Git şahidini getir ben bunların hakkında gelip intikamını alayım” diyerek Pür-cefa'yı emanete gönderir. Kâtip ise suçunun duyulup rezil olacağını anlayınca o gece yola düşüp erkenden ayrılır. Onun kötü hilebaz enerjisinin tesiri iyi bir hilebaz olan Büyücü arketipinin temsilcisi kadı tarafından izale edilmiştir.

Hilebaz gölgesi ile yüzleşerek ondaki içsel enerjiyle bütünleşmiş başka bir bütünsel Büyücü örneği “Hikâyet-i Bâzergân bâ-Ķâzî-yı Kâr-dân”da karşımıza çıkar. Adamın biri paraya sıkışır ve altın yüzüğü ile kaftanını borç para karşılığı bir tüccara rehin koymaya niyetlenir. Yüzüğün taşı çok değerli bir elmadır. Yolda giderken adamı hilebaz bir tüccar görür. O henüz hilebaz gölgesiyle yüzleşmemiştir ve aç gözlülüğünün esiri olmuştur. Yüzüğün taşının padişahların hazinesine yakışır güzel bir elmas olduğunu görünce dayanamayıp “Bu eşyaları satıyor musun?” der. “Görse ki bir ra' nâ elmâsdur pād-şehler ħazînesine ve şehryârlar defînesine lâıyık u sezâ ihtiyârı elden gidüp eydür ‘Bu esbâbları şatar mısın?’” (106b-107a) Adam “İki bin akçeye

ihtiyacım hasıl oldu. Rehin koymaya gidiyorum, çok sürmez geri öderim” der. Tüccar “Biz sana akçe verelim ve rehinini alıkoyalım” deyip akçeyi sayıverir, rehini alıp eve gelir. Olanları karısına anlatır. Kadın tam bir kötü anima örneğidir. Yüzüğü görünce çok beğenir ve tüccara “Yüzüğü mutlaka bana al” diye ısrar eder. Animanın yönlendirici yönü iş başındadır. Tüccar ise animanın yönlendirmesine oldukça müsait bir kimsedir. Karısını çok sever ve her emrine itaat eder. Fakat animası bu sefer onu kötü bir işe yönlendirmektedir. Adam kadının yüzüğü almasına engel olamaz ve sözünden de çıkamaz. O yüzüğü örnek verip bir yüzük yaptırırlar. Elmas renkli cam ile kaşlatırlar. Adamın yüzüğünü saklayıp bunu onun yerine koyarlar. Hilebazın “görüntü yaratma” enerjisi iş başındadır ve burada kötüye hizmet eder. Birkaç ay sonra adam akçeyi tedarik edip tüccarın dükkânına gider ve rehinini ister. Tüccar parayı alıp evine gider. Kaftanı ve yüzüğü getirip adamın eline verir. Adam eşyalarına dikkatle bakar ve yüzüğün kendi yüzüğü olmadığını anlar. Tüccara “Bu yüzük sanırım yanlış olmuş” der. Tüccar “Ne saçma, yoksa bize iftira mı atıyorsun?” der. Adam ikna olmaz. Sonunda kadıya varırlar ve mahkeme olurlar. Adam iddiasını söyler, tüccar “Yüzük budur” der. Kadı ferasetle tüccarın yalan söylediğini anlar. Nitekim o, hilebaz gölgesiyle yüzleşmiş *bütüncül* bir Büyücüdür. Emreder tüccarı hapsederler ve zindana alıp giderler. Sonrada davasında haklı olduğunu ispat için bir hile düzenler. Tüccarın kendi yüzüğünü parmağından çıkarıp o yüzükle birlikte mübaşirlerinden birine verir ve “Git bu tüccarın karısına, tüccarın ağzından ‘Yüzüğü sahibi anlayıp kadıya gidip bizi hapsedtirdi. Evde, yanlışlık olmuştur; gidip getireyim dedim inanmadılar’ İşte kendi yüzüğünü nişan verip beni gönderdi. Bunları al ve o yüzüğü ver’ de. Bakalım tüccarda suç var mı?” der. Hâkimin emriyle mübaşir kadına gidip önceden kararlaştırdıkları gibi söyleyince kadın gerçek sanır ve o yüzükleri alıkoyup adamın yüzüğünü mübaşirin eline verir. O da gelip kadıya verir. İşin aslı söz konusu hile ile ortaya çıkar. Kadı tüccara hak ettiği cezayı verir ve yüzüğü de sahibine teslim eder. Açgözlü hilebazın Şeytani oyunu adaleti bozamaz. Hikâyede anlatıcı ses açgözlülüğü şu sözlerle eleştirir:

Dilersen olmaya kârunda haclet
Her işün âhirin fıkır it dilâ var
Seni çokdan çıkarur bilki başdan
Aza meyl eyleyüp olma tama^c kâr
Tama^c dan hor olur âdem dem-â-dem.
Anı terk it ki tâ olmayasın zâr (108a)

“Hikāyet-i Dānişmendān-ı Hiredmend bā-Şūfī-i Zelle-bend” hilebaz gölgeleriyle yüzleşmiş *bütüncül* Büyücü temsili olan danışmentler ve hilebaz gölgesiyle yüzleşememiş iştahının adamı kaba bir sofı arasında geçer. Bu sofı oldukça zelil ve beleşçidir. Ne zaman birisi bir yemek pişirip ortaya koysa “Allah Allah yâ nasip” deyip hemen kuzgun gibi üşüşüp sinek gibi hazır olur. Sohbet ehli ne kadar gizlenip başka yere gitse de arkalarına düşer, arar bulur. İştahının adamı olan bu sofı tam bir hilebaz örneğidir. Zira Griswold’un da ifade ettiği gibi “Hilebazlar iştahlarının adamlarıdır hem gastronomik anlamda hem de cinsel anlamda. Zıtlıklar yumağıdır: aptal ama zeki; sorumsuz ama insanlığın varlığından sorumlu kültür kahramanları, açgözlü, erotik, ikiyüzlü” (1983: 669). Hikâyedeki anlatıcı ses de Griswold ile paralel bir biçimde hilebaz gölgesine hapsolmuş kaba sofıyı “Hırş ehli olan âdem hûkveş murdâr olur / Bî-hayâ vü bî-edeb bî-gayret ü bî-‘âr olur” (108a) yani “Hırs ehli olan adam domuz gibi murdar, hayasız, edepsiz, gayretsiz ve arsız olur” sözleriyle betimlemektedir. Bir gün birkaç danışment gezmeye giderler. Sofı duymasın diye تنها bir köşede sohbet ederler. Sofı bunların gittiğini öğrenir. Arayıp bulamayınca yüksek bir yere çıkıp etrafa bakar. Bir ormanın içinde duman tüttüğünü görür. Kendini tutamayıp oraya kadar gider. Bakar görür aşçıları sofrı kurmuş, yemekler pişip ortaya gelmiş. Sofı hemen “Allah Allah yâ nasip” deyip oturur. Hilebaz gölgesinin esiri olmuş akıl gözünü hırs ve emel perdesi kapatmıştır. Bir lokma için perişan bir halde köpek gibi bekler. “Bağlamışdur çeşm-i ‘aqlın perde-i hırş u emel / Der-be-der bir loğma için seg gibi olmuş rakīb” (109a: 2-3). İyi bir cezayı hak etmektedir. Bu cezayı da *bütüncül* Büyücünün bir temsili olan danışment verecektir ve hilebaz gölgesinin esiri olmuş sofıyı ve insanları bıktırır açgözlülüğünü insani bir seviyeye çekecektir. Bu esnada bir köpek çıkagelir. Danışmentin biri eline bir taş alır. Köpeğe vurur gibi yapıp o sofının ağzına bir taş vurur. Bir iki diş ağzına dökülür ve oturduğu yerden yere yıkılır. Az sonra akli başına gelip “Birader ne yapıyorsun?” deyince danışment “Allah Allah yâ nasip, şu köpeğe vuracaktım sana nasip oldu” der. Sofunun ise ağzı şişer. Yemek yemeye gücü kalmayıp kalkıp gider. Danışmentler ise bu hileyle sofudan kurtulup gülüşerek kalp huzuruyla yemeklerini yerler. Hilebaz sofı Büyücü temsili olan danışmentten iyi bir dersi hak etmiştir, hak ettiğini de almıştır.

Kitâb-ı Hiyel’de hilebaz gölgesi ile yüzleşmiş ve onda mahsur kalmış Benlik enerjisini insanlara yol göstermede kullanan *bütüncül* bir Büyücü temsili de “Hikāyet-i Büzercimihr-i Kâmil bā-Nüşirrevân-ı ‘Âdil” hikâyesinde Büzercimihr olarak

karşımıza çıkar. Bildiğimiz üzere Nuşirevân tarihte adaletiyle nam salmış bir padişah'tır. Bütüncül kral arketipinin etkin bir temsilcisidir. Fakat söz konusu hikâyenin başlarında onu hilebaz gölgesinin tesirinde, olgunlaşmamış bir kral olarak görürüz. Onu tesiri altına alan içinde hilebaz gölgesi iken dışarıda ise hilebaz gölgesinin tesirinde kalmış kötü bir Büyücü örneği olan veziri Bahtek'tir. Hikâye boyunca Büzercimihr'in akıllıca yönlendirmeleriyle Nuşirevân'ın bütüncül bir krala evrildiğini görürüz. Nitekim Büzercimihr ilim sahibi bütüncül bir Büyücü örneğidir. Hikâyede anlatıcı ses onun alimliğini şu şekilde tasvir eder:

Eline reml alup resm itse eşkâl
Aña keşf olur idi cümle ahvâl
Zamâyir bilmege şaldursa kur'a
Ledün cāmı ile şaçardı cur'a
Şikâf itse eger yek nokta dilden
Niçe baħr âşikâr eylerdi gilden
Şüreyyâdan inince tâ şerâya
Bilürdi Hâk'dan irmiş idi vâye (110a)

Fakat başlarda Büzercimihr'in işi hiç de kolay olmaz. Zira Bahtek Büzercimihr'e sürekli muhalefet edip durmadan onu Nuşirevân'a çekiştirir. O tam bir hilebaz örneğidir. Nuşirevân'ı sürekli manipüle eder. Bahtek bir gün Nuşirevân'la yalnız kalıp “Siz Büzercimihr'in sözünü dinleyip onun fikriyle hareket ettiğiniz müddetçe hazinenize mal gelmez ve keseleriniz dolmaz. Bu ise ellerin başını okşar ve eline geçen malı mülkü size vermeyip kendisi biriktirir. Malının mülkünün haddi hududu yoktur. Hazineniz boş kaldı, isterseniz ot yoldurun da içine doldurun. Şahlara hazine padişahlara define gerek” der. Nuşirevân'a Bahtek'in sözü oldukça tesir eder. Kendisi aç gözlü ve tamahkar bir hilebazdır ve Nuşirevân'ın da aç gözlü, tamahkar olan hilebaz gölgesini tetikler. Kendisi Pearson'ın tabiriyle “arzu ettiği şeyi elde edebilmek için başkalarını umarsızca değiştirmeye çalışan ve büyüü bozan, kötü bir Büyücü”dür:

Eğer istediğimizi elde etme konusunda zorlayıcı hale gelirse, yaşamımızdaki her büyüü zayıflatırız. Hedeflerimizi gerçekten paylaşımlarla kolayca ve çabasızca bağ kurmak yerine, Pygmalion projelerine saplanır, arzu ettiğimiz şeyi elde edebilmek için başkalarını (ya da dünyayı) umarsızca değiştirmeye çalışırız. Biz kurnazca yönlendirme yolunu seçtiğimizde büyü bozulur ve kontrol-edici olur. Yaşamımızı güçlendirebilecek harika vizyonlar yaşamımızı yöneten saplantılara dönüşür. Bu noktada, Büyücü bir kötü büyüü olabilir (Pearson 2003: 244).

Nuşirevân Büzercimihr'i getirtip “Bundan böyle malımla ilgili işleri Bahtek yapsın ve reayadan o toplansın. Sen karışma” der. Büzercimihr'in eli kolu bağlanmış, istirahat çekilip görmezlikten gelir. Bahtek bu kadar yetki ve gücü bulunca her vilayeti vergiye bağlayıp vergi memurlarına satar. Biraz parası olanları olur olmaz bir bahaneyle

korkutur ve mallarını hazineye katar. Halkı usandırır. Etraftaki malı aldıktan sonra Medayin tüccarlarına da el uzatır. Bir taraftan da Nuşirevân'ı manipüle etmeye devam eder. “Sen yeryüzünün padişahı ve bunların sığınağısın. Bu kadar malı bunlar ne yapar? Bunların malı seninkinden çok ve sarayları da bizim saraylarımızdan büyük” der. Her birine salma salıp ve mallarının yarısını alır. Önceki hazineler dolduktan sonra yedi hazine daha yapıp onları da mal ile ağzına kadar doldurur ve Nuşirevân'ı getirip gösterir. Padişah da hazinelerini dolu görünce Bahtek'e övgüler yağdırır. Onsuz bir yere gitmez ve sözünden çıkmaz olur. Bahtek kralı adalete değil zulme sevk etmekte, onun asıl vazifesini yapmasına engel olmaktadır. Fakat daha sonra “Hilebaz Kral” başlığı altında daha kapsamlı bir şekilde anlatıldığı gibi eğer bir ülkede kral vazifesini yerine getirmiyorsa o ülke harap olmaya mahkumdur. “Eğer kral ‘Tao’da (doğru yol’da) yaşamazsa, o zaman halkı için veya tüm krallık için hiçbir şey düzgün işlemeyecektir. Ülkesi zayıflayacak, kralı temsil eden merkez tutunamayacak ve krallığa karşı isyan başlayacaktır” (Moore ve Gillette 1995: 59). Nitekim Nuşirevân'ın ülkesinde de düzen bozulur. İki yıla kalmadan Medayin tüccarları dağılmaya; reaya ve beraya da bir başka padişahın vilayetine yayılmaya başlar. Şehirler tüccarsız ve köyler sahipsiz kalır. Yerlerini baykuş ile fare, kuşlar ve vahşi hayvanlar alır. Her taraftan düşman baş kaldırıp davullar çaldırarak asker çıkartmaya başlar. Şehrin ileri gelenleri gizlice Büzercimihr'in huzuruna toplanıp “Padişaha vilayetin halini neden söylemiyorsun. Bahtek alemini yıktı ve taht elden gitti” derler. Büzercimihr bunlara “Bahtek onu malla kandırdı, padişaha bizim sözümüzün hükmü kalmadı. Belki bir hile ile o yoldan döndürebilir ve adalet yoluna sevk edebiliriz” deyip bunları sakinleştirir ve yerlerine gönderir.

Vilâyet begleri ve şehir uluları nihânî Büzercimihr katına cem' olup eyitdiler “Pād-şāha niçün söylemezsin vilâyetün hâlin i' lām eylemezsin? Bahtek ' âlemi yıkdı ve taht elden çıkdı” Büzercimihr bunlara eyitdi “Bahtek anı māl ile aldadı pād-şāha bizüm sözümüzün te'shîri kalmadı. Bolay ki bir hîle ile ol i' tîkâddan döndüri ve tārîk-i 'adle gönderi bilevüz” diyüp bunlara istimâlet virdi ve yirlü yirlerine gönderdi” (111a-111b).

Kuralların işlemediği, adaletin işe yaramadığı yerde hileden başka çözüm yolu kalmamıştır. Hikâyedeki Büyücü temsili Büzercimihr de hilebaz enerjisini kullanıp bir hile ile Nuşirevân'a gerçeği gösterecek ve açgözlülüğü gözünü kör etmiş Nuşirevân'ı tekrar insani buuda indirecektir. Zira o, kötü olan iyi olanı maskeleyişinde onu fark eder ve kralı kötü ruh halinden çıkarıp vicdanının sesine kulak verdirir. O burada Moore ve Gillette'nin deyimiyle “kralın psikoterapisti” olur.

Büyücünün bilgisinin, insanoğlu ve doğanın derinliklerini görmesinin bir yönü de, özellikle kralların ve de önemli devlet adamlarının kibirlenmesini engelleme kapasitesidir. Bir erkekteki Büyücü arketipi, onun “aptal dedektifi”dir; inkâr edileni görür ve açığa çıkarır. Kötü olan, iyi olanı maskeleydiğinde onu fark eder. Eski zamanlarda, kral, vergisini ödemeyen bir köyü cezalandırmak istediği ve öfkeli duygularına esir olduğu zaman, büyücü ölçülü ve akılcı düşüncüyle, mantığının keskin soluğuyla kralı sinirli ruh halinden çıkarıp vicdanını ve iyi duygularını harekete geçirir. Sonuçta, saray büyücüsü, kralın psikoterapisti olur (Moore ve Gillette 1995: 108).

Bir gün padişahı bir yolunu bulup atlandırarak gezmeye çıkarır. Padişah ile Büzercimihr sohbet ede ede gidip etrafı seyrederken yolları eski bir köşkün viranesine çıkar. Üzerinde uzun bir ağaç bitmiştir ve dalında iki kuş kanat çırpıp birbirine karşı ötmektedir. Büzercimihr ileri çıkıp bunlara kulak verir. Sanki onlardan bir şey anlar. Nuşirevân “Niye dinliyorsun, bunların sözünden ne anlarsın?” der. Büzercimihr de “Cihanın padişahı, biz bunların dilini hikmet ilmiyle biliriz, ne derlerse anlarız ve bunlar gibi konuşuruz” der. Zira o feraset sahibidir. Bunun üzerine şah “Acaba bunlar şimdi ne konuşuyorlar?” der. Büzercimihr’in aradığı fırsat ayağına gelmiştir. O da bunu iyi bir şekilde değerlendirir. “Cihanın padişahı, bu kuşlar birbirleriyle sizi konuşup diyorlar ki ‘Bu Nuşirevân Bahtek’in sözüne uyup zulümle elin malına el koyup hazinesine koyuncaya ve reayanın bedduasını alıncaya kadar şu ağaç dibinde olan beş küp altını çıkarıp harcasa ve muradına erse olmaz mı?’ derler” der. “‘Bu Nūşirrevān zulmle ilūn mālın elinden alup ḥazīnesine ḳoyınca ve re‘āyānuḡ beddu‘ āsın alup Baḥtek sözine uyınca şu ağaç dibinde olan beş küp altını çıkarup ḥarcına sürse ve murādın görse olmaz mı ola’ dirler” (112a). Büzercimihr böyle deyince hilebaz Bahtek hemen gayrete gelip “Ey Cihan’ın Şahı, gördünüz mü çalışıp hazinenizi doldurduğum için bana haset edip laf atmaya ve riyakarlık etmeye başladı” der. Büzercimihr için gerçeği söylemenin ve açığa çıkarmanın vakti gelmiştir. “Ey la‘in ü bī-dīn sen şehryāra olur olmaz nesne telkīn itmek ile ‘ālemi yıḳduḡ ve ṯarzdān ḳıḳduḡ. Eger ol maḥallī ḳazsunlar didūḡum gibi beş küp altın ḳıḳmazsa ben sözümde yalan ve rüsvāy-ı ḥalk-ı cihān olam” (112a: 9-12) der. Büzercimihr Şeytani tarafa ait bir hilebaz olan Bahtek’i ifşa eder. Bilindiği üzere gölge bilinçdışına aittir ve orada yer edinir. Kendisiyle yüzleşilmesi için bilince çekilmesi gerekir. Büzercimihr bu şekilde Bahtek’i ifşa ederek Nuşirevân’ı gölgeyle yüzleştirmek için ilk adımı atar. Büzercimihr davasının bu kadar arkasında durunca Nuşirevân emreder o yeri kazalar ve beş küp altının olduğu gibi bulurlar. Nuşirevân sevinir ve Büzercimihr’e aferin der. Bahtek’in tarafında olanlar küçük düşüp mahcup olurlar. Bütüncül Büyücü

Büzercimihir Nuşirevân'ı uyandırmak için ilk hamlesini yapmıştır. Kendisi etkin bir Büyücü olduğu için ferasetle orada define olduğunu bilip işaretlemiştir. Bu yolla da padişaha bildirip aşikâr etmiş olur. Nuşirevân açgözlü kolektif gölgeyle ve dolayısıyla kendi açgözlü gölgesiyle ilk olarak karşı karşıya gelir.

Bu karşılaşmanın üzerinden birkaç gün geçer. Büzercimihir Nuşirevân'ı ikinci kez gölgesiyle karşı karşıya getirecektir. Nuşirevân yine gezintiye çıkalım diye Büzercimihir'e adam yollar. O gün Bahtek gezintiye onlarla birlikte gitmez. Nuşirevân ile Büzercimihir giderken yine bir viraneye rastlarlar. İki baykuşun birbiriyle hoş bir şekilde ötüştüğünü görürler. Nuşirevân Büzercimihir'e "Acaba bu kuşlar şimdi ne konuşuyorlar, dinleyip bize haber ver" der. Büzercimihir ileri gidip biraz kulak verip yine gelir. Kuşlardan birinin diğerinden oğluna kız istediğini, kızın atası olan kuşun da damadın atası olan kuştan dört virane mihrimuaccel istediğini onun da "Dört virane nedir ki Nuşirevân iki yıl daha padişah olup Bahtek'in sözüne uyarsa Medayin şehri tümünden virane olur onu bile sana veririm" dediğini söyler. Nuşirevân'ın gölgesiyle ikinci kez karşılaşmasının vakti gelmiştir. Duyduklarından oldukça etkilenip "Yâ Büzercimihir şimdi bizim zulmümüz bu mertebeye mi yitişdi ki kuşlar bile konuşsalar. Biz Bahtek sözüne uyalı 'âlemi vîrân itmişüz ve tarzdan çıkmış gitmişüz" (113a) der. Kendi hatasını anlayıp gölgesini kabul etmiştir. Bundan sonraki adım ise gölgenin sebep olduğu yıkımı ortadan kaldırıp tekrar yapıcı olmaktır. Nuşirevân da öyle yapar. O gün dönüp saraya gelir. Her vilayete adam gönderir, gidip viran olan haneleri ve sahipsiz kalan köşkleri deftere yazıp getirirler. Üç yüz köy ve on yedi bin hane viran olmuştur. Bahtek'i zindana hapsedirir. Onun topladığı malı mülkü defteriyle birlikte hazineden çıkarıp haksız yere alınanları sahiplerine geri verir. Şeytani tarafa ait bir hilebaz olan Bahtek'in düzen bozuculuğunun, adaletsizliğinin cezasını verir. İyi bir kralın yapması gerektiği gibi işi ehline verir ve yine vezirlik işlerini Büzercimihir'e havale eder.

Nuşirevân Büzercimihir'in sağduyulu yönlendirmeleriyle birlikte gölgesiyle yüzleşmiştir ve bütüncül bir kral olma yolunda adım adım ilerlemektedir. Bin arşın bir zincir yaptırır ve zincirin bir ucunu kendi yatağına bağlatıp diğer ucunu da şehrin dışında bir mermer direğe mihlalttırır. Yer yer çanlar astırır. Eğer gece gündüz her kimin şikâyeti ya da bir kişiyle davası olursa bu zinciri kırmılatması ve çanları sallandırmasını tembihletir. Şikâyetlerini bizzat kendisi dinleyip adaletle hükmetmek

ister. Fakat bu durum suiistimale oldukça açıktır. Bir kişi diğerine ufacak bir kin gütse hemen şikâyeteye gelir. Feraset sahibi Büzercimihr bu durumun farkındadır ve Nuşirevân'ı yine uyarır ve akabinde,

Yâ Şâh-ı Cihân egerçi bu ‘adl zencîrin kurdunuz ve re‘âyâyâ böyle ruḥşat virdünüz cüzvî nesneden ötürî şekvâ eylerler ve birine ğarez itseler şekvâlarında niçe yalan söylerler. Siz isenüz şekvaların gerçek anlarsız ol cihetden öte cānibe zulm eylersiz. Eyleye ‘adl bulunmaz ve def‘-i zulm olunmaz (113b: 7-12).

diyerek onu doğru yola sevk edip iyi bir kralın bu şekilde adaleti sağlayamayacağını ifade eder.

Nuşirevân Büzercimihr’in nasihatine kulak verir. Zira o artık hilebaz gölgesinin tesirinden kurtulmuş ve bütüncül Büyücünün doğru yönlendirmeleriyle bütüncül bir kral olma yolunda ilerlemektedir. Ondan sonra bir kimse adalet zincirini sallandırırsa ve ah vah etse önce getirip söylediklerini yazarlar, sonra da yanına güvenilir kimseler verirler. Şikâyeti sözüne uygun ve davası dava konusuna mutabık ise zulmedenin hakkından gelir ve adalete yerini buldururlar. Eğer o kişinin davasında yalancı ve şikâyetinin iftira olduğu anlaşılırsa onu da durumuna göre azarlayıp cezalandırırlar.

Yalnız iyi bir kralın adaleti sadece insanlar için geçerli değildir. O kutsal olanla ilişkisi dolayısıyla kutsal olandan aldığı merhameti adaleti bütün yaratılmışlara hakkaniyetli bir şekilde dağıtmak zorundadır.³⁴ Bütünsel kral enerjisi bunu gerekli kılar. “Bu enerji, bütün insanlar için -sadece insanlar için değil, çevre ve doğal dünya için- düzenli bir büyüme, beslenme, barış ve denge ister. Kral tüm evreni (krallığını) gözetir ve insan toplumunun olduğu kadar doğanın da hizmetindedir” (Moore ve Gillette 1995: 67). Fakat Nuşirevân henüz kutsal olanla ilişkisinin ve bütün mahlukata karşı sorumluluğunun farkında değildir. Bu konuda onu yine Büzercimihr yönlendirecektir. Bir gece yine zincir sallanır. Hemen adam gönderirler. Bu sefer zinciri sallandıran zayıf bir eşektir. Nuşirevan’a gelip bildirdiklerinde “Sürün gitsin” der. Bunun üzerine Büzercimihr “Yâ Şâh-ı Cihân ‘adâlet bu mıdur ki anı süresin ve ḥayvāndur diyü ḥaḳîr göresin. Cāyiz ki anuḡ da şāḫibinden şekvası ve ‘adlünüzden temennâsı var ola. Şāḫibin getürdüp aḫvālın şoruḡ ve maşlaḫatın görüḡ” (114b) der. Nuşirevân bütünsel Büyücü’nün tam bir temsilcisi olan Büzercimihr’in rehberliğiyle bütün mahlukata karşı sorumluluğunun farkına varır. Hemen eşeğin sahibini getirtip “Sen bu eşeği kaç

³⁴ Kral’ın kutsal olanla ilişkisi hakkında detaylı bilgi “*Kitâb-ı Hiye’l* de Hilebaz Krallar” başlığı altında bulunmaktadır.

yıldır kullanıyorsun?” der. Adam “Otuz yıldır gece gündüz hizmetimdedir” der. Nuşirevan “Bu eşiği bu kadar vakit kullanıp, işten kalınca üzerinden semerini ve çulunu çıkarıp yabana salmak, onu kış yağmurlarında böyle felakete sürükleyip açlıktan bu kadar eziyet çektirmek insanlık mı?” der. “İnsanlık bu mıdır ki bu merkebi bu kadar zamân kullanup ‘amelden kalıcağ yabana şalasın ve üzerinden semerin ve çulın alasın kış yağmurlarında böyle felâket ve açlıktan bu kadar mihnet çekdüresin” (114b). Hemen emreder heriften eşiğin üzerine çul serip başına yular vurması, yediği kadar arpasını ve suyunu eksik etmemesi, günde iki kere kaşıyıp bundan sonra üstüne yük vurmaması ve ölünceye kadar beslemesi konusunda söz alırlar. Nuşirevân bütüncül kral olma yolunu epey kat etmiştir. Öyle ki bir leylek zinciri sallandığında hayvandır deyip geçmez ve bu işin hikmetini Büzercimihr’den sorar. Büzercimihr “Yâ Şâh-ı Cihân ‘adlünüz bir mertebeye irişdi ki kuşlar bile şikâyet gelmeğe başladılar” (115a) der. Nuşirevan Büzercimihr’den bu sözü işitince emreder atlara binerler ve leyleğe gelirler. Leylek bunları görünce uçar ve bunlar da takip eder. Bir tarlanın ortasında bir kavak ağacına varıp konar. Ağacın üstünde yavruları için yuvası vardır. Herifin birinin o ağacı durmadan kestiğini görürler. Nuşirevan adama ağacı neden kestiğini sorar. Adam “Bu ağaç bu tarla benim mülkümdür. Çocuk çoluk sahibi bir fakirim. Kış geldi, odun alacak gücüm yok. Bunu kesip kış için hazırlık yapıyorum” der. Nuşirevan “Yılda kaç akçelik odun yakıyorsun?” der. Adam “Bin akçelik” der. Nuşirevan emreder üç bin akçe verirler ve o ağacı kesilmekten kurtarırlar. Bu şekilde aleme öyle bir adalet getirir ki tarif edilemez ve hikâyesine başlansa sonu gelmez. “Bu minvâl üzre ‘âleme bir mertebe ‘adl u dâd itdi ki ta‘bîr olunmaz ve kışşasına şurû‘ olinsa nihâyet bulunmaz” (115b). Nuşirevân Büzercimihr’in doğru rehberliğinde içindeki ve dışarıdaki hilebaz gölgesiyle yüzleşmiş, iyi bir kral olmanın gereklerini öğrenmiş ve bütünsel bir krala evrilmiştir. Öyle ki anlatıcı ses onun Hazreti Peygamber’in (s.a.v) “Ben, adil bir devlet başkanı zamanında doğdum” lütfuna mazhar olduğunu ifade eder.

Pād-şahlığı zamânından ve şehryârlığı avânından ba‘zılar kırkinci ve ba‘zılar kırk ikinci yıl mürûr itdükde Seyyid-i Kâ’inât ve H’vâce-i ‘Araşât sî-murg-ı bağ-ı ceberût ve bülbül-i bağ-ı melekût naş-ı nigîn-i yakîn a‘nî Peyğam-berümüz hâtemü’n-nebiyyîn ‘âlem-i ervâhdan mül-i eşbâha qâdem başup gönce dehânlarından ve şîrîn zebânlarından Nüşirrevân hakkında *Ene vülditü fî zemeni’l-meliki’l-‘âdilî*³⁵ kelâmı zühûr u şudûr itmişdür. (115b).

³⁵ “Ben, adil bir devlet başkanı zamanında doğdum” (Yılmaz 2008: 182).

Hilebaz gölgesi ile yüzleşmiş ve onu insanlara iyi bir rehber olma yolunda kullanan bir diğer olgunlaşmış bütüncül Büyücü örneği “Hikāyet-i Tabīb-i Şāhib-rāy bā-Sa‘ ādet Girāy”da (132a) karşımıza çıkan hekimdir. Hikāyede konusu geçen Horasanlı bir hekim canı pahasına hükümdarın derdine hile yoluyla bir derman bulur. Hükümdarın kendisini öldürmesini göze alır ve kendini feda eder. O tam bir Büyücü örneğidir. Hikāye şöyle vuku bulur: Tatar hanlarından Saadet Giray ata binemez ve gezmek için bir yere gidemez olur. Kilo verip zayıflamak ister ve hekimlere müracaat eder. Hekimler bunun çaresini bulmakta aciz olup şaşar kalırlar. Horasan hekimlerinden bir hekim bunu duyup hanın hastalığına çare bulmak niyetiyle Tatar iline yönelip hanın payitahtına gelir. Han, hekimi saraya davet edip “Ey hünerli hekim ve sadık üstat, eğer benim derdime bir şekilde derman bulursan malım ve hazinem yoluna feda. İstedğin kadar al, yalnız bu marazın hakkından gel” der. Han böyle deyince hekim ileri gidip hanın nabzını tutar. Bir müddet ses çıkarmadan bekleyip iyice düşündükten sonra nabzını bırakır ve kederli bir şekilde geriye çekilir. Han hekimin kederinden evhamlanıp gam ve bela arıları başına üşüşünce tabibe nabzın halinden ne anladığını sorar. Hekim “Nabzın halini beni öldürür ve ömrümün baharını soldurur diye hana söylemeye korkuyorum” der. Han hekime zarar vermeyeceğine yeminler eder. Han böyle söyleyince hekim “Ey Cihanın Şahı, senin bu derdinin çaresi kolaydı ama ne fayda ki üç aylık ömrün kalmış ve soluk yollarını yağ ve et bağlamış. Şimdiden sonra canının ve bedeninin durağı olan ahirete hazırlanmaya başla” der. Hekim böyle deyince han hekimin sözlerinde epey evhamlanıp çok huzursuz olur. Hekimi zindana attırıp kendisi de ahiret işlerine meşgul olur. Yemeden içmeden vazgeçip geceleri namaz kılar, gündüzleri oruç tutar. Ölüm ve ahiret düşüncesi; ölüm meleğinin şiddeti Münker ve Nekir’in heybeti tasasıyla üç ay içinde hilal gibi zayıflar. Boyu bükülüp sadece kemikleri kalır ve etleri dökülür. Devrin cevri eliyle eğilmiş yeniaya, toprağın altında kalmış iskelete döner. Bu hal ile üç ay geçer bakar ki ölmez ve hekimin dediği olmaz. Hemen adam gönderir hekimi zindandan alıp gelirler ve hanın divanına getirirler. Azarlayarak “Ey yalancı cahil ve ey zamanın ahmağı bana bu derece acı çekirtmekten maksadın neydi açıkla” der. Han böyle deyince hekim koynundan bir ayna çıkarır ve hanın eline uzatır. Han aynaya bakıp kendi şeklini şemailini görür. Öyle bir zayıflamış ki sadece gözleri ve gözbebekleri belerip kalmış. Hekim “Ey Cihanın Şahı, etin derdine ve yağın marazına şifa buydu, ben kulun da yaptım. Gerisini han bilir ve ne yaparsa o olur” der. Han hekimin maharetine övgüler yağdırıp istediğinden

fazla mal dilediğinden fazla mülk verip vilayetine gönderir. Hikâyede bütüncül bir Büyücü örneği olan hekimin hilebazın “görüntü yaratma” enerjisini kullanarak padişahı öleceğine inandırdığını ve neticesinde padişahı istediği zayıflığa kavuşturduğunu görürüz. Zira normal yollardan padişahın zayıflaması muhal olmuştur ve onu zayıflatmak için “hile”den başka çözüm kalmamıştır. Ayrıca hekim tam bir Büyücü gibi davranmış, kendini düşünmemiş ve padişahın sıhhatini kendisinininkine yeğlemiştir. Anlatıcı ses onu şu sözlerle över:

Âferîn ol merd-i bî-bāk u ulû'l-ārāya kim
İtdi izhâr-ı hâzâkat ol ki vicdânındadır
Egine aldı geyüp gâfletle mühlik bir kabâ
Bilmez anı kim kazâ desti girîbânındadır
Dimeyüp bu çarh-ı bî-rahma maḥall-i mehleke
Vird idüp eydür bunı “Devlet kazâ yanındadır” (133b-134a)

Hile yolunu kullanarak yine insanların derdine derman olan bir başka Büyücü hekim “Hikâyet-i Tabîb-i Ehl-i Hîred bâ-Ḥarîf-i Şâhib-remed (134a) hikâyesinde karşımıza çıkar. Ekabirden bir kimse göz ağrısına tutulur. Elini gözünden çekmediği için ağrısı geçmez ve gözü iyileşmez. Hekimler de bir türlü derdine derman olamaz. Zira adam her ne kadar ekabirden de olsa bön biridir ve olgunlaşmamış bir hilebazdır. Anlatıcı ses onun aptallığını şu dizelerle anlatır:

Bir gün gözine bir kişinün söyledi eli
Didi remedle hâl neye irdi vir haber
Didi göz aḡa çekmez idüm hîç ben elem
Her-bâr yoklayup beni sen itmesen zarar
İnsân odur ki kendüye hîç güç getürmeye
Her bir muzırdan ide ibâ eyleyüp hâzer (134b)

Fakat bu şahıs kendini kendinden dahi koruyamamaktadır. Bütüncül bir hilebaz Büyücü ferasetiyle hilebazın doğasına uygun bir çözüm bulur. Adamın dikkatini gözünden hayalarına çeker. Bunu yaparken de yalan söyler ve hile yapar. Adamı muayene ederken nabzını tutar ve biraz bekledikten sonra “Bugün ne tür bir yemek yedin de kendine böyle kıydın” der. O da “Sirkeli sarımsak yedim” der. Tabip “Ne çare, eğer sirkeli yemek yersen bundan sonra göz ağrısına razısın demektir. O yediğin yemekten türlü hastalıklar meydana gelip bedenine dağılmış. Giderek hayalarını şişirse gerek. Eğer hayadan yine bedene yayılırsa tehlikelidir. Ama gözüne ilaç yapalım da ondan sonra gidelim” der. İlaç yapıp sonra evine gider. Evhamından adamın ödü patlar. Gözüne değmekten vazgeçip hayaları elinden gitmez olur. Birkaç güne varmadan o hastalığı iyileşir. Hekim bir gün gelip yine muayene eder. Göz ağrısından kurtulup öncekinden daha iyi olduğunu görür. Adam hekime “Usta davan

yalan ve ustalığın noksanmış. Şiş dediğin olmadı ve iddian yerini bulmadı” der. Hekim “Eğer ben seni böyle vehme düşürmesem gözünü ellemekten vazgeçmez ve şifa bulmazdın” der. Bön adam Jung’un sağ eli sol eliyle dalaşan hilebaz tasvirine çok uymaktadır.

Hem insanın altındadır hem de üstünde, en belirgin ve önemli özelliği bilinçsizliğidir. Bu yüzden (belli ki insan) yoldaşları tarafından terk edilir, bununla, böylesi bir bilinç düzeyinden vazgeçilmesi ima ediliyor olabilir. Kendi hakkında o kadar bilinçsizdir ki, bir bütünlüğe sahip değildir ve iki eli birbiriyle dalaşabilir. Anüsünü de kendinden ayırarak ona özel bir görev yükler (Jung vd. 2013: 129).

Hikâyedeki adam da Jung’un tabiriyle “insanın altında” bir hilebaz olarak ele alınabilir. Zira o kendisine zarar verdiği için anlaticı ses de insan olanın böyle davranmayacağını ifade eden şu dizeleri yazar: “İnsân odur ki kendüye hîç güç getürmeye / Her bir muzırdan ide ibâ eyleyüp hâzer (134b). Her ne kadar bön bir hilebaz da olsa sonunda adam hekimin bu hile ile incelik, ustalık ve maharetini takdir edip haddinden fazla ikramlar edip gönlünü alır. “Harîf tabîbün bu hîle ile zarafetine taḥsîn ve bu nîrengile ḥazâkat ü mahâretine âferîn diyüp ḥaddinden ziyade ri‘ âyet ile mütesellî itdi” (134b).

Kitâb-ı Hiye’ de hilebaz gölgesi ile yüzleşmiş ve onu insanlara iyi bir rehber olma yolunda kullanan bir diğer olgunlaşmış *bütüncül* Büyücü örneği “Hikâyet-i Lokmân bâ-Şâh-ı bî-Emân”da (134b: 14) karşımıza çıkan Lokman Hekim’dir. Hikâyede kötü gölgesinin tesirinde kalmış bir padişah ile bütüncül bir Büyücü örneği olan Lokman Hekim arasında geçen ibretlik olaylar silsilesi konu edilir. Lokman Hekim’in ferasetle, olgunlaşmamış bir kral örneği olan padişahı nasıl gölgesiyle yüzleştirip doğru yola ilettiğini görürüz. Lokman Hekim tam bir Büyücü’dür. Hikâyenin verdiği bilgilere göre Hz. Davud zamanında dünyaya gelmiştir. Hikmette ve marifette döneminde eşi benzeri yoktur. Anlaticı ses Allah’ın Davud’a kudret, ona da ilm-i hikmet verdiğini bunu da Kuran’da Lokman suresinin on ikinci ayetinde bildirdiğini ifade eder.

‘İlm-i ḥikmetde ve kemâl-i ma‘rifetde ‘aşırında andan ğayrı kimesne yoğ idi. Ḥaḳ celle ve ‘alâ ḥazret-i Dâ‘ud’a ḳudret ve aḡa ‘ilm-i ḥikmet virmiş idi. Nitekim Kelâm-ı Ḳadîm ve Furḳân-ı ‘Azîm’inde Lokmân ḥaḳḳında buyurur *Ve leḳad âteynâ Lukmâne’l-ḥikmete*³⁶ (134b-135a)

Hikâyede yer alan bilgilere göre Hz. Lokman Süleyman aleyhisselâm zamanında da yaşamıştır. Epey yıllar yaşayıp birçok hükümdar gördükten sonra bir Acem

³⁶ “Ve andolsun ki Lokman’a hikmeti verdik” (Lokman, 12).

padişahının zamanına da yetişmiştir. Fakat padişah henüz hilebaz gölgesiyle yüzleşmemiş kötü bir kral örneğidir ve alim bir zat olan Hz. Lokman’a hürmet edeceği yerde onu helak etmek ister. “Acem pād-şāhlarından bir pād-şāh Loḵmān’a gāzab idüp diledi ki helāk ide” (135a). Zamanın uleması da padişaha Lokman’ı öldürüp kanını toprağa karıştırmak yerine bir kuyuya atıp üzerini taş ve toprakla doldurarak helak etmeyi tavsiye eder. Kötü kral da ulemanın fikrini kabul eder. Bu tarafta Hz. Lokman ise ferasetle kendisi için planlanan olayı bilir. Zira o bir bütüncül Büyücüdür. Hadise gerçekleşikten sonra meydana gelecek olan şeyleri ve o durumda ne yapması gerektiğini oğluna haber verir.

Loḵmān daḥı ‘ilm-i ḥikmet ile bu aḥvāle vāḳıf ve bu esrara kāşıf olup oğluna vaşiiyet kılup eyitdi “Vaḳti kim bunlar beni ḳuyuya atalar ve ḥicden ḥice şatalar kırk günden şonra kebāb yir iken pād-şāhuḡ boğazına bir kemik ṭursa ḥükemā çıkarmasında ‘āciz ü müteḥayyir olsa gerekdür. Ol vaḳt baḡa itdüklerine nādım olsalar ve te’essüf ile aşıḡa yukarı yelseler gerek. Ol vaḳt beni ḳuyudan çıkarsız dehānuma āyine ṭutup daḥı nefes var mıdur göresiz. Eger ayna jeng ṭutarsa mā’-i ḡarr ile beni yuyup boğazuma bir miḡdār bādem ḡarīresi ḳoyup on ikişer yaşında iki kız oḡlanı öḡümden ve ardımdan baḡa şarasız tā ḡāl neye varur göresiz” didi (135b: 6-17).

Padişah planladıkları gibi Hz. Lokman’ı kuyuya attırır, üstünü taş ve toprakla kapattırır. Aradan kırk gün geçer ve Lokman’ın oğluna haber verdiği gibi kebab yerken padişahın boğazına bir kemik durur. Hiçbir hekim çaresini bulamaz. Lokman’ın evine adam gönderip ne kadar kitabı varsa alırlar fakat o derdin şifasını o kitaplarda da bulamazlar. Lokman’a bu işi yaptıklarına pişman olurlar ve oğlundan vasiyetini öğrenip o kuyunun başına gelirler. Belki daha ölmemiştir diye kuyunun içindeki taşı toprağı yukarı çekip aşağı inerler. Lokman’ı bulurlar. Yukarı çıkarıp ağzına ayna tutarlar. Aynada buhar görünce sevinip vasiyet ettiği gibi yıkayıp ağzına badem ezmesi koyarlar. Sonra da iki kız çocuğuna sararlar. Bir süre sonra kımıldamaya ve hareket edip sallanmaya başlar. Tekrar boğazına ezme koyup pamuk ile ağzına su damlatırlar. Bir süre sonra aksırıp ayağa kalkar. Yumuşak yiyeceklerden yedirirler. Birkaç gün sonra konuşmaya başlar. Padişahın yiyecekler ve şerbet ile türlü türlü hilatler getirirler. Yer, giyinir kuşanır, hikmet ilmiyle şahın derdine ilaç yapmaya gider. Padişah Lokman’ı görünce mahcup ve boynu bükük bir şekilde karşılayıp özür diler. “Pād-şāh Loḵmān’ı göricek şermende vü ser-efgende istiḡbāl idüp i’ tizār itdi” (137a). Gölgesiyle yüzleşip hatasını anlamıştır ve böylelikle bütünleşme yolunda bir adım atmıştır.

Padişahın her tabibin çare bulmakta aciz kaldığı derdine Lokman hile yoluyla bir çare bulur. Padişaha “Ey Padişah, bu derdinin ilaç ve dermanı oğlunun ciğerinin kanıdır. Boğazlayıp ciğerinden kanı almayınca buna derman bulmak mümkün değildir” dedi. Padişahın sekiz yaşında bir oğlu vardır. “Ben kendim olacağımı oldum ve gönlümün beğendiği oğlu güçlkle buldum. Şimdiden sonra bir oğlumun daha olup onunla sevinmem ihtimal değil” deyip o gün dişini sıkıp sabreder. Sonra boğazı şişer ve derdi canına geçer; baktı ki ölüyor “Ölmekten yaşamak, heba olmaktan yaşlı olmak yeğdir. Ben öldükten sonra oğlanı ve bu dünyayı ne yapayım? Can kişinin kendi canı, gerisi boş. Dünyada bir nefes sağ olmak nice oğuldan belki dünyanın cümlesinden yeğdir” deyip mecburen oğlunu Lokman’a teslim eder. Lokman “Yine bunu yanında boğazlamak gerek ki kan soğumadan ilaca uygun olsun ve deva fayda versin” der. Hemen bir perde getirtip şahın önüne gerer ve perdenin arkasına geçer. Şahın haberi olmadan canlı bir koyunu getirtip perdenin arkasına saklar. Büyücünün hilebaz enerjisi iş başındadır ve gerçek olmayan bir görüntüyü yaratma peşindedir. Başarılı da olur. Bıçağı bileyerek oğlanı alıp içeri gider. Hemen o arada bıçağı çalıp koyunu boğazlar. Koyun horlayıp kanı perdeden dışarı sel gibi akınca padişah boğazlanan oğlu sanıp can acısıyla bir kere haykırıp hıçkırır. Boğazındaki kemiği dışarı çıkartır. Büyücünün hilesi işe yaramıştır. Bu oyun sayesinde padişah, marazından kurtulur. Doğal bir yolla o kemikten kurtulması mümkün olmadığı için bütüncül Büyücü temsili Lokman böyle bir oyuna başvurmuştur. Kemik çıktıktan sonra padişah heybetle yerinden kalkıp iyileşmiş bir şekilde içeri girer ve oğlunun hayatta olduğunu görür. Lokman’ın ayağına düşüp bilincini kaybeder. Lokman padişahın başını dizine alıp gül suyu, misk ve amber saçıp aklını başına getirir. Lokman hem maddi hem manevi anlamda padişahın aklını yerine getirmiştir. “Loḵmān pād-šāh’uḡ başın dizine alup yüzine mā’-i verd ile misk ü ‘anber saçup ‘aqlın başına getürdi” (138a). Şöyle ki maddi olarak bayılan padişahı ayıltmıştır, bunun yanı sıra padişahın kendi hilebaz gölgesiyle, cahilliğiyle yüzleşip bütünleşmesini gerçekleştirmesine vesile olmuştur. Padişah da kendisinin iyi bir kral olmanın gereklerini yerine getiremediğinin farkındadır ve “Seni ben bilmeyüp nā-dānliḡ itdüm / Ne şahliḡ ḥaḡḡuṇa çobanlık itdüm / Benüm itdügüme luṭf eyle ḫalma / Baḡışla bunda ‘inda’llāha ṣalma” (138a) diyerek suçunu itiraf edip tekrar Lokman’dan özür diler. Hikâyede kralın kötü bir kraldan iyi bir krala *bütüncül* bir Büyücü’nün gözetiminde evrildiğini görürüz. Hikâye boyunca kralın “hubris”inin “nemesis”e dönüştüğünü yani kibrinin cezasını bulduğunu görürüz. Öyle ki kendisi de Lokman’a

“Saņa itdügümün buldum cezasın / Belā vü derd-ile gördüm cefasın” (138a) diyerek bu durumu ifade eder. Hikâyede *bütüncül* bir Büyücü olan Lokman bir nevi kralın psikoterapisti olmuş ve devasılığı ile şişindiğinde onu yeniden insani buuda indirmiştir. Hasılı Lokman iyi bir Büyücü örneği olarak hilebaz enerjisini hayır için kullanmış ve yol göstericiliğiyle olgunlaşmamış kralın kemalata ermesini sağlamıştır.

“Hikāyet-i Merd-i Sūdāger bā-Üstād-ı Şāhib-hüner”de (141b) hilebaz gölgesi ile yüzleşmiş bir Büyücüden ziyade bir hilebazın hile metodunu kullanarak ilim öğrenmesini ve öğrendikleri neticesinde bütüncül bir Büyücüye dönüşmesini görürüz. Hikâyenin başlarında tam bir öğrenme meraklısı ve hilebaz enerjisi yoğun bir sipahi ile karşılaşırız. Anlatıcının deyimiyle kimya ilminin taliplerindendir. İksir arzusuyla bedeni sararmış ve gümüş hevesi ile mihnet kabında dertlenmiştir. Kavuşma ümidiyle sahip olduğu her şeyi bu uğurda çürütmüş ve ömrünün fidanını bu istekle kurutmuştur: “Kīmyā taliblerinden ve ol ‘ilmün rāğıblarından bir sipāhī var idi. İksīr ārzūsı-y-ıla cesedi zerd ve heves-i sīm ile pūte-i miḥnetde pūr-derd olup vāşıl olmaḵ recāsına mā-melekin ol yolda çüritmiş ve nihāl-i ‘ömrini ol hevā-y-ıla ḵurıtmış idi” (141b). Sipahi ilimsizdir ve bu konuda eksik olduğunun bilincindedir. Zira hilebazın “bu eksiklikleri, çevre koşullarına bir hayvan kadar iyi uyum sağlayamamış olan, buna karşılık çok daha yüksek bir bilinç gelişimine aday, yani muazzam bir öğrenme hırsına sahip insan doğasının özelliğidir” (Jung vd. 2013: 130).

Sipahi kimya ilmini öğrenemediği için pes etmez ve bu uğurda sefere çıkmaya karar verir. Atasından kalan malı satıp birkaç yüz filori toplayıp kalkıp şehirden gider. Bir süre giderek Arap ve Acem memleketlerini gezerek Halep’e gelir. Birkaç ay orada kalır. Bir gün kuyumcular çarşını gezip dolaşır ve arayıcı gözlerle bakarken bir adamın kuyumcunun birine bir külçe altın getirip miskalini elli akçeden sattığını görür. Aradığı üstat ayağına gelmiştir. Sipahinin ihtiyarı elinden gider ve bu adamı gözetleyip takip eder. Adam ise her gün bir külçe altın getirip bu şekilde paraya çevirip geri gider. Adam kimya ilmine sahip bir Büyücü örneğidir. Farkında olmadan sipahiye de bu konuda yol gösterecektir.

Sipahi bu sanatı adamdan öğrenmek için *Kitāb-ı Hiye’*deki çoğu hilebaz gibi “görüntü yaratma” enerjisini kullanır ve kendisini kimya ilmine vakıf ve bu şekilde altınlar yapabilen biri olarak gösterir. Bunun için de şöyle bir hileye başvurur: Birkaç miskal alafranga altın bulup bir külçe peyda edip adamın altın sattığı kuyumcuya götürüp

miskalini yetmişerden satar ve hücreğine gider. Akçesini altına çevirip yine bir külçe yapıp o dükkâna götürür. Velhasıl bu şekilde birkaç gün gidip gelir. O adam da bir gün yine kuyumcuya külçe getirip satmak ister. Kuyumcu buna “Şu külçelere de bak ve pahasını ona göre söyle” der. Bu da “Bir dünya üstadının ve zamanın eşsizinin işidir. Altında ayar, kıymet ve değer böyle olmalı” deyip külçeleri adamın eline verir. Adam altını görünce ihtiyarı elinden gider.

Кuyumcu buна eydür “Şu sebîkelere dağı nażar eyle behâsın aña göre söyle” Bu dağı “Bir üstâd-ı cihânun ve bir ferîd-i zamânun ‘amelidür. Altunda ‘ıyâr ve zerde kıymet ü i‘tibâr böylece gerek” diyüp sebîkeleri Һarîfün eline ider. Һarîfdür altını göricek ihtiyarı elden gider (142a).

Hilebaz sipahinin hilesi işe yaramış ve amacına ulaşmıştır. Kuyumcu ve altın üstadı kendisini “bir üstâd-ı cihan” ve bir “ferîd-i zaman” olarak görmektedir. Altın üstadı kuyumcuya “Usta bu külçecik senin olsun, yine o kişi altın getirdiği zaman gizlice bana bir haber uçur, sonra ne hizmet istersen canıma minnet hemen emret. Bu ilimde benim de kusurum ve bu hünerde biraz eksikim var. Belki öğrenip tamamlayabilirim” der. O tam bir Büyücü örneğidir ve gelişimin sonunun olmadığına bilincindedir. Nitekim Jung da insan gelişiminin çocukluktan ve ergenlikten sonra orta yaşta ve yaşlılıkta da devam ettiğini ileri sürmüştür ve yaşam boyu süren bu gelişim sürecine “bütünleşme” demiştir (2014: 59). Hikâyedeki anlatıcı ses de Jung ve altın üstadı ile aynı fikirdedir ve “Ma‘ rifet yolında ol oldum şananlar müntehi / Gördi öñ menzildedür gitdükde altundan feres” (142b) der. Hikâyede anlatıcı ses Büyücü arketipinin temsili olan altın üstadını gelişime açık olması dolayısıyla överken aceleci davrandığı için de yerer. Sipahi için “Şu da gereklidir ki kişi başlayacağı işin önünü arkasını sıcakını soğuşunu yemeyince birden saldırmamalıdır” diyerek aceleciliğini eleştirir. “Bu dağı lâzım u lâbuddur ki kişi mübâşeret idecegi kârun öñin ardın ve germâ vü serdin çalmayınca uğramamak gerekdür” (142b-143a). Nitekim altın üstadı aceleci davranarak hilebaz sipahinin gerçek halini göremez ve onun oyununa gelir.

Hasılı sipahi bir gün kuyumcuya yine bir külçe götürüp takas etmek ister. Adama haber verirler hemen yetişir ve öyle değilden bununla sohbete başlar. Sipahi akçesini alıp hücreğine gider. Adam da peşine düşer. Ne yapıp edip sipahi ile arkadaş olup gece gündüz oturur. Sohbet esnasında bir gün sırrını açıp “Bizim de sanattan biraz nasibimiz ve kendimize yetecek bir sermayemiz var ama lütuf ve kerem etseniz de yaptığınız ilmin ayarını bize öğretseniz” der. Sipahi “Ne olacak, hüner ehlinde cimrilik ve pintilik kemal ve marifet sahibinde kötülük olmaz. Hüner ehli aydınlık meşale gibi nurlu ve

marifet sahipleri dünyayı aydınlatan güneş gibi ışık saçıcı ve mesrur olmalıdır” diyerek tam bir Büyücü tarifi verir: “N’ola hüner ehlinde buhl u zınnat ve kemāl u ma‘rifet şāhibinde ḥasāset ü ḥabāset olmaz. Hüner ehli meş‘al-i rūšen gibi pür-nūr ve ma‘rifet şāhibleri mihr-i cihān-tāb gibi ziyā-küster ü mesrur gerekdür” (143a). Fakat oluşturduğu sadece bir görüntüden ibarettir. Dediklerinin kendi gerçeğiyle bir ilgisi yoktur. Lakin altın üstadı inanır, onun da kendi bireysel gelişimi çerçevesinde sipahide şekil bulup karşısına çıkan bu hilebaz gölgesiyle yüzleşmesi gerekmektedir. Nitekim gelişmenin sonu yoktur.

Sipahi böyle konuşunca altın üstadı heyecanla ve şevkle bu ilmi öğrenmek ister. Sipahi buna “İlk önce sen işini yap görelim ve eksik yerlerini gösterelim” der. Derdi bilmediği bu ilmi öğrenmektir. Adam bu işi öğrenme arzusundan dolayı kendi işini yapar. Sipahi akıl levhasına tek tek yazar. Sonra işi tamamlayıp sipahinin işini öğrenmek ümidini dile getirip “İhsan edip eksiğini söyleyin, üstatlık sabit olsun ve iş kemalini bulsun” der. Sipahi “Allah’a hamdolsun, kırk yıldır ben bu işe uğraşırdım. Allah senden razı olsun beni nasiplendirdin; fen ve ayar sahibi biri yaptın” diyerek yaptığı hileyi anlatır. Adam bunun hilesini güzel bulur ve bu şekilde öğrendiğine aferin der. Hikâyede hilebaz bir sipahinin nasıl öğrenme hırsıyla hareket ettiğini, bu uğurda vatanını terk ettiğini, en sonunda da hileye başvurarak amacına ulaştığını, ilim sahibi olarak bir Büyücüye dönüştüğüne şahit oluruz. Onun sayesinde bir Büyücü olan altın üstadının ise bireysel gelişiminde hilebaz gölgesinin bir yönüyle daha yüzleşerek bütünleşmeye bir adım daha yaklaştığını görürüz.

Hilebaz gölgesi ile yüzleşmiş ve hileyi doğru yolda kullanmaya muktedir olmuş bir başka olgunlaşmış *bütüncül* Büyücü arketipi temsili “Hikāyet-i H’āce-i Dānā bā-Şehryār-ı Tüvānā”da yer almaktadır. Hikâyedeki Büyücü temsili, hacca gitme niyetiyle Mısır’a giden bir gemiye binen İstanbullu ve alim bir tüccardır. Yolda kafir gemileri tüccarın bulunduğu gemiyi zapt edip tüccarı da esir alır. Tüccarı şeklinden şemailinden ulemeden sanıp beylerine iletirler. Kâfir bunu görünce rahip ve keşişlerini çağırıp “Türk’e bir soru soralım, kendi dinine hak diyecek olursa öldürelim” der. “Ey Cāhil Türk, dinlerin hangisi haktır ve hangi dine tapmak en iyisidir açıkla” deyince tüccar “Evvela her biri dinine bağlı ve mezhebine inanan ve o yolda sağlam bir şekilde giden yetmiş iki milletin hali ve birbirine karşı durumu şu şekildedir: Hak Teâlâ karanlık bir yerde biri altından ve diğerleri demir, gümüş ve kurşundan yetmiş iki yol

gösterici sütun yaratmış. Her millet bir sütunu kucaklamış ve her taife bir öndere sarılıp Rabbin fermanını beklemektedirler. Kıyamet günü gelip karanlık ortadan kalktığında ve saadet nuru parlayıp yardım ve hidayet güneşi doğduğunda o altın sütun hangi taifenin kucağında bulunursa o din muhakkak haklıdır ve hiç kimsenin ona sözü yoktur” der. Tüccar böyle deyince kâfir tüccarı taktir edip bu hile ile kurtulmasına “Aferin” der. Alınan malını mülkünü, parasını ve eşyalarını teslim ettirip sayısız lütuf ve ihsanla gemiye yüklettirip Mısır’a gönderir. Tüccar aklını kullanıp kutsal olan can nimetini muhafaza etmiştir ve kafirin elinden kendisini hile yoluyla kurtarmıştır. O tam bir Büyücü örneğidir. Anlatıcı da onu şu dizelerle övmektedir:

Hired ehli sözi fikr-ile söyler
Ki şonında çekem diyü nedâmet
Geh olur bir söz ucından yiter baş
Zebânın hıfz iden olmaz melâmet (168b)

3. 1. 2. *Kitâb-ı Hiyel*’de Bütünleşmemiş Büyücü Örnekleri

Kitâb-ı Hiyel’de hilebazın “saf” enerjisinin tesirinde kalmış ve kolayca manipüle edilen *bütünleşmemiş/olgunlaşmamış*³⁷ Büyücü örneklerine rastladığımız gibi hilebazın “açgözlü, yıkıcı” enerjisinin tesirinde kalıp insanları manipüle eden ve bildiklerini kendi çıkarları için kullanan *bütünleşmemiş/olgunlaşmamış* Büyücü örneklerine de rastlarız. Bu karakterler hileyi hayır yolunda değil şer yolunda kullanmaktadır. Söz konusu karakterler hilebaz gölgelerinin tesirinde kalmış tam bir hilebazdırlar ve hilebazın özelliklerini dolaysız bir biçimde gösterirler. Olgunlaşmamış Büyücüler genelde kadı, danışman gibi ilim adamı zümresine ait karakterler olarak hikâyelerde yer alırlar. Bu tür hikâyelerde anlatıcı sesin hikâyeyi anlatırken mizahi bir üslup kullandığı yine hikâyelerin sonunda da bu tür kişileri şiir yoluyla eleştirdiği görülür. Bu hikâyeler dönemin problemlerine ayna tutması açısından da kayda değer bilgiler içerir. Eserin nasihatnâme yönü düşünüldüğünde de sunulduğu padişaha (Sultan III. Murad) ve vezire (Üveys Paşa) olası yolsuzluklar ya da vuku bulan yolsuzluklar mizahi bir dille anlatılıp hikâyelerin sonlarında yer alan

³⁷ Metin içinde iki kelime aynı anlamda kullanılmıştır.

eleştirel şiirler ile durumla ilgili ne yapılması gerektiği hakkında yorumlar sunulmuştur.

Kitâb-ı Hiye’de olgunlaşmamış Büyücünün ilk temsili “Hikâyet-i Dānişmend bā-Fellâh-ı Müstemend”de karşımıza çıkar. Buradaki olgunlaşmamış Büyücü temsili ilim ehli bir dānişmenttir. Görevi bilgisiyle insanlara yol göstermek iken, bilgisiyle insanları manipüle eder. Hilebaz gölgesinin tesiri altındadır.

Bu Gölgenin altındaki erkek. Büyücünün yaptığı gibi başkalarına rehberlik etmez; tersine onları fark edemedikleri bir şekilde yönlendirir. Onun ilgisi, diğer insanlara daha iyi, mutlu ve doyum verici bir yaşam vermeye yönelik değildir. İnsanların işine yarayacak bilgileri onlardan esirgeyerek istediği yöne çeker. Manipülatör, üstünlüğünü ve büyük öğrenme gücünü göstermeye yetecek az miktardaki bilgiyle yetinir. Gölge Büyücü sadece insanlardan kopuk değil kabadır da (Moore ve Gillette 1995: 122).

Bu dānişmentin çok sevdiği bir merkebi vardır. Harman zamanı eşeğe binip köyleri gezer ve eline geçen arpa ve samanı eşeğinin kışlık azığı olarak biriktirir. Kar yağıp kış olduğu zamanlar, işe yaramaz birçok boş sayfa bulup bir kitap diker. Her sayfanın arasına arpa döker ve o sayfaları eşeğin önünde bir bir açar. Eşek her sayfanın arasında bulduğu arpayı diliyle yalar. Hal diliyle sahibine “Diğer sayfa?” der. Hasılı zaman geçtikçe o eşek öyle eğitilmiş ve marifetli olur ki o sayfaları tek tek kendi diliyle döndürür ve bulduğu arpayı midesine gönderir. Bir gün dānişment zaruret halinde eğitilmiş eşeği satar ve parasını alır. Kendisi seyahat arzusuyla şehirden çıkıp gider. Diyar diyar dolaşıp Halep şehrine gelir. Bir gün şehri ve pazarı seyrederken eğitilmiş eşeğe mutsuz bir çiftçinin binip bir tarafta dikildiğini görür. Adam eşeği görür. Parasızlık canına tak etmiştir. Öyle ki anlatıcı onun durumunu şu mizahî dizelerle anlatır.

Yir üzre görse kuş boğından aqça
Anı almak dilerdi şanup aqça
Elinde avucında sîm ü zerde
Hemân tırnağı var idi nazarda
Yüzini etmegün görmekde nûmîd
Meger kurş-ı meh ile nân-ı hûrşîd
Niçe gün idi tatmamışdı etmek
Hemân şu içir idi ol da endek
Dilerdi kim vire nefsine ruşşat
Anı bu hâle koymışdı zarûret (96b: 11-15)

“Zorunluluk, haram olan şeyleri helal kılar” deyip çiftçinin yanına gider ve eşeğin dizginlerini tutar. Burada karşımıza çıkan hilebaz Paul Radin’in tarifini ettiği hilebaza çok benzemektedir. “Ne iyiyi ne de kötüyü bilir fakat ikisinden de mesuldür. Ahlaki

ya da sosyal değerleri yoktur, tutkularının ve iştahlarının merhametine kalmıştır fakat onun hareketleri aracılığıyla değerler ortaya çıkar” (Radin vd. 1956: ix). Burada da danışment harama helale bakmayıp çiftçinin elinden merkebi almanın peşindedir. Çiftçi ne yaptığını sorunca “Ey yolsuz çiftçi, eşek benimdir, aşağı in” der. Neticede kadıya gelirler. Kadı bunları görüp konuşturur. Danişmentten şahit ister. Danişment “Ben burada garip, aciz ve kimsesizim; sesim çıkmaz. Şahit getirmeye gücüm yok ama bu eşeğin gizli nişanı ve bazı imtihana delili vardır. Emrederseniz açıklayayım da doğruluğumu anlayın ve o nişanlardan kalbiniz mutmain olsun” der. Çiftçi ve kadı razı olup “O nişanlar nelerdir?” derler. Danişment “Bu eşeğim güzel makam sahibi bir gazelhandır” diyerek tam bir tarif yapar. Sonra çiftçi “Ey Efendi, eğer bu fakihin dedikleri doğruysa itirazım yok, davasında ve talebinde haklıdır” der. Kadı emreder bir cönk getirirler. Danişmentin eline verirler. Halayıklar üşüşüp bakarlar. Herif cöngü eşeğin önünde açar. Çaresiz eşek önünde sayfaları görünce eski işi hatırlar. Arpa umuduyla hünkürdeyerek başını aşağı eğer ve bir o tarafa bir bu tarafa değer. Görünürde bir şey olmadığını anlayınca diliyle o sayfayı çevirip birini daha açar. O sayfayı da çevirip geçer. Hasılı bu şekilde sayfaların hepsini açıp bakar. Sonunda bir şey bulamayıp başını yukarı kaldırıp anırmak ve “Arpa yok” diye bağırmak ister. Danişment de gerdaniyye makamından eşeğe eşlik edip Hüseyinî makamından Rehavî’ye geçip Dügâh’ta karar kılarlar. Kadı bu latifeyi beğenip çiftçinin sözüyle eşeği danişmente verir. Danişment eşeğe binip sılasına gider. Hile ile kendisini müşkül bir durumdan kurtarır fakat aynı zamanda karşısındakileri de manipüle eder. Bu hikâyede de “kısmen eğlenceli kısmen de kötücül (zehir!) olan kurnaz oyunları” (Jung vd. 2013: 121) ile hilebaz gölgesinin tesirinde bir Büyücü görürüz. “Açlığı ve kontrol edilemez bir seyahat arzusu” (Radin vd. 1956: 165) neticesi hilebaza dönüşmüştür. Onun bir Büyücü olarak ne kendisine ne de halka faydası vardır. Bildikleriyle amel etmemektedir, haramı helali nefsine uyarak birbirine karıştırmıştır. Nitekim anlatıcı ses de onu şu dizelerle eleştirir:

Şu kim ‘ilmi-y-ile ‘āmil degüldür
Mişālî işbu merkebdür kemāhī
Ne hāşıl bir iki elfāzı ez-ber
Kılup evrāka itmekden nigāhı (97b-98a)

Bir başka ilmi ile amil olmayıp hilebaz gölgesinin tesirinde insanları manipüle eden kötü Büyücü figürü “Hikāyet-i Vā’ ız-i pür-Taķşīr bā-Cemā’ at-i Keşīr”de vaiz olarak görünür. Hilebazın negatif yönlerinden pek çoğunu bünyesinde barındırır. İki

yüzlüdür, riyakardır, gösterişçidir, kibirle kendini över. Nitekim hilebaz da “karakteristik olarak kendini beğenmiştir ve sık sık kurumlu bir sırtıma takınır yüzüne” (Moore ve Gillette 1995: 30) Halka esrarın kötülüğünden bahsederken kendi gizli gizli esrar içer. Hikâyede şöyle tasvir edilir:

Bir mürâyî vâ‘iz bir gün minbere çıkup ‘ibārât u tekellûf ve tesellüs ü taşallûf Müslimānlara vâ‘iz eyler idi. Münāsebet düşürüp bengün mazarratından ve mezemmetinden söyler idi ki “Bu haşîş habîşdür ki mādde-i hezār-teşvîşdür. Hikmetde mizācuñ bāğçesin şoldurur ve sîne-i ādemi efkār-ı beyhude ile taldurur” diyüp vâ‘iz hıvāce bu vech-ile hālâyıķı öğütlerdi ammā kendü hālvette ol otdan otlardı (98a: 3-9).

Her zaman koynunda kâğıda sarılı esrar bulundurur ve keyfi geçtikçe biraz yer. Bir gün ateşli bir şekilde kendini vaaza kaptırıp elini kolunu sallaya sallaya nasihat ederken kazayla kolundan çıkıp vaaz halkasının ortasına düşer. Halk “Nedir bu?” diye kâğıdın başına toplanır. Vaiz hoca, bakar olmaz. “Müslümanlar, görmeyen Müslümanlar onu görsün, şeklini ve kokusunu bilsinler de bilmeden o melundan yiyip de yoldan çıkmasınlar diye o melunu ben alıp geldim” der. Halk vaizin sözüne inanır ve bile bile getirdi sanırlar. Bu hileyle halkın dilinden kurtulur ve bu yalanla zahid olarak bilinir. Fakat özünde riyakar bir hilebaz Büyücüdür. İnsanları manipüle ederek yönlendirir fakat kendisi söyledikleriyle amel etmez. Anlatıcı ses bu durumu şu dizelerle eleştirir:

Naşîhat iderüz dir hāķ-ı dehre
Girüp şevķ-ile vâ‘izler beyāna
Hemīn dām eyleyüp dünyāya vâ‘izı
Şaçarlar mekr ü efsūn ile dāne
Çü kavli bunlaruñ hāline uymaz
Nice etsün eşer hāķ-ı cihana (98b)

Hilebaz gölgesinin tesirinde kalmış ve sahip olduğu bilgileri insanları kandırmak için bencilce kullanan bir başka olgunlaşmamış Büyücü temsili Hikāyet-i Vâ‘iz-i Şeydā bā-Cevānek-i Bī-hemtā”da (105a) yer almaktadır. Bu Büyücü temsili Konya’da alimler ve zariflerle arkadaşlık eden Hevayî isminde bir vaizdir. Kah minbere çıkıp riyakarlık satar kah ekabirin arasına girip yalakalık eder. Halkla sohbetten de uzak kalmayıp ağzına geleni söyler. Hilebaz gölgesinin oldukça tesirindedir. “Konya’da Hevāyî dirler bir vâ‘iz var idi. ‘Ulemā-y-ıla muşāhib ve zürefā-y-ıla yār idi. Gāh minbere çıkup sālūslık ve gāh ekābire girüp cāblūslik eyler idi ve hāķ muşāhabetinden dūr olmayup diline geleni söyler idi” (105a) Fakat halk onun riyakarlığının farkında değildir ve yarattığı alim imajına kanar. Anlatıcı ses de bu durumu şu şekilde ifade eder:

Geyüp cübbe şalındursa ridâyı
Şalardı hayrete yoğsul u bayı
Çıkup keşf eylese Kurân'dan esrâr
İderdi âferîn ebrâr u ahyâr
Koyulsa bahş-i 'ilme başlayup kâl
Olurdu ehl-i meclis cümleten lâl (105a)

Vaiz bir gün şehri gezerken gördüğü bir gence âşık olur. Gencin peşine düşer ve kapısından ayrılmaz. Genç ise bunun ısrarından ve boş sevdasından aciz olup içinden “Ben bundan olmaz bir iş isteyeyim belki benden vazgeçer de kendi yoluna gider” diye düşünür. “Duydum ki önceden iyi tambur çalarmışsınız. Eğer gerçekten bana talipseniz cuma günü filan caminin minberine çıkıp vaz ettiğiniz zaman, minber de biraz da tambur çalın ve vuslat malıma ondan sonra alıcı olun. Ben de oraya geleyim ve tambur çaldığını göreyim” der. Cuma günü olur. Vaiz bir tambur bulur. Cami kayyumuna verip “Minbere çıkıp vaaza başladığım ve bu tamburu senden talep ettiğim vakit bana getiriver” diye tembih eder ve vaaza çıkar. Genç de buna bakar. Biraz ayet ve hadis aktardıktan sonra saz ehlini kınanmasına, suçuna ve kabahatine sözü getirip “Müslümanlar o saz dedikleri şeytan icadının ve ehl-i bidat uydurmasının iki türlü çalınışı vardır. Biri haram biri de helaldir. Helal olan çalması size ve bize vebal gerektirmez hatta belki sevaptır ve Hak katında müstehaptır” der ve kayyuma çağırır. “Sana verdiğim emaneti getir” der. Kayyum da getirir vaizin eline verir ve geri gider. Vaiz “Müslümanlar o saz dedikleri işe yaramazın biri budur. Çalmalarının sırrını size açıklayayım diye bugün vaaza gelirken bidat ehli bir talihsizin elinden aldım” diyerek tamburu eline alır. Uşşak perdesinden başlayıp buselikte karar kılıp “İşte sazın haram olan çalması budur. Çalmaktan sakının ve çalanın da yanında durmayın. Diğer türlü çalması helaldir ne çalana ne yanında bulunana vebali vardır. O da işte şudur” deyip kolundan tutup minber taşına çalar. Tambur tuz buz olur. Genç ise bunun halka yaptığı hilesini takdir eder. Ondan sonra sohbet ve yakınlaşmasından çekinmeyip vaize yar olur. Gece gündüz onunla dostluk eder. Burada yine olgunlaşmamış bir Büyücüdeki hilebaz enerjisinin nasıl insanları manipüle ettiğine şahit oluruz. O iyi bir görüntü ustasıdır ve yarattığı görüntüyle insanları gerçekten uzaklaştırıp hakikatin üstünü örter. Bunu da kendi bencil çıkarları için yapar.

Hilebaz gölgesi ile yüzleşememiş ve sahip olduğu bilgiyi mecbur kalınca insanları manipüle etmek için kendi çıkarına kullanan bir başka olgunlaşmamış Büyücü “Hikâyet-i Hakîm-i Hâzık bâ-Yārân-ı Muvâfık”ta (130b) yer alır. Buradaki Büyücü temsili bir hekimdir. Yaptığı şifalı macunları satmaktadır. Bursa’da Ulu Cami önünde

macunu methodip ona uygun terkipler anlatırken arkadaşları anlaşıp tasından macununu çalarlar ve içine deve pisliği doldururlar. Bir zaman sonra hekim hikâyelerini tamamlar ve macun tasını eline alır. “İşte padişah macunu, şehirlerin ve diyarların yadigarı budur. Lokman’ın karışımı, Yunanlı hekimlerin buluşu... Yetmiş iki türlü derde derman ve ecelden başka her sıkıntıya şifa” deyip tasın kapağını kaldırır. Baksa ki tas deve pisliğiyle dolmuş ve ellere övdüğü karışım ters ve tezek olmuş. Biraz şaşıp kaldıktan sonra bozuntuya vermeden devam eder. İnsanların sağlığından ziyade kendi itibarı ve cebine girecek para onun umurundadır. Bu nedenle yalanlar atarak deve pisliğini övmeye başlar. “Ey Müslümanlar, bu cevher Salih Peygamber’in devesinin pisliğidir. Cennet otlarından hasıl olup Selsebil³⁸ suyundan içmiştir. Nice zamandır bu gizli cevher Danyal Nebî’nin mührüyle sandık içinde saklıydı. Mısır firavunları bulup sonra Amaleklerin³⁹ eline geçmişti. Eflatun-ı Kehhal⁴⁰ zamanına kadar buna kimse el sürmedi. Filkus⁴¹ oğlu İskender Tatar, Türk ve Rus diyarında ejderle savaşıp gözünün nurunu kaybettiği vakit Anadolu ve Yunan hekimleri onun ilacını bulmakta aciz kaldılar. Sonra Hızır aleyhisselâm İskender’e bu cevherin faydalarını ve hikmetlerini anlattı. İskender de Eflatun-ı Kehhâl’i yanına alıp Danyal sandığının yanına getirip hikâyesini anlattı. Ondan sonra Eflatun bu cevherin birazını tutyaya⁴² kâtip İskender’in gözüne çekti. O anda o rahatsızlıktan kurtulup afiyet buldu. Bu cevher eski İran hükümdarlarına ulaştığı vakit Nuşirevân’da bulanık görme peyda olmuştu. Hekim Büzercimihr bu cevherden bir parça, taze süt ile birlikte Nuşirevân’ın gözüne damlattı, o da kurtuldu. Sıra Hulefa-yı Raşidin’e⁴³ geldiğinde Halife Me’mûn

³⁸ Cennette bir pınar.

³⁹ TDVA amâlîka maddesi: “Arap tarihçilerinin Amâlîk ve İmlâku şekillerinde de kaydettikleri Amâlîka Kur’an’da yer almaz; İslâmî kaynaklara Benî İsrâîl rivayetlerinden geçmiştir. Eski Ahid’de şahıs ve kavim adı olarak yirmi dört defa zikredilip Yahudi milletin ezeli düşmanı niteliğiyle tanıtılır. Tevrat’taki nesep şeceresine göre topluluğun atası, Hz. İshak’ın torunu Elifaz’ın câriyesi Timna’dan doğan oğlu Amalek’tir (Tekvîn, 36/12; I. Tarihler, 1/36).”

⁴⁰ Göz doktoru.

⁴¹ II. Filip

⁴² sürme taşının göze sürülen tozu.

⁴³ TDV İslam ansiklopedisi Hulefâ-yı Râşidîn Maddesi: “İslâm tarihinde Resûl-i Ekrem’in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir’e biat edilmesiyle başlayan, daha sonra Hz. Ömer ve Osman’ın hilâfetleriyle sürüp Hz. Ali ile sona eren döneme Hulefâ-yı Râşidîn devri denilir [...] “Herhangi bir ihtilâfla karşılaştığınızda size düşen görev, benim sünnetime ve hulefâ-yı râşidîn’in sünnetine uymaktır” demiştir (Müsned, IV, 126, 127; Dârimî, “Muḳaddime”, 16; İbn Mâce, “Muḳaddime”, 6; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 5; Tirmizî, “İlim”, 16). Hadiste geçen “hulefâ-yı râşidîn” tabirinden, ilk dört halifenin kastedildiğini kabul edenlerin yanında diğer müslüman imamların da bu gruba girdiğini ileri sürenler olmuş ve bunlardan bazıları Emevî Halifesi

sara hastalığına yakalandı. İbn Zekeriyya bu cevherden bir parça, kereviz suyuyla birlikte burnuna damlattı. O anda Me'mûn aksırıp kurtuldu. Hasılı bunu zaman içinde asrın hekimleri defalarca tecrübe edip faydalarını görmüşlerdir [...] Ben de Mısır sultanı felç olup hareketten düştüğünde beni çağırttı ben de Danyal'ın sandığını istedim ve o cevherle ona ilaç yaptım. Ve bu fırsatla bu kadarını kendim için sakladım. Yapıp Müslümanlara sattığım her macuna bir akçe miktarı o cevherden katarım. Bu gece üstümde bir ağırlık vardı. Bu ahlaksıza 'Bir miktar götür' dedim. Bu hepsini getirmiş. Bu nasip (işidir) Müslümanlara ulaştı. Benim de ömrümün son demleridir, belki nice kimseye sebep olurum da beni hayır dualarında unutmazlar" der. Halk ise hekimin yalanlarına kanıp başına üşürler ve o cevherden isterler. Karşılığında ne isterse almasını teklif ederler. O da bin minnetler ederek dirhemini dinara satar ve talih yüzüne gülüp iki ayağı da hazineye batır. Olgunlaşmamış bir Büyücü olan hekim aksi bir durumu kendi lehine çevirir ve halkı manipüle ederek, onlardan gerçeği saklayarak nemalanır. Anlatıcı ses ise halkın bu şekilde dalaverecilere itibar edip kanmasını, gerçek alimlerin ise kıymetini bilmemesini şu sözlerle eleştirir:

Bin gerçeği ehl-i hünerün bir pula degmez
Cühhâl velî kizbini dînâra şatarlar
‘Âmîlere şanma şatasın gevherün ey dil
La‘l olur iseñ de seni yabana atarlar
Şarrâfa ilet gevherünün kıymeti arta
Her gevheri kim ala yine aşla kıtarlar (132a)

Bildiklerini halka yol göstermekten ziyade halkı yanıltıp manipüle etmek için kullanan, hilebaz gölgesiyle yüzleşmemiş ve hilelerini kötülük için kullanan bir başka olgunlaşmamış Büyücü örneği “Hikâyet-i Duhter bâ-Mu‘azzım-ı Bed-ahter”deki (143b) muazzım yani büyüçüdür. Buradaki muazzım yani büyüçü bizim çalışma boyunca kullandığımız Büyücü arketipinden çok farklıdır. Büyücü arketipi genel olarak bilgeliği, yol göstericiliği, dini liderliği, şifalandırmayı vs. altında barındıran geniş bir şemsiyedir. Fakat burada sadece büyü işleri ile uğraşan bir kişi kast edilmektedir. Bu kişi de Büyücü şemsiyesi altında kötü bir Büyücüye tekabül etmektedir. Nitekim o, olgunlaşmış bir Büyücü gibi insanların yararını gözetmez ve bilgiyi kendi çıkarına kullanır ve insanları manipüle eder. Terim karmaşasının önüne geçmek için metin boyunca söz konusu büyüçüye “muazzım” denecektir.

Ömer b. Abdülazîz’e “beşinci râşid halife” demiştir (Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 7; Beyhakî, I, 448; Zehebî, A ‘lâmü’n-nübelâ’, V, 130-131).” Metinde emevi halifeleri kastedilmektedir.

Hikâyede muazzım bir kız ile ara ara buluşup gönül eğlendirmektedir. Bir gün kızı ailesi evlendirecek olur. Kız muazzımla buluşup “Ben kız çıkmayıp aleme rezil olsam ve adım eller içinde kötüye çıksa gerek, benim halim ne olacak?” der. Muazzım bir hile düşünür ve “Korkma, kimseye halini söyleme. Kendini hastalığa vur, gözlerini eğip yüzünü buruştur. Yerli yersiz sözler söyle. Annen ve baban halini görüp bir büyücü arayıp beni isteseler gerek. Ben gelip seni bu elemenden kurtarayım” deyip gider. Kız hilebaz muazzımın dediği gibi yapıp gerçek olmayan bir görüntü yaratır. Ertesi gün kendisini hastalığa vurur. Muazzımın dediği gibi tavırlar sergiler. Anası ve babası kızın bu durumunu görüp huzursuz olurlar. Kızlarını gerçekten rahatsız sanırlar. Buna cin işi olmuş diye muazzımı nerde ise bulurlar. Muazzım gelip kızı görür. Remil ve usturlaba el sürer. Biraz başının ucunda oturur. Dönüp “Bu kıza bir ifrit âşık olmuş, gitmez. Buna Süleyman Peygamber davetinden başka şey kar etmez. Dilerseniz kızınızı bu ifritin elinden kurtarayım” diye yalan söyler. Muazzıma inanıp çok mal verirler. O hilesini tamamlayıp damat tarafını da kandırmak için “Zevci de burada olmalı” der. Hemen güveye ve diğer akrabalara haber verirler ve vaziyeti bildirirler. Hepsi kızın üzerine gelirler ve büyücüye minnetler ederler. Hilebaz muazzım hilesi için istediği ortamı oluşturmuştur. “Allah’ın izniyle bu ifriti çıkarmak ve bu kızı kurtarmak kolaydır. Ama cin nereden çıkarsa korku yeridir. Eğer gözlerinden çıkarırsam gözlerinin nuru gider, burnundan çıkarırsam sümüşü durmaz ve koku alamaz olur, ağzından çıkarırsam ağzı eğilir ve felç olur, kulağından çıkarırsam ebediyen duymaz olur ve hemen şöyle kalır, göbeğinden çıkarırsam bağırsak yatağı korku ve helak yeridir. Eğer dübüründen çıkarırsam dışkısını tutamaz ve eğer fercinden⁴⁴ çıkarırsam kızlığı gider. Ne dersiniz öyle yapalım” der. Bunlar “Kızlıktan çıkarın gerisi bütün kalsın” derler. Muazzım kitabını eline alıp dilediği esmadan okuyup üfler. Biraz buhurdan tütsü verip cin toplarmış gibi yapar. Biraz zamandan sonra kız yerinden kalkıp gözünü açar. Bakıp muazzımı ve diğerlerini görür “Vayli bu yabancı adamlar ne?” deyip kaçır ve bir bucağa saklanır. Hilebaz gölgesiyle yüzleşip kemale ermemiş bir kötü Büyücü temsili olan muazzım insanları kandırarak manipüle etmiştir. Bilgiyi kendi çıkarına kullanmıştır. Anlatıcı ses de onu ve onun gibileri şu sözlerle eleştirir:

Kimi ehl-i ‘azāyim kimi remmāl
Cihān pür-mekr ü destāndur ‘aceb hāl

⁴⁴ Dişilerde üreme organının dış kısmı, vulva.

Ne bunda şıdk var ne anda ma' nī
Kuru lafz u ' ibāretdür garaž māl
Bulınca bir selīmü'l-ka' lbi bunlar
İderler mekr ü efsün-ile izlāl
Bular dīn mülkinüñ gāretgeridür
Kehānet yollarına oluben dāl (145a)

Burada anlatıcının “Bular dīn mülkinüñ gāretgeridür / Kehānet yollarına oluben dāl” (145a) yani “Bunlar kehanet yollarına işaret eden, din mülkünün yağmacılarıdır” diyerek eleştirdiği, dinîymiş süsü verip insanları dinî olmayan bilgilerle manipüle eden hilebazlardır. Bu tür hilebazlar evrensel özellikler taşır. Paul Brodtkorb da *Bloom's Literary Themes: The Trickster* adlı eserde Herman Melville'nin *The Confidence-Man: His Masquerade* adlı romanındaki bir hilebaz örneği olan “Confidence-Man”i yani üçkâğıtçıyı aynı kapsamda değerlendirir:

“The Confidence-Man”deki tezatların çoğu kendini tekdüze bir şekilde bildiğini zanneden fakat aslında bilmeyen sıradan ve bilinçsiz insanlığa ve dillendirilen Hristiyan ilkeleri ile dillendirilen bu ilkelere uymayan davranışlar arasındaki zıtlığa yöneliktir. Bu bilinçsizlikten zekice sıyrılan başta Şeytani ama sadece insan, ikiye bölünmüş olma hakkına ve insancıl bir görünümün altında insan düşmanı bir kalp taşıma hakkına sahip çeşitli hilebazlardır. Hiçbir şeye bağlı değildir, hatta insan düşmanlığına bile; bilinçli olarak tutarsız olma özgürlüğüne sahiptirler (2010: 21).

Hilebaz gölgesinin tesirinden kurtulamamış ve sahip olduğu bilgiyi kendi çıkarı için kullanan olgunlaşmamış bir Büyücü örneği de “Hikāyet-i Sekbān bā-Ḳāzī-yı Bī-sāmān” (149b) kadı olarak karşımıza çıkar. Kadı'nın yetkin bir Büyücü temsili olmadığı başlıkta kendisinin “bī-sāmān” olarak nitelendirilmesinden de anlaşılmaktadır. Zira o ferasetten yoksundur. Olayların iç yüzünü bilmeyip görünenle amel eder. İşinde de yapıcı olmak yerine yıkıcı tavırlar sergiler. Açgözlü hilebaz gölgesinin tesirinde bir olgunlaşmamış kötü Büyücüdür ve bilgiyi kontrolsüzce kendi çıkarına kullanır. Hikâyede hilebaz gölgesiyle yüzleşmiş olgun bir adamın ise hile yolunu kullanarak bu kötü Büyücü örneğinin tesirinden kurtulduğunu görürüz.

Bu adamın çok sevdiği bir köpeği vardır. Gündüzleri evinde ona arkadaşlık eder, geceleri ise evine bekçilik eder. Onsuz bir yere gitmez. Bu köpek adamın yanında değme adamdan daha değerlidir. Nitekim adam, köpeğini bazı insanlardan daha muteber görmenin ne derece doğru bir davranış olduğunu ileride görecektir. Anlatıcı ses de bu tür köpektен alçak insanları şu şekilde eleştirir:

Ḥarīṣ ādemden olsa tañ mıdur seg
Ḳanā' at bābı içre her nefes yeg
Cihānda rāzı bu bir üstüḥ'āna
Anuñ toymaz gözi mülk-i cihāna

Bunı biğ ur kapuñdan yüz çevirmez
Anı oğşamasañ kapuñda tırmar (149b)

Kazayla o köpek bir gün düşüp ölür. Adam onun ölümüne çok üzülür. Bir parça beze sarıp defneder, üzerini toprakla örtüp gider. Akşam biraz yemek pişirip gamını dağıtmak ve üzüntüsünü gidermek için dostlarını çağırıp misafir eder. Şehrin gammazları sabah bu durumu en ince ayrıntısına kadar hatta yapmadığı şeyleri de isnat ederek şehrin kadısına anlatırlar. “Bu nasıl bir ayin ne tür bir mezhep ve dindir ki bir köpeğin leşini bu şekilde yıkayıp kefenlerler, ölüsüne bu derece hürmet ederler; önünde tekbir yanında telkin talimi yapıp mezarına kerpiç keserek yerini belirginleştirirler, aşlar ve helvalar pişirip ruhu için hamd ederler” derler. Kötü niyetli hilebazlar güruhu iş başındadır. Kadı da feraset sahibi olmayan, hilebaz gölgesinin tesirinde bir kimsedir. Hilebazın yıkıcı özellikleri onda mevcuttur. Hilebaz gölgesinin gereği kadı bu sözlere çok öfkelenir. İşin aslını araştırmadan hemen birkaç mübaşir gönderip o şahsı ırzını soymak, iyice dövmek ve sahip olduğu malı subaşına el koydurmak için ister. Nerede ise adamı bulurlar, kadı’nın huzuruna alıp gelirler. Kadı terslenip “Bre yaban eri ve adamların ebteri, bu yaptığın ne iştir ki bir köpeğin leşine bu kadar hürmet edip ikramlarda bulunuyorsun. Ashab-ı Kehf’in köpeğine böyle iltifat olmadı ve Üzeyir Nebi’nin eşeği bu himayeyi görmedi. Yoksa sen köpeğe tapan bir mülhit⁴⁵ misin?” der. O kişi ise bir kadı’nın nasıl davranması gerektiğini bilen ve karşısındaki kadı’nın ise yetkinlikten yoksun olduğunun farkında olan bilge bir kişidir ve kadı’yı adalete davet edip “Ey Müslümanlar diyarının kadısı, ‘İkincinin sözünü dinlemeden birincininkiyle hüküm verme’ (150b) der. Adam kadı’nın yetkin bir kadı olmadığına farkındadır ve ona onun yolundan davranır ve hile yoluna başvurur. Zira kanun onu nasıl kullanacağını bilmeyenin bu kötü Büyücü’nün elinde adaletten sapacaktır. Bilge adam buna izin vermez ve hile ile bu durumu dengeler. Adam kadı’nın açgözlülüğünün farkındadır ve onu şu şekilde oyuna getirir: “O köpeğin acayip dertli bir hikâyesi ve o kıssadan Efendi hazretlerinin birkaç yüz akçe hissesi var. Buyururlarsa huzur-ı şeriflerinde anlatılıp yorumlansın” der. Kadı “Söyle neyse duyalım” der. Adam “Efendi o köpek epey vakittir koyuncuklarımı güder ve bana hizmet ederdi. Kurdun elinden kurtardığı her koyunu ona verir ve işaretlerdim. Yirmi kadar koyunu oldu. Sultanım sağ olsun o köpeğin vadesi yetip doldu. Koyunları satıp paraya çevirdim. Biraz aş pişirip Müslümanlara gelin deyip yedirdim. Beş filoriciğini

⁴⁵ Allah’ı tanımayan, Tanrı’yı inkâr eden, dinsiz, îmansız kimse.

de işte ayağına getirdim” der. Kadı altın haberini duyunca meclis mübaşirine ve orada hazır bulunanlara “Allah Allah bu halk nimet erbabını ve devlet sahiplerini nasıl da kıskanıp kin besliyor. Bu Müslümanın hakkında neler söyleyip ne iftiralar attılar. Acaba o köpekceğiz hangi hastalıktan öldü?” diye sormaya başlayınca adam altını kadı’nın önüne koyar ve bu hile ile kurtulur. “Bu Müslimānun hakkında neler söyleyüp niçe iftiralar eylediler. ‘ Acebā ol kelbcügiz ne maraẓdan fevt oldı ola?” diyü şormaya başlayınca ẓarīfdür altını ẓāzīnun önünde ẓor ve bu hīle ile kurtulur” (150b-151a).

Hilebaz gölgesinin tesirinde kalmış ve sahip olduğu bilgiyi insanlara doğru yolu göstermekten ziyade onları manipüle etmek için kullanan bir başka hilebaz Büyücü “Hikāyet-i Kātib bā-Ket-ḥudā-yı ẓi’l-Merātib”de (157b) yer almaktadır. Amasyalı Kātip diye bilinen bu Büyücü temsili aynı zamanda nükteli de bir zattır (157b). Bu kişi bulunduğu şehirden İstanbul’a gitmek üzere yola çıkar. Fakat bindiği gemi batar ve kendisi bir şekilde kurtulup karaya çıkar. İnsanlar ona yardım edip birkaç gün yedirir içirirler. Kātip yine İstanbul’a doğru yola düşer. İstanbul’a geldiğinde tanıdığı birine rastlar ve o kişi buna bir abayla bir sarık alıverir. Kātip eline de bir asa alır. Bu şekilde görünüş olarak Karabaş şeyhine benzemektedir. “Āşinādan bir kimseye rāst geldüm. Bir şemle ile bir ‘abā alıvirdi. Elüme ‘aşā aldum ve Ẓarabaş şeyhine döndüm” (158b). Görünüş olarak dindar gibi görünse de içi hilebazın fitne fücurluğuyla doludur. Kendisi de bunu şu şekilde ifade eder:

‘ Aşā vü sübhā elde başda kisvet
Murakka‘ dalk u şūfiyāne ḥil‘ at
Beni şanur gören şeyḥ-i İlāhī⁴⁶
İder ta‘ ẓīm ü tekrīmi kemāhī
Oturmağa döşer altınlu pister
Elüm koyup ayağum öpmek ister
Derūnum mekr ü telbīs ü taşum hoş
Birūnum pūr-hevā-y-ile içüm boş (158b)

Kātip birkaç gün ibadet edeyim; heva, heves ve boş sevdadan vazgeçeyim diye düşünerek Ayasofya’ya gelir. Fakat hilebaz doğasına engel olamaz. Elinden de bir iş gelmediği için ekabirden bir kimseyi oyuna getirip aldatmayı düşünür.

Bu üslub üzere Ayaşofya’da birkaç gün ‘ibādete meşgul olayın hevā vü hevesden ve sevdā-yı ‘abesden vaz geleyin diyü Ayaşofya’ya vardum. Pāy-ı cebri dāmen-i şabra şardum. Bir direk dibinde oturup ḥuzūr iderken Vesvās-ı ẓulmānī ve Ḥannās-ı nefsanī galebe idüp ḥuzūrum uçurdi ve rāḥatūm göçürdi. ‘ Aķıbet gördüm ki olmaz şan‘ at dahı elümden gelmez bu vech-ile fikr ve bu semt-ile tedārik-i bīkr itdüm ki bir hīle ile

⁴⁶Şeyh *ilāhī* dahi vardır, Simavî’dir. İsm-i şerîfi ‘Abdu’llāh, ‘ārif-i bi’llāh, mürşid-i āgāhdır. İstanbul’da āsûde olan ... (Ravza-i Evliya)

ekâbirden birine duhûl ve hizmetlerine vuşûl ile aldayam babamın oğlu ve anamın karındaşı ise de kıyam (158b).

O böyle düşünürken bir medrese talebesine rastlar. Medrese talebesi Sivaslı bir şeyh olan Ali Baba'nın komşudur. Kâtip bu durumu fırsata çevirir ve kurnazlığıyla hemen bir hile bulur. Talebeye başından geçenleri anlatır ve “Sana güvenim tam. Bir haldir başıma geldi. Ekabirden birini aldatmak istiyorum. Eğer benimle iş birliği yaparsan elime ne geçerse senle aramızda paylaşalım” der. Talebe de tam bir hilebazdır, “Ne olacak ne dersen yaparım. Sen Ali geçiniyorsan ben de Kamber'im” der. Bunun üzerine kâtip, “Rüstem Paşa'nın kethüdası Ali Baba'nın müridi ve sadık bir mahbubu geçinirmiş. Baba ağzından bir mektup yazayım ve kardeşinin oğluymuş gibi yapayım. Mektubu yapıştırılsın sen sunuver. Babanın mektubuna göre senin yanına adam verip beni aratıp buldursa ve Ali Baba'nın veliliğini halka duyursa gerek. O zaman sen bilmezlikten gelip beni arayarak gel burada buluver” der. Hilebaz kâtibin “görüntü yaratma”da üstüne yoktur. Mektuba “Ey benim ahiret oğlum, şöyle bil ki kardeşimizin oğlu Mehmet duacınızdır. Bizim yönlendirmemiz ve icazetimiz olmadan İstanbul'a alıp başını gitmiş. Gidebilirim sanıp Samsun'da gemiye bindi. Giderken gemileri battı. O, erenlerin himmetiyle zor kurtuldu. Şu anda Ayasofya Camisi'nde falan direğin dibindedir. Gaipen bize böyle işaret verilmiştir. Duacınızın hatırı için onu buldurup bu tarafa gönderin” yazar. Yazdıklarıyla Ali Baba'yı keramet sahibi biri olarak gösterir. Mektubu talebenin eline verir o da gidip sunar. Kethüda yapıştırıcısını söküp okuyunca hemen talebenin yanına kapıcıyı verir ve sözde Ali Baba'nın yeğenini gerçekte ise hilebaz kâtibi bulmak üzere Ayasofya'ya gönderir. Talebe o yanı bu yanı biraz arayıp bulamayınca vazgeçip gitmek üzereymiş gibiyken kâtibe doğru gider, “Hay Efendi, Baba hazretlerini neden koyup gittiniz ve kendinize böyle zulmettiniz. Velayet gücüyle Baba hazretleri sizin denizdeki felaketinizi ve Ayasofya'da bu direğin dibinde uzletinizi bilip Kethüda Bey'e benimle mektup gönderdiler. Elhamdülillah sözleri eksiksiz noksansız doğru çıktı. Kethüda Bey sizi davet edip sohbet etmek isterler. Buyurun gidip davete icabet edelim” der. Kapıcı da gelip elimi ayağını öpüp “Gidelim” diye yalvarır. Kâtip epey çekinip naz ettikten sonra razı olur ve alır giderler ve kethüdaya getirirler. Kethüda izzet ü ikramlar ederek kâtibi yanına alır. Baba'nın Sivas'tan velayet nuru ile geminin battığını, onun zor kurtulup Ayasofya'da misafir olduğunu, gelip kendisinin de onu tam da mektubun işaret ettiği gibi o direğin dibinde bulunduğunu gelene gidene anlatır. Sonra kumaşçılar ve terziler getirtip şeyhlere layık

elbiseler, Hint işi başlıklar, Yemen işi destmaller⁴⁷ yaptırır. Hilebaz kâtibin hilesi işe yaramıştır ve yarattığı görüntüye kethüda inanmıştır. Kâtip birkaç gün orada kaldıktan sonra belki duyarlar da rezil olurum diye düşünür ve gitmek için izin ister. Kethüda “Zaten Baba hazretleri de mektubunda bu tarafa gönderin diye buyurmuşlar” deyip kâtibe elli filori ile bir at; Baba’ya üç yün cübbe, beş tülbent, bir kürk, üç yüz filori verip yanına bir kapıcı tayin eder ve Baba’ya mektuplar yazıp Sivas’a gönderir. Bu iş hilebaz kâtibin planında yoktur. Ne yapacağını şaşırıp kalır. İster istemez kapıcıyla birlikte yola koyulur. Baba’ya nasıl gideyim ve nasıl kurtulayım diye düşünür dururken Sivas’a yaklaşırlar. “Erenler kimsenin ayıbını yüzüne vurmaz ve kendinden başkasında olan ayıbı görmez; özellikle de bu kadar hediye ve bunca tam ayar altın ile huzur-ı şeriflerine varınca” diyerek kıt aklına teselli verip eğilip bükülerek eşğine yönelir. Kapıcıyı eşyalara bekçi koyarak tekkeye inip mektuplarla Baba’ya kadar gider. Gönderdikleri hediyeyi, filori ve diğerlerini Baba’nın gözünün önüne koyup hikâyeyi anlatıverince kâtibi hoş görüp “Hani benim senin gibi kardeşimin oğlu olsa da böyle bir iş başarsa. Kapıcıyı al gel. Ona da hoş bir cevap ve burada çok durdurmayıp mektuplarına cevap yazarak hemen geri gönderelim” der. Baba da onun yalanına ortak çıkar hatta neticesinden dolayı memnun bile olur. O da ayrı bir olgunlaşmamış aç gözlü Büyücü örneğidir. Kâtibin yalanını sürdürür ve kapıcıya Kethüda Bey’in halini hatırını sorduktan sonra “Lütuflar etmişler, kardeşimizin oğlunu bize göndermişler. Karşılığını Allah versin” deyip mektuplar yazıp kapıcının eline vererek İstanbul’a geri gönderir. Kâtibe de bir tülbent ile bir yün hediye edip istediğin kadar bizimle kal der. Kâtip o kadar hile ile elde ettiği malı mülkü ondan daha etkin bir Büyücü temsilinin eline bırakır ve kendisi bir tülbent ile bir yüne razı olur. Birkaç ay Baba ile birlikte kaldıktan sonra kendi deyimiyle “eski iflah olmazlığını yine ele alıp” sılasına gider. “Birkaç ay Baba ile bile olup eski onmadukluğum yine ele alup şılaya geldüm” (161a). Anlatıcı ses bu olgunlaşmamış Büyücü örneklerini şu dizelerle eleştirir:

İtdürür faqr âdeme çok irtikâb
Merd iseñ avla kanâ‘ at kûşesin
Qāni‘ -i ahvāl olanlar aldılar
Naḥl-ı himmetden hidāyet ḥūşesin
Kıl tevekkül Ḥaqq’a tefvîz it özün
Qulunuñ Ḥaqq eksük itmez tūşesin (161a)

⁴⁷ El ve yüz silmeye yarayan mendil, peşkir, yağlık vb. şeyler.

Hilebaz gölgesiyle yüzleşememiş ve gerektiğinde kendi çıkarları için doğru bilgiyi gizleyen bir Büyücüler guruğu “Hikāyet-i Hallāc bā-Sünniyān-ı Nāzik-mizāc”ta karşımıza çıkar. Bu Büyücüler şehrin imamı, müezzini ve cemaatinden oluşmaktadır. Bu kimseler hilebaz bir hallaç tarafından oyuna getirilirler ve neticesinde kendi canları tehlikeye girdiğinde yalan yere şahitlik etmekten ve gerçeği gizlemekten çekinmezler. Hikāye şöyle vuku bulur: Bahsi geçen hallaç vatanından ayrılıp Buhara şehrine gelir ve orada kalır. O zamanın Buhara halkının adeti şöyledir: Eğer bir kimse Buhara’ya gelip orayı vatan bellese beş vakit namazı cemaatle camide kılması gerekir. Eğer bir gün beş vakti cemaate katılmayıp tembellikle ve bilerek terk etmiş bulunursa şehrin halkı toplanıp o kişiyi padişaha götürürler. O gün beş vakti cemaatle kılmayı bilerek terk ettiği fıkhen de ispatlanırsa dünya ile ilgili üç muradı söylenir ve o muratları yerine getirilir. Dilekleri yerine getirildikten sonra ise idam cezalarının uygulandığı meydana getirilip “Namazı, (farz olduğuna inanmayarak) kasten terk eden dinden çıkar” sözü gereğince “Kâfir oldu” diyerek katline ferman verip öldürürler. Bir gün o ele avuca sığmaz hilebaz hallacın gusül alması gerekir ve hamama giderek haddinden fazla oturur. Sabah namazının vakti geçer ve cemaate gidemez ve diğer vakitlerde de bir engel çıktığı için o gün cemaatle namaz kılamaz. Şehirde bu tür kişileri gözetlemek için yer yer adamlar atanmış ve mahalle mahalle yerleştirilmiştir. Hallacın namazı terk ettiğini anlayıp imama ve müezzine haber verirler. Mahalle halkı ve alimler bir araya gelip padişaha giderler ve bu haberi iletirler. Hallacı bulup huzura getirirler. “Ya namazı kıldığını şahit getirip ispatla ya da dünya muradından üç tane muradını söyle” derler. Hallaç bakar ki olmaz muratlarını sunmaya niyetlenir. İçinden “Ben bunlardan olmayacak bir şey isteyeyim, belki yerine getiremeyip beni salıverirler” der. “Ben bunları muhāle ve bir olmaz hayāle ta’lîk ideyin. Ola ki taḥṣīlinde fūrūmānde ve tekmlinde dermānde olalar ve beni elden kıoyalar” (165b). İlk olarak nakit iki bin filori ister. İkinci olarak ise bir tüccarın kızını alıvermelerini talep eder. Geriye kalan isteğini de onları yaptıktan sonra söyleyeceğini der. Padişah kabul eder ve nakit iki bin filoriyi keseye koyup hallaca teslim ederler. Daha sonra şehrin tüccarları, alimleri ve ileri gelenleri toplanıp kızın babası olan tüccara giderler. “Kızını mı istersin dinini mi?” diye baskıyla ikna edip kızı hallaca alıverirler. Güya kendileri çok dindardırlar. Sözde dindar her tüccar dini aşkına ve Hz. Muhammed’in (s.a.v) şeriatı şevkine kıza öyle çok elbiseler verirler. Büyük bir düğün yapıp kızı hallaca teslim ederler. Hallaç kızdaki muradını alıp hamama gider. Evine gelince şehir halkının kapısında toplanmış

olduğunu görür. Hallacı görünce “Gel şimdi padişaha gidelim, o muradını da söyle, yerine getirelim” derler. Hallaç bunlardan kurtulmanın mümkün olmadığını anlayıp evine girer. Beş yüz dirhem kurşun akıtılmış hallaç tokmağını eteğinin altına alır, “Gelin şimdi gidelim” der. Bunlar da kabul edip padişahın huzuruna varırlar. Padişah divana çıkar ve hallaca “Diğer muradın nedir?” diye sorar. Hallaç “Önce mahallemin imamı, müezzini, ileri gelenleri ve umumu bu meydanda başlarını açıp otursunlar. Ben de olanca kuvvetimle beşer tokmak imam ve müezzine üçer tokmak da geri kalanlara vurayım; sonra kaderime razı olayım” deyince imam efendi “Müezzin Efendi, o gün bu adamcağız hakikaten beş vakti bizimle kılmamış mıydı, hatta ön safta benim sağ yanımda değil miydi?” der. Cemaat de “Bu Müslüman’a zulümdür. Beş vakti cemaatle kıldıktan sonra yüz rekat de nafile kılmadan mescitten çıkmaz” diye hep bir ağızdan şahitlik ederler. Kendi canları tehlikeye girince dini diyaneti unutup yalancı şahitlik ederler. Hallaç da bu hileyle kurtulup evine gelir. Padişahın verdiği filoriyi sermaye edinip kayınbabasının yanında bir dükkâna geçip o şehirde “Tüccar Hallaç” diye nam salar. Anlatıcı ses ise bu tür riyakar sözde dindarları şu sözlerle eleştirir:

Budur halk-ı cihānuñ kārı ekser
Hak’uñ emrine kılmazlar itā’ at
Hak-ıla bā’ılı kılmayuben fark
Yalan da’ vāya eylerler şehadet (166b)

3. 1. 3. Nasreddin Hoca'nın *Hilebazlığı* Üzerine

Kitâb-ı Hiyel’de hilebaz gölgesi ile yüzleşip ondaki içsel enerjiyle bütünleşmiş ve onu iyi yönde kullanan etkin bir Büyücü temsili de “Hikâyet-i Naşreddîn bâ-Ruhbân-ı Bed-âyn”de karşımıza çıkar. Bu hikâyedeki baş karakter gülerken düşündürmesiyle nam salmış arketipik hilebaz imgelerini bünyesinde barındıran Nasreddin Hoca’dır. Lakin Nasreddin Hoca’nın hilebaz olup olmadığı tartışmalı bir bahistir. Nitekim konu ile ilgili farklı yorumlar mevcuttur. İlk olarak Seyfi Karabaş 1990 yılında Western Folklore dergisinde yayımlanan “The Use of Eroticism in Nasreddin Hoca Anecdotes” başlıklı makalesinde Nasreddin Hoca’nın Radin’in Winnebago trickster’i yani hilebazı Wakdjunkaga ile benzer bir figür olduğunu iddia eder (1990: 299). Karabaş iddialarını erotizm içeren bazı Nasreddin Hoca fıkralarına dayandırmaktadır. Başlarda aptalca davranması, hırsızlık yapması vb. eylemlerden sonra yavaş yavaş herkesin de genellikle kendisini öyle bildiği bir “halk filozofu”na dönüştüğünü iddia eder (Karabaş 1990: 299). Bilimsel olarak Nasreddin Hoca’nın nerede yaşadığı, hangi fıkraların gerçekten kendisine ait olduğu kesinlik taşımadığı için bu yorumlar desteksiz

kalmaktadır. Bu tür bir iddiadan önce Nasreddin Hoca'nın kesin kimliği hakkında ve hangi fıkraların kendisine ait olduğu hususunda daha somut verilere ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim Evrim Ölçer Özünel de bu duruma işaret eder, “Karabaş'ın yaptığı yorum ilk bakışta ilginç görünebilir. Ne var ki, Nasrettin Hoca'nın fıkralarındaki bu yönlü bir dönüşümden söz etmek için bu fıkraların tarihsel bağlamları hakkında kesin bilgi sahibi olmak gerektiği göz önüne alınmalıdır” (2008: 24).

Bunun dışında Jung'un hilebaz arketipi çerçevesinde düşünecek olursak da Nasreddin Hoca için sadece bir hilebazdır diyemeyiz. Zira Jung hilebazın ortak bir gölge figürü olduğunu ifade eder.

Hilebaz, *ortak gölge figürüdür*, bireyin düşük karakter özelliklerinin bir toplamıdır. Bireysel gölge kişiliğin hiç eksik olmayan bir unsuru olduğu için, ortak figür kendini buradan sürekli yeniden oluşturur. Fakat her zaman mitolojik bir figür olarak değil de çağımızda eski mitologemlerin giderek bastırılması ve ihmal edilmesi sonucu, başka toplum grupları ve halklara yansımalar olarak (Jung vd. 2005: 135).

Nasreddin Hoca'da pekâlâ ortak gölge figürü olan hilebaza ait özellikler bulunmaktadır fakat o sadece bir hilebaz temsili değildir. *Kitâb-ı Hiyel*'de yer alan ve ona atfedilen fıkralar üzerine yaptığımız değerlendirmelere göre o Büyücü arketipinin imgelerini de bünyesinde barındırır diyebiliriz. O Jungçu “bütünleşme”yi yaşayarak hilebaz gölgesinde saklı kalmış Benlik enerjisini iyi yönde kullanan bir bireydir. Tabii bu yorum *Kitâb-ı Hiyel*'de yer alan fıkralar üzerinden yapılan kısıtlı bir değerlendirmenin neticesidir. Konu ile ilgili daha kapsamlı bir değerlendirme bu kısıtlı çalışmanın çerçevesini aşmaktadır.

Jung da çalışmalarında her bir arketipin somut elle tutulur bir tarafının olmadığını sadece imgeler üzerinden arketipe dair fikir edinebileceğimizi söyler. Ayrıca Jung'a göre her arketip farklı zaman ve farklı mekanlarda değişik şekillerde zuhur edebilir. Değişmez ve belli bir kalıba uyan bir arketipten bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenle Radin'in Winnebago trickster'i yani hilebazı Wakdjunkaga ile Nasreddin Hoca birebir örtüşüyor diyemeyiz. Wakdjunkaga hilebaz figürünün Kuzey Amerika yerlileri arasındaki bir görüngüsüdür, ilkel bir figürdür. Nasreddin Hoca ise tamamen farklı bir zaman ve coğrafyanın hilebaz temsilidir. Radin'in de ifade ettiği gibi hilebaz sembolü durağan değildir:

Trickster/hilebazın vücuda getirdiği sembol durağan değildir. O içinde farklılaşmanın vaadini, tanrı ve insan olmanın vaadini barındırır. Bu nedenle her jenerasyon trickster/hilebazı yeniden yorumlamakla meşguldür. Hiçbir jenerasyon onu tam olarak anlayamaz ama hiçbir jenerasyon da onsuz yapamaz. Sadece farklılaşmamış ve uzak geçmiş değil aynı zamanda her bireyde bulunan farklılaşmamış şimdiyi de temsil

ettiği için her jenerasyon onu hiçbirine tam olarak uymasa da bütün teolojilerinde, bütün kozmogonilerinde bulundurmak zorundadır. Bu onun evrensel ve sürekli cazibesinin temelini oluşturur. Ve böylelikle o her adama -tanrı, hayvan, insan, kahraman, soytarı- her şey olur ve öyle de kalır. İyi ve kötünden önce inkarcı, tasdikleyici, yıkıcı, yaratıcı... Eğer ona gülersek o da bize pis pis sırttır. Ona olan bize olur. (Radin vd. 1956: 168-169)

Seyfi Karabaş Nasreddin Hoca için “hilebaz”dır derken haklıdır fakat onu Wakdjunkaga ile eş tuttuğu için iddiasının temeli sağlıksız gelmektedir. Zira Nasreddin Hoca’yı Radin’in Winnebago trickster’i yani hilebazı Wakdjunkaga⁴⁸ ile eş tutup mukayese etmek iki karakterin zamansal ve dönemsel farklılıkları yüzünden pek mümkün değildir. Ayrıca Wakdjunkaga mitolojik bir figürken Nasreddin Hoca’nın kimliği her ne kadar tam olarak tespit edilemese de mitolojiden uzaktır, o bir halk hikâyesi kahramanıdır. Ayrıca mitoloji ilkel insanların dini inanışırken Nasreddin Hoca’nın dini kimliği barizdir. Nitekim “The Trickster in Relation to Greek Mythology” başlıklı makalesinde Karl Kerényi de Nasreddin Hoca’yı bir son zaman halk hikâyesi kahramanı olarak değerlendirirken Wakdjunkaga’nın mitolojik bir kahraman olduğunu vurgular ve bu ikisi arasındaki farka dikkat çeker (Radin vd. 1956: 180). Özünel de Karabaş’ın Wakdjunkaga ile Nasreddin Hoca arasında gördüğü benzerliklerin abartılı olduğunu ifade eder ve İlhan Başgöz’ün de bu durumu abartılı bulduğunu dile getirir (2008: 24). Ayrıca İlhan Başgöz’ün genel hilebaz formülünü Nasreddin Hoca’nın bazı hikâyelerine uygulayarak onlarda bazı hilebaz yanlar bulunabileceğini ve bunun da anlaşılır bir şey olduğunu; buna karşın bunlara hilebaz yerine “evrensel komik tiplerden çizgiler” de denebileceğini (75-76) ayrıca Başgöz’ün, bu hikâyelerin Türk kültüründe bir hilebaz mitolojisi oluşturamayacağını da altını çizdiğini aktarır (Özünel 2008: 24).

Bu durumda Nasreddin Hoca ve Wakdjunkaga için aynı kültürel havzanın ve dönemin ürünleri olmadıkları söylenebilir. Wakdjunkaga için Jung’un tabiriyle “kozmetik bir ilk varlık” ibaresi uygunken Nasreddin Hoca için “çevrime” uğramış bir hilebaz ibaresi uygundur. Her ikisi için ortak olan şey ise ikisinin de hilebaz arketipinin görüngüleri olmalarıdır. Nasreddin Hoca’da diğer arketipler de harekete geçmiştir ve çoğunlukla onun hilebaz yönünü Büyücü yönünün emrinde ve hayra hizmet ederken görürüz. Fakat Evrim Ölçer Özünel de tam aksi bir tutumla ve yine Jung’un trickster/hilebaz tanımlamalarının bir kısmından hareketle Nasreddin Hoca’nın bir hilebaz olmadığını

⁴⁸ Wakdjunkaga Winnebago’da trickster yani hilebaz demektir.

iddia etmektedir. Bu görüşünü desteklediği alıntı ise Jung'un Radin'in "The Trickster; A Study in American Indian Mythology" eserinde de bulunan "Hilebaz Figürünün Psikolojisi Üzerine"⁴⁹ başlıklı makalesinin baş kısımlarında yer almaktadır. Söz konusu alıntı hatırlanacağı üzere incelemenin ilk kısımlarında hilebazın tarifi yapılırken verilmişti. Şimdi Özünel'in aktarımı ve Nasreddin Hoca yorumuyla tekrar verilecektir.

Hilebaz arketipi üzerinde araştırmaları bulunan C. Gustav Jung'a göre "hilebaz, *tanrısal-hayvansal* bir doğası olan "kozmik" bir ilk varlıktır, bir yandan insanüstü özellikleriyle insandan üstünken, bir yandan da akılsızlığı ve bilinçsizliği yüzünden insandan aşağıdadır" (130). Ayrıca hilebaz, "*ortak gölge* figürüdür, bireyin düşük karakter özelliklerinin bir toplamıdır" (Jung, 135). Hilebaz arketipinin bu özelliklerini Nasrettin Hoca'nın özellikleriyle karşılaştırdığımızda bu şablonun Hoca için geçersiz olduğunu söylemek mümkündür (Özünel 2008: 25).

Makalenin başlarında yer alan bu ibareler "kozmik" bir ilk varlık olan hilebaz için doğrudur fakat makalenin ilerleyen kısımlarında Jung aynı zamanda hilebazın değişiminden yani "çevrim"inden de bahseder. Modern toplumlarda çevrime uğramış hilebaz ise ilk örneğinin izlerini taşısa da büyük ölçüde değişime uğramıştır. Wakdjunkaga daha önce de ifade edildiği üzere mitolojik arka bahçesinden dolayı "kozmik bir ilk varlık"ken Nasreddin Hoca çevrime uğramış bir hilebaz örneğidir.

Uygarlaşma süreci bizzat hilebaz çevrimiyle başlar, ki bu ilk durumun aşıldığının açık bir göstergesidir. Hiç olmazsa en derin bilinçsizliğin izleri ortadan kalkar, çevrimin sonuna doğru hilebaz, acımasız, zalim, budalaca ve anlamsız davranmak yerine, yararlı ve mantıklı şeyler yapmaya başlar. Böylece, eski bilinçsizliğin değer kaybına uğradığı henüz mitos sürerken bile anlaşılır. Fakat insan kendine, hilebazın kötü özelliklerine ne olduğunu sorar. Sıradan okur, karanlık yönler artık görülmediğinde, gerçekten de yok olduklarını sanabilir. Fakat deneyimlerin de gösterdiği gibi, durum hiç de öyle değildir. Gerçekte, bilinç kendini kötülüğün cazibesinden kurtarabilmiş, onu mecburen yaşamak zorunda kalmamıştır; karanlık ve kötülük buharlaşıp uçmamıştır ama enerji kaybından ötürü bilinçdışına doğru çekilmiştir ve bilinçte her şey yolunda olduğu sürece orada kalacaktır (Jung vd. 2013: 132).

Evet, Jung hilebaz karanlık bir gölge olarak hep orada durur der fakat onunla yüzleşince de bunun birey için oldukça faydalı enerjiler açığa çıkaracağını ifade eder. Konu ile ilgili tafsilatlı bilgi "gölge" ve "bütünleşme" başlıkları altında verilmişti.

Nasreddin Hoca sadece hilebaz arketipinin imgelerini barındırmamaktadır onda yoğun olarak *bütüncül* Büyücü arketipinin imgelerini müşahade ederiz. Evrim Ölçer Özünel

⁴⁹ Makalenin çevirisi Bilgin Saydam ve Zehra Aksu Yılmaz'ın Jung'dan derleyip çevirdikleri makaleleri içeren *Dört Arketip* adlı eserde yer almaktadır. Bu çalışmada da söz konusu çeviri kullanılmıştır. Eserin künye bilgileri Kaynakça'da mevcuttur.

her ne kadar Nasreddin Hoca'yı bir hilebaz figürü olarak kabul etmese de onun bilinç dönüştürücü yönünü -Jungçu tabirle Büyücü yönünü- kabul eder. Halbuki Nasreddin Hoca bütüncül Büyücü arketipinin temsilcisi olarak insanların bilinçlerini hilebaz enerjisini kullanarak dönüştürmektedir.

Nasrettin Hoca'yı bir bütün olarak değerlendirdiğimizde fıkralardaki bilinç dönüştürme eylemi açığa çıkacaktır. Nasrettin Hoca'nın insan zihnini ters yüz edici söylemlerinin, düşük karakter özelliklerini dahi yükseltici bir etkisi olduğu iddia edilebilir. Evine hırsız girdiğinde ona bütün eşyalarını veren ve “nasılsa kalanı bize yeter” diyebilen Nasrettin Hoca'nın düşük bir karakter özelliği olarak görülebilecek hırsızlık karşısındaki erdemli tavrı, örnek olarak gösterilebilir. Bu bağlamda Nasrettin Hoca'yı hilebaz arketipinden uzaklaştıran olguların yalnızca cinsellik algısına bağlanamayacağı da iddia edilebilir (Özünel 2008: 25).

Özünel, Hoca'nın hilebaz arketipinden uzak olduğunu iddia etmektedir halbuki Hoca'da Büyücü şemsiyesi altında işleyen bir hilebaz arketipi görülmektedir. Nitekim aşağıda yer alan alıntıda da Özünel Hoca üzerinden adeta hilebaz enerjisinden faydalanan bir *Büyücü*ü tarif etmektedir. Alıntıyı okurken *Büyücü*nün devlet adamlarının egolarını söndürme işlevi hatırmıza gelsin.

[Hoca, a]lçak gönüllüdür. Eşek üzerinde gezer. Çünkü, “ermişlerin binitisi geyik, bilginlerin binitisi eşektir.” O'nun tek silahı dilidir. Bu iğneli dile Hoca, insanı baskı altında tutan kurumların tümü ile, kötü insan ilişkileri ile, eskimiş gelenek ve göreneklerle, halka yukardan bakan beyler ve padişahlarla alay eder; onları yerer ayıplar, taşlar, gülünç duruma düşürür. Bunun için hocamıza, kahraman karşısı (*antihero*) dememiz gerekir (Özünel 2008: 25).

Özünel, Hoca'nın kahraman karşısı yani antihero olduğunu söylerken aslında onun toplumsal baskı yüzünden istenmeyenlerin vücut bulduğu bir “gölge” yani hilebaz olduğunu ifade etmektedir. Zira antihero tanımı Jung'un “gölge”siyle epey ortaklık barındırmaktadır. Jung antihero yani anti-kahramanı yer yer hilebaza yakın görür. Örneğin hilebazın ilk örneklerinden olan Mercurius'un tam bir anti-kahraman olan Keloğlan'la akraba olduğunu söyler:

“Mercurius'un hilebazlıkları, onu halkbilimin belirli figürleriyle de akraba kılmıyor değildir, ki masallarda karşımıza çıkan bu figürler evrenseldir: “Aptal oğlan”, “aptal Hans” ya da tam bir anti-kahraman olup diğerlerinin tüm çabalarına karşın başaramadığı şeyi aptallığıyla başaran “Keloğlan” (Jung vd. 2013: 122).

Nasreddin Hoca'nın hilebaz yönünü kabul ettikten sonra onun nasıl bir hilebaz olduğunu ele alabiliriz. Hilebazın önemli özelliklerinden biri aptal olması, diğeri ise kurnaz olmasıdır. Karl Kerényi Nasreddin Hoca'yı kurnazlığının nerede bitip aptallığının nerede başladığını ve bu iki temel özellikten hangisinin ilk sırada olduğunu söylemenin imkansız olduğu bir figür ve bütün dünyada bilinen ve gülünen tipik bir kurnaz ahmak ya da hilebaz aptal olarak tarif eder (Radin vd. 1956: 180). Hilebaz

Nasreddin’de “kurnazlık ve aptallık ayrılmaz bir şekilde bir aradadır” (Radin vd. 1956: 180). Fakat onunki saf bir aptallık değildir. Saf görüntüsünün altında parlak bir kurnaz bulunmaktadır. O bu enerjisini gereksiz talepleriyle insani buuttan uzaklaşmış insanları tekrar insani boyuta çekmek için kullanır. “Kimi zaman fırkalarda Hoca kendini komik duruma düşürür. Bu durumu onun saflığına bölnlüğüne ya da aptallığına yormak yüzeysel bir yorum olacaktır. Hoca bu tip durumlarda kendi egosunu silerek karşısındakinin algı boyutunu yükseltmeyi dener” (Özünel 2008: 26). O tam bir Büyücüdür. “Hikâyet-i Naşreddîn bâ-Ruhbân-ı Bed-âyîn”de de Hoca’nın bu yönüne şahit oluruz. Hikâye şöyle vuku bulur: Germiyanoglu zamanında bir ruhban o zamanın alimlerine ve fazilet sahiplerine gelip “Üç sorum var, eğer cevap verecek olursanız dininize girerim” der. Bunlar ise bir yere toplanırlar fakat soruları cevaplamada aciz kalırlar. Böyle şaşkın şaşkın dururken tevfuk Nasreddin eşeğine binmiş o meclise çıkagelir. Bunlar da Nasreddin’i görünce ayağa kalkıp hürmet ve saygı gösterip ruhbanın sözünü ve sorularını anlatırlar. Nasreddin bunlara söz söylemeyi ve eşeğinden inmeyip ruhbanı “Sorunu sor, cevabın verilsin ve işin görülsün” der. Ruhban da ileri çıkıp “Yerden göğe neyin sesi yükselir ve yerin ortası neresidir ve sakalının kıllarının sayısı ne kadardır?” der. Nasreddin gülüp “Soru’n bu mudur? Öncelikle yerden göğe kadar benim eşeğimin sesi yükselir” der. Ruhban “Ne malum?” der. Nasreddin “Ben eşeğimi anırtayım, inanmazsan sen gökten çık dinle. Yerin ortası ise eşeğimin tam şimdi arka ayağının durduğu yerdir. Eğer inanmazsan uzun bir ip bul getir. Ayağına takalım. Ben burada durayım sen dünyayı çepeçevre dolanıp ölç. Sakalının kılının sayısı da tam eşeğimin kuyruğunun kılı kadardır. Eğer ona da inanmazsan bir kıl senin sakalından koparalım, bir kıl da eşeğimin kuyruğundan. O vakit anlaşılır ve gönlün mutmain olur” der. Nasreddin böyle deyince bu söz üzerine alimler birleşip ruhbanın üzerine hücum ederler. Ruhban bakar ki sakalı yolunur, şehadet getirip Müslüman olur ve o sapkınlıktan kurtulur. Hikâyede ruhbanın muhal şeyler sorarak alimleri köşeye sıkıştırmak istediğini görürüz. Nitekim istediğini de başarır. Alimler sorularını cevaplamada aciz kalırlar. Ruhbanda başkalarının aciziyetinden zevk alan kibirli bir ego bulunmaktadır. Bu da bu işlerin altında henüz kendisiyle yüzleşilmemiş bir hilebaz gölgenin var olduğunu göstermektedir. Hilebaz gölgesiyle yüzleşmiş Hoca’nın işi ise ruhbanı tekrar insani buuda indirmek olacaktır. Nitekim öyle de yapar. O da hilebaz ruhbanı onun silahını kullanarak cevap verir. Hile silahını... Ruhban cevabı muhal şeyler sorunca Hoca da ispatı muhal cevaplar verir.

Anlatıcı ses Hoca'nın bu hilesini benzer durumlar için kullanmak üzere dinleyiciye de salık verir.

‘ Arz olınsa dilâ bir emr-i muhâl
Bulmasañ kâşır olsa nuṭka mecâl
Ḳurtulam dir iseñ o töhmetden
Eyle ta‘ lîḳ bi'l-muhâl muhâl (109b)

Hoca'nın bu hilesi neticesinde ruhban aciz kalır ve bütüncül Büyücünün temsili Hoca'nın yol göstericiliğine teslim olarak hilebaz gölgesiyle yüzleşir ve Müslüman olur. Bu hikâyede Hoca'nın ruhbanın bilincini dönüştürücü ve zihnini ters yüz edici eylemine şahit oluruz. Böylelikle egosunun kibrinden dolayı düşük karakter özelliklerine sahip olan ruhbanın bu özelliklerini yükselttiğini müşahade ederiz.

3. 2. *KİTÂB-I HİYEL DE HİLEBAZ KRALLAR*

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere arketipler diğer arketiplerle ilişki içerisindeyler. Özellikle “hilebaz” arketipi bir gölge arketip olması dolayısıyla farklı arketiplerle bir arada bulunur. Hilebazın irtibat halinde olduğu arketiplerden biri de kral arketipidir.

Kral arketipi merkezi bir arketiptir. Düzeni, adaleti, cömertliği, lütufu, ihsanı, bereketi, doğurganlığı temsil eder. O düzen koyucudur, düzen sağlanmazsa meydan kaosa kalır. Kral düzeni yasalar aracılığıyla sağlar. Koyduğu yasalar ise kutsal kökenlidir. Kral bir nevi tanrının yeryüzündeki halifesidir. O aşkın olandan aldığı yasaları halkına aktararak kutsal ile ölümlüler arasında bir köprü oluşturur. Tarihte bilebildiğimiz kadarıyla ilk yasa koyucu kral Hammurabi'dir. O aşkın olandan aldığı yasaları halkına aktararak kutsal ile ölümlüler arasında bir köprü olmuştur. Moore ve Gillette Hammurabi'nin Baba tanrı Shamash'tan yasaları almasının bir temsili olan, üstünde Hammurabi'nin yasalarının yazılı olduğu parmak şeklinde bir sütunu kral enerjisinin “ilksel ve arketipik bir örneği” olarak verir:

Chicago'daki Oriental Institute Museum'da, Babil kralı Hammurabi'nin (MÖ 1728-1686) yasalarının yazılı olduğu büyük sütunun tam boy bir reproduksiyonu vardır. “Sütun”, dimdik duran dev gibi bir işaret parmağı şeklindedir ve sanki “Dinleyin! İşte bunlar! Bunlar her şeyin nasıl olacağını gösteriyor!” demektedir. Ve bu dev parmağın tırnağında, düşünceli bir şekilde sakalını sıvazlayarak erkek bilincinin en büyük sembolü (tanrıların kralı, güneş) yüce Baba tanrı Shamash'ı dinleyen Hammurabi'nin resmi vardır. Shamash Hammurabi'ye parmağın geri kalanında yazılı olan yasaları vermektedir. Bu parmağa eski halklar, Tanrı'nın iradesini kastederek “Tanrı'nın parmağı” demişlerdir. Yasaları alan Hammurabi'nin resmi, Kral enerjisinin insan

hizmetlisine, ölümlü krala; barış, sakinlik ve düzen vermesinin ilksel ve arketipik bir örneğidir (Moore ve Gillette 1995: 57).

Kralın özelliklerinden olan “aşkın” olandan alınan yasaların ölümlülere sunulması ve kutsal ile ölümlüler arasında köprü olunması fikri bizdeki padişahın Allah’ın gölgesi yani “zıllullah” olması anlayışını da akla getirmektedir. *Kitâb-ı Hiye*’de kral arketipinin temsilcileri olarak padişahlar İslami bir jargon üzerinden temsil edildiği için “zıllullah” kavramını açmak yerinde olacaktır.

Jung arketiplerin tüm dünyaya ait ortak bir bilincin ürünü ve evrensel olduğunu söyler. Farklı dönemlerde tarihteki çeşitli medeniyetlere baktığımızda kral arketipinin belli başlı özelliklerinin aynı olduğunu görürüz. Bunlardan bir tanesi kralın kutsalla olan ilişkisidir. “Zıllullah” tabiri de her ne kadar İslami bir terim gibi durmaktaysa da muhtevası sadece İslam’a özgü değildir. Onun benzerlerini eski Türklerde, Antik Yunan’da Çin’de vs. görürüz.

Eski Yunan’dan itibaren başlayan ve toplumların yönetilmesi ile ilgili ortaya atılan devlet ve hükümdar kavramlarının sonraki yüzyıllarda Hristiyan ve İslam dinlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte dinî bir nitelik kazandığı görülür. Bu süreçte filozoflar, devlet adamlarının hâkimiyetini meşrulaştırmak için dinî dayanakları ortaya koymakta ve bunun Allah’ın emri olduğunu söylemektedirler. Dolayısıyla başa geçen kişi, kendisine bu yetkinin bizzat Tanrı tarafından verildiği anlayışını kabul etmektedir. Bu durum bazen Çin Hanedanları’nda olduğu gibi, hükümdar için “*Göğün oğlu*”, “*Tanrı’nın oğlu*” halini almakta (Eroğlu 2003: 22).

Haldun Eroğlu Osmanlıdaki “zıllullah” anlayışının eski Türk hâkimiyet anlayışının bir tezahürü olduğunu söyler ve bu ikisi arasındaki ilişkiyi ise şu şekilde özetler:

Osmanlı devlet anlayışına göre, Osmanlı hükümdarının yüklendiği misyon “Padisâh-ı ruy-ı zemin zıllullah-i fi’l-arz” (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) biçimiyle eski Türk hâkimiyet anlayışı ve İslam geleneğinin tezahürüdür. II. Mehmed’den itibaren bu kavram Osmanlı kanunnamelerine de yansımış ve hukukî bir nitelikte kazanmıştır. Hükümdar, tahta geçtiği andan itibaren Allah’ın adaletini insanlığa dağıtan kutsal kişi kimliğini üstlenmiş olmaktadır (2003: 19).

Ahmet Yaşar Ocak, Tursun Beğ’in *Tarih-i Ebu’l-Feth* isimli eserinden “Güftar der zikr-i ihtiyac-ı halk be-vücut-ı şerif-i padişah-ı zıllullah” başlıklı kısmında Osmanlı padişahının zıllullah olmasının Hak Teala’nın mübarek lakabının semadan inzal etmesi olarak ifade edildiğini aktarır:

Din-devlet özdeşleşmesinin teorik çerçevesini, *Tarih-i Ebu’l-Feth* adıyla bilinen eserinde bir dereceye kadar Tursun Beğ bize sunuyor. Buradaki “Güftar der zikr-i ihtiyac-ı halk be-vücut-ı şerif-i padişah-ı zıllullah” başlıklı kısım dikkatle incelenmelidir. Burada görüldüğü üzere Osmanlı padişahı artık “Sultan-ı zıllullah fi’l-arz”dır ve “Hak Teala mübarek lakabın semadan inzal etmiştir” (1990: 192).

Bütünleşmiş kral sadece tebaasından sorumlu değil o Tanrı’nın yeryüzündeki bir elçisi olarak bütün insanlıktan sorumludur. Ona muhalefet bir nevi Tanrı’ya muhalefettir.

Zıllullah padişah da kral arketipinin İslami coğrafyada kutsalla bağlantılı bir görüngüsüdür. Özü evrensel kral arketipine dayanmaktadır. O şeytani kaosa karşı alemin nizamından mesuldür. Ahmet Yaşar Ocak'ın zıllullah padişahın vasıflarını anlattığı aşağıda alıntılanan metin bütüncül kral ile tam bir uyum içerisindedir.

Hilafetin Osmanlı din-devlet özdeşliğine iltihakı, artık olgunluk çağına yaklaşmış imparatorluğun hüviyetine yeni bir anlam kazandırdı. Osmanlı İmparatorluğu artık bütün İslâm dünyasının “en büyük devleti” sıfatıyla savunucusu ve Osmanlı halîfe-sultan'ı, “zıllullah fi'l-arz” olarak bütün Müslümanların tabii metbûu ve hamisidir. Bu nokta Osmanlı resmî ideolojisinin kendi gelişim süreci içinde ulaştığı en yüksek noktadır. Artık o kendisini bütün İslam aleminden sorumlu görmektedir; bunun için de hedefi *nizâm-ı âlem*'dir. Nizâm-ı âlem idealinin ana niteliği ise, mükemmelliğine inanılan bu nizamın “olabildiğince bozulmadan korunması”, bir başka ifadeyle değişmezlik'tir. Çünkü varılan bu en mükemmel nokta, aynı zamanda ister istemez bir de kutsallık kazanmıştır. Bu yüzdendir ki bu nizamın ihlali, hem “mükemmel”in hem de “kutsal”ın ihlali olacaktır (1990: 193).

Yukarıda anlatılanlarla paralel bir biçimde *Kitâb-ı Hiyel*'de de padişahın kutsalla ilişkisi ve zıllullah oluşu “Hâtır-ı şâhân tecellî cāmıdır/Her ne yüz gösterse Hâk ilhâmıdır” (94b), “Yir yüzinde zıll-ı Yezdân'dur bular” (94b) ifadeleriyle anlatılmıştır.

Kralın şeytani kaosun karşıtı olarak düzen koyucu olması ve düzeninin temelini ilahi yasaların oluşturmasının yanı sıra bir diğer işlevi de üretkenliğidir. Zira o ülkesiyle evlidir. Bu birliktelik de berekete, üretime dönüşür.

Her zaman için, kral'ın en üst düzenleyici / üretici edimi, ana kraliçe olarak imgelenen kendi ülkesiyle evlenmektir. Ancak onunla kurduğu yaratıcı ikili ilişki sayesinde krallığı için her çeşit cömertliği sağlayabilir. Bu asil çiftin görevi kendi yaratıcı enerjilerini çocukları aracılığıyla krallığa aktarmaktır. Krallık, merkezde bulunan asil üretkenliği yansıtacaktır. Bu merkeze yansıdığı sürece, evrenin tamamına da yayılmış olacaktır (Moore ve Gillette 1995: 64).

Kral aynı zamanda baba arketipinden de beslenir. O halkının babasıdır. Halkına lütuflarda bulunur. Lütfekar olması da kralın olmazsa olmaz özelliklerindendir. O halkının arasında adaleti sağlar, tebaasına hak ettikleri gibi davranır. Halkının kıymetini bilir ve onları gözeterek, anlayarak, dinleyerek, gözlemleyip gözetleyerek yapması gerekenleri yapar. İşi ehline verir, halkını onurlandırır, ödüllendirir, sevindirir.

Kral enerjisinin ikinci işlevi, antik kralların yeterliliği aracılığıyla üretkenlik ve yaratıcılık anlamına gelen doğurganlığın yanı sıra, lütufun da kaynağıdır. Lütf psikolojik veya manevî bir olaydır, iyi kral daima bir insan neyi hak ediyorsa onu söyler ve aksettirir. Bunu gerçek anlamda saraydaki dinleyicilerini görerek yani onları psikolojik anlamda fark edip, gerçek değerlerini bilerek yapar. İyi Kral, krallığındaki iyi adamları fark edip sorumluluk isteyen yerlere onları yerleştirir. Huzurundakileri,

sadece kendisini görmeleri için değil (gerçi kral, insanların içsel Kral enerjilerini taşıdığı oranda bu da önemlidir); onlardaki hayranlığı ve sevinci görmek, onları ödüllendirmek ve onur vermek için kabul eder (Moore ve Gillette 1995: 65).

Bütünleşmiş kralın olduğu yerde kaos yoktur; akıl, mantık, düzen vardır. Bereket, üretim, yaşam enerjisi, neşe, denge, tarafsızlık ve sağduyu vardır. Moore ve Gillette bütünsel Kral arketipini ve özelliklerini şu şekilde özetler:

Bütünsel Kral arketipi, düzen, akılcı ve mantıklı olma, erkek ruhuna bütüncülük ve bütünleşme sağlama gibi niteliklere sahiptir. Kaotik duygulanımları ve kontrol dışı davranışları dengeler. Denge ve toparlanma sağlar. Soğukkanlılık getirir. “Doğurganlığı” ve toparlayıcılığı sayesinde yaşamsallığa, yaşam gücüne ve neşeye aracılık eder. Süreklilik ve denge sağlar. İçsel düzen duygumuzu, var olma ve amaç sahibi olmanın bütünlüğünü, kim olduğumuzu bilmenin verdiği soğukkanlılık duygumuzu, dokunulmazlığımızı ve erkeksi kimliğimizdeki kesinliği korur. Dünyaya tarafsız, fakat saygılı bir gözle bakar. Başkalarını tüm zayıflıkları ve değerlilikleri ile görür. Onları onurlandırır ve yüreklendirir. Onlara rehberlik eder ve bütünsel varoluşları için yardım eder. Kıskanç değildir, çünkü Kral olarak kendi değerliliği içinde güvendedir. Kendimizdeki ve başkalarındaki yaratıcılığı ödüllendirir ve yüreklendirir (1995: 66).

Kral arketipi merkezi bir arketip olması özelliğiyle diğer arketiplerle de yakın bir ilişki içerisinde. Ülkesinin bekası tehlikeye girdiğinde onun Savaşçı enerjisini, bir başka hükümdarla savaşa girdiğinde sağlam stratejiler kurmasını sağlayan Büyücü ve Hilebaz enerjilerini görürüz. Ülkesinin varlığı, düzeni ve huzuru için onun daha birçok arketiple iş birliği yaptığına şahit oluruz.

Kral, düzeni tehdit altına girdiğinde, Savaşçı ile iş birliği içinde, gerektiği zaman saldırgan gücü de temsil eder. İçsel bir otorite gücüne sahiptir. Büyücü yönünün farkındadır ve bu derin bilgiyle hareket eder. Âşık yönü ile bize ve başkalarına sevinç verir. Bu sevinci, kendine özgü ödül sözleri ve yaşamımıza güç katan somut eylemler aracılığıyla gösterir (Moore ve Gillette 1995: 66).

Kitâb-ı Hiyel’de de anlatıcı, Hızır’ın dilinden kral arketipinin tam bir temsilcisi olan İskender Şah’a nasihat niyetiyle, iyi bir kralın olmazsa olmazlarını şu şekilde sıralar: İyi bir kral vazifeyi işin ehline verir, ehil olmayana ve kötü hasletleri bulunanlara ve hasebi nesebi olmayanlara memuriyet vermez. Memurlarının işlerini nasıl yaptıklarına vakıftır. Adildir, hak edene cezasını verir. Yasalarına uyulmasına emirlerinin tutulmasına azami özen gösterir ve en önemlisi de Hakk’ın rızasını kazanmaya çalışır.

Yâ Zü’l-karneyn evvelâ ehl-i hevâya manşib virmeyesin kâdr ü rif’ ate irgürmeyesin. Ehl-i hevâ zîrâ ‘ayş u nûşa meşğûl olur ve ol manşib mu’ attal kalur. *İkinci* tama’ kâra manşib virmeyesin. Tama’ belâsıyla manşibi akçaya şatar ‘ askere nâ-ehl kıtar. *Üçüncü* ehl-i ğaraza manşibuñ inanmayasın ve anı müstaķim şanmayasın. Ğaraż ile haķdan dönüp bâtıla meyl ider. Vilâyet harâb olup elden gider. *Dördüncü* ehl-i ğaźaba manşib virmeyesin ğaźab gelicek ‘ aķl gider. Haķdan çıkup bildüğün ider. *Beşinci* hasebi ve nesebi olmayanları vâlî kılmayasın edânî vü erâzili ilerü çeker kâdîmîleri girü deper. *Altıncı* tâze olanlara manşib virmeyesin. Kahr-ı dehri görmemiş ve ‘ âlemden habîr olmamışdur. *Yedinci* hâķim ü vâlî itdüğün kimesnelerün hâl-i mâ-fi’l-bâline muṭṭalî‘

olasın ve ne maķûle kimesnedür bilesin. Nā-ehle manşıb virüp rif‘ate irgürmeden şaķınasın. *Sekizinci* birkaç kimesne bir kimseden şekva itseler sözlerine i‘timād idüp ‘uķûbetinde ta‘cıl itmeyesin. Cāyiz ki haķ ol ıarafda olup ittifaķ idüp ğaraż ile gelmiş olalar seni vebāle koyalar. Sırrın aķvāllerin tecessüs itdürüp zālīm olanların haķķından gelesin. *Toķuzuncı* re‘āyā vü ‘askerünün ve ümerā vü çākerünün senden ħavf u ħaşyetleri ve ğaybetünde emrüne itā‘atleri ne veche üzerinedür bilesin. İstihķāķlarına göre cezasın kılasın. Şehlerin şehliĝi gönderdüĝi emrün icrāsından ve yasaĝı tutulduĝı ħükmünün ibķāsındandır. Eger bu pendlerüm ile südmend olasın maşrıķdan maĝribe ħükmün güneş gibi revān olup Haķķ’ın rızasın bulasın” (48a-49a)

*Kitāb-ı Hiye’*de Şehzade Mustafa’nın başından geķen bir hadisenin anlatıldıĝı “Ĥikāyet-i Sultān Muştafā bin Süleymān Ĥān ‘aleyhime’r-raĥmete ve’l-ĝufrān bā-Ĥāce-i Şāhib-māl u Kār-dān” başlıklı hikāyede ise Şehzade Mustafa üzerinden iyi bir kralın bütün özellikleri şu şekilde sıralanır: Yeryüzünde Allah’ın gölgesidirler yani “zıll-ı Yezdān”dırlar, “sāhib-i ‘adl u siyaset”tirler. “‘Ālim-i ‘ilm-i feraset”tirler. (Metinde “feraset” çoĝu yerde hile ile eş anlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla aynı zamanda hile ilminin alimidirler yani “hilebaz”dırlar.) Son olarak da “menba‘-ı luţf-ı firāvān” yani lütuf kaynaĝıdırlar.

Ĥatır-ı şāhān tecellī cāmıdur
Her ne yüz gösterse Haķ ilhāmıdur
Şāhib-i ‘adl u siyāsetdür bular
‘Ālim-i ‘ilm-i ferāsetdür bular
Yir yüzünde zıll-ı Yezdān’dur bular
Menba‘-ı luţf-ı firāvāndur bular (94b)

3. 2. 1. *Kitāb-ı Hiye’*de Bütüncül Kral Örnekleri

Çalışmanın bu kısmında *Kitāb-ı Hiye’*de negatif yönlerinin içsel enerji ve Benlik gücüyle birlikte kendisinde mahsur kaldıĝı hilebaz gölgesiyle yüzleşip onun içsel enerjisini ve gücünü açığa çıkartarak olumlu yönde kullanan *bütüncül* kral arketipi örneklerini ele alacağız.

*Kitāb-ı Hiye’*de “hilebaz” enerjisini kullanan *bütüncül* kralı ilk olarak “Tenkûl-i Gürcî” kıssasında görürüz. Hikāyede Dara oĝlu Dârâb saltanatını İskender Şah’a bırakarak fani dünyadan göçmüştür. Tenkûl-i Gürcî İskender’in Medayin tahtına çıktığını duyunca bu durumu hazmedemez ve hâkimiyeti altında bulunan topraklardan asker toplar. Kardeşi ve birkaç başka hükümdar ile bir olup askerleri birleştirerek İskender’in ordusu üzerine yürürler. Bu durumda İskender Şah’ın ülkesinin düzeni, bekası tehlikeye girmiştir. Kaotik bir durum oluşmuştur. Zira kralın kontrolünün dışında kalan her şey ise kaotik ve şeytanîdir.

Kral “merkezî arketip” tir. Kutsal Çocuk gibi, iyi Kral da Dünyanın Merkezidir. Eski Mısırlıların ilksel Tepe dedikleri merkezî konumdaki dağda bulunan tahtında oturur. Ve tüm evren, bu merkezî yerden krallığın en uzak noktalarına doğru geometrik bir biçimde yayılır. “Dünya”, Kral tarafından düzenlenen ve yönetilen (organize) geçekliğin bu bölümünün adıdır. Onun etkisinin sınırları dışında kalan her şey, evren dışıdır, kaostur, şeytanîdir ve dünya dışıdır (Moore ve Gillette 1995: 55)

“Tenkûl-i Gürcî” kıssasında da düzen bozucu, kaos yaratıcı Tenkûl “merd-i nâ-ma‘kûl” (10b) yani makul olandan uzak ve “Şeytan askerli” Tenkûl-i Şeyâtin-sipâh (13a) olarak tasvir edilir. Düzensizliğin, kaosun, mantıksızlığın tam bir temsilidir. Fakat bütünleşmiş “kral” arketipinin tam bir temsilcisi olan İskender Şah bu düzensizliğe izin vermeyecek ve görevini yerine getirip ülkesini koruyacak ve düşman askerine aman vermeyecektir. İskender Şah bu kaotik durumu çözmek adına sadece kendi fikrinin peşinden gitmez. Bütünleşmiş bir krala yakışır bir şekilde mantığını kullanır ve etrafındaki akıl sahipleri ile istişare eder. İstişare ettiği kişiler içlerindeki “hilebaz” gölgeleriyle yüzleşmiş ve ondaki Benlik enerjisini ve içsel gücü açığa çıkarıp olumlu yönde kullanma yolunu seçmiş hasılı Jung’un tabiriyle “bütünleşmiş” Büyücü arketipinin temsilcileridirler. Bütünleşmiş Büyücünün vazifesini yerine getirerek İskender’e yol gösterirler. İskender de “bütünleşmiş” bir kral arketipinin temsilcisi olarak onların sözlerine itibar eder. Hep birlikte en az zararla işin içinden çıkmak için bir plan yaparlar. Bunun için de ihtiyaç duydukları şey “hilebaz”ın enerjisinden başka bir şey değildir. Onlar da gölgelerindeki hilebaza uyup akıllarını kullanarak hile yolunu seçerler. Nitekim askerinin helak olmasını istemezler.

Ol gün dīvān olup şağır ü kebîr ve ğanî vü fağır İskender Şāh divanına hazır oldılar. Bir yire cem‘ olup müşāvere kıldılar. Āhîr tedbîri bunun üzerine muḳarrer itdiler ki “Yüz toḳsan biñ er ile muḳābele idicek ‘askerden çok kimesne helāk olur ‘ākîl oldur ki hîle ile düşmene zafer bulur” (11a).

Zira İskender gücünü gereksiz yere kullanmak ve askerlerini boş yere öldürtmek taraftarı değildir. Zulmün değil bütünleşmiş bir krala yakışır bir biçimde adaletin peşindedir. Bu nedenle kaba kuvvete değil hileye başvurur. Hile akıllı bir kralın elinde yıkıma değil, daha az zayıyata sebep olur. Burada başvurdukları hile “görüntü yaratma”dır. Nitekim görüntü yaratma hilebazın önemli enerjilerinden biridir. Hilebaz,

“Görüntü yaratmada ve sonra bu görüntüleri bizlere ‘satmada’ ustadır. İnsanları kendisine inandırmak için kandırır ve sonra ayaklarını kaydırır. Ona inanmamızı, güvenmemizi sağlar ve ardından bize ihanet eder. Sonra da acınası durumumuza güler. Balta girmemiş bir ormandaki cennete götürür bizi, ama sadece bir siyanür şöleni sunmak için” (Moore ve Gillette 1995: 29).

Burada İskender de hilebazın bu enerjisini kullanır fakat amacı eğlence ya da yıkım değildir. Aksine askerin helakını önlemektir. Bu nedenle İskender Gürcü askerinin saldıracağı gün, çadırların, değerli eşyaların bir kısmını döküp saçar. Çadırları kurulu, tencereleri ocak üstünde bırakır. Korkudan dehşete düşüp gözleri korkmuş da eşyalarını almaya fırsat dahi bulamadan yenice kaçmışlar gibi gösterip bir tarafta pusuya yatarlar.

Gürcî ‘askeri irişecegi ve ‘askere girişecegi gün çadır u nefāyis ü emvāl ve esbāb u ḥasāyis-i eşkālūn ba’ zısın döküp saçup çadırlar ḫurulu ḫazgān u ṭancıralar urulu ḫalup daḫı henüz kaçmış ḫavf u ḫaşıyetden ve ra‘b u hirāsetden esbābın alup gitmege ḫudreti ḫalmayup saçmış gibi biraḡup anlar daḫı bir cānibde pusuya girdiler (11a-11b).

Korkup kaçmış görüntüsü yaratıp Gürcü askerini pusuya düşürürler. Zira Gürcü askeri de eşyaların ve çadırların durduğuna aldanıp İskender askerini yatıyor sanır. Bir bir çadırlara girerler. Onların ardından İskender askeri bir bela gibi pusularından çıkarak Gürcü askerine saldırırlar. İskender’in ordusu Tenkûl’ün ordusuna galip gelir ve Tenkûl de kaçmayı seçer. İskender’in askerleri Tenkûl’ü ve beraberindeki ekabirini yakalayıp esir eder. İskender tam bir kral gibi davranmıştır ve askerini az zayıatla savaştan çıkarmış hem de topraklarını korumuştur. Ülke halkını bu kaotik ortamdan kurtarmış, düzene yönelik tehditti ortadan kaldırmıştır. Üstelik kazandığı zaferle de böbürlenmez zaferi nasip edenin Hak Teala olduğunu bilir ve “Hak Teâlâ bize fırsat verdi, yardım etti, iktidar ve devlet nasip etti. Askerimiz düşman askerini yendi” diyerek bunu da dile getirir: “İskender Şāh daḫı vüzerāsına ve sāyir ümerasına eydür “Ḥaḫ Subḥānehü ve Te‘ālā bize furşat u nuşret ve miknet ü devlet rûzî ḫıldı. ‘Askerimüz düşmen ‘askerine zafer buldı” (13a-13b). Nitekim *bütüncül* bir kral Hak’tan aldığını halka verir ve kutsal ile tebaası arasında bir köprü gibidir.

Kral kutsal Dünyanın (Kral enerjisinin bulunduğu dünyanın) bu dünyaya aktığı, yeryüzüne ait bir geçittir. Hammurabi’nin Shamash’ın önünde duruşunda olduğu gibi, kutsal olan ve ölümlü olan arasında bir arabulucudur. Yaşam gücünün insan dünyasına akmasını sağlayan ana damardır. Çünkü, krallıktaki her şey -tüm tahıllar, sürüler, insanlar ve kadınlar- her şey onundur; krallık varlığını ona borçludur, o merkezdir (Moore ve Gillette 1995: 64).

İskender Şah savaşın sonrasında da tek başına hareket etmez. Esirlere ne yapılması gerektiğini bütünleşmiş Büyücü arketipin temsilcileri olan Eflatun, Sokrat gibi vezirleriyle istişare eder. Eflatun, Sokrat, Hipokrat esirlerin hepsini öldürmesini zira fırsat bulursa düşmanın kendisine aman vermeyeceğini söylerler. Aristo ise hepsini öldürmenin adalete ve yiğitliğe sığmayacağını söyler. Yaşlıları öldürüp gençleri onların yerine atamasını tavsiye eder zira ağaç yaş iken eğilebilir fakat yaşlı ağaç

kesilmeye mahkumdur. İskender Şah’a büyücü arketipinin iyi bir temsilcisi olan Aristo’nun tavsiyesi daha makul gelir ve onun dediği yoldan gider. Zira iyi bir kral cezayı azaltır, ödülü çoğaltır. Kral enerjisi bunu gerektirir. “Antik mitlerde, ‘halkının çobanı’, ‘bahçıvan’ ve krallıktaki hayvan ve bitkilerin koruyucusu olarak dile gelen bu enerjidir. Herkes için insan haklarını otoriteyle, açıkça ve sakın bir şekilde savunan sestir. Cezayı azaltan, ödülü çoğaltan bu enerjidir” (Moore ve Gillette 1995: 67).

Bütünleşmiş kralın arketipik bir örneği olan İskender Şah’ın imtihanı Tenkûl ile bitmez. Onun hâkimiyetinde olmayan, dolayısıyla kaosa sebebiyet veren yedi kale daha vardır. İskender Şah öncelikle sulh yoluna gider ve bunlara hâkimiyeti altına girmelerini bildiren mektuplar gönderir. Zira kral önce “sulh” yoluna gidendir. Kral enerjisi bütün insanlık ve doğa için düzen, barış ve denge ister. “Bu enerji, bütün insanlar için -sadece insanlar için değil, çevre ve doğal dünya için- düzenli bir büyüme, beslenme, barış ve denge ister. Kral tüm evreni (krallığını) gözetir ve insan toplumunun olduğu kadar doğanın da hizmetindedir” (Moore ve Gillette 1995: 67). Fakat bu yedi kalenin hâkimleri kötülükleriyle meşhur insanlardır. Reayalarının üzerine zulüm elini uzatıp diktatörlük başını kaldırmışlardır. “Re‘ âyâları üzerine dest-i zulmi dırâz ve gerden-i sitemi firâz itmişlerdür” (17b). İskender Şah’a kalelerini vererek itaat etmeyi seçmezler ve onun topraklarında ayırık otu gibi durmayı tercih ederler. Ama bütüncül bir kral buna izin veremez. Dünya halkının huzuru ve düzeni için bu uyumsuzluğu ve kaotik durumu gidermelidir. Onların zulüm ateşini adaletin suyuyla söndürüp yerlerine kullarından adil kimseleri getirmelidir, dünya halkına adaletin gölgesini sunmalıdır. O kötü işler yapan kale hâkimlerinin hadlerini bildirmeye ve kötülüklerinin kökünü kurutmaya niyet eder. “İskender Şâh nâmeden bu haberi gûş idicek deryâ-yı ğayreti cûşa ve hûn-ı şecâ‘ ati hûrûşa gelüp tebâr-ı hârzâr-ı bed-girdârı ve ol kılâ‘ -ı heft-i gerdûn-vağârı kal‘ u kam‘ itmege ‘an-şamîmi’l-fu’âd ve hûlûşî’l-i‘ tîkâd ‘azm ü cezm eyledi” (15a).

İskender Şah ilk olarak Tekrît Kalesi’ne sefer düzenler. İlk önce yine sulh yoluna gider ve kalenin hâkimi İtfan’a kaleyi teslim etmesi için elçi gönderir. Fakat İtfan hiç oralı olmaz. İskender Şah aklını kullanıp yine hile yoluna başvurur. İskender Şah henüz Tekrît Kalesi’ne sefer düzenlemeden önce Allah’ın keremiyle bir rüya görmüştür. Nitekim o bir nevi Hakk’ın dünyaya adalet tecellisidir. Kutsal olanın desteği arkasındadır. Hak’tan aldığını halkına verecektir. Bu rüyasını Aristo’ya yordurmuş

olan İskender Şah'ın o tabir aklına gelir ve Tekrît Kalesi'ni Dârâb'dan kendisine intikal eden mal sebebiyle alacağını anlar. Bu malları kullanarak İtfan'a bir oyun oynamaya karar verir. Burada kralın hilebaz enerjisi yine iş başındadır. Aristo'ya "Yâ Rostetâlis ben gördüğüm vâkı' a ta' bîri üzre ben bu al' ayı Dârâb'dan intikal iden māl sebebiyle alıсарum ve 'İtfân diyen altabân-ı cihāna neler ılıсарum sen seyr eyle" (19a) der. Oyunda başvuracağı yöntem ise yine hilebazın "görüntü yaratma" enerjisidir. Sezgileri kuvvetli ve kurnaz hilebaz kral İtfan'ın mala mülke meylini fark eder. Hemen emreder, yüz kırk çift sandığa mal koyarlar. Develere yükleyip kalenin karşısında bir yere götürürler. Etrafını çevreleyip otururlar. Tek tek çıkarıp saymaya ve tüccarlar gibi mallarını yaymaya başlarlar. Öyle ki kale halkı uzaktan görüp, "Acaba bunun amacı ne?" diye birbirlerine sorar. Sonra İskender Şâh adamı Süheyl'i yine Atfân'a gönderir ve İtfan'dan kaleyi kendisine satmasını, bu mallarla birlikte istediğı İskender Şah memleketini almasını ister. İtfan sevincinden külahını göğе atar. Hilebaz kralın yarattığı görüntüye aldanıp İskender Şah'ın gösterdiği malı mülkü develere yükletip kalesine göndermesini, onun ardından kaleyi şaha teslim edip malını mülkünü toplayıp gideceğini söyler.

Māla meyli ğālip ve menāle hayli rāğıp olup Süheyl'e eydür "Eger İskender Şâh bizden bu al' ayı şatun almak ve biz gidüp kendü almaq murād idinürse gösterdüğü mālı ve arz itdüğü menāli yine şanduklara koyup üzerinden perdelerin şoyup bād-pā develere ve bār-keş māyelere tahmīl idüp al'ama göndersün ğavğadur işlāha döndersün. al' adur ben dahı aa teslim idüp māl ü menāl ve raht u eşālüm içinden alup gideyin. Behāsi baa deden şonra urı al' ayı n'ideyin" didi. (19b: 6-13).

İskender bu haberi duyunca hemen emreder o malı gizlice çadırlara çekerler. Her sandığa bir cihan kahramanı koyup develere yüklerler. Şah sandıkları Süheyl'e teslim edip kaleye gittiğı vakit sandıkları İtfan'a teslim ederken tozlarını silkeler gibi yapıp sandıklara hafifçe vurmasını tembihler. O sandıklara vurduğı vakit işareti alan askerler sandıklardan çıkıp İtfan'ın işini bitirecektir. Süheyl sandıklarla kaleye girer. Bu tarafta ise İtfan başka bir oyun peşindedir. İskender Şah'ın mallarına el koyup kaleyi de vermeme niyetindedir. Kendince İskender Şah'ı tuzağı düşürdüğünü düşünür. Süheyl'e İskender Şah'ın nasıl da bilgisiz, cahil biri olduğunu söyler. Eğer akıllı olsaydı onun hilesine aldanmayacağını ve o daha kalesinden çıkmadan bunca malı ona teslim etmeyeceğini anlatır. İtfan'da da yoğun bir hilebaz enerjisi görürüz fakat o henüz hilebaz gölgesiyle yüzleşip bütünleşememiştir. Hem aldatmaca peşindedir hem de büyük bir kibir içerisindedir. İskender Şah ile kibirli bir şekilde dalga geçer, onun cahil, akılsız biri olduğunu düşünerek onu küçümser. Başkalarını

hor görmek ve küçümsemek de tipik bir hilebaz özelliğidir. “Karakteristik olarak kendini beğenmiştir ve sık sık kurumlu bir sırıtma takınır yüzüne. Çoğunlukla konuşmaları yönlendirir, dostça sohbetleri, tartışma veya derse dönüştürür. Kendisinin bildiklerini bilmeyenleri veya farklı düşünenleri aşağılar” (Moore ve Gillette 1995: 30). Başkalarını önemlilik veya bilgi açısından hor görür (Moore ve Gillette 1995: 30).

‘İtfân şād u ḥandān Süheyl’e eydür “Pād-şahuḡuz nesne bilür kişi degül imiş. Yidi iḡlîme bu ‘aḡl-ıla mı şāhlıḡ rub’-ı meskûna bu fîkr-ile mi şehinşāhlıḡ itse gerekdür. Eger ‘aḡldan anuḡ behresi ve derûnında zehresi var imişse ‘aḡlı başına yār imişse benüm dūrûḡ-āmîz ve siḡr-engîz kelāmuma i’timād idüp ḡal’amdan ṡaşra çıḡmadın ve ḡişārımı temelinden yıḡmadın bu ḡadar mālî ḡal’ama gönderür midî? Ben ḡod ölmeyince ḡal’amı kimseye virmezsin. Dest-i nā-maḡremi zeyl-i vuşlatına irgürmezsin diyü” bî-ḡad lâf urdı (20a).

Onda da hilebaz enerjisi hâkimdir fakat salt hilebaz enerjisi işe yaramaz zira o bir gölge arketiptir. Sadece gölgesinin tesiri altında kalan birey ise kötü olmaya, gülünç duruma düşmeye mahkumdur. Nitekim hilebaz gölgesiyle yüzleşip bütünleşememiş, ondaki enerjiyi doğru bir şekilde kullanamamış İtfan’a da öyle olur. İtfan İskender Şah hakkında böyle hadsiz laflar edince Süheyl sandıklara nazikçe vurur. İşareti alan yiğitler sandıklardan bir bir çıkar ve İtfan’a aman vermeyip bağlarlar. Ayak direyenleri oklayıp kılıçtan ve mızraktan geçirirler. İtfan’ı da önlerine kâtip İskender Şah’ın huzuruna getirirler ve idam meydanına yatırır. İskender Şah’ın emriyle kalesinin kapısına asıp murdar leşini kurda kuşa yem ederler. Kalede olan hazine ve defineleri zapt ederek kaleyi yakıp tarumar ederler. Asıl İtfan’ın kendisinin akılsız ve beceriksiz olduğu ortaya çıkmıştır; ava giderken avlanmıştır. Halbuki onda da hilebaz enerjisi mevcuttur fakat bu gölgesiyle yüzleşip bütüncül bir kral olamadığı için ilahi destek onun arkasında değildir. Zira o kötü işler yaparak halkına zulmetmektedir. İyi bir yönetici olmanın özelliklerini taşımadığı için de hilebaz enerjisi ona kurnazlığın getirdiği bir zaferi sunmaz aksine bu enerji onu gülünç duruma düşürür. Nitekim gülünçlük ve aptallık da en az kurnazlık kadar hilebazın özelliklerindendir. Hilebaz’da “kurnazlık ve aptallık ayrılmaz bir şekilde bir aradadır ve bu zorunlu birliktelik mitolojide daha açık görülür” (Radin vd. 1956: 180).

Hasılı İtfan’ın İskender Şah hakkında söylediği şeylerin doğru olmadığı hikâyenin sonunda ortaya çıkar ve asıl akılsızın kendisi olduğu anlaşılır. O gölgesinin esiri olmuş bir zavallı olarak gülünç bir duruma düşer, beceriksizce hareket eder. Nitekim hilebaz “birçok bakımdan hayvanlardan daha aptaldır ve bir gülünç beceriksizlikten diğerine düşer. Aslında kötücül olmamasına rağmen, bilinçsizliği ve alakasızlığı yüzünden çok

fena şeyler yapar” (Jung vd. 2013: 129). Zira ilahi destek de onun arkasında değil tebaasına ve insanlara zulmetmeyen, onlara adaletle muamele eden İskender Şah’ın arkasındadır. Fakat İtfan bunun farkında değildir. O bön bir hilebazdır.

Tekrît Kalesi’nden sonra İskender Şah’ın hedefi Mardin Kalesi ve kalenin sahibi Maryân olur. Yine tek başına hareket etmez, akıl sahipleri olan vezirleriyle güzelce istişare eder. Vezirlerinden Eflatun yine aynı usulle sandıkların içerisine adam koyarak Maryan’a gitmeyi ve İskender Şah’ın Azerbaycan’a giderken mallarını kendisine emanet bırakmak istediğini iletmeyi teklif eder. Büyücü arketipinin klasik bir temsili olan Eflatun’da yine hilebazın “görüntü yaratma” enerjisini görürüz. İskender Şah’a bu fikir pek makul gelir ve Eflatun’un dediği gibi yaparlar. Maryân bunlara aldanıp “bu hîle nîrengine mağrûr ve efsûn u rengine memkûr” (21a) olur ve sandıkları kalesine alır. İtfan’ın başına gelenler onun da başına gelir. Zira o da İtfan gibi gölgesinin tesirinde kalmış zalim bir kraldır. Daha önce kaleyi kalenin asıl varisi Firdevs Şah’ın elinden almıştır. İlahi adalet zıllullah kral İskender Şah üzerinden tecelli eder ve zalim Maryân Firdevs’e ettiğini bulur. Daha sonra bütüncül kral arketipinin tam bir temsilcisi olarak İskender Şah kaleyi yine asıl varisine teslim eder. “Meger Firdevs Şâh dirler idi qadîmî ol vilâyetüñ şâhı ve ezelden ol burcuñ mâhı oğullarından olup ol vilâyet anuñ elinden gitmiş ve çarh-ı sitemkâr niçe zulm itmiş idi. Ol kimesneyi getürdüp ol vilâyeti yine aña ısmarladı” (21b). Zira o tüm insanlığın ve doğanın hizmetine kendisini adamıştır. Hak’tan aldığını halka vermekle memurdur. Bu kıssada da İtfan’ın kıssasında olduğu gibi ilahi yardımın zalim kraldan yana olmadığını onun hilebaz enerjisinin saadetinin kısa sürdüğünü görürüz. Firdevs’e zulmedip kalesini elinden alarak “hilebaz”ın yıkıcı enerjisini kullanmıştır fakat gölgesi ile yüzleşip bütüncül bir kral olamadığı için yıkımdan sonra yapım gelmemiştir. Gölgesinin tesirinden çıkamamış, içinde barındırdığı yıkıcı enerjinin tesiriyle kendisi de yıkıma mahkum olmuştur. Zira ilahi destek daima iyi kralın yanındadır. Maryân’ın düştüğü durumu müellifimiz şu şiirle anlatır.

Dilâ n’itdi felek gör Mâryân’a
Ki oldı gelmedük gibi cihâna
Bugün Firdevs’e itdüğini buldı
Yirine yine geldi hâkim oldı (21b: 12-15)

İskender Şah Mardin Kalesi’nden sonra Pûlâd Kalesi’ne yönelir. Kalenin hâkimi Musullu Şimlâk’tır. Asi, dik başlı ve açgözlü birisidir. Ayrıca oldukça “fitne-engîz ve kıttâl u hûn-rîz kişi”dir (9b). Hilebaz gölgesinin esiri olmuş, onunla yüzleşememiş,

olgunlaşmamış bir kral örneğidir. Hilebazın tipik özelliklerini taşır. Güçlüye -bu durumda İskender Şah'a- karşı zafer kazanmak için kurnazlığını kullanmak ister. Açgözlüdür, iştahının adamıdır. Fırsatçıdır. Nitekim hilebaz,

güçlüye karşı zafer kazanmak için kurnazlığını kullanan zayıf bir karakterdir. Hilebazlar iştahlarının adamlarıdır hem gastronomik anlamda hem de cinsel anlamda. Zıtlıklar yumağıdır: aptal ama zeki; sorumsuz ama insanlığın varlığından sorumlu kültür kahramanları, açgözlü, erotik, ikiyüzlü (Griswold 1983: 669).

İskender Şah daha önceki iki kale hâkimine uyguladığı hileyi biraz değiştirerek Şimlak'a da uygular. İçindeki Büyücü enerjisiyle iyi bir gözlemci olan İskender Şah Şimlak'ın mala meylinin farkındadır. Şimlak açgözlülüğü ve fırsatçılığı yüzünden hemen kanar ve diğer iki kale hâkimiyle aynı akıbeti yaşar. Hileye gelince, İskender Süheyl'i yine adam dolu sandıklarla Şimlak'a gönderir. "Ben İskender'in dünyadaki yoğu varı olan, hazinedarıym. Tekrît ve Mardîn kalelerinden aldığı hazine ve defineleri develere yükletip beni Medâyin'e gönderdi. Ben ise İskender'in bazı uygunsuz işlerine ve bazı hoş olmayan sözlerine incindim ve kaçtım. Bu kadar mal ve mülk ile sana sığındım. Eğer beni kabul edip kaleye alırsan ve İskender'den kurtarabilirsen malın yarısı senin olsun ve kalan ömrümü senin hizmetinde geçireyim" demesini ister.

'Ben İskender hazinedârı ve kârgâh-ı cihânda yoğ u varıyam. Tekrît ü Mârdîn kal'alarından aldığı hazâyin ü defâyini kıtâr u mihâra çeküp beni Medâyin'e gönderdi. Ben isem İskender'ün ba'zı nâ-şâyeste ef'âline ve nâ-pesendide aqvâline incinüp andan yüz döndürüp kaçdım. Bu kadar mâl ü menâl ile şağa şıgınu geldim. Eger beni kabûl idüp kal'aya alırsañ ve İskender'den kırtarı bilürseñ mâlun nısfı senün olup bâkî 'ömrüm hizmetünde geçürem' di (22b).

Süheyl İskender'in dediği gibi yapar. Şimlâk duyunca sevincinden havalara uçar. İskender el aleme ettiğini buldu, hazinesi de bana kaldı diye düşünür. Malları aldıktan sonra Süheyl'i de kaleden atmayı planlamaktadır. Kötü kral olan Şimlak iyiliğe, adalete değil; şerre ve haksızlığa meyleder. İskender'in malına adil olmayan bir şekilde sahip olabileceğini düşünür. Fakat ilahi desteği de arkasına almış iyi bir kral olan İskender Şah yeryüzündeki bu haksızlığa müsaade etmeyecektir. Kurduğu plan işler ve hilebaz gölgesinin tesirinden çıkamamış Şimlak açgözlülüğünün cezasını çeker. Bu durumu müellifimiz şu şekilde dile getirir.

Ṭama' dan gör ne aşşı itdi Şimlâk
Lecâcet menba' ı ol merdüm-i 'âk
Ki virdi mâl ucından kellesini
Ṭuyamadı Sikender tellesini
Ṭama' lu kimse oyunda ütilür
Ḥayâl-bâzı kuşun evvel tutilur
Ṭama' üç harfdür içi anun boş

Eli boş olur olsa kim aña tuş (23b)

Pûlâd Kalesi'nden sonra İskender Şah'ın hedefi Şeşter Kalesi'dir. Fakat işi bu sefer hiç de kolay olmayacaktır. Zira karşısında hilebazlıkta cihana nam salmış Irâkî durmaktadır. Irâkî önceki kale hâkimlerinden farklı olarak hilebazın gülünç, beceriksiz, açgözlü ve saf olma gibi vasıflarından uzaktır. Hilebaz gölgesiyle yüzleşip olgunlaşmaya yakın bir yöneticidir. Nitekim hikâyenin sonunda gölgesiyle yüzleşip bütüncül bir kral arketipinin temsilcisine dönüştüğünü görürüz. Hikâyenin başlarında Irâkî, zıpır bir hilebazdır ve henüz çok gençtir. Anlatıcı onu “Zuhal-çeşm ve Mirrîh-ı şîş al ağız ve kara yağız bir nev-cüvân u fitne-i zamân oturmuş perde-i âdâbı ve burka[‘] -ı hicâbı yüzden götürmüş” (25a) bir hilebaz olarak betimler. Onu alt etmek hiç de kolay olmayacaktır. Zira ““ Irâkî cihânun[‘] ayyarı ve zamânun[‘] tarrârıdır” (24a-24b) Müellif hilebaz Irâkî'yi şu şekilde tasvir eder:

Hîlede İblîs alur andan sebak
Mekr destânından anuñ bir varak
Beyzasını zâğun altından çalar
‘ Âlemi galbır-ı sihr-ile eler
Bir külâh altına girse şaklanur
Bâcdâr-ı dehre şanma haklanur
Burc-ı gerdûna kemend-ile çıkar
Hîle vü efsûn-ile dehri yıkar
Mezra[‘] -ı gerdûna tuğm-ı sihr eker
Şakızı müy-ile ağızdan çeker (24b: 2-6)

İskender Şah'ın veziri Bihruz, Irâkî için İskender Şah'a havada karada yaşayan kurdun kuşun bunun şerrinden tam manasıyla korktuğunu, Irâkî'nin hileye aldanacak ve yalana kanacak birisi olmadığını söyler ve İskender Şah'a ya bununla hoş geçinip yüzüne gülmeyi ya da bu işi tamamen bırakmayı tavsiye eder. “Şöyle kim berr ü baħrde sâkin olan murğ u mâhî bunun şerr ü şûrından kemâhî havf iderler. Bu hîleye aldanur ve efsâneye inanur kimesne degüldür. Meger bunun ile müdârâ veyâ terk-i da[‘] vâ idesüz didi” (24b). İskender Şah gafil bulunur ve Bihruz'un sözlerine pek kulak asmaz ve hilebaz gölgesinin kibrine yenik düşer. Bu gafletin ve bildiğini okumanın cezasını ileride çekecektir. Kendince önceki kale hâkimlerine uyguladığı hileyi Irâkî'ye de uygulamak ister. Brütüs'e altın işlemeli bir hilat ve murassa bir kemer verir ve elçi olarak Irâkî'ye gönderir. Brütüs'ten Irâkî'ye kendisinin Irakeyn'e, Hemedan'a ve Dergüzin'e gitmekte olduğunu, ağır eşyalarını ve hazinesinin bir kısmını Irâkî'ye emanet bırakmak istediğini söylemesini ister. Brütüs İskender'in dediği gibi yapıp Şeşter Kalesi'ne gelir. Irâkî'yi ve askerlerini görüp heybetlerinden dehşete kapılır ve Irâkî'nin önünde başını yere koyar. Irâkî İskender'in vezirlerinden tedbir ehli bir pîrin

kendisine haddinden fazla hürmet gösterdiğini düşünüp şüpheye kapılır. İçinden “Eğer bu kişi bana hayırlı bir iş için gelse bu şekilde ayaklarıma kapanıp bu şekilde konuşmazdı. Zamanla asıl niyetine ve haline vakıf olayım” diyerek beklemeye başlar. Daha sonra Irâkî’nin sorması üzerine Brütüs İskender Şah’ın söylediklerini kendisine aktarır. Irâkî Brütüs’ün aktardığı maksadın akla uygun olmadığını görür. Zira bir padişahın düşmanın üzerine gidip sefere çıktığı vakit mal ve eşyaları koyup gitmez. İskender’in hile ile kalesini elinden alıp vilayetine hâkim olmak istediğini anlar ama bilmezden gelir. İskender’in talebini kabul ettiğini söyleyip Brütüs’ü İskender’e geri gönderir. Brütüs içi adam dolu sandıklarla tekrar kale kapısına gelir. Irâkî ise kendisiyle beraber olan küçük büyük bütün askerini savaş elbiseleriyle ve savaş teçhizatıyla donatıp kale kapısının içinde hazır beklettir. Daha sonra kale kapısını açıp Brütüs’ü içeriye alır. Brütüs durumu görünce korkudan ödü patlar. Irâkî ferasetle Brütüs’ün korktuğunu bilip “Yâ Brütüs git bu sandıkları benim saraya götür. Nereyi istersen oraya koysunlar” der. Brütüs sandıkların önüne düşüp sarayın kapısına varır. Irâkî sandıkların kilitlerinin olmadığını görünce ferasetle içinde adam olduğunu anlar. Irâkî’de Büyücü enerjisi hâkimdir. Adamlarına sandıkları kilitlettirip teker teker götürür. İskender Şah’ın hilesine karşılık da ona güzel bir oyun oynamak niyetindedir. Nitekim hilebaz enerjisini kullanarak İskender Şah’a çok güzel bir oyun da oynar. Irâkî, git İskender Şah’a hazinesini ve definesini nasıl haklayıp sakladığımızı haber ver, diyerek Brütüs’ü kaleden gönderir. Hilebazın “görüntü yaratma” enerjisiyle bir oyunun peşine düşer. Sandıklardaki askerleri çıkartıp yerlerine idam cezası almış mahkumları koyar ve sandıkları içindekilerle birlikte kaleden atar. İskender’in askerlerini de zindana koyar. Bu tarafta İskender işlerin nasıl ters gittiğini Brütüs’ten duymuştur ve kaleye yakın gelmiştir. Sandıklarla birlikte atılanların kendi adamları olduğunu düşünür ve oldukça üzülür. İskender Şah’ı ilk kez bu kadar çaresiz görürüz. O kendi başına buyrukluğunun ve hilebaz kibrinin cezasını çekmektedir. Aristo’nun tabiriyle hamartiası yani yargısal hatası cezasız kalmaz. Hubris’i (kibir) nemesis’i (ceza) gerektirir. Onu insani buuda indirecek olan yine başka bir hilebazdır. Bu fonksiyonu hikâyede Irâkî üstlenmiştir.

İskender Şah; bir şeylerin ters gittiğini anlar, pişman olur ve ilahi desteği arkasına almak için dua eder. Duasına icabet edilir ve o gece durumun çözümüyle ilgili bir rüya görür ve işin sonunda selamete çıkacağı anlaşılır. Sonuç selamet olsa da süreç epey çetin geçmiştir zira hilebaz Irâkî hiç de kolay bir düşman değildir. O tam bir hilebazdır.

Görüntü yaratmada ve kamufle olmada üstüne yoktur. Bir gece geceye uygun kıyafetler giyinip İskender Şah'ın askerlerinin arasına karışır.

Siyeh 'imāme ve şeb-revāne cāme geyüp şağa vü şola hañcerler bağlayup kemend ile al'adan inüp rāst İskender Şāh bārgāhına geldi. Gördi kim bekçilerün kimi oturmuş kimi urur kimi ımızganmış kimi uyur bunlara arışup birez ırdı. Kimine haber virüp ve kiminden haber şırdı (29b-30a)

Daha sonra İskender Şah'ın otağının bir tarafını kesip içeri girer. Niyeti zarar vermek değil İskender Şah'ın cahilliğini yüzüne vurmaktır. Bu hilebazın ev sevdiği işlerdendir. İskender Şah'ın ayağının ucunda duran şamdanı başına, başındakini ayağına; sağındakini soluna ve solundakini sağına koyar. Bir parça kâğıda “Ey İskender, benden sana selam ve şöyle kelam olsun: Ben Kırkayak Irākî'yim. Başını kesip kalemin burcuna asmak için geldim. Acımasız, dünyanın cahili bir genç olduğunu gördüm, kıyamadım. Kalemde uzaklaş. Düşmanlığı bırak. Yoksa bir dahaki gelişime başını da alırım. Merhamet edeceğimi sanma, nitekim kılıcını aldım ve otağını deldim” yazıp tahtın bir köşesine mıhlayıp çıkar:

“Yā İskender benden saña selām ve bu vech-ile kelām olsun ki ben Çihil-pāy-ı 'Irākîyem. Geldüm ki başuñ kesem ve al'am burcına aşam. Nev-cüvān ve ğāfil-i dehr-i bī-āmān imişsin kıyamadum. Göç al'am üstinden git. Düşmenliği terk it. Yoħsa bir geldükde daħı başuñ aluram. Şanma ki merhamet ıluram nitekim ılıcuñ aldum ve bārgāhuñ deldüm” (31a-31b).

İskender mektubu okuyunca deliye döner. Kaleyi kuşatır, topa tutar ama yine de ele geçiremez. Daha sonra adamlarından Zantum öne çıkar ve bir hileyle Irākî'yi alt etmek için İskender'den ısrarla izin ister. İskender kabul eder fakat Zantum'la birlikte Dalk isimli bir adamının daha bu işte başı gider. Zira Irākî tedbirli biridir ve bunların kaleye çıkmakta olduklarını görüp halatlarını keser. Irākî de karşı atakta bulunup tekrar İskender Şah'ın otağına gider bu sefer niyeti İskender'in başını almaktır. Fakat o gece İskender Şah vezirlerinin aklına uyup kendi otağında yatmamıştır. Irākî de İskender Şah sanarak şahın otağında yatan Olgar'ın başını alır. Kalesine gelince aldığı başın şaha ait olmadığını görür. Hikâyede adeta hilebazlar savaşını görürüz. Olgar'ın başının kendi otağında kesilmesi üzerine İskender iyice hiddetlenir ve kaleyi hendekler kazarak topa tutmaya karar verir. Fakat o gün şiddetli yağmur ve fırtına sebebiyle bu işi yapamazlar. İskender bu işe bir çözüm bulmak niyetiyle vezirlerinden ve emirlerinden birazını toplar ve “Bu gece eline ve diline söz geçiremeyip Irākî her halükârda bizim otağımıza ve yatağımıza gelecektir. Onu ele geçirmeye ve tuzağa düşürmeye bir çare gerek” der. “Ber-her tadīr bu gice 'Irākî bizüm bārgāhumuza ve cāme-h'āb u cāygāhumuza gelmemeye zimām-ı iħtiyārı elinde ve licām-ı ğüftārı

dilinde degüldür. Ele getürmege anı bir çäre ve dāma düşürmege bir müdāra gerekdür” (35a). Adamlarından Kaytas, şahın tahtının altında gizlenmeyi ve otağda pusuda beklemeyi, bekçilerin uyuyormuş gibi yapmasını, Irâkî gelince de yakalamayı tavsiye eder. İskender makul bulur ve planı uygulamaya başlarlar. Düşündükleri gibi Irâkî gelir ve onu derdest ederler. İskender Şah sonunda galip gelmiştir fakat bu süreç epey uzun sürmüştür. Bunun sebeplerinden ilki İskender’in ilk önce kendi bildiğini okuması ve kendi hilebazlığına güvenmesidir. İkincisi ise karşısındaki Irâkî’nin de tam bir hilebaz olmasıdır. Hikâye boyunca muhteşem bir oyun silsilesi seyrederiz. Zaten hikâyenin sonunda da iki hilebaz barışıp anlaşır. Irâkî de öldürülmez hakkı verilir. Irâkî idam meydanına getirildiğinde İskender Şah vezirlerine ona ne ceza verilmesi gerektiğini sorar ve Aristo ile Eflatun’un önerileri makul gelir. Aristo ve Eflatun, Şâh’ın önüne gelip “Yâ Şah-ı Cihân böyle bir dünya pehlivanını ve zamanın yiğidini yok yere zayi ederseniz yazık olur; üzülr ve pişman olursunuz. Bunun bedeniyle toprak doyup kanıyla âlem kanmaz. İşinin sonunu düşünmeyene gâfil derler. Biz usturlâp kitabında, ilm-i hikmette, fen ve astronomide, fende ve ilm-i kıyâfetde bunun talihini görüp derinlemesine biliriz. Hilekârlıkta ve uyanıklıkta, düşmanlıkta ve dostlukta bunun eşi benzeri gelmez. Dünya halkı toplanıp buna düşmanlık etse bu itibar etmez. Bunun vesilesiyle size çok kalenin fethi nasip olsa gerek. Meşhur adınız ve yüce isminizle gönüllerin kulak delikleri ve alem halkının kulakları dolsa gerek. Irâkî’nin başının kanından ve kan saçan gözünün yaşından vazgeçip affetseniz yeridir” derler.

“Yâ Şâh-ı Cihân hayf ola kim bu aşıl pehlevân-ı cihanı ve ‘ayyâr-ı zamânı yok yire zâyî’ idüp gidesiz rāh-ı te’essüf ü nedāmete ‘azm idesiz. Bunun teni ile zemîn toypup kanı ile ‘âlem kanmaz. Gâfil aña dirler kim işinüñ şonın şanmaz. Biz kitāb-ı uşurlāb ve ‘ilm-i hikmetde ve fenn ü hey’et ü kıyāfetde bunun tālî’ in görüp gāvırına irüp tıruruz. ‘Ayyārılığda ve tarrārılığda düşmenlikde ve yārılığda bunun nazîri gelmez. Cihân halkı buña düşmenlik itseler bu ‘aynına almaz. Bunun sebebi ile size niçe kal’ anuñ fethi müyesser olsa gerek. Nām-ı nāmî ve ism-i sāmîñüz ile şimāh-ı cenān ve mesāmî’ -i halk-ı cihân talsa gerek. Lāyık oldur ki ‘Irâkî’nüñ başı kanından ve eşk-i çeşm-i hün-feşânından geçüp ‘afv idesiz” (37b-38a).

İskender Şah Aristo ve Eflatun’a kulak verip Irâkî’yi serbest bırakır. Nitekim Bütünsel Kral arketipi, “Dünyaya tarafsız, fakat saygılı bir gözle bakar. Başkalarının tüm zayıflıkları ve değerlilikleri ile görür. Onları onurlandırır ve yüreklendirir. Onlara rehberlik eder ve bütünsel varoluşları için yardım eder. Kıskanç değildir, çünkü Kral olarak kendi değerliliği içinde güvendedir. Kendimizdeki ve başkalarındaki yaratıcılığı ödüllendirir ve yüreklendirir (Moore ve Gillette 1995: 66) İskender Şah

İrâkî'ye kaftan, taç ve sarık verir. Kalesini ona tayin ve halkını da ona tabii eder. Burada kralın lütfkarlık yönünü de açıkça müşahede ederiz.

Bu tarafta İrâkî ise maddi anlamda gördüğü iltifatların yanı sıra manevi anlamda da yükselmiştir. Başlarda hilebaz gölgesiyle gayet iyi bir biçimde yüzleşmiş olduğuna ve onda mahsur kalmış içsel enerjiyi aktif bir biçimde kullanabildiğine şahit olmuştuk. Fakat bir şey eksikti. O da “anima”sıyla yüzleşmek. İrâkî İskender Şah'tan gördüğü anima'nın dünyasına ait “af”, “merhamet”, “cömertlik”, “letafet” gibi özellikleri de müşahede ederek bütünleşmesini tamamlar. Anima yol göstericilik görevini başarıyla yerine getirmiştir. İrâkî İskender'in animasının ürünü olan gördüğü gönül okşayıcı muameleler karşısında İskender'in gönüllü askeri olur. Kalesine gidip sandıktan çıkarıp hapsediği yiğitleri ve hazinesindeki mücevherleri sandıklara koyup İskender Şah'a getirir. İskender sonuçtan hayli memnundur. Düzen bozucu unsurlardan biri daha düzene dahil edilmiştir. Şimdi hedefte Sırtlan ve Yılan kaleleri vardır. Bütüncül Kral arketipinin temsilcisi olan İskender Şah o kalelerin işe yaramaz hâkimlerini etkisiz hale getirmenin peşine düşer. Hedefi askerini fazla sıkıntıya sokmadan kolay bir şekilde kaleleri zapt etmektir. Bu da hile yoluyla mümkündür. İrâkî ile birlikte huzurunda bulunan diğer adamlara “Söyleyin şimdi, Yılan ve Sırtlan kalelerini ve Mehal ve Halhal denen işe yaramazların elinden almak için ne yol izleyelim ve o diyara nasıl bir tedbirle gidelim ki asker zorluk çekmesin ve teçhizatını terk etmek zorunda kalmasın?” der.

Şâh-ı Rûm bunlara ‘İrâkî’ye ve sâyr tûranlara eydür “Din imdi Qal‘a-i Mârân’ı vü Keftâr’ı Mehâl ü Halhal diyen nâbe-kârı qal‘aların alup ele getürmesine ne tedârik idelüm ve ol diyâra ne tedbîr ile gidelüm ‘asker mazâyâğa çekmelü ve yat u yarağın dökmeleü olmaya” (40a).

İrâkî İskender Şah'ın bu vazifeyi kendisine vermesini ister. “Yâ Şâh-ı Cihân ben kuluna izin ver. Sen birkaç gün bu diyarda otur. İkisini de birer hileyle alayım, gökyüzü tavanındaysa kementle tırmanayım ve yerin dibindeyse de delik açıp gireyim” der. İrâkî adete hilebaz kral İskender Şah'ın hilebaz yönünün vücut bulmuş halidir. Dediği gibi de yapar. İlk olarak Yılan Kalesi'ne yönelir ve kaleye gizlice girip kaleyi zapt eder. Sahibi Mehâl'i de İskender'den ister. İskender de İrâkî'nin hatırına Mehâl'i affeder. Beylere yaraşır libaslar ve başlıklar giydirip vilayetini yine kendisine verip kalesine gönderir. “Şâh-ı Rûm dahı ‘İrâkî hâşırı için Mehâl'i ‘afv itdi. Mîrâne ‘imâmeler ve emîrâne câmeler geydürüp vilayetin yine kendüye virüp qal‘asına gönderdi” (41a). Bu ödüllendirmede yine lütfkar kralı görürüz. İskender Şah İrâkî'ye

de Zantum’a da aynı lütuflarda bulunmuştur. Kral lütufta bulunur zira tebaanın buna ihtiyacı vardır. Moore ve Gillette bu durumu antik Mısır’dan bir örnekle açıklar.

Firavun Akhenaton’un konu edildiği güzel bir Mısır antik resmi vardır. Resimde firavun, kraliyet balkonunda, güneşin (Baba tann Aton’un) ısıltılarıyla donanmış olarak görkemli bir şekilde durmakta; en yetkin ve soylu adamlarına altın yüzükler dağıtmaktadır. Erkeksi güneş bilincinin aydınlığı sayesinde adamlarını tanır. Onlara karşı cömerttir. Lütfunu onlara bağışlar. Lütufta bulunulmak bizler için büyük psikolojik sonuçlara yol açar. Kendimizi değer verilen, övülen ve lütuflandırılmış hissettiğimizde, vücudumuzda görünür kimyasal değişiklikler olduğunu gösteren çalışmalar bile bulunmaktadır (1995: 65).

Lütfun iyileştirici bir gücü vardır ve iyi bir kral bunun farkındadır. Lütf tebaanın kutsanma, lütufta bulunulma, kral tarafından görülme ihtiyacını karşılar. Lütf gördüklerinde “içlerinde bir şeyler birleşecek, bütünleşecektir. Lütfun etkisidir bu: iyileştirir ve bütünleştirir. Fark edilişimizde bize değer verildiğinde yetenek ve hünelerimiz için (mesela firavunun ellerinden düşen altınla) ödüllendirildiğimizde tam da bu bütünleşme olmaktadır” (Moore ve Gillette 1995: 65). Bu bütünleşmeyi Irâkî yaşar ve İskender’in gönüllü bendesi olur. Mehâl de bu ödüllendirmenin, fark edilmenin, değer verilmenin tesiriyle İskender Şah’a gönülden bağlı bir bende haline gelecektir. Otoriteye baş kaldırıp kaos yaratmak yerine düzenin uyumlu bir parçası olacaktır. Zira iyi kral imgesinin sahibi İskender Şah tarafından ihtiyaçları karşılanmıştır.

İskender’den vazifeyi alan Irâkî Yılan Kalesi’nden sonra Sırtlan Kalesi’ne doğru yol alır. Kaleye yaklaşınca kalenin sahibi Müşgîn Halhâlî’ye bir name yazıp sihir suyuyla hile mürekkebinin ezip “Ben ki Çihil-pây-ı Irâkî’yim. Meclisin çengine yakı ve savaş meclislerine sâkîyim. İskender üzerime gelip zulümle kalemi elimde alarak sihirle beni kandırmış ve bir hile ile beni tutup hapsedmişti. Bir yolunu bulup kaçtım, Horasan padişahına varmaya niyetlendim. Başıma geleni ona anlatayım ve İskender’i şikâyet edeyim belki derdime bir çare bulur ve kalemi almaya yardım eder. Bu gece size misafiriz ve erkenden yine yolcuyuz. Bize bir gece konaklamak üzere bir yer tahsis ediverin ve bizi hoş görün” der ve nameyi bir ulakla gönderir.

Kendü elinden ve hâme-i dilinden bir nâme yazup âb-ı sihr-ile midâd-ı hîle ezüp didi ki “Ben ki Çihil-pây-ı ‘Irâkî’yem çeng-i bezme yakı ve mecâlis-i rezme sâkîyem. İskender üzerüme gelüp kal’amı zulm-ile elümden alup sihr-ile ütüp ve bir hîle ile beni tutup habs itmiş idi. Bir tarîka ile kaçup gıtdüm. Horāsân pād-şahına varmağa niyyet itdüm. Başuma geleni aña rivayet ve İskender’den şikâyet idem bolay ki derdüme bir çäre ve kal’am alıvirmeye müdâra ide. Bu gice size mihmânuz ve irkenden yine revânuz. (9) Bize bir konağ ve bir gicelik oturağ yircüñüzi tedârik idiviresiz ve bizi hoş göresiz” didi ve nâmeyi bir peyk eline virdi (41b).

Müşgîn, Irâkî'nin hilesine aldanıp düzenine kanar. Başına geleceklerden habersiz birkaç adam ile Irâkî'yi karşılamaya ve halini hatırını sormaya gider. Onunla görüşüp halini hatırını sorduktan sonra sarayının köşklerinden birine yerleştirir. Irâkî hisarın her köşesini öğrenir. Üçüncü gün hastaymış gibi yapıp yüzünü zerdeçalla sarartır, gözlerini mum isiyle karartır; ah edip inleyerek gelene gidene hastalığından dem vurur. Hilebazın “görüntü yaratma” enerjisi yine iş başındadır. “Üçüncü gün hastelice urup çehresin zerde-çüb ile nîlüferleyin şarartdı. Dûde-i şem‘ -i pür-dûd ile gözlerin nergis gibi karartdı. Bîmâr-sâl ü haste-hâl gibi şâhib-firâş olup yatdı. Âh u enîn ü derd-i hâzîn ile hanîn gelene gidene hastalıklar şatdı” (42a). Müşgîn, Irâkî'nin hastalığını işitip adamlarının birkaçıyla halini hatırını sorup yanında biraz oturmak için gelir. Irâkî hemen birkaç tas şerbet yaptırıp içine akı izale edici ilaç kattırır. Daha sonra da Müşgîn ve adamlarına ikram ettirir. Her biri şerbeti içip doyar. Irâkî yattığı yerden bunları lafa tutar, efsun oyunuyla gönüllerini çeler. Oturdukça oturacakları ve durdukça duracakları gelir. Giderek şerbetin tesiri altına girerler ve bir saat geçmeden bir köşeye yıkılır kalırlar. Irâkî kalkıp bunları tek tek bağlatır ve saray kapılarını içeriden kapatır. Karşı çıkanları kılıçtan geçirir. Şehre kale bugünden sonra İskender Şah'ındır, diye ilan ettirir. Şehir halkı Irâkî'ye gelip İskender Şah'a tabii olur. Daha sonra Irâkî İskender Şah'a haber verir. İskender Şah da kaleye gelir. Emreder Müşgîn Halhâlî'yi getirip bağlarını çözerler. Tahtın ayağına başını koyup aman diler. Suçunun ve isyanının bağışlanmasını ister. Irâkî Müşgîn'i İskender'den isteyip suçunu affettirir. İskender Şah Müşgîn'e de emirlere yakışır libaslar ve başlıklar verir. Müşgîn de tam bir sadakatle ve bağlılıkla yıldızlar gibi hizmetli ve askerler ipine dizilir. Kral'ın onurlandırıcı lütfekar yönü yine iş başındadır. “‘ Irâkî Müşgîn'i İskender Şâh'dan dilek idüp suçın ‘ avf itdürdi. Mîrâne câme ve emîrâne ‘ imâmeler virdiler. Müşgîn dağı şıdık-ı tām ve ‘ ahd-i temām ile huddām-ı encüm-ihtîşām ve ‘ asâkir-i nuşret-fercām silkine münselik oldı” (43b).

İskender Şah'ın Sırtlan kalesinden sonraki hedefi Kahkaha Kalesi'dir. Meclisine herkesi toplayıp huzurundakilere “Akıl gülünün renklersiniz, istişare denizinin timsahlarısınız. Aklınız yettiğince taze ve değişik bir fikir ve yöntem sunun ki Kahkaha Kalesi'ni fethedelim ve zafer kazanıp gidelim” deyip kalenin alınması için yeni ve taze bir fikir sorar. Eskisi gibi aynı yöntemi kullanmanın peşinde değildir.

Cem‘ olup meclisinde mîr ü geda
Vüzerā vü sipāhî vü ümerā
Şâh-ı Rûm anlara hîṭāb itdi

Ṭaleb-i müntic-i cevāb itdi
Gül-i ‘aqluṣ didi ki renḡlerisiz
Meṣveret baḡrinüṡ nehenglerisiz
Özge tedbīr ü fikr-i bīkr eylen
‘Aqluṣuz yetdigince hep söylen
Ḳal‘a-i Ḳahḡaha‘yı fetḡ idevüz
Aḡa daḡı zafer bulup gidevüz (44a: 12-16)

İskender Şah böyle söyleyince Irākī “Yâ Şâh-ı Cihân Kahkaha sarḡ kaledir güçle alınmaz. Av kolaylanmayınca şahin salınmaz. Ben kuluna icazet ver hile kapısını açayım. Size yüz çevirmiş gibi yapıp tebaam ile kaçayım. Siz askerle yavaş yavaş arkamdan gelin. Bir günlük yolu birkaç günde gidin ki Kahkaha’ya girebileyim” diyerek İskender Şâh’tan izin alır ve yanındakilerle beraber kaleye yönelir. Kaleye gelince kalenin sahibi Mehlâyil’e İskender’in hile ile kalesini aldığını, onu da zindana koyduğunu; zindandan kaçıp kurtulduğunu, İskender’in şimdi de Mehlâyil’in peşinde olduğunu, eḡer ona yardım ederse İskender’i alt edebileceğini anlatan bir mektup yazar.

Mehlâyil’e bir nâme yazup eyitdi ki “Ben Çihil-pây-ı ‘Irākī’yem çeng-i bezme yakı ve meclis-i rezme sākīyem. İskender üzerüme gelüp ḡile ile beni tutup ḡal‘amı elümden aldı ve beni zindāna şaldı. Zindāna yol buldum bir ṡarīḡ ile ḡurtuldum. Ḳal‘amuṡ ḡarāreti beni aldı ve ḡasreti içümde ḡaldı. Şimdik-ḡâl senüṡ üzerüḡe gelüp ḡal‘aṡı elüḡden alup vilāyetüḡe ḡākim olmak ister. Eger beni ḡabül idüp baḡa mu‘āvenet idersenḡ ve delil olduḡum yola gidersenḡ İskender’e ben de neler iderin göresin tīr-i murādātı nişāna irḡüresin” (44b-45a)

Mehlâyil Irākī’nin hilesine kanar ve kılavuz olduḡu yola gider. İskender Şah Irākī’nin dediḡi gibi yapar ve bir günlük yolu birkaç günde gelerek Kahkaha Kalesi’ne varır. Irākī bir gece Mehlâyil’den ḡüya İskender’den intikamını almak için izin ister ve kapıyı ona kendisinin açıp kapamasını ve başkasına ḡüvenmemesini söyler. O gece gidip İskender’e kale ile ilgili bilgiler verir ve birkaç eşya alıp tekrar Kahkaha Kalesi’ne döner. O eşyaları İskender’den almış gibi yapar. Mehlâyil buna inanır. Ertesi gece Irākī Mehlâyil’den bu gece gideyim ve yarım kalan işimi bitireyim diyerek tekrar izin ister. Mehlâyil de verir. Fakat o gece Irākī İskender’in askerleriyle gelir ve daha önce kendisiyle gelmiş askerlerle birlikte kaleyi zapt ederler. Mehlâyil idam meydanına getirildiḡinde Irākī İskender’den Mehlâyil’in affını da ister ve yine İskender kabul edip iyi bir krala yakışır bir tutum sergiler. Mehlâyil’e taḡ, sarık, elbise ve hilat getirip giydirirler. Kalesini yine kendine verip halkını da kendisine tabii kırlarlar.

Yedi kalenin fetih hikâyesinin başlarında İskender Şah üzerinden hilebaz enerjisi yüksek ve aktif bir kral arketipi görürüz. Fakat ilk üç kalenin kralın hilebaz enerjisiyle fethinden sonra kralımız hilebaz gölgesinin tesirinde kalarak kibre düşmüştür ve veziri Bihruz'un uyarısına pek kulak asmayarak kendi bildiğini okumuştur. Fakat başarılı olamayıp üst üste hezimetler yaşayınca hatasını anlamış ve pişman olmuştur. Daha sonra duaları neticesinde ilahi desteği de arkasına alarak Şeşter Kalesi'ni fethedebilmiştir. Fakat bu fethin neticesi ilk üç fethinkinden farklıdır. İlk üç kalenin hâkimini katleden İskender Irâkî'yi affetmiştir. Burada hilebaz yönü ağır basan kral arketipinin bütüncül bir krala evrildiğini görürüz. O animasıyla yüzleşip affetmeyi öğrenmiştir. Affetmenin iyileştirici ve bütünleştirici gücü ona eskisinden daha çok bir saygınlık getirmiştir. Affettiği insanlar zorla değil gönüllü olarak kendisine tabii olmuşlardır. İlk üç hikâyede düzeni tehdit eden insanlar katledilerek düzen sağlanmışken son dört hikâyede düzene tehdit olan şahıslar affedilerek ve değerleri bilinen düzenin içine çekilmişlerdir. Hikâyede İskender Şah'ın hilebaz kraldan bütüncül krala evrilip makam atladığını, hilebaz gölgesiyle yüzleşmiş fakat henüz animasıyla yüzleşememiş ve olgunlaşmamış bir kral olan Irâkî'nin bütüncül bir krala dönüştüğünü hatta bu konuda Mehâl, Halhalî ve Mehlâyil'e de yol gösterdiğini görürüz.

Kitâb-ı Hiye'l'de hilebaz gölge yönüyle yüzleşmiş ve bütüncül kral arketipinin temsilcisi olan bir diğer padişah "Hikâyet-i Pād-şāh bā-Vezīr-i Kīne-ḥvāh u Bī-intibāh" da karşımıza çıkar. Buradaki padişah hikâyesinin başında henüz hilebaz yönünü etkin bir şekilde kullanamamaktadır. Hikâye boyunca onun bu yönü kullanmaya itilmesini ve bu yönünü kullanıp hilebaz gölgesiyle yüzleşerek bütüncül bir kral olmasını müşahade ederiz. Hikâyesinin başlarında onun ne kadar iyi bir kral olduğu anlatılır. Bütüncül kral arketipinin "lütuf ve ihsan" özelliği kendisinde fazlasıyla mevcuttur. Öyle cömert ve alicenaptır ki bu köhne dünyayı cömertlik ve lütfuyla abat edip halkın günlerini, sohbet meclislerinde yeme içmeyle bayrama çevirmiştir. "Hindistān'da ve şehir-i Mültan'da bir şehryār-ı cevād ve bir tâcdār-ı kerem-nihād var idi ki bu köhne cihānı cūd u şehā-y-ıla ābād ve eyyām-ı enāmı 'ayş u 'işret ve bezm-i şöḥbet ile a'yād itmiş idi" (51a). Gönlü gibi hazinesinin kapıları açıktır. İhsanları anlatılmaz. Şehre bir yolcu gelse davet eder. Memlekette bir garip olduğunu duysa çağırıp yedirir içirir; nimetler ve hilatler verir. Her fakiri muradına erdirir. Dervişlere o kadar ihsan eder ki yoksulluğa tövbe derler. Kuru ekmek bulamayanlar devletinde

şekerler ve sakızkabağı yerler. Misafirhaneler ve imaretler yapmıştır. Sözün özü dünyaya sonsuz adalet ihsan etmiştir.

Gönli gibi ebvâb-ı hazâyini küşade idi. İhsân u in‘âmı vaşfa gelmekden ziyade idi. Şehre bir müsâfir gelse elbette da‘vet iderdi ve memleketde bir ğarîb işitse kığırdup ziyâfet iderdi ni‘metler ü hil‘atler virirdi ve her fakîri murâdına ırgürürdi. Dervîşlere şol kadar ihsân iderdi ki yohsulluğa tevbe dirler idi. Kırı etmek bulmayanlar devletinde şekerler ve ilikler yirler idi. Müsâfir-hâneler ve ‘imâretler bünyâd itmiş idi. El-kıssa cihân serâyında bî-had ‘adl u dâd itmiş idi (51a-51b)

Adalet ve nizam da iyi bir kralın olmazsa olmazlarındandır ve bu padişah da bunlar da mevcuttur. İyi kral vasıflarının yanında henüz aktive olmamış hilebaz yönleri de mevcuttur. Bu padişah acayip meraklıdır. Şehre yeni gelenleri sarayında misafir edip onlardan yeni bir şeyler öğrenme peşindedir. Onun bu öğrenme hevesi hilebaza ait derin bir meraktan gelmektedir. Hikâyenin ilerleyen kısımlarında göreceğimiz üzere bu padişahta aynı zaman da hilebazın önemli özelliklerinden olan “aptallık” ve “saflık” da mevcuttur. Kötü veziri tarafından kandırılır. Fakat bu kandırılma hadisesi onun bu gölgesiyle yüzleşip dönüşmesine olanak sağlayacaktır. Nitekim Carol Pearson da hilebazın aptallığının eğitici olup dönüşüme olanak sağladığını ifade eder.

Aptal psişenin bilincin çeşitliliğini temsil eden unsurudur. Kral ve Kraliçe ile dalga geçen saray soytarıları gibi içsel aptal (ya da hilebaz) da devamlı olarak bütüncül Benlik hissimizin altını oyar. Freudyen dil sürçmelerinden ve bilinçli aklın istediğini zannettiği şeylerin bütün hikâyeyi oluşturmadığının belirtilerinden sorumludur. Aptal bize her zaman dünyada sadece bir benliği değil benliklerimizi ifade ettiğimizi öğretir. Bu nedenle aptal genellikle yeni oluşan Benliğin ahenk bozucu gölge Benliği olarak görülür. Aptal; İd değil, İd’i eğitmemizi, dönüştürmemizi ve bilincin diğer yönlerine entegre etmemizi sağlayandır ve dolayısıyla psişik enerjinin mahzenidir (1991: 59-60).

Nitekim hikâyedeki padişah da başlarda henüz bu özelliğinin farkında olmadığı için kötü vezirinin avı olurken bu tecrübesi neticesinde bu yönüyle yüzleşip dönüşecek ve bütüncül bir kral olma yolunda ilerleyecektir.

Hikâyemize geri dönecek olursak bir gün şehre garip bir cevher satıcısı gelir. İlim ehli bir zatı muhteremdir. Padişah adeti üzere kendisini en iyi şekilde ağırlar ve ondan öğrenebileceği şeylerin peşine düşer. Hilebazın meraklı yönü yine iş başındadır. Nitekim hedefine de ulaşır ve bu kişiden simya ilmi ile istediği şeyin suretine girmeyi öğrenir. Bunun için ölü bir hayvan bedeni gereklidir ve ilme vakıf olan kişi boş bulduğu bedene bu ilim ile duhul edebilir. Padişah o ilmin sırrını ve hikmetini öğrenince pek çok kere deneyip iyice yetkinleşir. Dervişe hürmetler edip vezir-i azamı yapmak ister fakat derviş kabul etmez, padişaha veda edip yine yollara düşer. Derviş burada büyücü arketipinin tam bir temsilcisi olarak karşımızda durmaktadır. Mala

mülke meyletmez. Amacı insanlara bir şeyler öğretmek ve yol göstermektir. Nitekim öyle de yapar. Çok büyük bir marifet olan simya hilesini padişaha öğretip gider. O öğretmiştir öğretmesine fakat padişah henüz olgunlaşmış bir kral olamadığı için saflığı yüzünden neredeyse o ilmin mağduru olacak hale gelir. O muteber ilmi, hiç layık olmayan dünya hırsına kapılmış vezirine öğretir fakat vezirin gönlünde şehriyarlık hevesi ve aklında sultanlık sevdası vardır. Zira padişahın bu meşakkat yeri ve fena aleminden göçünce yerine geçecek bir halefi yoktur.

Pes bu ‘ilmi vezîre irşād eyledi ve anı kendüye bende-i muhlîş i’ tîkād eyledi lâkin vezîrün cânında şehryârlık hevâsı ve dimağında tâcdârlık sevdâsı var idi. Zîrâ ki pâd-şâhuñ bu mekmen-i ‘anâdan gidicek ve mesken-i fenâdan rıhlet idicek yirine kâyim-mağâm olur ħalefi yoğ idi (55a).

Vezir hilebaz gölgesinin tesirinde kalmış olgunlaşmamış bir kişidir. O ilmi öğrendikten sonra tek derdi padişahı bir tuzağa düşürüp Hindistan’a kendisinin padişah olmasıdır. Nihayet bir gün aradığı fırsatı bulur. Padişahla av ve gezi niyetiyle dışarı çıkmışlardır. Askerler vahşi hayvanların peşinden etrafa dağılır. Padişahla vezir av yerinin ortasında yalnız kalır. Vezir hemen “Fırsat bu fırsat” deyip padişahı sıkıca bağlayıp helak etmek ister. Padişah da canını kurtarmak için ilm-i simyaya başvurup ölü ahulardan birinin bedenine girer. Vezir padişahın bedenini boş görünce hemen kendisi de padişahın bedenine girer ve amacına ulaşır muradına erer. Zavallı padişah gözü yaşlı ciğeri dağlı can korkusuyla sahralara düşüp dağlara ve ormanlık alanlara kaçar. Vezir de ardından at sürer ve biraz kovaladıktan sonra yetişemeyeceğini anlar ve arkasından birkaç ok savurur. Bir vakit sonra asker toplanır. Veziri ölü padişahlarını ise yalnız ve hayatta bulurlar. Meseleden habersiz padişahları zannedip yanına toplanırlar. Veziri ani ölüme duçar oldu zannederler.

Padişahı ölümlle burun buruna getiren de ölümden kurtaran da bildiği ilm-i simyadır. İlm-i simya hilebazın en güçlü enerjilerindendir. Padişah kılık değiştirerek ölümden kurtulabilir. Bu hadise görünüşte negatif gibi görünse de aslında padişahın hilebaz gölgesiyle yüzleşip onda saklı içsel enerjiyi açığa çıkarması için gereklidir. Padişah için bu hadise bir nevi “bütünleşme/bireyselleşme”ye davettir. Onun ilk yüzleştiği hilebaz gölgesinin “aptal/saf” yönüdür. O da bununla yüzleşir. Uyanık olamayıp kötülüğünü anlayamadığı vezirine güvendiği için bin pişman olur. Hatanın vezirde değil asıl kendisinde olduğunun farkındadır. Fakat elinden bir şey gelmez. Ahuların arasına katılıp gece gündüz ovalar gezer, çayırıklarda dolaşır. Gözleri kanlı bağıri yanık gönlü yaralı inleyerek kederli ve mahzun dağlarda taşlarda gezer. “Ben ne

yaptımsa kendim yaptım, kimse yapmadı” der; nedamet ve hasret yaşları döküp pişman olur.

Vaqtā kim pād-şāh bu vāqı‘aya uğradı elinden ne gelür tīg-i nedāmet ile bağrın toğradı. Āhūlar fırkasına katılup rüz u şeb geşt-i beyābān ve āhūlar ile sebzelerde seyrān eyler idi. Dīde pūr-hūn u sīne pūr-āteş zār ü dil-fīgār ve mağmum u mahzūn olup tağlarda ve taşlarda gezerdi. “Ben baña itdüm kimse itmedi” dir idi. Nedāmet ü ḥasret yaşların döküp peşimānlıklar yir idi (57a).

Bir gün bu halde ovada gezip etrafa bakınırken bir çayırın ortasında abıhayat gibi bir pınarın kenarında Hızır giyimli bir papağanın ölmüş olduğunu görür. Padişah içinden “Ahularla ovanın en aşağı taraflarında gezmektense papağanlarla havada uçmak daha efdaldır. Bilhassa ayağım aksamaktadır ve dağ ve ovalar gözüme dar gelmektedir. Hem umulur ki muradıma bu surette erişir ve has haremime girerim” der. Nitekim öyle de olacaktır. Burada papağanın “Hızır-giyimli” olması manidardır. Zira Hızır yol gösterici, yaşlı bilge adam arketipinin temsilidir. Hızır-giyimli papağan da padişaha sarayının yolunu tekrar bulduracaktır. Padişah papağın boş bedenine girerek bir anlamda içindeki yaşlı bilge ile bütünleşir. Yaşlı bilge; büyücü, kral, bilge vb. formunda görülebilir. Hilebazın özelliklerinden olan şekilden şekle girme -dolayısıyla görüntü yaratma- enerjisiyle papağanın suretine giren padişah papağanlara karışıp onlarla birlikte uçup ötmeye başlar. Papağan suretinde iken de tam bir büyücüdür. Diğer papağanlar bunu ötüşte, bilgide ve konuşmada kendilerinden üstün görüp kendilerine baş seçerler ve bu nereye gitse onlar da birlikte giderler. “Tūtīler bunu terennümde ercmend ve dānişde behremend ve tekellümde belend görüp kendülere serdār u şehryār iderler ve bu kıanda gitse anlar daḥı bile giderler” (57b: 14-17). Papağan suretindeki padişahı kendilerine baş seçmekle çok doğru bir karar almışlardır. Nitekim bir gün bir avcının tuzağına tutulurlar. Çaresiz şaşır kalırlar. Hepsini kurtulmak için padişahıtan medet umarlar. O da büyücünün bir temsilcisi olarak onlara yol gösterir ve bir hile öğretir. Bu hile hilebazın görüntü yaratma’sıdır. Papağanlara “Bu tuzağın içinde hep birlikte ölü gibi hissiz ve hareketsiz yatmanız ve tuzağın ağından avcının adımlarını gözlemeniz gerek. Avcı gelip sizi hep ölmüş görünce gam deryasına batar ve sizi götürüp yabana atar. Ölmeden önce ölünüz ve böylece tuzağın halkasından ve kafesten kurtulunuz” der.

“Gerekdür ki efsürdeler gibi belki mürdeler gibi cümleten bī-ḥişş ü bī-ḥareket bu dām içinde düşüp yatasız ve şebeke-i dāmdan şayyāduḡ kudūmuna muntazır olup göz tutasız. Çünkü şayyād gelüp sizi ser-cümle mürde göre gam deryāsına batırsardur ve sizi götürüp yabana atırsardur. Çünkü ölmezden öḡdin ölesiz ḥavş-ı bend-i dāmdan āzād olasız ve giriftār-ı kafes olmaḡdan kurtulasız” (58b).

Papağanlar padişahın dediğini yaparlar ve avcıya ölü taklidi yaparlar. Bu “görüntü yaratma” eylemi onlara hayatlarını bahşeder. Avcı papağanları ölü görünce üzülür ve şaşakalır. Padişah ona üzülmemesi gerektiğini, kendisinin onlardan kat kat daha kıymetli olduğunu, sözünün abıhayat kaynağı ve baştan başa nüktelerle dolu olduğunu, eğer kendisini satarsa dünyanın en iyi taciri olacağını söyler. Büyücünün yol gösterici işlevi yine iş başındadır. Avcı papağanın dediklerini duyunca çok sevinir ve onu alıp pazara gider. Papağanın dediği gibi de olur. Pazar halkı onu almak için birbirine girer.

Bu taraftan padişahın sadık, iffetli feraset sahibi bir cariyesi vardır. O tam bir anima örneğidir. Anlatıcı, cariyeyi şu vasıflarla anlatır: “Kiyâsetde ve tedbîr ü ferâsetde bî-naẓîr idi. ‘İşmette Belkîş-ı zamân ve ‘iffetde Meryem-i devrân ol sebebden pād-şāhuñ temām maḳbûlî olup varı yoğı idi” (56a). “Saf” padişah hilebaz yönüyle yüzleştikten sonra haremünde bulunan bu animasıyla da yüzleşip bütünleşerek bütüncül bir kral olacaktır.

Bahsi geçen cariyeye padişahın suretine girip padişahlık davası güden vezirin hal ve hareketlerinden şüphelenmektedir. Halinden tavrından, sözlerinden padişah olmadığını anlar ve kendini muhafaza eder. “Eğer padişahımızın başına Hazreti Süleyman aleyhisselamın başına gelen mesele gelmediyse ve suretine cinlerden biri duhul edip haremlerine yol bulmadıysa şaşılacak şeydir. Zira padişahımızda olan dindarlık ve himaye bunda yoktur. Hareminin edebinden gafil ve kendi eşyalarını bilmeyen kimse nasıl bizim şehriyârimiz olabilir?” der. Nitekim haklıdır da.

“‘Acebdür ki pād-şāhumuza ḥazret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâma olan ḳāziyye olmadı ise ve anuñ şüretine cinden kimesne ḥulûl idüp ḥarem-i ḥaşına yol bulmadı ise. Zîrâ ol diyânet ki pād-şāhumuzda ve ol şıyânet ki şāhumuzda var idi bunda yokdur. Ḥareminüñ âdâbından ḡâfil ve esbâbına câhil ḥâşâ ki bizüm şehryârumuz ola” didi. (56a-56b)

Vezir zorlasa da güzel davransa da cariyeyi bir türlü kendine itaat ettiremez. Cariye kendisine karşı şüphesi zail olmadıkça asla ona itaatkâr olmayacağını söyler. Vezir de o hatunun ferasetine, uyanıklığına ismet ve iffetine hayrandır. Yalanının ortaya çıkmasından oldukça korkup kadına yumuşak davranır ve yüzüne güler. “Rahman’ın izniyle yakın vakitte şüpheni kaybolur ve suizannın ortadan kalkar, benim padişahınız olduğum sana malum olur” der uzaktan cemalini seyretmeye kanaat edip gönül rızasına saygı duyar.

Feraset sahibi cariyeye tam bir anima örneğidir, o aynı zamanda bir yol göstericidir. Nitekim “anima’nın içinde de son derece nüfuzlu bir tiplene olan ‘yaşlı adam’ (bilge,

büyücü, kral, vb.) gizlidir” (Jung vd. 2013: 136) *Mihr ü Vefâ* mesnevîsini arketipsel sembolizm bağlamında ele alan Volkan Karagözlü animanın yol gösterici yönünü Mihr ve Vefâ üzerinden şu şekilde izah eder:

Mihr (Vefâ'nın animası) oraya daha önce gitmiş, müstahkem bir kalenin bulunduğu bir ülkeye padişah olmuştur. Vefâ'nın Mihr ile bir araya gelmesi için onun da bu şehre gelmesi ve Mihr ile buluşması gerekmektedir. Bu durum egonun animası ile bütünlüğünü oluşturacaktır. Anima yönlendirici etkiye sahip olan bir arketiptir. Daha önce de görüldüğü gibi Mihr Vefâ'yı defalarca içinde bulunan zor durumdan kurtarmış fakat atların çalınmasından sonra Vefâ'dan ayrılmıştır. Bu yüzden Vefâ'nın bireyleşme süreci içindeki ruhsal bütünlüğünü başlatabilmesi için yönlendirici gücü olan bu arketiple bir araya gelmesi gerekir. Vefâ'nın rakiplerle karşılaşması egonun gölge ile karşılaşmasına denk düşer. Havuz başında yakalanan rakiplerin eserini sonunda affedilmesi ego ile gölgenin uyumunu anlatmaktadır (2011: 1420).

Mihr ü Vefâ mesnevîsindeki Vefâ ile paralel bir şekilde papağan suretine sığınmak zorunda kalmış padişahın da kötü vezirle karşı karşıya gelmesi tam olarak gölgesiyle karşılaşmasına tekabül eder. Padişah gölgesi ile karşılaştıktan sonra sıra yönlendirici animasıyla karşılaşip bütünleşmesine gelmiştir. Cariye animalik görevini başarıyla yerine getirir ve padişaha yol gösterir. Padişahın saraya dönmesine zemin hazırlar. Papağan suretindeki padişahın pazarda yayılan ünü bu cariyenin de kulağına gider. Papağanın bu şekilde laf sahibi ve hünerli olduğunu işitince “Hüzünlü gönlüme bundan daha latif bir eğlence olamaz” deyip hemen hizmetliler gönderir. Tüccarların pazarlığını bozar, onların verdiği iki katını verip müşterileri üzerinden bertaraf edip papağanı saraya aldırır. Altından mücevherli bir kafes yapıp gece gündüz onunla arkadaşlık edip gamını dağıtır. Papağan da yine has sarayını yurt edinir. Cariyenin ismet ve iffetli bir şekilde ihtiyatını görür. Bir gün sarayı تنها bulup o hatuna hüzünlü hikâyesini anlatır. Vezire o ilmi öğrettiğini, kendisini belaya attığını, ahu olup çöllerde şaşkın ve perişan gezip dolaştığını son olarak papağan kalıbına girip tuzağa yakalandığını ve kendisine satıldığını bir bir anlatır. Hatun hikâyeyi duyunca epey üzülür ve şüphesinde haklı olduğunu anlar. Padişaha bu işin bir çözümü olup olmadığını sorar. Padişah da “Korkma, bu zor iş Mennan olan Allah'ın inayetiyle çok kolaydır. Bu sefer yalancı vezir muradına ermek arzusuyla yanına gelip cemalini seyrettiğinde tevazu gösterip hizmet et ve gönülden yumuşaklık göster. De ki ‘Padişahımız olduğunu anlamak için tüm işaretleri ve alametleri tatbik ettim. Sadece bir imtihanım ve bir işaret talebim kaldı. Eğer o da sıhhatli bir şekilde açığa çıkarsa ben cariyenden ne ister ve dilersen yaparım’ Sen böyle deyince görünen o ki o melun dinsiz senden o işareti sorar. O zaman de ki ‘Padişahımızın öyle bir hüneri ve sihirli ilmi vardı ki o ilmi kendisinden başka kimse bilmez ve o hüneri değme kimseye

anlatmazdı. Hayatından el yıkamış gerek insan gerek vahşi hayvan ya da kuştan herhangi bir canlıyı cansız görse dilerse ruhu kendi bedeninden ayrılıp onun kalıbına girerdi. Dünyayı biraz o bedende seyredip yine kendi bedenine girerdi.’ Muhtemelen o yalancı İblis sana ispat etmek için o ilmi amel edecek ve kalbin mutmain olsun diye o hüneri gösterecektir. Hak Teâla o zaman fırsat versin de yine bedenime gireyim” der.

Eyitti “Hâfırıñ hirāsān itme ki bu müşkil iş bi’ avni’l-meliki’l-Mennān key āsāndur. Bu def’a ki vezīr-i pūr-tezvīr yanıña gele ve ber-murād olmağ ümīdin idüp cemālūñe nazzāre kıla tevāzu’ gösterüp hīdmet ve cān u dilden mūlayemet eyle. Eyit ki ‘Pād-şāhumuz olduñña cemī’-i emārātı taṭbīk ve cümle ‘alāmātı tevḫīk müyesser oldı. Hemīn ṭapıñdan bir imtiḥānum ve bir ṭaleb-i nişānum ḳaldı. Eger ol daḥı ṣıḥḥat ile beyān ola her ne kim ben cāriyeñden mes’ul u me’mūldur ki ḥuṣūle mevṣūldur.’ Sen böyle diyücek ol la’īn-i bī-dīn zāhir budur ki senden ol nişānı ‘Nedür?’ diyü istifsar ve keşf-i aḥvāl için istiḥbār idiserdür. Ol vaḳt eyit ki ‘Pād-şāhumuzıñ bir hüneri ve bir ‘ilm-i siḥr eṣeri var idi ki ol ‘ilmi kendüden ğayrı kimse bilmezdi ve ol hüneri degme kimseye ‘arz kılmazdı. Her ḳaçan ki bir ḥayātından el yumış ḳalīb-ı insān yā vuḥūṣ u ṭuyūrdan bir ḥayvānı bī-cān görse murādı olıcağ ol dem içre kendü bedeninden rūḥı mūfāraḳat idüp anıñ ḳalībına ḥulūl iderdi. Bir miḳdār ‘ālemi ol yüzden seyran idüp yine kendü bedenine duḥūl eylerdi.’ Muḳarrerdür ki ol iblīs-i pūr-telbīs saña iḳāmet-i bürhān için ol ‘ilmi ‘amele gōtūriserdür ve ḳalbūñe iṭminān için ol hüneri gōsteriserdür. Ḥaḳ Te’ālā ol vaḳt fursat müyesser idüp yine ḳalībuma ḥulūl ve bedenüme duḥūl eyleyem” (60a-60b).

Yukarıda alıntılanan metinde birçok imgeyi bir arada görürüz. Öncelikle bütüncül krala yaklaşmış olan padişah kutsal ile ilişkisini sıkı tutmaktadır ve ilahi desteğe güvenmektedir. Onun dışında hilebaz gölgesi ile yüzleştiği için hilebaz gölgesinin tesirinde kalmış ve bir nevi kutsala savaş açmış “iblis-i pūr-telbīs” olan veziri alt edecek yetkinliği kazanmıştır. Hilebaz enerjisini açığa çıkarır ve animasının da desteğiyle kendi bedeninde bulunan gölgenin negatif yönlerini bertaraf ederek bedeniyle yani Benlik’iyle bütünleşmenin peşine düşer. Hilebaz kral arketipinin iyi bir temsili olmaya aday padişahın oyunu işe yarar ve kötü vezir oyuna gelir. Cariyeye simyadaki marifetlerini göstermek için bir tavusun kalıbına girer. Padişah kendi bedenini boş görünce “Fırsat günleri ganimet ve fırsat vakti nimettir” deyip hemen papağan kalıbından çıkar ve kendi bedenine girer. Vezir bu durumu görünce neye uğradığını anlar fakat padişah o dinsiz münafığı, melun şeytanı boğazından kavrayıp türlü türlü azap ve işkenceyle helak eder ve dünyayı onun hile ve oyunlarından kurtarır.

Pād-şāh kendü bedenini ḥālī göricek “Eyyām-ı fursat ğanīmet ve hengām-ı vuṣlat ni’ metdür” diyüp hemān-dem ṭūṭı ḳalībından çıkup kendü bedenine duḥūl itdi. Vezīr bu ḥālī göricek neye uğraduğın bildi. Aşağā yukaru bī-ḥad ızṭırāb ḳıldı. Hemān-dem ol münāḫıḳ-ı bī-dīni ve ol şeyṭān-ı la’īni boğazından ḳarvayup envā’-i ‘azāb ile ve biñ dürlü ‘iḳāb ile helāk itdi. ‘Ālemi anıñ mekr ü ḥilesinden pāk itdi (61a: 3-9)

Yukarıda tasvir edilen sahnede bir bireyin gölgesinde mahsur kalmış Benlik enerjisini açığa çıkarıp Benliğiyle bütünleşmesine tanık oluruz. Fiziksel olarak da padişah

epeydir ayrı kaldığı bedenine yani Benliğine kavuşur, tabii gölgesiyle yüzleşmiş olarak. Ayrıca Benliğine tekrar kavuşma çabasında olan kral arketipinin temsilcisidir ve misyonu bütün insanlığa hizmet ve metinde “münâfık-ı bî-dîn” ve “şeytân-ı la’în” olarak tasvir edilen ve şeytanî tarafa ait olan kötü vezirin tesirini halkın üzerinden kaldırmaktır. Bu süreç hiç de kolay olmamıştır ve acıdır. Acı çekmek ise “bireyleşme” sürecinin olmazsa olmazlarındandır. Padişahın kendi bedenine girmesiyle gölgesini alt edip onunla bütünleşmesi gerçekleşir. Bireyleşmenin/bütünleşmenin ilk aşaması gerçekleşmiştir. Sırada ise anima ile bütünleşmek vardır. Anima bireyin içinde hep var olan karşıt cinse ait özelliklerdir. Onu fark edip yüzleşince birey tam bir olgunlaşma yaşar. Hikâyede padişahın gölgesiyle yüzleştikten sonra cariyeye suretinde görünen animasıyla da yüzleştiğini görürüz. O, hatuna çeşit çeşit ikramlar ve hürmetler edip başına taç eder ve mertebesini miraç gibi yükseltir. “Ol hâṭūna envā’-ı ‘ izzetler ve eṣnāf-ı hürmetler idüp başına tâc ve ḳadr u pāyesini hem-ser-i Mi’ rāc eyledi” (61a). Padişahın bedeninden ayrılmasıyla başlayan bireyleşme süreci hem içsel gölgesiyle hem de ortak gölge figürü olan hilebaz vezirle yüzleşmesiyle devam eder. Tekrar bedenine girmesi dolayısıyla Benliğiyle bir olması ve animasıyla bütünleşmesiyle sona erer. Hikâyenin başında hilebazın “saflık” ve “merak” enerjilerinin tesiri altında olan olgunlaşmamış kral, hikâyenin sonunda gölgesinde mahsur kalmış Benlik enerjisiyle ve animasıyla bütünleşerek bütüncül bir krala dönüşür.

Kitâb-ı Hiyel’de karşımıza çıkan, hilebaz gölgesiyle yüzleşmiş bütüncül kral arketipinin bir diğer temsilcisi “Hikâyet-i Behrâm-ı Gūr bā-Hākân-ı Şāhib-gurūr”daki Behram’dır. Hikâye boyunca onun nasıl yetkin bir krala dönüştüğünü görürüz. Behram zalim bir kral olan Yezdicerd’in oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Yezdicerd onu Numan bin İmrü’l-Kays’a yetiştirmesi için emanet eder. Zira Numan’ın memleketi Hîre havası, suyu oldukça hoş bir yerdir. Numan Yezdicerd’e tabii fakat Yezdicerd gibi zalim olmayan iyi bir yöneticidir. Behrâm’ı en iyi dadıların elinde ve en güzel saraylarda büyütür. Behrâm on beş yaşına geldiğinde Numan Hristiyanlıktan İsevîlik’e⁵⁰ dönüp padişahlık sevdasından vazgeçer. Gönlüne ilahi muhabbeti yerleştirip heva ve hevesini terk ederek uzlete çekilip kendini gizler. Nereye gittiğini

⁵⁰ Hz. İsa’yı Hristiyan Teslis’indeki gibi Tanrı olarak değil, Musa gibi bir peygamber kabul eden İnanç Sistemidir. İsevîler mevcut Tevrat ve İncil üzerinde tahrifat olduğuna inanırlar.

bilmezler. Yezdicerd o vilâyeti Numan'ın oğlu Münzir'e verir ve Behram'ı yine ona emanet eder. Münzir'in de Numan adında bir oğlu olmuştur. Behrâm'la arkadaş olur, birlikte büyürler. Behram'ın iyi bir kral olacağı daha hikâyenin başlarında kendini belli eder. Behrâm yirmi yaşına girince ve elini attığı her şeyi başarınca eğlenceyi biraz terk edip kendisinden ilim ve edep öğrenmek için Münzir'e bir hoca getirtmesini emreder. Birkaç yıl içinde Behrâm öyle yüksek bir âlim ve her fende kâmil olur ki başka diyarlardan meziyetlerini işitenler münazara edip ilmi konularda sohbet için gelirler. Behram ilim öğrenerek Büyücü yönünü güçlendirmiştir. Zira iyi bir kralın Büyücü ile sıkı bir ilişki içerisinde olması gerekir. Daha sonra Behrâm silah talimi için Münzir'den kendisine iyi bir hoca tutmasını ister. Behram savaş tekniklerini, silah kullanmayı da iyice öğrenir. Bu alanda da rüştünü Münzir ve diğer ekabiriyle ava gittiğinde ispat eder. Orada bir aslanla bir sırtlanı görürler. Aslana öyle bir ok atar ki aslan ile sırtlandan geçip tüyüne kadar yere batar ve onu gören şaşır kalır. Şehre döndüklerinde Behrâm nakkaşlar getirtip kendinin avdaki hâliyle ve aslan ile sırtlanı öldürdüğü sahneyi sarayının duvarına nakşettirir. O günden sonra adına “Behrâm-ı Gûr” derler. Behrâm Savaşçı yönünü de geliştirmiştir. Nitekim iyi bir “Kral, düzeni tehdit altına girdiğinde, Savaşçı ile iş birliği içinde, gerektiği zaman saldırgan gücü de temsil eder. İçsel bir otorite gücüne sahiptir (Moore ve Gillette 1995: 66).

Behrâm kendisinin bu kadar güce, kuvvete ve iktidara muktedir olduğunu anlayınca Münzir'den izin alıp atası Yezdicerd'i görmeye gider fakat Yezdicerd ona pek iltifat etmez. Behrâm'ın bireyselleşme süreci bu hadise ile başlar. Behrâm bu olaya sabredip atasından izin alarak Münzir'in yanına geri döner. Birkaç ay sonra Yezdicerd'i bir at tepip öldürür. Behrâm'ın bireyselleşmeye iten ikinci hadisesi vuku bulur. Acem beyleri bir yere toplanıp karara varırlar ve “Yezdicerd'in zulmünden zor kurtulduk. Allah'a hamdolsun bir parça rahat bulduk. Behrâm Arap'da büyüüp cefayı sanatı, kibri adeti etmiştir. Onu padişah yaparsak Arap'ı öne geçirir ve bizle bize mensup olanları geriye koyar” deyip Erdeşir-i Babek soyundan Kısra denilen bir kişiyi padişah yapıp tahta geçirirler ve kendi görevlerinde kalıp otururlar.

‘Acem begleri bir yirde cem’ olup böyle ittifak itdiler ki “Yezdicerd’ün zulminden güçle kurtulduk bi-ḥamdi’llāh bir pāre rāḥat olduk. Behrām ise ‘Arab’da büyüyüp cefāyı şān’at ve kibri ‘ādet idinmişdür. Anı pād-şāh idersek A’rāb’ı ilerü çeker bizi ve bize mensüb olanları girüye deper” diyüp Erdeşir-i Bābek neslinden Kısra dirler bir kimesneyi pād-şāh idüp tahta geçürdiler manşiblarında qarār idüp oturdılar (69b)

Behrâm'a önyargıyla yaklaşp hakkı olan tahtı vermezler. Behrâm tahtı hak edecek ve bu adaletsizliğe son verecektir. Behrâm Münzir'i ve ona tabi olan askeri yanına toplayıp hepsine yumuşaklıkla gönöl okşayıcı bir şekilde "Ben sizin yanınızda olmayı atamın hizmetinde bulunmaya tercih etmişim. Havanız ve suyunuzla serpilip ekmek ve tuzunuzla yetiştim. Şimdi durum şu ki Acem beyleri bizlere yüzünü döndü ve bizi zıt bir yöne gönderdi. Şimdiye kadar sahibi olduğumuz taç ve tahtı düşmandan aldığımız malı mülkü yabancıya vermişler. Acem ili benim olana ve bu muradına erememiş yine muradını bulana kadar sizden en mühim isteğim bana yardım etmenizdir" der.

Tiz Behrâm dağı Münzir'i ve aya tâbi⁶ olan 'askeri yanına cem' idüp her birine istimâlet ü lâbe vü mülâyemet ile söyledi ki "Ben sizün şöhetünüzü atamun hîdmeti üzerine mukaddem itdüm. Âb u hevâñuz ile neşv ü nemâ bulup nân u nemekünüz ile bitdüm. Şimdiki hâl 'Acem begleri bizden yüz dönderdi ve bizi hilâf-ı semte gönderdi. Mutaşarrıf ola geldüğümüz tâc u tahtı ve düşmenden aldığımız raht u bahtı bigâneye bildürmüşler. Sizden bize yardım vâcib belki ehem-i ma'alibdendir tâ şuna degin ki vilâyet-i 'Acem benüm ola ve bu nâ-murâd yine murâdın bula" (69b-70a)

Behram böyle deyince Münzir ve askerleri canı gönülden Behrâm'a yardım etmeye söz verirler. Numan'ı Kısra'ya elçi gönderirler. Acem beyleri Numan'ın geldiğini duyunca korkuya kapılırlar. Yaptıkları işe pişman olurlar. Behrâm'a elçi gönderirler. Behrâm iyi bir krala yakışır bir biçimde kendisinin haksız kazanç değil adaletin peşinde olduğunu ifade edip "Ben sizi kınamıyorum zira atamın kötü ve boş işlerinden incinip bu makul olmayan işe bel bağlamışsınızdır. Ben şarta bağlayıp adalet yoluna gidiyorum. Benim kötülüğümü isteyenlerin iyiliğini istiyorum ve kötülükler karşısında iyilikler sunuyorum" diyerek elçiye oldukça affedici davranıp Acem kavmine sevgilerini sunar. Tahtı hakkettiğini ispat için Kısra ile imtihan olacaktır, elçiye "Arkandan ben de gelirim ve atamın tahtına geçen kimse ile imtihan olurum" der.

"Ben sizi ta' yib itmezem zîrâ atamun sū-i fi' linden ve beyhûde şuglinden incinüp bu uşul-ı nâ-ma'kül va' za bil bağlamışsunuzdur ben nezr itmişem ve tarîk-i 'adle gitmişemdür. Baña bed-h'vâh olanlara hayr-h'vâh olam ve yaramazlıklara iyilikler kılam" diyü ilçie hayli istimâlet ve kavm-i A'câm'a ziyâde meveddet 'arz idüp "Aķabünçe ben de varuram atam tahtına geçen kimesne ile imtiħân oluram" (70b).

Behrâm elçinin arkasından Münzir ve askerleriyle birlikte Medayin'e gider. Acem beyleri Behrâm'ın şehre akın saldığını görünce Münzir'e giderler. Münzir de padişahlarının o değil Behrâm olduğunu, kendisinin de onlar gibi bir emir kulu olduğunu söyleyip Behrâm'a gidin der. Münzir böyle deyince korkarak Behrâm'a giderler hatalarını itiraf edip af dilerler. "Biz isyan edip hata ettik, sultana bizi affetmek yakışır. Şeytana uyup kötü yola gittik, düşmanların sözünü dinledik" derler.

Didiler kim biz itdük cürm ü ‘ işyân
Revâdur kim bizi ‘ afv ide sulţân
Güm itdük râhumuz hep ğûla uyduk
‘ Adûlar sözini kulaĝa koyduk (71b)

Nitekim de öyle olmuştur. Behrâm’ın karşısında Şeytanî tarafa ait hilebazın görüngüleri olarak dururlar. Adaletsiz, düşmanca, şeytani tavırlar içinde bulunurlar. Behrâm’ın bireyselleşmesi için bu gölge formları ile karşı karşıya gelip mücadele etmesi gerekir. Fakat onun mücadelesi düşmanca bir tavır içinde olmak değil iyi krala yakışır bir biçimde affedici olmak, adaletin peşinde olmak, gerektiğinde de güç kullanmak şeklinde olacaktır. Beylere “Ben bu kadar pehlivanı yanıma alıp çok askerle gelmişsem de kendi vilayetimin halkına kılıç çekip elimi kanlarına bulamam. Bu konuda benim muhatabım kötü düşünceli hilekâr Kistrâ’dır. Kistrâ’ya ve tüm halka haber verin yarın şehrin dışına gelsinler. Atamın tahtı meydana kurulsun ve bu kadar halk orada toplansın. Herkese benden izin, her kimin bana bizzat yüzüme söyleyeceği varsa söylesin benim neyimden incinmiş olduklarını ve tahtıma neden beni layık görmediklerini anlayayım. Benim muradım alemde adaletle hükmedip iyi nam salmaktır ve memleket düşmanlarıyla savaşmaktır” der.

“Ben egerçi çok ‘ asker ile geldüm bu kadar pehlevânı yanuma aldum kendü vilâyetüm halkına kılıç urmazam ve kanların alup yüzüme sürmezem. Bu huşûşda benüm da‘ vâcum Kistrâ-yı bed-sigâl ve ol merd-i pür-mekr ü âldür. Aña ve cemî‘ halka tenbîh olunup yarınki gün şehrdan taşra gelsünler Kistrâ’yı dağı yanlarına alsunlar. Atamın tahtı meydâna kurulsun bu kadar halk anda dirilsün. Her kişiye benden icâzet ü rûşşat her kimün baĝa bi’z-zât söyleyeceği ve rû-be-rû diyeceği var ise söylesün göreyüm ki benüm nemden incinmişler ve tahtuma beni neden yüksünmüşler. Benüm akşâ-yı murâdum ve fikr-i zamîr-i rûşen-nihâdum ‘ âlemde ‘ adl u dâd idüp iyü ad çıkarmakdur ve a‘ dâ-yı memâlike bir bir el kırmakdur” (71b-72a)

Nitekim de iyi bir kral olarak derdi ülkesinin nizamını, düzenini bozan Şeytani, dış unsurlardır. Acem beyleri de hilebazın içsel tehdit yönünü oluştururlar. Zira onlar da hilebaz Şeytan’ın askeri gibi hareket etmektedirler. Behrâm önce dış düşmandan kurtulup ülkesinin üzerindeki tehditi kaldıracak, daha sonra da iç düzensizliği giderecektir. Ertesi gün Yezcired’ten kalan otağ kurulur, taç ve taht yerli yerince yerleştirilir. Behram gelip korkusuzca babasının tahtına oturur. Münzir ve Arap emirleri tahtın bir tarafına, Kistrâ ve Acem vezir ve emirleri de bir tarafına sıralanıp otururlar ve hilafet tacını Behrâm’ın önüne getirirler. Behrâm tacı başına takmayıp “Atamın tahtına Kistrâ’yı layık görüp padişah yapmışsınız. Doğruyu bırakıp yanlışla gitmişsiniz. Ben vilayetin varisiyim, benim neyimden incindiniz de yerime bunu layık

gördünüz. Her alanda bununla imtihan olurum ve saltanat tacını ondan sonra başıma takarım” der.

Behrâm tâcî başına almayup eyitdi kim “Atam tahtına Kistrâ’yı layık görüp pād-şāh itmişsiz. Hakkı terk idüp bâtıla gitmişsiz. Ben vâriş-i vilâyet olam benüm nemden incindünüz benüm yirime bunu lâıyık gördünüz. Her cihet ile ben bununla imtiḥān oluram ve tâc-ı saltanatı başuma andan aluram” (72b).

Tahta liyakatini ispatlamalıdır. Bunun için de krala özgü kudretinin göstergesi olarak aslanlarla yenişmeyi göze alır. Emreder o zamana kadar hiç adam görmemiş ve adama alışık olmayan iki aslan getirirler. Saltanat tacını o iki aslanın arasına koyar. “Acem tahtını kim istiyorsa buradan alıp başına taksın” der ve Kistrâ’ya teklif eder. Kistrâ Behrâm’a “Aslanların önünden bu tacı sen al (zira) memleket iddiasında bulunuyorsun” der. Kistrâ böyle deyince Behrâm yerinden kalkıp gürzünü eline alır ve meydana çıkar. Sıçrayıp aslanın birine biner. Gürzle vurup başını ezer. Diğerine de öyle öldürücü bir yumruk vurur ki aslan sersemleyip sırtüstü yere yapışır. Hemen tacı yerden kapıp başına takar ve tahta oturur. Tahta olan liyakatını göstermiştir. Rüştnü ispatlamıştır. Metinde de Behrâm’ın krallığa layık olması Kistrâ’nın “Mübarek olsun, Yüce Allah yardımcın olsun. Dünya memleketinde sultanlık senindir, alemde padişahlık senindir. Cemalinin nurudur dünyayı aydınlatan, Hak Teala aklının mumunu yakmıştır. Gönlün cihanı gösteren aynadır, yüreğin pür-nur olan güneştir. Zatin dünyayı detayıyla inceler, dünyaya hükmetmeye muktedir” sözleriyle anlatılır.

Görüp Kistrâ didi “Olsun mübârek
Senüñ yardımcuñ olsun Hakk tebarek
Cihân mülkinde sultānlık senüñdür
Cihân içre cihānbānlık senüñdür
Cemālūñ pertevdür dehre revnağ
Uyarmışdur çerāğ-ı ‘aqluñı Hakk
Dilūñ āyīne-i ‘ālem-nümādur
Derūnuñ āf-tāb-ı pür-ziyādur
Cihānuñ mū-şikāfidur zāmīrūñ
Cihân rāyında kāfidür zāmīrūñ (73b)

Behrâm ülkesine dışarıdan tehdit olan Şeytanî taraftaki hilebaz Kistrâ’yı alt etmiştir. Bunu bileğinin gücüyle yapmıştır. Şimdi ise ülkesinin içindeki düzen bozucuları yani Acem beylerini etkisiz hale getirmelidir. Bu iş ise bilek gücünden daha zordur ve padişah bunun için akıl gücünü kullanacak ve hile yoluna başvuracaktır. Tek başına padişah olunca önce Acem ileri gelenlerine hilatler verir, mertebelerine göre hürmetler gösterir. Yedi gün yedirir içirir. Sekizinci gün vezir, emir, zengin, fakir her kim varsa huzuruna toplatır. Behrâm bunları sınamak amacıyla hile yoluyla “Ben bu yolun

edebini ve hallerini bilmiyorum. Saltanat işlerini nasıl yapmak, nasıl bir yol izlemek gerek” der. “Behrām bunları imtihana çeküp hîle vü efsâne yüzünden eyitdi ‘Ben bu tarîkûn adabına câhil ve ahvâline gâfilin. Umûr-ı saltanatı nice itmek gerek ve ne tarîke gitmek gerek” (74a). Behrām böyle deyince bunlar “Yol şu ki atanın gittiği yoldan gidesin ve hükmünü uygulayasın. Zira saltanat yönetimini bize vermişti. İşleri biz yapar, memuriyetleri ehillerine verirdik. O kendi âleminde zevk ü sefâ ederdi” derler. “Tarîk budur ki atañ gitdüğü yola gidesin ve ol kânûnı icrâ idesin. Zîrâ atañ ‘inân-ı saltanatı bize tefviz itmiş idi biz görürdük hep manşıbları ehline virirdük. Ol kendü ‘âleminde ve zevk u ‘işret ile deminde idi” (74a) Behrām düşünür ki memuriyetlerde olanların çoğu bunlara tabi, hilebaz enerjisiyle yüzlerine gülüp “Ne olacak, ben sizin sözünüzden çıkmam ve kurulu düzeninizi bozmam. Şahlar düşmansız olmaz. Eğer düşmanlardan biri fırsatını gözleyip ülkeye el uzatırsa o vakit benden yardım istemeyin, zevk ü sefâ ederken beni rahatsız etmeyin. Düşmana karşılığını verip gereğini yapın. Zira görevlerin çoğu ehil olmayana, tımarların çoğu da ehliyetsizlere verilmiştir. Ben bunların hallerine bizzat vakıf olmayınca, ehlini ehliyetsizi bilmeyince bu tayfaya şahlık ve bu topluma padişahlık edip düşmana karşı koymam. Düşmana karşılığını verip gereğini yapın” der ve saltanatın dizginlerini ve memleketin işlerini bunlara verip kendisi keyfine bakar.

Behrām fikr itdi ki menâşıbdâ olanuñ ekşeri bunlara tâbi‘ müdârâ yüzünden eyitdi “N’ola ben sizün sözünüzden çıkmazam ve dikmeñüz bünyâdını yıkmazam. Şehler ‘adûsuz ve şehryârlar düşmensiz olmaz. Şâyed düşmenden biri vilâyete el uzada ve fırsatumuz göзде ol vaqt benden nuşret taleb itmeyesiz zevk ü ‘işret ve sürûr u selvetde iken beni incitmeyesiz düşmene cevâbın virüp ve tedârûkin göresiz zîrâ menâşıbuñ ekşeri nâ-ehle ve tîmârlaruñ çoğı nâ-maħalle virilmişdür. Ben bunlaruñ ahvâline bi’z-zât muķayyed olmayınca ve ehlin nâ-maħallin bilmeyince bu tâyifeye şahlık ve bu gürûha pād-şahlık idüp düşmene muķâbil olmazam. Düşmen tedârûkin göresiz ve cevâbın daħı viresiz” diyüp zimâm-ı saltanatı ve umûr-ı memleketi bunlara tefvîz idüp kendü ‘ayş u nûşa ve semen-berler ile der-âğûşa başlayup geh bezm-i şâhâne ve gâh çeng ü çegâne ile gönlin eğler idi ve gâh tağlara çıkup av avlar idi (74a-74b).

İşlerin bu şekilde yürümeyeceğinin, Acem ileri gelenlerinin eninde sonunda otorite karşısı hilebaz tavırlarını bırakıp onun otoritesini kabul edeceklerinin farkındadır. Bir musibet bin nasihatten iyidir kavlince durumu kendi gözleriyle görsünler ister. Nitekim öyle de olur. Yedi yıl böyle geçer ve bu yedi yıl içinde ülke zıvanadan çıkar. Hasebi nesebi olanlar kaybolur, aşağılık ve reziller memuriyetleri doldurur. Aşağıdakiler yüksek mertebelere sahip olup hünerliler saman yerine dahi sayılmazlar. Nerde parası çok olan biri varsa kapalı kapılar ona açılır. Ömründe hiç ata binmemişler

kibirlerinden kâinata sığmaz olur. Aşağıdakiler nesep sahiplerini teper ve dünyayı reziller ordusu tutar. İltizama o kadar izin verilir ki avama görev yetişmez olur.

Edānī mālīk oldı ‘ izz ü cāha
Hüner ehli şayılmaz oldı kâha
Bilinmez oldı türk-ile sipāhı
Çoğa şayılur oldı az günāhı
Ne yirde var ise bir akçası çok
Der-i mesdūd idi anlara açuk
Ki hīç ‘ ömrinde binmeyenler ata
Kibirden sığmaz oldı kâyināta
Neseb şāhiblerin depdi edānī
Erāzil ‘ askeri tutdı cihānı
Şu deñlü oldı ruḥṣat iltizāma
Yitişmez oldı manşiblar ‘ avāma (74b)

Devlette düzen, intizam, adalet kalmaz zira başında bir kral yoktur. Düşmanlar ayağa kalkar ve sınıra yakın olan şehirleri alır. Türkistan meliki olan Hakan Behrām’ın ülkesinin bu halini öğrenip Türkistan, Semerkant ve Horasan vilâyetlerinden iki yüz elli bin Türk askeri toplatır. Askerin geldiği kendisine haber verilince de hilebaz gölgesiyle yüzleşememiş kibirli bir kral gibi davranır ve kibir eliyle bıyıklarını burup “Tez Behrām’a name yazıp gönderin ki öğrensin, sonra ‘Duymadım, bilmedim’ demesin. Hayret dişleriyle pişmanlık parmağını ısırmasın. Katında hazır olup varmamı beklesin ve şahlık sevdasından ve padişahlık hevesinden vazgeçip gelirse iyi. Karınca olup yerin dibine girse ve kuş olup havada uça da elimden kurtulamaz böyle bilsin ve ona göre davransın” der.

Hākān’a bu kadar ‘asker geldiğin i’lām itdüklerinde kendüyi görüp ve kibr eliyle bıyıkların burup eyitdi “Tiz Behrām’a nāme yazup gönderün ki āgāh olup sonra ‘Bilmedüm ve işitmedüm’ dimeye ve dendān-ı ḥayret ile nedāmet barmağın çeynemeye ve kıtına ḥāzır ve varmama muntazır olup şehlik sevdāsından ve şehryārlik hevāsından ferāgat idüp kefenin boynına takup gelirse hoş ve illā mūr-ı bīmīkdār olup naḳb-ı zemīne girerse ve murğ-ı tayyār olup hevāda uçarsa da elümden kurtulamaz şöyle bile ve aña göre muḳayyed ola” didi. (75a-75b)

Tam bir hilebaz örneğidir. Kibirinin tesirindedir. Fakat Behrām ondan daha yetkin bir hilebazdır zira o hilebaz gölgesinin tesirinde değil, onun hâkimidir. Mektubun geldiğini vezirler kendisine haber verdiğinde umursamazmış gibi davranır ve vezirlere başta söz verdikleri gibi başlarının çaresine bakmalarını ondan medet ummamalarını söyler ve “Söz verdiğiniz gibi bunu cevabını siz verin ve gereğini yapın. Benden size medet ve bela selinize set yok” der. “Ḳavlünüz üzre bunun cevābın siz virün ve tedārükin görün. Benden size meded ve seyl-i belānuza sed yokdur” (75b). Vezirler ne yapacaklarını şaşırırlar. Ümitsiz, mahrum, şaşkın, mahcup bir şekilde yaptıklarına

pişman olurlar. Sonra durum öyle bir vaziyet alır ki Hakan uğradığı vilâyeti harap ve viran eder. Yol üstünde olanlar köylerini ve evlerini bırakıp başka vilayete gider. Şehirler ıssız köyler adamsız kalır. Acem halkı Behrâm'a bu yaptığın yakışıyor mu diyerek şikâyet gelirler. O da bunun cevabını size vezirler versin, der. Sonra da kardeşi Nersîn'i kendi yerine halife koyup eski adamlarından ve dostlarından birkaç yüz adam alıp Nersîn'e "Sen düşmanla ister barış ister savaş" deyip Ermenistan'dan tarafa çıkar gider. Ne yapıp ettiğini bilmezler. Bu taraftan vezirler Nersîn'in huzurunda toplanıp Behrâm'ın kaçıp gittiğini söyleyerek Hakan'a haraç vermeyi kararlaştırırlar. Hakan bunu duyunca memnun olur, askeri de Medâyin'den haraç geleceğini duyunca rehavete kapılıp dağılırlar. Çadırlar boş ordu savaşız kalır. Behrâm ise sandıkları gibi boş vermiş değildir. Casus gönderip Hakan'ın ordusunun durumunu öğrenir ve yanında olan adamlarıyla bir gece Hakan'ın yurduna gelir. Geceleyin üç yerden saldırıp Hakan'ın askerini kırarlar. Hakan tacını tahtını bırakıp kaçır. Behrâm da peşinden gider ve sonunda Hakan'ı yakalar. Hakan kurtuluş olmadığını anlayınca haraç vermeyi kabul eder. Bütüncül kral Behrâm'ın ülkesine dışardan gelen Şeytanî tehdit ortadan kaldırılmıştır. Böylelikle vezirler de alması gereken dersi alarak ülke içerisindeki Şeytânî unsurlar da bertaraf edilmiştir. Bütün bunları hilebaz kral Behrâm hilebaz gölgesinin "görüntü yaratma" enerjisiyle yapmıştır. Önce ülkesini hiç umursamıyormuş gibi yapıp geri çekilmiş, Hakan'ı ve kendi halkını işlevsiz bir kral olduğuna inandırmıştır. Akabinde de onların rehavetinden istifade edip ani bir baskın düzenlemiş ve hem halkına hem de Hakan'a işlevsiz bir kral olmadığını fiilî olarak göstermiştir. Burada Behrâm'ın hedefi Hakan'dan çok kendi ülkesinin içindeki hilebaz gölgelerinin tesirinde kalmış sorumsuz vezirlerdir. Ülkesindeki ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarını gördükten sonra vezirlerine dönüp "Siz beni zevk ü sefa ederim, halk içinde o ayıpla meşgul olurum sanırdınız. İdareyi bırakıp meydanı terk ettimse hileme aldanıp gerçek mi sandınız? Benim amacım sizi imtihan edip zannı ve şüpheyi ortadan kaldırmaktı. Elhamdülillah halloldu, kapalı bir şey kalmadı" der ve ehil olmayanları görevlerinden alıp ehil olanları göreve getirir.

"Siz şanurduñuz beni ki 'ayş u nūşa meşğūl halk içre ol 'ayb ile medhūlem. Īrhā'-yı 'inān ve tevst'-i dāyire-i meydān itdümse gerçek mi şandunuz hīle vü efsūnuma aldandınız. Benüm murādum sizi imtihan ve def'-i zann u şübhe vü gūmān idi. Bi-ḥamdī'llāh ḥal olup mücmel ḫalmadı" diyüp şol kimseler ki ḫāricden 'askere dāḫil olmışlar ve māl u dilek kuvveti ile manşib almışlar idi anları ref' idüp yerine maḥall ü münāsib kimesneler naşb itdi (78a).

Behrâm bireyselleşme macerasının ilk etabını tamamlayıp gölgeleriyle yüzleşmiştir. İkinci etap ise animasıyla bütünleşmesidir. İsfendiyar bin Küştasip soyundan Hezarbende diye bilinen alim, bilgin güçlü kuvvetli cesur bir kişi vardır, onu has veziri yapıp vilayeti ona emanet eder. İki yıl bekler ve memleketin düzeldiğini görünce Hind’e gitmek ve Sin’e sefer etmek arzusu uyanır. Fakat bu bireysel olarak atılacağı bir maceradır. O nedenle yalnız gidip Hind ülkesinin şehirlerini, sipahilerini, beylerini, askerlerini, padişahlarını, silah ve teçhizatlarını gizlice görüp o ülkeyi almak ister.

Dilerem ki zemîn-i Hind’e yalnız girem ol maşşûda dağı irem vilâyet ü şehirlerin ve sipâh u mîr ü ‘askerlerin pād-şâh-ı ‘ālî-naazarların ve yat u yarağ u tîr-i düşmen-güzerlerin seyr idüp ümîzdür ki ol vilâyeti dağı alam anda dağı tîğ-i nuşret şalam (78b).

Memleketi Hezarbende’ye emanet edip Hind’e gider. Bir köşk tutar ve orada epey müddet kalır. Bu esnada da ovalarda avlanır. O vilayetin okçuları, kumandanları ve yiğitleri ondan silahşörlük ve kusursuz ustalık talim edip geri giderler. Tevafuk bir gün Behram’ın yiğitliğini ver her hususta mertliğini Hint padişahının huzurundaki bir sohbet esnasında oldukça methederler. Hint padişahı onu görmeyi çok isteyip huzuruna getirtir. Behram’ı görünce çok beğenir ve gece gündüz yanından ayırmaz. Ülkeye bir fil musallat olur, Behrâm o fili alt edince iyice padişahın gözüne girer. Bir taraftan Behrâm hala gerçek kimliğini saklamaktadır. Hilebazın imaj yaratma işlevi iş başındadır. Daha sonra Çin padişahı Hind’e savaş açar. Hind padişahı Çin askerinin çokluğundan korkuya kapılır ve haraç verip barış yapmak ister. Behram buna karşı çıkıp, “Senin askerin yok mu? Topla, gidelim de haklarından gelelim” der. Hind padişahından kendisine askeriyle destek olmasını ister. O da sevinerek kabul eder ve askerlerini toplayıp Behrâm’ın emrine verir. Behrâm ve askerler Çin padişahına galip gelir ve Çin padişahı Çin’e doğru kaçır. Behrâm’ın bu iyiliği üzerine Hint padişahı, Çin padişahından alınan ganimetlere bir o kadarını daha ekleyip kızı Firûze Bânû ile birlikte Behrâm’a verip Behrâm’ı kendine damat etmek ister. Behrâm da kabul eder. Bireyselleşmesinin ikinci aşamasını da başarıyla tamamlayan Behrâm nihayet animasına yani Firûze Bânû’ya kavuşmuştur. Yedi gün yedi gece düğün edip Firûze Bânû’yu Behrâm’a teslim ederler. Behrâm bir müddet daha Hind’te kaldıktan sonra bütünleşmesini tamamlamış bir kral olarak Medâyin’e geri döner.

Hilebaz gölgesiyle yüzleşmiş ve onu etkin bir şekilde kullanabilen kral arketipinin bir diğer temsilcisi padişah “Hikâyet-i Pād-şâh bā-Ğazî-i Bî-âğâh” hikâyesinde karşımıza çıkar. Hikâyenin kahramanı Azadüddeve’dir. Acem ülkesinin padişahı olmuştur ve adaleti ve savaşçılığıyla ün salmıştır. Kral arketipinin imgelerini bünyesinde barındırır.

Metinde onun adaleti ve savaşçılığı “Azadüddeve Acem ülkesine padişah olunca adaleti ve cihadının ünü cümle aleme yayıldı ve Ademoğlunun kulaklarına doldu” sözleriyle anlatılır. “Çünkü ‘Azudü’d-devle diyâr-ı ‘Acem’e pād-şāh oldu ‘adl ü dādı ve şīt-i cihādı cemī’-i ‘āleme ve şimāh-ı Benī Ādem’e tldı” (84a-84b). Kadılara ruhsatlar verir, ulemaya hürmetler eder; sözlerini ikiletmez ve bunlarla istişare etmeden bir yere gitmez. Bir gün av için ova ve vadilerde dolanırken Şirāz yakınında ve bir ovanın ortasında cennet gibi güzel bir yeri beğenir. Oraya bir şehir kurup mamur eder. Şehrin kadılığını Abdussamed isimli bir kişiye verir ve derecesini epey yükseltir. Din işlerinde ona müracaat eder ve dünya hâllerinde onunla istişare eder. Bir gün şehirde zengin bir tüccar vefat eder. Oğluna da taşınmaz malların yanında yüklüce bir para kalır. Birkaç yıl sonra tüccarın oğlu ticaret için Hindistan, Frengistan ve Çin’e gitmek ister. Tedbirli davranarak da parasının hepsini yanına almaz ve ikiye böler. Bir kısmını “Padişahımız kadımıza bu kadar güveniyor” deyip götürüp kadiya emanet bırakır ve kendisi de yollara düşer. Fakat işleri umduğu gibi gitmez. Denizde giderken gemilerine kafir gemisi saldırır ve bunu Frengistan’a alıp götürüp esir ederler. On yıl bağ bahçe işlerinde çalıştırıp onuncu yılın sonunda bir miktar para karşılığı ve birkaç tüccarın kefilliği ile salıverirler. Perişan bir şekilde şehre gelir ve evlerinin “Öldü” diye satıldığını malının mülkünün varislerine kaldığını öğrenir. Yersiz yurtsuz kalır. Çaresiz gezerken kadiya emanet bıraktığı altınlar aklına gelir ve mahkemeye gider. Kadı ilmini şerre kullanan kötü bir hilebaz temsilidir. Tüccarın oğlunun geldiğini öğrenip durumu anlayınca تنها bir köşeye çağırıp çeker çevirir. “Denizin derdini çekmek ve dağ bayır gezmekten sende sevda⁵¹ ağır basmış ve aklını başından almış. Yirmi beş altını nerede buldun? Çay taşı ve balık pulu mu sandın? Seni tımarhaneye gönderip ilaç verdirmek gerek” deyip adamlarına emreder adamı kovup dışarı çıkarırlar. Tüccarın oğlu da bunun üzerine halini anlatmak için Azadü’ddevle’ye de mektup sunar. Azadü’ddevle hilebaz yönünü hayra kullanan iyi bir kral temsilidir. Mektubu okuyup yazdıklarına tamamen vakıf olunca tüccarın oğlunu yanına gizlice getirtir. Dağ bayır gezmelerini ve maceralarını gizlice öğrenip durumu anlar. “Bu, kadiya iftira atacak birine benzemez. Kadiya da itimadım tam. Açık açık zulmedip yanlış yola gidecek biri değil” diye biraz düşünür. O da hilebaz enerjisini çıkarıp işin

⁵¹ Eski tıpta insan vücûdunu ve mizâcını meydana getirdiği ve insan sağlığının aralarındaki dengeye bağlı bulunduğu kabul edilen dört unsurdan (ahlât-ı erbaa) biri [Diğerleri kan, balgam ve safrâdır].

aslını ortaya çıkarmaya niyet eder. Hileye başvurmadaki niyeti sonunun ceza ya da azar olmamasıdır.

Eydür ki “Bu kâzîya bühtân idecek ve yalan düzecek kimesneye benzemez. Kâzîya dağı küllî i’ timādum ve hüs-n-i i’ tîkādum vardır. Āşikāre zulm idecek ve hilāf-ı semte gidecek degül” diyüp bir miqdār fikre varur. Āhîr ‘aqlı buña dolanup karar bulur ki buña bir hüs-n-i tedbîr ve bir rây-ı bî-naẓîr ide ki fi’linden mu’âķeb ve ‘amelinden mu’âteb olmak lâzım gelmeye (87a).

İyi bir kralın elinde hile, güzel bir tedbir ve eşsiz bir fikir, anlatıcının deyimiyle “hüs-n-i tedbîr ve bir rây-ı bî-naẓîr”dir. Padişah, İsfahan hâkimine bir emir verir ve “Ben deyincede kadar buraya gelme ve altın adını anma” diyerek tüccarın oğlunu İsfahan’a gönderir. Aradan biraz zaman geçer. Daha sonra kadıyı çağırıp ona gizli bir sırrını açmak istediğini söyler. Kadıyı test etmek için güzel bir oyun tertip etmiştir. Kadıya kendisi vefat ettikten sonra oğullarının kızlarına mirastan yeterince pay vermeyeceklerinden korktuğunu söyler ve bu nedenle kızların mirastan paylarını hesaplayıp evine bir mahzen inşa ederek padişah için kızlarının hakkını orada muhafaza etmesini ister. Açgözlü hilebaz kadı bu işe pek sevinir. Padişahın isteğini hemen kabul eder ve güle oynaya oyuna gelip mahzen yapma ve filori kapma derdine düşer. Kendi kendine de “Hamdolsun, bahtım yüzüme güldü de bu kadar mal elime geçti. Padişah ölünce bendeki malı kim bilsin. Usul usul harcar, muradıma ererim” der.

Kâzî eydür “N’ola sultānum *sem’an ve t̄ā’aten minke’l-emru ve minne’l-iṭā’atu* diyüp mesrūr u devan ve şād u ḥandān oyuna gelüp mahzen yapmağa ve filoriyi kapmağa meşgūl olur kendü kendüye eydür ki “Bi-ḥamdi’llāh devlet el virdi bu kadar māl ele girdi. Pād-şāh ölicecek bendeki mālî kim bilsün ve kimünj ḥaberi olsun yap yap harcuma sürem ve murāduma irem” dir (88b-89a).

Padişah bu taraftan tüccarın oğluna gizlice adam gönderip yanına getirtir. “Git kadıdan filorini iste. Eğer yüz vermeyip sözünü dinlemezse ve seni yine dövüp kovmak isterse ‘Padişaha yazı sunarım ve seni rüsva ederim’ de. O zaman bakalım iş neye varacak ve zaman ne gösterecek” der. Tüccarın oğlu da kadıya gider ve filorisini ister. Kadı yine kötü muamele gösterip tüccarın oğlunu azarlar. O da padişahın tavsiyesi üzerine “Padişaha yazı sunup seni rezil rüsva etmemi mi istiyorsun?” der. Kadı “Belki mektup sunar ve ortaya suizan bırakır ve padişahın itimadı sarsılıp filorileri bende koymaz ve bana da adam demez. Azdan çok ve açtan yok yeğdir” diye düşünüp adamı yoldan çevirir ve odasına gönderir. Ardından girip alay ederek “Ben seni şüpheden ve zandan kurtulmak için sınarım. Baban eski dostum, kardeşim, sırdaş ve yoldaşımdı. Parayı har vurup harman savurursun diye korktum. Aklın başına geldiğinde ve halin düzeldiğinde

vereyim derdim. İşte duruyor emanetin” deyip filorisini teslim eder. Kadı tam bir hilebaz örneğidir; insanları manipüle eder, iki yüzlü dalaverecidir. Fakat ava giderken avlanacaktır zira karşısında hilebaz gölgesiyle yüzleşmiş bütüncül bir kral durmaktadır. Onun bu hilesini daha etkili bir hile ile gün yüzüne çıkaracaktır. Tüccarın oğlu altınları alıp padişaha gider. Hilebaz kralın tam bir temsili olan padişah kadı’nın bu şekilde hıyanet ve kabahat ettiğini anlayınca “Ben bu taifeye yetki ve bu kadar mertebe verdiğim için Müslümanlara zulmedip vebale girmişim ve dalalet yoluna sapmışım. Bu kadı böyle yapmışsa diğerleri dünyayı yıkmış, fukarayı ocaklarda yakmıştır” der ve ülkesinde ne kadar kadı varsa azlettirir. Kendi güvendiği haline razı, kanaatkar kişilerden her ile bir adam tayin eder. Şehir şehir kent kent şart ve yeminle güneşten zerreye lahanadan tereye kadar teftiş ettirir. Hıyaneti ve suçu ortaya çıkan kadıların kimini ebedi olarak azlettirir kimini şiddetli bir darpla beldelerinden kovar. Doğru yolda olanları, halka iyi bir diyalogu olanları ve fukaraya yardımı dokunanların derecelerini yükselterek görevlerinde bırakıp devletteki yerlerini sağlamlaştırır. O kadıyı da halkın içinde soydurup dibeğe koydurdu. Tokmaklarla parçalatıp böyle bir hakaretle öldürtür. İddet süresinden sonra karısını, parasını, malını mülkünü tüccarın oğluna verir. Hilebaz gölgesinin tesirinde kalmış kadı ettiğinin cezasını fazlasıyla bulur. Azadü’ddavle ise iyi bir kral olmanın gereklerini yerine getirmiş, peşin hükümlü olmayarak önce hile yoluyla işin aslını öğrenmiş daha sonra da kötü yolda olanlara hak ettikleri cezaları verip doğru yolda olanları da ödüllendirip devletteki yerlerini sağlamlaştırmıştır. Nitekim,

İyi kral daima bir insan neyi hak ediyorsa onu söyler ve aksettirir. Bunu gerçek anlamda saraydaki dinleyicilerini görerek yani onları psikolojik anlamda fark edip, gerçek değerlerini bilerek yapar. İyi Kral, krallığındaki iyi adamları fark edip sorumluluk isteyen yerlere onları yerleştirir. Huzurundakileri, sadece kendisini görmeleri için değil (gerçi kral, insanların içsel Kral enerjilerini taşıdığı oranda bu da önemlidir); onlardaki hayranlığı ve sevinci görmek, onları ödüllendirmek ve onur vermek için kabul eder (Moore ve Gillette 1995: 65).

Hilebaz gölgesiyle yüzleşmiş ve onu etkin bir şekilde kullanabilen kral arketipinin bir diğer temsilcisi “Hikāyet-i Sultān-ı Mısr-ı ‘Atīk bā-Şāhān-ı Hezīmet-refīk” hikāyesinde karşımıza çıkar. Eski Mısır’da ululuğu, hücumu sınıra ulaşmış; saltanatının heybeti son noktaya gelmiş, vakur bir padişah vardır. Mal ve hazine açısından Karun’a eş ve mülk ve define bakımından Süleyman’a denk olmasının yanında iffette zamanın Meryem’i, ismette zamanın Züleyhası ve tüm zamanların Belkıs’ı olan güzel bahtlı güneş gibi bir kızı vardır. Arap, Hint, Habeş, Çin padişahları

birbirleriyle anlaşıp birleşerek “Mısır sultanını aradan çıkaralım ve Mısır tahtına oturalım” diyerek bir milyon askerle Mısır’a saldırırlar. Kral arketipinin tam bir temsilcisi olan Mısır azizinin ülkesinin bekası ve düzeni tehlike altına girmiştir. Düşmanın sayısı çok fazladır ve onlara karşı koyabilmek zordur. Mısır azizi bunu anlayıp “Bu kadar askere karşılık vermek ve bu kadar askerle savaşmak kolay ve tasavvur edilebilir değil. Belki bir hile ile durdurup def edebilirim” diye düşünür. “‘Azîz-i Mısr dahı ma’ lûm idinüp fikr ider ki ‘Bu kadar ‘asker ile muķābele müyesser ve bu deñlü leşker ile muķātele mutasavver degül. Ola ki bir hîle ile def ü teskîn idebilem” (92a). Nitekim hilebaz aklını kullanarak kendisinden daha güçlü olana karşı mücadele edebilir. Griswold hilebazı “güçlüye karşı zafer kazanmak için kurnazlığını kullanan zayıf bir karakter” (1983: 669) olarak tanımlar fakat hikâyedeki padişah bu gölgesiyle yüzleştiği için zayıf değil aksine bütüncül bir karakterdir ve onun bu enerjisini etkin bir şekilde kullanır. Nitekim hikâyedeki anlatıcı da hileyi fikir ve idrakle amel etmek olarak tanımlar ve bunu zorlu düşmanla başa çıkmanın bir yolu olarak sunar. “‘Amel eyleyen rāy u idrāk-ile / Çıkışur ‘adū-yı ‘azābnākle” (93a) Tedbir ehli padişah Mısır kalesini sağlamlaştırır. Bu taraftan Arap askeri karga gibi gelip Mısır sınırına konar. Reayanın malına el uzatıp ellerine geçeni talan ve yağma eder. Mısır sultanı güzel bir hile hazırlar. İçine “Ben zayıf, aciz, gönlü kırık yaşlı bir adamım. Dileğim gözüm görür ve namusum dururken kızımı bir kimseye verip o kişiyi de yerime sultan ederek istirahat çekilmektir. Hamdolsun muradım yüzünü gösterdi ve amacıma ulaştım. İçinizden hanginizi seçerseniz bildirin ben de ona göre hazırlık yapıp tahta geçireyim ve kızımı verip murada erdireyim” yazdığı bir nameyi elçiye verip bunlara gönderir.

Sultān-ı Mısr nāme yazup ve ilçî tedārük idüp nāmesinde eydür ki “Ben bir pîr-i za’îf ü l-hāl ve bir nā-tüvān ü şikeste-bālem. Benüm murādum gözüm görür ve ‘ırzum тұrurken bir kimesneye kızum virüp ve yirime sultān idüp ‘ālem-i ferāğata ve maḥall-i istirāhata çekilüp ḥuzūr itmek idi. Bi-ḥamdı’llāh murād el virdi ve maḫşūda irgürdi. İçünüzden her ḳanḳunuzu ihtiyār idersenüz ta’yîn ü tebyîn idesiz ben dahı aña göre tedārük idüp varup tahta getürem ve kızum virüp murāda yetürem” diyü nāmeyi ilçîye virüp bunlara gönderdi (92-92b)

Elçi bunlara gidip kendini tanıttınca hepsi bir yere toplanıp divan kurarlar ve nameyi okuturlar. Namede yazılanlar anlaşılınca aralarında fitne çıkar. Hepsi kızı alıp Mısır’a sultan olmak için biri birine kılıç çekip savaşır. Hilebaz kralın hilesi işe yaramıştır. Çıkan fitneden faydalanan kral o uğursuz kavime saldırır ve hepsi kum gibi dağılırlar.

Hikâyenin sonunda da hilebaz padişah övülür ve hile ile strateji kurmanın nitelikleri ve faziletleri anlatılır.

‘ Amel eyleyen rāy u idrāk-ile
Çıkışur ‘adū-yı ‘azābnākle
Bu sihr-i helāl u bu tedbīr ü āl
Şıdı düşmenin bī-nizā‘ ü cidāl
Tutar şīri āl-ile hīle iden
Meşeldür güç-ile tutılmaz köçen
Ferāset feresdür bahādurlara
Müdebbirlere cenge kadirlere
Kişi ‘ayn-ı ‘aql-ile nāzīr gerek
Müşahhış mubassır müdebbir gerek (93a)

Hilebaz gölgesiyle yüzleşerek bütüncül bir kral arketipinin temsilcisi olmuş başka bir figür “Hikâyet-i Sultân Muştafâ bin Süleymân Hân ‘aleyhime’r-raḥmete ve’l-gufrân bā-H’āce-i Şāhib-māl u Kār-dān”da başından geçen bir hadisesi anlatılan Şehzade Mustafa’dır. Şehzade Amasya’da iken bir Acem tüccarının bir geceliğine kalmak üzere ipek yükleriyle bir hana giderken bir katırı, üzerinde bir yük ipeğiyle birlikte kaybolur. Ararlar tararlar bulamazlar. Ümitleri kesilmiş, takatleri kalmamış, mahzun ve perişan bir halde oraya buraya gelip giderlerken şehrin sokaklarından birinde katırın yüksüz bir şekilde palanını devirmiş, yularını sürüyerek kendilerine doğru geldiğini fark ederler. İpeğin olmadığını görünce akılları başlarından gider ve boş katırı iterek hana gelirler. Tüccar lalaya ve kadıya gidip halini arz eder. Bunlar “Kayıp hükmü verip rehbersiz yola gidemeyiz. Sen ise alanı bilemezsin ve zanlı gösteremezsin. Biz kimi yakalayalım? Canımızı cehenneme nasıl atarız?” diye cevap verirler. Tüccar bunlardan fayda gelmeyeceğini anlayıp şehzadeye mektup sunar ve halini arz eder. Şehzade tedbir ehlidir ve kendisine sunulan mektubu kimseye güvenmeden kendisi okur ve mektup sahibiyle kimseye güvenmeden gizlice görüşürdü. Yine öyle yapar ve tüccar ile gizlice görüşür. Durumu dinledikten sonra tüccara, “Kimden şüpheleniyorsun ve iddian nedir?” der. Tüccar da bir kişiden davacı olmadığını ve iddiasının bulunmadığını söyleyince şehzade bir müddet düşünür. Meselenin normal yollarla çözülmesi imkansız gibi görünmektedir zira ortada ne iddia ne müddei vardır. Bu durumda hile yoluna başvurmaktan başka çare kalmaz ve şehzade de öyle yapar. Yalnız hikâyelerde hile “feraset” ile eş anlamda kullanılmaktadır ve “hile”den kasıt art niyetli bir kural tanımazlık değildir. Şehzade de sonunda düşünüp “El-firāsetü aḥu’l-velāyeti” (94a) yani “Feraset velayetin kardeşidir” diyerek bir çözüm bulur. O katırları getirtir ve arkalarına yine yük yükletir. Şehre ilk geldikleri vakitteki yoldan ve yükün

kaybolduğu güzergahtan yükü kaybolan katırı bunların önünden salıverip arkalarına adam koyar ve izletir. Katır giderek yükünün çözüldüğü evin kapısına gider ve durur, arkasından gelenler de görür. Meğer şehrin açgözlü subaşısının eviymiş. Katırları tutup şehzadeye haber verirler. Şehzade subaşısını getirtip ipek hakkında sorgular. Subaşı inkar ederek kurtulmaya çalışır. Sözüne itimat etmeyip celladın eline verirler. İşkence görünce her şeyi olduğu gibi anlatır. Meğer o vakit katırlar giderken subaşının adamları görüp subaşıya haber verir ve tama ve hırsa kapılırlar. Sakladıkları yerden aynı haliyle getirip şehzadeye verirler. Tüccarı getirip ipeğini aynıyla teslim ettikten sonra subaşını ve beraberindekileri asıp dünyayı başlarına dar ederler. Hilebaz yönünü aktif bir şekilde kullanan kral arketipinin temsilcisi Şehzade Mustafa sorumlu olduğu ildeki düzensizliği gidermiş ve adaleti sağlamıştır. O adaletin peşinde olan bir kral temsili olduğu için ilahi destek de arkasındadır. Anlatıcı bu durumu Şehzade Mustafa için aktardığı şu beyitlerle ifade eder:

Hâtır-ı şāhān tecellī cāmıdur
Her ne yüz gösterse Hāḡ ilhāmıdur
Şāhib-i ‘adl u siyāsetdür bular
‘Ālim-i ‘ilm-i ferāsetdür bular
Yir yüzinde zıll-ı Yezdān’dur bular
Menba‘-ı luṭf-ı firāvāndur bular (94b)

3. 2. 2. *Kitâb-ı Hiye’*’de Bütünleşmemiş Kral Örnekleri

Kitâb-ı Hiye’’deki bazı hikâyelerde hilebaz gölgeleriyle yüzleşmiş, animalarıyla bütünleşmiş bütüncül kral örneklerini; bazı hikâyelerde onların bütünleşme serüvenlerini bazılarında da gölgesiyle yüzleşmemiş ve hilebaz gölgelerinin etkisinden kurtulamamış kral örneklerini görürüz. Bu kısımda hilebaz gölgesiyle yüzleşmemiş, bütünleşmemiş/olgunlaşmamış kral örnekleri ele alınacaktır. Çalışmanın “Hilebaz Büyücü” başlığı altında Büyücü’nün krallara rehberlik ettiği örneklerde kral arketipinin temsilcilerinin “bütünleşme” serüvenleri⁵² ve bazı olgunlaşmamış kral arketipleri ele alınmıştı. Onlar bu kısımda tekrar ele alınmayacaktır.

Hilebazın önemli özelliklerinden biri daha önce de izah edildiği üzere “saf” olmasıdır. Jung’un da ifade ettiği gibi hilebaz “birçok bakımdan hayvanlardan daha aptaldır ve

⁵² “Hikâyet-i Büzercimihri-i Kâmil bā-Nüşirrevân-ı ‘Ādil”: Hikâye boyunca Büzercimihri’nin akıllıca yönlendirmeleriyle Nuşirevân’ın bütüncül bir krala evrildiğini görürüz. İlgili kısımda hikâyenin detaylı analizi yapılmıştır.

bir gülünç beceriksizlikten diğerine düşer. Aslında kötücül olmamasına rağmen, bilinçsizliği ve alakasızlığı yüzünden çok fena şeyler yapar. Hayvansı bir bilinçsizliğin içine hapsolmuş”tur (Jung vd. 2013: 129-130). Hilebaz gölgesinin “saflık, aptallık” yönünün tesiri altında kalmış ve olgunlaşmasını gerçekleştirememiş bir kral örneği metinde başlığı verilmemiş fakat derkenâra “Bir ‘Acem Pād-šāha saña kīmyā ögredeyim diyüp sonra firāra çekdügi hikāyedür” olarak kaydedilen hikâyede karşımıza çıkar. Söz konusu hikâye bir Acem tüccarı ile ismi Nureddin bin Zengî olduğu rivayet edilen padişahın arasında geçer. Padişah hilebaz gölgesi ile yüzleşememiş “saf, bön” bir kimsedir. Öyle ki hikâyenin sonunda o dönemin ahmaklarının maceralarını yazan bir kimse onu kitabının başına “re’îsü’l-eblehîn” (126b: 7) yani “ahmakların reisi” olarak yazar. Acem tüccarı ise Şeytânî tarafa ait bir hilebaz örneğidir. O da hilebaz gölgesinin tesirinde tam bir “manipülatör” olarak vazifesini yapar. Hikâyede iki hilebaz arasındaki maceraya şahit oluruz. Acem tüccarı kurnaz, açgözlü ve manipülatör bir hilebaz iken padişah ise açgözlü ama saf bir hilebazdır. Tüccar padişahın açgözlü gölgesini harekete geçirir ve onu yıkıma sürükler. Padişahı aldatmak için hilesini çok önceden planlar ve harekete geçer. Önce bir gece oturup bin dinarı⁵³ eğeden geçirir. Balık kursağıyla yuvarlayıp güneşte kurutur. Bir torbaya koyup aktarlar çarşısına gider ve “Satıyorum” diyerek bir aktara gösterir. Aktar “Bu nedir?” der. “Buna Horasan tiryakı⁵⁴ derler. Kalbi rahatlatır, bedene sıhhat verir. Rahatlığı eşsiz, sağlığa faydalıdır. Kimya bile girer ve en büyük esaslarındandır” der. Aktar “Bildiğim bir şey değil ancak hele kaç?” der. Acem yirmi akçe paha biçer. Attar “Hele çok eşya ancak sekiz akçeye olur, nasıl?” diye torbasıyla bir köşeye bırakır. O kadar cüzi bir ücret karşılığı altınları aktara bırakıp gitmiştir. Fakat açgözlü hilebaz ileride kazancının bunun sayesinde çok olacağını bildiği için buna cüret eder. Anlatıcı ses cüretkâr hilebaz için “Nice cür’etdür temāšā kıl bu merd-i hīleger / Şatdı gitdi iki dirhem sīme biñ dīnār-ı zer” (124a) der.

Bir zaman sonra Acem bir köşeden tüccar gibi çıkıp altın ve gümüş külçeler harcayıp aşağı tabakanın üst tabakanın bildiği biri haline gelir. “Kimya bilirmiş” diye işiten sohbetine talip olur. Hiçbirisinin sohbetine tenezzül etmez ve davetine gitmez. Arap melikleri ne kadar üstüne düşüp ısrar etseler de ne mevki ve görevlerine razı olur ne

⁵³ Altın liranın dörtte biri değerinde olan eski bir para.

⁵⁴ Panzehir, ilaç

de zerrece bunlara meyleder. Sonra Arap beyleri hep tevafuk sultanın huzurunda anarlar. Sonra sultan getirtip tüccara hürmet eder. Hilebaz tüccar aradığı fırsatı bulmuştur. Zaten bunca tertibi padişahı dolandırmak için düzenlemiştir. Sultan bundan kimya ilmini göstermesini; bu uğurda memleketin, hazinenin ve saltanatın emrine amade olduğunu söyler. Tüccar da kendisinin hazineye ve defineye ihtiyacının olmadığını; kendisinin dilerse altını zaten yapabildiğini ima eder. Hilebazın “görüntü yaratma” enerjisi yine iş başındadır. Dalavereci hilebaz, sultana olmayan bir imaj yaratır. Sultanın isteğini kabul edeceğini fakat neticede elde edilen paranın Allah yolunda gaza için harcanmasını ve bu sırrı da başkalarına açmamasını rica eder. Sultan da kabul edince kurduğu düzeni tıkr tıkr işletmeye başlar. Eline divit ve kalem alıp “falan ilacı, filan ilacı ve Horasan tiryakı”nı yazarak bir vezirin eline verir. “Gidin bunların iyisinden alıp getirin” der. Vezirler gelip ilaçların hepsini alırlar fakat Horasan tiryakını bulamazlar. Hilebaz tüccar da kolay kolay bulunmayacağını farkındadır. Zira o sadece bir aktara kendisinin uydurup sattığı bir şeydir. Tüccar “O, bunun en önemli unsurudur, iyi arayın” diyerek gönderir. Meğer o tiryak alan aktarın aklına gelir ve arayıp köşede torbasıyla üstünde “Horasan tiryakı” yazılı olarak bulur. Vezirlere “Gelin bakın bu mu?” diye gönderir. Tüccar görünce sevinip mutlu olduğunu gösterip “Elhamdülillah, sultanın devletinde işte bulundu zira Mısır şehrinde tiryakın olması zordu” deyip sahibine kırk dinar verir. O gece sultanın yanında tüccar hizmetçiye kimini atıp çıkarmasını, kimini çıkarıp ateşe atmasını talim eder, kendisi ise yanına gitmez. Yanıcı kısımlar yanıp fazlalıklar buharlaşıp gider. Halis altın ayrışır ve o bin dinarlık altını sabaha dek ortaya çıkarır. Sultan bu durumu görünce aklı gider, ayakları yerden kesilir. Tüccara izzetler hürmetler eder. Zira hilebaz tüccar tarafından sultanın da açgözlü hilebaz gölgesi tetiklenmiştir. Bu nedenle tüccara kolayca kanar. Anlatıcı ses açgözlü padişahın düştüğü bu durumu şu dizelerle yorumlar:

Hırş-ı zerdür düşüren ‘âkıli derd ü eleme
Murğ-ı zeyrek tütölür dâne ile dām-ı ğama
Sīm ü zerdür bu cihānuñ kamu ğavġā vü ğamı
Eksik olmaz bir elem dāyim esīr-i direme
‘Ālemün her ki bakā tursa fenāsını görür
‘Ākıl oldur ki bunuñ şaya vücūdın ‘ademe (125b)

Sultan tüccardan tiryakın aslını sorup nasıl yapıldığını öğrenmek ister. Tüccar “Ey bahtiyar padişah, bu tiryakın ocağı Horasan Çölü’ndeki Yemkan dağıdır. Bu toprağın içinde çukur boşluğunda oluşan bir cevherdir. Bu işin ustaları onu kendilerine iş edinip bulur ve azıcık çıkarıp alırlar zira bunun cevheri güneşin tamamı boğa burcuna

geldikten sonra olur Eğer sultanın muhabbet kemendi beni bağlamasaydı vaktinde gidip ondan epey çıkarır getirir, sultan hazretleri için Karun'un hazinesi gibi hazine yapardım. Ama hüküm sultanımızındır ve alem onun emrine boyun eğer. Birkaç kuluna emretsin onu, o diyara giderek alıp gelsinler” der.

Ḥvāce eydür “Yā pād-şāh-ı kām-yāb bu tiryakuñ kāmı Kūh-ı Yemkân'dur ki deşt-i Ḥorāsāndur. Bu bir cevherdür ki cevfi meğāk ve enderūn-ı ḥāḡda ḥāşıl olur. Ol ki bu fennūñ kāmili ve bu emrūñ ‘āmilidür anı iş ü güç idüp bulur ve kıllat ile iḥrāc idüp alur zīrā anuñ cevheri ġavr-ı zemīnde kemāl-i āf-tāb şevr-i gerdūna geldükden şonra olur. Eger şöyle kim sultānuñ ribka-i meveddeti ben bendenūñ üstinde olmayaydı varup andan vaḡti-y-ile niçe yükler iḥrāc idüp getürürdüm sultān ḥazretleri içün māl-ı Ḳārūn ḥāşıl eyler idüm ammā sultānuñ ḥükmi revān ve ‘ālem emrine bende-i fermāndur. Birkaç kullarına buyursın varup ol diyārda anı taḡşīl idüp getürsünler” (125b-126a).

Akılsız padişah hilebaz tüccarın söylediği yalanlara ve yarattığı görüntüye kanıp bunu başkalarının yapamayacağını ille de tüccarın kendisinin gitmesi gerektiğini söyler. “Sultān eydür ‘Buña ‘ināyet ve bu iḡdāma himmet yine senden olur. Yoḡsa anı degme bir ‘āmī nicesi taḡşīl eyler ve yā nirde bulur?’ diyü ibrām itdi” (126a). Hilebaz tüccar yine görüntü yaratma peşindedir, önce istemiyormuş gibi görünür sonra da sultanın teklifini kabul eder. İsteddiği tam da budur zaten. Padişah bütün imkanlarını sözde “Horasan tiryakı”nı bulması için tüccarın emrine sunar. Emreder iki yüz tane gözleri ateş saçan ayakları rüzgar gibi, cihanı dolaşır eşsiz deve verirler. Bu develeri hep İskenderiye ve Mısır işi çeşitli ipek kumaşlar ve türlü türlü süslü mallar ile donatırlar. Yirmi tane ay yüzlü, melek görünümlü, güzel bahtlı erkek hizmetçi; on tane de şeker sözlü, gül yüzlü hizmetçi kız ve on bin sarı dinar verirler. Hasılı padişah, tüccarı büyük hürmet ve ikramlarla, mutfak çadırları da dahil çadırlarla, atlı askerlerle, hizmetçilerle, çeşitli elbiselerle, Arap atları ve gece rengi katırlarla birlikte, civarın hükümdarlarına da nameler yazarak, Horasan’a gönderir. Hilebaz tüccar istediğini elde etmiş başta gözden çıkardığı az bir para karşılığında kendi parasıyla kavuşamayacağı bir zenginliğe sahip olmuştur. Saf padişah ise uğradığı oyunun hala farkında değildir zira gözünü para hırsı bürümüştür.

‘Ayn-ı ‘aḡluñ perdesidür hırş u āz
‘Āḡiliseñ şanmaḡıl bu hırşı az
Dāne hırşıdur tıyūrı dām iden
‘İşmet ehlin hırşıdur bed-nām iden (127a)

Onu duruma uyandıracak ise o şehirde her zaman ahmakların halini yazan nüktedan bir adamdır. Kendisini *bütüncül* Büyücü arketipinin bir temsili olarak görürüz. Ferasetiyle olayların iç yüzünü bilmektedir ve kötü olan iyi olanı perdelediğinde hakikati ortaya çıkarır. Bu kişi padişah ile tüccar arasında bahsedilen hadise meydana

geldiğinde mecmuasının başına “Ahmakların Reisi, Sultan Nureddin Mahmud bin Zengî” diye yazar. Bu haber sultanın kulağına gider. Adam gönderip o adamı getirir. Kıssasının defterini sorar ve “Bana ahmakların reisi demişsin, öyle mi?” der. Adam “Sultan hazretlerini nasıl ahmakların reisi diye defterimin başına yazmayayım. Acem bir şahıs gelip bin dinara nice bin dinar alıp gitti” der. Sultana bu söz dokunur ve “Eğer o adam geri gelip bunca yük tiryak getirirse hal nasıl olur bilir misin?” der. Adam “Eğer sultanın dediği gibi o Acem gelse ve sultanın sözü doğru çıksa o zaman sultan hazretlerinin ism-i şerifini defterden kazıyıp ahmakların reisi olarak o şahsı yazayım ki yeryüzünde ondan aptalı bulunmaz zira bunca mala sahip ve kurtuluş yoluna salık olmuşken yine gelip sultanın yanında can korkusu çeksin” der.

Harîf eydür “Eger eyle ki sultân buyurur ol şahş-ı ‘Acemî gele Sultân hazretlerinüñ sözi râst ola ol vaqt Sultân hazretlerinüñ nâm-ı şerîfini defterden hakk idüp re’îsü’l-eblehîn ol şahş yazam ki rûy-ı zemînde andan ebleh olmaz ki bunca mâla mâlik ve tarîk-i necâta sâlik olmuş iken yine gelüp sultânun yanında olup bîm-i cân çeke (126b-127a).

Büyücü arketipinin temsili o şahıs bütün gerçeği açıklığıyla dile getirmiş ve padişaha hilebaz gölgesini göstermiştir.

Başkaları tarafından kolayca manipüle edilen, hilebazın “saf, bön” yönü ağır basan bir diğer olgunlaşmamış kral arketipi örneği “Hikâyet-i Dihkân bâ-Şâh-ı Zü’l-ihsân”da karşımıza çıkar. Hikâyede bu kral örneğinin yine hilebaz gölgesinin tesirinde kalmış bir başka hilebaz tarafından manipüle edildiğini görürüz. Kötü hilebaz kral arketipinin temsilcisine “saf, bön” imajı yaratır ve kral da buna kanar. Ülkesinde nizamı bozan ve yasalara uygun davranan hilebazı fark etmeyerek görevinde başarısızlık gösterir.

Hikâye hilebaz gölgesinin tesirinde bir çiftçi ile olgunlaşmamış bir kral arketipinin temsili olan padişah arasında geçer. İkisi de hilebazın farklı enerjilerini bünyelerinde barındırmaktadırlar. Çiftçi tam bir dalaverecidir ve yarattığı bir imajla padişahı “aptal” olduğuna inandırır. Padişah da dalavereci çiftçinin oyununa aldanıp kibre kapılır ve onu “ahmak” olarak addeder fakat asıl ahmak durumuna düşen kendisi olmuştur.

Hikâye şöyle zuhur eder: Horasan’ın İsfahan şehrinde hilekâr ve dolandırıcı bir çiftçi vardır. Her zaman hilekarlarla düşer kalkar. “Diyâr-ı Horâsân’da ve şehri Şifâhân’da bir ‘ayyâr u tarrâr çiftçi var idi. Her zamân ‘ayyârlar ile muşâhib ü yâr idi” (139a). Bir gün çift sürerken küpler dolusu hazine bulur. Hazineyi hemen çıkarmaz, tedbirli davranır. Bir müddet “Ben bunu nasıl yapayım ve bu sırrı kime söyleyeyim” diye düşünür. “Önce karımı deneyeyim, ondan sonra malı getirmeye gideyim” diye karar

verir. O tam bir hilebazdır. Eve gelince karısına “Yahu Hatun, bugün bana acayip bir şey oldu. Söyleyeyim ama kimseye anlatma, komşulara da söyleme” der. Kadın “Hoş vallahi, söyle görelim rüyaysa da hayra yoralım” der. Adam “Çift sürüyorken dübürümden canlı bir karga çıktı ve uçu gitti. Neye işaret olduğunu bilmiyorum” der. Kadın “Hayrola” der ve çiftçi yine çifte gider. Kadınsa bu hikâyeyi önüne gelene anlatır. Çiftçi geldiğinde bu haberle köyün çalkalandığını ve herkese rezil olduğunu görür. Bundan karısına sırrını açmanın ahmaklık olduğunu anlar. O hilebaz enerjisini kullanarak bir yalan bir olay uydurmuştur, kadın da buna inanıp herkese hadiseyi gerçekmiş gibi anlatmıştır. Çiftçi karısına sırrını açmayıp bu iş için bir hile yapması gerektiğini düşünür. “*El-kıssa* çiftçi hātūnına rāz açmayup eyitdi ‘Buña hîle gerek’” (140a). Yine hilebaz enerjisini devreye sokar ve bir oyun kurar. Hemen gidip o defineden üç altın kerpiç çıkarır. Torbasına koyup pazara varır. Kendisine kurban olarak bir demirciyi hedef seçer. Demirciye “Usta bu demirlerden bana bir saban demiri yapıver. Parasından kaçmam, her ne tutarsa söyleyiver” deyip kerpiçleri demircinin önüne koyar. Demirci kerpiçleri eline alıp çok mutlu olur ve “Yarın gel, demirini al ve gönlünden ne koparsa ver” diyerek çiftçiye gönderir. O da açgözlü başka bir hilebaz örneğidir ve demirciyi dolandırmanın derdindedir. Kerpiçleri saklayıp hemen demirden bir tane saban demiri yapar. Çiftçi ertesi gün gelip saban demirini isteyince demirci yaptığı saban demirini eline verir. Çiftçi saf rolü oynayarak bilmezden gelir. “Görüntü yaratma” enerjisi devrededir. “Usta benim demirim sarıydı, bu kapkara. O gayet arı demirdi bu para para. Benim demirimi saklayıp bunu kendi demirinden yapmışsın ve boş yere emek harcamışsın” der. Hilebaz demirci “Demir küften sararır ve ocağa girse yine kararır. Demir de ne ki hile yapayım ve kul hakkıyla ahirete gideyim” der. Çiftçi ikna olmaz. Çarşı halkı başlarına toplanır. Kimi dostlukla söyler kimi kızar; aralarını bulamazlar. Nitekim çiftçinin asıl hedefi padişaktır ve şikâyet için padişah divanına kadar gidip halini arz eder. Padişah “Sarı demiri nerede buldun ve nasıl rast geldin?” der. Çiftçi “Sultanım, filan viranede kerpiç kazarken üç tane sarı demirden kerpiç varmış orada buldum ve bu demirciye alıp geldim” diyerek ters mahalde bir virane söyler. Adam gönderip kazarlar ve biraz ararlar; hiçbir şey bulamazlar. Padişah “Bu adam ahmak, gidin altından gümüşten demirden üç parça getirin. Bakalım anlar mı?” der. “Pād-şāh eydür ‘Bu bön âdem ancak varuñ altundan gümüşden demürden üç päre getürünğ görelüm idrāk ider mi’” (140b). Padişah adam için “bön” der fakat asıl kendisinin çiftçi tarafından “bön” yerine konduğunun farkında

değildir. O ferasetten yoksun ve hilebaz gölgesiyle yüzleşememiş bir kral arketipi temsilidir. Padişahın emrettiği üzere çiftçiye altın, gümüş ve demirden üç parça numune gösterirler. “Bön” maskesi takan çiftçi altına sıkıca yapışıp “Benim demirim hemen bunun aynısıydı” der. Hemen demirciyi getirip sorgularlar fakat inkar eder. Cellada verirler, biraz çekip çevirirler. Gidip kerpicin üçünü de getirir. Padişah eline alıp bakar ki üçü de altındır ve “ahmak adam” deyip çiftçiye inanır. Kerpicin ikisini alıkoyup birini çiftçiye bağışlar. “Pād-šāh eline alup görür ki üçü daḥi altundur ve her biri kıymetde bir genc-i medfûndur ‘Bön âdem ancak’ diyüp ve çiftçiye i’-tiḳād idüp ikisin alıkoyup kerpicün birin çiftçiye bağışlar” (141b) Padişah kibre kapılıp çiftçi için “ahmak” der fakat asıl ahmak durumuna düşen kendisidir. O kötü bir hilebaz olan çiftçi tarafından yanıltılır ve manipüle edilir. Açgözlü bir hilebaz olan çiftçi ise “hile” yolu ile amacına ulaşır. O kerpiç vesilesiyle defineyi çıkarıp yavaş yavaş harcamaya başlar. Birkaç yıl içinde ekabirden olur ve mertebesi gittikçe yükselir. Halksa padişahın ihsan ettiği mal zannedip neden niçin diyemez.

Başkaları tarafından kolayca manipüle edilen, hilebazın “saf, bön” ve bir de “açgözlülük” yönü ağır basan bir diğer olgunlaşmamış kral arketipi örneği “Ḥikâyet-i Ruhbân bâ-Şehryâr-ı Bî-ser ü Sāmân”da karşımıza çıkar. Nitekim anlatıcı da söz konusu hikâyenin başlığında bu kral için “bî-ser ü sāmân” yani “aciz” ifadesini kullanmıştır. Bahsi geçen kral arketipi örneği gerçekten hakiki bir kralın gerekliliklerini yerine getirmekten “aciz”dir. Hikâyede bu kral örneğinin yine hilebaz gölgesinin tesirinde kalmış hilebaz bir Büyücü tarafından manipüle edildiğini görürüz. Bu Büyücü ise düşman tarafına dolayısıyla da Şeytanî tarafa aittir ve söz konusu kral arketipi örneğini helaka sürükler.

Söz konusu kral arketipi örneği bir dönem İskender Şah’ın kurduğu İskenderiye’ye hâkim olan bir Abbasi halifesi iken büyücü arketipi örneği ise Sinver isimli bir Frenk prensinin veziridir. Frenk prensi İskenderiye’yi almak istemektedir fakat İskender, zamanında şehrin ucunda bir minareye, bir tarafına şehre saldırmaya niyetlenen düşmanın yansıdığı ve kendilerinin de ona göre tedbir aldığı “Cihan’ı Gösteren Ayna”yı⁵⁵ yaptırmıştır. Bu nedenle de şehrin alınması güçleşmektedir. Prens vezirleriyle İskenderiye’yi nasıl alabileceği üzerine istişare ederken yetmiş iki milletin dilini bilen ve her işin üstesinden gelen katı kalpli ve yaşlı bir keşiş öne çıkar. Anlatıcı

⁵⁵ Câm-ı Cihan-nümâ

sesin de kendisini “yetmiş iki dili bilür ve her kâruñ ‘uhdesinden gelür bir ruhbân-ı sâl-ğorde ve bir keşîş-i dil-füsürde” (167a) olarak tasvir ettiği keşîş tam bir Büyücü örneğidir. Prense, “Ey, Kudret Sahibi Hükümdar evvela o ulu şehirdeki Cihan’ı Gösteren Ayna’yı yıkmayınca o şehri almaya güç yetmez ve basiret sahiplerinin fikrinin gözü o peçe örtülü gelinin yüzünü görmez. Eğer ben kuluna o şehre gitmeye izin verirsen o feleğin zirvesindeki hüma olan Cihan’ı Gösteren Ayna’yı Anka gibi dünyada hiç olmamış hale getireyim de görün ve o şehrin üzerine gemilerle asker sürün” der.

“Ey şehryâr-ı pür-ıktidâr evvelâ ol şehri mu‘azzam ve ol sevâd-ı a‘zamda olan Âyîne-i Cihân-nümâ’yı ve ol cām-ı çehre-güşâyı harâb u tebâh itmeyince dest-i himmet anuñ dâmen-i vuşlatına irmez ve dîde-i rây-ı ulû‘l-ebşâr ol ‘arûs-ı niķâb-âlûduñ yüzini görmez. Eger ben bendeñe icâzet ve ol şehre varmağa ruķşat olursa Cām-ı Cihân-nümâ’nuñ ve ol hüma-yı evc-i âsmānuñ vücûdın ‘Anķaveş cihāndan nā-būd u mün‘adım kılam göresiz ve üzerine keştiler ile ‘asker süresiz” didi (167a).

Büyücü temsili bu keşîş dediği gibi yapmaya da muktedirdir zira hilebaz gölgesini etkin bir şekilde kullanabilmektedir. Prens ona icazet verir ve o da hemen hileye başlar. Önce keşîş kimliğini gizleyip bir Müslüman derviş gibi görünmeyi hedefler. Bunu yapmak için de hilebazın “görüntü yaratma” enerjisinden faydalanır. Başından şapkasını ve belinden zünnarını⁵⁶ çıkarır. Bir şeyh suretine bürünüp bir şeyh elbisesi; bir derviş asası ve sarığıyla bir gemiye binip İskenderiye’ye gelir. Bir cami köşesinde sazdan yapılmış bir çilehaneyi kendine yuva edinip insanlardan uzaklaşır ve her türlü münasebetten el etek çeker.

Hemân ol ân ruhban başından şabķa vü belinden zünnârın çıkarup bir şeyh şûretine girüp meşâyîhâne cāme ve dervîşâne ‘aşâ vü ‘imāme ile bir keştiye süvâr olup İskenderiyye’ye geldi. Bir cāmî‘ köşesinde sâzdāndan bir çile-ğâne ve bir ğarîb aşîyâne peydâ idüp ‘uzlet-i nās ve terk-i istinas itdi (167a-167b).

Görüntü yaratmada o kadar başarılı olur ki gören ona kanıp züht sahibi ve keramet ehli bir Müslüman sanır. Hatta zamanla halifeye arkadaş bile olur.

Zühd-ile kıldı ‘ibâdet âşikâr
Her gören bî-ihtiyâr oldu şikâr
Halk anı ehl-i selâmet şandılar
Şâhib-i zühd ü kerâmet şandılar
Ol şehirde ol kadar itdi direng
Kim halîfe hem-demi oldu Fireng (167b)

Bir gün halife onu davet eder ve sohbet esnasında “Acaba maharetli İskender’in hazine ve definesi kimlerin eline geçmiştir ve ele geçiren bu kadar malı mülkü ne yapmıştır?”

⁵⁶ Zünnar: Keşîşlerin bellerine bağladıkları kıldan yapılmış uzun kuşak.

der. Hilebaz Büyücü halifenin açgözlü gölgesini fark edip hilesi için aradığı fırsat bulur ve “İskender cihandan topladığı hazine, define ve malları İrem Bağı gibi olan Cihan’ı Gösteren Ayna’nın altına gömüp bunu da ilin ön cephesine bir suret ve dünya halkına da bir ibret olarak dikti” der. Bu söz halifeye bir oldukça tesir eder. Mimar ve ustalar; ırgatlar ve yevmiyeciler toplatıp alelacele Cihan’ı Gösteren Ayna’nın yıkımına ve kökünden sökümü için görevlendirir. İlk önce üzerindeki aynaları soydurur ve dibini kazdırıp temelini oydurur. Bina harap olup yıkılmaya yüz tutunca ise hilebaz Büyücü amacına ulaşmıştır. Bir gemiye binip Frengistan’a gider. Asker toplayıp ansızın gelirler ve halifeyi yakalayıp vilayeti zapt ederler. Olgun bir kral tarafından yöneltilmeyen bir ülke harap olmaya mahkumdur. Abbasi hâkimiyetindeki İskenderiye’nin de olgunlaşmamış kralı yüzünden akıbeti öyle olur.

Sonuç Yerine

Hasılı, “Hilebaz” gölge arketipi kendisinin ve çevresinin hayatında çeşitli manipülasyonlar yapan, aldatmacalara başvuran olgunlaşmamış bir erkek enerjisidir (Moore ve Gillette 1995: 29). Kişileri bir imaj yaratarak ve bu imaja inandırarak manipüle eder ve ayaklarını kaydırır, daha sonra da bu durumla eğlenir. Hilebaz arketipi bir gölge arketip olması dolayısıyla her yerde karşımıza çıkar. Zira “Ne kadar istenmeyen ilan edilmişse de ısrarcı ve yoğun gücüyle nereye gidersek gidelim hemen arkamızdan gelen karanlık bir dost, hatta tam anlamıyla bir gölge gibidir” (Stevens 2014: 92). *Kitâb-ı Hiye*’de ana teması “hile” olan ve nasihatnâme özellikleri taşıyan bir hikâye mecmuası olduğu için gölgesiyle yüzleşip bütünleşmiş ya da gölgesinin tesirinde kalmış birçok hilebaz figürü bünyesinde barındırır. Hilebazı kimi zaman Jungçu bir bütünleşmeyi yaşamış “bütüncül” bir büyücünün⁵⁷ bünyesinde kimi zaman bütünleşmemiş büyücülerde kimi zaman bütünleşmiş bir kralda kimi zaman bütünleşmemiş bir kralda kimi zaman âşık’ta kimi zaman bir kadıda kimi zaman bir medrese talebesinde kimi zaman ise bir şehir serserisinde görürüz. Kimi zaman da hilebazı Jungçu “bütünleşme”nin başrollerinden “anima”nın yanı başında görürüz. Tezin bu bölümünde *Kitâb-ı Hiye*’de bütüncül büyücü, bütünleşmemiş büyücü; bütüncül kral ve bütünleşmemiş kral örnekleri hilebaz arketipiyle ilişkili bir biçimde

⁵⁷ İngilizcesi “magician” olan Büyücü terimi Türkçede kullandığımızdan daha geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Magician “ilim, bilgelik, rehberlik” gibi özelliklere de sahiptir ve terimi bu bağlamda değerlendirmek daha yerinde olacaktır.

ele alınmıştır. Büyücü ve kral arketiplerine yoğunlaşılmasının nedeni eserin bir nasihatnâme özelliği taşıması ve içerdiği hikâyelerin hacimli bir kısmının baş kahramanının büyücü ve kral arketiplerinin temsilcileri olarak addedilebilecek *vezir* ve *padişah*ların olmasıdır. Bunun dışında *Kitâb-ı Hiye*’de büyücü temsilinin hatırısayılır bir kısmını da kadılar, hekimler ve danışmentlerin oluşturmaktadır. Müellifin sunduğu hikâyeler aracılığı ile gerek III. Murad’a olsun, gerek Üveys Çelebi’ye öğüt vermek amacı güttüğü düşünülmektedir. Nitekim bu hikâyeler dönemin problemlerine ayna tutması açısından da kayda değer bilgiler içerir. Eserin nasihatnâme yönü düşünüldüğünde de sunulduğu padişaha (Sultan III. Murad) ve vezire (Üveys Paşa) olası yolsuzluklar ya da vuku bulan yolsuzluklar mizahi bir dille anlatılıp hikâyelerin sonlarında yer alan eleştirel şiirler ile durumla ilgili ne yapılması gerektiği hakkında yorumlar sunulmuştur.

BÖLÜM IV. *KİTÂB-I HİYEL*'İN TRANSKRİPSİYONLU METNİ VE DİLİÇİ ÇEVİRİSİ

4. 1. NÜSHA TAVSİFİ

Yapılan katalog taramaları neticesinde *Kitâb-ı Hiyel*'in iki nüshasına ulaşılabilmektedir. Bu nüshalar sırasıyla, Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1279 ve British Library Or. 7836'de kayıtlıdır.

Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1279

Eserin İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1279 numarada “Menâkıb-ı Hamsin” adıyla kayıtlıdır. Bu isimlendirmenin nüshanın zahriyesinde yer alan “Menâkıb-ı Hamsin” ibaresinden kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir fakat bu isimlendirmenin yanlış olduğu eserin British Library Or. 7836'da kayıtlı nüshası da göz önünde bulundurulduğunda anlaşılmaktadır. İstinsah kaydında yer alan bilgiler doğrultusunda nüshanın Seyyid Ahmed eliyle 1010 (1601-02) yılında istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Kahverengi deri ciltlidir. Sayfa boyutları 200x145 mm'dir ve aharlı kâğıt kullanılmıştır. İlk sayfaları sonradan yazılmıştır. 202 yapraktır. 169b, 170a ve 170b sayfaları 16 satır olmakla beraber diğer sayfalar 17 satırdan oluşmaktadır. 10b ile 11a sayfaları arasında reddade tutmamaktadır. Bu iki sayfada yer alan cümleler de anlam olarak birbirini takip edemeyecek kadar uyumsuzdur. Zira 10b'de İskender'e karşı adam toplayan Tengûl özne iken 11a'da özne birden İskender Şah olmuştur ve onun savaş hazırlıkları sayfanın konusudur:

Çünkü Tengûl [...] tîz vilâyet-i Gürcistân'dan ve Evhâr u Âzerbâycân'dan ve'l-hâşıl zîr-i destinde olan çara ve şehristândan yüz yigirmi bin dilîr-i âhen-püş ve dil-âver-i tîr-zen u siper-tüş er cem^c idüp qarındaşı Tenglûs ile Şîrvân'a geldiler [...] Bunlar dağı qarışup ve biri biri ile barışup yüz altmış bin er olup gitdiler. Siyeh-püş-ı Şîrvânî'ye ve şîr-dest-i 'Avrânî'ye ve Avşâr-ı Gûrî'ye ve Kehlân-ı Lâhorî'ye ve Hârmâhil-i Segezî'ye haber itdiler. Anlar dağı ol vilâyetden kırk bin pehlevân-ı bahâdır rûz-ı

peykârda her vech-ile cenge kâdir kimesneler cem‘ itdiler ki her birisi cihân Rüstemlerin ve zamâne zayğamların deng iderler idi. Eyyâm-ı müddet ile Harez Bahri’ne yetdiler. ‘Îrân-ı ber-da‘ iye ve Mîrân-ı erda‘ iye⁵⁸ [11a] her tarafdan taḥl u kûs ra‘ d-ı bahâr gibi gürleyüp ve taṭṭana-i nây-i rûyîn feryâd u enîn eyleyüp bu kerr ü ferr-i şevket ve câh-ı ‘âzamet birle İskender Şâh düşmene birkaç günlük yol karşı gidüp bir şahrâya irüp kondılar.

Nüşa 1a sayfasından başlamaktadır. Bu sayfanın sonradan eklendiği kuvvetle muhtemeldir zira diğer yapraklar talik hatla yazılmışken bu yaprak nesih hatla yazılmıştır. Ayrıca bu yaprağın kâğıdı diğer yapraklardan farklıdır. Bu yapraktaki yazı stiline nüşanın istinsah kaydındaki yazı stili ile benzerlik göstermesi aynı kalemten çıkmış olabileceklerini ve bu iki kısmın da sonradan eklenmiş olabileceği ihtimalini akla getirmektedir. Nüşada hikâye başlıkları ve nesir kısımlar içinde geçen *el-kıssa*, *Nesr*, *Kısm-ı Şânî*, *Râvî eydür* gibi ibareler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüşada sahh kayıtları bulunmaktadır ve nüşanın tashihten geçtiği gözlemlenmiştir. Tashihten geçen hikâyelerin diğer bir diğer nüshaya aktarıldığı nüshanın 51. varağının a yüzünde yer alan *Hikâyet-i Pâd-şâh bā-Vezîr-i Kîne-ḥ‘âh u Bî-intibâh* hikâyesinin derkenarından anlaşılmaktadır. Nitekim derkenarda “Bu kitâb beyâz olup ve dîbâcesi Üveys Paşa nâmına döndürülüp aḡa virilmişdür. Beyâz olunan kitâba evvel bu hikâye yazıldı. ‘İbret-nümâ hikâyelerindendür” ibareleri yer almaktadır.

Topkapı nüshasının Sebeb-i Telif’i göz önünde bulundurularak III. Murad’a sunulmak üzere hazırlanmış olduğu bilinmektedir. Nitekim yazar eseri için

a‘yân-ı kirâma tezkire-i belâgat ve erkân-ı ‘izâma tabşıra-i berâ‘at olup zımnında niçe pend ü naṣṭḥati mutaṣammın olduğundan mâ-‘adâ sulṭânü’l-mücâhidîn ve bürhânü’l-muvaḥḥidîn mâlikü memâliki’ş-şarḡi ve’l-ğarb sâlikü mesâliki’z-zarbi ve’l-ḡarb ḡazret-i Sulṭân Murâd bin Selîm Ḥân *ḡullidet ḡilâfetühü* bi’l-‘adl ve’l-iḡsân ḡazretlerinüḡ âstân-ı felek-âṣiyânlarına mûr-ı şikeste-nihâd gibi tuḡfe-i riclû’l-cerâd ile i‘lâm-ı iḡlâş-ı ‘ubudiyyet ve i‘lân-ı iḡtişâş-ı ḡizmet kılmaḡa bā‘ iş olsun. (T, 2b, 12-3a, 2. str)

deyip sonrasında da Sultan III. Murad için yazmış olduğu kasideye yer vermektedir. Eserin III. Murad’a sunulup sunulmadığı meçhuldür fakat söz konusu derkenardan hareketle eserin bazı değişiklikler yapılarak yeni bir nüshasının ortaya konduğu ve

⁵⁸ Bu sayfadan sonraki sayfa eksik. Reddade tutmuyor.

bunun da Üveys Paşa'ya⁵⁹ sunulduğu anlaşılmaktadır. British Library nüshasının Üveys Paşa'ya sunulan bu nüsha olduğu düşünülmektedir. Şu veriler bu kanaatimizi destekler niteliktedir: B nüshasında yer alan ilk hikâye T nüshasındaki derkenarda bahsedildiği gibi *Hikāyet-i Pād-şāh bā-Vezīr-i Kīne-h'āh u Bī-intibāh'* dir. Ayrıca T nüshasında söz konusu hikâyenin devamındaki hikâyelerin derkenarında da “İkinci bu hikâye beyāz oldu”, “Üçüncü bu hikâye beyāz oldu” gibi bir hikâye sıralaması yer almaktadır. B nüshasındaki hikâye sıralamasının da T nüshasında yer alan derkenarlardaki bu sıralamaya büyük ölçüde uyması, T nüshasının daha önce kaleme alındığı; T nüshasından hareketle B nüshasının oluşturulduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Ayrıca T nüshasında yer alan ve başında sıralama ibaresi içeren bir derkenār bulunmayan “Hikāyet-i ‘Ayyār-ı Nāmdār bā-Ḥalvāyī-i Pūr-iştihār” gibi hikâyelerin B nüshasında yer almaması da bu ihtimali güçlendirmektedir. Fakat iki nüshadaki sıralamanın sonlara doğru tutarsızlık göstermesi akla T nüshasından hareketle bir başka nüshanın oluşturulduğu B nüshasının da bu nüshadan gelen bir nüsha olabileceği ihtimalini de getirmektedir. Fakat B nüshasının müellif hattı olması T nüshasından hareketle oluşturulan ilk nüshanın B nüshası olduğu ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.

British Library Or. 7836

Eserin “British Library Or. 7836”de kayıtlı nüshası müellif hattıdır. Nüshanın müellif hattı olduğu sonunda yer alan “Hüsn-i hat olmasa olmaya ‘aceb / Tek şahih olsun kitāb-ı müstetāb / ‘Azmiyâ gâyet latif ü hûb olur / Olıcak hatt-ı mü’ellifle kitāb” kıtasından anlaşılmaktadır. Nüsha British Library Or. 7836’da “Kitāb-ı Kümük” ibaresiyle kayıtlıdır ve yazarı ‘Azmi el-Gedûsî olarak görünmektedir. Bu nüshada da T nüshasında olduğu gibi yanlış bir adlandırma söz konusudur. Yanlış adlandırmanın müsebbibi nüshanın 2. varağının ay yüzünde yer alan “bu kitāb-ı müstetābı cem‘ idüp rişte-i tertībde intizam ve ḥabl-i terkībde irtisām viricek kimünj namıyla mu‘anven ve kimünj ismiyle mu‘ayyen ideyin diyince ihvān-ı şafādan ve ḥullān-ı vefādan biri zāmīr-i mā-fi’l-bālūmden ḥaberdār olup eyitdi” ibarelerindeki “kimünj” tamlayanlarının olduğu düşünülmektedir. Fakat nüshanın 2. varağın b yüzünde yer alan “Felā-cerem

⁵⁹ III. Murad devrinde yaşamış, Budin ve Mısır beylerbeyliği vazifelerini icra etmiştir. Doğum tarihi belli olmamakla birlikte vefat tarihi 1950 (H. 998) yılıdır.

bu hikâyetün tertîbi ve bu rivâyâtun terkîbi iki kısıma münkasım ve iki resmle mürtesim oldu. Kitâb-ı Hiyel denmek ile tesmiye olundu” cümlesinden eserin isminin *Kitâb-ı Hiyel* olduğu anlaşılmaktadır. 1. varağının b varağında yer alan şu ifadeler de eserin yazarının Gedizli Azmî olduğunu, Hicrî 995 (1586-7) yılında telif edildiğini ortaya koymaktadır:

Nesr Sebeb-i te’lîf-i risale-i garîbe ve müceb-i tasnif-i makale-i ‘acîbe oldur ki bir gün bu derdmend-i hakîr ü müstemend-güzîr ya‘ nî ‘Azmî-i hakîr târîh-i hicretün toköz yüz toksan yılında kaşaba-i Gedüs ve ol diyar-ı şafâ-yı men’usda vâki‘ kâşane-i mihnet bünyâd ve hâne-i hayret âbâdda olup fî-zamâninâ ef’âl ve evzâ‘-i ademiyânı ve aqvâl-i etfâl-i ‘âlemiyânı fikr idüp ve tedbir ü tedarikleri semtine gidüp şağîrûn kebire hürmeti ve kebîrûn şağîre merhameti ferzendün pedere ri‘ âyeti ve pederün ferzende şefkati birâderün biradere hakq-ı ihvati qarînün qarîne ‘avn u nuşreti qalmayup ketm-i ‘ademden ‘âleme ve devr-i Âdem’den ta bu deme gelince mâ-beynlerinde vâki‘ olan şefâ‘at ve şefkat ve ri‘ âyet hürmet heba olduğundan mâ-‘adâ rûzgâr-ı pür-tezvîr ve ol giriftar-ı dil-pezîrde biri birinün nihânî ayagın almağa ve hîle-i Delle-i Muhtâle ile metâ‘ın çalmağa her vech-ile furşat u ruşşat niyyetinde muqayyed itdükleri ma‘lûm u mazbûtumuz oldu.

Nüsha 82 yapraktan oluşmaktadır ve her sayfada 19 satır bulunmaktadır, hattı taliktir. B nüshasında da T nüshasında olduğu gibi hikâye başlıkları ve nesir kısımlar içinde geçen *el-kışşa*, *Nesr*, *Kısm-ı Şânî*, *Râvî eydür* gibi ibareler ve Arapça iktibaslar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 12 Nisan 1913 tarihinde J. Elias Gejou tarafından satın alındığı alt cilt kapağının iç yüzünde Latin harfleriyle İngilizce olarak yazılıdır. Eserin zahriyesinde birbirinden farklı dört mühür tespit edilebilmiştir. Bu mühürlere sadece “El-Hac eş-şeyh Mahmud Efendi, Gaznevî” yazılı olanı okunabilmiştir.

Eserin Topkapı nüshasının tavsifinde izah edilen hususlardan hareketle eserin British Library Or. 7836’da kayıtlı olan nüshası müellif hattı olmasına rağmen Topkapı nüshasından sonra oluşturulduğu düşünülmektedir ve Topkapı nüshasına göre oldukça eksik bir nüshadır. Özel bir hikâye başlığı olmayan fakat bünyesinde birçok alt hikâye barındıran Yunanlı İskender’in yedi kaleyi fethini konu edinen ilk hikâye 51. varağa kadar devam eden oldukça hacimli bir hikâyedir fakat B nüshasında yer almamaktadır. Bu ilk hikâye ile beraber T nüshasında yer alan birkaç hikâye daha B nüshasında yer almamaktadır. Aynı şekilde B nüshasında yer alan bazı hikâyelerin -her ne kadar hacimleri T nüshasındaki hikâyeler kadar olmasa da- T nüshasında yer almadığı gözlemlenmiştir. Özellikle, T nüshasında yer alan İskender hikâyesinin B nüshasında yer almayışının sebebi olarak ikinci nüshanın, ilk nüshanın aksine bir padişaha değil bir vezire sunulmuş olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Eserin bir nasihatnâme/siyasetname olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu ihtimal

güçlenmektedir. Nitekim müellif ilk nüshayı bir padişaha sunmak için hazırlamıştır, T nüshasında yer alan ve oldukça hacimli İskender hikâyesi padişaha öğüt vermek için uygun bir araçtır. Müellif aynı eseri bir vezire sunmaya niyetlendiği zaman muhtemelen bu hikâyeye yer vermeye gerek duymamıştır hatta müellifin kasıtlı olarak bu hikâyeye yer vermediği düşünülebilir. B nüshasında yer alan hikâyeler ağırlıklı olarak vezirlere yönelik hikâyelerdir.

B nüshasında gözlemlenen eksikler sadece hikâyelerin bütün olarak yer almasına yönelik değildir. İki nüshada da yer alan hikâyelerde B nüshasındaki versiyonlarda ekseriyetle kısaltma yoluna gidildiği gözlemlenmiştir. Örneğin T nüshasında 52. varığın b yüzünde “Ne ân ki mücerred bir güftâr ve haber-âşâr ola bu cihân-ı buķalemün ki u‘cûbe-nümâ-yı pür-füsündür gevheri zımn-i hârâda ve dūrri ka‘r-ı deryâda şaķlar Ka‘be yolını beriyye-i muğaylân ve berri bî-âb u ‘alef rîgistan eyler gülşen-i cenneti mekâre ile maḥfûf ider bu sebebdendür ki ben müstemend-i zâr seferi ḥuzûr üzerine ihtiyâr idüp” (52b, 13-17) şeklinde yer alan metin B nüshasında “Ne ân ki mücerred bir güftâr ve haber-âşâr ola bu sebebdendür ki ben müstemend-i zâr seferi ḥuzûr üzerine ihtiyâr idüp” (B, 4a, 4-5) şeklinde kısaltılmış olarak yer almaktadır.

Yine aynı minvalde, T nüshasında, 51. varığın a yüzünde “Şehre bir müsâfir gelse elbette da‘vet iderdi ve memleketde bir ğarîb işitse kığırduḡ ziyâfet iderdi ni‘metler ü ḥil‘atler virirdi ve her faķîri murâdına ırgürürdi. Dervîşlere şol kadar iḥsân iderdi ki yoḥsulluġa tevbe dirler idi” (51a, 13-16) olarak yer alan metin B nüshasında daha kısa bir şekilde “Şehre bir müsâfir gelse elbette da‘vet iderdi ve memleketde bir ğarîb işitse getirüp ziyâfet iderdi. Dervîşlere şol kadar iḥsân iderdi ki yoḥsulluġa tevbe dirler idi” (3a, 6-8) şeklinde yer alır. B nüshasında T nüshasındaki “ni‘metler ü ḥil‘atler virirdi ve her faķîri murâdına ırgürürdi” ibaresine yer verilmez. Yine aynı varığın b yüzündeki “El-ķıssa cihân serâyında bî-ḥad ‘adl u dâd itmiş idi” (51b: 1) ve “Ve niķe kez fūrķat şeblerinde dem-beste ve kürbet teblerinde dil-ḥaste ķalmış idi” (51b, 9) cümleleri de B nüshasında yer almaz. Bu örnekler iki nüsha mukayese edildiğinde ziyadesiyle çoġaltılabilir.

B nüshası ile ilgili olarak gözlemlenen hususlardan birisi de T nüshasında Türkķe kelimeler kullanılırken B nüshasında aynı kelimelerin Arapķa veya Farsķa versiyonlarının tercih edilmesidir. Örneğin T nüshasının 171. varığının b yüzünden geçen olsun “Bir pîr babamuz var idi öldi” (8. str.) cümlesindeki “öldi” kelimesi B

nüshasında “âhirete intikâl ve dâr-ı fenâdan irtihâl itdi” (B, 59b, 10. str.) kelimeleriyle karşılanmıştır. Yine aynı varaktaki “üleşemedük” (9. str.) kelimesi B nüshasında “taksîm idemedük” (59b, 11. str.) olarak yer almaktadır. T nüshasının 144. varağının b yüzünde geçen “koğu” kelimesi B nüshasının 38. varağının b yüzünde “râyiha” olarak yer almaktadır. Yine T nüshasında “işitmek” fiilinin B nüshasında “istimâc itmek”; “kuyumcı” kelimesinin “zerger”, “demürce” kelimesinin ise “ahenger” olarak yer aldığı gözlemlenmiştir. Örnekler ziyadesiyle çoğaltılabilir.

4. 2. METİN TESPİTİNDE İZLENEN YOL VE TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada ortaya konulan metin *Kitâb-ı Hiyel* adlı eserin biri Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine 1279’da kayıtlı diğeri ise British Library Or. 7836’da kayıtlı bulunan iki nüshasına dayanmaktadır. Çalışmada eserin Topkapı nüshası T nüshası olarak, British Library nüshası ise B nüshası olarak adlandırılmıştır. Bu iki nüshadan hareketle metin transkribe edilerek latinize edilmiş ve günümüz Türkçesine aktarılmıştır.

Aşağıda detaylandırılacak hususlardan dolayı eserin tenkitli neşri mümkün olmamıştır. Zira eserin B nüshasının müellif hattı olmasına rağmen T nüshasının geldiği düşünülen ana nüshadan sonra yazıldığı kanaatine varılmıştır. Nitekim eserin T nüshasının 51. varağının a yüzünde yer alan *Hikâyet-i Pâd-şâh bâ-Vezîr-i Kîne-h’âh u Bî-intibâh* hikâyesinin derkenarında eserin B nüshasına şöyle bir göndermede bulunulmuştur: “Bu kitâb beyâz olup ve dîbâcesi Üveys Paşa nâmına döndürölüp aña virilmişdür. Beyâz olınan kitâba evvel bu hikâye yazıldı. ‘İbret-nümâ hikâyelerindendir.” T nüshasının Sebeb-i Telif’i göz önünde bulundurularak III. Murad’a sunulmak üzere hazırlanmış olduğu bilinmektedir. Nitekim yazar eseri için

a’ yân-ı kirâma tezkire-i belâgat ve erkân-ı ‘izâma tabşıra-i berâ’ at olup zımnında niçe pend ü naşîhati mutazammın olduğundan mâ-‘adâ sultânü’l-mücâhidîn ve bürhânü’l-muvahhidîn mâlikü memâlikî’s-şarkî ve’l-ğarb sâlikü mesâlikî’z-zarbî ve’l-ihsân hâzret-i Sultân Murâd bin Selîm Hân *hullidet hilâfetühü* bi’l-‘adl ve’l-ihsân hâzretlerinin âstân-ı felek-âşiyânlarına mür-ı şikeste-nihâd gibi tuhf-e-i riclû’l-cerâd ile i’lâm-ı ihlâş-ı ‘ubudiyyet ve i’lân-ı ihtîşâş-ı hizmet kıлмаğa bâ’ iş olsun. (T, 2b, 12-3a, 2. str)

deyip sonrasında da Sultan III. Murad için yazmış olduğu kasideye yer vermektedir. Eserin III. Murad’a sunulup sunulmadığı meçhuldür fakat bahsi geçen derkenardan

hareketle eserin bazı değişiklikler yapılarak yeni bir nüshasının ortaya konduğu ve bunun da Üveys Paşa'ya⁶⁰ sunulduğu anlaşılmaktadır. B nüshasının Üveys Paşa'ya sunulan bu nüsha olduğu düşünülmektedir. Şu veriler bu kanaatimizi destekler niteliktedir: B nüshasında yer alan ilk hikâye T nüshasındaki derkenarda bahsedildiği gibi *Hikāyet-i Pād-şāh bā-Vezīr-i Kīne-ḥ'āh u Bī-intibāh*'dır. Ayrıca T nüshasında bahsi geçen hikâyenin devamındaki hikâyelerin derkenarında da "İkinci bu hikâye beyāz oldu", "Üçüncü bu hikâye beyāz oldu" gibi bir hikâye sıralaması yer almaktadır. B nüshasındaki hikâye sıralamasının da T nüshasında yer alan derkenarlardaki bu sıralamaya büyük ölçüde uyması, T nüshasının daha önce kaleme alındığı; T nüshasından hareketle B nüshasının oluşturulduğu ihtimalini güçlendirmektedir. Fakat iki nüshadaki sıralamanın sonlara doğru tutarsızlık göstermesi akla T nüshasından hareketle bir başka nüshanın oluşturulduğu B nüshasının da bu nüshadan gelen bir nüsha olabileceği ihtimalini de getirmektedir. Fakat B nüshasının müellif hattı olması T nüshasından hareketle oluşturulan ilk nüshanın B nüshası olduğu ihtimalini de kuvvetlendirmektedir.

Yukarıda izah edilen hususlardan hareketle eserin British Library Or. 7836'da kayıtlı olan nüshası müellif hattı olmasına rağmen sonradan oluşturulmuş ve Topkapı nüshasına göre oldukça eksik bir nüsha olduğu için metin tespitinde esas olarak alınmamıştır fakat Topkapı nüshasında okunamayan ya da vezin ve anlam göz önünde bulundurulduğunda yanlış olabileceği düşünülen kısımların doğru tespiti için eserin British Library nüshasına da başvurulmuştur. İbarelerin British Library nüshasında yer alan formları tercih edildiğinde bu durum dipnotta belirtilmiştir.

Eserin T nüshasından hareketle oluşturulan diğer nüshanın B nüshası olduğundan ve eserin bu nüshalarından başka nüshalarının var olup olmadığından emin olunamaması gibi hususlar eserin tenkitli metin şeklinde hazırlanmasına engel teşkil etmiştir.

Kitāb-ı Hiye'l'in yazıldığı 16. yüzyılın dil özellikleri göz önünde bulundurularak metin, transkripsiyon alfabesine çevrilirken nesir ve manzum kısımlar ünlü uyumuna göre normalize edilmemiştir. Bu çerçevede "içün, diyü, idüp, girü, çarşu, getürmek, kendü"

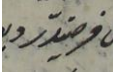
⁶⁰ III. Murad devrinde yaşamış, Budin ve Mısır beylerbeyliği vazifelerini icra etmiştir. Doğum tarihi belli olmamakla birlikte vefat tarihi 1950 (H. 998) yılıdır.

gibi kelimeler bu halleriyle yazılmıştır. Eserde müstensih metnin tamamında olmamakla birlikte sıklıkla “icabet, gitmek, etmek” gibi “t” harfi ile biten kelimelere gelen “d” harfi ile başlayan ekleri “ﺩ (dal)” harfi ile ve şeddeli bir biçimde yazdığı gözlemlenmektedir.⁶¹ Ör: fırsatdur.⁶² Bu durum müstensih yazdığı dönemde ünsüz uyumunun var olup olmadığı sorusunu akla getirir de durumun, metnin tamamına has bir özellik olmayışı sebebiyle, 16. yüzyıl dil özellikleri göz önüne alınarak ünsüz uyumlarında normalizasyon yoluna gidilmemiştir.

Esas nüsha olarak ele aldığımız T nüshasında müstensih hemze ile biten kelimelere ait tamlamaları bazen ye (ﻯ) ile bazen de ye’siz ve kelimeyi hemze (ء) ile yazarak tutarsızlığa düşmektedir. Örneğin 164. varağın b yüzündeki celā kelimesi hemzesiz yazılmıştır ve tamlama “ye” harfi ile gösterilmiştir. 78. varağın a yüzündeki “irhā” kelimesinde ise hem “hemze”ye yer verilmiş hem de tamlama “ye” harfi ile gösterilmiştir. 120. varağın a yüzündeki “du‘ā” kelimesinde hemzeye yer verilmezken tamlama “ye” harfi ile gösterilmiştir, yine aynı varaktaki “şenā” kelimesi ile başlayan tamlamada ise kelimenin hemze’sine yer verilmiş fakat tamlama ye’si yazılmamıştır. Metinde böyle ikili bir kullanım söz konusu olduğundan transkripsiyonlu metinde bu tür tamlamaların izâfet ye’li tamlamalar olarak gösterilmesi tercih edilmiştir. Yine aynı minvalde “ye” ile biten kelimeler ile yapılan tamlamalarda tamlamanın “ye” harfi ile gösterildiği, gösterilmediği ve “ye” harfinin üzerine şedde konduğu durumlar gözlemlenmiştir. Bu tür tamlamalar metinde geçtiği halleriyle yazılmıştır: sākī-yi, mehdiyy-i, tūfī-i vb.

Bildirme, pasiflik, geniş zaman, şahıs iyelik, yaptırma, istek kip, gerindium, geçmiş zaman partisip eki gibi eklerin yazımında Faruk K. Timurtaş’ın *Osmanlı Türkçesi Grameri III* adlı eseri esas alınmıştır. Fakat metinde aynı ekin farklı hallerde yazıldığı durumlar da gözlemlenmiştir. Örneğin, pasiflik eki 11. varağın a yüzünde “ķurulu” şeklinde yer alırken, 88. varağın a yüzünde “tutılup” şeklinde yazılmıştır. Bu örnekler çoğaltılabilir. Hasılı özellikle yazılmadığı durumlarda ekler Timurtaş’a göre yazılıp, diğer durumlarda metinde yazıldığı gibi bırakılmıştır. Yine aynı şekilde 164. varağın a yüzünde “gelin” ve “alın” kelimeleri bizzat bu şekilde harekelenmiştir. Bu tür

⁶¹ T, 6b, 1.str; 48a, 5. str. Örnekler çoğaltılabilir.

⁶²  129b.

harekelendirmelerde harekeli yerler harekelendiği gibi okunup diğer kısımlar Timurtaş’a uyularak okunmuştur. 164. varağın b yüzünde ise birinci tekil şahıs iyelik ekinin “evim” kelimesinde olduğu gibi hem düz vokalle ve “kapum” kelimesinde olduğu gibi hem de yuvarlak vokalle yazıldığı gözlemlenmiştir. Bu tür yazımlarda kelimenin metindeki yazılışı esas alınmıştır. Türkçeleşmiş “köşe”, “padişah” gibi Farsça kelimelerde aslına uygunluk gözetilerek kelimelerin “kūşe” ve “pād-şāh” hallerine yer verilmiştir.

Metin geneli itibarıyla harekeli olmamakla birlikte bazı kelimelerin özellikle harekelendiği gözlemlenmiştir. Bu kelimelerin yazımında harekelere dikkat edilmiştir. Örneğin “kālbed” kelimesinin metin boyunca özellikle “kālbed”⁶³ olarak harekelendiği görülmüş ve kelimenin metinde yazılı haline riayet edilmiştir. Zincir kelimesinin “zencīr”, giymek kelimesinin özellikle “geymek” olarak harekelendiği durumlarda metne sadık kalınmıştır.

Bunun dışında aynı kelimenin farklı yazılışlarına da yer verildiği görülmüştür. Bu gibi hususlarda birliğe gidilmemiş kelimeler yazıldığı gibi bırakılmıştır. Örneğin tilki kelimesi 172. varağın a yüzünde “dilkü” şeklinde yazılmışken 175. varağın a yüzünde “dilki” şeklinde yazılmıştır. Bu gibi ikili kullanımlarda metinde yazılı form esas alınmıştır.

Arapça ve Farsça dillerine ait kelimelerin, bu dillere ait eklerin, tamlamaların ve birleşik sözlerin yazımında genel olarak İsmail Ünver’in “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” makalesi baz alınmıştır ancak metne bağlı kalmak adına bazı kelimeler metinde yer aldığı gibi bırakılmıştır. Örneğin, tarumar kelimesi “vav”sız yazılmış ise “tārmār” “vav” ile yazılmışsa “tār u mār” olarak yazılmıştır. İkinci kelimesi “dīn” olan Arapça tamlamalardan oluşan özel adlarda Ünver’e uyulmamıştır. Örneğin, “Naşru’ddīn” değil “Naşreddīn” yazılmıştır. Ayrıca “Abdurrahmān” gibi iki kelimenin birleşmesiyle oluşan bu tür özel isimlerin transkripsiyonunda lam-ı tarif için bir işaret kullanılmamıştır.

Okunmayan (gayr-ı melfûz) “he”den ve uzun “î” okunan “ye”den sonra gelen belirtme durumu (akuzatif/yükleme hali) ekinin hemze işareti ile yazıldığı durumlarda, bu işaret ayrı bir harf olarak değerlendirilmemiş, kelime direkt olarak yükleme haliyle

⁶³ T, 133b, 36a

yazılmıştır. Kaynaştırma harfi parantez içinde verilmemiştir. Ör: 2a. 9. str. “sürme’i” ya da “sürme(y)i” değil “sürmeyi”. Müstensihin metnin 51. varağının a yüzünde yer alan “cūd [u] seḥā” örneğinde olduğu gibi bazı yerlerde “atıf vavı”nı koymadığı gözlemlenmiştir. Bu tür durumlarda “atıf vavı” metne köşeli parantez içinde eklenmiştir. Ör: “Ḥayy [u] Zü’l-celāl” (44a).

Eserin transkripsiyonlu metni oluşturulurken varak numaraları bold olarak ve köşeli parantez içinde; satır numaraları ise parantez içinde verilmiştir. Nesir içinde geçen ve kırmızı mürekkeple yazılmış *el-kışşa*, *Neşr*, *Kısm-ı Şānī*, *Rāvī eydür* gibi ibareler, Arapça ve Farsça iktibaslar, başlıklar ve eser adları italik yazılmıştır. Manzum parçaların vezinleri köşeli parantez içinde verilmiştir. “Ḥānçe”, “ḥāb”, “ḥāh” gibi kelimelerde yer alan “vāv-ı ma‘ dūle”ler “” işareti ile gösterilmiştir.

Transkripsiyonlu metnin yazımında TR Times New Roman (True Type) fontu kullanılmıştır. Metne en az müdahale etme amacıyla noktalama işareti nadiren ve gerektiği durumlarda kullanılmıştır. Örneğin, anlam karışıklığını engellemek için cümle sonlarına nokta konmuştur. Çok elzem durumlarda virgöl kullanılmıştır. Örneğin 36. varağın a yüzünde “kālbedlerinde⁶⁴ ne bir varak lertzān ve ‘unşure-i vecāhetlerinde ne bir ‘ırk rīzān, tenleri ḥaste ve nefesleri beste” kelime grubunda “rīzān” kelimesinden sonra virgöl konularak olası bir anlam karışıklığının önüne geçilmiştir. Bunun dışında özel isimler büyük harfle yazılıp bu isimlere gelen ekler de kesme işaretiyle ayrılmıştır. Bunun nedeni de olası bir anlam karışıklığını engellemektir. Zira bazı kelimelerin özel isim olarak belirtilmediği durumlarda kelimeler, diğer kelimelerle karışabilmektedir. Örneğin “ilah” anlamında kullanılan “Hak” kelimesi küçük harfle yazıldığında “doğru, gerçek, adalet” manaları anlaşılmaktadır. Ayrıca “Şāh-ı Cihān” gibi hitaplar da metin içinde özel bir isme ait olmaları hasebiyle vurgulanmak maksadıyla büyük harfle yazılmıştır.

Metinde okunuşundan emin olunamayan kelimelerin yanına parantez içinde soru işareti konulmuş, dipnotta ise kelimenin yazmada yer alan halinin ekran görüntüsüne yer verilmiştir. Metin tamirine yönelik eklemeler [] köşeli parantez ile metne dahil edilmiştir. Harflerin noktalarının unutulmasından ya da birbirine yakın harflerin yanlış kullanımından kaynaklanan yazım hatalarında kelimelerin sözlükteki yazımları

⁶⁴ Kelime “kālbed” değil, “kālbed” olarak harekelenmiştir; 133b’de de bu şekilde yer almaktadır o nedenle “kālbed” olarak yazılması tercih edilmiştir.

dikkate alınmış; bu tür yanlışlıklar klasik metinlerde sıklıkla yer aldığı için ayrıca dipnotta yer verilmemiştir.

Metin T ve B nüshalarından hareketle ortaya konup transkribe edildikten sonra serbest çeviri yöntemiyle günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Eserdeki manzum kısımlar şiir hususiyetleri el verdiği ölçüde manzum olarak, diğer durumlarda da mensur olarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Nazım kısımlarının yine nazım olarak çevrildiği bölümlerde kafiye uyumu yakalamak için kelimenin metindeki halini alınmıştır. Bu tür durumlarda kelimenin günümüz Türkçesinde o anlamıyla kullanımı yaygın değilse kelimenin anlamı dipnotta verilmiştir.

Ör: Mağrur olma bu yalancı devlete⁶⁵

Bu izzete (bu) mücadeleye bu şevkete⁶⁶ (7b: 4. Str)

Dili çevirilerde verilen kelime notlandırmalarında ağırlıklı olarak Kubbealtı Lügati'nden faydalanılmıştır. Kelimenin Kubbealtı Lügati'nde bulunamadığı durumlarda diğer sözlüklerdeki anlamlarına başvurulmuştur. Bu sözlükler çalışmanın kaynakça kısmında verilmiştir.

Diliçi çeviride transkribe edilerek ortaya konmuş metnin kelimelerine ve söz dizimine birebir bağlı kalınmamıştır. Birbirine oldukça yakın anlamlı kelimelerin kullanıldığı tamlamalarda kelimelerden biri çeviriye aktarılmıştır. Dolayısıyla diliçi çeviride esas amaç metnin genel anlamını günümüz Türkçesine aktarmak olmuştur. Aynı paragraf içinde kullanılan farklı zaman kiplerinde tek bir zaman tercih edilmiştir. Ör:

serây-ı Dârâb'a girüp 'âdet-i qadîme üzere ta'zîm ü tekrîm idüp taht-ı Dârâb'a 'urûc ider. Dârâb'ın sağ yanında oturup el şunup Dârâb Şâh'ın elini eline alup hâşırın sorar. Dârâb'ın ise hâli bir mertebe za'îf ü na'îf olup ancak hayatından bir ramak kalmış idi. Yatdığı yirden İskender'e nazar kılup gördi ki sa'âdet ü bahtla hezârân tâc ü tahta lâayık bir cüvândur. (Dârâb'ın sarayına girer ve kadim geleneğe uygun olarak hürmet gösterip Dârâb'ın tahtına çıkar. Dârâb'ın sağ tarafına oturur ve elini uzatıp Dârâb Şâh'ın elini eline alarak hatırını sorar. Dârâb'ın güçsüz, kuvvetsizdir ve çok az bir ömrü kalmıştır. Yatdığı yerden İskender'e bakar ve saadet ve talihle binlerce taç ve tahta layık bir genç olduğunu görür.) (7a, 9-15. str.)

Transkripsiyonlu metinde Arapça ve Farsça olarak yer alan iktibaslara diliçi çeviride tercüme olarak yer verilmiş, başka bir dilden çeviri olduklarını vurgulamak için bu kısımlar italik olarak yazılmıştır. İktibaslar metinde başka bir kimseden olduğu gibi

⁶⁵ Ululuk, büyüklük, büyük rütbe, büyük mevki ve makam

⁶⁶ Büyüklük, ululuk, heybet, haşmet

aktarılan söz olarak yer almışlarsa italik yazımlarının yanı sıra tırnak içine de alınmışlardır.

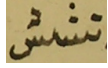
Transkripsiyonlu metnin oluşturulmasında aşağıda verilen transkripsiyon sistemi kullanılmıştır:

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

أ	a, e, ʾ	ش	ş
آ	ā, a	ص	ş
ب	b	ض	ž
پ	p	ط	ṭ
ت	t	ظ	ẓ
ث	ṯ	ع	ʿ
ج	c	غ	ġ
چ	ç	ف	f
ح	ḥ	ق	q
خ	ḫ	ك	k, g, ŋ
د	d	ل	l
ذ	ẓ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, o, ö, u, ü, ū
ژ	j	ه	h, e
س	s	ي	y, ı, i, ī

4. 3. TRANSKRİPSİYONLU METİN

[1b]

(1) Ḥamd ü sipās-ı lā-yuḥṣā Ḥudā-yı Rabb-i Mūte‘āl (2) ḥazretine aḥrādur ki cins-i benī Ādem’i kerāmet (3) ile sâ’ir ḥayvāndan mümtāz eyledi. ‘Ale’l-ḥuṣūṣ (4) ḥazret-i ṭūṭī-nevā-yı *Ve mā yentıku ‘ani’l-hevā*⁶⁷ Server-i (4) Kā’ināt Mefḥar-i Mevcūdāt ḥazret-i Muḥammed Muṣṭafā (5) *ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem* ḥablü’l-metn-i şerī‘atine ⁶⁸ (6) eyleyen kulların ḥıfz-ı zalāletden himāyet kılmışdur. (7) Ba‘de erbāb-ı zekāya maḥfī degüldür ki cemī‘-i ḥālde (8) tevārīḥ-i İslāmiyye’yi muṭāla‘a ve keyfiyyet-i aḥvāllerin (9) mülāḥaza idüp niçe fevā’id aḥz iderler anlardan (10) zübde-i a‘lāsından ḥāşıl olacaḵ ma‘nā-yı memdūḥe (11) sin‘alā vechi’l-icāz niçe erbāb-ı faẓl lisānından (11) ḥişşeler almışlardır. Ḥuṣūṣan bu ‘ālem-i kevn bi’l-külliyeye

[2a]

(1) bi’l-külliyeye hebā olduğundan mā-‘adā rūzgār-ı pür-tezvırde ve bu (2) zūr-kār-ı pür-tağyırde biri birinün nihānī ayağın almağa ve ḥīle-i (3) pür-tezvırle metā‘ın çalmağa naḵd-i cānla ḥarīdār u rāğıblar ve dirhem-i (4) bī-revācla ṭālibler olup fenn-i ḥīlede Delle-i Muḥtāle’ye sebaḵ (5) ve ‘ilm-i şu‘bedede ten-i Bū ‘Alī Sīnā’ya ramaḵ virürler. *Nazm li-mü’ellifihī*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(6) Kitāb-ı ḥīleden alup sebaḵlar

Olup nār-ı ‘azāba müsteḥaḵlar

(7) Çekerler ‘ilki müy-ile dehenden

Ṭuyılmanın çıkarlar encümenden

(8) Yanından kızısının mīşün çalarlar

Anasıyla varup bile melerler

(9) Semend-i nefis-ile dāyim çaparlar

⁶⁷ “O, nefis arzusu ile konuşmaz” (Necm, 3).

⁶⁸ Okunamadı.

Nihānī sürmeyi gözden çekerler

(10) El alurlar zamānuḡ Delle'sinden

Ḳaparlar tācī ‘ Amr’uḡ kellesinden

(11) Gülüḡ rengin uğurlarlar yüzinden

Alurlar uyḡuyı nergis gözinden

(12) Şaḡarlar şan‘ at-ıla gökde ayı

Yügürdürler şaman altında māyı

(13) Direrler yıldızı saḡf-ı semādan

Çıḡarlar naḡb-ıla taḡte’s-şerādan

(14) Şemerden şuları talup iḡerler

Yedi Deryā’yı keştīsiz⁶⁹ geḡerler

(15) ‘ Uḡūd-ı ḡīle ‘ aḡd idüp hevādan

İnerler tār-ı mihr-ile semādan

(16) Nihānī süy-ı şaḡrāya gelürler

Şabādan bŷyını misküḡ alurlar

(17) Semend-i lu‘ ba binüp yildürürler

Cihāna ḡīle kārın bildürürler

[2b]

(1) Bu ef‘ āl-ile dāyım ḡalk-ı dünyā

Bıraḡmışlar cihāna şŷr u ḡavḡā

(2) *El-ḡıṣṣa* dil bu mŷlāḡaḡa ile hem-dest ve cān işbu bāde ile (3) ser-mest iken sürŷş-ı Rabbānīden cāna bu vech-ile işāret (4) ve Hātīf-i⁷⁰ Subhānī’dan cenāna bu resme

⁶⁹ B nüshasında “keştīsüz”

⁷⁰ Gaybdan seslenir gibi haber veren melek

beşâret oldu ki “Ey kûşe- (5) nişîn-i hâne-i humûl⁷¹ ve ey bār-ı cefâ-yı ‘âlemiyân-ı hamûl ve ey ber-güzîde-i (6) erbâb-ı ‘uqûl ve ey ferâgat-güzîn-i kâşâne-i ufûl bu ‘âlem-i (7) kevn [ü] fesâdda ibnâ-yı ‘âlemden ve ebnâ-yı benî Âdem’den bu âna (8) gelince vâkı‘ olan hîyeli⁷² reşehât-ı devât-ı deryâ-feyezânundan (9) ve kaţarât-ı kalem-i cevelân-cereyânundan zühûra getürüp *Ke-naẓmü’d-duhûri* (10) ve ‘l-a’vâm ‘ale’d-devâm⁷³ silk-i intizâmda olup tâ kerrât u (11) merrât ya‘nî kat kat kılâde-i gerden-i rûzgâr ve gûşvâre-i (12) mesâmi‘ -i felek-i devvâr olup a‘yân-ı kirâma tezkire-i belâgat (13) ve erkân-ı ‘izâma tabşıra-i berâ‘at olup zımnında niçe pend ü naşîhati (14) mutazammın olduğundan mâ‘adâ sulţânü’l-mücâhidîn ve bürhânü’l- (15) muvaḥḥidîn mālîkü memâlikî’ş-şarķi ve’l-ğarb sâlikü mesâlikî’z-zarbi (16) ve’l-ḥarb ḥazret-i Sulţân Murâd bin Selîm Hân *ḥullidet ḥilâfetühü* (17) bi’l-‘adl ve’l-iḥsân ḥazretlerinin âstân-ı felek-âşiyânlarına

[3a]

(1) mûr-ı şikeste-nihâd gibi tuḥfe-i riclû’l-cerâd ile i‘lâm-ı ihlâş-ı ‘ubudiyyet (2) ve i‘lân-ı ihtişâş-ı ḥizmet kıılmağa bâ‘iş olsun. *Naẓm*

[Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Fe‘ûlün]

(3) Odur her pây-mâlün dest-gîri

Sa‘âdet burcunun mihr-i münîri

(4) Şehâ meydânının çâpûk-süvârı

Semend-i ‘izz ü devlet şehryârı

(5) Şeh-i ‘âdil-dil ü şâhib-kerâmet

Veliyy-i Ḥaḳḳ u vâlî-i vilâyet

(6) Çerâğ-efrûz-ı nüzhetgâh-ı İslâm

Hezîmet-sâz-ı a‘dâ-yı bed-encâm

(7) Cemî‘ -i âl-i ‘Osmân’uḡ güzîni

⁷¹ B, 2a, 10. str: Kânâ‘at

⁷² B, 2a, 12. str: hîyel-i pür-nikâtı

⁷³ “Yılların ve devirlerin sürekli olarak sıralanması gibi”

Ḥayāda ḥazret-i ‘Osmān ḵarīni

(8) Yazup tūmār-ı medḥin ḥırz-ı cān it

Du‘ā-yı devletin vird-i zebān it

(9) Niçe bir bī-ser ü sāmān gezersin

Niçe bā-ḡayret-i aḵrān gezersin

(10) Niçe bir kūşe-i ḡamda tūrursin

Niçe bir miḥnet-i dehri görürsin

(11) Niçe bir ḡuşşasın yirsin cihānuḡ

Niçe bir ḵışşasın dirsın cihānuḡ

(12) Olursaḡ ola gör ol şāha vaşşāf

Ki anlar gevherüḡ ḵadrini şarrāf

(13) Seni ol ḵurtarur bu mā-cerādan

Semāya irgürür taḥte’ş-şerādan

(14) Anuḡ elṭāfına hīç yok durur ḥad

Cefā Ye’cūc’ine eyler anı sed

(15) Düşersenḡ zerrece luṭfına mazḥar

Olursın gün gibi ‘ālemde azḥar

(16) Seni ḵomaz görincek künc-i ḡamda

Niçe iḥsānlar eyler böyle demde

(17) Çıḵarup dūzaḡ-ı ḡamdan o sâ‘at

Murād’uḡ ne diyüp eyler şefā‘at

[3b]

(1) Saḡa lāyık virür ḥālünce pāye

Çıḵarur mertebenḡ kâḡ-ı semāya

(2) *Neşr* Çünkim ol ilhām-ı pür-ḥikmet ve in‘ām-ı pür-‘ibret ḳalb-i ḥazīne (3) bu vech-ile şafā bu dīde-i cāna bu kuḥl-ile rūšenā viricek lāzım (4) geldi ki tīşe-i ḥāme ile güherkenlik ve tūtī-i ṭab‘-ıla şeker-şikenlik (5) idüp ol dürer-i mensūr u manzūmun ve ğurer-i mersūm u merḳūmun (6) tertīb ü tedvīnine iḳdām u ihtimām olına. Egerçi ki ḥātır-ı pür-fütūr (7) ḥaṭadan ḥālī ve ṭab‘-ı pür-ḳuşūr noḳşāndan ‘ārī degüldür (8) erbāb-ı ‘irfān ve aşḥāb-ı iz‘āndan ricā-yı vāşıḳ (9) u ümīd-i şādıḳ oldur ki eger müşāhade-i ḥaṭā vü ḥalel ve mülāḥaza-i (10) ğalaṭ u zeel iderlerse yā ḳalem-i luṭf-ıla ıslāḥ ve yāḥud ‘ayn-ı (11) ‘afv-ıla iġmāz buyurular ve noḳṭa-i luṭf-ıla ‘aybın ğayb ve ḳalem-i ‘afv-ıla (12) ḥā-yı ḥaṭāsın ‘ayn-ı ‘aṭāya tebdīl ideler tā kim müṭāla‘a ḳılanlar müstefīd (13) olup du‘ā-yı bi‘l-ḥayr-ıla yād olınmamıza sebep ola ve bizden (14) şonra ḥayrū‘l-ḥalef ve mānend-i yādgār-ı selef bir eşer ḳala. *Felā-cerem* (15) bu ḥikāyatun tertībı ve bu rivāyatun terkībı iki kısıma münḳasım (16) ve iki resm-ile mürtesim oldı. *Ve li‘llāhi’t-tevfīḳ ve bi-yedihi ezimmeti’t-taḥḳīḳ*. (17) *Ḳısm-ı Evvel* şol ḥiyel beyānındadır ki ümerā-yı devrāndan şādır

[4a]

(1) ve ‘ulemā-yı ezmāndan mütebādir olmışdur sāmi‘īne bundan fevāyid-i ‘uzmā (2) ve ‘avāyid-i lā-yuḥşā ḥāşıl olur. *Ḳısm-ı Sānī* zurefā-yı cihāndan ve ‘urefā-yı (3) devrāndan ve ḥayvān u zenāndan zuḥūr u şudūr iden ḥiyel (4) beyānındadır. Andan daḥı aşḥāb-ı devlete ve erbāb-ı fiṭnate bī-ḥad (5) fevāyid, lā-yuḥşā ve lā-yu‘ad ‘avāyid ḥāşıl olur. *Ḳısm-ı Evvel umerā-yı devrāndan (6) ve ‘ulemā-yı ezmāndan şādır u mütebādir olan ḥiyel beyānında idi*. (7) Naḳale-i aḥbār ve ḥafaṣa-i āşār böyle yazmışlardır ki İskender-i (8) Yūnānī rub‘-ı meskūnun sultānı ve zamānenün şāḥib-ḳırānı idi. (9) Her dem müşāḥabeti ‘ulemā ve münāsebeti ‘uḳalā-y-ıla olup umūr-ı dīninde (10) anlara mürāca‘at ve aḥvāl-i dünyāsında anların ile müşāveret eyler idi. (11) Ol sebebdan ‘āmmē-i re‘āyā ki vedāyī‘-i Ḥālīḳ-ı berāyādur baş-ı ‘aṭıfet ü (12) re‘fet ve bezl-i merāḥim-i eşfāḳ-ı ināyet idüp āşār-ı ‘adli ḥavāş u (13) ‘avāmun ḳarīn-i ḥālī ve birr ü iḥsānı kaffe-i enāmun rehīn-i āmālī (14) olup şeref-i ‘ām ve revnāḳ-ı temām kesb itmiş idi. *Beyt*

[Fe‘ilātün (Fā‘ilātün) / Mefā‘ilün / Fe‘ilün (Fa‘lün)]

(15) Her kirā kūşış ez berāy-i Ḥodāst

Heme kāreş zi İzed āyed rāst

(16) feḥvāsınca her diyāruḡ pād-şāhı ve her kenāruḡ zerrīn-külāhı İskender’üḡ (17) bende-i deri ve cān u dilden çākeri olmuşlar idi.

[4b]

(1) ‘ Ākıbet ‘ Acem pād-şāhı Dārāb ibn-i Dārā ḡıḡta vü ḡasedinden Rūm’a (2) ‘ asker çeküp İskender üzerine gelür. Mābeynlerinde niçe gün ḡarb u kıtāl (3) ve ceng ü cidāl vāḡı‘ olduğdan sonra āḡir İskender Dārāb’a her vech-ile (4) ḡālīb olup hücūm ider. Çünkü Dārāb İskender’üḡ ve ol merd-i hünerverüḡ (5) bu heybet ü şevket ve dār [u] ḡır-i şalābet ile hücūmın müşāhede idicek (6) muḡābeleye muḡāvemeti ve muḡāteleye tāḡati ḡalmayup ‘ asker-i encūm-şereri (7) cevni Benātü’n-na‘ ş-ḡız-i āḡ-ı fırāḡa ve ihtirāk-ı baḡtı vebāl-i iftirāḡa (8) düşmegin⁷⁴ cem‘ iyyet-i zalālet-me’āsiri tefrīḡ ve ferīḡ-i cehālet-menḡabeti (9) ḡasāret ü hezīmete refīḡ olup sancaḡ u bayraḡın ve nefāyis ü (10) emvāl ü ḡasāyis ü eşḡālın maḡall-i kıtālde ve mevzi‘-i cidālde (11) biraḡup *Men necā bi-re ‘siḡi fe-ḡad rabiḡa*⁷⁵ muḡtezāsınca birkaç nefer-i mu‘ teberleri (12) ve Māḡār u Māḡyār-nām vezīr-i dil-ḡırleri ile taḡtgāhı olan Medāyın’e (13) ‘ azm idüp giderken rāvī şöyle rivāyet ider kim ol zaman kim (14) Dārāb Şāḡ İskender üzere hücūm idüp Rūm’a ḡitmedin şehr-i (15) Medāyın’i daḡı terk itmedin Māḡār ile Māḡyār’uḡ ve ol merdān-ı (16) kīne-dāruḡ bir ḡuşuş içün şīşe-i ‘ ırzların şikest ve ḡalk içinde (17) mertebelerin bir miḡdār pest itmiş idi. Ol zamāndan āyīne-i

[5a]

(1) ḡāḡırlarında ḡubār ve şīşe-i nāmūslarında inkisār ḡalmış idi. “Dem-i (2) fırsatdur ve fırsat ḡanımetdür” diyüp ol iki bed-endiş Dārāb (3) Şāḡ’a birkaç yirde muḡkem rīş urup öldi diyü koyup giderler. (4) İskender’e gelüp aḡvālī i‘ lām iderler. İskender daḡı bunlaruḡ kendü şāḡlarına (5) bu maḡūle ḡabāşet ve öz şehinşāḡlarına bu aşıl nā-ma‘ ḡūl ḡabāḡat (6) itdüklerini maḡbūl görmeyüp ma‘ ḡūlāne kār ve ikisin beynü’n-nās (7) ber-dār ider. *Mev‘ iḡe li-mü ‘ellifīḡi*

[Mefā‘ īlün / Mefā‘ īlün / Fe‘ ūlün]

(8) Dilā eyle cihānda istiḡāmet

⁷⁴ “asker-i encūm-şereri cevni Benātü’n-na‘ ş-ḡız-i āḡ-ı fırāḡa ve ihtirāk-ı baḡtı vebāl-i iftirāḡa düşmegin” kısmı problemlidir, bu hikāye B nüshasında da bulunmadığı için problem nüshalara bakılarak çözülememiştir.

⁷⁵ Kendini kurtaran kârdadır (Yılmaz 2008: 661).

Eyüdüür şanma ‘ālemde hıyānet

(9) Öñinde kimsenüñ kazma şaķın çāh

Me-bādā düşüp aña diyesin āh

(10) Ne şansañ başıña şan eyle anı

Bulasın tā hayāt-ı cāvidānı

(11) Ne idersen yirine kor zamāne

Olursın gelmedüñ gibi cihāna

(12) Bulursın itdüğüñi hayr eger şer

Cihānda zerre zerre ey birāder

(13) *El-kıssa* bir taraftan Dārāb ise mecrūh olduğı maħalde bī-hūş yaturken (14) Bih-rūz-ı Meh-rūz-nām vezīr-i rūşen-zamīrleri Mirşād-ı Vāstī ve Kilāb-ı (15) Kūfī-nām mu‘teberleri ile Dārāb’uñ düşüp yatduğı ve kana batduğı (16) yire çıka geldiler. Görseler ki pād-şāhları lāle-şıfat kana ve çehresi (17) berg-i hāzāna dönüp hayātından bir ramaķ ve bahār-ı ‘ömrinden pejmürde bir varaķ

[5b]

(1) kalmış hayāt-ile memātı nā-ma‘lūm za‘īf ü haste-hāl ve naħīf ü şikeste- (2) bāl tāb-ı āf-tābla cigeri büryān ve neşve-i cām-ı pūr-‘itābla sīnesi (3) ‘üryān olmış gördükleri dem şaşarlar ve sāye gibi üzerine düşerler. (4) Hālevār ve mınṭaķa-girdār ihāta iderler. Hayātından haber almağ-içün dehānına (5) āyīne tutarlar. Tūtīvār āyīneden haber alup zaħmına merhem-i Süleymānī şararlar (6) ve zaħmetine devā-yı zindegānī ararlar. Bir zamāndan sonra gözin açar (7) dostı düşmenden seçer. Taht-ı revāna yükledüp alup kaçarlar. Niçe der-bend ü (8) şahrā geçerler. Müddet-i medīd ve ‘ahd-i ba‘īd ile Medāyin’e irişüp āsūde-hāl ve (9) müreffeh’ül-bāl olurlar. Ammā Dārāb’uñ derd-i zaħmı ziyāde verd-i ‘ömrü gitdükçe (10) hār-ı belāda olur. Bu taraftan daħı haber gelür ki İskender Māhār ile Māhyār’ı (11) ber-dār idüp giñ cihānı başlarına dar itmiş. Bu haber-i meserret-āşārdan (12) kemāl-i mertebe hāzz idüp İskender’e derūnī maħabbet ve rūḥānī meveddet (13) ider. Fıkr ider ki bu dār-ı fenādan ve maħall-i ‘anādan rıḥlet idicek (14) kāyim-maķām olur ḥalefi ve tāc-ı saltānata nūr u fer virür bir dürr-i şadefi yokdur. *Beyt*

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Fe' ilātün / Fe' ilātün / Fe' ilün (Fā' lün)]

(15) Kādir olmasa kişi dār-ı fenāda halefe

Bād-ı gamla 'alef-i 'ömrini virür telefe⁷⁶

(16) Neşr Gördi ki tāt u taht u māl ve hazāyin ü defāyin-i emvāl āhere (17) intikāl ider
āhir İskender'i ihtiyār idüp kendüye halef ve necm-i baht-ı

[6a]

(1) devletin pür-şeref itmek için nāme yazup Bihrüz Vezīr ile İskender'e (2) irsāl ider.
Nāme ile Bihrüz İskender'e yeter. Beşāret-i nāme ma' lūm (3) ve işāret-i hāme mefhūm
olıcağ İskender dağı leşker-i zafer-peykeri (4) ve ālāt-ı harb-ı düşmen-güzeri ile
Medāyin'e 'azm ider gice vü gündüz dimeyüp (5) gider. Medāyin'e yakın gelicek
Dārāb'a haber iderler. Ol dağı vüzerāsın (6) ve sāyir ümerāsın İskender Şah'a istikbāle
gönderür. Ta' zīm ü iclāl (7) ve āyīn-i istikbāl ile getirüp şehriñ bir hürrem fezāsında
ve bir müzeyyen şahrāsında (8) kondururlar ki bāğ-ı cennetden nişān virür idi. *Nazm
Der Şıfat-ı Şahrā*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(9) Servi dil-cū gülleri hoş-rüy idi

Ābı şīrīn hāki 'anber-büy idi

(10) Başmamış şahnına hergiz yād ayak

Bāğ-ı cennetden yitirmiş anı Hāk

(11) Neşr Üç gün anda şāhāne ziyāfet ve pād-şāhāne ri' āyet iderler. *Der Şıfat-ı Ziyāfet*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(12) Bir 'aceb tertīb-i şāhī kıldılar

Qurş-ı meclis mihr ü māhı kıldılar

(13) Dāneler kurdı gümüşden haymeler

⁷⁶ Metinde bu kelime “talağa” şeklinde yer almaktadır.

Zerdeler kıldı zemîn şahını zer

(14) Tāze büryān murgiler qāhı gibi

Yağ içinde yüzdiler mähî gibi

(15) Sükkerî levzîneler gerdün-nişāb

Cevherî terkîbler encüm-hisāb

(16) Şîr-i hurmādan leb-ā-leb kāseler

Dil şoqar halk ağzına senbûseler

(17) *Neşr* Ol ki levāzım-ı ziyāfet ve merāsım-i ri‘ āyetdür āyîn-i sulţānî

[6b]

(1) ve kânûn-ı şāhib-kırānî üzere temām olur da‘ vete icābetdür diyü (2) İskender Şāh Dārāb’ı görmek niyyetin kıılır. Egerçi dimişler da‘ vete (3) icābetdür ammā ihtiyāt dahı şartdur diyü ‘ askerin iki bölük ider. (4) Bir bölüğün hayme vü hargāh ve bār u büngāh yanında koyup gider (5) ve bir bölügi ile Dārāb’ı görmege varur. Çünkim serāy-ı Dārāb’a irer bilesince (6) varan ‘ askerüñ güzide ve cihān-didesinüñ biñüni yat u yarağ u gönder ü (7) bayrağı ile evvel kapuda koyup dahı ilerü ‘ azm ider. Vezîrler ve sāyir ‘ askerler dahı (8) atdan inüp şāh öninde piyādevār ruh yire koyup rāst- (9) reftār öñine düşüp alup giderler. İkinci kapuya varıcağ biñ (10) ādem dahı anda ta‘ yîn ider. Kendü dahı ilerü gider. Ve’l-hāşıl altı (11) kapuda üslûb-ı sâbık üzere bekçiler ta‘ yîn idüp yidinci kapuya (12) irer ve her cānibe nazar şalar. Görse ki bir dīvān-ı şāhî ve resm-i (13) şehinşāhî kurlmış ki āyîn-i Süleymān ve kavānîn-i Qahramān u Nerīmān’ (14) dan nişān virür seyr idenlere keşretinden hayret ve nazar kılanlara şöhetinden ‘ ibret (15) hāşıl olur. *Naẓm Der Tavşîf-i Dīvān-hāne-i Dārāb*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(16) Hānesinüñ devri mānend-i sipihr

Revzeninüñ cāmı şan kim mäh u mihr

Devr-i tākı kavş-i gerdündan bülend

Çarh-ı sāmîn gibi sakfı naqş-bend

[7a]

(1) Aşılan zencîre gūyā zer-feşān

Gösterür devr-i teselsüliden nişān

(2) Turreşi açmış melek mülkinde per

Ḳubbesi şalmış felek şahına fer

(3) Ferşi ser-tā-ser cevāhirden füsūs

Taḥte-i ebvābı ‘āc u ābnūs

(4) Şuffesi gerdün-şıfat dārü’l-ferah

Her kemer tākındadır ḳavs-ı ḳuzah

(5) Kürsiy-i zerrîni kim eyler şümār

İki cānibden dizilmiş necmvār

(6) Müttekâlar mesned-i gerdün gibi

Şadra geçmiş berḳ ururlar gün gibi

(7) Neşr İskender Şāh dahı şeref-i iclāl ve sa‘ ādet-i iḳbāl ile (8) der-i serāy-ı ḥaşda ve bāb-ı kāşāne-i ihtişāşda atdan nüzül (9) idüp otuz iki server ve yigirmi dört vezîr-i mu‘teber ile serāy-ı Dārāb’a (10) girüp ‘ādet-i ḳadîme üzere ta‘zîm ü tekrîm idüp taḥt-ı Dārāb’a (11) ‘uruc ider. Dārāb’uḡ saḡ yanında oturup el şunup Dārāb (12) Şāh’uḡ elin eline alup ḥātırın şorar. Dārāb’uḡ ise ḥālî bir mertebe (13) za‘îf ü naḥîf olup ancak ḥayātından bir ramaḳ ḳalmış idi. Yatduḡı (14) yirden İskender’e naẓar ḳılup gördi ki sa‘ ādet ü baḥtla hezārān (15) tāc ü taḥta lāyık bir cüvāndur. Āferîdesine āferîn ve cemāl-i bā-kemāline (16) şad-bār taḥsîn idüp bu resme pend ü naşîhata āḡāz idüp (17) bülbul-i cānı bu naḡme ile āvāza ve tūṭî-i lisānı bu terāne ile ser-āḡāza

[7b]

(1) başladı. *Pend ü Naşîḥat Dād Dārāb-ı Me’yūs bā-İskender bin Fîlḳūs*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(2) Ey Sikender ‘ālemüḡ ḥālî budur

Çarh-ı keş-reftârın ef' âli budur

(3) Âdemi geh şâd ider gâhî melûl

Gâhi sulţân-ı vilâyet gâhî kul

(4) Ğirre olma bu yalancı devlete

İşbu ' izz ü dâr [u] gîr ü şevkete

(5) Pâd-şâh-ı dehre lâzımdur bu kâr

Mülki fikrinde ola leyl ü nehâr

(6) Bir kese manşıb virüp unıtmaya

Tâ mezâlimle cihândan gitmeye

(7) Yoklayup bile nihânî hâlini

Ol vilâyetde olan ef' âlini

(8) Zûlm-ile ol mülki itmiş mi harâb

' Adl idüp kılmış mı yâ fikr-i şavâb

(9) Cürmine göre cezâsın eyleye

Luţfına göre ' atâsın eyleye

(10) Tâze vü şammâ' a manşıb virmeye

Ehl-i tedbîr olsa pîri yermeye

(11) Manşıbuñ kadrini bilmez her ğabî

Ehline vire dem-â-dem manşıbı

(12) Çıkara tedrîc-ile her manşıba

Çapudâr iken geçirmeye dibe

(13) Gâh atup serhadde göre gayretin

Tâ ki bile manşıbınun kıymetin

(14) Gâhi manşüb u gehî ma' zül ide

Gāhi merdūd u gehī maḡbūl ide

(15) Nār-ı ġurbetde bişüp ḡām olmaya

Cism-i ‘ Anḡāveş ḡurı nām olmaya

(16) Tūrke vü rā‘ īye rā‘ ī olmaya

Anlaruḡ naşbına sā‘ ī olmaya

(17) ‘ Askerinden iden ümmīd-i hüner

Her ġürūḡa ḡatmaya ḡāricden er

[8a]

(1) Şonradan irişen olmaz ādemi

‘ Askeri ḡoyup ḡaḡar furşat demi

(2) Penḡesin urup şikārı yolamaz

Biḡ dürişse ḡarġa şeh-bāz olamaz

(3) Ġayret-ile ser virür ehl-i neseb

Ādeme lāzımdur elbette ḡaseb

(4) *Neşr* Çünkim Dārāb İskender Şāḡ’a bu vech-ile naşīḡat idüp dār-ı (5) fenādan beḡāya rıḡlet ider ‘ ālem-i vücūddan diyār-ı ‘ ademe gider (6) İskender Dārāb’uḡ vefāt itdüġin ve diyār-ı ‘ ademe gitdüġin ġöricek (7) vezīrlerine ve sāyir emīrlerine emr ider ‘ āc u ābnūsdan tābūt (8) ve siyāḡ atlasdan kefen ḡāzır idüp begler ve melikler ve selāḡīn ü serverler (9) ġötürüp āḡiret menziline yitürüp üzerine daḡme bünyād iderler. Ol (10) ḡāleti ve ol demde olan muşībeti ġörenler bu ḡıḡ‘ ayı vird-i zebān (11) ve ser-nevḡa-i meşā‘ib-i zamān ḡılurlar. *Ḳıḡ‘a*

[Mef‘ ūlū / Fā‘ ilātū / Mefā‘ īlū / Fā‘ ilün]

(12) Her dem zebān-ı mürde hemī ġüyed īn süḡan

Lākin tū ġuş-ı hūş nedārī ki bişnevī

(13) Dil der cihān mebind ki devrān-ı rüzġār

Her rüz ber serī nehed īn tāc-ı Ḥüsrevī

(14) *Neşr* İskender dahı bilür ve āgāh olur ki bāc u ḥarāc-ı memleket (15) kimseye pāydār ve tāc u taḥt-ı salṭanat bir kese ber-ḡarār olmaz ‘āleme (16) ‘adl u dād ve vīrāne dilleri ābād idüp bid‘atları ‘ālemden (17) ref‘ ve zūlm ü sitemleri ḥalk-ı cihān üzerinden def‘ ider. *Beyt*

[8b]

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(1) Şeh çü ‘ādil buved zi ḡaḥṭ menāl

‘Adl-i şāhān bih ez ferāḡī-yi sāl

(2) *Neşr* Ol sebebden yevmen-fe-yevmen āf-tāb-ı devleti dıraḡşān ve māh-tāb-ı (3) sa‘ ādeti raḡşān ü tābān olmaḡa başlar. *Rāvī eydür* Bir gün (4) İskender Şāh taḡt üzre oturup Bihrüz Vezīr’i getürüp (5) eyitdi “Yā Bihrüz vilāyetünüzde bize tābi‘ olmaduḡ ve emrümüze (6) iṭā‘ at ḡılmaduḡ kimesne var mıdur anlarıḡ ḡaḡḡından gelinsün ve cevābları (7) alınsun” diyücek Bihrüz eydür “Yā Şāh-ı Cihān bu vilāyetde yedi ḡal‘a (8) vardur. Her biri dār-ı ‘ālemde bir rükn-i rekīn-i felek-temkīn ve ḡışn-i (9) ḡaşīn-i encüm-tezyīndür. Esās-ı būnyān-ı āşiyānları zāhr-ı semekde örilmiş (10) ve ḡulle-i eyvān u dīvānları Farḡ-ı Simāk’a irişmişdür. (11) Ġavr-ı ḡandeḡleri Şevr-i zemīnde ve burc-ı bārūları ḡarḡ-ı berīndedür. (12) Ḳılā‘-ı gerdūnuḡ seb‘a-i seyyaresi ve bıḡā‘-ı zemīnünḡ delle-i mekkāresidür. (13) *Der Tavşīf-i Ḳılā‘-ı Ejdehā-yı Heft-ser ve Tertīb-i Bıḡā‘-ı Peykerhā-yı ‘Anḡā-fer*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(14) Her biri gerdün gibi ‘ālī ḡışār

Burc u bārū encüm-āyīn pūr-şerār

(15) Ejdehā-girdār çekmiş ḡarḡa ser

Ḳulle-i Ḳāf üzre ‘Anḡā’dur meger

(16) Zūlf-i ḡübānveş rehi pūr-pīḡ ü tāb

Dāmenin itmiş ruḡ-ı gerdün niḡāb

(17) Seglerinünḡ ‘av‘ avından gökde şīr

Kelb-i ekber birle olmuş gūşe-gīr

[9a]

(1) Her ʔarafdan pāsbanlar pūr-nidā

Ol nidā kuhsārı kılmış pūr-şadā

(2) *Neşr* Ve niçe kez selāṭin-i ‘izām ve ḥavākīn-i kirāmdan şāḥib-i (3) sikke vü ḥutbe çok şāḥān-ı nāmdār ve pād-şāḥān-ı zevi’l- (4) iktidār ʔop u tūfek ve siḥām u zenbūrek ilçilerin (5) gönderüp ol kılā’-ı gerden-keşi ve ol ḥuşūn-ı mehveşi (6) dilediler. Kimsesinūḡ dest-i kudreti anlaruḡ dāmān-ı ‘işmetine irmedi (7) ve her biri imtinā’ vü istikbār idüp kimsesine boyun virmedi. (8) Bu āna gelince ḥasret-i mülūk ʔalmışdur ve fūrḳati cihān şaff-der (9) lerinūḡ ve zamāne şīr-i nerlerinūḡ göḡlin almışdur. *Beyt*

[Fā’ ilātūn / Fā’ ilātūn / Fā’ ilātūn / Fā’ ilūn]

(10) Kim aḡar bir serv-i gerden-keş nigār-ı mehveşi

Ger kemend-i āhdan aḡa ‘ināyet olmaya

(11) *Evvelki* ʔal’aya ʔal’ a-i Mardīn dirler. İçinde kırḳ ruḥbān-ı bī-emān (12) olur. Ol vilāyet anlara itā’ at kıılır. Her birisi zamānuḡ (13) ‘ayyārı ve cihānuḡ ʔarrārıdur. Ol ʔal’ a anlaruḡ elinden güç-ile (14) alınmaz ve ol seng-i yekpāre külūḡ-i zūr ile delinmez. *İkinci ʔal’aya* (15) ʔal’ a-i Tekrīt ve begine ‘İṭfān ibn-i Teftāl dirler. Pūr-mekr ü āl (16) ḡāyetde ser-keş ü dil-āzār ve ḥūn-rīz ü ḡaṇṇer-güzār kişidür. Üçinci (17) ʔal’aya ʔal’ a-i Pūlād ve dāverine Şimlāk-ı Muşūlī dirler. ḡāyet

[9b]

(1) fitne-engīz ve ʔattāl u ḥūn-rīz kişidür. *Dördinci ʔal’aya* ʔal’ a-i Şuşter (2) dirler Şehrbān u Mendel’den ötedür. Ḥākimine Çihil-pāy-ı ‘Irāḳī dirler (3) āşūb-ı zamān ve fitne-i devrāndur. *Beşinci kal’aya* ʔal’ a-i Keftār (4) dirler Gügercinlik ʔal’ ası demek ile meşhūrdur. Deryā kenārındadır. (5) Dizdārına Müşḡin-i Ḥalḡālī dirler. Meydān-ı rezmūḡ ser-bāzı (6) ve rīsmān-ı ‘azmūḡ cān-bāzıdur. *Altıncı ʔal’aya* ʔal’ a-i Mārān ve serhengine (7) Mihmāl-i Lūrī dirler bīşe-i rezmūḡ pelengi ve ʔulzūm-i ‘aḡluḡ (8) nehengidür. *Yidinci ʔal’aya* ʔal’ a-i ʔahḡahā dirler Fāris vilāyetindedür. (9) Zābiṭine Mehlāyil-i Hemedānī dirler fīl-zūr ve şāḥib-ḡurūr (10) kişidür. Yā Şāḡ-ı Cihān bu zıkr itdügūm kimesnelerūḡ Dārāb (11) Şāḡ’a inḳıyādıları bi-ḡasebi’z-zāḡir olup derūnī

itā[‘]atları (12) yoğ idüğini Dārāb Şāh dağı bilüp fırsatların gözleyüp (13) bunlara müdārā iderdi. Şimdiki hāl emr ü tedbīr sizün” diyücek (14) İskender Şāh dağı Eflātūn’a müteveccih olup eyitdi “Vilāyetümüz (15) içinde bu yidi qal[‘]a qalmaq lāyık-ı ğayret-i sulṭānī ve münāsib-i (16) ḥamiyyet-i cihān-bānī degüldür. Niyyet ü himmetüm ve cezm-i ṭaviyyetüm bunun (17) üzerine muḳarrer u muşammem olmışdur ki ol kılā[‘]-i gerdün-maḳarr

[10a]

(1) heft-ser ejdehā ise de başların kesüp fitrāk-ı esb-i himmetüme aşmayınca (2) ve Merrīh-i çarḥ-ı hūṇ-rīz elinde kemān-ı ḳuzaḥ gibi saht ise de (3) bāzū-yı dest-i ḳuvvetüm ile yaşmayınca ğayrı yire gitmeyem ve tahtumda ḳarār itmeyem” (4) diyücek Eflātūn baḥr-ı fikrete ğarḳ ve nār-ı ḥayrete ḥarḳ olup eline uşṭurlāb (5) alup on iki burca ve yidi yıldıza ve menāzil-i merkeze nazar şaldı. (6) Ber-mücib-i uşṭurlāb ol qal[‘]a ḥākimlerinün ṭālī[‘] in bildi. İskender Şāh’a (7) ḥaber virdi. Eydür “Yā Pād-şāh-ı Cihān in-şā’allāhu’r-Raḥmān bu yidi qal[‘] anuḡ (8) fethi senün elünḡde ve ḳufl-ı bāb-ı ṭılsımı dağı dilünḡde ammā evvelā nāme (9) gönderüp aḥvālī i[‘]lām ve aḳvālī ifhām itdürelüm. Eger evc-i (10) burc-ı muḥālefete çıkup iblīs-şıfat enāniyyet du[‘] āsın iderler ise (11) rāh-ı şavābı terk idüp ṭarīḳ-i şekavet ü ṭuġyāna giderler ise (12) ālāt u edevāt-ı ḥarb u peykār ve cem[‘]-i sipāh-ı encüm-şümār ile seyl-i (13) bahār ve deryā-yı bī-kenār gibi üzerlerine aḳalum. Żarb-ı ṭop u tūfeng (14) ü ḳavāri[‘]-i rüz-ı ceng ile başlarına odlar yaḳalum” didi. Çünkim (15) İskender Şāh Eflātūn’dan ḥaberi ğuş idüp ḥāṭırı ḥoş (16) olıcaḳ buyurdı kātib-i dīvān ber-ḳā[‘] ide-i emr-i sulṭān ol (17) yidi qal[‘]a ḥākimlerine nāme yazup her birin peyk-i bād-reftār

[10b]

(1) ve bir ḳāşıd-ı murġ-ı ṭayyār eline virüp gönderdiler gitdi. *Ezīn-cānib* bizüm (2) hikāyetümüz Tengül-i Gürcī ḳışşasına yetdi. *Rāvī eydür* Çünkim Tengül ve ol (3) merd-i nā-ma[‘] ḳül işitdi kim yidi iklīm pād-şāhı Dārāb ibn-i Dārā (4) dār-ı fenādan ve bu mekmen-i [‘]anādan intikāl ve terk-i māl ü menāl (5) idüp İskender Şāh altmış biṅ er ile Medāyin tahtına çıkup (6) pād-şāh olmuş ve debdebe-i salṭanatı mesāmi[‘]-i cihāna ṭolmuş (7) tūz vilāyet-i Gürcistān’dan ve Evhār u Āzerbāycān’dan ve’l-ḥāşıl (8) zīr-i destinde olan ḳara ve şehristāndan yüz yigirmi biṅ dilīr-i (9) āhen-puş ve dil-āver-i tūr-zen u siper-ṭuş er cem[‘] idüp (10) ḳarındaşı Tenglūs ile Şirvān’a geldiler. Siyeh-puş-ı

Şirvānī'ye (11) ve şîr-dest-i 'Avrānī'ye ve Avşār-ı Gūrī'ye ve Kehlān-ı Lāhorī'ye (12) ve Ḥarmāhil-i Segezī'ye haber itdiler. Anlar daḥı ol (13) vilāyetden kırk biḡ pehlevān-ı bahādır rûz-ı peykārda her vech-ile (14) cenge kâdir kimesneler cem' itdiler ki her birisi cihān Rüstemlerin ve zamāne (15) zayğamların deng iderler idi. Bunlar daḥı qarışup ve biri biri (16) ile barışup yüz altmış biḡ er olup gitdiler. Eyyām-ı müddet (17) ile Ḥarez Bahri'ne yetdiler. 'Îrān-ı ber-da' iye ve Mîrān-ı erda' iye⁷⁷

[11a]

(1) her taraftan taḥl u kûs ra' d-ı bahār gibi gürleyüp ve taṇṭana-i nāy-i rūyîn (2) feryād u enîn eyleyüp bu kerr ü ferr-i şevket ve cāh-ı 'azamet birle İskender Şāh (3) düşmene birkaç günlük yol qarşu gidüp bir şahrāya irüp qondılar. (4) Ol gün dîvān olup şaḡîr ü kebîr ve ḡanî vü faḡîr İskender Şāh dîvānına (5) hâzır oldılar. Bir yire cem' olup müşāvere kıldılar. Âḡîr tedbîri bunun (6) üzerine muḡarrer itdiler ki "Yüz toḡsan biḡ er ile muḡābele idicek 'askerden (7) çok kimesne helāk olur 'âḡîl oldur ki ḡîle ile düşmene zafer bulur" diyü ser-leşkerlere (8) ve sipeh-sālār u sipeh-keşlere İskender Şāh emr idüp altmış biḡ eri (9) onar biḡden altı bölük eylediler. Her bölüḡi bir servere ve her fırḡayı bir dil-āvere (10) ısmarladılar. İskender qonup oturduḡı ve otaḡ-ı gerdün-niṭāḡın (11) qurduḡı menzîlün altı tarafına quşluḡluḡ ve öylelik yoldan ve her (12) birin bir qoldan pusuya qoyup her kişi ta' yîn olınan gürūha (13) uyup hâzır u müheyyā tırdılar. Bu taraftan İskender Şāh daḥı (14) erkān-ı devlet ve a' yān-ı salṭanat ümerā vü ḡuccāb ve serheng ü bevvāb (15) ve sāyir 'asākir-i zafer-yāb ile Gürcî 'askeri iriṣeceḡi ve 'askere (16) giriṣeceḡi gün çadır u nefāyis ü emvāl ve esbāb u ḡasāyis-i (17) eşḡālün ba' zısın döküp şaçup çadırlar qurulu qazḡān u

[11b]

(1) ṭancırılar urulu qalup daḥı henüz qaçmış ḡavf u ḡaṣyetden ve (2) ra' b u hirāsetden esbābın alup gitmeḡe qudreti qalmayup qaçmış (3) gibi bıraḡup anlar daḥı bir cānibde pusuya girdiler. Şeh-süvār-ı rûz-ı (4) pîrüz ya' nî āf-tāb-ı aḡter-süz 'azm-ı meydān-ı āsmān ve saḡn-ı zemîn ü (5) zamānda cevelān idince anı gördiler düşmen 'askeri mūr u melaḡdan (6) füzün ve rîk-i deryādan efzün bir hey'et-i mehîbe ve bir heybet-i 'azîme (7) ile gelüp ordu-yı İskender'e seylvār ve mānend-i cūybār aḡdılar. (8) Āteş-i top u tūfeng ve şerer-i zarb-zen u zenbürek ḡāne-i gerdün (9) ve kuhsār u deşt ü

⁷⁷ Bu sayfadan sonraki sayfa eksik. Reddade tutmuyor.

hāmūnı odlara yaqdılar. İskender ‘askerin dağı yatur (10) şanup çadır u esbābuñ
turdığına aldanup Gürcistān ‘askerinūñ (11) öñince Siyeh-püş-ı Şīrvānī Şīr-dest-i
‘Avrānī Avşār-ı Gūrī (12) ve Kehlān-ı Lāhorī birkaç dil-āver ü ‘anter-peyker ile ele
kılıçlar alup (13) sağ u sola na‘ralar şalup borı vü şurna vü tabl u naqqāreler(14) çalup
yüz toqsan biñ eri ordu-yı Sikender üzre sürdiler. (15) Yakın gelürek gördiler İskender
bār u büngāh ve hayme vü hargāhın (16) birağup kaçmış esbāb u eşkāl ve māl ü
emvālin ezhār-ı eşcār ve emtār-ı bahār gibi rüy-ı zemīne saçmış. ‘Askerdür İskender

[12a]

(1) Şāh’ı kaçdı şanup hīlelerine aldanup yir yir çadıra koyıldılar. (2) Yağma vü tālān
iderler iken tıyıldılar anı gördiler kim İskender ‘askeri (3) sancağ dikmiş ve şukqalar
çözmiş seyl-i nihānī ve belā-yı nā-gehānī (4) gibi kemīnden ve şikāf-ı zemīnden çıka
gelüp üzerlerine havāle (5) oldu. Nāle-i nāy-ı rüyīn ve şadā-yı kūs-ı Keykāvūs-āyīnden
zemīn ü (6) āsmān tıldı. Şa‘ şa‘ a-i pūlāddan ‘ālem yanmağa ve deryā-yı zībağ (7) gibi
bağr-i āhen çalkanmağa başladı. *Der Tavşīf-i Ceng-i İskender bā-Tengül-i Bed-Ahter*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(8) Çalındı kūs-ı harbī oldu fermān

Bırakdı şark u garb içre hirāsān

(9) ‘Alemler başa geydi tāt-ı zerdī

Açıldı sebz ü sürh ü lāciverdī

(10) Çerīler beñzeyüp bāğ-ı bahāra

Sūñülerle dönüpdi lālezāra

(11) Açılmış güllere beñzerdi kalkan

Tutardı elde her bir merd-i meydān

(12) Yirinden koptı şan kuhsār-ı āhen

Ye gökler indi yiri kıldı mesken

(13) Hūrūş itdi iki deryā hem ol dem

Kefi cevşendür anuñ mevci ādem

(14) Oķ açmasun diyü tenden girihler

Ser-ā-ser dīde olmışdı zirihler

(15) Ğırīv-i kūş u şurnanuñ şadāsı

Silerdi sīnelerden jeng ü pası

(16) Şarup başlarına kanlu kefenler

‘Alemler geydi ħūnīn pīrehenler

(17) Süvār olup kamu şāhib-ķırānlar

Ķarışdı bir araya pehlevānlar

[12b]

(1) Şu resme toza ġarķ olmışdı ‘ālem

Güni farķ itmez idi dünden ādem

(2) Yirinden yir tozup aġdı semāya

İrüp at ayaġı taĥte’s-serāya

(3) Yeħud ķorķar ġörüp ħarĥ-ı muṭabbak

Amān ister ķoyup başına toprak

(4) Biribiri-y-le olmaġa birāder

Zaħımdan kan yalaşurdı ķılıçlar

(5) Ķıķarmışdı dilin ef’ī-i nīze

Kimi şoksa ķılurdı rīze rīze

(6) Şunar minķār murġ-ı tīr cāna

Bulaşur anuñ içün aġzı ķana

(7) Bezendi şaħn-ı maħşer gibi meydān

Siperler ķodılar ol ĥaşra mīzān

(8) Şaķılduķça demür ṭon üzre kanlar

Münakkaşlar geyer şan pehlevānlar

(9) Ecel derzīsi her ʔon kim biçerdi

Qılıç gül-gūn girībānlar açardı

(10) Kızıl ırmağ akup her pūstelerden

Qara ʔağlar yığıldı küştelerden

(11) Akup ʔan baħri döndi seyl-āba

İçinde kelleler ħūnīn ħabāba

(12) Niçeler yaşdı yayın oqın atdı

Çekilmekden kemānuğ bağrı ʔatdı

(13) Rızā yolında teslīm itmege cān

Qazā tīrine göğüs gerdi ʔalkān

(14) *Āħir* Tengūl'e Sikender gālib olup Tengūl 'askerinūğ şecere-i (15) vücūd-ı ħabīşelerine lerze vū ra'şe ʔolup ħarekete mecālleri (16) ve muqābele idecek ħālleri ʔalmayıcak ʔālī' -i bed-aħterlerinūğ āsmān-ı (17) neħostda ve burc-ı evc-i nekbetde gūrūb itdūğın ve sāye-i

[13a]

(1) ħümā-yı devletleri başlarından gitdūğın ma' lūm idindüklerinde *Se-yuhzem* (2) *ü'l-cem'u ve yuvellūne'd-dubura*⁷⁸ ʔavlince iqbālleri idbār ve dīde-i (3) muşībet-dīdelerine rūzgār teng ü tār olup tārmār oldılar. (4) Tengūl-i şeyāṭīn-sipāh kendü sāyesini gördükçe ādem şanup (5) cān u cihāndan uşanup mağlūb ve āzürde-ħāl ve mektūb-ı (6) zaħm-zede-i ʔıtāl olup yanında olan hem-dem ve hem-nefeslerinden (7) ʔolında tüfekden ħāşıl olan zaħm-ı ħūn-pāşından ħayrı hem-demi (8) ve bağrında peykān-ı tūrden ʔıķan kızıl başdan özge enīs ü (9) maħremi ʔalmayup firārı iħtiyār eylediler. *Beyt*

⁷⁸ "O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır" (Kamer, 45)

[Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ül]

(10) Kesī rā ki tīre şevēd rūzgār

Heme ān konēd k’eş neyāyed bekār

(11) *Neşr* bār u būngāh ve ḥayme vü ḥargāhı yirinde ḳodılar. “Ḳusḡuna ḳuvvet (12) ve gümüldürüğe bereket ü ruḥşat” didiler. İskender serverlerinden (13) birkaç server Tengül’ün ardınca gitdiler. Āḥir bir menzilde irişüp (14) on dört yarar ve nāmdār begleri ile Tengül’i esīr itdiler. Elleri (15) baḡlu cigerleri taḡlu İskender Şāh dergāhına getürüp siyāset (16) menziline yaturdılar. İskender Şāh daḡı vüzerāsına ve sāyir ümerāsına (17) eydür “Ḥaḳ Sübhānehü ve Te‘ālā bize furşat u nuşret ve miknet ü devlet

[13b]

(1) rüzī kıldı. ‘Askerimüz düşmen ‘askerine zafer buldı. Diyün imdi (2) bu esīr-i şāḥib-serīrleri ne itmek gerek” diyücek her vezīr-i (3) şāḥib-tedbīr bir gūne naşīḥat ile İskender Şāh’a cevāb virdi. (4) *Cevāb-ı Eflātūn*

[Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilün]

(5) Açdı Eflātūn cevāb içün dehān

Didi furşat virdi saḡa Müste‘ān

(6) Düşmenün girdi ele iy şehryār

Ḳıl siyāsetle anuḡ yirini dār

(7) Hem siyāsetle olur şehlik temām

Bī-siyāset memleket tutmaz nızām

(8) Ger siyāset olmasa iy şāh-ı dīn

Şehlere bir kimse olmazdı mu‘īn

(9) Furşatı fevt eylemek erlik degül

Ġayret-i şāh u dilāverlik degül

(10) *Cevāb-ı Suḳrāt*

(11) Didi Suḳrāt iy şeh-i rū-yı zemīn

Saḡa furşat virdi Rabbü'l-‘ālemīn

(12) Seyf-i ḳātı‘ dur dimişler furşata

Fevt idenler düşer anı ġaflete

(13) Murğ-ı furşat çün açā pervāza per

Biḡ dürişse tutamaz ehl-i hüner

(14) Bunları öldür birisi ḳalmasun

Kimse tīġin saḡa ḳarşu şalmasun

(15) Furşatunı bulsa öldürür seni

Dost olur şanma eski düşmeni

(16) *Cevāb-ı Buḳrāt*

(17) Didi Buḳrāt iy şeh-i ferḡunde-rāy

‘Adlünḡ devrinde bir yoḡsul u bay

[14a]

(1) Umma hergiz düşmenünḡden menfa‘at

Saḡa itmez furşatunḡda merḡamet

(2) Terbiyetle başı irse göge ger

Ber virür şanma dıraḡt-ı bī-şemer

(3) Besleme ‘aḳreble mār u ejderi

Semm-i ḳātildür bularunḡ neşteri

(4) Furşatunḡ bulsa şoḡar virmez amān

Ġaflete yir yoḡdur iy Şāh-ı Cihān

(5) Düşmeni ḡor aḡlama bed-kārdur

Ġāfil olma mār-ı merdüm-ẖārdur.

(6) *Cevāb-ı Risteṭālīs*

(7) Risteṭālīs eydür iy şāh-ı be-nām

Zīr-i hükmün̄de durur ḥāş-ıla ‘ām

(8) Cümlesin kıрмаḡ bunun erlik degül

Lāyık-ı ‘adl u dil-āverlik degül

(9) Lāyık oldur pīr olanın kırasın

Manşıbın oğullarına viresin

(10) Bāḡda ṭurur diraḡt olsa cüvān

Ḳat‘ ider pīr olsa anı bāḡbān

(11) Şāḡ-ı tāze dāyimā meyyāl olur

Ḳanda baḡlarsaḡ hemān anda ḡalur

(12) *Çünkü* İskender Şāh ol dört vezīr-i şāḡib-tedbīrden (13) ve müşīr-i rūşen-
zamīrden bu dört naşīḡatı kim işitdi Risteṭālīs’ün̄ (14) rāy-ı tedbīri kendi tedbīrine ṭoḡrı
gitdi. Buyurdi erkān-ı devlet (15) yirlü yirine oturdılar ve esīr olan on dört serveri
meydān-ı (16) siyāsete ve ‘arşa-i faẓāḡata getürdiler. Şāh-ı Rūm bunlara naẓar şaldı.
(17) Gördi kim Tengül ü Engül ve Avşār u Zerdād erzel-i ‘ömre

[14b]

(1) ḡarīb olup birer ṭurfe ḡarīf olmışlar. *Naẓm*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(2) Arḡaları ḡam olup pehlū gibi

Başları egri idi ebrū gibi

(3) Şeblerin meh-tāb ḡılmış nūr-ı Ḥaḡ

Yüzlerinden zāḡir āşār-ı falāḡ

(4) Gözleri olup remedden şīşedār

İntizār-ı mevt-ile olmuşdı çār

(5) Cebhe-çini tenlerinüñ regleri

Rāh-ı merg-ile saķāmet mıstarı

(6) Kiştzār-ı ‘ömre bī-ḥavf u hirās

Egilüp ķāmetleri olmuşdı dās

(7) Neşr Buyurdı bunları ber-dār ve rüşen rüz-ı ‘ömrlerin gözlerine (8) tīre vü tār itdiler. Bāķīsine tāt u ḥil‘at ve kemer-i devlet virüp (9) yine mertebelerine ırgürdiler. Anlar daḥı ribķa-i rıķķıyyet-i itā‘ati gerden-i (10) iḥlāşlarına ‘aķd idüp şıdķ-ı tām ile ḥuddām-ı encüm-iḥtişām ve ‘asākir-i (11) nuşret-fercām silkine münselik olup şāh-ı Rūm’dan icāzet alup (12) vilāyetlerine gitdiler. İskender Şāh daḥı yine Medāyin’e geldi. ‘Askere (13) icāzet virüp bir zamān ‘ayş u nūşa meşğül oldu.

(14) *Peyk āmed ve nāmehā āverdend ez dāverān-ı heft kal‘a ki taḥt-i İskender firistāde būd*

(15) Rāviyān-ı aḥbār ve nāķilān-ı āşār şu tavr-ıla ḥikāyet ve bu tarz-ıla (16) rivāyet iderler ki İskender Şāh bir gün serīr-i salṭanat ve maķarr-ı (17) ḥilāfetinde ķarār idüp tedbīr-i niżām-ı ‘ālem ve tedārük-i memālik-i berr ü yem

[15a]

(1) iderken ittifāķ ol yidi kal‘a ḥākimlerine gönderilen peykler çıķa gelüp (2) birer nāme getürüp ‘uhdelerine lāzım olan maşlaḥatları bitürmişler. (3) Nāmelerine nāzar olunup mefhūmı bilindükde her biri ķal‘aların İskender (4) Şāh’a virüp zīr-i ḥükminde olmasın ve aña itā‘at kılmasın (5) iḥtiyār itmemişler ve reh-nümā oldukları semte gitmemişler. İskender Şāh (6) nāmeden bu ḥaberi gūş idicek deryā-yı ğayreti cūşa ve ḥūn-ı (7) şecā‘ati ḥurūşa gelüp tebār-ı ḥārzār-ı bed-girdārı ve ol ķılā‘-ı (8) heft-i gerdūn-vaķārı ķal‘u ķam‘ itmege ‘an-şamīmi’l-fu‘ād ve ḥulūşı’l- (9) i‘tikād ‘azm ü cezm eyledi ve böyle söyledi. *Beyt*

[Fe‘ülün / Fe‘ülün / Fe‘ülün / Fe‘ül]

(10) Eger ḥaşm ḥārī buved der-rehi

Tevāned ki der pā ḥaled nā-gehī

(11) diyüp otağ-ı gerdün-niṭākını ol sā‘at ḳal‘a-i Tekrīt’den (12) yaña gönderdi ve ‘inān-ı tevsen-i ihtiyārı ol cānibe dönderdi. (13) Sipeh-sālār u sipeh-keşlere ve pehlevānān u ser-keşlere nāmeler (14) perākende idüp ḥāzır olan ‘asker ile kendüsi ḳalkup gitdi. (15) ‘Askerdür ardından bir bir yetdi. Bir gün şahrāya irüp anda (16) ārām itdi. Ol gün seb‘a-i seyyāre-i cihān-sūz (17) ṭabaḳāt-ı çarḥ-ı heftümünde dehān-ı ejder-i heft-ser gibi

[15b]

(1) nār-ı şafaḳdan kızarup şerer-i şihābdan şahn-ı zemīne odlar şaçdı (2) ve ziyā-yı şems-i nūrānī ārām u sükūn idemeyüp ol demden (3) maḡrib-zemīne ḳaçdı. Bu ‘ālem-i kevn ü fesāddan herkes gözlerin (4) yumup dīde-i cān açdı. İskender Şāh daḥı ‘ālem-i ferāḡate (5) ve maḥall-i istirāḡate irüp ol gice bir vāḳı‘a görüp rü’yāsından (6) belinleyüp libāçesin egnine ve kemer-i keyānīsın biline bağlayup pertev-i (7) şems-i münīr ve şa‘şa‘a-i nūr-ı ‘ālem-gīr gibi serīrine ağdı. (8) Gün toḡup rüy-i zemīne nūr yağdı. Vūzerā vū erkān-ı (9) dīvāna ve sāyir lāzım olan pīr ü cūvāna çāvūşlar varup (10) dīvān-ı şāha getirüp ni‘met yinüp şükri dinildükden sonra (11) İskender Şāh Risteṭālīs’e ve sāyir vezīr-i ḥāşa eydür (12) “Bu gice seyr ‘āleminde ve ferāḡatum deminde bir ‘aceb vāḳı‘āya uğradum. (13) Ta‘bīrin eyleḡ ve ḥikmetinden söyleḡ” didi. İskender Şāh böyle (14) diyücek Risteṭālīs eydür “Yā Zü’l-ḳarneyn vāḳı‘aḡ beyān eyle (15) ḥāzır olanlar işitsünler herkesün aḳlı yetiştüḡi mertebe ta‘bīrin (16) disünler. Mısr-ı ma‘ārifde ma‘şara-i ḥikmetden şekker yisünler tā kim (17) birimüzün sözi ol vāḳı‘a ta‘bīrine muvāfiḳ ve müṭāla‘a-i ‘aḳlumuz

[16a]

(1) ol risāle taḥrīrine muṭābıḳ ola” diyücek her kişi ol cem‘de (2) sem‘ olup Şāh-ı Yunān dehān açup beyāna geldi. (3) *Şıfāt-ı Ḥ‘āb-ı İskender ve Ta‘bīr-i Risteṭālīs-i Şāḥib-naḡar* (4) Eydür “Evvelā görürem yidi kızmış sācı birbiri üzre (5) urmuşlar. Şiddet-i ḡarr-ı nār ile her birin kızdırmışlar. Nār-ı caḡīmden (6) birer şerer ve ḡāne-i saḡardan ḡüyā birer eşerdür. *Naẓm*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(7) Her biri vūs‘atde eyler çarḥı māt

Şanasın şahn-ı zemīndür ḳat ḳat

(8) Şiddet-i nār ile kızmış her biri

Añdururlar kürre-i āhengeri

(9) *Nesr* Bir kimesne gelüp elüm alup beni ol sâçların üzerine (10) çıkarur ve alup yürüyivirür. Sâçların harâreti beni yakmaz (11) ve ol kimesne baña muḳayyed olup bakmaz. Bir zamandan sonra şağuma (12) nazar kıldum. Kendümi yâve kıldum. Anı gördüm ki bir heft-ser (13) ejder baña karşı ağızın açmış odlar şaçar. Şöyle ki Şahre-i (14) Cin yüzün görse niçe yıllık yol kaçır. *Der Tavşîf-i Ejder-i Heft-ser li-mü 'ellifihî*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(15) Yol yol olmuş cismi gūyā sūsmār

Uzanup tırur şanasın kim menār

(16) Başı kûbbe ayağı mermer sûtün

Gözlerini şanaduñ yanmış furun

(17) Açduğınca ağızını ol heft-ser

Dir idün açmış cehennem yidi der

[16b]

(1) Ve her başuñ ağızlarında birer şem' yanar. Her biri bir fener. Bunda hikmet (2) var bildüm. Anlara birez nazar kıldum anı gördüm ki bir bir söyindi (3) hiç yanmaduğa döndi. Hemān ol ejder yıkıldı ve bir bucağa (4) tıķıldı. Nā-gāh yidi kaplan çıka geldiler. Her biri ejderün birer (5) başına yapışıp şāh-mührelerin aldılar. Her biri birer ağaca (6) çıkdılar eyle şanayduñ ki heybetlerinden ol ağaçları yıkdılar. Ol ağaçlar (7) kāmimde mināreye hem-ser ve metānetde Tūbā'ya ber-ā-ber idi. *Der Tavşîf-i Dırahtā-yı Bī-hem-tā*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(8) Şöyle 'ālī vü bülenddür her dıraht

Bergi gāyet berk özdekleri saht

(9) Aşlı irişmiş zemīnün ka' rına

Başı yetişmiş semānuñ mihrine

(10) Her nihāli şanki bir ‘ālī şecer

Mīvesidür anuñ aşılmış kamer

(11) Virmiş ezhārından encümler nişān

Bir budagıdur felekde keh-keşān

(12) Çıksak üstine anuñ gerdūnvār

Görinür mağrible maşrık āşkār

(12) *Neşr* Ol mühreleri alduklarına ve başlar bī-mühre kalduklarına baña nev‘ ā gam
(13) tārī ve elem sārī olur. Ol bī-ḥużūrluḡ ile ejderūñ (14) ağızlarına el urdum. Hemān
anı gördüm ejderūñ ağızlarından (15) yidi ef‘ī ḡoluma ṭolandı. Anlaruñ ḡavfindan
‘uyūn-ı ‘aḡluma tīrelik (16) ‘ārız olup bulandı. Her ef‘īnūñ bir rengi ve her yılanuñ
bir yengi

[17a]

(1) var. Ḳolumı birkaç kerre şaldum itdūḡüm işe peşīmān (2) olup baḡr-ı ḡayrete
ṭaldum. Bir zamāndan ef‘īler yire düşüp (3) öldiler ve rīze rīze olup ḡāke dökildiler.
Anı gördüm ki (4) hevādan dörder ḡanatlu ve ‘Anḡā heybetlü ḡuşlar gelüp rīḡte (5)
olan yılan etlerin yiyüp ḡayb oldılar. Bunlar böyle idicek (6) ve ol etleri tenāvül idüp
gidicek aḡaçlara çıkan ḡaplanlar (7) alduḡları şāḡ-mührelerūñ yidisın daḡı getürüp
öḡümde ḡodılar (8) lisān-ı ḡālle bu şāḡ-mühreler senūñdür didiler. Ol sā‘ at sürūrumdan
(9) uyandum ḡandīl-i felek gibi nār-ı şevḡle yandum. Gördüm ki tār-ı şeb (10) zāyil
olup şabāḡ olmuş. Pertev-i ḡurşīd-i cihān-tābla zemīn ü (11) āsmān ṭolmuş. Bilmezem
neye işāret ve ne nesneye bişāretdür.” İskender (12) Şāḡ böyle diyücek her vezīr-i
rūşen-zamīr vāḡı‘ a-i şāḡı bir ḡüne (13) ta‘bīr ve taḡdīr-i şehinşāḡı bir üslūbla taḡyīr
itmek istedi. Ammā (14) İskender Şāḡ ḡıḡbirinūñ ta‘bīrine māyil ve taḡrīrine ḡāyil
olmadı. (15) *Āḡir Ristetālīs eydür* “Yā İskendere’z-zamān ol vāḡı‘ anuñ ta‘bīri (16) ve
ol ḡādişenūñ taḡrīri *ya‘lemu’llahū*⁷⁹ böyledür kim evvelā gördūḡūñ (17) yidi ḡızmış
sāḡ yidi iḡlīmūñ yidi taḡtı ve anda sāḡin olan

[17b]

⁷⁹ Allah bilir.

(1) şehirlerün bahtıdır. Ol tahtlar üzere seni ‘urūc ve hāne-i (2) baht u sa‘ādete vulūc itdüren senün devletün ve ‘izz ü cāh u nuşretünle yidi iklīme (3) güneş gibi hükümün revān ve halk-ı cihāna zıll-ı ‘adāletün sāyebān olacağıdır. (4) Ol sâçların kızgınlığı pād-şāhlarınun azgınlığına delālet (5) ider. Re‘āyaları üzerine dest-i zulmi dırāz ve gerden-i sitemi firāz (6) itmişlerdür. Ol sâçlar seni yakmadığı ‘adl ü dāduñ ve raḥm ü (7) şefkat ü inkıyāduñ şüretidür. Anların ateş-i zulmini ‘adlün ābı-y-ıla (8) teskīn idüp yirlerine kullarından ‘ādil kimesneler ta‘yīn ide- (9) cegündür. Yidi başlu ejder ki gördün ağızlarında birer şem‘ (10) tutar ol şem‘ler tırmayup yanar eḳālīm-i seb‘a tahtınun pād-şāhları (11) ve kudret ü miknet rahtınun zerrīn-külāhlarıdır. Dehenlerinde peydā (12) olan şem‘-i fūrūzān ömr-i ten-i bī-hānmānlarıdır. Ol şem‘ler (13) mürde vü öñünde efsürde olduğu zamānunda ‘ömrleri (14) pāyāna ve şükūh u şavletleri yabana gidecegidür. Yidi kaplan (15) gelüp ol ejder-i heft-serün dehān-ı bī-ferinden şāh- (16) mühreler alup gitdükleri şāh-mühre ta‘bīrde ḳal‘ aya delālet ider (17) yidi iklīm şāhı Dārāb ibn Dārā vefāt idüp ol yidi

[18a]

(1) ḳal‘ aya yidi kimesne hükümet itdügidür. Dıraht-ı bülende ve şecer-i ercmende (2) ‘urūc itdükleri ol ḳal‘aların ser-firāzlığına ve nişīb ü firāzlığına (3) i‘timād idüp muḥālefet ü ‘inādlarına ve lecācet ü istinādlarına (4) dālldur. Ve ol ejder-i heft-serün dehānına el şokup bāzū-yı (5) devlet ve sâ‘id-i pūr-miknetüne ef‘iler tolandığı Dārāb’ın hazīnesi elüne (6) girdüğü ve tılsım-ı bāb-ı defīnesine ḳufl-ı engüş-ti sa‘ādetün irdügidür. (7) Ve koluñdan ef‘iler rīze rīze rüy-ı ḥāke rīhte ve lāk-i zemīn-i (8) pāke bīhte olup cevvi-i hevā ve evci-i semādan niçe biñ ḳār-per murḡān-ı (9) ‘Anḳa-fer arz-ı maḳarra ve maḥall-i müstaḳarra nuzūl idüp lūḥūm-ı rīhte ve (10) güş-ti güşüstenen tenāvül idüp gitdükleri ol māl-i bī-mārı (11) ‘asker-i bī-şümāruña baḡş idüp ol sebeb ile yidi ḳal‘ayı alacağıñ (12) ve ol memālikde daḥı suyūf-ı nuşret şalacağıñdur. Kaplanlar ağaçdan (13) inüp şāh-mühreleri öñünde ḳodukları ‘inān-ı ihtiyārların saña (14) teslīm idüp bende-i derün ve cān u dilden ḳākerün olacaklarıdır. (15) *Rāvī eydür* çünkim Risteḫālīs vāḳı‘a-i şāhı bu vech-ile ta‘bīr (16) ve rü‘yā-yı şehinşāhı bu semt-ile taḳrīr idicek İskender Şāh’a bu ta‘bīr (17) ḡāyet hoş gelüp buyurdi ol gün Ḳal‘a-i Tekrīt’e göç itdiler.

[18b]

(1) Günlerde bir gün ƙal‘ aya yetdiler. Gördiler kim ol ƙal‘ anuñ bünyān-ı (2) āsmān-temkīni ğavr-ı zemīne irişmiş ve küngüre-i keyvān-tezyīni (3) şehāb içinden ƙarĥ-ı berīne yetişmiş ƙal‘ a-i felek-üstüvār gibi (4) toptolu āteşin yarağ ve ‘ asker-i encüm-şümārı ğarĥ-ı āhen olup (5) yürise bir ƙara tağdur. Top irişmez yirden eṭrāfın ihāta (6) idüp ƙondılar. Gürüsnegān u teşnegān helvā vü nān ü āba (7) şunar gibi şundılar. Şāh-ı Rūm Süheyl-i Sürĥī’ye eydür “Yüri var (8) ‘ İṭfān ya‘ nī ol ebleh-i nā-dān ile söyleş görelüm. (9) Ƙa‘ r-ı baĥr-i fikretine irelüm. Ol mes‘ ele-i māzīye ne cevābı (10) var hāl-i bālinden soralum” didi. Süheyl dağı sāz u silāhın (11) ve ālāt-ı rezm ü felāhın ārā‘ide ƙılup ve raĥşın sürüp (12) ƙal‘ aya ‘ azm itdi. ‘ İṭfān bunuñ geldügin gördi. Āvāz işidile- (13) cek yire gelicek ṭurdı. Āvāz-ı bülend ve şadā-yı dīl-pesend ile çağırup (14) eyitdi “Yā ‘ İṭfān-ı Nā-dān bu gelen İskender-i Devrān’dur. Ƙal‘ anı (15) niçün gelüp şāhibine teslim itmezsin ve pāy-i serīre ser ƙoyup (16) gitmezsin. Şöyle benzer ki devletün düşmüş ve ƙerāğ-ı baĥtuñ söyünmişdür. (17) Süheyl böyle diyücek ‘ İṭfān emr itdi Süheyl’e birkaç ok pertāb

[19a]

(1) itdiler. Dönüp ƙal‘ aya gitdiler. Süheyl gelüp haber viricek İskender (2) Şāh vüzerā vü ümerāsın ve sāyır mīr ü gedāsın ol gün cem‘ idüp (3) ƙal‘ anuñ alınması bābında bunlar ile meşveret itdi. ‘ Aklı irdükçe (4) her biri bir semte gitdi. Şāh-ı Rūm bunlar eyüdüğü tedbiri ƙabūl (5) itmeyüp ve didükleri semte gitmeyüp Risteṭālīs’e eydür “Yā Risteṭālīs (6) ben gördüğüm vāĥı‘ a ta‘ bīri üzre ben bu ƙal‘ ayı Dārāb’dan intikāl (7) iden māl sebebi-y-ile alıсарum ve ‘ İṭfān diyen ƙaltabān-ı cihāna neler (8) ƙılıсарum sen seyr eyle” diyüp tīz buyurdı yüz kırk çift şandüğa (9) māl ƙoydılar. Develere yükledüp ƙal‘ a ƙarşusunda bir yire getürdiler. (10) Eṭrāfın alup oturdılar. Bir bir çıkarup şaymağa ve ĥ‘āceler (11) gibi metā‘ ların yaymağa başladılar. Şöyle ki ƙal‘ a ĥalkı ırağdan (12) gördiler. “Acebā bundan murād ne ola diyü” birbirine şordılar. (13) Āĥir İskender Şāh Süheyl’i yine ‘ İṭfān’a gönderdi. Eydür “Var ‘ İṭfān’a (14) çağır bu māl ü menāli göster. Eyit ki ‘ Ƙal‘ anı İskender Şāh ister’. (15) Bu ƙadar mālı alsun ƙal‘ ayı bize şatsun. Kendü istedüğü vilāyete (16) gitsün. Her ƙanĥı diyārı ihtiyār iderse bile virelüm. Tek (17) biz ol ƙal‘ a-i gerdün-vaĥāruñ dāmen-i vuşlatına irelüm di” didi.

[19b]

(1) Süheyl dağı emr-i İskender ile ‘İtfân’a varup ƙal‘a Һandeƙinden (2) Һağırup İskender Şāh emr itdügi üzre söyledi. Mā-vaƙa‘ (3) her ne ise beyān eyledi. Çün ‘İtfân Süheyl’den bu Һaber-i meserret- (4) encāmı ve bu kelimāt-ı ferҺat-ihtitāmı güş itdi zevƙinden (5) külāhın āsmāna ve şevƙinden terānesin keyvāna ırgürdi. (6) Māla meyli ğālip ve menāle Һayli rāğib olup Süheyl’e eydür “Eger (7) İskender Şāh bizden bu ƙal‘ ayı şatun almak ve biz gidüp kendü (8) ƙalmaq murād idinürse gösterdügi mālı ve arz itdügi (9) menāli yine şandūklara Һoyup üzerinden perdelerin şoyup (10) bād-pā develere ve bār-keş māyelere taħmīl idüp ƙal‘ama göndersün (11) ğavġādur ıslāҺa döndersün. Ƙal‘adur ben dağı aña teslīm idüp (12) māl ü menāl ü raħt u eşƙālüm içinden alup gideyin. Behāsı baña (13) deġden sonra ƙurı ƙal‘ayı n’ideyin” didi. Çünkim bu Һaber İskender’e (14) geldi tiz buyurdı ol mālı nihānī Һadıra çekdiler. Her bir şandūġa (15) bir pehlevān-ı cihān Һoyup māye-i pür-māyelere taħmīl itdiler. *Naẓm*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(16) Hey ne māye her biri bir pīl-ten

Otlamışlar penbezār-ı şubħdan

Ėarƙ-ı revġan olmaġın ser-cümle ten

Çiyneyüp şābün köpürdür ol dehen

[20a]

(1) Şāh-ı Rūm şandūƙları Süheyl’e teslīm idüp eyitdi “Ƙaƙan ki ‘İtfân (2) diyen ƙaltabāna varasın şandūƙlar ile dīvānına giresin teslīm ideceġün (3) maħalde tozların silker gibi olup ƙamçı ile şandūƙları urasın. (4) Ol zamānda pehlevānlar şandūƙdan bir uğurdan Һıƙup ol ebleh ü nā-dāna (5) neler eyler göresin” didi. Süheyl dağı şandūƙları alup ƙal‘aya girdi. (6) ‘İtfân dağı māl geldüġin görüp ādemleri ile ƙarşu varup dīvān- (7) Һānesine getürüp yükleri çözdiler. Һazīne kātibleri gelüp ƙaç yük idüġin (8) yazdılar. ‘İtfân şād u Һandān Süheyl’e eydür “Pād-şāҺuġuz nesne bilür (9) ƙişi degül imiş. Yidi iġlīme bu ‘aƙl-ıla mı şāhlıƙ rub‘-ı meskūna bu fıkr-ile mi (10) şehinşāhlıƙ itse gerekdür. Eger ‘aƙldan anuġ behresi ve derūnında zehresi (11) var imişse ‘aƙlı başına yār imişse benüm dürüġ-āmiz ve siħr-engiz (12) kelāmuma i‘timād idüp ƙal‘amdan taşra Һıƙmadın ve Һişārımı temelinden yıƙmadın (13) bu ƙadar mālı ƙal‘ama gönderür midi? Ben Һod ölmeyince ƙal‘amı kimseye virmezim. (14) Dest-i

nā-maḥremi zeyl-i vuşlatına ırgürmezin diyü” bî-ḥad lâf urdı. (15) ‘İtfân böyle diyince Süheyl şandūqları tâziyâne ile nâzikâne urdı. (16) Nâ-gehân ‘İtfân anı gördi her şandūqdan birer pehlevân mîşeden çıkar şîr ü kaplan ve bendden kurtulmuş dîv-i Süleymân gibi çıkup ‘İtfân’a

[20b]

(1) mecâl ü ruḥşat virmeyüp murādât-ı fu’ādına ırgürmeyüp bağladılar. (2) Âteş-i nedâmet ile cigerin tağladılar. ‘Înâd u muḥâlefet idüp mütâba‘at (3) itmeyenleri ‘alef-i şemşîr ü sinân ve hedef-i tîr-i kemân idüp ‘İtfân’ı (4) İskender Şâh’a getürdiler ve maḥall-i siyâsete yetürdiler. Emr-i şehinşâh ile (5) ḳal‘ ası ḳapusunda ber-dâr idüp lâşe-i mürdârın tu‘me-i murğ ü mâr (6) itdiler. ḳal‘ada olan ḥazâyin ü defâyini zabt idüp ḳal‘adur yaḳup (7) târmâr itdiler. Ehl-i ḥikmet bu ḳal‘a ḥakkında ba‘zı söz söylediler (8) ve böyle rivâyet eylediler ki Hâdî’s-Sübül Ḥazret-i Şâh-ı Rûsul Muḥammed Muştafâ (9) şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem devrine gelince altı kerre yaptılar yine yıkdılar. Yidinci (10) Timûr ḥarâb itdi. Ehl-i tevârîḥ “Bir daḥı ma‘mûr olur yine kemâlin bulur” (11) dirler. *Lâ ya‘lemû’l-ğaybe illallâhu te‘âlâ*.⁸⁰ Yef‘alü kemâ yürîdü ve yaḥkümü kemâ yeşâü⁸¹ *Beyt*

[Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün]

(12) ‘İlm-i ḡaybî kes nemî dâned becoz Perverdgâr

Ger kesî gûyed ki men dânem ez ü bâver-medâr

(13) *Meşveret-kerden-i İskender-i Dür-bîn be-vüzerâ’yı hîş-i Şâhib-yaḳîn der Ahvâl-i Feth-i Ḳal‘a-i Mârdîn*

(14) Ḥikâyet-çinende-i rûzgâr ve ḳışsa-nehende-i dâr u diyâr bu vech-ile (15) rivâyet ve bu semt-ile ḥikâyet eylediler ki İskender Şâh çünkim ‘İtfân’ı (16) ber-dâr idüp ḳal‘asın aldı vüzerâ vü ümerâ ve sâyir bay u gedâ (17) her kim var ise dîvânına cem‘ idüp Ḳal‘a-i Mârdîn mâliki Mâryân üzerine

⁸⁰ Gaybı Allah’tan başkası bilemez.

⁸¹ Allah istediğini yapar, dilediği hükmü verir. Maide suresinin 1. ayeti ile, İbrahim suresinin 27. ayetine gönderme vardır.

[21a]

(1) gitmegi bunlar ile meşveret itdi. Vüzerā vü ümerānuñ cümlesi gitmegi ma‘kūl görüp (2) ammā Eflāṭūn ‘asker ile gidilmesin men‘ idüp eyitdi “İy Şāh-ı Cihān (3) gel bu ‘askeri bunda kıoyalum. Ol şandūqlara yine ādemler kıoyalum. (4) Ben kıuluñ Mārdīn mālīkī Māryān’a ve ol kıattāl-ı cihāna varayın. Sizden (5) selām iletüp aḥvālī nedür bir göreyin. Diyeyüm ki İskender Şāh ‘Irāk u (6) Ḥorāsān’a ve Tebrīz ü Āzerbāycān’a gider olup esbāb u tecemmülāt (7) ve ālāt u ḥarb-ı edevāt şaķīl olup ehl-i diyānet olduḡuñuza (8) binā’ en sizde emānet kıomak ister. Eger bu ḥīle nīrengine maḡrūr ve efsūn u (9) rengine memkūr olursa ben yine geleyin ve ol şandūqları alayın” (10) didi. Çünkü İskender Eflāṭūn’dan bu ḥaberi işitdi tebessüm idüp (11) dendānın ısıtdı. Eflāṭūn’a birkaç server ve murād idindüḡi (12) mikdār nöker kıoşup ilçi tarīķi ile Māryān’a gönderdi. Eyyām-ı rüzḡār (13) ve ‘ubūr-ı sā‘at-i leyl ü nehār ile Mārdīn’e gelüp mā-vaķa‘ Māryān’a i‘lām [14] ve ‘āķilāne ifhām itdiler. Māryān daḡı dil ile ma‘kūl ve cānla kıabül (15) görüp eydür “N’ola İskender Şāh’a ḡizmet ve emānetine ri‘āyet idelüm. (16) Kendüler gelince gözledeleüm” didi. Eflāṭūn yine İskender’e gelüp develere (17) şandūqlar yükledüp pehlevānlar ile gitdiler birkaç günden sonra Māryān’a

[21b]

(1) yetdiler. Māryān şandūqlar geldiḡin görüp ādemleri ile yirinden (2) ṭurup kendü sākin olduḡı dāra ve muķīm olduḡı kenāra getürdüp (3) diledi ki kilīd ü mühr ura. Ol dem Süheyl kıamçı ile işāret ve tāziyāne (4) ile ‘ārifāne beşāret itdi. Anı gördiler ki her dilīr yaydan atılmış (5) tūr ve mīşeden çıķmış şīr gibi şandūqdan çıķup Māryān’ı ve sāyir (6) keşīş ü ruḡbānı bir dem içinde kıılıçdan geçürdiler āb-ı müfācātı (7) ḡāne-i ḡūrda ve maḡall-i mār u mūrda içürdiler. Kıal‘ adur zabṭ idüp (8) aldılar. İskender Şāh’a ḡaber şaldılar. Şāh-ı Rūm daḡı ‘asker-i encüm-şümārı (9) ve otaḡ-ı gerdün-vaķārı ile kıal‘ a-i Tekrīt’den kıalkup Mārdīn’e (10) geldi. Kıal‘ anuñ zīr ü bālāsın ve ḡazīz ü evc ü a‘lāsın (11) temāşā idüp şevket ü ṭumṭuraķ ile otaḡ-ı gerdün-niṭāķına gelüp (12) nüzül itdi. Meger Firdevs Şāh dirler idi kıādīmī ol vilāyetūñ (13) şāḡı ve ezelden ol burcuñ māḡı oḡullarından olup ol vilāyet (14) anuñ elinden gitmiş ve çarḡ-ı sitemkār niçe zūlm itmiş (15) idi ol kıimesneyi getürdüp ol vilāyeti yine aḡa ışmarladı. *Nazm li-mü’ellifihī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(16) Dilā n'itdi felek gör Māryān'a

Ki oldı gelmedük gibi cihāna

(17) Bugün Firdevs'e itdügini buldı

Yirine yine geldi hākim oldı

[22a]

(1) Meşeldür bunı dirler iller ekşer

Ki şu aķduğı yire yine aķar

(2) Kişinün itdüğü kıalmaz yanına

Aņa kıalursa kıalmaz oğlanına

(3) Tayanma dār u gır ü tımıturaķa

Qoparur başlara āhır tarāķa

(4) Ğurūr-ıla çeküp yā atma tırün

Qubūr olsa gerek şon demde yirün

(5) İdenler halka zulm-ile sitemler

Bulur da'vā-yı merd itdüğü demler

(6) Cihāna didiler dār-ı mükāfāt

Saņa kāfīdür anıarsaņ bu āyāt

(7) 'Azīmet-kerden-i İskender bā-Feth-i Qal'a-i Pūlād ber-Hīle-i Āher

(8) Rāvī eydür çünkim İskender Qal'a-i Mārdīn'i alup Māryān'ın (9) haqqından geldi bu kerre Qal'a-i Pūlād-ı gerdūn-nihāduņ alınması (10) fikrine düşdi. Vūzerā ile dökdi ve ölçdi ve gönlinden niçe (11) nesne geçdi. Āher bir vech-ile dağı tedbīr ve hīle-i sābıkı bir güne tağyīr (12) idüp yine emr itdi ol şandūqları develere ve bār-keş (13) māyelere yükletdiler. İki yüz seksen pehlevān ki zamānında (14) her biri Rūstem-i cihān ve Nerīmān-ı zamāndur anları ve dört vezīr-i şāhib- (15) hūneri ve on dört server-i mu' teberi Şāh-ı Rūm bi'z-zāt yanına alup (16) bāķī server ü vezīr-i mihteri ' askerde

koyup giceyi gündüze katup (17) gitdiler. Günlerde bir gün Ƙal‘a-i Pūlad’a yetdiler. Ƙal‘aya yakın

[22b]

(1) bir tağda pinhān olup yatdılar ve ol pehlevānları şandūğa koyup Süheyl’e (2) ve ol merd-i tufeyle eydür “Yā pehlevān-ı pūr-kār bu şandūqları alup (3) Ƙal‘a-i Pūlad’a var. Şimlāk-ı Muşūlī’ye haber gönderüp di ki ‘Ben İskender’ün (4) hazinedarı ve kārğāh-ı cihānda yoğ u varıyam. Tekrīt ü Mārdīn (5) Ƙal‘alarından aldığı hazāyin ü defāyini kıtār u mehāra çeküp beni (6) Medāyin’e gönderdi. Ben isem İskender’ün ba‘zı nā-şāyeste ef‘āline (7) ve nā-pesendide aqvāline incinüp andan yüz döndürüp kaçdum. Bu kadar (8) māl ü menāl ile sağa şıgınu geldüm. Eger beni kabūl idüp Ƙal‘aya alursañ (9) ve İskender’den kurtarı bilürseñ mālun nışfı senün olup (10) bākī ‘ömrüm hizmetünde geçürem’ di. Ola kim mālā meyl idüp seni içerü (11) ala kelāmın tabī‘atine muvāfık gele sen de bildüğün gibi eyle ve didüğüm (12) göre söyle” didi. Şāh-ı Rūm böyle fermān idicek Süheyl dağı (13) “Sem‘an ve tār‘aten minke’l-emru ve minne’l-iitā‘atı”⁸² diyüp şandūqlar ile Ƙal‘a kapusına (14) ve Şimlāk-ı Muşūlī tapusına geldi. Mā-vaḳa‘ her ne ise ‘ale’t-tafşīl (15) takrīr itdi. Şimlāk işidicek sürūrından ‘aklı başından gitdi. (16) Tīz serāyından ve serīr ü cāyından aşağı inüp Ƙal‘ası kapusın (17) açdı. Süheyl üzerine saçular saçdı. “İskender illere itdüğün

[23a]

(1) buldı hazīnesi bize naşīb oldı. Māldur zabt idüp hazīnedarı (2) ve ol merd-i nābekārı Ƙal‘adan atam mālını hazīneme katam” diyü fikr (3) iderek şandūqlara karşı vardı. ‘İzzet ü ikrāmıla getürüp yol (4) zahmetinden Süheyl’ün hātırın şordı. Şandūqlardur serāyı dīvārına (5) dizüp ve bendlerin çözüp ortasına girüp oturdı. (6) Süheyl’e emr idüp eyitdi “Şandūqları aç içinde olan (7) metā‘ ü nuḳūdı ve nāfe-i misk ü tabla-i ‘ūdı bu kālīçeler (8) üzre saç. Temāşā idelüm gözümüzün nūrı ve gönlümüzün (9) sürūrı ziyāde olsun. Cānumuz murādın bulsun” diyince Süheyl (10) şandūqların tozın silker gibi olup nāzikāne tāziyāne ile (11) şandūqları urdı. Hāzır olanlar anı gördi her şandūqdan (12) birer pehlevān kūnāmından şīr ü jiyān ve niyāmından tīg-i berrān (13) çıkar ve ininden yılan akar gibi çıkup Şimlāk’ın ve ol (14) merd-i āḳun elin kafasında beste ve şīşe-i nāmūsın şikeste (15) idüp ‘inād u muḥālefet idenleri harca sürdiler. Gice

⁸² “Başım ve gözüm üzerine, emir sizden uymak bizden.”

gördikleri (16) vāḳı' aların enfüs ü āfākdan şemşīr ve ḥançer ile yordılar. Ānīde İskender Şāh'a ḥaber itdiler. Tarfetü'l-' ayn içinde sāyir serverler ile

[23b]

(1) anlar daḥı gelüp yetdiler. Ḳal' adur bī-bahāne vü mālīkāne zabṭ itdiler. (2) Şimlāk'ı daḥı ḳal' ası ḳapusına aşdılar peyvend-i ' amelin kesüp kemān-ı emelin (3) yaşdılar. Mirşād-ı Vaştī'yi ol vilāyete ḥāḳīm naşb itdiler. Sālīm ü (4) ḡānim yine gelüp ' askere gitdiler. *Kelime-i Çend ber-Üslüb-ı Naşh u Pend li-mü 'ellifih*

[Mefā' īlün / Mefā' īlün / Fe' ūlün]

(5) Ṭama' dan gör ne aşşı itdi Şimlāk

Lecācet menba' ı ol merdüm-i ' āḳ

(6) Ki virdi māl ucından kellesini

Ṭuyamadı Sikender tellesini

(7) Ṭama' lu kimse oyunda ütilür

Ḥayāl-bāzı ḳuşuḡ evvel tutilür

(8) Ṭama' üç ḥarfdür içi anuḡ boş

Eli boş olur olsa kim aḡa tuş

(9) Bu sözi dirler imiş ḥalk ḳamu

Ṭama' olmasa olmaz idi ṭamu

(10) Ṭama' ehli ḥaḳīr olur dem-ā-dem

Ṭama' dan fayda bulmaz hīç ādem

(11) Dilerseḡ olasın ehl-i selāmet

Ḳanā' at ḳıl ḳanā' at ḳıl ḳanā' at

(12) 'Azīmet-kerden-i İskender bā-Feth-i Ḳal'a-i Şuşter ve Ḳaşd-ı 'Irākī-i Bed-aḡter

(13) Rāvī eydür çünkim İskender Ḳal'a-i Pülād'ı aldı Şimlāk'ı ḥaḳḳından (14) geldi birkaç gün ol diyārda eglenüp ve ' askerdür temām diḡlenüp (15) bir gün buyurdi Ḳal'a-i Şuşter ve 'Irākī-i Bed-aḡter üzerine göçdiler. (16) Müddet-i rüzgār ile geşt-i

deşt ü kûhsâr ve seyr-i şeh̄r ü diyâr iderek (17) gıtdiler. Günlerde bir gün Ƙal‘ a-i Şuşter
kurbında bir cûybâra ve bir ħurrem diyâra

[24a]

(1) yetdiler ki eşk-i ‘âşık gibi âb-ı revân ve selsebîl-i ħâbândan nişân virür idi. Nehri
(2) ka‘ rına sūzen birağılsa taşrasından baķanlar görür idi. *Der tavşîf-i Rûd-ı pür-Sûd
li-mü ‘ellîfîhi*

[Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün]

(3) Feyz-i luţfindan yaratmış anı Ĥaķ

Dicle Ceyhûn kıatresinden bir ramak

(4) Ĥoş-güvâr âbı taş la‘ l u güher

Rîkleri dūr lezzeti şehd ü şeker

(5) *Nesr* Gördiler ki bir merġzârdur ki envâ‘ reyâĥınle ârâste ve behîşt-i berîn gibi (6)
enhâr-ı şîrîn ile pîrâste Rıẓvân ol ravzanuĥ leţâfetinden (7) engüşt-gezân ve âsmân
dîde-i encümle anuĥ temâşâsında ĥayrân u ser-gerdân. (8) *Beyt*

[Mefâ‘ ilün / Mefâ‘ ilün / Fe‘ ülün]

Dırâĥtistân u sebzistân u bostân

Aķa nisbet cinân bâġı beyâbân

(9) Eţrâfı elvân-ı ezĥârı mülevven ve eknâfı envâ‘ -i eşcârı müzeyyen *Beyt*

[Mefâ‘ ilün / Mefâ‘ ilün / Fe‘ ülün]

(10) Oturmuşlar reyâĥîn dest-ber-dest

Külâĥın egri geymiş lâle-i mest

(10) *Nesr* Lübb-i cûda çadırlar kıurup ve serâ-perde vü sâyebânlar kıutup kıondılar. (11)
Gerd-i rehden ol âb-ı revânda yundılar. Ol dün geçüp şabâĥ oldu. (12) Pertev-i âf-tâb
ve lem‘ a-i mihr-i cihân-tâbla zemîn ü âsmân kıoldı. Vûzerâ vü (13) ümerâ ve sâyir mîr
ü gedâ İskender Şâĥ dîvânına yine cem‘ oldu. Şâĥ-ı (14) Rûm zebân açup anlar sem‘
oldı. Eydür ““ Acebâ Ƙal‘ a-i Şuşter’i ne ĥîle (15) ile alalum ve ‘ Irâķî diyen bed-aķterüĥ

ne vech-ile haqqından geledüm” diyince (16) Bihrüz Vezîr eydür “Yâ Şâh-ı Cihân
çihil-pây-ı ‘Irākî cihānuñ ‘ayyârı

[24b]

(1) ve zamānuñ tarrārıdır. *Der Tavşîf-i ‘Irākî-i pür-Mekr ü Āl ve Ta‘rîf-i Menkabe-i
an Merd-i Kattāl li-mü ‘ellifihî*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(2) Hîlede İblîs alur andan sebağ

Mekr destânından anuñ bir varağ

(3) Beyzasını zâğun altından çalar

‘Ālemi ğalbır-ı sihr-ile eler

(4) Bir külâh altına girse şaqlanur

Bâcdâr-ı dehre şanma haqlanur

(5) Burc-ı gerdûna kemend-ile çıkar

Hîle vü efsûn-ile dehri yıkar

(6) Mezra‘-ı gerdûna tuhm-ı sihr eker

Şakızı müy-ile ağızdan çeker

(7) *Neşr* Şöyle kim berr ü baħrde sâkin olan murğ u mähî bunuñ şerr ü (8) şurından
kemähî havf iderler. Bu hîleye aldanur ve efsâneye inanur (9) kimesne degüldür.
Meger bunuñ ile müdārā veyā terk-i da‘vā idesüz” didi. (10) Bihrüz böyle diyücek
İskender Şâh eydür “Yâ Bruṭûs ber-hîle-i (11) ma‘kûs bu hîl‘at-i zergeri ve bu
muraşşā‘ kemeri al ilçi tarîķince (12) ‘Irākî’ye varup bizden selām ve bu vech-ile
kelām eyit ki ‘İskender Şâh (13) sizün vilāyetünüz üzre ‘adāletünüz görüp derûn-ı
dilden ve cān u (14) gönülden maḥabbet idüp ḳal‘aṇuzı size muḳarrer itdi. Kendüsi
(15) ‘Irāķeyn’e ve Hemedān u Dergüzīn’e gider oldu. Şaḳîl olan esbābuñ (16) varın ve
ḥazīnesinün bir miḳdārın bunda ḳoyup gitmek ve sizi (17) emīn naşb itmek ister. Eger
icāzetünüz olursa varup getürelüm

[25a]

(1) ve ol hıdmeti yirine yitürelüm’ di görelüm ne cevāb virür ve hıdmeti (2) yirine irür” didi. Şāh-ı Rūm böyle diyücek Bruṭūs pāy-būs (3) idüp ve ordu-yı İskender’den gidüp Ḳal‘a-i Şuṣter’e ve ‘Irāḳī-i (4) bed-aḥtere geldi. İlçi geldügin görüp Ḳal‘a ḳapusın açdılar. Bruṭūs’u (5) ‘izzet ü ihtirām ve ḥürmet-i temām ile ‘Irāḳī’nün dīvānına ve taḥtgāhı olan (6) serāyuṅ eyvānına ḳondurdılar. Ol ki merāsım-i ziyāfet ü levāzım-ı ri‘āyetdür (7) temām oldı birkaç kimesneler Bruṭūs’uñ öñüne düşüp ‘Irāḳī’ye alup (8) geldi. Bruṭūs gördi kim ḳaşruṅ şuffesinde bir muraşsa‘ şandālī ḳüşesinde (9) Zuḥal-çeşm ve Mirrīḥ-ḥışm al ağız ve ḳara yağız bir nev-cüvān u fitne-i (10) zamān oturmuş perde-i ādābı ve burḳa‘-ı ḥicābı yüzden götürmüş (11) ḳafāsında altı yüz pülād-püş ve teber-ṭüş altun bıçaḳlı ve elmās (12) nacaḳlı muraşsa‘ tāclu ve zerrīn ḳılıçlı peykler ḥāzır u nāzır. *Der Tavşīf-i Peykhā li-mü‘ellifihi*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(13) Her birisi fitne-i āḥir zamān

Yilseler yıl gitseler āb-ı revān

(14) Ḳovsalar ḥargūşa ḳarbī yiteler

Murḡı uçmadın yirinde ṭutalar

(15) Berḳ-i ḥāṭıf olamaz hem-pālari

Yilden olmışdur şanasın pālari

(16) *Neşr* Ve ḳarşusunda iki yüz altun ḳomaḳlı ve zerrīn yaraḳlı (17) zer-keş cāmeli ve Hindī imāmeli çavuş-ı pür-cüş

[25b]

(1) sāyir ehl-i dīvān pīr ü cüvān ṭarīḳ ü mertebe ve üslūb u ḳā‘ide (2) lerince birer ḳüşede ḳarār ve birer cāy ihtiyār itmişler. Bruṭūs (3) bunları göricek dirliği eşmesinden ve ḥayātı çeşmesinden el (4) yudı ve ‘Irāḳī’nün öñinde baş ḳodı. ‘Irāḳī kemāl-i ihtirām (5) ve ḥürmet-i temām itdükden sonra bunu fıkr itdi kim İskender vüzerāsından (6) bir pīr-i şāḥib-tedbīr ḥaddinden ziyāde kendüye ri‘āyet ve mertebe (7) sinden artuḳ edā-yı hıdmet itdügin müdārāya ḥamlı idüp (8) gümāna düşdi. Göñli-y-ile eydür “Eger bu kimse baḳa bir ḥayr işe gelse (9) bu vech-ile iltiyām ve bu semt-ile kelām itmez idi. Gide gide derūnı (10) ḥāline ve sāyir aḥvāline muṭṭali‘ olam” diyü şabr idüp eyitdi

(11) “Yā Bruṭūs bu cānı müşerref itdügünüzden murād her ne ise i‘lām (12) idüğ cevābuñuz virilsün yine şāhuñuza gidüğ. Şimdi çeşm-i ümīdī (13) yolda vü nazarı sağ u soldadır” diyücek Bruṭūs İskender’den (14) redd-i selām ve feth-i kelām idüp emr-i pād-şāhı ve fermān-ı şehinşāhı (15) üzre hil‘at ü kemeri ‘Irākī’nün öñünde koyup İskender’ün (16) didüklerin didi. ‘Irākī gördi kim Bruṭūs’ün takrīr itdüğü (17) kelām ve ta‘bīr itdüğü merām ne ‘aqla mülāyim ve ne kendülere lāzım nesne.

[26a]

(1) Zīrā bir pād-şāh sefere giderken ve düşmen üzre ‘azm iderken (2) māl ü esbābın ve sāyir yat u yarağın koyup gitmez. Bu tedbīri (3) havāş kanda ‘āmīler dağı itmez. Bildi ki İskender hīle ile qal‘asın (4) elinden almağ ve vilāyetine hākim olmağ ister. Getüreceği māl olacağın (5) ve qal‘ada konulacağın zann eyleyücek tecāhüliden geldi ve haberin aldı. (6) İskender’den gelen cāme-i zergeri ve muraşsa‘ kemeri geymeyüp ve gerden-i (7) itā‘ati egmeyüp tırdı. Bruṭūs eydür “Yā ‘Irākī Şāh-ı Rūm’uñ emrine (8) niçün boyun egmezsın ve gönderdüğü cāmeyi geymezsın” diyücek ‘Irākī (9) eydür “Bizim āyīn ü erkānumuz ve sürülü gelen devrānumuz bunıñ üzerine (10) dūr ki bir şehden cāme ve bir zerrīn-külehdē bize ‘imāme gelse getüren (11) geymeyince ve ta‘ām ise bişüren yimeyince biz yimezüz ve getürene çün ü çerā (12) dimezüz” didi. ‘Irākī böyle diyücek Bruṭūs getürdüğü kemeri ve cāme-i (13) zergeri geyüp kuşandı. ‘Irākī’ye dağı i‘tikād-ı küllī ve i‘timād-ı (14) tesellī hāşıl olup cāmeyi geyüp yirinde karar eyleyüp eydür “Şāh-ı (15) Rūm her ne ki fermān itdi ser ü çeşm esbābın şaklayalum ve kendüler (16) gelince bekleyelüm” diyüp Bruṭūs’e küllī ri‘āyet ve hālince hīdmet idüp (17) ol gice qal‘ada yaturmayup İskender Şāh’a gönderdi. Bruṭūs’dur

[26b]

(1) gelüp kışsa-i pūr-ğuşşasın ve ‘Irākī ile olan mā-cerāsın İskender Şāh’a (2) bir bir takrīr itdi. Şāh-ı Rūm ise ber-nehc-i evvel ve ber-qā‘ide-i mü‘evvel (3) ol pehlevānları ve ol şīr ü bebr-i beyābānları yine şandūğa koyup ve kendü (4) fikrine uyup Bruṭūs ile ‘Irākī’ye gönderdi bilmedi kim taqḍīr-i Rabbānī (5) tedbīrini hilāf-ı semte dönderdi. Bruṭūs şandūklar ile qal‘a kapusına (6) geldi. ‘Irākī dağı Bruṭūs’uñ geldüğinden haber aldı. Kendü ile hāzır olan (7) ‘askerin ve kihter ü mihterin esbāb-ı zarb ve ālāt-ı harb ile ārāste vü (8) pīrāste qal‘a kapusınıñ içinde hāzır u müheyyā turgurdi. Ba‘dehu

hişār (9) kapusın açup Bruṭūs’ı içeri aldı. Bruṭūs’dur şağa vü şola (10) ve her kıla nazar şaldı. Bunları bu hālet ile göricek zehresi çāk (11) olayazdı. Hayātından ümīdin kesüp cān u cihāndan bezdi. (12) ‘Irākī ferāset ile Bruṭūs’un havf itdügin bilüp eydür “Yā Bruṭūs (13) yūri bu şandūkları benüm serāyuma ilet her nereyi istersen anda (14) kıosunlar ve yirin göstersünler” didi. ‘Irākī böyle diyücek Bruṭūs şandūkların önine (15) düşüp ser-i sūka girdi ve der-i serāya irdi. ‘Irākī nazar şaldı (16) gördi ki şandūklar çok ammā hiçbirisinin kilīdi yok. Ferāset (17) ile bildi kim içinde ādem var. Tīz ādemlerine buyurdu “Bu şandūkları

[27a]

(1) birer birer alup gidün her ne dirsem eyle idün” diyince develeri birer (2) birer yidüp ve üzerinden kilīd urup evlerine alup gitdiler. (3) Bruṭūs bu hāleti göricek at üzerinde kadīd ve tırdı yirde (4) sedd-i sedīd olup kaldı. ‘Irākī şandūkda ādem var idügin (5) bildüğinden haylī vehm aldı. Āhirü’l-emr ‘Irākī eydür “Yā Bruṭūs (6) var İskender Şāh’a hazīnesin ne vech üzre şakladüğümüzden (7) ve defīnesin ne üslub ile şakladüğümüzden haber vir” diyüp ādemlerine (8) emr itdi Bruṭūs’ı kal’adan taşra sürdiler hīdmeti temām gördiler. (9) Bu taraftan Bruṭūs ol tedbīr-i ma’kūs ile İskender Şāh’a (10) gelüp vākı’ayı i’lām ve hādişeyi inbā vü ifhām itti. İskender (11) Bruṭūs’dan bu kavı-i fecī’i ve bu fı’l-i şenī’i gūş idicek tīz (12) emr itdi ‘asker at arkasına gelüp hişāra yetişdiler. *Bu cānibde ‘Irākī dahı* (13) şandūkları bir bir getürdüp açdı. Gördi ki her şandüğün içine (14) ālāt u hārb ve esbāb-ı zārbı ile birer pehlevānı ve Rüstem-i devrānı kıoya (15) kıomışlar. ‘Irākī anları göricek güldi eyle şanaydün ki (16) genc-i nihān ve defīne-i rāygān buldı. Her birin bir yirde pinhān (17) ve esir-i bend-i zindān etdi. Bunlar bu hālde ve hābsde olanlar ile

[27b]

(1) kıl u kālde iken anı gördiler ki ‘asker kal’ayı gerd ü pīç idüp (2) kıondı. Ġubār-ı süm-i çār-pādan çehre-i gerdün kıondı. İskender (3) atdan inmeyüp serdār-ı ‘asker ve birkaç dil-āver ile kal’aya yakın (4) yürüdiler kim ‘Irākī ile söyleşeler. ‘Irākī bildi kim gelen İskender (5) Şāh’dur. Tīz emr itdi ol şandüğün kırkına siyāsete müsteħāk (6) kıimesnelerden kırk ādem kıoydılar ve cāmelerin şoydılar. İskender’e (7) karşı kal’a burcından aşāğa atdılar ya’nī kim bunlara cebe şatdılar. (8) Her biri biñ pāre ve her pāre kıara kıara lahm-ı kıakardan olmış (9) kıüfteye ve nār-ı şakarda yatmış sūhteye

döndiler. Şadā-yı bülend (10) ve āvāze-i nā-pesend ile çağurup didiler ki “Yā Sikender hoş (11) geldün bunlar senün mā-hazar ziyāfetün ve elin ile bişürdügün ni‘ metündür. (12) Eger birkaç gün dahı turasın saña dahı ne ziyāfetlerimiz vardır (13) göresin” didiler. İskender bundan ziyāde melül olup derūnı (14) ğam ile tolup dönüp bārgāha geldi. ‘Irāķī’nün sözleri (15) te’sīr idüp göñlini aldı. Āhır Cenāb-ı Hākķ’a ‘arz-ı hācāt (16) ve Hāzret-i Vehhāb-ı Muṭlaķ’a münācāt idüp didi ki *Der Münācāt-ı Kādi’l-Hācāt li-mü’ellifihī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ulün]

(17) İlāhī müşkil işler saña āsān

Ḳamu dermānde senden buldı dermān

[28a]

(1) Her işde Fā‘ il-i Muḥtār’sın sen

Ḳadīr ü Müntakim Ḳahhār’sın sen

(2) İdenler dergehüñe istinādı

Virür el aña her yüzden murādı

(3) Bugün bī-çāre ḳaldum çārem eyle

İrişdür merhem-i ‘avnuñ em eyle

(4) Şıgındum ḳapuña maḥrūm ḳılma

İli şādān benī maġmūm ḳılma

(5) *Neşr* Ol gün geçüp pīr-i subḥ-ı nūrānī şemsī destārını başından (6) çıkarup şāl-ı şebi büründi ve mīşezār-ı felekde peleng-i ebr-i zūlmānī (7) yir yir görindi. Berg-i şecere-i ḥikmeti bād-ı ḳudret-i Rabbānī birbirine ḳatdı. (8) Mīve-i ḥadāyık-ı ‘ibere her kişi cān atdı. İskender Şāh dahı ol (9) gice bālīn-i rāhata ser ve pister-i istirāhata ber ḳoyup yatdı. Keştī-i (10) teni deryā-yı ğaflete ve zevraķ-ı bedeni āb-ı devlete batdı. Bir vāķı‘ a-i (11) ğarīb ve bir ḥādīse-i ‘acīb seyr idüp vāķı‘ asından belinleyüp (12) uyandı. Āb-ı ğayrete ğarķ ve gird-āb-ı hayrete müstaġraķ olup (13) şubḥa deñlü bāliš-i zerkāra ve mesned-i iftiḥāra ṭayandı. (14) Vüzerā vü ümerāsın yanına dirdi. Gördüğinden bunlara ḥaber virdi. (15) Risteṭālīs eyitdi “Pād-şāh-ı Cihān vāķı‘ añ i‘ lām

ve h^ıābuñ (16) her ne ise beyān iyle. Ta^ıbīrinden takrīr ve ta^ısīrinden teysīr (17) idelüm. Ümīzdür ki itdügümüz ta^ıbīr vākı^ı anuñ ta^ıbīrine muvāfık ve

[28b]

(1) muṭābık ola” diyücek İskender Şāh eyitdi *Der Tavşif-i Cevāb-ı İskender ve Ta^ıbīr-i Ristetālīs-i Şāhib-naẓar* (2) “Yā Ristetālīs bu gice pā-yı ‘uzleti dāmen-i ferāgate şardum. Seyr ‘āleminde (3) ve ferāgatüm deminde bir vilāyete vardum. Meger ol vilāyet bu ḳal^ı anuñ eṭrāfı (4) ve ol kūşe bu buḳ^ı anuñ eknāfı imiş. Birḳaç kimesne ile esb-i bād- (5) pālara ve ḥink-i bī-hemtālara süvār olup bu ḳal^ı anuñ alınacak maḥallin (6) ve bu girih-i pūr-uḳdenüñ ḥallin temāşā ider imişüz. Anı gördüm ki: Bir pīr-i (7) nūrānī tār-ı şebden mānend-i āb-ı ḥayvānī zāhir ü bāhir olup bir ḳaplanı (8) öñine bıraḡup ḳovar. Ḳaplan daḡı bunun ḥavfından bir dıraḡt-ı (9) bālāya çıkar. Ol pīr daḡı ardınca varup görse ḳaplan ağaca (10) ‘urūc ve dāyireden ḥurūc itmiş yirden birḳaç taş alup (11) buña atar. Her taş ki aşaḡadan atılır ol ağzı ile yukarıda (12) tutar. Āḡir pīr görür ki taş atmak ile olmaz kaplandur tutilmaz (13) bunu fīkr ider ki acıḡup aşaḡa inince bekleye bir ṭarık ile ḥaḳlaya. (14) Bu tedbīr ile ḳaplan eline gire şandı. Oturup bekler iken ḡalebe-i (15) ḥ^ıāb ile ımızḡandı. Ḳaplandur pīrūñ uyudugın fehm idicek (16) ve ‘ālem-i ḥ^ıāba gidicek ağaçdan yire indi. Mānend-i ḳutb pīri birḳaç kerre ṭolandı. Kaşd itdi ki pīre zarar yetiştire. Yüregi döymeyüp

[29a]

(1) ve fikrine uymayup yine ağaca çıḳdı ve bir miḳdār baḳdı. Gördi ki (2) uyanmaz ve uyḡusı ḳanmaz tīz ağaçdan yine indi. Pīre elem virem (3) şandı. Nā-ḡāḡ pīr uyanup gördi ki ḳaplan ağzın açmış ve kendüye (4) kaşd itmiş. Ḳaplana ḥücüm idince ḳaplandur ḳaçar. Pīr ise mecāl vormeyüp (5) irişüp tutar. Hemān ol sâ^ıat uyḡudan uyandum. Bilmezem (6) ta^ıbīri nedür” diyücek Ristetālīs eydür “Yā Şāh-ı Cihān ‘*er-Rü’yā ‘alā mā yu‘abberu* (7) fehvāsınca bu vākı^ı anuñ ta^ıbīri ve bu ḡādişenüñ takrīri böyledür kim (8) ol gördüğün pīr-i nūrānī bā-ḡikmet-i Rabbānī ‘aḳl-ı ḳāmilün ve fīkr-i (9) şāmilün şüretidür. Ol ḳaplanı ki ḳovup ağaca çıkardı -ḳaplan (10) ta^ıbīrde şehryāra ve ağaç ḡişāra delālet ider- ol ‘Irāḳī-i bed-aḡterdür ki (11) ‘ırzın yıḳdı saña tābī^ı olmayup ḡişāra çıḳdı. Ol pīr ki taşlar (12) atdı ḳaplan anı tıtdı ol pehlevānlardur ki ‘Irāḳī ağzına düşdi. (13) Pīrūñ ağaç dibinde uyudugı ḡāleti senüñ ḡafletün ve ihmāl-i pūr- (14) nedāmetün şüretleridür. Ḳaplan ağaçda iken pīri inüp ṭolanduḡı (15) zarar

kaşdında iken uyana şandığı bārgāhuḡda saḡa kaşd idecegi (16) ve nesne başıarımayup gidecegidür ve bir def a yine inüp pīri (17) uyıkuda şanup kaşd iderken pīr uyanup kaplanuḡ ardına

[29b]

(1) düşüp ağaca çıkmadın yetişüp tıtduḡı ‘Irākī elünḡde (2) giriftār ve rüsvā-yı dār u diyār olacaḡıdır dest-i devletün (3) aḡa zafer bulacaḡıdır. İmdi yā Zü’l-karneyḡn ḡāfil olma uyur (4) ardınca uyanık müdde‘ī yanınca tanıık vardur. Ėafleti terk (5) ve himmeti bunun üzerine berkidüp bārgāh eṡrāfına nıgehbānlar (6) ve sāyebān eknāfına pāsbanlar ta‘yīn idelüm ola kim ‘Irākī devletünḡde (7) ele gele nevk-i tıḡuḡn cigerin dele. Ol gün dīvān taḡılup (8) aḡşam oldu. Reme-i zāḡ-ı siyāh ile āşiyān-ı şeb ṡoldı. (9) Eṡrāf-ı şāha ve eknāf-ı bārgāha bekçiler ta‘yīn oldu. ‘Ādet-i (10) me’lūf ve kā‘ide-i ma‘rūfları üzre şāh-ı cihān taḡtında karar (11) idüp cāme-h‘āb-ı ḡuzūrda ve mesned-i sūrūrda āheng-i h‘āb (12) eyleyüp yatdı ve h‘āb-ı ḡaflete batdı. Bu taraḡdan ‘Irākī ordu-yı (13) Sikender’e naḡar şalup gördi kim şem‘-i fūrüzān hep mürde (14) ve beden-i insān ḡalebe-i h‘āb ile bir uḡurdan füsürde oldu (15) siyeh ‘imāme ve şeb-revāne cāme geyüp şaḡa vü şola ḡançerler baḡlayup (16) kemend ile kal‘adan inüp rāst İskender Şāh bārgāhına geldi. (17) Gördi kim bekçilerün kimi oturmuş kimi ṡurur kimi ımızḡanmış kimi uyur

[30a]

(1) bunlara karışup birez ṡırdı. Kimine ḡaber virüp ve kiminden ḡaber şırdı. (2) Gezenler ṡırdı ṡıranlar oturdı oturanlar yatdı yatanlar (3) kara kara düşler gördi. Mu‘abbir-i gerdün düşlerin şerre (4) yırdı. Ve’l-ḡāşıl her biri mantardan geçmişe bādya ile şerāb (5) içmişe dönüp bir uḡurdan yıkıldılar. Bilmediler kim ne kıldılar. (6) *İzā cā’e’l-kaḡā ‘amiye’l-başaru*⁸³ feḡvāsınca ‘Irākī’yi görmediler ve “Kimsin” diyü (7) şırmadılar. Her birisine uyḡu ḡalebe itdi cihāndan göz yumup (8) ‘ālem-i ferāḡate gitdi. ‘Irākī gördi kim ne yār var ne aḡyār “*Leyse fī’ d-dāri* (9) *ḡayrunā deyyārun* diyüp bārgāhuḡ bir taraḡın ḡançer ile yardı ve içerü (10) girdi. Gördi kim Şāh-ı Rūm taḡt üzre yatmış keşṡ-i memlū gibi (11) baḡr-i ḡaflete batmış. Sāz u selebin ve ālāt-i ḡarb ü

⁸³ Kader tecelli edince göz kör olur (Yılmaz 2008: 418).

zarbın (12) bir şandālī üzre kōmıřlar tūrur. ‘ Irākī anları görür içinden (13) bir muraşşa‘ tığı eline alır ve ilerü gelür. *Der Tavşıf-i Tığ-i Bı-dirığ li-mü ‘ellifihı*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(14) Hey ne tığ aralayup ortalığı

Çalsañ öküze keserdi balığı

(15) Hırb içün çekseñ niyāmından anı

şu‘ lesi tıtaradı mihr-i rüşeni

(16) şemsesidür bendiniñ şems-i felek

Şabzasına mäh-ı nev olmış semek

Neşr Etrāfında yanan şem‘ dānlara ve encüm ü mihr-i āsmānlara el urur. Ayağı

[30b]

(1) ucında tıran řem‘ dānı bařa ve başındağın ayağa şağındağın (2) řola ve şolındağın řađa tebdıl idüp bir pāre ķađıda (3) bir saır yazı yazup ħaņçeri ile taĥtuñ bir kūřesine mıĥlayup (4) çıķup ķal‘ asına gitdi. Rāviler bize böyle rivāyet itdi. (5) Çün Fālīķü’l-i iřbāĥ miřbāĥ-ı řabāĥı yaķup ‘āleme rüşenā (6) ve cihāna nūr-ı źiyā virdi ve ĥātif-i sedād-ı řalāĥ bāng-ı ĥayye ‘ale (7) ’l-felāĥ cān ķulađına irgürüp mürde bedenlere ve efsürde tenlere (8) tāze cān ve ĥayāt-ı cāvidān bağışladı. Her ķiři bālın-i rāĥatdan (9) ser ve cāme-ĥ‘āb-ı istirāĥatdan ber berı idüp iřlü işine (10) ve başlu başına meşğöl oldu. Ol zemezme ile zemın ü (11) āsmān tıldı. Bu eřnāda İskender řāĥ daĥı yirinden (12) ve cāygāĥ-ı seririnden tırup tālī‘ in mađlūb ve řem‘ dānları (13) mađlūb görüp ĥarem ĥādimlerine ve çadır ĥākimlerine ĥāzab (14) idüp mānend-i peřm-i mālīde didüp birbirine ķatdı. Kimin ĥaņçer ile (15) urup ve kimin ok ile atdı. Āĥir ĥāzabı tesķin ve ĥiddeti (16) ta‘ yin olmayup diledi ki tığ ile cümlesin bile helāk ve şemşir (17) ile cemı‘ isin çāk çāk ide. Tığ-i bı-dirığe el şındı ki ala

[31a]

(1) başlar kesüp sīneler dele. Görse ki tığ-i ĥūn-feřānı ve şemşir-i ābdār-ı (2) zer-niřānı daĥı gitmiş. Cellāda emr itdi içerüde ve taşrada olan (3) ĥāfız u nıgeĥbānları ve ĥuddām u derbān u dīdebānları ķılıçdan (4) geçürdiler. Sīnelerinden sine-i ĥacleti ve

dīdelerinden h̄'āb-ı (5) ğafleti uçurdılar. Diledi ki vūzerāsın daḥı helāk ide. Risteṭālīs (6) kıomadı eydür “Yā Şāh-ı Cihān taḳdīri taġyīr ta' sīri teysīr idemezsin. (7) Be-her taḳdīr olacaḳ olan olur. Ezel-i āzālda başa yazılan (8) gelūr bunlaruḡ ne ġünāhları var” diyū men' itdi. *Meşnevī li-mū 'ellifihī*

[Mefā' īlūn / Mefā' īlūn / Fe' ūlūn]

(9) İdüp sa' yi dūrişse biḡ yıl insān

Ki taġyīr olmaya taḳdīr-i Sübhān

(10) Ḳazā kim āsmāndan ola nāzil

Aḡa ḳankı siperdür ola ḡāyil

(11) Belā seyli taşup ger ola mūmted

Bir avuç ḡāḳ aḡa ola mı sed

(12) Özinden şavmaġ isteyen ḳazāyı

Virūr fermānına Ḥaḳḳ'uḡ rızāyı

(13) *Neşr* Risteṭālīs İskender'e bu vech-ile naşīḡat iderken ġördiler ki (14) taḡtuḡ kūşesinde bir pāre kāġıdı ḡançer ile mıḡlı ḳomışlar içinde (15) kim ne bilūr ki neler dimişler. Bruṭūs nāmeyi Şāh'uḡ eline virdi. İskender (16) Şāh daḥı alup ġördi bunu yazmış ki “Yā İskender benden saḡa selām (17) ve bu vech-ile kelām olsun ki ben Çihil-pāy-ı ' Irāḳīyem. Geldüm ki

[31b]

(1) başuḡ kesem ve ḳal'am burcına aşam. Nev-cüvān ve ġāfil-i dehr-i bī-āmān (2) imişsin kıyamadum. Göç ḳal'am üstinden ġit. Düşmenligi (3) terk it. Yoḡsa bir geldükde daḥı başuḡ aluram. Şanma ki merḡamet (4) kıluram nitekim kılıcuḡ aldum ve bārgāhuḡ deldüm” dimiş. *Meşnevī li-mū 'ellifihī*

[Mefā' īlūn / Mefā' īlūn / Fe' ūlūn]

(5) Şular kim ni' met-i ḡikmet yimişler

Şu uyur uyumaz düşmen dimişler

(6) Yaraşmaz ādeme ḡiç ġāfil olmaḳ

Vücūdî ğaflet uykusıyla tölmaq

(7) Alur menziller irken ‘ākıl olan

Yatur qalır qonaqda ğāfil olan

(8) Degirmene varanlar ögidür un

Varup gelenlere nevbet şorar dūn

(9) Niçün yoğun dimişler qurda boynun

Nefāyis qızılar her demde öynün

(10) Dimiş bir kimseye eyitmezem iş

Anuñ-çün her neye şunsam qoyar diş

(11) *Çünkim* İskender nāmeden bu haberi işitdi deryā-yı ğayreti cūşa (12) ve hūn-ı şecā‘ati hūrūşa gelüp buyurdi ol gün yitmiş biñ (13) ādem ‘askerden at arqasına gelüp topa vü tüfege vü qunbara vü (14) zenbūreke baqmayup qal‘a-i merqūmun yemin ü yesārından muhkem (15) yürüyüş idüp her taraftan ħarb-zen ü topuñ dūd u duĥānı (16) ebr-i şā‘iqa gibi āsmāna peyveste olup ve tüfeng ü nāvek ü (17) zenbūrek yağmur gibi yağup ve nār-ı qunbaradan niçe kimesneler

[32a]

(1) ħarīk ü büryān olup āf-tāb-ı ‘ālem-tāb qubbe-i feleke çıkınca bir ceng-i (2) ‘azīm ü ‘acīb ve bir kıtāl-i mehīb ü ğarīb vāki‘ oldı ki ta‘bīr ü (3) taqrīri dāyire-i imkāndan ba‘iddür. Āĥir qal‘aya bir vech-ile zafer ve bir (4) semt-ile zarar idemeyüp peşimān u nā-ümīd çadıra geldiler. *Beyt*

[Fe‘ülün / Fe‘ülün / Fe‘ülün / Fe‘ül]

(5) Her āteş ki dest-i qazā ber-fürūht

Heme fikr ü tedbīrhā rā be-sūht

(6) Ol gün dīvān olup ekābir ü a‘yān ve sāyir pīr ü (7) cūvān İskender Şāh dīvānına ĥāzır oldı. Ol şahrā ĥuyūl u merākib (8) ve sipāh u mevākib birle töldi. Vūzerā ve ümerāsına Şāh-ı Rūm (9) ĥitāb itdi. Eydür “Bu qal‘a alınmasına ve bu buq‘a feth olunmasına (10) ne tedbīr eydürsüz?” Kimi eyitdi “Yir yir toplar quralum” ve kimi “Her

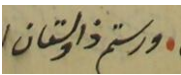
cānibden (11) üzerine toprak sürelüm” kimi “Naķb-ile temellerinden yirelüm” ve kimi (12) nerdibānlar ile burclardan girelüm” dir iken İskender serverlerinden (13) Zenṭūm-nām bir şahs-ı revān ilerü gelüp eydür “Yā Şāh-ı Cihān (14) ben kuluña icāzet buyur sen sa‘ādet ile serīründe otur. (15) Diledüğümden birkaç kimesneler ile varayın ‘ayyārılık nice olduğın (16) ‘Irākī’ye bildüreyin. Himmetünle baş kesüp fitrāk-i zīn-i esb-i devletüne (17) aşayın. Sām u Nerīmān ve Rüstem-i Zāl-i Destān⁸⁴ ise de anı bir lu‘bla

[32b]

(1) başayın” didi. Çün Zenṭūm bu aşıl ikdām ve bu maķūle ibrām (2) idicek İskender Şāh buyurdu şāhāne cāmeler ve emīrāne ‘imāmeler (3) virdiler. Ol gün geçüp ahşam oldu. Zūlmet-i şeb ile zemīn ü (4) āsmān ṭoldı. Zenṭūm diledügi kimesnelerden İflāk ve Dalk’ı (5) yanına alup tağyīr-i cāme ve tebdīl-i ‘imāme ile etek belde ve kemend elde (6) cānīb-i ḳal‘ aya revāne oldılar. Eṭrāf-ı ḳal‘ ayı seyr idüp bir çıkmaya kolay (7) yir buldılar. İttifāk ol gice ‘Irākī ḳal‘ ayı kimseye inanmayup altı yüz (8) miḳdār kendü i‘timād ve her huşuşda i‘tikād itdügi kimesneler ile (9) ḳal‘ ayı birkaç def’a ṭolanup her burca onar ādem bekçi ta‘yīn idüp (10) kendüsi bunların çıkarum didükleri yire gelüp ḳarār itmiş idi (11) ve hem ḳal‘ anuñ ihtiyāt olınacak ve lāzım olduğça inilüp (12) çıkılacak yiri ol idi. Zenṭūm ya‘nī ol merd-i meşşūm (13) belinden altmış dört kulaç kemendin çıkardı. Girihlerin ḥāl (14) idüp eline şardı. İki başın berāber idüp bā-‘ilm-i hendese (15) ḳal‘ adan on altı adım girü gidüp segirdi gelüp ḳal‘ a burcına (16) atdı. Kemendün ser-i ḳullābı rāst ḳal‘ anuñ burcına ve dīvāruñ (17) evcine yetdi. Lenger-i keştī-i pūr-şitāb ve minkār-ı şāhīn ü ‘uḳāb

[33a]

(1) gibi berk ṭutdı. Zenṭūm kemende yapışup birkaç kerre şalındı ve (2) bulandı. Kemendde ḥaṭā yoğ idügin bilüp göñli dölendi. *Rāvī eydür* (3) Meger ḳullāb eyledügi taş ‘Irākī’nün gelüp yaşadığı taş (4) ve kendü orada ḥāzır baş idi. Zenṭūm yarağın beline ve bir kemendin (5) eline alup ḳal‘ a dibine gelüp yoldaşlarına “Siz daḥı ardumca gelesiz” (6) diyüp ‘ankebūtvār tār-ı kemende şarı olup ḳal‘ aya ‘urūc itdi (7) ve ser-i burca yetdi. ‘Irākī gördi kim kemend ile ḳal‘ aya ādem çıkar ve yılan (8) gibi

⁸⁴ 

Tamlamanın okunuşundan emin olunamadı: Rüstem-i Zāl-i Destān?

burca aķar burca yetiŗecegi ve bedene yapıŗacađı maķalde nacađ-ıla (9) kemendi kesdi. Tır-i murādın atup kemān-ı emelin yaŗdı. Zenķūm dōne (10) dōne inūp bir ıaŗa ıokunup ģurd ve ecelinden ōŗerdi mūrd (11) oldu. Yoldaŗları anı gōricek vehme dūŗdiler ve gelūp baŗına (12) ūŗdiler. Gōrdiler ki sūņūkden ayrılmıŗ kūftelige ve kemikden ııkıŗıŗ (13) tāze ilige dōnmiŗ. Bir zamān anda ıurdılar eıŗāfa ķulađ urdılar (14) eŗidilūr řadā ve burc ūzerinde ģavġā yok. İflāk Dalk’a (15) ya‘ nī ol merd-i pūr-‘ avķa eydūr “İrākī Zenķūm’ı ıuyup kemendin kesdi (16) bād-ı fitne ūzerimize esdi. Āb-ı rūyumuz ve reng ū būyumuz ile (17) ıadıra ģidelūm ve bu ķarı terk idelūm didi. Dalk İflāk

[33b]

(1) sōzine muķālefet idūp uymadı. Her ıend ki men‘ itdi ķulađına (2) ķoymadı. “Zenķūm’ı kemend ģōtūremeyūp ūzildi tedbīri ol (3) sebebden bozıldı” diyūp ‘inād itdi. Āķir Dalk ķal‘ aya kemend (4) atdı. Bā-ķikmet-i Rabbānī ve ķudret-i Yezdānī Dalk’uņ kemendi dađı (5) Zanķūm’uņ ildūgi yire ildi. ‘İrākī anı dađı bildi. (6) Bir kūŗede pinhān olup ķal‘ aya niġehbān oldu. Dalk kemendin yokladı (7) gōrdi kim muķkem berkinmiŗ. Āheste āheste ķal‘ aya ‘urūc itdi ve ser-i (8) burca yetdi. Diledi ki yuķarı ııķa ve yaķup yıķa. ‘İrākī anuņ (9) dađı kemendin ve riŗte-i bend ū peyvendin kesdi. Ol dađı inūp (10) ģurd ve Zenķūm’layın mūrd oldu. ıūrimiŗ mīveye ve dōkilmiŗ (11) ģarīseye dōndi. İflāk anı gōricek ķarārı ķalmayup Dalk (12) ile Zenķūm’uņ esbābın dađı almayup ķaķarak ıadırina ģeldi. *Beyt*

[Mefā‘ ilūn / Mefā‘ ilūn / Fe‘ ūlūn]

(13) Ĥilāfa yūz ıuta ķarı kiŗinūņ

Yōni ģiķ rāst ģelmez bir iŗinūņ

(14) ‘İrākī bunuņ ķaķduđın bilūp kemend ile aŗađa inūp İskender (15) bārgāhına ‘azm itdi. Gelūp bārgāh-ı İskender’e yetdi. Meger (16) ol ģice İskender řāh’ı Eflātūn ile Risteťālīs kendū bārgāhında (17) ve ķadīmī cāygāhında yatmađa ķomayup İskender řāh Ķayťās-ı

[34a]

(1) Yūnānī bārgāhında yatup İskender bārgāhında řāh-ı Oġār’ı (2) ve ol merd-i nābe-ķarı ķomiŗlar idi. ‘İrākī bekķilere ķarıŗup anlar (3) ile birez ıolandı. Anlar bunu da kendūlerden řandı. řabāĥa yaķın bir (4) miķdār oturup diņlenelūm ve bir sā‘ at

eglenelüm şandılar. H^vāb (5) ğalebe idüp ımızgandılar. Olgār ise bekçilere i[‘] timād idüp başın (6) yire koyup yaşıdanayın şandı aña da h^vāb ğalebe idüp ımızgandı. *Beyt*

[Fe[‘] ülün / Fe[‘] ülün / Fe[‘] ülün / Fe[‘] ül]

(7) Qazā z’āsmān fūrū-gerd ser

Heme zīrekān kūr geştend ü kerr

(8) *Neşr* ‘ Irākī bu ortalıkda yine fırsat bilüp ve çadırıñ bir küşesin (9) delüp içeri girdi. Gördi ki bir kimesne taht üzere yatup āb-ı (10) h^vāb-ı ğaflete batmış. “*El-furşatü temürrü merre’s-sehābī*”⁸⁵ diyüp İskender’i şanup (11) Olgār’uñ başın kesüp qal‘ aya geldi gördi ki İskender başı (12) degül. İskender kendü havfindan ol gice bārgāhında rāhat olup (13) cāme-h^vābında istirāhat itmemiş bildi. Nā-gāh Mirrīh-i cellād-ı felek (14) tīg-i āf-tāb-ı cihān-tābla cāme-h^vāb-ı ufuqda gerd-i şāh-ı şebi (15) kesüp hūn-ı şafaqa ğarq itdi ve tal‘ at-ı mihr-i ‘ālem-güşāsı ile (16) memālik-i ğarbi şarq itdi. Şāh-ı Rūm bārgāhına gelüp gördi ki (17) Olgār’uñ ve ol merd-i siyehkārıñ başın kesüp alup gitmişler

[34b]

(1) ve aña dañı irüp yitmişler. İskender Şāh ğazaba gelüp bekçileruñ başın (2) kesdürüp her birin bir küşeye aşdurdı. Tīr-i ‘amellerin atdurup (3) kemān-ı emellerin yaşıdurdı. Ta‘n-āmīz sözler ve ‘itāb-engīz haberler ile (4) vüzerāsınuñ cigerlerin kebāb ve hātırların harāb u yebāb itdi. (5) Āhīr emr itdi ol hışār-ı nāmdār-ı felek-süvāruñ etrāfın hālevār (6) ihāta idüp zīr-i hādekden keh-keşān-girdār metris yolları (7) kazup yitmiş seksen yirden ra‘d-āvāz ve ‘arbede-sāz (8) toplan havāle idüp cidar-ı sūrīsin hāne-i mūr-ı hāmūna ve içinde (9) sākin olanları toplanmış meymūna döndürüp h^vāh u nā-h^vāh qal‘ ayı (10) alalar ‘ Irākī-i bed-ahterüñ haqqından geleler. İttifāk ol gün pīr-i çarh-ı (11) sitemkār sükkān-ı rüzgāra ve mihmān-ı dār u diyāra kaşıyup (12) kemān-ı kuzahdan sihām-ı bārān atup yıldırımlar şakıttı ve mīzāb-ı (13) keh-keşāndan suhub-ı zulmānī zemīn üzre seyiller akıttı. Ebr-i siyehden (14) ‘ālem şeb-i deycūra ve kūsūf u hūsūfdan cihān lahd-i gūra dönüp (15) Nūḥ Tūfānı’ndan ve Bābil Zindānı’ndan nişān virdi. *Meşnevī*

⁸⁵ “Fırsat bulut gibi geçer” (Yılmaz 2008: 236).

[Mefā‘ ılün / Mefā‘ ılün / Fe‘ ılün]

(16) Hem ol dem görilüp ra‘ d itdi āvāz

Ġırīv-i berķ aña oldı dem-sāz⁸⁶

(17) Cenāhında ġurāb-ı ebr-i devrān

İdüpdı beyza-i ħurşīdi pinhān

[35a]

(1) Zemīnler āhen ü gökler baķırdı

Yağar bārān u şimşekler şaķırdı

(2) Görinmezdi batup şaħrālar āba

Ki dönmiş idi çadırlar ħabāba

(3) Giceden fark olunmaz idi gündüz

Cihānı zulmet almış idi düpdüz

(4) *Nesr* Ol gün herkes çadırı mühimmātına ve kuyūd-ı tecemmülātına meşğul oldı.

(5) Āħir İskender bu ħāleti göricek vüzerā vü ümerādan ba‘ zısın cem‘ idüp (6) eydür

“Ber-her taķdīr bu gice ‘ Irāķī bizüm bārgāhumuza ve cāme-ħ‘āb u cā (7) ygāhumuza

gelmemeye zimām-ı ihtiyārı elinde ve licām-ı güftārı dilinde (8) degüldür. Ele

getürmege anı bir çāre ve dāma düşürmege bir müdāra (9) gerekdür” diyücek Ķaytās-

ı Yūnānī ve ol merd-i meydānī eydür (10) “Yā Şāh-ı Cihān sen serīr-i salţanatunda ve

maķām-ı istirāhatunda müreffeh (11) ü’l-ĥāl ve mesrūrü’l-bāl āsüde vü ferĥunde-fāl

ol. Pāsbānlara (12) tenbīh ve dīdebānlara te’kīd idelüm anlar daĥı uyur gibi olup (13)

deprenmesünler ve muşāĥabet idüp şapranmasunlar. Ben ħuluĥ birķaç (14) şehryār-ı

nāmdār u ‘ ayyār-ı rūzgār ile ‘ Irāķī’yi öġelüm (15) şāh devletinde bolay ki ele gire ve

dest-i devletün ġirībānına ire. (16) Çünkim Ķaytās ma‘ ħülāne bu maķüle tedbīr ve

‘ āķilāne bu aşıl tedārük (17) idicek İskender buyurdı “Diledüğün kimesnelerden al tek

bu

[35b]

⁸⁶ Burada vezin problemlidir, ulamaya rağmen “berķ” medli okunmuştur.

(1) emr-i düřvāruḡ ḡaḡḡından gel” didi. Şāh-ı Rūm böyle fermān idicek (2) Qayṭās oḡlı Qays’ı ve qarındaşı Leys’i Qirdāh-ı Qarvānī’yi ve Serdāḡ-i (3) Şirvānī’yi Efrūz-ı Kāşī’yi ve Bihrūz-ı Necāşī’yi bu altı serverūḡ her birisin (4) İskender Şāh bārgāhınuḡ eṭrāf u eknāfına bekçi ta’ yīn idüp Qayṭās (5) bir iki server ve Kūres-i Gül-asfer⁸⁷ (?) ile şāhuḡ taḡtı altına girüp (6) pinhān ve eṭrāfa nighbān oldılar. Şāmūs-ı Şāvī ve Rāmūs-ı (7) Nāvī’yi yol aḡızlarına dīdebān ve ırāḡdan nighbān itdiler. ‘Irāḡī (8) ne ṭarafdan gelürse bunlara ṭuyḡura öḡerdi bunlara ḡaber vire. (9) Bu üslūb üzre bunlar bu ṭarafda ḡāzır u müheyyā ṭurdılar dehen-i (10) rāḡa ḡulaḡ urdılar ve ol ṭarafda ‘Irāḡī gördi kim memālik-i rūzı (11) ‘asker-i şeb aldı ve tār-ı ebr-i bārāndan iki zulmet bir yire geldi (12) ḡal’ a bekçilerine ve beden gözcilerine “ḡal’ ayı oḡat şaḡlaḡ kimseye inanmayup (13) kendūḡüz bekleḡ çār-çeşm olup eṭrāfa baḡınuḡ şaḡfa çıkān örümce ve (14) yire giren qarıncadan şaḡınuḡ” diyü tenbīḡ ü te’kīd idüp mānend-i ḡazā-yı (15) āsmānī rīsmān ile ḡal’ adan nāzil olup bārgāh-ı İskender’e ‘azm (16) itdi. Kenār-ı ‘askere yetdi. Şāmūs u Rāmūs ‘Irāḡī’yi ırāḡdan gördiler. (17) Gelüp Qayṭās’a ḡaber virdiler. ‘Irāḡī daḡı bārgāḡa geldi. Şaḡa vü

[36a]

(1) şola nazar şaldı. Gördi ki ḡ’āb-ı ḡaḡlete ḡarḡ ve āb-ı istirāḡate (2) müstaḡraḡ olmuş şanasın ki her biri öleli niçe yıl olmuş şecere-i (3) kālbedlerinde⁸⁸ ne bir varāḡ lertzān ve ‘unşure-i vecāhetlerinde ne bir ‘ırḡ (4) rīzān, tenleri ḡaste ve nefesleri beste. *Meşnevī li-mü ’ellifīhi*

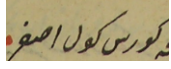
[Mefā’ īlūn / Mefā’ īlūn / Fe’ ulūn]

(5) Yatup ḡalmışlar idi mürde gibi

ḡülūḡ-ı ṭūde-i efsürde gibi

(6) Kūsüste tār-ı peyvend-i emeller

‘Amelden ‘azl olup ḡalmış ‘ameller

⁸⁷ Kelime okunamadı:  Asfer; zamanında Avrupalılardan meḡhul bir kavme verilen lakaptır.

⁸⁸ Kelime “kālbed” deḡil, “kālbed” olarak harekelenmiştir; 133b’de de bu şekilde yer almaktadır o nedenle “kālbed” olarak yazılması tercih edilmiştir.

(7) Yumılmış nergisāsā cümle gözler

Kesāda varmış ortalıkda sözler

(8) Nesr⁸⁹ Irākī'nün ihtiyārı kalmayup ızdırārī hañçer ile bārgāhuñ bir (9) kūşesin yardı ve içerü girdi. Gördi ki İskender taht üzre (10) yatmış ve cāme-h^vāb-ı huzūra batmış. Eṭrāfa kulağ urup diñledi (11) bekçilerden kımıldanur kimse yok cemī' isin bile uyumuş anladı. Seyl-i revān (12) kattāl yılan gibi taht üzerine ağıdı ve eṭrāfa bağıdı. Şıyırı (13) hañçer ve kaşd-ı İskender idince Kaytās-ı Yūnānī ve ol merd-i nighbānī (14) kemānından çıkar tır ve niyāmından ahar şemşir gibi taht altından çıkup (15) 'Irākī'nün eşsesine ve bī-devlet kellesine bir müşt-i 'ıkd-engüş (16) ile çaldı kim bistān-ı māderden emdügi şir mānend-i tır burnından (17) kan ile revān olup küsüste şecer-i bī-fer ve bedenden cüdā olmuş ser

[36b]

(1) gibi yıkıldı ve taht altına tıkıldı. Yine kalkınca Küres-i gül-aşfer⁸⁹ (?) mānend-i (2) şir-i ner irişüp bārgāhda ve naẓar-ı şāhda elin kafasında (3) bağlayup beglik şir ve diri tutulmuş naḥcīr gibi zencīre çeküp (4) pāy-ı tahta bağı kodı. 'Irākī ise dirliği eşmesinden ve hayātı (5) çeşmesinden el yudı. Bākī serverler dağı gelüp 'Irākī'yi bu hālde (6) görüp şāha du'ā vü şenā idüp ve hıdmetlü hıdmetine gidüp şabāh (7) olunca dāyim ü kāyim oldılar. *Kelime-i Çend der Üslūb-ı Naş u Pend li-mū'ellifihi*

[Mefā'ılün / Mefā'ılün / Fe'ülün]

(8) Bu söze rāzı ol gel eyleme şek

Murādı virmez el insāna yindek

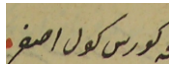
(9) Bedende bir qarār üzre degül nabz

Gehī başt üzredür hāli gehī kabz

(10) Ne gelse başına kesbīdür ancak

Reh-i şerre kulını yeltemez Haq

⁸⁹ Kelime okunamadı:



Aşfer; zamanında Avrupalılardan meçhul bir kavme verilen lakaptır.

(11) Şular kim eylediler terk-i şehvāt

İrişmez anlara ‘ālemden āfāt

(12) Murādı el vire insāna her-bār

Dimişler mekr-i Hāk’dur aña ahyār

(13) *Neşr* Çün ‘ayyār-ı şeb kamer-i münhasif gibi tutılup rīsmān-ı şu‘ā’-ı āf-tāb-ı (14) cihān-tāb ile beste ve şāh-ı hāver-i gerdūn-maḳarruḅ ṭālī’-i ferḥunde-fāli (15) sa‘ādet ü devlet ü baḥt-ı zafer-yāb ile meymūn u ḥuceste oldı (16) zevḳ ü şevḳ ü zemzeme ile zemīn ü āsmān ṭoldı. Şāh-ı Rūm (17) serīr-i sa‘ādetine vü erīke-i ‘adāletine çıḳup vūzerā vü ümerā dīvān-ı

[37a]

(1) şāhda hāzır oldı. Şāh-ı Rūm emr itdi ‘Irākī’yi cāme vü ‘imāme (2) sinden ‘üryān ve gerdenine pālehang ü rīsmān ṭaḳup ‘arsa-i (3) siyāsete ve maḥall-i fezāḥate getürdiler. Ṭa’n u teşnī’ ve levīm ü taşdı’ (4) yüzinden eydür “Yā ‘Irākī ḳal’ayı bu kerre virür misin? Ṭālī’-i şūm u fī’l-i (5) mezmūmuḅ neler itdi saña görür misin?” diyücek ‘Irākī eydür (6) “Yā Zü’l-ḳarneyn ḳal’a ol vaḳt benüm idi ki eknāfında ḳāyim ve eṭrāfında (7) ḥākim idüm” diyince İskender Şāh emr itdi ‘Irākī’yi bu ḥālet ü nedāmet ile (8) ḳal’ası ḳarşusına iletüp ḳal’ayı ṭaleb ideler virmezler ise (9) ḳal’aya ḳarşu ber-dār idüp gelüp gideler. Fermān-ı İskender (10) üzre birḳaç server ‘Irākī’yi ḳal’ası ḳarşusına iletüp ḳal’adur (11) dilettiler. Ḳal’a ḳavmi ‘Irākī’yi bu ḥālde ve bu maḳūle ḳīl u ḳālde (12) göricek ḳal’a ḳapusın açup gerdenlerine kefen ṭaḳup ḳal’a miftāḥı (13) ile İskender Şāh’a gelüp emān ve ṭaleb-i ser-māye-i zindgāne-i cihān (14) itdiler. İskender Şāh daḥı itdükleri zenb u ‘iştān ve cürm ü (15) ṭuḡyānlarından ferāḡat idüp mertebelerince ri‘āyet ve semtlerince (16) istimālet itdükden şonra buyurdi ‘Irākī’yi dīvāna ve siyāset (17) içün meydāna alup geldiler. Tīr-i ḡayret ve şemşīr-i ‘uḳūbet ile

[37b]

(1) cigerin deldiler ve ortaya aldılar. *Beyt*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(2) Der heme ḳār meşveret bāyed

(3) diyüp İskender Şāh vüzerāsına hīṭāb ve anlardan ṭaleb-i cevāb (4) idüp eyitdi “Din imdi ‘Irāķī’yi ne ‘uķūbet ve ne maķūle fezāhat (5) ile öldürmek gerek her kiři bundan ‘ibret ala ve herkese mūcib-i (6) naşīhat ola” didi. Kimisi eyitdi “Gözlerin oyalum ve derisin (7) şoyalum” ve kimisi eyitdi “Ata süridelüm ve barmaķlarına ķamış (8) yüridelüm” Kimi “Burnın u ķulağın keselüm ve ķal‘ası ķapusına (9) aşalum.” Ve’l-hāşıl her biri bir gūne siyaset ve bir üslūbdan (10) rivāyet itdi Şāh-ı Rūm yanında maķbūl olup ma‘ķūl dimedi. (11) Āķir Risteṭālīs ile Eflāṭūn nażar-ı şāha ve pīş-i şehinşāha (12) gelüp eyitdiler “Yā Şāh-ı Cihān ḥayf ola kim bu aşıl pehlevān-ı cihānı (13) ve ‘ayyār-ı zamānı yok yire zāyi‘ idüp gidesiz rāh-ı te’essūf ü nedāmete (14) ‘azm idesiz. Bunun teni ile zemīn ṭoyup ķanı ile ‘ālem (15) ķanmaz. Ġāfil aña dirler kim işinūn şonın şanmaz. Biz ķiṭāb-ı uşṭurlāb ve (16) ‘ilm-i ḥikmetde ve fenn ü hey’et ü kıyāfetde bunun ṭālī‘in görüp ğavrına (17) irüp ṭururuz. ‘Ayyārlıkda ve ṭarrārılıkda düşmenlikde ve yārılıkda

[38a]

(1) bunun nażīri gelmez. Cihān ḥalkı buña düşmenlik itseler bu ‘aynına almaz. Bunun (2) sebebi ile size niçe ķal‘anın fethi müyesser olsa gerek. Nām-ı nāmī ve ism-i (3) sāmīnūz ile şimāḥ-ı cenān ve mesāmi‘-i ḥalk-ı cihān ṭolsa gerek. Lāyık (4) oldur ki ‘Irāķī’nün başı ķanından ve eşk-i çeşm-i ḥūn-feşānından geçüp ‘afv idesiz. *Beyt*

[Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilūn]

(5) Z’ibtidā-yı devr-i Ādem bi’l-‘ahd-i pād-şāh

Ez buzurgān ‘avf bude est ez furūdestān-ı gūnāh

(6) Risteṭālīs ile Eflāṭūn böyle diyücek Şāh-ı Rūm buyurdi ‘Irāķī’nün (7) bendlerin çözüp ḥil‘at ü cāme ve tāc u ‘imāme virdiler. Pāy-ı serīr ü (8) mesned-i sürūra ser koyup İskender Şāh’uñ bende-i deri ve cān u (9) dilden çākeri oldı. Ķal‘asın kendüye muķarrer ve re‘āyāsın aña musaḥḥar (10) itdiler. ‘Irāķī Şāh’dan icāzet ve ķal‘asına gitmege ruḥşat alup ķal‘asına (11) vardı. Şandūķdan çıkarup ḥabs itdügi dil-āverleri ve ḥazīnesinde olan dürr ü (12) güherleri ol şandūķlara ṭoldurup alup İskender Şāh’a geldi. (13) Çünkim İskender pehlevānların sağ u selāmet ve bī-melāmet gördi (14) ve ḥāṭırların şordı her biri ‘Irāķī’den kemāl mertebe şükrān gösterüp (15) erligine ve

âdemliğine şehâdet itdiler. Şâh-ı Rûm serverlerinden bu haberi (16) gûş idüp hâtırı ziyâde hoş olup getürdügi hâzîne vü māl ü (17) defînesin yine ‘Irâkî’ye bağışladı şâhâne tavr ve pād-şâhâne

[38b]

(1) iş işledi. ‘Irâkî dahı tekrâr pây-ı serîr ve pîş-i cāy u maşîrde (2) yüz yire koyup ibtihāl u tazarru‘ ve ibtizāl-i tevâkku‘ ile eydür “Ey (3) Şâh-ı Cihân n’ola bu kal‘ ayı bir seyrân itsenüz bu mûr-ı bî-mikdâr ve (4) zerre-i hâksârı hâkdan ref‘ idüp gitseñüz.

Meşnevî

[Mefâ‘ ilün / Mefâ‘ ilün / Fe‘ ülün]

(5) Güneş kim şâh-ı ‘âlem-gîr olupdur

Ziyâsı rub‘ -ı meskûna tolupdur

(6) Şalar pertev inüp rûy-ı zemîne

Varur ‘âr itmeyüp dervîş evine

(7) Kadem rence kılursañ n’ola şâhum

Senüñdür bende-hâne pād-şâhum

(8) Aña kim ins ü cin olmuşdı me’ mûr

Nedîmi hüdhüd idi hem-demi mûr

(9) Neşr‘ Irâkî böyle diyücek Şâh-ı Rûm “N’ola varalum ve kal‘ ayı seyrân (10) idüp görelüm” didi. ‘Irâkî Şâh’dan icâzet alup bu mertebe (11) iltifât bulıcağ kâdir olduğı mertebe ziyâfet ve kudreti yetdügi (12) kudret ni‘ met hâzır idüp piyâdevâr Şâh’uñ öñine düşüp (13) serâyına iletüp bezl-i ni‘ met ve edâ-yı hîdmet itdi. (14) *Der Tavşîf-i Tertîbhâ-yı Ziyâfet ve Ta‘rîf-i Ni‘methâ-yı Pür-selvet*

[Fe‘ ilâtün (Fâ‘ ilâtün) / Mefâ‘ ilün / Fe‘ ilün (Fâ‘ lün)]

(15) Ni‘ met esbâbın ol kadar dökdi

Yir hamûl olmayup dizin çökdi

(16) Sofralar girdelerle pür-zîver

Sîne-i hûr gibi nâzik ü ter

(17) Çarh-ı pîrûze gibi çînîler

Mihr-i zerrîn mişâli sînîler

[39a]

(1) Görse bağrın iderdi derd-ile hûn

Hvânçe-i mihr sofrâ-i gerdûn

(2) Rakş-ı âteşde murğ-ı pervārî

Çehresin eylemişdi gülnārî

(3) Mihr-perver şeker mürebbîler

Hasreti itmiş odı hâkister

(4) Virse bezm içre pisteler bûse

Ağzına süñmez idi senbûse

(5) Sîm ü zer kâseler tolu cüllâb

Cümle pür-ıtr u üd u müşk ü gül-âb

(6) Şehd elinden şekerler ağlar idi

Dible her yufka bağı yağlar idi

(7) Kaz yağın serîde çalmağa od

Göz kızardup tururdu hûn-âlûd

(8) Dâneler itdi meclis ehlini dâm

Zer diye dökdi çeşmini bādām

(9) Bezmün urdı kebâb büryânın

Turşiler dökdi sāğaruñ kanın

(10) Gördi hınnalu barmağın çöregün

Yüregi düb düb oynadı böregün

(11) alyeyi sr-i sirke itdi arb

rdegi odlara evirdi erb

(12) arbe dzdi herse n iin

Yold pemne eidp rin

(13) Grdi bura ktekle geldi an

Rine gldi orayup oanı

(14) Dgdgince eker brek mti

Aa ile baar ser-engti

(15) B-  aya semen mi berg-i glc

Blbl iler firk ile gl 

(16) atludur bal anmal ya

Old elvya cmle an ya

(17) old env mve ile sim

ar- pr-necme dndi ry- bis

[39b]

(1) Menba  yg yg idi her mezen

Lezzetin kim anardı arbuzen

(2) Baum stindedr diy yir

Azna bal alardı incr

(3) Ry-  a mili zerd-l

Leb-i ma vr eft-l

(4) Zena- yre benzeyp nrenc

Berg-i przelerdi gevher-senc

(5) “Ru- yrm” didke her elma

Dil-i ‘āşık olurdu pür-ayva

(6) Yutmağın dāne dāne la‘li enār

Gül-‘izār idi lāleveş her-bār

(7) Seyr iden nazm-ı silk-i engürü

Hāke şaymazdı dürr-i menşürü

(8) Bağlayup deste deste sünbüller

Hırmen olmuşdı kırmızı güller

(9) Mā-ḥaşal kıldı cümle tezyīni

Anı görenler itdi taḥsīni

(10) Neşr Şāh-ı Rūm ol gün anda yiyüp içüp ve ḳal‘ ayı temāşā (11) idüp yine bārgāha ve oldukları cāygāha geldi. Ol gün geçüp aḥşam oldu.

(12) Meşveret Kerden-i İskender be-Vüzerā-yı Erkān der Aḥvāl-i Feth-i Ḳal‘a-i Keftār u Ḳal‘a-i Mārān

(13) Çün şāh-ı ḥāver-zemīn-i felek-mesīr ḥayme-i bī-ṭınāb-ı atlas-fāmında (14) serīr-i ‘āca ‘urūc idüp defter-i dīvān açdı ve ṭabaḳ-ı sīm-i (15) pür-nesīm ile jāle-i şubḥ ‘asker-i nūr-ı pür-sürūr üzre lülū-yı (16) ter şaçdı vüzerā vü ümerā ve bay u gedā dīvān-ı İskender’e (17) yine ḥāzır oldu. İzdihām-ı ḥuyūl u merākibden bevādī vü şahrā ṭoldı.

[40a]

(1) Şāh-ı Rūm bunlara ‘Irāḳī’ye ve sāyir ṭuranlara eydür “Diñ imdi (2) Ḳal‘a-i Mārān’ı vü Keftār’ı Mehmāl ü Ḥalḥal diyen nābe-kārı ḳal‘aların (3) alup ele getürmesine ne tedārük idelüm ve ol diyāra ne tedbīr ile (4) gidelüm ‘asker muzāyaka çekmelü ve yat u yarağın dökmelü olmaya” (5) diyücek ‘Irāḳī eydür “Yā Şāh-ı Cihān ben ḳuluḡa icāzet buyur. Sen birkaç (6) gün bu diyārda otur. İksin daḡı birer hīle ile alıvireyin (7) saḳf-ı āsmānda ise kemend ile ireyin ve ḳa‘r-ı zemīnde ise de naḳb-ıla (8) gireyin” didi. İskender Şāh daḡı icāzet ve ‘Irāḳī’nün gitmesine ruḥşat (9) virdi. ‘Irāḳī kendü dil-āverlerinden ve İskender serverlerinden (10) bir miḳdār ādem alup taḡyīr-i cāme ve tebdīl-i ‘imāme ile Ḳal‘a-i Mārān’a (11) ve dāveri olan Mihmāl-i nā-dāna ‘azm

itdi. Mürür-ı eyyām ve kürür-ı zamān (12) ile Qal‘ a-i Mārān’a yetdi. Qal‘ aya yakın bir küşede pinhān ve şikāf-ı (13) zemīnde nihān oldı. Bāz-ı sepīd-i gerdūn pervāz idüp (14) āşiyānesine zāğ-ı şeb tıoldı. *Der Şıfat-ı Şeb-i pūr-Şegab li-mü ’ellifihi*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(15) Ol gice dizdār-ı gerdūn āf-tāb

Göz yumup ‘ālemden itdi qaşd-ı h‘āb

(16) Qal‘ a-i mīnāya atmağa kemend

Bağladı tār-ı şihābı bend bend

(17) Keh-keşān şanma ki ‘ ayyār-ı zamān

Burc-ı gerdūn üzre atdı rīsmān

[40b]

(1) Oldı ‘ālem hālī hep ağıyārdan

Ehl-i sūq el çekdiler bāzārdan

(2) *Neşr*‘ Irākī yap yap qal‘ a altına girdi ve etrāfa kulağ urdı (3) pāsbanlardan şadā ve dīdebānlardan nidā yok bildi kim yatmışlar (4) ve ‘ālem-i h‘āba gitmişler. Kemend ile burca çıkdı. Kendü ile olanları yukaru (5) çekdi. Şehr içine girüp her hānenün qapuların taşrasından berkidüp (6) Mihmāl’ün serāyına toğrı giderler iken pāsbanlar tuyup el kılıca urup (7) bunların üzerine yürüdi. *Şıfat-ı Ceng-i ‘Irākī bā-Pāsban-ı Qal‘ a-i Mihmāl Şi‘r*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(8) Hücūm itdi bu cānibden de bunlar

Kılıçlar çıkdı yundı kana tonlar

(9) Çekildi yālar u oğlar atıldı

İkisi dağı bir yire katıldı

(10) Kesildi başlar [u] saçıldı qanlar

Üzildi tenden ayru düşdi cānlar

(11) *Āhîr* ‘*Irākî*’ bunları kılıçdan geçürdi âb-ı merg içürüp diyâr-ı ‘ademe göçürdi. (12) Mihmâl’ün serâyı pāsbānları ve āstānesi derbānları serây kapusın (13) açup taşraya çıkup “Ġavġā ne ġavġā ve bu da‘ vā ne da‘ vā ola” (14) diyü tecessüs iderler iken ‘*Irākî*’ irişdi ve bunlara daġı girişdi. (15) Kefāret için dirisin ve toġumluk için birisin komadı. Hemān (16) serāya girdiler ve Mihmâl’ün ser ü katına irdiler. Kapuları içerüden (17) berkitdiler ve önlerine gelenleri ürkütdiler. Serây-ı ġāşa irüp

[41a]

(1) ve Mihmâl’ün üzerine girüp göz açdurmayup elin kafasında bağladılar. ‘*Ġnād* u (2) muġālefet idenleri kılıçdan geçürüp işlerin sağladılar. Serây bāmına (3) ve ġāneler tamına münādîler çıkarup “*Ġal’ a Ġskender Şāh’uñdur*” diyü nidā vü (4) şadā itdürdiler. *Ġal’ a ġalkı* gelüp Mihmâl’i ve ol merd-i pür-ihmālî bu ġâlde (5) göricek ‘*Irākî*’nün başına üşüp ayaġına düşdiler. ‘*Irākî*’ daġı (6) Ġskender Şāh’uñ ‘azamet ü heybet ve şükūh u şavletinden re‘āyāsına ve (7) ‘askerine rahm u şefkat ü ‘adāletinden bunlara ġaber virdi. Ġāyibāne cümlesi (8) bende-i deri ve cān u dilden çākeri oldılar. Nāme yazup (9) Mihmâl’i Ġskender Şāh’dan dilek itdi. *Ġal’ aya bekçiler ta’yîn idüp* (10) kendüsi *Ġal’ a-i Keftār’a* ve Müşġîn-i Ĥalġalî diyen nābe-kāra gitdi. (11) Mihmâl ile nāme Ġskender’e yetdi. Şāh-ı Rūm daġı ‘*Irākî*’ ġatırı için (12) Mihmâl’i ‘afv itdi. Mîrāne ‘imāmeler ve emîrāne cāmeler geydürüp vilāyetin (13) yine kendüye virüp *ġal’ asına gönderdi. Kelime-i Çend der Fazîlet-i ‘Afv-ı Dil-pesend*

[Fā’ ilātün / Fā’ ilātün / Fā’ ilün]

(14) ‘Avf fermüden mübārek ġaşletîst

Her ki dāred ‘avf şāhib-devletîst

(15) Dil zi nūr-ı ‘avf rüşen mî şeved

Ve’z nesîmeş sîne ġülşen mî şeved

(16) Düst dāred ‘avf rā Perverdigār

An çe Ġzed düst dāred düst dār

(17) ‘*Irākî*’ daġı gide gide tayy-ı merāġil ve kat’-ı menāzil ide ide *Ġal’ a-i*

[41b]

(1) Keftār’a ve Müşgīn-i Halhālī diyen nābe-kāra yakın geldi. Kendü elinden ve (2) hāme-i dilinden bir nāme yazup āb-ı sihr-ile midād-ı hīle ezüp didi ki (3) “Ben ki Çihil-pāy-ı ‘Irākī’yem çeng-i bezme yakı ve mecālīs-i rezme sākīyem. (4) İskender üzerime⁹⁰ gelüp kal‘amı zulm-ile elümden alup sihr-ile ütüp (5) ve bir hīle ile beni tutup habs itmiş idi. Bir tarīka ile kaçup gitdüm. (6) Horāsān pād-şāhına varmağa niyyet itdüm. Başuma geleni aña rivāyet (7) ve İskender’den şikāyet idem bolay ki derdüme bir çāre ve kal‘am (8) alıvirmeye müdāra ide. Bu gice size mihmānuz ve irkenden yine revānuz. (9) Bize bir konağ ve bir gicelik oturağ yircünüzü tedārük idiviresiz (10) ve bizi hoş göresiz” didi ve nāmeyi bir peyk eline virdi. (11) Peyk nāmeyi Müşgīn’e ve ol merd-i miskīne iletücek ‘Irākī’nün hīle vü (12) nīrengine mağrūr ve efsūn u rengine memkūr olup şüret-i şalāhına (13) ve fitne-engīz nigāhına aldanup birkaç ādem ile ‘Irākī’yi istiḳbāle (14) ve pürsiş-i aḥvāle gitdi. Bir yirde bulışdılar ve görüşdiler ve hāllerin (15) şorişdılar. ‘İzzet-i ihtirām ve ḥürmet-i temām ile önüne düşüp serāyına (16) getürdi. Serāy kāşānelerinden ve evrengī hānelerinden bir ‘ālī-maḳāma (17) ve bir ḡarrā mekāna ḳondurdi. *Der Tavşīf-i Kāşāne-i Müşgīn ve Ta‘rīf-i Tertīb-i ān Hāne-i Behişt-āyīn*

[42a]

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(1) İçi taşı meh gibi kāşī-neverd

Hall-i zer mihr anda gerdün lāciverd

(2) Levhası dervāzesinün āf-tāb

Şemsesi eyvānınuḡ gerdün-ḡabāb

(3) Tēvhası tūbā-şıfat şahnı behişt

Şuyı kevşer topraḡı ‘anber-sirişt

(4) Girse çıkmaḡ istemez cān u gönül

Resminün ḡayrān u zārı ‘aql-ı kül

⁹⁰ Nüshada bu şekilde yazılmıştır.

(5) Pāygāhı ser-te-ser gevherle zeyn

Nitekim tāk-ı felek aḥterle zeyn

(6) Ferşi gülşen gibi gūn-ā-gūn bisāt

Dehre seyrinden irişmiş inbisāt

(7) Zer niḥāliler peleng-i huftēvār

Eylemiş yüzler sürüp yir yir qarār

(8) ‘*Irākī ol gūn*’ anda yiyüp içüp şabāḥ kılqup gitmek ve ğaflet virüp (9) ḥīle itmek niyyetine Müşgīn-i Ḥalḥālī’den icāzet talep itdi. Müşgīn (10) daḥı “Müddet-i müsāferet ve ‘iddet-i mu‘āşeret üç gündür” diyü ‘*Irākī*’yi (11) şalıvırmadi. ‘*Irākī*’ ḥīlesine miskīn Müşgīn’ün ‘aqlı ırmadi. (12) Āḥir iki gün daḥı tırup ḥiṣāruḡ her cānibin görüp üçüncü gün (13) ḥastelige urup çehresin zerde-çüb ile nīlūferleyin (14) şarartdı. Dūde-i şem‘-i pūr-dūd ile gözlerin nergis gibi (15) qarartdı. Bīmār-sāl ü ḥaste-ḥāl gibi şāḥib-firāş olup (16) yatdı. Āḥ u enīn ü derd-i ḥazīn ile ḥanīn gelene gidene ḥastalıklar şatdı. Müşgīn ‘*Irākī*’nün ḥasteligin eşidüp ādemlerinden

[42b]

(1) birkaç kimesneler ile ḥālīn ve ḥāṭırın şormağa ve yanında bir miqdār (2) oturup tırmağa geldi. Tīz ‘*Irākī*’ birkaç taş şerbet itdürüp (3) dārū-yı hūş-ber katdurup Müşgīn ile ādemlerine şundılar. Her biri (4) murādca şerbetden içüp kandılar. ‘*Irākī*’ yatduğı yirden bunları (5) muşāḥabete tutdı lu‘b-ı efsūn ile göñüllerin ütdi. Otur (6) duḡça oturacakları ve tırduḡça tıracakları geldi. Giderek bunları (7) şerbet aldı. Bir sa‘āt geçmedin yıkıldılar ve bir yire tıkıldılar. *Beyt*

[Fe‘ ilātūn (Fā‘ ilātūn) / Fe‘ ilātūn / Fe‘ ilātūn / Fe‘ ilūn (Fā‘ lūn)]

(8) Zīver-i ‘aql-ıla insān ḥoş olur hūş olıcaḡ

Mürdeveş kalsa ‘amelden n’ola bī-hūş olıcaḡ

(9) *Neşr* ‘*Irākī*’ kılqup bunları bir bir bağladup serāy kapuların içinden (10) berkitdi. Muḥālefet ü ‘inād idenleri kılıçdan geçürüp anlara daḥı (11) irüp yetdi. Başların kesdürüp ve serāy dīvārına aşdurup (12) zīnet itdi. Şehre yir yir nidā ve kūşe kūşe şadā şaldı ki (13) “*Qal‘a* bugünkü günden İskender Şāḥ’uḡ ve bu serāy u serīr ol (14) zerrīn-

külâhuñdur. Her kim emrine muhâlefet ide ve rāh-ı edebden taşra (15) gide başların keserem bu başlar gibi anı dağı aşaram. Şonra (16) kimseye merhametüm ve zerre kadar ‘ināyetüm yokdur bilmiş olasız ve çäreñüz (17) kılasız” diyücek her kişi gelüp tâbi‘ oldu. Bu şadā ile şehir içi

[43a]

(1) tıldı. ‘Irākī serāy kapusın açup bunlara istimālet virdi. Fermān-ı (2) İskender’i bunlara degürdi. Cān u dilden cümlesi qabūl ve rızā-yı hātır (3) ile maqbūl itdiler. ‘Irākī dağı Şāh-ı Rūm’a fetḥ-nāme yazup “Devletün̄de (4) Qal‘a-i Keftār’ı alup Müşgīn-i Ḥalḥālī diyen nābe-kārı habs itdüm. Raḥş-ı (5) bād-pālara süvār olup aşasız ve birkaç günde yetişesiz” didi. (6) Nāmedür peyk eline virüp gönderdi. Nāme İskender’e vāşıl olıcaḡ (7) meşkine fırsat bulıcaḡ vüzerāya ““ Askeri alasız ve ardımca gelesiz” (8) diyüp birkaç yüz ādem ile ılıgayup iki günlük yolu bir günde (9) aldı. Günlerde bir gün qal‘aya yakın geldi. ‘Irākī İskender’ün̄ geleceğinden (10) haber alup ol vilāyet ḡalkı-y-ıla istiqbāl idüp zīr-i pāy-ı raḡşına (11) atlas u dība ve zer-beft ü kemhā döşeyüp Müşgīn’ün̄ serāyına (12) ve ol merd-i pūr-āyīnün̄ cāyına qondurdi. *Der Tavşīf-i Terkıb-i Ziyāfet ve Ta‘rīf-i Terkıb-i Ni‘methā-yı pūr-Selvet li-mü‘ellifihī*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(13) Eyledi ol qadar ziyāfetler

Yindi ni‘met içildi şerbetler

(14) Ḥ‘ānlar açıldı şaldı ‘āleme bū

Zerde zer şaçdı dāneler lu’lū

(15) Āsmān sofra Kehke-şān peşkīr

Qalmadı tepsiler qomaya yir

(16) Dānenün̄ māst başına aḡdı

Qulleler üzre şanki qar yaḡdı

(17) Baṭṭ u mürḡāb u ṭurna-i şāhī

Baḡr-ı ravḡanda yüzerdi çün māhī

[43b]

(1) Mākiyān n'ola gelse bunlara dik

Oldı büryān u yahni ile şerīk

(2) Döne döne kebūter oldı kebāb

Milḥ ile düşdi ortaya şeker-āb

(3) Şekkerūṅ kellesi şikest oldı

Lezzet-i engübīn pest oldı

(4) Şaḥn-ı zerrīnde baklava vü börek

Şan şafaḳ içre mihr ü māh-ı felek

(5) Kim aṇar ol maḥalde buḡrayı

Ḥayli şalma büyütdi şalmayı

(6) Çehresi dönmeşe za' ferāna

Nice töhmet olurdı büryāna

(7) Terk ü tecrīd geydi başına tāc

Şan ki Bektāşi'dür börek tutmaç

(8) Açdı senbūse kūşelerde kemīn

Tuḡla-i dibleden döşendi zemīn

(9) Zülbiyā-y-ıla ṭoldı ol aralar

Açdı ḳaşr-ı neşāṭa manzaralar

(10) Neşr Ṭa'ām yinildi ve şükri dinildi. Şāh-ı Rūm emr idüp Müşgīn-i (11) Ḥalḥālī'yi getürdiler ve bendin götürdiler. Pāy-ı serīre ser ve dest-i (12) ḥizmete ber ḳoyup taleb-i emān ve şayd-ı 'afv-ı cürm ü 'işyān (13) idicek 'Irākī Müşgīn'i İskender Şāh'dan dilek idüp (14) şuḳın 'avf itdürdi. Mīrāne cāme ve emīrāne 'imāmeler virdiler. (15) Müşgīn daḥı şıdḳ-ı tām ve 'ahd-i temām ile ḥuddām-ı encüm-iḥtişām (16) ve 'asākiri nuşret-fercām silkine münselik oldı. *Beyt li-mü'ellifihī*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün / Mefā' ilün]

(17) Kıl oldum diyenün kimse kemān-ı kadrini yaşmaz

Dimişler yirdeki yüzi meşeldür kimseler başmaz

[44a]

(1) Varup hazīnesin ve cemī' māl u menāl ü defīnesin getürüp Şāh-ı Rūm'ı (2)
öğinde kōdī medh ü şenā okudı ve böyle didi. *Kıṭ'a li-mü 'ellifihī*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(3) Ay ü gün seyr eyleyüp devr itdügince māl ü sāl

Mihr ü māl-ı kadrün olsun bī-meḥāk u bī-zevāl

(4) Her nefes hem-rāh u hem-dem luṭf-ı Rabb-i Kār-sāz

Her zamān yār u mu'āvīn 'avn-ı Ḥayy [u] Zü'l-celāl

(5) İtsün istikbāl-i dāyim 'izz ü baḥt u devletün

Saḡa bed-ḥ'āh olanı olsun yiri şaff-ı ni'āl

(6) *Neşr* İskender Şāh daḡı Müşgīn-i Ḥalḡālī'nün hazīne vü defīnesin yine kendüye (7)
bağışlayup ol daḡı İskender Şāh'ı alḡışlayup ve karşıusunda el bağlayup (8) tırdı.
Meşveret-kerden-i İskender bā-Vüzerā der Feth-i Kal'a-i Kahḡaha

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Mefā' ilün / Fe' ilün (Fa' lün)]

(9) Rāviyān-ı muḡaddiṣ-i āṣār

Böyle taḡrīr eylemiş aḡbār

(10) Çünkü alındı Kal'a-i Keftār

Bir niçe gün Sikender itdi ḡarār

(11) Vüzerāsiyla geldi 'asker-i Rūm

Eyledi ol diyārı da maḡkūm

(12) Cem' olup meclisinde mīr ü gedā

Vüzerā vü sipāhī vü ümerā

(13) Şāh-ı Rūm anlara hitāb itdi

Ṭaleb-i muntic-i cevāb itdi

(14) Gül-i ‘aqluñ didi ki renklerisiz

Meşveret baħrinüñ nehenglerisiz

(15) Özge tedbīr ü fikr-i bīkr eylen

‘Aqluñuz yetdigince hep söyleñ

(16) Kāl‘ a-i Kāhķaha’yı feth idevüz

Aña daħı zafer bulup gidevüz

(17) *Neşr* Şāh-ı Rūm böyle diyücek Irākī eydür “Yā Şāh-ı Cihān Kāhķaha

[44b]

(1) şarp kāl‘adur güç ile alınmaz şikār kolaylanmayınca şāhīn şalınmaz. (2) Ben kuluña yine icāzet buyur hīle bābın açayın. Sizden yüz (3) döndürmiş gibi olup tevābi‘üm ile kaçayın. Siz ‘asker ile yap yap (4) ardumca ‘azm idüñ. Bir günlük yolu birkaç günde gidüñ ola ki (5) Kāhķaha’ya girebilem ve ol nihāl-i ser-efrāza irebilem” diyüp İskender (6) Şāh’dan icāzet alup tevābi‘ ü hem-şoħbet ve kabāyil ü ‘aşireti ile (7) Kāl‘ a-i Kāhķaha’ya ve ol dūr-i nā-süfte-i bī-behāya ‘azm itdi. (8) Sūr‘at ile taban kaķup ve giceyi gündüze kaķup gitdi. İskender Şāh daħı (9) ‘Irākī’nüñ ardına düşdi ve āheste āheste aşdı. Müddet-i medīd (10) ve ‘ahd-i ba‘īd ile Irākī Kāhķaha’ya Mehlāyil diyen bī-nevāya yakın irdi. (11) Kāl‘aya kārīb bir yirde ārām idüp ve Mehlāyil’e bir nāme yazup (12) eyitdi ki “Ben Çihil-pāy-ı ‘Irākī’yem çeng-i bezme yakı ve meclis-i rezme (13) sākīyem. İskender üzerüme gelüp hīle ile beni tutup kāl‘amı (14) elümden aldı ve beni zindāna şaldı. Zindāna yol buldum bir tarīķ (15) ile kurtuldum. Kāl‘amuñ ħarāreti beni aldı ve ħasreti içümde kaldı. (16) Şimdiki hāl senüñ üzerüñe gelüp kāl‘anı elüñden alup vilāyetüñe (17) ħākim olmak ister. Eger beni kabūl idüp baña mu‘āvenet idersen

[45a]

(1) ve delīl olduğum yola gidersen İskender’e ben de neler iderin göresin (2) tūr-i murādātı nişāna irgüresin” didi. Peyk ile nāmeyi Mehlāyil-i (3) Hemedānī’ye

gönderdi. Nāme vāşıl olıcaķ Mehlayıl ‘Irākī’ nün geldüğinden (4) kemāl mertebe hazz idüp ğam u ķasāvet göñlinden gidüp serāyı hāne (5) lerinden birkaç hāne taħliye vü tenhā itdürüp ‘izzet ü ihtirām ve hürmet-i (6) temām ile ķarşulayup alup geldi. Kendüye ve ādemlerine hāllu (7) hālince ve mertebelü mertebelerince vazīfe ta‘yīn itdi. Her birinün aķşā-yı (8) murādı ve nihāyet-i fu‘ādı yirine yetdi. Birkaç günden şonra (9) gördiler kim ğırīv-i kūs u nefīr hāy u hūy-ı dār u ğır ile (10) ğuş-ı āsmāna ğulğule ve zemīn ü zamāna velvele düşüp (11) āvāze-i sipāh ve na‘re-i merdān-ı kīne- h‘āh ile kūh u şahārī (12) tolup keşret-i nüfūsdan rūzgār teng ü tār ve vefret-i (13) hargāhdan ķarh-ı muķarnes bī-ķarār olup sancaķlardan şahrā (14) neyistāna ve bayraķlardan hevā lālesitāna döndi. İskender Şāh (15) bu kerr ü ferr ü şevket ve bu cāh u celal u ‘azamet birle ķutub-mişāl (16) ve dāyire-i felek-timsāl ķal‘ayı ortaya alup ķondı. Nā-ĝāh (17) gördiler kim ol hışār-ı ĝerdün-süvār kūh-vaķār üstüvār *Meşnevī*

[45b]

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(1) Çü ‘ahd-i ‘āşıkān muħkem hışārī

Çü hışn-ı ķarh esāseş üstüvārī

(2) Tıyūr-ı vehm ‘amden ber perīde

Be-dīvār-ı faşīleş nā-resīde

(3) Nişānde ber vey ez pülād yek der

Be-saħtī bā dil-i mümsik ber-ā-ber

(4) *Neşr* Bir vaż‘-ı ‘azīmü’l-irtifā‘ ve tarz u üslüb-ı ĝarībü’l-evzā‘ (5) nażar-ı mubaşşirān ve şān-ı merdüm-i ‘ālī-şāndan burūcı bülend ve ķalb-i (6) ebrār-ı kūh-vaķār gibi berg ü bī-mānend haşānet ile ‘ucūbe-i zamān (7) ve metānet ile meşhūre-i devrān eṭrāfında olan hādeķinün (8) rişte-i şu‘ā‘-ı mihr dibine irmez ve ķuvvet-i bāşıra biñ diķķat ile (9) ķa‘rını ĝörmez. Kuvvet ile oķ atsañ öte yanına ĝeçmez ve tūlından ‘arzını kimseler seçmez. *Beyt*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(10) Hendeķeş çün fikr-i dānāyān ‘amīķ

Pāsbān-ı burc-ı ũ bā meh refīk

(11) *Neṣr* Bunlar daḥı ƣal‘a içinden yat u yaraƣ ve zehāyir her ne ise (12) gördiler. Hāzır u nāzır olup tırdılar. Ol gün aḥşam (13) oldu zılnet-i ŧām ile zemīn ũ āsmān tıldı. *Şıfat-ı Şeb-i Pür-şegāb*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(14) Şeh-i şeb dikdi çün mağribde a‘lām

Duḥānī şukḳa açdı rāyet-i ŧām

(15) Şınup Çin ŧāhı ŧaldı ḥayme-i tār

Livālar ser-nigün sancaḳ nigūsār

(16) *Neṣr* Ol gice ‘Irāḳī Mehlāyil-i Hemedānī’ye eydür “Baḡa icāzet vir bu gice (17) İskender bārgāhına varayın ser ũ ƣatına gireyin bolay ki fursāt

[46a]

(1) bulıblem şerrini ũzeründen def‘ idüp intikāmum alıblem.” ‘Irāḳī (2) böyle diyücek Mehlāyil icāzet virüp ziyāde ḥazz itdi kasāvet ũ (3) ğam gönlinden gitdi zīrā ‘Irāḳī’nün ‘ayyārılığın ve kemāl mertebe tarrārılığın (4) eşidüp bilmiş idi. Ol gice ‘Irāḳī tağyir-i cāme ve tebdil-i ‘imāme (5) idüp Mehlāyil’e eyitdi “Sizün ile ƣal‘a ƣapusına dek bile varalum (6) āb-ı dikkatle ḥāḳ-ı ihtimāmı ƣaralum. Ƙal‘a ƣapusın siz elinüz ile açıvirün (7) ben ḫaşra gideyin siz yine ƣapuyı berkidün. Ben yine gelince ğafleti terk (8) idün zīrā İskender’ün ‘ayyārının nihāyeti yokdur. Her biri ƣurılmış (9) yā vü atılmış oḳdur. Cāyiz ki bir ḫarīḳ ile yol bulalar derbān u (10) nighbānları aldayalar. Ƙapuyı ile inanmaḡ her kişiyi dost şanmaḡ” (11) diyücek Mehlāyil ‘Irāḳī’nün tedbirine taḫsīn ve ḥüsn-i rāyına āferīn (12) diyüp ƣapuyı açup ‘Irāḳī’yi ḫaşra gönderüp pes-i derde (13) muntazır olup tırdı ve dehen-i rāha ƣulağ urdı. (14) ‘Irāḳī daḥı rāst İskender bārgāhına yetdi. Derbānlara (15) kendüyi i‘lām itdi. Anlar da İskender Şāh’a ‘arz idüp “‘Irāḳī gelsün görelüm ve ƣal‘adan ḥaber şoralum” diyücek (17) İskender Şāh’a ilettiler yine ḥidmetlerine gitdiler. ‘Irāḳī İskender

[46b]

(1) Şāh öninde baş ƣodı Mehlāyil ile olan ƣışşasın didi. (2) Şāh-ı Rüm ‘Irāḳī’ye āferīn ve şad-bār taḫsīn itdi. ‘Irāḳī (3) eydür “Yā Şāh-ı Cihān baḡa ba‘zı esbāb virün

Mehlāyil'e iletüp (4) dahı ğaflet vireyin. İn-şā'allāh yarın gice yine geleyin (5) pehlevānlardan ādem alup devletünde ƙal'ayı alup Mehlāyil'ün ƙaƙından (6) gelebileyüz" diyücek Şāh-ı Rūm ƙazinedāra buyurdu (7) 'Irāķī ile ƙazīneye girdiler. Bir muraşsa' ƙılıç ile ba'zı esbāb virdiler. (8) Alup ƙal'a ƙapusına geldi ƙalka-i der ƙaldı. Mehlāyil 'Irāķī'nün (9) geldüĝin tıyup ƙal'a ƙapusın açdı. Elinde esbāb görüp (10) 'Irāķī'nün üzerine şaçu şaçdı. 'Irāķī dahı getürdüĝi (11) esbābı Mehlāyil öninde ƙodı. Sergüzeştin i' lām idüp (12) aĥvālin didi. Eyitdi "İskender bārgāhına vardum (13) serīrde yatur gördüm. Diledim ki üzerine varam ve bir (14) elem irgürem. Bekçilerün biri uyandı. Ğalebe-i ĥ'āb ile kendülerden (15) şandı. Gördüm ki ortaluƙ tıyılır ve cāme-i 'ırzum şoyılır (16) ƙalanından geçdüm bu esbābları alup ƙaçdum. Bu gice varduƙda (17) başın getürem maşlaĥatdur itmāma yetürem" didi. Mehlāyil 'Irāķī'nün [47a]

(1) 'ayyārlıĝına ve kendü ile ğam-ĥ'ārlıĝına ve maşlaĥat-güzārlıĝına taĥsīn ü āferīn (2) itdi ve serāyına gitti. Ol ĝün geçüp aĥşam irişdi. 'Asker-i (3) şark ile cünūd-ı şām biri birine girişdi. Yine 'Irāķī Mehlāyil'den (4) ya'nī ol merd-i ĝāfilden icāzet taleb idüp evvelki gibi yine (5) ƙal'a ƙapusına geldiler. 'Irāķī taşra gidüp anlar ƙapuda bekleyi (6) ƙaldılar. 'Irāķī yine İskender Şāh'a gelüp aĥvāli i' lām idüp (7) eydür "Yā Şāh-ı Cihān ruĥşatun avānı ve fūrşatun zamānı geldi. (8) Pehlevānlardan birez ādem ĥāzır itsünler ƙal'aya bile ĝitsünler. Mehlāyil (9) ƙapuda beni bekler ya'nī ki ƙal'asın şaƙlar" didi. 'Irāķī'ye birez (10) ādem virdiler bebr ü peleng ü şīr ü nehengi bir yire dirdiler. (11) Bunlar ile ƙal'a ƙapusına geldi. Her birin birer yirde pusuya (12) ƙoyup ƙapu ƙaldı. Mehlāyil ƙapuyı açup taşra baƙınca (13) her cānibden pehlevānlar ve iĥerüden 'Irāķī-y-ile varanlar peleng ü (14) bebr ü beyānlar ve gürg ü şīr ü jiyānlar şikār şalar gibi ƙal'aya (15) ƙoyıldılar ve iĥerüye tōldılar. Mehlāyil'i tıutup elin baĝlayup (16) 'inād u muĥālefet idenleri 'alef-i şemşīr-i ābdār ve hedef-i tīr-i cān- (17) güzār itdiler. Ƙal'adur kemā-kān zabı idüp ertesi dīvān

[47b]

(1) olup Mehlāyil'i dīvāna ve siyāset iĥün meydāna getürdiler. (2) Şāh-ı Rūm diledi ki siyāset ve ĥalk iĥinde melāmet ide. 'Irāķī (3) pāy-ı serīr-i ma' delet-maşīre yüz urup

Mehlāyil'i İskender Şāh'dan (4) dilek itdi. Şāh-ı Rūm daḥı 'Irākī ḥātırı için Mehlāyil'ün (5) başı kanından ve cürm ü tuḡyānından ferāḡat idüp 'afv itdi. *Ḳıṭ'a*⁹¹

[Mef' ulü / Fā' ilātü / Mefā' ilü / Fā' ilün]

(6) Mücrim ger in daḡıka be-dāned ki dem-be-dem

Mā rā çe lezzetist zi 'afv-ı günāh-kār

(7) Hemvāre irtikāb-ı cerāyim koned be-'afv

Peyveste nezd-i mā güneh āred bā i' tizār

(8) *Neṣr* Buyurdi tāc u 'imāme ve ḥil' at u cāme getürüp geydürdiler. (9) Ḳal' asın muḡarrer ve re' āyāsın yine müsahḡhar itdiler. İskender Şāh (10) daḥı birkaç gün anda ārām ve feth ü fütüh ile bu kadar (11) nām ḡaşıl idüp taḡtgāhı ve ḡadīmī cāygāhı olan Medāyin'e (12) 'azm itdi. 'Askere icāzet olup yirlü yirine gitdi.

(13) *Āmeden-i Ḥızır 'aleyhi's-selām bā-İskender ez behr-i Dāden-i Pend ü Naṣīḡat*

(14) Rāviyān-ı aḡbār ve nāḡilān-ı āṣār bu resm-ile ḡikāyet ve bu semt-ile (15) rivāyet iderler ki İskender-i Zü'l-ḡarneyn bir gün maḡarr-ı taḡt-ı (16) ḡilāfet-iḡtidār ve müstekarr-ı erike-i sa' ādet-medār ṣehr-i Medāyin-i (17) ni' me'd-dārda cāme-ḡ'āb-ı istirāḡatden ber ve bālīn-i rāḡatdan ser

[48a]

(1) ḡaldurup ḡātır-ı felek-ittisā' ve zāmīr-i ḡurṣīd-ṣu' ā' ina bu leme' ān u ḡelecān (2) oldu ki bir cānibe sefer ve yine bir diyāra ḡüzār ide. Bu niyyet ile tenḡāsında (3) ve bu fīkr ile me'vāsında oturur iken Ḥızır 'aleyhi's-selām ḡıka gelüp selām (4) virdi. İskender Şāh daḥı baḡup Ḥızır'ı gördi. Mehābet-i Ḥızır ile (5) ḡıyām ve raḡbet-i temām ile iḡtirām idüp eyitdi. “Yā ṣaḡṣ-ı mu' teber ne ḡişisin (6) ve bu diyārda kimün ḡilişisin ki derbānlar icāzetinsüz ve dīdebānlar (7) ma' rifetinsüz bī-muhābā ser ü ḡatuma giresin ve serāy-ı ḡāṣuma iresin” didi. (8) Rāvī eydür meḡer İskender Şāh ol zamāna dek Ḥızır 'aleyhi's-selāmı (9) görmiş ve muṣāḡabetine ırmış degül idi. Şāh-ı Rūm böyle diyücek (10) Ḥızır 'aleyhi's-selām eyitdi “Yā Zü'l-ḡarneyn ben Ḥızır-ı reh-revem ḡüm-rāḡ u (11) ḡüm-ḡeṣtelere reh-nümā vü reh-ber geldüm ki saṡa ṡoḡuz nesne

⁹¹ İkinci mısraların metinde işaret edildiği üzere yerleri değiştirilmiştir. Anlama bu sıralama daha uygun düşmektedir.

ta‘līm ü telķīn (12) idem ve girü menzilüme gidem. Yā Zü‘l-ķarneyn evvelā ehl-i hevāya manşib (13) virmeyesin ķadr ü rif‘ ate irgürmeyesin. Ehl-i hevā zīrā (14) ‘ayş u nūşa meşğöl olur ve ol manşib mu‘atţal ķalur. (15) *İkinci* tama‘kāra manşib virmeyesin. Tama‘ belāsı-y-ıla manşıbı aķçaya şatar (16) ‘askere nā-ehl ķatar. *Üçinci* ehl-i ğaraża manşibuñ inanmayasın ve anı (17) müstaķīm şanmayasın. Ğaraż ile ħaķdan dönüp bāţıla meyl ider.

[48b]

(1) Vilāyet ħarāb olup elden gider. *Dördinci* ehl-i ğazaba manşib virmeyesin (2) ğazab gelicek ‘aķl gider. Ħaķdan çıķup bildüğün ider. *Beşinci* (3) ħasebi ve nesebi olmayanları vālī ķılmayasın edānī vü erāzili ilerü (4) çeker ķadīmīleri girü deper. *Altıncı* tāze olanlara manşib virmeyesin (5) ķahr-ı dehri görmemiş ve ‘ālemden ħabir olmamışdır. *Yidinci* ħākim ü vālī (6) itdüğün kimesnelerün ħāl-i mā-fi‘l-bāline muţţali‘ olasın ve ne maķūle (7) kimesnedür bilesin. Nā-ehle manşib virüp rif‘ ate irgürmeden (8) şaķınasın. *Sekizinci* birķaç kimesne bir kimseden şekvā itseler (9) sözlerine i‘timād idüp ‘uķūbetinde ta‘cıl itmeyesin. Cāyız ki (10) ħaķ ol tarafda olup ittifāķ idüp ğaraż ile gelmiş olalar (11) seni vebāle ķoyalar. Sırren aĥvāllerin tecessüs itdürüp (12) zālīm olanların ħaķķından gelesin. *Toķuzuncı* re‘āyā vü ‘askerünün ve ümerā vü (13) çākerünün senden ħavf u ħaşyetleri ve ğaybetünde emrüne itā‘ atleri (14) ne vecche üzerinedür bilesin istiĥķāķlarına göre cezāsın (15) kılasın. Şehlerin şehliĝi gönderdüĝi emrün icrāsından (16) ve yasaĝı tutulduĝı ħükmünün ibķāsındandır. Eger bu pendlerüm ile (17) sūdmend olasın maşrıķdan maĝribe ħükmün ğüneş gibi revān olup

[49a]

(1) Ħaķķ’uñ rızāsın bulasın” diyüp Ħızır ‘aleyhi’s-selām ğayb oldu. (2) İskender Şāh daĝı Ħızır’uñ didüklerini fehm itdi. Ammā bu sırrı kimseye (3) ifşā itmeyüp ketm itdi. Tīz ehl-i ķalem ü pīr-i muĥteşem muntazamü‘l-aĥvāl (4) şādıķu‘l-aķvāl kimesnelerden bir miķdār ādem tedārük idüp (5) her birin bir diyāra kimin şehre ve kimin ħişāra gönderdi tā kim (6) her biri emr olınan yire varup ol diyārda тұrup ğüneşden (7) zerresine ve kelemden terresine inince her tavāyifün nihānī ħāllerine (8) vāķıf olup gelüp ħaber vireler. Bu üslūb üzre her birine (9) bir vilāyet ışmarlandı şöyle kim ol kimesneler bu ħidmete giden (10) hemān kendüyi şındı. Tebdīl-i şüret ve taĝyīr-i

kisvet için kimi (11) âyende ve kimi revende kimi istâde kimi devende kimi bâzergân-ı müteḥavvil (12) kimi abdâl-ı müteḥavvil şüretine girüp ḥarcılıkların alup girdiler (13) ta‘yîn olunan vilâyete yetdiler. Ol vilâyetün ḳaşâbât u ḳurâsında (14) ve maḥâllât u finâsında niçe gün sâkin ve niçe müddet mütemekkin (15) olup fermân-ı İskender üzre defter idüp getirüp virdiler. (16) Bu üslûb üzre birkaç yılda bir İskender Şâh her vilâyetün (17) aḥvâline künhi-ile vâḳıf olup gelen defterlere muṭâla‘a ḳılup

[49b]

(1) ḳaleme vü ehl-i bida‘un ḥaḳlarından gelüp vilâyetine ‘adl ü dâd (2) idenleri ve ḳavânîn ü şer‘ate toḡrı gidenleri manşiblarında (3) ber-ḳarâr ve binâ-yı devletlerin üstüvâr idüp mertebelerin (4) bülend ve derecelerini ercmen itdi. Vilâyetinde ḳulm ü bid‘atden (5) ve telbîs ü şirretten eṣer ḳalmayup vîrâneler âbâd ve ḥâneler bünyâd (6) olmağa başladı. Gürg mîşle ve gürbe müşla yürüyüp büm (7) oturacak vîrâne ve mâr u mûr olacak ḥâne bulamayup âḡer (8) vilâyetde olanlar bunda gelmege vîrâneler âbâdân olmağa yüz (9) tıtdı. Kendü vilâyeti begleri ve memâliki yegleri “Ne idersenḡ (10) İskender’e ma‘lûm olur ve oturduḡı yirden bilür” diyü (11) ḳorḳularından fuḳârâyı nice şıyânet ve zu‘afâyı ne mertebe ri‘âyet (12) ideceklerin bilemezler idi. Bâb-ı rüşvet mesdûd olup (13) manşiblar ehle virilür ve maşlaḡatlar aḳçasız görilür oldu. (14) Bundan sonra her ne vilâyete ki ‘asker çeküp at şaldı manşûr u (15) muḳaffer olup aldı. Niçe şehirler bünyâd ve niçe ḡanḳâḡlar âbâd (16) idüp Sedd-i Ye‘cûc’i ve Câm-ı Cihân-nümâ’yı daḡı ol yaptı. (17) Âḡir güneşin toḡduḡı yirden tılunduḡı yire dek ḡükm idüp

[50a]

(1) ve ‘âlemi başdan başa gezüp ‘acâyib ü ḡarâyib seyr idüp âḡir âb-ı (2) ḡayât ârzûsı-yıla ḳulumâta varup naşib olmayıcaḡ ol bî-ḡuzûrlıḡ ile (3) gelürken şehir-i Züz-nâm yirde vefât idüp tâbûtın diyâr-ı Yûnân’a (4) ya‘nî vilâyet-i Ḳaraman’a getirüp defn itdiler. ‘Âlem aḡa da ḳalmayup ve cihândan (5) murâd almayup gitdi. Bu çarḡ-ı sitemkâr ve bu fânî rûzgâr aḡa daḡı bildüḡin (6) itdi. ‘Âḡil oldur ki buḡa ṡayanmaz ve devlet muḡaḡrafına aldanup cây-ı iḡâmet şanmaz.

(7) *Kelime-i Çend der Üslûb-ı Naş u Pend*

[Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün / Fe‘ülün]

- (8) Cihān kim hāli her dem hīle vü rīv
Melek-şüretdür ammā ma‘ nīde dīv
- (9) Görürsin her seher bu şubh-ı dil-keş
Cihānuñ hırmenine urur āteş
- (10) Ya görseñ her gice bu zıll-ı memdūd
Pür olur kıbbe-i eflāka çün dūd
- (11) Bu iki dem ki adı rüz u şebdür
Demüñ içmege iki teşne lebdür
- (12) Niçe demdür bu iki mūş-ı küstāh
İderler ‘ ömrüñ enbānını sūrāh
- (13) Ecel bir murğdur minķārı pūlād
Deler bağrın ne servī dir ne şimşād
- (14) Bu dāruñ kim bināsı hār u hasdur
Kıo yıķılsun ki ma‘ nīde kafesdür
- (15) Hemīşe döndügi bu çarh-ı ‘ ālem
Kāfā döndürdügidür halka her dem
- (16) Tıoğurmadı bu gerdün bir sitāre
Ki anı sürmedi āhır kenāra
- (17) Ne şıhhat var ki olmaz bir sekāmet
Ne kāmēt ola kim görmez kıyāmet

[50b]

- (1) Ne evvel var cihānda olmaz āhır
Mücāvir var mı kim olmaz müsāfir
- (2) Bu yir bitirmedi bir tāze yaprak

Ki anı itmedi āhirde toprak

(3) Ne yirde bitdi bir serv-i şanavber

Ki āhir olmadı ol tahta-i der

(4) Ne turfe derd olur bu miḥnet-i teng

Ḳılur dīv-i sepīdi kehrübā-reng

(5) Bu key ki Ḥüsrev'ün ḳaddın ḳılur dāl

Bu miḥnetdür iden Rüstemleri Zāl

(6) Niçe Žaḥḥāk'i bu zār eylemişdür

Niçe Dārāb'ı ber-dār eylemişdür

(7) Ḳılup ḥabbe niçe Efrāsiyāb'ı

Yürüttdi başı üzre āsiyābı

(8) Ecel yolu ' aceb yoldur ki her cān

O yola gitmemeye yokdur imkān

(9) Cihānda her ḳaçar vaḥṣī uçar ḳuş

Ne deḡlü ḳaçı bu dāma olur tuş

(10) Bu derdün şiddetinden öldi Loḳmān

Bu āteşden yile vardı Süleymān

(11) Ki ḥükm ü ḥikmet-ile gitse bu derd

Devā bulurlar idi ol iki merd

(12) Sikender çeşme-i ḥayvānı n'itdi

Hemān zulmet belāsın çekdi gitdi

(13) Felek anuḡ da dürdi defterini

Söyündürdi anuḡ da aḡterini

(14) Müdevver kehrübādandur bu ḥāne

İnanmazsañ naẓar kıl keh-keşāna

(15) Cihān anuñ dahı işin ıayırdı

Aşından kodı işinden ayırdı

(16) Şu kim bir kâḥa şaymazdı cihānı

Şoñucı kâḥ gibi ıapdı anı

(17) Var ey serv ol çemende ıtutma menzil

Otı tığ ola şuyı zehr-i kâtil

[51a]

Der-kenār: ḥikāyet-i tūḫdūr.

(1) Bu seyrün kim ser-encāmı ‘ademdür

Biñ ādem de olursa bir ıademdür

(2) Sefer ehli iseñ ıtur yatma yirden

Tız ol kim kârbān geçmişdür irden

(3) *Ḥikāyet-i Pād-şāḥ bā-Vezīr-i Kīne-ḥ^vāḥ u Bī-intibāḥ*⁹²

(4) Kısaş-ı sālifeden rivāyet ve ḥāl-i mazīden ḥikāyet idenler böyle yaz (5) mışlar ki diyār-ı Hindistān’da⁹³ ve şehir-i Mūltan’da bir şehryār-ı cevād (6) ve bir tācdār-ı kerem-nihād var idi ki bu köhne cihānı cūd u⁹⁴ seḥā-y-ıla ābād (7) ve eyyām-ı enāmı ‘ayş u ‘işret ve bezm-i şöḫbet ile a‘yād itmiş idi. Bir gice (8) mihmānsuz ve bir laḫza yārānsuz loḫmaya şunmazdı. *Meşnevī*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(9) Menba‘ -ı iḥsān idi deryā-yı cūd

Luṭf u ḥulḳ idi muşavver ol vücūd

⁹² Der-kenār: Bu kitāb beyāz olup ve dībācesi Üveys Paşa nāmına döndürilüp aña virilmişdür. Beyāz olınan kitāba evvel bu ḥikāye yazıldı. ‘İbret-nümā ḥikāyelerindendir.

⁹³ B 2b: 19. str Hindustān

⁹⁴ B 3a: 1. str: T nüshansında cūd-ı şeklinde

(10) Halka kârı rûz u şeb in‘âm idi

Bende-i hâş idi luţfi ‘âm idi

(11) *Nesr* Dâym şoĥbeti ğurebâ ile ve dün ü gün ‘işreti udebâ-y-ıla idi. Gönli (12) gibi ebvâb-ı hazâyini küşâde idi. İhsân u in‘âmı vaşfa gelmekden ziyâde (13) idi. Şehre bir müsâfir gelse elbette da‘vet iderdi ve memleketde (14) bir ğarîb işitse kığırdup⁹⁵ ziyâfet iderdi ni‘metler ü hil‘atler virürdi (15) ve her fakîri murâdına ırgürürdi. Dervîşlere şol kadar ihsân (16) iderdi ki yoĥsulluĝa tevbe dirler idi. Kırmak bulmayanlar devletinde (17) şekerler ve ilikler yirler idi. Müsâfir-ĥâneler ve ‘imâretler bünyâd itmiş idi.

[51b]

(1) El-kıssa cihân serâyında bî-ĥad ‘adl u dâd itmiş idi. ‘Âlemlere (2) kerem ü in‘âmla âvâze şalmış idi ve müsâfirlerden çok ĥikmet ü (3) ‘ibret sözlerin ĥâtırına almış idi. Bunları söyletmegi ziyâde severdi. (4) Biniyle muşâĥabet itse “Bir daĥı elüme kıanda gire” diyü cânı ıverdi. (5) İttifâk bir gün şehre âyîne-şıfat nemed-püş bir ğarîb cevher-fürüş (6) geldi ki yidi iklimün tavvâfi ve nuķûd-ı kelâmun şarrâfi idi. (7) Büleĝâ-yı ‘Arab feşâĥatine ve zürefâ-yı ‘Acem melâĥatine ĥayrân idi. (8) Ve niçe kez fûrkat şeblerinde dem-beste ve kürbet teblerinde dil-ĥaste kıalmış (9) idi. Ve bârhâ sâz u selebi nâķe-i talebe bağlayup ve cân u ciger (10) taĝlayup nevâyib-i rûzgâr⁹⁶ ve meşâ’ib-i leyl ü nehârı (11) çekmiş idi. ‘İlm ü ĥikmetden naşîb-i kâmilî ve hüner ü ma‘rifetden ĥazır-ı (12) şâmîlî var idi. Pâd-şâh bunu ‘âdet-i kıadîmesi (13) ve ĥaşlet-i kerîmesi üzre da‘vet ve envâ‘-ı mekremet ve bî-ĥad (14) nüzül-i ni‘met virüp muşâĥabet eyledi. Pâd-şâh’a bunun aĥlâķı (15) ĝâyetde ĥoş ve edebî nihâyetde dil-keş gelüp begendi. Şol (16) deĝlü ri‘âyet ü ĥürmet eyledi ki dervîş-i nemed-püşı bende-i halka-be-ĝuşı (17) eyledi. Dervîş daĥı pâd-şâhun bu vech-ile ihtilâţından ve luţf u

[52a]

(1) irtibâtından ve ĥüsn-i aĥlâķından ve kemâl-i mürüvvet-iştiyâķından (2) münbasit olup eşnâ-yı muşâĥabetinde râz-ı nihânından ve serĝüzeştinden (3) ĥikâyeler eyler idi.

⁹⁵ B, 3a, 7. str: getürüp

⁹⁶ T’de rûzgâr idi şeklindedir fakat “idi” anlam açısından gereksiz durmaktadır. B nüshasına göre “idi”siz yazımı tercih edilmiştir.

Bir gün *El-keḷāmu yecürrü'l-keḷāme*⁹⁷ söz şol maḥalle irişür ki (4) melā'ike vü cin istedükleri şürete girerler ve ol şüretün (5) hükmince olurlar alurlar virürler. Pād-şāh eyitdi ki “Ādem ki (6) teşrīf-i *Ve-le-ḳad kerremnā*⁹⁸ ile mükerrermdür ve sücüd-ı melā'ike ile müfahḥamdur (7) bu resme ḳudret ve diledügi şürete girmege tāḳat anda (8) gerek idi. Gāh murğ olup ṭayerān ve ‘ālemi seyrān ideydi (9) ve gāh bir varṭa-i hevl-nāke ve maḥall-i helāke düşicek ḳuşça (10) cānın ḥalāş u ḥaşm elinden necāta ve ol ḥinde def'-i memāta (11) mecāl bulaydı.” Derviş eyitdi “Ey, Şāh-ı Cihān bir ‘ilm vardır ki (12) aḡa sīmyā vü bāṭın-ı kīmyā dirler insānda aḡa mālīk olanlar (13) bu maḳūle taşarrufāta ve bu yüzden bī-ḥad tekellüfāta ḳādir (14) olurlar. Her ne ḥayvānuḡ ki ḳālībın ḥālī bulsalar murād idicek (15) aḡa ḥulūl ve ḳaşd eyleyicek içine duḡul iderler ve ol ḳālībuḡ (16) hükmince ‘amel ve muḳteżāsınca umūrında ‘aḳd u ḥal eylerler.” Pād-şāh eyitdi “Belī bu söz ‘ālemde meşḥūrdur ammā meş‘al-i bī-nūrdur.

[52b]

(1) ‘Anḳā gibi bir ḳurı efsāne ve kīmyā gibi olmaz bahānedür. Ekşeriyyā bu maḳūle (2) ḥikāye aşḡāb-ı sevdādan ve erbāb-ı mālīḡuliyādan⁹⁹ menḳūldür. Nitekim buyurmuşlardur *Beyt*

[Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Fe‘ūlün]

(3) Ḥayālün gencinün mālḡulyāsı

Gedāyı pād-şāh eyler kederde

(4) *Neşr* ve illā bir ḳişi “‘ālemde buḡa irdüm veyā mu‘āyetenen gördüm’ diyü ḡaber (5) virmek gerek idi.” Derviş eyitdi “Pādşehler ḡuzūrında söylenen (6) ḳışşa taḡḳīḳī ve şehryārlar meclisinde beyān olınan ḳaḡiyye ḡaḳīḳī vü (7) taşḡīḳī gerekdür. Her müdde‘ā ki olur işbātı bilesince olur ve her (8) ma‘nā ki düşer beyyinātı yanınca gerekdür ki çerāḡ-ı dürüḡ bī-fürüḡ (9) olur ve ḳişiye her işitdüḡin söylemek māye-i dürüḡ olur. (10) *Kefā bi'l-mer'ı kizben en yüḡeddişe bi-küllī mā semi‘a*¹⁰⁰ Şādīḳ oldur ki müşāhedesinden (11) söyleye ‘ārif oldur ki gördüḡin ḡikāyet eyleye. Ol ki ben bende (12) didüm kendü mu‘āyetenen görüp bildüḡüm ve defe‘ātle tecrübe ḳılduḡumdur.

⁹⁷ “Laf lafı açar” (Yılmaz 2008: 459).

⁹⁸ “Andolsun biz... çok ikram ettik” (İsra, 70)

⁹⁹ B, 3b: 15. str; T nüshasında “mālīḡu” eşklinde eksik yazılmış.

¹⁰⁰ “İnsana yalan olarak, her işittiḡini söylemesi yeter” (Yılmaz 2008: 456).

(13) Ne ān ki mücerred bir güftār ve haber-āşār ola bu cihān-ı buķalemūn ki (14) u‘ cūbe-nümā-yı pūr-fūsündür gevheri zımn-i hārāda ve dūrri ka‘ r-ı (15) deryāda şaķlar Ka‘be yolını beriyye-i muğaylān ve berri bī-āb u ‘alef (16) rīgistan eyler gülşen-i cenneti mekāre ile maḥfūf ider bu sebebdendür ki (17) ben müstemend-i zār seferi ḥuzūr üzerine iḥtiyār idüp

[53a]

(1) seyyāḥ-ı rūzgār ve ṭavvāf-ı şehir ü diyār oldum. Her yirde ki bir ‘ālim ü dānā yā bir şeyḥ-i tüvānā işitdüm varup ḥidmetine yüz urdum (3) yıllar āstānesin yüzüm ile süpürdüm. Her birinden bāb-ı ma‘rifetden ve kitāb-ı ḥikmetden nādire-i rūzgār bir yādgar ḥāşıl itdüm. (5) Ve’l-ḥāşıl tālib-i hüner ü ‘āşık-ı güher olup şehir şehir kend kend (6) ben zār u müstemend deryālarda nehengāsā sebāḥat itdüm. (7) Āḥir bir kāmile irdüm ki ‘ilm-i sīmyāda Mūsī-şifāt yed-i beyzāsı ve bir (8) bedenden bir bedene naķl itmekde ‘İsī-mevhibet dem-i iḥyāsı var idi. (9) Eger ‘ālem-i besāyıt ger dārü’l-mülk ve sāyirdür cümlesinde mutaşarrıf idi. (10) Pes¹⁰¹ yıllar anuḡ kulluḡın itdüm ve ḥidmetinde cān arıtdum. Rāḥ-ı (11) talebde pūyān ve ol ma‘rifete cān u dilden cūyān olup (12) öñince ardınca bī-ḥad segirtidüm. Her ne ḥidmet ki buyurdu gözüm (13) üzre tutdum. Āḥir-kār şeyḥ ḥidmetümden şerm-sār olup (14) ol ma‘rifeti baña ta‘līm itmege iḥtiyār idüp ‘İsī-nefes (15) bendesine īşār eyledi. Ol ki maķşūd-ı cān idi taḥşıl (16) ve ol ki ārzü-yı nihān idi tekmīl itdüm.” Pād-şāḥ eyitdi (17) “Yaķın bilürem ki güftaruḡ vāķı‘a-muṭābık ve girdaruḡ murāda¹⁰² muvāfıkdur

[53b]

(1) lākin ḡāyet-i me‘mül ve nihāyet-i mes‘ul oldur ki itmīnān içün (2) da‘vāña iķāmet-i bürhān idesin ve keşf-i esrār-ı cān (3) ve izḥār-ı rāz-ı pinhān idesin. Hemān-dem dervīş izḥār-ı (4) kemāl ve işbāt-ı ḥāl itmek içün emr eyledi kebüter-ḥāneden (5) bir gögercin getürdiler boḡdurdı. Bir zamān şöyle ḥālī (6) üzerine koyuḡuz didi koydılar. Şöyle ki ol gögercinde (7) kuvvet-i ḥarekāt u eser-i ḥayāt kalmadı ve serāyı ḥālī itdürüp (8) tenhā pād-şāḥ ile kendü ḳaldı. Bir laḡza te‘emmül ider gibi dizinüḡ (9) üzerine geldi. Hemān-dem dervīşüḡ bedeni bī-cān olup (10) ol gögercin mürde iken zinde oldu

¹⁰¹ B, 4a: 9: niçe

¹⁰² B, 4a: 14 str; T nüshasında bu kelime yer almamaktadır.

ve bî-hiss ü¹⁰³ bî- (11) hareket yaturken tâze hayât buldı. Hemân kanat açup (12) serây içinde pervâza ve söz ü sâza başladı. (13) Ammâ dervîşün kâlibında ne hayâtdan ramak ve ne hâlet-i (14) revnak var idi. Pâd-şâh bu hâli görüp hayrân oldu. (15) Dervîşün memâtından ziyâde hirâsân olup vehm aldı. (16) Hemân sâ‘ at girü dervîş şol uyğudan uyanur (17) gibi yirinden kalkup güldi ve hayâtı şem‘ i söyünmiş iken

[54a]

(1) yine münevver oldu ve ol gögercin pervâz ururken düşüp cân (2) teslîm itdi. Pâd-şâh bu hâli müşâhede idicek ihtiyârı elinden (3) gidüp şunup dervîşün etegini berk tutdı. Eyitdi “Ey dervîş (4) bu ne sihr-âmiz hikmet ve ne şu‘ vede-engîz¹⁰⁴ kudretdür ki ‘aqlumı ütdi. Min ba‘ d (5) el benüm etek senün. Cümle hazînem yoluğa ısar ve hâk-i pâyuğa nişâr hâtır-ı ‘âtırın (6) hoş olsun tek senün. Luğ idüp başa bu mu‘ ammânun ismini ve bu (7) definenün tılsımını ta‘lîm eyle. Dervîş eyitdi “Ey pâd-şâh ve ey (8) şehryâr-ı kerem hâtırın hürrem tut. Eger benüm bu fenn-i şerîfî ve bu ‘ilm-i laîfî (9) senden dirîğüm¹⁰⁵ olsa hergiz saña bunı izhâr ve seni bundan (10) haberdâr itmez idüm. Ammâ ol ki mâl ü hazîne ve genc ü defînedür saña (11) esbâb-ı şâhî ve ser-mâye-i pâd-şâhîdür benüm yanumda hâk-i (12) râhla ber-â-berdür ve hîçden hîç ve kemden kemterdür. Ben bir gevhere (13) mâlikem kim ‘âlemün hazâyini ve cihânun defâyini aña ‘ivâz olmaz. (14) Yanumda cümle cihândan ‘azîz ü muhterem ve cânumdan sevgilü ve çok (15) mükerremdür. Hîç ‘âkıl gevheri yabana atar mı ve genci seng-i hâke¹⁰⁶ şatar mı? (16) Lâkin pâd-şâhun luğ u ihsânı beni bende ve nihâyetde şermende (17) eylemişdür. Lâ-cerem şehryârın iltimâsı maqbûl ve huşûle mevşûldür”

[54b]

(1) Böyle diyüp pâd-şâha ol ‘ilmi şerâyîti ile ta‘lîm ve aşl u (2) faşlı-y-ıla tefhîm itdi. Pâd-şâh dağı çünkü ol ‘ilmün sırr u hikmetini (3) bildi niçe def‘a tecrübe kılup temâm kendünün kudretini bildi. (4) Dervîşe yüz ol deñlü ‘izzetler ve hâdden bîrûn himâyetler (5) itdi. Âhîr vezîr-i a‘zam ve düstür-ı mu‘azzam idinmege kaşd itdi. (6) Dervîş pâd-şâha vedâ‘ idüp ve nemedin geyüp yine seyâhate (7) gitdi. Pâd-şâh sürûrından ne

¹⁰³ T nüshasında “ü” yazılmamıştı, B, 4b: 1

¹⁰⁴ Kelime her iki nüshada da “şu‘ vede-engîz” olarak yer almaktadır, bu kelimenin “şa‘ bede” kelimesinin farklı bir yazılışı olduğunu düşünmekteyiz.

¹⁰⁵ B, 4b: 12. Str: T nüshasında “dirîğ” hali mevcuttu.

¹⁰⁶ Seng-i beyâbâna: B, 4b: 16. Str.

idesin ve kaçarcu gidesin (8) bilmezdi. Gāh ‘azm-i şikār ve gāh seyr-i diyār iderdi ve dāyimā (9) göñli-y-ile bunu dirdi ki “Hayf ola ki bunun gibi hünerden bir kimse (10) dağı behrever olmaya. Kişi hikmeti niçün dirîğ ider çün kendüye (11) anuñ ta‘lîminden zarar olmaya? Hüner ehlinden buhl u zînnet ve kemāl (12) şāhibinde hüner içün minnet gerekmez. Her ‘ilm ü ma‘rifet ve hüner ü (13) şinā‘at ki ‘ālemde žāyī‘ olur şāhibinüñ buhl u ihtirāsından (14) ve izhārında havf u hirāsından vāķi‘ olur. *Kıt‘a*

[Mef‘ülü / Mefā‘ilün / Fe‘ülün]

(15) Şaķın hüneri bulıcaķ ehlin

Taķşır ü dirîğ ü minnet itme

(16) Nā-ehle idüp ya anı îşār

Žāyī‘ kıluban hıyānet itme

(17) *Neşr* Hüner ehli meş‘al-i rüşen gibi gerekdür ki andan niçe biñ şem‘-i

[55a]

(1) mürde fūrüzān ola. Anuñ zînnet ü minnetinden sîneler büryān (2) ve cigerler sūzān ola. Meger ki pād-şāhuñ bir vezîr-i ğam-h‘ārı (3) var idi ki pād-şāha bî-hād hîdmet itmiş idi. Pād-şāh (4) dağı anuñ hîdmetinden şermende olup aña ziyāde maħabbet itmiş (5) idi. Rāyı anā muķarrer oldu ki vezîri bu ‘ilmden behremend (6) ve ķadr u rif‘atin ziyāde ķılup ercmend ide. Pes bu ‘ilmi (7) vezîre irşād eyledi ve anı kendüye bende-i muħliş i‘tikād (8) eyledi lākin vezîrün cānında şehryārılık hevāsı¹⁰⁷ ve dimāğında (9) tādārılık sevdāsı var idi. Zîrā ki pād-şāhuñ (10) bu mekmen-i ‘anādan gidicek ve mesken-i fenādan rıhlet idicek (11) yirine ķāyim-maķām olur ģalefi yoğ idi ve saltanat efserine (12) nūr u fer virür bir gevhere mālîk olmamış idi egerçi kim kendü (13) deryā-dil idi ve yanında gevher virür şarrāfı çoğ idi. *Meşnevî*

[Fā‘ilātün / Fā‘ilātün / Fā‘ilün]

(14) Bāğ-ı ‘ayşı gerçi pür-ezhār idi

Devħa-i ‘ömri velî bî-bār idi

¹⁰⁷ B, 5a: 18. str: T nüshasında “hevesi” yazmaktadır fakat “sevdā” ile “hevā” daha uyumlu durmaktadır.

(15) Yādgāruṅ olmasa bir hoş ḥalef

Bāḡ-ı ‘ömrüṅ ḥāşılıdur pür-telef

(16) *Neşr* Çün vezîr ol ‘ilme mâlik oldı cān u dili sürûr u (17) selvet ile töldi ve dün ü gün fikri pād-şāha

[55b]

(1) fırsat bulmak ve Hindustān’a kendüsi pād-şāh olmak idi. (2) *İttekî şerre men aḥsente ileyhi*.¹⁰⁸ İttifāk bir gün pād-şāh ile seyr-i (3) diyār ve ‘azm-i şikār niyyetine taşra giderler ve bî-ḥad cānverler (4) ele girüp her nev‘den şayd iderler. Leşker cānver kıvmağ ardınca (5) olur etrāfa tağılur. Pād-şāh ile vezîr şaydgāh orta (6) sında tenhā kalur. Hemān vezîr “Dem-i fırsatdur ve fırsat ḡanīmetdür” (7) diyüp pād-şāhı kemend ve muḥkem bend eyleyüp diler ki helāk eyleye. (8) Pād-şāh daḡı cānın ḡalāş için ‘ilm-i sīmyāne ‘amel gösterüp (9) mürde āhūlardan birinüṅ ḡālībına ḡulūl eyler ve vezîr beden-i pād-şāhı (10) bî-rūḡ göricek fi’l-ḡāl kendü daḡı beden-i pād-şāha duḡul (11) eyler temām maḡşūdına vāşıl olur ve murādı ḡaşıl olur. (12) Pād-şāh-ı miskīn dīde-i giryān ve sīne-i büryānla cān ḡorḡusı-y-ıla (13) şahrālara düşüp firār ve ‘azm-i mīşezār u¹⁰⁹ kūşār ider. (14) Vezîr daḡı ardınca at şalar ve bir miḡdār yir ḡovalar görür ki (15) irişemez ardınca birkaç ok daḡı pertāb eyler. Bir zamāndan (16) ‘asker cem‘ olup vezîri mürde ve pād-şāhlarını tenhā vü zinde (17) bulurlar. Ḳāziyyeden ḡāfiller pād-şāhlarıdur diyüp yanına

[56a]

(1) cem‘ olurlar. Vezîri mevt-i müfācāna¹¹⁰ uğradı ḡan iderler. (2) Ḳulları meyyitini alup serāya giderler pād-şāh daḡı sürûr u ḡubûr (3) ile dönüp şehre gelür. Üslûb-ı ḡadīm üze beglerini selāmlayup (4) serāyına revāne olur. Ḥātūnları ḡarşu gelüp ‘ādetleri üze (5) ḡürmet ü ‘izzet iderler ve bir miḡdār şoḡbet ü ‘işret idüp tağılup (6) giderler. Meger pād-şāhuṅ ḡā‘ide-i dīnleri ve resm-i āyīnleri üze (7) kırḡ ḡātūnı var idi. Her gice biri ile şoḡbet ve şubḡa dek mu‘āşeret (8) eyler idi ve içlerinde bir ḡātūnı var idi fehm ü kiyāsetde ve tedbīr ü (9) ferāsetde bî-naẓīr idi. ‘İşmetde Belḡīş-ı zamān

¹⁰⁸ “İyilik ettiḡin kişinin kötülüḡünden sakın” (Yılmaz 2008: 412).

¹⁰⁹ B, 5b: 17; T’de “u” yok.

¹¹⁰ İki nüshada da kelime “müfācān” olarak geçmektedir fakat doğrusunun “müfācāt” olduḡu düşünölmektedir.

ve ‘iffetde (10) Meryem-i devrân ol sebebdan pād-şāhuñ temām maqbūlı olup (11) varı yoğı idi ve bu¹¹¹ hātūnlaruñ başı bu ğammā idi. Vaqtā kim (12) vezīr-i mekkār pād-şāhuñ şüretine girüp hıyānet eyledi (13) ol hātūn bunı dehledi. Ādāb-ı aḥvālinden ve kıl u (14) kālinden pād-şāh degül idügin bildi ve fehm idüp şıyānet (15) eyledi. Cemī‘-i hātūnlar vezīr-i mekkāruñ emrine itā‘ at itdiler (16) bu itmedi ve giceler mu‘ āşeret ve gündüzler muşāḥabet itdiler (17) bu itmedi ve her zamānda göñli ile dirdi ki “‘ Acebdür ki pād-şāhumuza

[56b]

(1) ḥazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāma olan ḳāziyye olmadı ise ve anuñ (2) şüretine cinden kimesne ḥulūl idüp ḥarem-i ḥāşına yol bulmadı ise. (3) Zīrā ol diyānet ki pād-şāhumuzda ve ol şıyānet ki (4) şāhumuzda var idi bunda yoḳdur. Ḥareminüñ ādābından (5) ğāfil ve esbābına cāhil ḥāşā ki bizüm şehryārumuz ola” didi. (6) Vezīr-i pūr-telbīs mānend-i İblīs her ne ḳadar ki sa‘y eyledi (7) ol hātūnı kendüye muṭī‘ ü münḳād idemedi ve her ne deñlü ki (8) terġīb ü terḥīb yollarına gitdi ve anuñla şoḥbet bünyād idemedi. (9) Ne yalvarmağıla rām ve ne dögmek ile dām idebildi. (10) Vezīr-i mekkār iḳdām u ibrām itdükçe ol hātūn dir idi ki (11) “Mā-dām ki senden şübhem def‘ sū-i ḳannum ref‘ olmaya (12) saña benden itā‘ at ve senünle muḥāşabet ne mümkin. Eger baña (13) ‘ālemüñ zecrin idüp baġrumı ḥāk ve eger dünyānuñ ḳahrın (14) ḳılup miḥnet ile helāk eylesesin benden maḳşūduñı (15) ḥāşıl idemezsin ve murāduña vāşıl olamazsın” (16) Vezīr ol hātūnuñ ferāsetine vü kiyāsetine ve ‘işmet ü (17) ‘iffetine ḥayrān ve bu mekr ü destānuñ ifşāsından¹¹² ğāyetde

[57a]

(1) hirāsān olup ol hātūn ile müdārā vü müvāsā eyler idi. (2) “İnşā’ allāḥu’r-rahmān ‘an-ḳarībi’z-zamān ğümānuñ medfū‘ ve sū-i (3) ḳannuñ merfū‘ olup benüm pād-şāhuñuz olduġum ma‘lūm ola” diyü söyler (4) idi ve ırāḳdan cemālī müşāhedesine ḳanā‘ at ve rızā-yı ḥātırına (5) ri‘āyet ü itā‘ at iderdi. *Ammā biz geldük bu yaña* pād-şāhuñ ḳışsa-i (6) pūr-ġuşşasın söyleyelüm ve ḥikāyet-i pūr-şikāyetin beyān eyleyelüm. (7) Vaqtā kim pād-şāh bu vāḳı‘ aya uğradı elinden ne gelür tıġ-i nedāmet (8) ile baġrın toġradı. Āḥūlar fırḳasına ḳatılup rüz u şeb geşt-i (9) beyābān ve āḥūlar ile sebzelerde

¹¹¹ Sāyir B, 6a: 10. str

¹¹² B, 6b: 8; T nüshasında “ifşasında” şeklinde.

seyrān eyler idi. Dīde pūr-hūn (10) u sīne pūr-āteş zār ü dil-figār ve mağmūm u maḥzūn olup tağlarda ve (11) taşlarda gezerdi. “Ben baña itdüm kimse itmedi” dir idi. Nedāmet ü (12) ḥasret yaşların döküp peşīmānlıklar yir idi. *Beyt*

[Mefā‘ īlūn / Mefā‘ īlūn / Fe‘ ūlūn]

(13) Kişi kendüye itdüğü belāyı

Cihāñ ḥalkı dirilüp kılsa olmaz

(14) *Neṣr* Sīnesi tābından dīdesi seylābı çehresi āf-tābından (15) pāre pāre mūncemid olup pā-zehr-i ḥayvānī olurdu. Ğayreti nārından (16) cigeri kanı derūnı ğārında dāne dāne mūn‘ aḳid olup (17) la‘ l-i rūmmānī olur idi. Ne uyurdu ne yirdi ne içerdi

[57b]

(1) ğam u derd-ile rūz u şeb aç geçerdi. Yıl gibi bir yirde eglenmeyüp (2) perīşān u ser-gerdān gezerdi. Āhı dūdından āhūlar siyāha (3) boyanmışlar idi ve bağıri odından kebāb olup yanmışlar idi. (4) Bir gün bu ḥayret ile geşt-i şahrā ve bu ḥasret ile ‘ālemi temāşā (5) idüp gezerken görse ki bir sebzezarūñ şahnında bir āb-ı (6) ḥayāt gibi cūybār kenārında Hızr-libās bir tūṭī ḥayātdan el (7) yumış ve rūḥın teslīm idüp yüz yire ḳomış. Pād-şāh (8) göñli-y-ile eydür “Āhūlar ile ḥazīz-i şahrāda seyrān itmekden tūṭīler (9) ile evc-i¹¹³ hevāda ṭayerān eylemek yegrekdür. Ḥuşuşā ki pāy-ı refṭārum leng (10) ve ḳūh u şahrālar çeşmüme teng olupdur. Hem ümīddür ki murāduma bu şūret (11) ile vuşul ve ḥarem-i ḥaşuma duḥul idem” dir. Fi’l-ḥāl ol (12) āhū ḳālībından çıḳup bu tūṭīnūñ ḳālībına ḥulul eyler ve tūṭīler (13) ile ḳarışup her yaña pervāz u terennüm itmege āğāz ider. Tūṭīler ile (14) şöḥbet-i şīrīn idüp şekker-ḥā olur. Şūretde Hızır u demde (15) Mesīḥā olur. Tūṭīler bunı terennümde ercmend ve dānişde (16) behremend ve tekellümde bülend görüp kendülere serdār u şehryār (17) iderler ve bu ḳanda gitse anlar daḫı bile giderler. Bunun enīn-i

[58a]

(1) heybetinden ḥayrān olurlar ve yanınca nālesine āheng idüp ser-gerdān (2) ve her yaña perrān olurlar. Meger kim ol diyārda bir şayyād var idi kim (3) rūz u şeb ḳarı tūṭīler şikār itmek idi. İttifāḳ bir gün (4) bir sebzezārda ve kenār-ı cūybārda yine ‘ādeti

¹¹³ B, 7a: 1.str.

üzre tūṭiler (5) için dām kurup nihān itmiş idi ve tevaḳḳuf-ı tāb-ı (6) rūzgāra taḥammül itmeyüp dāmı koyup gitmiş idi. *İzā cā'e'l-ḳazā 'amiye'l-başaru*¹¹⁴ (7) muktezāsınca bu tūṭilerün çoğı ol cūybārdan şu içmek için (8) inerler ve ol dāmgāh olan sebzezāra ḳonarlar. Ḳazā-yla (9) dāma tūṭılurlar naẓar-bāz-ı cihān geçinürken¹¹⁵ bir bend ile ütülürler.¹¹⁶ (10) Bir zamān bu ḫayret ile ıztırāb ḳılurlar. Āḫir dem-beste vü ḫayrān (11) ḳalurlar. Cümlesi ol şehryār olan tūṭiye yüz ururlar (12) ve andan cānlarına dermān ve ḫalāş için bir ḫile vü destān (13) umarlar. Ol daḫı eydür “Bunun tedbiri āsāndur hirāsān (14) olmañuz ve bir laḫza fāriḡü'l-bāl oluñuz zār u giryān olmañuz. (15) Size bir nesne ta'lim ideyim ki anuñla şayyād elinden ḫalāş olasız (16) ve bu varṭa-i helākdan necāt bulasız.” Cümle “*Sem'an ve ṭā'aten*”¹¹⁷ diyüp (17) başına üşdiler ve feryād u zārī idüp ayağına düşdiler.

[58b]

(1) Eyitdi ki “Gerekdür ki efsürdeler gibi belki mürdeler gibi cümleten bī-ḫişş ü (2) bī-ḫareket bu dām içinde düşüp yatasız ve şebeke-i dāmdan (3) şayyāduñ ḳudūmuna muntazır olup göz tutasız. Çünkü şayyād (4) gelüp sizi ser-cümle mürde göre ḡam deryāsına batisardur (5) ve sizi götürüp yabana atısardur. Çünkim ölmezden öñdin (6) ölesiz ḫavş-ı¹¹⁸ bend-i dāmdan āzād olasız ve giriftār-ı ḳafes (7) olmaḫdan ḳurtulasız.” Pes cümle eyitdiler “Cānla fermān-berdāruz (8) ve tābi'-i emr-i şehryāruz.” El-ḳışsa anuñ sözi ile 'amel itdiler (9) ve irşād itdügi yola gitdiler. Bir zamāndan çünkim şayyād (10) gelüp dāmı yoklayup gördi tūṭiler içinde ser-ā-ser (11) helāk olmuş ḫayf idüp ḫayretinden elin yüzine urdı. (12) Bir zamān ḫayrān olup ṭurdı. Pes ol şāh olan (13) tūṭi zebāna gelüp şehd ü şeker gibi beyāna gelüp eyitdi (14) “Ey şayyād-ı ḳāmil ve ey üstād-ı ḡāfil göñlüñ küşād (15) ve ḫatıruñ şād eyle. Eger bunlar mürde ise ben zindeyem (16) ve eger anlar fermān-borde degül ise ben bendeyem. Benüm ḳıymetüm anlaruñ (17) ziyānını öder ve benüm şemenüm seni ḫ'āce-i cihān ider. Eger sāyir

¹¹⁴ “Kader tecelli edince göz kör olur” (Yılmaz 2008: 418).

¹¹⁵ B, 7a: 11; T nüshasında “geçerken” yazmaktadır.

¹¹⁶ B, 7a: 11 ütülür; daha doğru sanki

¹¹⁷ “Baş üsüne” (Yılmaz 2008: 785).

¹¹⁸ B, 7b: 1. str. T nüshasında ḫoş yazmaktadır.

[59a]¹¹⁹

(1) tūṭīlerūṅ yedügi kand u nebāt ise ben Hızır-ı Mesīḥā-demem.¹²⁰ Güftārum (2) menba‘-ı ḥayāt ve ser-tā-ser ḥikem-i nikātdur. Çünkim şayyād ol tūṭīnūṅ (3) şeker güftārını işitdi hemān ol tūṭīyi alup şād u ḥürrem (4) ve mesrūr u muḡtenem toḡrı bāzāra irdi çarşu içine girdi. (5) Her kişi ki ol tūṭī-i şīrīn-zebānı söyledüp gördi (6) cān u dilden ḥārīdārı oldu. Bāzār içi şūr u şaḡab (7) ve ibrām u taleb birle ṭoldı. Ol şaydı yüz dīnār-ı şāḥībū‘l-‘ıyārı (8) bu virdi yüz mişkāl müşg-i Tātārı. Biri “Yüz taḥte Hindī (9) ḡumāş vireyin” biri “Yüz pāre kıymetī taş vireyin” didi. (10) Şehrūṅ ḥ‘ācelerine ḥaber oldu tūṭīnūṅ āvāzesi ile (11) şehrūṅ içi ṭoldı. Müşterīler biri birine düşdi tūṭīnūṅ (12) üzerine hengāmeler üşdi. Āḥir bu ḥaber ḥarem-i pād-şāha (13) ve serāy-ı şāha irdi. Pād-şāhuṅ ol ḥātūn-ı ‘işmet- (14) nihādı ki rüz u şeb rüzḡārı ḡam u melāl ile ve biṅ (15) dürlü fikr ü ḥayāl ile geçerdi çünkim tūṭīnūṅ bu resme (16) şāḥīb-ḡüftār ve bu üslūb ile hūnerdār olduḡın (17) işitdi eyitdi “Dil-i ḥazīnūme ve ḥāṭır-ı ḡamḡīnūme bundan laṭīf

[59b]

(1) eḡlence olmaz” diyüp fi‘l-ḥāl ḥādīmler ü bevvāblar gönderdi. (2) Ḥ‘ācelerūṅ bāzārını döndürdi ve anlar virdügi behāyı (3) iki ol ḡadar idüp tūṭīyi müşterīler üzerinden kaldırdı (4) ve serāya aldurdi. Altundan mücevher ḡafes idüp rüz u şeb (5) anuṅla mūnis ü ḡam-kūsār oldu. Tūṭī daḡı yine çün serāy-ı (6) ḥāşını me‘vā eyledi ve ol vezīrūṅ kendü ḥareminde olan (7) aḡvālını bir bir temāşā eyledi bu ḥātūnuṅ ‘işmet ü ‘iffet (8) üzre ihtiyātın ve sāyirlerinūṅ ‘ayş u ‘işret üzre (9) ihtiyātın gördi. Bir gün serāyı ḥalvet bulup (10) ol ḥātūna ḡışsa-i pūr-ḡuşşasın rivāyet ve rāz-ı derūn-ı (11) pūr-sūz u sāzın ḥikāyet eyledi. Vezīre ol ‘ilmi (12) öğretdüḡın ve kendözın belāya uğratduḡın āḥū olup (13) şahrālarda ser-gerdān geşt ü ḡayrān seyr-i¹²¹ ḡūh u deşt (14) itdüḡın āḥirü‘l-emr tūṭī ḡalībına girüp dāma ṭutılduḡın (15) ve kendüye şatılduḡın bir

¹¹⁹ Der-kenār: (..) Tūṭīlerūṅ ḡapusın açuḡ kılup şād u ḡurrem çıkup kendiler ḡöñli dilediḡi yire (Bu derkenār metin ile ilgili görünsede da metnin içinde uyumlu olduḡu bir yer bulunamamıştır)

¹²⁰ T, 7b: 10. str: Hızır u Mesīḥā-demem.

¹²¹ T ve B nüshalarında “ser-i” şeklindedir fakat devamında gelen kelime grubuyla “seyr” kelimesi daha uyumlu olduḡundan düzeltme yoluna gidilmiştir. Kelimenin “seyr-i ḡūh u deşt” formu metnin diḡer kısımlarında da görülmüştür.

bir takrîr itdi. Vaktâ kim hâtûn (16) bu kürbet ü firâkı ve bu sūziş ü ihtirâkı işidüp (17) bir zamân kendüden gitdi. Bildi kim gümânı rāst ve ferāseti

[60a]

(1) bî-kem ü kâst imiş. Pes kendüye gelüp yirinden tûrdı varup (2) tûtînün kafesinün ayağına baş urdı. Eyitdi “Ey hem-nişîn-i dîrîne (3) ve ey merhem-i cerāhat-i rāhat-ı sîne ya bu derdün dermânı ve bu (4) giriftârluğun hālâşı imkânı yok mıdır?” Eyitdi “Hâtırun hirāsân itme ki (5) bu müşkil iş bi‘avni’l-meliki’l-Mennân key āsândur. Bu def‘a ki vezîr-i (6) pür-tezvîr yanına gele ve ber-murād olmağ ümîdin idüp cemālüne nazẓāre (7) kıla tevāzu‘ gösterüp hîdmet ve cān u dilden mülāyemet eyle. (8) Eyit ki ‘Pād-şāhumuz olduğun cemî‘-i emārâtı taṭbîk ve cümle ‘alāmâtı (9) tevfiğ müyesser oldı. Hemîn tapundan bir imtiḥānum ve bir taleb-i nişānum (10) kaldı. Eger ol daḥı şihḥat ile beyān ola her ne kim ben cāriyenden (11) mes‘ûl u me‘mûldur ki huşûle mevşûldür.’ Sen böyle diyücek (12) ol la‘în-i bî-dîn zāhir budur ki senden ol nişānı ‘Nedür?’ diyü (13) istifsār ve keşf-i aḥvāl için istiḥbār idiserdür. Ol (14) vakt eyit ki ‘Pād-şāhumuzun bir hünéri ve bir ‘ilm-i sihr-eşeri var (15) idi ki ol ‘ilmi kendüden ḡayrı kimse bilmezdi ve ol hünéri (16) degme kimseye ‘arz kılmazdı. Her kaçan ki bir ḡayâtından el yumış kālîb-ı (17) insān yā vuḥuş u tıyûrdan bir ḡayvânı bî-cān görse

[60b]

(1) murādı olıcağ ol dem içre kendü bedeninden rūhı müfārağat idüp (2) anuñ kālîbına ḡulûl iderdi. Bir miqdār ‘ālemi ol yüzden seyrān (3) idüp yine kendü bedenine duḡûl eylerdi.’ Muḡarrerdür ki ol (4) iblîs-i pür-telbîs saña iḡāmet-i bürhān için ol ‘ilmi ‘amele götüriserdür (5) ve ḡalbüne iṭminān için ol hünéri gösteriserdür. Ḥağ Te‘ālā (6) ol vakt fırsat müyesser idüp yine kālîbuma ḡulûl ve bedenüme duḡûl (7) eyleyem. Hâtûn bu beyāndan şādmān olup cānı sürür u (8) selvet ile tıldı. Vezîrün ḡudūmına munṭazır oldı. (9) Vezîr girü ‘ādeti üzre hâtûnun serāy-ı ḡāşına gelüp ‘arz-ı maḡabbet (10) ve taleb-i muşāḡabet itdi. Hâtûn daḥı ḡoş vechle mülāyemet (11) ve rızā-yı mu‘āmelet gösterdi. Vezîri imtiḥāna ve izḡār-ı nişāna (12) çekdi ve eyitdi “Eger ol ḡudret senden zḡuhûra gele beni temām (13) ilzām ve her ḡükmüne rām idesin. Ba‘dehu dilerseñ beni cāriye-i hîdmet (14) ve gerekse bānū-yı şoḡbet eyle. Vezîr ḡātûndan bu sözi işidicek (15) ḡāyetde şādmān ve nihāyetde ḡandān oldı. Eyitdi (16) “Ey nigār

emrūn cāna geçer ve sözün gönüller açar. Demidür seni (17) şübheden ḥalāş ve serdār-ı ḥavāş idem.” Pes emr idüp

[61a]

(1) bir tāvūs getürdüp boğdurdı ve bir laḥza şöyle ḥālī koyuñuz (2) didi. Pes ol ‘ilmle ‘āmil olup fī’l-ḥāl tāvūsun ḳālībına (3) ḥulūl itdi. Pād-şāh kendü bedenini ḥālī göricek “Eyyām-ı furşat ḡanīmet (4) ve hengām-ı vuşlat¹²² ni‘ metdür” diyüp hemān-dem tūṭī ḳālībından çıkup (5) kendü bedenine duḥūl itdi. Vezīr bu ḥālī göricek neye uğraduḡın (6) bildi. Aşağa yukaru bī-ḥad ıztırāb kıldı. Hemān-dem ol (7) münāfıḳ u bī-dīni ve ol şeyṭān-ı la‘īni boğazından ḳarvayup (8) envā‘-i ‘azāb ile ve biñ dürlü ‘ıḳāb ile helāk itdi. (9) ‘Ālemi anuñ mekr ü ḥīlesinden pāk itdi. *Meşnevī*

[Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Fe‘ūlün]

(10) Ḥınāk-ı cāndan isterseñ ḥalāsı

Gerekmez kılcā olmaḳ Ḥaḳḳ’a ‘āşī

(11) Olur cüzvī sebeḳ bir ḡün bahāne

Boğazı devşirür nā-geh zamāne

(12) *Neşr* Ve ol ḥāṭūna envā‘-i ‘izzetler ve eşnāf-ı ḥürmetler idüp (13) başına tāc ve ḳadr u pāyesini hem-ser-i Mī‘rāc eyledi. Ve sāyir (14) ḥāṭūnlarını yüz ḥaḳāret ve biñ ḥasāret ile serāydan sürüp (15) ḥaḳlarından geldi. Bu rivāyet-i ‘acībe ve ḥikāyet-i ḡarībden (16) erbāb-ı dirāyete ve aşḥāb-ı ‘ināyete ḥazṣ-ı kāmīl ve naşīb-i şāmīl (17) oldur ki kişi devlet ü salṭanat dostına ḳavī i‘timād ve

[61b]

(1) temām istinād itmek gerekmez ve anı cemī‘-i esrārından ḥaberdār ve cümle (2) eṭvārında vāḳıf-ı kār eyleyüp başına ber-ā-ber ve cümle keyfīyet-i (3) ḥālīn bildürüp kendüye hem-ser eylemek olmaz tā şeyṭān-ı racīmün (4) iḡvāsıyla ve nefis-i za‘īmün iḡrāsıyla ki ehl-i sa‘ādet ve şāḥib-i (5) siyāsete ‘udvān-ı küllī ve tuḡyān-ı cibillīsi vardur ḳaşd eyleyüp (6) aña zarar ve şūr u şer irişdürmeye. Nitekim ol vezīr pād-şāha (7) ve ol düstūr bu şāha eyledi daḡı bir belāya giriftār ve bir miḥnet (8) ile zār u dil-

¹²² B, 9a: 3; T’de “furşat” yazmakta idi, fakat aynı cümle içinde kelime tekrarı anlam açısından uygun olmadığı için B nüshasındaki hali tercih edildi.

figār olıcaķ nevmīd-i rahmet-i Hāķ ve me'yūs-ı 'ināyet-i (9) Fa' 'āl-i Muṭlaķ olmaya ki ḥazret-i Vehhāb'ı elṭāfına nihāyet ve a'ṭāfına (10) ğāyet yokdur ve görünürden görünmez çokdur. Hem bunı daḥı ma' lūm (11) idine ki zümre-i ḥavātīn ki nāķısātü'l- 'aķl ve'd-dīn ve leşker-i (12) şeyāṭındır ammā içlerinde Meryem-āsā ne pārsāları vardur kim (13) *Lā-naẓīre lehā* ¹²³ *Ḳıṭ'a*

[Mefā' ilūn / Mefā' ilūn / Fe' ulūn]

(14) Didügüm gibi olursa ḥavātīn

Ricāl üstine faẓlında ne şek var

(15) Müzekkerlik degüldür bedre meḥḥar

Mü' enneşlikden irmez şemse hem 'ār

(16) *Neşr* Bunı daḥı muķarrer bile kişi kim her ne itse cezāsın ve irde geķde (17) 'āķıbet sezāsın bulur. *Men 'amile şālīḥan fe-li-nefsihī ve men esā'e fe-'aleyhā.* ¹²⁴

[62a]

(1) Buṇa daḥı i' tiķādı 'alā *vechi'l-yaķīn* ola ki mü'minde ferāset (2) muķaddime-i sa' ādet ve netīce-i kerāmetdür ve Müslümān'da kiyāset (3) mebd-i sa' ādet ve şemere-i velāyetdür. *İtteķū firāsete'l-mü'mini (4) fe-innehū yenẓuru bi-nūri'llāhi.* ¹²⁵ *Şadaķa Resūlullāh ve şadaķa Ḥabībullāh* ¹²⁶

[Mefā' ilūn / Mefā' ilūn / Fe' ulūn]

(5) Velāyet şu' besindendür ferāset

'Amel iden anuḥla görmez āfet

(6) Hikāyet-i Behrām-ı Gür bā-Hāķān-ı Şāḥib-ğurūr

(7) Rivāyet iderler ki cihān serāyında ve şehr-i Medāyin'de Yezdicerd-nām (8) bir pād-şāh-ı nāmdār ve bir şehryār-ı tācdār var idi ki dest-i (9) te' addī vü tasalluṭı girībān-ı

¹²³ Onların eşleri, benzerleri yoktur.

¹²⁴ "Kim iyi bir iş yaparsa yararı kendisinedir, kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir" (Yılmaz 2008: 620).

¹²⁵ "Müminin ferasetinden (isabetli bir tahminle işin iç yüzünü anlamasından) sakınınız; çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar (ve görür)!" (Yılmaz 2008: 413).

¹²⁶ Rasulullah doğru söyledi, Habibullah doğru söyledi.

ra‘iyyeti çāk itmiş ve kadem-i tuğyānı cādde-i (10) ‘adl u inşāfdan taşra gitmiş idi.
Beyt

[Mef‘ ülü / Fā‘ ilātün / Mef‘ ülü / Fā‘ ilātün]

(11) Şîr-i sitemle gūyā olmuşdı perverîde

Cevr ü fesād u şerden olmuşdı âferîde

(12) *Neşr* Zūlm ü sitemi bir gāyete irmiş idi ki her ān ve her sa‘āt ‘āmme-i ra‘iyyet
(13) dest-i du‘āyı ref‘ idüp aña nefrîn iderler idi ve bî-dādlık (14) ile şöyle ad çıkarmış
idi ki selāṭîn-i zamān meyānında (15) aña Melik-i Zālīm dirler idi. Efrād-ı âferîdeden
bir ferd yoğ (16) idi ki hürmen-i cānına anuñ âteş-i te‘addîsinden şerer ırmeye (17) ve
nev‘-i insāndan bir kimse görilmedi ki kef ü pāyı anuñ hār-ı

[62b]

(1) āzārından zarar u ziyān görmeye. *Beyt*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(2) Merdüm-āzār u zālīm ü bed-hūy

Bed-nihād u bed-aşl u bed-encām

(3) Ol ecilden re‘āyānuñ şikāyetleri dinlenmez ve berāyānuñ rivāyet ü (4) hikāyetleri
anlanmaz idi. ‘İnān-ı şehliği iller eline virmiş (5) ve kendü serāya girüp oturmuş geh
lāle-ḥad semen-berler ile ‘ayş u (6) ‘işret ve gāh serv-ḳad dil-ber ile bezm u şoḥbet
iderdi. Manşıblar (7) akçaya şatılmağa ve tīmārlar ḥāşa ḳatılmağa başlayup re‘āyāya
sipāḥiye (8) ādem dimez ve ‘askeri toyınca etmek yimez olup a‘dā her ṭarafdan (9)
gelmege ve uçda olan vilāyetleri almağa başlamış idi. Halkuñ (10) bed-du‘āsı sebebi
ile toğan oğlu ṭurmaz ve oğul yüzün (11) görmez idi. Āḥir bir oğlı olup adını Behrām
ḳodılar. (12) “Bu diyārda bunı ḳoma” didiler “Zīrā ‘Acem diyārınuñ āb u (13) hevāsı
bed ve vuḥūş u ṭuyūrı ekşeriyyā deddür. Her şeyi (14) vilāyeti hevāsına tābi‘ ve her
nesne andan vāḳi‘ olur. (15) Cāyiz ki buña daḡı elem ire böyle ferzendi bir daḡı kim
göre.” (16) Bunlar böyle diyücek Yezdicerd emr itdi memālikinde āb u hevāsı (17)
laṭîf ve ādemisi şerîf bir yir tedārük idüp Behrām’ı

[63a]

(1) anda koyalar ve ‘ilm-i hikmetden eşer tıyalar. Āhir Hīre’nün āb u hevāsın (2) ve bādiyenün hürrem-fezāsın begenüp Yezdicer’e i‘lām idüp didiler ki (3) “Hīre bir merǧzārdur ki vüs‘atde meydān-ı emel gibi bī-pāyān ve bāǧ u (4) rāǧıdur. Füşhatde zamān-ı ezel gibi bī-kerāndur. Behcet-i ezhārda (5) nümūdār-ı ravza-i Rızvān ve leṭāfet-i āb u hevāda müşābih-i merǧzār-ı (6) cināndur. Sevād-ı mīnā-rengi ravza-i mīnūdan şafā-baḥş u dil-keş (7) ve nesīm-i şimāl-i ġāliye-bīzi nāfe-i āhū-yı Tātārīden feraḥ-baḥş *Meşnevī*

[Mefā‘ilün / Mefā‘ilün / Fe‘ülün]

(8) Laṭīf ü dil-güşā vü cān-fezādur

Şafā-baḥş u dil-ārā hoş-hevādur

(9) Fezāsında hezārān gül şüküfte

Olup bīdār sebze āb ḥuṭte

(10) Şüküfe her taraḑdan reng-der-reng

Gider būyı ġülü ferseng ü ferseng

(11) Tutarlar el ele serv-ile şimşād

Segirdüp ḳalgır üstünden geṇer bād

(12) Nevā-yı ‘andelībi ‘işret-engīz

Hevā-yı ‘ıṭr-bīzi rāḥat-āmīz

(13) Neşr Ol vaḳt Hīre ‘Arab’dan Nu‘mān bin İmrü’l-Ḳays elinde olup (14) yine bunlara tābi‘ ve virdüklerine ḳāni‘ tedbīrinde kāmīl ve vilāyetinde (15) ‘ādīl kimesne idi. Yezdicer anı getürüp ‘izzet ü ikrām ve ḥürmet-i (16) temām idüp eyitdi “Behrām’ı sende emānet ḳomaḳ isterin ki ri‘āyetler (17) ve ġüne ġüne ṭa‘ām u şerbetler ile olalınca ve cüvān olup kemālin bulınca

[63b]

(1) şaḳlayasın ve terbiyet idüp bekleyesin benüm yanumda emegün žāyi‘ (2) olmaz şanma ki eylük idenler mükāfāt bulmaz.” Yezdicer böyle diyücek Nu‘mān (3)

“Sem‘ an ve t̃a‘ aten minke‘l-emru ve minne‘‘l-iṭā‘ atu”¹²⁷ diyüp ta‘ z̃īm ü tekrīm (4) ile Behrām‘ı alup H̃ire‘ye gitdi Yezdicer‘üñ göñlinden geçen gibi itdi. (5) Üç dāye ‘Acem g̃āliblerinden ve ḥaseb ü neseb şāḥiblerinden ve iki (6) daḥı ‘Arab emīrlerinden mü‘eddeb ve şāḥib-zamīrlerinden ‘ömrinde (7) ḥarāma şunmamış ve cīfe-i dünyāya ḵonmamış ‘işmetde Belḵīs-ı (8) zamān ve ‘iffetde Meryem-i devrān fehm [ü] kiyāsetde ve tedbīr ü (9) ferāsetde lā-naẓīr ve şāḥib-zamīrler idi. *Meşnevī*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(10) Buldılar beş dāye aḡa ḥūb-rū

Nīk-ḥulḵ u ḥūb-zūlf ü misk-bū

(11) Tendürüst ü pāk-aşl u nev-cüvān

Ḥūb-ṭab‘ u nīk-rāy u ḥurde-dān

(12) *Neşr* ‘Acem‘den olan üç dāye şabāḥdan aḡşama dek ve ‘Arab‘dan (13) ta‘ yīn olınan māye aḡşamdan şubḥ-ı nā-fercāma dek Behrām‘ı (14) beslerler ve ne emr olursa anı eslerler idi. Bir gün (15) Nu‘ māt emr itdi cihānı arayalar ve ‘ālemi şāne-miṣāl kılbā-kıl (16) ṭarayalar üstād-ı ‘ibret-nümā ve Mecesṭī-dān ve Öḵlides-güşā (17) bir mi‘ mār-ı kār-dān ve bir bennā-yı üstād-ı cihān bulalar ki Behrām

[64a]

(1) içün maḡarr ve bir mekāt-ı mu‘teber binā ide ki dāmenine gerd-i reh irmeye (2) ve vuḥūş-ı ded içine girmeye bām-ı felekden bülend ve ḵāḡ-ı melekden (3) ercmend ola daḥı ḵaşr dīvārınun ortası iki yüz arşun (4) olup üstinde ḵış u yaz evleri olup bed-rāyīḡa aḡa irmeye. Her vilāyeti (5) arayup gezdiler ve ele giren üstādı yazdılar. Āḡir diyār-ı Şām‘da (6) ve ol sevād-ı a‘zamda Sinimmār-nām bir üstād-ı mi‘ mār buldılar. (7) *Meşnevī der Tavşīf-i Mi‘ mār-ı Şāḥib-mi‘yār*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(8) Hendese içre ‘aḡlı bī-miḡdār

Fikr-i ma‘mūrı her işe mi‘ mār

¹²⁷ “Başım ve gözüm üzerine, emir sizden uymak bizden.”

(9) Levh-i nâhunda çizse şekl-i cihân

Kâr-nâme iderdi anı hemân

(10) Tîşesi itse pîşeye âheng

Ola mûm u hamîr âhen ü seng

(11) İtse teşkîl ü tarh u taḡsîmi

Niçe Öḡlîdes ala ta' lîmi

(12) Mermere hûşe yazsa hırmen ider

Senge gül kızsā tāze gülşen ider

(13) *Neşr* Âḡîr Nu' mân'a alup geldiler memâlike taş u kireç şaldılar. (14) Nu' mân Sinimmâr'a eyitdi ki “Acem şâhının oḡlı Behrâm ve ol (15) şâh-zâde-i hoş-kâm benüm yanumda ve ḡâne-i dil ü cānumda (16) olalınca ve cüvân olup kemâlin bulınca emânetdür. Aḡa (17) sâkin olacaḡ bir ḡaşr-ı merfû' u'l-bünyân ve ârâm kılacak bir serây-ı

[64b]

(1) 'anḡâ-âşiyân bünyâd idesin ki rif' atde Keyvân'dan berter (2) ve 'ulviyyetde âsmân ile ber-â-ber ola.” *Meşnevî*

[Fe' ilâtün (Fâ' ilâtün) / Mefâ' ilün / Fe' ilün (Fa' lün)]

(3) Rûşen ola meşâ' il-i nûrı

Saḡfı merfû' u beyt-i ma' mûrı

(4) Ḳâmetini meh-i nev ide kemer

Ki ḡapusında ola ḡalka-i zer

(5) Ḥükm-i Nu' mân'la dîv-dest üstâd

Ḳaşr-ı Behrâm'a urdı hoş bünyâd

(6) *Neşr* Eṡrâfa sed içün sūd şaldılar ve kirecin sūd ile (7) ḡardılar tā kim kirecün bed râyıḡası andan gide ve binâyı (8) berk ide. Beş yıl mehl alup bir sa' d sâ' atinde ve mübârek (9) demde bünyâd urdı. Memâlikde olan meşşâḡ u müzdveri (10) anda sürdi.

Beş yıl içinde bir yüksek binā ve bir kaçır-ı (11) mu‘allā binā itdi kim saḡfına baḡanlaruḡ tācı düşer ve dīvārın (12) seyr idenleruḡ ‘aḡlı şaşar. Görenlere ‘ibret ve seyr idenlere (13) dehşet ḡaşıl olup her vilāyetden görmege gelürler (14) ve seyrinden ‘ibret alurlar idi. Nu‘mān anı gördikçe (15) Sinimmār’a taḡsīn ve üstādına āferīn iderdi. Behrām’ı (16) anda ḡodılar ve āb-ı ḡayḡudan el yudılar. Serāyuḡ temām (17) işi bitdi. Nu‘mān Sinimmār’a su‘āl itdi eyitdi “Yā Sinimmār

[65a]

(1) daḡı bu kaçırdan bülend kār itmek elüḡden gelür mi?” Sinimmār eyitdi (2) “Eger bileydüm ki sen benüm işümi bilüp emegüm zāyi‘ itmezsin bir binā (3) ideydüm ki ḡurşide çıḡa ve üstine çıkanlar ebre yuḡarudan aşıḡa (4) baḡa Güneş her ne renkde görinürse anda mün‘akis ola şu‘lesi ile (5) mihr-i ‘ālem-tāb gibi zemīn ü āsmān ḡola idi. *Meşnevī li-mü‘ellifihī*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(6) Şīşe-i çarḡa ḡonaydı reng reng

Seyr idenler naḡşını ḡalaydı deng

(7) Her ne reng-ile görinse āf-tāb

Mün‘akis olup düşeydi aḡa tāb

(8) Gice ‘aks-i māh-tāb-ile ‘ayān

Vire idi beyz-i beyzādan nişān

(9) *Neşr* Sinimmār böyle diyince Nu‘mān fikr itdi ki bunu şaḡ u selāmet (10) ḡānesine ve ḡadīmī āşiyānesine ḡöndericek bir pād-şāh daḡı (11) bu kaçır-ı bülendi ve bu serāy-ı ercemendi eşidüp bunuḡ kār-nāmesin (12) ḡapdura ve bundan ra‘nā bir serāy yapdura. Kendü kaçırınuḡ (13) ḡürmeti ve ḡalk içinde olan raḡbeti pest ola. Sinimmār’a ‘itāb (14) idüp eyitdi “Ey üstād-ı nā-dān ve ey ebleh-i devrān, ben (15) ḡod mālumu ve cemī‘-i emvālumu senden dirīḡ itmedüm ve ḡarīḡ-i ḡissete (16) gitmedüm. Benüm mālum yetişmezse ‘Acem pād-şāhı Yezdicerd’üḡ ve ol (17) merd-i Rüstem-neberdün mālınuḡ nihāyeti ve ḡazīnesinüḡ ḡāyeti yoḡ idi.

[65b]

(1) Ol dağı yetmezse ilde māl çoğ idi” diyüp emr itdi Sinimmār’ı (2) kaşr tamından ve serāy bāmından aşığa atdılar ve hāke yeksān (3) itdiler. Virdükleri māl u menāli evlād u etbā‘ına ve ekbād u (4) eşyā‘ına gönderdiler ya‘nī ki zulmı ‘adālete dönderdiler.
Kıṭ‘a li-mü‘ellifihī

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(5) Ger hālāş isteseñ ‘avāyıkdan

“Bilmezin” oldı saña hışn-ı haşın

(6) Çün saña emr olınsa bir teklīf

‘Uhdesinden gelimezem di hemīn

(7) Gördüğün dağı “Görmedüm” dir iseñ

Ḳurtılup olasın belādan emīn

(8) *Çünkim* Behrām on beş yaşına girdi ve ḥadd-i bulūğa irdi ol (9) zamāna dek Nu‘mān dīn-i Tersā’da ve vezīri ‘Ümrān āyīn-i ‘İsā’da (10) idi. Bir gün vezīri ile serāy bāmına çıkup etrāfı seyrān ve her (11) cānibe nigerān iderler idi. Meger ol vaqt bir vaqt-i şerīf ve eyyām-ı (12) laṭīf idi ki cihān ārāyış-i gülzārdan nümūdār-ı bağ-ı cinān olmuş (13) ve bisāt-ı besīt-i ğabrā reyāḥīn-i ra‘nā ve ezāhir-i ğarrā ile ḥadīka-i (14) hıızr-ı āsmāna dönmiş idi. Ferrāş-ı şabā satḥ-ı zemīni reng-ā-reng (15) ferşler ile tezyīn ve şabbāğ-ı şun‘ çemen-i cihānı elvān-ı ezhār ile (16) rengīn itmiş idi. *Der Tavşīf-i Bahār-ı Pür-ezhār ve Ta‘rīf-i Reyāḥīn-i Tābdār*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(17) Olup dürlü şükūfe-yle mülevven

Reyāḥīn itdi etrāfı müzeyyen

[66a]

(1) Çemen şahınına gül çekmişdi perde

Hezāruñ ḥastesi gelmişdi derde

(2) Cemāl-i gül gülüp ağılardı bülbül

Cihān ṭolmışdı şevḳ-i şavt-ı gulğul

(3) Gül-i nesrînlerüñ her şūh u şengi

‘ Alem dökmişdi ‘ âlemde dü-rengi

(4) Ki tölmişdi nevâlar bâğ u bostân

Nevâ-yı berg-ile şūrîde destân

(5) Cüvân itmiş cihânı sebz-i nev-ḥîz

Benefş-i tâze olmuş ‘ anber-âmîz

(6) Baş egmiş gonçe açup perde-dârî

Çeker şan pâydan peykân-ı ḥârî

(7) Meger sünbül sır-ı nâfe açardı

Cihâna perçemi hoş bû saçardı

(8) Düşüp nîlûfer üzre tâb-ı gül-reng

Cihân göstermiş idi naḳş-ı Erjeng

(9) Göz açmışlardı nergisler seherden

Meger kim ḥaste olmuşlar seherden

(10) Anuñ-çün yire başmağa ayağı

Ṭayanmasa kıyâm itmez ṭayağı

(11) Çemen şahını meger kim oldu cāmî‘

Oḳur ba‘ zı cemâ‘ at ba‘ zı sāmî‘

(12) Ḥaṭîb oldu hezâr elḥâna çıkdı

Anuñ-çün minber-i aḡşâna çıkdı

(13) Ol elḥâna ki zanbağ gūş olupdı

Tekellümden deli ḥāmūş olupdı

(14) Zemînüñ gelmiş idi tâze cānı

‘ Urûḳ-ı erguvân dökmişdi kanı

(15) Hem açmış yâsemen sîmâ-yı sîmîn

Göge atmışdı zerrîn tâcî nesrîn

(16) Ayağ üstine tırmış serv-i ser-keş

Çü hem-ser bulmayup nâz eylemiş h^veş

(17) Çü süsen bî-vefâ görmüş cihânı

Cihâna tîğ-i tîz olmuş zebânı

[66b]

(1) Seherden cüş iden murğ-ı seher-hîz

Oğurdı virdini âvâz ile tîz

(2) Hevâda tâc-ı tavkıyla hamâme

Semâ^c iderdi şan şâhib-kirâma

(3) İderdi kâhkağa kebk-i hırâmân

Ki ya^c nî turfedür ahvâl-i devrân

(4) Ya hod ol kâhkağa itdügi anuñ

Şağalına gülerdi bu cihānuñ

(5) Giceler zikri kûfuñ ism-i Hû Hû

Seherde fâhte âvâzı gû gû

(6) Eşidüp bu hîtabı itmeyen cüş

Ne güşı var anuñ cânında ne hüş

(7) Başında hüdhüdün şeyhâne efser

Muṭavvıf şūfiler gibi kebüter

(8) Bu faşl-ı nev-bahârı gördi Nu^c mân

Hîtab idüp vezîre didi ol ân

(9) “‘*Acebā* cihān-ı fānīde ve bu cāy-ı zindegānīde eyyām-ı bahārdan (10) laṭīf ve hengām-ı nehārdan şerīf ne nesne var ola?” diyücek (11) vezīr eyitdi “Bu zamānlar ğāyet ḥūb u ra‘ nā ve avānlar (12) merġūb u zībā ammā esās-ı ‘ ömr gibi bī-şebāt u (13) bī-bünyād ve ‘ Ankā-yı dehr gibi efsāne bir kırı addur. (14) ‘ Ākıl olan buña aldanmaz ve bunı cāy-ı iḳāmet şanmaz. Her bahāruñ (15) ḥazānı ve her nehāruñ güzerānı vardır. Ādem oldur ki ebedī (16) dirlige çalışa ve gil-i vücūdī āb-ı dīn-i Ḥaḳḳ’la alışa. ‘ İnāyet-i Bārī yārī olup perde-i vehm ü ḥayāl ve ḥicāb-ı hırş u yāl

[67a]

(1) ortadan götürüle cān dīdesi meftūḥ ve ‘ aḳl āyīnesi pūr-nūr (2) olup ḥaḳāyık-ı eşyā kemāhī ma‘ lūm olup göñül envār-ı İllāhī (3) ile ṭolup ol ‘ ayş u nūş zu‘ m itdügi umuruñ aşlına (4) vuḳūf u şu‘ ūr ḥāşıl ide. *Kelime-i Çend der Eṭvār-ı Naş u Pend*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ūlün]

(5) Seḥer āyīn idersen pās-ı enfās

Dilün āyīnesinde ḳalmaya pās

(6) Ki ‘ ālem didüğüñ ‘ ayn-ı elemdür

Çek andan el ser-ā-pā naḳş-ı ğamdur

(7) Eger ferzend eger ḥāl u eger ‘ amm

Ḳamusı pāy-bend ü miḥnet ü ğam

(8) Ḳo dīnārını āḥir nārını gör

O bāzāruñ şonında zārını gör

(9) Yüri Sīmurġ-āsā cāvidāne

Ḳanā‘ at Ḳāf’ın eyle āşiyāne

(10) Nedür ṭopraġa bunca naḳş u nīreng

Şon ucu levḥ-i ḳabrüñdür ḳuru seng

(11) Büyütmek ḳapuñı saña degül yol

Ki arduñca ḳala aġzın açup ol

(12) Niçün aldar dilün dünyā-yı fāhır

Kefendür çün libāsı cismün āhır

(13) Ne beslersin bu cism-i tîre-cānı

Ğılursın tu‘ me mūr u māra anı

(14) Dilerseñ cāna peyvend Ĥudā’dan

Ta‘ alluğ riştesin kes māsivādan

(15) Yeter tūr *Kün fe-kān*¹²⁸ ma‘ mūresinde

Semā‘ ur lā-mekān mağşūresinde

(16) *Numān* vezīri ‘Ümrān’uñ pendinden sūdmend olup serāydan (17) aşāğa inüp
Āyīn-i Tersā’dan dīn-i ‘İsā’ya dönüp şehlik

[67b]

(1) sevdāsından ve pād-şāhlık hevāsından ferāğat idüp (2) mağabbet-i İlāhī’yi gönülde
berk ve hevā vü hevesi cānla terk idüp (3) ‘uzlet dāmenine ayağın tolayup ferāğat
yağasına başın çeküp (4) ol günden kendüyi pinhān itdi bilmediler kim qanda gitdi. (5)
Nu‘ mān nā-bedīd olup hayāt-ı sermedī bulıcağ Yezdicerd ol (6) vilāyeti Nu‘ mān oğlı
Münzir’e virüp Behrām’ı yine aña ışmarladı (7) ve Münzir’üñ dağı Nu‘ mān adlu bir
oğlı olup Behrām ile bile (8) yoldaş olup her hāline hāldaş olmış idi. Çünkim Behrām
(9) yigirmi yaşına girdi ve neye şunsa eli irdi Münzir’e emr (10) itdi bir ĥ‘āce getürüp
andan ‘ilm ü edeb öğrenüp (11) bir miğdār terk-i ‘ayş u tarab ide. Bir ‘ālim-i ‘āmil ve
bir üstād-ı (12) kāmīl bulup getürdiler. Andan ‘ulūmı tağşīl ve fūnūnı tekmīl (13)
itmege başlayup ġayrı kārđan ferāğat eyledi. *Meşnevī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(14) Pes oldı dün ü gün ta‘ līme meşğul

İşinden ‘ālemün tefhīme meşğul

(15) Umūr-ı mümkünüğ ĥikmetlerinden

¹²⁸ “Ol (dedi), hemen oluverdi” (Yılmaz 2008: 503).

Vücūd-ı Vācib'ün kudretlerinden

(16) Kevākib seyrinün māhiyyetinden

‘Anāşır tab’ının hāşiiyyetinden

(17) Muḥīṭ-i merkezün ḥadd-i cihātın

Zamānuṅ sür’atın kuṭbuṅ şebātın

[68a]

(1) Bisāṭ-ı arza dek çetr-i Zuḥal’dan

Hoş āgāh itdi şāhı her ‘amelden

(2) *Nesr* Birkaç yıl içinde Behrām bir mertebe ‘ālim ve her fende kāmīl oldu ki (3) āḫer diyārdan ve sāyir kenārdan fazlın işidenler mübāḥaşe vü münākaşa (4) itmege gelür oldılar. Eṭrāfuṅ ‘ulemā vü fuzelāsı ol şehre gelüp ṭoldılar. (5) Bir gün Behrām yine Münzır’i getürdüp eyitdi “Var başa bir üstād-ı silāḫ-şūr (6) ve bir merd-i bī-kuşūr getür ki andan silāḫ tutup at çapmak ve nīze (7) ile yirden zih-gır kapmak ta‘līm idem ve ‘arşa-i rezmi ṭūrīd-i (8) cevlan-ı pāy-ı rahşumla didem.” Münzır Behrām’uṅ didügi gibi itdi (9) ol fennün daḫı gāvırına yetdi. *Meşnevī*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(10) Silāḫ u āleti meydāna düşdi

Şacı çevgānı güy-ı cāna düşdi

(11) Peleng isterdi maḫlaş pençesinden

Çetük olurdu şır işkencesinden

(12) Kalem kılurdu tīgi her sūtunı

Midād iderdi gürzi kâf u nūnı

(13) Oḫ-ıla kıl açar idi girihden

Çapardı ḫalka nīz-ile zirihden

(14) Felekden yaḫa olsa tīri sāyir

Ḥazerden per dökerdi Nesr-i Ṭā’ir

(15) Kaşıyup yire ursa ta' n-n nîze

Olurdu gāv-ı mähî rîze rîze

(16) Şecā' at ger mürüvvet ger fütüvvet

Kemāl-i fi' le geldi cümle kuvvet

(17) *İttifāk Behrām bir gün* Münzir ve sāyir ümerā vü mihter ile şayd u şikār için

[68b]

(1) şahrā vü kenāra ve sāhil-i cūybāra 'azm itdiler. Nā-gāh bir sırtlan (2) mānend-i pīl-i dāmān önlerinden 'ayān olup kaçdı. *Meşnevī*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(3) Ne sırtlan beñzer idi pīl-i meste

Deminden cümle halk olmışdı haste

(4) Ğıdāsı lahm-ı ādem menzili ğār

Dişi ğaddārelerdür mūları mār

(5) Dehānı gūra beñzer burnı tābūt

Revişde nev-cüvāndur şekli fertūt

(6) *Neşr Behrām*'la Münzir ve sāyir 'asker bir uğurdan ardına düşdiler (7) ve başına üşdiler. Sırtlandur kaçarak bir mīşezāra (8) ve bir vādī-i bī-kenāra irişdi ki *Der Tavşīf-i Vādī*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(9) Hār-ı aḥcārı kılur pūlādı hūm

Habs-i eşcārı ider bādı semūm

(10) Otları dārū-yı merg ü suyu sem

Uramaz bir laḥza ef' ī anda dem

(11) 'Aḳreb ü ḥayyāt-ıla memlū idi

Lāle gibi gülleri taḡlu idi

(12) Şızdururdu táb-ı zehri kejdümi

Püte-i çarh üzre dahı encümi

(13) Şan ‘Ukâb-ı Çarh idi her peşsesi

Topıolu derrende idi bîşesi

(14) *Neşr* Meger anda bir arslan mekân tutmuş yaturdı. Gördi kim (15) devrân şikârın ayağına getürdi ve tu‘ mesin öğine yetürdi. (16) Yirinden tırup sırtlanuñ gerdenin dişledi. Begendügi yirlerden (17) yimege başladı. Arslan bu hâletde iken Behrâm ile Münzir

[69a]

(1) ve sâyir ‘asker ol vādīye çıka gelüp ve ortalarına alup arslanı (2) bu heybet ile gördiler. Yanına varamayup ırakdan tırdılar. (3) Behrâm yalunuz arslanuñ üzerine varup kırbanıdan bir ok çıkarup (4) kirişe koyup “bâ-‘ avn-i Melik-i zü’l-Celâl” diyüp *Beyt*

[Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ül]

(5) Kemân-i keşîd u hadeng-i küşâd

Ki peykân-ı tır nâhuneş buse dâd

(6) arslana bir ok ile urdı kim arslan ile sırtlandan geçüp (7) yeleğine varınca yire batdı anı gören ta‘ accüb itdi. Ol gün şikârdan (8) ve ol vādī-i bî-kenârdan dönüp yine şehre geldiler. Behrâm buyurdu (9) nakkâşlar getürüp kendünün av üzerindeki şureti-y-ile arslan (10) ile sırtlanı öldürdüğü hey’eti serâyı divârına nakş itdirdi. (11) Ol günden adını Behrâm-ı Gür didiler. Dillerde mezkûr ve tevârîhde (12) meşûr olan Behrâm-ı Gür budur. Çünkim Behrâm kendünün bu kadar (13) kuvvet ü kudrete ve şevket ü miknete irişdügin fehm itdi (14) Münzir’den icâzet alup atası Yezdicerd’i görmege gitdi. (15) Günlerde bir gün atasına geldi. Birkaç gün virüp aldı (16) ammâ Yezdicerd Behrâm’a ol mertebe ri‘ âyet ve hâtırın şıyânet itmedi. (17) Âhır atasından icâzet alup yine Münzir’e vardı. Pây-ı şabrı

[69b]

(1) dāmen-i cebre şardı. Birkaç aydan sonra Yezdicerd'i bir at (2) depüp helāk itdi. Halk-ı 'āleme etdügin buldı. *Meşnevī*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(3) Der īn dārü'l-mükāfāt ān ki bed kerd

Ne bā-cān-ı kesān bā-cān-ı hōd kerd

(4) Eger h^vāhī nikū-bāş ü nikū bāş

Hemīşe rāst-gū ve rāst-hū bāş

(5) *Neşr* 'Acem begleri bir yirde cem' olup böyle ittifāk itdiler ki "Yezdicerd'ün (6) zulminden güçle kurtulduk bi-ḥamdillāh bir pāre rāḥat olduk. (7) Behrām ise 'Arab'da büyüyüp cefāyı şan' at ve kibri 'ādet (8) idinmişdür. Anı pād-şāh idersek A' rāb'ı ilerü çeker bizi (9) ve bize mensüb olanları girüye deper" diyüp Erdeşir-i Bābek (10) neslinden Kısra dirler bir kimesneyi pād-şāh idüp tahta (11) geçürdiler manşiblarında karar idüp oturdılar. Bu haber (12) bir gün Behrām'a irişdi ki atası fevt olup Kısra vilāyet-i (13) 'Acem'e şāh olmuş. Tiz Behrām dahı Münzir'i ve aḡa tābi' olan (14) 'askeri yanına cem' idüp her birine istimālet ü lābe vü (15) mülāyemet ile söyledi ki "Ben sizün şöḡbetünüzü atamuḡ ḡidmeti (16) üzerine muḡaddem itdüm. Āb u hevāḡuz ile neşv ü nemā bulup (17) nān u nemekünüz ile bitdüm. Şimdiki ḡāl 'Acem begleri bizden yüz dönderdi

[70a]

(1) ve bizi ḡilāf-ı semte gönderdi. Mutaşarrıf ola geldüğümüz tāt u taḡtı (2) ve düşmenden alduğumuz raḡt u baḡtı bīḡāneye bildürmişler. Sizden (3) bize yardım vāciḡ belki ehemmi-ḡ maḡālibdendür tā şuḡa deḡin ki vilāyet-i (4) 'Acem benüm ola ve bu nā-murād yine murādın bula." Behrām böyle diyücek (5) Münzir ve sāyir 'asker eyitdiler "Mecmū' -ı mālumuz ve evlād u 'ıyālumuz (6) cān u başumuz ve aḡraba vü ḡarındaşumuz yoluḡa fedā tā sen 'Acem taḡtına (7) çıkup şāh olmayınca ve maḡşūd-ı cānuḡ kemāhī bulmayınca bir yirde (8) ārām itmeyelüm ve ḡidmetünḡden taşra ḡitmeyelüm. *Meşnevī li-mü'ellifihi*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(9) Melaḡla mürdan artuḡ çıkālum

‘Acem iklîmine yir yir aqalum

(10) Eger düşmen olursa kūh-ı Elbürz

Uralum başlarına zarb-ıla gürz

(11) Şağışda rīkden olursa efzūn

Akıdalum deminden āb-ı Ceyhūn

(12) diyüp sevgend-i eymān ü ‘ahd-i peymān itdiler ve qavli bunun üzerine (13) berkitdiler ki Münzīr oğlu Nu‘mān’ı ya‘nī ol merd-i meydānı on iki (14) biñ ‘Arab leşkerine serdār idüp Medāyin’e ilçī tārīkī-y-ile şalalar Kistrā’dan (15) varup künhi-y-ile haber alalar eger Kistrā bunlara qarşu gelüp ceng ü cidāl (16) ve harb u kītāl itmelü olursa bunlar dahı şavaşalar. Nu‘mān Behrām’a (17) vedā‘ idüp bār u būngāh ve hayme vü hargāh qatār u mehār

[70b]

(1) ve āyīn-i şehryārī ile Medāyin’e ‘azm itdi. Günlerde bir gün Taygasūn- (2) nām şehre yetdi ki Medāyin’ün sevādından yanına düşmiş bir şehir-i (3) mu‘azzam ve sevād-ı a‘zamdur. Ümerā-yı A‘cām ile Kistrā-yı bed-encām (4) ‘asker-i A‘rāb ile Nu‘mān’ın Taygasūn’a geldüğün ve ol vilāyete (5) aqın şaldüğün işitdüklerinde Nu‘mān’a ādem şaldılar ve niye (6) geldüğinden haber aldılar. Ümerā-yı A‘cām bīm-i Behrām’la biri birine (7) düşüp zenbūr-ı belā ve peşse-i ‘anā başlarına üşüp itdükleri (8) kārā peşīmān ve kıldukları efkārā hayrān olup qaldılar (9) ve deryā-yı nedāmete taldılar. Tiz Behrām’a ilçī şaldılar. Behrām (10) ilçiyi göricek ‘itāb ve ‘unf-ıla hitāb idüp eyitdi “Ben (11) sizi ta‘yīb itmezem zīrā atamuñ sū-i fi‘linden ve beyhūde (12) şuglinden incinüp bu uşul-ı nā-ma‘kūl va‘za bil bağlamış (13) suñuzdur ben nezr itmişem ve tārīk-i ‘adle gitmişemdür. Baña bed-hūāh (14) olanlara hayr-hūāh olam ve yaramazlıklara iyilikler kılam” diyü ilçiyi (15) hayli istimālet ve qavm-i A‘cām’a ziyāde meveddet ‘arz idüp (16) “‘Aqabūñce ben de varuram atam tahtına geçen kimesne ile imtiḥān oluram” (17) diyü ilçiyi yine Medāyin’e gönderdi ve ‘inān-ı ‘azīmeti ol cānibe

[71a]

(1) dönderdi. İlçidür vâkıf olduğına ve Behrām’dan haber aldığına (2) göre bunlara takrîr ü ta‘bîr itdi. Behrām dağı Münzîr ya‘nî ol (3) merd-i dil-âver ile bâdiyeden yüz biğ miqdârı eli gönderlü (4) ve Tâzî atlu dilîr ü hünerver cem‘ idüp ve hayl u haşem ve tabl u (5) ‘alem ile ilçinüñ ardına düşdi. *Meşnevî li-mü’ellifihî*

[Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Fe‘ûlün]

(6) Medāyin’dan yağa ‘azm itdi Behrām

Gice gündüz dimeyüp gitdi Behrām

(7) Kılıç bağı gibi gayret kuşağın

İki yirden bile bağladı bağın

(8) Yanına ‘asker-i A‘râb’ı aldı

Semend-i himmetin meydâna şaldı

(9) Süvâr olup bile şâhib-kırânlar

Öñünce yürür idi pehlevânlar

(10) İdüp cevşen gibi arğaların düz

Zirihveş tîrden yummaz biri göz

(11) Süñü gibi kamu olmuşdı yek-dil

Giderlerdi konup menzil-be-menzil

(12) Medāyin şehrine irdiler âhîr

Konup şehir öñüne tütildi çadır

(13) *Çünkü Behrām* Medāyin öñine çadır tütü ve evvel gönderdüğü (14) ‘asker dağı gelüp yetdi ‘Acem fâzılları ve hakîm-i kāmilleri (15) ve sâyir merd-i dil-âverleri ve emîr-i mihterleri Behrām’uñ geldüğün ve ol (16) vilâyete akın şaldüğün göricek şehrdan taşra çıkdılar (17) ve Münzîr kıtına akdılar. Münzîr bunlara eyitdi “Pād-şāhuñuza

[71b]

(1) varuñ ne emr iderse anı görüñ. Ben de sizcileyin bir çâkeri ve meyân- (2) beste nökeriyüm” Münzîr böyle diyücek bunlara havf u haşyet tārî (3) ve bîm ü hayret sārî

olup Münzir'i bile sürdiler pāy-ı serīr-i (4) Behrām'a gelüp yüz urdılar. Şehlerinden emān ve taleb-i zindegāne-i (5) cihān itdiler. *Meşnevī li-mü'ellifihi*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(6) Didiler kim biz itdük cürm ü ' işyān

Revādur kim bizi ' afv ide sulţān

(7) Güm itdük rāhumuz hep ğūla uyduk

' Adūlar sözini kulaĝa koyduk

(8) Şanavber sāyesini sāye şandūk

Serābı şu şanup nūş-ile şandūk

(9) İdindük ƣal' a beyt-i ' ankebūtı

Düzetdük dāne-i mūr-ile ƣūtı

(10) Behrām eyitdi “Ben egerçi çok ' asker ile geldüm bu ƣadar pehlevānı (11) yanuma aldum kendü vilāyetüm ģalƣına kılıç urmazam ve ƣanların alup yüzüme (12) sürmezem. Bu ģuşūşda benüm da' vācum Kisrā-yı bed-sigāl (13) ve ol merd-i pürmekr ü āldür. Aña ve cemī' ģalƣa tenbīh olup (14) yarınki ģün şehrden taşra gelsünler Kisrā'yı daĝı yanlarına (15) alsunlar. Atamuñ taĝtı meydāna ƣurılsun bu ƣadar ģalƣ anda (16) dirilsün. Her kişiyे benden icāzet ü ruşşat her kimüñ baña (17) bi'z-zāt söyleyecegi ve rü-be-rü diyecegi var ise söylesün

[72a]

(1) göreyüm ki benüm nemden incinmişler ve taĝtuma beni neden yüksünmişler. Benüm aƣşā-yı (2) murādum ve fkr-i zamīr-i rüşen-nihādum ' ālemde ' adl u dād idüp (3) iyü ad ƣıƣarmaƣdur ve a' dā-yı memālike bir bir el ƣarmaƣdur.” *Beyt*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(4) Giriftem men ģadīd u düşmenem seng

Ber efrüzem kunün āteş der īn ceng

(5) Behrām böyle diyücek bunlar şād olup ve murādların bulup (6) yine şehre geldiler. Ol ģün geƣüp aĝşam oldı āşiyāne-i murĝ-ı (7) zerrīn-pere ģurāb-ı şeb tıldı. *Şıfat-ı Rüz-*

ı *Pirūz* (8) Çün şāh-ı hāver-zemīn efser-i zerrīnin başına alup taht-ı (9) zümürüdīn
üzre qarār itdi ve şu‘ ā‘ -ı mihr-i ‘ālem-gīr ile zālām-ı şeb (10) mahv olup gitdi Medāyin
‘askeri bir yire cem‘ olup (11) ve Kistrā-yı pūr-kesri yanlarına alup Yezdicerd’dan
kalan altun (12) taht ve tāt-ı fīrūze-bahtı ve otağ-ı gerdūn-rahtı bir cāy-ı (13) mu‘ teber
ve bir mekān-ı pūr-‘ aberde getürüp kırdılar ki leṭāfet-i āb u (14) hevāsı nesīm-i bahāra
i‘ tidāl virür ve şemāme-i reyāhīn-i (15) rūh-efzāsı dimāğ-ı cānı mu‘ aṭṭar kılar. ‘Ādet-
i kādīmeleri (16) üzre her umūrı gördiler ve Behrām’uñ kudūmına muntazır olup (17)
turdılar. Behrām Şāh dağı kemer-i keyānī ve cāme-i sulṭānī ile

[72b]

(1) kendüye zīb ü zīnet ve ferr ü şevket virüp *Der Tavşīf-i Semend-i Dil-pesend*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(2) Buyurdi çekdiler bir esb-i rehvar

Tūrīdinden tarıgur çarḥ-ı devvār

(3) Cihān-peymā-yı pāy-ı reh-neverdi

Şalar yirden dil-i gerdūna gerdi

(4) Mehāsā her kaçan gösterse cevlan

Toğuz çarḥı virür hūrşide meydān

(5) Bir adım yidi kişver sür‘ atinde

Baṭīdür berḳ anuñ seyri katında

(6) Yürise sebḳat iderdi semādan

Geçerdi berḳi atlasa kazādan

(Der kenar: Görince şehryār ol raḥşı hurrem

Hırāmān yürüyüp mānend-i Rüstem

Hemān-dem sıçradı ol bād-pāya

Süvār oldı hümādur ejdehāya)

(7) *Bir zamāndan* Behrām Şāh daḥı Münzir ve sāyir ‘ asker ile müretteb ü (8) müzeyyen ve pehlevānān-ı şaf-şiken ile gelüp kimesneden ibā itmeyüp (9) cüst ü çālāk bī-teklīf ü bī-bāk atası tahtına çıkup (10) oturdu. Münzir ile ümerā-yı A‘ rāb tahtuñ bir tarafına ve Kistrā (11) ile vüzerā vü sāyir ümerā-yı A‘ cām bir tarafına gelüp yollu yolınca (12) tırdılar ve tāt-ı ḥilāfeti Behrām’uñ öñine getürdiler. (13) Behrām tātı başına almayup eyitdi kim “Atam tahtına Kistrā’yı lāyık (14) görüp pād-şāh itmişsiz. Ḥaqqı terk idüp bātıla (15) gitmişsiz. Ben vāriş-i vilāyet olam benüm nemden incindünüz (16) benüm yirime bunu lāyık görдіңüz. Her cihet ile ben bununla (17) imtiḥān oluram ve tāt-ı salṭanatı başuma andan aluram”

[73a]

(1) diyüp buyurdu iki vaḥşī arslan getürdiler hiç ādeme öğrenmemiş ve ol zamāna dek ādem görmemiş. *Meşnevī li-mü ’ellifihī*

[Mefā‘ īlün / Mefā‘ īlün / Fe‘ ūlün]

(3) Ne şīr ikisi daḥı bebre beñzer

Felek bāmına çıkmış ebre beñzer

(4) Gören nāḥunların dir tiz ḥançer

Ya dāra berkilü çengāla beñzer

(5) Anı beñzetme sen çengāl-i dāra

Esedden māh-ı nevdür āşikāra

(6) Uraydı tevsen-i gerdūna pençe

Getürür idi gāv-ı çarḥı rence

(7) *Neşr* Tāt-ı salṭanatı ol iki arslan mābeyninde ḳodı. (8) “Taht-ı ‘Acem’i her kim isterse bu tātı buradan alup başına ḳoya” (9) didi ve Kistrā’ya teklīf itdi. Kistrā Behrām’a eyitti “Arslan (10) öñinden bu tātı sen al ki da‘ vā-yı mülk idersin (11) ve rāh-ı talebe gidersin” Kistrā böyle diyince Behrām yirinden (12) tura gelüp gürzin eline aldı ve meydāna geldi. *Meşnevī li-mü ’ellifihī*

[Mefā‘ īlün / Mefā‘ īlün / Fe‘ ūlün]

(13) Ne gürz ol  ullesid r K h-ı       

Mel    dur ya  ud r   -ı ma     

(14) Birez meyd n içinde atdı  utdı

Gören kendüyi  ayretten unuttı

(15) Hem n  a d itdi yirden çapa t cı

Tem met ala          ar cı

(16) Bu a arslanlar   oldu g       

    yanından itdi ikisi c   

(17)        uyru ların yire depindi

     da ı Behr            

[73b]

(1) Neheng    a  p a   ların t  

 anasın yutma  i  n itdiler    

(2)     p ikisi arasında Behr   

   arma  i  n ortalı da bir n  

(3) Yirinden        p    radı ba  p

Birine       ol dem oldu r   p

(4) Ki bindi           ne o gün    

Esed burcında            lar m  

(5) Urup g       itdi başını    

Birisi      birin eyledi m   

(6) H    m itdi biri dağı          

      Behr        ide s     n    

(7) Ben      nda eyle urdı bir m    

Ki şîr-i mest urdı toprağa püşt

(8) Hemân tâcı alup yirden götürdi

Geyüp başına taht üzre oturdi

(9) Görüp Kistrâ didi “Olsun mübârek

Senün yardımcuñ olsun Hâk tebârek

(Der-kenâr:

Cihân mülkinde sulţānlık senündür

Cihân içre cihānbānlık senündür

Cemālün pertevdür dehre revnağ

Uyarmışdur çerāğ-ı ‘aqluñı Hâk

Dilün âyîne-i ‘âlem-nümâdur

Derūnuñ âf-tâb-ı pür-ziyâdur

Cihānuñ mû-şikâfıdur zamîrūñ

Cihân râyında kâfidür zamîrūñ

Qadîmden hân oğlu hānumuzsın

Ezelden biz kuluz sulţānumuzsın

(11) *Çünkü Behrām* müstaķil pād-şāh olup ‘Acem ulularına hil’atler virüp (12) mertebelerince ri’āyet itdi ve sekizinci gün ümerā-yı A‘rāb’ı (13) ‘izzetledi ve ziyāfet idüp her birin hil’atledi. Münzir’e icāzet (14) virüp bir konak bile gönderdi ve ‘inān-ı ‘azîmeti Medāyin’e (15) dönderdi. Ol gün taht-ı Medāyin’e çıkup “Vüzerā vü (16) ümerā ve sāyir bay u gedā her kim var ise dīvāna gelsün” (17) diyü emr itdi. Her biri cem’ olup Behrām’ı taht üzre

[74a]

(1) gördiler. Emr-i şehryāra muntazır tırdılar. Behrām bunları imtiḥāna (2) çeküp hîle vü efsāne yüzinden eyitdi “Ben bu tarîküñ ādābına (3) cāhil ve aḥvāline gāfilin. Umūr-ı salţanatı nice itmek gerek ve ne (4) tarîķe gitmek gerek” Behrām böyle diyicek bunlar

eyitdi “Tārīk (5) budur ki atañ gitdügi yola gidesin ve ol k̄ānūnı icrā idesin. (6) Zīrā atañ ‘inān-ı salṭanatı bize tefvīz itmiş idi biz görürdük (7) hep manşıbları ehline virirdük. Ol kendü ‘āleminde ve zevk u (8) ‘işret ile deminde idi” didiler. Behrām fikr itdi ki (9) menāşıbdan olanuñ ekşeri bunlara tābī‘ müdārā yüzinden eyitdi (10) “N’ola ben sizün sözüñüzden çıkmazam ve dikmeñüz bünyādını yıkmazam. (11) Şehler ‘adūsuz ve şehryārlar düşmensiz olmaz. Şāyed düşmenden (12) biri vilāyete el uzada ve fırsatumuz gözede ol vaqt (13) benden nuşret taleb itmeyesiz zevk ü ‘işret ve sürür u selvetde (14) iken beni incitmeyesiz düşmene cevābın virüp ve tedārükin göresiz (15) zīrā menāşıbuñ ekşeri nā-ehle ve tīmāraruñ çoğı nā-maḥalle virilmişdür. (16) Ben bunlaruñ aḥvāline bi’z-zāt muḳayyed olmayınca ve ehlin nā-maḥallin (17) bilmeyince bu ṭāyifeye şahlık ve bu gürüha pād-şahlık idüp

[74b]

(1) düşmene muḳābil olmazam. Düşmen tedārükin göresiz (2) ve cevābın daḥı viresiz” diyüp zimām-ı salṭanatı ve umūr-ı memleketi (3) bunlara tefvīz idüp kendü ‘ayş u nūşa ve semen-berler ile (4) der-āğūşa başlayup geh bezm-i şāhāne ve gāh çeng ü çegāne (5) ile gönlin egler idi ve gāh tağlara çıkup av avlar idi. Bu (6) üslüb üzre yidi yıl geçdi. Haseb ü neseb ehilleri ayakda (7) yatdı. Edānī ve erāzil manşıbı tutdı. *Meşnevī li-mü’ellifihī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(8) Edānī mālīk oldı ‘izz ü cāha

Hüner ehli şayılmaz oldı kāha

(9) Bilinmez oldı türk-ile sipāhı

Çoğa şayılur oldı az günāhı

(10) Ne yirde var ise bir aqçası çok

Der-i mesdūd idi anlara açuq

(11) Ki hīç ‘ömrinde binmeyenler ata

Kibirden sıgmaz oldı kāyināta

(12) Neseb şāhiblerin depdi edānī

Erāzil ‘askeri tutdı cihānı

(13) Şu deñlü oldı ruḥṣat iltizāma

Yitişmez oldı manşıblar ‘avāma

(14) *Āḥir* aḥvāl buña irişdi ki her taraḫdan ‘adū ayağ üstine (15) geldi kenāra yaqın olan şehirleri aldı. ‘Asker ü serdār (16) göndere gördiler anlar ile muḳāvemēt idemeyüp şınup yine geldi. Türkistān meliki ḫāḳān Behrām’uñ ḫāline ve bu mertebe ihmāline vāḳıf

[75a]

(1) olup eyitdi “Bir pād-şāh ki zimām-ı salṭanatı ve umūr-ı memleketi āḫere (2) tefvīz idüp kendü ‘ayş u nūşa meşğül ola ol aşıl (3) kimsenüñ elinden ne gele zīrā dimişlerdür ki *Meşnevī li-mü ’ellifihī*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Fe‘ ilātün / Fe‘ ilātün / Fe‘ ilün (Fā‘ lün)]

(4) Her ne şeh ki alur ele bāde

Ḥırmen-i mülkini virür bāda

(5) Olmayan fikr mülkine mālīk

Rāh-ı ‘adle kaçan olur sālīk

(6) İtmeyen her umūrı kendüye rām

Salṭanatda nice kıllur ārām

(7) *diyüp* buyurdı vilāyet-i Türkistān u Semerkand u Ḥorāsān’dan (8) iki yüz elli bin Türk ‘askeri cem‘ itdiler ki her birisi *Meşnevī li-mü ’ellifihī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(9) Çıkup meydān-ı rezme itse cevlan

Qılur çevgānı güy-ı mihri gālṭān

(10) Elinde nīze meyl itse sitīze

İderdi gāv-ı çarḫı rīze rīze

(11) Niyāmından olaydı tīgi ‘üryān

Şu‘ā‘ı ider idi şevri büryān

(12) Felekden yaña seyr itdürseler tır

Esed burcında māh olurdı naḥcır

(13) *Hākān*’a bu kadar ‘asker geldügin i‘lām itdüklerinde kendüyi görüp (14) ve kibr eliyle bıyıkların burup eyitdi “Tiz Behrām’a nāme (15) yazup gönderün ki āgāh olup sonra ‘Bilmedüm ve işitmedüm’ (16) dimeye ve dendān-ı ḥayret ile nedāmet barmağın çeynemeye ve ḫatına (17) ḥāzır ve varmama muntazır olup şehlik sevdāsından

[75b]

(1) ve şehryārlik hevāsından ferāğat idüp kefenin boynına (2) ṭaḫup gelürse hoş ve illā mūr-ı bī-miḳdār olup (3) naḫb-ı zemīne girerse ve murg-ı ṭayyār olup hevāda (4) uçarsa da elümden ḫurtılamaz şöyle bile ve aḡa göre (5) muḫayyed ola” didi. Nāmedür bu üslüb üzre yazup (6) peyk ile Behrām’a ṣalup ardınca şuḫḫa vü sancaḫlar açup Medāyin’e göçdiler. (7) *Bu tarafda Behrām* ‘ayş u nūşa meşḡul ve mesrūr u pür-ḫubūr (8) oturur iken bir şahs-ı dūn da ḫapudan ṭapuya girüp *Meşnevi*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(9) Elinde rumḫa beḡzer nāmesi var

Cidāl için ‘aceb hengāmesi var

(10) Meger kim ḫāme-i ef‘ī-zebāndan

Pür olmuş ol varaḫ zehr-i beyāndan

(11) Ki tūmārın gören dir mār-ı pīḫān

Demidür zehr-mānend āfet-i cān

(12) Şanasın yalıḡ āteşdür hücumı

Yaḫar çarḫı şerār-ı pür-rucūmı

(13) Vezīrlar peyk geldügin ve ḫākān nāme ṣalduḡın Behrām’a ‘arz itdiler. (14) Behrām eyitdi “Ḳavlünüz üzre bunun cevābın siz virün (15) ve tedārükin görün. Benden size meded ve seyl-i belānuza (16) sed yoḫdur” diyücek vüzerā-yı Behrām’uḡ

h    r   uçdı (17) ve k  rb  n-ı   abrları g    di. N  -  m  d    m  hr  m ve m      n ve mezm  m

[76a]

(1) v  lih      ayr  n ve itdüklerine p    m  n oldılar.     ir     l bu  a (2) yitişdi ki       n u  radu  ı vil  yeti   ar  b u yeb  b itdi. (3) Yol üzerinde olanlar k  yl  rin ve evlerin bırağup     er (4) vil  yete gitdi.   ehrl  r ödemsiz ve k  yl  r ıssız   aldı. ‘Acem (5) ‘  limleri ve       m    k  milleri   mer   v   bay u ged   Behr  m’a   ekv  ya (6) geldiler ve   a   u sa  kalların yoldılar. Eyitdiler ‘‘Sen bizüm   ehry  rumuz (7) ve     f  z-ı d  r u diy  rumuz olasın l  y  k mıdur ki bu aşıl m    alde (8) z  vk    ‘i  ret   ılasın. Düşmen ev  n  cek ba  dı ve niçe begler  n   (9) a  dı.   anı   amiyyet  n   ve   anda gitdi   ayret  n  .’’ Behr  m eyitdi (10) ‘‘Bunun cev  b  n vez  rl  r virse gerek anlara varu  n ve za  mu  n  za (11) merhemi anlardan   aru  n’’ diyüp   arde  i Ners  n’i getürdüp (12) kendü yirine   al  fe diküp kendünün eski   demlerinden ve hem-dem    (13) m    remlerinden bir  ka   yüz mi    dar     dem alup Ners  n’e ‘‘Sen (14) düşmen ile gerek   ul   u gerek cenk eyle’’ diyüp Ermen’den ya  a (15)   ı  up gitdi bilmediler kim ne   ılup ne itdi. ‘Acem begleri (16) ve kiht  r    miht  rleri Ners  n   atına cem’ olup eyitdiler ‘‘    n (17) Behr  m bize bu aşıl i   itdi bizi düşmen ağzında bırağup

[76b]

(1) gitdi. Biz ‘asker cem’ idince       n gelür vil  yet   anda   aldı (2) ta  tı bile alur. Gel  n       n’a il  i   alalum Behr  m’u  n   a  up (3) gitdüğün i’l  m idüp her yıl   ar  c virmek boynumuza (4) alalum. Vil  yetden   ar  c varıca   Med  y  n’i neylesün   alk  up (5) gider m  ldur alıca  k bizi n’ider?’’ diyüp       n’a n  me yazup (6) il  i gönderdiler ve ol bed-r  y   f  krinden d    nderdiler. (7) İlçidür       n’a varup Behr  m’dan ğaber virüp n  mesin (8)   unuca         n işidüp     d oldu z  vk    s  r  r (9) ile s  nesi t  ldı. İl  iye i  htir  m ve     rmet-i tem  m ile z  y  fetler idüp (10)   il’atler gey  rdi ve ic  zet buyurdi ki varup   ar  c   (11) getüre ve il  i yine gelince Med  y  n üzre varmayup otura. (12) ‘‘Med  y  n’  n   ar  c   gelür imiş’’ diyü       n ‘askerine     lg  le düşdi. (13) ‘Askerdür e  r  fa per      n oldu kimi gitdi ve kimi geldi (14) kimi atı   olayına     r   v   ta  lara kimi ‘ay   u n     itmek i    n (15) k  yl  re ve b    lara ta    lup çadırlar ten     ve ordular (16) b  -gavga   aldı. Behr  m ise c  s  s gönderüp ğaber aldı. (17) Yanında olan   demleri ile il  gayup bir gice       n çerisine geldi.

[77a]

(1) Ādemlerin üç bölük idüp her bölüğe bir serdār diküp *Meşnevī li-mü ’ellifīhi*

[Mefā’ ılün / Mefā’ ılün / Fe’ ılün]

(2) İdüp nā-gāh üç yirden şebṭhūn

Bırakdı ‘ asker-i Hākāna şingun

(3) Çağırup her taraftan na’ re urdı

“Benem Behrām irişdüm” didi tırdı

(4) İşiden oldı ol āvāzı ser-ḥoş

Gidüp ‘ aklı başından kaldı bī-hūş

(5) Kimi çıplak binüp atına kaçdı

Qoyup māl u menālin ḥāke şaçdı

(6) Kimi zīnini ters urdı semende

Değişdi kuşkunını sīne-bende

(7) Eyer şandı kimisi kırbasını

‘ Aşā idindi kimi ḥarbesini

(8) Kimisi şanuban gömlek yaķasın

Çekerdi başa tonınuḡ paçasın

(9) Bırakdı bār u būngāhını Hākān

Hemān kaçmağı buldı derde dermān

(10) Düşüp şaḥralara Hākān-ı pür-ḡam

Kaçarken gölgesin şanurdu ādem

(11) *Çünkim* Hākān hezīmet buldı ve ordusu tağıldı Behrām (12) Hākān çadırına gelüp raḡt u baḡt u ḥazīnesin ve tāc u taḡt u (13) defīnesin zabṭ idüp qarındaşı Nersīn’e ādem şalup ‘ askerine (14) ḡaber itdi. Ners daḡı ‘ asker ile gelüp Behrām’a yetdi. Her biri (15) tarīķlerince Behrām’uḡ elin öpüp yirlü yirince ve mertebelü mertebe (16) lerince qarār

itdi. Behrām aldūğı mālı ve esbāb u raḥt u emvālī (17) Ners’e teslīm idüp ve ‘askere serdār diküp birkaç bin

[77b]

(1) adam ile kendüsi Ḥākān’uñ ardına düşdi ve giceyi gündüze (2) katup aşdı. ‘Irāk ḥaddinden Ḥorāsān ser-ḥaddine geldi (3) Ḥākān’dan ḥaber aldı. Didiler kim “Ḥākān Māverā’ü’n-nehr’e (4) irdi ve vilāyetine girdi” ol daḥı sürüp Māverā’ü’n-nehr’e (5) geldi. Ḥākān ise Behrām’uñ geldüğinden ḥaber aldı. Gördi ki (6) kırtulmağa şulḥdan ğayrı çāre ve ḥarāc iltizām itmekden özge (7) müdārā yoḫdur tiz ilçi ve hedāyā tedārük idüp Behrām’a şaldı (8) ve her yıl ḥarāc virmegi ‘uhdesine aldı. Behrām daḥı Ceyḥūn’dan (9) ḥad kesüp ve ḥadd üzre mināreler yapup yine Medāyin’e geldi. (10) Qarındaşı Ners’e ‘asker koşup Belḥ’e şaldı tā kim ol vilāyeti (11) varup zabt idüp otura ve zulm ü bid‘ati ḥalḫ üzerinden (12) götüre. Çünkim Ners Belḥ’e gitdi işit imdi Behrām’ı n’itdi. (13) Defterdār u ḥazīnedārlara buyurdi “Ḥesāb idüñ görüñ ve ğavrına (14) irüñ bu memleket ehlinde atam ve dedem zamānından ve ‘ummāl iltizāmından (15) ḥarācdan bākī ne qalmışdur ve deryā-yı deyne ne deñlü kimse qalmışdur.” (16) Kātibler ḥesāb itdiler ve ğavrına yetdiler. Didiler kim “Yetmiş kerre yüz (17) bin aqça qalmışdur.” Cümlesin bağışlayup defterlerin āteşe

[78a]

(1) yandurdi Ḥātem’i keremden ve Qārūn’ı diremden uşandırdı. (2) Ve şol kimesnelerüñ kim mālaları ellerinden gidüp faḫır olmışlar (3) ol sebebden ğurbetde qalmışlar idi anlara ḥarcılıqlar virüp (4) vilāyetlerine gönderdi. Bu def‘a yüzün ümerāya dönderdi (5) eyitdi “Siz şanurduñuz beni ki ‘ayş u nūşa meşğül ḥalḫ (6) içre ol ‘ayb ile medḥülem. İrḥā’-yı ‘inān ve tevsī’-i dāyire-i meydān itdümse gerçek mi (7) şanduñuz ḥile vü efsūnuma aldandıñuz. Benüm murādum sizi imtiḥān (8) ve def‘-i zann u şübhe vü ğümān idi. Bi-ḥamdi’llāh ḥal olup mücmel (9) qalmadı” diyüp şol kimseler ki ḥāricden ‘askere dāḥil (10) olmışlar ve māl u dilek kuvveti ile manşib almışlar idi (11) anları ref‘ idüp yirine maḥall ü münāsib kimesneler naşb (12) itdi. İsfendiyār bin Geştāsb neslinden Hezār-bende dimek (13) ile ma‘rūf bir ‘ālim ü dānā ve dilīr ü tüvānā kimesne var idi (14) anı vezīr-i ḥāş idinüp vilāyeti aña işmarladı. İki yıl (15) miḫdārı tırup vilāyetüñ taşīḥ olduğın görüp Behrām’a (16) ārzū-yı Hind ve

seyr-i sefer-i Sind müstevlî olup (17) Hezâr-bende'yi ve sâyir ümerâ-yı pesendideyi cem' idüp

[78b]

(1) ve her birine istimâlet virüp eyitdi. *Beyt*

[Fe' ilâtün (Fâ' ilâtün) / Mefâ' ilün / Fe' ilün (Fâ' lün)]

(2) İktizâ-yı kazâ-yı kün fe-yekün¹²⁹

Qıldı her emri vâktine merhûn

(3) *Neşr* Dilerem ki zemîn-i Hind'e yalnız girem ol maşşûda dağı (4) irem vilâyet ü şehirlerin ve sipâh u mîr ü askerlerin (5) pād-şâh-ı âlî-naazarların ve yat u yarağ u tîr-i düşmen-güzzerlerin (6) seyr idüp ümîzdür ki ol vilâyeti dağı alam anda dağı (7) tîğ-i nuşret şalam. Ammâ size bunun ile vaşiiyet iderem (8) ve andan sonra giderem ki re'âyâ sipâhîye düşmendür ve bu sır (9) gün gibi rûşendür. Vaktâ ki re'âyânun sipâhîden şekvâları (10) vâki' ola muṭlaḳ anların sözine i' timâd idüp re'âyâsı (11) muvâcehesinde anlara 'azâb u itâb itmeyesiz qalblerin benden (12) ürkütmeyesiz. Zulmleri vâki' olursa âḥer tâyifeden (13) haber alup bir ḡayrı nesne bahâne idüp ḥaḳlarından gelesiz. Zîrâ (14) vilâyete düşmen gelse ve eṭrâfı alsa re'âyâ düşmene muḳâbil (15) olmaz. Ne cânib gâlib olsa aḡa döner ve fırsat bulıcaḳ saḡa (16) öḡürdi şunar. Sipâha ḥürmet ü ruḡşat lâzımdur. *Beyt*

[Mefâ' ilün / Mefâ' ilün / Fe' ülün]

(17) Sipâh olmasa zabṭ olmaz vilâyet

Ne eylerseḡ aḡa eyleḡ ri'âyet

[79a]

(1) diyüp silâḡın ḳuşanup vilâyeti Hezâr-bende'ye inanup (2) bunlara vedâ' itdi. Tek ü tenhâ ve bî-pervâ râḡ-ı Hindustân'ı (3) tutup gitdi. Müddet-i medîd ve 'ahd-i ba'îd ile günlerde bir gün (4) Hind'ün dârü's-saltanasına yetdi. Bir kâşâne tutup niçe gün (5) anda sâkin ü mütemekkin olup ḡâḡ şaḡrâlarda şayd u şikâr ve ḡâḡ (6) ḥücrelerinde gelüp

¹²⁹ Allah "ol" der olur.

karār eyler idi. Ol vilāyetün kemān-keşleri (7) ve serdār u ser-keşleri gelüp andan silāh-şūrlık ve hünermend-i (8) bī-kuşūrlık ta‘līm idüp yine giderler idi. İttifāk bir gün (9) Behrām’uñ dil-āverligin ve her huşūş ile erligin Hind pād-şāhı (10) yanında ve muşāhabet avānında ziyāde medh itdiler. (11) Āhir pād-şāh-ı Hind bunu görmege rāğıb ve cān u dilden (12) t̄alib olup huzūrına getürtdi. Behrām’dur gelüp ādābınca (13) selāmlayup bendevār el bağlayup karşı t̄urdu. (14) Pād-şāh nazar idüp gördi ki bebr-hey’et ve peleng-heybet (15) bir pehlevāndur Rüstemler pençesinden ve zayğamlar işkencesinden (16) rence gelürler āferīdesine āferīn ve cemāl-i bā-kemāline şad-bār (17) taḥsīn idüp bende-i nūvāzende ve çāker-i berāzendelerinden

[79b]

(1) yukarı yir idüp ziyāde hürmet ve rüz u şeb anuñla muşāhabet (2) itdi. Bunun üzerine bir yıl gitdi. Bir gün şehre gūlgūle (3) ve etrāfa āvāze düşdi. Filān yirde bir pīl-i demān peydā (4) oldu ki rāh-ı bāzergānı beste ve t̄arīk-i kārbanı kūsüste idüp (5) Rūm’dan Hind’e kimesne gelmez ve metā’ını almaz oldu. Āhir pād-şāh (6) bunu t̄uyup avcılar ve ādemler şalup pīli şikār idemeyüp (7) yine geldiler. Pād-şāhı pīlün ıztırābı aldı ve nā-çār u (8) fūrūmānde qaldı. Behrām pād-şāha eyitdi “Emr idersen (9) ben kuluñ pīlün varup başın kesem fīrāk-ı zīn-i esb-i devletüne (10) getürüp aşam pīl nedür ki anuñ da başka bir kaygısı olup (11) pād-şāhumuza andan elem tārī ola.” Behrām’uñ sözi (12) pād-şāha gāyet hoş ve nihāyetde dil-keş gelüp bir hil‘at-i (13) zer-keş ve bir esb-i ser-keş ile biñ dīnār bahşış itdi. (14) Behrām’dur pād-şāha vedā’ idüp çıkup gitdi. Peygām-ı (15) Behrām’ı ifhām için yanına bir gūlām koşdılar. Me’vā-yı pīle deñlü (16) aşdılar. Çünkim pīle yakın irdiler ve ırakdan gördiler. *Meşnevī*

[Fā’ ilātün / Fā’ ilātün / Fā’ ilün]

(17) Cüşsesi hortūmı şan kūh u kemer

Dişi vū gūşı sinān ile siper

[80a]

(1) Ol kemer altında ağzı in gibi

Nice in ortası gitmiş sin gibi

(2) Başı kubbeye ayağı mermer sūtün

İki gözleri iki yanmış furun

(3) Arkası taht-ı Süleymân'a maķar

Kūh-ı Qāf'ı urşan üstine ķeker

(4) *Hemān* Behrām yayına kiriş şaldı. Eline bir tır-i şahrā-neverd ve bir sehm-i (5) peyk-neberd alup ilerü yürüyince pıl daķı Behrām'ı görüp üzerine (6) yürüdi pāy-ı pilden zāhir olan ğubār 'ālemi bürüdi. (7) Behrām daķı pılūn iki gözleri ortasın gözetdi. Muķkem ayağın (8) yire başup ammā uz atdı. Qafā-yı pilde tır eşer idüp yelegine (9) varınca batdı. Pıl zaķm-ı tıre meşğul olup necāt bulınca Behrām (10) kılıç ile eyle çaldı kim başını teninden cüdā ve ħırmn-i 'ayşını hebā itdi. (11) Qanı seylvār ve mānend-i cūybār-ı bahār revān oldı. *Meşnevī li-mü'ellifihī*

[Mefā'ılün / Mefā'ılün / Fe'ülün]

(12) Hūner remzini izhār itmek için

Cihān ħalkın ħaberdār itmek için

(13) Bırakdı lāşesini şāh-ı rāha

Serini aldı geldi pād-şāha

(14) Görenler didiler “Allāhu Ekber

Zehī ķudret zehī ķuvvet zehī fer”

(15) *Pād-şāh-ı Hind* Behrām'a bī-ħad taķsīn idüp ħil' atler geyürdi. Bir dem ansız (16) ve bir laķza Behrām'sız olmayup rüz u şeb muşāķabet iderdi (17) ve şikāra gitdükķe bile giderdi. İttifāķ Çin pād-şāhı Yağsān

[80b]

(1) diyār-ı Hind'e 'asker çeküp ol pād-şāhuñ üzerine geldi. Uğra (2) duğı vilāyeti kendüye tābi' idüp aldı. Āķir şāh-ı Hind'e (3) Yağsān 'askerinūn vefretinden ve pehlevānlarınūn cūr'etinden (4) ħaber virdüklerinde ziyāde ħavf tārī ve ħaylī elem sārī olup (5) diledi ki ħarāc virüp şulħ idüp girü döndere ve āteş-i ğazabın (6) teskīn idüp söndüre. Behrām buņa eyitdi “Senūn 'askerūn (7) yok mı? Ğayretūn ķanda gitdi.

Yağsān ise gelüp yetdi. ‘ Asker (8) cem‘ eyle karşı varalum ve düşmene el qaralum.¹³⁰ Ben bunlara cevābın (9) virürin ve kaydın görürin. Hemān sen baña kafādār u ‘ askerün (10) ile pāydār ol.” Behrām böyle diyücek harīfün yüregine şu (11) sepeledi. Buyurdi ‘ asker cem‘ itdiler ve Yağsān’a karşı gitdiler. (12) Çün iki ‘ asker birbirine muķābil oldı nāle-i nāy-ı rüyīn (13) ve şadā-yı kūs-ı Keykāvūs-āyīnden dimāğ-ı felek ve şimāğ-ı melek (14) pür-tanīn olup tıldı. Üç gün pey-ā-pey ve mütevālī vü ‘ ale’t-tevālī (15) ğurre-i ğarrā-yı şabāhdan turre-i muṭarrā-yı rāha deġin ceng olup (16) āhīr Behrām kendüi Çīn ‘ askerine urdı. Esrimiş ner ve kaynamış (17) mey gibi köpürdi. Kimi kim kılıç ile çaldı iki pāre ve kimi nīze ile

[81a]

(1) urdı yāre yāre ve kimi kim ġürzle urdı atdan yıkdı (2) ve kimi kim oķ ile atdı bir yanında çıkdı. Ve’l-hāşıl Çīn (3) ‘ askeri bunlara muķāvemēt idemeyüp dönüp kaçdılar (4) ḡayme vü ḡargāh ve sāyir bār u būngāhların ḡāke şaçdılar. (5) Raḡt u baḡtları tār u mār ve ‘ alef-i ‘ şemşīr-i ābdār olanlarınuḡ (6) lāşeleri tu‘ me-i mūr u mār olup deşt ü hāmūn (7) küştelerden meşḡūn ve kiştzār-ı dehr aķan ķandan (8) naķş-ı būķalemūn oldı. Yağsān birkaç ādem ile (9) ḡaṭāsın bilüp Çīn’e dek kaçdı. *Beyt*

[Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilūn]

(10) Çok zamān gördi geçürdi çarḡ-ı pīr

Görmedi bir buncılayın dār u ġīr

(11) *Çünkim* Melik-i Hind Çīn pād-şāhına zafer buldı dönüp (12) ġirü taḡtgāhına ve ķadīmī cāygāhına geldi. Yağsān’dan alınan (13) ḡayme vü ḡargāh ve sāyir bār u būngāha iki ol ķadar daḡı (14) zamm idüp kıızı Fīrūze Bānū ile Behrām’a virüp (15) dāmād idinmek murād idindi. Behrām daḡı ķabūl idüp (16) kendünüḡ ‘ Acem pād-şāhı Behrām idüġin bunlara i‘ lām idüp (17) ṭarafeynden ķasāvet ü ġam ġidüp düġüne mübāşeret olındı.

[81b]

(1) *Der Tavşīf-i Ni‘methā-yı Sūr ve Ta‘rīf-i Selvethā-yı Pūr-sūrūr*

¹³⁰ Deyim hile/strateji yapalım anlamında “al qaralum” da olabilir; birlik olalım anlamında “el karalum” da. Deyim sözlüklerde bulunamadı.

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Mefā' ilün / Fe' ilün (Fā' lün)]

(2) Gitdi çün cān belāsı dil dögünü

Sa' d-ı sa' ātde başladı dögünü

(3) Hoş şalā itdi hāş-ıla ' āma

' Āmiler toydı hāş-ı in' āma

(4) Kuzı büryānı kaz çevirmeleri

Kuş kebābı tavık kavurmaları

(5) Şīr-i hūrmālar u muḥallebīler

Qandı ḥelvā nebātı leblebiler

(6) Ḥayme kurdı pilāv şahrāya

Virdi ḥazzın faḳīre vü baya

(7) Şaçdı dāne pirinc yirine dūr

Ol kadar k'oldı kāsesi pūr

(8) Şahn-ı meydāna zerde zer saçdı

Şükre senbūseler dehen açdı

(9) Bir tarafda herīseler dögilür

Bir tarafda söğülmeler sögilür

(10) *Bu üslūb üzre* yidi gün yidi gice düğün olup Fīrūze (11) Bānū'yı Behrām'a teslīm itdiler. Ötesin dimezem ki biri biri ile (12) n'eyleyüp n'itdiler. Behram bir ay miqdārı daḥı tūrup Melik-i Hind'den (13) icāzet isteyüp ' Acem'e gitmege niyyet itdi. Pād-şāh-ı Hind daḥı ' Acem'e (14) yakın olan şehirleri Behrām'a bağışlayup şāhāne ṭavr u (15) pād-şāhāne iş işleyüp Behrām'ı gönderdi. *Meşnevī*

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Mefā' ilün / Fe' ilün (Fā' lün)]

(16) Virdi bī-ḥadd ü bī-nihāye ḳumāş

Eyler idi gören anı şābāş

(17) Kenz-i bî-ḥadd ü bî-nihāye kenîz

Cümlesi mäh-rûy u mihr-engîz

[82a]

(1) Cümle bostân ḡonc u ḡonçe-dehân

Sîb-i Büstân u serv-i Türkistân

(2) Kimi eşnām-ı Rûm u kimi Hıfâ

Cümlesinüñ cemâli kıble-nümâ

(3) Her biri bir perî-şıfat dil-ber

Altun üsküflü ḡor kemerli ḡamer

(4) Her birinüñ libâsı ḡulle-i ḡûr

Kemer ü tâcî ḡasret-i Faḡfûr

(5) Bağlamış ‘anberîn külâleleri

Seyle virmiş gül-ile lâleleri

(6) Virdi biñ ḡul ḡamusı esb-süvâr

Cümle ḡâzır silâh u esb-süvâr

(7) Her biri bezm içinde dil-keşler

‘Azm-ı rezm olsa tîz âteşler

(8) Düşmene ḡâr u dost destine gül

Na‘rede ra‘d u naḡmede bülbül

(9) Her birinüñ libâsı reng-â-reng

Gül ü ḡonçe-mişâl tâze vü teng

(10) Kimi la‘lîn-külâh lâle gibi

Kimi zerrîn-kemer piyâle gibi

(11) Virdi biñ esb-i Tâzî zerrîn-zîn

Kimi gül-gün kimi dağı şîrîn

(12) Yilse yıl yürüse şu gibi revân

Turna şâbit nite ki küh-ı girân

(13) Nice idem segirdümini beyân

Ki aña yitmez idi fikr-i revân

(14) Karada kırlağuc gibi uçucu

Turna gibi şuda deniz geçücü

(15) Boynı kavş-ı kuzah omuzı kılıç

Tizken arkası kıl üzmedi hîç

(16) Koç alınlı şıgın geyik gözli

Hübâdem gibi güzel yüzli

(17) Ayağı bād-ı luṭf-ı Sübhānî

Arkası şuffe-i Süleymānî

[82b]

(1) Biñ şütür virdi cümle pîl-beden

Şîr-dîdâr u ejdehâ-gerden

(2) Cümle rıtl-ı girân-keş u ser-mest

Dest virmez birine şad pâ-best

(3) Bedeni burc-ı kaşr-ı Dārâyî

Şan ki mermer sütündür pâyı

(4) Yük çekici taḥammül ehli gibi

Aza ḳānî^c tevekkül ehli gibi

(5) Başı ^c izzet ṭa^c āminuḡ güveci

Ayağı devlet ehli bazlamacı

(6) Bunların yâri iki biñ harvâr

Sîm-i sulţânî mağribî-dînâr

(7) Virdi hem cāmeler du-şad mefreş

Cevher-ile münakkaş u zer-keş

(8) Şemsesi şems-i burc-ı ‘izzetden

Düğmesi şeb-çerâğ-ı devletden

(9) İkiyüz dürc virdi cümlesi pür

La‘l ü yâķūt u sürh ü mercân dūr

(10) İkiyüz tabla virdi pür-nāfe

İrişür bûyî Kāf’dan Kāf’a

(11) Çün bu baħr-ı güher revân oldu

Şahn-ı şahrâya sârbân tıldı

(12) *Pād-şāh-ı Hind* Behrām’ı ve ol merd-i hoş-kāmı vilāyeti ḥaddine dek (13) bile gönderdi. Behrām’la vedā‘ idüp ‘inān-ı ‘azîmetin yine (14) Hind’e dönderdi. Behrām daħı Medāyin’e yakın irüp vüzerā vü (15) ümerāsı tıyup cümle istikbāl idüp pây-ı raḥşına atlas u dîbā (16) ve zer-beft ü kemḥā döşeyüp serâyına alup geldiler. Behrām (17) gördi ki vilāyet-i ‘Acem ‘adl u dād ile ārāste vü pîrāste olup

[83a]

(1) ābādān ve re‘ āyā vü berāyāsı şādān u ḥandān olmış Hezār- (2) bendeye hezār āferîn ve ol merd-i berāzendeye şad-bār taḥsîn idüp (3) ḥalk içinde mertebesin bülend ü ercmend itdi. Bunun üç oğlu (4) var idi. Üçü daħı ‘ākıl ü dîndār idi. Birisinün adı (5) Zevāvend idi. Ziyāde ‘ālim ve ehl-i tedbîr ve kāmîl ü şāḥib- (6) zamîr kimesne idi. Anı kâzî’l-ķuzāt idinüp umûr-ı każâyâyı (7) vü da‘ vā-yı re‘ āyâyı aña tefvîz itdi. Ve birinün (8) adı daħı Ḥasîs idi. ‘İlm-i erķāmda kāmîl-mertebe mahāreti ve fenn-i ḥesābda (9) ḥaylî mûmāreseti var idi. Defterdārılık ile vezāreti aña işmarladı. (10) Ve birinün adı daħı İsmenkār ehl-i vakār u bahādur ve her cihetden (11) silah-şûrlığa kâdir kimesne idi aña daħı begler begilik virüp (12) ‘askeri aña inandı. Ve Hezār-bende’yi bu

cümleye serdār naşb (13) idüp altmış biñ miqdārı ‘ asker koşup vilāyet-i Rūm’a (14) şaldı Rūm’dan mutī‘ olmayanların varup haqqından geleler ve harācların (15) alalar. Bu niyyet ile Rūm’a geldiler ve her cānibe aqın şaldılar. (16) Pād-şāhān-ı Ervām ‘ asker-i ‘ A‘ cām’a muķāvemmet eylemeyüp (17) mā-beynlerinde şulh vāķi‘ olup harāca mültezem oldılar. Bunlar

[83b]

(1) daķı dönüp yine Medāyin’e geldiler. Behrām daķı şād olup her birine (2) gereğince ri‘āyet ve mertebelerince hürmet idüp ve ‘ askere (3) icāzet virüp yirlü yirine gönderdi ve Hezār-bende daķı ‘ uzlet (4) iħtiyār idüp ve Behrām’dan icāzet alup künc-i ‘ uzlete ve maķām-ı vaħdete (5) çekildi. Behrām yigirmi üç yıl vilāyet-i ‘ Acem’e pād-şāh olup (6) ve şadā-yı ‘ adli ‘ āleme toľup yürürken ittifākī bir gün şikāra (7) ve seyr-i deşt ü kühsāra ‘ azm itdi. Seyr-i kenār ve ‘ azm-i şikār (8) iderken nā-gāh öñinden bir āhū āşikār olup kaçdı. Behrām’dur (9) ardına düşdi. Kovup giderken *Der Tavşīf-i Çāh-ı Bī-rāh*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(10) Meger var idi anda bir deriñ çāh

Ki ilterdi ‘ adem iķlīmine rāh

(11) Tāma‘ ehli gibi açuķ dehānı

Ĥased erbābı gibi tīre cānı

(12) Dili şeb gibi ĥālī mihr-i ĥaķdan

Yirüñ ka‘ rına geķmiş ķahr-ı Ĥaķ’dan

(13) Erir anı görenüñ bağırı yağı

Yaķar nār-ı cehennemden çerāğı

(14) *Nā-gāh* atunğ dört ayağı bir uğurdan ol kıuyuya geķüp Behrām’la (15) at kıuyuya düşüp nā-bedīd olup helāk oldılar. Kıuyu ġāyetde (16) deriñ idi. Çıķarmağa bir kimesne mālīk olamayup Behrām’uñ (17) anasına ĥaber itdiler. Kıuyunun kenārına gelüp kırķ gün miķdārı

[84a]

(1) anda şurup  uyunu ve bal ı ını  a ra  ı arup Behr m'ın (2) n m u ni  n bulamayup n   r olup gelüp oğlunu yirine (3) p d-  h itdiler.   A ıl oldur ki d ny ya  irre olup aldanmaz (4) hev -yı nefis-ile dim     olup bunu c y-ı i  met  anmaz.

Me nev 

[Mef   l n / Mef   l n / Fe  l n]

(5) Cih n resminde  od   det hem nd r

Ki geh zenb r g h  eng b nd r

(6) Ne balı bulunur dehrün bel sız

Ne m l olur cih nda ejdeh sız

(7) Müsellem bulmadı  adli sitemden

Em n bulmadı hem   d si  amdan

(8) V c d esb b  p r- av   v   amdur

Fer  at menzili mülk-i  ademd r

(9) Firişte  eklid r d ny  vel  d v

D n   gün yolın urma a kılur r v

(10) Ne c na virdi bir k se z l li

 on   irmedi bi  zehr-i melali

(11) Ne cisme  und  bir loğma nev le

Ki bi  renc itmedi a a  av le

(12) H zer k l kim bu ejdeh -yı c n-s z

Bizi yutma -i  n döner  eb u r z

(13) Bu   lem kim görürsin p r- af dur

Elem üstinde bir  ayn-ı  an dur

(14) Bunu sen şanma kim d r-ı em ndur

Vi  li f r at-ile tev em ndur

(15) Hikāyet-i Pād-şāh bā-Ḳāzī-i Bī-āgāh¹³¹

(16) Hikāyet-künende-i rūzgār ve kışsa-nüvīsende-i dār u diyār (17) bu vech-ile rivāyet ve bu semt-ile hikāyet iderler ki çünkim ‘Azudüdevle

[84b]

(1) diyār-ı ‘Acem’e pād-şāh oldı ‘adl ü dādı ve şīt-i cihādı cemī‘-i ‘āleme (2) ve şimāh-ı Benī Ādem’e töldı. *Meşnevī li-mü’ellifihī*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(3) Zağar almaz idi kebkün şuyunı

Yüritmiş idi kurd-ıla koyunı

(4) Kebüterle küleng ü ördek ü kaz

İderler idi şāhın ile pervāz

(5) *Neşr* Ḳuzāta ruḥşatlar virüp ve ‘ulemāya ri‘āyetler idüp bir sözlerin (6) iki itmez ve bunlar müşāveresinsiz bir yire gitmez idi. İttifāk bir gün (7) şikāra ve seyr-i kūh u deşt ü kenāra çıkup Şīrāz ḳurbında (8) ve bir şahrā şahnında bir mekân-ı mu‘teber ve bir cāy-ı Rızvān-mağar (9) begenüp niçe mesāfe yirden şular getürtdi ve bir şehir bünyād (10) itdi. Medāris ü ḥanḳāhlar ve mesācid ü ‘imāretler bağçe vü (11) bağlar ve kaş u serāylar ḥammām u dekākīn ve teferrücgāh-ı behişt- (12) āyīn yaşayup her ḥirfetün ‘āḳilin ve her zanā‘atün kāmilin anda sürdi. Zīr-i destinde olan vilāyet ḥalkına (13) böyle yasağ tenbīh ve şöyle emr ü te’kīd itdi ki Nev-rüz (14) zamānında ve bahār avānında bay u gedā ve pīr ü bernā (15) ehl-i şānāyi‘ u tüccār ve şāhib-ma‘ārif-i dār u diyār (16) anda cem‘ olup yigirmi¹³² gün miḳdārı bey‘ ü şīrā ve ‘işret ü (17) zevḳ ü şafā idüp yirlü yirine gideler ve emr-i pād-şāhı

[85a]

(1) icrā ideler ve ol şehriñ ḳāzılığın kendü mu‘temedlerinden (2) ‘Abdu’ş-şamed-nām kimesneye virüp ve mertebesin evce ırgürüp (3) umūr-ı dīninde aḡa mürāca‘at ve

¹³¹ Der-kenār: İkinci bu hikāye beyāz oldı.

¹³² B, 10a: 9. str: kırk

aḥvāl-i dünyāsında anuḡla müṣāveret (4) eyler idi. Bu minvāl üzre birkaç yıl mürūr u ʿubūr itdi. (5) İttifāk ol şehrde bir bāzergān-ı mütemevvil ve bir kār-dān-ı (6) mütevekkil fevt olup esbāb u eşķālinden ve emlāk ü (7) emvālinden ġayrı oġlına elli biḡ¹³³ dīnār u temāmüʿl-ʿıyārı (8) ve bī-naḡş u kenefiʿl-kenārı ḡaldı. Bāzergān-zādeye (9) birkaç yıldan şonra ārzū-yı ticāret-i Hind ve seyr-i Frengistān u (10) Sind müstevlī olup diledi ki sefer ide ve ticārete gide. (11) Filorisin iki bölđi ve böyle tedbīr ḡıldı ki nişfini (12) ḡıfz ide ve nişfini ticārete alup gide. “Cāyız ki alup (13) gitdügüm filoriye naḡş gele ve bunda ḡalan gerek ola” (14) diyü yigirmi beş biḡin¹³⁴ iki ḡumḡumaya ḡoyup ve aġızların (15) mühürleyüp “Ḳāzīmūze pād-şāhumuzuḡ bu ḡadar ḡüsn-i iʿtimādı (16) var” diyüp iledüp ḡāzīde emānet ḡodı ve āb-ı (17) ḡayġudan el yudı. Nişfin esbāb-ı ḡumāşa büzüp

[85b]

(1) ḡatār u mehār ve esb ü ḡidmetkār düzüp cānib-i rāḡa (2) revān oldı. Giderek yolları deryāya ve bir baḡr-i āsmān (3) āsāya irişdi ki ġüneş içinden toġar ṡulunur ve ne (4) mevc-i evcinüḡ ḡadd ü pāyānı bulınur. *Der Tavşīf-i Deryā-yı Bī-kenār ve Taʿrīf-i ān-Baḡr-i Bī-ḡarār Meşnevī li-müʿellifihī*

[Mefāʿ īlün / Mefāʿ īlün / Feʿ ūlün]

(5) Ne deryā mevc-i beḡzer kūhsāra

Kenārında ġörünmez ḡıḡ ḡara

(6) İçinde cemʿ olup envāʿ-ı ḡītān

Ḳılurlar idi ḡaʿr-ı baḡrı seyrān

(7) Ne dem cūş idüp atsa keḡ kenāra

Olurđı burc u bārū bir ḡişāra

(8) Dehen açup nehengi eylese ḡız

Ḳapa şīri yirinden ṡurmadan tīz

¹³³ B, 10a: 15. str: on sekiz biḡ

¹³⁴ B, 10b: 1. str: toḡuz biḡin

(9) *Āhirkūh*-heykel ü ebr-reftār hilāl-taşvīr ü felek-miḳdār (10) saṭḥ-ı bihārda metānet-i lenger ile kūhdan sâbit u ‘ā’iḳ ve sūr-at-i (11) seyrle sebzezâr-ı baḥr-ı aḥzarda bād-ı şimâlden sâbıḳ bir keştî (12) buldılar. Niçe Müslimân u bâzergân ile içine töldılar. Hilâl ü (13) seḫâbâsâ dümen ü yelken açup şîr-i mest ü şütür-i ser-mest (14) gibi köpügin şaçup *Meşnevî*

[Mefâ’ılün / Mefâ’ılün / Fe’ülün]

(15) Çehende merkebî bî-pâ vu rehvâr

Çü bâdeş dem-be-dem ber-âb reftâr

(16) Çü oştör kūhkūhân u ser-efrâz

Zi ser-mestî ḥurūşân u kef-endâz

(17) giderler iken nâ-gâh qarşularından fîl-heybet ü cebel-hey’et

[86a]

(1) yelkenleri taḡlara ber-â-ber serenleri minâreye hem-ser birḳaç (2) kâfir gemileri peydâ vü hüveydâ oldı giderek yakın geldi. (3) Āḥir biri birin gördiler ve el yaraḡa urdılar. Küffâr gemilerinde (4) olan yat u yaraḡı dirdiler ve keştîlerinde ḥâzır u müheyyâ olan (5) ṭopân-ı âteş-feşân ve menâcık-ı ejdehâ-dehâna bir uğurdan (6) âteş virdiler. Müslimân gemisinde olanlaruḡ kimisin zarb-ı (7) ṭob ile hevâya perrân ve kimisin nâr-ı ḥarb ile sūzân u (8) büryân itdiler. Āḥir kâfir Müslimân’a fırsat buldı ve gemilerin (9) aldı. Bâzergân-zâde’yi niçe Müslimân ile mânend-i naḥcîr esîr-i (10) bend ü zencîr raḡt u mâlların yaḡma vü ḥasâret ve eşâş ü (11) emvâllerin tâlân u ḡâret idüp Firengistân’a alup gitdiler.¹³⁵ *Beyt*

[Mef’ülü / Fâ’ilâtü / Mefâ’îlü / Fâ’ilün]

(12) Ğamgîn me-şov ki sâḳî-i ḳudret zi cām-ı dehr

Geh şâf-ı luṭf mî dehed u gâh dürd-i ḳaḥr

(13) Bâzergân-zâdeyi on yıl miḳdârı taşa ṭopraḡa ve bâḡçe vü (14) bâḡa ḳullanduklarından şonra biḡ altuna kesüp ve bâzergânlardan (15) kefil alup

¹³⁵ B, 11a: 2. Str: T nüshasında “geldiler” yazmaktadır.

qoyıvirdiler. Müflis ü mendebür ve ğamgîn ü bî- (16) huzür zelîl ü aç ve faķîr ü muhtâc
Meşnevî li-mü ’ellifîhi

[Mefâ’ ilün / Mefâ’ ilün / Fe’ ülün]

(17) Gedâ gibi girüp kat kat pelâsa

Ġama dönmiş sürürü sûrî yasa

[86b]

(1) Küleh başında ayağında çarık

Ġuşağı örme tuğakları yarık

(2) Saķalı uzayup inmiş kuşaga

Hicâbından bakamaz şola şağa

(3) Görinür üstühânlar taşrasından

Şanasın şimdi çıkdı geldi sinden

(4) Dili tolaşmış anlanmaz sözi hîç

Şacı ürpermiş olmuş kâmeti pîç

(5) *Bu üslûb üzre* şehrine gelür ve haber alır ki evleri “Öldi” diyü (6) şatılmış ve emlâķ
u esbâbî mîrâsa katılmış ve varacak¹³⁶ (7) mekân ve konacak âşiyân bulamayup *Beyt*

[Fâ’ ilâtün / Fâ’ ilâtün / Fâ’ ilâtün / Fâ’ ilün]

(8) Gülmek olmazsa ne çâre ağlamak ħod ħazırur

Gülşen olmazsa müyesser işte külħan gül gibi

(9) *diyüp* bir ħammâm külħanına ve bir âteş ħırmenine müsâfir olur. Āşinâlarından
(10) görenler ikrâh ve muşâhiblerinden olanlar istikrâh idüp (11) bilenler bilmeze ve
görenler görmeze ururlar. Melûl u maħzûn (12) ve derbeder ü diger-gün bu beyti
dilinde tekrâr ve bu kıavli (13) zebânında tezķâr idüp dir idi ki *Beyt*

[Mefâ’ ilün / Fe’ ilâtün / Mefâ’ ilün / Fe’ ilün]

¹³⁶ B, 11a: 11. Str; B nüshasında “alacak”

(14) Dimez baña ya ne hālün nesin ya sen de ğarīb

Kimesne bencileyin olmasun vaṭanda ğarīb¹³⁷

(15) *diyü* gezerken hāṭırına kâzîda emānet kodusı altun huṭūr ider (16) varup istemege gider. Maḥkemeye varur ve selām virür. Bir kes (17) selāmın almaz ve sözine kulağ şalmaz. Āḥir kışsa-i pür-ğuşşasın

[87a]

(1) iş‘ār ve şikāyet ü hikāyetin izhār için kâzîya mektüb şunar. (2) Kâzîdur hāle vākıf ve bāzergān-zādenün geldüğine muṭṭali‘ (3) olıcağ tenhāya çağırur ve çeküp çevirür. Eydür ki “Elem-i deryā (4) vü seyr-i kūh u şahrā ile saña sevdā ğalebe itmiş ve ‘aqlun başundan (5) gitmiş. Yigirmi beş bin altunı kanda buldu. Çay taşı ve balık (6) pulı mı şandun. Seni bīmār-hāneye gönderüp şerbet virdürmek (7) gerek” diyü kullarına buyurur harīfî kovarlar ve taşraya sürerler. (8) Hālın i‘lām ve aḥvālın beyān için gelüp ‘Azudüddevle’ye daḥı (9) mektüb şunar. Pād-şāhdur mektübü okuyup mefhūmına (10) temām muṭṭali‘ olup bāzergān-zādeyi tenhāsına getürdüp (11) ser-güzeştinden ve seyr-i kūh u deştinden sırren haber alır ve aḥvālî (12) bilür. Eydür ki “Bu kâzîya bühtān idecek ve yalan düzecek (13) kimesneye benzemez. Kâzîya daḥı küllî i‘timādum ve ḥüsn-i i‘tikādum (14) vardır. Āşikāre zulm idecek ve ḥilāf-ı semte gidecek (15) degül” diyüp bir miqdār fikre varur. Āḥir ‘aqlı buña dolanup (16) karar bulur ki buña bir ḥüsn-i tedbîr ve bir rāy-ı bî-naẓîr ide ki (17) fi‘linden mu‘ākeb ve ‘amelinden mu‘āteb olmak lâzım gelmeye.

[87b]

(1) “Ben taleb idince bu diyāra gelmeyesin ve altun adın (2) anmayasın” diyü İşfehān ḥākimine bir emr virüp bāzergān-zādeyi (3) İşfehān’a gönderür. Çünkim ol İşfehān’a gider bunun üzerine birez (4) müddet mürür ider. Bir gün pād-şāh kâzîya ‘ādem şalar tenhāsına (5) getürdüp muḥkem ri‘āyet idüp eydür ki “Saña küllî i‘timādum ve ḥaylî (6) i‘tikādum vardır. Zîrā dîn ü diyānet ve taḳvā vü şerī‘atünje söz (7) yokdur. Bir sırrum var saña fāş ve seni sırdaş idinmek isterin (8) ammā şu şart-ıla ve bu kavı-ile ki

¹³⁷ Beyit Necâtî Bey’in “ğarīb” redifli gazelinin ilk beytinin ilk mısrasının değişmiş halidir. “Dimez nice sürinürsin kapumda sen de ğarīb / Kimesne bencileyin olmasın vatanda ğarīb”

senüñ ile benden gayrı kimse vâkıf (9) olmaya ve eşerin tuymaya” diyücek kâzî eydür
ki *Meşnevî li-mü ’ellifihî*

[Mefâ’ ilün / Mefâ’ ilün / Fe’ ülün]

(10) Ne sırruñ var ise devrân içinde

Anı pinhāñ idem çaķ cān içinde

(11) İdersem rāz-ı ednāñı ile fāş

Anuñ yolında şāhum şart ola baş

(12) Eger sırruñ çıkarursam dehenden

Irağ itsün Hudā bu encümenden

(13) *diyücek* pād-şāh eydür “Diyeceğüm ve kayğusun yiyeceğüm budur ki (14) bilürsin
ki üç oğlum ve altı kızum vardur. Dünyā ise fānī (15) ve bunda muķīm olmuş kanı?
Niçe bir ruḥşat bir gün bize de (16) nevbet gelmesi muķarrer ve gündən azherdür.
Oğullarımın her birine (17) birer vilāyet virdüm ve maşlaḥatların gördüm. Derd
kızlarda

[88a]

(1) ve ol eli ayağı kesüklerde kaldı. Murādum budur ki şer’ -i (2) şerīf muķtezāsınca
cemī’ -i mālumdan ve raḥt u baḥt u emvālümünden (3) anlaruñ daḥı ḥaķķın çıkaram ve
maşlaḥatların görem zīrā ben öliceķ (4) oğullarım bāşed ki zulm idüp ḥaķķlarını ketm
ideler tarīķ-i ḥaķķı terk (5) idüp rāh-ı zalālete gideler” diyüp buyurdi ḥazīnede (6) naķd
olan maluñ ve taşrada ḥāzır olan emvālün (7) defterlerin getürüp ḥesāb u kitāb itdiler
ve ğavrına yetdiler. (8) Pād-şāh kâzīya emr itdi ki “Di imdi şer’ -i şerīf üzre (9) kızlaruñ
ḥaķķın çıkar ve beni bu vebālden kurtar.” Kādī daḥı (10) ḥāzır olan mālдан ve esbāb
u eşķālden kızlara ‘ā’id ü (11) rāci’ olan mālı çıkardı ve emr-i şehryāra muntazır olup
(12) tırdı. Pād-şāh eyitdi “Kızlar esbābı n’eylesün ve ķanda (13) şaķlasun. Esbāb
behāya tıtılup ḥişşeleri naķidden (14) ta’ yīn olınsun ve filoriden ķonılsun” diyü emr
idiceķ (15) ḥişşelerince filoriden şaydılar ve bölük bölük yığdılar. *Meşnevî*

[Mefâ’ ilün / Mefâ’ ilün / Fe’ ülün]

(16) Şanasın her biri bir ķubbe idi

Ya cec olmuş yığılmış habbe idi

(17) Berü yanından öte yaña da hem

Görinmezdi dikilüp tursa ‘âdem

[88b]

(1) Hiyâm-ı zerd idi yâhûd kurulmuş

Kıbâb idi ya zer tahta urılmış

(2) Kâzîya pād-şâh eyitdi “Aşıl seni tenhâ getürmekden murād-ı fu’âdum (3) ve fikr-i zamîr-i rûşen-nihâdum budur ki kendüñ sâkin ve rûz u şeb (4) mütemekkin olduğuş dârda benüm içün bir mahzen yapasın ki (5) senüñ ile benden gayrı kimse bilmeye ve âgâh olmaya. *Meşnevî li-mü’ellifihî*

[Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Fe‘ûlün]

(6) Örümcek almayup bûy-ı dehânın

Karınca dağı bilmeye nişânın

(7) Yapısı taşdan ola sakfı mermer

Ser-â-ser âhen ola manzar u der

(8) Belenmiş ola ol mehd-i zemîne

İrişse tıfl iken gayb ‘âlemine

(9) *Bu filorileri* anda pinhân ve ketm-i dîde-i a‘yân idesin (10) ol zamâna dek ki ben dünyâdan gidem ve âhiret seferin idem (11) oğullarım bilmedin ve bu sırdan âgâh olmadın hişşelü hişşesin (12) kızlaruma teslîm idüp vaşiiyetüm tutasın” dir. Kâzî eydür “N’ola (13) sulţânım *sem‘an ve tâ‘aten minke’l-emru ve minne’l-iţâ‘atu*”¹³⁸ diyüp (14) mesrûr u devân ve şâd u handân oyuna gelüp mahzen yapmağa (15) ve filoriyi kapmağa meşgûl olur kendü kendüye eydür ki “Bi-hamdi’llâh (16) devlet el virdi bu kadar mâl ele girdi. Pād-şâh öliceğ (17) bendeki mâlı kim bilsün ve kimüñ haberi olsun yap yap

¹³⁸ “Başım ve gözüm üzerine, emir sizden uymak bizden.”

[89a]

(1) ħarcuma sürem ve murāduma irem” dir. Bu tarafda pād-şāh daĥı bāzergān- (2) zādeye nihānī ādem şalup getürdüp eydür ki “Var kâzīdan (3) filoriñi iste. Eger şüret virmeyüp ve sözün ħulaĥına (4) girmeyüp seni döĥüp yine ħovmak isterse ‘Pād-şāha (5) ruħ‘a şınarın ve seni rüsvāy iderin’ di. Ol vaĥt (6) görelüm kār neye müncer olur ve rüzgār daĥı ne gösterür.” (7) diyücek bāzergān-zāde kâzīya varur filoriyi taleb ħılır. (8) Kâzī eydür “Bre ħarīf şehrün bīmār-ĥānesine girmedün mi ve ‘aĥluñı (9) başuña dirmedün mi” diyü cevāb virince bāzergān-zāde eydür (10) “Niçün böyle söylersin ve baña şirret eylersin. Ĥaĥ üstümüzde (11) ĥāzır ve aĥvālümüze nāzır degül midür? Şunı mı istersin pād-şāha (12) kâĥıd şınam seni rüsvāy ü bed-nām idem” diyüp alup (13) yüriyivirince kâzī bunı fıkr ider ki “Ne mühim¹³⁹ cāyız ki mektüb (14) şuna ve ortaya sū‘-i zan biraĥa. Pād-şāhuñ i‘ timādı (15) benden zāyil olup ol filorileri bende ħomaya ve baña ādem (16) dimeye. Azdan çok ve açdan toĥ yegdür” diyüp ħarīfi (17) yoldan dönderdi ve ĥalvetine gönderdi. Ardınca

[89b]

(1) girüp ve saĥalına gülüp eydür ki “Ben seni imtiĥān ve def‘-i zann u (2) gümān iderin. Babañ dostumuz ve ħarındaşumuz ve ħadīmden sırdaş u (3) ĥāldaşumuz idi ħorĥdum ki bunı daĥı¹⁴⁰ zāyī‘ idesin ve hevāda (4) çüridesin. ‘Aĥluñ başuña yār ve fıkr ü tedbīrün hemvār (5) olduĥı zamānda vireyim dir idüm. İşte turı emānetün” (6) diyüp filorisin teslīm itdi. Ol daĥı alup pād-şāha dek (7) gitdi. Pād-şāh kâzīnuñ ħabāĥatine ve bu maĥūle ĥıyānetine (8) muṭṭali‘ olıcaĥ eyitdi “Ben bu ṭāyifeye ruĥşat ve bu (9) mertebe ħudret virdüğümnden vebāle girüp Müslimānlara zulm itmişin (10) ve rāh-ı zālālete gitmişin. Bu kâzī böyle idicek sāyirleri (11) ‘ālemi yıĥmış ve fuĥarāyı ocaĥlara yaĥmışdur” diyü emr itdi (12) memālikinde ne ħadar kâzī var ise ma‘ zül itdiler. Kendü (13) mu‘temedlerinden ĥāline rāzī ve ĥışşesine kāni‘ kimesnelerden (14) her vilāyete bir ādem ta‘ yīn itdi. Her kâzīyı ma‘ zülen kâzılıĥına (15) iletdi. Şehr-bā-şehr kend-be-kend şart u bā-sevgend ile güneşden (16) zerreye kelemden terreye inince teftiş itdirdi. Şol (17) kâzīlaruñ ki ĥıyāneti vü ħabāĥati zuhūr u şudūr itdi

[90a]

¹³⁹ B, 13a: 2. Str “bāşed ki”

¹⁴⁰ B, 13a: 6-7. Str; “bunı daĥı” T nüshasında yer almamaktadır.

(1) anların ھاqqından gelüp kimini ma'zül-ı ebed ve kimini zarb-ı eşedd ile (2) matrûdun 'ani'l-bilâd itdi. Ve şunların ki istikâmeti ve ھاqla (3) hüsn-i mu'âşereti ve fuğarâya mu'âveneti vardır anları terakkîler ile (4) mansıplarında ber-çarâr ve binâyı devletlerin üstüvâr idüp¹⁴¹ ol (5) kâzîyı beyne'n-nâs şoydurdu ve dibeye koydurdı. Tokmaqlar ile (6) ھurd ve bu ھاqâret ile mürd itdürdi. Ba'de'l-'iddet ھâtûnı (7) nuğûd-ı emvâli ve sâyir emlâk ü mâlı ile bâzergân-zâdeye (8) ve ol merd-i âzâdeye viridi. Kâzîları dibeye koymak ve tokmak (9) ile dögmek andan ھاıldı.

Kıt'a

[Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün]

(10) 'Âlimler oldı ھırş-ıla pâ-mâl-i nefsi-dün

'Âlemde zillet anlara şanmağ güzâfdur

(11) Dâniş ezelde 'ilm ü 'amel ders ü bağş idi

Şimdi cehâlet ü tama' u važ' u lâfdur

(12) Yalın kılıçdı kâzîlar evvel zamânede

Her biri şimdi bir içi ھâlî gılâfdur

(13) Hikâyet-i Sulţân-ı Mısr-ı 'Atîk bâ-Şâhân-ı Hezîmet-refîk¹⁴²

(14) Hikâyet olunur ki zamân-ı sâbıkda ve Mısr-ı 'Atîk'de bir pâd-şâh-ı (15) nâmdâr ve bir şehinşâh-ı gerdün-vağâr var idi ki şükûh u şavleti (16) ھadd ü gâyet ve heybet-i salţanatı nihâyete irişmiş idi. Mâl u ھazâyinde (17) Kârûn'a hem-ser ve emvâl ü defâyinde Süleymân'a ber-â-ber olduğundan

¹⁴¹ B: 13a: 16 str "kıldı". "kıldı"dan sonra hikâye B nüshasında kıt'a ya kadar T'den farklı olarak şu şekilde devam etmektedir: [13a] (16) Fî zamâninâ (17) beledân u ھاşabâta vâlî olan efendilerimizün ba'zı yevmiyelerine ھاnâ'at itmeyüp (18) ve câdde-i şer'-i şerîfe istikâmet ile gitmeyüp nâhiyelerine iltizâmla her ay bir nâ'ib naşb (19) itmek-ile fuğara ayakda yitmişdür ve bâzarlarda icrâ olınan narğ rûzı zamânlu zamân-ile [13b] (1) yukarı çıkacak iken gitdükçe aşğa gitmişdür. Zûlm ile aqça cem' iden nâ'ibün adın muھاşşıl (2) ھاmişlar ve kitâb-ı da'vâyı temâm okumışlardır. Bir sicil olacak mağalle on sicil yazarlar (3) ve tîşe-i ھâme ile ھâne-i re'âyânun temelin ھاazarlar. ھاğ Sübhânehü ve Te'âlâ anlara dağı (4) 'adl u inşâf müyesser ide. Bu mağûle ef'âl-i şen'eden istiğfâr idüp ھاarîk-i şer'e gideler.

¹⁴² Der-kenâr: Üçinci bu hikâye beyâz olmuşdur.

[90b]

(1) m̄a-‘ adā bir āf-tāb-ı bāḥteri ve bir duḡter-i n̄ik-āḡteri var idi ki (2) ‘ iffetde Meryem-i devrān ve ‘ işmetde Züleyhā-yı zamān ve Belḡīs-ı avān idi. (3) *Der Tavṣīf-i Duḡter-i N̄ik-aḡter ve Ta‘rīf-i ān Nigār-ı Melek-manṡar*

[Mefā‘ ılün / Mefā‘ ılün / Fe‘ ılün]

(4) Nihāl-i tāze vü naḡl-i ser-efrāz

Ki bergi ṡīve olmış m̄ivesi nāz

(5) ṡaḡı ṡāvūs-ı Ḳudsī’dür ki gökden

Cemāli muṡḡafın indirdi rūṡen

(6) Felek ders-i cemāl itmege telḡīn

Cebīninden düzetmiş levḡ-i sīmīn

(7) Ḳaṡı yayı ki ṡāḡ-ı ser-nigündür

Cebīni nūrınuḡ üstinde nündür

(8) Gözinüḡ ḡamzesinden Türk-bāzi¹⁴³

Görür her laḡzada biḡ Türk ü Tāzī

(9) Ḳaṡın nūn iden aḡzın ḡalḡa-i mīm

Çeker ol ara yirde bir elif sīm

(10) Ulaṡdurmaḡa Nūn’a aḡzı Mīm’in

Elif resminde çekmiş medd-i sīmīn

(11) Bu sīmīn ḡadd-ile ṡıfr-ı dehānuḡ

Birin on itmiş aṡuben cihānuḡ

(12) ‘ İzārı āb idi vü zülfi ḡullāb

Ser-i ḡullābın itmiş āba pertāb

¹⁴³ Anlam verilemedi.

(13) Zenehdānı öñinde çāh-ı Zemzem

Şızup ol çehden inmiş kaçre-i nem

(14) Dirilmiş bir araya ğabğab olmuş

Bu çāh anuñla zīb ü zeyn bulmış

(15) Dile kıalmaz karar u tāb anda

Ki hem çāh ola hem girdāb anda

(16) ‘İzārında gören dir ğuşvārın

Görinür şu içinde ‘ aks-i pervīn

(17) Lebinden ğonçe benzer rāz almış

Sözün yitirmiş ü dem-beste kıalmış

[91a]

(1) Dem-ā-dem gerdeninden berķ urur nūr

Görenler dirler aña şem‘ -i kāfūr

(2) Meger tārāc kıılmış tāk-ı dīhīm

Ki tölmiş sāl idinden yenleri sīm

(3) Yeni olmuş leṭāfet cūybārı

Anuñla tāze bu servūñ kenārı

(4) İçinde sāl idi bir sīm-i mālī

Ki şudan baş çıkarur ğāh ğālī

(5) Meger yazmağa hūsni defterinden

İdinmişdi kalem barmaqlarından

(6) Kıluben hūn-ı ‘ uşşākı mürekkeb

Yazar cevır ü cefā dersin müretteb

(7) Muḥannā elleri ol kıana yunmış

Ayası pençe-i mercāna dönmiş

(8) Geçer her dırnağına bir hayālî

Ki bedr üstinde ‘arz eyler hilālî

(9) Beyāz-ı sīnesidür tahta-i ‘āc

Ya şāfî şu durur kim ola mevvāc

(10) İki pistānı iki gonçe-i ter

Ki olmuş tāze berg-i gül aña ber

(11) Ya hod iki habāb-ı ‘ayn-ı kâfūr

Anuñ vaşfindadur *nūrun* ‘*alā nūr*¹⁴⁴

(12) Meger cem‘ itmege iki cihānı

Arada berzah olmuşdı meyānı

(13) Ne sīmīn sāğar olmuş nāfı yā Rab

Ki olmuş āb-ı luṭf-ile leb-ā-leb

(14) Şikem çün tahta-i kākum dahı nerm

Ne çekmiş zahmet ü ne görmüş azerm

(15) Gören dirdi ucası-yla meyānın

Aşılmış bir kıl ile kūh-ı sīmīn

(16) Virüp ağırlığın kūh-ı Bilūrī

Çeküp ardından oturdur zarūrī

(17) Toğanmamışdı zānūsına zānū

Meger āyīne ol dahı urup rū

[91b]

¹⁴⁴ (Nur, 35)

(1) İki sâķı şanasın sîm-gündur¹⁴⁵

Binâ-yı hüsni için sîmîn sûtündür

(2) Ayaklarında halhâlî hayâlî¹⁴⁶

Kılur çarhuñ meh ü bedrin hilâlî

(3) Ayağın kılsa hınnâ ile gül gül

Olur her başmağı bir sâğar-ı mül

(4) Meger gül yaprağıdır ol keñ ü pā

Yüz urup ayağa eyler müdārā

(5) Bu hüsni-ile o mihr-i āsmān-gîr

Ŧoğar aya “Ya Ŧoğ yā Ŧoğaram” dir

(6) Egerçi nāzik idi berg-i gülden

Velîkin serv gibi pāk-dāmen

(7) Yüzinden Ŧutmamış kimse mişālî

Meger āyîne de ‘ aks-i cemālî

(8) Degirmemiş kimesne leb lebine

Yoğanmamış dağı el ğabğabına

(9) Şalınmamış yanınca bende vü şāh

Meger kim sāyesi ol dağı ki gāh

(10) Bileğin Ŧutmamış illā sivārî

Binā-güşin nitekim güşvārî

¹⁴⁵ T nüshasında beyit şu şekilde yer almaktadır: İki sâķî-i sîmîn sîm-gündur; Kemalpaşazade’nin *Yusuf u Züleyha*’ındaki versiyonu doğru olarak kabul edilip metin tamir edilmiştir.

¹⁴⁶ Kemalpaşazade’nin *Yusuf u Züleyha*’ında şu şekildedir: Ayaklarında halhâl-i hayâlî / Kılur çarhuñ meh-i bedrin hilâlî

(11) Şaçından virmemiş kimse nişāne

Meger bād-ı şabā yā dest-i şāne

(12) Muḳaffel mühr-i-y-ile daḫı dürci

Daḫı evc-i felekden yüce burcı

(13) *Neşr* Pād-şāhān-ı vilāyet-i A‘rāb u Hind ve şehryārān-ı memālik-i (14) Ḥabeş u Sind biri biriyle vifāk ve bir uğurdan ittifāk (15) idüp “Sulṭān-ı Mıṣr’ı aradan götürelüm ve serīr-i Mıṣr’a (16) oturalum” diyü on kerre yüz biḡ ‘asker ile Mıṣr’a ‘azīmet (17) ve bu maḳūle niyyet idüp memālik-i Mıṣr’a hücüm itdüklerinde

[92a]

(1) ‘azīz-i Mıṣr daḫı ma‘lūm idinüp fıkr ider ki “Bu kadar ‘asker ile (2) muḳābele müyesser ve bu deḡlü leşker ile muḳātele mutaşavver degül. (3) Ola ki bir ḫīle ile def‘ ü teskīn idebilem” diyü ḫiṣār-ı (4) Mıṣr’a taḫşīni revā görür. Bu taraftan ‘asker-i A‘rāb mānend-i (5) ğurāb gelüp kenār-ı Mıṣr’a konup māl-ı re‘āyāya el şunarlar (6) ellerine gireni tārāc u yağmā iderler. *Meşnevī li-mü’ellifihī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(7) Şu deḡlü gelmiş idi anda A‘rāb

Mıṣır ḫalkı anuḡ içinde kem-yāb

(8) Gören şanurdı mūr ol ḫavm-i şūmı

Ḳum içre ḫaynaşup eyler hücümü

(9) Tuṭaḫları kenār-ı ḫumma beḡzer

Oḡurlar her birisi küfri ez-ber

(10) Sevād-ı çehrelerde silk-i dendān

Şeb-i tār içre ğūyā necm-i tābān

(11) Elinde her birisinüḡ cıdāsı

Şanasın oḡ yılanı Ḥaḡ belāsı

(12) Semendin nice idem anlaruḡ yād

Atılmış ok belâ berki eser bād

(13) Nice kār eylesün seng-i felāhan

Cemī' i olmuş idi ğark-ı āhen

(14) Dem-i nāsı içerler kana kana

Hemān gözleri görünir bakana

(15) Göricek havf ider gül-i beyābān

Diyeydün her birin dīv-i Süleymān

(16) *Āhîr* Sultān-ı Mısr nāme yazup ve ilçî tedārük idüp nāmesinde (17) eydür ki “Ben bir pîr-i za‘îfû’l-hāl ve bir nā-tüvān ü şikeste-bālem.

[92b]

(1) Benüm murādum gözüm görür ve ‘ırzum tırurken bir kimesneye kızum (2) virüp ve yirime sultān idüp ‘ālem-i ferāğata ve maḥall-i (3)istirāḥata çekilüp huzūr itmek idi. Bi-ḥamdi’llāh murād el (4) virdi ve maḫşûda irgürdi. İçünüzden her kanḫuḡuzı (5) ihtiyār idersenüz ta‘yîn ü tebyîn idesiz ben daḡı aḡa (6) göre tedārük idüp varup taḡta getürem ve kızum virüp (7) murāda yetürem” diyü nāmeyi ilçîye virüp bunlara gönderdi. (8) İlçidür bunlara varup kendüyi i‘lām idicek bunlar (9) daḡı bir yire cem‘ olup dīvān itdiler ve nāmeyi okutdılar. (10) Esrār-ı nāme ve sifāriş-i ḡāme ‘ayān u beyān olıcaḡ (11) ortalarında fitne vü nizā‘ vāḡı‘ olup her biri Mısr’a (12) sultān olmaḡa ve kız almaḡa ḡaşd idüp biri birine kılıç (13) urdı ve cenge girdi. *Meşnevî*

[Fe‘ülün / Fe‘ülün / Fe‘ülün / Fe‘ül]

(14) Eḡ ednāsı sultānlıḡa şaldı at

‘İnād idene söyledi mühmelāt

(15) Olup salṡanat fitnesi āşikār

Biri birine kılmadı i‘tibār

(16) Kılıç koydı biri birine hemān

‘Arablar tasavvurdan itdi ziyan

(17) Çıkup Mısr sultānı itdi hücum

Tagıldı kum içinde ol kavm-i şüm

[93a]

(1) ‘ Amel eyleyen rāy u idrāk-ile

Çıkışur ‘ adū-yı ‘ azābnākle

(2) Bu sihr-i helāl u bu tedbīr ü āl

Şıdı düşmenin bī-nizā‘ ü cidāl

(3) Tutar şīri āl-ile hīle iden

Meşeldür güç-ile tutılmaz köçen

(4) Ferāset feresdür bahādurlara

Müdebbirlere cenge kādirlere

(5) Kişi ‘ ayn-ı ‘ aql-ile nāzır gerek

Müşahhış mubaşşır müdebbir gerek

(6) Hikāyet-i Sultān Muştafā bin Süleymān Hān ‘ aleyhime’r-raḥmetü (7) ve’l-ḡufrān
bā-H‘āce-i Şāhib-māl u Kār-dān¹⁴⁷

(8) Hikāyet olunur ki Sultān Muştafā bin Süleymān Hān ‘ aleyhime’r-raḥmetü (9) ve’r-
rızvān Amasiyye’de ḥamāhā’llāhu ‘ ani’l-beliyye’de¹⁴⁸ sancaḡda¹⁴⁹ iken (10) ipek
yükleri ile gelüp ve giceye qalup ḥāna qonmaḡa giderken (11) bir ‘ Acem
bāzergānunun bir yük ipegi ile bir qatırı şehir içinde (12) zāyī‘ olur. Bāzergāndur gelüp
ḥāna qonar ve yüklerin (13) yoqlar görse ki qatırın biri gitmiş ve yüki yitmiş. ‘ Aqlı
(14) başına ve cānı dişine gelüp hizmetkārları ile zīr ü bālāda (15) ve tilāl u şahrāda
şubḡ olunca cūyān u pūyān olurlar. (16) Ne peyk-i şabādan bir eşer ve ne pīr ü bernādan
bir ḡaber alup (17) tūyabilürler. Peyvend-i emelleri üzilüp ve rişte-i

[93b]

¹⁴⁷ Der-kenār: Dördinci bu hikāye beyāz olmuştur.

¹⁴⁸ Allah onu belalardan korusun.

¹⁴⁹ B, 18 a: 3. Str; T’de bu kelime yer almamaktadır.

(1) ‘amelleri kesilüp nā-ümīd ü maḥzūn ve der-be-der ü diger-gün (2) gelüp giderler iken esvāḳ-ı şehrdan bir yirde pālān (3) devirmiş zimāmin sürüyürek yüksüz boş katır yüzlerine (4) çıḳa gelüp gözleri tuş olur. Görseler ki ipek (5) yok ‘aḳlları başlarından gidüp boş katırı yidüp (6) ḥāna gelürler. Ḥ‘ācedür lālāya vü ḳāzīya varup ḥāl (7) i‘ lām ḳılur. Bunlar eydürler “Ḡayba ḥükm idemezüz bī-reh-ber (8) olan rāha gidemezüz. Sen isen alanı bilemezsin ve ta‘yīn-i (9) maḳanne ḳılamazsın. Biz kimi tūtalum ve cānumuz cehenneme nice atalum?” (10) diyü cevāb virürler. Ḥ‘ācedür bunların ḥaberin alup (11) bunlardan fāyide olmayacağı bilüp şeh-zādeye (12) mektūb şunar ve aḥvāl (13) i‘ lām ider. Şeh-zādenün (13) şan‘ati ve her zamānda ‘ādeti buydı ki şunılan mektūbı (14) kimseye inanmayup ve lālāsına tūyğurmayup şāḥib-i (15) mektūbı tenhāsına getürdüp aḥvālinden ve zamīr-i māfi‘l-bālinden (16) nihānī ḥaber alup aḥvāl (17) vāḳıf olurdu. ‘Ādet-i ḳādimesi (17) ve ḥaşlet-i kerīmesi üzre ḥ‘āceyi getürdüp ḥaber alup

[94a]

(1) eydür ki “Maḳannen kimden ve müdde‘ān ne yirdendür?” Ḥ‘āce daḥı (2) bir kesden da‘vāsı ve bir yirden müdde‘āsı olmaduğundan (3) ḥaber viricek şeh-zāde bir zamān fikre varur. Āḥir ‘aḳlı (4) buḳa dolanup ḳarār bulur *El-firāsetü aḥu‘l-velāyeti*¹⁵⁰ (5) müsted‘āsınca ol ḳatırları getürdür ve arḳalarına yine yüklerin (6) urdurur. Tā ol zamānda ve şehre girdükleri avānda (7) geldükleri rehden ve esbāb zāyī‘ olduğı güzergehden (8) esbābı giden ḳatırı bunların öñince şalıvirür ve ardlarınca (9) ādem ḳoyup gözletdürür. Ḳatırdur giderek ve tayy-i merāḥil (10) iderek yüki çözüldüğı ḥānenün ḳapusına gelüp tūra varur (11) ve ardınca gelenler gelüp görür. Görseler ki şehir subaşı (12) sinun ḥānesi ve ol merd-i ṭama‘-ḳārun āşiyānesidür. (13) Ḳatırları tūtarlar ve şeh-zādeye ‘arz iderler. Şāh-zāde (14) subaşıyı getürdüp ipekden su‘āl ider. İnkār idüp (15) ya‘nī ṭarīḳ-i necāta gider. Sözüne i‘tikād ve ḳavline i‘timād (16) itmeyüp dest-i cellāda ve ḳabza-i faşşāda virdürüp (17) çāšnī-i şikenceden rence gelicek olduğına göre taḳrīr

[94b]

(1) ve bulduğına göre ta‘bīr ider. Meger ol zamānda ḳatırlar (2) giderken subaşı ādemleri rast gelüp subaşıya (3) ve ol merd-i nāşiye iletmişler rāh-ı ḥırşa ve ṭarīḳ-i

¹⁵⁰ Feraset velayetin kardeşidir.

ṭama‘a (4) gitmişler imiş. Şakladuğı yirden ‘aynı-y-ıla getürürler ve şehryāra (5) yetürürler. H̱‘aceyi getürdüp ‘aynı-y-ıla ipegin teslīm itdükden şonra (6) şubaşyı tevābī‘-y-ile ber-dār idüp giñ cihānı başlarına (7) ṭar ve gözlerine tār iderler. *Meşnevī*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(8) H̱ātır-ı şāhān tecellī cāmıdur

Her ne yüz gösterse H̱aḫ ilhāmıdur

(9) Şāhib-i ‘adl u siyāsetdür bular

‘Ālim-i ‘ilm-i ferāsetdür bular

(10) Yir yüzinde zıll-ı Yezdān’dur bular

Menba‘-ı luṭf-ı firāvāndur bular

(11) Hikāyet-i Düzd-i Bī-hüner bā-Ḳāzī-i H̱ileger¹⁵¹

(12) Hikāyet iderler ki bir ālāy kimesne arasında bir bāzergānuñ (13) müşelleş kaşlu ve elmās taşlu bir ẖātemi zāyī‘ olur. (14) H̱‘ācedür ẖātemi ṭaleb itdükde her birisi inkār kıılır. (15) Āḫir ẖātemi kimde idügin bilmege çāre ve çıkarmasına mūdārā (16) idemeyüp ḵāzīya gider ve ḥālın i‘lām ider. Ḳāzī (17) ol ṭāyifeye ādem şalar ve meclis-i şer‘e da‘vet ider.

[95a]

(1) H̱ātemden su‘āl ve istifsār-ı aḥvāl idicek inkār iderler (2) rāh-ı sevgende ve ṭarīḳ-i ey māna giderler. *Nuḥibbu’l-inkār* ḵāzīdur (3) görür olmaz ve şer‘-ile ṭoğrulmaz yüzügüñ bunlarda idügin (4) ḥayāl ider ve böylece ḥīle vü āl ider. Bunları alıḳoyup (5) yatsu zamānında bunlar bilmedin ve āgāhları olmadın bir (6) merkeb getürdüp sırtına mürekkeb sürdürüp kömür eker ve taşra (7) çıkar. Bunları getürüp¹⁵² eydür ki “Faḫīr bir du‘ā bilürin ve uğruyı anuñ ile (8) bulurın.” Emr ider ḳarañūda ol merkebi getürürler. Eydür ki (9) “Bu merkebi bir ḳarañū ṭama ḳoyalum ve biz taşrada ṭuralum. (10) Ben du‘ādur buradan oḳuyayum ve size ruḥşat vireyüm (11) birer birer içerü girüñ ve elüñüzi merkebüñ arḳasına üçer (12) kerre muḥkem sürüñ. Her ḳangıñuz uğrılıḳ

¹⁵¹ Der-kenār: Beşinci hikāye budur ki beyāz oldu.

¹⁵² B, 19b: 4. Str; T nüshasında “bunları getürüp” yer almamaktadır.

kıldı ise (13) ve hâtemi aldı ise merkebdür ağırsa ve çağırsa gerek” diyüp (14) bunları bir bir tãma şalup kendüsi du‘āya şürü‘ ider. (15) Şunların ki hâtemden haberi ve uğrılıktan eşeri yokdur (16) bi-pervā ibā itmeyüp ellerin merkebün arkasına üçer kerre (17) muhkem sürerler ve taşra çıkarlar. Ol ki hâtemi pinhān ve ketm ü nihān

[95b]

(1) itmişdür *El-hā’inü hā’ifün*¹⁵³ fehvāsınca cāyiz ki “Elüm sürdüğüm (2) gibi merkeb ağıra ve kâzīya çağıra rüsvā-yı ‘ām ve halk (3) ortasında bed-nām olam. Benüm merkebe yapışduğım karanuda (4) kim bilür ve sırrumdan kim āgāh olur” diyü merkebe yapışup (5) elin sürmez ve bu maşlahatı görmez. Kâzī mum getürdüp (6) bunların ellerine nazar idüp görür ki merkebe yapışanların (7) yüzleri ağ ve elleri mānend-i zāğ siyāh olmuş (8) ol ki uğrılık kadīmden pīşesi ve sārīklık ezelden (9) endīşesi imiş kendü eliyle yüzi karalığın ve halk (10) içinde mezmūm u maşharalığın āşikāre ider. Kâzīdur (11) anı habse virüp ve şikence itdürüp hâtemdür çıkardup (12) şāhibine teslīm ider ve tarīk-i şavāba gider. Bu hikāyet-i ġarībe (13) ve rivāyet-i ‘acībe andan yādġār kalur. *Meşnevī*

[Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ül]

(14) Elinden anuñ ‘āciz idi cihān

Elinden girü irdi aña ziyān

(15) Bunun gibilerden ġar olur ‘azīz

Hele ġırsuz olmaz ġar-ı bī-temīz

(16) Olur uğrılık muktezā-yı cünün

Bu ġavf u ġıyānetle olur zebün

(17) Umarduñ ki bir zerrece ‘aqlı var

Ĥarāmılığı eylemez ihtiyār

[96a]

(1) Sözüñ toġrusı budur ey nükte-dān

¹⁵³ “Hain korkak olur” (Yılmaz 2008: 252).

Boğazın ele virmez uşlu olan

(2) Hikāyet-i Dānişmend bā-Fellāh-ı Müstemend¹⁵⁴

(3) Rivāyet iderler ki Konya’da ehl-i ‘ilmden birinün bir merkebi (4) var idi. Gündüz yabanlarda otladup gice hücre si öninde (5) bağlar idi. Har-ı ‘İsī’den yanında mükerrerem ve merkeb-i ‘Üzeyr’den (6) katında mu‘azzez ü muhterem idi. *Beyt*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(7) Gevden ü sifledür egerçi himār

Bulsa yük çekme ile kadri ne var

(8) *Neşr* Bu dānişmend hırmen vaqitlerinde merkebe binüp köyleri gezerdi (9) ve eline giren arpa vü ‘alefi ol merkebe kış için zaḥīre düzerdi. (10) Çün karlar yağup kışlar olurdu bir niçe ‘amelden kalmış (11) ebter evrākı bulup bir kitāb diküp her varaḳun arasına (12) arpa döküp gelüp ol varaḳları merkeb öninde bir bir (13) açardı. Merkeb her varaḳun arasında bulduğı arpayı diliyle (14) yalardı. Hāl diliyle şāhibine “Varaḳ-ı dīger” dirdi. *El-kıssa* (15) mürür-ı rüzgār ile har şöyle mu‘allem ü hünerver oldu ki ol (16) varaḳları bir bir kendü diliyle dönderürdi bulduğı dāneyi (17) devşürüp derūnına gönderürdi. *Kıṭ‘a*

[96b]

[Mefā‘ ilün / Fe‘ ilātün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(1) Muşāḥabet eşer eyler kişiye her ne kadar

Dirilse biḡ ḥazer ü ḥavf-ıla cihān içre

(2) Mü‘eşşir olmasa ‘ālemde pertev-i şoḡbet

Ḥacer güher mi olurdu bu resme kân içre

(3) Celīs olup hünere ehline reng-i rū alıñuz

Üzüm üzümle kararur çü büstān içre

¹⁵⁴ Der-kenār: On ikinci bu hikāye beyāz oldu.

(4) *El-kıssa* dānişmend Һar-ı mu‘ allemi zarūret-i deyn içün bir gün şatar (5) naqd ider. Kendünün göñline seyāhat hevāsı düşüp (6) çıķup şehrden gider. Mekk-i mürür-ı¹⁵⁵ rūzgār ve seyr-i deşt ü dār (7) u diyār ile Haleb şehrine gelür. Bir gün temāşā-yı şehr ü bāzār (8) eylerken görse ki merkeb-i mu‘ alleme bir fellāh-ı bī-felāh süvār olmış (9) bir tarafda  turur.  arīf merkebi görür. Sımsüzlükden cānına (10) yetmiş ve akçasızlıktan işi bitmiş idi. *Meşnevī li-mü ’ellifihī*

[Mefā‘  l n / Mefā‘  l n / Fe‘  l n]

(11) Yir üzre görse kuş boķından aķca

Anı almak dilerdi şanup aķca

(12) Elinde avucunda s m   zerde

Hem n tırnağı var idi nazarda

(13) Yüzini etmeg n g rmekde nevm d

Meger k r -ı meh ile nın-ı  ur d

(14) Niçe gün idi  atmamı dı etmek

Hem n  u içer idi ol da endek

(15) Dilerdi kim vire nefsine ru  at

Anı bu   ale koymı dı zar ret

(16) *Eş-zar r tu t b   ’l-ma   r t *¹⁵⁶ diyüp sürüp fell  un (17) yanına gelür k rwayup merkebün ‘ in n n alur. Fell   eydür

[97a]

(1) “Hay fa  h mur du  ne? Ne istersin?” D ni mend eydür “Ey fell  -ı (2) b - y n merkeb benümdür a a a in.” Mu    al  av  a iderek¹⁵⁷ k   ya gel rl r. (3) K    dağı bunları söyledüp görür. “El-beyyinet  li’l-müdde‘  (4) ve’l-yem n  ‘al  men enkere”¹⁵⁸ diyüp d ni mendden   hid ister. (5) D ni mend eydür “Ben bu yirde  ar b

¹⁵⁵ B, 26b: 4. str: T’de yok.

¹⁵⁶ “Zorunluluk, haram olan şeyleri helal kılar” (Yılmaz 2008: 970).

¹⁵⁷ B, 26b: 13. Str; “ av  a iderek” T’de yok.

¹⁵⁸ “Delil davacından istenir; yemin ise davayı kabul etmeyene ettirilir” (Yılmaz 2008: 89).

ü bî-kesem ve ‘âciz ü (6) bî-feryâd u resem. Bi’l-fi’l ne şâhide kudretüm ve ne naql-i (7) şehâdet getürmege tâkatüm var ammâ bu merkebün maḥfî birkaç¹⁵⁹ nişânı (8) ve ba‘zı imtihâna bürhânı vardur. Emr idersen beyân (9) ideyim tâ şıdķum yanuŗuzda ‘ayân ola ve ķalbünüz ol (10) nişânlardan iṭmi’nân bula.” Fellâḥ u ķāzî ol (11) ķavle rāzî olup eydürler “Ol nişânlar nedür?” Dānişmend (12) eydür “Bu merkebüm evvel¹⁶⁰ ğazel-ḥ’ân ve şāniyen¹⁶¹ şāhib-i māķāmât-ı hoş- (13) elhāndur” diyüp ta‘rîf-i tām ve tavşîf-i temām eyler. *Beyt*

[Mef’ülü / Mefâ’ilü / Mefâ’ilü / Fe’ülün]

(14) Gerçi ki ḥar āvâzı olur enker-i eşvât

Şurna gelür ol issına güm olduĝı evķât

(15) *Āḥir* fellâḥ eydür “Yâ efendi eger bu faķīḥün sözi rāst (16) ve didükleri bî-kem ü kâst ola merkebinde nizâ’um yok (17) da’vāsında şādık ve talebinde muḥakkıķdur. Pes ķāzî

[97b]

(1) emr eyler bir cönk getürürler. Dānişmendün eline virürler. (2) Ḥalāyık üşüp temāşa ider. Ḥarîf cöngi merkebün öñinde (3) açar. Ḥar-ı bî-çâre öñinde evrāk göricek ķadīmī mu‘āmele (4) göñlinden geçer. Arpa ümîdine honķurdayarak başın (5) aşāĝa eger bir o ṭarafa ve bir bu ṭarafa deĝer. Görür nesne yok (6) dili-y-ile ol varaķı döndürüp birin daḡı açar. Ol evrākı (7) daḡı şıvarup geçer. Ve’l-ḥāşıl bu üslûb ile cümle evrākı (8) açup görür. Āḥir nesne bulamayup başın yukaru (9) ķaldurup *İnne enker-e’l-eşvâti le-şavtü’l-ḥamîr*¹⁶² muķtezāsınca (10) aĝırmak ve “Arpa yok” diyü çağırmaķ istedi. Dānişmend (11) daḡı gerdāniyyeden ḥara hem-zebân olup vecche-i Ḥüseynî’den (12) Rehāvî gösterüp Dügāḥ’da ķarār itdiler. Ķāzî bu laṭîfeye¹⁶³ (13) taḥsîn ü āferîn idüp fellāḥun ķavli-y-ile merkebi dānişmende (14) ḥükm ider. Dānişmenddür ḥara süvâr olup gelüp (15) şılasına gider. *Ķıṭ’a*

¹⁵⁹ B, 26b: 16; T’de yok.

¹⁶⁰ B, 26b: 19. Str.

¹⁶¹ B, 26b: 19. Str.

¹⁶² “Seslerin en çirkini eşeklerin sesidir” (Lokman, 19).

¹⁶³ B, 27a: 11. str: ḥîleye

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(16) Müfīd olmaz aña zıkr-i İlahī

Çü kalbi ğaflet-ile ola lāhī

(17) Şu kim 'ilmi-y-ile 'āmil degüldür

Mişāli işbu merkebdür kemāhī

[98a]

(1) Ne hāşıl bir iki elfāzı ez-ber

Qılup evrāka itmekden nigāhı

(2) Hikāyet-i Vā' iz-i pür-Taķşır bā-Cemā' at-i Keşır¹⁶⁴

(3) Meger bir mürāyī vā' iz bir gün minbere çıkup 'ibārāt u tekellūf (4) ve tesellūs ü taşallūf birle Müslimānlara vā' z eyler idi. Münāsebet (5) düşürüp bengün mażarratından ve mezemmetinden söyler idi ki (6) “Bu haşış habīşdür ki mādde-i hezār-teşvīşdür. Hikmetde (7) mizācuñ bağçesin şoldurur ve sīne-i ādemi efkār-ı beyhūde (8) ile tıldurur” diyüp vā' iz h'āce bu vech-ile hālāyıkı (9) öğütlerdi ammā kendü hālvette ol otdan otlardı. (10) Każāyla koynında kāğıd ile var idi ve keyfiyyeti geçdükçe bir miqdār (11) dağı yir idi. Elin şalup söylerken ve germiyyet (12) ile vā' z u naşihat eylerken yeñinden şıçrayup halka-i vā' z (13) ortasına düşer. Hālāyık “Nedür şu?” diyü kāğıduñ başına (14) üşer. Vā' iz h'āce görür olmaz. Eydür “Müslimānlar ol (15) mel' ünı ben alup geldüm tā görmeyen Müslimānlar anı göreler (16) ve şekl ü rāyihāsın nişānlayup bileler tā bilmezlik ile (17) ol mel' undan yiyüp mağbūn olmayalar” dir. Halk ise

[98b]

(1) vā' izün sözine inandılar ve 'an-kaşdin getürdi şandılar. (2) Bu hīle ile halkuñ dilinden hālāş ve bu efsāne ile (3) zühde ihtişāş kesb itdi. *Kit'a*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(4) Naşihat iderüz dir halk-ı dehre

¹⁶⁴ Der-kenār: On birinci bu hikāye beyāz olmuştur.

Girüp şevk-ile vā' ızler beyāna

(5) Hemīn dām eyleyüp dünyāya va' zı

Şaçarlar mekr ü efsün ile dāne

(6) Çü kavli bunların hāline uymaz

Nice itsün eşer halk-ı cihāna

(7) Naşihat sen saña kıl ey göñül var

Nedür bu kıl u kāl-ı şūfiyāne

(8) Var ise kendü naqdünden haber vir

İlün mālını şaymağdan saña ne

(9) Hikāyet-i Vā' ız-i Hile-sāz bā-Cemā' at-i Ehl-i Niyāz¹⁶⁵

(10) Zamānemüzde Küçicek ' Abdī demek ile ma' ruf bir vā' ız ü (11) nāşih var idi.

' Ulemā ile muşāhib ü zürefā ile yār idi. *Meşnevī*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(12) ' Ulüm içre ne kim var cümle-i fen

Anı bilmiş idi ber vech-i ahsen

(13) Kılıcak şarf u mantıkda taşarruf

Bilürdi külli cüzvi bī-tevaḳḳuf

(14) Hadīs ü hendese tefsīr ü hikmet

Nücüm u fikh u naḥv u tıbb u hey'et

(15) Kāmusın itmiş idi cümle ez-ber

Olupdı çār erkān içre eşer

(16) Mu' ammā vü luğaz inşā vü taḥrīr

¹⁶⁵ Der-kenār: Onıncı bu hikāye beyāz olmuştur.

Göñül levhinde hep kılmışdı taştır

(17) *Neşr* Bir gün haķtīre ser-güdeştinden¹⁶⁶ ve seyr-i kūh u deştinden

[99a]

(1) hikāyet ü rivāyet idüp eydür “Cüvānlugum avānında (2) ve dānişmendligüm zamānında tarīķe çıkmağa ‘azīmet ve taḥşīl-i ‘ilm (3) için İslāmbol’a gitmege niyyet idüp bir¹⁶⁷ sūlhte ile cānib-i (4) rāha revān olduķ. On iki aķçadan¹⁶⁸ āher ḥarcıgumuz (5) yok. Bir iki gün giderek elümüz irişdügi zevādeye (6) ḥarc iderek ol daḥı dükendi ve zevāde ise yindi. (7) Kütāhiyye kurbında Altun Taş dirler imiş bir kaşabaya (8) irişdük. Zaḥmet-i tāb-ı rīkistān ve ḥarāret-i āf-tāb-ı tābistān (9) ile gelüp küp düşdük.

Meşnevī li-mü’ellifihi

[Mefā‘ilün / Mefā‘ilün / Fe‘ülün]

(10) Kabardı şiddet-i rehden ayaklar

Acırdı ḥālümüz gören yayaklar

(11) ‘Amelden kalmış idi süst olup pey

Bize bir kimse dimezdi görüp şey

(12) Ḥarāretten yarılmışdı tutaķlar

İşitmez idi bir şavtı kulaķlar

(13) *Neşr* Birkaç gün tırmaķ ve yorgunluğumuz ber-taraf olunca (14) oturmaķ lāzım geldi. Şu kenārında bir cāmi‘ var imiş (15) anda mücāvir olduķ. Şanma ki ḥuzūr idüp rāḥat bulduķ. (16) Cāmi‘ yanından revān olan şuda bī-ḥad ü bī-pāyān (17) kurbāğa var imiş. Eṭrāfdan feryād u fiğāna ve terennümāt u

[99b]

(1) terāneye başladılar. Ne diñüp ne diñledürler ne miḥrābda (2) imāmuñ okuduğın ve ne minārede mü’ezzinüñ ezānın (3) aḥladurlar. Meger cum‘a gün bāzārı tırur ve

¹⁶⁶ Kelimenin aslı “ser-güzeşt”tir lakin metinde “ser-güdeşt” şeklinde yer aldığı için yazıldığı gibi bırakıldı.

¹⁶⁷ B, 24b: 1. Str; T’de yok.

¹⁶⁸ B, 24b: 1. Str: yetmiş seksen

eṭrāfuṅ (4) eṭrākı anda cem‘ olur imiş. Sūḥteye ben eyitdüm (5) “Yarın minbere çıkup birez sālūslik şatup va‘ z u (6) naşīḥat ideyin. Bolay ki bu ṭāyifenūṅ āhenīn dilleri germ ve ḳalb-i (7) sengīnleri bir miḳdār nerm olup zād-ı rāḥ içün (8) birez aḳçaların degşirevüz ve yola girevüz ve maḳşūda (9) irevüz” didüm. Sūḥte eydür. *Beyt*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(10) Bā siyeh-dil çe sūd goften-i va‘ z

Nereved mīḥ-i āhenīn der-seng

(11) “Sezemezin ki bu ṭāyifeye eşer ide ve bize birer ikişer¹⁶⁹ aḳça vire. (12) Birḳaç gündür şunda ṭururuz ve cāmi‘lerinde oluruz. (13) Niyyetlū ve bunlar ile nisbetlū¹⁷⁰ degülüz. Bir ḳaşıḳ şūrbāları ile (14) bir dilim etmeklerinden uṭlu olmaduḳ. Bi-ḥamdi’llah aç da ḳalmaduḳ.¹⁷¹ ‘Ḳaşabamuzdan (15) çık git ve naşīḥatūṅ başuṅa eyit’ dirlerse (16) ne cevāb virürsin ve ne tedārük görürsin.” Ben eyütdüm (17) “Ḥāṭıruma bir ‘ aceb ḥayāl ve bir ḥīle vü āl ḥuṭūr itdi.

[100a]

(1) Ṭur uğrılayın bāzāra var baṅa birḳaç ḳoyun bağırsağı (2) getürivir. Seyr eyle ben bunlara ne rev geçerin ve ne (3) yirden ḳapu açarın.” Sūḥtedür bāzāra varup (4) birḳaç bağırsak getürivirdi. Ürüp yil ile (5) ṭoldurduḳ. Uçların muḥkem bağlayup ḥāzır u müheyyā ḳılduḳ. (6) Ben eyitdüm “Yarın cum‘ada minbere çıkayın. Va‘ z u naşīḥate (7) āḡāz ideyin. Ḳurbaḡalar yine feryād itse ve söz anlatmasa (8) gerek. Ol vaḳt ben eyidürin ‘Müslimānlar bu ḳurbaḡacıḳlar (9) bize Ḳurān-ı ‘Azīm’ūṅ ma‘nāsın söyletmediler ve size diṅletmediler. (10) Ben ‘āşī vü güneḥkār ve perīşān-ı rüzgār du‘ ā ideyin. (11) Sizler āmīn diṅ. Bolay ki du‘ āmuz berekātında siṅeler (12) ve biz va‘ zı temām idince diṅeler” diyüp du‘ āya el ḳaldurduḡum (13) zamānda sen daḥı nihānīce pusuya ṭurup bu ürilmiş (14) bağırsakları bu şuya bir bir şalıvir. Ḳurbaḡalar yılan (15) şanup siṅseler ve bir uğurdan diṅseler gerek’ diyüp (16) ben va‘ za şurū‘ itdüm. Sūḥtedür du‘ ā zamānında böyle itmiş. Anı gördüm ki ḳurbaḡalar bir uğurdan diṅdiler

[100b]

¹⁶⁹ B, 24b: 18. Str; T’de yok.

¹⁷⁰ B, 24b: 19. Str: ‘adāvetlū

¹⁷¹ B, 25a: 1. Str: “Bi-ḥamdi’llah aç da ḳalmaduḳ.” T nüshasında yer almamaktadır.

(1) ol bağırsaqları yılan şanup her biri bir bucağa (2) sındiler. Va‘z dur temām itdüm. Minberden inecegüm zamānda benüm için¹⁷² (3) du‘āsı maqbül ehl-i kerāme ve şāhib ḥark-ı ‘āde ādem (4) ancak diyüp cāmi‘ de olan adamlar cemī‘ an ayağuma düşdiler (5) ve bir uğurdan başuma üşdiler. Kimi kīsesi ile aqçasın (6) kimi bāğla bāğçesin teklīf itdiler. Ben eyitdüm “Müslimānlar (7) başa ne aqça gerek ne bāğçe. Bir ḥabbeñüz almazam dünyā çirk-ābına (8) talmazam. Bir nesne ki fenā ola ‘āqıl olanlar anı niçün (9) ala. Bizüm ile bir sūhteciğ gelmişdür. Dānişmend olmak ister. (10) Şadaqanuzdan her ne virürseñüz aña viresiz ve anı (11) murāda irgüresiz. Biri biçe geçer ve cennetün kapusın (12) öğerdi cev-merd açar” diyince anı gördüm aqçayı yire (13) bādem çiçeği gibi yağdurdılar. Aqçası olana ne söz (14) olmayana da ödünç aldurdılar. Biñ ikiyüz aqça ḥāşıl (15) olmuş evde ḥātūnları da tuymış kimi gömlek getürür (16) kimi dest-māl kimi kuşak getürür kimi çuval kimi gözleme getürür kimisi (17) çörek kimi kız bişürmüş kimisi börek. Ve’l-ḥāşıl

[101a]

(1) ol gün aḥşama dek bir mertebe¹⁷³ tena‘‘um itdük ki vaşfa gelmez. (2) İl tağulduğunlayın sūhteye eyitdüm “Ne tursın kalk iki (3) kirā tavarı yokla. Ayak karada koyalum. Bu efsāneyi (4) bir āḥer yirde daḥı okuyalum. İki katır bulmuş hemān (5) süvār olduk şabāḥ olunca Kütāhiyye’yi bulduk. *Kıṭ‘a*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(6) Şu deñlü gözleri kördür ‘avāmuñ

Seni görmez gözine dürtmeyince

(7) Kapusına konuk olmağa varsañ

Evi içine almaz sürtmeyince

(8) Hāk ehlin görseler şöyle kaçarlardı

İrilmez artlarından yortmayınca

(9) Hikāyet-i Hammād bā-Ḳāzī-i Rūşen-nihād¹⁷⁴

¹⁷² B, 25a: 16. Str: “Benüm için” T’de yok.

¹⁷³ B, 25b: 6. Str; “bir mertebe” T’de yok.

¹⁷⁴ Der-kenār: Altıncı bu hikāye beyāz oldu.

(10) Rivāyet olunur ki diyār-ı Ḥorāsān’dan Ḥvāce ‘Abdurrahmān- (11) nām bir bāzergān-ı mütemevvil ve bir kār-dān-ı mütevekkil Rūm’a (12) gelmek niyyetine akmışe-i mütenevvi‘ adan kaçār u mehār ile tayy-i (13) merāhil ve kaç‘ -ı menāzil iderek Elbistān’a gelür ve bir (14) kaç gün anda қалur. Meger ol şehirde ziyāde tā‘ ün (15) ve diyār-ı ‘ademe sürgün var idi bunlara daḡı sirāyet (16) ve ‘adem-i ri‘āyet idüp bāzergānuḡ ḡizmetkārları (17) ve sāyir yār-ı ḡārları fevt olup ḡvāce tek ü tenhā

[101b]

(1) ve bī-kes ü bī-hem-pā қалur. Görür ki¹⁷⁵ olmaz metā‘ ise revāc olup¹⁷⁶ behāsın (2) bulmaz Bursā’ya ya‘ nī ol şehir-i behiştāsāya ḡulūş-ı ṭaviyyet (3) ile cezm ü niyyet ider. Ol diyāra gitmege ve metā‘ ın ‘arz (4) itmege yoldaş arar ve mükrī şorar. Meger diyār-ı Bağdād-ı (5) ḡurrem-nihāddan gelmiş¹⁷⁷ Ḥammad dimek ile ma‘ rūf bir rind-i cihān ve ‘ayyār-ı (6) zamān katırcı var idi telbīsde İblīs’e hem-ser (7) ve ‘ayyārılıḡda ‘Amr ile ber-ā-ber idi. *Meşnevī li-mü’ellifihī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(8) Yoḡ idi ṭoḡrılıḡ aşlā sözinde

Ururdi pīreyi atsa gözinde

(9) Şatardı diyüben ‘uşfūra bülbül

İderdi esteri қasd itse düldül

(10) Siyeh zāḡı düzerdi aḡ ḡamāma

Şabaḡ¹⁷⁸ dise inandururdi şāma

(11) *Nā-gāh* ḡvāce buḡa rāst gelür ve arayaraḡ bunı bulur. (12) Bursā’ya kirā ve ḡımlına behā söyleşür. Ḥammād daḡı bunuḡ ile (13) ḡücreye gelüp yükin görür ve tenge el urur. Görür ki (14) ḡvācenün sāyeden özge yoldaşı ve ser-māyesinden (15) ḡayrı ḡāldaşı yok. Göḡlinden pāysınur ve zu‘ mınca (16) қolaysınur. ḡvāce yoldaş tedārük

¹⁷⁵ B, 20a: 8. str; T nüshasında “ki” yer almamaktadır.

¹⁷⁶ B, 20a: 9. str; T nüshasında “revāc olup” yer almamaktadır.

¹⁷⁷ B, 20a: 11. str; T nüshasında “gelmiş” yer almamaktadır.

¹⁷⁸ T nüshasında “şubḡ” yazmaktadır; B, 20a: 15. str’da “gündüz” yazmaktadır. İki varyant da vezin için sıkıntılıdır o nedenle “şabaḡ” olarak okunmuştur.

idüp andan gidelüm (17) didikçe bu men‘ eyler. “Bizüm yoldaşlarımız bize yeter” diyü söyler.

[102a]

(1) Bir gün kalkup yola revâne oldılar. Hammād h‘āceyi tağ (2) yollarına ve der-bend billerine çekerdi ve öldürmege bahâne arardı. (3) Ammā fırsat bulamayup ve öldürmege kâdir olamayup Būrsa’ya (4) yakın irerler ve bir yirde konarlar. Hammād kalkup ‘Acem-güne cāme (5) vü ‘imāme ile vücūdın üstüvār eyler ve hizmetkârlarına “Baña h‘āce (6) diñ” diyü söyler ve yüklerde olan kumāşı her ne ise bir bir yoklar. (7) Her ne var ise defter eyler. Katırları h‘āceye yitdürmege ve şahrâlarda (8) tavar gütdürmege başlar. H‘āce söyleyeyüm didükçe hizmetkârlarına (9) emr ider dögerler ve birez ötesine vü berüsine sögerler. Esbābdur (10) zabt iderler ve katırları h‘ācenün üzerine şalarlar. H‘ācedür (11) neye uğraduğın bilür başı korkusından müdārā kılur. (12) Āhîr Būrsā’ya gelüp bir hāna konarlar. Akça çıkarup kirā şayarlar. (13) H‘āce eydür “N’eylersiz?” bunlar eydür “Katırlarunñ kirāsın almaz mısın yoħsa bize bağışladuñ mı” (14) H‘āce eydür “Benüm ne aşıl katırım var. Men h‘āceyem, esbāblar menüm (15) katır senüñdür” diyeyin şanur birkaç yumruk ururlar ve hān (16) kapusından taşra sürerler. Katırlarunñ zimāmın üzerine (17) atarlar ve buña birez caba şatarlar. H‘ācedür ağlayurak

[102b]

(1) kâzîya dek gider ve hālın i‘lām ider. Meger ol zamānda (2) Merhūm Kāra Çelebî kâzî imiş. Rāvîler böyle dimiş. Tîz Hammād’a (3) muhızır şalarlar ve meclis-i şer‘e da‘vet eylerler. Hammād dañı ‘Acem-güne (4) üslûb ile h‘ācevār bir ir katırına süvār olup (5) hizmetkârların önüne birağub kâzîya gelür ve selām virür. (6) Görürler ki bir h‘ācedür bâzergān buña hizmetkâr olmağa bile (7) lâyıķ degül. Kâzîdur ikisini bile tenhā söyledüp esbābdan (8) nişān şorar ve ağızların arar. İkisi de biri birine muṭābık (9) söyler. Bu ne dir ise ol dañı anı beyān eyler. Āhîr kâzî (10) ‘āciz ü müteḥayyir olup gönli-y-ile eydür “Evvel bunlara bir hîle ideyin (11) tarîķ-i şer‘e andan sonra gideyin cāyiz ki ḥaṭā idüp vebāle girem” (12) diyü ikisine de şüret virmeyüp Hammād içün eydür “Hele bu kimesne (13) zî’l-yed sen hāricsin. Şerī‘at zāhire ḥükm ider” diyü bâzergāndan (14) şahid ister. Bâzergān eydür “Hay Efendi ben ‘Acem’de olan (15) şahidi bunda nice getüreyin beni ise bunda kimesne bilmez. (16) Niçün baña zulm

idersin ve hilâf-ı semte gidersin?” diyince kâzî (17) hiddete gelüp ikisin bile mahkemeden kovar ya‘nî ki hengâmeyi başından¹⁷⁹ şavar.

[103a]

(1) Hammâd ile bâzergân kâzînuñ hiddetin görünce ve ikisi bile¹⁸⁰ alup yürüy (2) virince kâzî ardlarından “Bre katırcı gel” diyüp çağırur. (3) Bâzergân hîç¹⁸¹ ardına bakmayup ve iltifât itmeyüp Hammâd bā-resm-i (4) mu‘tād dönüp ardına bakar ve gelüp mahkemeye çıkar. “Bâzergānum” (5) didügi ve bu maķûle herze yidügi hâşırından gider ve yine (6) eski şan‘atına rücū‘ ider. *Meşnevî Li-mü’ellifîhi*

[Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Fe‘ûlün]

(7) Cihāna her ne-y-ile gelse ādem¹⁸²

Anuñla haşır olurmuş yine şoñ dem

(8) Ne kār üzre olursa kişi mu‘tād

Hemān anı kılurmuş dāyimā yād

(9) Eger öykünse dāyim martıya toy

Revişde beñzedimez aña bir huy

(10) Olur mı biñ dürişse qarğa şeh-bāz

Ber-ā-ber uçamaz tavuķ ile kaz

(11) Mu‘ādil ola mı ‘Ankā’ya serçe

Müşābih mi olur billūra sırça

(12) Neşr Tîz kâzî emr eyler Hāmmād’ı tutarlar ve habs iderler. (13) Hîdmetkârlarına dest-i cellāddan çāşnî yidürürler ve olduğuna (14) göre didürürler. Bâzergāna esbābın teslîm idüp anlaruñ (15) haķķından gelürler ve görenler ‘ibret alurlar. *Kıṭ‘a li-mü’ellifîhi*

¹⁷⁹ B, 21a: 5. str; T’de bu yok.

¹⁸⁰ B, 21a: 5. str; T’de “ikisi bile” yok.

¹⁸¹ B, 21a: 6. str; T’de yok.

¹⁸² B, 21a: 9. str: Cihānda her ne-y-ile olsa ādem

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(16) Tama' dan kimse hergiz aşşı itmez

Ziyānı anuñ aşşısına yetmez

(17) İden toğrulığı kendüye pīşe

Sa' ādet nāmesinden adı gitmez

[103b]

(1) Hātarnāke hātādur atma kendün

Kesilen baş meşeldür yine bitmez

(2) Hikāyet-i Kātib-i Hileger bā-Nāyib-i Şāhib-naẓar¹⁸³

(3) Rivāyet iderler ki Sultān Selīm bin Süleymān Hān 'aleyhime'r- (4) rahmetü ve'l-
gufrān Kütāhiyye'de iken fāzıl-ı dehr ve hākim-i (5) şehir ya' nī Mollā Çelebī'nün celāli
ğālib ve kazāya tālīb (6) Kāra Kemāl dimek ile ma' ruf bir nāyibi var idi. (7)
Maḥkemede niyābet ü vāqı' atı kitābet iderken diyār-ı Menteşe'den (8) Şafā-nām bir
harīf Būrsā'dan ya' nī ol şehir-i behişt (9) āsā'dan Pür-cefā dimek ile ma' ruf bir hātūn
alup (10) vilāyetine giderken şehir-i Şām'dan ve ol sevād-ı a' zamdan (11) ehl-i merātib
ü zenāna rāğīb bir kātibe yoldaş olur. (12) Zen-bāre kanda ise zen-bāreyi bulur. Yoldur
giderek (13) ve biri biriyle muşāḥabet iderek kātib kadıncık ile (14) tenhāca buluşur
ve bir miqdār virişür alışur. Āḥir (15) sözi bunun üzerine muḥarrer idüp ' ahd ü peymān
(16) ve sevgend ü eyman iderler ki kātib buña "Mülk-i cāriyem" (17) ol daḥı
"Cāriyesiyem" diyüp Şafā-yı derdmende "Şafāñ

[104a]

(1) var ise tūr yoğ ise hemān kandan geldün ise yine anda (2) buyur" dirler. Ol gün
aḥşam olur Pür-cefā kātibün (3) yanına gelüp tūravarur. Şafā söyleyeyim şanur
döğerler (4) ve yanlarından kıovarlar. Görür ki söylemeden çāre (5) ve
gözükmemekden özge müdārā yok cāyiz ki öldüreler (6) ve diyār-ı ' ademe göndereler
diyü bunlardan önerdi eşer (7) gelüp Kütāhiyye'ye düşer. Bir iki günden sonra¹⁸⁴ kātib

¹⁸³ Der-kenār: Sekizinci bu hikāye beyāz olmuştur.

¹⁸⁴ B, 22b: 4.str; T'de yok.

(8) ile Pür-cefâ dağı Kütâhiyye'ye¹⁸⁵ gelüp inerler ve bir hâna konarlar. (9) Şafâ dağı bunların haberin alup nâyibe varur muhızır alır (10) bunları meclis-i şer' e da' vet kıılır. Kâtib dağı Pür-cefâ ya' nî (11) ol bî-vefâ ile kâzîya varup Şafâ ile üçü mürâfa' a-ı şer' (12) olurlar. Evvelâ Şafâ takrîr-i kelâm ve tavzîh-i merâm itdükden sonra (13) Pür-cefâ için kâtib "Mülk-i câriyemdür" diyüp ol dağı "Câriyesiyem" (14) diyü ikrâr ider. Şafâ'ya hâtûnı idüğine şahid lâzım olur. (15) Ammâ nâyib Şafâ'ya kâtibün zulm itdüğün hayâl idüp (16) Pür-cefâ'ya "Bu kâtib seni alalı kaç yıldur?" diyü su'âl kıılır. (17) Pür-cefâ dağı "Bir yıl vardur bunun hizmetinde kâyim ve maşlahatında

[104b]

(1) dâyimem" diyü haber virür. Meger kâtibün karşusunda bir çeşme-i cân-fezâ (2) ve bir âb-ı hayât-efzâ var idi ki hâş u 'âmı şıvarur (3) ve teşnelere hayât-ı nev virür idi. "Hevânun 'ufûneti ve mürekkebümüzün (4) gılzeti var" diyüp devâtı Pür-cefâ'nun eline virüp eydür (5) "Tîz var şol çeşmeden bu devâta şu koy. Takrîrinüzi (6) yazı virelüm yoluza gidün ve bize du'âlar idün" dir. (7) Pür-cefâ devâtı alup çeşmeye gelür. Segün ağzı gibi devâtuñ (8) ağzın lüleye virür. Ağzından taşınca ve başından aşınca muhkem (9) tıldurup alup getirür. Nâyib bilür ki bu kâtib yanında (10) tırmış ve yazı yazılduğın görmüş degül. Dönüp hitâb-ı (11) pür-'itâb ile eydür "Ey mekkâre-i cihân ve ey 'ayyâre-i zamân (12) 'Bir yıldur kâtib yanındayam' dirsın ve bu maqûle herze yirsın (13) hiç yazı yazup devâtına şu koyduğın görmedün mi ve devâta (14) şu nice kıoyılır şormaduñ mı" diyüp Şafâ'ya var şahidün (15) getir ben bunların haqqından geleyim ve intikâmün alayım" diyüp (16) Pür-cefâ'yı emânete gönderür ve 'inân-ı semend-i himmetin Şafâ'ya dönderür. Kâtib ise görür ki kabâhati tıyılır (17) ve câme-i 'ırzı şoyılır ol gice ayak karada¹⁸⁶ kıoyup

[105a]

(1) ırkenden ayrılır. İrtesi görürler ki kâtib gitmiş ve Şafâ'nun (2) işi bitmiş. Hâtuncuğın eline teslîm iderler. Anlar dağı yollarına giderler. (3) Bu hikâyeye anlardan yâdgâr kıalur. *Kıtt'a li-mü'ellifihî*

[Fe' ilâtün (Fâ' ilâtün) / Mefâ' ilün / Fe' ilün (Fâ' lün)]

¹⁸⁵ B, 22b: 4. str; T'de "Kütâhiyye'de"

¹⁸⁶ B, 23a: 3. str: "kıaraya"

(4) Olsa ‘iffetde Meryem-i şānī

İ‘timād itme zenlere zinhār

(5) Niçe yıllar dirilsen anuñ ile

Göñline girmesen ider inkār

(6) Zen-i bed-ḥūydur cehennem-i vakt

Ve kınā Rabbenā ‘azābe’n-nār¹⁸⁷

(7) Hikāyet-i Vā‘iz-i Şeydā bā-Cevānek-i Bī-hemtā¹⁸⁸

(8) Rivāyet olunur ki Konya’da Hevāyī dirler bir vā‘iz (9) var idi. ‘Ulemā-y-ıla muşāḥib ve zürefā-y-ıla yār idi. (10) Gāh minbere çıkup sālūsılık ve gāh ekābire girüp cāblūsılık (11) eyler idi ve ḥalk muşāḥabetinden dūr olmayup diline geleni söyler idi. *Meşnevī*

[Mefā‘ilün / Mefā‘ilün / Fe‘ülün]

(12) Geyüp cübbe şalındursa ridāyı

Şalardı ḥayrete yoḥsul u bayı

(13) Çıkup keşf eylese Kūrān’dan esrār

İderdi āferīn ebrār u aḥyār

(14) Koyulsa baḥş-i ‘ilme başlayup kāl

Olurdu ehl-i meclis cümleten lāl

(15) *Neşr* Bir gün yolca gidüp şehri seyrān iderken bir cüvān-ı (16) bī-hemtā ve bir dil-ber-i ra‘nāya rāst gelüp bir miqdār muşāḥabet (17) kıılır. Nā-gāh ‘āşık olup ‘aşkı bunı alır. Vā‘izliği

[105b]

¹⁸⁷ Yā Rabbī, bizi ateş azabından koru!

¹⁸⁸ Der-kenār: Toğuzuncı bu hikāye beyāz olmuştur.

(1) ‘ aşıklığa ve dānişmendliği uşaklığa değışüp rüz u şeb (2) apısından gitmez ve bir ān izmetin terk itmez olur. *Beyt*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(3) ‘ Āşık-ı rüsvāy olan nāmūs u ‘ ārı neylesün

(4) Varlığından el eken ‘ ırz u vakārı neylesün

(5) *diyüp* mest ü ayrān ve şūrīde vü ser-gerdān yigircükden (6) vuşlat temennā kıılır. Cüvān ise bunun ibrāmından ve sevdā-yı (7) āmından ‘ āciz olup gönli-y-ile eydür “Ben bunu muāle (8) ve bir olmaz ayāle avāle ideyin bolay ki benden ekile varup (9) ālinde ola diyüp” eydür “Sizi işidürem ki evvel iyü (10) anbūr alar imişsiz. Eger gerekden baa ālīb ve cān u dilden (11) vaşluma¹⁸⁹ rāīb iseüz cum‘ a gün filān cāmi‘ ü minberine ıkup va‘  (12) itdüğü zamānda minberde bir midār anbūr alasın (13) metā‘ -ı vaşluma andan arīdār olasın. Ben daı anda varam (14) ve anbūr alduğı görem” diyü avl ü arār ve binā-yı ‘ ahdı (15) üstüvār iderler. Cum‘ a gün olur. Vā‘ iz bir anbūr (16) bulur. Cāmi‘ ayyumına virüp işmarlar ki “aan minbere ıkup (17) va‘ a āgāz idüp bu anbüreyi senden aleb itdüğüm

[106a]

(1) zamānda baa getüriviresin” diyüp va‘ a ıkar. Cüvān (2) ise bua baar. Āyāt u eādişden bir midār nal idüp (3) daı münāsebet ile ehl-i sāzu mezemmetine ve cürm ü töhmetine (4) olaşup eydür “Müslimānlar ol sāz didükleri şeytān (5) taşnīfinü ve ehl-i bida‘ te‘līfinü iki dürlü alması gā mecāza ve gā aıate alması (6) vardur. Biri arām ve biri elāldür. Eyle şanmauz ki (7) elāl olan alması size ve bize vebāldür belki ‘ ayn-ı şavāb (8) ve ehl-i a atında mu‘ teber ü müsteābdur” diyüp ayyuma ağırup (9) eydür “anı ol saa virdüğüm mühmel anı baa al gel.” ayyum (10) daı getürüp vā‘ izü eline ider ve kendü ekilüp yine yirine (11) gider. Vā‘ iz eydür “Müslimānlar ol sāz didükleri mühmelü (12) birisi budur. Bugün va‘ a gelürken bir ehl-i bid‘ atü (13) ve bir merd-i pür-nikbetü elinden aldum tā almalarının sırrın size (14) ‘ ayān u beyān idem” diyüp anbüri eline alur. ‘ Uşşā (15)

¹⁸⁹ B, 23b: 4. str; T’de yok.

perdesinden ser-āğāz idüp būselikde qarār kılup (16) eydür “İşde sāzuñ harām olan çalması budur şakınuñ (17) çalmañ ve çalana dañı muķārın olmañ. Ol bir çalmasını ki [106b]

(1) helāldür ne çalana ve ne muķārın olana vebāldür didüm işbudur” (2) diyüp tanbūruñ¹⁹⁰ koline yapışup minber taşına bir tanbüre çalar (3) Konya helvāsı gibi kırılıp mānend-i haşhāş tahtaları (4) yire tağılur ne hesāba gelür ve ne sayılur. Yigitcük ise (5) bunıñ hilesine ve halk ile mu‘āmelesine taḥsīn ü āferīn (6) eyler. Andan sonra muşāḥabet ü muķārenetinden ibā itmeyüp (7) vā‘ız ile yār-ı ğār ve rüz u şeb hem-dem ü ğam-h‘ār olur. *Qıṭ‘a*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(8) Kişiyi gör ne hāle sevķ ider ‘aşķ

Neye yilterse anda al gider ‘aşķ

(9) Ne deñlü olsa bir ādem mu‘ānid

Aña bir kıll taķup tırmaz yeder ‘aşķ

(10) Ne şaysun berg-i kāha kūh-ı Kāf’ı

Anı peşm-i ğanem gibi dider ‘aşķ

(11) Hikāyet-i Bāzergān bā-Ḳāzī-yı Kār-dān¹⁹¹

(12) Rivāyet iderler ki Edirne’de bir ḥarīfün iki biñ aķça (13) eksügi olur. Eline bir kaftān ile bir altun yüzük (14) alur. Rehn koyup aķça almaķ ümīdine giderken (15) bir bāzergāna rāst gelür. Bāzergān ḥarīfün elinde (16) kaftānı ve yüzügi göriceķ kaşındağı taşına (17) gözi iler. Görse ki bir ra‘nā elmāsdur pād-şehler

[107a]

(1) ḥazīnesine ve şehryārlar defīnesine lāyık u sezā ihtiyārı (2) elden gidüp eydür “Bu esbābları şatar mısın?” Ḥarīf eydür (3) “İki biñ aķça ḥācetüm oldı. Rehine alup giderin eğlenmez yine (4) edā iderin” dir. Bāzergān eydür “Biz saña aķça virelüm (5) ve

¹⁹⁰ B, 24a: 5. str; T’de yok.

¹⁹¹ Der-kenār: Yidinci bu hikāyet beyāz olmuşdur.

rehnün alıkoymalum” diyüp aqçayı şayıvirür. Rehini alup (6) evine gelür. Mā-vaq‘ ayı hātūnına i‘lām kıılır. Hātūn yüzügi (7) görince hemān ‘aşık olur. H‘āceye “Yüzügi elbette başa (8) alıvir” diyü ibrām ider. Meger bāzergān şınmış ve ol hātūn ucından¹⁹² hayli borc (9) idinmiş kimesne idi. Hātūnını ziyāde sever ve emrine iṭā‘ at (10) ider idi. Almasına iḳdām idemeyüp ve sözinden daḫı (11) çıkamayup tiz anı numüne virüp bir yüzük işledürler. (12) Elmās renglü şırça ile kaşladurlar. Hārīfün yüzügin (13) pinhān idüp bunu anuñ yirine kıorlar. Āb-ı kayğudan (14) el yurlar. Birkaç aydan sonra hārīfdür aqçayı tedārük (15) idüp h‘ācenün dükkānına gider ve rehniñ taleb ider. (16) H‘ācedür aqçayı alup evine varur. Kaftānı ve yüzügi (17) getürüp hārīfün eline virür. Hārīfdür esbābını deñer ve yüzüğe

[107b]

(1) gelicek añar. Eydür “H‘āce bu yüzük bilmem n’olmuş. Şöyle benzer ki (2) yanlış olmuş.” Bāzergān eydür “Ne ‘abeş söylersin yoḥsa (3) bize bühtān mı eylersin” diyügörür. Hārīfe kanā‘ at gelmez. Āḫir (4) kıāzıya varurlar ve marāfa‘ a olurlar. Hārīf da‘vāsın taqrır (5) eyler. H‘āce “Yüzük budur” diyü söyler. Kıāzī ferāset ile (6) bāzergānuñ sözinden hıyānet añlar. Emr ider bāzergānı (7) ḫabs iderler ve zindāna al giderler. Bāzergānuñ kendü (8) yüzügin barmağından çıkardup ol yüzük ile muḫzırınuñ (9) birine virür ve böyle buyurur. Eydür ki “Var bu bāzergānuñ (10) hātūnına bāzergān ağızından eyit ki ‘Yüzügi şāḫibi bilüp (11) kıāzıya iledüp bizi ḫabs itdürdi. Evde yanlış olmuşdur (12) varayın getüreyin diyügördüm inanmadılar. İşte kendü ḫatmin (13) nişān virüp beni gönderdi. Bunları alıkoymup ol (14) yüzügi vir’ di. Görelüm bāzergānda ‘illet var mı?” Emr-i ḫākim ile (15) muḫzır hātūna varup taqrır-i sābıkı beyān idicek hātūn (16) gerçek şanıup ol yüzükleri alıkoymup hārīfün ḫatmin (17) muḫzırınuñ eline ider. Ol daḫı getürüp ‘aynı ile kıāzıya virür.

[108a]

(1) Kıāzıdur bāzergānuñ muḫkem ḫaqqından gelüp yüzügin şāḫibine (2) teslīm ider ol daḫı alup maşlaḫatına gider. *Kıṭ‘a*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

¹⁹² B, 21b: 7. str: T’de “ol hātūn ucından” yoktur.

(3) Dilerseñ olmaya kârunḡa ḡaclet

Her işün āḡirin fikr it dilā var

(4) Seni çoḡdan çıkarur bilki başdan

Aza meyl eyleyüp olma ṡama‘ kār

(5) ṡama‘ dan ḡor olur ādem dem-ā-dem

Anı terk it ki tā olmayasın zār

(6) Hikāyet-i Dānişmendān-ı Hıredmend bā-Şūfī-i Zelle-bend

(7) Hikāyet iderler ki bir şūfī var idi. Ġāyetde zelle-bend ve (8) müft-ḡār idi. Her zamān ki bir kimesne bir ṡa‘ āmcık bişürüp (9) ortaya getürse “Allah Allah yā naşīb” diyüp fi‘l-hāl (10) kuzḡun düşüp megesvār ḡāzır olurdu. Her ne (11) deḡlü iḡfā idüp ehl-i şoḡbet bir ḡayrı yire gitse ardlarına (12) düşüp bulurdu be-her (her bir) taḡdīr anda daḡı bile olurdu. *Beyt*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(13) Hırş ehli olan ādem ḡūḡveş murdār olur

(14) Bī-ḡayā vü bī-edeb bī-ḡayret ü bī-‘ār olur

(15) Hemān ṡa‘ āmlarıdur bişüp ortaya geldükde “Yā naşīb” diyüp (16) kendüyi ṡa‘ āma ururdu. İttifāḡ bir ḡün birḡaḡ (17) dānişmend seyre giderler. Şūfī ṡuymasun diyü bir tenhā kūşede

[108b]

(1) şoḡbet iderler. Şūfīdür bunların gitdüḡin ḡaber alır. (2) Aşaḡa vü yukarı birez cüst ü cü kıılır. Āḡir bulamayup (3) bir yüksek yire çıkar eṡrāfa naḡar şalıp baḡar. Görse ki (4) bir orman arasında düttün tüter. Şūfinün iḡtiyārı (5) ḡalmayup ol mekāna dek ‘azm ider. Görse ki aşcıları sofra (6) şalmış ve ṡa‘ āmları bişüp ortaya gelmiş. Şūfī hemān (7) “Allah Allah yā naşīb” diyüp oturavarınca bir kelb çıḡa (8) gelür. Dānişmendün biri eline bir taş alır. Kelbi urur (9) gibi olup şūfinün aḡzına bir taş urup bir iki dişi (10) aḡzına tıḡılır ve otururken yıḡılır. Birezden ‘aḡlı (11) başına gelüp dānişmende eydür “Hay birāder n’eylersin?” (12) Dānişmend eydür “Allah Allah yā naşīb şu kelbi ursam gerek (13) idi saḡa naşīb oldu” dir. Şūfinün ise aḡzı (14) şişer. ṡa‘ ām yimeḡe

ķudreti olmayup ķalkķup gider. (15) Dāniřmendler ise řūfiye gūlūřurek ķuzūr-ı ķalb ile (16) ta‘āmların yiyūp bu ķile ile řūfiden ķurtulurlar. *ķıta*

[Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilūn]

(17) řūfinūñ olsa nařıbi seng-i ġam olmaz ‘acıb

[109a]

(1) Ćunki ġāfildūr ķazādan fikri dāyim yā nařıb

(2) Baġlamıřdur ĉeřm-i ‘aķlın perde-i hırş u emel

(3) Der-be-der bir loķma iĉūn seg gibi olmiř raķıb

(4) Hikāyet-i Nařreddīn bā-Ruhbān-ı Bed-āyīn¹⁹³

(5) Hikāyet iderler ki Germiyān oġlı zamānında bir ruhbān ol (6) zamānuñ ‘ulemāsına ve ol ‘ařruñ fuzelāsına gelūp eydūr ki (7) “Üĉ su’ālūm ve sizūñ ile bu vech-ile ķıl u ķālūm var. Eger cevāb (8) virecek olursañuz dīnūñuze girem.” Bunlar ise bir yire cem‘ (9) olurlar ve cevābında ‘āciz ķalurlar. Bu ġayret-ile mūteġayyir tūrur iken (10) ittifāk Nařreddīn merkebine sūvār olmiř ol meclise ĉıkagelūr. (11) Bunlar daġı Nařreddīn’i gōrūp ayaġ ūzre gelūp ‘izzet ū (12) iġtirām ķılup ruhbānuñ su’ālīn ve bu mertebe ķıl u ķālīn (13) beyān ķılurlar. Nařreddīn bunlara tınmayup ve merkebinden inmeyūp (14) ruhbāna eydūr “Di su’ālūñ söyle cevābuñ virilsūn ve mařlaġatuñ (15) gōrilsūn.” Ruhbān daġı ilerū gelūp eydūr “Yirden (16) gōge neniñ āvāzı ĉıķar ve yirūñ ortası neredūr (17) ve řaķalımuñ ķılları ‘adedi ne miķdārdur?” Nařreddīn gūlūp

[109b]

(1) eydūr “Su’ālūñ de bu mıdur? Evvalā yirden gōge benūm merkebūmuñ āvāzı (2) irer.” Ruhbān eydūr “Neden ma‘lūm?” Nařreddīn eydūr “Ben (3) merkebūm aġırdayın inanmazsañ sen gōkden ĉık dīñle (4) ve yirūñ ortası ise rāst merkebūmuñ řimdi ķıĉ ayaġı tırdıġı (5) yirdūr. Eger inanmazsañ bir uzun ip bul getūr. Ayaġına (6) taķalum ben burada tırayım sen dūnyāyı ĉepĉevre (7) tılanup ūlĉ ve řaķalınuñ ķılı ise ol daġı rāst (8) merkebūmuñ ķuyruġı ķılınūñ ‘adedinedūr. Eger aña daġı inanmazsañ (9) bir

¹⁹³ Der-kenār: On ūĉinci bu hikāye beyaz olmiřdur.

ķıl senüñ şakaluñdan üzelüm bir ķıl merkebümüñ ķuyruğından tā ķıllar dükenince¹⁹⁴
(10) ol vaķt ‘adedleri¹⁹⁵ ma‘ lüm olur ve ķalbüñ iţmi ‘nān bulur.” Naşreddīn (11) böyle
diyücek hep bu ķavl üzre ‘ulemā ittifaķ idüp (12) ruhbanuñ üzerine hücum itdiler.
Ruhbān görür ki (13) şakalı yolunur barmaķ getürüp Müslimān olur ve zālāletden (14)
ķurtulur. *Ķıṭ‘a li-mü‘ellifihī*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(15) ‘Arz olınsa dilā bir emr-i muḥāl

Bulmasañ ķāşır olsa nuṭķa mecāl

(16) Ķurtulam dir iseñ o töhmetden

(17) Eyle ta‘ līķ bi‘l-muḥāl muḥāl

[110a]

(1) Hikāyet-i Büzercimihr-i Kāmil bā-Nūşirrevān-ı ‘Ādil

(2) Rivāyet iderler ki Büzercimihr Hākīm, Keyķubād vüzerāsından (3) ve ol zamānuñ
‘ulemāsından idi. Nebīre-i Dānyāl ve şāḥib-(4) rāy u ḥuceste-ḥişāl ķişi idi. Uşṭurlāb u
reml ü ‘ilm-i hey‘etde (5) ve kitāb-ı fenn-i hendese vü ḥikmetde nazīri yoğ idi.

Meşnevī

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(6) Eline reml alup resm itse eşķāl

Aña keşf olur idi cümle aḥvāl

(7) Żamāyir bilmege şaldursa ķur‘a

Ledün cāmı ile şaçardı cur‘a

(8) Şikāf itse eger yek nokta dilden

Niçe baḥr āşikār eylerdi gilden

(9) Şüreyyādan inince tā şerāya

¹⁹⁴ B, 27b: 12. str; T’de “tā ķıllar dükenince” yok.

¹⁹⁵ B, 27b: 12. str; T’de “adedleri” yok.

Bilürdi Hâk'dan ırmış idi vāye

(10) Neşr Keykubād fevt olup oğlu Nuşi'r-revān tahta geçücek aña (11) dahı vezîr-i a' zām olup diledi ki 'adl u dād idüp vilāyeti (12) ābād ide. Meger Bahtek bin Şem'ün Nüşirrevān ile bile büyümiş (13) ve atası Keykubād'a vezîr-i a' zām olmuş kimesne idi. Nüşirrevān (14) anı dahı vezîr idinüp şadra geçürmüş idi. Büzercimihir ile (15) mu'arız olup Nüşirrevān'a tırmaz nifāk eyler idi. (16) Bir gün yine Nüşirrevān ile tenhā düşüp Bahtek eyitdi "Mā-dām ki (17) siz Büzercimihir'ün sözün diğlersiz ve anuñ fikri-y-ile iş eylersiz

[110b]

(1) hazineñüze māl gelmez ve kīseleriñüz tılmaz. Bu ise ilün başın şıgar (2) eline giren māl u menāli size virmeyüp kendü yıgar. Mālınuñ (3) gāyeti ve emlākınuñ nihāyeti yoğdur. Hazineñüz boş qaldı (4) meger ot yoldurasız ve içine tıldurasız. Şehlere hazine (5) vü pād-şehlere defîne gerek." Nüşirrevān'a Bahtek'ün sözi (6) te'sîr ve cānında muhkem yir idüp Büzercimihir'i getürdüp (7) eyitdi "Şimden gerü māluma müte'allıq huşuşı Bahtek görsün (8) ve re'āyādan ol degşürsün. Sen qarışma." Büzercimihir (9) dahı 'ālem-i ferāğata ve mağall-i istirāhata çekilüp iğmāz-ı 'ayn (10) itdi. Bahtek bu qadar ruşşat ve bu mertebe qıdret bulıcağ (11) zulm elin uzatdı her vilāyeti 'amele kesüp 'āmillere (12) şatdı. Bir miqdār aqçaya qadır olan kimesnelere birer (13) bahāne ve olur olmaz efsāne ile qorqu virüp ve mālların (14) alup hazineye getürüp qatdı. Re'āyā vü berāyāyı incidüp (15) ve niçe bid'atler ihdās idüp etrafda olan mālı aldıqdan sonra (16) Medāyin h'ācelerine tılaşdı. Nüşirrevān'a eyitdi "Sen (17) rub'-ı meskūn pād-şāhı ve bunların penāhısın. Bu qadar

[111a]

(1) mālı bunlar n'eyler. Bunların mālı senden çok ve serāyları bizüm (2) serāyumuzdan 'ālī. Bunlara gölge haramīleri ve cehennem zebānīleri (3) dirler." Her birine şalgūn şaldı ve māllarınuñ nışfin aldı. (4) Evvelki hazineeler tılduğdan sonra yidi hazine dahı yapup anları da (5) māl ile māl-ā-māl idüp Nüşirrevān'ı getürüp seyr itdürdi. (6) Pād-şāh dahı hazineelerin pür göricek Bahtek'e āferīnler idüp (7) ansız bir yire gitmez ve sözinden tecāvüz itmez oldu. İki (8) yıla varmadan Medāyin h'āceleri tağılmağa ve re'āyā vü berāyā (9) bir āher pād-şāh vilāyetine yayılmağa başladı. Şehrler h'ācesiz (10) ve köyler ıssız qaldı. Yirlerin bayğuş u müş ve tıyūr u (11) vuğuş

aldı. Her tarafından a‘ dā baş kaldurmağa ve ‘ asker (12) çeküp tabl u nekkāre çaldurmağa başladı. Vilāyet begleri (13) ve şehir uluları nihānī Büzercimihr katına cem‘ olup eyitdiler (14) “Pād-şāha niçün söylemezsin vilāyetün hālın i‘ lām (15) eylemezsin? Bahtek ‘ālemi yıkdı ve taht elden çıkdı” (16) Büzercimihr bunlara eyitdi “Bahtek anı māl ile aldı (17) pād-şāha bizüm sözümüzün te’siri kalmadı.

[111b]

(1) Bolay ki bir hīle ile ol i‘ tikkāddan döndüri ve tārīk-i (2) ‘adle gönderi bilevüz” diyüp bunlara istimālet virdi (3) ve yirlü yirlerine gönderdi. Bu üslub üzre birez müddet (4) mürür itdi. Bir gün pād-şāhı bir tārīk ile atlandurup (5) seyre al gitdi. Pād-şāh ile Büzercimihr muşāḥabet idüp (6) giderken ve eṭrāfı seyr iderken yolları bir vīrāneye ve bir eski (7) kāşāneye uğrar. Üzerinde bir bülend ağaç bitmiş ve budaqları (8) āsmāna yitmiş. Kudret ile üzerinde iki kuş ya‘nī ki kanat (9) kaçup birbirine karşı öter. Büzercimihr ilerü varup ve kulağ (10) urup bunların āvāzın dinledi güyā ki bunlardan bir nesne (11) anladı. Nūşirrevān eyitdi “Ne dinlersin bunların (12) sözinden ne anlarsın?” Büzercimihr eyitdi *Beyt*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(13) Nuṭkı her bir nāṭıkuñ tesbīḥ-i bī-bāk itmedür

(14) Hark-ı ‘ādet bunların tesbīḥin idrāk itmedür.

(15) Neşr Pād-şāh-ı cihān biz bunların dillerin ‘ilm-i ḥikmet ile bilmişüzdür (16) ne dirlerse anlaruz ve bunlar gibi söylerüz” Şāh eyitdi ““ Acebā (17) bunlar şimdi ne söyleşürler ola?” Büzercimihr eyitdi “Pād-şāh-ı cihān

[112a]

(1) bu kuşlar biri biri ile söyleşüp ve sizi kıovalaşup eydürler ki (2) ‘Bu Nūşirrevān zulm-ile ilün mālın elinden alup ḥazīnesine (3) koyınca ve re‘ āyānuñ bed-du‘ āsın alup Bahtek sözine uyınca (4) şu ağaç dibinde olan beş küp altını çıkarup ḥarcına (5) sürse ve murādın görse olmaz mı ola’ dirler” didi. (6) Büzercimihr böyle diyücek Bahtek eydür “Yā Şāh-ı Cihān gördiñüz mi (7) ḥazīneñüzi māl ile tıdudurup size sa‘y itdügümden (8) ötüri baña ḥased idüp söz atmağa ve sālūsıḳ şatmağa (9) başladı” dir. Büzercimihr eyitdi “Ey la‘ in ü bī-dīn (10) sen şehryāra olur olmaz nesne telkīn itmek ile ‘ālemi yıkdıñ ve tarzdan çıkdıñ. (11) Eger ol maḥalli kıazsunlar didügüm gibi beş

küp altun (12) çıkmazsa ben sözümde yalan ve rüsvây-ı halk-ı cihân olam” (13) didi. Büzercimihir bu kadar ikdâm ve da‘ vâsına ihtimâm idicek (14) Nüşirrevân emr itdi ol yiri yardılar ve altına girdiler. (15) Gördiler beş küp māl ‘aynı-y-ıla çıka geldi. Nüşirrevân (16) şād olup Büzercimihir’e āferîn kıldı. Bahtek cānibinde olanlar (17) ħor u ħacil ve müteħayyir ü lā-ya‘ kıl oldılar. Şāh emr itdi ol

[112b]

(1) mālı alup ħazīneye geldiler. Meger muḳaddemā Büzercimihir ‘ilm-i ħikmet ile (2) anda defīne var idügin bilmiş ve nişān kılmış idi. (3) Bu üslüb ile şāha ‘ayān idüp açdı. Bunun üzerine (4) birkaç gün daḫı geçdi. Bir gün Nüşirrevân yine seyre (5) çıkalum diyü Büzercimihir’e ādem şaldı. Ol gün Bāhtek (6) seyre bile gitmeyüp ħaldı. Nüşirrevân ile Büzercimihir (7) giderken ve eṭrāfı keşf iderken yine bir vīrāneye uğradılar. (8) Gördiler kim iki kuş ya‘nī bayguş birbirine karşı ħoş (9) öterler. Nüşirrevân Büzercimihir’e eyitdi “‘Acebā bu kuşlar (10) şimdi ne söyleşirler ola diñleyüp bize ħaber vir” didi. (11) Büzercimihir ilerü varup bir miḳdār ħulağ urup yine (12) geldi. Eydür “Yā Şāh-ı Cihān bu kuşuñ birisi birinden oğlına (13) kız ister. Kızıñ atası olan kuş da güyegi atası olan (14) kuşdan dört vīrān ħalıñ ister. Ol daḫı eydür ki “Dört (15) vīrāne nedür Nüşirrevân iki yıl daḫı pād-şāh olup (16) Bahtek sözine uyarsa ve anuñ sözün ħulağa koyarsa (17) şehir-i Medāyin vilāyeti-y-ile vīrān olur anı daḫı saña vireyin

[113a]

(1) dir” didi. Nüşirrevân eyitdi “Yā Büzercimihir şimdi bizüm (2) zulmümüz bu mertebeye mi yitişdi ki kuşlar bile söyleşeler. Biz Bahtek (3) sözine uyalı ‘ālemi vīrān itmişüz ve tarzdan çıkmış gitmişüz” (4) diyü ol gün dönüp serāya geldi. Her vilāyete ādem şaldı (5) varup vīrān olan ħāneleri ve ıssız ħalan kāşāneleri (6) yazup şāha defterin getürdiler. Üç yüz köy on yedi biñ (7) ħāne vīrān olup yirlerine bayguş tölmiş. Tīz emr itdi (8) Bahtek’i ħabs itdiler ve zindāna al gitdiler. Anuñ cem‘ ü taḫşīl (9) itdügi māl u menāli defteri ile ħazīneden çıkarup bi-ğayr-i ħaḳḳın (10) alınanları şāḫiblü şāḫibine redd itdiler. Bahtek’ün daḫı ħaḳḳından (11) gelüp umūr-ı vezāreti yine Büzercimihir’e ışmarlayup eyitdi (12) “Tīz biñ arşun bir demür zencīr işlet ve didüğüm gibi iş (13) it.” Vārup bir zencīr işletdiler ve didügi gibi itdiler. Zencīrün (14) bir ucın kendü yatduğı taḫta berkitdiler ve bir ucın şehirden (15) taşra bir mermer direge

mıhlayup ve yir yir çaŋlar aşıp gelüp (16) gitdiler ve böyle yasağ u tenbîh itdiler ki eger gicede ve eger gündüzde (17) her kimün şekvâsı ve bir kimesne ile da‘ vâsı ola bu zencîri

[113b]

(1) kımıldatsun ve çaŋları şınkıldatsun şekvâların bi’z-zât (2) pād-şāh diŋler ve ‘adl ü dād eyler” didiler. Bir kimesnenün şikāyeti olsa (3) gelüp ol zencîri kımıldadur ve çaŋları şınkıldadur idi. (4) Ol zelzeleden şāhuŋ karar itdügi taht daŋı kımıldanur (5) ve bir miqdār ırğalanur idi. Şekvâcı geldügin bilür ve âdem (6) şalup getürdüp aŋvâlin tecessüs eyler ve kendüsi diŋler (7) idi. Bir gün Büzercimihr eyitdi “Yâ Şāh-ı Cihān egerçi bu ‘adl (8) zencîrin kurdunuz ve re‘âyāya böyle ruḥṣat virdünüz (9) cüzvî nesneden ötüri şekvâ eylerler ve birine garež itseler (10) şekvâlarında niçe yalan söylerler. Siz isenüz şekvâların (11) gerçek anlırsız ol cihetden öte cānibe zūlm eylersiz. Eyleye (12) ‘adl bulunmaz ve def‘-i zūlm olunmaz. *Meşnevî li-mü’ellifihî*

[Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Fe‘ûlün]

(13) ‘Adālet oldur iy şāh-ı zamāne

Ki bir bakıla pîr ile cüvāna

(14) Gedā-y-ıla ğanî ola ber-ā-ber

Ki pîl ü peşye¹⁹⁶ ‘anḳā vü kebüter

(15) Ne söylenürse gerçek şanmağ olmaz

Şu içilmeden aḡa ḳanmağ olmaz

(16) Tūtup ḳalma işitdügin makālî

Olur şıdḳ-ıla kezbe ihtimālî

(17) Ğāzab ḳılma görüp bir kişi ḥālîn

Yaluŋuz da‘ vici şığar şaḳalîn

[114a]

¹⁹⁶ Kelimenin aslı “peşşe” ama metin boyunca müstensih “peşye” diye yazıp o şekilde de hareke koyduğu için “peşye” yazmayı uygun gördük.

(1) Ğazab gelse işün ta‘ cîl itme

Delîli ğûl olan bir rāha gitme

(2) Ne kâra başlasa eyle te‘ennî

Ve hāze’n-nuşhü isme‘ ente minnî:

(3) Çünkü Nüşirrevân Büzercimihr’den bu naşîhati dinledi ve çok (4) nesne anladı. Andan sonra bir kimesne ‘adl zencîrin şalsa ve feryād u (5) figân kılsa getirüp takrîrin yazarlar ve yanına mu‘temed kimesneler (6) koşarlar idi. Şekvâsı kavline mu‘tabîk ve da‘vâsı müdde‘âsına (7) muvâfîk ise zulm idenün haqqından gelür ve ‘adl u dâd kıılır idi. (8) Eger ol kimesne da‘vâsında yalan ve şekvâsında bühtân itmiş bulunacak (9) aña dağı hâlince ‘itâb ve itdügine göre ‘azâb ider idi. (10) Bu üslûb üzre ‘âlemi ıslâh ve fesâdın şalâha getirüp zulmün (11) kökin kazup ve zalemenün başın ezüp geçinür iken bir gice yine zencîr (12) şalınup ve çağlar çalınup taht ırğalandı. Tîz âdem şaldılar (13) ve varup gördiler ki bir har-ı lâğar sürünüp zencîri silker. (14) *Der Tavşîf-i Har-ı Lâğar u Bî-çâre vü Ta‘rîf-i ân Mübtelâ vü Âvâre Li-mü‘ellifihi*

[Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Fe‘ûlün]

(15) Anı bir hâlete koymış zamâne

Teninde kalmamış mûdan nişâne

(16) Örümcek ağına dönmiş derisi

Bırakmış gözden anı müşterîsi

(17) Dönüp çevgâna ham olup ayağı

Gözinün üstine düşmüş kulağı

[114b]

(1) Yürimekten kalup pâlar apışmış

Derisi karnının şırta yapışmış

(2) Gerilmiş pey süngükler arasına

Hemân dönmiş ‘Arab tanbüresine

(3) Şaman derdi anı şöyle kırtmış

Ağarmış gözleri dişi sırtmış

(4) Anı şanma yola girüp eşerdi

Her adım başına bir kez düşerdi.

(5) *Neşr* Nüşirrevân’a gelüp arz itdiler eyitdi “Sürün gitsün” (6) Büzercimihri eyitdi “Yâ Şâh-ı Cihân ‘adâlet bu mıdur ki anı süresin (7) ve hayvândur diyü haķır göresin. Cāyız ki anuñ da şāhibinden şekvāsı (8) ve ‘adlünüzden temennāsı var ola. Şāhibin getürdüp aḥvālın şoruñ (9) ve maşlaḥatın görüñ” diyücek tiz merkebün şāhibin getürüp eyitdiler ki (10) “Sen bu merkebi kaç yıldur ki kıullanursın” Harif eyitti “Otuz (11) yıldur ḥidmetümde ve rüz u şeb şoḥbetümdedir” Nüşirrevân eyitdi (12) “İnsānlık bu mıdur ki bu merkebi bu kıadar zamān kıullanup ‘amelden (13) kıalıcaķ yabana şalasın ve üzerinden semerin ve çulın alasın (14) kıış yağmurlarında böyle felāket ve açlıķdan bu kıadar miḥnet (15) çekdüresin” Tiz emr itdi harif ‘ahdlediler üzerine çul (16) ve başına yular urup yidügi miķdār arpasını ve şuyunı eksük (17) itmeyüp günde iki kerre kıaşıyup kıarvayup min ba‘d üzerine

[115a]

(1) yük urmayup ölince besleye *Meşnevî*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(2) Devāba cebr iden ḥadden ziyāde

Cezāsını bulur rüz-ı cezāda

(3) Aḡa zulm eyleyüp itme günāḡı

N’ola ḡayvān-ise vardur İlāhı

(4) Dilā zann itme idesin aḡa güç

Aḡa itdügün olmaya saḡa suç

(5) Bulursın her ne itseñ artuķ eksük

Yük urduḡuñ saḡa bir gün urur yük

(6) Ḥudā’nuñ Müntakim’dür ḡod bir adı

Ki vardur her revācuñ bir kesādı

(7) *Çünkim* ‘ālem bu üslūb üzre ‘adl ile dolandı yine bir gün (8) zencīr kımıldayup taht ırğalandı. Tīz Nūşirrevān ādem (9) şaldı. Görüp yine geldi. Eydür “Yā Şāh-ı Cihān ādem cinsinden (10) kimesne yok lākin bir laqlaql ‘adl zencīrine konmış kanatların (11) şalup çanları çalar. Nūşirrevān harīfdēn bu sözi (12) işidicek ta‘accüb idüp Būzercimihr’e eydür “‘Acebā bu laqlaqluñ sırrı (13) ne ola?” Būzercimihr eydür “Yā Şāh-ı Cihān ‘adlūñüz bir mertebeye irişdi ki (14) kuşlar bile şikāyete gelmege başladılar.” Nūşirrevān Būzercimihr’den (15) bu kelāmı gūş idicek emr itdi ata bindiler ve laqlaqla geldiler. (16) Laqlaql bunları göricek uçdı bunlar dañı ardına düşdi. (17) Bir tarlanuñ ortasında bir kavaql ağacına varup kōndı

[115b]

(1) Meger ağaql üstinde yuvası ve beççeleri içün me’vāsı (2) var imiş. Gördiler ki bir harīf ol ağacı tūrmayup (3) keser. Nūşirrevān eyitdi “Yā kişi bu ağacı niçün kesersin?” (4) Harīf eyitdi “Bu ağaql bu tarla benüm mülkümdür. Bir faqlr ü (5) ehl-i ‘ıyālüm. Kış geldi odun almaqla kudretüm yok. Bunı (6) kesüp kış içün zaqlre iderem” Nūşirrevān eyitdi (7) “Yılđa kaç aqla odun yaqlarsın?” Harīf eyitdi “Biñ aqlçalıql” Nūşī’r- (8) revān emr itdi üç biñ aqla virdiler ve ol ağacı (9) kesmekden kurtardılar. Bu minvāl üzre ‘āleme bir meretebe ‘adl u (10) dād itdi ki ta’bīr olınmaz ve kışşasına şurū’ olınsa nihāyet bulunmaz. (11) Pād-şāhlıqlı zamānından ve şehryārıqlı avānından ba’zılar kırkıncı (12) ve ba’zılar kırık ikinci yıl mūrūr itdükde Seyyid-i Kā’ināt ve H’āce-i (13) ‘Araşāt sī-murğ-ı bağ-ı ceberūt ve bülbul-i bağ-ı melekūt naqlş-ı (14) nigīn-i yaqln a’ nī Peyğam-berümüz hātēmü’n-nebiyyīn ‘ālem-i ervāhđan (15) mülk-i eşbāha kadem başup ğonce dehānlarından ve şīrīn (16) zebānlarından Nūşirrevān haqlkında *Ene vūlidtü fī zemeni’l- (17) meliki’l-‘ādil*¹⁹⁷ kelāmı zuhūr u şudūr itmişdür. Kırık sekiz

[116a]

(1) yıl pād-şāhlıql itdükden sonra bir gün ecel yaşduqlına başın (2) koyup oqlı Hürmüz’i getürdüp bu vechle naqlhat (3) ve bu semtle vaşıyyet idüp eyitdi ve cihāndan gitdi.

(4) *Der-Pend-i Nūşirrevān bā-Hürmüz-i Kār-dān*

¹⁹⁷ “Ben, adil bir devlet başkanı zamanında doğdum” (Yılmaz 2008: 182).

[Mefā‘ ʾlün / Mefā‘ ʾlün / Fe‘ ʾlün]

(5) Didi ey tende cānum nūr-ı dīdem

‘ Adālet bāğı içre nev-resīdem

(6) Bugün ben giderem devlet senüñdür

Sa‘ ādet yāverīñ¹⁹⁸ ruḥṣat senüñdür

(7) Saña benden baña Hāḫ’dan emānet

Cihānı ‘ adl-ile eyle ‘ imāret

(8) Düriş kim kıyasın sen de iyü ad

Añıldukça disünler “āferīn bād”

(9) Şu resme ḥalk-ıla olma mücādil

Diyeler kanı Nūşirvān-ı ‘ Ādil

(10) Cihānuñ varlığına ğırre olma

Güneşsin himmet içre zerre olma

(11) Kaçan söz söyleseñ fikr eyle evvel

Sūḥan zeyline andan şonra ur el

(12) Ḥilāfuñ yogısa ḳavlünđe lāf it

Ya işi işle andan i‘ tirāf it

(13) Dilidür ādeminüñ tercemānı

Ne kim göñülde var keşf eyler anı

(14) Şu yirde kim gelür sözden melālet

O yirde dilünji depretme lāl it

(15) Ḳulaḳ iki durur ādemde dil bir

¹⁹⁸ Nūshada bu şekilde harekelidir.

Gel imdi eyle bu hikmetde tedbîr

(16) Ki ya' nî aql olan uşlu kişi de

Sözi bir söyleye iki işide

(17) Kolayını gözet dāyim her işün

Ki tā yad olmaya senden bilişün

[116b]

(1) Ne işe başlasaŋ sa' y it temāma

Hükümet idesin hāş-ile ' āma

(2) İvek olma dōlek ol her bir işde

Ki tā reşk eyleye saŋa firişte

(3) Ğazab vaktinde key şabr it hālīm ol

Merātib qadrini aŋla hākīm ol

(4) Hevā İskender'in hadden geçürme

Heves Ye'cüc'ini sedden geçürme

(5) Qarincadan işit Hakk'ın kelāmuŋ

Süleymān gibi meşhūr ola nāmuŋ

(6) Sipāhuŋ eyleme etrāka mağlūb

Ki şemşîr işini işler mi cārūb

(7) Ğanīmet tut yi iç hoş elde varın

Benüm şanma güç idüp il tavarın

(8) Hazīne boş olup olmazsa genci

Yeg andan kem ola halkuŋ ilenci

(9) İderseŋ düpdüz eyle luţf u in' ām

Gözet miqdārını ger hāş u ger ' ām

(10) Kime kim va‘ de kılsañ kıl vefā sen

Demesünler gönülden bī-vefā sen

(11) Anuñ kim kavline yoǵdur hilāfı

Ƙayurmaz ger ne deñlü ura lāfı

(12) İçün taşuñ bir olsun şāf u sāde

Ne fi‘ lün kem ne kavluñ ğod ziyāde

(13) Şaǵıñıl zerķ-ile kibr ü riyādan

Utan ‘ izz ü celāl-i Kibriyā’dan

(14) Kimi kim eyleseñ redd-ile ma‘ zül

Sözün den dönüp itme yine maǵbül

(15) Kimi görseñ sen ikrām u selām it

Keremle ‘ ālemün ğalkını rām it

(16) Hüner ehlin gözet ‘ aybına bakma

Güher kıymetlüdür boncuǵa aǵma

(17) Nice kim tağtuñ eylerse yüce Ğaǵ

Tevažü‘ birle olsun gönluñ alçaǵ

[117a]

(1) Ra‘ iyyetde yürüt düpdüz yasaǵı

Ki tā güç itmeye şayruya şaǵı

(2) Ƙalemveş kimde var ise iki dil

Başını kes daǵı dilin iki dil

(3) Boyun şunmayanuñ başın teninden

Ayır kim ğayrısı tā Ƙorǵa senden

(4) Emīn olma şaǵın düşmenlerün den

370

buyurmuşlardır *Teraḳḳa'l-‘uḳalā’ (5) bi-mücāleseti'l-ezkiyā*¹⁹⁹ Şek yokdur ki ihtilāt-ı ‘ulemā ve irtibāt-ı ḥukemā (6) dīn ü devlet ve şeref-i sa‘ ādet esbābındandır. Pes bu emre (7) binā’en İskender murād idindi ki kiyāsetle ma‘ rūf ve ferāsetle (8) mevşūf bir ḥaḳīm-i zū-fünūnı ve bir ‘ālim-i reh-nümūnı nedīm-i ḥazret (9) idinüp her zamānda dīn ü devletden behremend ve cihānda (10) şevketle şöhre-bend ola. Fe-lābūd bu maḳūle bir şāhib-sa‘ ādetün (11) fikrini iş ve milketinde tefṭiş idindi. Ḥaber virdiler ki (12) vilāyet-i Engürūs’e ḳarīb bir nāhiyede esrār-ı ḥikmete vuḳūf (13) bulmuş ehl-i küşūf bir feylesof vardur ki rüzgāruḅ (14) vaḥdidür ve mülk-i diyāruḅ ferīdidür. Dünyādan inḳıṭā‘-ı (15) küllī idüp bir şavma‘a’da rüz u şeb riyāzet ü tā‘at (16) üzerine ḳuvvet-i tezkiye ve ḳudret-i tasfiye birle ‘ulūm-ı (17) riyāzī vü ilāhiye ve esrār-ı nā-mütenāhiye mālīk olmuştur.

[118a]

(1) Adına Eflātūn-ı İlāhī ve fezāyilini nā-mütenāhī dirler. (2) Re’isü’l-ḥūkemā ve mercī‘ü’l-‘ulemādur. İki bölük şākirdleri (3) vardur ki andan taḥşīl-i ma‘rifet ve tekmi’l-i ṭarīḳat iderler. (4) Bir sınıfına İşrāḳiyyūn dirler ki leyl ü nehār pīşeleri ‘uzlet ü (5) ḥalvet ve endişeleri keşf-i esrār-ı ḥaḳīḳatdūr. Bunlar aşḫāb-ı (6) riyāzet ve erbāb-ı istifāzatdur ve bir sınıfına Meşşā’iyyūn (7) dirler ki şūḡlleri gāh istifāde vü gāh ḥizmetdür gāh (8) ihtilāt u gāh ‘uzletdür. Bunlara ḥullān-ı dirāset ve ihvān-ı (9) firāset dirler. *El-ḳışsa* İskender Eflātūn-ı İlāhī’nün şoḫbetine (10) tālib ve ḥizmetine rāḡīb oldu. Pes ḥavāşından (11) bir merd-i süḥan-dān ve bir kāmīl-i ehl-i beyān bulup anı (12) raḡbet-i tāmm ve ‘izzet ü ikrāmı da‘vet için risālete (13) gönderdi. Tuḥfeler ve hediyeler ve bilekler ve ‘aṭiyyeler viribidi. (14) Tenezzülātla bir nāme yazup şikestelikler ‘arz eyledi ve ol (15) resūl-i nāmdār daḡı sürüp rüzgār ile Eflātūn (16) olduḡı diyāra geldi. Memleket ḳavminden şorup (17) Eflātūn’uḅ ḥaberin aldı ki “iş bu kūhsāruḅ ardında

[118b]

(1) āb u hevāsı laṭīf bir şaḫrā-yı şerīf vardur ki (2) felek-āyīn birbiri içinde ve ol şaḫrānuḅ kenārında (3) ‘uzlet aşḫābı için bir niçe şavāmi‘ ve ḥalvet erbābı (4) için birkaç mecāmi‘ bünyād olınmuştur. Eflātūn-ı İlāhī (5) mürīdleri ile ve ser-cümle müstefīdleri ile ol ḥücrelerde (6) sākinler ve ol şavma‘alarda mütemekkinlerdür.”

¹⁹⁹ Akıllı kimseler temiz kimselerin sohbetiyle yükselirler.

İskender'ün (7) resüli çünkim Eflâtûn-ı İlähî'nün memleket kavminden (8) haberin aldı sürüp ol kühsâr-ı gerdün-vaqâra (9) geldi. Aḥşam irişüp ol gice anda şabr u sükûn (10) ve yarındası 'azm-i Eflâtûn itdi. Eflâtûn-ı İlähî (11) İskender ilçisinün fikr-i nihâdın ma' lûm idüben (12) 'ilm-i sîmyâ-y-ıla göründi ve resül-ı İskender dahı ol (13) felek gibi tağdan 'ubûr u mürûr idüp âf-tâb-ı (14) 'âlem-tâb gibi şahrâ-yı Eflâtûn'ın üzerine pertev-i iḳbâl (15) ve şu'le-i iclâl şaldı. Ne görse ki ol şahrâ (16) huyûl-ı merâkib ve sipâh-ı mevâkib birle ṭolmuş. Hümâ-ḫıl (17) günlükler ve encüm-menâzil serâ-perdeler şahın-ı zemînden çarḫ-ı

[119a]

(1) berîne peyveste olmuş bir vech-ile virmedür almadur (2) ve bir tavrla varmadur gelmedür ki seyr idenlere keşretinden (3) ḥayret ve nazar kılanlara şöhretinden 'ibret ḥâşıl olur. (4) İskender'ün resüli anı görüp müteḥayyir kaldı ve ol leşkere (5) yakın varup ser-henglerinden haber aldı ki iş bu leşker-i (6) gerdün-me'âşir ve bu tertîb ü tezyîn-i encüm-mefâḫir Eflâtûn-ı (7) İlähî'nündür ve bu eṭbâḫ-ı âsmâna mânend sâye-bânlar anuñ (8) bârgâh-ı 'âlem-penâhınundur resül-i İskender ta' accüb idüp (9) eyitdi “Acîb ḥikâyet ve ğarîb rivâyetdür. İskender bunun (10) içün bir ḥakîm-i 'uzlet-güzîn ve bir 'alîm-i kûşe-nişîndür (11) dirler. Bu ḥod 'âlemün şâhı ve cihânün şâhib-külâhı (12) imiş. İskender buña nöker ve bende vü fermân-ber olmağa (13) lâyıḫ degül. Ben bunun ḥuzûrında ne yüzden maḳâlet (14) ve nice 'arz-ı risâlet ideyin” diyüp bî-ḥuzûr oldu. (15) Bu eşnâda ḥacibler yûğürüşüp geldiler ve resül-i (16) ân süḥan-dânı ortaya aldılar. “Şeref ü iclâl ve sa'âdet ü (17) iḳbâl getürdün” diyüp 'izzetler ve ḥürmetler itdiler

[119b]

(1) ve önüne düşüp bir 'âlî bârgâha ve bir dil-keş ḥargâha (2) getürdiler ki derûnı ḳaşr-ı cinândan enver ve eyvânı keyvândan (3) berter ve anda ḳondurup gûn-â-gûn nüzûl-ı ni' metler ile (4) ziyâfetler ve ri'âyetler itdiler ve bir zamândan sonra “Pâd-şâhumuz (5) seni ister” diyüp Eflâtûn-ı İlähî'nün ḥuzûrına alup (6) geldiler. Bir Süleymânî dîvân seyr eyledi ki ne işidilmişdür (7) ne görilmişdür. Şadrgâh-ı dîvânda cevâhir ile muraşşa' (8) bir altun taḫt urılmış ve ol taḫtuñ üzerinde (9) bir şehryâr-ı şâhib-vaḳâr ve bir pâd-şâh-ı tâcdâr (10) oturmuş ki mehâbetinden Ḳahramânların 'aḳlı gider (11) ve heybetinden Nerîmânların ödi şıdar. Başında gerdün (12) gibi muraşşa' tâc ve

egninde cāme-i dībāc ve karşıusunda perī-peyker (13) dil-berler ve melek-manzar semen-berler k̄at k̄at olup t̄urmuşlar. (14) Zer-beft u at̄aslara ġarķ olup ellerin t̄iġ ü ģançerlere (15) urmuşlar ve eṭrāfinda erkān-ı devlet ve a‘ yān-ı millet (16) şaf şaf kollar bağlayup ģayret ü dehşetinden (17) baş aşāġa şalmışlar. Sāyir mīr ü sipāhuñ

[120a]

(1) ve aşḫāb-ı kemer ü külāhuñ ģesābını Allah bilür. Resül-ı İskender (2) bu tertüb-i āyini göricek ģayretde k̄aldı bir zamān (3) endīşe vü tefekkür deryāsına cānını şaldı ki bu resme şevket ve (4) şavleti herġiz ne İskender’de görmışdi ne ġayrıda. Āḫir (5) ilerü varup baş urdı ve zemīn-i ģizmete yüzün sürdi (6) ve du‘ ā-yı devām-ı devlet-i şāhī ve şenā-yı kıvām-ı şavlet-i pād-şāhī (7) eyledi. Bir zerrīn kürsī k̄onup işāret itdiler oturdı. (8) Eflātūn-ı İlāhī luṭfla ġüftāra ġelüp vahşet ü dehşet ģicābın (9) götürdi. İskender-i Yūnānī aḫvālinden su‘āl ve eṭvārından (10) keşf-i ģāl eyledi ve “Bize seni göndermekden murādı ve fīkr-i nihādı (11) nedür?” didi. Resül-i İskender daḫı ol ṭarafdan taḫiyyetler ü ģürmetler (12) ‘arz kılup eyitdi “Şehryārumuzuñ hemān maḫşūdı sizlerüñle (13) izḫār-ı muḫāleset ve i‘ lām-ı maḫabbet ü meveddetdür. Ģayrı ‘arz-ı (14) niyyeti ve āḫer mülāḫaḫa vü emniyyeti yokdur” didi. Şevķ-i kelām (15) ve ‘arz-ı merām bunuñ üzerine mütemādī olup işāret (16) oldı ģ‘ānlar çekildi kāseler k̄onıldı ni‘ metler dökildi (17) şerbetler şunıldı ki biñ debīri cem‘ itseler ol ni‘ metlerüñ

[120b]

(1) biñde birin yazup defter itmek müyesser ü muşavver degüldi. (2) *El-ķışşa* ol kim merāsım-i žiyāfet ve levāzım-ı ri‘ āyetdür āyīn-i (3) sulṭānī ve k̄ānūn-ı şāḫīb-ķırānī üzre yirine ġelüp (4) temām oldı ni‘ metler yinildi ve şerbetler içildi şofralar (5) götürildi du‘ ālar dinildi. Resül-i İskender’e ģil‘ at u icāzet (6) virilüp yine maḫāmına ġeldi. Lākin bu aḫvāl u eṭvāra (7) dem-beste k̄alup fīkr ü ģayret deryāsına ṭaldı ki ‘arz-ı risālet (8) ve murād-ı aşliden maḫālet itmeġe mecāl olmadı. “İskender’e (9) varıcaķ ne diyeyim ve ne yüzden cevāb vireyim” (10) diyüp endīşelere batdı. ‘Āķıbet bu fīkr ü ģayālle (11) uyḫu ġalebe idüp yatdı. Ģünkim āṣār-ı seḫer zuhūr (12) itdi çehre-i ‘ālem münevver ve nesīm-i şubh-dem teneffūs (13) eyleyüp meşām-ı cihān mu‘ aṭṭar oldı resül-i İskender (14) yirinden k̄alkup eṭrāfına naḫar şaldı ne görse ki (15) ol şaḫrā-yı ‘ālī şöyle bī-kes ü ģālī. Ne tertüb-i (16) şāhī ve ne tezyīn-i pād-şāhī ne sipāh u ne leşker (17) ne ģıyām u sāyebānlar ve ne kendünüñ cāyġāhı bir dıraḫt-ı

[121a]

(1) sāyedār ne ol var ne bu var. *Leyse fī'd-dārī ġayrūnā* (2) *deyyār*²⁰⁰ mütehayyir olup eyitdi “Bu ne ‘aceb hāl ve ne tırfe (3) hayāl olur bunun gibi encüm-şümār leşker ver gerdün- (4) medār hayme bir gicenün içinde kanda gitti ve ne yire (5) ‘azm itdi ki andan hergiz eşer ve kimesneye haber yokdur (6) ve üstümdeki hargāh-ı felek-penāhı alalar haberdār olmayayım (7) ve kanda gitdügin bilmeyeyim” diyüp mütehayyir тұrurken gördi ki (8) qarşudan bir za‘īf ü naḥīf kimse kendüye toġrılıp (9) gelür. Göñli-y-ile eyitdi “Ümīddür ki bundan haber alam (10) ve kışşanun aşlın bilem” Pes ol kimesne yakın irdi (11) ve gelüp selām virdi ve eyitdi “Sizleri pīrümüz (12) Eflāṭūn-ı İlāhī ister buyuruñ ve her ne kim risālet ḥidmetidür²⁰¹ (13) ‘arz idüp cevābın görüñ.” Resūl-i İskender eyitdi (14) “Eflāṭūn-ı İlāhī kandadır” Ol kimesne eyitdi “Üşde (15) şunda şavma‘aları olduġı mekāndadır” Pes (16) reh-berlik idüp bir miqdār gitdiler. Şavma‘a-ı Eflāṭūn’a (17) irüp yetdiler. Gördi ki dervīşāne bir kāşāne

[121b]

(1) ve faḳīrāne bir ḥāne. İşāret olup içeri girüp ve kad (2) ḥamīde kılup selām virdi. Ne gördi ki bu qarāñū bucaḳda (3) bir pīr-i fānī mānend-i şem‘-i nūrānī bir siyeh şāl içinde (4) hoş-hāl ve fāriġü’l-bāl vücūdı hayāle ve kāmety hilāle (5) dönmiş āf-tāb-ı ‘ālem-tāb gibi nūr-ı cemāli dıraḥşān ve deryā-yı (6) ifāzat-nisāb gibi ḥusn-i maḳālī dūr-feşān. Resūl-i (7) İskender’i yanına alup luṭf-ıla söyledi ve risāletden (8) ‘arz nedür diyü tefṭīş eyledi. Resūl-i İskender daḡı (9) nāmeyi öñinde koyup İskender dilinden du‘ālar kıldı. (10) Çün Eflāṭūn nāmeyi okuyup mażmūnı bildi eyitdi (11) “İskender’e benden selām eyle ve benüm lisānumdan aña söyle ki (12) ben bir pīr-i ‘uzlet-güzīn ve bir faḳīr-i ḥalvet-nişīnüm. Kārum (13) ḥumūl u inzivā ve şuġlūm ferāġ u ihtimādur. Qūt-ı lā-yemūta (14) kānī‘üm ve dūnyā devletine ġayr-ı ṭāmī‘üm. Ol bir şehryār u (15) kāmkar ve bir pād-şāh-ı şāḥib-iftihārdur. Pīşesi (16) dār u ġir ve zarb u ḥarb u endīşesi salṭanat-ı mülk-i (17) ü şarḳ u ġarbdur. Rūz u şeb ‘izzete tālib ve işbu

[122a]

²⁰⁰ “Evde ev sahibinden başkası yoktur” (Yılmaz 2008: 572).

²⁰¹ Bazen ḥidmet bazen ḥizmet yazıyor; müdahil olmadım. Derleme olduġu için farklı yüzyıllardan eserleri olduġu gibi aldıġı için bu tür dilbilgisel tutarsızlıklar olabiliyor.

(1) müzahraf devlete râğıbdur. Ol ki ehl-i Mevlâ'dur erbâb-ı 'izz u cāhla (2) ve aşhâb-ı taht u külāhla olmaz ve ol ki ehl-i dünyādur kimseye (3) naşîhat idemez. Zîrâ kişi kendü ef'ālinden ve muttaşîf olduğu (4) ahvālinden söylemek gerek ki nüfûsdan te'sîri ve kulûbda (5) yiri ola. İskender'e di ki dāyimā aşhâb-ı ensābı ve her zamān (6) erbâb-ı ahsābı ri'āyet eylesün. Şunlar ki qadīmü'l-eyyāmdan (7) hānedān şāhibleri olup 'izzet ü hürmet ile gelmişlerdür (8) anlara himmet eylesün. Eger memleketde zulm dağı iderlerse hālāyıkun (9) anlara inqiyādı vardur. Anlara ittibā'ları sebebi-y-ile yine kişver āsûde (10) olur ve re'āyā nazm u inqizām bulur ve bir naşîhatüm dağı (11) budur ki edānī vü erāzili ilerü çekmesün. Ne qadar ilerü (12) gelse aşlına çekmesün ve haseb ü neseb şāhiblerin depmesün (13) kırmaz. Ve her mansıb ki virür ehline virsün ve anları hoş (14) görsün. Eger āhiret ahvāliline müşîr ve kıyāmet ahvāliline (15) müzekkir bir vezîr isterse şākirdlerümde dāniş ü ma'rifet (16) ve kemāl ü hikmet ehli çokdur. 'Arz-ı ahvāl ideyim kim qabûl u (17) ihtiyār iderse senün ile bile irsāl ideyüm.

[122b]

(1) Resûl-i İskender Eflâtûn-ı İlāhî'nün noqşân-ı tenezzülinden (2) fehm idüp iqdāmla eyitdi kim “Ey pîr-i dānā ve ey hākîm-i tūvānā (3) İskender Qahramān-ı zamān ve şāhib-kırān-ı devrāndur. (4) Hāk-i pāyî kîmyā-yı sa'ādet ve hîdmet-i dergāhı sebeb-i qadr u (5) siyādetdür. Anun fermānına muhālefet ve anun ile bu yüzden (6) mu'āmelet gerekmez ki *Kelāmü'l-mülûki mülûkü'l-kelem*²⁰² ve ulu'l-emrün (7) hükmine itā'at ve zevi'l-qadrün sohbetine râğbet gerekdür.” Eflâtûn (8) eyitdi “Ey cūvān-ı hūşmend ben seni 'aql u dāniş ve hikmetden (9) behremend şanurdum ki resûl olanlar mürsilinün kelāmı ve (10) lisānı ve dāniş ü hikmet tercemānı olur. Dün benümle (11) ne vech-ile muşāhabet kıldun ve qadr u menziletümü ne yüzden (12) bildün? Ol gördüğün āyîn-i pād-şāhî ve tertibāt-ı (13) nā-mütenāhî hod ser-cümle benüm idi. Anı güzāf u nāçiz (14) ve bir hayāl-i şu'bede-āmîz mi zan itdün. Bi-izni'llāhi Te'ālā (15) qādirüm ki *meddü'l-dühûr ve'l-a'sār*²⁰³ ol tertib ü (16) āyîn ile leyl ü nehār taht-ı saltanatda kām-rānlık ve cihān (17) bānlık eyleyem. Lākin işbu fānî devletle memkûr ve işbu müzahraf-ı

[123a]

²⁰² “Sultanların sözü, sözün sultanlarıdır” (Yılmaz 2008: 458).

²⁰³ Zamanlar ve asırlar geçtikçe.

(1) saltanat ile Hâk'dan dūr olmak istemezem. Pes bir kimesne kim (2) hâzret-i Hâk Sübhānehü ve Te'ālā bu kadar rütbet ve bu deŋlü menzilet (3) vire anuŋ selāṭīn-i dünyāya meyl ü raġbeti olur ve Hâk Te'ālā'nun (4) hıdmetinden ğayrıya ƣaşd u 'azīmeti mi olur?" Resūl-i İskender (5) bildi ki dünki tertīb-i şāhī ve tezyīn-i pād-şāhī ne imiş. (6) Pes mülzem ü hacil olup eyitdi "Fermān cenāb-ı fazīlet-me'ābuŋuz (7) ve cevāb hâzret-i hikmet-nişābuŋuzundur." Pes Eflāṭūn-ı İlāhī (8) şākirdlerini da' vet eyleyüp cümle cem' oldılar ve kendü bu kışşanuŋ (9) beyānı ile zebāna geldi anlar sem' oldılar. Kimsesi İskender'ün (10) hıdmetini ve Eflāṭūn-ı İlāhī'nün fūrƣatini ihtiyār itmedi. (11) Āhırü'l-emr Aristo ki re'isü'l-meşşā'ın idi aña iƣdām (12) ve hıdmet-i İskender'e ibrām eyledi. Üstādınuŋ emrine (13) muḥālefete ƣadır olamayup nā-çār ƣabūl itdi. Ammā ba' zılar (14) Eflāṭūn kendüsi gitdi diyü rivāyet itdi. Eşāḥḥu'l- kelām (15) ve aƣvāl-i tām budur. Bu kışşadan sāmī'ine hişşe oldur ki (16) pād-şāhlar hikmet aşḥabını ve ma'rifet erbābını nedīm-i (17) hâzret ve celīs-i şoḥbet idinmek gerek ki tā sa' ādet-i dünyā vü

[123b]

(1) dīn ve rızā-yı Rabbü'l-Ālemīn taḥşīl ideler ve Eflāṭūn'ın (2) pend-i sūdmenini vird-i evƣāt eyleyüp ḥānedān şāhiblerini (3) ve ensāb-ı şeref-nişāb islerini ilerü çekeler ve bunu daḥı (4) yakın bileler ve taḥaƣƣuƣ ƣılalar şunlar ki Hâƣƣ-ıla āşinālıƣ kesb (5) itmişler ve nūr-ı 'irfānla rüşenālıƣ bulmuşlardur ekābir hıdmetinden (6) firār iderler. Eger iƣdāma uğrasalar i' tizār iderler. *Meşnevī*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün]

(7) Ekābir ƣapusın kılmazlar anlar

Fenā bāzārına ilmezler anlar

(8) Yuyup dilden ğubār-ı mā-sivāyı

Ƣutarlar elde cām-ı Hâƣ-nümāyı

(9) Olaruŋ hıdmeti dilden du' ādur

Olar dün ğün nedīm-i Kibriyā'dur

(10) Ƣısm-ı Şānī zürefā-yı cihāndan ve 'urefā-yı devrāndan ve ḥayvān u (11) zenāndan zuhūr u şudūr iden ḥiyel beyānında idi.

Der-kenār: Bir ‘Acem ferzendi Pād-şāha saña kīmyā ögredeyim diyüp sonra firāra çekdügi hikāyedür²⁰⁴ ‘acāyibdür.

(12) Naql iderler ki diyār-ı ‘Acem maldārlarından bir tācir ‘Arab vilāyetine (13) gelür. Bir kūşede tebdīl-i şüret idüp şehir-i Qāhiriyye’de (14) nihān olur. Oturup bir gice biñ dīnārı igeden²⁰⁵ geçürür. (15) Balık kūrşığı-y-ıla hablar idüp güneşde kūrudur. Bir torbaya (16) koyup ‘Atṭāristān’a iledüp şatarın diyü bir ‘atṭāra (17) gösterür. ‘Atṭār eydür “Bu nedür?” “Buñā ṭiryāk-i Ḥorāsānī

[124a]

(1) dirler. Qalbi müferrih ve bedeni muşahhiḥdür. Revḥi ferīd mizāca (2) müfiddür. Kīmyāya daḥı girer rükn-i a‘zamīdür” dir. ‘Atṭār eydür (3) “Bildügüm nesne degül ancak hele niçeye?” dir. ‘Acem yigirmi aqça behā (4) biçer. ‘Atṭār “Hele vāfir esbāb ancak” diyü sekiz aqçaya alır. (5) “Nice ola” diyü tobrası-y-ıla bir bucağa bırağur. ‘Acem kor gider. *Beyt*

[Fā’ ilātün / Fā’ ilātün / Fā’ ilātün / Fā’ ilün]

(6) Nice cür’etdür temāşā kıl bu merd-i ḥileger

Şatdı gitdi iki dirhem sīme biñ dīnār-ı zer

(7) Neşr Ba‘de zamān ‘Acem bir kūşeden ḥ’ācevār ḥurūc idüp (8) altun u gümüş sebikeler ḥarclanup ma‘lūm-ı eşāğir ü (9) ekābir olur. “Kīmyā bilürmiş” diyü işiden şoḥbetine ṭālib ü (10) rāğīb olur. Cümleñün muşāḥabetinden istiğnā ve da‘vetinden (11) ibā gösterür. Mülūk-ı ‘Arab her ne kadar ki ibrām u ilḥāḥ iderler (12) ne cāḥ u manşıblarına kāyil ne zerre deñlü bunlara māyil olur. (13) Āḥir ‘Arab begleri ittifāk ile sultānuñ ḫatında anarlar. (14) Pes sultān getürüp ḥ’āceye ta‘zīm ider. “Elbette kīmyā yolın bize²⁰⁶ (15) göstermek gereksin” dir. Uş ḫall ü aqde memleket ü ḫazāyin ü (16) saltanat cümle tufeylündür”. ‘Acem eydür “Ey Sultān-ı Cihān devletünde (17) benüm ḫazāyin ü defāyīne ihtiyācum yoqdur. Her ne sā’at kim dilerem

²⁰⁴ Der-kenār: Kısm-ı Şānī’den evvelā bu hikāye beyāz olmuştur.

²⁰⁵  kelime eğe manasına gelen “iğre” olarak okunmuştur; iğne anlamına gelen “iğre” olarak da okunması mümkündür.

²⁰⁶ B, 28a: 14. Str; T’de yok.

[124b]

(1) dünyānuñ mālın cem‘ iderem ammā *Aṭī‘ullāhe ve aṭī‘u’r-resūle* (2) *ve uli’l-emri minkūn*²⁰⁷ dūr benüm daḥı sulṭāndan tevaḳḳu‘ um ve ḥāk-i pāyına (3) tazarru‘ um oldur ki bu sırrı ‘Arablara ifşā ve bu ‘ilmi āḥere (4) ilḳā itmeye ve bundan cem‘ olan mālı fī-sebīli’llāhi (5) gāzāya ḥarc ide tā ki ben daḥı andan ḥiṣṣedār olam” diyü (6) iltimās eyler ve bu maḳūle söz söyler. *Şi‘r*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Fe‘ ilātün / Fe‘ ilātün / Fe‘ ilün (Fā‘ lün)]

(7) Ḥaḳ ḳatında yücedür mertebe-i ehl-i cihād

(8) ‘Arş u kürsī ṭoludur menḳabe-i ehl-i cihād

(9) Tengdür atlarınuñ ‘addine meydān-ı felek

(10) Olıcak ‘arz-ı ‘aduvv kevkebe-i ehl-i cihād

(11) Dem-i nef‘i bularuñ ḳadr u şeref bulsa ne ṭaṇ

(12) Ḥāk u ḥūn içre durur maṣṭaba-i ehl-i cihād

(13) Yir yüzinden çıkuben ḳapladı mülk-i meleki

(14) Aşfiyā zikri gibi debdebe-i ehl-i cihād

(15) Alıcak ḥamd livāsın eline Şāh-ı Rūsul

(16) Olur ol günde ‘ayān mertebe-i ehl-i cihād

(17) *El-ḳıṣṣa* bu ḳaṣıyye üzre sulṭān ile ‘ahd u eyṁān ve va‘de²⁰⁸

[125a]

(1) vü peymān ḳılurlar ve kīmyānuñ esbābına mübāşir ü mu‘āşir olurlar. (2) Pes ḥāce eline divīt ü ḳalem alup yazar ki “edviye-i filānı ve (3) ve falānı ve ṭiryāk-i Ḥorāsānī”yi bir ḥācib eline virüp eydür “Varuñ (4) bunlaruñ eyüsinden aluñ getürüñ.” Ḥācibler gelüp cümle edviyeyi (5) alurlar ṭiryāk-i Ḥorāsānīyi bulamazlar. Āḥir bī-nihāye istedikten şonra (6) cümle ‘aṭṭāristāna tenbīh iderler. Bulınmayıcak ḥālī ‘arz iderler ki (7) ṭiryāk ele girmez. Ḥāce eydür “Ol bunuñ cüzvi-i a‘zamīsidür oṇat (8) görüñ”

²⁰⁷ (Nisa, 59)

²⁰⁸ B, 28b: 4. str; T’de ‘ahd

diyü gönderür. Meger ol ıtyāk alan ‘atıāruñ hātırına (9) gelür arayup bucağda torbasıyla bulur. Üstinde (10) ıtyāk-ı Ĥorāsānī yazılı. Ĥāciblere “Gel” diyüp “Görün şu mıdur?” (11) diyüp gönderür. Ĥ^vāce görince şādī vü beşāšet (12) gösterüp eydür “Bi-ḥamdi’llāh sulṭān devletinde üş peydā (13) oldu zīrā Mısr şehrinde ıtyāk olmağ ba‘īd idi” (14) diyüp şāhibine kırk dīnār behā virür. Ol gice sulṭānuñ (15) nazarında Ĥ^vāce ḥādime ta‘līm eyler kendü yanına varmaz tā kim (16) kimin ıarḥ idüp ve kimin ıard idüp oda urur. (17) Ol ki nāra k̄ābildür ḥarḳ olup hevāyīsī taş‘īd birle gider.

[125b]

(1) Zer-i ḥālīş ḳal olup ol biñ dīnārılık altunı şabāḥa dek (2) ḥāşıl ider. Sulṭān bu ḥāl ü ḳālī görür ‘aḳlı ferrār (3) ve nefsi ṭayyār olur. Ĥ^vāceye hezārān ‘izzet ü ḥürmet ḳılır.

Nazm

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Fe‘ ilātün / Fe‘ ilātün / Fe‘ ilün (Fā‘ lün)]

(4) Ĥırş-ı zerdür düşüren ‘āḳili derd ü eleme

(5) Murğ-ı zeyrek tūtılur dāne ile dām-ı ḡama

(6) Sīm ü zerdür bu cihānuñ ḳamu ḡavḡā vü ḡamı

(7) Eksük olmaz bir elem dāyim esīr-i direme

(8) ‘Ālemüñ her ki baḳā ṭursa fenāsını görür

(9) ‘Āḳil oldur ki bunıñ şaya vüçüdın ‘ademe

(10) *Pes* sulṭān Ĥ^vāceden ıtyākuñ aşlını istifsār idüp (11) taḥşīlini istiḥbār ider. Ĥ^vāce eydür “Yā pād-şāh-ı kām-yāb (12) bu ıtyākuñ kānı Kūh-ı Yemḳān’dur ki deşt-i Ĥorāsān’dur. Bu bir (13) cevherdür ki cevḑ-i meḡāk ve enderūn-ı ḥāḳda ḥāşıl olur. (14) Ol ki bu fennüñ kāmili ve bu emrüñ ‘āmilidür anı iş ü (15) güc idüp bulur ve ḳillet ile iḥrāc idüp alır (16) zīrā anıñ cevheri ḡavr-ı zemīnde kemāl-i āf-tāb şevr-i gerdūna (17) geldükden şonra olur. Eger şöyle kim sulṭānuñ ribka-i

[126a]

(1) meveddeti ben bendenüñ üstinde olmayaydı varup andan (2) vāḳti-y-ile niçe yükler iḥrāc idüp getürürdüm sulṭān ḥazretleri (3) içün māl-ı Ḳārūn ḥāşıl eyler idüm ammā sulṭānuñ ḥükmi (4) revān ve ‘ālem emrine bende-i fermāndur. Birḳaç ḳullarına

buyursın (5) varup ol diyārda anı taḥṣīl idüp getürsünler” dir. (6) Sulṭān eydür “Buṇa ‘ināyet ve bu iḳdāma himmet yine senden (7) olur. Yoḥsa anı degme bir ‘āmī nicesi taḥṣīl eyler ve yā nirde (8) bulur?” diyü ibrām itdi. *El-ḳıṣṣa* ḥ^vāce bī-ḥad imtinā‘ göster (9) dükden ṣoṇra çār u nā-çār rızā gösterür ḥāṭır-ı sulṭān içün (10) ḳabül eyler. Sulṭān emr eyler ḥ^vāceye ṭiryāk getürmek içün (11) iki yüz od gözlü bād-pā vü cihān-peymā nāḳe-i bī-hemtā virürler. *Nazm*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(12) Güneş gibi ḳamunun raḥtı zerden

Geçer sür‘ atde seyr itse ḳamerden

(13) Suḥub gibi ḳatār olup çekilse

Şebi öṇdül alur bād-ı seḫerden

(14) Bu nāḳeleri cümle İskenderānī ve Mıṣrī aḳmişe-i dībā vü eşnāf-ı (15) emti‘ a-ı zībā-y-ıla techīz iderler ve yigirmi ‘aded ḳamer-peyker melek-maḥżar (16) ğulām-ı ferḥunde-aḫter ve on nefer daḫı şeker-ġüftār ğül-ruḥsār (17) dūşīze kızlar ve on biṇ dīnār-ı aşfar ve’l-ḥāşıl

[126b]

(1) ḥ^vāceye ta‘ zīm-i tām ve iclāl ü maṭbaḫ u ḫıyām ve ḫuyül u (2) ḫüddām birle envā‘ -ı elbise vü cāme ve mülük-ı eṭrāfa sıfāriş-i (3) nāme Tāzī atlar ve şeb-reng ḳatırlar birle Ḥorāsān’a irsāl (4) eylerler. Ḥ^vācedür vilāyetine varur ve bir kūşede pinhān olup getürdüġi māl u menāli yap yap ḫarcamaġa meşġül olur.²⁰⁹ Meger ol şehrde bir ḫarīf-i zarīf var idi (5) dāyim eblehlerüṇ aḫvālin yazardı. Bu ḫādişe kim vāḳi‘ oldu (6) mecmū‘ asınuṇ ser-nāmesine yazar ki “es-Sulṭān Nüreddīn (7) Maḫmūd bin Zengī re ’isü’l-eblehīn” diyü. Meger bu ḫaber sulṭānuṇ (8) sem‘ ine irdi ādem gönderüp ol ḫarīfi getürtdi. Defter-i (9) ḳıṣṣasın istifsār itdi ve “Beni re ’isü’l-eblehīn dimişsin” (10) eyle mi?” didi. Ḥarīf eyitdi “Ḥazret-i sulṭānı nice re ’isü’l-eblehīn (11) diyü ser-defter ḳılmayam ki bir şahş-ı ‘Acemī gelüp biṇ dīnāra (12) niçe biṇ dīnār alup gitdi.” Sulṭāna ol söz te’sīr (13) idüp eydür “Eger ol ḫarīf yine gelüp bunca yük ṭiryāk (14) getürse

²⁰⁹ B, 29b: 5-6. str; T’de Ḥ^vācedür vilāyetine varur ve bir kūşede pinhān olup getürdüġi māl u menāli yap yap ḫarcamaġa meşġül olur” yok.

hāl nice olur bilür misin?” didi. Harîf eydür (15) “Eger eyle ki sulţân buyurur ol şahş-ı ‘Acemî gele Sulţân (16) hâzretlerinün sözi rāst ola ol vaqt Sulţân (17) hâzretlerinün nām-ı şerîfini defterden hakk idüp re’îsü’l-

[127a]

(1) eblehîn ol şahsı yazam ki rûy-ı zemînde andan (2) ebleh olmaz ki bunca mālâ mālîk ve tarîķ-i necāta sālîk olmış (3) iken yine gelüp sulţânun yanında olup bîm-i cān çeke. *Nazm*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(4) ‘Ayn-ı ‘aqlun perdesidür hırş u āz²¹⁰

‘Āķil-iseñ şanmağıl bu hırşı az

(5) Dāne hırşıdur tıyûrı dām iden

‘İşmet ehlin hırşıdur bed-nām iden

(6) Hikāyet-i Merd-i Hileger bā-Harîf-i Gül ü Bî-haber²¹¹

(7) Rivāyet iderler ki İslāmbol’da bir zarîf harîf var idi (8) ‘ayyârlar ile muşāhib ve tarrârlar ile yâr idi. Kazā-yı hâcet (9) içün bir gün āb-hāneye girer. Kalkup gideceğine karşı görür (10) dīvār üzerinde bir şaru sahtiyāndan hemyānçeyi bir hamāyil ile şara komışlar (11) тұrur. Tîz eline alur üzerinden yoklar görür içinde bir miķdār (12) filori var. Açup anda şaymağa korkar. Segirdirek kâşānesine (13) ve iverek hānesine gelüp görse ki²¹² yüz dāne filori içinde (14) eksügi ve bir kemi yok bağına başar ve dest-mālîne şarar. Şevķinden (15) birkaç kerre döküp şayar koynına koyup ve nefsine uyupistirāhat-i beden ve refāhiyyet-i (16) ten içün hammāma gider ve böyle niyyet ider ki²¹³ hammāmdan çıķup (17) bāzāra vara kendüye münāsib cübbe vü cāme ve tāt u ‘imāme

[127b]

²¹⁰ B, 30a: 1. str; T’de “vāz” yazmaktadır.

²¹¹ Der-kenār: On sekizinci hikāye bu beyāz olmuştur.

²¹² B, 40b, 11. str; T’de “görür”

²¹³ B, 40b, 13. str; T’de “ki” yok.

(1) ve²¹⁴ ehline pîrehen ü kuşak ve ‘ıyāline iç edik başmak ala. İttifāk (2) Şırt Hammāmı demek ile ma‘rûf bir hammāma girer ve²¹⁵ bir miqdār oturur. (3) Tırāş olup çıkmak şadedinde iken cāmekānda ğavġā kopar (4) hammām içinde olanlar taşra çıkar. Meger ol āb-hānede filorisin (5) unudup giden harīf daḥı bu hammāma girüp çıkup filorisin (6) yoklamış. Görse ki filori yok āb-hānede koyup gitdüġin (7) unudup hammāmda zāyi‘ oldı şanup hammāmıcıya cāmekān (8) kapuların berkitdürüp esbābları tırmayup aradur. (9) Cemī‘-i esbābları arayup harīfün esbābına gelmişler ki anı daḥı (10) arayalar. Ol eşnāda harīf daḥı taşra çıkar. Görse ki (11) bulduġı filori ğavġāsıdur cān başına şıçrar ve bunlara (12) çağırup söyler eydür ki “Ne ararsız ve ne yoklarsız?” Bunlar daḥı (13) filori zāyi‘ olduġın haber virdükleri gibi harīf eydür (14) “Bre merd ben şimdi bit bāzārından gelürin. Filān āb-hānede (15) bir Müslimān bir şaru hemyānçe ile yüz filori ve bir hamāyıl (16) bulmuş ve dellāl eline virmiş. Tırmayup çağırup issin (17) yoklarlar. Eger senün ise var al” dir. Harīf böyle diyince

[128a]

(1) altun şāhibinün ‘aḳlı başına gelür altunun āb-hānede bıraġup gitdüġi hātırına (2) düşer. Harīfün esbābın aramadın ferāġat idüp bit bāzārına (3) dek eşer. Harīfdür altun şāhibin şavduġı gibi tırāşdan (4) ferāġat idüp hammāmıdan ‘acele ile çıkup evine düşer. (5) Filoridür harclanup şāhibine du‘ālar ider. *Kıṭ‘ā*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(6) Tılsımı ‘ālemün bağlandı böyle

Anı kimdür iden şun‘-ile ibtāl

(7) Şanur kesbi dürür herkes yidüġi

Daḳıka fevt idüp hiç kılmaz ihmāl

(8) Hemān ben aḡa ḡayrānam cihānda

Kimi yir kimi ḡazanur ‘aceb ḡāl

(9) Hikāyet-i Ḳaşşāb bā-Ḥayyāt-ı pür-Şitāb²¹⁶

²¹⁴ B, 40b, 15. str; T’de “ve” yok.

²¹⁵ B, 40b, 16. str; T’de “ve” yok.

²¹⁶ Der-kenār: On tokuzıncı bu hikāye beyāz olmuştur.

(10) İslāmbol'da bir yayabaşı ve bir derzī bir qaşşābuñ hātūnın (11) severler ammā birbirinden bī-ḥaberler. İttifāk qaşşāb bir gün yabana (12) gider. Hātūn derzīyi da' vet ider. Derzīdür aḥşam eve (13) düşer. Dem-i şafā ve 'ālem-i vefāda iken kapu қақарlar. Cāriyeler kapuya (14) varup baқarlar. Gōrseler ki²¹⁷ yayabaşı qaşşābuñ yabana gıtdūğın ḥaber (15) almış başında bōrgi ve egninde kürki ile gelmiş cānāna vuşūl (16) ve ḥāneye duḥūl murād idinūr. Nigāra ḥaber iderler gōrse ki bir belā-yı (17) nā-gehānī vū қаzā-yı āsmānīdür ne şavılup ve ne şavılacaқ.

[128b]

(1) “Yüzüm gözüm düreyin ve ḥastelige urayın bolay ki şavabilem” (2) diyū derzīyi yük örtüsü ardında pinhān idüp yayabaşın (3) daḥı içerü alur bir miқdār muşāḥabet kılr. Temāruż ile (4) 'işve vū ihmāl yüzinden girişmeler eylerken yine daққu'l-bāb (5) ve şadā-yı pūr-^c itāb ile taşrada ḡalebe peydā olur. Cāriyeler (6) kapuya varup ḥaber alur. Gōrseler ki qaşşāb bir ata süvār olmuş (7) ve giceye қalmış terkisine peşte-māl ile bir miқdār et şalmış (8) tek ü tenhā ve bī-yār u hem-pā çıқа gelūr. Yayabaşın daḥı ıztırāb (9) alur. Ne ḥaber virecegin ve ne delūge girecegin bilemeyüp (10) fānūs içinde қalmış pervāneye ve zencīre тақılmış dīvāneye (11) döner. Nigār ānīde tedārūk idüp bōrgi ve kürki ile (12) bir mısr sāzdānına şarup bir tenhā bucağa dike қor. (13) Qaşşāb daḥı atın baғlayup ve esbābın tımārlayup (14) altına²¹⁸ nemeddür biraḡı virürler geçüp oturur. Eti ortaya getürür (15) ister ki bir miқdār kebāb idüp қarnın тоyura ve cāme- (16) ḥ'āba buyura. Etdür toғrayup demüre şancırken (17) nā-gāh bir kedi kesdügi pārelerüñ bir ra' nāsın

[129a]

(1) ve ḡāyetde zībāsın қapup yük altına toғrı қаçar. Qaşşābuñ (2) iḥtiyārı қalmayup şaturın eline alup kedinüñ ardına düşer. (3) Kedi қаçарақ yüküñ perdesi altına girer. Qaşşāb perdeyi (4) қaldurur gōrse ki bir ḥarīf dikilüp²¹⁹ тұrur “Bre bed-baḥt u nā-ḥalef (5) benim evimde ne işüñ ve meskenümde ne cünbişüñ var” diyüp (6) derzīyi meydāna diker bir miқdār gerer çeker. Derzīdür görür (7) olmaz qaşşābuñ elinden қurtılmaz ḥīle bābın ve fesāne ebvābın (8) açup eydür “Benden ne istersin ben kendü fi' lüm ve

²¹⁷ B, 41a, 18. str; T'de yok.

²¹⁸ B, 41b, 12. str; T'de yok.

²¹⁹ B, 41b, 17. str; T'de yok.

meşîyyet ü (9) irâdetüm ile gelmedüm. Bir buyruk kılıyam şanma ki delüyem aġam ile (10) geldüm” dir. Kaşşâb eydür “Bre aġaň kanda hele tırı tır (11) sen de” diyince yayabaşı tıramayup sâzdânı yire (12) çalar kaçmaġa tarık arar. Kaşşâbdur derziden ferâġat (13) idüp yayabaşına yapışup anuň-ıla çekişür iken derzî (14) ayak kırada kıoyup kıurtılır bilmez ki anuň ġâli nice olur. *Kıf‘a*

[Mefâ‘ılün / Mefâ‘ılün / Fe‘ülün]

(15) İl içün aġlayanuň yaşı dıñmez

Döner başına kış geldükçe seyle

(16) İdüp iylikleri şakınsa şansa

Cihân içre yaramaz kimse ile

(17) Kışinüň nefsi dimişler muġaddem

Başın kıurtarmadur ‘âlemde ġile

[129b]

(1) Ĥikâyet-i ‘Ayyâr bâ-Yahūdî-i Kînedâr²²⁰

(2) Ĥikâyet iderler ki Dimaşķ’da iki ‘ayyâr u tarrâr var idi ki (3) şubġuň aġzından şâkızın uğurlarlar ve gicenüň sürmesin (4) gözinden çekerler idi. Bir ġün kesb-i kâr içün at bâzârın (5) tıolanurlar. Görseler bir Yahūdî beş dînâra bir merkeb bâzâr (6) ider ki hey‘etde raġş-ı Rüstem-i Destân’a ve şüretde taġt-ı revâna (7) beñzer. Bunlar fırsatdur diyü ırâkıdan Yahūdî’yi güderler. Yahūdî (8) merkebi yeder evine gider. Müreffehü’l-ġâl ve fâriġü’l-bâl evine getirür. (9) Ĥġir iledüp aġırına baġlar. Yilisin ve kıuyruġın yaġlar ve birez (10) kıaşı kıarvar. İçerü evine gider. Yatsudan sonra ġarîfler (11) fıkr ider biri kıapuyı bekler. Biri içerü girer merkebi baġlu (12) görür. Hemân fırsatdur diyü ikisi bir olurlar eşegüň (13) arkasından pâlânın alurlar. Biri merkebi çıplak yedüp (14) gider biri çıblaķla eşek yuların kendü başına urup (15) pâlânın arkasına ider. Dört ayaklı olup eşek yirinde (16) melül ü maġzün tırur. İttifâķ kıavun vaķtı idi. Yahūdî (17) birez kavun kıabuġın bir aġaç tıabaķ içine tıoġrar ki getirüp

²²⁰ Der-kenâr: Yigirmi beşinci bu ġikâye beyâz olmuşdur.

[130a]

(1) merkebe vire. Gelür görür ne görse merkeb bir âdem-şüret tırur. (2) *E'üzü bi'llāhi mine's-şeytāni'r-racīm* diyü Yahūdī girü çekilür. (3) Hārīf biñ dürlü hazen ü hasret şavtı-y-ıla eydür “Ey h'āce (4) niçün benden kaçarsın. Ben dağı sencileyin âdem oğlanıyam (5) şanma ki bu maķāmıñ şeytānıyam. Bunca rüzgār idi kim sihr-ile beste (6) ve efsün birle şikeste idüm. Bir 'acūze beni cāzūluğ-ıla bu hāle (7) ve mekkārelik-ile ile bu aḥvāle koymışdur. *Nāzm*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(8) Gāh odun tartardum aḡa gāh şu

Ḳahr-ıla andan görüp dün gün kışu

(9) Yem yirine günde biñ let yir idüm

“Yā İlāhī sen ḡalāş it” dir idüm

(10) Hāliyā āstānuñ ḡutlu ve ṭālī'ün ḡuvvetlü imiş mübārek ḡademün de (11) Mūsā Peyḡam-ber mu'cizātında ki beni bunda getürüp sen içerü gitdün (12) nā-gāh ol mel'ünenün yolu bu ḡapuya uğrayup ki beni gördi (13) tazarru' itdüm. Baḡa rahm idüp şüretüme koydı ol belālardan (14) ḡalāş buldum” dir. Yahūdī cān u dilden bī-ḡuzūr olup (15) eydür “Yā meyšüm beni maḡbūn u maḡrūm itdün çık git (16) şe'āmetün zararı bize ṭoḡunmasun ve nūḡūsetün ḡubārı (17) üstümüze dökülmesün.” Hārīf hemān başından yuları

[130b]

(1) ve arḡasından pālānı şıyurup kösteḡi üzer. Gelüp merkebe (2) bir yeḡi yular u pālān iderler yarındası getürüp yine²²¹ mezāda (3) virürler. Yahūdī yine görüp eydür “Vay bu derdmend yine (4) ol cādūnuñ giriftārı olmış. Hele kim gerekse alsun (5) ben almazam” dir ve āşināsından almaḡ isteyenleri dağı men' ider. *Ḳıṭ'a*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(6) Şekl ü naḡş u reng şanma ma' rifetdür âdemī

²²¹ B, 47a, 6; T'de yok.

(7) La‘l taşdan gül dikenden sebze yirlerden biter

(8) Cān u dilden bende ol idrāk u temyīz ehline

(9) Niçe ādem şūretinde var durur ḥardan beter

(10) Hikāyet-i Ḥakīm-i Ḥāzık bā-Yārān-ı Muvāfık²²²

(11) Bir hengāme-gīr ṭabīb Bursā’da Cāmi‘ -i Kebīr öñinde ma‘ cūnın medḥ eyler iken
(12) ve aña münāsib terğīb hikāyetler söyler iken yārānları (13) ittifāk idüp taşından
ma‘ cūnın ururlar ve içine deve kığı (14) ṭoldururlar. Bir zamāndan ḥakīm hikāyelerin
temām kıılır ma‘ cūn (15) taşın eline alır. “Üş ol ma‘ cūn-ı şehryār (16) ve yādgar-ı
şehr ü diyār budur. Terkıb-i Loḳmānī ve te’līf-i (17) ḥükemā-yı Yūnānī. Yetmiş iki
dürlü derde devā ve ecelden

[131a]

(1) ğayrı rence şifā” diyüp taşuñ kapağın götürür. Görse taş (2) deve kığı-y-ıla ṭolmuş
illere öğdüğü terkīb ters ü tezek (3) olmuş. Oturan şākirdinüñ yüzine birkaç ṭabanca
urup “Niçün didüğüm (4) itmezsin?” diyüp dönüp eydür “Yā Müslimīn bu cevher Şālīḥ
Peyğam-ber’üñ (5) devesi kığıdır. Cennet otlarından ḥāşıl olup Selsebīl şuyından (6)
içmişdür. Karvan-ı şümār ve niçe rüzgārdur ki bu gevher-i meknūn (7) Dānyāl Nebī
mühri-y-ile şandūk içinde medfūn ve maḥzūn idi. (8) Ferā‘ ine-i Mısrānī bulup şonra
‘ Amālīka mālīk olmuş-idi Eflāṭūn-ı (9) Keḥḥāl zamānı olinca buña kimse el urmadı.
Vaḳtā ki İskender bin (10) Fīlkūs Tātār u Türk ü Rūs diyārında ejderle ceng (11) itdi
ejderüñ bārid nefesi buḥārından gözlerinüñ nūrı (12) gitdi Feylesūfān-ı Rūm ve
ḥükemā-yı Yūnān anuñ ‘ ilācında (13) ‘ āciz ü ser-gerdān ḳaldılar. Āḥir Hızır ‘ aleyhi’s-
selām İskender’e bu cevherüñ (14) menāfī’ in diyüp ḥikmetlerin beyān itdi. İskender
daḥı Eflāṭūn-ı (15) Keḥḥāl’i yanına alup Dānyāl şandūğın yanına getürüp mısr (16)
hikāyetin didi. Andan Eflāṭūn bu cevherüñ birezin (17) tūtiyāya ḳatup İskender’üñ
gözine çekdi. Fi’l-ḥāl ol

[131b]

(1) ‘ ārizadan ḳurtılıp ifāḳat buldı. Çünkim bu cevher (2) ekāsireye irdi Nūşirrevān’a
sebel vāḳi‘ oldı (3) Büzercimīhr Ḥakīm bu cevherden bir pāre tāze süd ile Nūşī’r- (4)

²²² Der-kenār: on dördinci (?) bu hikāye beyāz olmuşdur.

revân'ıñ gözine tırmırdı ol dağı hâlâş oldı. Tâ kim (5) Hulefâ'ı'r-Râşidîn nevbeti irdi Me'mûn Hâlıfe'ye şar' (6) vâkı' oldı İbn Zekerıyyâ bu gevherden bir pâre kerefs (7) şuyı birle burnına tırmırdı. Fi'l-hâl Me'mûn ağısırup (8) hâlâş buldı. Ve'l-hâşıl bunı zamānede hükemâ-yı 'aşr kerrât-ıla (9) tecrübe kılmışlardur ve menfa'atlerin müşâhede idüp bilmişlerdür. *Meşnevî*

[Mefâ'ılün / Mefâ'ılün / Fe'ülün]

(10) Ne dârü 'âlemün âb-ı hayâtı

Degül emrâzı def' eyler memâtı

(11) Ne acıgur ne şuşar nüş idenler

Bu dârü-y-ıla gönlin hoş idenler

(12) Bulur nüş eyleyen bir kerre anı

Hızır gibi hayât-ı câvidanı

(13) *Neşr* Ben dağı vakti ki sultân-ı Mısr meflûc olup 'amelden (14) qalmış idi beni eyletdi şandûk-ı Dânyâl'ı diledüm (15) ve ol cevher ile aña 'ilâc eyledüm ve fırsat ile bu (16) miqdârın öz cânım için şaqladum. Her ma'cûn ki düzüp (17) Müslimânlara şataram bir aqça ağırı ol cevherden şataram.

[132a]

(1) Bu gice mizâcumda qâhillik olup bu haram-zâdeye (2) 'Bir miqdâr götür' didüm. Bu hod cümlesin bile getürmiş. Üş (3) naşıbdür Müslimânlara yitişdi benüm de âhir 'ömrümdür bolay ki niçe kimesneye (4) sebep olam beni hayr du'adan unıtmayalar" diyince tabîbün başına (5) hâlâyık bir mertebe üşerler ve biri birinün üstine düşerler. (6) "Nemüz alursan al tek bu cevherden bize birer miqdâr vir" (7) dirler. Ol dağı biñ minnet ile dirhemini dînâra şatar (8) devlet el virüp iki ayağı gence batar. *Kıta*

[Mef'ülü / Mefâ'ılı / Mefâ'ılı / Fe'ülün]

(9) Biñ gerçeği ehl-i hünerün bir pula degmez

Cühhâl veli kızını dînâra şatarlar

(10) 'Âmîlere şanma şatasın gevherün ey dil

La‘l olur iseñ de seni yabana atarlar

(11) Şarrāfa ilet gevherünññ kıymeti arta

Her gevheri kim ala yine aşla kıatarlar

(12) Hikāyet-i Tabīb-i Şāhib-rāy bā-Sa‘ ādet Girāy²²³

(13) Rivāyet iderler ki Tātār hanlarından Sa‘ ādet Girāy Han (14) ziyāde etlenüp ata binemez ve seyr içün bir yire gidemez (15) oldu. Laḥm u şaḥmı dökilüp arıklamak ve sāyir nās (16) gibi lāgar olmak murād idinüp eṭibbāya mūrāca‘at (17) ve ḥükemāya mütāba‘at itdi. Āḥir ḥükemā bunun ‘ilācında ‘āciz

[132b]

(1) ve devāsında müteḥayyir olur. Ḥorāsān tabīblerinden (2) birisi bunu işidüp vilāyet-i Tātār’a ‘azīmet ve marāz-ı ḥana (3) ‘ilāc içün niyyet idüp ḥanuñ taḥtgāhına geldi. Ḥorāsān’dan (4) tabīb geldügin ḥana ‘arz itdiler. Tabībi han serāy-ı ḥāşa (5) da‘vet idüp eyitdi “Ey tabīb-i ḥāzık ve ey üstād-ı (6) şādık eger benüm marāzuma bir tarīk ile devā ve bir semt-ile müdāvā (7) idecek olursañ māl u ḥazīnem yolunda fedā. Qanā‘at itdügün (8) kadar al tek bu marāzuñ ḥaqqından gel” didi. Han böyle (9) diyücek tabīb ilerü varur ve nabz-ı ḥana el urur. (10) Bir miqdār te‘emmül ve bir sā‘at taḥammül itdükden sonra ḥanuñ (11) nabzın şalıvirür ve ḡamnāk u ḥazīn girüye çekilür. (12) Han tabībün ḡamından ve ḡuşşa vü eleminden vehme düşüp ve zenbūr-ı (13) ḡam u belā başına üşüp tabībe su‘āl ve nabzda ne ḥālet (14) fehmi itdüğinden istifsār eyler. Āḥir tabīb “Aḥvāl-i nabzı (15) ḥana dimege qorqarın cāyız ki beni öldüre ve bahār-ı ‘ömrümi (16) soldura” dir. Āḥir han sevgend ü eymān ve böyle (17) ‘ahd ü peymān ider ki tabībe zarar u ziyān ve ḥasāret ü noḡşān

[133a]

(1) ırgürmeye. Han böyle diyücek tabīb eydür “İy Şāh-ı Cihān senün (2) bu marāzuña devā āsān idi ammā ne fāyide üç²²⁴ aylık miqdārı (3) ‘ömrün ḡalmış ve nefesin yollarını laḥm u şaḥm almış. Hemān (4) şimden gerü āḥiret yaraḡına ve cān u tenün anda turaḡına mübāşeret (5) eyle” dir. Tabīb böyle diyücek han ziyāde bī-ḥuzūr olup (6) ve

²²³ Der-kenār: Beşinci bu hikāye beyāz olmuştur.

²²⁴ B, 36a, 5. str: dört aylık

kelimāt-ı ʔabībden haylī vehm alup ʔabībī zindāna gönderüp kendüsi (7) āḫiret yarağına meşğül olur. Yemeden içmeden ferāḡat (8) idüp gice k̄āyim ve gündüz şāyim olur. Ölüm fikri (9) ve āḫiret zikri ile melekü'l-mevt şiddetinden ve Nekīr ü Münker (10) heybetinden üç²²⁵ aya varınca m̄anend-i hilāl lāḡar u hüzāl (11) olup ʔaddi bükilür hemān bir üstühān ʔalup etleri (12) dökilür. Dest-i cevri devrle²²⁶ münḫanī olmuş m̄ah-ı cedīde (13) cevri meḡāk ve enderūn-ı ḫāḡda terbiye bulmuş beden-i ʔadīde (14) döner. Bu ḫālet ile üç aydan ziyāde²²⁷ olur görür ki (15) ölmez ve ʔabībūḡ didüḡi olmaz. Tīz ādem gönderür ʔabībī (16) zindāndan alup gelürler ve dīvān-ı ḫana iledürler. Ḥiṭāb-ı pür-^c itāb ile eydür “Ey kezzāb-ı nā-dān ve ey ebleh-i

[133b]

(1) devrān baḡa bu mertebe elem çekdürmeden murāduḡ ve bu ʔadar (2) ḡam gördürmeden maḡşūd-ı fu'āduḡ ne idi beyān u 'ayān (3) eyle” dir. Ḥan böyle diyücek ʔabīb ḡoynından bir āyīne (4) çıkarup dest-i ḫana şunar. Ḥan āyīneye naḡar idüp (5) kendü şekl ü şüretin ve heykel ü kālbedin görür. Bir mertebede²²⁸ (6) lāḡar-ı cihān ve bir derecede za'īf ü nā-tüvān olmuş ki hemān (7) gözceḡizleri beleri ve merdüm-i dīdeleri çeleri ʔalmış. ʔabīb (8) eydür “İy Şāḫ-ı Cihān marāz-ı laḡma devā ve dā'-i şaḡma mūdāvā (9) bu-y-ıdı ki ben ʔuluḡ itdüm bākīsin ḫan bilür ve ne (10) ʔılursa ol ʔılır.” Ḥandur ʔabībūḡ ḫazāḡatine taḡsīn (11) ve mahāretine āferīn idüp diledüḡinden ziyāde māl (12) ve istedüḡinden artuḡ menāl ile vilāyetine gönderür. *Ḳıṭ'a*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(13) Āferīn ol merd-i bī-bāk u ulü'l-ārāya kim

(14) İtdi izḫār-ı ḫazāḡat ol ki vicdānındadır

(15) Eḡnine aldı geyüp ḡafletle mūḫlik bir ʔabā

(16) Bilmez anı kim ʔazā desti ḡirībānındadır

(17) Dimeyüp bu çarḡ-ı bī-raḡma maḡall-i mehleke

²²⁵ B, 36a, 10. str: dört

²²⁶ B, 36a, 13. str: dest-i devri dehrle

²²⁷ B, 36a, 13-14. str: temām dört ay

²²⁸ B, 36a, 19. str; T'de “mertebe”

[134a]

(1) Vird idüp eydür bunı “Devlet kazâ yanındadır”

(2) Hikâyet-i Tabîb-i Ehl-i Hıred bâ-Harîf-i Şâhib-remed²²⁹

(3) Hikâyet olunur ki ekâbirden biri göz ağrısına mübtelâ olur. (4) Eṭibbâ ‘ilâcında ‘âcîz ü müteḥayyir qalur. “Eliñ gözün den gitmez (5) anuñ içün buña ‘ilâc kâr itmez” diyü görürler men‘ ide görürler memnū‘ olmaz²³⁰ gitdükçe (6) derdi ziyâde olup ifâkat bulmaz. Tabîbüñ biri bunı işidüp (7) haber alur ve devâ itmege gelür. Evvelâ nabzına yapışup bir miqdâr (8) te‘emmül idüp eydür “Bugün ne cins ta‘âm yidüñ kendüñe böyle (9) kıyduñ?” Ol daḥı sirkeli sîr yidüm ve yidügüm bu idi. Üş saña (10) didüm” dir. Tabîb eydür “Ne fâyide egerçi sirkelü ta‘âma mâyilsin (11) şimden gerü göz ağrısına kâyilsin. Ol yedügin ta‘âmdan (12) emrâz-ı muḥtelife tevellüd idüp bedenüñe taḡılmış. Giderek (13) ahlâtuñ bişirse ve ḥayâlaruñ şişirse gerek. Eger ḥayâlardan²³¹ (14) yine bedene yayılursa mehlekedür. Ammâ gözün ba‘zı dârü ile (15) devâ idelüm gidersek de andan gidelüm” diyüp ‘ilâc idüp (16) tabîbdür evine gitdi. Vehminden harîfüñ ödi şıtdı. Gözine degmekden ferâgat idüp ḥayâları elinden gitmez oldu.

[134b]

(1) Birkaç güne varmayup ol marâzdan ifâkat buldı. (2) Tabîb bir gün yine gelüp yokladı. Görse ki göz ağrısından (3) kurtılmış evvelkiden daḥı yeg olmuş. Tabîbe eyitdi (4) “Usta da‘vân da yalan ve ḥazâkatuñda noḡşân var imiş. (5) Şiş didügün vâki‘ olmadı ve da‘vân yirin bulmadı.” (6) Tabîb eyitdi “Eger ben seni bunun gibi vehme düşürmesem (7) gözün ellemekden ferâgat itmez idün ve şıḥḥat u şifâ yollarına (8) gitmez idün” dir. Harîf tabîbüñ bu hîle ile zarâfetine taḥsîn ve bu (9) nîrengile ḥazâkat ü mahâretine âferîn diyüp ḥaddinden ziyâde (10) ri‘âyet ile mütesellî itdi. *Kıṭ‘a*

[Mef‘ülü / Fâ‘ilâtü / Mefâ‘ilü / Fâ‘ilün]

(11) Bir gün gözine bir kişinüñ söyledi eli

Didi remedle ḥâl neye irdi vir haber

²²⁹ Der-kenâr: Altıncı bu hikâye beyâz olmuştur.

²³⁰ B, 36b, 9. str: T’de “men‘ ide görürler memnū‘ olmaz” yerine “men‘ olmaz” yazmaktadır.

²³¹ B, 36b, 16. str; T’de “ḥayâdan”

(12) Didi göz aña çekmez idüm hîç ben elem

Her-bār yoklayup beni sen itmesen zarar

(13) İnsân odur ki kendüye hîç güç getürmeye

Her bir muzırdan ide ibā eyleyüp hāzer

(14) Hikāyet-i Loḳmān bā-Şāh-ı bī-Emān²³²

(15) Nāḳilān-ı esrār-ı hikmet ve rāviyān-ı aḥbār-ı fiṭnat bu vech-ile (16) hikāyet ve bu semtle rivāyet itmişlerdür ki Loḳmān Dāvud ‘aleyhi’s-selām (17) zamānında ve ol devrūn avānında gelüp ‘ilm-i hikmetde

[135a]

(1) ve kemāl-i ma‘rifetde ‘aşırında andan ḡayrı kimesne yoḡ idi. Haḳ (2) celle ve ‘alā ḥazret-i Dā‘ud’a ḳudret ve aña ‘ilm-i hikmet virmiş idi. Nitekim (3) Kelām-ı Ḳadīm ve Furḳān-ı ‘Aẓīm’inde Loḳmān ḥaḳḳında buyurur *Ve leḳad āteynā Lukmāne’l-hikmete*²³³ (4) Otuz yıl Dā‘ud ‘aleyhi’s-selām ile olup tā Yunūs (5) Peyḡam-ber bin Mettā ‘aleyhi’s-selām devrine gelince zinde oldu. Anuḡ hikmetinden (6) Dā‘ud’a çok nesne ḥāşıl olup bir gün Loḳmān ḥazret-i Dā‘ud’a (7) gelüp gördi ki zirih düzer. Loḳmān bilemedi ki bu ne işe (8) gerek olur. Diledi ki şora. Girü şabr itdi. Bir zamāndan (9) şonra Dā‘ud zirihini temām idüp eyitdi “Ṭur bunı gey” tā göreyem iyü (10) olmuş mıdur yoḡsa daḡı noḳşānı var mı?” Loḳmān zirihini (11) arḳasına geyüp ḥarb içün iyü ālet diyüp eyitdi (12) “Eş-şamtü hikmetün ve fā‘ilihū ḳalīlün.”²³⁴ Çünkim Dā‘ud u Süleymān (13) ‘aleyhime’s-selām devirleri āḡır olup ve bu kār-ḥāneye niçe (14) kimesneler gelüp ḥükm ü ḥükümet ḳıldı ‘Acem pād-şāhlarından (15) bir pād-şāh Loḳmān’a ḡazab idüp diledi ki helāk ide. (16) Ol zamānuḡ ‘ulemā vü fuẓelāsı bir yire cem‘ olup i‘tikādları (17) üzere pād-şāhlarına eyitdiler “Sen dilersin ki Loḳmān’ı öldürüp

[135b]

²³² Der-kenār: Dördüncü bu hikāye beyāz olmuşdur.

²³³ “Ve andolsun ki Lokman’a hikmeti verdik” (Lokman, 12)

²³⁴ Mehmet Yılmaz’ın *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*’nde “Es-samtü hikmetün ve kalīlün fāilühū” (Susmak bir hikmettir ama onu yapan azdır) (2008: 775) şeklinde yer almaktadır.

(1) kanın toprağa kara ve bundan kurtulasın. Bunun kanından ve (2) toprağından otlar bitüp anı hayvân ve ol hayvânı insân (3) yiyüp ve şehvet hâşıl olup andan yine bir Loḡmân peydâ (4) ola yine kurtılmayasın. Gel bunu bir kuyuya biraḡalum ve üzerine (5) taş u toprak yıḡalum tā anda helāk olup gide” didiler. (6) Loḡmân daḡı ‘ilm-i ḡikmet ile bu aḡvâle vâḡıf ve bu esrâra (7) kâşif olup oḡlına vaşıyyet ḡılup eyitdi “Vaḡti kim (8) bunlar beni kuyuya atalar ve hîçden hîçe şatalar kırḡ günden (9) sonra kebâb yir iken pād-şāhuḡ boḡazına bir kemik tursa (10) ḡükemâ çıkarmasında ‘âciz ü müteḡayyir olsa gerekdür. Ol vaḡt (11) baḡa itdüklerine nâdim olsalar ve te’essüf ile aşāḡa yukaru (12) yelseler gerek. Ol vaḡt beni kuyudan çıkarasız dehānuma (13) âyîne tutup daḡı nefes var midur göresiz. Eger âyîne (14) jeng tutarsa mā’-i ḡarr ile beni yuyup boḡazuma bir miḡdâr (15) bādem ḡarīresi koyup on ikişer yaşında iki ḡız (16) oḡlanı öḡümden ve ardımdan baḡa şarasız tā ḡâl (17) neye varur göresiz” didi. Loḡmân bu vaşıyyeti oḡlına diyüp

[136a]

(1) temâm idince pād-şāhdan adam gelüp alup gitdiler. Meger ol (2) vilâyetde bir kuyu var idi. İçi geniş aḡzı ḡāyet dar (3) idi. *Der Tavşîf-i Çāh-ı Bî-bün ve Ta’rîf-i ān Bi’r-i pūr-te’affün*

[Fe’ ilātün (Fā’ ilātün) / Mefā’ ilün / Fe’ ilün (Fa’ lün)]

(4) Deheni beḡzer ejdehā femine

Düşse ādem helāk olur demine

(5) Nice dem sem hevāsı bādı semüm

İde cismi eger demür ise müm

(6) Nokḡa-i ḡam medār-ı devri anuḡ

Dür-endīşe gibi ḡavrı anuḡ

(7) Pür-küdüret muḡḡı merkezi dür

Pür-‘ufünet hevāsı çeşmesi şür

(8) İçine düşse çeşme-i ḡayvân

Ol ‘ufünetden ola āfet-i cān

(9) Pād-şāh emr itdi Loḳmān'ı varup aña atdılar. Taş u tobrağ-ıla (10) üzerini muhkem berkitdiler. Loḳmān kıyu kenārına sıñup yuḳarudan (11) inen taş u toprak aña kār eyleyüp āzār u efkār itmedi. (12) Ḥāzret-i Ḥaḳḳ'a tevekkül ve kıbleye teveccüh idüp zıḳru'llāha meşğül (13) olup bī-zād u bī-āb oturdu. Cū'ıyyet²³⁵ ü 'ataş (14) ğalebe itdükçe barmaḳların emüp dıřlerinüñ etin şordı. (15) Giderek za'fı ğālib ve bedene yübüset tolop 'aḳlın (16) zāyil ve kuvvet-i kuvāsın bātıl idüp ve 'amelden ḳaldı. (17) Bunun üzerinden kırḳ gün mürür itdi. İttifāḳ bir gün

[136b]

(1) pād-şāh kebāb yir iken ḳazā-yı āsmānī boğazına bir kemik (2) tırup ne aşığa vü ne yuḳaru gitdi. Niçe ḥakīm ü cerrāh (3) ve niçe tabīb ü ressāh getüri gördiler çäre olmadı ve birisi (4) dermān bulmadı. Cānından hemān ramaḳ ve bahār-ı 'ömrinden (5) pejmürde bir varaḳ kaldı. Loḳmān'ın evine adam saldılar ne ḳadar (6) kitābı var ise aldılar. Ol derde devā ve bu zaḥma müdāvā (7) yazılmamış. Loḳmān'a bu ḥaḳāreti itdüklerine peşimān oldılar (8) ve ol kıyunun ağızına geldiler. Oğlın getürdüp vaşıyyetinden (9) ḥaber aldılar. Bolay ki daḥı ölmemiş ve fenā bulmamış ola diyü (10) kıyunun içindeki taş u toprağı yuḳaru çeküp aşığa (11) indiler. Loḳmān'ı gördiler ki yatur. Yuḳaru çıkarup ve dehānına (12) āyīne tutup āyīnede jeng göriceḳ şād olup (13) ve vaşıyyeti üzre yuyup ağızına bādem ḥarīresi kıoyup (14) iki kıız oğlana şardılar. Bir zamāndan kımıldamağa ve hareket (15) idüp şıñkıldamağa başladı. Tekrār boğazına ḥarīre (16) kıoydılar ve penbe ile şu tıamzırdılar. Bir zamāndan şonra (17) ağısırup tıura geldi ve etrāfa naḳar şaldı. Mülāyim

[137a]

(1) ta'āmlardan getürdiler bir miḳdār yidi ve lisān-ı ḥālle şükrin (2) didi. Birḳaç günden şonra tercemān-ı lisāna ve nuṭṭ u beyāna (3) geldi. Pād-şāhdan ta'ām u şerbet ve gün-ā-gün ḥil'at getürdiler. (4) Tenāvül ü telābūs idüp 'ilm-i ḥikmeti revāc ve derd-i şāha 'ilāc (5) itmege gitdi. Serāy-ı şāha varup bu ḥāli görüp eyitdi. *Şi'r*²³⁶

²³⁵ Buradan itibaren hikāye B nüshasında şu şekilde devam etmektedir: “ğalebe itdükçe kendüde iki yüz miḳdārı bādām şaḳlamış idi andan birer ikişer dāne yir idi ve 'ataş 'arız olduḳça barmaḳların emerdı. Otuz ve otuz beş gün geçdükde za'fı ğālib olup bedene dimāğa yübüset tolop 'aḳlın (16) zāyil ve kuvvet-i kuvāsın bātıl idüp dīvār-ı çāha tıayandı ve ḥvāb-ı ğaflete boyandı” (33b, 17-34a, 1).

²³⁶ B nüshasında “ğazel” yazmaktadır: 34a, 19. str.

[Mef' ūlū / Mefā' īlū / Mefā' īlū / Fe' ūlūn]

(6) Ey Qādir ü Qāhhār u Ebed Ferd ü Tüvānā

(7) ' İlmünde senün ' āciz olur ' ākil ü dānā

(8) Nūruḡdan eger irmese bir ŧemme vūcūda

(9) İnsān ola mıydı ' acebā dīdede bīnā

(10) ' Adlūḡ yaşaḡın ' āleme bir vech-ile ŧalduḡ

(11) Pīl ile ider peŧye²³⁷ Musāvīlīḡi da' vā

(12) Bir cur' a içirdūḡ bize ḡod Bezm-i Elest' den

(13) Bilmem ya ara yirde nedür bunca tekāzā

(14) Setr eyle meded ' afvūḡ ile baḡma günāha

(15) ŧol geldūḡumuz menzile eyle yine ilkā

(16) *Pād-ŧāh* Loḡmān'ı göricek ŧermende vū ser-efgende istiḡbāl idūp işāretle²³⁸ (17) i' tizār itdi. Loḡmān eyitdi "Yā Pād-ŧāh bu zaḡmetūḡün ' ilāc u

[137b]

(1) dermānı oḡluḡuḡ ciḡeri ḡanıdır. Boḡazlayup ciḡerindeki (2) ḡanı almayınca buḡa devā müyesser ü mutaŧavver degüldür" didi. (3) Meger pād-ŧāhuḡ dār-ı dūnyāda ve maḡhall-i ' anāda sekiz yaşında (4) bir oḡlı var idi. Eyitdi "Ben ḡod olacaḡum oldum ve bu (5) ferzend-i dil-pesendi güç ile buldum. ŧimdiden ŧonra heyhāt ki (6) bir oḡul daḡı kazanam ve anuḡ ile güvenem" diyüp ol gün (7) daḡı ŧabr ve cānına cebr itdi. Āḡir derdi cānına geçüp ve boḡazı (8) ŧiŧüp gördi ki helāk olur "Ölmekden dirlik ve hebā (9) olmaḡdan pirlik yeg ben öldükden ŧonra oḡlanı ve bu dār-ı (10) cihānı nideyin? Cān kiŧinūḡ kendü cānı āvurd ŧavırdur (11) ḡalanı. Dūnyāda bir nefes ŧaḡ olmaḡ niçe oḡlandan (12) belki cümle-i cihāndan yegdür" diyüp bi'z-ŧarūrī oḡlın Loḡmān'a (13) teslīm itdi. Loḡmān eyitdi "Yine bunı yanuḡda boḡazlamaḡ gerek ki (14) ḡandur ŧovımadan ' ilāca sezāvār ve devāya yarar ola." (15) Tīz bir perde getürdüp ŧāhuḡ öḡine

²³⁷ Pīle: B, 34b, 3. str.

²³⁸ B, 34b, 5. str; T'de yok.

gerdi ve perde (16) ardına girdi. Şāhuñ āgāhı olmadan bir diri koyun (17) getürdüp pes-i perdede nihān ve zīr-i serā-perdede pinhān

[138a]

(1) itdi. Bıçağın bileyürek oğlanı alup içerü gitdi. Hemān (2) ol hīnde emān vormeyüp başup koyunu boğazladı. Koyundur (3) horlayup kanı perdeden taşra çıkup seylvār (4) aķınca pād-şāh boğazlanan oğlı şanup cān acısı ile (5) bir kerre hayķırup hınķırdı. Boğazındaki kemügi taşra tondurdi²³⁹ (6) Heybet ile yirinden turup sağ u sālīm olup içerü girdi (7) küsfendi mürde²⁴⁰ ve oğlını zinde gördi. Loķmān’uñ ayağına düşüp bī-hūş (8) oldı. Loķmān pād-şāh’uñ başın dizine alup yüzine (9) mā’-i verd ile misk ü ‘anber saçup ‘aķlın başına getürdi ve (10) ķalkup oturdi ve bu nazmı dile getürdi.

Meşnevī

[Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Fe’ ülün]

(11) Seni ben bilmeyüp nā-dānlıg itdüm

Ne şahlıķ hāķķuñā çobānlıg itdüm

(12) Benüm itdügüme lūtf eyle ķalma

Bağışla bunda ‘inda’llāha şalma

(13) Saña itdügümün buldum cezāsın

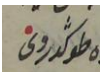
Belā vü derd-ile gördüm cefāsın

(14) Ne ķılsañ bir ķişiye hayr eger şer

Gelürmiş yolına bir gün birāder

(15) Kāzan gayrılarıñ yolında çāhı

Düşüp aña idermiş turma āhı²⁴¹

 ²³⁹ Kelimenin okunuşundan emin olunamadı. Dönmek, geri gelmek, anlamına gelen “donmak” kelimesinin “oldurgan” formu olması kuvvetli bir ihtimaldir. Bunun yanında “üzerine sıçramak, zıplamak” anlamına gelen “tınmak” kelimesinin “oldurgan” formu da olabilir.

²⁴⁰ B, 35a, 5. str; T’de “küsfendi mürde” kelimeleri yer almamaktadır.

²⁴¹ B, 35a, 9-10. str; Yine kendi düşüp idermiş āhı

(16) diyücek Loḳmān eyitdi “Ey Pād-şāh-ı Cihān ben bu çekdügüm²⁴² elemi (17) ve gördügüm derd ü ğamı senden bilmezem ve saña bî-ḥuzūr olmazam. Benüm daḥı

[138b]

(1) bir yirde noḳşānum ve niçe tuġyān u ‘iṣyānum vardır bu şüretten (2) peydā vü hüveydā oldu. Ezel-i āzālda ādemün başına ne yazıldı (3) ise ol gelür ve kişi ne bulsa nefsinden bulur” didi. (4) Andan sonra pād-şāhuñ ḥātırı mütesellī olup umūr-ı vezāreti (5) aña ıṣmarlayup kendüsi ḥuzūr itdi. Bu rivāyet-i ‘acībe (6) ve bu ḥikāyet-i ğarībeden aşḥāb-ı devlete ve erbāb-ı fiṭnata (7) ḥazṣ-ı rūḥānī ve naṣīb-i cāvidānī budur ki ḥikmet aşḥābınuñ (8) ve ma‘rifet erbābınuñ cürm-i ḳalīl-ı cirmine bakup çeşme-i (9) zenb ü ḥaṭāları üzre seylvār akup zāyi‘²⁴³ itmelü (10) olmayalar ki kān niçe ḳan yutmaḳ gerek bir la‘l-i Bedeḥşān (11) ele getüre. Ḥāk niçe yırtılmaḳ ve şarşılmaḳ gerek ki bir dıraḥt-ı (12) mīvedār ve nihāl-i sāyedār bitüre. *Şi‘r*

[Mef‘ ūlū / Mefā‘ īlū / Mefā‘ īlū / Fe‘ ūlūn]

(13) Biñ yıl arasañ yine giden dem ele girmez

‘ Ālemde neler bulınur ādem ele girmez

(14) Her gördüğünî yār-ı muvāfiḳ mı şanursın

Bir ‘ahdi bütün maḥrem ü hem-dem ele girmez

(15) Ey ḥ‘āce revāc itme şaḳın ‘ömr-i metā‘ ın

Ḳalba düşürürsın anı dirhem ele girmez

(16) Var bir kişinün ḳalbine irgürme cerāḥat

Dil yāresin oñladıcı merhem ele girmez.

(17) Nā-dānlığı ḳo fırsatı fevt eyleme ‘Azmi

Her istediği ādeme her dem ele girmez

[139a]

²⁴² B, 35a, 11. str; T’de “çekdüklerim”

²⁴³ B, 35a, 19. str; ḥarāb u yebāb

(1) Hikāyet-i Dihkân bā-Şāh-ı Zü'l-ihsân²⁴⁴

(2) Rivāyet iderler ki diyār-ı Hōrāsān'da ve şehir-i Şıfāhān'da bir 'ayyār u (3) tarrār çiftçi var idi. Her zamān 'ayyārılar ile muşāhib ü yār idi. (4) İttifāk bir gün tağda çift sürerken şabanı demüri bir nesneye (5) ildi. Kuvvet ü zor²⁴⁵ ile çeküp aldı. Bāzūları güci-y-ile (6) ve öğendiresi ucı-y-ıla birez eşdi. Görse ki bir demür halkayı (7) bir yaşşı²⁴⁶ mermere kūrşun-ıla muhkem²⁴⁷ berkitmişler ġarāyib şān'at ve 'acāyib iş itmişler. (8) Öküzlerin şalıvirüp evinden çapa vü kürek getürdi. Etrāfin (9) kazup mermeri yirinden götürdi. Gördi ki bir dehliz yidi (10) ayak nerdbān itmişler bunca şānāyi²⁴⁸ ġarc idüp koyup (11) gitmişler. Tiz aşāğa indi gördi ki kırk²⁴⁹ Hüsrevānī küpi (12) Daqyānūs filorisi ile tōldurup ağızına altundan kapağlar (13) urup her birinüğ üzerine bir güher şeb-çırāk²⁵⁰ komışlar ki (14) āf-tābı bī-nūr u bī-fer ve māh-tābı bī-lem' a vü bī-eşer eyler. *Meşnevī*

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Mefā' ilün / Fe' ilün (Fa' lün)]

(15) Şu' lesi ġirelendürür başarı

Döyemez kimsenüğ aña nazarı

(16) Kim ki anuğ girüp içinde yürür

Şeb-i tār içre pāy-ı mūrı görür

(17) Her yaña şu' leler virüp düpdüz

Aña nisbet karanıdur gündüz

[139b]

(1) Ve bundan mā-'adā bir kōl yoğunluğu altun zencir ile (2) küplerüğ etrāfin tōlaşdurup ve biri birine ulaşdurup (3) bağılı komışlar ve etrāfına berr ü baħrde olan cānavarları altundan (4) taşvır eyleyüp her birin bir altun kerpiç üzerinde (5) oturdı

²⁴⁴ Der-kenār: Üçinci bu hikāye beyāz olmuştur Kısm-ı Şānī'den.

²⁴⁵ B, 31b: 6. Str: zūr-kādd

²⁴⁶ B, 31b: 7. Str.

²⁴⁷ B, 31b: 8. Str.

²⁴⁸ B, 31b: 10. Str: şān'at

²⁴⁹ B, 31b: 11. Str: yidi

²⁵⁰ B, 31b: 13. Str: şeb-çerāğ

komışlar. Harîf bunu göricek mütehayyir (6) olur.²⁵¹ Taşra çıkup mermeri yirine yine vaz' idüp (7) zîr-i hâkda pinhân ve ğubâr ile yeksân ider ve gelüp evine (8) gider. Fıkr ider ki “Ben bunu nice yapam ve bu rāzı kime diyem?” (9) Eydür ki “Evvelā ‘avretüm tecrübe ideyim andan mālî getürmege gideyim” (10) Tîz evine girer ve ocağı kenârına oturur. Hâtûnına eydür (11) “Bre hâtûn bugün baña bir ‘aceb hâl ve bir ğarîb ahvâl vâkı’ (12) oldu i’lâm ideyin evet kimseye ifşâ eyleme ve konyşulara (13) söyleme” didi. Hâtûn eyitdi “Hoş vallâhî di görelüm (14) vâk’ an ise de hayra yoralum.” Harîf eydür “Çift süre (15) yürür ve âşikâre göre tûrurken dübüürümden bir diri (16) kargâ çıkup uçup gitdi. Bilmezem neye ‘alâmet ve ne nesneye (17) delâletdür” didi. Hâtûn “hayr ola” diyüp çiftçi yine çiftte gitdi.

[140a]

(1) Hâtûn ise bu kışşayı irişdüğine hikâyet itdi. Çiftçi (2) geldükde gördi ki bu haber ile köyün içi tölmiş ve ‘âleme rüsvây (3) olmuş. Bundan anlar ki ‘avrete rāz açmaklık ahamaklıkdur *Kıṭ’a*

[Fā’ ilātün / Fā’ ilātün / Fā’ ilün]

(4) ‘Ākıl olan rāzın açmaz ‘avrete

Niçeler rāz açdı düşdi zillate

(5) Dost şanma nākışātü’l-‘aqlı sen

Dutma emrin irişesin devlete

(6) *El-kışşa* çiftçi hâtûnına rāz açmayup eyitdi “Buña hîle gerek”. (7) Tîz varup ol defineden üç altun kerpiç çıkardı. (8) Torbasına koyup bāzāra vardı. Bir demürce bulup (9) eyitdi “Usta bu demürleri baña bir şaban demüri işleyi vir (10) ve dest-i müzdünden kaçmazın her ne ise diyi vir” diyüp kerpiçleri (11) demürünün öninde kody. Demürce kerpiçleri eline alup (12) ve ziyāde şād olup eyitdi “Yarın gel demürün al ne virürsen (13) kendü mürvetün ve ne şunarsağ yine himmetün” diyüp çiftçi şavup (14) ve kerpiçleri pinhân idüp tîz demürden bir dāne şaban (15) demüri düzüp kılup evine

²⁵¹ Hikâye B nüshasında “mermeri yirine yine vaz’ idüp” satırına kadar şu şekilde devam etmektedir: Bir zamân kendin yavı kılur. Ba’ dehu ‘aqlın başına cem’ idüp taşra çıkar. Etrâfına nazar şalup deher. Görür ki ‘âlem ağıyardan hâlî” (B, 31b: 19-32a: 2)

gitdi. Çiftçidür ertesi (16) gelüp şaban demürin taleb itdükde demürçi düzdüğü (17) şaban demürin eline itdi. Çiftçi dağı tecāhülde gelüp eyitdi

[140b]

(1) “Usta benüm demürüm şaru idi bu kapkara. Ol gāyet (2) aru demür idi bu pāre pāre. Benüm demürüm şaklayup bunu (3) kendü demüründen düzmiş ve yok yire gücünüzmişsin” (4) Demürçi eyitdi “Demür küfden şararur ve ocağa girse yine (5) kararur. Demür de nedür ki aña hıyānet idem ve haqq-ı ‘abd ile (6) dünyādan āhirete gidem” diyü görür. Çiftçidür mülzem olmaz. Çār-şū (7) halkı başlarına üşer. Kimi rıfk-ile söyleyüp kimi dağı kaşıyup (8) puşar. Āhir mābeynlerin ıslāh idemezler. Çiftçi şikāyet için (9) dīvān-ı pād-şāha dek gider aḥvālın varup i‘lām ider. (10) Pād-şāh eydür “Şaru demüri kanda bulduñ ve nice (11) rāst geldüñ?” Çiftçi eydür “Sultānum filān vīrānede kerpiç (12) kazarken üç şaru demürden kerpiç imiş anda buldum (13) ve bu demürçiye alup geldüm” diyü hilāf-ı semtde bir vīrāne (14) şalı virür. Ādem gönderüp qazarlar ve bir miqdār ararlar. (15) Hiçbir nesne zūhūr itmez. Pād-şāh eydür “Bu bön ādem ancak (16) varuñ altundan gümüşden demürden üç pāre getürüñ (17) görelüm idrāk ider mi.” Āhir üçün dağı getürüp gösterürler.

[141a]

(1) Altuna berk yapışup eydür ki “Benüm demürüm hemān bunuñ (2) ‘aynı idi.” Tiz demürçiye getürüp su’āl iderler inkār ider (3) gūyā ki tarīk-i necāta gider. Cellāda virürler. Bir miqdār (4) çeküp çevirürler. Hemān ikrār idüp²⁵² varup kerpiciñ için dağı getürür. Pād-şāh (5) eline alup görür ki üçü dağı altundur ve her biri kıymetde bir genci (6) medfūndur. “Bön ādem ancak” diyüp ve çiftçiye i‘tikād idüp (7) ikisin alıyoyup kerpiciñ birin çiftçiye bağışlar. Ol kerpiç (8) sebebi ile defneyi çiftçidür çıkarup yap yap harcamāğa başlar. (9) Birkaç yıl içinde müte‘ayyin bir²⁵³ ādem olur gitdükçe kudret²⁵⁴ ü rif‘at bulur. (10) Halk ise pād-şāh in‘ām itdüğü mālı zann idüp çün ü (11) çerā diyemez. Bu rivāyet-i ‘acībe ve bu hikāyet-i ġarībden (12) erbāb-ı dirayete ve aşḥāb-ı ināyete ḥazẓ-ı kāmil ve naşīb-i şāmil (13) oldur ki türkün kelāmına ve şekli ü

²⁵² B, 32b, 19. str; T’de “hemān ikrār idüp” yer almamaktadır.

²⁵³ B, 33a, 5. str; T’de yok.

²⁵⁴ B, 33a, 5. str; T’de “kudret ü” yer almamaktadır.

endāmına bakup sözine (14) i‘ tikkād ve kavline i‘ timād idüp esirgemeyeler zīrā bunlar esīr-i (15) fırsat ve maḥall-i şenā‘ at ü kabāḥatdūr. *Kıṭ‘a*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fa‘ lün)]

(16) Ādem olmaz libās-ı fāḥir ile

Başı rif atle irse eflāke

(17) Her ne söylerse hep yalan söyler

İ‘ timād itme hīç etrāke

[141b]

(1) Hikāyet-i Merd-i Sūdāger bā-Üstād-ı Şāḥib-hüner²⁵⁵

(2) Hikāyet iderler ki kīmyā taliblerinden ve ol ‘ilmün rāğıblarından (3) bir sipāḥī var idi. İksīr ārzūsı-y-ıla cesedī zerd (4) ve heves-i sīm ile pūte-i miḥnetde pūr-derd olup vāşıl (5) olmaḵ recāsına mā-melekin ol yolda çüritmiş ve nihāl-i ‘ömrini (6) ol hevā-y-ıla kurıtmış idi. Āḥir ḥall u ‘aḳde mālīk (7) ve ol semte sālīk olamayup (8) ve bī-fāyide vü bī-sūd gezer iken ḥāṭırına hevā-yı sefer (9) ve bir üstāda yetişmek ümīdine seyr ü güzēr ḥuṭūr ider. Āḥir (10) atasından kalan emlākuḡ olancasın ve ḥarcından artup bākī (11) ḳalancasın şatup birkaç yüz filori cem‘ idüp (12) ḳalkup şehirden gider. Birez müddet giderek ve seyr-i (13) memālīk-i ‘Arab u ‘Acem iderek Ḥaleb’e gelür. Birkaç ay²⁵⁶ anda (14) ḳalür. Bir gün ḳuyumcılar çār-sūsın seyrān ve cüst ü (15) cū vü nigerān ider iken görse ki bir ḥarīf ḳuyumcınun birine (16) bir sebīke altun getürüp mişḳālın ellīşer aḳçaya şatar. (17) Sipāḥīnün iḡtiyārı elinden gidüp bu ḥarīfī gözedüp güder.

[142a]

(1) Ḥarīf ise her gün bir sebīke altun getürüp bu minvāl (2) üzre naḳd idüp yine gider. Sipāḥī görür ki olmaz (3) bu şan‘ atı ḥarīfdan öğrenmege bu vech-ile hīle²⁵⁷ vü āl ve bu semt-ile nīreng ü (4) ḥayāl fīkr idüp birkaç mişḳāl a‘lā Frengī altun bulup (5) bir sebīke

²⁵⁵ Der-kenār: İkinci bu hikāye beyāz olmuştur Kısm-ı Sānī’den.

²⁵⁶ B, 30a: 10. str: yıl

²⁵⁷ B, 30a: 16. str; T’de yok.

peydā idüp ḥarīfūn altun şatduğı kuyumcıya iletüp (6) mişkālın yetmişere²⁵⁸ şatar ve ḥücreşine gider. İrtesi²⁵⁹ akçasın yine²⁶⁰ altuna virüp (7) bir sebķe yine idüp yine ol dükkāna iletür. Ve'l-ḥāşıl bu üslüb (8) üzre birkaç gün varup gelür. Ol ḥarīf daḥı (9) bir gün yine kuyumcıya sebķe iletüp ister ki şata. Kuyumcı buña (10) eydür “Şu sebķelere daḥı naẓar eyle behāşın aña göre söyle” (11) Bu daḥı “Bir üstād-ı cihānuñ ve bir ferīd-i zamānuñ ‘amelidür. Altunda (12) ‘ıyār ve zerde²⁶¹ kıymet ü i‘tibār böylece gerek” diyüp sebķeleri (13) ḥarīfūn eline ider. Ḥarīfdür altunı göricek ihtiyārı (14) elden gider. Kuyumcıya eydür “Usta bu sebķecük senūñ olsun (15) yine ol kimesne altun getürdüğü zamānda maḥfice baña bir ḥabercik (16) uçur daḥı ne ḥidmet istersen cāna minnetdür hemān buyur. (17) Bu ‘ilmde benüm daḥı kuşūrum ve bu hūnerde bir miqdār

[142b]

(1) kūsūrum var imiş bolay ki tekml̄ ü taḥşīl idebilem” dir. *Kıṭ‘a*

[Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Fe‘ūlün]

(2) Kişi bir kārı tūtup kalmak olmaz

(3) Baṭālet lüccesine talmak olmaz

(4) Gözedüp bulmayınca rüzgārın

(5) ‘Amel fülkini aña şalmak olmaz

(6) *Nükte* Rivāyet iderler ki Naşreddīn bir gün merkebin (7) yitürüp aramağa gider. Eṭrāfı geşt ü güzer ider. İttifāk (8) merkebinı ḥātūnı bulup buña çağırur eydür ki “Gel merkebi ben buldum (9) daḥı ne ararsın ve yok yire ne gücün üzersin” (10) Naşreddīn daḥı çağırur eydür ki “Sen merkebi muḥkem bağla ben daḥı (11) sizindim yirleri var anı çalayım ve yine geleyim” didi. İmdi (12) bu kışşadan ḥişşe oldur ki kişi bir kārı itmāma ve bir şan‘atı (13) ihtitāma irişdürdüm diyü ihmāl ü müsāheleden şakınmak (14) gerek ki ‘ilme gāyet ve ma‘rifete nihāyet yokdur. *Beyt*

²⁵⁸ B, 30a:18. str. Seksener akçaya

²⁵⁹ B, 30a: 18.

²⁶⁰ B, 30a: 18.

²⁶¹ B, 30b: 3. str: ‘amelde

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(15) Ma' rifet yolında ol oldum şananlar müntehī

(16) Gördi öñ menzildedür gitdükde altından feres

(17) Bu dağı lāzım u lābuddur ki kişi mübāşeret idecegi kārūñ

[143a]

(1) öñin ardın ve germā vü serdin çalmayınca uğramamak gerekdür. (2) *El-kıssa* sipāhī bir gün kıyımıcıya yine bir sebīke iletüp ister ki (3) bey' ide ve yine hücreğine gide. Hārīfe haber iderler ānīde (4) irişür açmazdan bunun ile müşāḥabete girişür. (5) Sipāhīdür aqçasın alup hücreğine gider. Hārīf (6) dağı ardına düşer. Ne tedārük iderse ider sipāhī ile (7) yār u ğam-h'ār ve hem-niştin-i leyl ü nehār olur. Eşnā-yı müşāḥabetde (8) bir gün keşf-i rāz idüp eydür “Bizüm dağı şan' atdan (9) bir miqdār vāyemüz ve kendümüze vefā idecek ser-māyemüz var (10) ammā luṭf u kerem itseñüz siz itdügünüz 'ilmün dağı 'ıyārın (11) bize öğretseñüz.” Sipāhī eydür “N'ola hüner ehlinde buḥl u (12) zınnat ve kemāl u ma' rifet şāhibinde ḥasāset ü ḥabāset (13) olmaz. Hüner ehli meş'al-i rūşen gibi pür-nūr ve ma' rifet (14) şāhibleri mihr-i cihān-tāb gibi ziyā-küster ü mesrūr²⁶² gerekdür. (15) Dimişlerdür ki *Kıṭ'a*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(16) Hüner ehlin bulıcağ kılma zınnat

Neye kim kādır iseñ aña öğret

(17) Şağın nā-ehle şarf idüp anı sen

Behāsın pest idüp kılma denā 'et

[143b]

(1) *Neşr* Sipāhī böyle diyücek hārīfün şevki dağı ğālib (2) ve cān u dilden tālīb ü rāğīb olur. Sipāhī buña (3) eydür “Evvelā sen 'amelünjı tūt görelüm ve nokşānuñ yirlerin (4) gösterelüm.” Hārīfdür bu 'ameli öğrenmek şevkine kendü 'amelini (5) tutar. Sipāhī levḥ-i ḥāṭıra bir bir yazar. Āḥir 'ameldür temām (6) idüp sipāhīnün 'amelin öğrenmek

²⁶² B, 31a: 9. Str: pür-ḥubūr

recāsına ricāya döküp (7) eydür “İhsān idüp noķşānın şalı virün üstādlık (8) şābit olsun ve ‘ameldür kemālin bulsun.” Sipāhī eydür (9) “Bi-ḥamdī’llāh kırķ yıldur ben bu ‘amele çalışurdum. Allāh senden rāzī (10) olsun ki beni behremend ü behredār ve²⁶³ şāhib-fünūn u şāhib- (11) ‘ıyār itdün” diyü itdügi ḥıleyi ḥikāyet idivirür. (12) Ḥarīfdür bunun ḥılesine taḥsīn ve şan‘ atını bu üslūb ile (13) taḥşıl itdüğine āferīn ider. *Ḳıṭ‘a*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(14) Çıkar kaşd eyleyüp her kārı başa

Dime kim reml ü siḥr ü fāldur bu

(15) Er ol tek iş başar bir şan‘ at öğren

Gerek olur yirinde hāldür bu

(16) Ḥikāyet-i Duḡter bā-Mu‘azzim-i Bed-aḡter²⁶⁴

(17) Meger bir kızuḡ bir mu‘azzim oynası var idi. Furşat bulduķça

[144a]

(1) anuḡla oynar idi. Maşlaḡat ne ise görür ve anuḡla yatur (2) tırur idi. Bir gün kıızı ere virmelü ve başın deḡşirmelü (3) olurlar. Āyīn ü erkān her ne ise yirine gelür. Kız mu‘azzime (4) buluşur eydür “Ben kızlıķsız çıķup rüsvāy-ı ‘ālem ve iller (5) içinde bed-nām olsam gerek. Benüm ḡālüm nice olur?” dir. (6) Mu‘azzim eydür “Ḥavf eyleme kimseye ḡālün söyleme. Kendünḡi ḡastelice (7) ur gözlerün egüp yüzün dūr. Raṭb u yābis bulduḡun (8) sözleri söyle. Babaḡ ve anaḡ ḡālünḡi görüp mu‘azzim taleb (9) idüp beni isteseler gerek. Ben seni gelüp bu elemnden ḡalāş (10) ideyin” diyüp gider. Kız yarındası kendüyi ḡaste gibi ider. (11) Mu‘azzim dedügi gibi ef‘āl u aḡvāl gösterür. Māder²⁶⁵ ü (12) peder kızuḡ bu ḡālını görürler bī-ḡuzūr olurlar. “Buḡa (13) cin fi‘li olmış” diyü mu‘azzimi ķanda ise bulurlar. Mu‘azzim (14) gelüp kıızı görür reml ü uşṭrlāba el urur. Bir laḡza (15) başı ucında oturur. Dönüp eydür “Bu kıza bir ‘ifrīt (16) maḡabbet eylemiş gitmez. Buḡa Süleymān Peyḡam-ber da‘vetinden ḡayrı nesne (17) kār itmez. Dilersenḡüz kızuḡuzu kırtarayım bu ‘ifrīt

²⁶³ B, 31a: 19. Str.

²⁶⁴ Der-kenār: On beşinci bu hikāye beyāz olmışdır.

²⁶⁵ B, 38a, 19. str; T’de “māzer”

[144b]

(1) elinden necāt buldurayım” dir. Mu‘ azzime vāfir māl virürler (2) ve “Zevci olacağ²⁶⁶ dağı bu arada hāzır gerekdür” dir. Pes fi’l-ḥāl (3) güyegüye ve sāyir akrabāya haber iderler ve ḥāl ü hikāyet ne ise (4) bildürürler. Cümle kızuḡ üzerine gelürler mu‘ azzime minnetler kılurlar. (5) Mu‘ azzim eydür “Bi-‘ avni’ llāh bu ‘ ifrītūḡ çıkarması ve bu kıızı (6) kıurtarması āsāndur. Ammā cin ne yirden çıkarsa maḥall-i ḡavf u (7) hirāsāndur. Eger gözlerinden çıkaram gözlerinūḡ nūrı gider (8) ve eger burnından çıkaram sümük tırmaz ve kıoku almaz olur (9) ve eger ağızından çıkaram ağızı egilür laḡve (felç) olur ve eger (10) kıulağından çıkaram ebedī āvāz işitmez olur hemān şöyle (11) kıalır ve eger göbeginden çıkaram bağırsak yatağıdır maḥall-i (12) ḡavf u helākdur. Eger dübürinden çıkaram zaḡīresin tıtamaz (13) olur ve eger fercinden çıkaram kıızlık gider. Ne dirseḡüz (14) eyle idelüm” didi. Bunlar eyitdiler “Kıızlık tün bütün²⁶⁷ (15) sāyiri kıalsun bütün” dirler. Mu‘ azzim kitābın eline alıp (16) diledüḡi esmādan okuyup ürür. Birez buḡūrdan tütüsi (17) virüp ya‘ nī ki cin direr. Bir zamāndan şonra kıız yirinden

[145a]

(1) tırup gözin açar. Baḡup mu‘ azzimi ve ḡayrıları görüp (2) “Vaylī nedür bu yād erler” diyüp kıaçar ve bucağı girüp (3) tıar şatar yaşı kıuruya kıatar.²⁶⁸ Kııṭ‘ a

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(4) Kimi ehl-i ‘ azāyım kimi remmāl

Cihān pür-mekr ü destāndur ‘ aceb ḡāl

(5) Ne bunda şıdk var ne anda ma‘ nī

Kıuru lafz u ‘ ibāretdür ḡaraż māl

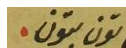
(6) Bulınca bir selīmü’l-kālbi bunlar

İderler mekr ü efsün-ile izlāl

(7) Bular dīn mülkinūḡ ḡāretgeridür

²⁶⁶ B, 38b, 5. str; T’de yok.

²⁶⁷ Kelimenin okunuşundan emin olunamamıştır.



²⁶⁸ B, 38b, 17. str; T’de “yaşı kıuruya kıatar” yok.

Kehānet yollarına oluben dāl

(8) Hikāyet-i Merd-i Endūhgīn bā-Dūzd-i Şahrā-nişīn²⁶⁹

(9) Hikāyet iderler ki hācīnuñ birisin ğaflet alur. Kāfile (10) gidüp beriyyede kalur. Uyanup görse ki kimse kalmamış (11) kendüye mültefit olup uyarmamış seng-i şahrādan özge (12) ayakdaşı ve rīk-i beriyyeden ğayrı yoldaşı yok ‘ākıbet (13) nā-çār olur. “Başa ne yazıldı ise ol gelür” diyüp (14) kendüyi Hakk’a tefvīz ider²⁷⁰ ve bir semti tutup gider. (15) Nā-gāh bir taraftan bir toz peydā olur giderek yakın gelür. (16) Görse ki bir ‘Arab bir deveye süvār olmuş eline mızrağın (17) almış kaza-yı āsmānī ve belā-yı nā-gehānī gibi çıka gelür

[145b]

(1) ve yolın arķurı alur. *Meşnevī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(2) Görür anı ki bir zışt-i siyeh-rū

Silāhını taşınmış sağlu şollu

(3) Tuşağı küp kuyusu²⁷¹ başı künbed

Dehānı kül-ğan ağızı burnı meşhed

(4) Dişi seyyāre çeşmi berķ-i hātīf

Dilīr ü muķdim ü kattāl u hāyif

(5) İlerü gelüp diledi ki hācīyı şoya ve öldürüp oğlın yetīm kıoya. (6) Hācī görür ki iş şerre vardı hemān yāyın eline alup (7) kubburdan birkaç ok çıkardı ve ilerü vardı. (8) ‘Arabdur üzerine hücum idince ok ile urup helāk (9) itdi. Deveyi tutup esbābın üzerine berkitdi. Cāyız ki (10) dağı yoldaşları var ola gelüp beni bu hālde bula (11) diyü esbābına muķayyed olmayup ve yat u yarağından (12) dağı almayup zimām-ı ihtiyārın gerden-i üştüre (13) şalup bir tarafı tutup gitdi. Üştüre hubb-ı vaţan (14) ve çerāğāhında tenāvül itdüğü diken lezzetinüñ iştiyākı (15) galebe idüp bād gibi esüp ve niçe günlük

²⁶⁹ Der-kenār: Otuzıncı bu hikāye beyaz olmuştur.

²⁷⁰ B, 51a, 13. str: “Ve ufevviżu emrī ilallāh, inn’ allāhe başīrun bi’l-‘ibād” (Mümin, 44). T’de bu ayet yerine “Kendüyi Hakk’a tefvīz ider” yer almaktadır.

²⁷¹ B, 51a, 17. str: ħum kenārı

yolu bir (16) ānda kesüp rāst bunı ‘Arabların iline (17) ve ol ḥarāmīlerün menziline yitürdi. ‘Arablar bunı

[146a]

(1) görüp qarğa gibi oynaşup ve qarınca gibi қaynaşdılar. Bir uğurdan (2) feryād u fiğān ve bir aradan nāle vü efğān idüp deve (3) şāhibinden nīşān şordılar. Hemān ḥācīnuñ ‘aqlı başına (4) gelüp ve neye uğraduğın bilüp ḥīleye āğāz idüp (5) eydür “Bu devenün şāhibini bu gice ḥācīlar esbāb uğrılarken (6) tutup emīr-i ḥacca getürdiler ve siyāset menziline yetürdiler. (7) Āḥir ḥuccācdan bir kimesne ortaya girüp üç yüz altuna şulḥ (8) idüp siyāsetden ferāğat itdürüp ‘ahd u yemīn ile yigirmi (9) altun daḥı baña viricek olup ‘Deve yolu bilür ve seni (10) anda iledür. Var aḳrabāma ḥaber ilet altunı getürüp (11) beni bu varṭadan ḥalāş itsünler’ diyü beni size şaldı. (12) Başumı elüme aldum ve ol ḥidmete geldüm bākīsın siz bilürsiz” (13) diyücek ‘Arablar ḥācīya külli ri‘āyet ü ḥürmet ve geregince (14) ḥidmet ü ‘izzet idüp nuḳūd-ı ma‘hūdı taḥşīl ve meblağ-ı (15) merḳūmı tekmīl itdiler. Yanına bir adam daḥı қоşup ḥuccācuñ (16) ardınca gönderdiler. Ḥācīdur²⁷² gelüp қāfileye yetdi. ‘Arab’da olan (17) altunı alup ser-güdeştin buña ḥikāyet idüp ‘Arab’ı öldürmeyüp

[146b]

(1) ve kimseye tıyğurmayup āzād itdi. *Қıı‘a*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(2) Yüri kārunda hergiz itme ğaflet

Тışуңдан neydüğüni kim ne bile

(3) Virür mi şu‘le yıldız қurdı gibi

Ḥarīre girmek-ile kirm-i pīle

(4) Başuñ қurtar ne semt-ile olursa

Dimişler erlik on tokuzı ḥīle

²⁷² B, 51b, 17. str: T’de yok.

(5) Hikāyet-i Penbe-furūş bā-Düzdān-ı Şāhib-ḥurūş²⁷³

(6) Hikāyet iderler ki birkaç yan kesici bir bāzārda cem[‘] olurlar (7) ve biri birin bulurlar. Görseler ki bir penbeci bir dükkānda (8) penbe şatar aldığı aqçayı altuna kıatar oturduğu (9) kilīmün altında şaklar ve ikide bir yoklar. Görürler ki bī-nihāye (10) bāzār ider ve kilīm altına döker. İhtiyārları elden gidüp (11) biri biri ile müşāvere idüp hīç bir semt-ile ḥarīfün aqçasın (12) çalmağa çāre idemeyüp müteḥayyir ü fūrūmānde olurlar. Āḥir (13) içlerinden birisi eydür “Eger siz benümle bu ḥuşūşda ḥişşedār (14) ve bu kārūmda bile müşterek ü yār olmayacak olursanız (15) açmazdan beni dehleñ ve bu ḥarīfün aqçasına ne rev geçerin (16) gözleñ” dir. Bunlar daḥı bu kıavle rāzī olup nihānī (17) didebān oldılar. Ḥarīfdür hemān bāzār içine taldı.

[147a]

(1) Bir nemed ile bir kıalabaq çaldı. Nemedi geyüp ve üzerinden (2) kıuşanup kıalabağı başına aldı ve penbecinün dükkānına geldi. (3) Kıarşusına geçüp melül ü maḥzūn boynın egüp tırdı. (4) Penbeci buña eyitdi “Dükkān öñinde ne çok tırdun (5) ve ne maşlahata geldün beyān u ‘ayān eyle göri virelüm işün den (6) kıalma” Ḥarīf eydür “Penbecik alayın dirin torbam unutmışın. (7) Penbesiz gidersem de baña çıkışmaz ehl-i ‘ıyālīmün ma[‘] āşı anuñladur.²⁷⁴ Bunu fikr itdüm ki penbedür (8) alam kıoynuma ve arkıama şalam” diyüp penbeciye birkaç aqça virür (9) ve kilīm üzerine yatup egilür. Eydür ki “Penbeyi yaķamdan arkıama (10) tıķı vir. Penbecidür tırmaz tıķar ḥaberi yok ki kilīm altındaki (11) aqçadan çıkır. Ḥarīfdür yatduğı yirden aqçanın olancasın (12) şikār ider kıalkup yolına gider. Kıalan yan kesiciler bunun (13) şan[‘] atına āferīn ve ḥīlesine şad-bār taḥsīn iderler. Penbecidür (14) bāzār şonına yoklar görür ki aqçanın yirinde yiller eser. Kııṭ[‘] a

[Mefā[‘] ilün / Mefā[‘] ilün / Fe[‘] ülün]

(15) Cihān içinde ne ‘ayyārlar var

Çalarlar sürmeyi zāğun gözinden

(16) Kııyāfet ‘ilmine vākıf olanlar

²⁷³ Der-kenār: Yigirmi dördüncü bu hikāye beyāz olmuştur.

²⁷⁴ B, 46a, 9. str: T’de “ehl-i ‘ıyālīmün ma[‘] āşı anuñladur” yer almamaktadır.

Bakup her şahsı fehm eyler özinden²⁷⁵

(17) Gözüñden ğaflet uyhusın uçur var

Bilinür fi' li her şahsuñ yüzinden

[147b]

(1) Hikāyet-i ' Ayyār bā-Ĥidmetkār-ı Bī-ķarār²⁷⁶

(2) Hikāyet iderler ki İstanbül'da ekābirden biri bezzāstāna²⁷⁷ (3) varup ba' zı esbāb almaķ murād idinür. Serrācına²⁷⁸ (4) “Filān atı eyerle” diyü buyurur. Serrācdur atı zīn-i sīmīn (5) ve licām-ı zerrīn ile pūr-tezyīn idüp çeki virür. (6) Ĥarīf ise binüp eşer serrācıdur öñine düşer. (7) Bezzistān ķapusunda iner içerü gidüp serrācdur ķapuda (8) öñer. ' Ayyāruñ biri ĥarīfün adı neydüğün bilüp eline iki (9) dāne kāğıda şarılmış ķutnī ve iki kelle sükker alup ve serrāca (10) gelüp eydür “ Acebā filān ağanuñ ādemisi siz misüñüz? Atı (11) saña virsün bu esbābları eve iletüp yine tīz gelsün (12) didi” dir. Serrācdur bu sözi işidicek gerçcek şanup (13) ve ĥīlesine aldanup raķtı ile atı ' ayyāruñ eline ider (14) ve esbābı alup eve gider. ' Ayyārdur ata süvār olup (15) oradan kösteği üzer. Serrācdur esbābı eve iletüp (16) yine gelür. Görse ki atuñ yirinde yiller eser. Aşağā vü yuķaru (17) birez arar. Bulamayıcak aģasına gider. Atdan ĥaber virür.

[148a]

(1) Ĥarīfdür atuñ neye uğraduğın bilüp serrācına incinüp (2) esvāk-ı şehrde²⁷⁹ birez cūyān olurlar şanma ki nişānın (3) bulurlar. Pāy-ı şabrı dāmen-i cebre çeküp ferāğat iderler. *Ķıṭ'a*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün]

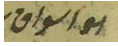
(4) Başīret üzre ol kārūnda her-bār

²⁷⁵ B, 46a, 17; T'de “sözinden” yazmaktadır fakat “kıyafet ilmi” söz konusu olduğundan “söz” bağlama uymamaktadır.

²⁷⁶ Der-kenār: yigirmi üçüncü bu hikāye beyāz olmuştur.

²⁷⁷ Kelimenin “bezzāzistān” hali de mevcuttur fakat kelime iki nüshada da bu haliyle yer almaktadır.

²⁷⁸ B'de hikāye boyunca “Ĥidmetkār” (ör: B, 45b, 1-3-5. str. vb.) kelimesi yer almaktadır.

²⁷⁹ T nüshasında kelime grubu “bu esvāk”  gibi görünmektedir fakat ilk kelimenin “bu” olduğundan emin olunamamıştır. B nüshasında sadece “esvāk” yer almaktadır. Anlam açısından B nüshasını esas almak daha uygun görülmüştür.

Şaķın²⁸⁰ ğaflet virüp aldamayalar

(5) Kaķup dāmānuĝa mismār-ı sıhri

Ki varduĝuñ²⁸¹ yire mıĝlamayalar

(6) Elüñ işdeyken ol eṭrāfa nāzır

Seni il gözlüĝün anlamayalar

(7) Hikāyet-i ‘Ayyārān bā-Dellāl-ı Nā-dān²⁸²

(8) Rivāyet iderler ki İslām-bol’da birkaç ẓarīf aķça çıkarup (9) bir sikke-şūret ve Rüstem-hey’et burma bıyık ve ebruları (10) çatık Bulĝāriyyü’n-nesl ve Çārkeṣsiyyü’l-aşl bir ‘Acemī²⁸³ kıl alurlar ki (11) Türkçeyi dīvāra kışar ve ıştılāhātı deliklere koyar.

Meşnevī

[Fā’ ilātün / Fā’ ilātün / Fā’ ilün]

(12) Erre dişlü selle başlu sıķl-i cān

Burĝu dillü dörpü ellü aĝriyān

(13) Kelpeten kolları vü tahta arķalu

Küştere süksünlü tışe eñselü

(14) Şavletinden balta kesmez bıyığın

Şanasın olmış mezābilden yığın

(15) Neşr Cāme-i muzahraf ve destār-ı mükellef ile düzüp kollarlar. (16) Taht u bahtı ve ālāt u rahtı yirinde bir ata bindürüp bendevār (17) önüne düşerler. “Selāmdan ĝayrı kelām idüp kimesne ile

[148b]

(1) muşāḥabet ve bir şahıs-ıla muķārenet itme ve biz ta’yīn itdüĝümüz (2) yirden kalkıp gitme. Ne göstersek ‘İyüdür aluñ behāsından (3) artuķ virüp eve şaluñ’ di tır”

²⁸⁰ B, 45b, 12. str: seni

²⁸¹ B, 45b, 12. str: “ırdıĝuñ”

²⁸² Der-kenār: Yigirmi altıncı bu hikāye beyāz olmuştur.

²⁸³ B,, 47a: 14. str: T’de yok.

dirler. Bu üslûb (4) üzre işmarlayup bezzāstāna varurlar. Bir şāhibi (5) gelmedük dükkānuñ öñine seccāde ve nuḥālī döşeyi virüp (6) karşıısına el bağlayup tıururlar. İki hemyānçeyi papas (7) manķırı ile tıoldurup ve ağızına mühr urup yanına bırağı (8) kıorlar ve bir dellāl çağırurlar. Birisi kethudāsı mesabesinde (9) ilerü varur. Şerbet-behā diyü dellāla bir filori virür (10) eydür ki²⁸⁴ “Bu devletlü iç ağalarından filān ağanuñ birāderidür. Rūm ilinden anı şıla itmege gelmiş idi. Yine gitmek ister ve ba‘zı esbāb (12) almaķ murād idinür. Biz isek esbāb almış ve bezzistāna (13) gelmiş kimesneler degülüz. Dellāllığüñ virelüm ve dağı ħidmetün ne ise²⁸⁵ (14) görelüm diledüğümüz esbābı behāsı ile alı vir” dirler. (15) Dellāl “‘ale’r-re’si ve’l-‘ayn siz buyuruñ biz tıutalum (16) in-şā’allāh aldanmayalum ütelüm” dir. Kethudā eydür (17) “Evvelā bize bir zīn-i sīmīn ve bir şemşīr-i zerrīn getüri

[149a]

(1) vir” dir. Dellāldur getürüp bāzār iderler ve behāsın (2) deftere yazarlar. “Alınacaķlar hep alınsun behāları bir uğurdan (3) virilsün” diyüp alınan esbābı bir bir odaya uçururlar. (4) Esbāb alup gidenler yine gelmeyüp tağılırlar. Ve’l-ḥāşıl bu (5) üslûb üzre biñ filorilik²⁸⁶ esbāb alup āḥir (6) bir ḥançere kıalup kethudā dellālī aña şalup ol dağı hevāyī (7) oradan ırar. Dellāldur ḥançeri dağı getürüp görse ki (8) kethudā dağı²⁸⁷ gitmiş ağaya eydür “Kethudā niçe oldı. Yap yap alınan (9) esbāblaruñ behāları virilsün” dir. Ağa eydür “İyüdür aluñ (10) behāsından artuķ virüp eve şaluñ” dir. Dellāl eydür “Hele (11) eve şalduķlaruñ behāların şayup andan şonra buyur” didükçe (12) bu yine evvelki sözi söyler. Dellāl görür ki olmaz esbāb (13) şāhiblerine ḥaber ider hep bir yire gelürler. Ağayı ortaya (14) alırlar. Bunlara dağı ol sözi söyler. Neye uğraduķların (15) bilürler. Ağayı ve hemyānçeleri alup kıāżīya gelürler. (16) Hemyānçeyi açarlar ve mührini sökerler. Görseler ki hep papas (17) manķırı bī-ḥuzūr

²⁸⁴ “Ağaya Rūm ilinde Vidin sancağı virildi. (11) Bi-ḥamdi’llāh murāda irildi. Yat u yarağ u raḥt” cümlesinin üzeri içilmiş. Der-kenāra B nüshasında da yer alan “Bu devletlü iç ağalarından filān ağanuñ birāderidür. Rūm ilinden anı şıla itmege gelmiş idi. Yine gitmek ister” (B, 47b, 6-7. str.) cümlesi yazılmıştır. Düzeltme olduğunu düşünerek der-kenār’ı esas metne aldık.

²⁸⁵ B, 47b, 9. str; T’de “ne ise” yer almamaktadır.

²⁸⁶ B, 47b, 15. str: “kıırķ aķçalıķ”

²⁸⁷ B, 47b, 17. str: T’de yok.

olurlar. Tercümān getirüp ağadan dağı haber alurlar.²⁸⁸ Qāzī ise “Ağayı ve esbābını”²⁸⁹ şatun

[149b]

(1) aqçasın ser-māyenüze şatun” diyü guremāya hüküm ider. Bu kadar māl yok yire gider.²⁹⁰ *Kıṭ‘a*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(2) Ser-i māyeñ çıkarma şağın elden

Giden nesne yirine girü gelmez

(3) Öñerdi ücretin almasa gāvvās

Muqarrerdür bu kim deryāya talmaz

(4) Balık fehm itmese āb içre avcı

Güzāfin ağını ortaya şalmaz

(5) Hikāyet-i Sekbān bā-Qāzī-yı Bī-ser ü Sāmān²⁹¹

(6) Bir kişinün bir sevgilü kelbi var idi. Gündüzlerde evde (7) hem-‘ inānı ve gicelerde evde pāsbanı idi. Himāyetinde (8) te‘ hūr ve ri‘ āyetinde taqşir itmez idi ve bir laḫza şundan (9) şuna ansız gitmez idi. Qatında ‘aziz ü muḫterem degme ādemden (10) mükerrerrem tutardı. *Meşnevī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(11) Harīş ādemden olsa tağ mıdur seg

Qanā‘ at bābı içre her nefes yeg

(12) Cihānda rāzı bu bir üstühvāna

Anuñ toymaz gözi mülk-i cihāna

²⁸⁸ B, 48a, 5-6. str: T’de “Tercümān getirüp ağadan dağı haber alurlar” cümlesi yer almamaktadır.

²⁸⁹ B, 48a, 6. str: T’de “ve esbābını” yer almamaktadır.

²⁹⁰ B, 48b, 7. str: T’de “Bu kadar māl yok yire gider” cümlesi yer almamaktadır.

²⁹¹ Der-kenār: Yigirmi toktuzıncı bu hikāye beyāz olmuştur.

(13) Bunı biñ ur қапуңдан yüz çevirmez

Anı oñşamasañ қапуңда тұрмаз

(14) *Nesr* Қазақ-ы-ıla ol kelb bir gün düşer ölür. Ol kişi anuñ (15) fevtinden ziyāde melūl olur. Bir pāre eskiye şarup (16) defn ider. Üzerine topraқ örtüp gider. Añşam ba‘zı (17) ta‘ām bişürüp tarhı-ı gam ve def‘-i elem itmek içün yārānı

[150a]

(1) da‘vet idüp ‘ādetince cem‘iyyet kılur. Şehrūñ ğammāzları ‘ale’s-şabāh (2) naķır u kıtmır bu hāli şehrūñ qāzīsına taķrır iderler ve itmedügi (3) işleri bile isnād iderler. Bu nice āyın ve ne vech-ile mezheb ü (4) dīndür ki bir kelbūñ cīfesine bu resme techīz ü tekfīn ve meyyitine (5) bu deñlü ta‘zīm ü tezyīn öñince tekbīr ü yanınca ta‘līm ü telkīn (6) ve maķberesine telbīn ü ta‘yīn ve aşlar u ħelvālar bişürüp rūhıçun (7) taħmīd ü te‘mīn iderler. *Qıta*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(8) Bu қанлу yaş itmez bir dem ārām

Raķıbi şuya boğdı dağı қомaz

(9) Meşeldür eskiden ‘ālemde meşhūr

Ki dirler şu uyur düşmen uyumaz

(10) *El-kıssa* qāzī bu sözlerden muħkem ğaḏab eyler. Tīz birқақ muħzırlar (11) gönderüp ol şahşı taleb eyler ki ‘ırzın şoyup muħkem let ide (12) ve olan mālını subaşıya cirm aldurup gide. Her қанда ise (13) bulurlar efendinūñ ħuzūrına alup gelürler. Qāzī verhem (14) idüp eydür “Bre yaban eri ve ādemler ebteri bu etdügün (15) iş ne işdür ki bir kelbūñ cīfesine bu қadar ta‘zīm ve envā‘-ı (16) tekrīm idesin ki Aşhāb-ı Kehf itine bu қadar ri‘āyet olmadı (17) ve ‘Üzeyr Nebī himārı bu ħimāyeti görmedi? Meger sen mülhid-i seg-perestsin?”

[150b]

(1) Ol şahş eydür ki “Ey kâzî-yi hıttâ-i Müslimânî *Lâ takzî ‘alâ aḥadin* (2) *ḥattâ lâ tesma‘a kelāme’s-ṣānî*”²⁹² ol kelbün ‘aceb kışşası ve pür-ğuşşası (3) ve ol kışşadan Efendi ḥazretlerinün birkaç yüz aqça hışsesi (4) vardur. Buyururlar ve görürler ise ḥuzûr-ı şerîflerinde (5) takrîr ü ta‘bîr olınsun.” Kâzî eydür ‘Di n’ola işidelüm. Aña göre iş idelüm.²⁹³” Harîf eydür (6) “Efendi ol kelb ḥaylî zamāndan koyuncuklarum güder ve baña (7) ḥidmet ider idi. Her koyun ki kurd elinden ḥalâş ider aña (8) virür ve nişân urur idüm. Yigirmi miqdârı koyun oldu. (9) Sultānum sağ olsun ol kelbün va‘desi yitüp öldi. (10) Koyundur şatup naqd idüp bir miqdâr aqçasın ḥarc idüp²⁹⁴ aşcuğız bişürüp (11) Müslimānlara “Gel” diyüp yidürdüm. Beş filoricigin dahı üş (12) ḥāk-i pāya getürdüm” dir. Kâzî altun ḥaberin istimā‘ idicek (13) dönüp cemā‘at muḥzırına ve meclisde olan ḥāzîrîne söyler ki (14) “Allah Allah bu ḥalâyık ne ‘aceb erbāb-ı ni‘mete ve aşḥāb-ı devlete ḥasūd u (15) ḥaḫūd olur. Bu Müslimānuḥ ḥaḫkında neler söyleyüp niçe iftirālar (16) eylediler. ‘Acebā ol kelbcügiz ne marāzdan fevt oldu (17) ola?” diyü şormaya başlayınca harîfdür altunı kâzînuḥ

[151a]

(1) öninde qor ve bu ḥîle ile kırtulur. *Kıṭ‘a*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Fe‘ülün]

(2) Himārı sūra da‘vet ḥalkı içinde

Ya āb içündür ol yā odun için

(3) Yirinde ḥarc idüp kılmadı ḥisset

Ağ aqça didiler qara gün için

(4) Hikāyet-i Türk-i Şāḥib-ester bā-Düzd-i Ḥîle-bāz u Ḥileger²⁹⁵

(5) Meger bir at uğrusı ḥarām-zāde bir türkün qatırına ziyāde ‘āşık (6) olur. Qatır ise hey‘etde raḥş-ı Rüstem’e ve kıyāfetde semend-i Güstehem’e (7) beñzeyüp her gören kimesne tālîb ve almasına rāğîb olurdu. *Beyt*

²⁹² İkincisinin sözünü dinlemeden biri hakkında hüküm verme.

²⁹³ B, 50b, 16. str: T’de “Aña göre iş idelüm” yer almamaktadır.

²⁹⁴ B, 51a, 1. str: T’de “aqçasın ḥarc idüp” yer almamaktadır.

²⁹⁵ Der-kenār: Yigirmi ikinci bu hikāye beyāz olmuştur.

[Fe' ülün / Fe' ülün / Fe' ülün / Fe' ül]

(8) İnişde aşarşu yoğuşda şabā

Bahāne aña ancağ ağır behā

(9) *El-kıssa*²⁹⁶ ol çār-pāyı çalmağa bir vech-ile çāre ve ol ester-i bī-hemtāy (10) uğrıluyup almağa bir semt-ile müdārā idemeyüp şabā (11) veş rüz u şeb yilüp yopurur ve ābāsā hurūş idüp (12) taşup köpürür idi. İttifāk yabanda bir gün bir uyuz (13) katır bulur. Çenber-i gerdün gibi kıddi bükilmiş ve yabana atılmış (14) çarıkleyin tüyi dökilmiş. Yağırdan arğası köstebek (15) inine ve zağmdan oğarğası keferi sinine dönmiş idi. *Meşnevî*²⁹⁷

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Mefā' ilün / Fe' ilün (Fa' lün)]

(16) Tōnı ağ-ıdı gerçi bahtı siyāh

Yimemiş şan ki 'ömri içre giyāh

(17) Hūn-ı zağm aşar idi yürise ol

Başduğı yir olurdı şāğar u mül

[151b]

(1) Egilüp şanmağuz düşerdi o hod

Geh rükū' eyler idi gāh sücūd

(2) Yağırı yaşını idüp seyyāl

Qarnı gürölde idi ra' d-mişāl

(3) Güc-ile düşmeyince yatmaz idi.

Adımına harām kıtmaz idi

(4) Gelür idi hemīşe menzile geç

Nūh devrinde taşımışdı kireç

²⁹⁶ B, 44b, 8. str; T'de yok.

²⁹⁷ B nüshasında T, 14a, 15. str-14b, 4. str arasında yer alan şiir yer almaktadır (B, 44b, 12-18. str).

(5) Hārīfdür²⁹⁸ ester-i lāğarı alup il yatduğı ve tavuğ ötdüğü zamānda (6) ol köye gelür. Türkün katır bağladuğı tāmı bulur. Ol (7) katırı uğrıluyup ve getürdüğü ester-i lāğarı yirine bağlayup (8) tām ot şalar ve oradan hevāyī ider. Bir yüksek yire (9) çıkup seyrin çalar. Āteşdür köye ulaşur ve evlere tolaşur. (10) Her kişi uykusından belinleyüp hānelü hānesine ve vīrānelü (11) vīrānesine segirdür. Katır şāhibi türkün dağı katırı (12) hātırına huṭūr idüp katır tūrdüğü tāmā cān atar. (13) Gelüp görse ki katır yanup ocağdan atılmış egsiye (14) ve dütünde kalmış saḡsiya dönmiş. Kendü katırın zann (15) idüp melül ü maḡzūn ve maḡbūn u diger-gūn olur. (16) Birkaç günden sonra uğrıdur katırın yilisin kırküp (17) raḡtın bezer ve gözi karşıusunda binüp gezer.

[152a]

(1) Türkdür katırı gördükçe kendü katırın aḡup āh ider. (2) Uğrınun yanına varup “Benüm de buña beḡzer bir katırucūğum var (3) idi oda yandı. İki bir anadan da toḡsa ancak (4) beḡzer idi” diyü söyler idi. *Meşnevī*

[Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ül]

(5) Bu ḡiley-le olmadı rāzı ‘ayān

Gerek şān‘ atında kişi pehlevān

(6) Sitemkār u ‘ayyār u düzd ü denī

Dilā aldamasun şāḡın kim seni

(7) Çoḡ olur cihān içre türk eblehi

Vücūdī başiretden olur tehī

(8) Vireydi eger iḡtimāle vücūd

Bilürdi bu esrārī ol ehl-i cūd

(9) Hikāyet-i Türk-i Şāhib-semend bā-Düzd-i Fesāne-sāz u ḡile-bend²⁹⁹

(10) Rivāyet iderler ki bir at uğrısı Karaman’da bir yügrük (11) at ḡaberin alup ve ol cānibe sefer kılup uşāḡ şūretine (12) ve gedālar ḡil‘ atine girüp at olduğı köye gelür.

²⁹⁸ B, 44b, 18. str; T’de yok.

²⁹⁹ Der-kenār: Yigirmi birinci bu hikāye beyāz olmuştur.

Cer nāmına³⁰⁰ at (13) şāhibi olan türkūñ ʔamına gelür. Görse ki evinūñ içine (14) iki at bağlamış yalıların ʔarayup dırnaqların yağlamış (15) her gice ʔapuya arʔurı yatup bekler ve uğrıdan şaʔınup (16) şaʔlar ve bundan mā-‘adā iki kelb-i ‘aʔūrı var (17) bir kese āşinālıķ itmezler ve ʔapusından ğayrı yire gitmezler

[152b]

(1) ʔöp ʔaldırtmazlar ve ʔarınca ʔımıldatmazlar idi. *Meşnevī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(2) ʔaçan kim itseler hışm-ıla na‘re

İrür ‘av‘ avları ʔāķ burc-ı şevre

(3) Hizebr ü bebrī sībāsā atarlar

Peleng ü gürği yirinden ʔaparlar

(4) Gezerken nā-gehānī olsalar ʔuş

Virürler idi şīre h‘āb-ı hargūş

(5) At uğrusı görür ki olmaz köpeklerden ʔurtunulmaz bir miḳdār (6) nāna tātüle ʔatup cer ider gibi yine türkūñ evine gelür (7) ve köpeklere dökivirür. Aḫşama yaḫın tātüle köpeklere kār (8) idüp şerābdan geḫmiş bekrī gibi birer bucaġa ʔıķılırlar. (9) Ol gün aḫşam olup uğrıdur furşat bulup at olduġı (10) ʔama gelür. Görse ki türk ʔapuya yine arʔurı yatmış ve h‘āb-ı (11) ğaflete batmış. Uğrınūñ iḫtiyārı ʔalmayup türkūñ üzerinden (12) adımlayup iḫerü girer. Ol yaḫa bu yaḫa el urur. Görse ki (13) bir oyan ile bir tegilti ʔurur. Hemān atūñ birinūñ üzerine (14) ider ve şıḫrayup üstine biner. Bir mahmūz ʔalar atdur (15) türkūñ üzerinden ʔalkıyup kendüyi ʔapudan ʔaşra (16) ider ve bir semti ʔutup gider. Bu kütürdiden türk

[153a]

(1) uyanup ve köpeklere ʔayanup oş diyüp ʔaġırur (2) ve aşıġa yuḫaru birez baġırur. Köpeklerden ʔāre olmayıcaḫ (3) ve onları bulmayıcaḫ iḫerü girer. Görse ki atıñ birisi gitmiş (4) cān başına şıḫrayup ol bir ata fevrī eyer şalup (5) ve yat u yaraġın alup eşer

³⁰⁰ B, 43b, 1. str: cerr itmek bahānesine

ve ardına düşer. Meger uğrının (6) alup gitdüğü her zamān ārzū itdüğü at degül ol birisi (7) imiş giderek yola döymeyüp yavaşur. Uğrudur ne idecegin (8) bilemeyüp eşsesin kaçur. Giderek şabāh olur güneş (9) kulle-i Kāf'dan³⁰¹ baş kaldurup çıkar. Uğrudur dönüp (10) ardına bakar. Görse ki türk ol yügrük ata süvār (11) olmuş şanasın yelkeni tölmiş bir gemidür rüzgārın (12) bulmuş tutup gelür. ‘ Acebā n’eyleşem diyü fikr ider iken (13) görse ki öninde bir degirmen tāmı tūtur. Hemān atdan inüp (14) atı taşrada koyup içerü girer tiz başına bir kılbağ giyer (15) unlıktan yüzine vü gözine bir miqdār un sürer. (16) Degirmenün şuyın şalıvirüp degirmendür kūr-ile dönmege başlar.³⁰² (17) Bu hāletde iken türk dağı degirmen kapusına gelür

[153b]

(1) ve “değirmenci” diyü çağırur. Uğrudur taşra çıkar türk bunu degirmenci (2) zann idüp eydür “Şu ata binüp gelen hırsuz kanda gitdi?” (3) diyü sorar. Uğrı eydür “İşte içerüde sinüp yatur.” (4) Türk eydür “Meded gir çıkari vir, bağlayup alup gideyin (5) ve senün dağı hıdmetün ideyin” dir. Uğrudur “N’ola” diyüp (6) içerü girer, gūyā anuñ ile gāvga ider gibi kendü kendüye (7) sögüp söyleyüp bir miqdār alır virür. Yine hemān (8) taşra çıkup türke eydür “Ben yeñemedüm, sen gel ve intikāmuñı (9) elün ile al.” Türk bunun sözini gerçek şanup (10) ve hilesine aldanup eydür “Atı sen tuta tūr (11) ben gireyin ne maķūle kimesnedür göreyin” diyüp atı (12) uğrının eline ider ve içerüye gider. Uğrudur (13) murādın bulup ve yügrük ata süvār olup yolına (14) revāne olur. Türk neye uğraduğın bilüp (15) uğrının ardından baķa kalur. *Kıf’a*

[Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Fe’ ülün]

(16) Nedür ol ebleh-i nā-dānı gör kim

Tedārük idebilmez kendü hālın

(17) Getürmişken ele esbini ol har

Virür düzde yine desti-y-le mālın

[154a]

(1) Hikāyet-i ‘ Ayyār-ı Nāmdār bā-Ḥalvāyī-i Pür-iştihār

³⁰¹ B, 44a, 6. str: kūhdan

³⁰² B, 44a, 12. str; T’de “kūr-ile ha döner” yazmaktadır.

(2) Rivāyet iderler ki şehir-i Bağdād-ı hürrem-nihād'da on iki (3) ‘ayyār u tayyār var idi. Zāğun altından beyzāsın (4) ve kebk-i rāğun gözinden sürmesin çalar idi. Her gün (5) bir filori ile biri bāzāra varup ve bir filorilik (6) ta‘ām alup bir rev ile filoriyi yine çalup götürüp (7) yirler ve filoriyi yirine kıorlar idi. Ammā içlerinde birisi (8) bir oğlan ve ‘ayyārılıkda ziyāde pehlevān idi. Bir ramazān (9) gicesi nöbet oğlana ve ol rind-i cihāna gelüp göñülleri (10) helvā ister. Ser-i ‘ayyārān filoriyi yine ortaya atar. Oğlana (11) eydür “Tır bāzāra var bir filorilik helvā getir ve filoriyi (12) yine bize yetür” dir. Oğlan ayağ üzre tırup zemīn-i (13) hizmet öpüp bāzāra revāne olur. Meger helvācılarda da (14) bir ‘ayyār helvācı var ve ehl-i sūķ anuñ elinden zār (15) idi. İttifāķ oğlan anuñ dükkānına varur helvāları (16) zīnet itmiş görür. “Usta bize bir filorilik helvā (17) vir” diyüp filoriyi terāzūnuñ keffesine kıor. Helvācıdur

[154b]

(1) helvā tartmağa meşğūl olur. Oğlan ise “Usta hercinden (2) vir” diyü helvācıyı dağdağaya bırağup filoriyi çalar güyā ki (3) ballu nesne tıtdı barmağın yalar. Helvādur alur hāneden (4) yaña revāne olur. Helvācı filoriyi yoklar görse ki gitmiş (5) oğlan alduğın bilüp eline iki destī alup ‘ayyārıların (6) kıapusına gelür. Görse ki oğlan helvā sinisin başına (7) kıomış kıarañuda gelür. Helvācı ilerü varur “Bre filoriyi de (8) alabildün mi” dir. Oğlan yoldaşlarından zān idüp “Aldum (9) işte elümde” dir. Helvācı eydür “Filori ile helvāyı baña (10) vir. Bu destiler ile tīz varup şu getir” dir. Oğlandur (11) helvā ile filoriyi eline idüp şuya gider. Helvācıdur (12) dükkāna dek tüter. Oğlan gelüp görse ki helvā gelmemiş (13) bilür ki filoriyi alan helvācıdur. Tīz bir hātūn şūretine (14) girüp helvācının kıapusına gelür ve kıapunun iç yüzinde (15) bir bucağa girüp tırupur. Helvācı dükkānın kıapayup “Müft (16) helvādur oğlancıklar ile yiyelüm” diyüp helvā sinisin (17) başına alup evine gelür. Oğlan helvācı kıarañuda geldüğün

[155a]

(1) görüp kıapu önine çıkar. Helvācı gelüp görse ki kıapısı öninde (2) bir hātūn tırupur. Hātūnın zānn idüp “Bre burada n’eylersin (3) yoħsa bennākçı mı yoklarsın?” dir. Oğlan eydür “Merkeb boşanup (4) taşra kııkılmış tıutayın diyü çok cehd itdüm tıutamadum. Şu tarafa alup yürüyü (5) virdi yetemedüm” diyücek helvācının cān başına şıçrayup eydür (6) “Meded helvā sinisi ile kıaftanum eve al git hem cebümde bir filori vardur (7) oñat zābt it” diyü şalıvirdüğü semte gider. Oğlandur (8) helvā-y-ıla kıaftānı

alup yola gider. Helvâcudur ol yaña bu yaña birez (9) yilüp yopurur. Merkebi bulamayıcak evine gelüp görse ki merkeb (10) bağlanup tırur. Hâtûnından haber alup ve oğlandan olduğın (11) bilüp oğlanuñ ardına düşer. Giderek bir vîrâneye gelür. (12) Görse ki oğlan sini ile kaftânı yire komış ve efşâna oturmuş. (13) Hemân helvâcı sini ile kaftânı şikâr ider ve evine gelüp (14) kapusın muhkem bergidüp ve câme-ḥ'âbında huzûr idüp ḥ'âba meşgûl (15) olur. Oğlan dahı efşândan tırur görse ki kaftân ile (16) sini gitmiş yine helvâcıdan olduğın bilüp eline bir nerdbân (17) alup helvâcınuñ havlısı dîvârına gelür. Nerdbânı koyup

[155b]

(1) içerü girer. Der-i hâne vü rahne-i kâşânedan kulağ urup diñler (2) görse ki helvâcı yatmış ve deryâ-yı ğaflete batmış. Kapuyı âheste (3) âheste açar ve içerüye düşer. Kaftân ile helvâyı yine çalup (4) hücrelerine dek eşer. Getürüp 'ayyârlaruñ öñinde qor. Cümlesi (5) oğlanuñ şan' atına taḥsîn ve ḥîlesine âferîn dirler. *Kıṭ'a*

[Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Fe'ülün]

(6) Mücidd olsa kişi kârında her-bâr

İder ibrâm-ıla ḥâşıl murâdın

(7) Dürişse bunca yıl sa'y idüp âdem

Bir işde aṇdurur ancak ol adın

(8) Ne kâra başlar iseñ kâhil olma

Anuñ sen şonra aṇlarsın fesâdın

(9) Hikâyet-i Bâzergân-ı Gül bâ-' Ayyârân-ı Şâhib-uşûl³⁰³

(10) İslâm-bol bâzergânlarından māl u menāl ile mevşûf ve Ḥ'âce 'Abdurrauf (11) demekle ma' rûf [bir]³⁰⁴ kimesne kendü ser-güdeştinden hikâyet idüp eydür ki: (12) Bir gün dükkânumda bey' ü şirâ idüp³⁰⁵ (13) geçünir iken câme-i zer-nigâr ve mükellef

³⁰³ Der-kenâr: Yigirmi yidinci bu hikâye beyâz olmuştur.

³⁰⁴ Metinde “ma' rûf-nâm kimesne” yazmaktadır.

³⁰⁵ B nüshasına göre tashih girilmiş, tashihli hali esas alındı. T'de yer alan cümle şu şekildedir: “Bir gün dükkânumda cem' -i kâlâ bey' ü şirâ vü iştirâ-yı aḳmişe-i bî-hemtâ idüp eyle geçünir iken.” Tashihde B nüshasına uygun olarak “cem' -i kâlâ”, “vü iştirâ-yı aḳmişe-i bî-hemtâ” ve “eyle” komple silinip sadece “idüp” eklenmiş.

destār ile mülebbes bir (14) ḥarīfün birkaç kimesne öñine düşmişler ve başına üşmişler (15) envā'-ı tekrīm ve hezārān-ı ta'zīm ile alup dükkānuma geldiler. Kūşe-i (16) dükkāna bir seccāde şaldılar. Ḥarīfdür emīrāne geçüp oturdı (17) ve bunlar el bağlayup karşıasına bendevār tırdı.

[156a]

(1) Ben eyitdüm “Ne ḥidmete geldünüz buyurun” İçlerinden birisi eyitdi (2) “Ağayı everelüm ve ekābirden bir ḥātūn³⁰⁶ alıvirelüm dirüz. (3) Lāzım olacaḡ esbābı sizden görelüm iletüp gösterüp (4) maḡbūl idindüklerinün behāsın virelüm. Ağa bunda tura tırsun (5) şāḥib-i ḥānedür esbābı görsün” didiler. Ben daḡı “N’ola” diyüp istedikleri (6) metā’uñ envā’ından beş yüz altunlık miḡdārı esbābı boḡçalara (7) şarı virüp ellerine itdüm. Biz ḥarīf ile otırı ḡaldıḡ.³⁰⁷ Götürüp gitdiler. Bezzistān berkinecek (8) zamān oldu iḡerüde kimesne ḡalmayup ḡaḡıldı bunlar gelmediler. (9) Ağaya ben eyitdüm “‘‘ Acebā ne ḡāl oldu bunlar gelmekden ḡaldı?” (10) Ḥarīf eydür “Benüm yanuma ādemler ḡoş varup görelüm esbābdur (11) maḡbūlleri oldu ise behāsın ḡetürelüm” Ḥarīf ile birkaç (12) ādem şaldım. Ben daḡı dükkānı ḡapayup evime geldüm. Aḡşam zamānında (13) ve ta’ām avānında ḡıḡa geldiler. Gördüm ki ḡarīf yanlarınca yine bile (14) ḡayrılarını yoḡ. Ben eyitdüm “Be ne ḡāl ve ne maḡūle aḡvāldür?” (15) Bunlar eyitdiler “Şabāḡdan berü gezerüz ve ol ḡarīfleri araruz. (16) Ne nāmılları bellü ve ne nişānları ne maḡalleleri zāḡir ve ne meḡānları. (17) Cüst ü cūda zerrece daḡıḡa fevt itmedük ve tecessūs ü taḡassüsde

[156b]

(1) merāmdan ḡaşra gitmedük. *Meşnevī*

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Mefā' ilün / Fe' ilün (Fa' lün)]

(2) Bulmaduk arayup meḡānlarını

Kīmyā gibi hīḡ nişānlarını

(3) Perr ile āsmāna irdiler

³⁰⁶ B, 48a, 17: T’de “ve ekābirden bir ḡātūn” yerine “bir kimesnenün ḡātūnın” yazmaktadır. Anlam olarak uygunsuzdur.

³⁰⁷ B, 48b, 3. str: T’de “Biz ḡarīf ile otırı ḡaldıḡ” yer almamaktadır.

Yā meger zīr-i ḥāke girdiler

(4) Bulmasun diyü arayan tālib

Perriveş gözden oldılar ḡā‘ib”

(5) Bunlar bu vech-ile ḥaber viricek ḥarīfi ilerü çekdüm ve eyitdüm “Ne ḥāldür ve ne (6) ṭurfe aḥvāldür bu ki sen olduğun mekānı ve ḵonduğun āşiyānı (7) idrāk idemeyesin. Meger sen bengī yā dīvānesin ve yā meşḥūr-ı pür- (8) efsānesin ki seni bir vech-ile varṭaya ve bir semt-ile daḡdaḡaya bırakmışlardır.” (9) Ḥarīf eydür “İyü didün vallāhī her ne ise ben baṇa ḵıldum neye uğraduğum (10) şimdi bildüm” diyüp eyitdi “Evvelā erbāb-ı tīmārdan ben bir Ḵaramanī’yem (11) ve ṭāyife-i zenānuḡ ḵulı ḵurbānıyam. Birḵaç gündür ki bu şehre geldüm (12) ve bir ḵatreyem ki ‘ummāna ṭaldum ḥücremde bir şabāḥ ṭurur ve meşāliḥüm (13) görürken ol ḥarīfler ḵıḵageldiler ve eyitdiler ‘Maḥallemüzden bir nigār-ı (14) nāzenīn ve meh-ṭal‘at-ı zühre-cebīn suḵāḵdan geḗerken seni görüp (15) cān u dilden ‘āşıḵun olmuş. Bir re‘isün ḥātūnıdur eri (16) Malta seferinde şehīd olmuş ve cemī‘-i māl ü menālī aṇa ḵalmışdur. (17) Esbābınun nihāyeti ve emlākınun ḥadd ü ḡāyeti yoḵdur. Murāduḡ ise

[157a]

(1) saṇa alıvirelüm ve ol nā-murādı murāda irḡürelüm’ Ben eyitdüm (2) ‘N’ola luṭf u kerem sizün. El benüm etek sizün’ Bunlar eyitdiler ‘Ṭur imdi (3) anda varalum her ne lāzım ise alup seni cānāna irḡürelüm” (4) Hemān beni alup gitdiler ve bir a‘lā mekāna ilettiler. Gördüm ki a‘lā ḵālīḗeler (5) ile döşenmiş bir kāşāne ve isfidāc-ı şu‘ā‘-ı ḥāver ile şıvanmış bir ḥāne. (6) “Buyuruḡ” didiler geḗüp oturunca ‘İşte getürdük’ diyü iḗerüye ḥaber (7) idince anı gördüm ki iki boḡça esbāb ile iki cāriye ḵıḵageldiler. (8) Üzerimde olan cāmeleri giderüp bu esbāblar ile beni tezyīn (9) itdiler ve bu ḥarīflere itdiler. Ḵadıncuḵ eyitdi “Aḡayı alup bezzistāna iletsünler (10) ve bize lāzım olan esbāblardan alıvirsünler behālarını ben virürin (11) ve ne ḥarc olursa hep ben görürin” didi. Bunlar ‘N’ola’ diyüp (12) benüm önüme düşüp sizün dükkānuḡuza alup geldiler. İletdükleri (13) ḥāneyi ve gösterdükleri kāşāneyi şabāḥdan berü araruz (14) ve adamlaruḡuz ile gezerüz bulamaduḵ ve nişānlarından ḥaber (15) Meger ‘ayyār u ṭarrārılar imiş. Beni [bu] vech-ile efsāneye ve bu siḥr ile bir (16) olmaz fesāneye bırakmışlar” didi. Ḥarīf böyle diyince neye uğraduğum (17) bilüp ḥarīfi şalıvirmeyüp ḵāzīya iletdüm. Ḵāzīya

[157b]

(1) bu kıışsayı taķrîr ve bu hikāyeti ta‘bîr idivirince ħarîfûñ arķasında (2) olan cāmeleri bañā ħükm idüp şer‘en tazmîn lâzım gelmedi. (3) Āĥir nā-ĉār olup ħarîfûñ libāsın şatdum yüz filori (4) itdi. Ser-māyeden dōrt yüz filori yabana gitdi. *Ķıı‘a*

[Mefā‘îlün / Mefā‘îlün / Fe‘îlün]

(5) Olam dirseñ cihānda baĥt-ıla yār

Hevā-yı nefse tābî‘ olma zinhār

(6) Vücūduñdan tama‘ ser-riştesin kes

Düşüp cāh-ı gama ħalmayasın zār

(7) Tāma‘ dan biri virdi bunca māl

Birisi nefis ucından ħaldı nā-ĉār

(8) Hikāyet-i Kātib bā-Ket-ĥudā-yı zi‘l-Merātib³⁰⁸

(9) Cihān ‘āriflerinden ve zamāne zarîflerinden Amasiyyelü Kātib demek (10) ile ma‘rûf bir zarîf ħarîf kendü ser-güdeştinden ve seyr-i kūh u (11) deştinden bize bu vech-ile rivāyet ve bu semt-ile hikāyet idüp (12) eyitdi ki şehr-i mezbûrdan bir yigircük ayardup İstanbûl niyyetine (13) çıķup şehrden gitdük. İttifāk Şamsûn iskelesine yetdük. (14) Yetecek miķdār zād u zevāde aldük. Bir gemiye girüp deryāya (15) revāne olduķ. *Der-Tavşîf-i Keştî-i bî-Hemtā*

[Fā‘îlātün / Fā‘îlātün / Fā‘îlün]

(16) Nicesi keştî felekveş tîz-rev

Ġayretinden oda yanmış māh-ı nev

(17) Aĉsa seyrān ħaşdın idüp perr ü bāl

Kāyinātı geşt ider ‘anķā-mişāl

(18) *El-ķıışsa*³⁰⁹ gemidür rûzgārın bulup ve yelkeni tōlup giderken bir gice nā-gāh

³⁰⁸ Der-kenār: Otuz birinci bu hikāye beyāz olmuştur.

³⁰⁹ B, 52a, 10. str: T’de yok.

[158a]

(1) bir muḥālif yıl çıkdı yelkeni yırtup diregi yıkdı. Āḥir gemiyi iletüp (2) bir taşā çaldı birkaç kerre deryāya taldı. Tahtaları söküldi (3) ve kıanatları döküldi. Tınāb-ı emelümüz üzülp peyvend-i ‘amelümüz çözüldi. (4) Tavşlu tavşumuz ve başlu başumuz kayısı oldu ayrıķ biri birimiz (5) göremedük. Mevc-i ḥayret başdan aşdı. Hiç tedārūke kıādir olamayup (6) ‘aķllarumuz ziyāde şaşdı. Ben birkaç kerre kıa‘ r-ı deryāya inüp yine (7) çıkdum. Āḥir elüm bir nesneye irdi çırpındum. Meger anbar kıapağı imiş üstine (8) bindüm. Bir miķdār teneffüs itdükdēn sonra tahtaya berk şarılup ziyāde yoruldum. (9) Kırbās-ı nev-bāfide gibi geh yazılup gāhī dūrildüm. Geh tahta ile deryānuḡ (10) dibine ve geh mevc-ile baḥrūḡ evcine inüp kııkarken şabāḡ oldu. Pertev-i (11) āf-tāb-ı cihān-tāb ile zemīn ü zamān taldı. Şol kıadar dūrüşmişin (12) ḡaberüm yok kı kenāra irişmişin. Bir kıaç kımesneler beni ırakdan görüp (13) bir şandal getirüp taşra kııkardılar. Devinmeden libāsım pāre pāre (14) ve çalışmadan ellerüm yāre yāre olmuş. ‘Üryān-ı māder-zād (15) evlerine iletüp keçelere şardılar. Āteş kenārında yuvı (16) gibi yuvalayup içdügüm şuları kııkardılar. Mümkin olduğı miķdār (17) esbābcıķlar virdiler. Bir kıaç gün yidürüp içirdiler. Gördüm kı

[158b]

(1) tırmağ-ıla iş olmaz. Girü dönmesin ihtiyār idemeyüp (2) ve kıaradan daḡı yayan gidemeyüp yine bir gemiye süvār olup İstanbul’a (3) vardum iskeleye çıkdum. Āşinādan bir kımseye rāst geldüm. Ḥālūme nazar idüp³¹⁰ bir şemle (4) ile bir ‘abā alıvirdi. Elūme ‘aşā aldum ve Kıarabaş şeyḡine döndüm. *Meşnevī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(5) ‘Aşā vü sübhā elde başda kısvet

Muraķķa‘ dalk u şūfiyāne ḡil‘ at

(6) Beni şanur gören şeyḡ-i İlāhī³¹¹

İder ta‘ zīm ü tekrīmi kemāhī

³¹⁰ B, 52b, 6. str: T’de “Ḥālūme nazar idüp” yer almamaktadır.

³¹¹ Şeyh ilāhī dahi vardır, Simavī’dir. İsm-i şerīfī ‘Abdu’llāh, ‘ārif-i bi’llāh, mürşid-i āḡāhdır. İstanbul’da āsūde olan ... (Ravza-i Evliya)

(7) Oturmağa döşer altınlu pister

Elüm koyup ayağum öpmek ister

(8) Derūnum mekr ü telbīs ü taşum hoş

Birūnum pür-hevā-y-ile içüm boş

(9) Bu üslūb üzre Ayaşofya’da birkaç gün ‘ibādete meşğūl (10) olayın hevā vü hevesden ve sevdā-yı ‘abeşden vaz geleyin (11) diyü Ayaşofya’ya vardum. Pāy-ı cebri dāmen-i şabra şardum. (12) Bir direk dibinde oturup huzūr iderken Vesvās-ı zulmānī (13) ve Hānnās-ı nefsānī galebe idüp huzūrum uçurdu ve rāhatum (14) göçürdi. ‘Aķıbet gördüm ki olmaz şan‘at daķı elümden gelmez (15) bu vech-ile fikr ve bu semt-ile tedārūk-i bıkı itdüm ki bir hīle ile (16) ekābirden birine duķūl ve hıdmetlerine vuşūl ile aldayam babamun (17) oğlı ve anamun ķarındaşı ise de kıyam. Bu fikr ile tırur

[159a]

(1) ve bu endīşe ile otururken bir sūhtecik çıkageldi. Yanumda (2) namāz kıldı. Fārīg olıcaķ muşāhabete tutdum ve “Niredensin?” diyü (3) su‘āl itdüm. Meger Sīvās’da ‘Alī Baba’nun ķonşısı imiş. Felāketümi ve (4) sergüdeştümi buña rivāyet ü hikāyet itdüm ve eyitdüm “Saña küllī i‘tikādum ve (5) haylī i‘timādum oldu. Bir hāldür başuma geldi. Ekābirden (6) birin aldamaķ isterin. Eger benüm ile yār-i gār ve hem-dem-i ğam-h‘ār (7) olursañ ne elüme girerse³¹² senün ile mābeynümüzde ber-ā-ber (8) taķşīm ü tevzī‘ olına. Sūhte eyitdi “N’ola her ne ki buyurursañ (9) fermān-berüm. Sen ‘Alī geçinürseñ ben daķı Kānber’üm. Ben eyitdüm “Rüstem (10) Pāşā ket-hudası ‘Alī Baba’nun mürīd-i irādet-pezīri ve muķıbb-i şadāķat- (11) müşīri geçinür imiş. Baba ağızından bir mektüb yazayın ve ķarındaşı (12) oğlı geçineyin. Mektūbdur ķirişleyelüm var şunıvir. Babanun (13) mektūbı mefhūmınca senün yanuğa ādem ķoşup beni aradup (14) buldursa ve ‘Alī Baba’nun velāyetini hālķa tıyursa gerek. (15) Ol vaķt sen tecāhülden gelüp beni arayaraķ burada gel (16) buluvir” diyüp mektūbda böyle yazdum ki selām u du‘ādan (17) şonra “Benüm ey āķiret oğlum saña şöyle ma‘lūm olsun ki

[159b]

³¹² B nüshasında buradan itibaren “ve Teñri virürse nışf lī ve nışf leke” (B, 53a, 2. str) ibaresi yer almaktadır.

(1) arındaşımız oğlı Mehemmed du‘acıunuz bizüm icāzetümüz ve İslāmbol’a gitmesine (2) havāletümüz yoę iken alup yürüyivirmiş idi. Giderin şanup (3) şamsun’dan gemiye girdi. Giderek gemileri ğarķ oldu. Erenler (4) himmetinde ol güc-ile kırtuldu. El-ān Ayařofya Cāmi‘ inde (5) fülān diregün dibindedür. Hātif-i ğayb-ı lā-reyb’den bize böylece (6) işāret olmışdur. Du‘acıunuz hātırı için anı buldurdup (7) bu cānibe gönderesiz” didüm. Mektūbdur sūhte eline itdüm. (8) Varup şunıvirmiş. Ket-ħudā dağı iriřin sōküp okuyınca (9) tiz sūhteye apucı ořar. řevķinden ğāh segirdüp ğāh düşer. (10) Gördüm ki apudan içerü girdiler. Ařaęa vü yuķaru birez yilüp (11) yopurdılar. Sūhtedür ol yaęa bu yaęa birez arayup ya‘nī ki (12) bulamayup ferāęat itmek ve ıķup gitmek şadedinde iken (13) üzerime ıķagelüp ayağuma düşdi ve eyitdi “Hey Efendi, (14) Baba hāızretlerin niçün oyup gitdünüz ve kendünüzze böyle ğadr-ı (15) küllī itdünüz. Velāyet uvveti ile Baba hāızretleri sizün deryāda (16) felāketünüz ve Ayařofya’da bu direk dibinde ‘uzletünüz bilüp (17) Ket-ħuda Big’e benüm ile mektūb gönderdiler. Bi-ħamdi’llah sözleri bī-kem ü kāst

[160a]

(1) rāst oldu. Sizi anda da‘vet ve sizler ile muřāħabet itmek isterler (2) buyurun gidelüm ve da‘vete icābet idelüm” diyince apucı dağı (3) gelüp elüm ve ayağum öpüp “Gidelüm” diyü yalvardı. Ben dağı bī-ħad (4) imtinā‘ u ibā ve ğaylī imtinān u istiĝnā gösterdikden şonra rızā virüp (5) öğüme düşüp alup gitdiler ve Ket-ħuda Big’e iletdiler. Berüden biz (6) varınca ve der-i ğāneden içerü girince aęa dağı ğaber itmişler arřu (7) geldi. İ‘zāz u ikrām ile beni ucaķlayup yanına aldı. Sīvās’dan (8) Baba’nun nūr-ı velāyet ile gemi ğarķ olduğın bilüp ben güç ile (9) kırtılıp Ayařofya’da mücāvir olduğımı mektūb mefhūmı üzre (10) gelüp ol direk dibinde beni ‘aynı-y-ıla bulduğını gelene ğikāyet ve gidene (11) rivāyet itdükden şonra oķacılar ve derzīler getürdüp aę isker- (12) letden meřāyığāne cāmeler ve Hindī ‘imāmeler ve Yemenī maķramalar (13) idivirüp birķaç gün kendüler ile muřāħabet ü muķārenet olınduķdan şonra (14) cāyiz ki şuyalar cāme-i ‘ırzımı şoyalar diyü ğavfumdan gitmege icāzet (15) istedüm. Anlar dağı “N’ola Baba dağı³¹³ hāızretleri mektūb-ı řerīflerinde (16) bu cānibe

³¹³ B, 53b, 14. str: T’de yok.

gönderesiz diyü buyurmışlar” diyüp elli dāne filori (17) ile bir at başa üç şūf beş dülbend bir kürk üç yüz³¹⁴

[160b]

(1) dāne filori Baba’ya ki her birisi *Meşnevī*

[Mefā’ ilün / Mefā’ ilün / Fe’ ulün]

(2) Dıraḥşān rüyişān çün berķ-i lāmi^c

Zi-Ḳur’ān vaşfişān *şafra’u fāķi*^{c315}

(3) Sürür-engīz ü dilhā-yı perīşān.

Mücellā vü muşaffā vü dıraḥşān

(4) Frengī-aşl lākin şāh-ı dīndār

Rehānīde’s t şān ez dest-i küffār

(5) Giriḥte pīş-i hem-rāh-ı kerīmān

Seyāḥat der-diyār-ı ehl-i imān

(6) Baba’ya mektūblar yazup ve bir ḳapucıya beni ḳoşup Sīvās’a gönderdiler. (7) Bir işdür başa geldi. Belā bir iken iki oldu. H^vāh u nā-h^vāh (8) ḳapucı-y-ıla hem-rāh olup revāne-i rāh olduk. Ben isem Baba’ya (9) nice varayın ve ḳapucıdan³¹⁶ ne ṭarīķ ile ḳaçup ḳurtılayın diyü tefekkür iderek (10) ve bu endīşe ile rüz [u] şeb giderek Sīvās’a yakın gelmişüz. (11) Ḳurtılmağa çāre bulamayup “Erenler kimsenüñ ‘aybın yüzine urmaz (12) ve kendüden ğayrıda vāķi^c olan ‘aybı görmez bā-ḥuşuş ki (13) bu kadar ber-güzār ve bu miḳdār altun-ı temāmü’l-^c ıyār ile ḥuzūr-ı (14) şerīflerine varam” diyü ḥāṭır-ı fātıra tesellī virüp āstānesine (15) ṭoĝrıldum gāhī yapılup ve gāhī yoĝrıldum.³¹⁷ Tekyedür inüp (16) ve ḳapucıyı esbāba bekçi ḳoyup mektūblar ile Baba’ya dek gitdüm. (17) Gönderdükleri hedāyāyı ve filori vü mā-^c adāyı Baba’nun

³¹⁴ B nüshasına göre tashih girilmiş gibi. “İki yüz”ün üstü çizilip B nüshasındaki gibi “üç yüz” (53b, 16. str.)

³¹⁵ *şafra’u fāķi*^c Bakara suresi 69. ayetinde yer almaktadır.

³¹⁶ B, 54a, 3. str: T’de yok.

³¹⁷ Bu cümle B’de şu şekilde yer almaktadır: “Geh bād-ı ğamdan ğubārāsā perīşān-ı rüzgār ve gāh āb-ı dīde-i ḥun-āb-ile taḥmīr olup yoĝrıldum” (54a, 7-8. str.)

[161a]

(1) nazârında kıoyup kışşayı takrîr idivirince beni bir mertebe hoş (2) görüp eyitdi “Karı benüm senün gibi karındaşum oğlu olup bu aşıl (3) iş başarsa ve bu maķûle maşlahat görse.³¹⁸ Kapucıyı al (4) gel. Aña dahı bir hoş cevāb virelüm ve bunda çok turgurmayup (5) mektûblarına cevāb yazup hemān yine gönderelüm” didi. Kapucıdur (6) alup geldüm. Kapucıdan Ket-ḥudā Big’ün ḥālin ü ḥātırın şordı. “Luṭflar (7) itmişler karındaşumuz oğlın bize göndermişler ‘ivażın Allah ide” (8) diyüp mektûblar³¹⁹ yazup kapucınınu eline idüp yine İslāmbol’a (9) gönderdi. Baña dahı bir dülbend ile bir şûf ‘aṭā idüp murāduñ (10) olduğça bizüm ile ol didi. Birkaç ay Baba ile bile olup (11) eski oñmadukluğum yine ele alup şılaya geldüm. *Kıṭ‘a*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(12) İtdürür fakır ādeme çok irtikāb

Merd iseñ avla kanā‘ at kūşesin

(13) Kāni‘ -i aḥvāl olanlar aldılar

Naḥl-ı himmetden hidāyet ḥūşesin

(14) Kıl tevekkül Ḥaḳḳ’a tefvîz it özün

Kulınınu Ḥaḳ eksük itmez tūşesin

(15) Hikāyet-i Merdān-ı Şāḥib-ḥurūş bā-Zimmī-i Bāde-furūş³²⁰

(16) Gedüs’de birkaç bekrîler var idi. 321 Birbiri-y-ile hem-şoḥbet ü hem-yār³²² idi.

(17) İttifāḳ bir gice bāde iderler iken³²³ şerābları dükenir ve ḥarcılıkları aralanur. *Beyt*

[161b]

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Fe‘ ilātün / Fe‘ ilātün / Fe‘ ilün (Fā‘ lün)]

³¹⁸ B’de bu cümleden sonra şu cümle yer almaktadır: “Karındaşum oğlu değil sen benüm şulbî oğlum ol, var kapucıyı...” (B, 54a, 12. str.)

³¹⁹ B’de “du‘ ā-nāmeler” (54a, 16. str.)

³²⁰ Der-kenār: Otuzıncı bu hikāye beyāz olmuştur.

³²¹ B nüshasında bu cümle yerine “Hikāyet iderler ki kaçabamızda zurefādan birkaç ḥarîf var idi” (58a, 10. str.)

³²² B’de “hem-şoḥbet ve hem yār-ı ġār idi” (58a, 10-11. str.) yazmaktadır.

³²³ B, 58a, 11. str: T’de “bāde iderler iken” yer almamaktadır.

Dil niyâz içre lebûñ añmasa beñzer aña kim³²⁴

(1) Bezme hâlet gelicek bâde-i hamrâ dükene

(2) Meger mey-hâneyi bir kâfir tutar ve mey-i hamrâyı ol şatar idi. İçlerinden (3) birisi³²⁵ eyitdi “Varup ben size müft şerâb bulayın ve aqçasız alayın (4) ammâ birkaçuñuz birkaç destî ve bâde koyacak kerestîler ile ırakdan (5) beni gözleñ. Ben mey-hâneciyi sürüp alup gitdükde hemân siz şerâbı (6) üzleñ” diyüp başına bir yeñiçeri börki geyüp bir ata süvâr (7) olur mey-hâne kapusına gelür. At üstinden “Bre şunda kim (8) var taşra çıksun” diyü bir na‘ re urur muhkem çağırur ve bağırur. Mey-hâneci (9) ““ Acebâ şerâb mı ister ola” diyüp taşra çıkınca birkaç bozdoğan urup “Bre gel başa yol göster” diyüp hemân öñine kıtup birkaç beleñ (10) aşurur. Berüde bunlar ise kâfirüñ gitdüğün görüp ellerinde olan (11) destîleri tıldurup odaya tüterler. Destîler tı olup odaya (12) varıcak karârda harîfdür kılağıza destür virüp bir yoldan (13) dağı tılaşup gelüp odaya düşer. Gelüp görse ki kıadeh pür (14) olmış elde şürâhîlerdür yine kıulkulda. *Kıı‘a*

[Fe‘ ilâtün (Fâ‘ ilâtün) / Mefâ‘ ilün / Fe‘ ilün (Fâ‘ lün)]

(16) ‘ İyşdan hazz-ı vâfir ister isen

Rûhı ırgür be şûfî râha degin

(17) Gündüz ağışam olınca ‘ ıyş edüben

Gice içmek gerek şabâha degin

[162a]

(1) Hikâyet-i Zen-i Sihr-sâz bâ-H‘âce-i H‘île-bâz³²⁶

(2) Hikâyet iderler ki Mısr içinde bir h‘île-bâz ‘ avret var idi Mısr’uñ (3) ‘ ayyârları bunun elinden zâr idi. Bir gün harclığa muzâyakası (4) olur. Bir serâser kıaftanı bir boğçaya şarup cāriyesinüñ eline virür (5) ve ol rengde bir eski sereng kıaftanı dağı ferrâcesi içine geyüp ve cāriyesin (6) öñine bırağıp bezzistâna dek giderler. Varup bir

³²⁴ B, 58a, 12. str: T’de bu mısra yer almamaktadır.

³²⁵ B’de “Kara Hamza demek ile ma‘ rûf bir rind-i cihân ve ‘ ayyâr-ı zamân vâir idi” (58a, 13-14. str.)

³²⁶ Der-kenâr: Yigirmi toktuzuncı bu hikâye beyâz olmuştur.

h^vâceye selām (7) virüp ve karşıısına oturup boğça ile kaftānı öninde koyup (8) eydür “H^vâce bu kaftān ne behā ider?” H^vâcedür kaftānuñ ol yanına (9) bu yanına nazar kıılır ammā hātūnuñ naqşı harīfī alır. Laṭīfe yüzinden (10) hātūna eydür “Bu kaftān şāhibi ile olıcağ kimse behā yetürmez (11) ammā şöyle olıcağ beş biñ aqça ider ola ve şāhibsiz kaftānı (12) kim ala” dir. ‘Avret eydür “Kaftān şāhibi şimden sonra hidemetünüzden (13) gitmez ve sizi terk itmez. Kaftāndur sizde rehin olsun (14) bir kimesneye ki biñ aqça deynimüz var idi va‘ desi temām oldı (15) bize qarz³²⁷ iki biñ aqça ihsān idün (16) ol kimesnenün yanında yalan çıkmayalum. On gün içinde bizüm (17) dağı aqçamuz gelür. Getürüp yine yirine koyalum” dir. H^vâcedür

[162b]

(1) “N’ola” diyüp aqçayı ‘avretün eline ider. ‘Avretdür kalkup (2) yolına gider. Taşrada bir miqdār eglenüp yine içerü girüp eydür (3) “H^vâce ol kimesnenün bir konşısına rāst geldük ve haber şorduk. (4) Ol kimesne için ‘yabana gitmişdür evde bulmazsız’ didi. (5) Luṭfunuz dāyim olsun. Aqçadur yine sizde tursun. Kaftānı (6) bize virün. Lāzım olursa yine gelelüm. Kaftāndur koyup aqçayı (7) alalum diyüp kaftānı alup tiz yine taşra çıkdılar. Bir tenhā yire (8) varup ol kaftānı boğçadan çıkarup yirine ol köhne (9) kaftānı koyup üslüb-ı sâbık üzre boğçayı dürüp (10) hemān yine h^vâceye geldiler ve eyitdiler “Biz de bezzistānı taşra çıkdık (11) aqçayı virecegümüz kimesneye rāst geldük. Ol gitdügi yirden gelüp (12) evine gitdi birez bize aqçadan su’āl itdi. Luṭf idün kaftāndur (13) tursun ne kadar zahmet ise aqçayı bize yine ihsān eylen. (14) Edā idüp sizlere du‘ ā idelüm.” H^vâce “N’ola” diyüp kaftānı boğçası-y-ıla³²⁸ (15) alı koyup aqçayı ‘avretün eline itdi. Kaftāndur bakmayup (16) şandūğa atdı. Birkaç günden sonra va‘ de temām olup ‘avret (17) gelüp kaftānı yoklamadı. H^vâcedür kaftānı yoklayup görse

[163a]

(1) evvel gördügi kaftān degül. *Meşnevī*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(2) Belürmez olmuş astarı yüzinden

³²⁷ B, 54b, 11. str: T’de yok.

³²⁸ B, 55a, 5. str: T’de yok.

Bırakmış müsterî anı gözinden

(3) Örümcek ağına benzerdi şeklâ

Gidüp şüret hemân kalmış heyulâ

(4) Hemân h^vâcedür ‘avretün ħīlesin bilüp “Telbîsi telbîs bozar” (5) diyüp dükkânında olan esbâbları kimse tıymadın ve ħaberi (6) olmadın evine tırtar. Aĥşamın dükkânın ve şandüğün kilidlemeyüp (7) kılķar. Ertesi bezzistândur açılır her kişi dükkânına gelür. (8) H^vâce daĥı dükkânına gelür. Kilîdine ve şandüğına bakup feryâd u figân (9) kılır. Eydür “Dükkânım açmışlar olancasın alup kaçmışlar. Emânet bir serâser var idi ol daĥı gitmiş. Bir ĥâtûnuĥ idi aĥa ne cevâb vireyin yok yire bu kadar borca daĥı mı gireyin³²⁹” dir. Hem-civârı (10) olan dükkân ehilleri bî-ĥuzûr olur. Bu ĥaber şehre yayılır. (11) ‘Avretdür işidüp şâd u ĥandân olup cârîyesine eydür (12) “Tır h^vâceye varalum ‘Sende rehin kodusumuz kaftân sekiz (13) bin aķça idi’ diyü muzâyâķa virelüm. Kaftân ise kendü esbâbı-y-ıla bile uğurlanmışdur hîĥ olmazsa virdüĥi (14) aķçadan ferâĥat ider. Belki bir miķdâr aķçasın daĥı alavuz (15) yine eve gelevüz” diyü cârîyesin öĥine biraĥup dükkâna varur (16) ve h^vâceye selâm virür. Eydür “İşitdük ki dükkânunuz açılmış. (17) Bizüm rehin kodusumuz kaftân bile uğurlanmış. Sekiz bin
[163b]

(1) aķçaya alınmış idi. Behâsına da râzîyuz. Bu ĥuşûşda hem da‘vâcı (2) ve hem kâzîyuz” diyince h^vâce eĥrâfında olan bâzergânları (3) yanına getürür ve işlâĥ yüzinden bir miķdâr çeküp çevürür. (4) ‘Avretün temâm iķrârı alınup ve virdüĥi câmenün ĥaķķu’l-iķrârı bilindikden sonra³³⁰ (5) ‘avrete berk yapışup eydür “Bre mekkâre baĥa bu aşıl iş (6) idesin. Virdüğün câme şu degül mi?” diyüp h^vâcelerün (7) öĥinde ķor. Tarafeynde vâķi‘ olan ĥiyeli bunlara ĥikâyet (8) idivirür. ‘Avretdür ĥabse virürler. H^vâcenün aķçasın (9) alıvirdiklerinden sonra ĥaķķından geldürürler. *Ķıṭ‘a*

[Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilâtün / Fâ‘ ilün]

(10) Kendü kârūĥ fikrine meşĥül olup

³²⁹ B, 55a, 15-16. str. “Emânet bir serâser var idi ol daĥı gitmiş. Bir ĥâtûnuĥ idi aĥa ne cevâb vireyin yok yire bu kadar borca daĥı mı gireyin” T’de yer almamaktadır.

³³⁰ B, 55b, 6. str. T’de “ve virdüĥi câmenün ĥaķķu’l-iķrârı bilindikden sonra” yerine “ortalık belendikten sonra” yer almaktadır.

Tekye-i gerdūna kılma ilticā

(11) Tā ezelden bu meşel meşhürdur

Az tama‘ dan çok gelür başa belā

(12) Hikāyet-i Merd-i Hileger bā-Vālī-i Bī-ḥaber³³¹

(13) Hikāyet iderler ki İstanbul’da ḥarīfün birisi bir gice ḥātūnı tuymadın (14) yanından kalkup evi dīvārından ve ḥavlısı kenārından (15) aşup zen-bārelige ve derdmend ü bī-çārelige giderken şehir subaşısına (16) rāst gelür ve biri birine tuş olur. Kaçmağa çāre şaklanmağa (17) müdārā idemeyüp hemān subaşının üzerine toğrulup ve yanına

[164a]

(1) varup eydür “Aḥşamdan berü sulṭānumı ararın. Yanumuzda (2) bir kaḥbe var evine bir levend koydı ḥaḳḳı koyup bāṭıla uydı. (3) İḥsān idüp ḥaḳḳından gelin. Maḥallemüzi vebālden kırtarup (4) du‘ āmuz alıñ.” Subaşı bu sözden hażḡ idüp ḥarīfe yüz (5) akça müjde virdi ve öñine bıraḳdı. Giderek ḥarīfdür kendü (6) kapusına irdi ve eyitdi “Deñ imdi bu ḥavlınuñ şurada (7) çıḳmağa kolay bir alçaḳ yiri vardur. Beni qaldurun içerü gireyin (8) içerde olanların ḥaberi yoğ iken³³² kapudur size açivireyin.” Subaşıdur ḥarīfün sözün (9) gerçek şanup ve ḥilesine aldanup adamlarına emr itdi (10) ḥarīfi qaldurup dīvār üzerine çıkardılar gūyā ki bir iş (11) başardılar. Ḥarīfdür bu zārāfetle³³³ evine girüp ve murādına irüp ḥātūnının (12) ḥaberi yoğ iken döşegine yatup ḥużūr itdi. Subaşı ise (13) ḥarīfi gelür şandı taşrada beklemekten uşandı. Gördiler ki (14) gelmez ve taşraya kulaḳ şalmaz daḳḳu’l-bāb itdiler hīç ḥaber virmedi. (15) Āḥir “Şunda bir ḥarīf girdi” diyü ehl-i maḥalleye ve imāma (16) ḥaber itdiler. Qāzī tarafından bir nā’ib alup imām ve ehl-i maḥalle (17) ve subaşı olup kapuyı yıḳup içerü girdiler ve iç

[164b]

(1) kapuya irdiler. Hemān ḥarīfdür döşeginden kalkup bir ‘ālī (2) ververe urup eyitdi “Evimde yaturmaz mısınız? Ne istersiz? (3) Kapum yıḳup ve evim başup baña böyle zulm u te‘ addī idersiz. (4) Bu vilāyetde çañ çalınmaz ve kimsenün dādı alınmaz mı

³³¹ Der-kenār: Yigirmi sekizinci bu hikāye beyāz olmuştur.

³³² B, 49b, 16. str: T’de “içerde olanların ḥaberi yoğ iken” yer almamaktadır.

³³³ B, 49b, 19. str: T’de “bu zārāfetle” yok.

şanursız? (5) Vezīre³³⁴ varayın. Sizden şikāyet idüp başuma haşır (6) şarayın” diyü çağırıp bağıricaķ subaşı neye uğraduğın (7) bilüp ħarīfe biñ³³⁵ aķça dağı virüp imām ve ehl-i maħalle (8) güç ile şulĥ itdiler. *Ķıtt’a*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(9) Her kişinün sözine mağrūr olup

Anı adam³³⁶ şanup itme i‘ timād

(10) Kimse bilmez kimsenün ħalbindekin

Zāhir olmaz taşradan ehl-i fesād³³⁷

(11) Hikāyet-i Ĥallāc bā-Sünniyān-ı Nāzik-mizāc³³⁸

(12) Hikāyet iderler ki bir ĥallāc celā-yı vaţan ve terk-i encümen idüp (13) giderek ve seyr-i kūh u deşt iderek Buĥārā’ya ve ol şehr-i behişt (14) āsāya varur ve anda ħalur. Meger ol zamānda Buĥārā ĥalkınınuñ (15) ‘ādetleri bunun üzerine cārī ve töreleri böyle sārī (16) idi ki ĥāricden bir kimse gelse ve ol şehrde tevaţţun kılsa ol kimesneye her-bār lāzım olurdı ki beş vaķt

[165a]

(1) namāzı cemā‘ atle mescidde kıla dīnin ve mezhebin ve milletin bile. (2) Eger beş vaķtı cemā‘ ate varmayup tekāsül ile ‘amden terk idüp (3) bir gün kılmamış bulunacaķ olursa ‘umūmen şehrün ĥalkı (4) cem‘ olup pād-şāha varurlar ve ol kimesneyi getirürler. Beş (5) vaķt namāzı ol gün cemā‘ atle kılmayup ‘amden terk itdügi şer‘en (6) şābit ve zāhir olursa dünyā murādından üç murād diledürler (7) ve her ne ise görivirürler. Murādları edā olduķdan sonra meydān-ı (8) siyāsete ve maħall-i fezāħate getirüp *Men tereke’s-şalāte müte‘ammiden fe-ķad kefere*³³⁹ (9) feĥvāsınca kāfir oldu diyü ħatline ĥükm idüp öldürürler idi. (10) İttifāķ ĥallāca ve ol merd-i leccāca bir gün

³³⁴ B, 50a, 7. str: pād-şāha

³³⁵ B, 50a, 8. str: iki biñ

³³⁶ B, 50a, 9. str: gercek

³³⁷ T’de önce “Taşrasından zāhir olmaz hiç fesād” yazılı iken B, 50a, 10. str’da da yer alan mısra düzeltme olarak yazılmıştır.

³³⁸ Der-kenār: Yigirminci bu hikāye beyāz olmuştur.

³³⁹ “Namazı, (farz olduğuna inanmayarak) kasten terk eden dinden çıkar” (Yılmaz 2008: 670-671)

ğusl icāb idüp (11) hāmmāma varur ve artucaķ oturur. Sabāh namāzınınu vakti geķüp (12) cemā‘ ate varamaz ve sāyir vaktlerde daķı māni‘ bulınup ol (13) gün cemā‘ at ile namāzı edā idemez. Meger bu maķūle kimesneleri (14) gözletmege yir yir adamlar ta‘ yīn olmış ve maķalle maķalle ķonulmuş idi (15) hāllācuķ namāzı³⁴⁰ terk itdüğün bilüp imāma ve mü‘ezzine haber itdiler. (16) Ehl-i maķalle ve ‘ulemā cem‘ olup pād-şāha vardılar ve bu haberi (17) irgürdiler. Hāllācı bulup dīvāna getürdiler. “Ya namāzı

[165b]

(1) kılduğuna şāhid getürüp şābit eyle ve yā dünyā murādātından (2) üç murād söyle” didiler. Hāllāca ise kim şehādet ider? Görür ki (3) olmaz ‘arz-ı murādāta niyyet ider. Göñli-y-ile eydür “Ben bunları muķāle (4) ve bir olmaz hayāle ta‘ līķ ideyin. Ola ki taķşīlinde fūrūmānde (5) ve tekmīlinde dermānde olalar ve beni elden koyalar.” Eydür ki “Evvālā (6) baņa iki biķ naķd filori viresiz ve ikinci fülān h‘ācenūķ kızıını (7) alıvirüp beni everesiz. Bir murādum daķı³⁴¹ ķalur bunlar edā olduķdan soņra (8) anı daķı isterin göresiz” dir. Pād-şāh daķı “N’ola?” diyüp (9) hāzīnedāra emr ider iki biķ naķd filoriyidür kīseye idüp hāllāca (10) teslīm ider. Ve ba‘ dehu şehirūķ h‘āceleri ve ‘ulemā vū a‘ yānı cem‘ olup (11) kızı atası olan h‘āceye varup “Kızııķ mı ve yā dīniıķ mi istersin” (12) diyüp ibrām u ilhāh idüp kızı hāllāca alıvirürler. Her h‘āce (13) dīn ‘aşķına ve şer‘-i Muķāmmēdī şevķine kızıa ol miķdār esbāb (14) virürler ki ta‘ bīr olmaz. Ve’l- hāşıl bir ‘ālī düğün idüp kızdur (15) hāllāca teslīm iderler. Hāllācdur kızdān murād alup ve hāmmāma varup (16) evine gelüp görse ki ahālī-i şehir ķapusunda cem‘ olmışlar. (17) Hāllācı görince eyitdiler “Gel imdi pād-şāha varalum ol

[166a]

(1) murādııķ daķı ‘arz eyle görelüm” dirler. Hāllācdur görür bunlardan (2) ķurtulmağā ķāre yok hemān³⁴² evine girer. Beş yüz³⁴³ dirhem ķurşun (3) aķıldılmış ve şimşāddān düzilmiş³⁴⁴ hāllāc toķmağın etegi altına alup eydür ki “Gelün imdi (4) gidelüm” Bunlar daķı “N’ola” diyüp dīvān-ı pād-şāha varurlar. (5) Pād-şāhdur dīvāna çıkar hāllāca “Ol bir murādūķ daķı nedür?” diyü (6) su’āl ider. Hāllāc eydür “Evvēlā maķallemūķ

³⁴⁰ B, 42b, 5. str; T’de yok.

³⁴¹ B, 42b, 12. str; T’de yok.

³⁴² B, 43a, 2. str; T’de yok.

³⁴³ B, 43a, 3. str: biķ

³⁴⁴ B, 43a, 3. str; “şimşāddān düzilmiş” ibaresi T’de yok.

mü 'ezzini ve imāmı (7) ve havāş u ' avāmı bu meydānda başların açup otursunlar. (8) Ben daḥı tokmağum ile beşer tokmak mü 'ezzın ile imām ve üçer (9) daḥı cemā' atden olan hāş u ' am başına gücüm yetdüğü miḳdār (10) urayın. Benüm daḥı başuma her ne yazıldı ise göreyin" (11) diyince imām ḥ'āce eydür "Mü 'ezzın ḥ'āce vākı' ā ol gün ḥod (12) bu kişicik beş vaḳti bizüm ile kılup öñ şafda benüm şağ (13) yanumda degül miydi?" diyince cemā' at daḥı "Bu Müslimān'a zulmdür beş vaḳti (14) cemā' atle edā itdükden şonra yüz³⁴⁵ rek' at nāfile daḥı kılmayınca (15) mescidden çıkup gitmez" diyü bir uğurdan şehādet itdiler. (16) Ḥallācdur bu ḥīle³⁴⁶ ile ellerinden kırtılup evine gelür. Pād-şāh (17) virdüğü filoriyi ser-māye idinüp ḳayın atası yanında

[166b]

(1) bir dükkāna geḳüp ol şehrde Ḥ'āce Ḥallāc denmekle meşhūr olur. *Ḳıṭ'a*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ulün]

(2) Budur ḥalk-ı cihānuḡ kārı ekşer

Ḥaḳ'uḡ emrine kılmazlar itā' at

(3) Ḥak-ıla bātılı kılmayuben fark

Yalan da' vāya eylerler şehādet

(4) Ḥikāyet-i Ruhbān bā-Şehryār-ı Bī-ser ü Sāmān³⁴⁷

(5) Ḥikāyet olunur ki İskender vilāyet-i Mısr'ı alup diledi ki kendü daḥı (6) ol vilāyetde bir şehr-i mu' azzam ve bir cāy-ı ḥurrem bünyād idüp nām-ı ferruḡı (7) anuḡ-ıla yād olup şafḥa-i ' ālemde bākī ḳala. Dimişlerdür ki *Beyt*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(8) Kāmilüḡ gitse vücūdı niçe icādı ḳalur

Sen daḥı anılı gör kim er ölür adı ḳalur

(9) Vilāyet-i mezbūreden otuz fersaḡ menzilde leb-i deryā vü bir ḥurrem şahrāda (10) bir şehr ābād ve içinde ' acāyib ü ḡarāyib niçe tılsımāt bünyād u icād idüp ve adını

³⁴⁵ B, 43a, 12. str: birkaç

³⁴⁶ B, 43a, 13. str: tedbīr

³⁴⁷ Der-kenār: On yidinci ḥikāye budur ki beyāz olındı.

İskenderiyye koyup (11) ve anlardan mā-‘ adā şehriñ kenārında ve bir mināre üzerinde cām-ı cihān- (12) nümāyı bünyād itdiler ki bir cānibinden ‘adū āşikār olup şehri (13) almak niyyetine ol cānibe yönelse cām-ı cihān-nümāda mün‘ akis olup görürler (14) ve tedbīr ü tedārükine meşğūl olurlar idi. Bu üslūb üzre (15) niçe müddet alup selāṭīn-i ‘iṣām ve ḥavākīn-i kirāmdan bir kesin (16) dest-i udreti anuñ zeyl-i ‘işmetine irişmedi. Āḥir mūrūr-ı şühūr-ı a‘ vām (17) ve kürūr-ı dühūr-ı eyyāmdan sonra Benī ‘Abbās ellerine düşüp ḥilāfet

[167a]

(1) anlarda arār ve saltanat yedlerinde istiḳrār buldı. Fireng bānlarından (2) ve kefere ḥānlarından Sinver-nām kāfir ol ḥısn-ı felek-temkīni zīr-i teşḥīrine ve yed-i (3) tedbīrine almasın murād idinüp Ruḥbān u ḳissīs ve vūzerā-yı (4) pūr-telbīsleri-y-ile müşāvere itdükde yetmiş iki dili bilür ve her kārūñ (5) ‘uhdesinden gelür bir ruḥbān-ı sāl-ḥorde ve bir keşīş-i dil-füsürde (6) ilerü gelüp eyitdi “İy şehryār-ı pūr-iḳtidār evvelā ol şehir-i mu‘ azzām (7) ve ol sevād-ı a‘ amda olan Āyīne-i Cihān-nümā’yı ve ol cām-ı ehre- (8) güşāyı ḥarāb u tebāḥ itmeyince dest-i himmet anuñ dāmen-i vuşlatına irmez (9) ve dīde-i rāy-ı ulū’l-ebşār ol ‘arūs-ı niḳāb-ālūduñ yüzini (10) görmez. Eger ben bendeḡe icāzet ve ol şehre varmaḡa ruḥṣat (11) olursa Cām-ı Cihān-nümā’nuñ ve ol ḥümā-yı evc-i āsmānuñ vücūdın (12) ‘Anḳaveş cihāndan nā-būd u mün‘adım ılam göresiz ve üzerine (13) keştiler ile ‘asker süresiz” didi. Ol daḡı “N’ola?” diyüp ‘inān-ı irādetini (14) abza-i ruḥṣatına muñṣarif ılıp eyitdi “Eger bu ‘aḡd-i düşvārı (15) āsānlıḡ-ıla ḡall ve bu kār-ı nā-temāmı sühūlet-ile mükemmel idecek olursañ (16) vilāyetümün her anḡısın murād idinürseñ senün olsun.” Hemān ol ān (17) ruḥbān başından şabḡa vū belinden zünnārın ıkarup bir şeyḡ

[167b]

(1) şūretine girüp meşāyīḡāne cāme ve dervīṣāne ‘aṣā vū ‘imāme ile (2) bir keşṭīye süvār olup İskenderiyye’ye geldi. Bir cāmi‘ kūşesinde (3) sāzdāndan bir ile-ḡāne ve bir ḡarīb āṣiyāne peydā idüp ‘uzlet-i (4) nās ve terk-i istīnās itdi. *Meşnevī*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(5) Zühd-ile ıldı ‘ibādet āşikār

Her gören bī-iḡtiyār oldı şikār

(6) Halk anı ehl-i selāmet şandılar

Şāhib-i zūhd ü kerāmet şandılar

(7) Ol şehirde ol kadar itdi direng

Kim hālīfe hem-demi oldı Fireng

(8) Bir gün hālīfe anı da‘vet itdi ve eşnā-yı muşāḥabetde eyitdi “‘Acebā (9) İskender’ün ve ol merd-i şāhib-hünerün ḥazāyin ü defāyini kimlere (10) intikāl itdi ve bu kadar māl u menālī daḡı n’itdi ola?” diyücek (11) Firengdür söze fırsat ve ḥīleye ruḡṣat bulup eyitdi “İskender (12) cihāndan cem‘ ü taḡṣıl itdügi mālı ve ḥazāyin ü defāyin ü emvālī (13) Cām-ı Cihān-nümā’nuḡ ve ol binā-yı İrem-āsānuḡ altında maḡzūn u medfūn (14) kılup bunı il yüzine şūret ve halk-ı cihāna bir ‘ibret içün (15) peydā vü hüveydā itdi” diyince bu söz hālīfenün cānına mānend-i (16) tır te’şīr idüp mi‘mār u üstād ve icāre-ḡor u ırḡad (17) cem‘ itdürüp Cām-ı Cihān-nümā’nuḡ hedmine müsāra‘at ve ḡal‘ına

[168a]

(1) mübāşeret itdürüp evvelā üzerinde olan cāmları şoydurdı (2) ve dibini ḡazdurup temelini oydu. Binādur ḡarāb u yebāb olup (3) yıkılmaḡa yakın olıcaḡ bir gemiye süvār (4) olup çıkup Fireng’e gitdi. Pād-şāhına ‘asker cem‘ itdürüp deryādan³⁴⁸ anşızın (5) gelüp hālīfeyi tıtdı ve ol vilāyeti zabt itdi. *Ḳıṭ‘a*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(6) Bize bu resme ḡılmışlar naşīḡat

Şular kim mīve-i ḡikmet yimişler

(7) Emīn olup ‘adūdan ḡāfil olma

Şu uyur uyumaz düşmen dimişler

(8) Ḥikāyet-i Ḥvāce-i³⁴⁹ Dānā bā-Şehryār-ı Tüvānā³⁵⁰

³⁴⁸ B, 40b, 2-3. str; T’de “Pād-şāhına ‘asker cem‘ itdürüp deryādan” yerine sadece “‘Asker cem‘ idüp” kısmı yer almaktadır.

³⁴⁹ B, 39a, 1. str: şeyḡ

³⁵⁰ Der-kenār: On altıncı ḡikāye bu beyāz olmuştur.

(9) Hikāyet iderler ki İslām-bol h^vācelerinden biri hac niyyetine gemiye (10) girüp Mısır’a gider-iken ittifāk kāfir gemilerine rāst gelür ve gemide olanları cemī^c an³⁵¹ kāfir (11) alır. Görseler ki bir qaba saqallu büzürg-destār ve mülebbes ü (12) ehl-i vaqār bir şahş-ı muhteşemdür dehrün fuzelāsından ve Türk’ün (13) ‘ulemāsından şanurlar ve beglerine iledürler. Kāfirdür bunu görüp (14) ruhbān u kıssīslerin cem^c kılup eydür “Türk’e bir su’āl idelüm (15) dīnlerde qankı dīn haqdur diyelüm³⁵² ve kendü dīnine haqdur diyecek olursa öldürelüm” diyüp eydür “Ey (16) Türk-i nā-dān dīnlerin qankısı haqdur ve qankı dīne tapmaq (17) elyaqdur ‘ayān u beyān eyle” diyücek h^vāce eydür “Evvelā yetmiş iki

[168b]

(1) millet ki her biri dīnlerine mu‘tekid ve mezheblerine mu‘temid olup (2) berk tutmuşlar ve aqa sülük itmışlerdür. Bunların mişālī ve biri biri-y-ile (3) kıl u qālī budur ki Haq Sübhānehü ve Te‘ālā bir qaraqu yirde biri (4) altundan ve sāyiri āhen ü sīm ü qurşundan yetmiş iki sütün-ı (5) reh-nümün halk idüp her millet birer sütünı der-āgüş ve her tāyife (6) birer ‘amūda hem-āgüş olup turtmuşlar ve fermān-ı Rabb’e muntazır olmuşlardır. (7) Zamān-ı Sā‘at ve rüz-ı Kıyāmet’de zulmet ref^c olup nūr-ı sa‘adet (8) lāmi‘ ve āf-tāb-ı ‘ināyet ü hidāyet tālī^c olıcaq ol sütün-ı zer (9) qankı tāyifenün kucağında bulunursa ol dīn muṭlaq haqdur (10) hıç bir kesün aqa sözi yokdur” diyücek kāfirdür h^vāceye tahsīn (11) ve bu hıle ile hālāşına āferīn diyüp alınan māl ü menālin ve nuḳūd u (12) emvālın teslīm itdürüp bī-had in‘ām u ihsān ile bir keştīye (13) yükletdürüp Mısır’a gönderür. *Kıṭ‘a*

[Mefā‘ilün / Mefā‘ilün / Fe‘ülün]

(14) Hıred ehli sözi fikr-ile söyler

Ki şonında çekem diyü nedāmet

(15) Geh olur bir söz ucından yiter baş

Zebānın hıfz iden olmaz melāmet

³⁵¹ B, 39a, 3. str; T’de “gemide olanları cemī^c an” kısmı yer almamaktadır.

³⁵² B, 39a, 6. str; “dīnlerde qankı dīn haqdur diyelüm” kısmı yer almamaktadır.

(16) Hikāyet-i Bāzergān bā-Seyyāh-ı Kār-dān³⁵³

(17) Rivāyet iderler ki bir seyyāh-ı şāhib-nazar Kāra Hışār-ı şāhib ü ol şehri bī-meşā'ibe gelüp

[169a]

(1) bir mescid kūşesin mekân ve bir ma' bed küncin āşiyān idinüp ihtiyār-ı 'uzlet (2) u ikāmete niyyet ider. İttifāk ol şehirde kīmyāya tālīb ve vīrānelerde (3) genc ü defīne aramağa rāğīb bir bāzergān var idi şehre bir seyyāh gelse (4) elbette anı³⁵⁴ yoklar idi. Bir gün ol mescide namāz kılmāğa gelür ve seyyāhı (5) görür. Yanına gelüp ve tālībliğın izhār kılup eydür “Buyuruñ ğam-ĥāneye gidelüm (6) ve müşerref olup ĥidmetler idelüm” diyüp ĥarīfī evine al gider ve keşf-i (7) rāz ider. Seyyāh eydür “Vīrānelerde genc aramak ĥamākat ve (8) kīmyā talebi-y-ile 'ömr geçürmek cehāletdür. Ādem oldur ki ne maķūle esbāb (9) isterse cinlere getürdüp murādca anları kıllanmak ve ne vilāyetde (10) sākīn olursa anlar ile ĥallanmak gerekdür” diyince bāzergān (11) seyyāhıñ ayağına düşüp eydür “İĥsānuñdan bize bir miķdār māl getürdi (12) vir. Olanca geçinüp saña du'ā idelüm” dir. Seyyāh eydür “Di imdi altun (13) esbābından ne miķdār esbāba ķādir iseñ getür görelüm ve cinlere (14) gösterelüm varup aña göre esbāb getürsinler” dir. Bāzergān (15) gercek şanup ve ĥıleye aldanup kendüde olandan mā-'adā kıoşılarında (16) altun zencīr ü sivāre ve meftül u ğüşvāre cinsinden beş yüz altunlık esbāb (17) getürür. Seyyāh elin degirmeyüp bāzergāna “Bunları bir keçe içine

[169b]

(1) kıoyup top gibi muĥkem dik” diyü buyurur. Bāzergāndur didüğü gibi idüp (2) öninde kıor. Seyyāhıdur kıalkıp eviñ bucağına kilīmden bir perde (3) gerer ve şoyunup beline bir peşte-māl bağlar. Topdur eline alup (4) perde ardına girüp birez okuyup üfürüp yine taşra (5) kııkar. 'Aynı-y-ıla topu bāzergānuñ eline ider ve böyle tenbīh ü te'kīd (6) idüp eydür ki “Var bunu şandūķda muĥkem şakılayup kilīd ur (7) ve beşinci ğün bu zamānda bir kerre yine getür ve yine alup gidüp (8) şandūğa kıoyup kilīd ur. Ba' dehu iki³⁵⁵ ğüne dek ben taşra kııkmazın (9) ve kimse yüzine kııkmazın. Yidinci ğün aĥşam

³⁵³ Der-kenār: Yigirmi tokuzıncı bu ĥikāye beyāz olmuşdur.

³⁵⁴ B, 55b, 15. str: T'de “anı” yer almamaktadır.

³⁵⁵ B, 56a, 14. str: üç

zamânında da^c vetdür temâm olur (10) sen dağı seyr eyle cinler buña beñzer ne esbâblar getürür” dir. Beşinci gün seyyâhdur na^c l (11) hürdesi-y-ile tölmiş buña beñzer bir top diküp muḳaddemce³⁵⁶ uyluğına bağlar ve peşte-māl altında (12) pinhân eyler. Bâzergân ol gün topı yine seyyâhuñ eline ider ḥarīfdür üslüb-ı sâbık üzre yine³⁵⁷ alup perde ardına (13) gider. Ol topı kendüde pinhân idüp kendü topın çıkarup bâzergânıñ (14) ve ol ebleh-i nâ-dânıñ eline ider. Bâzergân evine gitdügi gibi ḳapuyı bir tarīḳ ile (15) muḥkem bergidüp ol gice çıkup hemân ḳaçar. İki günden şonra bâzergân yoklayup (16) görse ḥarīfüñ yirinde yiller eser. *Ḳıṭ^c a*³⁵⁸

[Mefā^c ilün / Mefā^c ilün / Fe^c ülün]

Ṭama^c hırs ehlinüñ çeşmini örter

Ezelden böyle olmuş resm ü^c ādet

Ser-ā-ser ni^c met-i dünyâyı virseñ

Ġınā ḥāşıl olup itmez ḳanā^c at

[170a]

(1) Hikāyet-i Rübāh bā-Kebk-i Bī-āgāh³⁵⁹

(2) Meger bir dilkü şikār iderken görür ki bir keklik bir mīşe üzerinde boynın (3) uzadup tırur. Dilkü bilür ki keklik ḥayāl-bāz u bülend-pervāzdur ki yanına (4) varmadın uçar pes şikār içün ḥile bābın açar. Dağı kekligüñ ḳarşusına (5) geçüp zār u ḥayrān-şıfat tırur ve vakḥthā niyāzla yüzün yire sürer. (6) Keklik eydür “Hey yār ne gördüñ ki böyle ḥayrān olup tırdıñ?” Dilkü (7) eydür “İy şāh-ı ḥübān şol sendeki şehlā gözler ve ḳıya ḳıya bakışlara (8) firīfte oldum. *Fe-tebārekallāhu aḥsenü’l-ḥālīḳīn*³⁶⁰ zehī sun^c -ı Rabbü’l-ālemīn. (9) ^c Aceb ol gözleri yumsağ yine şöyle güşāde olduğı gibi midür (10) anı dağı bir luṭf idüp bir naẓar temāşā itdürseñ” Keklik dağı (11) bön düşüp ḡafletle gözlerin yumar. Dilkü şıçrayup şapadak (12) emer. *Ḳıṭ^c a*

[Fe^c ilātün (Fā^c ilātün) / Mefā^c ilün / Fe^c ilün (Fā^c lün)]

³⁵⁶ B, 56a, 17. str: T’de “muḳaddemce” yer almamaktadır.

³⁵⁷ B, 56a, 18-19. str: T’de “ḥarīfdür üslüb-ı sâbık üzre yine” kısmı yer almamaktadır.

³⁵⁸ B, 56b, 3. str: Bu kıta T nüshasında yer almamaktadır.

³⁵⁹ Der-kenār: Otuz yidinci bu hikāye beyāz olmuştur.

³⁶⁰ Mü’minün, 14: Yaratana en güzeli olan Allah'ın şânı ne yücedir!

Bağlamasun şaķın gözün ğaflet

(13) Ki kemīnde gözi açıklar var

Ay u yıllar esīr-i miḥnet olur

(14) Azacuk ğaflet-ile çoklar var

Neşr (15) Keklik neye uğraduğın bilür hemān ḥalāş fikrin kılur. (16) Dilküye eydür
“Şad āferīn ey şayyād-ı zū-fünūn hezār taḥsīn

[170b]

(1) iy şikār-bāz-ı pūr-füsūn āgāh ol ki ben şāhlar loķmasıyam ve ekābir (2)
tu‘ mesiyem. Haķ Te‘ālā beni saņa rüzī kıldı. Gerekdür ki evvelā bu (3) ni‘ metün
şükrin diyesin daḥı iştihā birle yiyesin.” Dilkü daḥı (4) “Müvecceḥ didün merzūk şākır
gerek” diyüp ağızın açar. Hemān keklik (5) dilkünün ağızından uçar bir yüksek taşā
çıkar. Dilkü taşaya (6) düşüp eydür “La‘ net aņa ki ni‘ metin yimedın şükrin diye” ve
keklik (7) daḥı ferāḥla eydür “Nikbet aņa ki uyḥusı gelmedın gözın yuma.” *Kıṭ‘a*

[Müstef‘ ilün / Müstef‘ ilün / Müstef‘ ilün / Müstef‘ ilün]

(8) İstersen efsūn-ile ger şeyṭān seni şayd itmesün

(9) Ḥ‘āb-ı ecel gelmezden ön cehd it yumulmasun gözün

(10) Ger dirisen olmayasın nergis gibi zār u saķīm

(11) Sīm ü zer ile her zamān sa‘y eyle ṭolmasun gözün

(12) Ḥikāyet-i Şīr bā-Rübāh u Gürg-i Dil-keşīr³⁶¹

(13) Bir arslan bir ķurd bir dilkü üçü ittifākla şikāra giderler. (14) Bir geyik bir koyun
bir ḥurūs şikār iderler. Arslan ķurda (15) eydür “Dı imdi bunları ‘adl üzre ķısmet ve
tertīb-i (16) şöḥbet eyle. Ķurd eydür “Sultānum bunların ķısmeti rüşen ve tertībı

[171a]

(1) mu‘ ayyen.” Arslan eydür “Nice?” Ķurd eydür “Geyik pād-şāḥın (2) koyun bende-
i bī-iştibāḥın ḥurūs daḥı du‘ ācı rübāḥın” (3) Arslan bu söze ḥışm idüp ķurduḥ çeküp

³⁶¹ Der-kenār: Otuz ikinci bu ḥikāye beyāz olmuşdur.

başın üzer. (4) Dilküye eydür “Di tîz sen kısmet eyle” Dilkü eydür “İy şehryār-ı (5) milk-i fütüvvet ve iy şehsüvār-ı şahñ-ı mürüvvet bunların taqsîminde (6) tevaqquf ve ta‘ yînde taşarruf hâcet degüldür ki koyun sultānuma (7) şafrā-keşi şabāh aşıdur ve geyik hod şîlān-ı şāhî ve simāt-ı (8) pād-şāhîñdür ve hurūs dahı sultānum için muhtaşarca (9) bāz-gîr loğmasıdur.” Arslan “Be sen bu taqsîmi kimden öğrendün (10) āferîn” dir.³⁶² Dilkü “Kırdun başından öğrendüm” diyüp arslanın elinden (11) bu hîle ile kırtılır. *Meşnevî*

[Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ül]

(12) Nedür hâl-i ‘ âlem hıredmende pend

Cihāndan sebağdār olur hüşmend

(13) Havādiş müzekkir yiter ey ‘ azîz

Bilür katre-i bahrı şāhib-temîz

(14) Eger ‘ âkil iseñ gözün aç cihān

Ser-ā-ser hikemdür ne hâcet beyān

(15) Hikāyet-i Rübāh bā-Şîr-i Bî-āgāh³⁶³

(16) Bir gün bir dilkü şikār niyyetine gezerken ve etrāf-ı ‘ âlemi geşt ü güzār (17) iderken bir taracuğ bāğ soğagında bir aç arslana rāst

[171b]

(1) gelür. Arslanın revişinden ve düzdāne düzdāne yürüyüşinden (2) dilkü hayāl alır. Görür ki olmaz ve kaçacak yir bulmaz arslanın (3) üzerine toğrılup ta‘ zîm-i tām ve tekrîm ü iltiyām ile selām virüp (4) eydür “Sultānum ben de sizi arardum ve kandaluğunuz yoklardum. *İzā* (5) *erāde’illāhu şey’ en heyye’e esbābehū*³⁶⁴ devletüm ayağuma geldi ve bu kemîne murādın buldı. (6) Arslan eydür “Bizi aramadın murāduñ ve yoklamadın maşşūd-ı (7) fū’aduñ nedür beyān ü ‘ ayān eyle” Dilkü eydür “Sultānum sağ olsun (8) bir pîr babamız var idi öldi. Yüz erkek ve elli dişi (9) koyunu kaldı. İki kardaşuz üleşemedük. İçinden on (10) semîz ü gāyet temîzi sizün olsun bize

³⁶² B, 59a, 18. str: T’de “dir” yer almamaktadır.

³⁶³ Der-kenār: Otuz üçüncü bu hikāye beyāz olmuştur.

³⁶⁴ “Allah bir şeyi dilerse, sebeplerini hazırlar” (Yılmaz 2008: 422)

ḥaḳḳāne takṣīm (11) ve faḳḥāne ḥiṣṣelü ḥiṣṣemüz ellü elümüze teslīm idivir cedelden (12) ve bī-fāyide ‘amelden ḳurtılalum” dir. Arslan görür ki lāḡar (13) dīlküden semiz ḳoyun ve arıḳ tīhūdan etlü süḡlün yeg dīlküden (14) ferāḡat idüp “Gel ḳoyunları göster” dir. Dīlküdür arslanū ḡñine (15) düşüp ve becid becid aşup bir bāḡçe ḥaremine gelür ve kendü şıḡacaḳ (16) bir delik bulur ve delikden iḡerü olur. Arslan eydür “N’eylersin” (17) Dīlkü eydür “Ḳoyunlar bunun iḡindedür. Ḳapudur açayın ve size ḡıḡırayın.”

[172a]

(1) Arslan dīlkünū ḡñlesine maḡrūr olup ḳapuya baḳar. Dīlküdür (2) ṭolaşup dīvār üzerine ḡıḳar. Arslana ḡaḡırup eydür (3) “Biz biri birimüz ile şulḡleşüp ḳoyunları üleşdük. Ḳassāma iḡtiyācumuz (4) ve şıḡne-i devrāna virecek bācumuz ḳalmadı. Ḡavḡā vü da‘ vāyı (5) elden ḳoduḳ. Var seni Allāh’a ıṣmarladuḳ” dir. Arslan (6) ise neye uğraduḡın bilür ve alur yüriyivirür. *Ḳıṭ‘a*

[Mefā‘ īlün / Mefā‘ īlün / Fe‘ ūlün]

(7) Deminde furşatı fevt itme zinhār

Seni aldamasun nefis-i hevāyī

(8) Ḳazā gelmezden ḡñ tedbīrū ḡyle

Ṭaşadduḳlarla şav başdan belāyı

(9) Yime ferdā ḡamın gör naḳd-i vaḳti

Erenler naḳde ḳılmışlar du‘ āyı

(10) Ḥikāyet-i Rübāh bā-Gürg-i Kīne-ḡvāh³⁶⁵

(11) Meger bir diyārda bir ḳurd ile bir dīlkü var idi. Her zamān dīlkü (12) bunun elinden zār idi. Ḳurd buḡa şikār aldurmaz ve tavuḡa (13) degdürmez idi. Dīlküdür bunun elinden ‘āciz ü müteḡayyir olur. Bir ḡün (14) soḡaḳlarda gezerken bir pāre yazılmış ḡāḡıd bulur ve yirden (15) ḡötürüp aḡzına alur. İttifāḳ yolca giderken ḳurda

³⁶⁵ Der-kenār: Otuz dördüncü bu beyāz olmuştur.

tuş olur. (16) Kurd dilkünün ağzında kâğıd görüp teftiş ü tefahhuş kıılır. Dilkü (17) eydür “Hükmi-şāhī ve kânün-nāme-i pād-şāhīdür ki şimden gerü

[172b]

(1) kurdlar koyunla ve şāhīnler süglün-ile arslan āhū ve bāz (2) tihū-y-ıla karışup ve barışup yürüye. İller emīnlik ve begler (3) düzenlikdür. İns ü cinn ve kurd u kuş içinde min ba‘d şenlikdür” dir. (4) Kurd eydür “İmdi kardaş sürür eyyāmı ve ‘işret hengāmı (5) imiş biz de işret kuralum ve şöhbete bünyād uralum. Çobānlar (6) şöhbette ve koyunlar bu āvāze ile gāflettedür. Hiç şu yakında (7) koyun sürisi bilmez misin başa göster birin şikār idüp (8) ‘azm-i kenār ve seyr-i gülzār idelüm. *Beyt*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fā‘ lün)]

(9) Şöhbet-i rüzgār kem yābest

Şöhbet-i düstān ğanimet dān

(10) *Neşr* Dilkü eydür “Şunda bir kaşşābuñ süri ile koyunı ve halk ile (11) ‘aceb oyunu var. Gel gösterivireyin” diyü sürüp koyuna geldiler. (12) Çobān köpeklerin gāfil bulup hemān kurdun yüreginde olan şecā‘at tamarı (13) harekete gelüp kendüyi alaya deper. Yıldırım gibi irüp içinden (14) bir semüzin kıpar. *Kıt‘a*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fā‘ lün)]

Bulsa ehl-i hevā murādına rāh

(15) Götürüp kendüyi atar nāra

Şaldı deryāya keştī-i bedeni

(16) Düşdi girdāba cān-ı bī-çāre

Neşr Köpekler tuyp kurdun ardına (17) düşerler. Her taraftan ortaya alup başına üşerler. Etini didim

[173a]

(1) didim diderler ve derisin buçuğa degmez iderler. Dilkü gördi ki (2) kurd çarha cengine girdi arslanlar çengine düşdi iş (3) neye varacağın bilür kendüyi kenāra urup oradan ırılır. (4) “Er esen gerek evde gerek” diyüp hālāşdan yaña yürür. Kurd (5) “Hay kardaş bre muhannes yoldaş nireye gidersin. Getür (6) şu yasağ hükmin okusunlar şu

zâlimler beni elden kusunlar” (7) dir. Dilkü eydür “Hay kardaş okuyan kim dinleyen kim iz’ân (8) idüp anlayan kim. Erenlere başlu başı kayusu başa başum (9) kurtarmağdur iyüsi” diyüp alup yüriyivirür. Kırdı (10) päre päre iderler atılmış penbe gibi diderler. Bu hîle ile (11) dilkü kırdan halâş olup ol vilâyetde başka kalur ve (12) diledügi yirden şikârın alur. *Kıf’a*

[Fe’ ülün / Fe’ ülün / Fe’ ülün / Fe’ ül]

(13) Egerçi cihânda fütüvvet budur

Koyup gitmeye kişi yoldaşını

(14) Velî ‘ âlem içre temâm aşşıdur

Deminde halâş eylemek başını

(15) Hikâyet-i Rubâh bâ-Merd-i Bî-âgâh³⁶⁶

(16) Rivâyet iderler ki bir dilkü bir kürkçinün evine düşlenüp (17) kılârında kürk için müheyyâ kılduğı âlât u esbâbuñ yimege mülâyim

[173b]

(1) olanların yağma vü talana ve dişine kolay gelen derileri yırtup (2) yüzüp ziyâna başlar. Kürkçidür “ Aceb bu deñlü hasârete bâ’ iş ü (3) bādî ve bu kadar nikbete kesb ü i’ tiyâdı olan ne mahlûk ola” (4) diyüp bir gice bir küşede kendüyi pinhân idüp tururken *Kıf’a*

[Fâ’ ilâtün / Fâ’ ilâtün / Fâ’ ilâtün / Fâ’ ilün]

(5) Gördi bir kürkin devirmiş ters yüzlü guşşadâr

(6) Zâhid-i mekkâre gibi bende-i şayd u şikâr

(7) Dümm-i mekr ü pây-ı tezvîr ü ser-i pür-şeyd-ile

(8) Postîn-i³⁶⁷ zerğ-ile yortup gelür bir nâbe-kâr

(9) Neşr Dağı yakın gelürek görür ki bir kıyruğı kaba ve kabası ‘ abâ (10) şüfî şüretlü ve hâcî hey’etlü bir haram-zâde dilkü havlı (11) delüğinden içerü girüp bî-tereddüd

³⁶⁶ Der-kenâr: Otuz beşinci bu hikâyeye beyâz olmuştur.

³⁶⁷ Yekpâre kıymetli posttan yapılmış üstlük.

kılār apusına orılur (12) ve rane-i derden ierü olur. arîfün itiyârı elden (13) gidüp girdügi delügi berkidüp olına vü kızına aber idüp (14) kiminün eline sî ü nacāk ve kimine kılı u bıa virüp dilkünün atline (15) âheng iderler. Dilkü daı başına gelecegi uyup île vü tezvîre (16) başlayup aaa vü yuaru yilüp yopurmaa ve bu vara-i (7) helvnâkden kendüyi alâş idüp küşe-i selâmetde bî-melâmet

[174a]

(1) oturmaa sa‘y iderken görse ki kürki birez dilki derilerin (2) bir ipe dizüp dîvâra aa omış hemân şıra (3) yup deriler aılan ipi dîşî-y-ile utup ayakların (4) şalıvirüp aılan derilere arışur. arîfdür ierü (5) girer ol yaa bu yaa birez yilüp yopurur. Dilküden nâm u nişân (6) bulamayup “‘ Acebâ ayâlüm mi ola?” diyüp vehme düşer. “Çımış (7) gitmişdür göremedünüz” diyü birez daı olına vü kızına aır (8) puşar. Bunlar eydür “Hay baba dilkü bunda gelse anda gide idi? (9) uş degül ki³⁶⁸ göge uçup ve mûş degül ki³⁶⁹ yire girmez ve perî degül ki aa vehm ü ayâl irmez (10) olmaz île ve bitmez ayâle düşmişsin. Bu sevdâdan ferâat (11) idelüm hemân gel³⁷⁰ yatmaa yataa gidelüm” diyü birez laife iderler. (12) arîf bunların sözinden reng alup tekrâr yine mûm yadurup (13) aaa vü yuaru im‘ânla cüst ü cü iderken ve dîvâr u safa (14) baarken aaoduı derilerin yanına yaın gelür. Dilkü daı (15) vehminden gözin açup arîfe baınca arîfün gözi râst (16) dilkünün gözine düş olur. “Bre işte dilkü deriler (17) arasında imiş, gelün oman” diyince aşrada olanlar apuyı açup

[174b]

(1) ierü girince dilküdür apudan aşra olur ve bu île ile (2) kürkinün elinden urtılır. *ıf‘a*

[Mefâ‘îlün / Mefâ‘îlün / Fe‘ülün]

(3) Her işün evvelinde ol hirâsân

Ki saa âır-i kâr ola âsân

³⁶⁸ B, 61a, 12. str: T’de “uş degül ki” yer almamaktadır.

³⁶⁹ B, 61a, 12. str: T’de “ve mûş degül ki” yer almamaktadır.

³⁷⁰ B, 61a, 13. str: T’de “gel” yer almamaktadır.

(4) Çü bî-bâk olasin ref^c ola guşşan

Ferah nâyına dem sür ol hoş-elhân

(5) Hikāyet-i Rübāh bā-Hurūs-ı Zerrīn-külāh³⁷¹

(6) Hikāyet eylerler ki meger kadīmü’z-zamānda bu pīşgāh-ı cihānda bu şeyler bābında³⁷² (7) harrāta-i dehr gibi ve keyd kitābında ‘allāme-i ‘aşr gibi hīle destānında (8) Delle’nün üstādı mekr cihānında kūh-ı riyānuñ Ferhād’ı şeyh-i şehir- (9) āşūblaruñ mülhidine ve gürbe-i şīr-firībleriñ mürşidine beñzer bir şikār- (10) bāz u levend ve şayyād-ı nuhsend dilkü var idi rüz u şeb kārı hīle vü (11) tezvīr ve yaz u kış efkārı dām-ı naḥcīr idi. İttifāk bir gün (12) bu üslūb ile seyr-i diyār ve gül-geşt-i kenār iderken görür ki bir (13) gözi odlu ve āvāzı tatlu başında tāt-ı devlet gibi istivādan (14) ibigi egninde hulle-i hürmet gibi belegi ve kıyruğında şeh-per-i zīnet (15) gibi yilegi tātīlere tavşanlar aldurıcı ve dilkülere çiftler (16) sürdürücü şūreti Bitnūs-ı Teblīs ve hey’eti Kaḫnūs-ı (17) Belkīs’a beñzer bir hurūs-ı şātır fāriğü’l-bāl ve’l-hātır köylükden [175a]

(1) taşra bir çöplükde turup çöplenür. *Beyt*

[Fā^c ilātün / Fā^c ilātün / Fā^c ilün]

(2) Cübbe vü tāt ü ridā vü hāy u hūy

Līk küllük içre cān ber-cüst ü cūy

(3) Neşr Mā-ḥaşal ol rübāh-ı şikār-ḥ’āh “Furşat ḡanīmetdür ve dem-i furşatdur. *El-furşatu temerru merre’s-sehāb*³⁷³” diyü hemān ol nev-‘ arūs gibi müzeyyen hurūsuñ (5) şaydı tezvīrinde olup ol murğ-ı devletüñ görmez yanından (6) kuşca cānına ve iḡārāt-ı ḡānmānına kaşd eyler. *Kıṭ‘a*

[Fe^c ilātün (Fā^c ilātün) / Mefā^c ilün / Fe^c ilün (Fā^c lün)]

(7) Her ne murğı görürse çeşm-i ḡarīş

Dilkilikler idüp yimek ister

³⁷¹ Der-kenār: Otuz altıncı bu beyāz olmuştur.

³⁷² B, 61b, 2. str: T’de

³⁷³ “temerru merre’s-sehāb” (Neml, 88); “Fırsat bulut gibi geçer” (Yılmaz 2008: 236)

(8) Yimeg-ile anā‘ at eylemeyüp

Yiriken illere dimek ister

(9) *Nesr* urūs-ı şāhib-urūş “‘ Acebā bu ortalıkda daı (10) dāne-i bī-renc var mı ki?” diyü başın aldurup etrāfa nigerān (11) iken nā-gāh gözi ol rūbāh-ı pūst-pūşa tuş olur. (12) Görse ki şahrā tarafından bir tarafa arīf-i rindāne-şūret ve düzdāne- (13) hey’et ile arasına bir postūn giymiş malūb ardınca (14) bir nesne sürinür mānend-i cārūb yire ber-ā-ber olup mār-ı (15) devān ve seyl-i revān gibi aup gelür. Der-āl urūs-ı (16) ālāk *Yu‘rafū’l-mücrimūne bi-simāhūm*³⁷⁴ (17) fevāsınca tīz tevehhüm ü idrāk eyler ki arīfūn murādı igāret-i ānmān

[175b]

(1) belki aşd-ı cāndur. ‘ Āiller daı dimişlerdür ki *Beyt*

[Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilātūn / Fā‘ ilūn]

(2) Naş-ı zāhir bāınu burhānidur

Reng-i şūret sīretūn ‘ unvānidur

(3) *El-ışşā* şa‘ leb-i bī-kebkebūn seyr-i sīretinden ve idām-ı pūr-cūr’etinden (4) dīk-i bārīk-fehm mukem hirāsān olup be-mücb-i *Evvel el-fikrū āir el-‘amelū* (5) bu kār-ı ‘ ayn-ı āmu encāmın tedbīr eyler. Meger ol yirde mānend-i (6) Kūh-ı Elvend bir mināreye bezer bülend dırat-ı bī-mānend var idi ki (7) bunun gibi tūfān-ı kıyāmetde ol serv-āmeti kūh-ı selāmet ve ulle-i (8) sa‘ ādet görürler idi. urūs-ı şāhib-rāy fi’l-āl pervāz (9) idüp üzerine ıkar ol rūbāh-ı (10) bed-‘āhu destān-ı arīble revişine ve evzā‘-ı ‘ acīble cünbişine (11) ve dīkilikle gelişine baar ve bir kerre anat aar ve āvāz-ı bülend ile (12) ötmege başlar. Rūbāh-ı cihān-dīde daı kıyāset kürkin arasına (13) ve ferāset bōrkin başına giymiş bir bī-devlet idi urūsu (14) ağaca ıkışından ve boynın uzadup baışından āvāz (15) idüp anat aışından bildi ki henüz tīr-i tezvīri (16) nişān-ı tedbīre yetişmeden urūs kendüyi gördi bālā-yı dırata (17) pervāz urdı. İqlıgına ıl işleyüp ve körliğine żarra ve şalıgı

[176a]

³⁷⁴ “Sulular simalarından tanınır” (Rahman, 41).

(1) başladı ammā yine ser-rişte-i sevdāyı elden kırmayup resen-i (2) ümīdi kesmeyüp ve t̤ālī'ine küsmeyüp nā-çār meskenet-vaqārla ve (3) tevāzu' u iftikārla üzüm hasretinden bāğ dīvārı yaşıdanur (4) gibi ol dıraht-ı şafānuḡ dibine gelüp tezvīr-i tekbīrle hācī (5)vār birkaç kerre sa'y [u] tavāfa ve “Bununla on yedi kerre (6) hacc-ı mebrūr idüp t̤ururın” diyü kızb ü lāfa başlar. Görür ki (7) kendüsinden ol dıraht-ı sidre-hırāmuḡ evc-i 'urūcına kudret (8) ve ol mināre-i felek-makāmuḡ hurūcına t̤akat yok keydi kitābından (9) bir varak daḡı dönderüp bir kırā'atle daḡı okuyup lā'ubālī (10) vār aşağıdan yukarı ol hurūs-ı 'arş-mişāle ve t̤āvūs-ı sidre- (11) timsāle çağırur ki “Hay mü'ezzin h'āce yeter bağladuḡ vaqt geçmelü oldu (12) namāzı egledüḡ. İn şimden gerü namāzı edā idelüm ve evlü evimize (13) gidelüm. Hurūs-ı şāhib-burnūs daḡı dilkinüḡ tilkiligi me'āline (14) ve ilzām-ı namāzla su'āline ve bunun misālī mekr ü āline göḡlinde (15) nūr-ı şu'ūrı olmaḡla telbīsle hüyı vü hāyına ve nā-sāz (16) nāyına kulaḡ kabardmayup ol degül gibi olur boynın (17) uzadup aşurı aşurı deḡer. Geh kanatların şalup

[176b]

(1) gāh boynın eger. Lā-cerem rūbāh-ı bī-karār güftārını tekrār idüp (2) eydür “Hey h'āce mü'ezzin ne yabana bakıcaḡ ve ne kanatların şalup (3) oyalanacaḡ sa' ātdür. Gün geceli gāyet yakın kişiyecelidür. (4) Qažiyye-i nā-gehānī mevtdür ol sebebden hadīs-i 'Accilū bi's-şalāti (5) kable'l-fevti dur. Bir merd-i hāzır ḡod namāzın qaşd-ıla terk eylese kāfir (6) olur ki şaḡih ḡaber *Men tereke's-şalāte müte'ammiden fe-ḡad keferē'* dir. Lā-siyyemā *Lābişīne* (7) *fī-hā aḡḡabā*³⁷⁵ Bir sizüḡ gibi şāhib-i tertīb-i kem-yāb bir vaḡtı ḡ'āb-ı (8) ḡafletle terk ü fevt itse ehl-i tefsīr ḡesābında yetmiş ḡukub nār-ı lezāda (9) intizār çekse gerekdür. Her ḡukub yetmiş biḡ yıldur ve āḡiretüḡ (10) her günü dūnyānuḡ elli biḡ yılı ḡadardur ki *Yevmin kāne miḡdāruhu* (11) *ḡamsīne elfe senetin*³⁷⁶ gerçec ḡaberdür. Buncılayın kıyāmet hevlinde belāḡat ḡavlinde (12) ḡavf itmez misin? Vaqt geçe dimez misin? Namāza ḡod 'özü olmaz. Kişiyec (13) namāz terkinden bedter ḡadr olmaz. İn berü ben imām olayın senüḡ (14) işüḡ temām olsun” diyü va'za vü naşīḡate başlar. *Qıḡ'a*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

³⁷⁵ (Nebe, 23)

³⁷⁶ (Me'aric, 4)

(15) Ey niçe vā' iz sözi haḳdur velī

Dilkidür ḳaşdı diger-gündur anuḡ

(16) Haḳ söz-ile aldar ol bāṭıl ilī

Bī-ḡaberdür nefsi maḡbündur anuḡ

(17) Neṣr Ḥurūs-ı ḳaḡnūs tilkinüḡ va' zı fānūsının ṣu' lesinden ṣu' bedē idüḡin

[177a]

(1) anḡlayup eydür “Ey pīr-i ṣāḡīb-nāmūs aṣaḡa pā-būsunuza (2) inmez degüldür inerin. Ben ḡod gice vü gündüz namāzuḡ vaḡtīn öḡerin (3) belki me' āṣīr-i muṣallīne ṣalātuḡ ṣa' āti geldi diyü ben baḡların. (4) Henüz ' aṣr-ı evvele buḡuḡ ṣā' at mīḡdārı daḡı vaḡt-i ḡaṣr vardur (5) anḡların ammā tevāḡḡufum budur ki cemā' ate küyerin. Beni ' abeṣ yire (6) ṣanma ki aṣır aṣır deḡerin ve ḡarṣudan bī-nihāye cemā' at (7) gelivirür anı öḡerin. Ṣabr eyle gelsünler cemā' at olalum namāzı (8) bilece ḡılalum ki cemā' at sünnet ve Haḡ'dan raḡmetdür. *Ḳıṭ'a*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(9) Ṣalātuḡ farzını ḡılmaḡ eḡerḡi

Cihān içre ' aẓīm ü mu' teberdür

(10) Velī olsa cemā' atle edā ol

Ṣevāb u faẓlı yetmiṣ ol ḡadardur

(11) Lā-büd rūbāḡ-ı tenhā-sefer ḡurūs-ı pūr-semerden cemā' at ḡaberin (12) işidicek cem' iyyet-i ḡāṭırı çün zülf-i dildār perīṣān (13) olup sīreti pāy-ı ḡīleti gibi efḡār ve ṣūreti mekr-i (14) bī-raḡbeti gibi evḡār olup ḡurūs-ı ḡaber-dārdan tekrār ṣorar ki (15) ol gelenler ne ' alāmetlü cemā' atdür ve ne ṣıfatlu ḡırfetdür. (16) Ḥurūs-ı ṭā' us-ṭal' at eydür “Kimi dülbendlü kimi bōrklü (17) kimi kepeneklü kimi kürklü ellerinde çomaḡları bellerinde yaraḡları

[177b]

(1) tāzī atlara binmiṣler bilmezem kimden ḡaçup gelürler hele birbirin (2) ḡeçüp gelürler. Yanlarınca birḡaç dōrt ayaklu var anı yederler od gözlü (3) pīl revīṣlü çengāl

dırnaklı hançer dişli kuyrukları halka (4) halka yılana süzülüp gelişleri bebr-ile kaplana müşābih. Benüm zannumda (5) şayyādlara kan dökici faşşādlara benzer. *Kıṭʿa*

[Fāʿ ilātün / Fāʿ ilātün / Fāʿ ilün]

(6) Fehm kıl rāy-ı hurūsı gör nice tedbīrdür

Kim bozan tezvīrūn erkānın yine tezvīrdür

(7) Redd iderler cehl-i cehl-ile vü mekri mekr-ile

Böyle tedbīr itmemek rāy ehline taḫşīrdür

(8) Mā-ḥaṣal rūbāh-ı kār-tebāh hurūs-ı hem-dem-i nāḫūsdan cemāʿat (9) ḥaberi sadāsın bu edā-y-ıla dinleyecek bi-ḥūkm-i *El-ḥāʾinü ḥāʾifün*³⁷⁷ (10) dil-i pelīdi ḥavf āteşine yanup āḥir bu tedārūk şuyı-y-ıla ḫanup (11) fikr ider ki “Birez daḫı tūrursam ihtimāl var ki şikār-bāzlara (12) giriftār olam el umarken ayakdan boynuz isterken kulaḫdan (13) ayrılana dönüp niʿmet umarken niḫmet göstereler ḫilʿat isterken (14) postum çıkaralar. Hemān rāy-ı şāʾib ve fikr-i bī-meşāʾib (15) budur ki ol cemāʿat ḡāʾib iken ṭaban ḫarada ḫoyup (16) hurūs eti sevdāsından geçem ve şuyı ulu derede içem” diyü (17) ayak götürüp köstegi üzmeḫ ardınca olur. Bu kerre hurūs-ı

[178a]

(1) pūr-cūş hurūş idüp dilkinün ardından çağırur ki “Hay imām (2) ḥʿāce hay ḥācī bāşe hay şeyḫ-i ʿazīz hay vāʿiz-i şeker-rīz (3) namāzı kılmadan ḫanda gidersin. Cemāʿat şevābın niçün terk idersin” (4) Rūbāh-ı bī-devlet eydür “Himmetün bile olsun. Benüm āb-destüm ṭaraldı (5) tāzelemege giderin. Siz baḫa küymeḫ eger ben yetişemezsem ḫazā idem” (6) diyü hurūsa sālūsılanuraḫ *Arzuʾllāhi vāsiʿatün*³⁷⁸ ḫopuzın götürüp (7) ḫarābātḫa ḫalmaḫa ve bir yirden daḫı şikār almaḫa gider. *Kıṭʿa*

[Müfteʿ ilün / Fāʿ ilün / Müfteʿ ilün / Fāʿ ilün]

(8) Çünkü naḫar eyleyüp olmadı gördün müfid

(9) Düşmen-i bī-raḫm-ıla ceng ü nizāʿ u sitiz

³⁷⁷ “Hain korkak olur” (Yılmaz 2008: 252).

³⁷⁸ (Zümer, 10)

(10) Lecc ü ‘ inād eyleme çekme kuru gayreti

(11) Merd-i hünersen eger başuñ alup kıl giriz

(12) Hikāyet-i Har bā-Üştür-i Hileger³⁷⁹

(13) İttifāk bir merkeble bir deve yolca giderken bir gice kâfileden (14) ayrılıp āzmūde olurlar. Beyābānı gezerek bir otlu (15) sulu yir bulurlar. Vāfir diñlenüp huzūr iderler. Otın yiyüp (16) şuyın içüp şafālar sürüp hoş geçerler. Merkeb kıvām bulup (17) zevk idüp bir püşte üzerine çıkar ki āgaza güci yetdüğince

[178b]

(1) çağırıp bağıra. Deve eydür “Hay kardaş n’eylersin? H’ānendelik (2) avānı ve gūyendelik zamānı degüldür. Nā-gāh yakın yirde güzergāh (3) ola āvāze-i bülendün kimesne işidüp bize zarar gele.” Merkeb (4) eydür “Ey birāder-i pür-hāzer meger ahvāl-i ‘ aşqdan bī-habersin bu dünyāda (5) hemān tavşuñı yilersin. Şimdi benüm deryā gibi derūnum cūşa ve ‘ aşkum (6) hurūşa geldi. Zimām-ı ihtiyār elden gidüp havf u hīrās işi (7) bitdi” diyüp hemān *İnne enkerā’l-aşvātī le-şavtū’l-ḥamūr*³⁸⁰ fehvāsınca (8) enker-i eşvātla bir yüce verdāşt itdi. *Beyt*

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(9) Derūndan ḥālet-i ‘ ışk ide çün cūş

Olur nefis anda ḥayrān ‘ akl medhūş

(10) *Neşr* diyüp āvāz-ı kerīhi-y-ile ‘ ālemi töldürdi. İttifāk bir kārban (11) yolca giderken işidüp “Gālib bunda ilboy var imiş” diyü (12) azıqlanmak içün birkaçı yoldan şapup süre süre ol (13) yire gelürler. Merkeb ile devenün āzmūde idügin bilürler. İkis (14) dahı tutup kıtār iderler ve yederler. Yüklerün ser-bārın anlara (15) yükledüp yollarına giderler. Ammā merkebün yüki ağırca düşer (16) gide gide yorılup şaşar. Deve eydür kardaş “Ben saña dimedüm mi (17) ve bu miñnetün ğamın yimedüm mi? Uş yine imden gerü bār-ı girānlar altında

[179a]

³⁷⁹ Der-kenār: Otuz yidinci bu hikāye beyāz olmuştur.

³⁸⁰ (Lokman, 19)

(1) zār u nizār bī-kerān hītār yiyüp hāste vü dil-fikār neler çekevüz gerek. *Beyt*

[Mef' ülü / Mefā' ilü / Mefā' ilü / Fe' ülün]

(2) Şimden gerü ey yār ğam u derde şaladur

Aheng ide efgānumuza ol ki derādur

(3) *Neşr* gördün mi diyü giderken merkeb zerāfetle ayağın bir taşā urur. (4) Üç ayağlı olup gāh düşer gāh tūrur. Kārbān kavmi merkebün (5) bu hālın görür devenün yüki azdur diyü merkebi devenün (6) üzerine berkidürler. Deve merkebün hīlesin bilüp ol degül (7) gibi olur. Kārbānuñ yolu giderek bir 'azīm tağa irişüp (8) üzerine çıkar. Bī-çāre deve dāyireye bakar. Görse ki ol kullenün (9) bir yanı bir 'aceb vādīdür ki ka' r-ı zemīnün ğavrına belki şevrine irmiş. *Meşnevī*

[Fā' ilātün / Fā' ilātün / Fā' ilün]

(10) Ugramış rüz-ı każā Hāk kahrına

Geçmiş eṭbāk-ı zemīnün ka' rına

(11) Ğül ider vahşet sevādından anuñ

Dīve hayret var nihādından anuñ

(12) 'Ayn-ı 'āşık gibi anda her buñar

Ağlamakdan şoğılup kalmışdı zār

(13) Dūzaḥ ehline 'ikāb-içün meger

Mālikü'l-Mülk andan açmış rāh u der

(14) *Neşr* Deve hemān dest-efşān raḥs itmek ister. Merkeb eydür (15) “Hey yār-ı cān n'eylersin” Deve eydür “Ey hoş-elhān senün (16) ol şadā-yı hoş-edālaruñ zevki hātıruma gelüp bu kulle (17) üzerinden eṭrāf-ı 'āleme bakıcaḥ ol şevkle derūnum cūş

[179b]

(1) idüp uş beni hūrūşa getürdi” diyüp bir kez başın şaldı. (2) Merkeb eydür “Hey maḥall-i ḥaṭardur. Deve eydür “Her ne ise senün şadāndan (3) ḥāşıl olan eşerdür” diyüp semā' urdı ve birkaç kerre (4) kalkıyup bükledi. Āḥir merkebi üzerinden götürüp atdı.

(5) Merkebdür döne döne derenüñ dibine dek gitdi. Bu hîle ile (6) merkebden kırtılup zevk itdi. *Meşnevî*

[Mefâ‘ılün / Mefâ‘ılün / Fe‘ülün]

(7) Kişi hoşdur gözetmek vakt-i kârı

Ki sonra aşşı itmez âh u zârı

(8) Hevâ-yı nefsi şanup ‘aşk u hâlet

Özüñi oda atmağdur cehâlet

(9) N’ola kaynarsa ey dil taşmak olmaz

Yanılup kişi hâdden aşmak olmaz

(10) Hikâyet-i Zen bā-Sūhte-i Pür-miñen³⁸¹

(11) İstanbul’da bir hâtūnı eri bırağup gider. Mısr’a varup (12) anda te’ehhül ider. Hâtündür hāmîle qalup birkaç aydan (13) bir oğulcuğı toğup beslemesine kâdir olamayup oğlandan (14) kurtulmağa bir çäre arar. İttifāk bir gün oğlancık elinde şehri (15) seyr iderken bir sūhteye rāst gelür. Ferāset ile bilür ki (16) şehre dahı yakında gelmiş dām-ı fakra giriftār olmış. Hâtūn (17) buña çağırup eydür “H’āce lutf idüp bir miqdār tevakkuf idün

[180a]

(1) ve haberimüz alup andan gidün” dir. Sūhtedür “‘ Acebā ne dir ola?” diyüp (2) tura varınca hâtūn eydür “Beni erim bırağup Mısr’a gitdi (3) bir yıldur ki yine gelmesin unuttı. İştüdüm ki anda bir ‘avret alup (4) anuñla hoş geçmiş. Ben dahı aña rağmen bir āher ere varmak isterin. (5) İşte, saña bir³⁸² dāne filoricik. Gel maħkemeye varalum. Efendiye girelüm. (6) Senünle er ü ‘avret olalum. Ben senden boşanmasın taleb ideyin. (7) Sen dahı baña talāk vir sicil itdüreyin ve anuñla mütemessik olup (8) göñlüm istediği bir ere dahı varayın” dir. Sūhte altını göricek (9) ihtiyārı elinden gidüp bu kavle rāzī olup maħkemeye giderler. (10) Müdāfa‘a-i şer‘ olurlar. Hâtūn boşanmasın taleb ider. Bu dahı muvāza‘aya (11) haml olunmasın diyü bir miqdār keder çeker.

³⁸¹ Der-kenār: Otuz sekizinci bu hikāye beyaz olmuştur.

³⁸² B, 65a, 8. str: iki

‘Aķıbet üç  al   (12) virür. H   ndur sicil itdürüp Ő ret-i sicilli eline alur. (13) S   ted r maŐla at  bit rd m Şanup alup yürüyivirince (14) h   n s   ten   etegine yapışup eydür “Bre k  fte-h  r (15) ben sen   oğlanı besleyivirmek borcum ve terbiyet eyleyivirmek (16) h  rcum degül. O lundur gerek Şuya bıra  gerek oda. Hem  n (17)  urma k  bin  m ve nafa a-i ‘iddet  m dağı  de”³⁸³ diyüp oğlanı s   ten   [180b]

(1)  zerine atar³⁸⁴ ve evine dek tüter. S   ted r k  z ya s  yleyeyin (2) ve h  lin i‘l  m eyleyeyin diyince mu  z rlar degnek     r rl r olan (3) ‘a l n dağı Őa  r rlar. Evvel o lund beslemegi bile kav l (4) idüp andan bo asa  olmaz mıydı” diyüp oğlanı k  nda  y- la (5) s   ten   eline idüp ma kemeden  a ra sürerler. *K   a*

[Mef   l  n / Mef    l  n / Fe   l  n]

(6) Ge  rme gerden   h  abl-i rac  me

  alup zen h  lesi altında her-b  r

(7) Dilersen   olmaya k  r  nda h  aclet

Her i    n    irin fikr it y ri var

(8) *Neşr* S   ted r h    h u n  -h    h niçe yüz bi  n   h u v  h  la (9) o lanc    ferr  cesi etegine Şarar.   urt lup h  al  Ő olacağ (10) y r arar. ‘Aceb   de  ize mi atsam mescide mi bıra sam? Y  r  na b  r   (11) r  st gelmesem r  sv  -y   ‘  m olmasam” diyü tenh   so a  klardan ödemsiz (12) y rl rden sivi   rek Ye  i B     e semtine varur. Bir tenh   mescid (13) bulur. O lan   bırağur.  ttif    bir gün mu  addem ol mescide (14) bir oğlan dağı bıra mı lar k  z   arafından ma  alleye beslemesin (15) emr itmişler idi.     l  -i ma  alle “Be-her-h  l oğlanı getürüp (16) bıra an kimesne yine yo  lamasa olmaz a  v  li bilmeyince c  n   h  z  r u r    at (17) bulmaz” diyü m  ‘ezz  n ile  ayyum   bekçi ta‘y  n itmişler idi. S   ted r

[181a]

³⁸³ B, 65a: “ urma k  bin  m ve nafa a-i ‘iddet  m dağı  de” sah olarak girilmiş. B’ye tashih girilmiş.

³⁸⁴ Hik  ye B’de “Aldu  i iki altuna h  ar     n  n bir mi  d  r  n dağı  atar mu  z r araya araya düşüp ve su ten  n başına     p su teden h  t  na    yüz a   a mehr-i m  ‘eccel alıv r p E         seyyid  l-       fe  v  s  n  a Ő     iderler” (65a-65b) olarak devam etmektedir.

(1) alup yürüyivirince kayyum ile mü'ezzın etegin alurlar. Ehl-i (2) maħalleye ħaber olur. Derilüp bir araya gelürler. Sũĥteye eydürler (3) “Bre bed-baĥt u ħaram-zāde iki gündür başumuz ġavġāda. Mescidümüze (4) günde bir oġlan bıraġursın. Anaların öldürür misin yir misin? (5) Vezır-i a'zama varalum seni aşduralum. Fitne vü şürürundan (6) ve ĥıle-i bı-ĥuzürundan ĥalk-ı cihānı kırtaralum” diyü sũĥteyi (7) ve oġlancıkları alup dıvāna giderler iken imām ĥvāce araya (8) düşer maħalle ĥalkına birez kaķır puşar. “Bir derdmend ancak ħanına (9) girmeyelüm ve iletüp aşdurmayalum. Oġlancıkların yine eline idelüm. (10) İtdüġin idüp n'idelüm” diyü ĥvāh u nā-ĥvāh ehl-i maħalleyi da'vālarından (11) geġürüp oġlanuġ ikisin daġı sũĥtenüġ eline ider. (12) Belā bir iken iki olur. Sũĥte-i derdmend bunlaruġ elinden güc ile (13) kırtılup kuf kuf solur. Görür ki olmaz ħundaķları ferrācesine (14) şarar hemān oradan hevāyı ırar. Melül ü maĥzün der-be-der ü (15) diġer-gün gider iken bir ĥātūna rāst gelür. Başına geleni (16) buňa ĥikāyet kıılır. Ĥātün eydür “Baňa ne virürsin bu belālardan (17) seni kırtarayın sīne-i mecrūĥuňa merhem-i ĥıle şarayın”

[181b]

(1) Sũĥtedür alduġı altun ile ferrācecüġin ĥātūna virür. (2) Ol daġı sũĥteye bu řarķi gösterür eydür “Şurada Çuķur (3) Ĥammām demek ile ma'ruf bir ĥammām-ı rüşen-nihād ve bir germ-ābe-i (4) İrem-bünyād vardur ki şaşından baķan çeřmüġ cilāsı ve içine (5) giren cismüġ řafāsı artar. *Meşnevı*

[Mefā'ılün / Mefā'ılün / Fe'ülün]

(6) Ne ĥammām i'tidāl üzre hevāsı

Riyāz-ı cennete beņzer fezāsı

(7) Derünü şadr-ı 'āřık gibi pür-tāb

Bināsı devr-i gerdün içre kem-yāb

(8) Alur řāķı numüne keĥ-keřāndan

Niřān virür kıbābı āsmāndan

(9) Gelüp yazmaġıcun ħalb-ı 'avāmı

Olupdur mührelü kāġıd ruĥāmı

(10) N’ola cām olsa māh u şems-i hāver

Zülāl olmuşdur ābı havzı kevşer

(11) Cidārınun şıvasından olup zār

Ruḥām-ı Mālikī ferş-i füsūskār

(12) Meyānı ḥāş u ‘āma berzaḥ olmuş

Ki üsti cennet altı dūzaḥ olmuş

(13) Neşr Tez aña iriş. ‘Avretler ḥammāmı dellākını taşra çıkarup eline birkaç (14) aqça virüp eyit ki “Ḥātūnum ikiz toğurup ḥaste yatur. Luṭf u (15) iḥsān idüp bu kemīnenün ḥācetin bitür. Bu oğlancıkları ḥammāmda (16) yuyıvir. Ben bir miqdār burada size katlanayın. Oğlancıklardur (17) alup içerü gitdüginleyin sen hemān oradan hevāyī ır” dir.

[182a]

(1) Sūḥtedür ‘avretler ḥammāmına dek eşer. İvdüğinden geh sendirer (2) geh düşer. Hemān dellākı taşra çağırur. Ta‘līm-i sâbık üzre (3) oğlancıkları teslīm idüp oradan ayrılır. *Kıt‘a*

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fā‘ lün)]

(4) Azacık nesneye olup tāmī‘

Götürüp kendün atma ortaya

(5) Az tāmā‘ dan görüp turun niçeler

Başın uğratdı ḥayli ḡavḡāya³⁸⁵

(6) Aç olursaḡ yūri ḡanā‘ at kıl

Tā tevekkülden alasın vāye

(7) Ḥikāyet-i Zen-i Dil-fikār bā-Dellāle-i Ḥilekār³⁸⁶

³⁸⁵ B, 66b’de bu beyitten sonra şu beyit de yer almaktadır: “Ser-keş olup feżada servāsā / Şalma ḡār u ḡas üstine sāye”

³⁸⁶ Der-kenār: Otuz toquzuncı bu ḡikāye beyāz olmuşdur.

(8) İstanbul'da bir dellâle var idi Delle-i Muhtâle'nün yüzinden (9) yaşmağın ve hâtûn-ı Hannâs'ın ayağından başmağın çalmağa kâdir (10) ve şan'at-i hîlede haylî mâhir idi. Bulduğu eve girer çıkar (11) ve eli irişdügin yaçar yıkar idi. İttifâk bir gün bir eve girer. (12) Görür ki ev şâhibinün hâtûnı câriyeler ile konuşı kapusından (13) yanındaki eve gitmişler kapuyu berkitmeyi unıtmışlar. Hemân (14) sandıklara el idüp murâdı kadar esbâb şikâr idüp (15) bir boğçaya bağlar. Şandükleri yine kapayup boğçayı koltuğuna (16) alır kapuya gelür. Ev ıssı hâtûn dağı nâ-gâh kapuya (17) çıka gelüp görse ki evi içinde bir hâtûn elinde

[182b]

(1) bir boğça тұrur eydür “Bre kişi bunda niye geldün ne istersin (2) şâhibi olmayan evde ne yoklarsın. Murâduñ ne ise (3) di bulalum aña göre maşlahat kılalum” Dellâledür hîleye (4) ruşsat ve söze fırsat bulup eydür “Ne yoklamayayın? Erün (5) diyen küfte-ğor bir iki aydur beni alalı gündüz gelür (6) aḡşam gider. Senün gibi nâzenini olıcaḡ beni n'ider. Birkaç (7) gündür gelüp yoklamaz. Sen de hâtûnumsun dimez. Tenri (8) buyruğı-y-ıla bir gice senün ve bir gice benüm. Senün ile (9) bilece geçinelüm. Geldim gitmezsin, girdüm çıkmazsın. Sen ne yirsen (10) ben de anı yirin ne giyersen anı geyerin” diyüp boğçayı yanına (11) koyup otırı varınca mânend-i tır hâtûnuñ bu söz cânında (12) yir idüp ḡazabından gözleri kana ve ḡaddi kemâna dönüp (13) câriyelerine “Bre ḡahbeyi ḡomañ şaḡından süriyüp taşra (14) bıraḡuñ ve boğçasın dağı ardınca atuñ. Gözüm görmesün (15) ve şanularına irmesün” diyücek câriyeler dellâleyi taşra (16) sürüp itivirürler ve boğçayı dağı (17) ardınca atıvirürler. Dellâledür hemân boğçayı şikâr

[183a]

(1) idüp ayak ḡarada ḡor ve bu hîle ile ḡurtılır. Bir zamândan (2) sonra hâtûnuñ eri dükkândan evine gelüp görse ki (3) hâtûnı ne tıtılup ve ne ḡapılır maḡlûb olmış kedi (4) gibi erinün yüzine atılır. Deḡanı evc-i âsmâna peyveste (5) olup ejdervâr odlar şaḡılır. (6) Ḥarîfdür ““Acebâ buña n'oldu yoḡsa dîvâne mi oldu” diyü (7) şübheye düşüp su'al idince şu ḡoyulmuş küze-i (8) nâ-puḡte ve kepekden düzülmiş küfte gibi deşilüp (9) eydür “Bre küfte-ğor benüm nerem begenmezsin ki üzerime bir 'acüzeyi (10) alasın. Gündüz aña varup gice baña gelesin. Ben seni dükkânında (11) oturur bir Müslimân şanurdım. Sen ḡod uğrılaysın dîn (12) tutar ve yaşı ḡuruya ḡatar ḡara ḡönüllü

ve iki dillü bir (13) bed-kār imişsin. Alduğın ahbe boğçasın oltuğına (14) almış biz bunda degül iken eve gelmiş. Evden güç ile (15) ıkardum” diyince arīf ferāsetle tıyup eydür “Bre arāmī (16) olmasun. Esbābuñ uğrılayup seni gümāna şalmasun. (17) Ben ‘avret almadum ve işim yañılmadum. Var esbāblaruñ yoqla

[183b]

(1) benden şübheñ ref olsun” diyücek ātūn dağı (2) şübheye varup şandūqlara segirdür. Görse ki şandūqlar (3) boşalmış ve uruyı almış. *ıf‘a*

[Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Mefā‘ılün / Mefā‘ılün]

(4) Gözüñ nergisleyin yumma dilā aç ‘āb-ı afletden

(5) Niçe bir ārzū-yı nān ile saña bu ayrānlı

(6) Nisāya didiler abl-i şeyātīn aña bend olma

(7) Şaın pāy-bend iderler itme ayvān gibi nā-dānlı

(8) Uçurma aflet idüp şāhbāz-ı furşat eldeyken

(9) Bilürsin aşşı itmez od kişiyē şoñ peşīmānlı

(10) ikāyet-i Zen-i ilekār bā-Şūfī-i Şadāat-şī‘ār³⁸⁷

(11) Zamān-ı sābıda meger bir şūfī var idi beş vat namāzı ılıp (12) du‘āya el kaldurup münācāt ve dergāh-ı a celle ve ‘alā‘ya ‘arz-ı ācāt (13) etse “Yā Rab sen beni ‘avān şerrinden şaqla (14) ve zālīm belāsından bekle” diyüp tazarru‘ u niyāz iderdi. ātūnı (15) bir gün buña eydür “Ey derdmend ü miskīn ve ey müstemend ü angīn (16) Bārī Te‘ālā‘ya ve ol Ferd-i bī-hemtāya tazarru‘ vü niyāz idersin bārī (17) ‘avret belāsından ve zenler ibtilāsından şaqla” diyü du‘ā

[184a]

(1) eyle ki zīrā a celle ve ‘alā bunlaruñ keydi ve zenleruñ şeydi aında (2) “İnne keydekünne ‘azīmūn”³⁸⁸ diyü buyurmuşdur ve ulları ıydan (3) kayurmuşdur. ātūn böyle diyücek şūfī eydür “‘Avret nedür ki (4) anlaruñ da başa bir mekri ve bāde-şıfat

³⁸⁷ Der-kenār: ırıncı bu ikāye beyāz olmuştur.

³⁸⁸ (Yusuf, 28)

hadd-i sekri ola.” (5) Hâtûn gönli-y-ile eydür “Ben buña bir hîle idüp hâtûnlarda (6) olan mekri inandurayın ve şuya iletüp yine şusuz (7) getirüp şerâb-ı serâb-ıla kandurayın” diyüp şufî tuymadın (8) bir torbaya yigirmi otuz dâne tâze balık koyup şûfinün (9) çift sürecegi ve şabanı irecegi naţâsa getirüp yir yir (10) gömer yine gelüp evine gider. Şûfidür şabâhdan yine çifte (11) varur. Öküzlerin koşup ögendiresin eline alır. Çiziye (12) birkaç varur gelür. İttifâk sürerek balık gömilen yire (13) varur. Balıkdur şaban ile bir bir taşra gelür. Şûfidür balıkları (14) degşirüp torbasına taldurup evine gelüp hâtûnına eydür (15) “Bugün ‘aceb şikâra ve bî-nihâye kâra râst geldim. Vâfir (16) balık elüme girdi. Bir hoşça bişür aḥşam imâmı ve konuşları (17) alup geleyin bilece yiyelüm” dir. Hâtûndur balıkları bişürüp

[184b]

(1) pinhân idüp fâriğ otururken şûfidür aḥşam namâzın (2) kılup imamı ve konuşların uydurup çıka gelür. Bir miqdâr (3) oturduklarından sonra hâtûna eydür “Ol balıkları getir (4) yiyelüm ve şükrin diyelüm” Hâtûn tecâhüliden gelüp eydür (5) “Ne aşıl balık?” Şûfî eydür “Çift sürerken naţâsda bulup (6) torba ile saña bişürmege virdüğüm balık.” Hâtûn eydür (7) “Bre er delü mi oldu. Belki bu Müslimânları balık yimege alup (8) geldün. Hiç çiftde balık mı olur ve naţâsda adam balık mı (9) bulur” diyince şûfî gâzaba gelüp ve ‘aşâsın eline alup eydür (10) “Bre mühmil çepel! Âdem yanında beni masḥaralığa da almaḥ istersin (11) he mi?” diyüp hâtûna birkaç tokundurur. Hemân hâtûn feryâd u figân (12) idüp eydür “Bre Müslimânlar beş on gündür benüm siyâsetüm (13) evimde budur. Buña sevdâ galebe idüp dîvâne oldu. (14) Hiç naţâsda balık olur mı? Şusuz yirlerde kişi balık (15) bulur mı? Oḡat ḥaber aluḡ ve bunun ḥaḡḡından gelün yoḡsa (16) siz gidicek beni öldürür. Ḳanuma girmeḡ ve buña dermân (17) eylen ve ‘aḡlı başına gelmeyecek olursa luḡf idün baḡlan

[185a]

(1) ve ḡanumda bile müşterek olmaḡ” dir. İmam ḡvâce eydür “Be hey şûfî (2) müdâvemet-i esmândan senün ‘aḡluḡa ḡiffet irişmiş. Hiç toprakda (3) balık olur mı? Niçün bu maḡûle beyḡûde söz söylersin (4) ve ile kendün rüsvây eylersin. Gel bu sözden ferâḡat eyle (5) ve âḡer kelâm söyle.” Şûfî eydür “Ben yalan söylemezsin ve kendüme (6) bühtân eylemezsin. Ben balığı naţâsda buldum. Şanmaḡ beni siz ki (7) dîvâne oldum. Hemân bu hâtûn balığı bulsun yoḡsa (8) siz gidicek ben bunu saḡ

komazın” dir. Görürler ki bu sözden (9) dönmez dīvāneligine hüküm iderler. Bir direge muhkem bağlayı koyup (10) evlü evlerine giderler. Evdür tenhā kalur. ‘Avret şūfīnūn (11) yanına gelür. Eydür “‘Avret mekri-y-ile ve zenler hīlesi-y-ile hālūn (12) nedür?” Şūfī eydür “Gel elüm koyvir nice hācet dilerin (13) gör” dir. Hātūndur gelüp şūfīnūn elin çezer. Hemān dülbendin (14) başından çıkarup du‘āya el açar. Eydür “İlāhī beni ve daḥı (15) Ümmet-i Muḥammed’i ‘avretler şerrinden ve zenler mekrinden sen (16) şaklayı ve bekleyi vir. ‘İzzūn ve celālūn hürmetine ve Ḥabīb’ūn Muḥammed ü Muştāfā (17) yüzi şuyına. Āmīn yā Mu‘īn ve yā Ḥāyra’n-Nāşirīn.

[185b]

[Fe‘ ilātūn (Fā‘ ilātūn) / Mefā‘ ilūn / Fe‘ ilūn (Fā‘ lūn)]

(1) Mekt-i zenlerden ey dil olma emīn

Seni nā-gāh şala bir dāma

(2) Bunların hīlesine yokdur ḥad

Maḥşer olunca yazamaz ḥāme

(3) Hikāyet-i Zen-i Şāḥib-tedbīr bā-‘Avām-ı Cemm-i Ğafīr³⁸⁹

(4) Naşreddīn Ḥ‘āce’nün maḥallesinde bir nā-sāz mü‘ezzīn var idi. (5) Anun nā-sāzlığı belāsından her kişi zār idi. Beş (6) vakte ezānı edā itdükden sonra şubḥ-ı kāzibe dek temcīd iderin (7) diyü çağırur ve ḥalkun ḥuzūrın uçurup bağırur idi. (8) Ehl-i maḥalle söyleyi ve tenbīh eyleyi gördiler çāre olmadı. Söylediklerince (9) daḥı biter ve evvelkinden bir bedter oldu. Naşreddīn görür ki olmaz (10) bu belādan kurtulınmaz mü‘ezzīnün bī-vakt temcīde çıkdüğün (11) gözler. Beline bir kılıç taḫınup mināre ḳapusın üzler. Murād (12) idinür ki ḳaraḳuda varup buḡa birḳaç kılıç arḳası urup (13) bir miḳdār ḳorkuda bī-vakt mināreye çıḳmasın terk ide. (14) İttifāḳ mināre ḳapusında beklerken mü‘ezzīn ḥ‘āce daḥı (15) mināreden iner. Ḳapudan başın çıkarayın diyince Naşreddīn (16) kılıcuḡ arḳasın zan idüp mü‘ezzīnün boynına bir kılıç başār. (17) Başı gövdeden ayıtlayup başdur Naşreddīn ’ün önüne düşer.

[186a]

³⁸⁹ Der-kenār: Ḳırḳ birinci bu hikāye beyāz olmuştur.

(1) Görür ki bir haṭādur vāḳi' oldı. Başdur alup evine (2) gelür. Evinde bir kuyu var idi başı içine atar. (3) Hātūnı görüp “Kuyuya atduğun nedür?” diyü su'āl ider. (4) Naşreddīn 'dür olduğuna göre haber virüp şabāḥ kalkup (5) mescide gider. Hātūn böyle tedārük ider ki bu bir dīvānedür (6) cāyız ki şordukları gibi olduğuna göre söyleye ve kendüyi (7) rüsvāy-ı 'ām eyleye meger bişürmek için bir keçi başı (8) almışlar idi daḥı тұrur idi hemān mü'ezzinün başın (9) pinhān idüp yirine keçi başın bırağur. Hātūndur fāriğ (10) olur. Şabāḥ olur ehl-i maḥalle bir araya gelür görseler ki (11) mü'ezzinün başı yok gövdesi yatur. Qazıya ve subaşıya (12) haber iderler. Maḥallede müttehem olanları tutarlar. Kimine şikence (13) itdürüp ve kimin ḥabs iderler. Bu eṣnāda Naşreddīn (14) daḥı oraya çıka gelür. Görse ki kendünün ğavgāsi (15) ve mü'ezzin da'vāsıdur hemān ilerü varup eydür (16) “Bu ḥuşūşda bu Müslimānların günāhı ve maḥalle ḥalkının zerrece (17) āgāhı yokdur. Bu fi'li ben itdüm. Baştur iletüp

[186b]

(1) evimdeki kuyuya atdum. İnanmazsanız gelün göstereyin (2) ve bunları kırtarayın” dir. Halk ise Naşreddīn 'e du'ālar (3) idüp ardına düşerler ve başına üşerler. Bunları (4) alup evine iletür ve kuyuyu gösterüp baş bunun içindedür (5) diyü söyler ve eydür ki “Beni bir ip ile aşağı indürün (6) başdur çıkarayın ve sizi kırtarayın” Tiz Naşreddīn 'i aşağı (7) indirürler. Ol yaña bu yaña ararken keçi başının boynuzları (8) eline girer. Aşağıdan yukarı bunlara çağırur eydür ki (9) “Şu bizüm mü'ezzinün boynuzları var mıydı ve başı kıllu (10) er miydi? Ben öldürdügüm mü'ezzinün boynuzları var (11) ve başı kıllu er” diyüp alup yukarı getirür. Görseler ki (12) bir siyāḥ keçi başı qazı ve subaşı gülüşüp eydürler (13) “Naşreddīn 'e uyan ve bunun sözine aldanan bundan delüdür (14) anı koyup bizi bağlamalıdır” diyüp alup yürüyü (15) virdiler. Bu ḥile ile hātūnı Naşreddīn 'i ḥalāş ider. (16) Mü'ezzin ḥ'ācenün kanı müfte gider. *Qıṭ'a*

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Mefā' ilün / Fe' ilün (Fā' lün)]

(17) Çok durur ğayret ehli zenlerde

Şakınur her qazādan erlerini

[187a]

(1) Olsa nā-gāḥ bir belāya eṣir

Yolına harc ider güherlerini

(2) Olmasa kâr u kesbe de kâdir

Yidürür aña alnı derlerini

(3) Hikâyet-i Zen-i Hammâl³⁹⁰

(4) Bağdâd'da bir hammâlun müsteşnâ vü müştahâ hâtunı var idi. (5) Hâtun bunun elinde esîr ü giriftâr ve dil-fikâr u zâr idi. (6) Taşra gitdükçe kapuyı üzerinden kilidler girür ve kilidler çıkar (7) idi. Evdeki qarincadan ve dîvârdaki örümcekden (8) kışkanur ve şakınur idi. Bir kimesne buña kulağdan 'âşık-ı şâdık (9) olup vuşlatına tâlib ve şöhbetine râğib olur. Hîçbir tarîkle (10) şaydına mâlik olamayup ahîr hâcî analardan birine mürâca'at (11) idüp hâlin i'âm ider. Ol dağı "İnşâ'allah maşlahatun (12) görelüm ve seni murâda irgürelüm" diyü 'ahd ü peymân eyler (13) ve bu emr-i düşvârun 'uhdesinde olup fırsatın gözler. İttifâk (14) bir gün hammâl hâtunun hammâma iletür ve kendü kapuda bekler. Hemân (15) qarı³⁹¹ dağı ol hammâma varur ve bununla halvete girer. Söylemege (16) fürce bulup ahvâl-i 'arz ider. Nigâr³⁹² eydür "N'ola ben ol (17) kimesnenün³⁹³ baña 'âşık idügin çokdan bilür ve anların

[187b]

(1) ammâ ne fâyide buluşmağa imkân ve muşâhabet itmege bir mekân (2) yokdur. Gündüz aştama dek der-i hâne üzerime mucaffel (3) ve gice şabâha dek hammâl-ı bed- fi'âl baña müvekkeldür." Qarı eydür (4) "Ben aña bir hîle ideyim ol 'âşık-ı bî-çâreyi hammâlun arkasına (5) yükledüp eviñe âşikâre iledeyim. Hemân sen benüm didüğüm tut. (6) Harîfün nerd ü mekr-ile naqd-i 'aqlın üt. Şimdi eve varduğunlayın (7) hastelige ur. Ağzuña köpükler yığup gözlerin devür. Cin (8) tutmuş gibi bedenün lertzeye ve ser-â-ser tenün ra'şeye getür. (9) Bir zamândan sonra bir miqdâr gözün aç. Ruhsârelerüne (10) âb-ı dîdenen nem saç. Harîfdür hâlünden ve keyfiyyet-i mâ-fi'l-

³⁹⁰ Der-kenâr: Kırk ikinci bu hikâye beyâz olmuştur.

³⁹¹ B, 69b, 12. str: Ana Bacı

³⁹² B, 69b'de "nigâr-ı nâzenînin dağı hicâbdan ruğlarının rengi âteşe dönüp ve zülfinden zirihler geyüp çeşmi cellâdın hün-rîz ve gamzesi hançerlerin ser-tîz idüp dehân-ı zerre-şânından nişân gösterüp biñ nâz u şîve ve hezerân girişmeler ile eydür" şeklinde devam etmektedir.

³⁹³ B, 69b'de "'âşık-ı şeydâ ve derd-i 'aşkuma mübtelânun ahvâl-i pür-melâlin fi'l-cümle anlar bilürün ammâ ne ne fâyide" (16-17. str.) şeklinde devam etmektedir.

(11) bālūnden su 'āl itse gerek. Ol vaqt eyit ki 'Evvelde bu hāl (12) anam evinde iken başa bir kerre vāki' olup öldüre yazmış. (13) Āhîr filān mahallede cinlere zabt ider bir qarı var imiş. Anam (14) ve babam anı getürmişler birkaç gün tīmār itmiş. Andan hālāş olmışın (15) diyü beni şalı vir. Gör ki aña ben ne hayāl iderin" dir. Hātündür (16) hāmmāndan çıkup hemān evine gelür. Qarınun ta' līm itdügi (17) gibi hastelenür ve yatur yuvalanur. Bir zamāndan gözin açar.

[188a]

(1) Ol yaña bu yaña bakar. Hārîf hātūnun yanına gelür. Başını tutup (2) elin eline alur. Hālinden haber şorar. Nigār dağı qarınun ta' līmîne (3) göre haber virür. Hārîfdür cān atup qarıya gelür ve da' vet (4) kıılır. Qarı eydür "Ben anda varamazın. Bende ba' zı Müslimānların (5) emānet esbābı vardır koyup gidemezsin" diyü bir kilīdlü tahtadan (6) şandık gösterür. Nihāyet "Var hātūnun bunda al gel 'ilācın (7) idelüm ve cin degşirelüm." Hārîf eydür "Anun bunda gelmege (8) mecālî yokdur. Hemān ihsān idün şandügi ben götüreyin. Anda (9) gidelüm ve dağı ne hīdmet buyurursanız idelüm" diyüp küllî (10) ibrām u ilhāh ider. Qarıdur bī-had imtinā' gösterdükden sonra (11) rızā gösterüp eydür "Hātırın için. Aşşama qarşu yine gelün (12) varalum ve hīdmetdür görelüm" dir. Hārîf gitdügi gibi ol (13) 'āşık-ı bī-çāreye ve derdmend ü āvāreye varup haber idüp getürüp (14) şandüga koyar ve hāmmāla küyer. Bir zamāndan hārîfdür çıka gelür. (15) Şandūkdur arkasına virüp yola giderler ve evine varurlar. (16) Qarı hāmmāla eydür "İmdi sen bizüm yanumuzda tırma ve cin da' vetin (17) görme. Nihāyet üç güne dek kapuyı üzerümüzden kilīdle

[188b]

(1) gelüp üçinci gün yokla" dir. Hārîf n'ola diyüp kapudur (2) üzerlerinden kilīdleyüp bir āher eve yatmağa gider. Qarıdur (3) ra' nā dōşekler bırağup nigār-ile yigiteciği dōşege ider. Üç (4) gün üç gice böyle zevk ü şafā sürdüklerinden sonra nigār şıhhat (5) bulur. Qarıdur 'āşık-ı bī-çāreyi yine şandüga koyup ev içine (6) bir iki tütü çanağı koyup hāmmāl-ı bed-fi' āle muntazır iken ol dağı (7) çıka gelür. Görse ki hātūnı şıhhat bulup evvelkiden sağ (8) olmuş hārîfdür şükürler idüp qarınun eline ve ayağına düşer (9) ve hīdmetin edā ider. Şandūkdur yüklenüp yine alduğı yire (10) götürür. Qarını selāmlayup evine dek eşer. 'Āşık-ı derdmend (11) bu hīle ile cānāna vāşıl olup murādı hāşıl olur. *Qıı'a*

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Mefā' ilün / Fe' ilün (Fā' lün)]

(12) Olmasa zabtı kendü kendine

Zabı-ıla kimse zenleri yeñmez

(13) Saña cān-ıla bağlamasa gönül

Derd ü hasretle yaşları diñmez

(14) Olmasa erleri murādınca

İçlerine yidikleri siñmez

(15) Hikāyet-i Zen-i Şāhib-cemāl bā- ' Āşık-ı Şūrīde-hāl³⁹⁴

(16) Mısır'da bir harīf bir nigāra ' āşık olup vuşlatına bir tarīk ile çāre (17) ve şöhetine bir semt-ile irişmege müdārā idemeyüp bu emr-i düşvārı

[189a]

(1) ele getürmek-içün cūyān u pūyān iken bir ehl-i hāle rāst (2) gelüp ser-güdeştin buña hikāyet idüp andan istimdād ider. (3) Ol dağı eydür "Filān maḥallede bir qarı vardır ilbās-ı telbīsde (4) ve iblās-ı İblīs'de Nesnās gibi halkı ızlāl itmekde aña bir kimse (5) hem-pā vü hem-i' nān ve Delle-i Muḥtāle hem-zebān olamaz. *Meşnevī*

[Mefā' ilün / Mefā' ilün / Fe' ülün]

(6) Virür itdürmege ' ālem zināsın

Ataya kızın oğlına anasın

(7) Noḥūd çekse ya açsa baklıdan fāl

Kevākib sırlarından söyler eşkāl

(8) Güneş gibi oñarsa bir keli ger

Bir altun başlu şırma saçlu eyler

(9) Yürür zıkr-i Haq-ıla yana yana

³⁹⁴ Der-kenār: Kırk dördüncü bu hikāye beyāz olmuştur.

Elinde sübhâ adı Hâcî Ana

(10) Neşr Kaşd itdügi eve girer ve bu emr-i düşvârı başarsa (11) ol başarur. Hemân aña mürâca‘at eyle” dir. Harîf hemân cân (12) atar ve maħallesin şorar. Arayarak bulur. Elin koyup ayağına (13) düşüp yalvarur. ‘Aşkından hikâyet ve nigârından şikâyet (14) idüp olan aķçacuğın kîsesi-y-ile karınuñ öñinde қor (15) ve niçe efsâne okur. Қarı eydür “N’ola hemân baña anıñ (16) evin göster. Sen fâriğ ü âzâde ol gör ki ben aña ne (17) hîle iderin” dir. Harîfdür açmazdan nigârnuñ hânesin

[189b]

(1) gösterüp tenhâya çekilür. Қarıdur bir қancık tâzî bulup (2) ayağın қınalar ve birkaç gün kendüsi ile enîs ü hem-dem (3) ider. Hemân bir gün eline ‘aşâ alup boğazına tesbîhler тақınup (4) bir yeşil ‘abâ giyer. Şehr için tolanarak ve aşğa vü yuқaru (5) sâlûslanurak nigârnuñ қapusına varur ve aşğadan (6) çağırur. Nigâr dahı pençereye gelüp aşğasına bakar. Görse ki (7) elinde ‘aşâ Meryem ü Râbi‘a-âsâ bir hâtûn тұrur rağbet ü iltiyâm (8) ve hürmet-i temâm ile yuқarudan buña haber virür. Қarı dahı (9) bunı görür ki bir âfet-i devrân ve fitne-i zamân. *Beyt*

[Fe‘ ilâtün (Fâ‘ ilâtün) / Fe‘ ilâtün / Fe‘ ilâtün / Fe‘ ilün]

(10) Yanağı gül sözi şîrîn dili sükker lebi bal

(11) Alnı ay u yüzi gün saçları şeb қаşı hilâl

(12) Aşğadan çağırup eydür “Cânum oğul buñca seni vâkı‘amda (13) gördüm. Düşümi hayra yordum. Saña birkaç müjdegânî (14) haberlerüm ve naşîhat-güne sözlerüm vardır. Ne қadar zaħmet (15) ise қapuyı gel açı vir birez İlâhîce muşâhabet (16) idelüm ve bir miқdâr diyelüm ve işidelüm. Dünyâ ölümlü (17) hâl-i zamân dürlü dürlüdür” dir. Nigâr dahı yüz şîve ve hezârân

[190a]

(1) nâz u girişme ile қapuya gelüp açivirince қarı tez yanındağı (2) tâzîye etmek ile bir avuç dâr-ı fülful ve bir miқdâr hınnâ yidürür. (3) Nigârdur gelüp қapuyı açar. İçerü girerler. Қarıdur şundan (4) bundan birez sâlûslanur. Hâķâyıқdan dem urup şûfilenüp (5) şeyhlenür şol zamâna dek ki tâzîya yidürdügi hınnâ ile dâr-ı (6) fülful tâzînuñ cigerine te’sîr idüp gözleri şulanup başın (7) sallamağa ve yaşın aķıtmağa başlar. Nigâr

“‘ Acebā bu tāzīye ne hālet ve sözlerün-den (8) ne ‘ibret hāşıl oldu ki böyle giryān u hayrān olup nigerān (9) oldu?” dir. Qarı eydür “Bu tāzīnün kışşası ve ‘acāyib hikāye-i (10) pür-guşşası vardur demek işitmek olmaz. Diyene dehşet (11) ve işidene haşyet hāşıl olur. Ne sen şor ne biz diyelüm (12) hemān bunı kendü hāline ve fāriğ-i bāline qoyalum” dir. Qarı bu vech-ile (13) taqrır ve bu semt-ile ta‘bır idicek nigāruñ cānına bu söz mānend-i tır (14) te‘şir idüp eydür “Elbette bunun aḥvāli bilinmek ve taqrır olunmak gerek (15) cānda elem ve dilde ‘uḳde-i ğam olup qalmaya” diyücek qarıdur (16) hīleye ruḥşat ve söz söylemeye fırsat bulup eydür “Evvelā (17) bu tāzī degül senüñ gibi bir nāzenīn ü hilāl-ebrü vü zühre-cebīn

[190b]

(1) bir gelincik idi. Qazā-y-ıla bir cūvān buña ‘āşık olur. Niçe (2) yıl bunun ‘aşkı sevdāsında yiler yopurur. Ol niyāz itdükçe (3) bu nāzın ol tevāzzu‘ itdükçe bu istiğnāsın arturup cefā vü (4) cevri pīşe ve zulm u qahrı endīşe idinür. ‘Aqıbet cūvān (5) derd-i ‘aşka şabr idemeyüp bu beyti vird-i zebān idinüp eydür:

[Mef‘ülü / Fā‘ilātü / Mefā‘ilü/ Fā‘ilün]

(6) Dirler ki ‘āşık olana yā şabr u yā sefer

Şabrum dükendi lāzım olubdur baña sefer

(7) diyüp çıkup şehrden gider ve vilāyet-i Hind’e sefer ider. Qaşmīr- (8) nām vilāyetde bir cādū-yı mekkāreye ve Sāmīrī-veş bir seḥḥāreye (9) rāst gelüp aḥvālin taqrır ve kışşa-i pür-guşşasın naḳır ü (10) kıtmır ta‘bır idüp dört yüz altun virüp Mısr’a getürüp (11) eydür ki “Senden murādum ve maḳşūd-ı fu‘ādum oldur ki bunda (12) bir nigār-ı bed-kār ve bir kebk-i hoş-reftār vardur ki niçe yıllardur (13) dām-ı ‘aşkına giriftār ve niçe demlerdür dest-i cevri-y-ile āzārum (14) küşe-i çeşm ile bir nigāhına mālīk olmadum. Siḥr-ile bunı (15) bir qancıq tāzī şekline qoyasın qapu qapu geze³⁹⁵ görem (16) ḥarāretüm def‘ olup maḳşūduma irem” dir. Cādū daḥı sözine (17) uyar. Siḥr-ile bunı bu şūrete qoyar. Du‘ācuñ daḥı bunı bu hālde

[191a]

³⁹⁵ B, 72b, 19. str: der-be-der ola

(1) görelden gözümün yaşımı diñmez ve yidüğim içime siñmez. Bolay ki (2) ol cüvânı bulam eline ve ayağına düşüp yalvaram. Bunı (3) ol cādūya iletüp yine bu şüretten ḥalāş idem” dir. (4) Nigār bu ḥaberi istimā‘ idicek gerçek şanup ve ḫarınun ḥīlesine (5) aldanup çehresinde ḫan ve bedeninde cān ḫalmayup ḫarıya (6) eydür “Meded anacığum benüm daḫı bir ‘āşık-ı şādıḫum var baña muḥabbet (7) itmiş ve cevır ü cefām cānına yetmişdür. Bu zamāna gelince (8) rızā virmedüm ve yüzüm göstermedüm. Cāyız ki ol cādūyı (9) bula baña daḫı buncılayın bir siḫr ü efsün ḫıla il içinde (10) rüsvāy olam ve itdüğüm bulam” Ḫarı eydür “Oğul meded (11) fırsat sende ve cānun bedende iken bu derdün çāresin (12) gör. Eger günāhından ḫaçarsaḫ bir ḫatre āb-ı tevbe niçe günāhı yur. *Beyt*

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

(13) Sen zebūn olma Necātī gerçi kim çokdur günāh

(14) Biñini ‘iṣyān çerisinün bir istiğfār şır

(15) Nihāyet yine tevbe idesin ve tarīḫ-i şalāḫa gidesin” Nigār (16) eydür “‘ Acebā ya ben anı ḫanda bulam ve ḫātırcuğın ele alam. (17) Bunda getirürsem tıyılır ve cāme-i ‘ırzum şoyılır.

[191b]

(1) ‘ Aceb bir āḫer yir tedārük itsen ve ḫammām nāmına anda gitsek. Ol (2) ‘āşık-ı bī-çāre ve derdmend ü āvāreyi anda bulup getirivirüp (3) şavāba girsen ve murāda irgürsen olmaz mı?” dir. Ḫarı eydür (4) “Ber-ser ü çeşm benüm evim filān ḫammāmun civārında ve şehrün (5) ra‘ nā yirindedür. Ol cüvânı şaluğından bulayın ve müjdesin (6) alup seni ḫaber vireyin. Eründen icāzet al ve ol ḫammāma (7) gel” diyüp ḫavl ider. Ḫarıdur evine gider. İrtesi (8) nigār daḫı erinden icāzet alup ol ḫammāma ‘azīmet ider. Ḫarı (9) daḫı yol üzerinde bekler iken birbirine rāst gelürler. Alup (10) evine iletüp eydür “Siz bir miḫdār ārām idiñ ben ol cüvânı (11) bulayın ve size getirivireyin” diyü ḫalkup aramağa gider. (12) Mısr’uñ altın üstine ider cüvânı ele getirüp dermān idemez. *Beyt*³⁹⁶

[Mef‘ ülü / Fā‘ ilātü / Mefā‘ ilü / Fā‘ ilün]

³⁹⁶ B, 73b, 3. str: T’de “beyt” yazmamaktadır.

(13) Furşat demi ki yıldırımāsā geçüp gide

Başuḡda devlet olmasa diḡḡat ne sūd ide

(14) Āḡirü'l-emr fūrümānde gezerken nigāruḡ erine rāst gelür. Meger bu ḡarı (15) ile bir miḡdār āşınālıḡı var idi. Rāst geldükçe “Ana baḡa da bir (16) nigār ḡoçdur” diyü dāyimā tazarru³⁹⁷ vü niyāz ider idi. Āmmā nigār bunuḡ ḡātünü idügünd[en] ḡarı bī-ḡaber idi.³⁹⁷ ḡarı buḡa eydür

[192a]

(1) “Oḡul saḡa bir nigār getüri virdüm ki Mısr’uḡ bir yanı ve güzelliḡde (2) Züleyḡā-yı şānīdür. Tīz müjdegānī çıkar tek hemān bir iş başar” (3) Ḥarīf ḡarıya bir iki altun virür öḡine düşüp evine (4) getürür. Ḥarīfdür iverek iḡerü girer. Nigār daḡı gelen eri (5) idüḡin bilür. Bu tedārük ile ayaḡ üzerine ḡalḡup hemān (6) erinüḡ saḡalına yapışup başına birḡaç yumruk urup eydür ki (7) “Bre küfte-ḡor ben seni imtiḡāna geldüm. Sen ḡod tavşına (8) gezmez ve iyü yolda yürimez imişsin. Dükkānda şanurın (9) olur olmaz efsāneḡe aldanurın. Saḡa lāyık mı bu aşıl yollara yeltene (10) ve libās-ı şalāḡda şaḡlanasın” diyü döḡerek ve söḡerek (11) evine alup gider. Ḥarīfdür mebhūt u maḡlūb yanına düşer. (12) Nigār bu ḡīle ile şuçın başdurup ol degül gibi olur. *Ḳıṭ‘a*³⁹⁸

[Mefā‘ īlün / Mefā‘ īlün / Fe‘ ülün]

(13) Zene aldanup itme i‘ timādı

Derūnında ne vardur kim ne bile

(14) Ṭururlar şanma anı bir ḡarārda

Şuya inanma vü ṭayanma yile

(15) Müzahraf naḡşa beḡzer taşlarından

Çoḡ olur dostum bunlarda ḡīle

(16) Ḥikāyet-i³⁹⁹ Zen-i Ḥīle-sāz bā-Merd-i Dil-nevāz⁴⁰⁰

³⁹⁷ B, 73b, 6. str: “idüḡin bilmez idi”

³⁹⁸ B, 73b, 16. str; T’de “ḡıṭ‘a” yazmamaktadır.

³⁹⁹ Der-kenār: Ḳırḡ beşinci bu ḡikāye beyāz olmuştur.

⁴⁰⁰ B, 73b, 18. str; T’de başlık yeri boş bırakılmıştır.

(17) İstanbul’da bir bâzergân  on ısı h t nlarından birine

[192b]

(1) ‘ aşık olup reh-i k yında yil p yopurma a ve h ne-i ‘aşkında (2) girüp oturmağa ba lar. B zerg n n h t n  dağı açmazdan (3) bunu dehler erin n bununla mu‘ melesin anlar. “Senün fil n ile (4) mu‘ melen  var dirler. Hep iller seni söyleşirler” didükçe b zerg n (5) benüm bu i den  g hum yok. D  men sözi ve a‘d  h berid r” diyü (6) ikide bir tırmaz yem n ider. H t n görür ki d men-i ink r  (7) h r f elden  omaz ve kendü c nibine yüz yumaz h leye  g z idüp (8) t rup erin n mu abbet itdügi  ad ncu n h nesine varur. Eydür ki (9) “Sand klarum mift h n d  urmi in. Bir yire varmak l z m geldi. (10) Esb b ise hep  and k içinde  ald .   s n idüp (11) ferr ce ve  aft n nuz ve s yir l z m olan esb b nuz ‘ riyeten (12) vir n ma lah tumuza varalum a  am yine getürelüm” Ol dağı (13) cem‘an isted gi esb b  bu a virür. Alup evine getürür. (14) Esb b n aldu i kimesne vaz‘ında kendüyi tezy n idüp (15) erin n d kk n na varur. H r fd r  ar udan gelürken bunu (16) görür. Nig r n  ann idüp  ev kinden g h oturur g h t rur. (17) H t ndur varup pe e altından sel m virüp h  aced r

[193a]

(1) ‘aleyk alup “ af  geld n z ve yüzümüz başa geld n z. (2) Ne yiller esdi sizleri bu ya a  ald . H dmet ne ise (3) buyurun  idelüm” dir. H t n dağı bi  n z u ‘işve ve hez r n (4)   ve v  girişme ile “Bir Ba d d  l z m oldu a a geldüm” (5) dir. H r f “Ba   zerine” diyüp  alk p bir ra‘n  kırmızı (6) Ba d d   ıkarup “Be  filori dağı degme beh  olsun” diyüp (7) h t n n önine  or.  uya düşmiş  eker ve gil içinde (8)  alm   serg n-i h r gibi ezil r. Zev kinden geh b zil r geh (9) yaz lur. H t n dağı remzle ardumca gel diyü i  ret (10) idüp alur y r yi virür. H r fd r ‘ale’l-‘acele d kk n  (11) dir p dev  r p m l   t m l   zas -y- la yap yap h t n n (12) ardına d  er. H t ndur nig r n  apus na de l  e er (13) h v l   apus na varur. Yine bir i  ret ba up  apudan (14) içerü girüp  apu ardında t rur. H r fd r ol ya a (15) bu ya a na ar ider. Görür ki ‘ lem a y ardan h l  “Ev de tenh dur” (16) diyüp  apudan içerü girince h t ndur hem n pe esin (17)  aldurup elindeki Ba d d  ile erin n  urat na

[193b]

(1) bir Bağdādī çalar. Gözlerinden yalap yalap odlar çıkar. “Bre saķalından (2) utanmaz kōnşı hāyini haram-zāde baņa tōğrılık şatarsın. (3) Bağdādī’nün yanına degme behā da katarsın eyle mi?” diyüp (4) saķalından yider sürüp evine alup gider.
Kıf’a

[Fe‘ ilātün (Fā‘ ilātün) / Mefā‘ ilün / Fe‘ ilün (Fā‘ lün)]

(5) Zenlerün dime ‘aķlı nākışdur

Anlaruñ da içinde ‘ākili var

(6) Hīle-y-ile kılur saņa çok rīv

Cānı gel ğaflet uyğusından uyar

(7) Niçe keyd öğredür saņa ey dil

Mekre aldanma kendüñi kırtar

(8) Hikāyet-i Zen-i Ğarrā bā-Cevānek-i Bī-hemtā⁴⁰¹

(9) Raḥīme-nām bir şāhib-cemāl ve ferḥunde-fāl u ḥuceste-ḥiṣāl (10) nigār var idi fitne-i zamān ve āfet-i devrān idi. (11) Ğulām-ı pād-şāhī ve çāker-i şehinşāhīden Meḥemmed Big demek (12) ile ma‘ rūf bir nev-cüvān-ı sāde-rū ve bir gül-‘ izār u māh-rū (13) buña ‘aşık olup reh-i ‘aşkında pūyān ve dūr-i eşki gibi (14) ğaltān u cūyān iken nigāruñ eri yabana gidüp bir gice (15) vuşlatına yol bulur. Cāme-ḥ‘āb-ı vuşlatda ve maḥall-i istirāhatde (16) yatup ḥuzūr iderler iken ḥarīf yine çıka gelür ve der-i ḥāneyi (17) alur. Kaçmağa fūrce ve şaķlanmağa bir derīçe bulamayup ziyāde şaşar.

[194a]

(1) N’eylesün fırsatdur böyle düşer. Āḥir nigār bu vech-ile tedārük (2) idüp cāme-ḥ‘āba ‘ādetçe yaturup yorğanla başdan ayağa (3) örter ve esbāblarını şaķlar. Kapuyı açıvirür. Ḥarīfdür (4) içerü girer. Görse ki döşekde bir kimesne uzanup yatur (5) ḥātūna eydür “Bu yatan ve cāme-ḥ‘āba batan kimdür?” Nigār bī-tevaķķuf (6) oynaşum ve bu kārda ḥāldaşumdur” dir. Nigār böyle diyücek (7) ve bu maķūle kelām söyleyicek ḥarīfün kararı kalmayup ister ki (8) cāme-ḥ‘āba vara içindegini göre. Nigār erini berk tutup (9) eydür “Bre ‘aķıbetin şanmaz ve saķalından utanmaz dīvāne (10) küfte-ḥor.

⁴⁰¹ Der-kenār: Kırk üçinci bu hikāye beyāz olmuştur.

Sen h d bağlamalı ve m rdelere  atup ağlamalı (11) imişsin. Hiç  dem eri yanında
oynaşın d şege yaturur (12) ve erine böyle ğaber virür mi? Gördüm ki gelmezsin
yalnız yatamayup (13) fil n  onşının  ızcuğızıdır yoldaşlığa getürdüm. (14)
şoyınup yatalum dir iken  ıķa geldün. Bir yir yok ki (15) řaķlana  hir yoręanla örtüp
yaturdı  odum. Var (16) şaşra git edebs zligi terk it.  aft nın geys n evlerine (17)
ileteyim”  ar f eydür “B -va t şimdi  anda iletirsin. Nih yet

[194b]

(1) şaşra  ardaķda bağa bir döşek birağı vir anda yatayım. (2) Sen yine anuğ ile içerüde
yat. şab  dan evlerine ilet” (3) dir. Nig rdur şaşraya döşek birağur.  ar f  şaşra (4)
 oyup kendüsi c v nla bir d şege girüp şab  a dek (5) yine ‘ leminde olur. şub -ı
k zibde  aldurup başına (6) bir maķrame  rti virüp kendü dağı bir maķrame b rin p
(7) g y  ki evlerine alır gider.  n ne düşüp  avlı  apusından (8) şaşra  ıķarup birez
gönderi gider ya‘ n  ki evlerine tesl m (9) ider. Sersemle  rek ve bir mi d r eglen rek
evine gelür. (10)  ar f  d şekde bulur. Bir mi d r dağı anuğ ile yatup (11) n v ziş
 ılır ve bu   le ile  urtılır. * ı  a*

[Mef    l n / Mef    l n / Fe   l n]

(12) Zen n inanma yüze g ld ğine

  i  ob tolu mekr-ile f s ndur

(13) Giderler şanmağıl r h-ı şal  a

 al let milketine reh-n m ndur

(14)  nanup itme řaķın i  tiķ adı

Uyan anlara hep ehl-i c n ndur

(15)  ik yet-i Zen-i Mekk re b -Merd-i Zen-b re⁴⁰²

⁴⁰² Der-ken r:  ır  altıncı bu  ik ye bey z olmuşdur.

(16) İstanbul’da bir zen-bāre bir nigār şikār ider. Hücresine alup (17) gider. Şoḥbet esbābı alayın ve ānīde yine geleyin” diyü nigāruḡ üzerinden (18) kapuyı kilīdleyüp bāzāra gider. Meger bir tācire borcı var imiş.

[195a]

(1) Muḥzır ile bunı arar imiş. İttifāk buḡa rāst gelür. Qāzıya (2) iletüp ḡabse virür. Maḡbese giderken āşināsında birine (3) rāst gelüp eydür “Meded bugün bir nigār şikār idüp (4) ḡücreme ilet düm. Şoḥbet esbābı tedārükünde iken bu ḡāl başıma (5) geldi. Üzerine kilīd urup gelmiş idüm. Ol daḡı ḡabsde (6) qaldı. Miftāḡı size vireyin ben başumdaḡı derdi göreyin (7) ol genc-i nihānı kün-c-i vīrāneden ve ol yār-ı cānı ḡabs-ḡāneden (8) ḡalāş idüḡ” dir. Ol daḡı miftāḡı eline alup ḡarīfūḡ ḡücresine (9) gelür. Qapudur açup iḡerü girer. Görse ki iḡerüdeki kendü (10) ḡātūnıdur hemān ‘aqlı başından gider. İşit imdi ‘avret (11) daḡı aḡa ne ḡīle vü āl ider. *Meşnevī*

[Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ül]

(12) Niyāz-ile eydür aḡa ey filān

Benüm bu işümde saḡa ne ziyān

(13) Helāk eyledi bu qabāḡat beni

Kerem eyle qılma melāmet beni

(14) Varup qāzīnuḡ meclisinden yaḡa

Baḡışlayayın hep nikāḡum saḡa

(15) Baḡa qāzı yanında gel vir ḡalāq

Bu qavl ü qarāra uyar ittifāk

(16) Meger ḡātūnuḡ on biḡ aqça nikāḡı var idi. Bu ḡarīf daḡı (17) bunun nikāḡı belāsından zār idi. Bu qadar fūrce bulıcaq bu söze

[195b]

(1) uyup ḡātūna ḡalāq virecek olup qāzıya gelürler. Müdāfa‘a-i (2) şer‘ olurlar. ḡātūndan muqaddem ḡarīf eydür “Efendi bu kimse (3) benüm ḡātūnumdur. On biḡ aqça nikāḡı vardır. Nikāḡından ferāḡat (4) eyledi. Ben daḡı buḡa ḡalāq virmek isterin.

Bu minvāl üzre (5) sicil idivirün ve birbirimüzden kırtaruñ” dir. Qāzī hātūna (6) müteveccih olup eydür “Sen dağı bu maqālī taşdıķ ider misin (7) ve bu işre gider misin?” dir. Hātūn eydür “Efendi benüm nikāhım (8) on biñ idügin huzūr-ı şerīfünüzde bu kimesne ikrār u i‘ tirāf (9) itdi. Evvelā bunı sicil idün āhır da‘ vāya andan gidün” dir. (10) Qāzīdur hātūnuñ talebine harīfün ikrārın sicil ider. Hātūn hemān (11) on biñi taleb ider. Harīfdür edāsına qādir olamayup (12) hātūnın qabūl idüp yine evine alup gider.

[Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ülün / Fe‘ ül]

(13) Şular kim nikāh-ıla medyūn olur

Er olursa da zenden ol dūn olur

(14) Ya bağışlat anı ya eyle edā

O ğayretten āhır yürek hūn olur

(15) Şu merdün ki hātūnına deyni var

Dir anı görenler ne maġbūn olur

(16) Hikāyet-i Zen-i Hīleger bā-Vālī-i Bī-ħaber⁴⁰³

(17) Bursa’da bir maldār ‘ avreti qāzī merkebe bindürmege emr ider.

[196a]

(1) ‘Avretdür subaşıya yüz filori virüp beni (2) teşhīr ile bed-nām ve şehir içinde rüsvāy-ı hāş u ‘ām etme” (3) diyü yalvarur. Subaşı dağı ‘avretler zindānına varur. (4) Borçlu hātūnlardan birini bulup eydür ki “İşte saña yigirmi (5) filoricik. Borcuñ edā eyle. Ekābir hātūnlardan birine teşhīr (6) lāzım geldi. Anuñ yirine senün yüzüne kara süreyin ve şehri (7) gezdüreyin. Qāzīdur ne bilsün ve kimden ħaber alsun” dir. ‘Avretdür (8) bu qavle rāzī olur ve subaşınuñ odasına gelür. Bir küşede (9) pinhān ve bir bucaķda nihān iderler şol zamāna dek ki merkeb (10) hāzır olur. Ol ‘avreti şaklayup bunuñ yüzine kara dürtüp (11) anuñ yirine merkebe bindürürler ve şehri gezdürürler. Siyāset temām (12) olur ve emr yirin bulur. Hātūndur merkebden iner subaşınuñ etegin (13) berk tutar. Eydür ki “Gel qāzīya varalum bu ħaķāreti baña kimiñ emri-y-ile (14) itdün görelüm. Medyūna teşhīr ve mazlūma bu qadar taķķır (15) neden lāzım geldi.

⁴⁰³ Der-kenār: Kırk yidinci bu hikāye beyāz olmışdur.

Pād-şāha geçeyin başuma haşır yaķayın. (16) Ne ķāzīyı ķoyayın ne seni” diyüp alup
yürüyivirince subaşı (17) neye uğradığın bilüp hātūna dilekçi üşürür alduğı yüz

[196b]

(1) altunı virür. Hātūnuñ elinden güc-ile ķurtılır.

[Fe^ˆ ilātün (Fā^ˆ ilātün) / Mefā^ˆ ilün / Fe^ˆ ilün (Fā^ˆ lün)]

(2) Olma mağrūr sözlerine zenün

Şanma kim biñde biridür gerçek

(3) İşleri cümle mekr ü efsündür

Ṭurmayup aldamaķdadur yindek

Nā-muvāfıķ olursa ṭab^ˆ uña ger

Oldur evlāsı var hemān el çek

(4) Hikāyet-i Zen-i Bī-emān bā-Ebleh-i Nā-dān⁴⁰⁴

(5) Meger bir ḥarīfün hātūnının başı taşraca idi. Rūz u şeb (6) oda oda gezer idi ve
ḥarīfün yüzinden bezer idi. Ḥarīf (7) ise yüzüzlüğü belāsından ve dil-āzārlığı
ibtilāsından (8) zabtına mālīk olamayup ipin uz idüp irḥā-yı^ˆ inān itmiş (9) idi. İttifāķ
zemherīr gicelerinden bir gice *Der-Tavşīf-i Şitā*

[Fā^ˆ ilātün / Fā^ˆ ilātün / Fā^ˆ ilün]

(10) Virdi^ˆ ālem bād-ı şarşardan nişān

Şekl-i yaḥdān oldı sermādan cihān

(11) Ceyş-i berf oldı melaḥvār āşikār

Cünd-i şāh-ı ḥāveri itdi şikār

(12) Şāh-ı dey geldükde ta^ˆ zīmen hemīn

Döşedi pāyına aķ ḥārā zemīn

⁴⁰⁴ Der-kenār: Kırk sekizinci bu hikāye beyāz olmuştur.

(13) Gösterüp haylî şalābat ‘āleme

Ḥükmin infāz itmek-içün ādeme

(14) ‘Arz idüp yir yir gümüşden nîzeler

Revzen ile kapanup kalmışdı der

(15) Tîr-i bārān ise açdurmazdı göz

Ker olup gerdünda işitmezdi söz

(16) Kürküne çekmişdi başın kühsār

Tār-ı şebden fark olunmazdı nehār

(17) Perde-gîr olmuşdı kühlarda şehāb

Yüriyemezdi toņup ayağı āb

[197a]

(1) Her kişi dem-beste kalmışdı hemîn

Āsmān pür-ğam açılmazdı zemîn

(2) *Neşr* Ḥātūnuñ eski kārı ḥātırına düşer. Ol gice kılķup (3) āşinālarından birisinin odasına gider. Ḥarîf ise “Bî- (4) vakt nereye gidersin. Ne içün bu aşıl kabāḥat idersin. (5) Sözüm esle ve yabana gitme. Vallahü’l-‘azîm yarın kâzîya ve subaşıya (6) senden şikāyet idüp saçunđan yitdürürün ve teşhîr itdürürün. (7) Giderseñ de bir dağı eve gelme” dir. Ḥātūn ḥarîfün sözün (8) uymayup ve kulağına koymayup alup yürüyü virür. (9) Ḥarîfdür n’eylesün. Ḥātūn ise ‘aşıklar ile aşık serkidür (10) kılķup evinün kapusın ardından muḥkem berkidür. ‘Avretdür (11) varacağı odaları varup bir bir gezer. Birisin evde (12) bulamayup yine evine döner. Gelüp görse ki eri kapuyı (13) ardından muḥkem berkitmiş. “Aç” diyü ibrām u ilḥāḥ ider. Er ise (14) işidüp işitmezlige urup hîç ḥaber virmez. Bu kerre şovuk (15) cānına kār ider. Gāḥ bacadan gāḥ der ü deriçeden (16) çağırur ve bağırur. Görür ki hîç içeriñden ḥaber gelmez. Hemān ḥîleye (17) āğāz ve bu vech-ile ser-āğāz ider. Meger kapuları dibinde

[197b]

(1) bir derin kuyu var idi. *Meşnevî*⁴⁰⁵

[Mefā‘īlün / Mefā‘īlün / Fe‘ūlün]

‘Amīk idi şu resme gāyet ol cāh

Ki iletürdi ‘adem iklimine rāh

Ṭama‘ ehli gibi açık dehānı

Ḥased erbāb[1] gibi tūre cānı

Dili şeb gibi ḥālī mihr-i ḥaḫdan

Yirün ka‘rına geçmiş ḫaḫr-ı Ḥaḫ’dan

Erir anı görenün bağı yağı

Yaḫar nār-ı cehennemden çerāğı

Ammā⁴⁰⁶ içi ābla memlū idi. Çeynine bir büyük (2) taş alır ve kapuya gelür. Ḥarīfe çağırur eydür ki “Çünkü (3) kapudur açmadun ve günāhumdan geçmedün şovukdan ölmekden (4) ve il içinde rüsvāy olmakdan kendümi kuyuya atmak (5) yegdür. Günāhum boynuna. Vereşelerüm kanum senden taleb iderler” (6) diyüp elindeki taşı kuyuya bırakup kapu dibine sındı. (7) Ḥarīf ise kapu ardından bunu dinledi. Çünkim taş (8) şuya inüp yanķulandı ḫarīf kuyuya düşen (9) ‘avreti zann idüp gönli bulandı. Hemān ihtiyārı elden (10) gidüp kapuyu açup kuyuya bakınca ‘avret kapudan (11) içerü şıçrayup kapuyu ardından muḫkem berkidüp erini taşra (12) koyup fāriğ oldu. Ḥarīf neye uğraduğın bilüp (13) kapuya gelüp aç diyü çağırduķda ‘avret içerden “Bre (14) saķalından utanmaz. Ḥaḫ korkusun şanmaz. Gice beni bir ev (15) içinde yalnız bırakup zen-bārelige yilersin. Şabāḫ ḫāzīya (16) gideyin. Aḫvālim i‘lām ideyin. Ḥaḫķunđan gelsünler. Şavābı (17) anlarun olsun vebālin baņa şalsunlar” dir. Ḥarīf görür ki

[198a]

(1) ‘avret hem suçlu hem güçlü şabāḫa dek taşrada kalursa (2) şovukdan helāk olması muḫarrer kapuya gelür muḫkem yalvarur. (3) Bu āna gelince itdügi ḫabāḫati

⁴⁰⁵ B, 76b, 3-6. str; bu mesnevî T’de yer almamaktadır.

⁴⁰⁶ B, 76b, 6. str.

añmamağa yemîn ider ve min ba‘d dañı (4) söyleyüp rencide itmemege şulh idüp
ķapuyı açı virür ve bu (5) hîle ile ķurtılır. *Ķıṭ‘a*⁴⁰⁷

[Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilātün / Fā‘ ilün]

Hîle-i zenden dilâ olmaķ dilersen ger ĥalāş

Sözine olup muķayyed ķılma hergiz i‘ timād

Meryem-āsā her ne deñlü pārsā vü pāk ise

Bir ‘amel ķılma anuñ ķavliyle idüp i‘ tiķād

(8) Hikāyet-i Zen-i Hîleger bā-Dīv-i Fermān-ber⁴⁰⁸

(9) Naķl iderler ki bir ķarı Süleymān Peyğam-ber’e gelüp eyitti “Yā Nebiyya’llāh. (10)
Baña iki dīv himmet eyle bir günlücek işüm var.” Süleymān ‘aleyhi’s-selām (11) eydür
“Ey pīre-zen iki dīv bir günde dünyānuñ maşlahatın görür (12) senüñ ne ķadar işüñ var
ola. İşüñ bitürdükden sonra iş (13) gerek diyü dīvler başuña belā getürürler” Ķarı eydür
“Devletünde (14) işüm çok” diyüp iki dīv alup gitdi. Evine gelüp eydür (15) “Oğlum
eversem gerek bir iyü serāy gerek gerdeklik” diyü dürlü (16) emr-ile tezyîn gösterdi.
Dīvlerdür her ne didiyse dañı yeg yaparlar. (17) iş dirler tekāzā iderler ķarı neye
uğraduğın bilür.

[198b]

(1) Hemān arķası üzre yatup eydür “Gelüñ şunda bir oñulmaz (2) yaram var anı
bitürüñ. Dīvler gelüp görseler ki bir ķarış yılan (3) ini gibi yir yara zift ocağına beñzer.
Ķabķara boşalmış meşke (4) ve küflenmiş keşke dönmiş. Günden dikilmiş yivi
sökülmüş (5) çaruğa ve ķadīd olmuş ķurbağaya beñzer. Tüyi yolınmış tağarcık (6) gibi
buruşmış münāvere-i büstānda kışa ķalmış düvlek gibi (7) çürümiş birbirine ķarışmış.
Beyt

[Mefā‘ ilün / Mefā‘ ilün / Fe‘ ülün]

(8) Ķışılup iki tahte arasına

⁴⁰⁷ B, 77a, 3-4. str; T’de bu kıta yer almamaktadır.

⁴⁰⁸ Der-kenār: Ķırķ tokızıncı bu hikāye beyāz olmuşdur.

Ḳadīd olmuş şanasın yarasadur

(9) Neşr: Dīvler ḳarınūḡ yanına oturlar. El urup iki kenārın (10) bir yire getürürler. Bildükleri efsūnı okuyup üfürürler. Ellerin (11) üstine sürerler. Şalıviricek yine görürler ki at gemisi gibi (12) ḳapusı açılır. Evvelkiden daḡı bedter ne oḡılır ve ne biter. (13) Birbirine eydür “Buḡa dermān varsa filān otdan olur ki Ḳāf’uḡ (14) ardında biter ve gernī biz olıcaḡ ve oḡulıcaḡ derde düşmedük.” (15) Dīvūḡ biri yarayı tuta ḳalur biri ota gider. Ḳarınūḡ (16) yata yata yanı aḡrur. Bir yanına daḡı dōneyim diyince kütedek (17) bir üzer yire ṭayanup oturan div egilüp bir naḡar ider.

[199a]

(1) Görse ki aṣaḡadan bir delik daḡı açıldı ki külḡan bacasına (2) ve⁴⁰⁹ ḡār-şenbe gicesine beḡzer köy ḳuyusu gibi kenārı yıķılmış (3) dāyiresine mühmelāt dōkılmış hemān dīv cānından bezer ṭurup (4) köstegi üzer. Gelürken ota giden dīve buluşur. Eydür (5) “Hay ḳardaş ḳarınūḡ bir delügi daḡı açıldı ne beḡzer evvelkine. (6) Dōn gidelüm ve gernī bu ḳıyāmete dek ḡāşıl olmaz. *Ḳıṭ’a*

[Fe’ ilātün (Fā’ ilātün) / Mefā’ ilün / Fe’ ilün (Fā’ lün)]

(7) Dīvi bunca ḡabāşet-ile görüḡ

Ḳaçup i’ rāż ider çü şa’ b ola iş

(8) Gice gündüz velīk nefis-i lecūc⁴¹⁰

Kārbān içredür mişāl-endīş

(9) Sīne zaḡmın virüp hevā eline

Bitdi diyü çeker ḡam u teşvīş

(10) Ḥikāyet-i Zen-i Ḥīleger bā-Merd-i Bī-ḡaber⁴¹¹

(11) Zamānemüzde belāhat ile mevşūf Dürzī Oḡlı demek ile (12) ma’ rūf bir ebleh-i devrān ve esfeh-i zamān var idi. Bursalı (13) bir ‘avret alup ḡaşabaya getürür. Ṭururaḡ mābeynlerinde şıḡāḡ (14) ḡāşıl olup ‘avretdür bundan ḡurtılmasın murād idinüp (15)

⁴⁰⁹ B, 77b, 6. str: T’de “ve” yer almamaktadır.

⁴¹⁰ B, 77b, 11. str: T’deki kelime anlamlı bir şekilde okunamamaktadır.

⁴¹¹ Der-kenār: Ellinci bu ḡikāye beyāz olmuştur.

hıleye āgāz idüp birkaç gün harıfe imtizāc şüretlerin gösterüp (16) muhkem ri‘āyet ve hidmetinde bezl-i maqdūr idüp hātırın şıyānetde (17) olur. Bursa’da olan āşınāları ağızından bir mektüb yazdurup

[199b]

(1) eydür ki “Akrabāndan filān kimesne fevt olup yigirmi vü otuz⁴¹² bin aqçalık (2) metrūkātı kalup cihet-i verāset ise saña münhaşır olup beytū’l-māl (3) zabt ideyorur. Tiz irişesin. Başuḡda kiliḡ var ise yumayup (4) yitişesin” diyü mektübı bir kimesne elinden harıfe vāşıl ider. Harıfdür (5) okuyup görür ki ‘avretine bu kadar māl u menāl hāşıl ola yürür (6) tiz mektübı hātūnına getürüp mā-vaqa‘ her ne ise i‘lām idüp (7) nice idelüm ve ne semti tūtalum diyü müşāvere idince ‘avret (8) eydür “Varmaq evlādur. Tır gidelüm ve bu maşlahata kendümüz (9) şurū‘ idelüm. Cāyiz ki başarımayalar mālđur žāyi‘ ola nedāmeti (10) cānda kala.” Harıfdür ‘avretüḡ sözün gercek şanup ve hılesine (11) aldanup kirā tedārük ider. ‘Avret daḡı harıf tuymadın esbābını (12) dirüp divşürüp esbāb içlerine koyulaşdurup kavileşdürüp boş (13) şandūqlara kilid urup evine koyup harıf ile Bursa’ya (14) revāne olur. Varup bir hāna konarlar. ‘Avretdür el altın (15) āşınālarından ba‘zı hātūnlarla buluşup ne hıle ile geldüḡün i‘lām (16) idüp esbābcıqların virüp konduqları hānı bunlara (17) şalı virüp böyle qavl ider ki birkaçı birigüp gelüp şafā geldüḡ

[200a]

(1) diyeler hāmmāma ve eve okıyalar. ‘Avretdür harıf tuymadın yine hāna gelüp (2) fāriḡ olur. ‘Ale’s-seher bunlar daḡı düzinüp kuşanup ba‘zı ber-güzār (3) ile hāna gelürler. Müsāfirümüzdür diyü hāmmāma ve eve okurlar. Muqaddemā (4) fevt oldı diyü mektüb gönderilen harıfūḡ mālı çokluḡından efsāne (5) haber virürler. İn-şā‘allāh yarın erlerümüz alup geelüm qāzıya (6) bile varalum mālđur çıkaralum” dirler. Harıf daḡı gercek şanup (7) bunlara inanup ‘avrete icāzet virür. Gidecekleri maḡalde “Biz filān (8) maḡallede oluruz. Filānuḡ evleri diyüp şorup gelesin” diyü bir ḡilāf (9) semtden haber virüp ‘avreti yanlarına alup qalkup giderler. Ol (10) gün aḡşam olur gelmezler. Harıf ise “Bu gice alıqomışlardur şabāḡ (11) gelür ola” diyü tevaqquf ider. Ve’l-hāşıl üç gün temām olur ne gelür (12) var ne gelecek. Harıf neye uğraduḡın bilür. Şalı virdükleri (13) maḡalleye varur nişānların virür. Ehl-i maḡalle bunda sen didüḡün

⁴¹² B, 80b, 12. str: yetmiş seksen

kimesnelerden (14) kimse yokdur seni efsāneye şalmışlar ve gā'ib olmuşlar. Var ' aqluñ (15) başuñ divşür bir hālūñe münāsibin dañı gör dirler. Bursa'nuñ (16) altın üstine ider ' Anķā-veş nām u nişānın bulamayup tek ü tenhā (17) büm u şümāsā gördük ki kaçabaya çıka geldi.

[200b]

(1) Bu hikāye dañı andan yādgār kaldı. *Kit' a*⁴¹³

[Fe' ilātün (Fā' ilātün) / Mefā' ilün / Fe' ilün (Fā' lün)]

Zenleruñ sözlerine aşma kulak

Sözi virenden alan uşlı gerek

İşleri cümle mekr ü hīle dūrür

Zāhir olur fesādı şabr idicek

(3) Hikāyet-i Zen-i Sāhir bā-Şā' ir-i Māhir⁴¹⁴

(4) Hikāyet olunur ki Hōrāsān pād-şāhlarından bir pād-şāh şu' ārādan (5) birine serāy-ı kāşānelerinden bir hāne ta'yīn idüp "Tāyife-i (6) zenāndan bu āna gelince şadır olan hīyeli cem' idüp baña bir kitāb-ı (7) müsteṭāb idi vir" diyü emr ider. Şā' irdür kitābı temām idüp (8) dest-i şehryāra şunacağı maḥalde 'Acem zarīfelerinden biri bunu işidür. (9) Zer ü zīvere kendin gārķ ve tīb-ı hoş-bū-y-ıla vücūdın müstağrak (10) idüp bir tepsi büryānla bir dāne yağlu nān hāzır ider. Mübaḥḥar (11) boğçalar-ile üzerin örtüp şā' ire dek 'azm ider. Der-i hāna (12) ve serāy-ı sulṭāna irişüp derbānla ve hāzır olan nigeḥbānla (13) "Şā' ire buluşmak isterin. Beni i' lām iduñ. Nihānī ḥācetüm ve derūnī (14) muşāḥabetüm var" dir. Anlar dañı i' lām iderler. "N'ola gelsün ve cevābın (15) alsun" dir. Yüz nāz u ' işve ve biñ kınmış u girişme ile (16) ḥātūn içerü girer. ' İzzet ü ikrām ve ḥürmet-i temām ile selām virüp (17) tepsi ile büryānı ve ravğan-mālīde nānı şā' iruñ öñinde ķor.

[201a]

⁴¹³ B, 81a-81b; bu kıta T'de yer almamaktadır.

⁴¹⁴ Der-kenār: Elli altıncı bu hikāye beyāz olmuştur.

(1) Medh ü şenā okur. Şā‘ir dahı kûşe-i çeşme “Oturun” (2) diyü işâret idüp “Sözünüz söyley ve murādunuz (3) edā eyley” dir. Hātūn dahı zebān açup ve hicābından geçüp (4) eydür “Yanunuzda kimesne kalmasun ve ahvāle vākıf olmasun. (5) Sözümün şerhe muhtāc ve hācetümün tarha ihtiyācı vardır” (6) dir. Şā‘ir dahı yanında olanları ve hıdmetinde tūranları (7) tarh idüp hātūna gelmesinden su’āl ider. Hātūn eydür “Şevherim ve duhter iken vardugum erim fevt olalı (8) ve āsūde kalalı vākı‘ amda sizi gösterdiler bildüm ve size (9) ‘āşık oldum. İhtiyārum elden ve şabr u qarārūm dilden gitdi. (10) Ber-her-takdīr şimdi benüm ile vaşl olmak ve cānım maşşūdın (11) bulmak gerekdür. Ben saña vardum sen dahı kabūl eyle dahı ne (12) dir isey hemān anı söyle” dir. Şā‘ir hātūndan bu sözi işidine (13) hayret alur ve gāzaba gelür. Diler ki derbānlara çağırup taşra (14) sürdüre ve saçından sürtdüre. Hātūn bunun (15) zāmīrinden haberdār olup eydür “Vallāhi’l-‘Azīm ve ta’llāhi’l-Kerīm (16) söyle şimdi senün ile vaşl olmayam ve murādım bulmayam taşrada olanlara

[201b]

(1) çağırup senün için “Baña yapışdı” diyüp seni rüsvā-yı ‘ām (2) ve halk içinde bed-nām iderin ve andan sonra giderin” dir. (3) Şā‘ir görür ki bundan kurtılmağa, murādı olunmağdan özge (4) çāre yok niyyet-i cimā‘ idince⁴¹⁵ yigirmi birinci barmağı kıvıldamağa ve hazz tamarları (5) zıvıldamağa başlar. Hemān hātunun üstine gelince hātūndur (6) “Bre Ümmet-i Muhammed” diyü feryād u figān ider. Āvazı taşra (7) çıkar. Taşrada olanlar segirdüp bī-tekellūf içerü girerler. (8) Görürler ki harīfün çehresinde kandan ve bedeninde cāndan eşer (9) kalmamış söylemege mecālī ve kelimāt idecek hālī yokdur (10) hātūndan istifsār iderler. Eydür ki “Bunlara bir nānla (11) bir miqdār büryān getürmiş idüm. Yimek ve şükrin dimek (12) istediler. Qazā-i kudret bir pāre et boğazlarına tūrdı. Birkaç kerre (13) yumruk ile urdum def‘ olmadı. Āhır sizün gelmeğüz (14) hicābı-y-ıla şıkılup güçle kurtıldı. Bi-hamdi’llah ifākat buldı.” (15) didi. Bunlar dahı gerçek şandılar ve hātūnun hīlesine aldandılar (16) ve yine taşra gitdiler. Hātūn dahı şunup harīfün elin öpdı (17) ve ‘özrin dilendi. “Bu hīleyi dahı bizden görün lūtf idüp

[202a]

⁴¹⁵ B, 82a, 9. str; T’de “niyyet-i cimā‘ idince” yer almamaktadır.

(1) ma‘zûr buyuruñ. Hâtunlaruñ bu maķûle hîlesinüñ nihâyeti (2) ve bu üslûba nîrenginiñ hadd ü ğâyeti yokdur” diyüp alup (3) yürüyi virdi. Harîfdür ‘aqlın başına dirdi. Tîz (4) varaķ-ı zer bu hîleyi kiķābına ser-nāme yazdı. *Ķıṭ‘a*

[Mef‘ûlü / Fā‘ilātü / Mefā‘ilü/ Fā‘ilün]

(5) Zenler gelürse saña ṭarîķ-i şalāḥdan

(6) Ṭaşına bakup eyleme anlara i‘timād

(7) Zîrā bularda çoğ olur aķvāl-ı zuḥrufe

(8) Bunlardan āşikāre olur niçe biñ fesād

(9) Furşat bulıncadur saña yār olduğı hemîn

(10) Gider yabana bunlar ile olan ittiḥād

(11) Temmeti’l-kiķābu *Menāķıbü’l-Ḥamsîn* ‘alā yedi efķari’l-verā es-Seyyid Aḥmed sene 1010.

4. 4. DİLİÇİ ÇEVİRİLİ METİN

[1b] Sayısız hamd ü sena Ademoğlunu cömertliğıyle diğeryaratılmışlardan üstün kılan Allahu Teâlâ’ya mahsustur. O, özellikle “O, nefis arzusuyla konuşmaz” (Necm, 3) ayetinde de belirtildiğı gibi kendi nefsinden konuşmayan Tuti söyleyişli, Kâinatın Efendisi ve Varlıkların Övüncü Hz. Muhammed Mustafa’nın (s.a.v) şeriatının sağlam ipine tutunanları sapıklık yoluna girmekten korumuştur. Sonra toplu olarak İslam tarihlerini inceleyen, onlarda yer alan hadiseler hakkında etraflıca düşünüp onlardan çokça faydalanan akıl sahiplerine bu bilgiler gizli değildir zira fazilet sahiplerinin dilinden olan bu kitapların kıymetli özlerinden çıkarttıkları övgüye değer hakikatlerden yeterince ibretler almışlardır.

[2a] Bilhassa bu dünya alemin büsbütün boş olduğundan dolayı, bu yalan ve bozukluklarla dolu zamanda, hile işinde Delle-i Muhtâle’ye⁴¹⁶ ders ve el çabukluğı

⁴¹⁶ Delle-i Muhtâle Arap edebiyatı kaynaklı, kötü ve hilekâr bir kadın tipidir.

ilminde Ali Sînâ'nın ruhuna hayat verecek nitelikte, biri birinin ayağına gizlice çelme takmaya, yalan dolan ile biri birinin malını çalmaya canları pahasına alıcı ve kıymetsiz dirhem⁴¹⁷ ile talip ve istekli olan ve kişiler vardır.

Nazm (Müellife Ait)

Hile kitabından ders alıp
Cehennem azabını hak ederler.
Sakızı saç kılı ile ağızdan çekip
Duyulmadan topluluktan çıkarlar.
(Önce) koyunun yanından kuzusunu çalıp
(Sonra) anasıyla birlikte melerler.
Nefis atıyla daima yağma ederler
Sürmeyi gizlice gözden çekerler
Zamanın Delle-i Muhtâle'sinden el alır
Amr'ın⁴¹⁸ başından tacı kaparlar
Gülün yüzünden rengini çalarlar
Nergisin gözünden (de) uykuyu alırlar
Gökteki ayı maharetle sağlarlar
Samanın altından suyu yürütürler
Semanın çatısından yıldızları dererler
Yerin altından delik açarak çıkarlar
Dalıp meyveye suyunu içerler
Yedi denizi gemisiz geçerler
Havaya hile iplerini bağlayıp
Güneş ışınlarıyla birlikte gökten inerler

⁴¹⁷ Burada para birimi olarak kullanılmıştır.

⁴¹⁸ Burada Amr özel isim de olabilir, herhangi biri için de kullanılmış olabilir.

Gizlice kıra gelip

Saba rüzgârından miskin kokusunu çalarlar.

Oyun atına binip koştururlar

Dünyaya hile işinin ne olduğunu gösterirler. [2b]

Dünya halkı bu işler ile daima

Bırakmışlar aleme gürültü ve kavga

Hasılı gönlüm bu düşünceyle meşgul ve ruhum bu bade ile sarhoş iken gönlüme Rabbanî bir ilhamla şu şekilde bir işaret geldi ve Subhanî bir seslenici şu müjdeyi verdi: “Ey unutulmuşluk köşesinde oturan, ey bütün sabır ehlinin cefa yükü, ey akıl sahiplerinin seçkini, ey görünmezlik (gözden kaybolma) köşkünün münzevisi, bu bir taraftan var olan bir taraftan mahvolan dünyada, cihanın kuruluşundan ve Âdem oğullarından bu zamana kadar vaki olmuş hileleri coşkun deniz gibi olan divitinin damlalarının taşmasıyla ve akıcı kaleminin hareketli katreleriyle meydana getirip “Yılların ve devirlerin sürekli olarak sıralanması gibi” düzen ipine dizilip zamanın boynuna kat kat gerdanlık ve sürekli dönen feleğin kulaklarına küpe olup ekabire belagat⁴¹⁹ pusulası ve basiretlerini artıran bir güzellikte olup içinde birçok nasihat ve öğütü barındırdığından dolayı Mücahitlerin Sultanı ve Muvahhidlerin burhanı Doğu ve Batı memleketlerinin Sahibi, Savaş ve Çarpışma yollarının yürüyücüsü, adalet ve kerem sahibi, Süleyman Han oğlu Hazret-i Sultan Murad (Allah hilafetini edebi kılsın) hazretlerinin gök gibi yüksek hanelerinin eşiğine [3a] aciz bir karınca gibi çekirge ayağı hediyesi ile samimi bağlılığın ilamı ve canı gönülden hizmetin ilanına vesile olsun.

Nazm

Odur her yere düşenin elinden tutanı

Saadet burcunun parlak güneşi

Cömertlik meydanının çabuk süvarisi

İzzet ve devlet atının padişahı

⁴¹⁹ Düzgün ve yerinde söz söyleme yollarını gösteren ilim, retorik

Cömertlik sahibi ve adaletli şah
Vilayet valisi ve Hak dostu
İslam nüzhetgahının⁴²⁰ kandil yakanı
Akıbeti kötü düşmanı hezimete uğratan
Cemî âl-i Osman'ın seçilmişî
Hayada Hazret-i Osman'ın yakını
Medh tomarını yazıp ezberle
Devletine duayı diline vird eyle
Daha ne kadar acizane gezersin
Daha ne kadar emsallerinin desteğiyle geçinirsin?
Daha ne kadar gam köşesinde durursun
Daha ne kadar dünyanın derdini çekersin
Daha ne kadar cihanın gamını yersin
Daha ne kadar cihanın kıssasını dersin
Olacaksan ol o şaha vassaf⁴²¹
Ki anlar cevherin kıymetini sarraf
Seni bu maceradan o kurtarır
Yerin dibinden gökyüzüne çıkarır
Onun lütfunun haddi hesabı yoktur
Cefa Yecüc'üne on(larla) set çeker
Olursan zerrece lütfuna mazhar
Olursun güneş gibi alemde aşikâr
Görünce seni bırakmaz gam köşesinde

⁴²⁰ İç açacak, insana ferahlık verecek yer.

⁴²¹ Niteliklerini, vasıflarını, özelliklerini sayarak anlatan kimse (şiir diline uymadığı için açıklamayı alta koydum)

Ne lütuflar eder (gör bak) böyle demde

Çıkarır gam cehenneminden o saat

Muradın ne deyip eyler şefaatt⁴²² [3b]

Sana layık halince verir bir paye

Çıkarır mertebeni yüce semaya

Nesir O hikmet ve ibret dolu ilham lütfu mahzun kalbe böyle safa verip gönül gözünü bu sürmeyle⁴²³ aydınlatınca kalem kazmasıyla cevher çıkarıp ve mizacın papağanıyla şeker kırıp o mensur ve manzum şekilde yazılmış parlak incileri sıralayıp kitap haline getirmeye başlayıp tamamına erdirmek lazım geldi. Zayıf hafıza hatadan arınmış ve noksan mizaç eksikliklerden kurtulmuş olmadığı için irfan ve feraset sahiplerinden eğer bir hatasını ve eksikliğini görüp yanlışlarını tetkik ederlerse ya lütuf kalemiyle düzeltmeleri ya da kusuru affedip görmezden gelmeleri; lutuf noktasıyla aybını “gayb” ve af kalemiyle “hata”sının “ha”sını “atâ”nın “ayn”ına çevirmeleri kuvvetle rica ve ümit edilir ki okuyanlara faydalı olup hayır duayla anılmamıza vesile olsun ve bizden sonra gelenlere bizden öncekilerin (de bize) yadigar bıraktığı gibi hayırlı bir eser kalsın. Bu hikâyeler (Hikâyât ve Rivâyât) iki bölüm şeklinde tertip edilmiştir. *Başarı Allah’tandır, bir şeyin doğruluğunu ortaya çıkarmanın dizginleri ancak ve ancak O’nun elindedir.*⁴²⁴ *Birinci Kısım* dünyanın emirlerinden sadır olmuş [4a] zamanın alimlerinden aktarılmış hileleri anlatır, işitenlere bu kısımda çok sayıda fayda ve hisseler vardır. *İkinci Kısım* dünyanın zariflerinden, ariflerinden ve kadınlar ile hayvanlardan sadır olan hileleri anlatır. Onda da zeyrek devlet⁴²⁵ sahipleri için sonsuz ve sayısız hisseler vardır. *Birinci Kısım dünyanın emirlerinden ve zamanın alimlerinden sadır olup aktarılmış hileleri anlatmakta idi.* Haber nakledenler ve eser hıfzedenler şöyle yazmışlardır ki: Yunanlı İskender yeryüzünün tamamının sultanı ve zamanının sahibkıranıydı.⁴²⁶ Her zaman alimler ve akiller ile konuşur, görüşürdü. Din işlerinde onlara danışır, dünya işlerinde onlarla istişare ederdi. Mahlukatın Halık’ının

⁴²² Af için vesile olma, arka çıkma.

⁴²³ Kuhl: göz ilacı, sürme

⁴²⁴ Ve li’llâhi’t-tevfîk ve bi-yedihi ezîmmeti’t-taḥkîk

⁴²⁵ Devlet sahibinden kasıt; padişah da olabilir; talihli kimse de olabilir.

⁴²⁶ Uğurlu olarak bilinen Zühre (Venüs) ve Müşteri (Jüpiter) yıldızlarının aynı burç ve aynı derecede oldukları kutlu zamanda doğan kimse, böyle bir zamanda tahta çıkan çok başarılı hükümdar.

emaneti olan halka cömertlik ve merhamet (kapılarını) açıp çokça lütuf ve şefkat gösterirdi. Adil işleri has ve avamın sıfatı olmuş, hayır ve ihsanları tüm insanların kabul edilmiş istekleri olmuştu. Herkesin saygısını ve tam bir hürmetini kazanmıştı.

Beyt

Her kim Allah'ın rızasını gözeterek çalışıp çabalarsa, Yaratıcı'nın inayetiyle bütün işi rast gider.

Kaidesi gereğince her ülkenin padişahları ve zerrin külahları İskender'in canı gönülden kulu kölesi olmuşlardı. [4b] Sonunda Acem padişahı Dârâ oğlu Dârâb gıpta ve hasedinden Anadolu'ya asker çıkarıp İskender'in üzerine yürür. Aralarında günlerce kıran kırana bir mücadele geçip epey kan döküldükten sonra İskender Dârâb'ı her yönden bastırır ve ona galip gelir. Dârâb hünerli İskender'in heybetli, haşmetli ve metanetli bir savaşıla hücum ettiğini görünce karşılık vermeye takati ve vuruşmaya gücü kalmaz. Yıldız kıvılcımları gibi olan askerleri, ta Benâtü'n-naş'ın karanlığına çıkan hüznü bir aha ve yanan bahtı, ayrılık vebaline düşer. Yolunu şaşırان cahil halkı dağılmaya yüz tutup ziyan ve hezimete duçar olur. (Dârâb) sancağı, bayrağı, kıymetli eşyalarını, malını mülkünü savaş alanında bırakıp *Kendini kurtaran kârdadır* lafzı gereğince güvenilir birkaç askeri ve Mâhâr ve Mâhyâr isimlerindeki gözde vezirleri ile tahtının bulunduğu Medâyin'e doğru giderken râvî şöyle rivâyet eder: Daha Dârâb Şah Anadolu'ya a gidip İskender'e saldırmadan ve henüz Medayin'i terk etmeden önce kindar Mâhâr ve Mâhyâr'ın bir mesele için onurlarını kırmıştır ve halkın içinde onları aşağılamıştır. Tâ o zamandan [5a] gönül aynalarında toz ve namus şişelerinde kırıklık kalmıştı. “Fırsat vaktidir ve fırsat ganimettir” deyip o iki fena düşünceli Dârâb Şah'ı birkaç yerinden güçlü bir şekilde yaralayıp öldü diye bırakır giderler. İskender'e gelip durumu bildirirler. İskender bunların kendi şahlarına bu şekilde kötülük edip böyle kabul edilmez bir suç işlemelerini uygun görmeyip ikisini de halkın içinde asar ve makul bir iş yapar.

Mevize⁴²⁷ (Müellife ait)

Ey gönül dünyada doğruluktan yana ol

Alemde hıyanet iyidir sanma

⁴²⁷ Nasihat

Sakın kimsenin kuyusunu kazma
Sonra kendin düşüp ah demeyesin
Ne düşünürsen kendi başına geldiğini düşün
Böylelikle ebedî hayatı bulursun
Ne yaparsan karşına çıkarır zaman
Dünyaya (hiç) gelmemiş gibi olursun
Ettiğini bulursun hayır ya da şer
Dünyada zerre zerre ey birâder

Velhasıl diğer tarafta Dârâb ise yaralandığı yerde kendinden geçmiş yatarken Bihruz-ı Mehruz adındaki basiret sahibi veziri ve Mirsâd-ı Vâstî ve Kilâb-ı Kûfî adlarındaki güvendiği kimselerle Dârâb'ın düşüp yattığı ve kana battığı yere çıkar gelirler. Padişahlarının lale gibi kana bulandığını ve çehresinin hazan yaprağına döndüğünü görürler. Ömrünün baharından yırtık bir yaprak ve alacak az bir nefesi [5b] kalmış, hayatta mı değil mi belli değil, zayıf ve hasta, kolu kanadı kırılmış, güneşten ciğeri yanmış azarlanma kadehinin sarhoşluğuyla sinesi üryan olmuş görünce şaşarlar ve gölge gibi üzerine düşerler. Hâle gibi etrafını çevirirler. Yaşayıp yaşamadığını anlamak için ağızına ayna tutarlar. Papağan gibi, aynadan⁴²⁸ haber alıp yarasına Süleyman merhemini sararak yaşatmaya çare ararlar. Bir süre sonra gözünü açar ve dostu düşmandan seçer. Tahtırevana⁴²⁹ koyup alıp kaçarlar. Nice dargeçidi ve ovayı aşarlar. Epey sonra Medâyin'e ulaşarak huzura ererler. Fakat Dârâb'ın yarası ağırlaşır ve ömrünün gülü giderek bela dikenine tutulur. Bir taraftan da İskender'in Mâhâr ile Mâhyârı asıp dünyayı başlarına dar ettiği haberi gelir. Bu mutlu habere oldukça sevinip İskender'e derinden bir muhabbet ve sevgi besler. Düşünür ki: Bu meşakkat yeri fani dünyadan göçeceği vakit yerine geçecek bir halefî ve saltanat tacına ısıltı verecek bir incisi yok.

Beyt

Kişinin fani dünyada bir halefî yoksa

⁴²⁸ Papağanları konuşturmak için bulundukları kafesin içine ayna konurmuş.

⁴²⁹ Katır ve develer veya insanlar tarafından taşınan, üstü kapalı, yanlarında pencereleri bulunan, ufak bir oda şeklindeki tekerleksiz taşıt.

Ömür çöpünü gam rüzgârıyla telef eder

Taç ve tahtının, mal ve mülkünün, hazine ve definelerinin bir başkasına kalacağını görünce İskender'i kendine halef seçip devletin ikbal yıldızını [6a] şereflelendirmek için bir mektup yazıp Bihrûz Vezir'le İskender'e gönderir. Bihrûz mektupla İskender'e varır. Kalemin işaret ettikleri anlaşılıp mektubun müjdesi aşikâr olunca İskender de zafer yüzlü askerleri ve düşman geçen savaş aletleriyle Medayin'e yönelir ve gece gündüz demeden gider. Medâyin'e yaklaştığında Dârâb'a haber verirler. O da vezirlerini ve emirlerini İskender Şah'ı karşılamaya gönderir. Saygı ve hürmet dolu bir karşılama töreniyle şehrin cennet gibi, güzel ve iç açıcı bir ovasına yerleştirirler.

Nazm (Ovanın Tasviri)

Servi'si gönül alıcı gülleri hoş yüzlü idi
Suyu tatlı toprağı anber kokulu idi
Yad olan, meydanına hiç basmamıştı ayak
Cennet bahçesinden yaratmış onu Hak

Nesr Üç gün orada padişahlara layık bir şölen tertip ederler.

Şölenin Tasviri

Şahlara layık acayip bir tertip kurdular
Gün ve ayı meclislerine sofrâ kıldılar
Daneler⁴³⁰ gümüşten çadırlar kurdu
Zerdeler zeminin ortasını altın kıldı
Taze büryan kuşlar köşkü gibiydi
Balık gibi yağ içinde yüzdüler
Tatlı badem helvaları dünya kadar
Cevher gibi karışımlar yıldızlar kadar
Hurma sütüyle dopdolu kâseler

⁴³⁰ Tohum, habbe; burada buğday anlamı olsa gerek.

Dil sokar halk ağzına senbuseler⁴³¹

Nesr Şölen protokolü padişahlara yaraşır bir şekilde tamamlanır ve İskender Şah davete icabettir diye Dârâb'ı görmeye niyetlenir. Davete icabet gerek demişler ama ihtiyatı da elden bırakmamak gerek diye askerini ikiye böler. Bir bölüğünü çadırların ve eşyaların yanında bırakıp bir bölüğüyle Dârâb'ı görmeye gider. Dârâb'ın sarayına vardığında yanında bulunan tecrübeli ve seçkin askerlerinden binini teçhizatları, gönder ve bayrağı ile ilk kapıda koyup daha ileriye gider. Vezirler ve diğer askerler de attan inip şahın huzurunda piyade gibi yüz yere koyarlar ve doğruca önüne düşüp alıp giderler. İkinci kapıya varınca bin adamı daha orada görevlendirir. Kendi daha ileriye gider. Velhasıl altı kapıda önceki gibi bekçiler tayin ederek yedinci kapıya ulaşır ve etrafa bakar. Süleyman'ın töresinden ve Kahraman ile Neriman'ın adetlerinden işaret veren şahlara layık bir divan ve şehinşahlara layık bir merasim tertip edilmiş ki seyredenler ziyadeliğinden hayrete düşer ve bakanlar şanından ibret alırlar.

Nazm (Dârâb'ın Dîvânânesinin Tasviri)

Hanesinin çevresi felek gibi (geniş)

Penceresinin camı sanki ay ve güneş

Semanın kavisinden yüce kubbesinin kemeri

Sekizinci felek gibi tavanı bezeli [7a]

Asılan zincire sanki zerefşan⁴³²

Gösterir Devr-i Teselsül'den⁴³³ nişân

Saçağı Padişah (Allah) mülkünü (dünyayı) kanatları altına almış

Kubbesi felek meydanına şeref salmış

Heyhat, döşemesi baştanbaşa mücevherden

Kapıları fildişi ve abanoz⁴³⁴

⁴³¹ Üçgen biçiminde bir tatlı

⁴³² Altın serpme şeklinde yapılan süsleme.

⁴³³ Çevrimsel zincirleme (Oscillating): Kainatın nasıl oluştuğuna dair bir görüş. “Bu görüşe göre büyük patlamadan sonra birbirinden uzaklaşan parçalar tekrar bir araya gelir, yoğunlaşıp bir daha patlar. Bu süreç seksen milyar yılda bir yinelenerek devam eder. (bkz. *Avicenna: İbn-i Sina'nın Şifâ Kitabı*)

⁴³⁴ Sert ve siyah bir ağaç.

Sofası dünya kadar geniş ve ferah
Her kemer takında gökkuşağı
Altından kürsüsü iki taraftan
Dizilmiş yıldız gibi işmar eder
Müttekâlar⁴³⁵ dünyanın dayanağı gibi
Baş köşeye geçmişler parlarlar güneş gibi

Nesr İskender Şah büyük bir onurla ve bahtiyar bir şekilde hususi sarayın kapısında attan inip otuz iki asker ve yirmi dört seçkin vezir ile Dârâb'ın sarayına girer ve kadim geleneğe uygun olarak hürmet gösterip Dârâb'ın tahtına çıkar. Dârâb'ın sağ tarafına oturur ve elini uzatıp Dârâb Şah'ın elini eline alarak hatırını sorar. Dârâb'ın güçsüz, kuvvetsizdir ve çok az bir ömrü kalmıştır. Yattığı yerden İskender'e bakar ve saadet ve talihle binlerce taç ve tahta layık bir genç olduğunu görür. Yaradılışını takdir edip olgunluğa ermiş cemalini⁴³⁶ yüz kere över ve canının bülbülü şu nağme ile avaz ederek ve dilinin dudusu şu teraneyle hikâye ederek şu şekilde nasihat [7b] etmeye başlar:

Ümidi Kalmamış Dârâb Filkus oğlu İskender'e Nasihat Etti

Ey, İskender âlemin hâli (işte) budur
Eğrice dönen feleğin işleri budur
Adamı kâh şad eder kâh melûl
Kâh ülkeye sultan kâh kul⁴³⁷
Mağrur olma bu yalancı devlete⁴³⁸
Bu izzete (bu) mücadeleye (bu) şevkete⁴³⁹
Cihanın padişahına lazım olan iş
Gece gündüz fikrinin mülkünde olmasıdır
Bir kimseye memuriyet verip unutmaya

⁴³⁵ Baş tarafı hilâl şeklinde olan ve otururken koltuk altına alınıp üzerine dayanılan âlet.

⁴³⁶ Güzellik; yüz güzelliği

⁴³⁷ Köle anlamında burada

⁴³⁸ Ululuk, büyüklük, büyük rütbe, büyük mevki ve makam

⁴³⁹ Büyüklük, ululuk, heybet, haşmet

Ki zulümle cihandan gitmeye
Gizlice gözleyip halini bile
O vilayette olan işlerini (göre)
Zulümle o mülkü harap mı etmiş
Adil olup doğru yolu mu tutmuş
Suçuna göre cezasını vere
İyiliğine karşı ihsanını ede
Toya ve açgözlüye memuriyet vermeye
Tedbir ehli ise pîri⁴⁴⁰ yermeye
Her kalın kafalı görevin kıymetini bilmez
(Bu nedenle) görevi her zaman ehline vermeli
Her göreve kademe kademe getire
Makamı varken dibe geçirmeye
Kâh sınıra gönderip gayretini göre
Ki görevinin kıymetini bile
Kâh tayin edip kâh azlede
Gurbet ateşinde pişip (de) ham olmaya
Anka⁴⁴¹ gibi kuru isim olmaya
Köylüyü ve çobanı yönetimine almaya
Onların görevine talip olmaya
Askerinden bekleyen hüner
Her bölüğe katmasın hariçten er

[8a]

⁴⁴⁰ Yaşlı, ihtiyar kimse; Bir konuda baş durumunda olan, önder denmeye lâyık, tecrübeli ve üstat kimse:

⁴⁴¹ İsmi olup cismi olmayan efsânevi kuş

Sonradan gelen olmaz adamı
Askeri kor da kaçır fırsat anı
Pençesini vurup avını yolamaz
Bin kere uğraşsa karga şahbaz⁴⁴² olamaz
Gayretle başını verir ehl-i nesep⁴⁴³
Elbette adama lazımdır hasep⁴⁴⁴

Nesr Dârâb İskender Şah’a bu şekilde nasihat edip fani dünyadan baki olana, vücut aleminden yokluk alemine göçüp gider. İskender bunu görünce vezirlerine ve emirlerine emreder. Fildişi ve abanozdan bir tabut yapıp siyah atlastan bir kefen hazırlarlar. Beyler, melikler, sultanlar ve ileri gelenler (server) götürüp ahiret evine iletir ve üzerine bir türbe inşa ederler. O hali ve o zamanda gerçekleşen (bu) musibeti görenler bu kıtayı dillerine pelesenk ederler ve o dönemin felaketlerinin baş ağıtı yaparlar.

Kıta

Ölülerin her dem konuşur fakat sen işitecek akıl kulağına sahip değilsin.
Dünyaya gönül verme, çünkü zamane padişahlık tacını her gün bir başka başa takar.

Nesr İskender anlar ki ülkenin vergisi kimseye kalmaz ve saltanatın tacı tahtı bir kimsede devamlı durmaz. Aleme adaletle hükmedip virane gönülleri abat eder ve bidatları⁴⁴⁵ aleminden kaldırıp dünya halkının üzerinden zulmü defeder.

Beyt

Sultan adaletli ise kıtlıktan ve yokluktan şikâyet edip inleme.
Sultanların adaleti yılın bolluk ve rahatlığından iyidir.

⁴⁴² İri ve beyaz bir doğan cinsi

⁴⁴³ Soy sop

⁴⁴⁴ Kişinin kendine mahsus olan ve kendi hasletlerinden doğan değeri, asâlet (Daha çok nesep kelimesiyle birlikte hasep ve nesep şeklinde kullanılması, hasep kelimesine de nesep mânâsı verilmesine sebep olmuştur).

⁴⁴⁵ Sonradan türeyen şey, yeni âdet [Genellikle benimsenmeyen, iyi görülmeyen âdet ve davranışlar için kullanılır]; *din*. İslâm dininde Hz. Muhammed zamânında bulunmayıp sonradan ortaya konan hüküm ve âdet.

Nesr Bu yüzden günbegün devletinin güneşi parlamaya ve saadetine ayı ışık saçmaya başlar. *Rivayet eden der ki:* Bir gün İskender Şâh tahtına oturup Bihrûz Vezir’i çağırıp “Ey Bihruz, vilâyetinizde⁴⁴⁶ bize tabi olmamış ve emrimize itaat etmemiş kimseler varsa onların cevapları alınsın ve haklarından gelinsin” deyince Bihruz “Ey Cihanın Şahı, bu vilayette yedi kale vardır. Her biri bu dünya evinde felek gibi ağırbaşlı bir direk ve yıldız gibi süslü sağlam bir kaledir. Yuvalarının temeli balığın sırtında atılmıştır; eyvan⁴⁴⁷ ve dîvânlarının zirvesi Balık Burcu’na⁴⁴⁸ ulaşır. Hendeklerinin dibi Yer Öküzü’nde⁴⁴⁹ kale burçları⁴⁵⁰ gökyüzünün yükseklerindedir. Felek kalelerinin yedi gezegeni ve yeryüzü ülkelerinin Delle-i Mekkâre’leridirler.⁴⁵¹ *Anka Yüzlü ve Yedi Başlı Ejderha Kalelerinin Tasviri*

Her biri felek gibi yüksek kale
Surları yıldızlar gibi ışıltılı
Ejderha gibi feleğe baş kaldırır
Sanki Kaf Dağı üzerinde Anka’dır
Güzellerin zülfü gibi yolu kıvrım kıvrım
Eteğini feleğin yanağı peçe yapmış
Köpeklerinin havhavından gökte Aslan (burcu)
Kelb-i Ekber⁴⁵² ile bir köşeye çekilmiş [9a]
Her taraftan bekçiler nida eder
O nida dağları pür-seda eder

Nesr Ve birçok kez ulu sultanlardan sikke, hutbe ve iktidar sahibi meşhur padişahlar toplarıyla tüfekleriyle; oklarıyla ve zemberekleriyle⁴⁵³ elçilerini gönderip o ay gibi güzel asi kaleleri istediler. Hiçbirinin kudret eli onların iffet eteğine ulaşamadı ve her

⁴⁴⁶ Burada ülke anlamında kullanılmış olsa gerek.

⁴⁴⁷ Bir binânın iç veya dışındaki yalnız ön tarafı açık, genellikle kemerli kısım

⁴⁴⁸ Fark-ı Simak

⁴⁴⁹ Sevr-i Zemin

⁴⁵⁰ Kale surlarının gerekli yerlerine yapılan savunma kulesi

⁴⁵¹ Delle-i Mekkare: hilekâr bir tip.

⁴⁵² Güney yarım küresindeki bir takım yıldızı.

⁴⁵³ Küçük top

biri inat edip büyüklenerek hiçbirine boyun eğmedi. Şimdiye kadar meliklerin hasreti olarak kalmıştır ve ayrılığı alemin aslan gibi askerlerinin gönlünü yakmıştır.

Beyt

Eğer kim bir servi gibi baş kaldıran ay yüzlü bir güzeli anarsa

Ah kemendinden ona fayda yoktur.

İlk kaleye Mardin kalesi derler. İçinde acımasız kırk ruhban bulunur. O vilayet onlara itaat eder. Her biri zamanın hilecisi ve cihanın yankesicisidir. O yekpare taş zor külüngüyle delinmez (yani) o kale onların elinden güç kullanarak alınamaz. İkinci kaleye Tekrit Kalesi ve beyine (de) İtfân ibn-i Teftâl derler. Yalan dolan dolu, oldukça asi, gönül kırıcı, kan dökücü ve hançer çekici biridir. Üçüncü kaleye Pûlâd⁴⁵⁴ Kalesi ve valisine Şimlâk-ı Musulî derler. Oldukça [9b] fitneci, çok can alan ve kan döken bir kişidir. Dördüncü kaleye Şuşter⁴⁵⁵ Kalesi derler. Şehrban⁴⁵⁶ ve Mendel'in⁴⁵⁷ ilerisindedir. Valisine Kırkayak Irakî derler zamanın ortalık karıştırıcı ve devrin fitnecisidir. Beşinci kaleye Sırtlan Kalesi derler Güvercinlik Kalesi diye meşhurdur. Deniz kıyısındadır. Muhafızına Müşgîn Halhâlî derler. Savaş meydanının askeri, azim ipinin cambazıdır. Altıncı kaleye Yılanlar Kalesi ve kumandanına Mihmâl-i Lurî derler, savaş ormanının kaplanı ve akıl denizinin timsahıdır. Yedinci kaleye Kahkaha⁴⁵⁸ Kalesi derler, Fars vilayetindedir. Muhafızına Mehlâyil-i Hemedânî derler, fil gücünde ve kibirli bir kişidir. Ey Cihanın Şahı, bu bahsettiğim kişilerin Dârâb Şâh'a görünürde bağlı olduklarını fakat gönülden bağılılıklarının olmadığını Dârâb Şah da bilir ve bunları güler yüzle idare edip fırsatlarını gözlerdi. Şimdi emir de tedbir de sizindir" der. İskender Şah Eflatun'a dönüp "Bu yedi kalenin ülke sınırlarımız içinde kalması sultanın gayretine yaraşır ve hükümdarın şerefine uygun bir (şey) değildir. Niyetim ve kesin kararım şudur ki: O felek gibi sağlam kaleler [10a] yedi başlı ejderha olsalar da başlarını kesip himmet atımın terkisine asmayınca ve Kan dökücü feleğin Merih'i elindeki gökkuşağı yayı gibi katı olsalar da kuvvet elimin gücüyle gevşetmeyince başka yere gitmeyeyim ve tahtımda oturmayayım" deyince Eflatun

⁴⁵⁴ Çelik

⁴⁵⁵ Bir yer adı.

⁴⁵⁶ Bağdad vilayetinin Horasan kazasında bir nahiye.

⁴⁵⁷ Hindistan'ın arkasında bir ülke.

⁴⁵⁸ Öldürücü bir yılan.

düşünce denizine dalıp hayret ateşiyle yanarak eline usturlâp⁴⁵⁹ alıp on iki burca, yedi yıldız ve merkez duraklarına bakar. Usturlâba göre o kale valilerinin talihlerini öğrenir. İskender Şah’a haber verir. “Yâ Cihânın Şahı Rahman’ın izniyle bu yedi kalenin fethi senin elinde ve tılsımlı kapının anahtarı senin dilindedir ama önce nâme gönderip durumu ilam edelim ve sözü bildirelim. Eğer muhalefet burcunun zirvesine çıkıp İblis gibi benlik davası güderlerse, doğru yolu terk edip eşkıyalık ve asilik yolunu tutarlarsa savaş takımlarımız ve yıldız gibi çok askerlerimiz ile bahar seli ve hudutsuz deniz gibi üzerlerine akalım. Top tüfek vuruşlarımızla ve şiddetli esen savaş rüzgârları ile başlarına ateşler yakalım” dedi. İskender Şâh Eflâtûn’dan bu haberi işitince gönlü hoş oldu. Divan kâtibine buyurdu (o da) sultanın emri üzere o yedi kalenin komutanlarına mektup yazdı. Her birini rüzgâr gibi giden [10b] ve kuş gibi uçan bir ulağın eline verip gönderdiler gitti. *Bu taraftan* bizim hikayemiz de Tengûl-i Gürcî kıssasına ulaştı. Râvî der ki akılsız Tengûl yedi iklim padişahı Dârâ oğlu Dârâb’ın bu meşakkat yeri fani dünyadan malını mülkünü arkada bırakıp göçtüğünü; İskender Şâh’ın da altmış bin asker ile Medâyin tahtına çıkıp padişah olduğunu ve saltanatının şaşasının dünyanın kulaklarına dolduğunu işitince hemen Gürcistan vilayetinden ve Azerbaycan ile Evhar’dan kısacası hakimiyeti altında olan toprak ve şehirlerden yüz yirmi bin kalkan ve zırh kuşanmış, siper yıkan yiğit ve cesur okçu er toplayıp kardeşi Tenglûs ile Şîrvân’a geldiler. Kara giyimli Şîrvânî’ye ve Aslan pençeli Avrânî’ye Avşar-ı Gûrî’ye ve Kehlân-ı Lahorî ve Harmâhil-i Segezî’ye haber verdiler. Onlar da o vilayetten zamanın Rüstem’i ve devrin aslanlarını alt eden, her yönüyle savaşa kadir kırk bin bahadır ve cengâver topladılar. Bunlar birbirine karışıp kaynaşarak yüz altmış bin asker olarak gittiler. Günler sonra Hazar Denizi’ne ulaştılar. [11a] Davul ve kös gök gürültüsü gibi gürleyip nây-ı rûyîn⁴⁶⁰ yeri göğü inletip bir geri çekilmiş gibi yapıp bir saldırarak heybet ve azametle İskender Şâh düşmana birkaç günlük yol mesafesinde karşı gider ve bir ovaya gelip konarlar. O gün divan toplanıp büyük küçük zengin fakir herkes İskender Şâh divanına geldiler. Bir yere toplanıp istişare ettiler. Sonra şu çözüme karar verdiler: “Eğer yüz doksan bin askerle karşılık verecek olursak askerin çoğu zayi olur, akıllı olan hileyle düşmana karşı zafer bulur” diye İskender Şah başkomutanlara emretti altmış bin askeri onar binden altı bölük ettiler. Her bölüğü

⁴⁵⁹ Eskiden bir yıldızın ufuk çizgisinden yüksekliğini ölçmekte kullanılan yarım dâire şeklinde tahtadan âlet, sekstant.

⁴⁶⁰ Eski savaşlarda çalınan, tunçtan yapılmış bir boru.

yiğit bir kumandanın emrine verdiler. İskender her birini felek kemerli otağını kurduğu yerin altı tarafına kuşlukluk ve öğlelik mesafeden pusuya yatırdı, herkes içinde bulunduğu bölüğe uydu ve hazır ve nazır beklediler. Bu taraftan İskender devlet erkânıyla, saltanatın ileri gelenleriyle, emirleriyle, vezirleriyle, kapıcılarıyla, çavuşlarıyla ve diğer zafer sahibi askerleriyle Gürcü askerinin gelip askere saldıracağı gün çadırların, değerli malın mülkünü ve özel eşyaların bir kısmını döküp saçtı. Çadırları kurulu, kazanları ve [11b] tencereleri ocak üstünde bırakarak korkudan dehşete düşüp gözleri korkmuş da eşyalarını almaya fırsat dahi bulamadan yenice kaçmışlar gibi gösterip onlar da bir tarafta pusuya yattılar. Kutlu günün şehsüvarı⁴⁶¹ yani yıldız yakan güneş gökyüzü meydanında ve yeryüzünün ortasında dolanmaya başlayınca karınca ve çekirge sürülerinden fazla, sayıları denizdeki kumlardan çok düşman askerinin büyük bir büyük bir ihtişamla İskender ordusuna seller ve nehirler gibi aktığını gördüler. Top ve tüfek ateşleri ve zemberek ve kale döven topların kıvılcımı dünya hanesini, dağları, ovaları, sahraları ateşe verdi. Eşyaların ve çadırların durduğuna aldanıp İskender askerini yatıyor sandılar. Kara giyimli Şirvânî ve Aslan pençeli Avrânî, Avşar-ı Gûrî'ye ve Kehlân-ı Lahorî birkaç cesur ve sinek suratlı askerle birlikte ellerine kılıçlar alıp Gürcistan askerinin önüne sağa sola naralar atarak boru, zurna, davul ve nakkareler⁴⁶² çalarak yüz doksan bin askeri İskender ordusunun üzerine sürdüler. Yakına geldiklerinde İskender'in malını mülkünü, çadırlarını, otağını ve hırkasını arkasında bırakıp kaçmış ve eşyalarını ağaç çiçekleri ve bahar yağmurları gibi etrafa saçmış olduğunu görürler. [12a] Askerler hileye aldanıp İskender'in kaçtığını sanırlar ve yer yer çadırlara girerler. Yağma ve talan ederlerken birden İskender askerinin sancak dikmiş şukkalı⁴⁶³ çözmüş olarak gizli bir sel ve ani bir bela gibi yerin altındaki pusularından çıkarak üzerlerine indiğini görürler. Nây-ı rûyîn⁴⁶⁴ sesi Keykavus gibi kösün sedası yeri göğü inletir. Çeliğin ısıltısından alem yanmaya demir denizi cıva deryası gibi çalkanmaya başlar.

İskender ile Kara Bahtlı Tengûl'un Savaş Tasviri

Savaş kösü çalındı ferman oldu

⁴⁶¹ At binicisi

⁴⁶² Eskiden Türk savaş mûsikîsinde kullanılan vurmali saz, küçük davul.

⁴⁶³ Bayrak

⁴⁶⁴ Eski savaşlarda çalınan, tunçtan yapılmış bir boru.

Doğu batı içine korku doldu
Alemler başlarına sarı taşlar giydi
Yeşil kırmızı lacivert açıldı
Askerler benzeyip bahar bahçesine
Mızraklarla dönmüştü lalezara
Açılmış güllere benzerdi kalkan
Tutardı her bir mert er meydanında
Sanki demir dağı yerinden koptu ya da gökler yere indi
O anda köpüğü zırh, dalgası âdem olan iki deniz coştı
Ok tendeki düğümleri açmasın diye zırhlar baştan başa göz olmuştu
Kösün figanı ve zurnanın sesi göğüslerden küfü pası silerdi
Alemler başlarına kanlı kefenler sarıp kanlı gömlekler giydi
Bütün sahipkırıanlar⁴⁶⁵ ata binip pehlivanlar birbirine karıştı [12b]
Alem o kadar toza gark olmuştu ki âdem geceyi gündüzden ayıramazdı
Atın ayağı yerin altına erişince yer yerinden tozuyup gökyüzüne yükseldi
Ya da kat kat felek görüp korktu da başına toprak koyup aman diledi
Birbirleriyle kan kardeşi olmak için kılıçlar yaradan kan yalaşırdı
Mızrak yılanı dilini çıkarıp kimi soksa lime lime ederdi
Ok kuşu cana gagasını uzattığı için ağzına kan bulaşırdı
Savaş alanı Mahşer Meydanı gibi bezendi ve o mahşere de mizan olarak
siperleri koydular.

⁴⁶⁵ Uğurlu olarak bilinen Zühre (Venüs) ve Müşteri (Jüpiter) yıldızlarının aynı burç ve aynı derecede oldukları kutlu zamanda doğan kimse, böyle bir zamanda tahta çıkan çok başarılı hükümdar

Demir zırhlar üzerine kanlar saçıldıkça pehlivanlar münakkaş⁴⁶⁶ giymiş gibi olurdu.

Ecel terzisinin biçtiği her elbise için kılıç gül rengi yakalar açardı.

Ölülerden kara dağlar yığılmıştı ve her yığından kızıl ırmaklar akardı.

Kan denizi akıp su taşkınına, içindeki kelleler de kandan köpüklere döndü.

Niceleri yaylarını gevşetip oklarını attı, yayın çok çekilmekten bağı katıldı.

Kalkan, rıza yolunda can vermek için kaza okuna göğüs gerdi.

Sonra İskender Tengûl'e galip geldi. Tengûl askerinin habis⁴⁶⁷ vücut ağaçlarını ürperme ve titreme sardı. Hareket etmeye takatleri ve karşı koymaya mecalleri kalmayınca ve bahtı kara yıldızlarının ilk semasında ve felaket zirvesinin burcunda batarak, devletlerinin hüma⁴⁶⁸ kuşunun gölgesinin [13a] başları üzerinden çekildiği anladıklarında "O topluluk yakında (Bedir'de) bozguna uğrayacak ve arkalarını dönüp kaçacaklardır" (Kamer, 45)⁴⁶⁹ ayeti gereğince talihleri tersine döndü ve felaket görmüş gözlerini rüzgâr kararttı. Tarumar oldular. Şeytan askerli Tengûl kendi gölgesini gördükçe adam sanırdı. Dünyasından bezmişti. Yenilmiş ve mahzun olmuştu. Bedeni savaş yaralarıyla bezeliydi. Beraberindeki birkaç kişi ile kolunda tüfeğin ve bağrında okun temreninin açtığı kanlı yaralardan başka dostu kalmamıştı. Kaçmayı seçtiler.

Beyt

Feleğin vurduğu kişi iflah olmaz.

Nesir Malı mülkü, çadırını ve eşyaları olduğu gibi bırakıp kuskuna⁴⁷⁰ kuvvet ve gömüldürüğe⁴⁷¹ bereket dediler. İskender'in askerlerinden birkaçı Tengûl'ün ardından gitti. Bir yerde yakalayıp güvenilir ve namlı on dört beyiyle birlikte esir ettiler. Elleri bağlı, ciğerleri dağlı, İskender Şah'ın huzuruna getirip idam meydanına yatırdılar.

⁴⁶⁶ Renkli dokuma motiflerle süslü kumaşların genel adı. Ayrıca resimli, nakışlı, işlemeli anlamları da var.

⁴⁶⁷ Pis, murdar, soysuz, alçak.

⁴⁶⁸ Kafdağı'nda ve dâimî karlar bölgesinde yaşadığı kabul edilen, boz renkli, kanatları zümrüt yeşili, gölgesinin bir kimsenin üzerine düşmesi o kimsenin başına devlet kuşu konacağına alâmet sayılan, çok büyük, yırtıcı, efsânevî kuş.

⁴⁶⁹ Mealler için Diyanet İşleri Başkanlığı meali kullanılmıştır.

⁴⁷⁰ Hayvanın kuyruğunun altından geçirilerek eyere bağlanan kayış.

⁴⁷¹ At koşumunda eyerin geriye kaymaması için hayvanın göğsüne bağlanan enli kayış, işlemeli veya gümüşlü göğüslük, sinebent; Boyunduruğa geçirilen kısa değnek.

İskender Şah vezirlerine ve diğer emirlerine “Hak Teâlâ bize fırsat verdi, yardım etti, iktidar ve devlet [13b] nasip etti. Askerimiz düşman askerini yendi. Şimdi deyin bu taht sahibi esirleri ne yapalım?” deyince her tedbir sahibi veziri bir türlü nasihat ile İskender Şah’a cevap verdi.

Eflatun’un Cevabı

Eflatun cevap vermek için ağzını açarak dedi “Müstean⁴⁷² sana fırsat verdi

Ey şehriyar, düşmanın ele geçti. Cezalandır ve yerlerini dar⁴⁷³ et.

Hem siyasetle⁴⁷⁴ şahlık tamam olur, cezasız memleket düzen tutmaz.

Ey Şah-ı Din, eğer ceza olmazsa şahları kimse desteklemezdi.

Fırsatı değerlendirmemek erlik değildir ve yiğitliğe ve şaha yakışmaz”

Sokrat’ın Cevabı

Dedi Sokrat “Ey yeryüzünün şahı, Rabbü’l-alemin sana fırsat verdi.

Fırsata keskin kılıç derler, onu değerlendiremeyenler gaflete düşer.

Fırsat kuşu uçmak için kanat açtığı anda hüner ehli bin kere uğraşsa da onu tutamaz.

Bunların hiçbirini koyma, öldür. Kimse kılıcını sana karşı kaldıramasın

Eski düşmanı dost olur sanma, fırsatını bulursa seni öldürür”

Hipokrat’ın Cevâbı

Hipokrat dedi “Ey mübarek fikirli Şah, senin adaletinin devrinde bir yoksul ve zengin

[14a] Asla düşmanından menfaat umma, fırsatını bulunca sana merhamet etmez.

Bakımla başı göğe erse de meyvesiz ağacı, meyve verir sanma.

Akrebi, yılanı, ejderi⁴⁷⁵ besleme; öldürücü zehir bunların hançeridir.

⁴⁷² Kendisinden yardım istenen, yardımını dilenen (Allah)

⁴⁷³ İdâma mahkûm olanların asıldığı darağacı.

⁴⁷⁴ İdam cezası

⁴⁷⁵ Büyük yılan.

Gaflete mahal yok ey Cihanın Şahı, fırsatını bulursa aman vermez sokar.

Düşmanı küçük görmek kötü bir iştir, gâfil olma (o) adamı yiyen bir yılanıdır.”

Aristo'nun Cevâbı

Aristo der ki “Ey Nam sahibi Şah, herkes senin hakimiyetin altındadır.

Bunların hepsini öldürmek erlik değildir. (Bu iş) adalete ve yiğitliğe yakışmaz.

Yaşlısını öldürmen ve görevini oğullarına vermen yaraşır.

Genç, bağda duran bir ağaç olsa yaşlanınca bahçıvan onu keser.

Taze dal daima eğilmeye meyyaldir, nereye bağlarsan hemen orada kalır.

İskender Şah, bu dört tedbir ehli, feraset sahibi ve yol gösterici vezirinden bu dört nasihati işitti ve Aristo'nun çözümü kendisine makul geldi. Buyurdu devletin ileri gelenleri yerlerine oturdular ve esir olan on dört yiğidi idam meydanına ve edepsizlik yerine getirdiler. Rûm şahı bunlara baktı. Tengûl ve Engûl'ün, Avşar ve Zerdâd'ın ihtiyarlığın son demlerine [14b] yaklaşıp acayip birer adam olduklarını görür.

Nazm

Sırtları yanları gibi bükülmüştü, başları kaş gibi eğilmişti.

Hakk'ın nuru gecelerini ay ışıyla aydınlatmış, yüzlerinden sabah aydınlığı izleri zahir olmuş.

Gözleri ağrıdan şişe çekilmiş gibiydi ve dört gözle ölümü bekliyorlardı.

Alınlarının kırışıklıkları ve vücutlarındaki damarlar sanki ölüm yollarıyla yanlışlık mıstarı⁴⁷⁶ gibiydiler.

Ömrün gezinti bahçesine korkusuzca boyları eğilip orak olmuştu.

Nesir Buyurdu bunları astılar ve ömürlerinin aydınlık gününü kararttılar. Geri kalanlara taç, hilat⁴⁷⁷ ve devlet kuşakları verip makamlarına iade ettiler. Onlar da boyunlarına itaat ve kulluğun kemendini samimiyetle bağlayıp tam bir sadakatle

⁴⁷⁶ İnce bir mukavva üzerine eşit aralıklarla gerilmiş ipliklerden ibâret olan ve yazılacak kâğıdın altına konulup üstüne elle bastırılmak sûretiyle kâğıda çıkan çizgiler üzerinde düzgün yazı yazılmasını sağlayan âlet.

⁴⁷⁷ Pâdişahlar ve vezirler tarafından birine iltifat veya mükâfat olarak giydirilen, kürklü veya işlemeli kıymetli kaftan.

yıldızlar gibi ihtişamlı hizmetçiler ve zafer kazanan askerler halkasına katıldılar. Rûm şâhından icazet alıp vilayetlerinde gittiler. İskender Şah da yine Medâyin'e geldi. Askere icazet verip bir süre kendini yemeye içmeye verdi.

Ulak geldi ve İskender'in tahtının gönderildiği yedi kalenin valilerinden mektuplar getirdi.

Haber rivayet edenler ve eserleri nakledenler şu şekilde hikâye etmişler ve bu üslupla rivayet etmişlerdir ki: İskender Şah bir gün saltanat tahtında ve hilafet makamında oturup alemin düzeni için çare ararken ve denizdeki ve karadaki memleketlerin ihtiyaçlarını [15a] giderirken o yedi kalenin valilerine gönderilen ulaklar çıka geldiler. Birer mektup getirip söz verdikleri işi tamamladılar. Mektupları okununca her birinin kalesini İskender Şâh'a vererek ona itaat etmeyi seçmedikleri ve kılavuz oldukları yola gitmedikleri anlaşılır. İskender Şâh mektuptan bu haberi işitince gayret⁴⁷⁸ denizi çoştı ve cesaret kanı kabardı. O kötü icraatlar yapan dikenliğin soyunu kurutmaya ve o dünya gibi sağlam yedi kaleyi yerle bir edip zapt etmeye samimi bir kalple ve sağlam bir itikatla niyet etti ve şöyle dedi.

Beyt

Eğer düşman yolda bir diken olsaydı

Ansızın ayağa batıverirdi

Diyerek felek gibi kemerli otağını o saat Tekrît'e gönderdi ve iradesinin dik başlı atının dizginlerini o yöne döndürdü. Askerlerin başlarına, baş kumandanlara, yiğitlere, delikanlılara mektuplar dağıtıp hazır olan askerle kendisi gitti. Asker de arkasından birer birer yetiştı. Bir gün bir ovaya varıp orada dinlendi. O gün dünyayı yakan yedi gezegen, yedinci feleğin katında yedi başlı ejderhanın ağzı gibi [15b] şafağın⁴⁷⁹ ateşinden kızarıp yeryüzüne kıvılcımlar saçtı ve parlak güneşin ışığı durup dinlenemeyip o zaman batıya kaçtı. Herkes bu yalan ve bozukluklarla dolu dünya aleminden gözlerini yumup can gözleri açıldı. İskender Şah da istirahate çekildi. O gece bir rüya görüp uykusundan korkup sıçradı. Libâçesini⁴⁸⁰ sırtına giydi ve saltanat

⁴⁷⁸ Aziz ve mukaddes bir şeye yabancıların el uzattığını, göz diktiğini görmeye tahammül edememe duygusu.

⁴⁷⁹ Güneş battıktan sonra ufukta kalan kızılılık. (Sabah aydınlığı anlamı değil)

⁴⁸⁰ Önü açık, geniş bir üst giyeceği

kuşağını beline bağladı. Cihanı aydınlatan parlak güneşin ışığı gibi tahtına çıktı. Güneş doğup yeryüzü aydınlandı. İleri gelenler ve vezirler divana geldi. Lazım olan diğer yaşlı ve genci (de) çavuşlar varıp şahın divanına getirdi. Yemek yenip şükrü denildikten sonra İskender Şâh Aristo'ya ve diğer has vezirlerine “Bu gece istirahatim sırasında, seyir aleminde acayip bir rüya gördüm. Tabir edip hikmetini söyleyin” dedi. İskender Şâh böyle deyince Aristo “Yâ Zülkarneyn, rüyanı anlat, hazır bulunanlar dinlesinler ve herkes aklı yettiğince tabirini yapsın. Bilgi ülkesinde, hikmet ma'sarasından⁴⁸¹ şeker yesinler. Ola ki birimizin sözü o rüyanın tabirine uysun ve zihnimizin fikri [16a] o risalenin yazımına mutabık düşsün” dedi. Oradaki herkes işitti ve Yunan Şahı ağzını açıp beyan etti.

İskender'in Rüyası ve Feraset Sahibi Aristo'nun Tabiri

Dedi ki “İlk önce yedi kızgın sacı birbirlerinin üzerine vurmuş olduklarını gördüm. Harlı ateşin şiddetiyle her birini kızdırmışlar. Sanki cehennem ateşinden birer kıvılcım ve sakar⁴⁸² evinden bir numuneydiler.

Nazm

Genişlikte her biri genişlikte feleği mat ederdi, sanki kat kat yeryüzü gibiydiler.

Şiddetli ateşte her biri kızmıştı ve demirci ocağını andırıyorlardı.

Nesir Birisi gelip elimden tutarak beni o sacların üzerine çıkarır ve daha sonra gidiverir. Sacların sıcağı beni yakmaz ve o kişi bana mukayyet olmaz. Bir süre sonra sağıma baktım, kendimi kaybettim. Yedi başlı bir yılanın bana karşı ağzını açıp ateşler saçtığını gördüm. Cin Kayası⁴⁸³ yüzünü görse yıllar boyunca kaçır.

Yedi Başlı Yılanın Tasvîri (Müellife ait)

Vücudu kertenkele gibi yol yol olmuş, fener kulesi gibi uzanmaktadır.

Başı kubbe, ayağı mermer sütun, gözleri (de) sanki yanmış fırın gibidir.

O yedi başlı, ağzını açtığı anda cehennem yedi kapı açmış derdin.

[16b] Her başın ağzında her biri birer fener gibi mumlar yanmaktadır. Bunda bir hikmet olduğunu anladım. Onlara biraz baktım, birer birer söndüklerini ve hiç

⁴⁸¹ Susam, üzüm sıkacak alet.

⁴⁸² Cehennem ateşinin isimlerinden biri.

⁴⁸³ Sahre-i Cin; bir yer ismi. Cinler tarafından yapıldığı iddia edilen yerlerden.

yanmamış gibi olduklarını gördüm. O yılan hemen yıkıldı ve bir köşeye tıklandı. Birden yedi kaplan çıka geldi. Her biri ejderin bir başına yapışıp şah mührelerini⁴⁸⁴ aldılar. Her biri bir ağaca çıktı. Zannedersin ki o ağaçlar heybetlerinden yıkıldı. O ağaçların boyları minare gibiydi ve Tuba gibi güçlüydüler.

Benzersiz Ağaçların Tasvîri

Her ağaç çok uzundu; yaprakları gayet sert, gövdeleri güçlüydü.

Kökü yerin dibine, başı göğün güneşine uzanıyordu.

Her dalı sanki meyvesi (gökte) asılmış ay olan ulu bir ağaçtı.

Çiçeklerinden yıldızlar meydana gelmişti ve Samanyolu bir budağıydı.

Onun felek gibi üstüne çıksak doğu ile batı aşıkâr bir şekilde görünürdü.

O mühreleri alıp başları mühresiz koydukları için bana bir tür gam ve keder galebe çaldı. O huzursuzlukla yılanın ağızlarına el uzattım. Yılanın ağızlarından yedi yılanın hemen koluma dolandığını gördüm. Onların korkusundan aklımın gözleri bulanık görmeye başladı. Her yılanın bir rengi ve şekli [17a] vardı. Kolumu birkaç kere salladım, yaptığım işe pişman olup şaşkınlık denizine daldım. Bir süre sonra yılanlar yere düşüp öldüler ve parça parça olup toprağa döküldüler. Havadan Anka heybetli ve dörder kanatlı kuşların gelip dökülmüş olan etleri yedikten sonra kaybolduklarını gördüm. Bunlar bu şekilde etleri yiyip gidince ağaçlara çıkan kaplanlar aldıkları şah mührelerin yedisini de getirip önüme koydular ve hal diliyle “Bu şah mühreler senindir” dediler. O an sevincimden uyandım ve feleğin kandili gibi şevk ateşiyle yandım. Baktım, gecenin karanlığı gitmiş, sabah olmuş. Cihanı aydınlatan güneşin ışıyla yer gök dolmuş. Neye işaret ettiğini ve neyin habercisi olduğunu bilmiyorum.” İskender böyle deyince feraset sahibi her veziri şâhın rüyasını bir şekilde tabir edip yorumlamak istedi. Ama hiçbirinin tabiri İskender Şâh’ın içine sinip aklına yatmadı. Daha sonra Aristo “Ey zamanın İskender’i, o rüyanın tabiri -Allah bilir- şöyledir ki: ilk önce gördüğün yedi kızmış sac yedi iklimin yedi tahtı ve oralarda bulunan [17b] şehirlerin bahtıdır. O tahtlar üzerine seni çıkaran ve saadet ve talih hanesine girdiren; senin devletin ve şerefın, merteben ve zaferinle yedi iklimi hükmünün güneş gibi yayılacağı ve dünya halkına adaletinin gölgesine sığınacağıdır. O sacların kızgınlığı

⁴⁸⁴ Şah-mühre: Bir ejderdahın başında bulunan kıymetli bir taş.

padişahlarının azgın olduğunun işaretidir. Reayalarının üzerine zulüm elini uzatıp diktatörlük başını kaldırmışlardır. O saçların seni yakmaması adaletinin, doğruluğunun, merhametinin, şefkatinin ve teslimiyetinin göstergeleridir. Onların zulüm ateşini adaletinin suyuyla söndürüp yerlerine kullarından adil kimseleri getireceğindir. Gördüğün her başının ağzında durmadan yanan birer mum tutan yedi başlı yılan yedi iklim tahtının padişahları ve kudret ve iktidar elbisesinin altından külahlardır. Ağızlarında olan parlak mumlar yuvasız tenlerinin ömürleridir. O mumların sönüp önünde donması senin zamanında ömürlerinin sona ereceğine ve ululuklarının ve gayretlerinin boşa gideceğine işarettir. Yedi kaplanın gelip o yedi başlı yılanın fersiz ağzından şah mühreleri alıp gitmesi -şah mühre tabirde kaleye işarettir- yedi iklim şahı Dârâ oğlu Dârâb'ın ölüp o yedi [18a] kaleye yedi kimsenin hükmettiğine işarettir. Yüksek ve ulu ağaca çıkmaları o kalelerin dik başlılığına ve buna güvenerek muhalefet edip inat etmelerine ve düşmanlık edip ayak diremelerine işarettir. Ve o yedi başlı yılanın ağzına elini sokup devletli ve güçlü koluna yılanların dolanması Dârâb'ın hazinesinin eline girmesi ve define kapısının tılsımına saadet parmağının anahtarının ermesidir. Ve kolundan yılanların parça parça olup yere dökülmesi havadan ve göğün yükseklerinden nice dört kanatlı ve Anka gibi kuşun yer yüzüne inerek dökülmüş etleri yiyip gitmeleri o malı tamamıyla sayısız askerine bağışlayıp o sebeple yedi kaleyi alacağına ve o ülkelerde zafer kılıçları sallayacağına işarettir. Kaplanların ağaçtan inerek şah mühreleri önüne koymaları, iradelerinin dizginlerini sana teslim ederek kapıda köle ve canı gönülden askerin olacaklarına işarettir. *Râvî der* ki Aristo şahın rüyasını bu şekilde tabir edince bu tabir İskender Şâh'ın çok hoşuna gitti ve emretti, o gün Tekrît kalesine göç ettiler. [18b] Günlerden bir gün kaleye vardılar. O kalenin gök gibi sağlam yapısının yerin dibine ulaşmış ve süslü siperlerinin en yüksek tepesinin bulutların içinden en yüksek feleğe erişmiş olduğunu, felek gibi sağlam bir kale gibi ateşli silahlarla dolu olduğunu ve sayısız askerinin demire gark olup yürümesi halinde bir kara dağ gibi olacaklarını gördüler. Topun ulaşamayacağı bir yerden etrafını çevreleyip kondular. Açların ve susuzların helva, ekmek ve suya uzandığı gibi uzandılar. Rûm Şahı, Süheyl-i Sürhî'ye “Yürü git, İtfân denen o ahmak ile konuş görelim. Ne düşünüyor bilelim. O eski meseleye cevâbı ne hâlimden soralım” dedi. Süheyl de savaş alet ve silahlarını kuşanıp atını sürdü ve kaleye gitti. İtfân bunun geldiğini gördü. (Süheyl) ses işitilecek bir yere gelip durdu. Gönle hoş gelecek yüksek bir sesle çağırıp “Ey Cahil İtfân, bu gelen zamanın

İskender'idir. Kaleni niçin gelip sahibine teslim etmezsın ve tahtın ayağına baş koyup gitmezsın? Öyle görünüyor ki devletin düşmüş ve bahtının çırası sönmüş” dedi. Süheyl böyle deyince İtfân emretti Süheyl'e birkaç ok [19a] attılar. Dönüp kaleye gittiler. Süheyl gelip durumu haber verince İskender Şâh vezirlerini, emirlerini ve diğer ileri gelenlerini o gün toplayıp kalenin alınması hususunda bunlarla istişare etti. Akılları yettiğince her biri bir fikir verdi. Rum Şâhı bunların söylediği çözümü kabul etmeyip dedikleri yola gitmedi. Aristo'ya “Ey Aristo, gördüğüm rüyanın tabirine göre ben bu kaleyi Dârâb'dan intikal eden mal sebebiyle alırım ve İtfân denen cihan namussuzuna neler ederim bak gör” dedi. Hemen emretti yüz kırk çift sandığa mal koydular. Develere yükleyip kalenin karşısında bir yere götürdüler. Etrafını çevreleyip oturdular. Tek tek çıkarıp saymaya ve tüccarlar gibi mallarını yaymaya başladılar. Öyle ki kale halkı uzaktan gördüler, “Acaba bundan murat ne?” diye birbirlerine sordular. Sonra İskender Şâh Süheyl'i yine İtfân'a gönderdi. “Git İtfân'ı çağır, bu malı mülkü göster. ‘Kalenin İskender Şâh istiyor’ de. Bu kadar malı alsın, kaleyi bize satsın. Kendisi istediği memlekete gitsin. Hangi memleketi istiyorsa verelim. Sadece biz o felek gibi sağlam kalenin vuslat eteğine erelim” dedi. [19b] Süheyl de İskender'in emriyle İtfân'a gidip kalenin hendeğinden çağırıp İskender Şâh'ın emrettiği gibi söyledi. Olan biteni olduğu gibi anlattı. İtfân Süheyl'den bu sevindirici haberi işitince zevkinden külâhını göğşe atıp ve şevkinden sesini Zuhal'e ulaştırdı. Mala mülke hayli düşkün olup Süheyl'e “Eğer İskender Şâh bizden bu kaleyi satın almak istiyorsa ve bizim gidip kendisinin kalmasını murat ediyorsa gösterdiği malı mülkü yine sandıklara koysun ve üzerlerinden perdelerini soyup rüzgâr ayaklı develere ve yük çeken dişi develere yükletip kaleme göndersin, kavgayı da bitirsin. Kaleyi de ben ona teslim edip malı mülkü ve eşyalarımı alıp gideyim. Pahası bana verildikten sonra kuru kaleyi ne yapayım” dedi. Bu haber İskender'e ulaşınca hemen emretti o malı gizlice çadırlara çektiler. Her sandığa bir cihan kahramanı koyup güçlü dişi develere yüklediler.

Nazm

Hey, ne deve ama! Her biri sabahın pamuk tarlasında otlamış bir fil vücutlu.

Bütün vücut baştan başa yağa batmış olup, o ağız çiğneyerek sabun köpürtür.

[20a] Rûm Şâh'ı sandıkları Süheyl'e teslim edip “İtfân denen namussuza gittiğin ve sandıklarla divana girdiğin vakit sandıkları teslim edeceğin yerde tozlarını silkeler gibi yapıp sandıklara kamçıyla vur. O zaman yiğitlerin sandıklardan hep birden çıkıp o

ahmağa neler yaptığını izle gör” dedi. Süheyl sandıkları alıp kaleye girdi. İtfân da malın geldiğini görüp adamları ile karşılamaya gitti ve divanına getirtip yükleri çözdüler. Hazine kâtipleri gelip kaç adet yük olduğunu yazdılar. İtfân mutlu mutlu ve gülerek Süheyl’e “Padişahınızın bir şey bildiği yokmuş. Yedi ilkime bu akılla mı şahlık ve yeryüzüne bu fikirle mi şehinşahlık edecek. Eğer akıldan onun nasibi ve gönlünde cesareti olsaydı benim yalanla karışık ve sihirli sözüme güvenip kalemden dışarı çıkmadan ve hisarımı temelinden yıkmadan bu kadar malı kaleme gönderir miydi? Ben kendim ölmeyince kalemi kimseye vermem. Namahrem elini vuslat eteğine değdirmem” diye hadsiz laf söyledi. İtfân böyle deyince Süheyl sandıklara kırbaçla nazikçe vurdu. Ansızın İtfân her sandıktan bir yiğidin ormandan çıkan aslan ve kaplan gibi ve bendinden kurtulmuş Süleyman devî gibi çıktığını gördü. İtfân’a [20b] imkan ve fırsat vermeyip gönlünün muradına erdirmeyip bağladılar, pişmanlık ateşiyle ciğerini dağladılar. İnat edip ve ayak direyerek itaat etmeyenleri mızrağın ve kılıcın önünde bir saman ve yay okunun hedefi yapıp İtfân’ı İskender Şâh’a getirdiler ve idam meydanına yatırdılar. Şâhlar şâhının emriyle kalesinin kapısına asıp murdar leşini kurda kuşa yem ettiler. Kalede olan hazine ve defineleri zapt ederek kaleyi yakıp tarumar ettiler. Hikmet ehli bu kale hakkında bazı söyler söylediler ve şöyle rivayet ettiler: Hâdi’s-sübûl (Hayrı ve şerri gösteren) Hazret-i Şâh-ı Rûsul Muhammed Mustafâ salla’llahu aleyhi ve sellem dönemine gelinceye kadar altı kere yaptılar ve yine yıktılar. Yedinci kez Timur harap etti. Tarihçiler “Bir daha mamur olur ve kemalini bulur” derler. “Gaybı Allah’tan başkası bilemez.” “Allah istediğini yapar, dilediği hükmü verir.”

Beyt

Allah’tan başkası gayb ilmini bilmez

Eğer birisi ben bilirim derse ona inanma

İleri Görüşlü İskender’in Kendi Yakın Sahibi Vezirleriyle Mardin Kalesi’nin Fethi Hakkında İstişare Etmesi

Zamanın hikâye derleyicileri ve memleketlerin kıssa anlatıcıları şu şekilde rivayet ettiler ki: İskender Şâh İtfân’ı asıp kalesini alınca vezirlerini, emirlerini ve diğer ileri gelenlerinden her kim varsa divanında toplayıp Mardin Kalesi’nin sahibi Mâryân’ın üzerine [21a] gitmeyi bunlarla istişare etti. Vezirlerin ve emirlerin hepsi gitmeyi uygun gördü. Ancak Eflâtûn asker ile gidilmesini reddedip “Ey Cihân Şâhı, gel bu askeri

burada koyalım. O sandıklara yine adamlar koyalım. Ben kulun Mardin'in sahibi o dünya canisi Mâryân'a gideyim. Sizin selamınızı iletip hali ne bir göreyim. "İskender Şâh Irak, Horasan, Tebriz ve Azerbaycan'a gitmekte. Eşyalar ve savaş aletleri ağır olduğu için sizin de ehl-i din olmanızdan dolayı size emanet bırakmak ister." diyeyim. Eğer bu hileye aldanırsa ben yine geleyim ve o sandıkları alayım" dedi. İskender, Eflâtûn'dan bu haberi işitince tebessüm etti ve dişleri parladı. Eflâtûn'a birkaç asker ve istediği kadar hizmetçi verip elçi olarak Mâryân'a gönderdi. Günler geceler sonra Mardin'e gelip olanı biteni Mâryân'a bildirip anlattılar. Mâryân da gönlüne yatkın bulur ve kabul edip "Ne olacak, İskender Şâh'a hizmet edelim ve emanetine sahip çıkalım. Kendileri gelinceye kadar gözetelim" dedi. Eflâtûn yine İskender'e geldi. Develere sandıkları yükleyip yiğitler ile birkaç gün sonra Mâryân'a [21b] yetiştiler. Mâryân sandıkların geldiğini görüp adamları ile yerinden kalktı. Kendi oturduğu konağa getirtip kilit ve mühür vurmak istedi. O vakit Süheyl kamçı ile işaret verdi. Her yiğidin yaydan atılmış ok ve ormandan çıkmış aslan gibi sandıktan çıkarak Mâryân'ı ve diğer keşiş ve ruhbanları bir an içinde kılıçtan geçirdiklerini, ölüm suyunu yılanların ve karıncaların mahalli olan mezar evinde içirdiklerini gördüler. Kaleyi zapt edip aldılar ve İskender Şâh'a haber saldılar. Rûm Şâhı da yıldızlar gibi askeri ve felek gibi sağlam otağı ile Tekrît Kalesi'nden kalkıp Mardin'e geldi. Kalenin aşağısını yukarısını, çukurunu, zirvesini seyredip heybetle ve ihtişamla felek kemerli otağına gelip kondu. Meğer kale eskiden o vilayetin şahı ve ezelden o burcun mahı olanların oğullarından olan Firdevs Şâh adında bir şahın (elinde imiş ve) elinden gitmiş. Zalim felek epey zulmetmiş. O kişiyi getirtip o vilayeti yine onun hükmüne verdi.

Nazm (Müellife ait)

Ey gönül, bak gör felek Mâryân'a neler etti, dünyaya hiç gelmemiş gibi oldu.

Bugün Firdevs'e ettiğini buldu, (Firdevs) yerine yine geldi, hâkim oldu.

[22a] Eller genelde şu atasözünü söyler: "Su aktığı yere yine akar."

Kimsenin ettiği yanına kalmaz, onun yanına kalsa da evladınıninkine kalmaz.

Savaşa kavgaya debdebeye güvenme sonra başlara gümbürtüyü koparır.

Yayını gururla çekip okunu atma (zira) son demde gideceğin yer mezardır.

Halka zulmedenler, mertlik davası güttüğü anlarda bu zulmün karşılığını bulurlar

Dünyaya mükâfât evi demişlerdir, eğer anlarsan bu deliller sana yeter.

İskender'in Bir Başka Hile ile Pûlâd Kalesini Fethe Yönelmesi

Ravi der ki İskender Mâryân'ın hakkından gelip Mardin Kalesi'ni alınca bu sefer felek tabiatlı Pûlâd Kalesi'ni alma fikrine düştü. Vezirleri ile ölçtü biçti, gönlünden birçok şey geçirdi. Sonra başka bir yolla eski hileyi bir şekilde değiştirip emretti yine o sandıkları yük çeken develere yüklediler. Rûm Şâhı her biri zamanının Rüstem'i ve Neriman'ı olan iki yüz seksen yiğidi, dört hünerli veziri ve on dört itibarlı askeri bizzat yanına aldı. Kalan asker ve vezirleri askerle bırakarak gece gündüz gittiler. Günlerden bir gün Pûlâd Kalesi'ne ulaştılar. Kaleye yakın [22b] bir dağda gizlendiler. O yiğitleri sandığa koyup Süheyl'e "Ey mahir yiğit, bu sandıkları alıp Pûlâd Kalesi'ne git. Musullu Şimlâk'a haber gönderip "Ben İskender'in dünyadaki yoğu varı olan, hazinedarıyım. Tekrît ve Mardîn kalelerinden aldığı hazine ve defineleri develere yükletip beni Medâyin'e gönderdi. Ben ise İskender'in bazı uygunsuz işlerine ve bazı hoş olmayan sözlerine incindim ve kaçtım. Bu kadar mal ve mülk ile sana sığındım. Eğer beni kabul edip kaleye alırsan ve İskender'den kurtarabilirsen malın yarısı senin olsun ve kalan ömrümü senin hizmetinde geçireyim" de. Mala meyledip seni içeri alır, sözün de tabiatına uygun gelirse sen de bildiğin gibi yap ve dediğim gibi söyle" dedi. Rûm Şâhı böyle ferman edince Süheyl de "Başım ve gözüm üzerine, emir sizden uymak bizden" diyerek sandıklar ile kale kapısına ve Musullu Şimlâk'ın huzuruna geldi. Olan biten her ne ise ayrıntılı bir şekilde anlattı. Şimlâk duyunca sevincinden aklı başından gitti. Hemen sarayından ve tahtından inip kale kapısını açtı. Süheyl'in üstüne saçılar saçtı. "İskender ellere ettiğini [23a] buldu, hazinesi bize nasip oldu. Mala el koyup o işe yaramaz hazinedarı kaleden atayım" diye düşünerek sandıklara doğru gitti. İzzet ü ikramlar edip Süheyl'e yolculuğunun nasıl geçtiğini sordu. Sandıkları sarayının duvarına dizip, iplerini çözüp aralarına girip oturdu. Süheyl'e emredip "Sandıkları aç, içinde olan malı parayı, miski, öd tablalarını bu halıların üzerine saç. Seyredelim de gözümüz gönlümüz açılsın. Canımız muradını bulsun" dedi. Süheyl sandıkların tozunu silkeler gibi kırbaçla sandıklara nazikçe vurdu. Her sandıktan bir yiğidin ininden çıkan kızgın aslan ve kınından çıkan keskin kılıç ve yuvasından akan yılan gibi çıkıp Şimlâk denen o asi herifin elini başına bağladıklarını ve namus şişesini kırdıkları; karşı koyanları da dışarı sürdüklerini orada bulunanlar gördü. Gece gördükleri rüyaları kılıç ve hançerle yordular. Hemen İskender Şâh'a

haber ettiler. Göz açıp kapayınca kadar diğer askerlerle [23b] onlar da gelip yetiştiler. Kaleyi kusursuz bir şekilde adeta kendilerininmiş gibi zapt ettiler. Şimplâk'ı kalesinin kapısına astılar. Amel ipini kesip emel yayını gevşettiler. Mirsâd-ı Vastî'yi o vilayete hâkim tayin ettiler. Sağ salim ve ganimetlerle birlikte yine gelip askere gittiler.

Nasihat ve Tavsiye Mahiyetinde Birkaç Kelime (Müellife ait)

İnatçı dik başlı Şimplâk'ın açgözlülüğünden ne kar ettiğine bak.

O İskender'in tuzağını göremeyerek mal yüzünden kellesinden oldu.

Açgözlü kimse oyunda ütülür, kuşun hayalperesti ilkönce yakalanır.

Tamah⁴⁸⁵ üç harflidir ve onun içi boştur, kim ona yenilirse onun eli boş kalır.

Halkın hepsi şu sözü söylemiş: Tamah olmasaydı cehennem olmazdı.

Tamah ehli her zaman hakir olur, adam tamahtan hiç fayda görmez.

Selamet ehli olmak istersen kanaat et, kanaat et, kanaat...

İskender'in Şuşter Kalesini Fethetmesi ve Kem Talihli Irâkî'nin Kasdı

Râvî der ki İskender Şimplâk'ın hakkından gelip Pûlâd Kalesi'ni alınca birkaç gün orada eğlenip, asker de iyice dinlendikten sonra bir gün emretti Kara bahtlı Irâkî ve Şuşter Kalesi üzerine göçtüler. Dağ ova geçerek, diyarlar görerek bir süre gittiler. Günlerden bir gün Şuşter Kalesi'nin yakınlarında bir ırmağa ve gönül açıcı bir yere [24a] ulaştılar. Suyu aşkın göz yaşı gibi akan güzellerin selsebilini hatırlatırdı. Irmağının dibine iğne bırakılsa dışından bakanlar görürdü.

Birçok Yararı Bulunan Irmağın Tasviri (Müellife ait)

Lütfedip keremiyle Hak onu yaratmıştır ve Dicle ve Ceyhun ırmaklarının bir numunesidir.

Suyu hoş içimli taşı (ise) lal ve elmas, kumları inci, lezzeti (ise) bal ve şekerdir.

Bir kuş yatağı gibi türlü reyhanlarla, Cennetü'l-Alâ gibi süt ırmaklarıyla süslenmiş olduğunu, Rıdvan'ın o cennetin (bahçenin) güzelliğinden parmağını ısırdığını ve gökyüzünün yıldız gözleriyle onu seyretmekten hayrete düşmüş olduğunu gördüler.

⁴⁸⁵ Arapça yazılışını kast ediyor: طمع

Beyt

(Öyle) ağaçlık, yeşillik bir bağıdır (ki) ona kıyasla cennet bağı çöl gibi kalır.

Etrafı renk renk çiçeklerle ve türlü türlü ağaçlarla bezeli.

Beyt

Reyhanlar el ele oturmuş ve sarhoş lale külahını ters giymiş.

Nesr Irmağın güzel bir kenarına çadırlar kurup büyük perdeler ve gölgelikler gerip yerleştiler. Yolun tozundan o akarsuda yıkandılar. O gün geçti, sabah oldu. Cihanı aydınlatan güneşin ışığı ile yer gök doldu. Vezirler, emirler ve rütbeli rütbesiz herkes (mir ü geda) yine İskender Şâh'ın divanına toplandı. Rûm Şahı konuştu, onlar dinledi. “Acaba Şuşter Kalesi’ni nasıl bir hileyle alalım ve Irâkî denen o bahtsızın nasıl hakkından gelelim?” dedi. Bihruz Vezir “Ey Cihanın Şahı, Kırkayak Irâkî cihanın hilecisi ve [24b] kurnazıdır.

Hilekâr Irâkî’nin Tasviri ve Bu Canı Adamın Hikâyesinin Anlatılması (Müellife ait)

Hilede İblis ondan ders alır ve onun hile hikâyesinden bir sayfayı ders diye okur.

Karganın altından yumurtasını çalar ve dünyayı sihir kalburuyla eler.

Bir külahın altına girerek bile saklanır, sanma ki feleğin haraççısına haklanır.

Feleğin burcuna kementle çıkar, hile ve efsunla dünyayı yıkar.

Feleğin mezasına sihir tohumunu eker ve sakızı kıl ile ağızdan çeker.

Nesir Şöyle ki havada karada yaşayan kurt kuş bunun şerrinden tam manasıyla korkar. Bu, hileye aldanacak ve yalana kanacak biri değildir. Ya bununla hoş geçinip yüzüne gülün ya da bu işi tamamen bırakın” dedi. Bihruz böyle deyince İskender Şâh “Yâ Brütüs ters bir hile ile bu altın işlemeli hilati ve bu murassa⁴⁸⁶ kemeri al, elçi olarak Irâkî’ye gidip bizim selamımızı ilet ve şöyle de: ‘İskender sizin vilayetinizdeki adaletinizi görüp canı gönülden sizi sevip kalenizi size takdir etti. Kendisi Irakeyn’e, Hemedan’a ve Dergüzin’e gitmekte. Ağır eşyalarını ve hazinesinin bir kısmını burada koyup gitmek ve sizi emanetçisi olarak atamak ister. Eğer izin verirsiniz gidip getirelim [25a] ve o işi yerine getirelim’ de bakalım ne cevap verecek ve ne yapacak”

⁴⁸⁶ İnci, elmas, yâkut vb. kıymetli taşlarla süslenmiş, mücevherle bezenmiş.

dedi. Rûm Şâhı böyle söyleyince Brütüs el etek öpüp İskender'in ordusundan ayrıldı ve Kara Bahtlı Irâkî'ye ve Şuşter Kalesi'ne geldi. Elçinin geldiğini görüp kalenin kapısını açtılar. Brütüs'ü hürmetler ederek Irâkî'nin tahtının bulunduğu sarayın divanhanesine çıkardılar. Protokol gereği merasimler ve ikramlar gerçekleştikten sonra birkaç kişi Brütüs'ün önüne düşüp onu Irâkî'nin huzuruna çıkardı. Brütüs sarayın sofasındaki sandal ağacından yapılmış bir köşede Zuhâl⁴⁸⁷ bakışlı ve Merih⁴⁸⁸ hışımlı, al ağız, kara yağız, edepsiz, arsız, fitne fücür bir yeni yetmenin oturduğunu görür. Başında, çelik zırh ve balta kuşanmış; altın bıçaklı, elmas nacaklı, murassa başlıklı, altın kılıçlı muhafızlar hazır ve nazır...

Muhafızların Tasviri (Müellife ait)

Her biri bir ahir zaman fitnesidir; koşsa yel, yürüse akarsudur.

Tavşanı kovalasalar ok gibi yetişirler, kuşu yerinden uçmadan yakalarlar.

Kapıp götüren şimşek denkleri olamaz, ayakları yelden sanırsın.

Nesr Ve karşısında iki yüz tane altın çomaklı ve altın teçhizatlı, altın işlemeli elbiseler giymiş, Hint sarığı takmış, coşkun çavuşlar [25b] genç yaşlı diğer divan halkı rütbelerine göre protokol gereğince sıralanmışlar. Brütüs bunları görünce hayatından ümidini kesti ve Irâkî'nin önünde başını yere koydu. Irâkî tam bir hürmet gösterdikten sonra İskender'in vezirlerinden tedbir ehli bir pîrin kendisine haddinden fazla hürmet gösterdiğini düşünüp şüpheye kapıldı. İçinden "Eğer bu kişi bana hayırlı bir iş için gelse bu şekilde ayaklarıma kapanıp bu şekilde konuşmazdı. Zamanla asıl niyetine ve haline vakıf olayım" diyerek sabretti ve "Ey Brütüs, bizi teşrif etmenizdeki maksadınız neyse söyleyin, cevabı verilsin ve yine şâhınıza gidin. Şimdi gözü yollardadır" dedi. Brütüs İskender'in selâmını ilettili ve emri üzere hilat ve kemeri Irâkî'nin önüne koyup İskender'in söylediklerini aktardı. Irâkî Brütüs'ün aktardığı maksadın akla uygun olmadığını ve kendilerine de lazım olmadığını gördü. [26a] Zira bir padişah düşmanın üzerine gidip sefere çıktığı vakit mal ve eşyaları koyup gitmez. Bu tedbiri havası bırak, avam dahi etmez. İskender'in hile ile kalesini elinden alıp vilayetine hâkim olmak istediğini anladı. Getireceği malın kalede konulacağını anladı ve bilmezden geldi. İskender'den gelen altın işlemeli elbiseyi ve murassa kemeri giymeyip ve boyun

⁴⁸⁷ Satürn

⁴⁸⁸ Mars

eğmeyip bekledi. Brütüs “Yâ Irâkî, Rûm Şâhı’nın emrine neden boyun eğmiyorsun ve gönderdiği elbiseyi giymiyorsun” diyince Irâkî “Bizim protokolümüz ve adetimiz şudur ki: bir şahdan bize elbise ve bir zerrin-külahdan⁴⁸⁹ bir başlık gelse, getiren giymeyince ve yemek gelse pişiren yemeyince biz yemeyiz ve getirene ‘neden, niçin?’ demeyiz dedi. Irâkî böyle deyince Brütüs getirdiği kemeri ve altın işlemeli elbiseyi giyindi kuşandı. Irâkî inanıp güvenip elbiseyi giydi ve yerinde durup “Rûm Şahı ne ferman buyurmuşsa başımız gözümüz üstüne. Eşyalarını saklayalım ve kendileri gelinceye kadar bekleyelim” dedi. Brütüs’e itibar edip ağırladı. O gece kalede yatırmayıp İskender Şâh’a gönderdi. Brütüs [26b] gelip Irâkî ile olan macerasını İskender Şâh’a bir bir anlattı. Rûm Şâhı takdir-i ilahinin başka olduğunu bilmeyip önceki gibi o aslan ve çöl kaplanı gibi yiğitleri yine sandığa koydu ve kendi bildiğini okuyup Brütüs ile Irâkî’ye gönderdi. Brütüs sandıklarla kapıya geldi. Irâkî Brütüs’ün geldiğini haber aldı. Kendisiyle beraber olan küçük büyük bütün askerini savaş elbiseleriyle ve savaş teçhizatıyla donatıp kale kapısının içinde hazır bekletti. Daha sonra kale kapısını açıp Brütüs’ü içeriye aldı. Brütüs sağa sola her tarafa bakış attı. Bunları bu şekilde görünce ödü patlaya yazdı. Hayatından ümidini kesip canından bezdi. Irâkî ferasetle Brütüs’ün korktuğunu bilip “Yâ Brütüs git bu sandıkları benim saraya götür. Nereyi istersen oraya koysunlar” dedi. Irâkî böyle söyleyince Brütüs sandıkların önüne düşüp sokağa girdi ve sarayın kapısına vardı. Irâkî baktı gördü ki sandıklar çok ama kilitleri yok. Ferasetle içinde adam olduğunu bildi. Hemen adamlarına “Bu sandıkları [27a] birer birer alıp gidin, ne söylersem o şekilde yapın” diye emretti. Develeri birer birer çekip ve üzerlerine kilit vurup evlerine götürdüler. Brütüs bu hali görünce at üzerinde kurumuş iskelete döndü ve dondu kaldı. Irâkî sandıkta adamların olduğunu anladı diye epey evhamlandı. Nihayet Irâkî “Yâ Brütüs, git İskender Şâh’a hazinesini ve definesini nasıl haklayıp sakladığınızı haber ver” diyerek adamlarına emretti Brütüs’ü kaleden dışarı sürdüler ve işi tamamladılar. Bu taraftan Brütüs İskender Şâh’a gelip işin ters gittiğini bildirdi ve olanı biteni anlattı. İskender Brütüs’ten bu yürek parçalayıcı ve fena haberi işitince tez emretti askerler atlarına atladı ve hisara yetiştiler. Bu tarafta ise Irâkî sandıkları getirtip bir bir açtı. Her sandığın içine savaş teçhizat ve elbiseleriyle zamanın Rüstem’i birer yiğidi koyuvermiş olduklarını gördü. Irâkî onları görünce güldü. Zannedersin ki gizli hazine

⁴⁸⁹ sultan

ve bedava define buldu. Her birini bir zindanda sakladı. Bunlar bu halde ve hapiste olanlar ile [27b] söyleşmekte iken gördüler ki asker kaleyi abluka altına aldı. Dört ayaklıların toynak tozundan feleğin çehresi dondu. İskender attan inmedi ve başkomutan ve birkaç askerle birlikte Irâkî'yle konuşmak için kaleye yaklaştılar. Irâkî gelenin İskender Şâh olduğunu anladı. Tez emretti o sandıkların kırkına idam cezası almış kırk adamı elbiselerini soyarak koydular. İskender'e doğru kale burcundan aşağı atarak caka sattılar. Her biri bin parça olup, sığır etinden kara kara köfteye ve cehennem ateşinde yanmış suhteye⁴⁹⁰ döndüler. Yüksek perdeden hoş olmayan bir sesle çağırıp "Ey İskender, hoş geldin. Bunlar kendi ellerinle pişirdiğin nimet ve senin için hazırlanmış bir ziyafettir. Eğer birkaç gün daha kalırsan daha ne ziyafetlerimizin olduğunu görürsün" dediler. İskender bundan oldukça müteessir oldu ve dönüp otağa geldi. Irâkî'nin sözlerinin tesiri altında kaldı. Sonra Cenâb-ı Hakk'a ve Hazret-i Vehhâb-ı⁴⁹¹ Mutlak'a yalvarıp hacetini dile getirdi. Dedi ki:

Kadi'l- Hâcât⁴⁹² Olan Allah'a Yakarış

Allah'ım, zor işler sana kolaydır; Her aciz sende derman bulur.

[28a] Her işte Fâ' il-i Muhtar'sın⁴⁹³ sen, Kadîr⁴⁹⁴, Müntakim⁴⁹⁵ ve Kakhâr'sın⁴⁹⁶ sen.

Senin dergahına dayananların muratları her türlü gerçekleşir.

Bugün çaresiz kaldım, çaremi ver. Yardımının merhemini ulaştır ve bana ilaç eyle.

Kapına sığındım, beni mahrum etme; elleri mesrur beni mahzun etme.

⁴⁹⁰ Yanmış, yanık; Bağrı yanık kimse, âşık; Kaba sofı, softa (Mutaassıp medrese mensupları için alay yollu kullanılmıştır)

⁴⁹¹ "Çok bağışlayan, çok veren, kullarına çeşitli nîmetler bağışlayan" anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dir.

⁴⁹² Bütün ihtiyaçları yerine getiren Hakîm, Allah (c.c.).

⁴⁹³ Re'inde müstakil olan. İstedğini yapmakta serbest olan (Cenab-ı Hak).

⁴⁹⁴ Her şeye gücü yeten, kuvvet ve kudretine hiçbir sınır olmayan" anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dir.

⁴⁹⁵ "Yaptıklarından pişmanlık duymayan, tövbe etmeyen, müşrik, zâlim gibi günahkârları adâletinin gereği olarak hak ettikleri cezâyâ çarptıran ve böylece mazlûmların, mağdurların intikâmını alan" anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dir.

⁴⁹⁶ Kendisine karşı çıkanları, tanrılık iddiasında bulunanları yok eden, kahreden" anlamında esmâ-i hüsnâdan (Allah'ın en güzel isimlerinden)dir.

Nesr O gün yaşlı sabah güneşten başlığını başından çıkarıp gece şalını büründü. Feleğin meşeliğinde kara bulutlar kaplan (deseni) gibi yer yer göründü. Rabbâni kudretin rüzgârı hikmet ağacının yapraklarını birbirine kattı. İbretler bahçesinin meyvelerine her kişi can attı. O gece İskender Şâh da rahat yastığına başını ve istirahat döşegine göğsünü koyup yattı. Ten gemisi gaflet deryasına ve beden kayığı devlet⁴⁹⁷ suyuna battı. Acayip bir rüya görüp rüyasından sıçrayarak uyandı. Gayret⁴⁹⁸ ve hayret sularına batıp sabaha kadar altın işlemeli yastığa dayanıp (bekledi). Vezirlerini ve emirlerini yanına topladı. Gördüğü rüyayı bunlara anlattı. Aristo “Cihanın Padişahı, ne görmüşsen anlat. Tabirini yapalım ve zor olanı kolaylaştıralım. Umulur ki ettiğimiz tabir rüyanızın yorumuna [28b] uyar” dedi. *İskender Şâh*:

İskender’in Cevâbı ve Basiret Ehli Aristo’nun Yorumu “Ey Aristo, bu gece istirahate çekilmiştim. Uyurken seyir aleminde bir vilayete (ülkeye) vardım. Meğer o vilayet bu kalenin etrafıymış. Birkaç kişiyle rüzgâr ayaklı kır atlara binip bu kalenin alınacak yerini ve bu kazık düğümün çözülmesini seyredermişiz. Gördüm ki: Nurlu bir ihtiyar gecenin karanlığından abıhayat gibi ortaya çıkar. Bir kaplanı önüne katarak kovalar ve kaplan da bunun korkusundan yüksek bir ağaca çıkar. O ihtiyar da arkasından gidip kaplanın ağaca çıktığını görür. Yerden birkaç taş alıp buna atar. Aşağıdan atılan her taşı (kaplan) ise yukarıdan tutar. Sonra ihtiyar, (bu işin) taş atmakla olmayacağını ve kaplanın (bu şekilde) yakalanmayacağını anlar. Acıkıp aşağı inmesini bekleyeyim ve aşağı inince bir şekilde haklayayım diye düşünür. Bu çözümle kaplanı yakalayacağını sanır. Oturup beklerken uyku ağır basar ve uyur. Kaplan ihtiyarın uyuduğunu fark edince ağaçtan yere iner. İhtiyarı kutup gibi birkaç kez dolanır. İhtiyara zarar vermeye niyet eder. Yüreği dayanmaz [29a] ve aklından geçeni yapmayıp yine ağaca çıkar ve biraz daha bakar. Uykuya doyamayıp uyanmadığını görünce hemen ağaçtan yine iner. İhtiyarın canını yakarım sandı. İhtiyar birdenbire uyanıp kaplanın ağzını açarak canına kast etmiş olduğunu görür. Kaplana saldırınca, kaplan kaçır. İhtiyar ise kaçmasına fırsat vermeyip yakalar. O an uykudan uyandım. Ne manaya geliyor, bilemedim” dedi. Aristo “Ey Cihanın Padişahı, ‘Rüya yorumlandığı şey üzeredir’ sözü gereğince bu rüyanın tabiri şöyledir: O gördüğün nurlu ihtiyar Allah’ın hikmetiyle akl-ı kâmilindir⁴⁹⁹ ve engin fikrinin suretidir. Kovalayıp ağaca çıkardığı kaplan -kaplan

⁴⁹⁷ Mutluluk, saâdet, tâlih, baht.

⁴⁹⁸ İçten gelerek çalışma, belli bir şey için çabalama, didinme, çaba, ceht.

⁴⁹⁹ İlim, fazîlet ve hüner sâhibi, mânevî meziyetleri bakımından belli bir olgunluğa erişmiş.

tabirde hükümdara ve ağaç kaleye işaretler- sana tabi olmayarak haysiyetine dokunan Kara Bahtlı Irâkî'dir. İhtiyarın attığı, kaplanın ise tuttuğu taşlar Irâkî'nin eline düşen yiğitlerdir. İhtiyarın ağacın dibinde uyuması senin gafletin ve pişmanlığının işaretleridir. Kaplanın ağaçtan inip ihtiyarın etrafını dolanması otağında sana kastedeceği, bir şey elde edemeden gideceğidir. Bir defa daha inip ihtiyarı uyuyor sanıp canına kastederken ihtiyarın uyanıp kaplanın [29b] ardına düşerek ağaca çıkmadan yakalaması Irâkî'nin eline düşeceği ve cümle aleme rezil olacağıdır ve devletinin ona galip geleceğidir. Şimdi ey Zülkarneyn, gafil olma. (Her) uyuyan yanında bir uyanık, her davacının yanında bir şahit vardır. Gafleti terk edelim ve otağın etrafına gözcüler ve gölgeliklerin etrafına bekçiler dikelim. İhtimal ki Irâkî devletinde ele geçer ve kılıcının sivri ucu ciğerini deler. O divan dağıldı, akşam oldu. Kara karga sürüleriyle akşamın aşiyani⁵⁰⁰ doldu. Şâhın etrafına ve otağın çevresine bekçiler kondu. Cihanın şahı her zamanki adetince huzur yatağına uyumak için yattı ve gaflet deryasına daldı. Bu taraftan Irâkî, İskender'in ordusuna bakıp ışıkların hep söndüğünü ve insanların uykuya daldığını gördü. Siyah bir sarık sarıp ve geceye uygun bir elbise giyip sağına soluna hançerler bağladı. Kementle kaleden inip doğruca İskender Şâh'ın otağına geldi. Bekçilerden kiminin oturmuş, kiminin ayakta; kiminin uyuklarken kiminin de uykuda olduğunu gördü. [30a] Bunların arasına karışıp biraz durdu. Kimine haber verdi kimine haber sordu. Gezenler durdu, duranlar oturdu, oturanlar yattı, yatanlar kara kara düşler gördü. Felek tabircisi düşlerini şerre yordu. Velhasıl, her biri mantardan geçmişe ve çanakla şarap içmişe dönüp birer birer yıkıldılar. Ne yaptıklarını bilmediler. *Kader tecelli edince göz kör olur* lafzı gereğince Irâkî'yi fark etmediler ve ona kimsin diye sormadılar. Her birini uyku bastırdı ve dünyaya gözlerini yumup istirahat alemine gittiler. Irâkî gördü ki ne yâr var ne de ağyâr.⁵⁰¹ “*Evde ev sahibinden başka kimse yok*” diyerek otağın bir tarafını hançerle yarıp içeriye girdi. Rûm Şahı'nın gaflet denizinde batmış bir gemi gibi tahtının üzerinde yattığını gördü. Eşyalarını savaş takımlarını bir iskemle üzerine koymuşlar, duruyor. Irâkî bunları görür ve içinden nakışlı bir kılıcı alıp ileri gelir.

Acımasız Kılıcın Tasviri

⁵⁰⁰ Kuş yuvası.

⁵⁰¹ başkaları

Öyle bir kılıçtı ki dolaşıp vursan balıkla öküzü⁵⁰² keserdi.

Eğer savaşmak için kınından çeksen parıltısı güneşe ulaşırdı.

Bendinin (boğumunun) süsü feleğin güneşiydi

Kabzasına (ise) hilal balık olmuştu

Nesr Etrafında gökyüzündeki yıldızlar ve güneş gibi yanan şamdanlara elini vurur. Ayağının [30b] ucunda duran şamdanı başına, başındakini ayağına; sağındakini soluna ve solundakini sağına koyar. Bir parça kâğıda bir satır yazı yazar ve tahtın bir köşesine mihlayıp çıkar, kalesine gider. Râvîler bize bu şekilde rivayet etti. Fâlikü'l-İsbâh⁵⁰³ sabah kandilini yakıp alemleri aydınlattı. Doğru yola çağıran Seslenici “Hayye ale'l-felâh” nidasını can kulağına dinletip ölü bedenlere ve hissiz (donuk) bedenlere taze ve ebedi bir hayat bağışladı. Her kişi rahat yastığından başını ve istirahat dölşeginden göğsünü kaldırıp işi olan işiyle, dertli olan derdiyle ilgilendi. O hayhuyla yer gök doldu. Bu esnada İskender Şâh da yatağından kalkıp talihinin mağlup olduğunu ve şamdanlarının yerlerinin değıştirilmiş olduğunu görüp harem hizmetçilerine ve çadır muhafızlarına gazaplanıp yün gibi ditti ve birbirine kattı. Kimini hançerle kimini okla vurdu. Sonra siniri yatışmadı ve öfkesi dinmedi. Kılıçla hepsini parçalayıp helak etmek istedi. Acımasız kılıcına [31a] başları kesip göğüsleri delmek için el uzattı. Baktı ki kanlar saçan altın işlemeli ve kesin kılıcı da gitmiş. Cellâda emretti içeride dışarıda olan muhafızları, gözcüleri, hizmetlileri, bekçileri kılıçtan geçirdiler. Göğüslerinden utandırıcı gevşekliğı ve gözlerinden gaflet uykusunu kaldırdılar. Vezirlerini de öldürmek istedi. Aristo izin vermeyip “Ya Cihanın Şahı, takdire⁵⁰⁴ karşı gelemezsin, zor olanı kolaylaştıramazsın. Kaderde ne varsa o olur, başa ne yazıldıysa o gelir; bunların ne suçu var” diyerek engelledi.

Mesnevî (Müellife ait)

İnsan bin yıl uğraşıp didinse de Allah'ın takdiri değışmez.

⁵⁰² İbn-i Abbas'tan (ra) rivâyet edilen sahih bir hadis-i şerif var ki, Resûl-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm'dan sormuşlar: “Ya Resûlallah, dünya ne üstündedir?” Ferman etmiş: “عَلَى النَّوْرِ وَالْحَوْتِ (Dünya,) öküz ve balığın üzerindedir.” Bir rivâyette bir defa, “عَلَى النَّوْرِ Öküzün üzerindedir.” demiş, başka bir vakitte “عَلَى الْحَوْتِ Balığın üzerindedir.” demiştir.

⁵⁰³ Sabahları yarıp ortaya çıkaran Allah, Enam suresi 96. ayetinde geçmektedir.

⁵⁰⁴ Ezelde Cenâb-ı Hakk'ın olmasını dilediğı şeyler, her şey hakkında vermiş olduğu ezeli karar, alın yazısı, kader.

Kaza⁵⁰⁵ gökten ineceği zaman, ona hangi siper engel olabilir?

Bela seli taşıp yayılsa ona bir avuç toprak set olabilir mi?

Kendinden kazayı uzaklaştırmak isteyen Hakk'ın fermanına rıza gösterir.

Nesir Aristo İskender'e bu şekilde nasihat ederken tahtın köşesinde üstünde kim bilir neyin yazdığı bir parça kâğıdın mihlanmış olduğunu gördüler. Brütüs mektubu Şâh'ın eline verdi. İskender de alıp şunların yazılı olduğunu gördü: “Ey İskender, benden sana selam ve şöyle kelam olsun: Ben Kırkayak Irâkî'yim. [31b] Başını kesip kalemin burcuna asmak için geldim. Acımasız, dünyanın cahili bir genç olduğunu gördüm, kıyamadım. Kaleminden uzaklaş. Düşmanlığı bırak. Yoksa bir dahaki gelişime başını da alırım. Merhamet edeceğimi sanma, nitekim kılıcını aldım ve otağını deldim.

Mesnevî

Hikmet nimetini yiyenler “Su uyur, düşman uyumaz” demişler.

İnsana gaflete düşmek hiç yakışmaz.

Akıllı olan erken yol alır, gafil olan ise konakta uyuyakalır.

Değirmene gidenler un öğütür, ahmak olan da gidip gelenlere nöbet sorar.

“Kurda boynun neden kalın, nefis kuzular her vakit öğünün” demişler.

“Kimseye iş buyurmam, onun için neye uzansam dış geçirir” demiş.

İskender mektuptan bu haberi alınca gayret denizi coştı ve cesaret kanı kabardı. Emretti o gün ordudan yetmiş bin er atlara bindi. Topa tüfeğe aldırmayıp kalenin sağında solunda gövde gösterisi yürüyüşü yaptılar. Her taraftan topların dumanı yıldırım bulutu gibi göğe çıkıyordu ve top tüfek ve oklar yağmur gibi yağıyordu. Humbaranın⁵⁰⁶ ateşinden çok kişi [32a] yandı kebab oldu. Alemi aydınlatan güneş feleğin kubbesine çıkınca öyle acayip ve şiddetli bir savaş ve garip ve korkunç bir katliam oldu ki tarifi mümkün değil. Sonra, kaleyi bir türlü fethedemeyip ve herhangi bir zarara uğratamayıp çaresiz ve pişman çadıra döndüler.

Beyt

⁵⁰⁵ Kaderin, Allah tarafından ezelde tâyin ve tespit edilen biçimde ve zamanda gerçekleşmesi.

⁵⁰⁶ Yuvarlak ve içi boş olarak demir veya tunçtan yapılan, içine patlayıcı maddeler doldurulup havan topu veya elle düşmana atılan savaş âleti, kumbara.

Kaza elinin yaktığı her ateş

Her düşünce ve tedbiri yaktı

O gün divan kuruldu ve ekâbir ve eşraftan kimselerle büyük küçük herkes İskender Şâh'ın huzurunda toplandı. O ova süvariler, yayalar ve alaylarla doldu. Rûm Şâh'ı vezirlerine ve emirlerine seslendi, “Bu kalenin alınması ve bu memleketin alınması için ne söylersiniz?” Kimi “Yer yer toplar kuralım” kimi “Her taraftan üzerine toprak sürelim” kimi “Delik açarak temellerini yıkalım” ve kimi “Merdivenlerle burçlardan girelim” derken İskender'in serverlerinden Zentum adında biri yürüyerek öne çıkıp “Yâ Cihanın Şâhı, ben kuluna izin ver ve sen tahtında rahat otur. Seçtiğim birkaç kişiyle gideyim, Irâkî'ye hilekarlık ne demekmiş göstereyim. Himmetinle baş kesip devletin atının eyerinin tergisine asayım. Sâm, Nerîman ve Zal oğlu Rüstem gibiyse de bir oyunla onu [32b] alt edeyim” dedi. Zentum böyle öne çıkıp bu şekilde ısrar edince İskender Şâh emretti şahlara yaraşır elbiseler ve emirlere layık sarıklar verdiler. O gün geçti, akşam oldu. Gecenin karanlığıyla yer gök doldu. Zentum seçtiği kişilerden İflak ve Dalk'ı yanına aldı. Tebdil-i kıyafet, etekleri bellerinde ve kementleri ellerinde kaleye doğru yola koyuldular. Kalenin etrafına bakıp, çıkması kolay bir yer buldular. Tevafuk o ki o gece de Irâkî kimselere güvenmeyip her konuda itimat edip inandığı altı yüz kişiyle kaleyi dolanmıştı. Her burca onar kişiyi bekçi dikmiş, kendisi de bunların “Çıkalım” dedikleri yere gelip durmuştu. Aynı zamanda kalenin ihtiyaç durumunda kullanılacak iniş çıkış yeri de orasıydı. Uğursuz Zentum belinden altmış dört kulaç kemendini çıkardı. Düğümlerini çözüp eline doladı. İki ucunu birleştirdi. Geometri ilminden faydalanarak kaleden on altı adım geri gitti ve seğirterek gelip kale burcuna attı. Kemendin kancasının başı doğruca kalenin burcuna ve duvarın tepesine ulaştı. Aceleci geminin çapası ve şahin ve karganın gagası [33a] gibi iyice yerleşti. Zentum kemende yapışarak birkaç kere sallandı. Kementte bir sıkıntı olmadığını görüp içi rahat etti. Râvî der ki: Meğer kanca attığı taş Irâkî'nin gelip yaslandığı taşmış ve kendi de oradaymış. Zentum teçhizatını beline ve bir kemendini eline alıp kalenin dibine geldi. Yoldaşlarına “Siz de arkamdan gelin” deyip örümcek gibi kement ipine sarılarak kaleye çıktı ve burcun tepesine ulaştı. Irâkî bir adamın kementle kaleye çıkıp yılan gibi aktığını gördü. Burca ulaşacağı ve kalenin duvarına yapışacağı yerde baltayla kemendi kesti. Murat okunu atıp emel yayını gevşetti. Zentum döne döne inerek bir taşla denk gelip parçalandı ve ecelinin önüne geçerek

öldü. Yoldaşları onu görünce endişeye kapıldılar ve başına toplandılar. Kemikten ayrılmış köfteliğe ve kemikten çıkmış taze iliğe dönmüş olduğunu gördüler. Biraz bekleyip etrafa kulak kesildiler ve burcun üzerinde herhangi bir mücadele ve işitilir bir ses olmadığını gördüler. İflâk engel olan Dalk’a “İrâkî, Zentum’u duydu ve ipini kesti. Fitne rüzgârı üstümüze esti. Bu işi bırakıp onur ve haysiyetimizle çadıra gidelim” dedi. Dalk İflâk’ın [33b] sözüne karşı çıkıp uymadı. Ne kadar men ettiyse kulak asmadı. “Zentum’u kement taşıyamadı koptu, oyun o nedenle bozuldu” diyerek inat etti. Sonra, Dalk kaleye bir kement attı. Allah’ın hikmetiyle Dalk’ın kemendi de Zentum’un kemendinin takıldığı yere takıldı. İrâkî de bunu fark etti. Bir köşeye gizlenip kaleyi gözetledi. Dalk kemendini yoklayıp sağlam tutunduğunu gördü. Yavaş yavaş kaleye tırmandı ve burcun tepesine ulaştı. İstedi ki yukarı çıksın ve (ortalığı) yakıp yıksın. İrâkî onun da kemendini kesti. O da Zentum gibi parçalanıp öldü. Çürümüş meyveye ve saçılmış yağmaya döndü. İflâk onu görünce (daha fazla) dayanamadı. Dalk ve Zentum’un eşyalarını dahi almadan kaçarak çadıra geldi.

Beyt

Eğer bir kişinin işi ters ise hiçbir işi rast gelmez.

İrâkî bunun kaçtığını anlayıp İskender’in otağına doğru gitti. Otağa ulaştı. Meğer o gece Eflâtûn ve Aristo İskender Şâh’ın kendi otağında yatmasına müsaade etmeyip Kaytâs-ı [34a] Yunânî’nin otağında yatırmışlardı. İskender’in otağında ise işe yaramaz Şâh-ı Olgar’ı bırakmışlardı. İrâkî bekçilerin arasına karışıp onlarla biraz dolaştı. Onlar dahi bunu kendilerinden sandılar. Sabaha doğru biraz oturup bir saat kadar dinlenelim diye düşündüler. Uykuları ağır bastı ve canları geçti. Olgar da bekçilere güvenip başını yastığa koydu ve onu da uyku bastı ve canı geçti.

Beyt

Kaza gökyüzünden başını gösterince bütün akıl sahipleri kör ve dilsiz bir hâle geldiler.

İrâkî bunu fırsat bilip çadırın bir köşesini delerek içeri girdi. Bir kimsenin taht üstünde yatıp gaflet uykusuna batmış olduğunu gördü. “*Fırsat bulut gibi geçer*” deyip İskender sanarak Olgar’ın başını kesti. Kaleye geldi ve İskender başı olmadığı gördü. İskender’in kendisinden korkarak o gece kendi otağında huzur bulup kendi yatağında yatmamış olduğunu anladı. Ansızın, feleğin celladı Merih cihanı aydınlatan güneş

okuyla ufuk döşeginde gece şahının boynunu kesip şafağın kanına batırdı ve alemleri aydınlatan güneşinin doğuşuyla batı ülkelerini doğuya çevirdi. Rum Şâhı otağına gelip talihsiz Olgar'ın başını kesip alıp gittiklerini [34b] ve ona dahi ulaşmış olduklarını gördü. İskender Şâh gazaplanıp bekçilerin başlarını kestirdi ve her birini bir köşeye astırdı. Amel oklarını attırıp emel kemanlarını gevşetti. Hakaretamiz ve azarlayıcı sözlerle vezirlerinin gönüllerini yıkıp ciğerlerini dağladı. Sonra, emretti ki o feleğe erişmiş namlı kalenin etrafını hale gibi çevrelesinler, hendeğin altından samanyolu gibi siper yolları kazınsınlar, yetmiş seksen yerden gök gürültüsü avazlı ve ortalığı yıkan topraklar döşeyip sur duvarlarını karınca yuvasına ve içinde yaşayanları toplanmış maymuna döndürüp öyle ya da böyle kaleyi alsınlar ve kara bahtlı Irâkî'nin hakkından gelsinler. Tevafuk o ki o gün zalim feleğin pîri o vakit dünya üstünde yaşayanlara kızıp gökkuşağı kemanından ok yağmurları atıp yıldırımlar şakıttı ve kara bulutlar saman yolu oluğundan yeryüzüne seller akıttı. Siyah bulutlardan dünya karanlık geceye güneş ve ay tutulmalarından cihan mezarlığa döndü. Sanki Nuh Tûfân'ıydı ve Bâbil zindanıydı.

Mesnevî

Hemen o vakit gök gürledi, şimşegin feryadı da ona eşlik etti.

Felek bulutunun kargası kanadının altında güneş yumurtasını saklamaktaydı.

[35a] Yerler demir gökler bakırdı, yağmur yağar ve şimşekler şakırdı.

Ovalar suya batmış görünmüyordu, çadırlar da su üstündeki kabarcıklara dönmüştü.

Gündüz geceden fark edilmiyordu, dünya baştan başa karanlığa teslim olmuştu.

Nesr O gün herkes çadır malzemeleriyle ve eşyalarıyla ilgilendi. Sonra İskender bu durumu görünce vezirlerinden ve emirlerinden birazını topladı ve “Bu gece eline ve diline söz geçiremeyip Irâkî her halükârda bizim otağımıza ve yatağımıza gelecektir. Onu ele geçirmeye bir çare ve tuzağa düşürmeye bir müdara⁵⁰⁷ gerek” dedi. Meydanların eri Kaytas-ı Yunanî “Ey Cihanın Şahı, sen saltanat döşeginde ve istirahat makamında rahat ol. Bekçilere ve gözcüleri uyuralım uyur gibi görünüp

⁵⁰⁷ Müdara, dini zarardan kurtarmak için dünya menfaatinden vermek, güler yüz göstermek, İslamiyet'in dışına çıkmadan, gönül almaktır. Müdahene, gönül alırken, İslamiyet'in dışına çıkmak, günaha girmektir.

kıpırdamasınlar ve birbirleriyle konuşmasınlar. Ben kulun, birkaç namlı ve çevik yiğitle Irâkî'yi bekleyeyim şah devletinde belki ele geçer ve devletli elin yakasına yapışır. Kaytas bu şekilde makul bir çözüm sununca İskender “İstediğin kişileri al, yalnız bu [35b] zor işin üstesinden gel” diye emretti. Rûm şahı böyle buyurunca Kaytâs oğlu Kays'ı, kardeşi Leys'i, Kirdâh-ı Karvânî'yi, Serdâh-ı Şîrvânî'yi, Efrûz-ı Kâşî'yi ve Bihrûz-ı Necâşî'yi İskender Şâh'ın otağının etrafına bekçi dikti. Kendisi de bir iki server ve Küres-i Gül-asfer ile şahın tahtının altına gizlenip etrafı gözetlemeye başladılar. Şâmûs-ı Şâvî'yi ve Râmûs-ı Nâvî'yi de yol ağızlarına bekçi tayin edip uzaktan gözcü ettiler ki Irâkî ne taraftan gelirse bunlara önceden haber versinler. Bu şekilde bunlar bu tarafta hazır beklediler ve yolu gözlediler. Öbür tarafta da Irâkî gün memleketlerini gece askerinin aldığını ve yağmur bulutlarından iki karanlığın bir araya geldiğini görünce kale bekçilerine ve gözcülere “Kaleyi layıkıyla muhafaza edin, kimseye güvenmeyip kendiniz bekleyin. Gözünüzü dört açıp tavana çıkan örümcekten ve yere giren karıncadan (dahi) sakının” diye tembihleyip uyardı. Gökten gelen kaza gibi iple kaleden inip İskender'in otağına yöneldi. Askerin yakınına ulaştı. Şâmûs ve Râmûs Irâkî'yi uzaktan gördüler, gelip Kaytas'a haber verdiler. Irâkî otağa geldi. Sağa [36a] sola bakındı. Gördü ki gaflet uykusuna dalıp istirahat suyuna batmışlar. Sanki her biri öleli epey yıl olmuş, beden ağaçlarında ne bir yaprak kımıldamakta ve yüzlerinde ne bir damar akmakta... Tenleri hasta, nefesleri tutulu...

Mesnevî (Müellife ait)

Donup kalmış toprak parçası ve ölü gibi yatıp kalmışlardı.

Emellerinin ipi kesilmiş işler iş olmaktan çıkmıştı.

Bütün gözler nergis gibi yumulmuştu ve etrafta çıt çıkmıyordu.

Nesir Irâkî dayanamayıp el-mecbur hançerle otağın bir köşesini delip içeri girdi. İskender'in tahtın üstüne yatıp huzur döşeğine gömülmüş olduğunu gördü. Etrafa kulak verip dinledi, bekçilerden kımıldanır kimse yok, hepsinin uyuduğunu sandı. Akan sel ve öldürücü bir yılan gibi tahtın üzerine aktı, etrafa baktı. Hançeri sıyırıp İskender'e kast edince tetikte bekleyen Kaytas-ı Yunânî yayından çıkan ok, kınından çıkan kılıç gibi tahtın altından çıkıp Irâkî'nin ensesine ve devletsiz kellesine öyle bir yumruk indirdi ki anasından emdiği süt kanla burnundan ok gibi akıp kesilmiş ağaç ve bedeninden ayrılmış baş [36b] gibi yıkılıp tahtın altına tıklandı. Yine kalkınca Küres-i Gül-asfer aslan gibi yakalayıp otağda ve şahın gözünün önünde elini kafasına bağlatıp

bir aslan ve sağ yakalanmış bir av hayvanı gibi zincire çekti ve tahtın ayağına bağladı. Irâkî ise hayatından ümidini kesti. Diğer askerler de gelip Irâkî'yi bu halde gördüler. Şâha övgüler ve dualar edip herkes işinin başına gitti ve sabaha kadar beklediler.

Birkaç Nasihat (Müellife ait)

Bu sözü kabul et ve şüphe etme; muradı insana her zaman el vermez.

Bedende nabız daima sabit değildir. Gah bast⁵⁰⁸ halindedir, gah kabz⁵⁰⁹.

Baş ne gelse ancak sonradan kazanılmıştır, Hak, kulunu kötü yola teşvik etmez.

Aşırı istekleri terk edenlere dünyada zarar gelmez.

Hayırlı kimseler insana her sefer muradının verilmesine “Mekr-i Hak”⁵¹⁰ dır” demişlerdir.

Nesir Oyunbaz gece; tutulmuş ay gibi, cihanı aydınlatan güneşin ışınlarıyla bağlı ve güneşin kutlu bahtı saadet ve devletle bereketlenince yeryüzünü tatlı bir ezgi doldurdu. Şâh-ı Rûm saadet ve adalet tahtına çıktı. Vezirler ve emirler şahın divanında [37a] toplandı. Şâh-ı Rûm emretti, Irâkî'nin elbisesini ve başlığını çıkardılar, boynuna tasma ve ip bağlayıp rezillik yeri olan idam meydanına getirdiler. Kınama, aşağılama ve canını yakma niyetiyle “Yâ Irâkî, bu sefer kaleyi verir misin? Kötü talihin ve çirkin fiilin sana neler etti görüyor musun?” der. Irâkî “Yâ Zülkarneyn o vakit kale benimdi ve onun etrafında kâim ve ona hâkimdim” deyince İskender Şâh bu pişmanlık haliyle Irâkî'yi kalesinin karşısına götürüp kaleyi istemelerini vermezlerse kaleye karşı asıp gelmelerini emreder. İskender'in fermanı üzere birkaç asker Irâkî'yi kalesinin karşısına götürüp kaleyi istetirler. Kale halkı Irâkî'yi bu halde görüp bu sözlerini duyunca kalenin kapısını açarlar, boyunlarına kefen bağlayıp kalenin anahtarı ile İskender Şah'a gelip aman dilerler, canlarının bağışlanmasını isterler. İskender Şâh suçlarını bağışlar, hatalarını ve isyanlarını affeder. Mertebelerine göre hürmet gösterir

⁵⁰⁸ ferahlık

⁵⁰⁹ darlık

⁵¹⁰ Mekr-i İlahi

ve gönüllerini alır. Sonra emreder Irâkî'yi asmak için meydana alır gelirler. Gayret⁵¹¹ oku ve ceza kılıcıyla [37b] ciğerini delip ortaya alırlar.

Beyt

Her işte istişare olmalı, istişaresiz iş rast gitmez.

Diyerek İskender Şâh vezirlerine seslenip onlardan cevap istedi: “Deyin şimdi Irâkî'ye ne ceza vermek ve nasıl öldürmek gerekir ki her kişi bundan ibret alsın ve herkese gerekli bir nasihat olsun?” dedi. Kimi “Gözlerini oyalım, derisini yüzelim”, kimi “Ata sürükletelim ve parmaklarının arasına kamış yürütelim”, kimi “Burnunu, kulağını kesip kalesinin kapısına asalım” dedi. Velhasıl her biri bir çeşit cezadan ve yönteminden dem vurdu (fakat) İskender Şâh makul deyip kabul etmedi. Sonra Aristo ve Eflatun, Şâh'ın önüne gelip “Yâ Şâh-ı Cihân böyle bir dünya pehlivanını ve zamanın yiğidini yok yere zayi ederseniz yazık olur; üzülsün ve pişman olursunuz. Bunun bedeniyle toprak doyup kanıyla âlem kanmaz. İşinin sonunu düşünmeyene gâfil derler. Biz usturlâp kitabında, ilm-i hikmette⁵¹², fen ve astronomide, fende ve ilm-i kıyâfette⁵¹³ bunun talihini görüp derinlemesine biliriz. Hilekârlıkta ve uyanıklıkta, düşmanlıkta ve dostlukta [38a] bunun eşi benzeri gelmez. Dünya halkı toplanıp buna düşmanlık etse bu itibar etmez. Bunun vesilesiyle size çok kalenin fethi nasip olsa gerek. Meşhur adınız ve yüce isminizle gönüllerin kulak delikleri ve alem halkının kulakları dolsa gerek. Irâkî'nin başının kanından ve kan saçan gözünün yaşından vazgeçip affetseniz yeridir.

Beyt

Adem'in yaratılışından bugüne ve bugünden de dünyanın sonuna kadar, büyükler suçlu olan kendilerinden küçükleri affetmişlerdir.

Aristo ve Eflatun böyle deyince Şâh-ı Rûm emretti Irâkî'nin bağlarını çözüp kaftan, taç ve sarık verdiler. Mutluluk tahtının ayağına baş koyup İskender Şâh'ın kapısında bendesi ve gönüllü askeri oldu. Kalesini kendisine tayin ettiler ve halkını da ona tabii ettiler. Irâkî, Şâh'dan izin alıp kalesine geldi. Sandıktan çıkarıp hapsettiği yiğitleri ve

⁵¹¹ Aziz ve mukaddes bir şeye yabancıların el uzattığını, göz diktiğini görmeye tahammül edememe duygusu

⁵¹² felsefe

⁵¹³ İlm-i kıyâfet, insanların fiziksel özelliklerinden yola çıkarak onların karakter ve huylarına dair çıkarımlarda bulunma ilmidir.

hazinesindeki mücevherleri sandıklara doldurup İskender Şâh'a geldi. İskender pehlivanlarını horlanmamış ve sağ salim görünce ve hatırlarını sorunca her biri Irâkî'ye son derece müteşekkir olup erliğine ve adamlığına şahitlik ettiler. Şâh-ı Rûm askerlerinden bu haberi duyunca gönlü oldukça hoş oldu ve getirdiği mal ve defneyi yine Irâkî'ye bağışladı. Şâhlara ve padişahlara [38b] yakışır bir iş yapıp onlara yaraşır bir tavır sergiledi. Irâkî tekrar tahtın ayağına yüz sürerek yalvarıp yakardı ve ümitle “Ey Cihân Şâh'ı ne olur bu kaleyi bir ziyaret etseniz ve sayısız karınca ve toprak zerresini toz olmaktan yüceltip gitseniz”

Mesnevî

Güneş ki alemler tutar, ışığı yeryüzüne dolar.

Işık saçarak inip yeryüzüne, ar etmeyip varır derviş evine

Zahmet edip ayak bassan ne olur şahım, hapishane senindir padişahım

Ona ins ü cin memur olmuştu, nedimi hüthüt idi, arkadaşı ise karınca.

Nesir Irâkî böyle deyince Şâh-ı Rûm “Ne olacak gidelim ve kaleyi gezip görelim” dedi. Irâkî, Şâh'dan icazet alıp böyle iltifat bulunca gücü yettiği kadar ziyafet hazırlayıp piyade gibi Şâh'ın önüne düştü ve sarayına götürüp ikramlar edip hizmetler sundu.

Ziyafet Tertibinin Tavsifi ve Sevinç Nimetlerinin Tarifi

Nimet vasıtalarını o kadar döktü ki yer dayanamayıp diz çöktü.

Sofralar pidelerle süslü ve huri sinesi gibi nazik ve tazeydi.

Çiniler mavi gökyüzü gibiydi ve tepsiler de sarı güneş gibiydi [39a]

Eğer güneş sinisi ve dünya sofrası görselerdi dertle bağırılarını kana bularlardı.

Güneşi (sevgiyi) besleyen şeker mürebbilerin hasreti ateşi kül etmişti.

Bezm içinde fıstıklar buse verse, senbuseler⁵¹⁴ ağızlarına uzanmazlardı.

Altın ve gümüş kaselerin cümlesi gülsuyu, ıtır, öd, misk doluydu.

Balın elinden şekerler ağlardı, badem ezmesi her yufkanın bağrını yağlardı.

⁵¹⁴ Bir çeşit börek.

Ateş kaz yağını tiride katmak için gözlerini kızartıp kanlı kanlı dururdu.
Daneler meclis ehlini tuzağa düşürdü
Bademler altın diye gözlerini döktü
Bezmin kebab, büryanını vurdu; turşular kadehin kanını dökdü.
Çöreğin kınalı parmağını görünce böreğin yüreği güp güp attı.
Kalyeyi⁵¹⁵ sirkeli sarımsak harap etti, şarap ördeği ateşlerde çevirdi.
Keşkek işini dövmeye vurdu, pişmaniye işitip sakalını yoldu.
Buğra⁵¹⁶ onu görüp sopayla geldi, soğanı doğrayıp bıyık altından güldü.
Börek avuç dolusu şeker döktüğünde akçe ile baş parmağını basar.
İşret bağına güllaç yaprağı yasemin midir? Bülbül ayrılığı ile “gül aç” diye inler.
Bal tatlıdır yağı anma, cümlesi helvaya kan düşmanı oldu.
Sofra türlü meyveyle doldu, yaygının üstü yıldızlarla dolu feleğe döndü. [39b]
Her mezenin kaynağı boldu, karpuzun lezzetini kim anardı.
“Yerin başımın üstündedir” diye incirin ağzına bal çalardı.
Zerdali âşığın yüzü gibiydi ve şeftali maşukun dudağı gibiydi.
Turunç yârin çenesine benzeyip firuze yaprağı mücevher tartıyordu.
“Sevgilinin yanağıyım” dedikçe her elma, âşığın gönlü ayva dolardı.
Nar tane tane lali yuttuğu için lale gibi her zaman gül yanaklıydı.
Üzüm salkımının dizilişini gören yığılmış incileri toprağa saymazdı.
Sümbüller destelenmiş kırmızı güller harman olmuştu.
Sözün kıyası (sofralar) donattı ve onu görenler takdir etti.

⁵¹⁵ Kalye: tuz; Yeni Türkçe lügat / Kubbealtı: Sâde yağ ile pişirilmiş etsiz yâhut az etli kabak veya patlıcan yemeği.

⁵¹⁶ Kelimenin “erkek deve” anlamının yanında, Derleme Sözlüğü’nde “hindi” anlamı da geçmektedir. Resimli Kamus’ta ise “turna kuşu” anlamına yer verilmektedir. Üçü de anlam açısından mümkün görünmektedir.

Nesir Şâh-ı Rûm o gün orada yiyip içti ve kaleyi gezip yine otağına geldi. O gün geçip akşam oldu.

İskender'in İleri Gelen Vezirleri ile Keftâr (Sırtlan) Kalesi ve Mârân (Yılan) Kalesi'nin Fethi Hususunda İstişare Etmesi

Feleği dolanan doğunun şahı güneş atlas renkli çadırında fildişi tahta çıkıp divan defterini açtı ve sabah çiği rüzgâr dolu gümüş tabakla mesrur askerin üzerine taze inci saçınca vezirler ve emirler, rütbeli rütbesiz herkes İskender'in divanına toplandı. Atlı askerler ve bineklerin kalabalığıyla sahra ve ova doldu. [40a] Şâh-ı Rûm Irâkî'ye ve diğer hazır bulunanlara "Söyleyin şimdi, Yılan ve Sırtlan kalelerini ve Mehal ve Halhal denen işe yaramazların elinden almak için ne yol izleyelim ve o diyara nasıl bir tedbirle gidelim ki asker zorluk çekmesin ve teçhizatını terk etmek zorunda kalmasın?" deyince Irâkî "Yâ Şâh-ı Cihân ben kuluna izin ver. Sen birkaç gün bu diyarda otur. İkisini de birer hileyle alayım, gökyüzü tavanındaysa kementle tırmanayım ve yerin dibindeyse de delik açıp gireyim" dedi. İskender Şâh icazet verdi ve Irâkî'nin gitmesine müsaade etti. Irâkî kendi adamlarından ve İskender'in askerlerinden birkaç adam alıp tebdil-i kıyafetle Yılan Kalesi'ne ve hâkimi olan ahmak Mihmâl'e doğru yola çıktı. Günler ve zamanlar sonra Yılan Kalesi'ne ulaştı. Kaleye yakın bir köşede bir oyukta gizlendi. Dünyanın beyaz doğanı havalanıp yuvasına gece kargaları doldu.

Kargaşa Dolu Gecenin Tasviri (Müellife Ait)

O gece feleğin muhafızı güneş aleminden göz yumup uyumaya niyetlendi.

Sırça kaleye kement atmak için kıvılcım (akan yıldız) iplerini bent bent bağladı.

Sanma ki saman yoludur (görünen) zamanın ayyarı dünya kalesinin üzerine ip attı.

[40b] Âlem ağyardan boşaldı, sokak halkı pazardan elini çekti.

Nesir Irâkî usul usul kalenin altına girdi ve etrafa kulak kesildi. Muhafızlardan ve gözcülerden ses seda olmadığını görünce yatıp uyuduklarını anladı. Kementle burca çıktı. Beraberindekileri yukarı çekti. Şehir içine girdi ve her hanenin kapısını dışından kapatarak Mihmâl'in sarayına doğru giderlerken muhafızlar duyup ellerini kılıçlarına uzattılar ve bunların üzerine yürüdüler.

Irâkî'nin Mehal'in Kalesi'nin Muhafızlarıyla Cenginin Tasviri

Bu taraftan da bunlar hücum ettiler. Kılıçlar çekildi, elbiseler kanla yıkandı.

Çekildi yaylar, oklar atıldı; ikisi de bir yere katıldı (bir araya geldi.)

Kesildi başlar, kanlar saçıldı; canlar bedenden ayrılıp ayrı düştü.

Sonra Irâkî bunları kılıçtan geçirdi ve ölüm suyu içirip adem diyarına gönderdi. Mihmâl'in sarayının muhafızları ve eşiğinin kapıcıları sarayın kapısını açıp “Kavga neyin kavgası ve bu dava neyin davası acaba?” diye araştırmaları için Irâkî eriştirdi ve bunlara da girişti. Kefaret için dirisini ve tohumluk için birisini koymadı. Hemen saraya girdiler ve Mihmâl'in katına ulaştılar. Kapıları içeriden kapatıp önlerine çıkanları korkuttular. Has saraya ulaşmış [41a] Mihmâl'in yanına gidip göz açtırmadılar ve elini kafası arkasına bağladılar. Ayak direyenleri kılıçtan geçirip işlerini sağlama aldılar. Sarayın kubbesine ve hanelerin damına tellallar çıkartıp “Kale İskender Şâh'ındır” diye ilan ettirdiler. Kale halkı gelip ihmalkâr Mihmâl'i bu halde görünce Irâkî'nin başına toplanıp ayağına kapandılar. Irâkî de İskender Şâh'ın ululuğundan, azametinden, heybetinden, kudretinden ve askerine ve tebaasına olan merhamet, şefkat ve adaletinden bunlara haber verdi. Gıyabında hepsi kapısının kölesi ve gönüllü askeri oldular. Name yazıp Mihmâl'i İskender Şâh'dan istedi ve kaleye bekçiler tayin edip kendisi Sırtlan Kalesi'ne ve Müşgîn Halhâlî denen işe yaramaza gitti. Mihmâl ile nâme İskender'e ulaştı. Şâh-ı Rûm da Irâkî'nin hatırı için Mihmâl'i affetti. Beylere yaraşır libaslar ve başlıklar giydirip vilayetini yine kendisine verip kalesine gönderdi.

Makbul Affin Fazileti Hakkında Birkaç Kelime

Affetmek mübarek bir haslettir, affa sahip olan devlet sahibidir.

Gönül affın nurundan aydınlanır ve onun rüzgârından sine gülşen olur.

Yaratıcı affetmeyi sever, Yaratıcı'nın sevdiğini sen de sev!

Irâkî de giderek menziller aştı ve ilerleye ilerleye Sırtlan [41b] Kalesi'ne ve Müşgîn Halhâlî denen faydasıza yaklaştı. Kendi elinden ve kaleminin dilinden bir name yazıp sihir suyuyla hile mürekkebinin ezip “Ben ki Çihil-pây-ı Irâkî'yim. Meclisin çengine yakı⁵¹⁷ ve savaş meclislerine sâkîyim. İskender üzerime gelip zulümle kalemi elimde

⁵¹⁷ Yakının “yara” ve “türkü” anlamları bulunmaktadır.

alarak sihirle beni kandırmış ve bir hile ile beni tutup hapsedmişti. Bir yolunu bulup kaçtım, Horasan padişahına varmaya niyetlendim. Başıma geleni ona anlatayım ve İskender’i şikâyet edeyim belki derdime bir çare bulur ve kalemi almaya müdara⁵¹⁸ eder. Bu gece size misafiriz ve erkenden yine yolcuyuz. Bize bir gece konaklamak üzere bir yer tahsis ediverin ve bizi hoş görün” dedi ve nameyi bir ulak eline verdi. Ulak nameyi miskin Müşgîn’e iletince Irâkî’nin hilesine aldandı ve düzenine kandı. Fitneci bakışına kanıp birkaç adam ile Irâkî’yi karşılamaya ve halini hatırını sormaya gitti. Bir yerde buluşup görüştüler ve hâl hatır sordular. İzzet-i ikram ederek önüne düşüp sarayına getirdi. Saray kaşanelerinden gösterişli ve yüce bir yere yerleştirdi. [42a]

Müşgîn’in Kaşanesinin Tasviri ve O Cennet Gibi Hanenin Düzeninin Tarifi

İçi dışı ay gibi çini döşeli, eritilmiş altın güneş onda kubbesi laciverd.⁵¹⁹

Giriş kapısının levhası güneş, eyvanının şemsesi ise dünya kabarcığı.

Ağacı Tuba gibi meydanı cennet; suyu Kevser toprağı amber gibi.

Girince canla gönül çıkmak istemez; akl-ı kül⁵²⁰ tasvirinin hayranı olur.

Felek takının yıldızlarla bezeli olduğu gibi yerleri baştan başa mücevherle süslü.

Zemini gül bahçesi gibi renk renk yaygı; alem seyrederek ferahlamış.

Altın rengi sofra altlıkları uyumuş kaplan gibi; yüzlerini yere sürüp yer yer durmuşlar.

Irâkî o gün yiyip içip sabah kalkıp gitmek ve gaflete düşürüp hile yapmak niyetiyle Müşgîn-i Halhâlî’den izin istedi. Müşgîn de “Misafirliğin süresi üç gündür” diyerek Irâkî’yi salıvermedi ve Irâkî’nin hilesine aklı ermedi. Sonra iki gün daha durup hisarın her tarafını gördü. Üçüncü gün hastalığa vurup yüzünü zerdeçalla nilüfer gibi sararttı. Mumun isiyile gözlerini nergis gibi kararttı. Hasta ve yorgun gibi yatağa düşüp yattı.

⁵¹⁸ Müdara, dini zarardan kurtarmak için dünya menfaatinden vermek, güler yüz göstermek, İslamiyet’in dışına çıkmadan, gönül almaktır. Müdahene, gönül alırken, İslamiyet’in dışına çıkmak, günaha girmektir.

⁵¹⁹ Kıymetli mavi taş.

⁵²⁰ Cenâb-ı Hakk’ın zat âleminde ilk tecellisi olan, diğer âlemlerin kendisinden zuhur ettiği ilk yaratılan nur.

Ah edip inledi, hüznü hüznü ağladı ve gelene gidene hastalık tasladı. Müşgîn, Irâkî'nin hastalığını işitip adamlarından [42b] birkaç kişiyle halini hatırını sorup yanında biraz oturmak için geldi. Irâkî hemen birkaç tas şerbet yaptırıp içine aklı izale edici ilaç kattırıp Müşgîn ve adamlarına ikram ettirdi. Her biri muradınca şerbeti içip kandılar. Irâkî yattığı yerden bunları lafa tuttu, efsun oyunuyla gönüllerini çeldi. Oturdukça oturacakları ve durdukça duracakları geldi. Giderek şerbet bunları etkisi altına aldı. Bir saat geçmeden yıkıldılar ve bir köşeye tıklandılar.

Beyt

Akıl süsüyle insan hoş olur şuuru olursa

Şuursuz olunca ölü gibi amelden düşse ne ola

Nesir Irâkî kalktı, bunları bir bir bağlattı ve saray kapılarını içeriden kapattı. Muhalefet edip ayak direyenleri kılıçtan geçirerek haklarından geldi. Başlarını kestirip saray duvarına süs olarak astırdı. Şehre yer yer “Kale bugünden sonra İskender Şâh’ın ve bu taht ve saray o zerrin külâhındır. Her kim edepsizlik edip emrine karşı gelirse başını keserim ve bu başlar gibi onu da asarım. Kimseye merhametim ve zerre kadar müsamaham yoktur bilmiş olun ve ona göre hareket edin” diye yer yer duyurunca herkes gelip tabi oldu ve bu haberle şehrin içi [43a] doldu. Irâkî saray kapısını açıp bunların gönüllerini aldı. İskender’in fermanını bunlara ilettiler. Hepsisi canı gönülden rıza gösterip kabul ettiler. Irâkî de Şâh-ı Rûm’a fetihname yazıp “Devletinde Sırtlan Kalesi’ni alıp Müşgîn Halhâlî denen faydasız hapsettim. Rüzgâr ayaklı atlara binip birkaç gün içinde yetişesiniz” dedi. Nameyi ulak eline verip gönderdi. Name İskender’e ulaşınca ve İskender de okumaya fırsat bulunca vezirlerine “Askeri alın ve ardımdan gelin” dedi ve birkaç yüz adamla dört nala gidip iki günlük yolu bir günde aldı. Günlerden bir gün kaleye yaklaştı. Irâkî, İskender’in geleceğini öğrenip o beldenin halkıyla karşıladı. Atının ayağının altına atlas, diba,⁵²¹ altın işlemeli ve ipek kumaşlar döşedi. Müşgîn’in sarayına yerleştirdi.

Ziyafetin Tasviri ve Mutluluk Nimetlerinin Tarifi (Müellife Ait)

O kadar ikramlar etti; nimetler yendi, şerbetler içildi.

Sofralar kurulup aleme kokular saçtı, zerde altın saçtı daneler inci.

⁵²¹ Eskiden çok makbul tutulan, genellikle desenli, ağır dokuma ipekli kumaş, bir nevi canfes.

Gökyüzü sofraya oldu, samanyolu peşkir⁵²²; tepsileri koyacak yer kalmadı.

Danenin üzerine yoğurt dökülünce sanırsın tepeler üstüne kar yağdı.

Kaz, ördek, turna; yağ denizinde yüzerdi balık. [43b]

Tavuklar bunlara kafa tutsa ne olur; büryan ve yahni ortak oldular.

Güvercin döne döne kebab oldu, tuzla araya fitne girdi.

Şekerin kellesi kırıldı, balın lezzeti azaldı.

Altın tepside baklava ve börek; sanırsın şafakta ay ve güneş.

Kim anar o yerde buğrayı⁵²³ hayli salma⁵²⁴ büyüttü salmayı⁵²⁵

Eğer benzi (suçlu gibi) sararmasaydı, büryan suçlanır mıydı?

Börek ve tutmaç terk ü tecrit ederek başlarına taç giydiler sanırsın
Bektaşî'dirler.

Senbuse köşelerde pusu kurdu; zemin badem ezmesiyle döşendi.

Aralar zülbiya⁵²⁶ ile doldu ve mutluluk kasrına pencereler açtı.

Nesir Yemek yendi şükrü dendi. Şâh-ı Rûm emretti Müşgîn Halhâlî'yi getirdiler ve bağlarını çözdüler. Tahtın ayağına başını ve hizmet eline göğsünü koyup aman diledi ve suçunun ve isyanının bağışlanmasını istedi. Irâkî Müşgîn'i İskender'den isteyip suçunu affettirdi. Emirlere yakışır libaslar ve başlıklar verdiler. Müşgîn de tam bir sadakatle ve bağlılıkla yıldızlar gibi hizmetli ve askerler ipine dizildi.

Beyt

Kul oldum diyenin kimse kadrinin yayını gevşetmez, “Yerdeki yüze kimseler basmaz” demişler.

⁵²² Yemek yerken dizlerin üstüne örtülen, el kurulan pamuk veya keten örtü, peçete.

⁵²³ Kelimenin “erkek deve” anlamının yanında, Derleme Sözlüğü'nde “hindi” anlamı da geçmektedir. Resimli Kamus'ta ise “turna kuşu” anlamına yer verilmektedir. Üçü de anlam açısından mümkün görünmektedir.

⁵²⁴ Kelimenin “salınmış sığır, deve” vs. anlamlarının yanında “hamur tatlısı, pirinçli bir yemek, başıboş, tarla” gibi anlamları da vardır. Burada “tarla” anlamının daha uygun olduğu düşünülmektedir.

⁵²⁵ “Salma” kelimesinin burada “pirinçli bir yemek” anlamında kullanıldığı düşünülmektedir.

⁵²⁶ Ar. pekmez ve bal karıştırılarak yapılan bir çeşit tatlı.

[44a] Gidip bütünün malını mülkünü ve define ve hazinelerini getirip Şâh-ı Rûm'un önüne koydu ve övgüler söyledi.

Kıta (Müellife Âit)

Ay ve güneş devredip de aylar ve yıllar geçtiğinde (bile) kadrinin ay ve güneşi gök yüzünden hiç kaybolmasın.

Her yolunda her anında Rabb'in lütfu yanında olsun; Hayy ve Zülcelal olan Allah her zaman yar ve yardımcın olsun.

İzzetin devletin ve bahtın her daim açık olsun; sana kötülük etmek isteyenin yeri arkalar olsun.

Nesir İskender Şah Müşgîn-i Halhâlî'nin hazine ve definesini yine kendine bağışladı. O da İskender'e övgüler düzüp karşısında el pençe divan durdu.

İskender'in Kahkaha Kalesi'nin Fethi Hakkında Vezirleriyle İstişaresi

Rivayet edenler şöyle aktarmışlar:

Sırtlan Kalesi alınca İskender epey gün bekledi.

Vezirleri ve askerleriyle gelerek o diyarı da hakimiyeti altına aldı.

Meclisinde zengin fakir, vezir, emir, asker hep toplandı.

Şâh-ı Rûm onlara seslendi ve cevap istedi.

“Akıl gülünün renklersiniz, istişare denizinin timsahlarısınız.

Aklınız yettiğince taze ve değişik bir fikir ve yöntem sunun ki

Kahkaha Kalesi'ni fethedelim ve zafer kazanıp gidelim.

Nesir Şâh-ı Rûm böyle söyleyince Irâkî “Yâ Şâh-ı Cihân Kahkaha [44b] sarp kaledir güçle alınmaz. Av kolaylanmayınca şahin salınmaz. Ben kuluna icazet ver hile kapısını açayım. Size yüz çevirmiş gibi yapıp tebaam ile kaçayım. Siz askerle yavaş yavaş arkamdan gelin. Bir günlük yolu birkaç günde gidin ki Kahkaha'ya girebileyim ve o başını yükseltmiş fidana erişebileyim” diyerek İskender Şâh'tan izin aldı ve tebaası, arkadaşları, kabileleri ve aşireti ile o delinmemiş inci gibi değerli Kahkaha Kalesi'ne yöneldi. Geceyi gündüze katarak süratle gitti. İskender Şâh da Irâkî'nin ardına düştü ve yavaş yavaş ilerledi. Uzun bir zaman sonra Irâkî Kahkaha'ya ve Mehlâyil denen işe yaramaza yaklaştı. Kaleye yakın bir yerde durup Mehlâyil'e bir name yazarak “Ben

Çihil-pây-ı Irâkî'yim. Meclisin çengine yakı ve savaş meclislerine sâkîyim. İskender üzerime gelip hile ile beni yakaladı ve kalemi elimden aldı. Beni zindana koydu. Zindan da bir şekilde kurtuldum. Kalemin ateşi beni yaktı ve içime hasreti düştü. Şimdi de senin üzerine gelip kaleni elinden alıp vilayetine hâkim olmak ister. Eğer beni kabul edip bana yardım edersen [45a] ve kılavuz olduğum yola gidersen İskender'e neler yaptığımı görür, murat okunu nişana erdirirsin" dedi. Nameyi ulakla Mehlâyil-i Hemedânî'ye gönderdi. Name ulaşınca Mehlâyil Irâkî'nin geldiğinden oldukça memnun oldu. Gam ve kasvet gönlünden gitti. Sarayının hanelerinden birkaçını boşalttırıp izzet-i ikramlar ve hürmetler ederek aldı geldi. Kendine adamlarına hallerine ve mertebelerine göre vazifeler verdi. Her birinin gönlünün muradı yerini geldi. Birkaç gün geçtikten sonra kös ve borunun inlemesi ve savaşın hayhuyu gökyüzünün kulağına velvele verip yer ve zamana patırtı düşürdü. Sipahilerin avazı ve öç isteyen mertlerin naraları ile dağlar ve ovalar doldu. Nüfusun çokluğundan rüzgâr daralıp, çadırların çokluğundan gökyüzü kubbesi mustarip oldu. Sancaklardan ova sazlığa ve bayraklardan hava lalezara döndü. İskender haşmetle, şevketle, ululukla, azametle kutup gibi ve feleğin dairesi gibi kaleyi ortaya alıp kondu. Birden o dünya gibi büyük kalenin dağ gibi sağlam olduğunu gördüler.

Mesnevî

[45b] Âşıkların misakı gibi sağlam bir hisar

Temeli feleğin hisarı gibi sağlam

Hayal kuşları kanat açmış

Ancak bu hisara asla ulaşamamış

O hisara çelikten bir kapı koymuş

Sertlik bakımından tıpkı cimrinin eli gibi

Nesir Yüksek ve haşmetli bir duruş, şaşırtıcı bir üslup ki burçları gözün alabildiğinden yüksek, dağ gibi bulutların kalbi gibi sert ve eşsiz, acayip sağlam, son derece dayanıklı; etrafındaki hendeğin dibine güneş ışınları ulaşmaz, göz bin kere dikkat etse de dibini görmeye güç yetiremez. Kuvvetli bir ok atsan öte yanına geçmez, boyundan enini kimseler seçemez.

Beyt

Hendeği bilginlerin düşüncesi gibi derin

Kulesinin gözcüsü ay ile arkadaş

Nesir Bunlar kalenin içinde ne teçhizat ve erzak varsa gördüler ve hazır ve nazır beklediler. O gün akşam oldu gecenin karanlığıyla yer gök doldu.

Fitne Dolu Gecenin Tasviri

Gecenin şahı batıda sancak açtığı için akşam sancağı dumandan şukka⁵²⁷ açtı.

Çin şahı mağlup oldu ve karanlık gökyüzü livaları ve sancakları baş aşağı saldı.

Nesir O gece Irâkî, Mehlâyil-i Hemedânî'ye “Bana icazet ver bu gece İskender'in otağına gidip katına varayım belki fırsat [46a] bulur şerrini üzerinden defeder ve intikamımı alabilirim. Irâkî böyle deyince Mehlâyil icazet verdi ve ziyadesiyle memnun olup gam ve kasvet gönlünden gitti. Zira Irâkî'nin kurnazlığını ve uyanıklığını işitip anlamıştı. O gece Irâkî tebdil-i kıyafet edip Mehlâyil'e “Sizinle kale kapısına kadar birlikte gidelim, dikkat suyuyla ihtimam toprağını karalım. Kale kapısını siz elinizle açiverin, ben dışarı çıkayım, siz yine kapıyı kapatın. Ben yine gelince gafleti terk edin zira İskender'in hilekarlarının sonu yoktur. Her biri kurulmuş yay ve atılmış oktur. Belki bir yolunu bulur kapıcıları ve gözcüleri aldatırlar. Kapıyı başkasına güvenmeyin ve her kişiyi dost sanmayın” deyince Mehlâyil Irâkî'nin tedbirini beğendi ve güzel fikrine “aferin” dedi. Kapıyı açıp Irâkî'yi dışarı çıkardı ve kapının arkasında yolun ağzına kulak verip bekledi. Irâkî de doğruca İskender'in otağına gitti. Kapıcılara kendisini bildirdi. Onlar da İskender Şâh'a haber verdiler. İskender Şâh “Gelsin görelim ve kaleden haber alalım” deyince İskender Şâh'a götürdüler ve yine işlerinin başına döndüler. Irâkî İskender [46b] Şâh'ın önüne başını koydu ve Mehlâyil ile olan hikâyesini anlattı. Şâh-ı Rûm Irâkî'yi yüz kere övüp “aferin” dedi. Irâkî “Yâ Şâh-ı Cihân bana bazı eşyalar verin, Mehlâyil'e götürerim ve kandırayım. Allah izin verirse yarın gece yine geleyim, pehlivanlardan adam alıp devletinde Mehlâyil'in hakkından gelip kaleyi alayım” deyince Şâh-ı Rûm hazinedarına emretti ve Irâkî ile birlikte hazineye girdiler. Mücevherle süslü bir kılıç ve birkaç eşya verdiler. Alıp kale kapısına geldi ve kapının halkasını çaldı. Mehlâyil Irâkî'nin geldiğini duyup kalenin kapısını açtı. Elinde eşyaları görüp Irâkî'nin üzerine

⁵²⁷ 1) parça; kumaş veya kâğıt parçası. 2) küçük tezkere, yazı.

saçılar saçtı. Irâkî de getirdiği eşyaları Mehlâyil'in önüne koydu. Başından geçenleri anlattı. "İskender'in otağına vardım, tahtta yattığını gördüm. Üzerine gidip zarar vermek istedim. Bekçilerden biri uyandı. Uyku sersemliğiyle kendilerinden sandı. Baktım yaptığım iş duyulur ve şerefim elden gider, gerisinden vazgeçtim ve bu eşyaları alıp kaçtım. Bu gece gidip başını getireyim ve işi bitireyim" dedi. Mehlâyil Irâkî'nin [47a] hilekarlığına, kendi derdiyle dertlenmesine, becerikliliğine övgüler yağdırıp sarayına gitti. O gün geçti, akşam oldu. Doğu askeriyle akşam askeri biri birine girişti. Yine Irâkî o gafil Mehlâyil'den icazet istedi ve bir önceki günkü gibi kale kapısına geldiler. Irâkî dışarı çıktı, onlar kapıda bekleyedurdular. Irâkî yine İskender'e gelip durumu bildirdi. "Yâ Şâh-ı Cihân müsaade ve fırsat vakti geldi. Pehlivanlardan birkaç adam hazır etsinler, kaleye birlikte gidelim. Mehlâyil kapıda beni bekliyor, güya kalesini koruyor" dedi. Irâkî'ye biraz adam verdiler, (sanırsın) bebrî⁵²⁸, kaplanı, aslanı ve timsahı bir yere topladılar. Bunlarla kale kapısına geldi. Her birini bir köşede pusuya yatırıp kalenin kapısını çaldı. Mehlâyil kapıyı açıp dışarı bakınca her taraftan pehlivanlar ve içeride daha önceden Irâkî'yle gelmiş olanlar cümle kaplan, bebr-i beyan⁵²⁹, kurt ve kükremit aslan avlarına atlar gibi kaleye girip içeri doldular. Mehlâyil'i tutup elini bağladılar. Ayak direyip muhalefet edenleri kılıçtan geçirip oka tuttular. Kaleyi olduğu gibi zapt ettiler ve ertesi gün divan [47b] toplanıp Mehlâyil'i divana ve idam için meydana getirdiler. Şâh-ı Rûm halk içinde asıp rezil etmek istedi. Irâkî adalet yeri olan tahtın ayağına yüz sürüp Mehlâyil'i İskender Şâh'dan istedi. Şâh-ı Rûm da Irâkî'nin hatırı için Mehlâyil'in başından vazgeçti ve asiliğini ve suçunu bağışladı.

Kıta

Şuçlu eğer o anda, suçluyu affetmenin bizim için her zaman ne büyük bir zevk olduğunu bilirse,

Affedileceği düşüncesiyle sürekli suç işler, bizim huzurumuza özürler dileyerek daima suç getirir.

⁵²⁸ Hindistan ve Afrika'da yaşayan, kaplana benzer, üstü benekli, derisi pek makbul tutulan, çok yırtıcı memeli hayvan.

⁵²⁹ 1. Efsanevi bir yaratık, 2. Savaşlarda giyilen zırh, 3. Rüstem'in savaşlarda giydiği kaplan derisinden giysi. 4. Rüstem'in dev Ekvân'ın derisinden yaptırdığı savaş elbisesi.

Nesir Emretti taç, sarık, elbise ve hilat getirip giydirdiler. Kalesini yine kendine verdiler ve halkını da kendisine tabii kıldılar. İskender Şâh birkaç gün orada dinledi ve fetihlerle böyle nam kazanıp kadim makamı ve payitahtı olan Medâyin’e gitti. Askere izin verdi herkes yerine gitti.

Hızır Aleyhisselâmın Nasihat Vermek İçin İskender’e Gelmesi

Haberleri rivayet edenler ve olayları aktaranlar şu şekilde rivayet etmişlerdir ki: İskender-i Zülkarneyn bir gün saadetli tahtının bulunduğu nimetlerle dolu Medâyin şehrinde istirahat döşeginden göğsünü ve rahat yastığından başını [48a] kaldırıp felek genişliğindeki zihninde ve güneş gibi ışıklı gönlünde bir yere sefer etme heyecanı parladı. Bu niyetle yalnız başına otururken Hızır aleyhisselâm selam verip çıkageldi. İskender Şâh bakıp Hızır’ı gördü. Hızır’ın heybetinden ayağa kalktı ve hürmetler edip “Yâ seçkin kişi, kimsin ve bu diyarda kimin tanıdığsın ki kapıcıların izni olmadan ve gözcülerin bilgisi olmadan pervasızca huzuruma gelip has sarayıma girersin?” dedi. Râvi der ki meğer İskender İskender o zamana kadar Hızır aleyhisselâmı görmüş ve onunla konuşmuş değildi. Şâh-ı Rûm böyle deyince Hızır aleyhisselâm “Yâ Zülkarneyn ben yol gidici Hızır’ım. Yolunu kaybetmişlere ve kötü yolda olanlara yol gösterici ve rehber olarak geldim ki sana dokuz şey öğretip telkin edeyim ve geri menzilime gideyim. Yâ Zülkarneyn öncelikle heva ehline memuriyet verme ve derecelerini yükseltme. Zira heva ehli yeme içmeyle meşgul olur ve görevini ihmal eder. İkinci olarak tamahkara memuriyet verme. Açgözlülük ederek görevini paraya satar ve ehil olmayanı askerin içine sokar. Üçüncü olarak kindara memuriyet verme ve onu doğru yolda gider sanma. Kinle haktan ayrılıp batıla sapar. [48b] Vilâyet harap olup elden gider. Dördüncü olarak öfkeli kişiye görev verme. Sinirlenince aklı gider. Doğrudan sapıp bildiğini okur. Beşinci olarak hasebi nesebi belli olmayanları vali yapma, alçak ve rezilleri öne çıkarır ve kadim olanları geri teper. Altıncı olarak toy olanlara görev verme. Dünyanın kahrını görmemiştir ve dünyadan haberi yoktur. Yedinci olarak hâkim ve vali olarak atadığın kimselerin asıl maksatlarından haberdar ol ve ne tür bir kişi olduklarını bil. Ehil olmayan insana görev verip derecesini yükseltmekten sakın. Sekizinci olarak eğer birkaç kişi bir kimseden şikâyet etse sözlerine inanıp ceza vermekte aceleci olma. Diğer taraf haklı olabilir, bunlar birleşip kinle gelmiş olabilirler ve seni vebale sokabilirler. Ahvallerini gizlice araştırıp zalim olanların hakkından gel. Dokuzuncu olarak tebaanın, askerinin, emirlerinin ve

adamlarının senden çekinmeleri ve yokluğunda emrine itaat etmeleri nasıldır bil. Hak ettikleri gibi karşılığını ver. Şahların şahlığı gönderdiği emrin uygulanmasında ve yasak hükmünün daimî kılınmasından belli olur. Eğer bu nasihatlerimden faydalanırsan doğudan batıya hakimiyetin güneş gibi yayılır [49a] ve Hakk'ın rızasını bulursun” dedi ve kayboldu. İskender Şâh da Hızır'ın dediklerini anladı ama kimseye bu sırrı söylemeyip sakladı. Tez eli kalem tutan, hali düzgün, sözü doğru ve tecrübeli kişilerden bir miktar adam toplayıp her birini ayrı bir diyara yollayıp kimini şehre kimini hisara gönderdi ki her biri emredildiği yere gidip güneşten zerreye ve kelemden⁵³⁰ tereye kadar her şeyin gizli hallerine vakıf olsun ve onlardan haber getirsinler. Bu şekilde her biri bir vilayete tayin edildi. Bu kişiler hemen kendilerini gizlediler. Tebdil-i kıyafet için kimi gelen yolcu kimi giden yolcu kimi ayakta durucu kimi dönücü kimi gezici tüccar kimi gezici abdal şekline girip harçlıklarını aldılar ve tayin edildikleri yere gittiler. O vilayetin köylerinde, kasabalarında, mahallelerinde ve avlularında epey gün ikamet edip İskender'in fermanı üzere defter hazırlayıp getirip verdiler. Bu şekilde İskender birkaç yılda bir gelen defterleri inceleyip her vilayetin halinin özüne vakıf oldu. [49b] Zalimlerin ve ehl-i bidatın haklarından geldi. Vilayetine adaletle hükmedenleri ve kanunlara göre hareket edenleri görevlerinde bırakıp yerlerini sağlamlaştırdı. Mertebelerini ve derecelerini yükseltti. Vilayetinde zulümden, bidatten, hileden ve kötülüklerden eser kalmayıp viraneler abat oldu ve evler inşa edilmeye başladı. Kurt kuzuyla ve kedi fareyle yürüyüp baykuş oturacak virane ve yılanla karınca barınacak hane bulamadı. Başka vilayette olanlar buraya gelmeye başladı ve viraneler bayındır olmaya yüz tuttu. Vilayetin beyleri ve ileri gelenleri “Ne yaparsan İskender'e malum olur ve oturduğu yerden bilir” diye korkularından fukarayı nasıl himaye edeceklerini ve zayıfları nasıl gözetceklerini şaşırmışlardı. Rüşvet kapısı kapanmıştı. Memuriyetler ehline verilir ve işler parasız görülürdü. Bundan sonra hangi vilayete asker çıkarıp at sürerse Allah'ın yardımıyla galip gelip muzaffer oldu. Nice şehirler kurdu ve nice merkezler abat etti. Yec'üc Seddi'ni ve Cihanı Gösteren Ayna'yı dahi o yaptı. Sonra güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar hakimiyet kurdu. [50a] Alemi baştan başa gezip acayıplikleri ve gariplikleri seyretti. Sonra ab-ı hayat arzusuyla zulümâta gitti, nasip olmayınca o huzursuzlukla gelirken Zuz şehri denilen yerde vefat etti. Tabutunu Yunan diyarına

⁵³⁰ Lahana.

yani Karaman iline getirip defnettiler. Cihan ona kalmadı ve dünyadan muradını almadan gitti. Bu zalim felek ve fani dünya ona da bildiğini etti. Akıl o kişidir ki dünyaya güvenmez ve yalancı devletine aldanıp onu temelli ikamet yeri sanmaz.

Nasihat ve Tavsiye Mahiyetinde Birkaç Kelime

Dünyanın hali her zaman oyun ve hiledir, melek yüzlü görünür ama aslında şeytandır.

Her seher bu gönül alan sabahın dünya harmanını ateşe verdiğini görürsün.

Ya görsen her gece bu uzun gölge feleğin kubbesine duman gibi dolar.

Bu iki vakit ki adı gece ve gündüzdür; kanını içmeye susamış iki dudaktır.

Ne zamandır bu iki küstah fare ömrün ambarını delik deşik ederler.

Ecel gagası çelikten bir kuştur ve servi demez şimşir demez bağrını deler.

Bu evin yapısı çerçöptür, bırak yıkılsın çünkü mana aleminde bir kafestir.

Bu dünyanın çarkının her zaman dönmesi halka her zaman kafa döndürmesindendir.

Bu felek sonra kenara itmeyeceği bir yıldızı asla doğurmamıştır.

Ne bozulmayan bir sağlık ne kıyameti görmeyen bir endam vardır.

[50b] Ahir olmayan evvel yoktur cihanda, misafir olmayan komşu var mıdır?

Bu yer sonunda toprak etmeyeceği bir yaprağı bitirmemiştir.

Ne yerde sonu kapı tahtası olmayan bir çam fıstığı ağacı bitti.

Bu mihnet derdi ne acayip bir sıkıntıdır, beyaz cini kehribar rengine çevirir.

Bu dağ⁵³¹ dır Hüsrev'in boyunu "dal"⁵³² eden, bu mihnettir Rüstemleri Zal eden.

Nice Zahhak'ı bu inletmiştir, nice Dârâb'ı asmıştır.

Nice Efresiyâb'ı tahıl tanesine çevirip başının üzerinde değirmen döndürmüştür.

Ecel yolu öyle bir yoldur ki her canın ona gitmemesinin imkânı yoktur.

⁵³¹ Key: kızgın demir ile dağlamak

⁵³² Arapça "dal" harfine gönderme

Cihanda uçan vahşi ve kaçan kuş ne kadar kaçsa da bu tuzağa tutulur.

Bu derdin şiddetinden öldü Lokman, bu ateşten zayi oldu Süleyman.

Eğer hüküm ve hikmet ile bu dert gitseydi o iki mert deva bulurdu.

İskender ab-ı hayatı ne yaptı, hemen zulmet belasını çekti gitti.

Felek onun da defterini dürüp yıldızını söndürdü.

Müdevver⁵³³ kehribardandır⁵³⁴ bu hane, inanmazsan samanyoluna bak.

Dünya onun da işini hazırladı; aşından etti, işinden ayırdı.

Dünyayı bir köşk saymayan kişiyi sonunda bir saman çöpü gibi kaptı.

Ey servi, var git o çemende ev tutma; otu kılıçtır, suyu öldürücü zehirdir.

[51a] Bu seyrin sonu yokluktur; bin adam da olsa bir adımdır.

Sefer ehliysen yerden kalk ve yatma, çabuk ol ki kervan erkenden geçmiştir.

Padişah ile Kindar ve Gafil Vezirin Hikâyesi⁵³⁵

Eskilerden kısra rivayet edenler ve geçmiş zamandan hikâye anlatanlar böyle yazmışlar ki: Hindistan ülkesinde ve Mültan şehrinde cömert ve alicenap bir padişah vardı ki bu köhne dünyayı cömertlik ve lütfuyla abat etmişti ve halkın günlerini sohbet meclislerinde yeme içmeyle bayram etmişti. Bir gece misafirsiz ve bir an bile arkadaşsız lokmaya el uzatmazdı.

Mesnevî

İhsan kaynağı, cömertlik deniziydi; lütufla şekil verilmişti o vücut.

Halka gece gündüz ihsan ederdi; has bir kuldu ve lütfu herkeseydi.

Nesir Her zaman gariplerle sohbet eder ve gece gündüz ediplerle içerdi. Gönlü gibi hazinesinin kapıları açıktı. İhsanları anlatılmazdı. Şehre bir yolcu gelse davet ederdi. Memlekette bir garip olduğunu duysa çağırıp yedirir içirir; nimetler ve hilatler verirdi.

⁵³³ Burada “yuvarlak” anlamında kullanıldığı düşünülmekle birlikte kelimenin “Devredilmiş, geçirilmiş” anlamları da vardır.

⁵³⁴ Bir yere hızlıca sürüldüğü zaman, hafif şeyleri kendine çeken bergâmi taş.

⁵³⁵ Derkenâr 1: Bu kitap temize çekilip dibacesi Üveys Paşa adına döndürülüp ona sunulmuştur. Beyaz olunan kitaba ilk önce bu hikâye yazıldı. “İbret-nümâ” hikâyelerindendir. Derkenâr 2: Tütî hikâyesidir.

Her fakiri muradına erdirirdi. Dervişlere o kadar ihsan ederdi ki yoksulluğa tövbe derlerdi. Kuru ekmek bulamayanlar devletinde şekerler ve sakızkabağı yerlerdi. Misafirhaneler ve imaretler yapmıştı. [51b] Sözü özünü dünya sarayında hadsiz adalet ihsan etmişti. Âlemlere cömertlik nimetleriyle nam salmıştı ve yolculardan hikmetli ve ibretli sözleri çokça aklına koymuştu. Bunları konuşturmayı çok severdi. Biriyle sohbet ederken “Bir daha ne zaman görürüm” diye çabuk davranırdı. Tevafuk bir gün şehre ayna yüzlü, keçe giymiş bir garip cevher satıcısı geldi. Yedi iklimin dolancısı ve söz nakdinin sarrafı idi. Arap belagatçileri fesahatine ve Acem zarifleri melahatine hayrandı. Çoğu kere ayrılık gecelerinde suspus kalmış ve gam sıtımlarından gönlü yorulmuştu. Zaman zaman malını mülkünü talep devesine bağlamış, ciğerini dağlamış; feleğin musibetlerine uğramış geceyle gündüzün belalarına katlanmıştı. İlim ve hikmetten tam olarak nasiplenmiş ve hüner ve irfandan epey hisse almıştı. Padişah bunu cömertliği gereği ve her zamanki adeti üzere davet etti. Çokça ikramlar edip sohbet etti. Padişah bunun ahlakını, edebini çokça beğendi. O kadar hürmet gösterdi ki keçe giymiş derviş halkalı kölesi eyledi. Derviş de padişahın bu şekilde görüşmesinden, ihsanından, güzel ahlakından, son derece cömertlik arzusundan memnun oldu ve sohbet esnasında gizli sırlarından ve maceralarından hikâyeler anlattı. Bir gün *Laf lafi açar*⁵³⁶ ve söz meleklerin ve cinlerin istedikleri surete girmelerine ve o suretin gereğince hareket etmelerine gelir. Padişah “Âdem ‘Andolsun biz... çok ikram ettik’⁵³⁷ ayetiyle şeref bulup ikram olunmuştur ve meleklerin secdesiyle itibar kazanmıştır. Bu şekilde kudret ve istediği surete girme gücü onda olmalıydı. Kâh bir kuş olup uçaydı ve alemini seyrane edeydi ve kâh korkunç ve tehlikeli bir uçuşta düşüp kuş gibi canını kurtarıp düşmanın elinden kurtularak o anda ölümden kurtulmaya takat bulaydı” dedi. Derviş “Ey Şâh-ı Cihân bir ilim vardır ki ona simya ve ‘kimyanın derin’i denir. Ona sahip olan insanlar bu şekilde tasarruf etme yetisi kazanır ve bu yüzden de sayısız güçlüğe katlanırlar. Hangi hayvanın bedenini boş bular isterlerse ona nüfuz edebilirler ve dilerlerse içine girip o bedenin gereğince hareket edip iş yaparlar” dedi. Padişah “Evet, bu söz dünyaca ünlü fakat ışıksız bir meşale gibi. [52b] Anka gibi kuru bir efsane ve kimya gibi olmaz bir iştir. Çoğunlukla bu tür hikâyeler kara sevdaya tutulmuşlardan ve hayalperestlerden aktarılmıştır. Nitekim şöyle demişler:

⁵³⁶ Metinde “*El-keḷāmu yecürri’l-keḷāme*” olarak yer almaktadır. Türkçeye çevrilmiş iktibaslar italik olarak verilerek çeviri olduklarına dikkat çekilmiştir.

⁵³⁷ (İsra, 70)

Beyt

Hayal hazinesinin kuruntusu (boş hayali), dilenciye padişah eder.

Nesir ve mutlaka bir kişinin “Dünyada buna ulaştım ve gözümle gördüm” diye haber vermesi gerekirdi” dedi. Derviş “Padişahların huzurunda söylenen haberler araştırmaya dayanmalı, şehriyarlar meclisinde beyan edilen mesele hakiki olmalı ve doğrulanabilmelidir. Yapılan her iddianın ispatı beraberindedir ve söylenen her sözün delilleri olmalıdır ki yalancı çıra ışksız olur ve kişinin her duyduğunu söylemesi yalan sermaye olur. *İnsana yalan olarak, her işittiğini söylemesi yeter.* Şahit olduğunu söyleyen kişi doğru sözlüdür ve gördüğünü anlatan kişi ariftir. Ben kölenizin şu ana kadar dedikleri kendi gözümle görüp bildiğim ve defalarca tecrübe ettiğim şeylerdir. Ne zaman temelsiz bir söz ya da haber olsa ki bu acayıplıkları gösteren efsun dolu bukalemun dünya cevheri mermerin içinde ve inciye denizin dibinde saklar, Kâbe yolunu deve dikenlerinin sahrası ve susuz ve kurak bir çöl eyler ve cennet bahçesini eşyalarla gizler, bundan dolayı ben biçare de seferi rahatlığa tercih edip [53a] zamanın seyyahı ve ülkelerin ve şehirlerin gezgini oldum. Nerede bir alim, bir bilgin yahut kuvvetli bir şeyhin olduğunu duydum gidip hizmetine girdim yıllarca eşliğini yüzüm ile süpürdüm. Her birinden irfan kapısı ve hikmet kitabı mahsulü zamanın nadir bulunan bir yadigarını elde ettim. Hasılı, ben aciz ve biçare hüner talibi ve cevher sevdalısı olup kent kent şehir şehir dolaşıp denizlerde timsah gibi yüzdüm. Sonra simya ilminde Hz. Musa gibi “yed-i beyza”sı ve bir bedenden bir bedene geçmekte Hz. İsâ gibi hayat verir nefesi olan bir kâmil zata ulaştım. Gerek madde alemi olsun gerek mana alemi hepsinde tasarruf ehliydi. Yıllarca ona kulluk ettim ve canımı hizmetinde yordum. Talep yolunun koşucusu ve o marifetin arayıcısı olup önünde arkasında epey seğirttim. Buyurduğu her hizmeti başımın üzerinde tuttum. Sonra şeyh hizmetimden mahcup olup o marifeti bana öğretmeye karar verip Hz. İsa gibi nefesi bana ikram etti. Canımın maksudu ve gizli arzum olan bu şeyi eksiksiz öğrendim.” Padişah “Yakın bilirim ki sözün hadiseye uygun ve işin münasiptir [53b] fakat emin olmak için umar ve isterim ki iddianı delillendirip gizli sırrı açığa çıkarasın. Derviş hemen davasını ispatlamak için emretti güvercin haneden bir güvercin getirdiler boğdurdu. “Bir süre halı üzerinde bırakınız” dedi, bıraktılar. Öyle ki güvercin de harekete kuvvet ve hayattan eser kalmadı. Sarayı boşalttırıp sadece padişah ile kendisi kaldı. Bir an iyice düşünür gibi dizinin üstüne oturdu. O anda dervişin bedeni cansız

kalıp o güvercin cansızken dirildi, hissiz ve hareketsiz yatarken yeniden hayat buldu. Hemen kanatlanıp saray içinde uçmaya ve ötmeye başladı. Ama dervişin bedeninde ne hayat belirtisi vardı ne de bir tazelik. Padişah bu hali görüp hayran oldu. Dervişin ölümünden korkup endişelendi. O vakit derviş uykudan uyanır gibi kalkıp güldü ve hayatının mumu sönmüşken [54a] yine aydınlandı. O güvercin de kanatlanıp uçarken düşüp canını teslim etti. Padişah bu hali görünce iradesi elinden gitti ve uzanıp dervişin eteğine yapıştı. “Ey derviş bu ne sihirli hikmet ve bu ne büyüleyici kudrettir ki aklımı başımdan aldı. Bundan sonra el benim etek senin. Cümle hazinem yoluna feda olsun, senin gönlün hoş olsun, sadece lütfedip bu bilmecenin ismini ve bu definenin tılsımını bana öğret.” Derviş “Ey cömert padişah, gönlünü ferah tut. Eğer bu hüneri ve bu hoş ilmi senden esirgeyecek olsaydım asla sana bunu anlatıp göstermezdim. Senin şahlık sebebin ve padişahlığının sermayesi olan mal, hazine ve define benim nezdimde toprakla aynıdır ve hiçten hiç azdan daha azdır. Ben öyle bir cevhere sahibim ki alemin hazinesi ve dünyanın definesi ona bedel olamaz. Yanımda tüm dünyadan aziz ve kıymetli ve canımdan daha sevgili ve muhteremdir. Hiç akıl sahibi cevheri yabana atar mı ve hazineyi topraktan taş a satar mı? Fakat padişahın lütuf ve ihsanı beni mahcup etmiştir. Şüphesiz padişahın ricası kabul edilebilir ve yerine getirilebilir.” [54b] Böyle deyip padişaha o ilmi kurallarıyla ve tafsilatıyla birlikte anlatıp öğretti. Padişah o ilmin sırrını ve hikmetini öğrenince epey kere deneyip iyice yetkinleşti. Dervişe o kadar izzet ve haddinden fazla hürmet etti. Sonra vezir-i azamı yapmaya niyet etti. Derviş padişaha veda edip ve keçesini giyip yine yola düştü. Padişah sevincinden ne yapacağını ve nereye gideceğini bilemedi. Kâh ava gider kâh diyar diyar gezerdi ve içinden hep “Böyle bir hünerden bir başkasının daha nasiplenmemesi yazık. Eğer kendisine onu öğretmekten bir zarar gelmeyecekse kişi hikmeti neden esirger? Hüner ehline cimrilik ve pintilik; kemal sahibine hüner için minnet yakışmaz. Âlemde zayı olan her ilim, marifet, hüner ve sanat; sahibinin cimriliğinden, ihtirasından ve ortaya çıkmasından korkmasından kaynaklanmaktadır.

Kıta

Sakin hüneri bulunca ehlini kusurlu görerek (ondan hüneri) esirgeyip minnet etme. Onu ehil olmayana açıp da zayı kılarak da hıyanet etme.

Nesir Hüner ehli kendisinden kaç bin sönmüş mumun aydınlandığı aydınlık bir meşale gibi olmalıdır. [55a] Onun cimriliği ve minnetinden sineler kebab ve ciğerler ateş olur.

Meğer padişahın kendisine sınırsız hizmet etmiş düşünceli bir veziri vardı. Padişah da onun hizmetinden mahcup olup onu çok sevmiştir. Veziri bu ilimden nasiplendirmeyi ve rütbesini yükseltip itibarını artırmaya karar verdi. Sonra veziri kendisinin samimi bir kölesi bilip bu ilmi vezire öğretti fakat vezirin gönlünde şehriyarlık hevesi ve aklında sultanlık sevdası vardı. Zira padişahın bu meşakkat yeri ve fena aleminden göçünce yerine geçecek bir halefi yoktu. Kendisi derya gönüllü olup yanında cevher veren sarrafi çok olsa da saltanat tacına ışıltı verecek bir cevhere sahip olmamıştı.

Mesnevî

Yeme içme bahçesi çiçeklerle dolu olsa da ömrünün ulu ağacı meyvessizdi.

Eğer hoş bir halefin yoksa ömrünün bağı sonunda telef olur.

Nesir Vezir o ilmi öğrenince gönlü neşeyle doldu ve gece gündüz fikri padişahı [55b] tuzağa düşürmek ve Hindistan'a kendi padişah olmaktır. *İyilik ettiğin kişinin kötülüğünden sakın*. Tevafuk bir gün padişahla av ve gezi niyetiyle dışarı çıkarlar, sayısız vahşi hayvan yakalayıp her türden avlanırlar. Askerler vahşi hayvanların peşinden etrafa dağılır. Padişahla vezir av yerinin ortasında yalnız kalır. Vezir hemen "Fırsat bu fırsat" deyip padişahı sıkıca bağlayıp helak etmek ister. Padişah da canını kurtarmak için ilm-i simyaya başvurup ölü ahulardan birinin bedenine girer. Vezir padişahın bedenini boş görünce hemen kendisi de padişahın bedenine girer ve amacına ulaşmış muradına erer. Zavallı padişah gözü yaşlı ciğeri dağılı can korkusuyla sahralara düşüp dağlara ve ormanlık alanlara kaçar. Vezir de ardından at sürer ve biraz kovaladıktan sonra yetişemeyeceğini anlar ve arkasından birkaç ok savurur. Bir vakit sonra asker toplanır. Veziri ölü padişahlarını ise yalnız ve hayatta bulurlar. Meseleden habersiz padişahları zannedip yanına [56a] toplanırlar. Veziri ani ölüme duçar oldu zannederler. Kulları ölüsünü alıp saraya gider, padişah da sevinç ve neşe içinde dönüp şehre gelir. Eski adet üzere beylerini selamlayıp sarayına gider. Hatunları karşılayıp adetleri üzerine hürmet ederler, biraz sohbet edip yiyip içtikten sonra dağılırlar. Meğer padişahın resmi usullerine göre kırk hatunu vardır. Her gece biriyle sohbet eder ve sabaha kadar hoşça vakit geçirir. Bir hatunu vardı ki anlayışta, uyanıklıkta, tedbirde ve ferasette eşsizdi. İsmette zamanın Belkıs'ı, iffette zamanın Meryem'iydi. O nedenle padişahın çok beğendiği ve varı yoğun idi. Bu hatunların başı bu uzun saçlı idi. Hilekâr vezir padişahın suretine girip hıyanet ettiğinde bu hatun bunu iyice gözledi. Halinden tavrından, sözlerinden padişah olmadığını anladı ve kendini muhafaza etti. Hatunların

hepsi hilekâr vezirin emrine itaat ettiler bu etmedi. Geceleri hoşça vakit geçirip gündüzleri sohbet ettiler bu etmedi. Her zaman içinden derdi ki “Eğer padişahımızın başına [56b] Hazreti Süleyman aleyhisselamın başına gelen mesele gelmediyse ve suretine cinlerden biri duhul edip haremlerine yol bulmadıysa şaşılacak şeydir. Zira padişahımızda olan dindarlık ve himaye bunda yoktur. Hareminin edebinden gafil ve kendi eşyalarını bilmeyen kimse nasıl bizim şehriyarımız olabilir?” Hilekâr vezir İblis gibi ne kadar uğraştıysa da o hatunu kendine boyun eğdirip itaat ettiremedi, ne kadar ümitlendirme ve korkutma yollarını denediye de onunla sohbet kuramadı. Ne yalvararak itaat ettirebildi ne de döverek avlayabildi. Hilekâr vezir bıktırasıya zorladıkça o hatun “Senden şüphem ve suizanım kalkmadıkça sana benden itaat ve sohbet ne mümkün. Bana alemin zorlamasını yapıp bağrımı toprak ve dünyanın kahrını edip eziyetten helak etsen de benden istediğini alamazsın ve muradına erişemezsin” derdi. Vezir o hatunun ferasetine, uyanıklığına ismet ve iffetine hayrandı. Bu yalanının ortaya çıkmasından oldukça [57a] korkup kadına yumuşak davranır ve yüzüne gülerdi. “Rahman’ın izniyle yakın vakitte şüphem kaybolur ve suizannın ortadan kalkar, benim padişahınız olduğum sana malum olur” der uzaktan cemalini seyretmeye kanaat edip gönül rızasına saygı duyardı. *Ama biz geldik bu tarafa.* Padişahın kederli hikâyesini ve şikâyet dolu macerasını anlatalım. Padişahın başına bu iş gelince -elinden ne gelir-pişmanlık kılıcıyla bağrını doğradı. Ahuların arasına katılıp gece gündüz ovalar gezer, çayırıklarda dolaşırdı. Gözleri kanlı bağı yanık gönlü yaralı inleyerek kederli ve mahzun dağlarda taşlarda gezerdi. “Ben ne yaptımsa kendim yaptım, kimse yapmadı” derdi. Nedamet ve hasret yaşları döküp pişman olurdu.

Beyt

Kişinin kendine verdiği zararı dünya halkı bir araya gelip yapamaz.

Bağrının ateşinden gözyaşı seli çehresinin güneşinde parça parça donup hayati bir panzehir olurdu. Gayretinin⁵³⁸ ateşinden ciğerinin kanı gönlünün mağarasında tane tane düğümlenip kıpkızıl lal taşına dönerdi. Ne uyurdu ne yer ne içerdi. [57b] Dert ve gamla gece gündüz aç dolaşırdı. Yel gibi bir yerde karar kılmayıp sersem sersem gezerdi. Ahının dumanından ahular siyaha dönmüş ve bağrının ateşinden kebab olup yanmışlardı. Bir gün bu halde ovada gezip etrafa bakınırken bir çayırın ortasında

⁵³⁸ Aziz ve mukaddes bir şeye yabancıların el uzattığını, göz diktiğini görmeye tahammül edememe duygusu.

abıhayat gibi bir pınarın kenarında Hızır giyimli bir papağanın hayattan elini yıkamış ve canını teslim edip yüzünü yere koymuş olduğunu gördü. Padişah içinden “Ahularla ovanın en aşağı taraflarında gezmektense papağanlarla havada uçmak daha efaldır. Bilhassa ayağım aksamaktadır ve dağ ve ovalar gözüme dar gelmektedir. Hem umulur ki muradıma bu surette erişir ve has haremime girerim” der. Hemen o ahu bedeninden çıkıp bu papağanın kalıbına girer ve papağanlara karışıp her yana uçup ötmeye başlar. Papağanlarla tatlı sohbetler edip tatlı dilli olur. Surette Hızır ve nefeste Mesih gibi olur. Papağanlar bunu ötüşte, bilgide ve konuşmada kendilerinden üstün görüp kendilerine baş seçerler ve bu nereye gitse onlar da birlikte giderler. Bunun inlemesinin [58a] azametine hayran olurlar. Yanında inlemesine eşlik edip perişan olurlar ve her tarafa uçarlar. Meğer o diyarda bir avcı varmış ve gece gündüz işi papağan avlamakmış. Tevafuk bir gün yine çimenlikte bir pınarın başında adeti üzere papağanlar için tuzaklar kurup gizlemiş ve beklemeye tahammül edemeyip tuzağı bırakıp gitmişti. *Kader tecelli edince göz kör olur* sözü gereği bu papağanların çoğu o pından su içmek için inerler ve tuzak yeri olan o çimene konarlar. Kazara tuzağa yakalanırlar. Dünyanın işveyle bakanı geçinirken bir halkayla ütülürler. Bir vakit bu şaşkınlıkla acı çekerler. Sonra dilleri suspus olur ve şaşıp kalırlar. Hepsi şehriyarları olan o papağana yüz sürerler ve ondan bir oyunla kendilerini kurtarmasını ve canlarına derman olmasını umarlar. O da “Bunun çözümü kolay, korkmayın ve içiniz rahat olsun, ağlayıp sızlamayın. Size bir şey öğreteyim de onunla avcının elinden ve bu kötü durumdan kurtulun.” Hepsi “*Baş üstüne*” deyip başına toplandılar ve feryat figan edip ayağına düştüler. [58b] “Bu tuzağın içinde hep birlikte ölü gibi hissiz ve hareketsiz yatmanız ve tuzağın ağından avcının adımlarını gözlemeniz gerek. Avcı gelip sizi hep ölmüş görünce gam deryasına batar ve sizi götürüp yabana atar. Ölmeden önce ölürseniz tuzağın kuşatmasından ve kafesten kurtulursunuz” der. Hep birlikte “Canımızla başımızla şehriyarımızın fermanına uyar, emrine tabi oluruz” derler. Kısacası onun sözüne uydular ve gösterdiği yola gittiler. Bir vakit sonra avcı geldi ve yoklayıp papağanların hepsinin ölmüş olduğunu gördü. Ah vah edip şaşkınlığından elini yüzüne vurdu. Bir vakit şaşkın şaşkın durdu. Sonra o şah olan papağan şeker ve bal gibi dile gelip “Ey kâmil avcı ve gafil üstat, hatırını hoş tut. Eğer bunlar ölmüşse de ben hayattayım ve eğer onlar kölen değilse de ben emrindeyim. Benim kıymetim onların ziyanını karşılar ve benim değerim seni cihanın tüccarı yapar. Eğer başka [59a] papağanların yediği bitki ve şekerse ben Mesih nefesli Hızır’ım. Sözüm abıhayat

kaynağıdır ve baştan başa nüktelerle doludur.” Avcı o papağanın şeker gibi sözlerini işitince hemen o papağanı alıp mutlu mesut bir şekilde doğruca pazara vardı, çarşıya girdi. Tatlı dilli papağanı görüp konuşturan herkes canı gönülden alıcısı oldular. Pazarın içi ısrar ve talep gürültüleriyle doldu, ortalık karıştı. O yüz dinar altın saydı, bu yüz miskal Tatar miski verdi. Biri “Yüz top Hint kumaşı vereyim”, biri “Yüz parça ederinde taş vereyim” dedi. Şehrin tüccarlarına haber ulaştı papağanın sesiyle şehrin içi doldu. Müşteriler birbirine düştü, papağan için dövüştü. Sonra bu haber padişahın sarayına ve haremine ulaştı. Gece gündüz vaktini gamla, kederle ve bin bir düşünceyle geçiren, padişahın o iffetli hatunu papağanın bu şekilde laf sahibi ve hünerli olduğunu işitince “Hüzünlü gönlüme bundan daha latif [59b] bir eğlence olamaz” deyip hemen hizmetliler gönderdi. Tüccarların pazarlığını bozdu, onların verdiği iki katını verip müşterileri üzerinden bertaraf edip papağanı saraya aldırdı. Altından mücevherli bir kafes yapıp gece gündüz onunla arkadaşlık edip gamını dağıttı. Papağan da yine has sarayını yurt edinip o vezirin kendi haremde olan davranışlarını tek tek gördüğünde bu hatunun ismet ve iffetli bir şekilde ihtiyatını ve diğerlerinin ise yeme içmeye meylini gördü. Bir gün sarayı تنها bulup o hatuna hüzünlü hikâyesini anlatıp gönül yakıcı gizli sırrını açtı. Vezire o ilmi öğrettiğini, kendisini belaya attığını, ahu olup çöllerde şaşkın ve perişan gezip dolaştığını son olarak papağan kalıbına girip tuzağa yakalandığını ve kendisine satıldığını bir bir anlattı. Hatun bu kederi, hicranı, ıstırapı ve yürek yangını işitince bir müddet kendinden geçti. Şüphesinde haklı olduğunu ve öngörüsünün [60a] isabetli olduğunu anladı. Sonra kendine gelip yerinden kalktı, gidip papağanın kafesinin ayağına başını koydu. “Ey kadim dostum, ey huzursuz gönlümün cerahatine merhem ya bu derdin dermanı ve bu karmaşanın çözümü mümkün değil midir?” dedi. Padişah “Korkma, bu zor iş Mennan olan Allah’ın inayetiyle çok kolaydır. Bu sefer yalancı vezir muradına ermek arzusuyla yanına gelip cemalini seyrettiğinde tevazu gösterip hizmet et ve gönülden yumuşaklık göster. De ki ‘Padişahımız olduğunu anlamak için tüm işaretleri ve alametleri tatbik ettim. Sadece bir imtihanım ve bir işaret talebim kaldı. Eğer o da sıhhatli bir şekilde açığa çıkarsa ben cariyenden ne ister ve dilerse yaparım’ Sen böyle deyince görünen o ki o melun dinsiz senden o işareti sorar. O zaman de ki “Padişahımızın öyle bir hüneri ve sihirli ilmi vardı ki o ilmi kendisinden başka kimse bilmez ve o hüneri değme kimseye anlatmazdı. Hayatından el yıkamış gerek insan gerek vahşi hayvan ya da kuştan herhangi bir canlıyı cansız görse [60b] dilerse ruhu kendi bedeninden ayrılıp onun

kalıbına girerdi. Dünyayı biraz o bedende seyredip yine kendi bedenine girerdi. Muhtemelen o yalancı İblis sana ispat etmek için o ilimle amel edecek ve kalbin mutmain olsun diye o hüneri gösterecektir. Hak Teâla o zaman fırsat versin de yine bedenime gireyim. Hatun bu açıklamadan mutlu olup neşelendi. Vezirin adımlarını gözledi. Vezir eski adeti üzere hatunun has sarayına geldi ve muhabbetini dillendirip sohbet etmek istedi. Hatun da güler yüzle yumuşaklık gösterip razı oldu. Veziri sınava tabi tutup delil göstermesini istedi ve “Eğer o kudret senden zuhur ederse beni tamamen ikna eder ve kendine tabi kılarısın. Sonra dilersen beni hizmet cariyesi yahut sohbet cariyesi yap. Vezir, hatundan bu sözü işitince oldukça mutlu oldu ve güldü. “Ey nigar, emrin canıma geçer ve sözün gönüller açar. Seni şüpheden kurtarmanın ve havasın başı yapmanın vaktidir” dedi. Sonra emretti [61a] bir tavus getirdiler boğdurdu ve bir an şöyle halının üzerine koyunuz dedi. Sonra o ilimle amel edip derhal tavusun kalıbına girdi. Padişah kendi bedenini boş görünce “Fırsat günleri ganimet ve fırsat vakti nimettir” deyip hemen papağan kalıbından çıktı ve kendi bedenine girdi. Vezir bu durumu görünce neye uğradığını anladı. Aşağı yukarı hadsiz çırpındı. Hemen o dinsiz münafığı, melun şeytanı boğazından kavrayıp türlü türlü azap ve işkenceyle helak etti ve dünyayı onun hile ve oyunlarından kurtardı.

Mesnevî

Eğer celladın ipinden kurtulmak istersen Hakk’a kıl kadar asi olma (zira) bir gün ufacık bir bahane sebep olur ve zaman ansızın boğazını uçuruverir.

Nesir Ve o hatuna çeşit çeşit ikramlar ve hürmetler edip başına taç etti ve mertebesini Miraç gibi yükseltti. Diğer hatunlarını hakaretler ve azarlarla saraydan sürerek haklarından geldi. Bu acayip rivayetten ve garip hikâyeden kavrayış (iktidar sahipleri olsa gerek: dirayet) ehlinin ve dikkat sahiplerinin nasibi şudur ki kişi devlet ve saltanat dostuna sıkı sıkıya güvenmemeli ve [61b] dayanmamalıdır. Onu tüm sırlarından haberdar etmemeli ve her hareketine vakıf edip her halini ona anlatıp arkadaşı yapmamalıdır zira kovulmuş şeytanın ayartmasıyla ve nefsinin tahrikiyle -ki saadet ehline ve siyasetçilere yaratılıştan gelen bir düşmanlığı vardır- ona zarar verip kötülük yapmaya. Nitekim o vezir bu şaha bunu yaptı. Ayrıca bir belaya düşünce ve bir musibete uğrayınca Hakk’ın rahmetinden ve Fa‘‘âl-i Mutlak’ın inayetinden ümit kesmemeli (zira) hazreti Vehhâb’ın lütfunun sonu yoktur, görünmez olanlar görünür olanlardan çoktur. Hem şunu da bilmeli ki dinleri ve akılları kısa olup şeytanın askeri

olan kadınlar zümresinin içinde hazreti Meryem gibi iffetli olanları da vardır ki “Onların eşleri benzerleri yoktur.”

Kıta

Eğer kadınlar dediğim gibi olurlarsa erkeklerden daha faziletli olduklarına ne şüphe, erkeklik Ay’a övünç sebebi değildir; Güneş’in değeri de dişilikten dolayı eksilmez.

Nesir Şunu da kesin bilmeli ki kişi ne yaparsa er ya da geç sonunda iyi ya da kötü karşılığını bulur. *Kim iyi bir iş yaparsa yararı kendisinedir, kim kötülük yaparsa zararı kendisinedir.* [62a] Şuna da itikadı tam olsun ki müminde feraset saadetin başlangıcı ve kerametın sonucudur ve Müslümanda uyanıklık saadetın başlangıcı ve veliliğın meyvesidir. *Müminin ferasetinden (isabetli bir tahminle işin iç yüzünü anlamasından) sakınınz; çünkü o, Allah’ın nuru ile bakar (ve görür)! (Rasulullah doğru söyledi, Habibullah doğru söyledi.)*

Feraset veliliğın şubesindeendir, onunla amel eden zarar görmez.

Behrâm-ı Gûr ile Gururlu Hakan’ın Hikâyesi

Rivâyet ederler ki dünya sarayında ve Medâyın şehrinde zulüm ve sitem eli tebaasının yakasını yırtmış, azgınlık ayağı adalet ve insaf caddesinin dışına çıkmış Yezdicerd adında meşhur bir padişah vardı.

Beyt

Sanki cefa, bozgunculuk kötülükten yaratılmış ve zulüm sütüyle beslenmişti.

Zulmü öyle bir noktaya ulaşmıştı ki her an ve her saat bütün tebaası dua ellerini kaldırıp ona lanet ederlerdi ve cefası öyle meşhur olmuştu ki zamanın sultanları arasında ona Melik-i Zâlim derlerdi. Canının harmanına onun zulüm ateşinden bir kıvılcım düşmemiş ve eline ayağına onun eziyet verici dikeninden zarar görmemiş bir Allah’ın kulu yoktu. [62b]

Beyt

İnsanları inciten, zalim, kötü huylu; kötü yaradılışlı, soyu kötü, sonu kötü...

Bu yüzden tebaasının şikâyetleri dinlenmez ve dertleri anlanmazdı. Şahlığın dizginlerini başkalarının eline vermiş, kendi gidip sarayına oturmuştu. Lale yanaklı

yasemin göğüslü servi boylu dilberlerle yer içer sohbet edip hoşça vakit geçirirdi. Memuriyetler parayla satılmaya tımarlar hasa katılmaya başlamıştı. Reayaya ve sipahiye adam denmez, askeri doyuncaya kadar ekmek yemez olup düşmanlar her taraftan gelmeye ve uçta olan vilayetleri almaya başlamıştı. Halkın bedduası yüzünden doğan oğlu yaşamazdı, oğul yüzüne hasretti. Sonra bir oğlu oldu ve adını Behrâm koydular. “Bu diyarda bunu koyma” dediler. “Zira Acem diyarının havası suyu kötü ve vahşi hayvanları ve kuşları yırtıcıdır. Her şey vilayetin havasına göre olur. Buna da sıkıntısı dokunması muhtemeldir. Böyle erkek çocuğu bir daha kim görür.” Bunlar böyle deyince Yezdicerd devletinde havası suyu güzel, insanı şerefli bir yer ayarlayıp Behrâm’ı [63a] orada koyup hikmetli bir iş yapmalarını emretti. Sonra Hîre’nin⁵³⁹ iklimini, aydınlık sahrasını beğenip Yezdicerd’e haber verip “Hîre öyle bir yeşilliktir ki genişlikte emel meydanı gibi sonsuz bağ ve bahçedir; ezel zamanı gibi sınırsızdır. Çiçeklerinin güzelliğinde Rıdvân bahçesi⁵⁴⁰ numunesi ve ikliminin letafetinde cennet bahçelerinin benzeridir. Gökyüzü, cennetin göğünden daha safa verici ve gönül alıcı; galiye⁵⁴¹ saçan kuzey rüzgârı Tatar ahusunun nâfesinden⁵⁴² daha ferahlatıcıdır.

Mesnevî

Hoştur, gönül açar, cana can katar; safa verir, gönlü süsler, havası hoştur.

Ovasında binlerce gül açılmıştır, çimenlik uyanıktır, su uyur.

Her tarafta renk renk çiçekler vardır; gülün kokusu fersah fersah ötelere ulaşır.

Servi ile şimşir ağacı el ele tutarlar, rüzgâr seğırtip üstlerinden geçer.

Bülbülünün sesi işrete davet eder; ıtır dağıtan havası rahatlatıcıdır.

Nesir O vakit Hîre Araplardan Numan bin İmrü’l-Kays’ın elindedir. Yine bunlara tabi ve verdiklerine kani olmakla birlikte işlerinde kâmil ve vilayetinde adaletle hükmeden bir kişidir. Yezdicerd onu getirip izzet ü ikramlar ve hürmetler edip “Behrâm’ı ikramlar ve türlü türlü yemekler ve şerbetlerle yetiştirip olgunlaşınca kadar muhafaza edip eğitmen için sana emanet etmek isterim. [63b] Benim yanımda emeğin zayı

⁵³⁹ Bağdat yakınında bir Arap şehri.

⁵⁴⁰ Teşmil yoluyla cennet manasında kullanılmıştır.

⁵⁴¹ Misk ve amberden yapılma, siyah renkli, güzel kokulu, boya olarak saç ve kaşa sürülen bir mâcun.

⁵⁴² Misk âhûsu denen bir ceylân türünün göbeğindeki, içi misk denilen güzel koku ile dolu kese.

olmaz; sanma ki iyilik yapanlar mükafatsız kalır” dedi. Yezdicerd böyle deyince “Başım ve gözüm üzerine, emir sizden uymak bizden” dedi ve hürmet ve saygılarını sunup Behrâm’ı alıp Hîre’ye gitti ve Yezdicerd’in gönlünden geçtiği gibi yaptı. Acem ileri gelenlerinden hasebi nesebi olan üç dadı ve Arap ileri gelenlerinden de edepli, ömründe harama el uzatmamış, dünya leşine konmamış, ismette zamanın Belkıs’ı ve iffette devrin Meryem’i basiret ve ferasette eşsiz ve gönül ehli iki dadı tuttu.

Mesnevî

Ona güzel yüzlü, iyi huylu, güzel zülüflü, misk kokulu; sağlıklı, soyu temiz, genç, güzel yaradılışlı, güzel düşünceli, incelikli beş dadı buldular.

Nesir Acem olan üç dadı sabahtan akşama kadar, Arap dadılar da akşamdan sabaha kadar Behrâm’ı beslerler ve ne emredilirse itaat ederlerdi. Bir gün Numan, dünyayı tarak gibi kıl kıl aramalarını ve Batlamyus’u bilen, Öklid’ten anlayan, iş bilir ve becerikli bir usta mimar bulmalarını emretti ki [64a] bu üstat Behrâm için eteğine yolun tozu ulaşmayacağı ve içine vahşi hayvanların girmeyeceği; feleğin kubbesinden yüksek ve melek kuşağından yüce, köşk duvarının ortasının iki yüz arşın olduğu, üstünde yaz ve kış evlerinin olup kötü kokuların ona ulaşmadığı güzel bir yer yapsın. Her vilayeti arayıp gezdiler ve buldukları üstadı yazdılar. Sonra o büyük karalık olan sevad-ı azam⁵⁴³ olan Şâm diyarında Sinimmar adında bir usta mimar buldular. *Mesnevî*

Bilgili (Ölçü Sahibi) Mimar Hakkında Mesnevî

Geometride oldukça yetenekli, gelişmiş fikri her işin mimarı.

Tırnağına dünyanın şeklini çizse hemen onu taslak olarak kullanırdı.

Keseri işe başlasa demir ve taş mumla hamura dönerdi.

Toplama, çıkarma ve bölme yapsa birçok Öklid ders alırdı.

Mermere başak çizse harman eder, taşa gül kazısa gül bahçesine çevirirdi.

Nesir Daha sonra Numan’a alıp getirdiler, memleketten taş ve kireç topladılar. Numan, Sinimmar’a “Acem padişahının oğlu şehzade Behram benim yanımda ve gönlümde büyüyünceye kadar emanettir. Ona kalması için yüksek bir bina ve dinlenmesi için

⁵⁴³ Müslümanların çoğunluğu.

Anka yuvası gibi bir saray [64b] yap ki Zuhâl'den yüksek olsun ve gökyüzü kadar büyük olsun.

Mesnevî

Meşalelerinin ışığı parlak, tavanı yüksek, evi mamur olsun.

Boyuna hilal kemer olsun, kapısında altın halka olsun.

Numan'ın emriyle dev elli üstat, Behrâm'ın köşkünü güzelce inşa etti.

Nesir Etrafa set yapmak için süt topladılar ve kirecin kötü kokusunun gitmesi ve yapısının sağlam olması için kireci sütle kardılar. İşini rahat rahat yapmak için beş yıl süre istedi ve mübarek bir vakitte temeli attı. Memlekette olan hattat ve işçileri oraya topladı. Beş yıl içinde öyle yüksek bir bina dikti ki tavanına bakanların başlığı düşer ve duvarını seyredenlerin aklı şaşardı. Görenler ve seyredenler dehşete düşüp ibret alırlardı; her ilden görmeye gelirler ve seyredip ibret alırlardı. Numan onu gördükçe Sinimmâr'ı övüp aferin derdi. Behrâm'ı onda koydular ve kaygı suyundan ellerini çektiler. Sarayın bütün işi bitti. Numan Sinimmâr'a "Yâ Sinimmâr, [65a] bu köşkten daha yüksek bir iş çıkarmak elinden gelir mi?" dedi. Sinimmâr "Eğer senin benim işimin kıymetini bilip emeğimi zayi etmeyeceğini bilseydim, Güneş'e kadar çıkan, üzerine çıkanların bulutlara yukarıdan baktığı, güneş her ne renkte görünürse onun üzerine yansıdığı ve ışığıyla dünyayı aydınlatan güneş gibi yerin göğün dolduğu öyle bir bina yapardım" dedi.

Mesnevî (Müellife Ait)

Feleğin şişesini⁵⁴⁴ süsleyeydi renk renk, seyredenler nakşını şaşıraydı.

Güneş her ne renkte görünürse görünsün, ışığı yansıyıp ona düşeydi.

Gece mehtabın aksiyle aydınlanıp parlak bir beyazlıktan nişan vereydi.

Nesir Sinimmâr böyle deyince Numan eğer bunu evine sağ salım gönderirse, onun bu yüksek ve büyük sarayı duyan bir padişaha bu işin taslağını kaptıracağını ve o padişahın buna, bundan daha güzel bir saray yaptırıp kendi sarayının halkın gözündeki ragbetinin ve itibarının düşeceğini düşündü. Sinimmâr'ı azarlayıp "Ey Ahmak Üstat, ey dünyanın eblehi, ben kendi malımı mülkümü senden esirgemedim, cimrilik yoluna

⁵⁴⁴ Fitol veya mumun yandığı zaman rüzgârdan etkilenmemesi için gaz lambalarına ve şamdanlara geçirilen camdan koruyucu.

gitmedim. Benim malım yetmezse Rüstem gibi savaşçı Acem padişahı Yezdicerd'in malının ve hazinesinin nihayeti yoktu. [65b] O da yetmezse vilayette mal çoktu" deyip emretti Sinimmâr'ı kasrın damından aşağı atıp yerle bir ettiler. Verdikleri malı mülkü evladına, eşine dostuna, akrabalarına gönderip zulmü adalete çevirdiler.

Kıta (Müellife Ait)

Eğer engellerden kurtulmak istersen "Bilmem" demek sana sağlam bir kale olur.

Eğer sana bir iş teklif edilirse hemen "Üstesinden gelemem" de.

Gördüğünü dahi "Görmedim" dersen, beladan kurtulup güvende olursun.

Behrâm on beş yaşına girip buluğa erdiğinde o zamana kadar Numan Hristiyan ve veziri Ümran da İsevî idi. Bir gün sarayın çatısına çıkmış etrafı seyrediyorlardı. Meğer o vakit öyle bir şerefli vakit ve güzel bir gün idi ki dünya çiçek bahçelerinden bir cennet bahçesine; yeryüzü de fesleğen ve parlak çiçeklerle yeşil gökyüzüne dönmüştü. Saba yaygıcısı yeryüzünü rengarenk yaygılarla süslemiş ve sun⁵⁴⁵ boyacısı dünya çemenini çiçeklerle renklendirmişti.

Çiçeklerle Dolu Baharın Tasviri ve Parlak Reyhanların Tarifi

Türlü renkte çiçekler açıp reyhanlar etrafı süsledi.

[66a] Çemenin ortasına gül perde çekmişti ve bülbülün yorgunu dertlenmişti.

Gülün yüzü güler, bülbül ise ağlardı; cihan gulgule sesinin neşesiyle dolmuştu.

Yaban güllerinin her şen şakrağı alemde iki renk açmıştı.

Bağlar bahçeler sesle dolmuştu; yaprak sesiyle eller karışmıştı.

Taze yeşillik dünyayı gençleştirmiş, yeni yetişmiş menekşe amber gibiydi.

Gonca kapıcı gibi başını eğmiş, ayaktan dikenin ucunu çeker gibiydi.

Sanki sümbül nafenin⁵⁴⁶ sırrını açıp perçemiyle cihana hoş bir koku yayardı.

Nilüferin üzerine gül renkli ışık düşünce dünya Erjeng⁵⁴⁷ resmini göstermişti.

⁵⁴⁵ Yapmak, iş

⁵⁴⁶ Misk âhûsu denen bir ceylân türünün göbeğindeki, içi misk denilen güzel koku ile dolu kese; sevgilinin saçı.

⁵⁴⁷ Meşhur ressam "Manî" nin yaptığı resimleri ihtiva eden mecmua veya kitap.

Meğer gece uyuyamama hastalığına yakalandıkları için nergisler seher vakti gözlerini açmışlardı.

Onun için ayağı yere basması için, dayanaksız ayakta duramazdı.

Çemenin ortası cami olmuştu; cemaat bazen okur, bazen dinlerdi.

Bülbül hatip olup o nedenle ağaç dalları minberine vaaz etmeye çıktı.

Zambak o nağmeyi dinledi; dili konuşmayı bırakıp suspus oldu.

Toprağa taze can gelmişti; erguvan kökleri kan dökmüştü.

Hem yasemin gümüş yüzünü açmıştı, nesrin altından tacını göğe atmıştı.

Nazlanıp eş bulamadığı için serkeş servi ayağının üzerine kalkmıştı.

Süsen⁵⁴⁸ dünyanın vefasız olduğunu görüp dilini cihana keskin kılıç eylemişti.

[66b] Seherde kalkıp coşan kuş, virdini tiz bir sesle okurdu.

Havada güvercin tavkı⁵⁴⁹ ve başlığıyla sanırsın büyüklere sema ederdi.

Salına salına keklik kahkaha atardı, yani dünyanın halleri acayıptı.

Ya da onun kahkaha atması dünyayla alay etmesindendi.

Geceleri baykuşun zikri Hu Hu ismiydi, seherleri üveyiğin sesi gugu idi.

Bu hitabı işitip coşmayanın ne canında kulağı vardır ne de aklı.

Hüthütün başında şeyh gibi taç, güvercin ise sûfiler gibi döner.

Bu bahar mevsimini görünce Numan o an vezire dönüp şöyle dedi:

“Acaba şu ölümlü yaşam yerinde bahar gündüzlerinden hoş ve mübarek bir şey var mıdır?” Vezir “Bu vakitler oldukça güzel ve hoş. Ama ömrün aslı gibi geçici, temelsiz ve zamanın Ankası gibi sadece kuru bir isimden ibarettir. Akıllı olan buna aldanmaz ve burayı ikamet yeri sanmaz. Her baharın bir sonbaharı ve her gündüzün bir gecesi vardır. Adam olan ebedi dirilik için çalışır ve vücut kilini Hakk’ın dininin suyuyla yıkar. Bârî olan Allah’ın inayetiyle vehim ve hayal perdesi ve hırs ve güç hicabı [67a]

⁵⁴⁸ Süsengillerden, nisan-haziran ayları arasında çeşitli renklerde iri ve güzel kokulu çiçekler açan, uzun ömürlü otsu bitki, iris.

⁵⁴⁹ Güvercin, kumru ve üveyik gibi kuşların boyunlarında bulunan tüyden bir gerdanlık şeklindeki halka.

kalkar, can gözü açılır ve akıl aynası nurlanıp eşyanın hakikatini bilir ve gönlü İlahi nurlarla dolup o işret zannettiği işlerin aslına vakıf olur.

Nasihat ve Tavsiye Mahiyetinde Birkaç Kelime

Seherlerde nefesini tutarak zikir çekersen, gönöl aynanda pas kalmaz.

Ki alem dediğin zaten hep elemdir, baştan ayağa gam olan bu dünyadan elini çek.

Gerek erkek evlat gerek dayı gerek amca olsun hepsi mihnet ve gam içinde ayakları bağlı.

Paranı bırak ahiret ateşini gör, o pazarın sonundaki ağlamayı gör.

Yürü Simurg gibi daima, kanaat Kaf'ına yuva yap.

Toprağı bunca süslemek niye, sonunda kabrinin levhası bir kuru taş değil mi?

Kapını büyötmek senin işin değil zira senden sonra o ağzını açıp kalacaktır.

Gönlün ihtişamlı dünyaya neden kanar, cismin libası sonunda kefen olduğu halde ihtişamlı dünya gönlünü neden kandırır.

Bu karanlık olan canı neden besleyip karıncaya yılana yem edersin?

Eğer Huda'ya bağ istiyorsan masivâya bağlandığın ipi kes.

Yeter kalk *Oİ (dedi), hemen oluverdi* mamur yerinden ve mekânız maksuresinde⁵⁵⁰ sema vur.

Numan veziri Ümran'ın nasihatinden nasiplenip saraydan aşağı indi ve Hristiyanlıktan İsevîlik'e⁵⁵¹ dönüp şahlık [67b] ve padişahlık sevdasından vazgeçti. Gönlüne ilahi muhabbeti yerleştirip heva ve hevesini terk ederek uzlet eteğine ayağını doladı ve feragat yakasını başına çekip o günden sonra kendini gizledi. Nereye gittiğini bilmediler. Numan ortadan kaybolup sonsuz hayatı bulunca Yezdicerd o vilâyeti Numan'ın oğlu Münzir'e verdi ve Behram'ı yine ona emanet etti. Münzir'in de Numan adında bir oğlu olmuştu. Behrâm'la arkadaş olup haliyle hallenmişti. Behrâm yirmi

⁵⁵⁰ Tekkede zikre katılmayanların durduğu yer, camide padişah için ayrılmış, yüksek, parmaklıklı yer.

⁵⁵¹ Hz.İsa'yı Hristiyan Teslis'indeki gibi Tanrı olarak değil, Musa gibi bir peygamber kabul eden İnanç Sistemidir. İseviler mevcut Tevrat ve İncil üzerinde tahrifat olduğuna inanırlar.

yaşına girince ve elini attığı her şeyi başarınca eğlenceyi biraz terk edip kendisinden ilim ve edep öğrenmek için Münzir'e bir hoca getirtmesini emretti. Bildiğiyle amel eden kâmil bir hoca bulup getirdiler. Ondan ilim tahsil etmeye ve fen öğrenmeye başlayıp başka işlerden elini çekti.

Mesnevî

Gece gündüz ilim öğrenip dünyanın işini anlamakla uğraştı.

Mümkün olan işlerin hikmetlerinden, Vücûd-ı Vâcib olan Allah'ın kudretlerinden,

Yıldızların hareketinin mahiyetinden, maddelerin kendilerine özgü niteliklerinden,

Merkezin çevresinin yönlerinin derecelerinden

Zamanın hızından, kutbun sebatından

[68a] Zuhal'in gölgeliğinden yeryüzü yaygısına kadar şahı her işte bilgilendirdi.

Nesir Birkaç yıl içinde Behrâm öyle yüksek bir âlim ve her fende kâmil oldu ki başka diyarlardan meziyetlerini işitenler münazara edip ilmi konularda sohbet için gelir oldular. Civardaki alim ve faziletli kimseler gelip şehre doldular. Behrâm yine Münzir'i çağırıp “Git bana kendisinden silah tutup ata binmeyi, mızrakla yerden zihgîr⁵⁵² kapmayı öğrenip savaş meydanını atımın ayağının gidiş gelişleriyle daireler çizerek didik didik edeceğim kusursuz ve usta bir silahşor getir” dedi. Münzir Behrâm'ın dediği gibi yaptı ve Behrâm o ilmin de derinine indi.

Mesnevî

Silah ve aletiyle meydana indi; saçının çevgeni can topuna hücum etti.

Kaplan, pençesinden kaçacak yer arar; aslan işkencesinden kediye dönerdi.

Her sütunu kılıcı kalem yapar; gürzü kaf ve nun'u mürekkep ederdi.

Ok ile ilmekten kıl açardı, mızrağıyla zırhtan halka kapardı.

⁵⁵² Sağ elin başparmağına takılan atış yüzüğü.

Eğer oku feleğe doğru olsaydı Kartal takım yıldızı korkudan kanatlarını dökerdi.

Kızıp yere mızrakla vursa yeryüzünün öküzü⁵⁵³ parça parça olurdu.

Cesaret olsun, yiğitlik olsun, mertlik olsun bütün güçler tam anlamıyla fiile döküldü.

Tevafuk bir gün Behrâm Münzir ve diğer emir ve ekabiriyle birlikte avlanmak için [68b] ovaya ve bir pınar kenarına gittiler. Birden fil gibi bir sırtlan önlerine çıkıp kaçtı.

Mesnevî

Ne sırtlandı ki sarhoş file benzerdi, nefesinden herkes hasta olmuştu.

Gıdası insan eti ve yeri mağara idi; dişleri iki tarafı keskin kılıç, saçları yılan idi.

Ağzı mezara benzerdi, burnu ise tabuta; yürüyüşü genç delikanlı gibiydi, şekli ihtiyar.

Nesir Behrâm, Münzir ve diğer askerler peşine düşüp başına üşüştüler. Sırtlan kaçarak bir ormanlığa ve uçsuz bucaksız bir vadiye gitti ki:

Vadinin Tasviri

Taşlarının ateşi çeliği hûm'a⁵⁵⁴ çevirir, ağaçlarının dalları rüzgârı zehirler.

Otları ölüm otu, suyu zehir; engerek yılanı bile bir an orada nefes alamaz.

Akrep ve yılanlarla doluydu, çiçekleri lale gibi dağlı idi.

Zehrinin harareti sadece akrebi değil, çarh pûtesi⁵⁵⁵ üzerindeki yıldızları dahi sızdırırdı.

Sanırsın Kartal takım yıldızıydı her sivrisineği, koruluğu derrende⁵⁵⁶ doluydu.

Nesir Meğer orayı bir aslan yeri bellemiş yatırdı. Devranın avını ayağına getirdiğini ve lokmasını önüne düşürdüğünü gördü. Yerinden kalkıp sırtlanın boğazını dişledi ve beğendiği yerlerden yemeye başladı. Aslan bu hâlde iken Behrâm ile Münzir [69a] ve

⁵⁵³ Yeri boynuzlarında taşıdığına inanılan öküz.

⁵⁵⁴ Zoro-astrians tarafından dalları ibadet için yaktıkları ateşte kullanılan bir çalımsı.

⁵⁵⁵ İçinde maden eritilen kap.

⁵⁵⁶ Vahşi bir hayvan, Redhouse.

diğer askerler vadiye çıkıp aslanı kuşatıp onu bu ihtişamla gördüler. Yanına yaklaşamayıp uzakta beklediler. Behrâm tek başına aslanın üzerine gitti. Sadağından bir ok çıkarıp kirişe koydu ve “Melik-i zü’l-Celâl’in inayetiyle” deyip:

Beyt

Yayını gerdi ve okunu attı; okun temreni tırnağına öpücük kondurdu.

Aslana öyle bir ok attı ki aslan ile sırtlandan geçip tüyüne kadar yere battı ve onu gören şaşır kaldı. O gün o ıssız vadiden ve avdan dönüp şehre geldiler. Behrâm nakkaşlar getirip kendinin avdaki hâliyle ve aslan ile sırtlanı öldürdüğü sahneyi sarayının duvarına nakşettirdi. O günden sonra adına “Behrâm-ı Gûr” dediler. Dillerde zikredilen ve tarihte yazılı olan Behrâm-ı Gûr budur. Behrâm kendisinin bu kadar güce, kuvvete ve iktidara muktedir olduğunu anlayınca Münzir’den izin alıp atası Yezdicerd’i görmeye gitti. Günlerden bir gün atasına geldi. Birkaç gün geçirdi ama Yezdicerd Behrâm’a o kadar da hürmet göstermedi ve gönlünü hoş tutmadı. Sonra atasından icazet alıp yine Münzir’e gitti. Sabır ayağını [69b] iyileştirme eteğine sardı. Birkaç ay sonra Yezdicerd’i bir at tepip öldürdü. Dünya halkına ettiğini buldu.

Mesnevî

Bu mükafat yurdunda kötülük yapan başkasına değil kendine yaptı

Eğer istiyorsan, iyi ol, iyi ol; her zaman doğru söyle ve iyi huylu ol

Nesir Acem beyleri bir yere toplanıp karara vardılar ve “Yezdicerd’in zulmünden zor kurtulduk. Allah’a hamdolsun bir parça rahat bulduk. Behrâm Arap’da büyüüp cefayı sanatı, kibri adeti etmiştir. Onu padişah yaparsak Arap’ı öne geçirir ve bizle bize mensup olanları geriye koyar” deyip Erdeşir-i Babek soyundan Kısra denilen bir kişiyi padişah yapıp tahta geçirdiler ve kendi görevlerinde kalıp oturdular. Atasının ölüp Acem iline Kısra’nın padişah olduğu haberi bir gün Behrâm’a ulaştı. Behrâm hemen Münzir’i ve ona tabi olan askeri yanına toplayıp hepsine yumuşaklıkla gönül okşayıcı bir şekilde “Ben sizin yanınızda olmayı atamın hizmetinde bulunmaya tercih etmişim. Havanız ve suyunuzla serpilip ekmek ve tuzunuzla yetiştim. Şimdi durum şu ki Acem beyleri bizlere yüzünü döndü [70a] ve bizi zıt bir yöne gönderdi. Şimdiye kadar sahibi olduğumuz taç ve tahtı düşmandan aldığımız malı mülkü yabancıya vermişler. Acem ili benim olana ve bu muradına erememiş yine muradını bulana kadar sizden en mühim isteğim bana yardım etmenizdir” dedi. Behrâm böyle deyince Münzir ve diğer askerler

“Malımız, eşimiz, evladımız, canımız, başımız, akrabamız, kardeşimiz yoluna feda olsun. Sen Acem tahtına çıkıp şah olana ve gönlünün muradı yerine gelene kadar bir yerde dinlenmeyelim ve hizmetinden dışarı çıkmayalım.

Mesnevî (Müellife Ait)

Çekirge ve karıncadan çok olup Acem iklimine her taraftan akın edelim.

Eğer düşman Elbürz⁵⁵⁷ dağı gibi olsa da başlarına gürzümüzü vuralım.

Sayıları kumdan fazla olursa da kanlarından Ceyhûn ırmağını akıtalım.”

diyerek yeminler edip söz verdiler. Meydanların yiğidi Münzir oğlu Numan’ı on iki bin Arap askerine kumandan edip Medâyin’e elçi olarak göndermeyi ve Kistrâ’dan gidip işi etraflıca öğrenmeyi, eğer Kistrâ bunlara karşı gelip savaş açarsa savaşmayı kararlaştırdılar. Numan, Behrâm’a veda edip otağıyla, hayvanlarıyla, malı mülküyle [70b] şehriyarlara münasip bir törenle Medâyin’e doğru gitti. Günlerden bir gün Medâyin’in büyük ve muazzam bir kenar şehri olan Taygasun’a ulaştı. Acem emirleri ve kötü sonlu Kistrâ Numan’ın Arap askeriyle o vilayete akın saldığını duyduklarında Numan’a adam yolladılar ve niye geldiğini sordular. Acem emirleri Behrâm’ın korkusuyla birbirlerine düştüler. Bela arısı ve meşakkat sivrisineği başlarına üşüştü ve yaptıkları işe pişman olup nedamet denizine daldılar. Hemen Behrâm’a elçi gönderdiler. Behrâm elçiye görünce sert bir şekilde “Ben sizi kınamıyorum zira atamın kötü ve boş işlerinden incinip bu makul olmayan işe bel bağlamışsınızdır. Ben şarta bağlayıp adalet yoluna gidiyorum. Benim kötülüğümü isteyenlerin iyiliğini istiyorum ve kötülükler karşısında iyilikler sunuyorum” diyerek elçiye oldukça affedici davranıp Acem kavmine sevgilerini sundu. “Arkandan ben de gelirim ve atamın tahtına geçen kimse ile imtihan olurum” deyip elçiye Medâyin’e geri gönderdi ve o da o tarafa [71a] yöneldi. Elçi vakıf olduklarını ve Behrâm’dan işittiklerini bunlara anlattı. Behrâm da o cesur yiğit Münzir’le birlikte yüz bin kadar eli gönderli, Arap atlı yiğit toplayıp atlarıyla ve adamlarıyla davullar çalarak alemler sallayarak elçinin ardına düştü.

Mesnevî (Müellife Ait)

Behrâm gece gündüz demeyip Medâyin’e yöneldi.

⁵⁵⁷ İran’la Hindistan arasında bir yüce dağ.

Gayret kuşağını kılıç bağı gibi iki yerden beline bağladı.

Yanına Arap askerini alıp himmetinin kula atını meydana saldı.

Sahipkıranlar⁵⁵⁸ bile ata binip pehlivanlar önünde yürürdü.

Cevşen⁵⁵⁹ gibi arkalarını düz edip zırh gibi oktan gözlerini yummazlardı.

Mızrak gibi hepsi tek yürek olmuş menzilden menzile giderlerdi.

Sonunda Medâyin şehrine varıp şehrin önünde çadır kurdular.

Behrâm Medâyin'in önünde çadır kurunca ve önceden gönderdiği askeri de gelip kendisine katılınca Acem fazılları, kamilleri ve diğer ileri gelenler Behrâm'ın gelip o vilayete akın saldığını görüp şehirden dışarı çıktılar ve Münzir'in katına vardılar. Münzir bunlara "Padişahınıza gidin [71b] gidin ve ne emrederse onu yapın. Ben de sizin gibi bir emir kuluyum" dedi. Münzir böyle deyince bunları şaşkınlık ve korku aldı ve Münzir'i takip edip Behrâm'ın tahtının ayağına gelip yüz sürdüler. Şahlarından aman dileyip canlarını bağışlamasını istediler.

Mesnevî (Müellife Ait)

Biz isyan edip hata ettik, sultana bizi affetmek yakışır, dediler.

Şeytana uyup kötü yola gittik, düşmanların sözünü dinledik.

Çam ağacı gölgesini gölge sandık, serabı su sanıp içmeye kandık.

Örümcek evini kale yaptık, karınca danelerinden azık düzdük.

Behrâm "Ben bu kadar pehlivanı yanıma alıp çok askerle gelmişsem de kendi vilayetimin halkına kılıç çekip elimi kanlarına bulamam. Bu konuda benim muhatabım kötü düşünceli hilekâr Kistrâ'dır. Kistrâ'ya ve tüm halka haber verin yarın şehrin dışına gelsinler. Atamın tahtı meydana kurulsun ve bu kadar halk orada toplansın. Herkese benden izin, her kimin bana bizzat yüzüme söyleyeceği varsa söylesin [72a] benim neyimden incinmiş olduklarını ve tahtıma neden beni layık görmediklerini anlayayım. Benim muradım alemde adaletle hükmedip iyi nam salmaktır ve memleket düşmanlarıyla savaşmaktır.

⁵⁵⁸ Dünya ve âhiret saâdetine nâil olan himmet eri, kutup.

⁵⁵⁹ Zincir ve puldan yapılan örme zırh.

Beyt

Bir bir demir (parçası) aldım, düşmanım ise taş

Bugün (şimdi) bu savaşta bir ateş yakacağım

Behrâm böyle deyince bunlar sevinip geri şehirlerine geldiler. O gün geçti, akşam oldu; altın kanatlı kuş yuvasına gece kargası doldu. *Kutlu Günün Tasviri* Güneş altın tacını başına alarak zümrüden tahtına kurulduğunda ve âlemi aydınlatan ışıyla gecenin karanlığı yok olup gittiğinde Medâyin askeri bir yere toplandılar. Kısra'yı da yanlarına alarak Yezdicerd'ten kalan altın tahtı, firuze tacı ve felek gibi geniş otağı; havasının ve suyunun güzelliğinin bahar rüzgârını yavaşlattığı, ruhu ferahlatan reyhanlarının kokusunun cana can kattığı sulak ve güvenilir bir yere kurdular. Gelenekleri üzerine her işlerini görüp Behrâm'ın gelmesini beklediler. Behrâm da padişahlık kemeri ve sultanlık libası ile [72b] kendisini süsleyip görkemli hale getirerek *Gönül Alıcı Atın Tasviri*

Emretti bir rehvar⁵⁶⁰ at çektiler,

Dönüşünden çokça devreden felek talan olurdu

Dünyayı dolaşan ayağı alemin gönlüne yerden toz kaldırırdı.

Ay gibi ne zaman dolansa dokuz feleği, güneşe meydan verir.

Bir adımı yedi ülke hızındadır, onun hızının yanında şimşek yavaş kalır.

Yürüse semanın önüne geçer, kazara atlasa şimşegi geçerdi.

Der-kenar: Şehriyar o atı görünce sevindi ve salınarak yürüyüp Rüstem gibi hemen o rüzgâr ayaklıya sıçradı. Sanırsın hüma kuşu ejderhaya bindi.

Bir zaman sonra Behrâm Şah Münzir, diğer askerler ve safları yaran pehlivanlarla tertipli ve düzenli bir şekilde gelip hiç kimseden çekinmeyerek korkusuz ve teklifsizce çevik bir şekilde atasının tahtına çıkıp oturdu. Münzir ve Arap emirleri tahtın bir tarafına, Kısra ve Acem vezir ve emirleri de bir tarafına sıralanıp oturdular ve hilafet tacını Behrâm'ın önüne getirdiler. Behrâm tacı başına takmayıp "Atamın tahtına Kısra'yı layık görüp padişah yapmışsınız. Doğruyu bırakıp yanlışla gitmişsiniz. Ben vilayetin varisiyim, benim neyimden incindiniz de yerime bunu layık gördünüz. Her

⁵⁶⁰ Sarsmadan yürüyen binek hayvanı; binek hayvanının sarsmadan eşkin yürüyüşü.

alandanda bununla imtihan olurum ve saltanat tacını ondan sonra başıma takarım” dedi. [73a] Emretti o zamana kadar hiç adam görmemiş ve adama alışık olmayan iki aslan getirdiler.

Mesnevî (Müellife Ait)

İkisi de kaplana ve feleğin çatısına çıkmış buluta benzeyen ne aslanlar ama!

Tırnaklarını gören keskin hançer ya da dar ağacına asılmış çengel der.

Sen onu dar ağacının çengeline benzetme, o aşikâr aslandan hilaldir.

Eğer feleğin serkeş atına pençe vursaydı, felek öküzüne eziyet verirdi.

Nesir Saltanat tacını o iki aslanın arasına koydu. “Acem tahtını kim istiyorsa buradan alıp başına taksın” dedi ve Kısra’ya teklif etti. Kısra Behrâm’a “Aslanların önünden bu tacı sen al (zira) memleket iddiasında bulunuyorsun.” Kısra böyle deyince Behrâm yerinden kalkıp gürzünü eline aldı ve meydana çıktı.

Mesnevî (Müellife Ait)

Ne gürzdür ki Kaf dağının zirvesi; mahşer gününün sığınağıdır.

Meydanın içinde biraz evirdi çevirdi, görenler şaşkınlıktan kendilerinden geçti.

Hemen tacı yerden kapıp aleminden tamamıyla haraç almaya niyet etti.

Arsanların gözü buna takıldı ve ikisi de iki taraftan saldırdı.

Kuyruklarını sallayıp şiddetle hareket edip ikisi birden Behrâm’a saldırdı.

[73b] Hemen timsah gibi ağızlarını açıp sanırsın yutmak için sıçradılar.

Behrâm ikisinin arasında kaldı. Nam salmak için o an sıçrayıp aslanın birine bindi.

O gün şah aslanın üstüne binince ay aslan burcunda doğdu sandılar.

Gürzle vurup başını ezdi, birini öldürdü diğeri kaldı.

Diğeri de gazapla Behrâm’ın sinisini parçalamak için hücum etti.

Kulak tozuna öyle bir yumruk vurdu ki aslan sersemleyip sırtüstü yere yapıştı.

Hemen tacı yerden kapıp başına taktı ve tahta oturdu.

Kısra görüp “Mübarek olsun, Yüce Allah yardımcın olsun,

Dünya memleketinde sultanlık senindir, alemde padişahlık senindir.

Cemalinin nurudur dünyayı aydınlatan, Hak Teala aklının mumunu yakmıştır.

Gönlün cihanı gösteren aynadır, yüreğin pür-nur olan güneştir.

Zatın dünyayı detayıyla inceler, dünyaya hükmetmeye muktedirdir.

Eskiden beri han oğlu hanımızsın. Ezelden beri biz kulunuz sen sultanımızsın.”

Behrâm tek başına padişah olunca Acem ileri gelenlerine hilatler verip mertebelerine göre hürmet gösterdi ve sekizinci gün Arap emirlerine hürmetler etti ve ziyafet edip her birine hilatler giydirdi. Münzir’e icazet verip bir konaklık mesafe boyunca kendisine eşlik edip gönderdi ve Medâyin’e yöneldi. O gün tahta çıkıp “Vezir, emir ve sair zengin fakir her kim varsa divana gelsin” diye emretti. Her biri toplanıp Behrâm’ı tahtında [74a] gördüler. Padişahın emri için hazır ve nazır beklediler. Behrâm bunları sınamak amacıyla hile yoluyla “Ben bu yolun edebini ve hallerini bilmiyorum. Saltanat işlerini nasıl yapmak, nasıl bir yol izlemek gerek” dedi. Behrâm böyle deyince bunlar “Yol şu ki atanın gittiği yoldan gidesin ve hükmünü uygulayasın. Zira saltanat yönetimini bize vermişti. İşleri biz yapar, memuriyetleri ehillerine verirdik. O kendi âleminde zevk ü sefâ ederdi” dediler. Behrâm düşündü ki memuriyetlerde olanların çoğu bunlara tabi yüzlerine gülüp “Ne olacak, ben sizin sözünüzden çıkmam ve kurulu düzeninizi bozmam. Şahlar düşmansız olmaz. Eğer düşmanlardan biri fırsatını gözleyip ülkeye el uzatırsa o vakit benden yardım istemeyin, zevk ü sefâ ederken beni rahatsız etmeyin. Düşmana karşılığını verip gereğini yapın. Zira görevlerin çoğu ehil olmayana, tımarların çoğu da ehliyetsizlere verilmiştir. Ben bunların hallerine bizzat vakıf olmayınca, ehlini ehliyetsizi bilmeyince bu tayfaya şahlık ve bu topluma padişahlık edip [74b] düşmana karşı koymam. Düşmana karşılığını verip gereğini yapın” dedi ve saltanatın dizginlerini ve memleketin işlerini bunlara verdi. Kendisi yiyip içip kâh güzellerle işret meclislerinde kucaklaşır kâh çenge ve çağana ile gönül eğlendirir gah dağlara çıkıp avlanırdı. Bu şekilde yedi yıl geçti. Hasebi nesebi olan şerefli kimseler ayaklar altında kalırken aşağılık ve reziller memuriyetleri doldurdu.

Mesnevî

Aşağıdakiler yüksek mertebelere sahip olup hünerliler saman yerine dahi sayılmadılar.

Sipahi ile köylü bilinmez oldu, az günahları çoğa sayıldı.

Nerde parası çok olan biri varsa kapalı kapılar ona açılırdı.

Ömründe hiç ata binmemişler kibirlerinden kâinata sığmaz oldular.

Aşağıdakiler nesep sahiplerini tepti ve dünyayı reziller ordusu tuttu.

İltizama⁵⁶¹ o kadar izin verildi ki avama görev yetişmez oldu.

Son durum şuna vardı ki her taraftan düşman ayağa kalktı ve sınıra yakın olan şehirleri aldı. Asker gönderdiler fakat onlara karşı koyamayıp kırılıp geri geldiler. Türkistan meliki olan Hakan Behrâm'ın haline ve bu kadar ihmaline vakıf olup [75a] “Saltanat yönetimini ve memleket işlerini başkalarına verip kendisi zevk ü sefaya dalan böyle kimsenin elinden ne gelir ki zira demişlerdir ki:

Mesnevî (Müellife Ait)

Eline bade alan her şah, memleketinin harmanını yele verir.

Fikir mülküne sahip olamayan adalet yolunun nasıl yolcusu olur.

Her işi kendisi görmeyen saltanatta nasıl kalabilir.”

deyip Türkistan, Semerkant ve Horasan vilâyetlerinden iki yüz elli bin Türk askeri toplattı ki her birisi:

Mesnevî (Müellife Ait)

Savaş meydanına çıkıp dolansa çevganı güneş topunu yuvarlandırır.

Elinde mızrağıyla dövüşmeye niyet etse yeryüzü öküzünü lime lime ederdi.

Eğer kılıcı kınından çıkaydı ışığı öküzü kebab ederdi.

Oklarını felekten tarafa yöneltseler, aslan burcunda ay'ı avlarlardı.

Hakan'a bu kadar askerin geldiğini bildirdiklerinde kendinden bilip kibir eliyle bıyıklarını burup “Tez Behrâm'a name yazıp gönderin ki öğrensın, sonra ‘Duymadım, bilmedim’ demesın. Hayret dişleriyle pişmanlık parmağını ısırmasın. Katında hazır olup varmamı beklesın ve şahlık sevdasından [75b] ve padişahlık hevesinden vazgeçip gelirse iyi. Karınca olup yerin dibine girse ve kuş olup havada uça da elimden kurtulamaz böyle bilsın ve ona göre davransın” dedi. Nameyi bu şekilde yazıp ulakla

⁵⁶¹ Devlet gelirlerinden birinin toplanmasını belli şartlarla üstüne alma; bu hakkın devlet tarafından birine verilmesi.

Behrâm'a gönderdiler. Ardından şukka ve sancaklar açıp Medâyin'e yöneldiler. Bu tarafta Behrâm yemeye içmeyle meşgul ve neşe içinde otururken alçak bir şahıs kapıdan huzura girip:

Mesnevî

Elinde mızrak gibi namesi var, savaş için acayip hengamesi var.

Meğer o varak engerek yılanının dilinin kaleminden beyan zehriyle dolmuş.

Tomarını gören “Kıvrımlı yılandır ve nefesi zehir gibi can alıcıdır” der.

Sanırsın hücumu yalın ateştir ve taşlarından çıkan kıvılcımları feleği yakar.

Vezirler Hakan'ın name gönderdiğini ve ulağın geldiğini haber verirler. Behrâm “Söz verdiğiniz gibi bunu cevabını siz verin ve gereğini yapın. Benden size medet ve bela selinize set yok” deyince Behrâm'ın vezirlerinin huzuru kaçır ve sabır kervanları çöker. Ümitsiz, mahrum, şaşkın, mahcup [76a] bir şekilde yaptıklarına pişman oldular. Sonra durum öyle bir vaziyet aldı ki Hakan uğradığı vilâyeti harap ve viran etti. Yol üstünde olanlar köylerini ve evlerini bırakıp başka vilayete gitti. Şehirler ıssız köyler adamsız kaldı. Acem alimleri, bilginleri, kamilleri, emirleri, zengini fakiri Behrâm'a şikâyetle geldiler ve saçlarını sakalarını yoldular. “Sen bizim şehriyârimiz evlerimizin memleketimizin koruyucususun. Böyle yerde zevk ü sefâ etmen yakışıyor mu? Düşman evini bastı ve nice beylerini astı. Hamiyetin nerde, gayretin nereye gitti?” dediler. Behrâm “Bunun cevabını vezirler verse gerek. Onlara gidin ve derdinize dermanı onlardan bulun” deyip kardeşi Nersîn'i kendi yerine halife koyup eski adamlarından ve dostlarından birkaç yüz adam alıp Nersîn'e “Sen düşmanla ister barış ister savaş” deyip Ermenistan'dan tarafa çıktı gitti. Ne yapıp ne ettiğini bilmediler. Acem beyleri ve ileri gelenleri Nesrîn'in huzuruna toplanıp “Behrâm bize bu işi yaparak bizi düşmanın eline bırakıp [76b] gitti. Biz asker toplayıncaya kadar Hakan gelir, vilayeti bırak tahtı bile alır. Gelin Hakan'a elçi gönderelim, Behrâm'ın kaçıp gittiğini haber verip her yıl haraç vermeyi kabul edelim. Vilâyetten haraç gidince Medâyin'i ne yapsın kalkıp gider, malı alınca bizi ne yapsın” diyerek name yazıp Hakan'a elçi gönderdiler ve o kötü fikirliyi fikrinden döndürdüler. Elçi Hakan'a varıp Behrâm'dan haber verdi. Namesini sununca Hakan işitip sevindi. Elçiye hürmetler edip ziyafetler verdi, hilatler giydirdi ve elçiye izin verip gidip haracı getirmesini geri gelirse Medâyin üzerine varmayacağını buyurdu. “Medâyin'in haracı gelirmiş” haberi

Hakan’ın askerleri arasında çalkalandı. Asker etrafa dağıldı, kimi gitti kimi geldi, kimi atını sürüp ovalara dağlara gitti kimi yiyip içmek için köylere ve bahçelere gitti. Çadırlar boş ve ordu savaşız kaldı. Behrâm ise casus gönderip durumu öğrendi. Yanında olan adamlarıyla dört nala gidip bir gece Hakan’ın askerine geldi. [77a] Adamları üç bölük edip her bölüğe bir kumandan atadı:

Mesnevî (Müellife Ait)

Geceleyin üç yerden saldırıp Hakan’ın askerini kırdı.

Her taraftan naralar atarak “Benim Behrâm, yetiştin” dedi durdu.

O sesi işiten sarhoş oldu, aklı başından gitti akılsız kaldı.

Kimi çıplak atına binip kaçtı, malını mülkünü bırakıp toprağa saçtı.

Kimi atına semeri ters vurdu, göğüslüğü kayışla karıştırdı.

Kimi kırbasını eyer sandı, kimi mızrağını asa edindi.

Kimi gömleğinin yakası zannedip başına donunun paçasını çekerti.

Hakan otağını eşyasını terk edip kaçmayı derdine derman buldu.

Dertli Hakan sahralara düşüp kaçarken gölgesini adam zannederdi.

Hakan hezimete uğrayıp ordusu dağılınca Behrâm Hakan’ın çadırına gelip tacını tahtını, definesini, hazinesini, malını mülkünü zapt edip kardeşi Nersîn’e adam gönderip askerine haber saldı. Ners de askerle gelip Behrâm’a yetiştı. Her biri kendilerince Behrâm’ın elini öpüp yerli yerince mertebelerine göre sıralandılar. Behrâm aldığı malı mülkü, eşyayı Ners’e teslim etti ve onu askere komutan ettikten sonra birkaç bin [77b] adamla kendisi Hakan’ın peşine düştü ve geceyi gündüze katarak aştı. Irak sınırından Horasan hududuna geldi, Hakan’dan haber aldı. “Hakan Maverâünnehir’e geldi ve vilâyetine girdi” dediler o da sürüp Maverâünnehir’e geldi. Hakan da Behram’ın geldiğini haber aldı. Kurtulmaya barış etmekten ve haraç vermekten başka yol olmadığını anlayınca hemen hediyeler hazırlayıp elçiyle Behrâm’a gönderdi ve her yıl haraç vereceğini taahhüt etti. Behrâm da sınırı Ceyhûn’dan kesip sınır üzerine minareler yapıp geri Medâyin’e geldi. Belh’i zapt edip alması ve zulüm ve yolsuzluğu halkın üzerinden kaldırması için kardeşi Ners’e asker verip Belh’e gönderdi. Ners Belh’e gittiğin de işit bakalım Behrâm ne yaptı: Defterdar ve hazinedarlara “Hesap edip bakın bakalım bu memleket halkında atam ve dedem

zamanından tahsildarların topladığı haraçtan geriye ne kalmıştır ve ne kadar kişi borca batmıştır” diye buyurdu. Kâtipler hesap edip “Yetmiş kere yüz bin akçe kalmış” dediler. Hepsini bağışlayıp defterleri [78a] yaktırdı. Hâtem’i keremden, Karun’u paradan usandırdı. Mallarını kaybedip fakirleştikleri için gurbette kalmak zorunda kalanlara harçlık verip vilayetlerine gönderdi. Bu sefer yüzünü emirlere çevirip “Siz beni zevk ü sefa ederim, halk içinde o ayıpla meşgul olurum sanırdınız. İdareyi bırakıp meydanı terk ettimse hileme aldanıp gerçek mi sandınız? Benim amacım sizi imtihan edip zannı ve şüpheyi ortadan kaldırmaktır. Elhamdülillah halloldu, kapalı bir şey kalmadı” diyerek para ve ricacı yoluyla dışardan askere katılıp görev almış kişileri kaldırıp yerlerine uygun kişileri getirdi. İsfendiyar bin Küştasip soyundan Hezarbende diye bilinen alim, bilgin güçlü kuvvetli cesur bir kişi vardı, onu has veziri yapıp vilayeti ona emanet etti. İki yıl bekledi ve memleketin düzeldiğini görünce Hind’e gitmek ve Sin’e sefer etmek arzusu uyandı. Hezarbende’yi ve diğer seçkin emirleri toplayıp [78b] hepsinin gönlünü alarak dedi ki:

Beyt

“Allah ‘ol’ der olur” ayeti, her işi vaktine bağlamıştır.

Nesir Hind ülkesine yalnız gidip vilâyetlerini, şehirlerini, sipahilerini, beylerini, askerlerini, padişahlarını, silah ve teçhizatlarını, düşmanı öldüren oklarını görmeyi ve amacıma ulaşmayı isterim. Ümit ederim ki o vilayeti de alayım ve oraya da yardım kılıcımı salayım. Ama önce size şunu vasiyet edip öyle giderim ki reayanın sipahiye düşman olduğu sırrı gün gibi aşikârdır. Reaya sipahiden şikâyet ettiği vakit onların sözüne kesin bir şekilde inanıp reayanın karşısında onlara eziyet edip azarlamayın, kalplerini benden soğutmayın. Zulümleri ortaya çıkarsa başka bir gruptan öğrenip başka bir bahaneyle haklarından gelin. Zira memlekete düşman gelip etrafı sarsa reaya düşmana karşı gelemmez. Hangi taraf galip olursa o tarafa döner ve fırsatını bulunca önce sana saldırır. Sipaha hürmet edip ruhsat vermek gerek.

Beyt

Sipah olmazsa vilayet zapt olmayacağı için ne yap et ona riayet et.”

[79a] diyerek silahını kuşanıp vilayeti Hezarbende’ye emanet ederek bunlara veda etti. Korkusuzca tek başına Hindistan’ın yolunu tuttu. Uzun bir süre sonra bir gün Hindistan’ın başkentine ulaştı. Bir köşk tutup epey gün orada kaldı. Kâh ovalarda

avlandı kâh hücresinde kaldı. O vilayetin okçuları, kumandanları ve yiğitleri ondan silahşörlük ve kusursuz ustalık talim edip geri giderlerdi. Tevafuk bir gün Behrâm'ın yiğitliğini ver her hususta mertliğini Hint padişahının huzurundaki bir sohbet esnasında oldukça methettiler. Sonra Hint padişahı bunu görmeyi çok isteyip huzuruna getirtti. Behrâm gelip edepli bir şekilde el bağlayıp köle gibi karşısında durdu. Padişah bakıp bebr görünüşlü ve kaplan heybetli; Rüstemlerin pençesinden ve aslanların işkencesinden eziyet gördüğü bir pehlivan olduğunu görünce övgüler yağdırıp gözde kullarından ve üstün nitelikli askerlerinden [79b] üstün tutup oldukça hürmet etti ve gece gündüz onunla sohbet etti. Bu şekilde bir yıl geçti. Bir gün şehirde bir yaygara koptu. Falan yerde tüccar ve kervan yollarını kapatıp Anadolu'dan Hindistan'a insanların gelip mal almalarını engelleyen; bağırırlar çıkaran bir fil ortaya çıktı. Padişah bunu duyup avcılar ve adamlar gönderdi. Fili avlayamayıp geri geldiler. Padişahı filin derdi sardı ve aciz ve bitkin düştü. Behrâm padişaha "Emredersen ben kulun gidip filin başını keseyim. Devletin atının terkisine getirip asayım. Pil dediğin nedir ki ondan padişahımıza sıkıntı hasıl olsun. Behrâm'ın sözü padişahın çok hoşuna gidip gönlünü aldı ve altın işlemeli bir hilat, kula bir at ve bin dinar bahşış verdi. Behrâm padişaha veda edip çıktı gitti. Behrâm'ı anlatması için yanına bir genç oğlan verdiler. Filin yanına kadar gittiler. File yaklaşıp uzaktan gördüklerinde

Mesnevî

Hortumunun cüssesi sanki dağ geçidi gibi; dişi ve kulakları ise mızrak ve kalkan.

[80a] O kemerin altında ağzı mağara gibi, nasıl bir mağara ama ortası göçmüş mezar gibi.

Başı kubbe, ayağı mermer sütun; iki gözü (sanki) iki yanmış fırın

Sırtı Süleyman tahtının yeri gibi, üstüne Kaf dağını koysan çeker.

Behrâm hemen yayına kırı⁵⁶² bağladı. Eline sahraları geçen ve ulak hızında bir ok alıp ileri yürüyünce fil de Behrâm'ı görüp üzerine yürüdü ve filin ayağının kaldırdığı toz alemleri kapladı. Behrâm da filin iki gözünün ortasını gözetti. Ayağını yere sağlam basıp ustaca attı. Ok filin kafasına isabet edip tüyüne kadar battı. Fil okun yarasıyla meşgul

⁵⁶² Ok yayının iki ucu arasına gerilen esnek bağ.

olup kurtuluncaya kadar Behrâm kılıçla öyle bir vurdu ki başını teninden ayırarak yaşama harmanını heba etti. Kanı bahar pınarları gibi sel olup aktı.

Mesnevî

Hüner remzini ortaya çıkarıp cihan halkına bildirmek için,

Leşini yolda bıraktı, başını padişaha getirdi.

Görenler “Allahu Ekber, ne güzel kudret ne güzel kuvvet ne güzel güç” dediler.

Hint padişahı Behrâm’a çok övgüler yağdırıp hilatler giydirdi. Behrâm’sız bir an bile kalmayıp gece gündüz sohbet eder, ava gittiğinde bile birlikte giderdi. Tevafuk Çin padişahı Yağsan [80b] Hindistan’a asker çekip padişahın üzerine geldi. Uğradığı vilayeti alıp kendine tabi etti. Hint padişahına Yağsan’ın askerlerinin çokluğundan ve cesaretlerinden haber verdiklerinde oldukça korkup üzüldü. Haraç verip barış yaparak geri göndermek ve gazap ateşini söndürmek istedi. Behrâm buna “Senin askerin yok mu? Gayretin nereye gitti? Yağsan geldi yetişti. Asker topla, karşı gidelim ve düşmana karşı birlik olalım.”⁵⁶³ Ben bunlara cevaplarını veririm ve işlerini görürüm. Sadece sen bana askerinle destek ol” dedi. Behrâm böyle deyince herifin yüreğine su serpildi. Emretti asker topladılar ve Yağsan’a karşı gittiler. İki asker birbiriyle karşılaşıncı nây-ı rûyânın⁵⁶⁴ sesi, Keykavus gibi kösün sedasıyla feleğin dimağı ve meleğin kulakları dolar. Üç gün peş peşe aralıksız sabahın nurundan akşamın karanlığına kadar savaşır sonra Behrâm kendisini Çin askerinin arasına attı. Kendinden geçip köpürdü. Kime kılıç vurduysa iki parça kime mızrakla [81a] vurduysa yara yara etti. Kimini gürzüyle attan düşürdü kimine ok attı öbür tarafından çıktı. Sözü kisası Çin askeri bunlara karşı koyamayıp kaçtılar, mallarını çadırlarını toprağa saçtılar. Bahtları eşyaları gibi tarumar oldu. Kılıçtan geçmiş olanların leşleri kurda kuşa yem olup ovalar vadiler ölülerle doldu. Dünya tarlası akan kandan bukalemun gibi renk değiştirdi (kırmızı oldu). Yağsan birkaç adamıyla hatasını anlayıp Çin’e doğru kaçtı.

Beyt

Yaşlı felek çok devir gördü ama böyle savaş görmedi.

⁵⁶³ Metinde “el/al kıralum” şeklinde geçmektedir. Deyim hile/strateji yapalım anlamında “al kıralum” da olabilir; birlik olalım anlamında “el karalum” da. Deyim sözlüklerde bulunamadı.

⁵⁶⁴ Eski savaşlarda çalınan, tuncdan yapılmış bir boru.

Hint meliki Çin padişahına karşı zafer kazanınca geri dönüp tahtına geldi. Yağsan'dan alınan ganimetlere bir o kadarını da ekleyip kızı Firûze Bânû ile birlikte Behrâm'a verip Behrâm'ı kendisine damat etmek istedi. Behrâm kabul edip kendisinin de Acem padişahı olduğunu açıkladı ve iki taraftan gam ve kasvet gidip düğün hazırlıklarına başlandı.

[81b] *Düğün Nimetlerinin Tasviri ve Sevinçle Dolup Taşan Huzur ve Rahatlıkların Tarifi*

Can belası ve dil yarası ortadan kalktığı için düğünü kutlu bir vakitte başladı.

Avam ve has davet edildi, avam nimetlerin hasına doydular.

Kuzu kebabı, kaz çevirmeleri, kuş kebabı, tavuk kavurmaları

Hurma sütü ve muhallebiler şeker, helva bitkisi, leblebiler⁵⁶⁵

Pilav ovaya çadır kurup zengine fakire lezzetini verdi.

Dane pirinç yerine o kadar inci saçtı ki hırs kasesi doldu.

Meydanın ortasına zerde altın saçtı, şükretmek için senbuseler de ağızlarını açtı.

Bir taraftan keşkekler dövülür, bir tarafta kızartmalar kızartılır.

Bu şekilde yedi gün yedi gece düğün edip Firûze Bânû'yu Behrâm'a teslim ettiler. Ötesini söylemem ki birbirleriyle ne yapıp ne ettiler. Behrâm bir ay daha kalıp Hint melikinden icazet isteyip Acem'e gitmeye niyetlendi. Hint padişahı da Acem'e yakın olan şehirleri Behrâm'a bağışlayıp şahlara layık bir tavır sergileyip padişahlara layık bir iş yaparak Behrâm'ı gönderdi.

Mesnevî

Öyle sınırsız ve sonsuz kumaş verdi ki onu gören alkışlardı.

Sınırsız hazine, hepsi ay yüzlü ve güneş gibi sayısız cariye,

[82a] Bütün bahçe şive ve gonca ağızlı; Elbistan elması, Türkistan servisi

Kimi Anadolu nigarı kimi Hıta; hepsinin cemali kıblenüma

⁵⁶⁵ Metinde “Kandı helvâ nebâti leblebiler” olarak geçmektedir. Anlamdan emin olunamadı.

Her biri bir peri yüzlü dilber; altın başlıklı altın kemerli ay
Her birinin elbisesi huri hüllesi, kemer ve tacı Fağfurlara layık
Amber kokulu lüleleri bağlamış, gül ile laleleri sele vermiş.
Hepsi at binici, hazır silahlı bin kul verdi.
Her biri mecliste gönül alıcılar, savaş olsa hazır ateşler.
Düşmana diken dost eline gül; narada gök gürültüsü nağmede bülbül.
Altın eyerli kimi gül renkli kimi süt gibi beyaz bin Arap atı verdi.
Koşsa yel olur yürüse su gibi akar, sabit dursa koca dağ gibidir.
Koşmasını nasıl anlatayım, onu anlatmaya su gibi akıcı olan fikir yetmez.
Karada kırlangıç gibi uçan, suda turna gibi deniz geçen,
Boynu gökkuşağı omuzu kılıç, arkası keskin kıl incitmedi hiç,
Koç alınlı yaban geyiği gözlü, insan güzeli gibi güzel yüzlü,
Ayağı Subhan'ın lütuf rüzgârı, sırtı Süleyman sediri.
[82b] Hepsi fil bedenli, aslan yüzlü, ejderha boyunlu bin deve verdi.
Hepsi ağzına kadar dolu sarhoş (edici) öyle kadehlerdi ki yüz köle kaldıramazdı.
Bedeni Dara'nın kasrının kalesi gibi, ayağı sanki mermer sütun.
Tahammül ehli gibi yük çekici ve tevekkül ehli gibi aza kani.
Başı izzet yemeğinin güveci, ayağı devlet ehlinin bazlaması.
Bunların ederi iki bin harvar⁵⁶⁶, sultanî gümüş mağribî dinar.
Mücevherlerle süslü ve altın dokuma elbiseler ve iki yüz yaygı verdi.
Motifi izzet burcunun güneşinden, düğmesi devlet şebçerağından⁵⁶⁷
Hepsi lal yakut kırmızı ve mercan, inci (rengi mürekkeple) dolu iki yüz hokka verdi.

⁵⁶⁶ 12 kilo, 180 okka.

⁵⁶⁷ Gece parlayan kıymetli taş.

Kokusu Kaf dağından Kaf dağına erişen nafe dolu iki tepsi verdi.

Bu mücevher denizi akınca çölün ortasına kervancı doldu.

Hint padişahı arzusuna kavuşmuş Behrâm'ı vilayetinin sınırına kadar uğurladı. Vehrâm'a vedâ edip yine Hindistan'a döndü. Behrâm Medâyin'e yaklaşıncı bunu duyan emirleri ve vezirlerinin hepsi karşılayıp atının ayağına atlaslar, ipekler, altın işlemeliler sererek sarayına getirdiler. Behrâm Acem ilinin adalet ile süslenip [83a] mamur olmuş, reaya ve berayanın⁵⁶⁸ mutlu mesut olduğunu görünce üstün nitelikli Hezârbende'ye yüzlerce övgü yağdırıp halk içinde mertebesini yükseltti. Bunun üç oğlu vardı. Üçü de akıllı ve dindardı. Birisinin adı Zevâvend'ti. Çok âlim, tedbir ehli, kâmil ve gönül ehli biriydi. Onu şeyhülislam tayin edip kadılık işleri ve reayanın davalarını ona verdi. Birinin adı da Hasis idi. Matematik ilminde çok yetenekli ve hesap işlerinde oldukça hünerliydi. Defterdarlığı ve vezirliği ona verdi. Birinin adı da İsmenkâr'dı. Vakur, bahadır ve silahşörlüğe tümüyle vakıf biriydi. Ona da beylerbeyliğini verip askeri ona ısmarladı. Hepsine de Hezarbende'yi baş kıldı. Atmış bin kadar asker koşup Rum'dan tabi olmayanların hakkından gelip haraçlarını alsınlar diye Rum iline saldı. Bu amaçla Rûm'a gelip her tarafa akın ettiler. Rum padişahı Acem askerine karşı savaşmayıp aralarında anlaştılar ve haraç vermeyi kabul ettiler. Bunlar [83b] da dönüp Medâyin'e geldiler. Behrâm da şad olup her birine hakkınca ve mertebelerine göre hürmet etti ve askere icazet verip yerlerine gönderdi. Hezarbende de uzletî seçip Behrâm'dan izin alarak uzlet köşesine ve vahdet makamına çekildi. Behrâm yirmi üç yıl daha Acem iline padişah olmuş ve adaletinin sedası âleme dolmuş giderken tevafuk, bir gün ovaları dağları gezip avlanmaya gitti. Kenarlarda gezinip av ararken birden önünden bir ahu görünüp kaçtı. Behrâm da peşine düştü. Kovalarken:

Yolu Olmayan Çukurun Tasviri

Meğer orada derin bir çukur vardı ve yokluk iklimine götürürdü.

Tama ehli gibi ağzı açık, haset erbabı gibi gönlü kararmış.

Ruhu gece gibi doğruluk güneşinden boş, Hakk'ın kahrından dolayı yerin dibine geçmiş.

Cehennem ateşinden kandil yaktığı için onu görenin bağrının yağı erir.

⁵⁶⁸ Haraç vermeyen Müslüman kısım.

Ansızın atın dört ayağı birden o kuyuya geçti ve Behrâm'la birlikte at kuyuya düşerek kayboldular ve helak oldular. Kuyu oldukça derindi. Kimse çıkaramadı. Behrâm'ın annesine haber ettiler. Kuyunun kenarına geldi ve kırk gün [84a] orada kaldı. Kuyunun suyunu ve balçığını boşalttılar, Behrâm'ın izini bulamayıp çaresiz kaldılar. Gelip oğlunu yerine padişah yaptılar. Akil odur ki dünyaya kanıp aldanmaz, nefsinin arzularıyla dimağını doldurup burayı ikamet yeri sanmaz.

Mesnevî

Şu dünyanın adeti tam olarak ya arının ya balınki gibidir.

Ne dünyanın balı belâsız bulunur ne de dünyada ejderhası olmayan mal vardır.

Müsellem⁵⁶⁹ zulümden adaleti bulmadı, sevinçlisi de gamdan aman bulmadı.

Vücut (varlık) elbisesi hep kavga ve kederdir, feragat menzili ise yokluk mülküdür.

Dünya melek görünümlü şeytandır, gece gündüz yolunu kesmek için oyun kurar.

Sonunda bin tane keder zehri içirmeden ne cana bir kase tatlı su verdi.

Ne de bin türlü eziyet etmeden bedene bir lokma ekmek verdi.

Bu can yakan ejderha bizi yutmak için gece gündüz etrafımızda dolandır, sakın.

Bu sefa dolu görünen alem elem üstüne elem yeridir.

Sen burayı sığınılacak yer sanma, onun vuslatıyla ayrılığı ikizdir.

Padişah ile Gafil Kadı'nın Hikâyesi⁵⁷⁰

Zamanın hikâye anlatıcıları ve memleketlerin kıssa yazıcıları şu şekilde rivâyet ve bu şekilde hikâye etmişlerdir ki Azudüddевle Acem ülkesine padişah olunca adaleti ve cihadının ünü cümle aleme yayıldı ve Ademoğlunun kulaklarına doldu.

Mesnevî (Müellife Ait)

⁵⁶⁹ Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında barış zamânı zirâatle uğraşıp savaşımlara süvârî olarak katılan ve yeniçeri ocağının kurulmasından sonra geri hizmete alınarak sefer esnâsında yol açmak, köprü yapmak, top çekmek gibi işlerle görevlendirilen vergiden muaf bir çeşit asker veya askerî sınıf.

⁵⁷⁰ Der-kenâr: İkinci olarak bu hikâye temize çekildi.

Zağar⁵⁷¹ kekliğin suyunu almaz; kurt ile koyun yan yana gezerdi.

Güvercinle, turna kuşu, ördek ve kaz şahinle birlikte uçarlardı.

Kadırlara ruhsatlar verir, ulemaya hürmetler eder; sözlerini ikiletmez ve bunlarla istişare etmeden bir yere gitmezdi. Tevafuk bir gün av için ova ve vadilerde dolanırken Şirâz yakınında ve bir ovanın ortasında cennet gibi güzel bir yer beğendi. Nice mesafelerden sular getirtti ve bir şehir kurdu. Medreseler, tekkeler, mescitler, imarethaneler, bağlar, bahçeler, köşkler, saraylar, hamamlar, dükkânlar, cennet gibi mesire yerleri yaptırdı. Her işin akilini ve ver zanaatin kamilini oraya gönderdi. Hakimiyeti altında olan vilayet halkına kesin bir şekilde şöyle emretti ki bahar vaktinde ve Nevruz zamanında zengin fakir, genç yaşlı, zanaatkar ve tüccar, ülkelerin hüner sahipleri orada toplanıp yirmi gün boyunca alışveriş yapıp zevk ü sefâ etsinler ve sonra yine yurtlarına gitsinler ve padişahın emrini [85a] yerine getirsinler. Ve o şehrin kadılığını kendi güvendiklerinden Abdussamed isimli bir kişiye vermiş ve derecesini epey yükseltmişti. Din işlerinde ona müracaat eder ve dünya hâllerinde onunla istişare ederdi. Bu şekilde birkaç yıl geçti. Tevafuk şehirde bir gün maharetli ve zengin bir tüccar vefat etti. Taşınamaz mallarından ve eşyalarından başka oğluna kıyıda köşede sakladığı eksiksiz elli bin tam ayar dinarı kaldı. Tüccarın oğlu birkaç yıl sonra ticaret için Hindistan, Frengistan ve Çin'e gitmek istedi. Parasını ikiye böldü ve tedbirli davranıp yarısını saklayarak yarısını da ticaret için yanına almayı düşündü. "Belki götürdüğüm paranın başına bir şey gelir de burada kalan lazım olur" diye yirmi beş binini iki kumkumaya⁵⁷² koyup ağızlarını mühürledi. "Padişahımız kadımıza bu kadar güveniyor" deyip götürüp kadıya emanet bıraktı ve kaygı suyundan ellerini yıkadı. Yarısını da kumaşa sardı ve [85b] atları, hizmetçileriyle kervanını düzüp yola koyuldu. Gide gide yolları güneşin içinde doğup battığı ve dalgalarının boyunun sınırsız olduğu gökyüzü gibi kocaman bir denize rastladı.

Uçsuz Bucaksız ve Dalgalı Denizin Tasviri (Müellife Ait)

Ne deniz ama dalgası dağ gibi, sahilinden hiç kara görünmez.

İçinde çeşit çeşit balıklar toplanıp denizin dibini seyredelerdi.

⁵⁷¹ Bir av köpeği cinsi.

⁵⁷² içine zemzem, mürekkep vb. konan yuvarlak karınlı madeni şişe.

Ne vakit coşup sahile köpük atsa o köpük bir kaleye sur olurdu.

Timsah gibi ağzını açıp sıçrasa aslanı yerinden kalkmadan hemen yakalar.

Sonra dağ gibi heybetli, bulut gidişli, hilal gibi, denizin üstünde sağlam çapasıyla dağdan sabit ve hızı yeşil deniz bahçesinde kuzey rüzgârından süratli bir gemi buldular. Nice Müslüman ve tüccar hep birlikte içine doldular. Hilal ve bulut gibi dümen ve yelken açıp sarhoş aslan ve esrikle deve gibi köpükler saçıp:

Mesnevî

Adeta ayaksız ve rahvan giden bir binit (at) gibi sıçrayan (uçan)

Rüzgâr gibi her zaman su üstünde yürüyen

Hörgücü dağ gibi olan ve başı dik deve misali

Gururla coşan ve köpüren (bir şekilde)

giderlerken ansızın karşılarına fil heybetli, dağ gibi, [86a] yelkenleri dağ gibi yüksek, gönderleri minarelere denk birkaç kafir gemisi göründü ve giderek yaklaştı. Sonra birbirlerini görüp silahlarına el uzattılar. Kafirler gemilerinde olan silahları topladılar. Gemilerinde çalışmaya hazır bulunan ve ateş saçan toplara ve ejderha ağızlı mancınıklara bir taraftan ateş verdiler. Müslüman gemisindekilerin kimisini top vuruşuyla havaya uçurdular kimi harp ateşiyle yakıp kebab ettiler. Sonra kafirler Müslümanlara galip gelip gemilerini aldılar. Tüccarın oğlunu da nice Müslümanla birlikte av hayvanı gibi zincire bağlayıp malını mülkünü, eşyalarını talan edip yağmalayarak Frengistan'a alıp götürdüler.

Beyt

Gamlanma çünkü kudret sakisi dünya kadehinden kâh saf lütuf sunar kâh kahr tozu.

Tüccarın oğlunu on yıl kadar bahçe bağ işlerinde kullandıktan sonra bin altına anlaştılar ve tüccarlardan kefil alıp salıverdiler. Müflis, mahzun, zelil, fakir ve perişan bir haldeydi.

Mesnevî (Müellife Ait)

Dilenci gibi kat kat çullara bürünmüştü ve sevinci gama çevrilip şenliği yasa dönmüştü.

[86b] Başında külah, ayağında çarık, belinde örme kuşak, dudakları yarık...

Sakalı uzayıp kuşağına kadar inmişti ve utancından sağa sola bakamıyordu.

Kemikleri dışından görünüyordu ve yenice mezardan çıkıp gelmiş gibiydi.

Saçları diken diken olmuş, boyu iki büklümdü.

Bu hâlde şehrine gelir ve evlerinin “Öldü” diye satıldığını malının mülkünün varislerine kaldığını öğrenir. Alacak bir ev ve konacak bir yuva bulamaz:

Beyt

Gülmek sana nasip olmamışsa ağlamak seni hazır bekliyor; gül bahçesi nasip olmazsa işte gül gibi külhan!

diyerek bir ateş harmanı gibi bir hamam külhanına misafir olur. Tanıdıklarından ve dostlarından görenler tiksindir ve bilenler bilmezden görenler görmezden gelir. Melül melül ve mahzun ve derbeder bir şekilde şu beyti tekrar edip:

Beyt

Kimse bana nasılsın niye garipsin diye sormaz, kimse benim gibi vatanında garip olmasın.

gezerken aklına kadıya emanet bıraktığı altınlar gelir ve istemeye gider. Mahkemeye varıp selam verir. Hiç kimse sözüne kulak verip selamını almaz. Sonra kederli hikâyesini [87a] bildirip derdini anlatmak için kadıya mektup sunar. Kadı tüccarın oğlunun geldiğini öğrenip durumu anlayınca تنها bir köşeye çağırıp çeker çevirir. “Denizin derdini çekmek ve dağ bayır gezmekten sende sevda⁵⁷³ ağır basmış ve aklını başından almış. Yirmi beş altını nerede buldun? Çay taşı ve balık pulu mu sandın? Seni tımarhaneye gönderip ilaç verdirmek gerek” deyip adamlarına emreder adamı kovup dışarı çıkarırlar. Halini anlatmak için Azudüdevle’ye de mektup sunar. Padişah mektubu okuyup yazdıklarına tamamen vakıf olunca tüccarın oğlunu yanına gizlice getirtir. Dağ bayır gezmelerini ve maceralarını gizlice öğrenip durumu anlar. “Bu, kadıya iftira atacak birine benzemez. Kadıya da itimadım tam. Açık açık zulmedip yanlış yola gidecek biri değil” diye biraz düşünür. Sonra buna iyi bir çözüm

⁵⁷³ Eski tıpta insan vücûdunu ve mizâcını meydana getirdiği ve insan sağlığının aralarındaki dengeye bağlı bulunduğu kabul edilen dört unsurdan (ahlât-ı erbaa) biri [Diğerleri kan, balgam ve safrâdır].

yolu bulayım da sonu ceza ya da azar olmasın diye düşünür. [87b] İsfahan hakimine bir emir verir ve “Ben deyinceye kadar buraya gelme ve altın adını anma” diyerek tüccarın oğlunu İsfahan’a gönderir. İsfahan’a gitmesinin üzerinden biraz zaman geçer. Bir gün padişah kadıya adam gönderip yanına getirtir. İyice itimat edip “Sana itimadım tam. Zira din ve diyanetine; takva ve şeriatine söz yok. Sana bir sırrımı açıp sırdaş etmek isterim ama bir şartla. Senle benden başka hiç kimse duymayacak” deyince kadı der ki:

Mesnevî (Müellife Ait)

Dünyada ne sırrın varsa onu canımın ortasında saklayayım.

Şâhım, eğer en ufak sırrını ele verirsem, şart olsun başım yoluna.

Eğer sırrını ağızımdan kaçırsam Allah beni bu meclisten ayırsın.

(O böyle) deyince padişah “Diyeceğim şu: Bilirsin üç oğlum ve altı kızım var. Dünya fani ve burada kim ebedi kalmış? Ne vakte kadar kalacağız, bir gün sırasının bize de geleceği aşikârdır. Oğullarımın her birine birer vilâyet verdim ve işlerini gördüm. Derdim kızlar, [88a] o eli ayağı kesikler... Muradım şeriata uygun olarak tüm mal varlığımdan onların da hakkını çıkarıp işlerini görmektir. Zira ben ölünce oğullarım belki doğru yolu terk edip sapıklık yoluna giderler ve haklarını gasp edip onlara zulmederler” dedi. Emretti hazinede hazır olan malın ve dışarıda olan malların defterlerini getirip incelediler ve hesap kitap yaptılar. Padişah kadıya “Şimdi şeriata uygun olarak kızların hakkını belirleyip söyle ve beni bu vebalden kurtar” diye emretti. Kadı da bulunan maldan mülkten kızlara ait olan malı çıkardı ve padişahın emrini bekledi. Padişah “Kızlar eşyaları ne yapsın ve nerede saklasın. Eşyaların fiyatı hesaplansın ve payları nakitten verilsin ve flori⁵⁷⁴ olarak konsun” diye emredince hisselerini floriye göre hesapladılar ve florileri bölük bölük yığdılar.

Mesnevî

Her biri bir kubbe ya da yığılmış tahıl yığını sanırdın.

Adam o yanından bu yanına dikilip dursa görünmezdi.

[88b] Yahut kurulmuş sarı çadırlardı ya da altın tahta vurulmuş kubbelerdi.

⁵⁷⁴ İlk olarak Floransa’da basılan, sonradan Avrupa’da ve Osmanlı ülkesinde kullanılan, üzeri zambak çiçekli altın para.

Padişah kadıya “Seni yalnız getirmekte gönlümün asıl muradı kendi sabah akşam ikamet ettiğin evde benim için bir mahzen yapman ve bunu senle benden başka kimsenin bilmemesiydi:

Mesnevî (Müellife Ait)

Örümcek ağzının kokusunu almasın, karınca bile izini bilmesin.

Yapısı taştan, tavanı mermer; pencereleri ve kapıları baştan başa demir olsun.

Yerin beşiğine kundaklansın ve (daha) çocukken gayb âlemine erişsin.

Bu florileri orada gizleyesin. Ben dünyadan gidip ahirete göçtüğümde oğullarım bilmeden kızlarıma hisselerini teslim edip vasiyetimi yerine getiresin” der. Kadı “Ne olacak padişahım, başım ve gözüm üzerine, emir sizden uymak bizden” deyip sevinçle güle oynaya oyuna gelip mahzen yapma ve flori kapma derdine düşer. Kendi kendine (de) “Hamdolsun, bahtım yüzüme güldü de bu kadar mal elime geçti. Padişah ölünce bendeki malı kim bilsin. Usul usul [89a] harcar, muradıma ererim” der. Bu tarafta padişah tüccarın oğluna gizlice adam gönderip yanına getirtir. “Git kadıdan florini iste. Eğer yüz vermeyip sözünü dinlemezse ve seni yine dövüp kovmak isterse ‘Padişaha yazı sunarım ve seni rüsva ederim’ de. O zaman bakalım iş neye varacak ve zaman ne gösterecek” der. (Padişah böyle) deyince tüccarın oğlu kadıya gider ve florisini ister. Kadı “Bre adam, şehrin tımarhanesine gitmedin mi ve aklını başına almadın mı?” diye cevap verince tüccarın oğlu “Niye böyle der ve bana kötülük edersin? Allah halimizi bilmiyor mu? Padişaha yazı sunup seni rezil rüsva etmemi mi istiyorsun?” deyip yürüyüverince kadı “Ne önemi var, belki mektup sunar ve ortaya suizan bırakır ve padişahın itimadı sarsılıp florileri bende koymaz ve bana da adam demez. Azdan çok ve açtan yok yeğdir” diye düşünüp adamı yoldan çevirir ve odasına gönderir. Ardından [89b] girip alay ederek “Ben seni şüpheden ve zandan kurtulmak için sınıyorum. Baban eski dostum, kardeşim, sırdaş ve yoldaşımdı. Parayı har vurup harman savurursun diye korktum. Aklın başına geldiğinde ve halin düzeldiğinde vereyim derdim. İşte duruyor emanetin” deyip florisini teslim etti. O da alıp padişaha gitti. Padişah kadı’nın bu şekilde hıyanet ve kabahat ettiğini anlayınca “Ben bu taifeye yetki ve bu kadar mertebe verdiğim için Müslümanlara zulmedip vebale girmişim ve dalalet yoluna sapmışım. Bu kadı böyle yapmışsa diğerleri dünyayı yıkmış, fukarayı ocaklarda yakmıştır” dedi ve ülkesinde ne kadar kadı varsa azlettirdi. Kendi güvendiği haline razı, kanaatkâr kişilerden her ile bir adam tayin etti. Her kadıyı işinden çıkarılmış olarak kadılığına

koydu. Şehir şehir kent kent şart ve yeminle güneşten zerreye lahanadan tereye kadar teftiş ettirdi. Hıyaneti ve suçu ortaya çıkan kadınların [90a] kimini ebedi olarak azletti kimini şiddetli bir darpla beldelerinden kovdu. Doğru yolda olanları, halka iyi bir diyalogu olanları ve fukaraya yardımını dokunanların derecelerini yükselterek görevlerinde bırakıp devletteki yerlerini sağlamlaştırdı. O kadıyı da halkın içinde soydurup dibeğe koydurdu. Tokmaklarla parçalatıp böyle bir hakaretle öldürttü. İddet süresinden sonra karısını parasını, malını mülkünü kurtuluşa ermiş tüccarın oğluna verdi. Kadınları dibeğe koyup tokmakla dövmek ondan kaldı.

Kıta

Âlimler hırsıyla alçak nefsin ayaklarının altına düştü, dünyada onlar zillete düşmez sanmayın.

Ezelde bilgi; ilim, amel ders ve bahisti; şimdi cehalet, tama, vaaz ve boş sözdür.

Eskiden kadınlar yalın kılıçtı her biri şimdi içi boş bir kılıftır.

Eski Mısır'ın Sultanı ile Hezimete Uğramış Şahların Hikâyesi

Hikâye ederler ki eski zamanda ve Eski Mısır'da ululuğu, hücumu sınıra ulaşmış; saltanatının heybeti son noktaya gelmiş namlı ve felek gibi vakur bir padişah vardı. Mal ve hazine açısından Karun'a eş ve mülk ve define bakımından Süleyman'a denk olmasının [90b] yanında iffette zamanın Meryem'i, ismette zamanın Züleyha'sı ve tüm zamanların Belkıs'ı olan güzel bahtlı güneş gibi bir kızı vardı.

Melek Yüzlü Güzel Bahtlı Kızın Tasviri

Yaprağı eda meyvesi naz olan uzun boylu taze bir fidandı.

Saçı gökten cemalinin mushafını aşikârâne indiren Cebrail gibidir.

Felek güzellik dersini anlatmak için alnından gümüş levha hazırlamıştır.

Tepetaklak tak olan kaşının yayı alnının ışığının üstünde sanki “nun” harfi gibidir.

Gözünün gamzesinde Türk-bazî⁵⁷⁵, her an bin tane Türk ve Arap görür.

⁵⁷⁵ Anlam verilemedi.

Kaşını “nun” edip ağzını “mim”in halkası yapan o ikisinin arasına da gümüşten bir “elif” çeker.

“Mim” gibi ağzını “nun”a ulaştırmak için elif şeklinde gümüşten bir “med” çekmiştir.

Bu gümüşten boy iyi ağzın sıfırı, cihanın birini katlayarak on etmiştir.

Yanağı suydı ve zülfü çengel; çengelin ucunu suya atmıştı.

Çenesinin önünde Zemzem kuyusu vardır; nem damlası o kuyudan sızıp inmiştir.

(O nem damlaları) bir araya toplanıp gabgab⁵⁷⁶ olmuş ve bu kuyu onunla süslenmiştir.

Onda hem kuyu hem girdap olunca gönülde karar ve takat kalmaz.

Yanağında küpelerini gören suyun içine Pervin⁵⁷⁷ aksetmiş der.

Gonca, dudağından sır alıp suspus kalmışa benzer.

[91a] Her an gerdanından nur parladığı için onu görenler kâfur⁵⁷⁸ mumudur der.

Meğer taç yağmamış da ondan kolları dirsekleri gümüş dolmuş.

Kolu letafet ırmağı olduğu için bu servinin yanları onunla tazelenmiş.

İçinde sâidi⁵⁷⁹ sudan ara ara başını çıkaran gümüşten bir balık gibidir.

Meğer güzelliği defterine yazmak için parmaklarını kalem etmişti.

Âşıkların kanını mürekkep edip cevri ü cefâ dersini düzenli bir şekilde yazardı.

Kınalı elleri o kanla yıkanmış ve elinin ayası mercan pençesine dönmüştü.

Her tırnağına bir hayal⁵⁸⁰ geçince ayın üstünde görünen hilale benzer.

Sinesinin beyazı fildişi tahtasıdır ya da dalgalı saf bir sudur.

⁵⁷⁶ Çenenin alt kısmı, çene altındaki ikinci gerdan.

⁵⁷⁷ Ülker takım yıldızı, Süreyya.

⁵⁷⁸ İtirli bir madde.

⁵⁷⁹ Kolun dirsekten bileğe kadar olan kısmı.

⁵⁸⁰ Anlam verilemedi, metinde “Geçer her dırnağına bir hayâli / Ki bedr üstünde ‘arz eyler hilâli” şeklinde geçmektedir.

İki göğsü iki taze goncadır ve taze gül yaprağı ona üst olmuştur.
Ya da iki tane kafur kabarcığıdır ki nur üstüne nurdur.
Meğer iki dünyayı birleştirmek için arada beli berzah olmuştı.
Ya Rabbi göbeği nasıl bir gümüş kadeh olmuş ve lütuf suyuyla ağzına kadar dolmuş.
Karnı kakumdan daha yumuşak ne zahmet çekmiş ne korku görmüş.
Kalçalarıyla belini gören bir kıl ile gümüşten bir dağ asılmış derdi.
Billur dağ ağırlığını verip arkasından çekerek zorla oturturdu.
Dizine diz değmemişti hatta ayna dahi aksettirmemişti.
[91b] İki beyaz kolu gümüş rengidir; sanırsın güzellik binasının iki gümüş sütunudur.
Ayaklarında halhalın görüntüsü feleğin ayını ve dolunayını hilali yapmış gibidir.
Eğer ayağına gül gül kınalar yaksa her ayakkabısı bir mey kadehi olur.
Ayağının tabanı gül yaprağı gibidir, yere basıp yüze güler.
Bu güzelliğiyle o gökyüzünün güneşi doğacak aya “Ya doğ ya da ben doğarım” der.
Gül yaprağından nazik ise de servi gibi eteği temizdi.⁵⁸¹
Aynada cemalinin aksinden başka kimse yüzüne bakmamış.
Kimse dudağına dudağını değdirmemiş ve gıdısına el dokunmamış.
Yanında ne kul ne şah hiç kimse yürümemiş, bir gölgesi yürümüş o da ara sıra.
Bileziğinden başka bileğini tutan, küpesinden başka kulağına dokunan olmamış.
Saba rüzgârından ve taraktan başka kimse saçını bilmemiş.
Hokka gibi ağzı mühürle kilitli, feleğin zirvesinden yüce burcu.

⁵⁸¹ Pâk-dâmen: namuslu, iffetli, masum.

Nesir Arap, Hint, Habeş, Çin padişahları birbirleriyle anlaşıp birleşerek “Mısır sultanını aradan çıkaralım ve Mısır tahtına oturalım” diyerek bir milyon askerle Mısır’a yönelip bu niyetle Mısır’a saldırdıklarında [92a] Mısır azizi bilip “Bu kadar askere karşılık vermek ve bu kadar askerle savaşmak kolay ve tasavvur edilebilir değil. Belki bir hile ile durdurup def edebilirim” diye düşünür ve Mısır kalesini sağlamlaştırır. Bu taraftan Arap askeri karga gibi gelip Mısır sınırına konar. Reayanın malına el uzatıp ellerine geçeni talan ve yağma ederler.

Mesnevî (Müellife Ait)

O kadar çok Arap gelmişti ki Mısır halkı onların arasında azıcık kalmıştı.

Toplanarak hücum eden o uğursuz kavmi gören karınca sanırdı.

Kenarı şarap küpüne benzeyen dudaklarının her biri küfrü ezbere okurdu.

Kara yüzlerinde dişleri, karanlık gecede parlayan yıldız gibidir.

Her birinin elindeki mızrağı Allah’ın belası, ok yılanı sanırsın.

Atlarını nasıl tarif edeyim; atılmış ok, bela şimşegi, esen rüzgâr gibiydiler.

Sapan taşı nasıl kar etsin hepsi demire gark olmuştu.

İnsanın kanını kana kana içerler, bakana önce gözleri görünür.

Çöl cini görse korkardı, her birini Süleyman’ın cini sanırdır.

Sonra Mısır sultanı bir name yazıp, elçi hazırlar. Namesinde “Ben zayıf, aciz, gönlü kırık yaşlı bir adamım. [92b] Dileğim gözüm görür ve namusum dururken kızımı bir kimseye verip o kişiyi de yerime sultan ederek istirahate çekilmektir. Hamdolsun muradım yüzünü gösterdi ve amacıma ulaştım. İcinizden hanginizi seçerseniz bildirin ben de ona göre hazırlık yapıp tahta geçireyim ve kızımı verip murada erdireyim” dedi. Nameyi elçiye verip bunlara gönderdi. Elçi bunlara gidip kendini tanıttınca hepsi bir yere toplanıp divan kurdular ve nameyi okuttular. Namede yazılanlar anlaşılınca aralarında fitne çıktı. Hepsi kızı alıp Mısır’a sultan olmak için biri birine kılıç çekip savaştılar.

Mesnevî

En aşağısı sultanlığa at saldı ve inat edene ağzına geleni söyledi.

Saltanat fitnessi ortaya çıktı ve biri diğerine saygı göstermedi.

Hemen biri diğetine kılıç çekti, Arapların planı bozuldu.

Mısır sultanı çıkıp saldırdı ve o uğursuz kavim kum içinde dağıldı.

[93a] Fikir ve idrakle amel eden zorlu düşmanla başa çıkar.

Bu büyüleyici güzellikteki söz, bu tedbir ve bu hile düşmanı savaşmadan kırdı.

Hile yapan kandırarak aslanı tutar, “Tavşan yavrusu güçle tutulmaz” demişler.

Bahadırlara, tedbir ehline ve savaşçılara feraset bir attır.

Kişi aklının gözüyle bakmalı ayırt edici, gözetleyici ve tedbirli olmalı.

Süleyman Han Oğlu Sultan Mustafa (Allah ikisine de rahmet edip bağışlasın) ile İş Bilir ve Zengin Tüccarın Hikâyesi⁵⁸²

Hikâye ederler ki Süleyman Han Oğlu Sultan Mustafa (Allah ikisine de rahmet eylesin, ikisinden de razı olsun.) Amasya’da (Allah beladan korusun.) iken bir Acem tüccarının bir geceliğine kalmak üzere ipek yükleriyle bir hana giderken bir katırı, üzerinde bir yük ipeğiyle birlikte kaybolur. Tüccar hana gelip yerleşince yüklerini kontrol eder ve katırının birinin yüküyle birlikte kayıp olduğunu görür. Aklı başından gider, hizmetçileriyle birlikte aşağı yukarı, dere tepe demeden sabah oluncaya kadar her yeri arar tararlar. Ne saba elçisinden bir iz bulabilirler ne de genç yaşlı herhangi bir kimseden haber alabilirler. Ümitleri kesilmiş [93b] takatleri kalmamış, mahzun ve perişan bir halde oraya buraya gelip giderlerken şehrin sokaklarından birinde katırın yüksüz bir şekilde palanını devirmiş, yularını sürüyerek kendilerine doğru geldiğini fark ederler. İpeğin olmadığını görünce akılları başlarından gider ve boş katırı iterek hana gelirler. Tüccar lalaya ve kadıya gidip halini arz eder. Bunlar “Kayıp hükmü verip rehbersiz yola gidemeyiz. Sen ise alanı bilemezsin ve zanlı gösteremezsin. Biz kimi yakalayalım? Canımızı cehenneme nasıl atarız?” diye cevap verirler. Tüccar bunlardan fayda gelmeyeceğini anlayıp şehzadeye mektup sunar ve halini arz eder. Şehzadenin her zamanki adeti sunulan mektubu kimseye inanmayıp ve lalasına duyurmadan mektup sahibiyle yalnız görüşüp gizlice halini ve gönlünün ahvalini öğrenip duruma vakıf olmaktı. Adeti ve güzel hasleti üzerine tüccarı getirtip (durumunu) öğrenip [94a] “Kimden şüpheleniyorsun ve iddian nedir?” der. Tüccar da bir kişiden davacı olmadığını ve iddiasının bulunmadığını söyleyince şehzade bir müddet düşünür.

⁵⁸² Der-kenâr: Dördüncü bu hikâye beyaz olmuştur.

Sonunda düşünüp şuna karar verir: “Feraset velayetin kardeşidir” gereğince o katırları getirtir ve arkalarına yine yük yükletir. Şehre ilk geldikleri vakitteki yoldan ve yükün kaybolduğu güzergahtan yükü kaybolan katırı bunların önünden salıverip arkalarına adam koyar ve izletir. Katır giderek yükünün çözüldüğü evin kapısına gider ve durur, arkasından gelenler de görür. Meğer şehrin açgözlü subaşısının eviymiş. Katırları tutup şehzadeye haber verirler. Şehzade subaşını getirtip ipek hakkında sorgular. (Subaşı) inkâr ederek kurtulmaya çalışır. Sözüne itimat etmeyip celladın eline ve kan dökücü kılıca verirler. İşkencenin tadından eziyet görünce her şeyi olduğu gibi (94b) anlatır. Meğer o vakit katırlar giderken subaşının adamları görüp subaşıya haber verir ve tama ve hırs yoluna giderler. Sakladıkları yerden aynı haliyle getirip şehzadeye verirler. Tüccarı getirip ipeğini aynıyla teslim ettikten sonra subaşını ve beraberindekileri asıp dünyayı başlarına dar ederler.

Mesnevî

Şahların gönlü tecelli aynasıdır, (orada) her ne görünürse Hakk’ın ilhamıdır.

Bunlar; adalet ve siyaset sahibi, feraset ilminin de alimidirler.

Bunlar; yeryüzünde Yezdan’ın⁵⁸³ gölgesi ve lütuf kaynağıdır.

Beceriksiz Hırsız ile Hilekâr Kadı’nın Hikâyesi⁵⁸⁴

Hikâye ederler ki bir grup adamın arasında bir tüccarın üç kaşlı ve elmas taşlı bir yüzüğü kaybolur. Tüccar yüzüğü isteyince hepsi inkâr eder. Yüzüğünün kimde olduğunu öğrenmeye yol ve bulmaya çare bulamayıp sonunda kadıya gider ve halini arz eder. Kadı o tayfaya adam göndererek mahkemeye davet eder. [95a] Yüzüğü sorup durumu anlatmalarını isteyince yeminler ederek inkar ederler. Kadı bakar kanunla çözülmez yüzüğün bunlarda olduğunu düşünüp bir oyun eder. Bunları ala koyar. Yatsı namazında bunlar bilmeden bir merkep getirtip sırtına mürekkep sürüp kömür eker ve dışarı çıkar. “Ben fakir bir dua bilirim ve hırsız onunla bulurum” der. Emreder karanlıkta o merkebi getirirler. “Bu merkebi karanlık bir dama koyalım ve biz dışarıda bekleyelim. Ben duayı buradan okuyayım ve size müsaade edeyim birer birer içeri girin ve elinizi merkebin arkasına üç kere iyice sürün. Hanginiz yüzüğü çaldıysa merkep anırsa gerek” deyip bunları birer birer ahıra gönderip kendisi duaya başlar.

⁵⁸³ Allah.

⁵⁸⁴ Der-kenâr: Beşinci olarak bu hikâye temize çekildi.

Yüzükle ve hırsızlıkla alakası olmayanlar çekinmeden ellerini merkebin arkasına iyice sürerler ve dışarı çıkarlar. Yüzüğü saklayan [95b] *Hain korkak olur* sözü gereği muhtemelen “Elimi sürdüğüm gibi merkep anırır ve kadıyı çağırır. Halka rezil kepaze olurum. Benim merkebe yapıştığımı karanlıkta kim görecektir” diyerek merkebe elini sürmez ve bu işi yerine getirmez. Kadı mum getirtip bunların ellerine bakar ve merkebe dokunanların yüzlerinin ak ellerinin ise karga gibi kara olduğunu, ezelden beri işi gücü hırsızlık olanın ise kendi elleriyle yüzünün karalığını ve halk içinde rezil kepazeliğini aşikâr ettiğini görür. Kadı onu hapse atıp yüzüğü çıkarttırıp sahibine teslim eder ve doğruluk yoluna gider. Bu acayip ve garip hikâyeye ondan hatıra kalır.

Mesnevî

Dünya onun elinden acizdi; kendi ziyanı da yine kendi elinden oldu.

Bunun gibilerden eşek daha yücedir.

Hırsızlık deliliğe sebeptir; (kişi) bu korku ve hainlikle aciz olur.

Zaten bir gram akı var, hırsızlık etmez sanırsın

[96a] Ey nüktedan, sözün doğrusu şudur ki akıllı olan boğazını ele vermez.

Danışment⁵⁸⁵ ile Zavallı Çiftçinin Hikâyesi

Rivâyet ederler ki Konya’da ilim ehli birinin bir eşiği vardı. Gündüz yabanda otlatıp gece hücresinin önüne bağlardı. Eşek, yanında Hz. İsa’nın eşiğinden mükerrem ve Hz. Üzeyir’in eşiğinden muhteremdi.

Beyt

Eşek bön ve sefil bir hayvan olduğu için değerini yük çekmekten bulsa ne var.

Nesir Bu danışment, harman zamanı eşiğe binip köyleri gezer ve eline geçen arpa ve samanı eşiğinin kışlık azığı olarak biriktirirdi. Kar yağıp kış olduğu zamanlar, işe yaramaz birçok boş sayfa bulup bir kitap dikerdi. Her sayfanın arasına arpa döküp gelir ve o sayfaları eşiğin önünde bir bir açardı. Eşek her sayfanın arasında bulduğu arpayı diliyle yalardı. Hal diliyle sahibine “Diğer sayfa?” derdi. Hasılı zaman geçtikçe o eşek

⁵⁸⁵ İlim sâhibi kimse, bilgin, âlim. Medrese talebesi. Kadı yardımcısı. İlmiye mesleğine intisap etmiş yeniçeri.

öyle eğitilmiş ve marifetli oldu ki o sayfaları tek tek kendi diliyle döndürür ve bulduğu arpayı midesine gönderirdi.

Kıta

[96b] İnsana sohbet tesir eder her ne kadar dünyada bin korku ve endişe ile yaşasa da.

Eğer sohbetin ışığı dünyada bu kadar etkili olmasa, böyle maden içinde taş mücevher mi olurdu.

Hüner ehliyle sohbet edin de yüzünüze renk alın çünkü bağda üzüm üzüme baka baka kararır.

Hasılı bir gün danışment borcunu ödemek için eğitilmiş eşiği satar ve parasını alır. Kendisi seyahat arzusuyla şehirden çıkıp gider. Diyar diyar dolaşır Halep şehrine gelir. Bir gün şehri ve pazarı seyrederken eğitilmiş eşiğe mutsuz bir çiftçinin binip bir tarafta dikildiğini görür. Adam eşiği görür. Parasızlık canına tak etmiştir.

Mesnevî

Yere ak bir kuş boku düşse onu akçe sanıp almak isterdi.

Elinde avucunda sim⁵⁸⁶ ve zer⁵⁸⁷ yerine bir tek tırnağı vardı.

Ekmeği görmekten ümidi kesmişti, çöreği ay ekmeği ise güneşti.

Epeydir ekmek yememişti, sadece az bir su içerdi.

Nefsine izin vermeyi isterdi (zira) zaruret onu bu hale getirmişti.

“Zorunluluk, haram olan şeyleri helal kılar” deyip çiftçinin yanına gider ve eşiğin dizginlerini tutar. Çiftçi [97a] “Hay fakih amacın ne? Ne istiyorsun?” der. Danışment “Ey yolsuz çiftçi, eşek benimdir, aşağı in” der. Neticede kadıya gelirler. Kadı bunları görüp konuşturur. “*Delil davacıdan istenir; yemin ise davayı kabul etmeyene ettirilir*” deyip danışmentten şahit ister. Danışment “Ben burada garip, aciz ve kimsesizim; sesim çıkmaz. Şahit getirmeye gücüm yok ama bu eşiğin gizli nişanı ve bazı imtihana delili vardır. Emrederseniz açıklayayım da doğruluğumu anlayın ve o nişanlardan kalbiniz mutmain olsun. Çiftçi ve kadı o söze razı olup “O nişanlar nelerdir?” derler.

⁵⁸⁶ Gümüş para

⁵⁸⁷ Altın para

Danişment “Bu eşeğim güzel makam sahibi bir gazelhandır” diyerek tam bir tarif yapar.

Beyt

Seslerin en çirkini eşek sesi olsa da kaybolduğu vakit o ses, sahibine zurna sesi gibi gelir.

Sonra çiftçi “Ey Efendi, eğer bu fakihin dedikleri doğruysa itirazım yok, davasında ve talebinde haklıdır. Sonra kadı [97b] emreder bir cönk getirirler. Danişmentin eline verirler. Halayıklar üşüşüp bakarlar. Herif cöngü eşeğin önünde açar. Çaresiz eşek önünde sayfaları görünce eski işi hatırlar. Arpa umuduyla hünkürdeyerek başını aşağı eğer ve bir o tarafa bir bu tarafa değer. Görünürde bir şey olmadığını anlayınca diliyle o sayfayı çevirip birini daha açar. O sayfayı da çevirip geçer. Hasılı bu şekilde sayfaların hepsini açıp bakar. Sonunda bir şey bulamayıp başını yukarı kaldırıp “Seslerin en çirkini eşeklerin sesidir”⁵⁸⁸ ayeti gereği anırmak ve “Arpa yok” diye bağırarak istedi. Danişment de gerdaniyye makamından eşeğe eşlik edip Hüseyinî makamından Rehavî’ye geçip Dügâh’ta karar kıldılar. Kadı bu latifeyi beğenip çiftçinin sözüyle eşeği danişmente verir. Danişment eşeğe binip sılasına gider.

Kıta

Kalbi gafletle dolu olana zikir fayda vermez.

İlmiyle amel etmeyen hali bu eşek gibidir.

[98a] Bir iki lafı ezberlemek ve sayfalara bakmaktan ne işe yarar.

Kusurlu Vaiz ve Kalabalık Cemaatin Hikâyesi⁵⁸⁹

Riyakâr bir vaiz bir gün minbere çıkıp olduğundan fazlaymış gibi görünerek riyakarca kendini överek Müslümanlara vaaz verirmiş. Sırası geldiği bir vakit esrarın zararlarından bahsedip esrarı kötülerken “Bu esrar insanın aklını çokça karıştıran bir madde olduğu için kötüdür. Mizacın hikmet bahçesini soldurur ve adamın sinisini boş fikirlerle doldurur” deyip halka esrarı kötülerdi ama kendisi yalnızken o otu kullanırdı. Koynunda kâğıda sarılı esrar vardı ve keyfî geçtikçe biraz yerd. Ateşli bir şekilde kendini vaaza kaptırıp elini kolunu sallaya sallaya nasihat ederken kazayla kolundan

⁵⁸⁸ (Lokman, 19)

⁵⁸⁹ Der-kenâr: On birinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

çıkıp vaaz halkasının ortasına düşer. Halk “Nedir bu?” diye kâğıdın başına toplanır. Vaiz hoca, bakar olmaz. “Müslümanlar, görmeyen Müslümanlar onu görsün, şeklini ve kokusunu bilsinler de bilmeden o melundan yiyip de yoldan çıkmasınlar diye o melunu ben alıp geldim” der. Halk [98b] vaizin sözüne inanır ve bile bile getirdi sanırlar. Bu hileyle halkın dilinden kurtulur ve bu yalanla zahit olarak bilinir.

Kıta

Vaizler dünya halkına nasihat ediyoruz deyip şevkle anlatmaya başlarlar.

Vaazı dünyaya tuzak yapıp hile hurda ile yem saçarlar.

Bunların sözleri özlerine uymadığı için halka nasıl tesir etsin?

Ey gönül, var git sen kendine nasihat et; bu sofıyane dedikodu da nedir?

Eğer varsa kendi parandan haber ver, elin parasını saymaktan sana ne?

Hilekâr Vaiz ile Dua Ehli Cemaatin Hikâyesi

(Onuncu olarak bu hikâye temize çekilmiştir.)

Zamanımızda Küçücek Abdî diye bilinen bir vaiz vardı. Ulema ve zariflerle oturur kalkardı.

Mesnevî

İlimlerin içinde hangi bilim varsa onu güzel bir şekilde bilmişti.

Sarf ve mantıkla hesap yapacak olsa küllü cüzü hemen bilirdi.

Hadis, geometri, tefsir ve hikmet, yıldız ilmi, fıkıh, nahf, tıp ve astronomi...

Hepsini ezberleyip ileri gelenler arasında meşhur olmuştu.

Muamma⁵⁹⁰ lugaz⁵⁹¹ inşa⁵⁹² ve tahrir⁵⁹³ gönül levhasında hep satır satır yazılıydı.

Bir gün ben fakire maceralarından [99a] hikâye edip “Gençliğimde danışментken ilim tahsili için İstanbul’a gitmeye niyet edip medrese talebesiyle yola revan olduk. On iki

⁵⁹⁰ Dîvan edebiyâtında bir kimsenin adını buldurmak için bilmece şeklinde söylenen söz, mısra, beyit vb.; Halk edebiyâtında saz şâirleri tarafından manzum söylenen bilmece

⁵⁹¹ Eski dîvanlarda aruzla, halk edebiyâtında hece vezniyle düzenlenmiş olan manzum bilmece.

⁵⁹² Dîvan edebiyâtı sanatlarına çok fazla yer veren, Arapça, Farsça kelimelerle yüklü, süslü, secîli nesir.

⁵⁹³ Kitabet, kitap yazma...

akçeden başka paramız yoktu. Onu da bir iki gün içinde yiyecek için harcadık. O da bitti, yiyecek de bitti. Kütahya'nın yakınlarında Altın Taş derlermiş bir kasabaya ulaştık. Sıcığın ve kumun sıcakından gelip küt diye düştük.

Mesnevî (Müellife Ait)

Yol gitmekten ayaklarımız kabarmıştı, halimizi gören yayalar bize acırdı.

Güçsüz düşüp ayaklarımız yürümez olmuştu, bizi görüp kimse bir şey demezdi.

Sıcaktan dudaklarımız yarılmış, kulaklarımız ise hiçbir sesi işitmezdi.

Yorgunluğumuz geçinceye kadar birkaç gün durmamız gerekti. Suyun kenarında bir cami varmış, orada misafir olduk. Rahat edip huzur bulduğumuzu sanma. Caminin yakında akmakta olan suda çok sayıda kurbağa varmış. Her taraftan feryat figan etmeye ve vırak vırak [99b] ötmeye başladılar. Ne mihrapta imamın verdiği vaazı ne de minarede müezzinin okuduğu ezanı dinletirler. Meğer cuma günleri Pazar kurulur ve civar köylüler orada toplanırmış. Ben talebeye “Yarın minbere çıkıp biraz caka satıp vaz ve nasihat edeyim belki bu cemaatin demirden gönülleri ısınır ve taş kalpleri biraz yumuşar da yol azığı için biraz akçelerini alırsın da yola düşüp muradımıza ereriz” dedim. Talebe dedi ki:

Beyt

Karalaşmış gönle öğüt nasıl fayda etsin, taşa demir çivi girmez.

Sanmam ki bu cemaate (sohbetin) tesir etsin ve bize biraz akçe versinler. Birkaç gündür burada dururuz ve camilerinde ikamet ederiz. Niyetli değiliz, bunlarla uyumlu değiliz. Bir kaşık çorbaları ve bir dilim ekmekleri nasip olmadı. ‘Kasabamızdan çık git nasihatini de kendine sakla’ derlerse ne cevap vereceksin ve ne çözüm bulacaksın?” Ben “Aklıma acayip bir hile geldi. [100a] Kalk gizlice pazara git ve bana birkaç koyun bağırsağı getiriver. Gök bak ben bunlara ne oyun oynarım ve nasıl bir kapı açarım.” Talebe pazara gidip birkaç bağırsak getiriverdi. Üfleyip şişirdik. Uçlarını sıkıca bağlayıp hazırladık. Ben “Yarın Cuma vakti minbere çıkayım, vaaz ve nasihat etmeye başlayayım. Kurbağalar yine bağırmaya başlasa ve söz anlattırmasa gerek. O vakit ben “Müslümanlar, bu kurbağacıklar bize Kur'an-ı Azim'in manasını söyletmediler ve size de dinletmediler. Ben asi ve günahkâr ve zamanın acizi bir dua edeyim sizler de ‘amin’ deyin. Belki duamızın bereketine susarlar ve biz vaazı bitirinceye kadar beklerler” diyerek duaya el kaldırdığım zaman sen de gizlice pusuya yatıp bu şişirilmiş

bağırsakları bir bir bu suya salıver. Kurbağalar yılan sanıp saklansalar ve hep birlikte sussalar gerek” diyerek ben vaaza başladım. Talebe dua vakti böyle etmiş. Kurbağaların hep birlikte sustuklarını [100b] ve o bağırsakları yılan sanıp bir köşeye saklandıklarını gördüm. Vaazı tamamladım. Minberden ineceğim zaman camide bulunanlar herhalde (olsa olsa) duası makbul ve keramet sahibi bir adam deyip hepsi başıma toplandılar. Kimi kesesiyle birlikte akçesini kimi bağıni bahçesini teklif etti. Ben “Bana ne akçe ne bahçe lazım. Bir tahıl tanesini dahi alarak dünya çirkefine dalmam. Akıllı olan yok olacak bir şeyi neden alsın? Bizimle birlikte bir talebe gelmiştir. Danişment olmak ister. Sadakanızdan ne verirsiniz ona verin ve onu gönlünün muradına kavuşturun. Biri bin yerine geçer ve cennetin kapısını ilk cömert olanlar açar” deyince akçeyi yere badem çiçeği gibi yağdırdıklarını gördüm. Akçesi olmayana söz yok, olmayana da ödünç aldıldılar. Bin iki yüz akçe olmuştu. Evde karıları da duymuş kimi gömlek getirir kimi havlu kimi kuşak getirir kimi çuval kimi gözleme getirir kimi çörek kimi kaz pişirmiş kimi çörek. Velhasıl [101a] o gün akşama kadar o kadar nasiplendik ki tarifi yok. El dağılınca talebeye “Ne duruyorsun, kalk iki tane kira hayvanı ara, yola çıkalım. Bu oyunu bir başka yerde daha yapalım” dedim. İki katır bulmuş, hemen bindik sabah oluncaya kadar Kütahya’ya vardık.

Kıta

Avamın gözü o kadar kördür ki gözüne sokmayınca seni görmez.

Kapısına misafirlik için gitsen sürtmeyince evinin içine almaz.

Hak ehlini görünce öyle kaçarlar ki arkalarından koşmazsan yakalayamazsın.

Hammâd ile Aydınlık Mizaçlı Kadı’nın Hikâyesi⁵⁹⁴

Rivâyet olunur ki Horasan diyarında Abdurrahman adında zengin, iş bilir ve tevekkül ehli bir tüccar Rûm’a gelmek niyetiyle çeşit çeşit kumaşlarla bir kervan düzüp menziller kat ederek Elbistan’a gelir ve birkaç gün orada kalır. Meğer o şehirde veba salgını ve çokça ölüm varmış. Bunlara da sirayet eder ve tüccarın hizmetkarları ve diğer yoldaşları ölür; tüccar tek başına [101b] kimsesiz ve arkadaşsız kalır. Bakar olmaz, malı ise değerini bulmaz. Temiz bir niyetle cennet şehir Bursa’ya gitmeye niyet eder. O diyara gitmek ve mallarını pazarlamak için bir arkadaş ve kiracı⁵⁹⁵ arar. Meğer

⁵⁹⁴ Der-kenâr: Altıncı olarak bu hikâye temize çekildi.

⁵⁹⁵ Hayvan kiralayan kişi.

gönül açıcı Bağdat diyarından Hammâd adında, devrin dolandırıcısı bir katırcı vardı. Hilede şeytana eş ve üç kağıtçılıkta Amr'a denkti.

Mesnevî (Müellife Ait)

Asla doğru söz söylemez ve atsa pireyi gözünden vururdu.

Serçe kuşunu bülbül deyip satardı, katırı istese düldül ederdi.

Kara kargayı ak güvercine çevirirdi, akşama sabah dese inandırırdu.

Vakitsiz, tüccar arar ve buna denk gelir. Bursa'ya kira ve yük taşıma ücretini konuşur. Hammad tüccarla birlikte hüccesine gelip yükünü görür ve yük dengine elini vurur. Tüccarın gölgesinden başka yoldaşı ve sermayesinden başka haldaşının olmadığını görür. Gönünden kendine pay çıkarır ve kolay görür. Tüccar “Yoldaş ayarlayıp ondan sonra gidelim” dedikçe bu men eder. “Bizim yoldaşlarımız bize yeter” der. [102a] Bir gün kalkıp yola giderler. Hammad tüccarı dağ yollarına yamaçlara çekip öldürmeye yer arardı. Fakat öldürmeye kadir olamaz ve Bursa'ya yaklaşıp bir yerde konaklarlar. Hammad kalkıp Acem tarzı elbise ve başlıklarla giyinip kuşanır ve hizmetkarlarına “Bana tüccar deyin” der ve yüklerde olan kumaşı tek tek yoklar. Her ne varsa deftere kaydeder. Katırları tüccara itirmeye ve ovalarda davar güttürmeye başlar. Tüccar söyleyeyim dedikçe hizmetkarlarına emreder sövüp döverler. Eşyalara el koyup katırları tüccarın üstüne salarlar. Tüccar neye uğradığını anlar ve can korkusuna sesini çıkarmaz. Sonunda Bursa'ya gelip bir hana yerleşirler. Para çıkarıp kira öderler. Tüccar “Ne yapıyorsunuz?” der, bunlar “Katırlarının kirasını almaz mısın yoksa bize mi bağışladın?” derler. Tüccar “Benim nasıl katırım var, ben tüccarım, mallar benim, katır senin” diyecek olur birkaç yumruk vururlar ve han kapısından dışarı çıkarırlar. Katırların dizginlerini üzerine atarlar ve buna biraz caka satarlar. Tüccar ağlayarak [102b] kadıya kadar gider ve halini arz eder. Meğer o zaman merhum Kara Çelebi kadıymış. Raviler böyle demiş. Hemen Hammâd'a mübaşir gönderirler ve mahkemeye davet ederler. Hammâd da Acem tarzı üslupla tüccar gibi, yiğit bir katırına binip hizmetkarlarını önüne alıp kadıya gelir ve selam verir. Bakarlar öyle bir tüccardır ki (asıl) tüccar buna hizmetkar olmaya bile layık değil. Kadı ikisini de ayrı ayrı konuşturup maldan sorar ve ağızlarını arar. İkisi de aynı şeyleri söyler. Bu ne derse o da onu beyan eder. Sonunda kadı şaşar ve aciz kalır, içinden “Önce bunlara bir hile edeyim, kanun yoluna ondan sonra gideyim ki hata edip vebale girmeyeyim” diye ikisine de yüz vermeyip Hammâd için “Hele bu kimse kudret sahibi sen hariçsin.

Kanun görünene bakar” diyerek tüccardan şahit ister. Tüccar “Hay Efendi ben Acem’de olan şahidi buraya nasıl getireyim, beni burada ise kimse bilmez. Neden beni zora sokup eziyet edersin?” deyince kadı hiddetlenip ikisini de mahkemeden kovar ve hengameyi savar. [103a] Hammâd ile tüccar kadı’nın hiddetini görüp yürüyüverdiklerinde kadı arkalarından “Bre katırcı gel” diyerek çağırır. Tüccar üstüne alınıp arkasına bakmaz. Hammâd ise alışkanlıktan dönüp arkasına bakar ve gelip mahkemeye çıkar. “Tüccarım” dediği ve böyle münasebetsiz bir şey ettiği aklından çıkar ve yine eski işine döner.

Mesnevî (Müellife Ait)

İnsan dünyaya her neyle gelmişse son anında yine onunla haşrolurmuş.

Kişi her zaman ne işi yaparsa onu zikredermiş.

Toy⁵⁹⁶ her zaman martıya öykünse de ona bir huyunu benzetemez.

Karga bin kere uğraşsa doğan olabilir mi; tavuk ile kaz birlikte uçamaz.

Hiç serçe Anka’ya eş olur mu, cam hiç billura benzetilebilir mi?

Nesir Kadı hemen emreder Hammâd’ı yakalayıp hapse atarlar. Hizmetkarlarına celladın elinden çeşni yedirip olanı söyletirler. Tüccara mallarını teslim edip onların hakkından gelirler ve görenler de ibret alırlar.

Kıta (Müellife ait)

Tamah asla hiç kimseye fayda etmez, onun zararı yararından fazladır.

Doğruluğu kendisine şiar edinenin saadet namesinden adı silinmez.

[103b] Kendini tehlikeye atmak hatadır atma, atasözüdür kesilen baş yerine bitmez.

Hilekâr Kâtip ile Feraset Sahibi Naib’in⁵⁹⁷ Hikâyesi

(Sekizinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.)

Rivayet ederler ki Süleyman Han Oğlu Sultan Selim (Allah ikisine de rahmet edip bağışlasın) Kütahya’dayken beldenin hâkimi olan fazilet sahibi Molla Çelebi’nin

⁵⁹⁶ Toygiller familyasından, kazdan büyük, eti için avlanan, kızıl tüylü yabanî kuş.

⁵⁹⁷ Kadı vekili.

hâkim olmaya talip Kara Kemal adında celalli bir naibi vardı. Mahkemede vukuatı yazıp vekillik ederken Menteşe’den Sefa diye bir herif cennet gibi Bursa’dan Pür-cefa adında bir hatun almış vilayetine giderken o büyük şehir Şam’da kadınlara düşkün mertebe ehli bir kâtiple yoldaş olur. Zampara nerdeyse zamparayı bulur. Birbirleriyle sohbet edip giderlerken kâtip kadıncağız ile gizlice buluşur ve biraz oynar. Sonra şu konuda yeminler ederek antlaşırlar: Kâtip buna “Cariyemdir” der, o da “Cariyesiyim” der. Zavallı Sefa’ya “Hoşuna [104a] giderse dur, yoksa hemen nereden geldiysen oraya git” derler. O gün akşam olunca Pür-cefa kâtibin yanına gelip duruverir. Sefa bir şey söyleyecek olur, döverler ve yanlarından kovarlar. Söylemesinin fayda etmediğini ve gözlerine gözükmekten başka yolun olmadığını anlar. Belki öldürüp yokluk diyarına gönderirler diye bunlardan önce gider ve gelip Kütahya’ya konar. Birkaç gün sonra da kâtip ile Pür-cefa Kütahya’ya gelip bir hana yerleşirler. Sefa da bunların haberini alır ve naibe varıp mübaşir alarak bunları mahkemeye çağırır. Kâtip de vefasız Pür-cefa ile kadıya gelip Sefa ile üçü mahkeme olurlar. İlk önce Sefa meramını anlattıktan sonra Pür-cefa içip kâtip “Cariyem” der, o da “Cariyesiyim” diye onaylar. Sefa’ya hatunu olduğuna dair şahit lazım olur. Ama naip Sefa’ya kâtibin zulmettiğini düşünüp Pür-Cefa’ya “Bu kâtip seni alalı kaç yıl oldu?” diye sorar. Pür-cefa da “Bir yıldır bunun hizmetinde ve [104b] işindeyim” diye cevap verir. Meğer kâtibin karşısında has ve avamı sulayan, susayanlara yeni hayat veren abıhayat saçan ve can verici bir çeşme varmış. “Hava ufunetli ve mürekkebiz katılaştı” diyerek diviti Pür-cefa’nın eline verip “Hemen git şu çeşmeden bu divite su koy, beyanınızı yazıverelim de yolunuza gidin ve bize dualar edin” der. Pür-cefa diviti alıp çeşmeye gelir. Köpeğin ağzı gibi divitin ağzını lüleye verir. Ağzından taşınca ve başından aşınca kadar iyice doldurup alır gelir. Naip bunun kâtibin yanında durmadığını ve yazı yazıldığını görmediğini anlar. Azarlayıcı bir hitapla dönüp “Ey dünyanın hilekarı ve zamanın üç kağıtçısı ‘Bir yıldır kâtip yanındayım dersin ve böyle herze yersin, hiç yazı yazıp divitine su koyduğunu görmedin mi ve divite su nasıl konur sormadın mı?’” deyip Sefa’ya git şahidini getir ben bunların hakkından gelip intikamını alayım” diyerek Pür-cefa’yı emanete gönderir ve himmet atının dizginlerini Sefa’ya döndürür. Kâtip ise suçunun duyulup rezil olacağını anlayınca o gece yola düşüp [105a] erkenden ayrılır. Ertesi gün kâtibin gittiğini ve Sefa’nın işinin bittiğini görürler. Hatununu eline teslim ederler. Onlar da yollarına giderler. Bu hikâye onlardan yadigâr kalır.

Kıta (Müellife Ait)

İffette ikinci Meryem olsalar da sakın kadınlara güvenme,

Ne kadar yıl onlarla yaşamış olsan da gönlüne girmezsen inkâr eder.

Kötü huylu kadın zamanın cehennemidir. Rabbimiz bizi cehennem azabından koru.

Divane Vaiz ile Eşsiz Gencin Hikâyesi⁵⁹⁸

Konya’da alimler ve zariflerle arkadaşlık eden Hevayi isminde bir vaizin olduğunu rivayet ederler. Kâh minbere çıkıp riyakarlık satar kâh ekabirin arasına girip yalakalık ederdi. Halkla sohbetten de uzak kalmayıp ağzına geleni söylerdi.

Mesnevî

Cübbesini giyip ridasını sallandırırsa zengin yoksul herkesi hayrete düşürürdü.

Çıkıp Kur’an’dan sırlar keşfetse fazilet ve kemal sahipleri aferin derdi.

İlim bahsine koyulup söze başlasa meclis ehli lal olurdu.

Nesir Bir gün şehri gezerken dilber gibi güzel eşi benzeri olmayan bir gence rastlar ve biraz sohbet eder. Ansızın âşık olur ve aşkı aklını alır. [105b] Vaizliği âşıklığa ve danışmentliği de uşaklığa değişip gece gündüz kapısından gitmez ve hizmetini terk etmez olur.

Beyt

Rüsva bir âşık olan ar ve namusu ne yapsın, varlığından vazgeçenin ırz ve vakar ne işine yarar?

deyip deli divane yiğitten vuslat ister. Genç ise bunun ısrarından ve boş sevdasından aciz olup içinden “Ben bundan olmaz bir iş isteyeyim belki benden vazgeçer de kendi yoluna gider” diye düşünüp “Duydum ki önceden iyi tambur çalarmışsınız. Eğer gerçekten bana talipseniz cuma günü filan caminin minberine çıkıp vaz ettiğin zaman, minber de biraz da tambur çalın ve vuslat malıma ondan sonra alıcı olun. Ben de oraya geleyim ve tambur çaldığımı göreyim” der ve bu şekilde iyice sözleşirler. Cuma günü olur. Vaiz bir tambur bulur. Cami kayyumuna verip “Minbere çıkıp vaaza başladığım ve bu tamburu senden talep ettiğim [106a] vakit bana getiriver” diye tembih eder ve vaaza çıkar. Genç de buna bakar. Biraz ayet ve hadis aktardıktan sonra saz ehlini

⁵⁹⁸ Der-kenâr: Dokuzuncu olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

kınanmasına, suçuna ve kabahatine sözü getirip “Müslümanlar o saz dedikleri şeytan icadının ve ehl-i bidat uydurmasının iki türlü çalınışı vardır. Biri haram biri de helaldir. Helal olan çalması size ve bize vebal gerektirmez hatta belki sevaptır ve Hak katında müstehaptır” der ve kayyuma çağırır. “Sana verdiğim emaneti getir” der. Kayyum da getirir vaizin eline verir ve geri gider. Vaiz “Müslümanlar o saz dedikleri işe yaramazın biri budur. Çalmalarının sırrını size açıklayayım diye bugün vaaza gelirken bidat ehli bir talihsizin elinden aldım” diyerek tamburu eline alır. Uşşak perdesinden başlayıp buselikte karar kılıp “İşte sazin haram olan çalması budur. Çalmaktan sakının ve çalanın da yanında durmayın. Diğer türlü çalması [106b] helaldir ne çalana ne yanında bulunana vebali vardır. O da işte şudur” deyip kolundan tutup minber taşına çalar. Konya helvası gibi dağılıp haşhaş taneleri gibi tahtaları yere saçılır, tuz buz olur. Genç ise bunun halka yaptığı hilesini takdir eder. Ondan sonra sohbet ve yakınlaşmasından çekinmeyip vaize yar olup gece gündüz onunla dostluk eder.

Kıta

Aşk kişiye bak ne hale düşürür, neye yöneltirse oraya alır gider.

İnsan ne kadar karşı koysa da ona bir kıl takıp götürür aşk.

Kaf Dağı’nı saman yaprağına bile saymaz, onu koyun yünü gibi dider aşk.

Tüccar ile İşbilir Kadı’nın Hikâyesi⁵⁹⁹

Rivayet ederler ki Edirne’de bir adam iki bin akçeye sıkışır. Eline bir kaftanla bir altın yüzük alır. (Bunları rehin bırakıp) para alma ümidiyle giderken bir tüccara rastlar. Tüccar adamın elindeki kaftanı ve yüzüğü görünce kaşındaki taşına gözü rast gelir. Padişahların hazinesine yakışır güzel bir elmas olduğunu görünce [107a] dayanamayıp “Bu eşyaları satıyor musun?” der. Adam “İki bin akçeye ihtiyacım hasıl oldu. Rehin koymaya gidiyorum, çok sürmez geri öderim” der. Tüccar “Biz sana akçe verelim ve rehinini alıkoyalım” deyip akçeyi sayıverir, rehini alıp eve gelir. Olanları karısına anlatır. Kadın yüzüğü görünce hemen vurulur. Tüccara “Yüzüğü mutlaka bana alıver” diye ısrar eder. Meğer tüccar aciz ve hayli borç içindeymiş. Karısını çok sever ve emrine itaat edermiş. Almasına engel olamayıp ve sözünden de çıkamayıp hemen onu örnek verip bir yüzük yaptırırlar. Elmas renkli cam ile kaşlatırlar. Adamın yüzüğünü

⁵⁹⁹ Der-kenâr: Yedinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

saklayıp bunu onun yerine koyarlar ve kaygı suyundan ellerini yıkarlar. Birkaç ay sonra adam akçeyi tedarik edip tüccarın dükkânına gider ve rehinini ister. Tüccar parayı alıp evine gider. Kaftanı ve yüzüğü getirip adamın eline verir. Adam eşyalarına dikkatle bakar ve yüzüğe [107b] gelince anlar. “Tüccar bu yüzüğe bilmem ne olmuş. Sanırım yanlış olmuş” der. Tüccar “Ne saçma, yoksa bize iftira mı atıyorsun?” der. Adam ikna olmaz. Sonunda kadıya varırlar ve mahkeme olurlar. Adam iddiasını söyler, tüccar “Yüzük budur” der. Kadı ferasetle tüccarın yalan söylediğini anlar. Emreder tüccarı hapsederler ve zindana alıp giderler. Tüccarın kendi yüzüğünü parmağından çıkarıp o yüzükle birlikte mübaşirlerinden birine verir ve şöyle der “Git bu tüccarın karısına, tüccarın ağzından ‘Yüzüğü sahibi anlayıp kadıya gidip bizi hapsedtirdi. Evde, yanlışlık olmuştur; gidip getireyim dedim inanmadılar’ İşte kendi yüzüğünü nişan verip beni gönderdi. Bunları al ve o yüzüğü ver’ de. Bakalım tüccarda suç var mı?” Hâkimin emriyle mübaşir kadına gidip önceden kararlaştırdıkları gibi söyleyince kadın gerçek sanır ve o yüzükleri alıkoyup adamın yüzüğünü mübaşirin eline verir. O da gelip aynıyla kadıya verir. [108a] Kadı tüccarın iyice hakkından gelir ve yüzüğü sahibine teslim eder. O da alıp işine gider.

Kıta

Ey gönül, işinde utanma olsun istemezsen var her işin sonunu düşün.

Açgözlülüğün seni çoktan da edeceğini bil. Önce aza meylet ve açgözlü olma.

Açgözlülük yüzünden adam değersiz olur he zaman, onu terk et ki sonun da sızlanmayasın.

Akıllı Danişmentlerle Zelil Sofunun Hikâyesi

Hikâye ederler ki oldukça zelil ve beleşçi bir sofı varmış. Ne zaman birisi bir yemek pişirip ortaya koysa “Allah Allah yâ nasip” deyip hemen kuzgun gibi üşüşüp sinek gibi hazır olurdu. Sohbet ehli ne kadar gizlenip başka yere gitse de arkalarına düşer, arar bulurdu.

Beyt

Hırs ehli olan adam domuz gibi murdar, hayasız, edepsiz, gayretsiz ve arsız olur.

Yemekleri pişip ortaya geldiğinde hemen “Yâ nasip” deyip kendini yemeğe verirdi. Tevafuk, bir gün birkaç danışment gezmeye giderler. Sofu duymasın diye تنها bir köşede [108b] sohbet ederler. Sofu bunların gittiğini öğrenir. Aşağı yukarı biraz arar. Sonunda bulamaz ve yüksek bir yere çıkıp etrafa bakar. Bir ormanın içinde duman tütüğünü görür. Kendini tutamayıp oraya kadar gider. Bakar görür aşçıları sofraya kurmuş, yemekler pişip ortaya gelmiş. Sofu hemen “Allah Allah yâ nasip” deyip otururince bir köpek çıkagelir. Danışmentin biri eline bir taş alır. Köpeğe vurur gibi yapıp o sofunun ağzına bir taş vurur. Bir iki dişi ağzına dökülür ve oturduğu yerden yere yıkılır. Az sonra aklı başına gelip “Hay birader ne yapıyorsun?” der. Danışment “Allah Allah yâ nasip, şu köpeğe vuracaktım sana nasip oldu” der. Sofunun ise ağzı şişer. Yemek yemeye gücü kalmayıp kalkıp gider. Danışmentler ise bu hileyle sofudan kurtulup gülüşerek kalp huzuruyla yemeklerini yerler.

Kıta

Sofunun nasibi gam taşı olsa şaşılmaz.

[109a] Çünkü kazadan habersizdir ve fikri her zaman “Ya nasip”tir.

Akıl gözünü hırs ve emel perdesi kapatmıştır.

Bir lokma için perişan bir halde köpek gibi bekler.

Nasreddin ile Kötü İşli Ruhbanın Hikâyesi⁶⁰⁰

Hikâye ederler ki Germiyanoglu zamanında bir ruhban o zamanın alimlerine ve fazilet sahiplerine gelip der ki “Üç sorum var, eğer cevap verecek olursanız dininize girerim”. Bunlar ise bir yere toplanırlar ve cevaplama aciz kalırlar. Böyle şaşkın şaşkın dururken tevafuk Nasreddin eşeğine binmiş o meclise çıkagelir. Bunlar da Nasreddin’i görünce ayağa kalkıp hürmet ve saygı gösterip ruhbanın sözünü ve sorularını anlatırlar. Nasreddin bunlara söz söylemeyip ve eşeğinden inmeyip ruhbanı “Sorunu sor, cevabın verilsin ve işin görülsün” der. Ruhban da ileri çıkıp “Yerden göğe neyin sesi yükselir ve yerin ortası neresidir ve sakalımın kıllarının sayısı ne kadardır?” der. Nasreddin gülüp [109b] “Soru’n bu mudur? Öncelikle yerden göğe kadar benim eşeğimin sesi yükselir. Ruhban “Ne malum?” der. Nasreddin “Ben eşeğimi anırtayım, inanmazsan sen gökten çık dinle. Yerin ortası ise eşeğimin tam şimdi arka ayağının

⁶⁰⁰ Der-kenâr: On üçüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

durduğu yerdir. Eğer inanmazsan uzun bir ip bul getir. Ayağına takalım. Ben burada durayım sen dünyayı çepeçevre dolanıp ölç. Sakalının kılının sayısı da tam eşeğimin kuyruğunun kılı kadardır. Eğer ona da inanmazsan bir kıl senin sakalından koparalım, bir kıl da eşeğimin kuyruğundan. O vakit anlaşılır ve gönlün mutmain olur” der. Nasreddin böyle deyince bu söz üzerine alimler birleşip ruhbanın üzerine hücum ederler. Ruhban bakar ki sakalı yolunur, şehadet getirip Müslüman olur ve o sapkınlıktan kurtulur.

Kıta

Ey gönül, senden gerçekleşmesi imkânsız bir iş istense ve nutka mecalin de olmasa eğer o töhmetten kurtulmak istersen (o işi) gerçekleşmesi imkânsız bir şey ileri sürerek atlat.

[110a] Kemâl Sahibi Büzercimihr ile Adil Nuşirevân’ın Hikâyesi

Rivayet ederler ki Büzercimihr Hekim, Keykubad’ın vezirlerinden ve o devrin alimlerindendi. Hz. Danyal’ın torunlarından fikir sahibi ve güzel huylu bir kişiydi. Usturlap⁶⁰¹, remil⁶⁰², astronomi, geometri ve hikmet ilimlerinde eşi benzeri yoktu.

Mesnevî

Eline kum alıp şekiller resmetse ona her durum keşfolurdu.

Eğer içleri bilmek için kura atsa, ledün kadehinden damlalar saçardı.

Eğer gönülden tek nokta yırtsa balçıktan ne denizler ortaya çıkarırdı.

Süreyya’dan yere ininceye kadar her şeyi bilirdi (zira) Hak nasip etmişti.

Nesir Keykubad ölüp yerine oğlu Nuşirevân tahta geçince ona da vezir-i azam olup adaletle vilayeti abat etmek istedi. Meğer Bahtek bin Şemûn Nuşirevân’la birlikte büyümüş ve atası Keykubad’a vezir-i azam olmuş bir kişiydi. Nuşirevân da onu vezir yapıp başa geçirmişti. Büzercimihr’e muhalefet edip durmadan Nuşirevân’a çekiştirirdi. Bahtek bir gün yine Nuşirevân’la yalnız kalıp “Siz Büzercimihr’in sözünü dinleyip onun fikriyle hareket ettiğiniz müddetçe [110b] hazinenize mal gelmez ve

⁶⁰¹ Eskiden bir yıldızın ufuk çizgisinden yüksekliğini ölçmekte kullanılan yarım daire şeklinde tahtadan âlet, sekstant.

⁶⁰² Nokta ve çizgilere dayanarak gaybı keşfetme, gelecekte haber verme (Özellikle kum üzerinde yapılırdı).

keseleriniz dolmaz. Bu ise ellerin başını okşar ve eline geçen malı mülkü size vermeyip kendisi biriktirir. Malının mülkünün haddi hududu yoktur. Hazineniz boş kaldı, isterseniz ot yoldurun da içine doldurun. Şahlara hazine padişahlara define gerek” dedi. Nuşirevân’a Bahtek’in sözü epey tesir etti ve aklına iyice yerleşti. Büzercimihr’i getirtip “Bundan böyle malımla ilgili işleri Bahtek yapsın ve reayadan o toplansın. Sen karışma” dedi. Büzercimihr de istirahate çekilip görmezlikten geldi. Bahtek bu kadar yetki ve gücü bulunca her vilayeti amele kesip amillere⁶⁰³ sattı. Biraz parası olanları olur olmaz bir bahaneyle korkutup mallarını alıp gelip hazineye kattı. Reaya ve berayayı incitti. Çok bidatler uydurup etraftaki malı aldıktan sonra Medayin tüccarlarına el attı. Nuşirevân’a “Sen yeryüzünün padişahı ve bunların sığınağısın. Bu kadar [111a] malı bunlar ne yapar? Bunların malı seninkinden çok ve sarayları da bizim saraylarımızdan büyük. Bunlara gölge haramileri ve cehennem zebanileri derler” dedi. Her birine salgın⁶⁰⁴ saldı ve mallarının yarısını aldı. Önceki hazineler dolduktan sonra yedi hazine daha yapıp onları da mal ile ağzına kadar doldurdu ve Nuşirevân’ı getirip seyrettirdi. Padişah da hazinelerini dolu görünce Bahtek’e övgüler yağdırdı. Onsuz bir yere gitmez ve sözünden çıkmaz oldu. İki yıla kalmadan Medayin tüccarları dağılmaya; reaya ve beraya da bir başka padişahın vilayetine yayılmaya başladı. Şehirler tüccarsız ve köyler sahipsiz kaldı. Yerlerini baykuş ile fare, kuşlar ve vahşi hayvanlar aldı. Her taraftan düşman baş kaldırıp davullar çaldırarak asker çıkartmaya başladı. Vilayet beyleri ve şehrin ileri gelenleri gizlice Büzercimihr’in huzuruna toplanıp “Padişaha vilayetin halini neden söylemiyorsun. Bahtek alemini yıktı ve taht elden gitti” dediler. Büzercimihr bunlara “Bahtek onu malla kandırdı, padişaha bizim sözümüzün hükmü kalmadı. [111b] Belki bir hile ile o yoldan döndürebilir ve adalet yoluna sevk edebiliriz” deyip bunları teskin ederek yerlerine gönderdi. Bu şekilde biraz zaman geçti. Bir gün padişahı bir yolunu bulup atlandırarak gezmeye çıkardı. Padişah ile Büzercimihr sohbet ede ede gidip etrafı seyrederken yolları eski bir köşkün viranesine çıktı. Üstünde budakları gökyüzüne ulaşan uzun bir ağaç bitmiş. Kudretle üzerinde iki kuş kanat çırpıp birbirine karşı öter. Büzercimihr ileri çıkıp kulak verdi ve bunların sesini dinledi sanki onlardan bir şey anladı. Nuşirevân “Niye dinliyorsun, bunların sözünden ne anlarsın?” dedi. Büzercimihr dedi ki:

⁶⁰³ İslâm halifeleri, hükümdarları ve emîrleri tarafından vergi toplamakla, idâre işleriyle, vâililikle görevlendirilen kimselere verilen unvan.

⁶⁰⁴ Halktan para veya mal şeklinde toplanan geçici vergi.

Beyt

Her konuşanın konuşması zikirdir, keramet bunların zikrini idrak etmektir.

Nesir Cihanın padişahı, biz bunların dilini hikmet ilmiyle biliriz, ne derlerse anlarız ve bunlar gibi konuşuruz” der. Şah “Acaba bunlar şimdi ne konuşuyorlar?” dedi. Büzercimihr “Cihanın padişahı, [112a] bu kuşlar birbirleriyle sizi konuşup diyorlar ki ‘Bu Nuşirevân Bahtek’in sözüne uyup zulümle elin malına el koyup hazinesine koyuncaya ve reayanın bedduasını alıncaya kadar şu ağaç dibinde olan beş küp altını çıkarıp harcasa ve muradına erse olmaz mı?’ derler” dedi. Büzercimihr böyle deyince Bahtek “Ey Cihan’ın Şahı, gördünüz mü çalışıp hazinenizi doldurduğum için bana haset edip laf atmaya ve riyakarlık etmeye başladı” der. Büzercimihr “Ey dinsiz, melun, sen şehriyara olur olmaz şeyleri telkin ederek alemleri yıktın ve yoldan çıktın. Eğer o yeri kazsınlar da dediğim gibi beş küp altın çıkmasın ben yalancı ve dünyanın rezili olayım” dedi. Büzercimihr davasının bu kadar arkasında durunca Nuşirevân emretti o yeri kazdılar ve altına girdiler. Beş küp altının olduğu gibi çıkageldiğini gördüler. Nuşirevân mesut olup Büzercimihr’e aferin dedi. Bahtek’in tarafında olanlar küçük düşüp mahcup oldular ve akılları başlarından gidip şaşkınlık kaldılar. Şah emretti o [112b] serveti alıp hazineye geldiler. Meğer önceden Büzercimihr hikmet ilmiyle orada define olduğunu bilip işaretlemişti. Bu şekilde şaha bildirip aşıkâr etti. Bunun üzerinden birkaç gün daha geçti. Bir gün Nuşirevân yine gezintiye çıkalım diye Büzercimihr’e adam yolladı. O gün Bahtek gezintiye (onlarla) birlikte gitmeyip kaldı. Nuşirevân ile Büzercimihr giderken ve etrafı keşfederken yine bir viraneye rastladılar. İki baykuşun birbiriyle hoş bir şekilde ötüştüğünü gördüler. Nuşirevân Büzercimihr’e “Acaba bu kuşlar şimdi ne söyleşiyorlar, dinleyip bize haber ver” dedi. Büzercimihr ileri gidip biraz kulak verip yine geldi. “Yâ Şah-ı Cihan bu kuşun birisi birinden oğluna kız ister. Kızın atası olan kuş da damadın atası olan kuştan dört virane mihrimuaccel ister. O da ‘Dört virane nedir ki Nuşirevân iki yıl daha padişah olup Bahtek’in sözüne uyarsa Medayin şehri tümünden virane olur onu bile sana veririm’ [113a] der” dedi. Nuşirevân “Ya Büzercimihr, şimdi bizim zulmümüz bu kadar oldu mu ki kuşlar bile konuşuyor. Biz Bahtek sözüne uyduğumuzdan beri yoldan çıkıp alemleri viran etmişiz” diye o gün dönüp saraya geldi. Her vilayete adam gönderdi, gidip viran olan haneleri ve sahipsiz kalan köşkleri deftere yazıp şaha getirdiler. Üç yüz köy ve on yedi bin hane viran olup yerlerine baykuşlar dolmuş. Tez emretti Bahtek’i zindana götürüp

hapsettiler. Onun topladığı malı mülkü defteriyle birlikte hazineden çıkarıp haksız yere alınanları sahiplerine geri verdiler. Bahtek'in de hakkından gelip vezirlik işlerini yine Büzercimihr'e verip "Tez bin arşın bir demir zincir yaptır ve dediğim işi yap" dedi. Gidip dediği gibi yaptılar ve bir zincir işlettiler. Zincirin bir ucunu kendi yattığı yatağa bağlayıp bir ucunu da şehrin dışında bir mermer direğe mıhladılar. Yer yer çanlar asıp gelip gittiler. Şöyle kanun koyup şöyle tembihlediler ki eğer gece gündüz her kimin şikâyeti ya da bir kişiyle davası olursa bu zinciri [113b] kımıldatsın ve çanları sallandırsın. Şikâyetlerini bizzat padişah dinler ve adaletle hükmeder" dediler. Bir kimsenin şikâyeti olsa gelip o zinciri kımıldatır ve çanları sallandırır. O zelzeleden şahın oturduğu taht dahi kımıldar ve biraz sallanırdı. Şikâyetçinin geldiğini anlar ve adam gönderip getirtip durumun iç yüzünü öğrenir ve kendisi dinlerdi. Bir gün Büzercimihr "Ya Şah-ı Cihan siz bu adalet zincirini kurup reayaya böyle ruhsat verince ufak şeylerden ötürü şikâyet ederler. Birine gazezleri olsa şikâyetlerinde epey yalan söylerler. Siz ise şikâyetlerini gerçek sanırsınız ve o nedenle diğer tarafa zulmedersiniz. O şekilde adalet bulunmaz ve zulüm defedilmez.

Mesnevî

Ey devrin şahı, adalet odur ki yaşlıyı genci bir görür.

Zengin ile fakir, fil ile sinek, Anka ile güvercin birdir.

Su içilmeden kanılmayacağı gibi ne söylenirse gerçek sanmak olmaz.

Her duyduğunla amel etme, yalan da olabilir doğru da.

Bir kişinin halini görüp gazaplanma yalnızca davacı sakalını sıvazlar.

[114a] Gazap gelse işinde acele etme, delili şeytan olan bir yola gitme.

Hangi işe başlarsan ihtiyatlı ol *ve bu nasihati sen benden dinle.*

Nuşirevân Büzercimihr'den bu nasihati dinleyince çok şey anladı. Ondan sonra bir kimse adalet zincirini sallandırsa ve ah vah etse getirip söylediklerini yazarlar, (sonra da) yanına güvenilir kimseler verirlerdi. Şikâyeti sözüne uygun ve davası dava konusuna mutabık ise zulmedenin hakkından gelir ve adalet yerini buldururdu. Eğer o kişinin davasında yalancı ve şikâyetinin iftira olduğu anlaşılırsa onu da durumuna göre azarlayıp cezalandırırdı. Bu şekilde alemi ıslah edip fesadı iyileştirerek ve zulmün kökünü kazıyıp zalimlerin başını ezerek yaşayıp giderken bir gece yine zincir sallandı,

çanlar çalınıp taht ırgalandı. Hemen adam gönderdiler. Gidip gördüler ki zayıf bir eşek sürtünüp zinciri sallıyor.

*Zayıf ve Çaresiz Eşeğin Tasviri ve O Düşkün ve Avarenin Tarifi
(Müellife Ait)*

Onu zaman öyle bir hale sokmuş ki teninde kıldan eser kalmamış.

Derisi örümcek ağına dönmüş ve müşterisi onu gözden çıkarmış.

Ayağı bükülüp çevgana⁶⁰⁵ dönmüş, kulağı (ise) gözünün üstüne düşmüş.

[114b] Yürümekten ayakları apışmış⁶⁰⁶ karnının derisi de sırtına yapışmış.

Ayakları kemikleri arasına gerilmiş olup neredeyse Arap tamburuna dönmüş.

Saman derdi onu öyle kurutmuş ki gözleri ağarmış ve dişleri sırtı kalmış.

Yolda yürüdüğünü zannetmeyin sakın, her adımında bir kez düşüyordu.

Nesir Nuşirevan’a gelip bildirdiklerinde “Sürün gitsin” dedi. Büzercimihr (bunun üzerine) “Ya Şah-ı Cihan, hayvandır diye onu hakir görüp sürmek adalet midir? Muhtemelen onun da sahibinden şikâyeti ve adaletinizden temennisi var. Sahibini getirtip durumunu sorun ve işini görün” deyince hemen eşeğin sahibini getirip “Sen bu eşi kaç yıldır kullanıyorsun?” dediler. Herif “Otuz yıldır gece gündüz hizmetimdedir” dedi. Nuşirevan “Bu eşi bu kadar vakit kullanıp, işten kalınca üzerinden semerini ve çulunu çıkarıp yabana salmak, onu kış yağmurlarında böyle felakete sürükleyip açlıktan bu kadar eziyet çektiirmek insanlık mı?” Hemen emretti heriften eşeğin üzerine çul serip başına yular vurması, yediği kadar arpasını ve suyunu eksik etmemesi, günde iki kere kaşıyıp bundan sonra üstüne [115a] yük vurmaması ve ölünceye kadar beslemesi konusunda söz aldılar.

Mesnevî

Yük hayvanını haddinden fazla zorlayan, mahşer günü cezasını bulur.

Ona zulmedip günaha girme, hayvan ise ne olmuş, onun da Allah’ı var.

Ey gönül ona yaptığın eziyet sana suç olmaz sanma.

⁶⁰⁵ Ucu eğri cirit sopası

⁶⁰⁶ (Hayvan) yorgunluktan, bacaklarını ayırarak olduğu yere çöküvermek.

Eksik fazla ne yaparsan karşına çıkar, yük vurduğun bir gün sana yük vurur.

Allah'ın bir adı da Müntakim'dir,⁶⁰⁷ her talep görmeden sonra bir durgunluk vakti gelir.

Alem bu şekilde adalet ile dolmuşken yine bir gün zincir kımıldandı ve taht sallandı. Hemen Nuşirevan adam gönderdi. Adam görüp geri geldi ve “Yâ Şah-ı Cihan, adam cinsinden kimse yok lakin bir leylek adalet zincirine konmuş, kanatlarını çırparak çanları çalıyor. Nuşirevan adamdan bu sözü işitince şaşırıp Büzercimihr'e “Acaba bu leyleğin sırrı nedir?” dedi. Büzercimihr “Yâ Şah-ı Cihan adaletiniz öyle bir mertebeye erişti ki kuşlar bile şikâyet gelmeye başladılar.” Nuşirevan Büzercimihr'den bu sözü işitince emretti atlara bindiler ve leyleğe geldiler. Laklak bunları görünce uçu ve bunlar da peşine düştü. Bir tarlanın ortasında bir kavak ağacına varıp kondu. [115b] Meğer ağaç üstünde yurdu ve yavruları için yuvası varmış. Herifin birinin o ağacı durmadan kestiğini gördüler. Nuşirevan “Ey adam, bu ağacı neden kesiyorsun?” dedi. Herif “Bu ağaç bu tarla benim mülkümdür. Çocuk çoluk sahibi bir fakirim. Kış geldi, odun alacak gücüm yok. Bunu kesip kış için hazırlık yapıyorum” dedi. Nuşirevan “Yılda kaç akçelik odun yakıyorsun?” dedi. Herif “Bin akçelik” dedi. Nuşirevan emretti üç bin akçe verdiler ve o ağacı kesilmekten kurtardılar. Bu şekilde aleme öyle bir adalet getirdi ki tarif edilemez ve hikayesine başlansa sonu gelmez. Bazılarına göre kırk bazılarına göre kırk iki yıl padişahlık yaptıktan sonra Kainat'ın Efendisi, Arasat Meydanının Reisi, Ceberut bahçesinin Simurg'u, Meleket bahçesinin bülbülü, yakın mührünün nakşı, Son Nebi Peygamber Efendimiz ruhlar aleminden cisimler alemine ayak basıp gonca ağızlarından ve şirin dillerinden Nuşirevan hakkında “*Ben, adil bir devlet başkanı zamanında doğdum*” kelamı zuhur etmiştir. Kırk sekiz [116a] yıl padişahlık ettikten sonra ecel yastığına başını koydu ve oğlu Hürmüz'ü (yanına) getirtip şu şekilde nasihat ve böyle vasiyet edip dünyadan göçtü.

Nuşirevan'ın Maharetli Hürmüz'e Nasihati

Dedi “Tende canım, gözümün nuru; adalet bahçesindeki taze fidanım.

Bugün ben gidiyorum, devlet senindir; saadet yardımcın ruhsat senindir.

⁶⁰⁷ Suç işleyene cezasını veren Allah.

(Bu devlet) sana benden bana da Hak'tan emanettir, (o nedenle) cihanı adaletle imar et.

Sen de iyi ad bırakmak için çalış, (adın) anıldıkça 'Aferin' desinler.

'Âdil Nuşirevan nerede?' dedirtecek derecede halkla mücadele etme.

Cihanın varlığına aldanma, yardım güneşisin sen zerre olma.

Söz söyleyeceğin vakit önce düşün sonra söze dök.

Sözünde yalan yoksa (öyle) söyle ya da işi önce yap sonra açıkla.

İnsanın tercümanı dilidir, gönlünde neyi varsa onu ortaya döker.

Sözden melal geleceği durumlarda dilini oynatma, lal et.

İnsanda kulak ikidir ve dil bir, şimdi bunun hikmetine göre tedbir al.

Yani akıllı olan sözü iki dinleyip bir söyler.

Her zaman her işin kolayını gözet ki marifetin sana yabancı kalmasın.

[116b] Ne işe başlarsan bitirmeye gayret et, hasla avama hükmet.

Her işte acele etme sakın ol ki melekler seni kışkansın.

Gazap vaktinde çok sabret ve halim ol, mertebelerin değerini anla ve hakîm ol.

Heva İskender'ini sınırdan geçirme, heves Yecüc'ünü setten geçirme.

Hakk'ın kalamını karıncadan duy ve Süleyman gibi adın meşhur olsun.

Sipahilerini köylülere mağlup ettirme, hiç kılıcın işini süpürge görür mü?

Elde olanını ganimet bil hoşça ye iç fakat elin malını güç kullanıp benim deme.

Halkın ahı hazinenin boş kalmasından daha kötüdür.

Lütuf ve ihsanlar ederken has ile avamı bir tut, eşit davran.

Kime söz vermişsen vefalı ol ki içlerinden "vefasız" demesinler.

Sözünde yalan olmayan kişi lafını çekinmeden söyler.

İçin dışın bir ve yalın olsun ne işin kötü ne de sözün aşırı olsun.

Riya, kibir ve ikiyüzlülüktan sakın, Allah'ın azametinden ve izzetinden utan.

Kimi azledersen sözünden dönüp tekrar kabul etme.

Kimi görürsen “selam” de ve ikram et, alemin halkına cömertlikle boyun eğdir.
Hüner ehlini gözet ve kusuruna bakma, kıymetli olan mücevherdir boncuğa bakma.
Hak tahtını ne kadar yüceltirse yüceltsin sen tevazuuyla gönlünü alçalt.
[117a] Halkına yasaları eşit bir şekilde uygula ki sağı hastaya zulmetmesin.
Kimin kalem gibi iki dili varsa başını kes ve onu ikiye böl.
Boyun eğmeyenin başını bedeninden ayır ki diğerleri senden korksun.
Düşmanlarından sakın emin olma ve seni koruyanlardan bile sakın.
Eğer bir korkudan dolayı sana sığınırsa eski düşmanının dostluğuna inanma.
Sakın memuriyetleri para karşılığı satma ve askerinin içine yabancı katma.
Her memuriyeti ehline ver ve neye azmedersen onu hemen yap.
Ey akıllı insan, her işte Allah’a yalvar ve dua et, O’nsuz iş bitmez.
Saadet güç ile elde edilir sanma, o Allah’ın lütfudur.
Halık’ın⁶⁰⁸ halkına merhamet ve onları esirge, merhametli olanların izini takip et.
Suçları bağışla ve günahı affet ki Allah da seni affetsin.

Eflatûn ile İlim Ehli İskender’in Hikâyesi

Merhum Lamî Çelebi’den rivayet edilmektedir. Der ki “Üstadım Mevlâna Ahaveyn (Allah rahmet eylesin) takva ve fetva ehli idi. Şöyle dediğini işittim: “Yeryüzünün sultanı ve zamanının sahipkıranı Yunanlı İskender, iki dünyanın ululuğu ve saadeti alimlerle beraber olmak ve hakîmlerin dediklerine uymakla olur diye kâmil bir düşünür ve [117b] ilmiyle amel eden bir alimle sohbet edip din ve dünya işlerinde ona başvurup onunla istişare etmeyi murat edindi. Nitekim “Akıllı kimseler temiz kimselerin sohbetiyle yükselir” demişlerdir. Ulema ile sohbet ve hakîmlerle irtibat halinde olmanın din ve devlet sebeplerinden olduğuna şüphe yoktur. Bundan dolayı İskender kavrayış ve feraset sahibi, ilim ehli ve yol gösterici bir alim ve hakîmi arkadaş edinip dini ve devleti için ondan nasiplenerek dünyada şevketle anılmak istedi. Bundan

⁶⁰⁸ Yaratıcı, yaratan, esmâ-i hüsnâdan (Allah’ın en güzel isimlerinden)dır.

dolayı böyle bir saadet sahibini (bulmayı) kendine iş edindi ve memleketini aradı. Engürüs vilâyetine yakın bir bucakta zamanında bir eşi benzeri olmayan, hikmetli sırlara vakıf ve keşif ehli bir düşünürün olduğunu haber verdiler. Dünyadan tamamen elini eteğini çekip gece gündüz bir zaviyede araştırma⁶⁰⁹ kuvveti ve saflaştırma⁶¹⁰ kudretiyle matematik ve ilahi ilimlere ve sonsuz sırlara sahip olmuştur. [118a] Adına Eflatun-ı İlâhi ve faziletlerine sonsuzdur derler. Hakîmlerin reisi ve alimlerin danışacağı kişidir. Ondan marifet öğrenen ve yolu tamamlayan iki sınıf öğrencisi vardır. Bir sınıfına İşrakîler derler. (Bunların) gece gündüz, işleri uzlet ve halvet; fikirleri ise hakikat sırlarını keşfetmektir. Bunlar riyazet ve feyiz alma erbabıdır. Bir sınıfına Meşaiyyûn⁶¹¹ derler. Bunların uğraşları kâh istifade kâh hizmet kâh (halkın arasına) karışma kâh uzlettir. Bunlara çalışma dostları ve kavrama arkadaşları derler. Hasılı İskender Eflatûn-ı İlâhî'nin sohbetine ve hizmetine talip oldu. Sonra meclisinin ileri gelenlerinden söz bilir ve kâmil bir beyan ehli bulup izzet ü ikramla ve hürmetle davet etmesi için hediyeler, armağanlar, bahşişler ve ihsanlarla birlikte elçi olarak gönderdi. Alçak gönüllülükle bir name yazıp acziyetlerini sundu. O nam sahibi elçi de yola çıkıp zamanla Eflâtûn'un olduğu diyara geldi. Memleket halkından sorup Eflâtûn'un haberini aldı. "Bu dağlık bölgenin ardında [118b] havası suyu hoş mübarek bir ova vardır. O vadinin kenarında uzlet ve halvet erbabı için felek gibi biri birinin içinde yer alan pek çok zaviye ve toplanma yerleri inşa edilmiştir. Eflatun İlâhî müritleri ve bütün müstefitleri⁶¹² ile birlikte o hücrelerde yaşamaktadırlar." İskender'in elçisi Eflâtûn-ı İlâhî'nin memleket halkından haberi alınca varıp o felek gibi heybetli dağlık bölgeye geldi. Akşam oldu, o gece orada konakladı ve ertesi gün Eflâtûn'a yöneldi. Eflatun-ı İlâhi İskender elçisinin niyetini anlayıp simya ilmiyle göründü. İskender'in elçisi de o felek gibi dağdan geçip dünyayı aydınlatan güneş gibi Eflatun'un vadisinin üzerine iclal ve ikbal ışığı saçtı. Bir de baktı ki o vadi atlı askerlerle ve birliklerle dolu. Gölgesi hüma gibi olan şemsiyeler ve boyu yıldızlara uzanan otağ perdeleri yeryüzünden yüce gökyüzüne [119a] ulaşmış öyle bir şekilde sallanmaktadır ki görenlerde çokluğundan hayret ve şöhretinden ibret hasıl olur. İskender'in elçisi şaşırıp kaldı. Askerlere yaklaşıp komutanlarından bu şanlı askerler ve

⁶⁰⁹ Metinde tezkiye olarak geçmektedir.

⁶¹⁰ Metinde tasfiye olarak geçmektedir. Araştırma sonucu bulunan verilerin tasfiye edilmesi anlamında kullanılmış olsa gerektir.

⁶¹¹ Aristo felsefesini benimseyenler.

⁶¹² Yararlanan, faydalanan.

yıldızların diziliş i gibi övgülere layık nizamları, bu gökyüzünün tabakalarına eş perdelerin onun cihanı koruyan otağının olduğunu öğrendi. İskender’in elçisi şaşırıp “Acayip bir hikâye. İskender için uzlet köşesine çekilmiş bir filozoftur derler. Bu ise alemin padişahıymış. İskender buna hizmetçi, asker ve köle olmaya (bile) layık değil. Ben bunun huzurunda nasıl konuşup elçilik edeyim” deyip huzursuz oldu. Bu esnada sadrazamlar koşarak geldiler ve o söz bilir elçi yi ortalarına aldılar. “Şeref, iclal, saadet, ikbal getirdin” deyip hürmetler ettiler. [119b] Önüne düşüp iç i cennet köşklerinden aydınlık ve eyvanı⁶¹³ Satürn’den daha yüksek ve gönül alıcı bir otağa getirdiler. Oraya yerleştirip türlü türlü ikramlarla ziyafetler edip hürmet gösterdiler. Bir süre sonra “Padişahımız seni ister” diyerek Eflatun-ı İlahi’nin huzuruna alıp getirdiler. Süleymanî bir divan gördü ki ne görülmüş ne duyulmuştur. Divanın ortasında mücevherlerle süslenmiş altın bir taht kurulmuş ve o tahtın üzerinde vakur ve taç sahibi bir padişah oturmuş ki azametinden Kahramanların aklı şaşar ve heybetinden Nerimanların ödü kopar. Başında felek gibi süslü taç ve sırtında diba, karşısında peri yüzlü dilberler, melek görünümlü güzeller saf saf olup durmuşlar. Etrafında devlet erkânı, ekâbir saf saf kollarını bağlayıp hayret ve dehşetinden başlarını öne eğmişler. Diğer emirlerin, sipahilerin [120a] ve kemer ve külah sahibinin sayısını Allah bilir. İskender’in elçisi bu şekildeki tertibi görünce hayrete düştü. Bir müddet düşüncelere daldı. Zira bu şekilde haşmet ve kudreti ne İskender’de ne de bir başkasında görmüştü. Sonra öne çıkıp hizmet zeminine başını koyup yüzünü sürdü. Padişaha uygun ölçüde övgüler ve devletinin devamı için dualar etti. Altından bir sandalye konuldu ve işaret ettiler, oturdu. Eflatun-ı İlahi lütfedip söze başlayarak vahşet ve dehşet perdesini kaldırdı. Yunanlı İskender’in halini tavrını sorup öğrendi ve “Bize seni göndermekten muradı ve fikri nedir?” dedi. İskender elçisi de o taraftan tahiyetler⁶¹⁴ ve hürmetlerini arz edip “Şehriyarımızın tek muradı size katıksız bir dostluk göstermek ve muhabbetini arz etmektir. Başka bir niyeti ve fikri yoktur” dedi. Söz ve meram böylece devam edip işaret edildi sofralar kuruldu, kaseler kondu, nimetler döküldü, şerbetler sunuldu ki bin kâtibi toplansalar o nimetlerin [120b] binde birini yazıp deftere geçiremez. Hasılı ziyafet ve merasim padişahlara yakışır bir şekilde tamamlandı; nimetler yendi, şerbetler içildi, sofralar götürüldü, dualar edildi. İskender’in elçisine hilat ve icazet

⁶¹³ Bir binânın iç veya dışındaki yalnız ön tarafı açık, genellikle kemerli kısım.

⁶¹⁴ Selâm verme, “Allah uzun ömürler versin” deme, ömür uzunluğu için duâda bulunma.

verilip yine makama geldi. Fakat bu hale tavra ağzı açık kalıp hayret deryasına daldı ve asıl muradını arz etmeye mecali kalmadı. “İskender’e gidince ne diyeyim ve ne cevap vereyim?” diye endişelere daldı. Sonunda bu fikir ve düşle uyku bastırdı ve yattı. Sabah olup alemin yüzü aydınlanınca, sabah rüzgârı esip cihanın burunları kokuyla dolunca İskender’in elçisi yerinden kalkıp etrafına baktı ve bir de ne görsün o büyük vadi bomboş. Ne şahlara layık tertip, padişahlara layık süsler ne süvari ne asker ne çadırlar ne gölgelikler ve ne kendine mesken olacak gölge verir bir ağaç [121a] ne o ne bu var. *Evde ev sahibinden başkası yoktur.* Şaşırıp “Bu ne acayip bir hal ve ne tuhaf bir hayal. Böyle yıldız sayısınca asker ve dünyaca otağ bir gecenin içinde nereye gitti ki hiç eseri ve kimsenin haberi yok. Üstelik üstümdeki felek gibi otağı alsınlar da haberim olmasın ve nereye gittiğini bilmeyeyim” diye şaşkın şaşkın dururken karşıdan zayıf ve çelimsiz birinin kendisine doğru geldiğini gördü. İçinden “İnşallah bundan haber alırım ve olayın aslını öğrenirim” dedi. Sonra o kişi yakına geldi ve selam verip “Sizleri pirimiz Eflatun-ı İlahi ister. Buyurun ne arz edecekseniz arz edin ve cevabını alın” der. İskender’in elçisi “Eflatun-ı İlahi nerede?” O kişi “İşte şurada, zaviyelerinin olduğu yerdedir” Sonra rehberlik edip biraz gittiler. Eflatun’un hücrelerine vardılar. Dervişane bir kaşane ve [121b] fakirhane olduğunu gördü. İşaret ettiler içeri girdi ve eğilip selam verdi. Ne görsün bu karanlık köşede yaşlı bir pir aydınlık mum gibi siyah bir şal içinde hoş ve gönlü rahat; vücudu hayale boyu hilale dönmüş, cihanı aydınlatan güneş gibi cemalinin nuru parlak ve sözleri taşkın denizler gibi inciler saçıyor. İskender’in elçisini yanına alıp hoşça konuştu ve elçiliğinden maksadın ne olduğunu sordu. İskender’in elçisi de nameyi önüne koyup İskender’in ağzından dualar etti. Eflatun nameyi okuyup gizlisini anlayınca “İskender’e benden selam söyle ve benim dilimden ona de ki ‘Ben uzleti ve halveti seçmiş yaşlı bir fakirim. İşim inziva ve riyazettir. Ölmeyecek kadar bir rızka razıyım ve dünya devletine tamahkar değilim. O devlet ve ikbal sahibi, övülesi bir padişaktır. İşi savaş, harp; fikri saltanat, mülk, doğu batıdır. Gece gündüz izzete ve bu [122a] sahte devlete taliptir. Mevla’yı seven rütbe, izzet, taht, külâh derdinde olanla olmaz, dünyayı seven ise kimseye nasihat edemez. Zira kişi kendi işlerinden ve halinden söylemeli ki ruhlara nüfuz edip kalpte yer etsin. İskender’e de ki her zaman nesep ehline ve hasep erbabına hürmet etsin. Eskiden beri hanedan sahibi olup izzet ve hürmetle gelmiş olanlara yardım etsin. Memlekette zulmetseler dahi halkın onlara bağlılığı vardır. Onlara tabii olmaları sebebiyle ülke huzurlu olur ve reaya intizam bulur. Bir nasihatim de şudur ki aşağılık ve rezil

kimselerin derecelerini yükseltmesin. Ne kadar yükselirse yükselsin aslına çeker, hasep ve nesep sahiplerine zulmetmeyi bırakmaz. Memuriyetleri ehline verip hoş görsün. Eğer ahiret işlerine yol gösterici ve kıyamet hallerini zikredecek bir vezir isterse talebelerimin arasında bilgi, marifet, kemalat ve hikmet ehli çoktur. Durumu arz edeyim kabul ederse seninle birlikte göndereyim. [122b] İskender’in elçisi Eflatun-ı İlahi’nin tenezzül etmediğini anlayınca gayretle “Ey yaşlı bilgin ve ey güçlü filozof, İskender zamanın Kahraman’ı ve devrin sahipkıranıdır. Ayağının tozu saadet kimyası ve dergahının hizmeti kıymet ve yücelik sebebidir. Onun fermanına muhalefet etmek yakışmaz. *Sultanların sözü, sözün sultanlarıdır*. Ülülemin⁶¹⁵ hükmüne itaat ve kudret sahiplerinin sohbetine rağbet gerek” dedi. Eflatun “Ey akıl sahibi genç, ben seni akıllı, bilgin ve hikmetten nasiplenmiş sanırdım zira elçiler göndereninin sözü, dili, bilgisi ve hikmet tercümanı olurlar. Dün benimle ne şekilde sohbet ettin, değer ve makamımı nasıl bildin. O gördüğün padişahi merasim ve sonsuz tertip hep benimdi. Onu önemsiz, hile ile karışık bir hayal mi zannettin. Allah’ın izniyle *zamanlar ve asırlar geçtikçe* o tertip ve merasim ile gece gündüz saltanat tahtında bahtiyarlık ve hükümdarlık ederim. Fakat bu fani devlete aldanıp bu sahte [123a] saltanatla Hak’tan uzak olmak istemem. Hazret-i Hak Subhanehü ve Teala’nın kendisine bu kadar rütbe ve paye verdiği kişinin dünyanın sultanlarına meyli ve Hak Teala’nın hizmetinden başkasına kastı ve yönelmesi mi olur?” dedi. İskender’in elçisi dünkü şahlara yaraşır tertibin ve padişahlara layık tezyinin ne olduğunu anladı. Verecek cevabı kalmayıp mahcup bir şekilde “Ferman ve fazilet ve hikmet sahibi size aittir. Sonra Eflatun-ı İlahi talebelerini çağırdı ve hepsi toplandılar. Kendisi bu olayı anlattı, onlar dinledi. Kimse Eflatun-ı İlahi’den ayrılıp İskender’in hizmetine gitmeyi tercih etmedi. İşin sonunda Meşaiyyun’un başı olan Aristo’yu öne çıkarıp İskender’in hizmeti için ısrar etti. Üstadının emrine karşı çıkamayıp çaresiz kabul etti. Ama bazıları (da) Eflatun kendisi gitti diye rivayet ettiler. Sözün doğrusu ve tamamı budur. Bu kıssadan işitenlere hisse şudur ki: İki cihan saadetini ve Rabbü’l-Alemin’in rızasını kazanmak için padişahların hikmet ve marifet ehlini sohbet arkadaşı edinmeleri gerekir. [123b] (Ayrıca) Eflatun’un faydalı nasihatini her zaman virt edinip hanedan sahiplerini, şerefli bir nesep sahibi olanları öne çıkaralar. Şunu da bilsinler ki Hakk’a yakınlık elde etmiş ve

⁶¹⁵ Emir sâhipleri, millet üzerinde söz sâhibi olan, emrini yürüten devlet başkanları, halîfeler.

irfan nuruyla aydınlanmış olanlar ileri gelenlerin hizmetinden kaçınırlar. Eğer ısrar edilirse mazeretlerini bildirirler.

Mesnevî

Onlar ekâbir hizmetini görüp yokluk pazarını geçmezler.

Gönülden masiva tozunu yıkayarak, ellerinde Hakk'ı gösteren camı tutarlar.

Onların hizmeti gönülden dua etmektir ve onlar gece gündüz Cenabıhakk'ın dostudurlar.

İkinci Kısım cihanın zarifleri, zamanın arifleri ile kadınlar ve hayvanlardan zuhur eden hileler hakkında idi.

Der-kenâr: Bir Acem'in padişaha, sana kimya öğreteyim deyip sonra firar ettiği hikâye dir, acayıptır.⁶¹⁶

Naklederler ki Acem diyarının zenginlerinden bir tüccar Arap iline gelir. Bir köşede tebdil-i kıyafet edip Kahire şehrinde saklanır. Bir gece oturup bin dinarı⁶¹⁷ eğeden geçirir. Balık kursağıyla yuvarlayıp güneşte kurutur. Bir torbaya koyup aktarlar çarşısına gider ve “Satıyorum” diyerek bir aktara gösterir. Aktar “Bu nedir?” der. “Buna Horasan tiryakı⁶¹⁸ [124a] derler. Kalbi rahatlatır, bedene sıhhat verir. Rahatlığı eşsiz, sağlığa faydalıdır. Kimya bile girer ve en büyük esaslarındandır” der. Aktar “Bildiğim bir şey değil ancak hele kaç?” der. Acem yirmi akçe paha biçer. Attar “Hele çok eşya ama” deyip sekiz akçeye alır. “Ne olacak” deyip torbasıyla bir köşeye bırakır. Acem bırakıp gider.

Beyt

Ne cüret eder bak bu hilekâr adam, iki dirhem gümüşe bin altın dinarı sattı gitti.

Nesir Bir zaman sonra Acem bir köşeden tüccar gibi çıkıp altın ve gümüş külçeler harcayıp aşağı tabakanın üst tabakanın bildiği biri haline gelir. “Kimya bilirmiş” diye işiten sohbetine talip olur. Cümlesinin sohbetine tenezzül etmez ve davetine gitmez. Arap melikleri ne kadar üstüne düşüp ısrar etseler de ne mevki ve görevlerine razı olur ne de zerrece bunlara meyleder. Sonra Arap beyleri hep tevafuk sultanın huzurunda

⁶¹⁶ Der-kenâr: İkinci Kısım'dan ilk olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶¹⁷ Altın liranın dörtte biri değerinde olan eski bir para.

⁶¹⁸ Panzehir, ilaç

anarlar. Sonra sultan getirtip tüccara hürmet eder. “Elbette kimya yolunu bize göstermen gerek” der “bu yolda memleket, hazine, saltanat hep feda”. Acem “Ey Cihanın Sultanı memleketinde benim hazineye ve defineye ihtiyacım yoktur. Ne vakit istersem [124b] dünyanın malını toplarım ama “Allah’a itaat edin. Peygamber’e itaat edin ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) de”⁶¹⁹ benim sultana niyazım ve beklentim şudur ki bu sırrı Araplara açmasın ve bu ilmi başkasına bildirmesin ve bundan elde edilen malı Allah yolunda gazaya harcasın ki ben de ondan nasipleneyim” diye rica eder ve şöyle der:

Şiir

Allah katında cihat ehlinin mertebesi yüksektir.

Arşı ve kürsüyü mücahitlerin menkıbeleri doldurur.

Düşman ortaya çıkınca mücahitler alayının atlarına feleğin meydanı dar gelir.

Bunların kıymetli kanları şeref ve itibar bulsa şaşılmaz (zira) cihat ehlinin sediri toprak ve kan içindedir.

Cihat ehlinin debdebesi yeryüzünden yükselip asfiyanın⁶²⁰ zikri gibi melek mülkünü kapladı.

Resullerin şahı eline liva sancağını alınca o gün mücahitlerin mertebesi belli olur.

Hasılı bu şekilde sultan ile ahdedip [125a] yeminler ederler ve kimyanın sebepleriyle ilgilenmeye başlarlar. Sonra tüccar eline divit ve kalem alıp “falan ilacı, filan ilacı ve Horasan tiryakı”nı yazarak bir vezirin eline verir. “Gidin bunların iyisinden alıp getirin” der. Vezirler gelip ilaçların hepsini alırlar fakat Horasan tiryakını bulamazlar. Sonra epey aradıktan sonra bütün aktarlar çarşısına tembih ederler. Bulunmayınca durumu bildirip tiryakın bulunmadığı söylerler. Tüccar “O, bunun en önemli unsurudur, iyi arayın” diyerek gönderir. Meğer o tiryak alan aktarın aklına gelir ve arayıp köşede torbasıyla üstünde “Horasan tiryakı” yazılı olarak bulur. Vezirlere “Gelin bakın bu mu?” diye gönderir. Tüccar görünce sevinip mutlu olduğunu gösterip “Elhamdülillah, sultanın devletinde işte bulundu zira Mısır şehrinde tiryakın olması

⁶¹⁹ (Nisa, 59)

⁶²⁰ Saf ve temiz, hâlis, her türlü kötülükten arınmış kimseler, ermişler.

zordu” deyip sahibine kırk dinar verir. O gece sultanın yanında tüccar hizmetçiye kimini atıp çıkarmasını, kimini çıkarıp ateşe atmasını talim eder, kendisi (ise) yanına gitmez. Yanıcı kısımlar yanıp fazlalıklar buharlaşıp gider. [125b] Halis altın ayırır ve o bin dinarlık altını sabaha dek ortaya çıkarır. Sultan bu durumu görünce aklı gider, ayakları yerden kesilir. Tüccara izzetler hürmetler eder.

Nazm

Akıl sahibini dert ve eleme düşüren altın hırsıdır (zira) akıllı kuş gam tuzağına yem ile tutulur.

Bu dünyanın bütün kavga ve derdi altın ve gümüş (içindir), dirheme esir olanın derdi eksik olmaz.

Akıl sahibi ne zaman baksa alemin yok olacağını görüp bunun varlığını yok sayan kişidir.

Sonra sultan tüccardan tiryakın aslını sorup nasıl yapıldığını öğrenmek ister. Tüccar “Ey bahtiyar padişah, bu tiryakın ocağı Horasan Çölü’ndeki Yemkan dağıdır. Bu toprağın içinde çukur boşluğunda oluşan bir cevherdir. Bu işin ustaları onu kendilerine iş edinip bulur ve azıcık çıkarıp alırlar zira bunun cevheri güneşin tamamı boğa burcuna geldikten sonra olur. Eğer sultanın muhabbet kemendi [126a] beni bağlamasaydı vaktinde gidip ondan epey çıkarır getirir, sultan hazretleri için Karun’un hazinesi gibi hazine yapardım. Ama hüküm sultanımızındır ve alem onun emrine boyun eğer. Birkaç kuluna emretsin onu, o diyara giderek alıp gelsinler” der. Sultan “Bu işe yardım yine senden olur. Yoksa değme bir kişi onu nasıl elde eder ve nerede bulur?” diyerek ısrar etti. Hasılı tüccar epey geri durduktan sonra çaresiz rıza gösterir, sultanın hatırı için kabul eder. Sultan emreder iki yüz tane gözleri ateş saçan ayakları rüzgâr gibi, cihanı dolaşır eşsiz deve verirler.

Nazm

Hepsinin eyer takımı güneş gibi altından ve yürüseler hızla ay’ı geçerler.

Bulut gibi katar olup toplansalar seher yelinden geceyi mükafat olarak alırlar.

Bu develeri hep İskenderiye ve Mısır işi çeşitli ipek kumaşlar ve türlü türlü süslü mallar ile donatırlar. Yirmi tane ay yüzlü, melek görünümlü, güzel bahtlı erkek hizmetçi; on tane de şeker sözlü, gül yüzlü hizmetçi kız ve on bin sarı dinar verirler.

Hasılı [126b] tüccarı büyük hürmet ve ikramlarla, mutfak (çadırları da dahil) çadırlarla, atlı askerlerle, hizmetçilerle, çeşitli elbiselerle, Arap atları ve gece rengi katırlarla birlikte, civarın hükümdarlarına da nameler yazarak, Horasan’a gönderir. Meğer o şehirde her zaman ahmakların halini yazan zarif (nüktedan) bir adam varmış. Bu hadise meydana geldiğinde mecmuasının başına “Ahmakların Reisi, Sultan Nureddin Mahmud bin Zengî” diye yazar. Bu haber sultanın kulağına gider. Adam gönderip o adamı getirtir. Kıssasının defterini sorar ve “Bana ahmakların reisi demişsin, öyle mi?” der. Adam “Sultan hazretlerini nasıl ahmakların reisi diye defterimin başına yazmayayım. Acem bir şahıs gelip bin dinara nice bin dinar alıp gitti” der. Sultana (bu) söz dokunur ve “Eğer o adam geri gelip bunca yük tiryak getirirse hal nasıl olur bilir misin?” der. Adam “Eğer sultanın dediği gibi o Acem gelse ve sultanın sözü doğru çıksa o zaman sultan hazretlerinin ism-i şerifini defterden kazıyıp [127a] ahmakların reisi (olarak) o şahsı yazayım ki yeryüzünde ondan aptalı bulunmaz zira bunca mala sahip ve kurtuluş yoluna salık olmuşken yine gelip sultanın yanında can korkusu çeksin.

Nazm

Hırs ve açgözlülük akıl gözünün perdesidir; akıllı isen bu hırsı küçük görme.

Kuşları tuzağa düşüren yem hırsıdır, ismet ehlinin adını kötüye çıkaran da hırsıdır.

Hilekâr Adam ile Aptal ve Gafil Adamın Hikâyesi⁶²¹

Rivayet ederler ki İstanbul’da düzenbazlarla ve yankesicilerle arkadaş olan zarif (nüktedan) bir adam varmış. Hacetini gidermek için bir gün abdesthaneye gider. Kalkıp gitmesine yakın duvarın üstünde tabaklanmış sarı deriden bir kesenin bir hamail⁶²² ile sarılmış bir şekilde durmakta olduğunu görür. Hemen eline alır, üzerinden yoklar içinde bir miktar flori olduğunu anlar. Orada açıp saymaya korkar. Koşarak evine gelir. İçinde eksiği ve kötüsü olmayan yüz tane flori olduğunu görür; mendiline sarıp bağrına basar. Şevkinden dönüp birkaç kere daha sayar. Koynuna koyarak bedeninin ve teninin ferahlayıp rahatlaması için nefsine uyup hamama gider. Hamamdan çıkıp pazara gitmeye ve kendine münasip bir cübbe, elbise ve başlık;

⁶²¹ Der-kenâr: On sekizinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶²² Sağ omuzdan sol kalçaya kadar uzanıp ucuna kılıç takılan kayış; muska, tılsım.

[127b] eşine gömlek ve kuşak, çocuklarına (da) ayakkabı almaya niyet eder. Tevafuk, “Sırt Hamamı” diye bilinen bir hamama gider ve biraz oturur. Tıraş olup çıkmaya niyetlenmişken camekanda bir kavga kopar ve hamamın içinde olanlar dışarı çıkar. Meğer abdesthanede florisini unutup giden herif bu hamama girip çıktıktan sonra florisini yoklamış. Florisinin olmadığını görünce abdesthanede koyup gittiğini unutup hamamda kayboldu sanmış ve hamamcıya camekan kapılarını kapattırıp durmayıp elbiseleri aratır. Elbiselerin hepsini aramışlar ve adamın elbiselerini de aramak için gelmişler. O esnada adam da dışarı çıkar. Bulduğu florinin kavgası olduğunu görünce canı başına sıçrar ve bunlara çağırıp “Ne ararsınız ne yoklarsınız?” der. Bunlar da florinin kaybolduğunu söyler söylemez adam “Bre adam, ben şimdi bit pazarından geliyorum. Filan abdesthanede bir Müslüman sarı kese içinde yüz flori ve bir hamail bulmuş ve tellal eline vermiş. Durmadan çağırıp sahibini ararlar. Eğer seninse git al” der. Adam böyle deyince [128a] altın sahibinin altınını abdesthanede bırakıp gittiği aklına gelir ve adamın elbiselerini aramaktan vazgeçip bit pazarına dek gider. Adam (da) altın sahibini savdığı gibi tıraştan vazgeçip hamamdan aceleyle çıkıp evine gider ve floriyi harcayıp sahibine dualar eder.

Kıta

Alemin muskası bağlandı böyle, uğraşıp da bozan kim?

Herkes yediğini kazandı sanır, dakika geçip hiç ihmal etmez.

Ben şuna cihanda hayranım (ki) kimi yer kimi kazanır acayip bir durumdur.

Kasap ile Aceleci Terzinin Hikâyesi

İstnabul’da bir yayabaşı⁶²³ ile bir terzi; birbirlerinden habersiz bir kasabın karısını severler. Tevafuk, kasap bir gün yabana gider. Kadın terziyi davet eder. Terzi akşam eve gelir. Zevk ü sefa ederlerken kapı çalınır. Cariyeler gidip kapıya bakarlar. Yayabaşının kasabın gittiğini öğrenip başında börkü ve sırtında kürkü ile gelip eve girerek cananına kavuşmayı istediğini görürler. Kadına haber verirler, bakar ki savılması mümkün olmayan ani bir kaza belasıdır. [128b] “Yüzümü gözümü sarayım ve hasta gibi yapayım belki savarım” diye terziyi yük örtüsünün arkasına saklayıp yayabaşını da içeri alır ve biraz sohbet eder. Hastaymış gibi davranıp naz ederken yine

⁶²³ Yayaların başı olan subay.

kapı çalınır ve dışarıdan sert bir ses gelir. Cariyeler kapıya varıp haber alırlar. Bakarlar ki kasap bir ata binmiş, terkisine peştamal ile biraz et salmış, tek başına çıka gelir. Yayabaşını da dert alır. Ne diyeceğini ve hangi deliğe gireceğini bilemeyip fanus içinde kalmış pervaneye ve zincire vurulmuş divaneye döner. Kadın hemen çözüm bulup börkü ve kürkü ile mısır koçanından yapılmış bir hasıra sarıp تنها bir yere dike kor. Kasap da atını bağlayıp, elbiselerinin bakımını yapıp altına bir keçe seriverirler geçip oturur. Eti ortaya getirir. Biraz kebab yapıp karnını doyurmak ve (sonra da) yatağına gitmek ister. Eti doğrayıp demire geçirirken birden bir kedi kestiği güzel bir [129a] et parçasını kaptığı gibi yüklüğün altına doğru kaçır. Kasap dayanamaz, satırını eline alıp kedinin peşine düşer. Kedi kaçarak yükün perdesi altına girer. Kasap perdeyi kaldırır, baksa ki bir herif dikilmiş duruyor. “Bre uğursuz benim evimde ne işin var” deyip terziyi ortaya diker ve biraz iter kakar. Terzi bakar ki olmaz ve kasabın elinden kurtulamaz hile kapısını açar ve “Benden ne istiyorsun, ben kendim isteyerek gelmedim. Bir emir kuluyum, deli olduğumu sanma, ağam ile geldim” der. Kasap “Bre ağam nerede? Hele sen duradur” deyince yayabaşı duramayıp hasırı yere çalar ve kaçmaya yol arar. Kasap terziden vazgeçip yayabaşına yapışır ve onunla çekişirken terzi kaçıp kurtulur, bilmez ki (yayabaşının) hali nasıl olur.

Kıta

El için ağlayanın yaşı dinmez, kış geldikçe başında sele döner.

İyilik edip muhafaza etse dünyada kimseye yaranamaz.

Kişinin canı önce gelir demişler, alemde hile başını kurtarmaktır.

[129b] Düzenbaz ile Kindar Yahudi’nin Hikâyesi⁶²⁴

Hikâye ederler ki Dımaşk’ta iki tane düzenbaz vardı ki sabahın ağzından sakızını gecenin gözünden sürmesini çalarlardı. Bir gün iş için at pazarını dolaşırlar. Bir Yahudi’nin surette Rüstem-i Destan’ın⁶²⁵ atına ve görünüşte tahtırevana benzeyen bir eşeği beş dinara pazarladığını görür. Bunlar fırsattır diyerek uzaktan Yahudi’yi gözlerler. Yahudi eşeği iterek evine gider. İçi rahat evine getirir. Sonra götürüp ahırına bağlar. Yelesini ve kuyruğunu yağlayıp biraz tımarlar. (Sonra) içeri, evine gider.

⁶²⁴ Der-kenâr: Yirmi beşinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶²⁵ Babasının ismi Zal olduğu için Rüstem-i Zâl veya Zaloğlu Rüstem adlarıyla tanınır. Pûr-ı Zal, *Rüstem-i Destan* gibi lakapları da vardır.

Yatsıdan sonra herifler düşünür, biri kapıyı bekler biri de içeri girer. Eşegi bağlı görür. Hemen ikisi bir olup eşeğin arkasından palanını alırlar. Biri eşegi çıplak itip gider, diğeri eşeğin yularını kendi başına vurup palanını da sırtına giyer. Dört ayaklı olup eşeğin yerinde melül ve mahzun durur. Tevafuk, kavun vaktidir. Yahudi biraz kavun kabuğunu ağaç bir tabak içine doğrar ki getirip [130a] eşeğe versin. Gelsin ne görsün eşek bir adam suretinde durur. “Euzü billahi mine’ş-şeytani’r-racîm” diyerek geri çekilir. Herif türlü üzüntülü sesle “Ey Efendi, neden benden kaçarsın. Ben de sen gibi bir Ademoğluyum sanma ki bu yerin şeytanıyım. Epeydir sihirle bağlanmış ve efsunla kırılmışım. Acuzenin biri cadılıkla beni bu hale sokmuştu.

Nazm

Kâh odun çekerdim ona kâh su, gece gündüz ondan eziyet gördüm.

Yem yerine günde bin sopa yerdim, “Ya Rabbi sen kurtar” derdim.

Şimdi eşeğin mübarek ve talihin kuvvetli imiş. Mübarek ayağın da Musa Peygamber mucizesinden ki beni buraya getirip sen içeriye gittin. Ansızın o melunun yolu bu kapıya düşünce yalvardım. Bana merhamet edip suretime koydu ve o belalardan kurtuldum” der. Yahudi huzursuz olup “Ey uğursuz, beni aldatıp mahrum ettin, çık git. Uğursuzluğunun zararı bize dokunmasın ve talihsizliğinin tozu üstümüze dökülmesin” der. Herif hemen başından yuları [130b] arkasından palanı çıkarıp tabanları yağlar. Gelip eşeğe yeni bir yular ve palan takarlar ve ertesi gün getirip mezata verirler. Yahudi görüp “Vay bu dertli yine o cadının belasına uğramış. Kim alırsa alsın ben almam” der ve tanıdıklarından almak isteyenlere de engel olur.

Kıta

Şekil suret ve renk sanma ki insana ait bir marifettir.

Lal taştan, gül dikenden, sebze ise yerlerden biter.

İdrak ehline canı gönülden köle ol (zira) nice adam suretinde eşekten beter kişiler vardır.

Marifetli Hekim ile Münasip Arkadaşlarının Hikâyesi⁶²⁶

⁶²⁶ Der-kenâr: On dördüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

Öteberi satan bir hekim Bursa’da Ulu Cami önünde macunu methodip ona uygun terkipler anlatırken arkadaşları anlaşip tasından macununu çalarlar ve içine deve pisliği doldururlar. Bir zaman sonra hekim hikâyelerini tamamlar ve macun tasını eline alır. “İşte padişah macunu, şehirlerin ve diyarların yadigarı budur. Lokman’ın karışımı, Yunanlı hekimlerin buluşu... Yetmiş iki türlü derde derman ve ecelden [131a] başka her sıkıntıya şifa” deyip tasın kapağını kaldırır. Baksa ki tas deve pisliğiyle dolmuş ve ellere övdüğü karışım ters ve tezek olmuş. Oturan talebesinin yüzüne birkaç şaplak vurup “Niye dediğimi yapmıyorsun?” deyip döner ve “Ey Müslümanlar, bu cevher Salih Peygamber’in devesinin pisliğidir. Cennet otlarından hasıl olup Selsebil⁶²⁷ suyundan içmiştir. Nice zamandır bu gizli cevher Danyal Nebî’nin mührüyle sandık içinde saklıydı. Mısır firavunları bulup sonra Amaleklerin⁶²⁸ eline geçmişti. Eflatun-ı Kehhal⁶²⁹ zamanına kadar buna kimse el sürmedi. Filkus⁶³⁰ oğlu İskender Tatar, Türk ve Rus diyarında ejderle savaşıp gözünün nurunu kaybettiği vakit Anadolu ve Yunan hekimleri onun ilacını bulmakta aciz kaldılar. Sonra Hızır aleyhisselâm İskender’e bu cevherin faydalarını ve hikmetlerini anlattı. İskender de Eflatun-ı Kehhâl’i yanına alıp Danyal sandığının yanına getirip hikâyesini anlattı. Ondan sonra Eflatun bu cevherin birazını tutyaya⁶³¹ kâtip İskender’in gözüne çekti. O anda o [131b] rahatsızlıktan kurtulup afiyet buldu. Bu cevher eski İran hükümdarlarına ulaştığı vakit Nuşirevân’da bulanık görme peyda olmuştu. Hekim Büzercimihir bu cevherden bir parça, taze süt ile birlikte Nuşirevân’ın gözüne damlattı, o da kurtuldu. Sıra Hulefa-yı Raşidin’e⁶³²

⁶²⁷ Cennette bir pınar.

⁶²⁸ TDVA amâlika maddesi: “Arap tarihçilerinin Amâlik ve İmlâku şekillerinde de kaydettikleri Amâlika Kur’an’da yer almaz; İslâmî kaynaklara Benî İsrâil rivayetlerinden geçmiştir. Eski Ahid’de şahıs ve kavim adı olarak yirmi dört defa zikredilip Yahudî milletin ezeli düşmanı niteliğiyle tanıtılır. Tevrat’taki nesep seçercesine göre topluluğun atası, Hz. İshak’ın torunu Elifaz’ın câriyesi Timna’dan doğan oğlu Amalek’tir (Tekvîn, 36/12; I. Tarihler, 1/36).”

⁶²⁹ Gök doktoru.

⁶³⁰ II. Filip

⁶³¹ sürme taşının göze sürülen tozu.

⁶³² TDV İslam ansiklopedisi Hulefâ-yi Râşidîn Maddesi: “İslâm tarihinde Resûl-i Ekrem’in vefatından sonra Hz. Ebû Bekir’e biat edilmesiyle başlayan, daha sonra Hz. Ömer ve Osman’ın hilâfetleriyle sürüp Hz. Ali ile sona eren döneme Hulefâ-yi Râşidîn devri denilir [...] “Herhangi bir ihtilâfla karşılaştığınızda size düşen görev, benim sünnetime ve hulefâ-yi râşidîn’in sünnetine uymaktır” demiştir (Müsned, IV, 126, 127; Dârimî, “Muḳaddime”, 16; İbn Mâce, “Muḳaddime”, 6; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 5; Tirmizî, “İlim”, 16). Hadiste geçen “hulefâ-yi râşidîn” tabirinden, ilk dört halifenin kastedildiğini kabul edenlerin yanında diğer müslüman imamların da bu gruba girdiğini ileri sürenler olmuş ve bunlardan bazıları Emevî Halifesi

geldiğinde Halife Me'mûn sara hastalığına yakalandı. İbn Zekeriyya bu cevherden bir parça, kereviz suyuyla birlikte burnuna damlattı. O anda Me'mûn aksırıp kurtuldu. Hasılı bunu zaman içinde asrın hekimleri defalarca tecrübe edip faydalarını görmüşlerdir.

Mesnevî

Ne ilaç ama alemin abıhayatı, hastalıkları değil ölümü bile defeder.

İçip gönlünü bu ilaçla hoş edenler ne acıkır ne de susarlar.

Onu bir kere içen Hızır gibi abıhayatı bulur.

Nesir Mısır sultanı felç olup hareketten düştüğünde beni çağırttı ben de Danyal'ın sandığını istedim ve o cevherle ona ilaç yaptım ve bu fırsatla bu kadarını kendim için sakladım. Yapıp Müslümanlara sattığım her macuna bir akçe miktarı o cevherden katarım. [132a] Bu gece üstümde bir ağırlık vardı. Bu ahlaksıza 'Bir miktar götür' dedim. Bu hepsini getirmiş. Bu nasip (işidir) Müslümanlara ulaştı. Benim de ömrümün son demleridir, belki nice kimseye sebep olurum da beni hayır dualarında unutmazlar" der. (Böyle der demez) halk hekimin başına üşüşüp biri birlerinin üstüne düşerler. "Neyimizi istersen al, sadece bu cevherden bize biraz ver" derler. O da bin minnetler ederek dirhemini dinara satar ve talih yüzüne gülüp iki ayağı da hazineye batır.

Kıta

Hüner ehlinin bin gerçeği bir pul etmez ama cahiller yalanlarını dinara satarlar.

Ey gönül avama cevherini satarım sanma, lal (taşı) olsan da seni yabana atarlar.

Sarrafa ilet (ki) cevherinin kıymeti artsın (zira sarraflar) aldıkları her cevheri yine aslına katarlar.

Fikir Sahibi Hekim ile Saadet Giray'ın Hikâyesi

Rivayet ederler ki Tatar hanlarından Saadet Giray ata binemez ve gezmek için bir yere gidemez olur. Kilo verip zayıflamak ve diğer insanlar gibi zayıf olmak ister ve hekimlere müracaat eder. Hekimler bunun çaresini bulmakta [132b] aciz olup şaşır kalırlar. Horasan hekimlerinden bir hekim bunu duyup hanın hastalığına çare bulmak

Ömer b. Abdülazîz'e "beşinci râşid halife" demiştir (Ebû Dâvûd, "Sünnet", 7; Beyhakî, I, 448; Zehebî, A 'lâmü'n-nübelâ', V, 130-131)." Metinde Emevi halifeleri kastedilmektedir.

niyetiyle Tatar iline yönelip hanın payitahtına gelir. Han hekimi saraya davet edip “Ey hünerli hekim ve sadık üstat, eğer benim derdime bir şekilde derman bulursan malım ve hazinem yoluna feda. İstedğin kadar al, yalnız bu marazın hakkından gel” der. Han böyle deyince hekim ileri gidip hanın nabzını tutar. Bir müddet ses çıkarmadan bekleyip iyice düşündükten sonra nabzını bırakır ve kederli bir şekilde geriye çekilir. Han hekimin kederinden evhamlanıp gam ve bela arıları başına üşüşünce tabibe nabzın halinden ne anladığını sorar. Hekim “Nabzın halini beni öldürür ve ömrümün baharını soldurur diye hana söylemeye korkuyorum” der. Han hekime zarar vermeyeceğine yeminler [133a] eder. Han böyle söyleyince hekim “Ey Cihanın Şahı, senin bu derdinin çaresi kolaydı ama ne fayda ki üç aylık ömrün kalmış ve soluk yollarını yağ ve et bağlamış. Şimdiden sonra canının ve bedeninin durağı olan ahirete hazırlanmaya başla” der. Hekim böyle deyince han hekimin sözlerinde epey evhamlanıp çok huzursuz oldu. Hekimi zindana attırıp kendisi de ahiret işlerine meşgul oldu. Yemeden içmeden vazgeçip geceleri namaz kılar, gündüzleri oruç tutar. Ölüm ve ahiret düşüncesi; ölüm meleğinin şiddeti Münker ve Nekir’in heybeti (tasasıyla) üç ay içinde hilal gibi zayıflar. Boyu bükülüp sadece kemikleri kalır ve etleri dökülür. Devrin cevri eliyle eğilmiş yeniaya, toprağın altında kalmış iskelete döner. Bu hal ile üç ay geçer bakar ki ölmez ve hekimin dediği olmaz. Hemen adam gönderir hekimi zindandan alıp gelirler ve hanın divanına getirirler. Azarlayarak “Ey yalancı cahil ve ey [133b] zamanın ahmağı bana bu derece acı çektirmekten maksadın neydi açıkla” der. Han böyle deyince hekim koynundan bir ayna çıkarır ve hanın eline uzatır. Han aynaya bakıp kendi şeklini şemailini görür. Öyle bir zayıflamış ki sadece gözleri ve gözbebekleri belerip kalmış. Hekim “Ey Cihanın Şahı, etin derdine ve yağın marazına şifa buydu, ben kulun da yaptım. Gerisini han bilir ve ne yaparsa o olur” der. Han hekimin maharetine övgüler yağdırıp istediğinden fazla mal dilediğinden fazla mülk verip vilayetine gönderir.

Kıta

Aferin o korkusuz fikir sahibi adama ki vicdanındaki hünerini gösterdi.

Kaza elinin yakasında olduğunu bilmeden gafletle sırtına öldürücü bir aba aldı.

Bu merhametsiz feleğe helak yeridir demeden [134a] sürekli “Devlet kaza yanındadır” derdi.

Akıllı Tabip ile Gözü Ağrıyan Adamın Hikâyesi⁶³³

Hikâye ederler ki ekabirden birinin gözü ağrır. Tabipler dermanında aciz kalır. “Elini gözünden çekmiyorsun onun için buna ilaç fayda etmez” der dururlar vaz geçmez, derdi artar ve deva bulamaz. Tabibin biri bunu ıştır ve deva olmaya gelir. Önce nabzına yapışıp biraz bekledikten sonra “Bugün ne tür bir yemek yedin de kendine böyle kıydın” der. O da “Sirkeli sarımsak yedim. Yediğim buydu işte sana dedim” der. Tabip “Ne çare, eğer sirkeli yemek yersen bundan sonra göz ağrısına razısın demektir. O yediğin yemekten türlü hastalıklar meydana gelip bedenine dağılmış. Giderek ahlatını⁶³⁴ pişirse ve hayalarını şişirse gerek. Eğer hayadan yine bedene yayılırsa tehlikelidir. Ama gözüne ilaç yapalım gidersek de ondan sonra gidelim” der. İlaç yapıp sonra evine gider. Evhamından adamın ödü patladı. Gözüne değmekten vazgeçip hayaları elinden gitmez oldu. [134b] Birkaç güne varmadan o hastalığı iyileşti. Hekim bir gün gelip yine muayene etti. Baktı ki göz ağrısından kurtulmuş öncekinden daha iyi olmuş. Hekime “Usta davan yalan ve ustalığın noksanmış. Şiş dediğin olmadı ve iddian yerini bulmadı.” Hekim “Eğer ben seni böyle vehme düşürmesem gözünü ellemekten vazgeçmez ve şifa bulmazdın” der. Adam hekimin bu hile ile incelik, ustalık ve maharetini takdir edip haddinden fazla ikramlar edip gönlünü aldı.

Kıta

Bir gün bir kişinin eli gözüne “Hastalıkla hal neye erişti?” haber ver.

Göz ona “Eğer sen sürekli yoklayıp zarar vermeseydin ben hiç elem çekmezdim” der.

İnsan kendini zora sokmayıp her zararlı şeyden sakınıp çekinendir.

Lokman ile Amansız Şahın Hikâyesi⁶³⁵

Hikmet sırlarının nakledicileri ve ravileri şöyle rivâyet etmişler ki: Lokman Davud aleyhisselam zamanında gelmişti ve hikmet ilminde [135a] ve marifet kemalinde asrında ondan başka kimse yoktu. Hak celle ve ala hazreti Davud’a böyle kudret ona (da) ilm-i hikmet vermişti. Nitekim Kelam-ı Kadim ve Furkan-ı Azim’inde Lokman

⁶³³ Der-kenâr: Altıncı olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶³⁴ Kan, sevdâ, balgam, safra: dört unsur.

⁶³⁵ Der-kenâr: Dördüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

hakkında şöyle buyurur: “Ve andolsun ki Lokman’a hikmeti verdik” (Lokman, 12). Otuz yıl Davud aleyhisselam ile olup Mettâ oğlu Yunus Peygamber zamanına kadar yaşadı. Onun hikmetinden Davud çok şey kazandı. Bir gün Lokman hazret-i Davud’a gelip zırh yaptığını gördü. Lokman bunun ne işe yaradığını bilemedi. Sormak istedi. Yine sabretti. Bir süre sonra Davud zırhı tamamlayıp “Kalk bunu giy de iyi olmuş mu yoksa eksiği var mı bir göreyim” dedi. Lokman zırhı sırtına giyip “Savaş için iyi teçhizat” deyip “*Susmak bir hikmettir ama onu yapan azdır*” dedi. Davud ve Süleyman aleyhimesselamın devirleri geçip bu dünyaya nice kimseler gelip hükümlerlik ettikten sonra Acem padişahlarından bir padişah Lokman’a gazaplanıp onu helak etmek istedi. O zamanın alim ve fazilet sahipleri bir yere toplanıp inandıkları düşüncelere göre padişahlarına “Sen Lokman’ı öldürüp [135b] kanını toprağa karıştırmak ve bundan kurtulmak istersin. Bunun kanından ve toprağından otlar biter. Onu hayvan, o hayvanı da insan yer ve şehvet hasıl olup ondan yine bir Lokman peyda olur ve yine kurtulamazsın. Gel bunu bir kuyuya atalım, üzerine taş toprak dolduralım da orada helak olup gitsin” dediler. Lokman da hikmet ilmiyle bu duruma vakıf olarak oğluna vasiyet edip “Bunlar beni hiçten hiçe satıp kuyuya attıkları günün kırk günü sonrası kebab yerken padişahın boğazına bir kemik dursa ve hekimler çıkaramasa gerek. O vakit bana yaptıklarına pişman olup aşağı yukarı koşsalar gerek. O zaman beni kuyudan çıkarın ve ağızma ayna tutup nefes var mı diye bakın. Eğer ayna buhar tutarsa sıcak suyla beni yıkayıp boğazıma biraz badem lapası koyun. On ikişer yaşlarındaki iki kız çocuğunu önümden ve arkamdan bana sarın ve hal neye varır görün” dedi. Lokman bu vasiyeti oğluna söyleyip [136a] bitirince padişahın adamları gelip alıp gittiler. Meğer o vilayette içi geniş ağız dar bir kuyu vardı.

Leş Gibi Kokan O Dipsiz Kuyunun Tasviri

Ağız, nefesine adam düşse helak olacağı ejderha ağızına benzer.

Ne nefes ki havası zehir rüzgârı zehir; eğer cismi demir ise de muma çevirir.

Gam noktasının etrafında döner ve dibi dipsiz fikri gibidir.

Etrafı bulanık, çevresinin merkezi uzak; havası leş gibi çeşmesi acı.

Abıhayat, içine düşse o kokudan can verir.

Padişah emretti Lokman’ı gidip ona attılar. Taş ve toprakla üstünü iyice kapattılar. Lokman kuyunun kenarına saklandı ve yukarıdan inen taş toprak ona gelip eziyet

vermedi. Hazret-i Hakk’a tevekkül edip kibleye yöneldi ve Allah’ın zikriyle meşgul oldu. Azıksız, susuz oturdu. Açlık ve susuzluk bastırınca parmaklarını emip dişlerinin etini sordu. Giderek dayanamadı ve bedeni kuruyup aklı zail oldu, kuvveti tükendi ve amelden kaldı. Bunun üzerine kırk gün geçti. Tevafuk bir gün [136b] padişah kebab yerken görünmez kaza boğazına bir kemik durdu ve ne aşağı ne de yukarı gitti. Nice hekim ve cerrah ne kadar usta (tabip) getirdilerse de hiçbiri de çaresini bulamadı. Nefesini vermeye sadece bir ramak ve ömrünün baharından dağınık bir yaprak kaldı. Lokman’ın evine adam gönderip ne kadar kitabı varsa aldılar. O derdin şifası yazılmamış. Lokman’a bu işi yaptıklarına pişman oldular ve o kuyunun başına geldiler. Oğlunu getirtip vasiyetini öğrendiler. Belki daha ölmemiştir diye kuyunun içindeki taşı toprağı yukarı çekip aşağı indiler. Lokman’ı yatar gördüler. Yukarı çıkarıp ağzına ayna tuttular. Aynada buhar görünce sevinip vasiyet ettiği gibi yıkayıp ağzına badem ezmesi koydular. İki kız çocuğuna sardılar. Bir süre sonra kımıldamaya ve hareket edip sallanmaya başladı. Tekrar boğazına ezme koyup pamuk ile ağzına su damlattılar. Bir süre sonra aksırıp ayağa kalktı ve etrafına baktı. Yumuşak [137a] yiyeceklerden getirdiler, bir miktar yiyip hal diliyle şükcrünü dedi. Birkaç gün sonra konuşmaya başladı. Padişah’tan yiyecekler ve şerbet ile türlü türlü hilatler getirdiler. Yedi, giyindi kuşandı hikmet ilmiyle şahın derdine ilaç yapmaya gitti. Şahın sarayına varıp bu hali gördü ve (şöyle) dedi:

Şiir

Ey Kadir ve Kahhar ebedi tek ve kudretli olan; akıllı ve bilginler senin ilminde aciz olurlar.

Eğer senin nurundan bir zerre vücuda erişmeseydi acaba insanın gözü görebilir miydi?

Adaletini hükmünü aleme bir yolla saldın fil ile sivrisinek Musevilik iddiasında bulunurlar.

Bize Elest Bezmi’nden bir yudum içirdin; bu ara yerde bunca serzenişin neden olduğunu bilmem.

Günahı affınla ört ve bakma, o geldiğimiz yere yine koy.

Padişah Lokman’ı görünce mahcup ve boynu bükük bir şekilde karşılayıp özür diledi. Lokman “Ey Padişah, bu derdinin ilaç ve [137b] dermanı oğlunun ciğerinin kanıdır.

Boğazlayıp ciğerinden kanı almayınca buna derman bulmak mümkün değildir” dedi. Meğer padişahın bu dert yeri olan dünya evinde sekiz yaşında bir oğlu vardı. “Ben kendim olacağımı oldum ve gönlümün beğendiği oğlu güçlkle buldum. Şimdiden sonra bir oğlumun daha olup onunla sevinmem ihtimal değil” deyip o gün dişini sıkıp sabretti. Sonra boğazı şişti ve derdi canına geçti; baktı ki ölüyor “Ölmekten yaşamak, heba olmaktan yaşlı olmak yeğdir. Ben öldükten sonra oğlanı ve bu dünyayı ne yapayım? Can kişinin kendi canı, gerisi boş. Dünyada bir nefes sağ olmak nice oğuldan belki dünyanın cümlesinden yeğdir” deyip mecburen oğlunu Lokman’a teslim etti. Lokman “Yine bunu yanında boğazlamak gerek ki kan soğumadan ilaca uygun olsun ve deva fayda versin” dedi. Hemen bir perde getirtip şahın önüne gerdi ve perdenin arkasına geçti. Şahın haberi olmadan canlı bir koyunu getirtip perdenin arkasına sakladı. [138a] Bıçağı bileyerek oğlanı alıp içeri gitti. Hemen o arada aman vermeyip (bıçağı) çalıp koyunu boğazladı. Koyun horlayıp kanı perdeden dışarı sel gibi akınca padişah boğazlanan oğlu sanıp can acısıyla bir kere haykırıp hıçkırdı. Boğazındaki kemiği dışarı çıkarttı. Heybetle yerinden kalkıp sağ salim olup içeri girdi ve oğlunun hayatta olduğunu gördü. Lokman’ın ayağına düşüp bilincini kaybetti. Lokman padişahın başını dizine alıp gül suyu, misk ve amber saçıp aklını başına getirdi. (Şah) kalkıp oturdu ve bu nazmı dile getirdi:

“*Mesnevî*

Seni ben bilmedim, cahillik ettim; ne şahlık hakkına çobanlık ettim.

Lütfet ve benim yaptığıma bakma; burada bağışla ve Allah’ın yanına bırakma.

Sana ettiğimin bela ve dertle cefasını görüp cezasını buldum.

Bir kişiye ister hayır ister şer ne yaparsan bir gün önüne gelirmiş birader.

Başkalarının yoluna çukur kazanlar kendi kazdıkları çukura düşüp her zaman ah edermiş.”

(O böyle deyince) Lokman “Ben bu çektiğim sıkıntıyı senden bilmem ve sana karşı huzursuz olmam. Benim de [138b] bir yerde eksikim ve nice taşkınlığım ve isyanım vardır, bu yüzden oldu. Ezelde insanın başına ne yazıldıysa o gelir ve kişi ne bulsa (kendi) nefsinden bulur” dedi. Padişahın içi rahatladı ve vezirlik işlerini ona verip kendisi istirahate çekildi.

Bu acayip rivayetten ve garip hikâyeden devlet sahiplerine ve kavrayış ehline gönül açıcı hisse ve ebedi nasip şudur ki hikmet ve marifet erbabının küçük bir hatasına bakıp kabahat çeşmeleri üzerine sel gibi akıp zayi etmemeli ki bir Bedehşan lali oluşturmak için bir madenin nice kan yutması gerekir; gölge veren bir fidan ve meyve veren bir ağaç yetiştirmek için toprağın nice yırtılması ve sarsılması gerekir.

Şiir

Bin yıl arasan da giden bir an geri gelmez, alem de her şey bulunur da insan bulunmaz.

Her gördüğünü münasip bir yar mi sanırsın, sözü doğru bir mahrem ve eş bulunmaz.

Ey tüccar, ömür metanı sakın piyasaya sürme, kalpa düşürürsen eğer eline dirhem geçmez.

Var bir kişinin kalbini kırma, dil yarasını geçiren merhem ele geçmez.

Ey Azmî, nadanlığı bırak ve fırsatı kaçırma; insanın her istediği her zaman eline geçmez.

[139a] Çiftçi ile İhsan Sahibi Şahın Hikâyesi⁶³⁶

Rivayet ederler ki Horasan diyarında, İsfahan şehrinde hilekâr ve dolandırıcı bir çiftçi vardı. Her zaman hilekarlarla düşer kalkardı. Tevafuk, bir gün dağda çift sürerken sabanının demiri bir nesneye denk geldi. Zorla çekip aldı. Pazı kuvvetiyle ve öğrendiresinin ucuyla biraz eşti. Demir bir halkayı yassı bir mermere kurşunla iyice sağlamlaştırıp acayip bir iş yapmış olduklarını gördü. Öküzlerini salıverip evinden çapa ve kürek getirdi. Etrafını kazıp mermeri yerinden çıkardı. Baktı ki bir dehliz ve yedi ayak merdiven yapmışlar, bunca işi yapıp koyup gitmişler. Hemen aşağı indi. Kırk Hüsrevani küpü Dakyânûs florisi ile doldurup ağzına altın kapaklar kapatıp her birinin üzerine güneş ve ay ışığını sönük bırakır mücevher bir şebçerağ⁶³⁷ koymuş olduklarını gördü.

Mesnevî

⁶³⁶ Der-kenâr: İkinci Kısım'dan üçüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶³⁷ Gece parlayan kıymetli taş.

İşığ1 gözü kamaştırır ve kimse ona bakamaz.

Onun iine girip yürüyen kimse karanlık gecede karıncanın ayağ1nı görür.

Her tarafa doğrudan ışıklar saçar, ona kıyasla gündüz karanlık kalır.

[139b] Ve bunun dışında bir kol kalınlığı altın zincir ile küplerin etrafını dolandırıp birbirlerine bağlamışlar. Etrafına da denizde ve karada olan hayvanların altından suretlerini yapıp her birini altın birer kerpiç üzerine oturma koymuşlar. Adam bunu görünce şaşar kalır. Bir süre aklını kaybeder. Sonra aklını başına toplayıp dışarı çıkar. Etrafına iyice bakar, kimse olmadığını görünce mermeri yine yerine koyup toprakla kapatır ve evine gider. “Ben bunu nasıl yapayım ve bu sırrı kime söyleyeyim” diye düşünür. “nce karımı deneyeyim, ondan sonra malı getirmeye gideyim” der. Hemen evine gider ve ocağının kenarına oturur. Karısına “Yahu Hatun, bugün bana acayip bir şey oldu. Söyleyeyim ama kimseye anlatma, komşlara da söyleme” der. Kadın “Hoş vallahi, söyle görelim ryaysa da hayra yoralım” der. Adam “ift sürüyorken ve aşıkare görüyorken dbrmden canlı bir karga çıktı ve utı gitti. Neye işaret olduğunu bilmiyorum” dedi. Kadın “Hayrola” dedi ve ifti yine ifte gitti. [140a] Kadınsa bu hikyeyi önüne gelene anlattı. Çiftçi geldiğinde bu haberle köyün alkalandığını ve herkese rezil olduğunu gördü. Bundan kadına sırrı amanın ahmaklık olduğunu anlar.

Kıta

Akıllı olan sırrını kadına amaz; aanların nicesi zillate düştü.

Sen aklı nakıs olanı dost sanma ve sözünü de tutma ki devlete erişesin.

Hasılı ifti karısına sır vermeyip “Buna hile gerek” dedi. Hemen gidip o defineden  altın kerpiç çıkardı. Torbasına koyup pazara vardı. Bir demirci bulup “Usta bu demirlerden bana bir saban demiri yapıver. Parasından kaçmam, her ne tutarsa söyleyiver” deyip kerpiçleri demircinin önüne koydu. Demirci kerpiçleri eline alıp çok mutlu oldu ve “Yarın gel, demirini al ve gönlünden ne koparsa ver” deyip iftiyi gönderdi. Kerpiçleri saklayıp hemen demirden bir tane saban demiri yaptı ve kalkıp evine gitti. Çiftçi ertesi gün gelip saban demirini isteyince demirci yaptığı saban demirini eline verdi. Çiftçi de bilmezden gelip [140b] “Usta benim demirim sarıydı, bu kapkara. O gayet arı demirdi bu para para. Benim demirimi saklayıp bunu kendi demirinden yapmışsın ve boş yere emek harcamışsın” dedi. Demirci “Demir küften

sararır ve ocağa girse yine kararır. Demir de ne ki hile yapayım ve kul hakkıyla ahirete gideyim” der. Çiftçi ikna olmaz. Çarşı halkı başlarına toplanır. Kimi nazıkçe söyler kimi kızar; aralarını bulamazlar. Çiftçi şikâyet için padişah divanına kadar gider ve varıp halini arz eder. Padişah “Sarı demiri nerede buldun ve nasıl rast geldin?” der. Çiftçi “Sultanım, filan viranede kerpiç kazarken üç tane sarı demirden kerpiç varmış orada buldum ve bu demirciye alıp geldim” diyerek ters mahalde bir virane söyler. Adam gönderip kazarlar ve biraz ararlar; hiçbir şey bulamazlar. Padişah “Bu adam ahmak, gidin altından gümüşten demirden üç parça getirin. Bakalım anlar mı?” der. Sonra üçünü de getirip gösterirler. [141a] Altına sıkıca yapışıp “Benim demirim hemen bunun aynısıydı” der. Hemen demirciyi getirip sorgularlar inkar eder ve güya kurtuluş yoluna gider. Cellada verirler, biraz çekip çevirirler. Gidip kerpicin üçünü de getirir. Padişah eline alıp bakar ki üçü de altındır ve her biri kıymette gömülü bir hazinedir. “Ahmak adam” deyip çiftçiye inanır. Kerpicin ikisini alıkoyup birini çiftçiye bağışlar. O kerpiç vesilesiyle çiftçi defineyi çıkarıp yavaş yavaş harcamaya başlar. Birkaç yıl içinde ekabirden olur ve mertebesi gittikçe yükselir. Halksa padişahın ihsan ettiği mal zannedip neden niçin diyemez. Bu acayip rivayetten ve garip hikâyeden kavrayış (iktidar) sahiplerinin ve lütuf ehlinin tam olarak nasibi ve hissesi odur ki köylünün şekline şemailine bakıp sözüne itimat edip acımasınlar zira bunlar fırsat esiri ve kötülükle kabahat mahallidir.

Kıta

Başı yükselerek göğe de erse ihtişamlı kıyafetle adam olmaz

Her ne söylerse hep yalan söyle köylüye hiç güvenme

[141b] Tüccar Adam ile Hünarlı Üstadın Hikâyesi⁶³⁸

Hikâye ederler ki kimya ilminin taliplerinden ve isteklilerinden bir sipahi vardı. İksir arzusuyla bedeni sararmış ve gümüş hevesi ile mihnet kabında dertlenmişti. Kavuşma ümidiyle sahip olduğu her şeyi bu uğurda çürütmüş ve ömrünün fidanını bu istekle kurutmuştu. Sonunda amacına ulaşamayıp ve o yola gidemeyip müflis ve faydasız faydasız gezerken gönlüne bir üstada ulaşmak için sefer arzusu düşer. Sonra atasından kalan malın hepsini ve ihtiyacından artıp geriye kalanını satıp birkaç yüz flori toplayıp kalkıp şehirden gider. Bir süre giderek Arap ve Acem memleketlerini gezerek Halep’e

⁶³⁸ Der-kenâr: İkinci kısımdan ikinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

gelir. Birkaç ay orada kalır. Bir gün kuyumcular çarşını gezip dolaşır ve arayıcı gözlerle bakarken bir adamın kuyumcunun birine bir külçe altın getirip miskalini elli akçeden sattığını görür. Sipahinin ihtiyarı elinden gider ve bu adamı gözetleyip takip eder. [142a] Adam ise her gün bir külçe altın getirip bu şekilde paraya çevirip geri gider. Sipahi bakar ki olmaz bu sanatı adamdan öğrenmeye şu şekilde bir hile düşünür: Birkaç miskal alafranga altın bulup bir külçe peyda edip adamın altın sattığı kuyumcuya götürüp miskalini yetmişerden satar ve hücreğine gider. Akçesini altına çevirip yine bir külçe yapıp o dükkâna götürür. Velhasıl bu şekilde birkaç gün gidip gelir. O adam da bir gün yine kuyumcuya külçe getirip satmak ister. Kuyumcu buna “Şu külçelere de bak ve pahasını ona göre söyle” der. Bu da “Bir dünya üstadının ve zamanın eşsizinin işidir. Altında ayar, kıymet ve değer böyle olmalı” deyip külçeleri adamın eline verir. Adam altını görünce ihtiyarı elinden gider. Kuyumcuya “Usta bu külçecik senin olsun, yine o kişi altın getirdiği zaman gizlice bana bir haber uçur, sonra ne hizmet istersen canıma minnet hemen emret. Bu ilimde benim de kusurum ve bu hünerde biraz [142b] eksikim var. Belki öğrenip tamamlayabilirim” der.

Kıta

Kişinin bir işi tutup kalması ve işsizlik ummanına dalması olmaz.

Gözetip rüzgârını bulmayınca amel gemisini ona salmak olmaz.

Nükte: Rivayet ederler ki Nasreddin bir gün merkebinin kaybedip aramaya gider. Etrafı dolaşır. Tevafuk, merkebinin karısı bulup buna “Gel merkebi ben buldum, hala ne arar da boş yere canını yorarsın” diye çağırır. Nasreddin de seslenip “Sen merkebi sağlam bağla ben sezdim daha yerleri var oraları da arayıp (öyle) geleyim” der. Bu kıssadan hisse şudur ki kişi bir işi bitirdim diye ihmal ve gevşekliliğe düşmemeli ki ilme sınır ve marifete nihayet yoktur.

Beyt

Marifet yolunda sona geldim sananlar altlarından at gidince ilk menzilde olduklarını anladılar...

Şu da gereklidir ki kişi başlayacağı işin [143a] önünü arkasını sıcakını soğukunu yemeyince birden saldırmamalıdır. Hasılı sipahi bir gün kuyumcuya yine bir külçe götürüp takas etmek ve evine gitmek ister. Adama haber verirler hemen yetişir ve öyle değilden bununla sohbete başlar. Sipahi akçesini alıp hücreğine gider. Adam da peşine

düŖer. Ne yapıp edip sipahi ile arkadaş olup gece gündüz oturur. Sohbet esnasında bir gün sırrını açıp “Bizim de sanattan biraz nasibimiz ve kendimize yetecek bir sermayemiz var ama lütuf ve kerem etseniz de yaptığınız ilmin ayarını bize öğretseniz” der. Sipahi “Ne olacak, hüner ehlinde cimrilik ve pintilik kemal ve marifet sahibinde kötölük olmaz. Hüner ehli aydınlık meşale gibi nurlu ve marifet sahipleri dünyayı aydınlatan güneş gibi ışık saçıcı ve mesrur olmalıdır. Demişlerdir ki:

Kıta

Hüner ehlini bulunca cimrilik etme; ne biliyorsan öğret.

Sakın ehil olmayana o (ilmi) sarf edip değerini düşürüp alçaltma.

[143b] *Nesir* Sipahi böyle deyince adam şevke gelip canı gönülden talip ve ragıp olur. Sipahi buna “İlk önce sen işini yap görelim ve eksik yerlerini gösterelim” der. Adam bu işi öğrenme arzusundan dolayı kendi işini yapar. Sipahi akıl levhasına tek tek yazar. Sonra işi tamamlayıp sipahinin işini öğrenmek ümidini dile getirip “İhsan edip eksiğini söyleyin, üstatlık sabit olsun ve iş kemalini bulsun” der. Sipahi “Allah’a hamdolsun, kırk yıldır ben bu işe uğraşırdım. Allah senden razı olsun beni nasıplendirdin ve fen ve ayar sahibi biri yaptın” diyerek yaptığı hileyi anlatır. Adam bunun hilesini güzel bulur ve bu şekilde öğrendiğine aferin der.

Kıta

Her işi kast edip başa çıkar; remil sihir faldır deme.

Er ol ve bir sanat öğren, ne olacağı belli mi olur bir zaman gelir lazım olur.

Kız ile Kötü Talihli Büyücünün Hikâyesi⁶³⁹

Meğer bir kızın büyücü bir oynaşı vardı. Fırsat buldukça [144a] onunla oynayırdı. İş ne ise görür onunla yatar kalkardı. Bir gün kızı bir ere verip başını bağlayacak olurlar. Adet düzen her ne ise yerine gelir. Kız büyücüyle buluşup “Ben kız çıkmayıp aleme rezil olsam ve adım eller içinde kötüye çıksa gerek, benim halim ne olacak?” der. Muazzım “Korkma, kimseye halini söyleme. Kendini hastalığa vur, gözlerini eğip yüzünü buruştur. Yerli yersiz sözler söyle. Annen ve baban halini görüp bir büyücü arayıp beni isteseler gerek. Ben gelip seni bu elemenden kurtarayım” deyip gider. Kız

⁶³⁹ Der-kenâr: On beşinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

ertesi gün kendisini hastalığa vurur. Büyücünün dediği gibi işler ve tavırlar sergiler. Anası ve babası kızın bu durumunu görüp huzursuz olurlar. Buna cin işi olmuş diye büyücüyü nerde ise bulurlar. Büyücü gelip kızı görür. Remil ve usturlaba el sürer. Biraz başının ucunda oturur. Dönüp “Bu kıza bir ifrit âşık olmuş, gitmez. Buna Süleyman Peygamber davetinden başka şey kar etmez. Dilerseniz kızınızı bu ifritin [144b] elinden kurtarayım” der. Büyücüye çok mal verirler ve “Zevci de burada olmalı” der. Hemen güveye ve diğer akrabalara haber verirler ve vaziyeti bildirirler. Hepsi kızın üzerine gelirler ve büyücüye minnetler ederler. Büyücü “Allah’ın izniyle bu ifriti çıkarmak ve bu kızı kurtarmak kolaydır. Ama cin nereden çıkarsa korku yeridir. Eğer gözlerinden çıkarırsam gözlerinin nuru gider, burnundan çıkarırsam sümüğü durmaz ve koku alamaz olur, ağzından çıkarırsam ağzı eğilir ve felç olur, kulağından çıkarırsam ebediyen duyamaz olur ve hemen şöyle kalır, göbeğinden çıkarırsam bağırsak yatağı korku ve helak yeridir. Eğer dübüründen çıkarırsam dışkısını tutamaz ve eğer fercinden⁶⁴⁰ çıkarırsam kızlığı gider. Ne dersiniz öyle yapalım” dedi. Bunlar “Kızlıktan çıkarın gerisi bütün kalsın” derler. Büyücü kitabını eline alıp dilediği esmadan okuyup üfler. Biraz buhurdan tütsü verip güya ki cin toplar. Biraz zamandan sonra kız yerinden [145a] kalkıp gözünü açar. Bakıp büyücüyü ve diğerlerini görür “Vayli bu yabancı adamlar ne?” deyip kaçır ve bir bucağa saklanır.

Kıta

Kimi tılsım ehli kimi falcı; dünya hile ve destan doludur acayip iş.

Ne bunda doğruluk var ne onda anlam; kuru sözdür niyet mal

Bir kalbi selimi bulunca bunlar hile ve efsunla yoldan çıkarırlar.

Bunlar kehanet yollarına işaret eden, din mülkünün yağmacılarıdır.

Gamlı Adam ve Bedevi Hırsızın Hikâyesi⁶⁴¹

Hikâye ederler ki hacının birisini uyku bastırır. Kafiye gider ve çölde kalır. Uyanıp kimsenin kalmadığını ve kendisini fark edip uyandırmadığını, çölün taşlarından ve kumlarından başka yoldaşının olmadığını görür. Sonunda çaresiz kalır. “Başa ne yazıldıysa o gelir” deyip kendisini Hakk’a havale eder ve bir yolu tutup gider. Birden

⁶⁴⁰ Dişilerde üreme organının dış kısmı, vulva.

⁶⁴¹ Der-kenâr: Otuzuncu olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

bir yerden bir toz peyda olur ve giderek yakın gelir. Görse ki bir Arap deveye binmiş, eline mızrağını almış, görünmez kaza ve ani bela gibi çıka gelir [145b] yolunu keser.

Mesnevî

Görür onu ki kara yüzlü çirkin (biri); silahını⁶⁴² sağlı sollu takınmış

Dudağı küp çukuru başı kümbet; ağzı külhan ağzı, burnu meşhet

Dişi yıldızlar; gözü göz alan şimşek, yiğit, azimli, katil, zalim.

İleri gelip hacıyı soymak ve öldürüp oğlunu yetim koymak istedi. Hacı işin kötüye vardığını gördü ve hemen yayını eline alıp okluktan birkaç ok çıkararak ileri vardı. Arap üstüne gelince okla vurup helak etti. Deveyi tutup eşyalarını üzerine bağladı. Belki başka yoldaşları vardır, gelip beni bu halde bulurlar diye eşyalarını ve teçhizatını almadı. İhtiyarının yularını devenin boynuna salıp bir tarafı tutup gitti. Devenin vatan sevgisi ve otlığında yediği diken lezzetinin iştiağı depreşip yel gibi esti ve nice günlük yolu bir anda gidip bunu doğruca Arapların iline ve o haramilerin menziline yetiştirdi. Araplar bunu [146a] görüp karga gibi oynaşp karınca gibi düzenlendiler. Hep birlikte feryat ve figan edip devenin sahibinden haber sordular. Hemen hacının aklı başına geldi ve neye uğradığını bildi. Hileye başlayıp “Bu devenin sahibini bu gece hacılar eşya çalarken yakaladı ve hac emirine getirdiler ve siyaset⁶⁴³ menziline ulaştırdılar. Sonra hacılardan biri araya girip üç yüz altına sulh edip siyasetten vazgeçirdi. Yeminle yirmi altın da bana verecek olup ‘Deve yolu bilir ve seni oraya iletir. Git akrabama haber ver, altını getirip beni bu sıkıntıdan kurtarsınlar’ diye beni size gönderdi. Başımı elime aldım ve hizmet için geldim, gerisini siz bilirsiniz” deyince Araplar hacıya çok hürmetler, ikramlar ve gereğince hizmetler edip bahsi geçen nakdi topladılar. Yanına bir adam daha verip hacıların arkasından gönderdiler. Gelip kafiye yetiştirdi. Arap’ta olan altını alıp macerasını buna anlatıp Arap’ı öldürmedi [146b] ve kimseye duyurmayıp azat etti.

Kıta

İşinde yürü ve asla gaflete düşme, dışından ne olduğunu kim ne bilir.

⁶⁴² Düşmanı öldürmek, imhâ etmek veya kendini savunmak maksadıyla kullanılan her türlü âlet.

⁶⁴³ Ceza, özellikle idam cezası.

İpek böceği ipeğe girmekle hiç ateş böceği gibi ışık saçabilir mi?

Her ne yolla olsa da başını kurtar “Adamlık on, dokuzu hile” demişler.

Pamuk Satıcısı ile Meşhur Hırsızların Hikâyesi⁶⁴⁴

Hikâye ederler ki birkaç yankesici bir pazarda toplanır ve biri birini bulur. Bir pamuk satıcısının, dükkânında pamuk satarak elde ettiği parayı altına çevirdiğini; altınları da üzerinde oturduğu kilimin altına saklayıp ikide bir eliyle yokladığını görürler. Adamın epey satış yaptığını ve bu kazancın hepsini de kilimin altına istiflediğini görünce dayanamazlar. Aralarında konuşup altınları çalmaya bir yol ararlar ama bulamayıp çaresiz kalırlar. Sonra içlerinden birisi “Eğer siz bu işte benden hak talep etmeyecekseniz ve kârıma da ortak olmayacaksanız, gözünüzü ayırmadan beni dikkatle izleyin ve adamın parasına ne yapıyorum görün” der. Diğerleri sözüne razı olurlar ve bir köşeye gizlenip izlemeye başlarlar. Herif hemen pazarın içine dalar. [147a] Bir keçe parçası ve bir keçe külah çalar. Keçeyi kuşanıp külahı da başına giyer ve pamukçunun dükkânına gider. Karşısına geçip mahzun bir şekilde boynunu bükür. Pamukçu buna “Dükkânın önünde amma da durdun, ne istiyorsun söyle de işini görüverelim, sen de işinden kalma” der. Herif “Biraz pamuk almak isterim ama torbamı unutmuşum. Pamuksuz gitmek de bana yakışmaz (zira) aile efradım için gereklidir. Şöyle düşündüm: şimdi ben pamuğu alayım, koynuma ve sırtıma doldurayım” diyerek pamukçuya birkaç akçe verir ve eğilip kilimin üstüne yatar. “Pamuğu yakamdan arkama tık” der. Pamukçu da kilimin altındaki altınlarından olduğundan habersiz herifin dediğini yapar. Herif de yattığı yerden, olan akçeyi alıp kalkar, yoluna gider. Diğer yankesiciler bunun hünerini beğenip hilesini takdir ederler. Pazar sonunda ise pamukçu görür ki akçelerinin yerinde yeller esiyor.

Kıta

Dünyada ne hırsızlar var ki karganın gözünden sürmeyi çalar.

Kıyafet ilmine vakıf olanlar her kişiyi özünden anlar.

Sen de gözünden gaflet uykusunu kaldır zira kişinin ne yaptığı yüzünden anlaşılır.

⁶⁴⁴ Der-kenâr: Yirmi dördüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

[147b] Dolandırıcı ile Kararsız Hizmetkârın Hikâyesi⁶⁴⁵

Hikâye ederler ki İstanbul’da ekabirden biri bedestene gidip biraz eşya almak ister. Saracına “Filan atı eyerle” diye emreder. Saraç atı gümüş bir eyer ve altın dizginlerle süsleyip çekiverir. Adam binip gider, saracı da önüne düşer. Bedesten kapısında (attan) inip içeri girer ve saraç kapıda bekler. Dolandırıcının biri herifin adının ne olduğunu bilip eline iki tane kâğıda sarılmış kutnu⁶⁴⁶ (pamuklu kumaş) ve iki kelle şeker alıp saraca gelerek “Acaba falan ağanın adamı siz misiniz? Atı sana versin, bu eşyaları eve götürüp hemen geri gelsin dedi” der. Saraç bu sözü işitince hilesine aldanıp gerçek sanır ve atı eyeriyle dolandırıcının eline verir ve eşyaları alıp evine gider. Dolandırıcı ata binip oradan kösteği kırar. Saraç eşyayı eve götürüp geri gelir. Görse ki atın yerinde yeller eser. Aşağı yukarı biraz arar. Bulamayınca ağasına gider. Attan haber eder. [148a] Adam atın neye uğradığını bilip saraca incinir ve şehrin sokaklarında biraz ararlar sanma ki izini bulurlar. Sabır ayağını cebir eteğine çekip vazgeçerler.

Kıta

İşinde her zaman gözü açık ol (ki) gaflet verip aldatmasınlar.

Eteklerine sihir çivisini çakıp vardığın yere mıhlamasınlar.

Elin iş yaparken etrafa bak eller gördüğünü (basiretle baktığını) anlamasınlar.

Dolandırıcılarla Cahil Tellalın Hikâyesi⁶⁴⁷

Rivâyet ederler ki İstanbul’da birkaç zarif⁶⁴⁸ akçe çıkarıp sikke suratlı, Rüstem heybetli, burma bıyık, kaşları çatık, Bulgar soyundan Çerkez asıllı Acem bir köle alırlar ki Türkçeyi duvara gerer ve terimleri deliklere⁶⁴⁹ koyar.

Mesnevî

Bıçkı dişli, sele başlı bir ceset; burgu dilli, törpü elli ahriyan⁶⁵⁰

⁶⁴⁵ Der-kenâr: Yirmi üçüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶⁴⁶ Pamuklu dokuma, kutnî, mukaddem; elbiselerde ve daha sonra döşemelerde kullanılan, genellikle fes rengi zemin üzerine sarı çubuklu, pamuk ipliği karışık, atlas taklidi bir ipekli kumaş çeşidi.

⁶⁴⁷ Der-kenâr: Yirmi altıncı olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶⁴⁸ Dolandırıcı anlamında.

⁶⁴⁹ Duvardaki dolap gibi oyuklar.

⁶⁵⁰ Bazı gayrimüslimlerden cizye vergisinden kaçmak için Müslüman olanlar devlet kayıtlarında Ahriyan adı altında kayıt edilirdi. Bunlara gayrimüslimlere uygulanan koşulların aynısı uygulanırdı.

Kerpeten kollu ve tahta sırtlı; bileği çarkı süksünlü⁶⁵¹ balta enseli

Sertliğinden balta kesmez bıyığını, çöplerden yığın olmuş sanırsın.

Nesir Sahte süslerle bezenmiş elbiseyle ve şatafatlı sarıkla süslerler. Koşum takımları yerinde bir ata bindirip köle gibi önüne düşerler. “Selamdan başka kelam edip kimseyle [148b] sohbet edip yakınlık kurma ve bizim söylediğimiz yerden kalkıp gitme. Ne göstersek ‘İyidir alın, pahasından fazlasını verip eve gönderin de dur’ derler. Böyle tembihleyip bedestene varırlar. Sahibi gelmemiş bir dükkânın önüne yaygı serip karşısında el bağlayıp dururlar. İki keseyi papaz mangırı ile doldurup ve ağzını mühürleyip yanına bırakırlar ve bir tellal çağırırlar. Birisi kahyasıymış gibi ileri çıkar. Şerbet parası deyip tellala bir flori verir ve “Bu devletli iç ağalarından falan ağanın biraderidir. Rum ilinden onu ziyarete gelmişti, yine gitmek ister ve biraz eşya almak ister. Biz ise bedestene gelmiş, eşya almış kişiler değiliz. Tellallık parayı verelim ve hizmetin neyse görelim dilediğimiz eşyayı parasıyla alıver” derler. Tellal “Başım gözüm üstüne, siz buyurun biz tutalım, inşallah aldanmayalım ütelim” der. Kâhya “Evvela bize gümüş bir eyer ve altın bir kılıç [149a] getiriver” der. Tellal getirir, pazarlık ederler ve fiyatını deftere yazarlar. “Alınacaklar alınsın bitsin, ücretleri beraber verilsin” deyip alınan eşyaları bir odaya uçururlar. Eşyaları alıp gidenler geri gelmez dağılırlar. Velhasıl bu şekilde bin florilik eşya alıp sonra iş bir hançere kalıp kâhya tellalı onu almaya gönderir ve çaktırmadan o da oradan uzaklaşır. Tellal hançeri getirip görür ki kâhya yok, ağaya “Kâhya nerede? Alınan eşyaların parası yavaş yavaş verilsin” der. Ağa “İyidir alın, pahasından fazla verip eve gönderin” der. Tellal “Hele eve gönderdiklerinin paralarını say ondan sonra buyur” dedikçe bu yine önceki sözü söyler. Tellal bakar ki olmaz eşya sahiplerine haber verir hep bir araya gelirler. Ağayı ortaya alırlar. Bunlara da o sözü söyler. Neye uğradıklarını anlarlar. Ağayı ve keseleri alıp kadıya gelirler. Mührünü söküp keseleri açarlar. Baksalar ki hep papaz mangırı, huzursuz olurlar. Kadı ise alacaklılara “Ağayı satın [149b] parasını sermayenize katın” diye hüküm verir.

Kıta

Sermayeni sakın çıkarma elden giden şey yerine geri gelmez.

⁶⁵¹ Boyun kökü, ense kökü

Dalgıç önceden ücretini almazsa kesinlikle denize dalmaz.

Avcı suyun içinde balık olduğunu anlamasa yine boş ağını ortaya salmaz.

Köpek Bakıcısı ile Aciz Kadı'nın Hikâyesi⁶⁵²

Bir adamın sevgili bir köpeği vardı. Gündüzleri evde arkadaşı geceleri ise bekçisiydi. Himayesinde zerrece ihmal ve kusur etmez, bir an bile onsuz şuradan şuraya gitmezdi. Katında aziz, muhterem ve değme adamdan muteberdi.

Mesnevî

Her zaman nasibine razı olan köpek açgözlü adamdan yeğ olsa şaşılır mı?

Dünyada bu bir kemiğe razıdır, onun gözü ise dünyanın mülküne doymaz.

Bunu bin kere dövsen kapından yüz çevirmez, onun ise başını okşamasan kapında durmaz.

Nesir Kazayla o köpek bir gün düşüp ölür. O kişi onun ölümüne çok üzülür. Bir parça beze sarıp defneder, üzerini toprakla örtüp gider. Akşam biraz yemek pişirip gamını dağıtmak ve üzüntüsünü gidermek için dostlarını [150a] çağırıp adetince ağırlar. Şehrin gammazları sabah bu durumu en ince ayrıntısına kadar hatta yapmadığı şeyleri de isnat ederek şehrin kadısına anlatırlar. Bu nasıl bir ayin ne tür bir mezhep ve dindir ki bir köpeğin leşini bu şekilde yıkayıp kefenlerler, ölüsüne bu derece hürmet ederler; önünde tekbir alıp yanında telkin verip mezarına kerpiç keserek yerini belirginleştirirler, aşlar ve helvalar pişirip ruhu için hamt ederler” derler.

Kıta

Rakibi suda boğdu ama yine de bu kanlı yaşam bir an durup dinmiyor.

Eskiden alemde meşhur sözdür, derler ki “Su uyur, düşman uyumaz”

Hasılı (kadı) bu sözlerden çok öfkelenir. Hemen birkaç mübaşir gönderip o şahsı ırzını soymak, iyice dövmek ve sahip olduğu malı subaşına el koydurmak için istetir. Nerede ise adamı bulurlar, efendinin huzuruna alıp gelirler. Kadı terslenip “Bre yaban eri ve adamların ebteri, bu yaptığın ne iştir ki bir köpeğin leşine bu kadar hürmet edip ikramlarda bulunuyorsun. Ashab-ı Kehf’in köpeğine böyle iltifat olmadı ve Üzeyir

⁶⁵² Der-kenâr: Yirmi dokuzuncu olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

Nebi'nin eşegi bu himayeyi görmedi. Yoksa sen köpeğe tapan bir mülhit⁶⁵³ misin?” [150b] O kişi “Ey Müslümanlar diyarının kadısı, ‘İkincisinin sözünü dinlemeden biri hakkında hüküm verme.’ O köpeğin acayip dertli bir hikâyesi ve o kıssadan Efendi hazretlerinin birkaç yüz akçe hissesi var. Buyururlarsa huzur-ı şeriflerinde anlatılıp yorumlansın” der. Kadı “Söyle neyse duyalım” der. Adam “Efendi o köpek epey vakittir koyuncuklarımı güder ve bana hizmet ederdi. Kurdun elinden kurtardığı her koyunu ona verir ve işaretlerdim. Yirmi kadar koyunu oldu. Sultanım sağ olsun o köpeğin vadesi yetip doldu. Koyunları satıp paraya çevirdim. Biraz aş pişirip Müslümanlara gelin deyip yedirdim. Beş floriciğini de işte ayağına getirdim” der. Kadı altın haberini duyunca meclis mübaşirine ve orada hazır bulunanlara “Allah Allah bu halk nimet erbabını ve devlet sahiplerini nasıl da kıskanıp kin besliyor. Bu Müslümanın hakkında neler söyleyip ne iftiralar attılar. Acaba o köpekceğiz hangi hastalıktan öldü?” diye sormaya başlayınca adam altını [151a] kadı'nın önüne koyar ve bu hile ile kurtulur.

Kıta

Eşegi halk içinde eğlenceye davet etmek ya su içindir ya da odun

Yerinde harca yııp cimrilik etmedi (zira) ak akçe kara gün için dediler.

Katır Sahibi Köylü ile Hilekâr Hırsızın Hikâyesi⁶⁵⁴

Meğer at hırsız bir haramzade bir köylünün katırına çok âşık olur. Katır ise dış görünüşte Rüstem'in atı ve şekilde Güstehem'in atına benzer, her gören kimse talibi olur ve almak ister.

Beyt

İnişte akarsu, yokuşta saba; onun kusuru sadece çok pahalı (kıymetli) olması.

Hasılı, o dört ayağı çalmaya bir çare ve o eşsiz katırı gizlice almaya bir yol bulamayıp saba gibi gece gündüz telaşla eser ve su gibi taşar köpürürdü. Tevafuk yabanda bir gün uyuz bir katır bulur. Feleğin çemberi gibi boyu bükülmüş ve yabana atılmış çarık gibi tüyü dökülmüş. Yaradan sırtı köstebek inine ve bereden omurgası kafir mezarına dönmüştü.

⁶⁵³ Allah'ı tanımayan, Tanrı'yı inkâr eden, dinsiz, îmansız kimse.

⁶⁵⁴ Der-kenâr: Yirmi ikinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

Mesnevî

Gerçi elbisesi aktı ama bahtı karaydı; sanki ömründe ot yememişti.

O yürüse yarasının kanı akardı ve bastığı yer kadeh ve şarap olurdu.

[151b] Eğildi sanmayın o düşerdi ve kâh rükû kâh secde ederdi.

Yarasının yaşını sel olup karnı gök gürültüsü gibi guruldardı.

Güçle düşmeyince yatmazdı, adımına haram katmazdı.

Her zaman gelirdi eve geç; Nuh zamanında taşıymıştı kireç.

Zayıf katırı alıp elin yattığı ve tavuğun öttüğü zamanda o köye gelir. Köylünün katır bağladığı damı bulur. O katırı çalıp yerine getirdiği zayıf katırı bağlar ve dama ateş atıp oradan sıvışır. Yüksek bir yere çıkıp siren çalar. Ateş köye ulaşır ve evleri dolaşır. Her kişi uykusundan sıçrayıp evli evine viraneli viranesine seğirtir. Katırın sahibi köylünün de katırı aklına gelir ve katırının olduğu dama canını zor atar. Gelip görse ki katır yanıp ocaktan atılmış ucu yanmış oduna ve dumanda kalmış saksıya dönmüş. Kendi katırını zannedip üzülür ve şaşar kalır. Birkaç gün sonra hırsız katırın yelesini kesip eyerini süsler ve gözünün önünde binip gezer. [152a] Köylü katırı gördükçe kendi katırını hatırlayıp ah eder. Hırsızın yanına varıp “Benim de buna benzer bir katırcığım vardı, yandı. İkisi bir anadan doğsa ancak bu kadar benzerdi” der.

Mesnevî

Bu hileyle sırrı çığa çıkmadı; kişi sanatında pehlivan olmalı

Ey gönül, zalim, dolandırıcı, hırsız, alçak sakın ki seni aldatmasın.

Dünyada vücudu basiretten yoksun köylü ahmağı çok olur.

Eğer ihtimal verseydi o cömertlik ehli bu sırrı bilirdi.

At Sahibi Köylü ile Hilekâr Hırsızın Hikâyesi⁶⁵⁵

Rivayet ederler ki bir at hırsız Karaman’da rüzgâr ayaklı bir atın olduğu haberini alır ve o tarafa sefer kılar. Uşak kılığına ve dilenciler elbisesine girip atın olduğu köye gelir. Cer (para toplamak) bahanesiyle at sahibi köylünün damına gelir. Görse ki evinin içine iki at bağlamış, yelelerini tarayıp tırnaklarını yağlamış. Her gece kapıya

⁶⁵⁵ Der-kenâr: Yirmi birinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

yanlamasına yatıp bekler ve hırsızdan sakınıp saklar. Bunun dışında kimseye aşinalık göstermez, kapısından başka yere gitmez, [152b] çöp çaldırıp karınca kıpırdatmaz iki azgın köpeği var.

Mesnevî

Ne zaman hışımla nara atsalar havhavlari boğa burcuna kadar çıkar.

Aslan ve bebrî⁶⁵⁶ elma gibi atarlar; kaplanı, kurdu yerinden ederler.

Gezerken birden aslana rastlasalar ona tavşan uykusu verirlerdi.

Hasılı, at hırsız bakar ki olmaz, köpeklerden kurtulunmaz biraz ekmeğe tatula⁶⁵⁷ kâtip cere çıkmış gibi yine köylünün evine gelir ve köpeklere döküverir. Akşama yakın tatula köpeklere tesir eder ve şarap içmiş sarhoş gibi bir köşeye tıklarırlar. O gün akşam olur ve hırsız bir fırsatını bulup dama gelir. Bakar köylü yine kapıya yanlamasına yatmış ve gaflet uykusuna batmış. Hırsız dayanamayıp köylünün üzerinden atlayıp içeri girer. O yana bu yana el atar. Bir oyan⁶⁵⁸ ve teğelti⁶⁵⁹ durmakta. Hemen atın birinin üzerine takar ve sıçrayıp üstüne biner. Bir mahmuz⁶⁶⁰ vurur, at köylünün üzerinden atlayıp kendini kapıdan dışarı atar ve bir tarafı tutturup gider. Bu patırtıdan köylü [153a] uyanır ve köpeklere güvenip “oş” diye çağırır. Aşağı yukarı biraz bağırır. Köpekleri bulamayıp onlardan çare gelmeyince içeri girer. Bakar ki atın birisi gitmiş kan başına sıçrar. Hemen diğer atı eyerleyip silahını alıp peşine düşer. Meğer hırsızın alıp gittiği at her zaman istediği at değil diğeriymiş. Giderek yola dayanamayıp yavaşlar. Hırsız ne yapacağını bilemeyip ensesini kaşır. Giderek sabah olur ve güneş Kaf Dağı’ndan başını kaldırıp meydana çıkar. Hırsız dönüp ardına bakar. Görse ki köylü o rüzgâr ayaklı ata binmiş, sanırsın yelkeni dolmuş bir gemidir rüzgârını bulmuş gelip gelir. “Acaba ne yapsam?” diye düşünürken önünde bir değirmen damının olduğunu görür. Hemen attan inip atı dışarıda bırakarak içeri girer. Aceleyle başına bir kalpak geçirip unluktan yüzüne gözüne biraz un sürer. Değirmenin suyunu salıverir,

⁶⁵⁶ Hindistan ve Afrika’da yaşayan, kaplana benzer, üstü benekli, derisi pek makbul tutulan, çok yırtıcı memeli hayvan [Halk ağzındaki şekli böbür’dür.

⁶⁵⁷ Patlıcangiller familyasından, dik gövdeli, pembe beyaz çiçekli, süs bitkisi olarak da yetiştirilen, nefes darlığı, kas kasılması ve astıma karşı kullanılan, bir yıllık otsu uyuşturucu bitki.

⁶⁵⁸ Gem, dizgin; atın başına takılan süs, püskül.

⁶⁵⁹ Binek hayvanlarının semeri altına konan kaba keçe, eyer keçesi, içlik; eyer altlığı.

⁶⁶⁰ Ata binenlerin, hayvanı dürterek hızlandırmak için çizme ökçelerinin arkasına taktıkları sivri demir parçası veya ufak dişli çelik çark.

değirmen dönmeye başlar. Bu haldeyken köylü de değirmenin kapısına gelir [153b] ve değirmenci diye çağırır. Hırsız dışarı çıkar, köylü bunu değirmenci zannedip “Şu ata binip gelen hırsız nereye gitti?” diye sorar. Hırsız “İşte içeride saklanıp yatır” der. Köylü “Yardım et, gir çıkarıver, bağlayıp alıp gideyim senin de hizmetini göreyim” der. Hırsız “Ne olacak” deyip içeri girer, güya onunla kavga eder gibi kendi kendine sövüp sayıp biraz çekişir. Geri hemen dışarı çıkıp köylüye “Ben yenemedim, sen gel ve intikamını elinle al” der. Köylü bunun sözünü gerçek sanıp hilesine kanarak “Atı sen tutadur, ben gireyim ve nasıl biriymiş göreyim” diyerek atı hırsızın eline verir ve içeri girer. Hırsız muradına kavuşup rüzgâr ayaklı ata binip yoluna revan olur. Köylü neye uğradığını anlayıp hırsızın arkasından bakakalır.

Kıta

O cahil ahmağın hali nedir gör ki kendi işini çözemez.

O eşek, kendi atını getirmişken elleriyle hırsıza malını geri verir.

[154a] Namlı Dolandırıcı ile Meşhur Helvacının Hikâyesi

Rivayet ederler ki gönle ferahlık veren Bağdat şehrinde on iki yankesici ve dolandırıcı vardı. Karganın altından yumurtasını, dağ kekliğinin gözünden sürmesini çalarlardı. Her gün bir flori ile pazara varıp bir florilik yiyecek alırlar ve bir hileyle floriyi yine çalarlardı. (Yiyeceği) getirip yerler ve floriyi de yerine koyarlardı. İçlerinden birisi dolandırıcılıkta oldukça hünerli bir delikanlıydı. Bir ramazan gecesi sıra elemin rindi o delikanlıya gelir ve canları helva çeker. Dolandırıcıların başı floriyi yine ortaya atar. Delikanlıya “Kalk pazara git, bir florilik helva al ve floriyi geri bize getir” der. Delikanlı ayağının üstüne kalkıp hizmet zeminini öper ve pazara gider. Meğer helvacılardan da bir hilebaz helvacı vardır ve çarşı halkın onun elinden zardır. Tevafuk, delikanlı onun dükkânına varır ve helvaları süslediğini görür. “Usta bize bir florilik helva ver” deyip floriyi terazinin kefesine koyar. Helvacı [154b] helva tartmaya koyulur. Delikanlı ise “Usta karışık ver” diyerek helvacıyı boşuna sıkıntıya sokar ve floriyi çalar. Güya bal tuttu parmağını yalar. Helvayı alıp eve doğru yola koyulur. Helvacı floriyi yoklar baksa ki yok, delikanlının aldığını bilir. Eline iki testi alıp dolandırıcıların kapısına gelir. Delikanlının helva sinisini başına koymuş karanlıkta geldiğini görür. Helvacı ileri varıp “Bre floriyi de alabildin mi?” der. Delikanlı yoldaşlarından zannedip “Aldım işte elimde” der. Helvacı “Flori ile helvayı bana ver, bu testilerle tez gidip su getir” der. Delikanlı helva ve floriyi eline verip suya gider.

Helvacı toz olup dükkâna gider. Delikanlı gelip helvanın gelmediğini görünce floriyi alanın helvacı olduğunu bilir. Hemen bir kadın suretine girip helvacının kapısına gider ve kapının iç tarafında bir köşeye girip bekler. Helvacı dükkânı kapayıp “Bedava helva, çocuklarla yiyelim” diyerek helva sinisini başına alıp evine gelir. Delikanlı helvacının karanlıkta geldiğini [155a] görüp kapının önüne çıkar. Helvacı gelip görse ki kapısının önünde bir kadın duruyor. Karısı zannedip “Bre burada ne yapıyorsun, yoksa bennâkçı⁶⁶¹ mı bekliyorsun?” der. Delikanlı “Eşek boşanıp dışarı çıkmış, tutayım diye çok uğraştım, tutamadım. Şu tarafa aldı başını gitti yetişemedim” deyince helvacının kan başına sıçrayıp “Yardım et helva sinisini ve kaftanımı eve al git, cebimde de bir flori var iyi zapt et” diye tarif ettiği tarafa gider. Delikanlı helva ile kaftanı alıp yola koyulur. Helvacı o yana bu yana biraz koşturur. Eşegi bulamayınca evine gelir. Bakar ki eşek bağlı duruyor. Karısından haber alıp delikanlıdan dolayı olduğunu anlayıp delikanlının peşine düşer. Gide gide bir viraneye gelir. Bakar ki delikanlı siniyle kaftanı yere koymuş ve hacete oturmuş. Helvacı hemen sini ile kaftanı kapar ve evine gelip kapısını sıkıca kapatır. Yatağında huzura kavuşup uyur. Delikanlı da hacetten kalkıp baksa ki kaftanla sini gitmiş, helvacıdan olduğunu bilir. Eline bir merdiven alıp helvacının avlusunun duvarına gelir. Merdiveni koyup [155b] içeri girer. Evin kapısına kulak verip dinler. Anlar ki helvacı yatmış ve gaflet denizine batmış. Kapıyı yavaşça açıp içeri düşer. Kaftanla helvayı yine çalıp hücrelerine dek gider. Getirip dolandırıcıların önüne koyar. Hepsi delikanlının sanatını beğenip hilesini aferin derler.

Kıta

Bir kişi işinde her zaman gayret gösterse üstüne düşüp muradına erer.

Eğer bir kişi bunca yıl uğraşsa işte adını ancak o andırır.

Hangi işe başlarsan tembellik etme onun (tembelliğin) kötü olduğunu sonra anlarsın.

Ahmak Tüccar ile Usûl Sahibi Dolandırıcıların Hikâyesi⁶⁶²

⁶⁶¹ Bennâk: Osmanlı’da hane reisi olan erkekten alınan vergi. Bennâkçı’nın da vergiyi toplayan memur olduğu düşünülmektedir.

⁶⁶² Der-kenâr: Yirmi yedinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

İstanbul tüccarlarından mal mülk sahibi Hacı Abdurrauf diye bilinen kişi kendi macerasını anlatıp der ki: Bir gün dükkânımda alış satış yapıp geçinirken altın nakışlı bir elbise ve şatafatlı bir başlık takınmış bir herifin birkaç kişi önüne düşüp başına toplanmışlar, türlü tazim ve hürmetler ederek dükkânıma alıp geldiler. Dükkânın köşesine bir yaygı serdiler. Herif emir gibi geçti oturdu, bunlar da el bağlayıp karşısında köle gibi durdu. [156a] Ben “Ne için geldiniz, buyurun” dedim. İçlerinden birisi “Ağayı evlendirelim ve ekabirden bir hatun alıverelim, deriz. Lazım olacak eşyaları sizden alalım, götürüp gösterelim, kabul ettiklerinin parasını verelim. Ağa burada duradursun, hane sahibi eşyaları görsün” dediler. Ben de ne olacak deyip istedikleri eşyaların çeşitlerinden beş yüz altınlık eşyayı bohçalara sarıverip ellerine verdim. Götürdüler. Bedesten kapanacak zaman oldu, içerde kimse kalmayıp dağıldı, bunlar gelmediler. Ben ağaya “Acaba ne oldu da bunlar gelemedi?” dedim. Herif “Benim yanıma adam ver, varıp görelim. Eşyaları kabul ettilerse parasını getirelim” dedi. Herif ile birkaç adam gönderdim. Ben de dükkânı kapatıp evime geldim. Akşam vakti yemek zamanında çıka geldiler. Baktım ki herif yine yanlarında, diğerleri yok. “Bu ne iş?” dedim. Bunlar “Sabahtan beri geziyoruz ve o herifleri arıyoruz. Ne adları belli ne izleri ne yerleri ne yurtları... Bir dakika bile kaybetmeden, arama [156b] gayemizden şaşmadan hep aradık.

Mesnevî

Arayarak mekanlarını ve kimya gibi hiç izlerini bulamadık.

Ya kanat açıp gökyüzüne çıktılar ya da yeraltına girdiler.

Arayan bulamasın diye peri gibi gözden kayboldular.”

Bunlar bu şekilde anlatınca herifi ileri çektim ve “Bu ne acayip bir haldir ki olduğun mekânı ve konduğun yuvayı idrak edemiyorsun? Sen ya sarhoş ya deli ya da büyülenmiş birisin ki seni bir şekilde tehlikeli bir durumun içine bırakmışlar.” Herif “İyi söyledin, vallahi ne yaptımsa ben bana yaptım, neye uğradığımı şimdi anladım” deyip “Öncelikle ben Karamanlı bir tımar sahibiyim ve kadın milletinin kulu kurbanıyım. Şehre gelip bir damla gibi ummana daldığımdan birkaç gün sonra hücremde bir sabah işlerimi yaparken o herifler çıkageldiler ve ‘Mahallemizden ay yüzlü, zühre alınlı nazenin bir nigar sokaktan geçerken seni görmüş ve canı gönülden aşışın olmuş. Malta Seferi’nde şehit olmuş bir reisin hatunudur, bütün malı mülkü ona kalmıştır. Malının nihayeti ve mülkünün sınırı yoktur. İstersen [157a] sana alıverelim

ve o biçareyi muradına erdirelim’ dediler. Ben ‘Ne olacak, lütuf ve kerem sizin. El benim etek sizin’ dedim. Bunlar ‘Kalk şimdi oraya gidelim, her ne lazımsa alalım ve seni sevdiğine kavuşturalım’ dediler. Hemen beni alıp pek güzel bir mekâna götürdüler. Gördüm ki enfes kilimlerle döşenmiş bir köşk ve güneş ışınlarının üstübeciyle⁶⁶³ sıvanmış bir hane. ‘Buyurun’ dediler. Geçip oturunca ve ‘İşte getirdik’ diye içeriye haber edilince iki bohça eşya ile iki cariye’nin çıka geldiğini gördüm. Üzerimde olan elbiseleri çıkarıp beni bu elbiselerle süslediler ve bu heriflere sevk ettiler. Kadıncağz ‘Ağayı alıp bedestene götürsünler ve bize lazım olan eşyaları alıversinler, fiyatları neyse ben veririm ve ihtiyaç olursa hep ben görürüm’ dedi. Bunlar ‘Ne olacak’ deyip benim önüme düşüp sizin dükkânınıza alıp getirdiler. Götürüp gösterdikleri köşkü sabahtan beri ararız ve adamlarınızla gezeriz (ama) bulamadık ve izlerini öğrenemedik. Meğer dolandırıcı ve yankesiciymişler. Beni bu şekilde olmaz bir yalanın içine bırakmışlar’ dedi. Herif böyle deyince neye uğradığımı anladım ve herifi salıvermeyip kadıya götürdüm. Kadıya [157b] bu hikâyeyi anlatınca herifin sırtında olan elbiseleri bana hükmetti ve şeri olarak tazmin⁶⁶⁴ gerekmedi. Sonra çaresiz kalıp herifin elbiselerini sattım, yüz flori etti. Sermayeden dört yüz flori boşa gitti.

Kıta

Eğer dünyada bahtına yar olmak istersen sakın nefsin hevesine tabi olma.

Vücudundan açgözlülük ipini kes ki gam kuyusuna düşüp inlemeyesin.

Açgözlülüğü yüzünden biri onca malını verdi biri de nefsi yüzünden çaresiz kaldı.

Kâtip ile Makam Sahibi Kethüdanın Hikâyesi⁶⁶⁵

Dünyanın ariflerinden ve zamanın zariflerinden Amasyalı Kâtip diye bilinen nükteli bir zat kendi macerasını bize şöyle anlatıp dedi ki: Yukarıda zikredilen şehirden bir yiğitcağzı ayartıp İstanbul’a diye şehirden çıkıp gittik. Tevafuk, Samsun iskelesine vardık. Yetecek kadar erzak aldık. Bir gemiye binip denize açıldık.

Eşsiz Geminin Tasviri

⁶⁶³ Boyacılıkta kullanılan, kurşun karbonat ve kurşun hidroksitten ibâret zehirli madde.

⁶⁶⁴ Sebep olunan zarar ve ziyânı ödeme.

⁶⁶⁵ Der-kenâr: Otuz birinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

Nasıl gemi felek gibi hızlı gidiyor, gayretinden hilal ateşlerde yanmış.

Seyran etmek için kanat açsa Anka gibi kâinatı dolaşır.

Hasılı, gemi rüzgârını bulmuş ve yelkeni dolmuş giderken bir gece ansızın [158a] ters bir yel çıktı ve yelkeni yırtıp direği yıktı. Sonra gemiyi götürüp bir taşla vurdu ve birkaç kere denize battı. Tahtaları çıkıp kanatları döküldü. Emel ve amel ipimiz incelererek çözüldü. Akıllı aklımız ve yaralı başımız endişeyle doldu, bir daha biri birimizi göremedik. Hayret dalgası baştan aştı. Hiç çözüm bulamadık akıllarımız ziyade şaştı. Ben birkaç kere denizin dibine inip tekrar çıktım. Sonra elim bir şeye denk geldi, çırpındım. Meğer ambar kapağıymış, üstüne bindim. Biraz nefes aldıktan sonra tahtaya sıkı sıkı sarılıp çok yoruldum. Yeni dokunmuş kumaş gibi kâh açıldım kâh dürüldüm. Kâh tahta ile denizin dibine kâh dalgayla denizin üstüne inip çıkarken sabah oldu. Cihanı aydınlatan güneşin ışığıyla yer gök doldu. Ne kadar uğraştım haberim yok ama karaya ulaşmışım. Birkaç kişi beni uzaktan görüp bir sandal getirerek dışarı çıkardılar. Boğuşmaktan elbisem parça parça uğraşmaktan ellerim yara yara olmuş. Anadan doğma çıplak evlerine götürüp keçelere sardılar. Ateşin kenarında yuğu taşı⁶⁶⁶ gibi yuvarlayıp yuttuğum suları çıkardılar. Mümkün olduğu kadar elbiseler verdiler. Birkaç gün yedirip içirdiler. Baktım ki [158b] durmakla iş olmaz. Geri dönmeyi ihtiyar edemeyip karadan da yaya gidemeyip yine bir gemiye binip İstanbul'a vardım ve iskeleye çıktım. Tanıdıklardan birine rast geldim. Bir abayla bir sarık alıverdi. Elime asa aldım ve Karabaş şeyhine döndüm.

Mesnevî

Asa ve tespih elde, başta kisvet⁶⁶⁷; yamalı derviş elbisesi sofiyane hilat.

Beni gören şeyh-i İlâhî⁶⁶⁸ sanır ve tam bir hürmet gösterir.

Oturmam için altın işlemeli döşek döşer ve elimi bırakıp ayağımı öper.

İçim oyun düzen; dışım hoş, dışım hevayla dolu içim boş.

Bu şekilde birkaç gün ibadet edeyim, heva, heves ve boş sevdadan vazgeçeyim diye Ayasofya'ya geldim. Cebir ayağını sabır eteğine sardım. Bir direğin dibinde oturmuş

⁶⁶⁶ Toprağı sıkıştırıp pekiştirmekte kullanılan taş, silindir. (Tarama)

⁶⁶⁷ Elbise, özel kıyafet: Burada başlık anlamında olsa gerek.

⁶⁶⁸ **Şeyh ilâhî** dahi vardır, Simavî'dir. İsm-i şerîfi 'Abdu'llâh, 'ârif-i bi'llâh, mürşid-i âgâhdır. İstanbul'da âsûde olan ... (Ravza-i Evliya)

huzur ederken karanlık Vesvas ve nefis Hannas'ı baskın gelip huzurumu ve rahatımı kaçırdı. Sonunda baktım ki olmaz bir sanat da elimden gelmez bir hileyle ekabirden birinin hizmetine gireyim babamın oğlu ve annemin kardeşi ise de kıyıp aldatayım diye düşündüm. Bu düşünceyle yatıp [159a] bu düşünceyle kalkarken bir medrese talebeciği çıka geldi. Yanımda namaz kıldı. Bitirince lafa tutup “Nerelisin?” diye sordum. Meğer Sivas'ta Ali Baba'nın komşusuymuş. Yaşadığım felaketi ve başıma gelenleri buna anlattım ve “Sana güvenim tam. Bir haldir başıma geldi. Ekabirden birini aldatmak istiyorum. Eğer benimle iş birliği yaparsan elime ne geçerse senle aramızda paylaşalım. Talebe “Ne olacak, ne dersen yaparım. Sen Ali geçiniyorsan ben de Kamber'im” dedi. Ben “Rüstem Paşa'nın kethüdası Ali Baba'nın müridi ve sadık bir mahbubu geçinirmiş. Baba ağzından bir mektup yazayım ve kardeşinin oğluymuş gibi yapayım. Mektubu yapıştırıralım (sen) sunuver. Babanın mektubuna göre senin yanına adam verip beni aratıp buldursa ve Ali Baba'nın veliliğini halka duyursa gerek. O zaman sen bilmezlikten gelip beni arayarak gel burada buluver” diyerek selam ve duadan sonra mektuba şöyle yazdım: “Ey benim ahiret oğlum, şöyle bil ki [159b] kardeşimizin oğlu Mehmet duacınızdır. Bizim yönlendirmemiz ve icazetimiz olmadan İstanbul'a alıp başını gitmiş. Gidebilirim sanıp Samsun'da gemiye bindi. Giderken gemileri battı. O, erenlerin himmetiyle zor kurtuldu. Şu anda Ayasofya Camisi'nde falan direğin dibindedir. Gaipten bize böyle işaret verilmiştir. Duacınızın hatırı için onu buldurup bu tarafa gönderin” dedim. Mektubu talebenin eline verdim. Gidip sunuvermiş. Kethüda yapıştırıcısını söküp okuyunca hemen talebenin yanına kapıcıyı verir. Şevkinden kâh seğırtip kâh düşer. Baktım kapıdan içeri girdiler. Aşağı yukarı biraz koşturdular. Talebe o yanı bu yanı biraz arayıp bulamayınca vazgeçip gitmek üzereymiş gibiyken bana doğru gelip ayağıma düştü “Hay Efendi, Baba hazretlerini neden koyup gittiniz ve kendinize böyle zulmettiniz. Velayet gücüyle Baba hazretleri sizin denizdeki felaketinizi ve Ayasofya'da bu direğin dibinde uzletinizi bilip Kethüda Bey'e benimle mektup gönderdiler. Elhamdülillah sözleri eksizsiz noksansız [160a] doğru çıktı. (Kethüda Bey) sizi davet edip sohbet etmek isterler. Buyurun gidip davete icabet edelim” deyince kapıcı da gelip elimi ayağıma öpüp “Gidelim” diye yalvardı. Ben de epey çekinip naz ettim. Sonra rıza verdim, önüme düşüp alıp gittiler ve Kethüda Bey'e getirdiler. Biz varıp hanenin kapısından içeri girince ona da haber etmişler karşımıza geldi. İzzet ü ikramlar ederek beni yanına aldı. Baba'nın Sivas'tan velayet nuru ile geminin battığını, benim zor kurtulup Ayasofya'da misafir olduğumu, gelip

(kendisinin de) beni tam da mektubun işaret ettiği gibi o direğin dibinde bulduğunu gelene gidene anlattı. Sonra kumaşçılar ve terziler getirtip beyaz iskerletten⁶⁶⁹ şeyhlere layık elbiseler, Hint (işi) başlıklar, Yemen (işi) destmaller⁶⁷⁰ yaptırıp birkaç gün (kendisine) yakınlık gösterip sohbet ettikten sonra belki duyarlar da ırz elbisemi soyarlar diye gitmek için izin istedim. Onlar da “Ne olacak, (zaten) Baba hazretleri (de) mektubunda bu tarafa gönderin diye buyurmuşlar” deyip bana elli flori ile bir at; Baba’ya üç yün cübbe, beş tülbent, bir kürk, üç yüz [160b] flori ki her birisi

Onların yüzleri Kur’an’da vasıfları parlak sarı olarak tasvir edilen parlayan şimşekler gibi aydınlıktır.

Perişan gönüllere neşe verirler; parlatılmış, saflaştırılmış ve parlaktırlar.

Frenk asıllıdırlar lakin dindar şah onları kafirlerin elinden kurtarmıştır.

Eli açıkların yanında iman ehlinin ülkesine seyahat etmişlerdir.

Baba’ya mektuplar yazıp ve bir kapıcıyı yanıma arkadaş olarak verip Sivas’a gönderdiler. Bir iştir başa geldi. Bela bir iken iki oldu. İster istemez kapıcıyla yol arkadaşı olup yola koyulduk. Ben Baba’ya nasıl gideyim ve nasıl kurtulayım diye düşünüp gece gündüz bu endişeyle giderken Sivas’a yaklaşmışız. Kurtulmanın yolunu bulamayıp erenler kimsenin ayıbını yüzüne vurmaz ve kendinden başkasında olan ayıbı görmez özellikle de bu kadar hediye ve bunca tam ayar altın ile huzur-ı şeriflerine varınca” diyerek kıt aklıma teselli verip eşiğine yöneldim, kah doğruldum kah eğrildim. Kapıcıyı eşyalara bekçi koyarak tekkeye inip mektuplarla Baba’ya kadar gittim. Gönderdikleri hediyeyi, flori ve diğerlerini Baba’nın [161a] gözünün önüne koyup hikâyeyi anlatıverince beni bir derece hoş görüp “Hani benim senin gibi kardeşimin oğlu olsa da böyle bir iş başarsa. Kapıcıyı al gel. Ona da hoş bir cevap ve burada çok durdurmayıp mektuplarına cevap yazarak hemen geri gönderelim” dedi. Kapıcıyı alıp geldim. (Ali Baba) kapıcıya Kethüda Bey’in halini hatırlı sordu. “Lütuflar etmişler, kardeşimizin oğlunu bize göndermişler. Karşılığını Allah versin” deyip mektuplar yazıp kapıcının eline vererek İstanbul’a geri gönderdi. Bana da bir tülbent ile bir yün hediye edip istediğin kadar bizimle kal dedi. Birkaç ay Baba ile birlikte kalıp eski iflah olmazlığımı yine ele alıp sılaya geldim.

⁶⁶⁹ Koyu mor ya da kırmızı Venedik kumaşı; güderi kumaşı.

⁶⁷⁰ El ve yüz silmeye yarayan mendil, peşkir, yağlık vb. şeyler.

Kıta

Fakirlik adama çok kötü işler yaptırır, mertsen kanaat köşesini avla.

Hallerine kanaat edenler himmet hurmasından hidayet salkımını aldılar.

Hakk’a tevekkül et ve özünü ona ısmarla; Hak, kulunun azığını eksik etmez.

Şamatacı Adamlarla Sarhoş Zimmî’nin Hikâyesi⁶⁷¹

Gediz’de birbiriyle arkadaş ve dost olan birkaç sarhoş vardı. Tevafuk, bir gece şarapları tükenir ve harçlıkları biter.

Beyt

[161b] Eğer gönül niyaz ederek dudağını anmazsa hali kırmızı bade tükenince bezmin başına gelen hale benzer.

Meğer meyhaneyi bir fakir işletir ve kırmızı şarabı o satardı. İçlerinden biri “Gidip ben size bedava şarap bulayım ve şarabı akçesiz alayım ama birkaçınız birkaç testi ve şarap koyacak kaplar ile uzaktan beni takip edin. Ben meyhaneciyi alıp gidince siz şarabı alın” deyip başına bir yeniçeri börkü giyer, bir ata binip meyhanenin kapısına gelir. Atın üstünden “Bre şurada kim varsa dışarı çıksın” diye bir nara atar ve iyice bağırıp çağırır. Meyhaneci “Acaba şarap mı istiyor” deyip dışarı çıkınca birkaç sopa vurup “Bre gel bana yol göster” diyerek hemen önüne kâtip birkaç sarp yeri aştıır. Bunlar ise geriden kafirin gittiğini görüp ellerinde olan testileri doldurup odaya doğru toz olurlar. Testileri doldurup odaya vardıklarında adam da kılavuza izin verip bir yoldan dolaşıp gelerek odaya düşer. Gelip kadehlerin dolu ve sürahilerin yine ses çıkarmakta olduğunu görür.

Kıta

Ey sûfî, eğer yaşamdan çokça lezzet almak istiyorsan, ruhu yola eriştir.

Gündüz akşama kadar eğlen, gece de sabaha dek içmek gerek.

[162a] Hilekâr Tüccar ile Hilebaz Kadının Hikâyesi⁶⁷²

Hikâye ederler ki Mısır’da hilebaz bir kadın vardı ve şehrin düzenbazları bunun elinden perişandı. Bu kadın bir gün paraya sıkışır. Altınla ve gümüşle işlenmiş değerli

⁶⁷¹ Der-kenâr: Otuzuncu olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶⁷² Der-kenâr: Yirmi dokuzuncu olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

bir kumaştan dikilmiş bir kaftanı bir bohçaya sarar ve cariyesinin eline verir. Aynı renkte eski bir sırma işli kaftanı da feracesinin içine giyip cariyesini de önüne kâtip bedestene kadar gider. Çarşıya varıp bir tüccara selam verir ve karşısına oturur. Kaftanı bohçasıyla tüccarın önüne koyar ve “Tüccar, bu kaftan kaç para eder?” der. Tüccar kaftanın bir o tarafına bir bu tarafına bakar fakat kadının süsü adamın aklını çeler. Latife ederek kadına “Kaftan, sahibiyle olsa almaya kimsenin gücü yetmez ama tek başına beş bin akçe eder. Sahipsiz kaftanı kim niye alsın?” der. Kadın “Kaftanın sahibi bundan sonra hizmetinizden ayrılmaz ve sizi terk etmez. Kaftanı siz rehin alın. Birine bin akçe borcumuz vardı, vadesi geldi. Bize iki bin akçe ihsan edin, o kişinin yanında yalancı çıkmayalım. On gün içinde bizim de akçemiz gelecek, getirip yerine koyalım” der. [162b] Tüccar “Ne olacak” deyip akçeyi kadının eline sayar. Kadın kalkıp yoluna gider. Dışarda biraz oyalanıp yine içeri girerek, “Efendi, o kişinin bir komşusuna rastladık ve haber sorduk. O kişi için ‘Yabana gitti, evde bulamazsınız’ dedi. Lütfunuz daim olsun. Akçe sizde kalsın, kaftanı bize verin. Lazım olursa yine gelelim, kaftanı koyup akçeyi alalım” deyip kaftanı alarak hızlıca yine dışarı çıktılar. Tenha bir yerde kaftanı bohçadan çıkarıp yerine o eski kaftanı koyup eskisi gibi bohçayı dürüp hemen yine tüccara geldiler. “Biz de tam bedestenden çıkmıştık ki parayı vereceğimiz kişiyi gördük. Gittiği yerden gelip evine gitti. Bize de parasını sordu. Lütfedin kaftan yine sizde dursun ve zahmet edip bize yine parayı verin, duacınız olalım. Tüccar “Ne olacak” deyip kaftanı alıkoyup akçeyi kadının eline verdi. Kaftana bakmayıp sandığa koydu. Birkaç gün sonra kaftanın vadesi geldi fakat kadın gelip kaftanı sormadı. Tüccar kaftana baktığında kaftanın [163a] ilk gördüğü kaftan olmadığını gördü.

Mesnevî

Fark edilmez olmuş astarı yüzünden

Düşürmüş müşteri onu gözünden

Örümcek ağına benzerdi şekli

Suret gidip kalmış yalnız hayali

Tüccar kadının hilesini hemen anlar ve “Oyunu oyun bozar” deyip dükkânında olan elbiseleri kimsenin haberi olmadan evine saklar. Akşam olunca dükkânını ve sandığını kilitlemeyip gider. Ertesi gün bedesten açılır ve herkes dükkânına gelir. Tüccar da dükkânına gelir. Kilidine ve sandığına bakıp feryat figan eder. “Dükkânımı açmışlar,

içindekileri alıp kaçmışlar” der. Etrafındaki dükkân sahipleri huzursuz olur. Bu haber şehre yayılır. Kadın işitince sevinir ve cariyesine “Kalk, tüccara gidelim. ‘Sana rehin verdiğimiz kaftan sekiz bin akçeydi’ diye darlık verelim. Kaftan da kendi elbiseleriyle birlikte çalınmıştır, hiç olmazsa verdiği paradan vazgeçer. Hatta belki bir miktar parasını daha alarak eve geliriz” diyerek cariyesini önüne katıp dükkâna varır ve tüccara selam verir. “Duyduk ki dükkânınıza girilmiş, bizim rehin bıraktığımız kaftan da çalınmış. Sekiz bin [163b] akçeye alınmıştı, ederine de razıyız. Bu hususta hem davacı hem hüküm vereniz” deyince tüccar etrafında olan tüccarları yanına getirir ve yola getirmek için lafı biraz evirir çevirir. Kadının tam itirafı alınıp etraf kuşatıldıktan sonra kadına sıkıca yapışıp “Bre hileci kadın, bana ettiğine bak. Verdiğin elbise şu değil mi?” deyip tüccarların önüne koyar. İki taraf arasında geçen hadiseyi bunlara anlatır. Kadını hapse atarlar. Tüccarın parasını aldıktan sonra hakkından gelirler.

Kıta

Kendi işinin fikriyle meşgul olup

Dünya tekkesine sığınma

Ezelden beri şu söz meşhurdur

“Az tamahdan çok bela gelir başa”

Hilekâr Adam ve Gafil Vâli⁶⁷³

Hikâye ederler ki İstanbul’da adamın biri bir gece karısı duymadan yanından kalkar ve avludan aşırıp zamparalığa giderken şehrin subaşına rast gelir. Biri birlerini görürler. Kaçmaya ve saklanmaya fırsat bulamayınca hemen subaşına doğru gider ve yanına [164a] varınca “Akşamdan beri sultanımı arıyorum. Yanımızda bir kahpe var, evine bir adam aldı. Doğruyu bırakıp yanlışla uydu. İhsan edip hakkından gelin, mahallemizi vebalden kurtarıp duamızı alın” der. Subaşı bu sözden memnun olup adama yüz akçe müjde verip önüne bıraktı. Adam giderek kendi kapısına vardı ve “Bu avlunun şurada çıkması kolay alçak bir yeri vardır. Beni kaldırın içeri gireyim ve kapıyı size açayım” dedi. Subaşı adamın sözünü doğru zannedip ve hilesine kanıp adamlarına emretti adamı kaldırıp duvarın üstüne çıkardılar. Güya bir iş başardılar... Adam evine girip muradına erdi. Karısı duymadan yanına yatıp rahata erdi. Subaşı ise adamı gelir diye

⁶⁷³ Der-kenâr: Yirmi sekizinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

beklemekten usandı. Gelmediğini ve dışarıya kulak vermediğini görünce kapıyı çaldılar. Hiç haber vermedi. Sonra “Şuraya bir adam girdi” diye mahalle halkına ve imama haber verdiler. Kadıdan bir naip (vekil) alıp imam, mahalle halkı ve subaşı bir olup kapıyı yıkarak içeri girdiler ve iç [164b] kapıya kadar geldiler. Adam hemen yatağından kalkıp yüksek perdeden bir velvele koparıp “Evimde yatırmaz mısınız? Kapımı yıkıp evimi basmak ve bana böyle zulmederek haddi aşmaktan muradınız ne? Bu vilayette çan çalınmaz⁶⁷⁴ ve kimsenin şikâyeti dinlenmez mi sanırsınız? Vezire gideyim, sizi şikâyet edip başıma hasır sarayım⁶⁷⁵ ” diye bağırp çağırınca subaşı neye uğradığını anladı. Adama bin akçe daha verdi. İmam ve mahalle halkı güç bela uzlaştırabildiler.

Kıta

Her kişinin sözüne aldanıp
Adam sanarak itimat etme
Kimse kimsenin kalbindekini bilmez
İçinin fenalığı dışından görünmez

Hallaç⁶⁷⁶ ile Nazik Mizaçlı Sünnîlerin Hikâyesi⁶⁷⁷

Hikâye ederler ki bir hallaç vatanından ayrılıp ve kendi halkını terk edip dağ ve ovaları aşarak cennet gibi güzel olan Buhara şehrine gelir ve orada kalır. O zamanın Buhara halkının adeti şöyle idi ki: Eğer bir kimse Buhara’ya gelip orayı vatan bellese beş vakit namazı cemaatle camide kılarak dinini, mezhebini ve milletini bilmesi icap ederdi. Eğer bir gün beş vakti cemaate katılmayıp tembellikle ve bilerek terk etmiş bulunursa genellikle şehrin halkı toplanıp padişaha varırlar ve o kişiyi götürürlerdi. O gün beş vakti cemaatle kılmayı bilerek terk ettiği fıkhen de ispatlanırsa dünya ile ilgili üç muradı söylenir ve o muratları yerine getirilirdi. Dilekleri yerine getirildikten sonra ise idam cezalarının uygulandığı meydana getirilip *Namazı, (farz olduğuna inanmayarak) kasten terk eden dinden çıkar* sözü gereğince “Kâfir oldu” diyerek katline ferman verip öldürürlerdi. Tevafuk o ki bir gün o ele avuca sığmaz hallacın

⁶⁷⁴ Nuşirrevân’ın adalet çanına gönderme...

⁶⁷⁵ Muhtemelen bir şikâyet geleneği...

⁶⁷⁶ Pamuk atıcısı

⁶⁷⁷ Der-kenâr: Yirminci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

gusül alması gerekir ve hamama giderek haddinden fazla oturur. Sabah namazının vakti geçer ve cemaate gidemez ve diğer vakitlerde de bir engel çıktığı için o gün cemaatle namaz kılamaz. Meğer bu tür kişileri gözetlemek için yer yer adamlar atanmış ve mahalle mahalle yerleştirilmiş. Hallacın namazı terk ettiğini anlayıp imama ve müezzine haber verirler. Mahalle halkı ve alimler bir araya gelip padişaha giderler ve bu haberi iletirler. Hallacı bulup huzura getirirler. “Ya namazı [165b] kıldığını şahit getirip ispatla ya da dünya muradından üç tane muradını söyle” derler. Hallaca kim şahitlik etsin? Bakar ki olmaz muratlarını sunmaya niyetlenir. İçinden “Ben bunlardan olmayacak bir şey isteyeyim, belki yerine getiremeyip beni salıverirler” der. “İlk olarak bana nakit iki bin flori verin ve ikinci olarak filan tüccarın kızını bana alıverin. Geriye bir isteğim kalıyor. Siz bunları bir yapın; sonra onu da söylerim, yerine getirirsiniz” der. Padişah “Ne olacak?” deyip hazinebaşına emreder nakit iki bin floriyi keseye koyup hallaca teslim eder. Ve daha sonra şehrin tüccarları, alimleri ve ileri gelenleri toplanıp kızın babası olan tüccara giderler. “Kızını mı istersin dinini mi?” diye baskıyla ikna edip kızı hallaca alıverirler. Her tüccar dini aşkına ve Hz. Muhammed’in (s.a.v) şeriatı şevkine kıza öyle çok elbiseler verirler ki dile gelmez. Hasılıkelam büyük bir düğün yapıp kızı hallaca teslim ederler. Hallaç kızdaki muradını alıp hamama gider. Evine gelince görse ki şehir halkı kapısında toplanmış. Hallacı görünce “Gel şimdi padişaha gidelim, o [166a] muradını da söyle, yerine getirelim” derler. Hallaç bunlardan kurtulmanın mümkün olmadığını anlayıp evine girer. Beş yüz dirhem kurşun akıtılmış hallaç tokmağını eteğinin altına alır, “Gelin şimdi gidelim” der. Bunlar da kabul edip padişahın huzuruna varırlar. Padişah divana çıkar ve hallaca “Diğer muradın nedir?” diye sorar. Hallaç “Önce mahallemin imamı, müezzini, ileri gelenleri ve umumu bu meydanda başlarını açıp otursunlar. Ben de olanca kuvvetimle beşer tokmak imam ve müezzine üçer tokmak da geri kalanlara vurayım; sonra kaderime razı olayım” deyince imam efendi “Müezzini Efendi, o gün bu adamcağız hakikaten beş vakti bizimle kılmamış mıydı, hatta ön safta benim sağ yanımda değil miydi?” der. Cemaat de “Bu Müslüman’a zulümdür. Beş vakti cemaatle kıldıktan sonra yüz rekât de nafile kılmadan mescitten çıkmaz” diye hep bir ağızdan şahitlik ederler. Hallaç bu hileyle kurtulup evine gelir. Padişahın verdiği floriyi sermaye edinin kayınbabasının yanında bir dükkâna geçip o şehirde “Tüccar Hallaç” diye nam salar.

Kıta

Dünya halkının işi ekseriyetle şudur:

Hakk'ın emrine itaat etmezler

Doğru ile yanlış ayırt etmeyip

Yalan davaya şahitlik ederler

Rahipler ile Aciz Hükümdarın Hikâyesi⁶⁷⁸

Hikâye ederler ki İskender Mısır ilini alıp orada büyük ve geniş bir şehir kurup mübarek ismi onunla anılsın ve dünya sayfasında adı baki kalsın ister. Şöyle demişler:

Beyt

Hüner sahibinin bedeni gitse icadı kalır

Sen dahi meşhur ol zira “Er ölür adı kalır”

Bahsi geçen vilayetten otuz fersah⁶⁷⁹ uzaklıkta ve deniz kıyısında yer alan genişçe bir ovaya içinde garip ve acayip türlü tılsımların olduğu ve adını “İskenderiye” koyduğu bir şehir kurar. Tüm bunlardan ayrı olarak şehrin ucunda bir minareye, bir tarafına şehre saldırmaya niyetlenen düşmanın yansıdığı ve kendilerinin de ona göre tedbir aldığı “Cihan’ı Gösteren Ayna”yı⁶⁸⁰ yaptılar. Bu şekilde nice yıllar kaldı ve ulu sultanlardan ve yüce hükümdarlardan hiçbirinin kudret eli onun eteğine erişmedi. Aradan geçen günler, aylar, yıllar, devirler sonra Abbasilerin eline düştü ve hilafet [167a] ve saltanat onların eline geçti. Frenk⁶⁸¹ prenslerinden ve kefare beylerinden olan Sinver adında bir kâfir o felek gibi güçlü şehri hükmü altına almak istedi. Hilekâr rahip, keşiş ve vezirleriyle istişare ederken yetmiş iki milletin dilini bilen ve her işin üstesinden gelen katı kalpli ve yaşlı bir keşiş öne çıkıp “Ey, Kudret Sahibi Hükümdar evvela o ulu şehirdeki Cihan’ı Gösteren Ayna’yı yıkmayınca o şehri almaya güç yetmez ve basiret sahiplerinin fikrinin gözü o peçe örtülü gelinin yüzünü görmez. Eğer ben kuluna o şehre gitmeye izin verirsen o feleğin zirvesindeki hüma olan Cihan’ı Gösteren Ayna’yı Anka gibi dünyada hiç olmamış hale getireyim de görün ve [o şehrin] üzerine gemilerle asker sürün” dedi. O da kabul edip iradesinin dizginlerini

⁶⁷⁸ Der-kenâr: On yedinci olarak temize çekilen hikâye budur.

⁶⁷⁹ Fersah: 3 millik uzaklık ölçüsü (Yaklaşık 5 kilometre olup kullanıldığı yere ve zamâna göre uzunluğu değişmiştir)

⁶⁸⁰ Câm-ı Cihan-nümâ

⁶⁸¹ Fransız

izin kabzasından ayırıp “Eğer bu zor işi kolaylıkla halledecek ve bu tamamlanmamış işi yumuşaklıkla tamamlayacak olursan hangi ilimi istersen [al] senin olsun.” Hemen o vakit rahip başından şapkasını ve belinden zünnarını⁶⁸² çıkarır. Bir şeyh [167b] suretine bürünüp bir şeyh elbisesi; bir derviş asası ve sarığıyla bir gemiye binip İskenderiye’ye gelir. Bir cami köşesinde hasırdan yapılmış bir çilehaneyi kendine yuva edinip insanlardan uzaklaşır ve her türlü münasebetten el etek çeker.

Mesnevî

Zühdle ibadetini aşikâr etti
Her gören istemsizce ağına düştü
Halk onu Müslüman sandı
Zühhd sahibi ve keramet ehli sandı
O şehirde o kadar kaldı ki
Frenk, halife arkadaşı oldu

Bir gün halife onu davet etti ve sohbet esnasında “Acaba maharetli İskender’in hazine ve definesi kimlerin eline geçmiştir ve [ele geçiren] bu kadar malı mülkü ne yapmıştır?” deyince Frenk söz söylemeye imkân ve hile yapmaya fırsat bulup “İskender cihandan topladığı hazine, define ve malları İrem Bağı gibi olan Cihan’ı Gösteren Ayna’nın altına gömüp bunu da ilin ön cephesine bir suret ve dünya halkına da bir ibret olarak dikti” dedi. Bu söz halifeye bir ok kadar tesir etti. Mimar ve ustalar; ırgatlar ve yevmiyeciler toplatıp alelacele Cihan’ı Gösteren Ayna’nın yıkımına ve kökünden sökümüne [168a] sevk etti. İlk önce üzerindeki aynaları soydurdu ve dibini kazdırıp temelini oydu. Bina harap olup yıkılmaya yüz tutunca [Frenk] bir gemiye binip Frengistan’a gitti. Asker toplayıp ansızın geldi ve halifeyi yakalayarak vilayeti zapt etti.

Kıta

Hikmet meyvesini yiyenler
Bize şu şekilde nasihat etmişler:

⁶⁸² Zünnar: Keşişlerin bellerine bağladıkları kıldan yapılmış uzun kuşak.

Düşmandan emin olup gaflete düşme

(Zira) su uyur düşman uyumaz demişler

Bilgili Hoca ile Kudretli Hükümdarın Hikâyesi⁶⁸³

İstanbul hocalarından biri hacca gitme niyetiyle gemiyle Mısır'a giderken kafir gemilerine rast gelirler ve kafir esir alır. Baksalar ki kaba sakallı, koca sarıklı, üstünde libası, vakur ve heybetli bir şahsiyet... Dünyanın faziletlilerinden ve Türk'ün alimlerinden sanıp beylerine iletirler. Kâfir bunu görünce rahip ve keşişlerini çağırıp "Türk'e bir soru soralım, kendi dinine hak diyecek olursa öldürelim" der. "Ey Câhil Türk, dinlerin hangisi haktır ve hangi dine tapmak en iyisidir açıkla" deyince hoca "Evvela [168b] her biri dinine bağlı ve mezhebine inanan ve o yolda sağlam bir şekilde giden yetmiş iki milletin hali ve birbirine karşı durumu şu şekildedir: Hak Teâlâ karanlık bir yerde biri altından ve diğerleri demir, gümüş ve kurşundan yetmiş iki yol gösterici sütun yaratmış. Her millet bir sütunu kucaklamış ve her taife bir öndere sarılıp Rabb'in fermanını beklemektedirler. Kıyamet günü gelip karanlık ortadan kalktığında ve saadet nuru parlayıp yardım ve hidayet güneşi doğduğunda o altın sütun hangi taifenin kucağında bulunursa o din muhakkak haktır ve hiç kimsenin ona sözü yoktur" der. Hoca böyle deyince kâfir hocayı taktir edip bu hile ile kurtulmasına "Aferin" der. Alınan malını mülkünü, parasını ve eşyalarını teslim ettirip sayısız lütuf ve ihsanla bir gemiye yüklettirip Mısır'a gönderir.

Kıta

Akıl sahibi sonunda pişman olmayayım diye

Sözünü düşünerek söyler

Zaman olur bir söz yüzünden baş gider

Dilini tutan zarar görmez

Bezirgân ile İş bilir Seyyahın Hikâyesi⁶⁸⁴

Feraset sahibi bir seyyahın felaketlerin uğramadığı Kara Hisar şehrine gelip bir [169a] mescidin köşesini kendisine yuva edinip oturmaya ve uzlete çekilmeye niyet ettiğini rivayet ederler. Tesadüf o ki o şehirde de kimya ilmini öğrenmek isteyen ve viranelerde

⁶⁸³ Der-kenâr: On altıncı olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶⁸⁴ Der-kenâr: Yirmi dokuzuncu olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

hazine ve define aramaya hevesli bir bezirgân varmış. Şehre bir seyyah gelse muhakkak araştırmış, sorguya çekermiş. Bir gün o mescide namaz kılmaya gelir ve Bezirgânı görür. Yanına gelir ve “Buyrun, bizim evi teşrif edin; hizmetinizde bulunalım” diyerek talebini arz edip adamı evine götürür ve sırrı açık eder. Seyyah “Viranelerde hazine aramak ahmaklıktır ve kimya öğrenmek için ömür tüketmek cahilliktir. Adam olan her ne isterse cinlere getirtir ve istediği gibi onları kullanır, her nerede olursa olsun onlarla birlikte olmak lazım” deyince bezirgân seyyahın ayağına kapanıp “Lütfet de bize biraz mal getirtiver. Olduğu kadar geçinip duacın olalım” der. Seyyah “Şimdi de, ne kadar altın eşyan varsa getir görelim ve cinlere de gösterelim. Gidip ona göre eşya getirsinler” der. Bezirgân gerçek sanır ve hileye aldanır. Kendinde olanların dışında komşularından da altın zincir, bilezik, küpe türünden beş yüz altın değerinde eşya getirir. Seyyah elini dokundurmayıp bezirgâna “Bunları bir keçe [169b] içine koy ve top gibi sağlam dik” diye buyurur. Bezirgân dediği gibi yapıp önüne koyar. Seyyah kalkıp evin bir tarafına kilimden bir perde gerer ve soyunup beline bir peştamal bağlar. Topu eline alıp perdenin arkasına girip biraz okuyup üfledikten sonra yine dışarıya çıkar. Topu olduğu gibi Bezirgânın eline verir “Al bunu sandıkta güzelce sakla ve üstüne kilit vur. Beşinci gün bu vakitler bir kere daha getir ve yine alıp gidip sandığa koyup kilitle. Ondan sonra iki gün ben dışarı çıkmam ve kimsenin yüzüne bakmam. Yedinci günün akşamı davet tamamlanır. Sen de bak gör cinler buna benzer ne eşyalar getirir” diye böyle tembih edip uyarır. Beşinci gün seyyah eski ayakkabılarıyla dolu buna benzer bir top dikip beline bağlar ve peştemalinin altına gizler. Bezirgân o gün yine topu seyyahın eline verir ve seyyah perdenin arkasına alıp gider. O topu kendine saklayıp kendi topunu çıkarıp o aptal Bezirgânın eline tutuşturur. Bezirgân gider gitmez kapıyı sıkı bir şekilde kapatıp hemen o gece kaçıp gider. İki gün sonra gelse görse adamın yerinde yeller esiyor.

[170a] Tilki ile Bilgisiz Kekliğin Hikâyesi⁶⁸⁵

Bir tilki avlanırken görür ki bir keklik, bir meşe üstünde boynunu uzatıp durur. Tilki bilir ki keklik gölge oynatıcısı gibidir ve yüksekte uçar; daha yanına varmadan uçup av için hile kapısını açar. Kekliğin karşısına geçip aciz ve şaşırılmış bir hale bürünerek uzun bir süre niyaz ederek yüzünü yere sürer. Keklik “Hey arkadaş, ne gördün de böyle şaşıp kaldın?” der. Tilki “Ey Güzeller Şahı, şu sendeki şehla gözlere ve kaya gibi

⁶⁸⁵ Der-kenâr: Otuz yedinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

bakışlara tutuldum. ‘Yaratanların en güzeli olan Allah’ın şânı ne yücedir!’⁶⁸⁶
Alemlerin Rabbi’nin sanatı ne güzel! Acaba o gözleri yumduğunda da güzellikleri açık
halde oldukları gibi midir lütfetsen de bir baksak” der. Kekliğin saflığına gelip gafletle
gözlerini yumar. Tilki sıçrayıp çabucak yutar.

Kıta

Sakın gözünü gaflet bürümesin

Ki pusuda gözü açıklar var

Azıcık gafletle aylar yıllar

Belanın esiri olmuş niceleri var

Keklik neye uğradığını anlar ve hemen, kurtulmaya çare arar. Tilkiye “Yüz aferin sana ey maharetli avcı. Bin alkış [170b] sana ey efsunlu avcı. Bil ki ben şahların lokmasıyım ve ileri gelenlerin azığıyım. Hak Teâlâ beni sana rızık kıldı. Bu nimeti iştahla yemeden önce şükcrünü etmen gerek” der. Tilki de “Doğru söylersin. Rızıklanmış olan şükredici gerek” deyip ağzını açar. Keklik hemen tilkinin ağzından uçup yüksek bir taşla çıkar. Tilki gamlanıp “Uğursuzluk, nimetini yemeden şükcrünü edenin üzerinedir” der ve keklik de sevinçle “Talihsizlik, uykusu gelmeden gözünü yumanın üzerinedir” der.

Kıta

Şeytan seni büyüyle avlamasın istersen

Ecel uykusu gelmeden gözünün kapanmamasına uğraş

Nergis gibi dermansız hasta olmayayım dersen

Her zaman altın ve gümüşle gözünün dolmamasına uğraş

Aslan ile Tilki ve Gönlü Kırık Kurdun Hikâyesi⁶⁸⁷

Bir aslan, bir kurt ve bir tilki birlikte ava giderler. Bir geyik, bir koyun ve bir horoz avlarlar. Aslan kurda “Hadi bunları, adil bir şekilde pay et ve yeme sırasını (da) tertiple” der. Kurt “Sultanım, bunların taksimi aşikâr ve tertibi [171a] belirli” der. Aslan “Nasıl?” der. Kurt “Geyik padişahın, koyun şeksiz şüphesiz kölenin ve horoz da duacı tilkinindir” der. Aslan bu söze öfkelenip kurdun başını koparır. Tilkiye “Hemen

⁶⁸⁶ (Mü’minûn, 14)

⁶⁸⁷ Der-kenâr: Otuz ikinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

sen taksim et” der. Tilki “Ey Cömertlik Mülkünün Hükümdarı ve ey Lütuf Meydanının Seçkin Binicisi, bunların taksiminde bekleme ve sıralamasında ketum davranmaya gerek yok. Koyun sultanının midesini bastırmaya sabah kahvaltısıdır ve geyik de padişah sofrasına yaraşır. Horoz da sultanım için kısa bir başlangıç öğünüdür” der. Aslan “Aferin sana, sen bu taksimi kimden öğrendin?” der. Tilki “Kurdun başından öğrendim” diyip bu hile ile aslanın elinden kurtulur.

Mesnevî

Akıl sahibine dünyanın nasihat olacak hali nedir

(Nitekim) akıllı olanlar cihandan ders alır

Olup bitenler uyarıcı olarak yeter ey Aziz!

İyi kötüden ayırabilen temyiz sahibi, denizin damlasını (dahi) bilir

Eğer akıl sahibi isen gözünü aç (da bak!)

Dünya baştan başa hikmetlerle doludur

Tilki ile Saf Aslanın Hikâyesi⁶⁸⁸

Bir gün tilkinin biri avlanma niyetiyle etrafı dolaşırken daracık bir bahçe sokağında aç bir aslana denk [171b] gelir. Aslanın gidişinden ve çapkın çapkın yürüyüşünden tilki evhamlanır. Bakar olmaz ve kaçacak yer bulamaz. Aslana doğru gidip tam bir hürmet ve saygı ile ve suçlu suçlu selam verip “Sultanım, ben de sizi arıyordum ve neredesiniz diye bakıyordum. *Allah bir şeyi dilerse, sebeplerini hazırlar*. Devletim ayağıma geldi (de) bu aciz muradına erdi.” Aslan “Bizi aramadan maksadın nedir, söyle” der. Tilki “Sultanım sağ olsun, yaşlı bir babamız vardı, öldü. Yüz tane erkek elli tane de dişi koyunu kaldı. İki kardeşiz, paylaşamadık. İçlerinden semiz ve oldukça temiz on tanesi sizin olsun, bize adil bir şekilde ve şeriate uygun olarak paylaştırıp hissemizi elimize teslim ediver (de) faydasız bir amel olan münakaşadan kurtulalım” der. Aslan zayıf tilkiden semiz koyunun ve cılız yaban kekliğinden etli sülünün⁶⁸⁹ yeğ olacağını görüp tilkiden vazgeçer ve “Gel koyunları göster” der. Tilki aslanın önüne düşer ve ağır ağır yürüyüp bir bahçe avlusuna gelir. Kendi sığılacak kadar bir delik bulur ve delikten içeri doğru ulur. Aslan “Ne yapıyorsun?” der. Tilki “Koyunlar bunun içinde. Kapıyı açayım

⁶⁸⁸ Der-kenâr: Otuz üçüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶⁸⁹ Eti lezzetli bir kuş.

ve size çağırayım” der. [172a] Aslan tilkinin hilesine kanıp kapıya bakar. Tilki (ise) dolanıp duvarın üstüne çıkar. Aslana seslenip “Birbirimizle anlaşp koyunları paylaştık. Paylaştıracıya ihtiyacımız ve zamanın bekçisine verecek haracımız yok. Kavgayı da davayı (da) bıraktık. Var git, seni (de) Allah’a ısmarladık” der. Aslan neye uğradığını anlar ve başını alıp gider.

Kıta

Fırsat gelince sakın kaçırma
Hevesinin peşinden giden nefis seni aldatmasın
Kaza gelemenden önce tedbirini al
Sadakalarla baştan belayı sav
Yarının tasasına düşme (de) vaktin kıymetini bil
Vaktin kıymetine erenler dua etmişler

Tilki ile Kindar Kurdun Hikâyesi⁶⁹⁰

Bir diyarda bir kurt ile bir tilki varmış. Tilki kurttan dolayı her zaman acizmiş. (Zira) kurt bunu avlandırmaz ve tavuğa elini sürdürmezmiş. Tilki bunun yüzünden çaresiz ve şaşkınmış. Bir gün sokaklarda gezerken yerde yazılı bir kâğıt parçası bulur ve ağzına götürür. Yolunca giderken tesadüfen kurda rast gelir. Kurt tilkinin ağzında kâğıdı görünce iç yüzünü sorar. Tilki “Padişah kanunnamesi ve şah hükmüdür ki bundan sonra [172b] kurtlar koyunla, şahinler sülünle⁶⁹¹ aslan ahu ile ve doğan yaban keklğiyle barışp birlikte yürüye. Vilayetler emin ve beyler rahattır; in cin kurt kuş bundan sonra içlerinde şendir” der. Kurt “Kardeş, şimdi sevinç günü ve eğlenme vakti imiş biz de bir eğlence meclisi kuralım ve iki lafın belini kiralım. Çobanlar (birbirleriyle) sohbet etmektedir, koyunlar da onların sesiyle uykuya dalmıştır. Hiç şu yakında bir koyun sürüsü biliyor musun? Bana göster, birini avlayıp köşeye çekelim ve gül bahçesini seyredelim.

Beyt

⁶⁹⁰ Der-kenâr: Otuz dördüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶⁹¹ Tavukgiller familyasından, uzun kuyruklu, özellikle erkeklerinin kuyrukları göz alıcı renklerde, eti çok lezzetli bir kuş.

Felek (dünya, zamane) ile sohbet enderdir, sen dostların sohbetini ganimet bil.

Tilki “Şurada bir kasabın sürü ile koyunu ve halk ile acayip bir oyunu var, gel gösterivereyim” der ve koyunun yanına gelirler. Çoban köpeklerini dikkatsiz gafil görünce kurdun yüreğindeki cesaret damarı hemen kımıldar ve sürüye hücum eder. Yıldırım gibi düşüp içinden semiz birini kapar.

Kıta

Heves ehli muradına yol bulsa

Kendini götürüp ateşe atar

Beden gemisini deryaya saldı

Çaresiz can girdaba düştü

Köpekler duyup kurdun peşine düşerler, etrafını çevirip başına toplanırlar. Etini didik didik [173a] diterler ve derisini peş para etmez ederler. Tilki kurdun çevirme savaşına girdiğini ve aslanların pençesine düştüğünü görünce işin neye varacağını bilir ve kendini kenara atıp oradan ayrılır. “Er esen gerek evde gerek” diyerek kurtuluş yoluna yürür. Kurt “Hey, kardeş! Bre alçak yoldaş, nereye gidiyorsun? Getir, şu zalimler şu yasak hükmünü okusunlar (da) beni bıraksınlar” der. Tilki “Hay kardeş, okuyan kim, dinleyen kim; itaat edip anlayan kim. Erenler kendi başlarının derdine düşerler ben de en iyisi kendi başımı kurtarayım” deyip gidiverir. Kurdu atılmış pamuk gibi ditip parça parça ederler. Bu hile ile tilki kurttan kurtulup o vilayette ortaksız kalır ve istediği yerde avlanır.

Kıta

Cihanda mertlik kişinin arkadaşını

Bırakıp gitmemesi olsa da

Vaktinde başını kurtarması da

Cihan içinde başlı başına faydadır

Tilki ile Gafil Adamın Hikâyesi⁶⁹²

⁶⁹² Der-kenâr: Otuz beşinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

Rivayet ederler ki bir tilki bir kürkçünün evine dadanıp kilerinde kürk için bulundurduğu eşya ve araç gereçlerin yenilebilir [173b] olanlarını talan etmeye ve dişine kolay gelen derileri (de) yırtıp ziyan etmeye başlar. Kürkçü “Acaba bu kadar hasara sebep olan ve bu kadar zarar vermeye kabil mahluk nedir?” diyerek bir gece bir köşede kendini gizleyip dikilirken:

Kıta

Hilekâr zahit gibi avın kölesi olmuş aksi yüzlü sıkıntı verici kürkünü devirmiş, işe yaramazın birinin,

Hile kuyruğu, yalan dolan ayağı, iki yüzlü başı, riya postuyla koşup geldiğini gördü.

Daha yakına gelince görür ki kuyruğu kalın ve kabası⁶⁹³ hırkayla örtülü, sufi suretli ve hacı görünümlü bir soysuz tilki avlu deliğinden içeri girip hiç tereddüt etmeden kiler kapısına yönelir ve kapının deliğinden içeriye doğru ulur. Adam kontrolünü kaybeder ve tilkinin girdiği deliği kapatıp oğluna ve kızına haber verir. Kiminin eline şiş ve nacak kiminin eline kılıç ve bıçak verir; tilkiyi öldürmeye niyetlenirler. Tilki başına geleceği duyup yalan ve hileye başlar. Bir aşağı bir yukarı gidip gelmeye başlar. Bu korkunç durumdan kendini kurtarıp, kınanmadan selamet köşesinde [174a] oturma gayreti içindeyken kürkçünün bir miktar tilki derisini bir ipe dizip duvara asmış olduğunu görür. Hemen sıçrayıp derilerin asılı olduğu ipi dişiyile tutar ve ayaklarını [da] aşağı bırakıp asılı derilerin arasına karışır. Adam içeri girer. Bir o yana bir bu yana bir müddet telaşla koşar. Tilkiden iz bulamayınca “Acaba hayal mi gördüm?” diye vehme kapılır. “Çıkmış, gitmiştir; göremediniz” diyerek oğluna ve kızına da biraz kızar. Bunlar “Baba, tilki buraya gelmiş olsa nereye gidebilirdi? Göğe uçamaz ve yere giremez; peri (de) değil ki ona kuruntu ve zan erişsin. Olmayacak bir evhama kapılmışsın. Bu sevdadan vazgeçelim, hemen yatağımıza yatmaya gidelim” diye biraz şakalaşırlar. Adam bunların sözlerine alınıp tekrar mum yaktırıp tavana ve duvara bakarken ve aşağıyı ve yukarıyı inceden inceye ararken asmış olduğu derilerin yakınına gelir. Tilki kuruntudan gözünü açıp adama bakınca göz göze gelirler. “Bre, işte tilki derilerin arasındaymış, gelin” deyince dışarıda olanlar kapıyı açıp [174b] içeri girer ve tilki (de açılan) kapıdan dışarı çıkar. Bu hile ile kürkçünün elinden kurtulur.

⁶⁹³ Kuyruk sokumunun iki yanındaki şişkin kısım, kaba.

Kıta

Her işin öncesinde kork ki
İşin sonu sana kolay gelsin
Korkusuz olup kederin ortadan kalktığı vakit
Sevinç neyine üfleyip hoş ezgiler çıkar

Tilki ile Altın Külahlı Horozun Hikâyesi⁶⁹⁴

Hikâye ederler ki eski zamanda, bu yeryüzü maslahatgahında, devrin hilebazı gibi ve hile kitabında asrın allamesi gibi, hile hikâyesinde Delle'nin üstadı ve desise aleminde riya dağının Ferhad'ı; fitneciler şeyhinin dinsiz imansızına, aslan aldatan kedilerin mürşidine benzer, yaramaz ve uyanık bir avcı tilki vardı. Gece gündüz işi yalan dolan; yaz kış düşüncesi av tuzağı idi. Tesadüf o ki yine bir gün bu üslupla etrafı dolaşırken gözleri parlak, sesi tatlı; başında devlet tacı gibi dik ibiği, sırtında cennet hüllesi gibi beligi ve kuyruğunda süsün [üstüne takılan] kuş kanadının en uzun tüyü⁶⁹⁵ gibi yelegi⁶⁹⁶, tazılara tavşan avlatır, tilkileri çift sürdürür suratı Bitnûs-ı Teblîs'e ve dış görünüşü Belkıs'ın kaknusuna⁶⁹⁷ benzeyen neşeli ve gâilesiz bir horozun köyün [175a] dışında bir çöplükte çöplendiğini görür.

Beyt

Cübbe, taç, şal ve hayhuy (yerinde)
Ama can küllük içinde eşinmekte

Sözün kıyası, av peşindeki tilki “Fırsat ganimettir ve (şimdi) fırsat demidir. *Fırsat bulut gibi geçer*” deyip hemen o yeni gelin gibi süslü horozu avlama peşine düşer ve o devlet kuşunun kuş gibi canına ve evini barkını yağmalamaya kast eder.

Kıta

⁶⁹⁴ Der-kenâr: Otuz altıncı olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁶⁹⁵ Osmanlıda, kadınların sorguçlarının ve benzeri başlıklarının üzerine tüy taktıkları bilinmektedir.

⁶⁹⁶ Kuşların kanadındaki uzun tüy.

⁶⁹⁷ Rüzgâr estikçe çok delikli gagasından nağmeler çıktığına ve sesinin verdiği şevk ile kendisini yaktığına inanılan çok iri bir masal kuşu.

Gözünü hırs bürüyen [kişi] hangi kuşu görürse görsün

Kurnazlık edip yemek ister

Yemekle de yetinmeyip

Yerken (de) ellere demek ister

Namlı horoz “Acaba buralarda kolay bir dane var mıdır?” diye başını kaldırıp etrafa bakarken birden gözü o post giymiş tilkiye denk gelir. Görse ki ova tarafından diğer tarafa sırtına bir post giyerek rind suretine girip kamufle olmuş hırsız gibi birinin peşi sıra süpürge gibi yerleri süpüren dev bir yılan ve akan bir sel gibi akıp gelen bir şey sürünmektedir. Hemen çevik horoz *Suçlular simalarından tanınır* (Rahman, 41) ayeti gereğince adamın niyetinin evini barkını yağmalamak belki de [175b] canına kast etmek olduğunu düşünür. Akıl sahipleri demişler:

Beyt

Dış görünüş insanın içinin delili [olduğundan]

Görünüşün vasfı ahlakın dile gelmiş halidir [yani sözüdür]

Hasılı, zeki horoz gürültüsüz patırtısız gelen tilkinin dışa akseden davranışlarından ve cüretkâr çabasından iyice korkup *Önce fikir sonra iş* (kaidesi) gereğince henüz olgunlaşmamış bu işin sonunu düşünür. Meğer orada Elvend Dağı’na⁶⁹⁸ benzer, minare gibi uzun ve eşsiz bir ağaç varmış. Böyle bir felaket tufanında o servi boyluyu selamet dağı ve saadet tepesi olarak görürlermiş. Fikir sahibi horoz hemen uçup üzerine çıkar. O kötü niyetli tilkinin yadırgatıcı bir şekilde yürüyüşüne, tuhaf hareketlerine ve tilkilikle gelişine bakar ve bir kere kanat çırpıp yüksek bir sesle ötmeye başlar. Görmüş geçirmiş tilki de kurnazlık kürkünü sırtına ve uyanıklık borkünü başına giymiş bir bahtsız idi. Horozun ağaca çıkışından, boynunu uzatarak bakışından ve ötüp kanat çırpışından, henüz yalan oku tedbir nişanına yetişmeden horozun kendisini gördüğünü ve (o nedenle) ağacın tepesine çıktığını düşünür. İkliğine⁶⁹⁹ kıl işleyip inadına evhamlanıp teyakkuza [176a] geçti. Ama yine de hevesinin ipinin ucunu elinden bırakmayıp ümidini kesmedi ve talihine küsmedi. Vakur ve mütevazı bir şekilde çaresiz boynunu büküp üzüm hasretinden bağ duvarına yaslanır gibi o sefa ağacının

⁶⁹⁸ İran’da Hemedan’da çok yüksek bir dağ.

⁶⁹⁹ İklik: Dört telli bir çalgı, kemançe, rebap. Burada bir deyim olsa gerek.

dibine gelir. Yalandan tekbir getirerek hacı gibi birkaç kere say ve tavafa, “Bununla on yedi kere hacc-ı mebrur⁷⁰⁰ yapıp dururum” diye yalan dolana başlar. Kendisinde, o sidre ağacına⁷⁰¹ benzer ve kendine gökleri mesken edinmiş bir minare gibi yüksek olan ağacın tepesine çıkacak gücü kudreti göremeyince hilesinin kitabından bir sayfa daha çevirip kıraat üzere okudu. Laubali bir şekilde aşağıdan yukarı o arşın horozuna benzer ve sidre tavusu timsalli horoza “Hay müezzin hoca, ezan okuduğun yeter! Vakit geçmek üzere, namazı geciktirdin. Şimdi in de namazı kılalım, evli evine köylü köyüne gitsin” diye seslenir. Burnus⁷⁰² giymiş horoz tilkinin kurnazlığına ve namazın devamlılığından dem vurup kendisine hesap sormasına ve bunun gibi hilelerine uyanır ve hayhuyuna ve münasebetsiz neyine kulak asmayıp anlamazlıktan gelir, boynunu uzatıp ilerilere bakar. Gâh kanatlarını açıp [176b] gâh boynunu eğer. Huzursuz tilki, çaresiz, sözünü tekrar edip “Hay müezzin hoca, vakit ne yabana bakacak ne de kanat açıp oyalanacak vakittir. Gündüzün gecesı vardır, kişiye yakın olan (da) ecelidir. Ölüm birdenbire gelir. O nedenle hadis ‘*Vakti geçmeden namaza acele ediniz*’ dir. Bir adam namazını kasten terk etse kafır olur. ‘*Namazı kasten terk eden kişi kâfir olur*’ (sözü) sahih bir haberdır. Özellikle ‘*Onlar orada çağlarca kalırlar*’ (Nebe, 23) (ayeti)... Sizin gibi bir tertip sahibi⁷⁰³ az bulunur bir vakti gaflet uykusuyla terk etse tefsir ehlinin hesabına göre yetmiş hukub⁷⁰⁴ cehennem ateşinde beklemesi gerekir. Her hukub yetmiş bin yıldır. Ve ahiretin her günü ‘*Süresi elli bin yıl olan bir gün*’ olarak (Me‘âric suresinin dördüncü ayetinde de belirtildiği gibi) dünyanın elli bin yılı kadardır. Böyle kıyamet korkusundan ve etkili sözden ürkmeyiz misin? Vakit geçiyor demez misin? Namazı terk etmenin bahanesi olmaz. İnsana namazı terk etmekten daha beter bir zulüm yoktur. İn aşağı, ben imam olayım. Senin işin tamamlanmış olsun” diye vaaz⁷⁰⁵ ve nasihate başlar.

⁷⁰⁰ Kabul olunmuş, şartlarına uygun olarak ihlasla yapılmış hac.

⁷⁰¹ “Son uçtaki ağaç” (Arabistan kirazı) demek olan ve mecâzen “varılabilecek, erişilebilecek son nokta, son makam”

⁷⁰² Arapların özellikle Berberilerin giydikleri çok bol giyecek, bize bornoz diye geçmiştir.

⁷⁰³ Tertip sahibi olmak demek, hiç namaz borcu olmamak veya en fazla beş vakit kaza borcu olmak demektir.

⁷⁰⁴ Hukub: Nebe’ suresinin 23. ayetinde, bazı rivayetlerde geçen ve cehennemliklerin “hukub”larca cehennemde kalacağını ifade eden “ahkab” kelimesi geçmektedir. Bu kelimenin tekili olan “hukub”un kırk, yetmiş, seksen, üç yüz altmış vs. yıllar anlamına geldiğini alimlerce söylenmiştir.

⁷⁰⁵ Vaaz: nasihat; dini nasihat. Metinde müezzin, hoca, ezan kelimeleriyle “vaaz” kelimesi tenasüp oluşturmaktadır.

Kıta

Çok vaizin sözü doğrudur ama
Tilkidir (o) niyeti başkadır onun
O yanlış yolda olan, eli doğru sözle aldatır
Onun kendisi cahildir ve yoldan çıkmıştır

Nesr Kaknus⁷⁰⁶ sıfatlı horoz, tilkinin süslü fener gibi vaazının parıltısından (bunun bir) hile olduğunu [177a] anlayıp “Ey doğru sözlü pir, aşağı, ayağınızı öpmeye inmem değil inerim. Ben kendim gece gündüz namazın vaktini beklerim. Hatta namaz kılan cemaate namazın vakti geldi diye ben ezan okurum. Henüz asr-ı evvele⁷⁰⁷ (ilk ikindi) yarım saat gibi dar bir vakit var, anlıyorum ama cemaat için bekliyorum. Beni boşuna öteye öteye bakıyor zannetme. Karşıdan epey cemaat geliyor, onu bekliyorum. Sabr et, gelsinler cemaat olalım, namazı birlikte kılalım. Cemaat⁷⁰⁸ sünnettir ve Hak’tan bir rahmettir” der.

Kıta

Namazın farzını kılmak
Dünyada ne kadar yüce ve makbulse
Eğer cemaatle kılınırsa
Sevap ve fazileti yetmiş kat artar

Yalnız gezen tilki semerli⁷⁰⁹ horozdan cemaat lafını duyunca zihni sevgilinin saçları gibi dağılıp içi endişe dolar ve dışı rağbet görmemiş hilesi gibi harap olur. Haberci horozdan gelenlerin alametlerini ve mesleklerini sorar. Tavus yüzlü horoz “Kimi tülbentli kimi börklü kimi kepenekli⁷¹⁰ kimi kürklü... Ellerinde çomakları⁷¹¹ bellerinde silahları... [177b] Arap atlara binmişler, hele de birbirlerini geçerek bilmem kimden

⁷⁰⁶ Rüzgâr estikçe çok delikli gagasından nağmeler çıktığına ve sesinin verdiği şevk ile kendisini yaktığına inanılan çok iri bir masal kuşu.

⁷⁰⁷ İlk ikindi: asr-ı evvel; fey-i zeval’den yani güneşin tam tepe noktasına gelip, cisimlerin gölgesinin en kısa olduğu halden başka her cismin gölgesinin kendi misline ulaştığı zamana denilir.

⁷⁰⁸ Cemaatle namaz kılmak.

⁷⁰⁹ Üzerinde semere benzer çıkıntısı olan.

⁷¹⁰ Kalın keçeden yapılmış çoban üstlüğü

⁷¹¹ Eskiden savaşlarda kullanılan, baş kısmı yuvarlak ve ağır sopa

kaçıp gelirler. Yanlarında ateş gözlü, fil yürüyüşlü, çengel tırnaklı, hançer dişli; kuyrukları kıvrım kıvrım yılana, süzülüp gelişleri beberle⁷¹² kaplana benzeyen birkaç tane dört ayaklıyı çekiyorlar. Bence kan dökücü avcılara benziyorlar.

Kıta

Anla gör horozun fikri nasıl bir tedbirdir

Ki hilenin temelini yine hile yıkar

Cahilliği cahillikle hileyi hile ile savarlar

Böyle davranmamaları akıl sahiplerine bir kusurdur.

Sözün kısası, işi mahvolmuş tilki kilise çanı dostu horozdan cemaat haberinin sedasını bu nağmeyle işitince *Hain korkak olur* hükmü gereğince kötü yüreği korku ateşinde yanar. Sonra “tedbir” suyuna kanıp şöyle düşünür, “Biraz daha durursam büyük bir ihtimalle, avcılara yakalanırım, el umarken ayaktan boynuz isterken kulaktan olurum. Ben ihsan umarken onlar intikam alırlar. Ben kaftan isterken onlar postumu yüzerler. Hemen daha cemaat ortada yokken en iyisi, tabana kuvvet kaçmak ve horoz eti sevdasından vazgeçip suyu ulu dereye içmek” der ve kösteği kırıp tabanları yağlar. Bu sefer (horoz) [178a] tilkinin ardından gürleyip “Hay imam hoca, ey nüfuzlu hacı, hay aziz şeyh, hay şeker sözlü vaiz namazı kılmadan nereye gidiyorsun? Cemaat sevabını neden terk ediyorsun? Bahtsız tilki “Himmetin var olsun, benim abdestim daraldı, tazelemeye gidiyorum. Siz beni beklemeyin, yetişemezsem kaza ederim” diye horoza yalan söyler. *Allah’ın arzı geniştir* (Zümer, 10) Kopuzunu götürüp meyhanede çalmaya ve bir yerde daha avlanmaya gider.

Kıta

Baktın fayda vermedi gördün

Acımasız düşmanla savaşın ve çekişmen

İnat etme, ayak direme, boşa uğraşma

Eğer marifetin varsa başını alıp kaç

⁷¹² Hindistan ve Afrika’da yaşayan, kaplana benzer, üstü benekli, derisi pek makbul tutulan, çok yırtıcı memeli hayvan.

Eşek ile Hilekâr Devenin Hikâyesi⁷¹³

Bir eşekle bir deve yol boyunca giderlerken kafileden ayrılıp serbest kalırlar. Çölü gezerek otlu ve sulu bir yer bulurlar. Çokça dinlenip huzur bulurlar. Otunu yer, suyunu içer; sefalar sürüp hoşça vakit geçirirler. Eşek keyiflenip tava gelir ve var gücüyle [178b] bağırıp çağırmak için bir tepenin üzerine çıkar. Deve “Hay kardeş, ne yapıyorsun? Şarkı okuma ve söyleme vakti değildir. Bakarsın yakınlarda bir yerleşim yeri vardır, avazını birisi duyar; bize sıkıntı olur. Eşek “Ey korkak kardeş, meğer sen aşkın hallerinden bihabermişsin, bu dünyada sadece eğlencene bakarmışsın. Benim gönlüm şimdi derya gibi coştı ve aşkım alevlendi. İrademin dizginleri elimden gitti ve bende korku morku kalmadı” diyerek hemen *Çünkü seslerin en çirkinini herhalde eşeklerin sesidir!* (Lokman, 19) ayeti gereğince en çirkin sesle yüksek perdeden ününü koyuverdi.

Beyt

Gönülde aşk kabarcınca nefis hayran olur, akıl şaşkına döner.

Diyerek iğrenç sesiyle etrafı doldurdu. Tesadüfen bir kervan yoldan geçerken işitip “Görünüşe göre burada bir köy varmış” diyerek azık tedariki için birkaçı yoldan sapıp oraya gelirler. Eşek ile devenin başıboş olduklarını bilirler. İkisini birbirinin ardınca sürerler. Yüklerin bir kısmını onlara yükleyip yollarına devam ederler. Fakat eşeğin yükü ağır kaçır ve gittikçe yorulup yolunu şaşırır. Deve “Kardeş ben sana dememiş miydim? [Başımıza gelen] bu sıkıntıdan kaygılanmamış mıydım? İşte bundan sonra, ağır yükler altında [179a] dermansız inleyerek ve bol bol dayak yiyerek yorgun ve perişan neler çekeceğiz.

Beyt

Ey yar bundan sonra [bizi] gam ve derde saladur

Figanımıza eşlik eden [kafile] çanıdır

gördün mü?” diyerek giderken eşek ayağını hileyle bir taşa vurur. Üç ayağının üstünde kâh düşer kâh kalkar. Kervan halkı eşeğin bu halini görür ve devenin yükü az diye eşeği deveye yüklerler. Deve eşeğin hilesini anlar (ama) anlamazlıktan gelir. Gide gide

⁷¹³ Der-kenâr: Otuz yedinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

kervanın yolu büyük bir dağa çıkar. Çaresiz deve, etrafına bakar. Görse ki o dağın bir yanı arzın dibine hatta arzın öküzüne⁷¹⁴ kadar giden acayip bir vadidir.

Mesnevî

Uğramış kaza⁷¹⁵ günü Hakk'ın kahrına
Geçmiş yerin katlarının dibine
Cin onun karalığından dehşete düşer
Şeytan onun yaradılışından hayrete düşer
Aşığın gözü gibi onda her pınar
Ağlamaktan kuruyup dermansız kalmıştı
Cehennem ehline işkence için meğer
Mülkün Sahibi ondan kapı ve yol açmıştı

Deve hemen elini açıp dans etmek ister. Eşek, “Hay can arkadaş, ne yapıyorsun?”
Deve “Ey hoş sesli, senin o güzel sesinin zevki aklıma geldi. Bu dağ üzerinden etrafa bakınca o şevkle gönlüm [179b] kabarıp beni coşturdu” deyip başını bir kez salladı.
Eşek “Hay, burası tehlikeli yerdir. Deve “Her ne oldu ise senin sesinden oldu” deyip döndü ve birkaç kere sıçrayıp kıvrıldı. Sonra eşiği üzerinden attı. Eşek döne döne derenin dibini boyladı. Bu hile ile eşekten kurtulup keyfetti.

Mesnevî

İnsanın işi vaktine göre yapması hoştur
Zira sonra ah u vah etmesi boştur
Nefsin arzusunu zannedip aşk ve hâl
Kişinin kendini ateşe atmasıdır cehâlet
Kaynarsan kayna ey gönül, taşmak olmaz
Kendini şaşırp haddi aşmak olmaz

⁷¹⁴ Eski kosmolojide dünyanın bir öküzün boynuzlarında olduğu inanılırdı.

⁷¹⁵ Kaderin, Allah tarafından ezelde tâyin ve tespit edilen biçimde ve zamanda gerçekleşmesi:

Kadın ile Dertli Medrese Talebesinin Hikâyesi⁷¹⁶

İstanbul’da bir kadını kocası bırakıp gider. Mısır’a gidip orada evlenir. Kadın hamile kalır, birkaç ay sonra bir çocuğu olur. Çocuğu beslemeye muktedir olamayıp çocuktan kurtulmanın bir yolunu arar. Bir gün çocuğu kucığında şehri gezerken bir medrese talebesine rast gelir. Talebenin şehre yeni geldiğini ve fakirlik tuzağına düştüğünü ferasetle bilir. Kadın bunu çağırıp “Hoca, lütfedip biraz bekleyin; [180a] halimizi arz edelim, ondan sonra gidin” der. Talebe “Acaba ne diyecek?” diye durunca kadın “Kocam beni bırakıp Mısır’a gitti. Bir yıldır da gelmedi. Duydum ki orada bir kadın alıp onunla eğlenirmiş. Ben de buna karşılık bir başkasıyla evlenmek isterim. İşte, sana bir tane flori. Gel mahkemeye gidelim. Kadı’nın huzuruna çıkalım. Seninle karı koca taklidi yapalım. Ben senden boşanmayı isteyeyim. Sen de bana talak⁷¹⁷ ver, sicile geçsin. Ben de onu delil gösterip gönlümün istediği bir adama daha varayım” der. Talebe altını görünce iradesini kaybeder. Bu anlaşmaya razı olur ve mahkemeye giderler. Mahkeme olurlar. Kadın boşanmak ister. Talebe danışıklı dövüş olduğu belli olmasın diye biraz üzölmüş gibi yapar. Sonunda üç talak verir. Kadın sicile geçirtip kaydın bir nüshasını eline alır. Talebe işim bitti sanıp gitmeye yeltenince kadın eteğine yapışıp “Bre köftehor benim senin çocuğunu beslemeye borcum mu var? Terbiyesini vermek benim işim mi? Çocuğu ister suya bırak ister ateşe at. Hiç durma, mehrimi⁷¹⁸ ve iddet nafakamı⁷¹⁹ da öde” diyerek çocuğu talebenin [180b] üzerine atar ve toz olup evine gider. Talebe kadıya halimi arz edeyim deyince mübaşirler sopayla döverler, olan aklını da şaşırtırlar. “Önce çocuğu beslemeyi de anlaşıp ondan sonra boşasan olmaz mıydı?” diyerek çocuğu kundağıyla talebenin eline verip mahkemeden dışarı çıkarırlar.

Kıta

Kovulmuş şeytanın ipine boynunu geçirme

Her zaman kadın hilesinin altında kalarak

⁷¹⁶ Der-kenâr: Otuz sekizinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁷¹⁷ Nikâhlı eşini boşama, boşanma, nikâhın sona ermesi. Boşamak için kullanılan kelimeleri erkeğin hanımına karşı söylemesi ile talak yani boşama hasıl olur.

⁷¹⁸ Dînî nikâh esnâsında belirlenen ve erkek tarafından kadına verilmesi gereken mal yâhut para, nikâh bedeli.

⁷¹⁹ Boşanma yoluyla kocasından ayrılan kadının tekrar evlenebilmesi için beklemesi gereken süre (iddet) zarfında boşanmış olduğu eşinin ödemekle yükümlü olduğu nafaka.

Eğer işinde utanç olmasın istersen

Yürü git her işin sonunu düşün

Talebe ister istemez ah vah ederek çocuğu feracesinin⁷²⁰ eteğine sarar, kaçıp kurtulacak yer arar. Acaba denize mi atsam, mescide mi bıraksam? Arkadaşlara bari denk gelip herkese rezil olmasam” diye تنها sokaklardan ve adamsız yerlerden sıvışarak Yeni Bahçe⁷²¹ semtine varır. Tenha bir mescit bulur. Çocuğu bırakır. Tesadüf o ki bir gün önce de o mescide bir çocuk daha bırakmışlar ve kadı mahalleliye beslemelerini emretmiş. Mahalle halkı “Çocuğu bırakan kişi mutlaka yine gelir ve neticeyi öğreninceye kadar içi rahat etmez” diyerek müezzin ile kayyumu⁷²² bekçi dikmişler. Talebe [181a] gitmeye yeltenince kayyum ile müezzin eteğine yapışırlar. Mahalle halkına haber verilir. Toplanıp bir araya gelirler. Talebeye “Bre soysuz ahlaksız, iki gündür başımız belada. Mescidimize gün de bir çocuk bırakıyorsun. Analarını öldürüyor musun, yiyor musun? Sadrazama gidelim, seni astıralım. Şerrinden, ortalığı karıştırmadan ve huzur ortamını bozan hilenden alem halkını kurtaralım” diyerek talebeyi ve çocukları alıp divana giderlerken imam hoca araya girer mahalle halkına kızıp biraz paylar. Suçlu ama kanına girmeyelim, götürüp astırmayalım. Çocuklarını yine eline verelim. Onun yaptığını yapıp da ne yapacağız?” diyerek mahalle halkını gönüllü gönülsüz davalarından vazgeçirir ve çocuğun ikisini de talebenin eline verir. Sıkıntı bir iken iki olur. Zavallı talebe bunların elinden güç bela kurtulup kesik kesik solur. Bakar ki olmaz, kundakları feracesine sarar hemen oradan duman olup kaçır. Boynu bükük, mahzun, perişan ve rengi atmış giderken bir kadına rastlar. Başına geleni buna anlatır. Kadın “Seni bu belalardan kurtarmam ve yaralı sinene merhem sürmem için bana ne verirsin” der. [181b] Talebe aldığı altın ile feracesini kadına verir. O da talebeye şu yolu gösterir: “Şurada Çukur Hamam diye bilinen aydınlık ve İrem bağı gibi güzel bir hamam vardır. Dışından bakan gözün parlaklığı ve içine giren bedeninin sefası artar.

Mesnevî

⁷²⁰ Eskiden bilhassa ilmiye sınıfındaki erkeklerin giydikleri, kolları çok geniş ve yarık yabanlık giyecek, biniş.

⁷²¹ İstanbul’un eski dönemlerinde bir semt adı olsa gerek.

⁷²² Câmilerde temizlik, eşyâyı korumak, eskiden kandilleri yakmak vb. işler yapan câmi hademesi.

Ne hamamdır yumuşacık havası
Cennet bahçesine benzer ortası
İçi aşığın göğsü gibi sıcacık
Yapısı dünya tarihinde ender
Kemerî Saman Yolu'ndan örnek alır
Kubbeleri gökyüzünden nişan verir
Yazmak için halkın kalıbını
Mühreli'dir mermerden kâğıdı
Kadeh ay ve güneş olsa ne olur
Zülal⁷²³ olmuştur suyu havuzu kevser⁷²⁴
Duvarının sıvasından ağlayıp
Malik⁷²⁵ gibi mermeri ve şaşırtıcı döşemesi
Avam ve halkın arasına berzah⁷²⁶ olmuş
Ki üstü cennet altı cehennem⁷²⁷ olmuş

Çabuk oraya git. Kadınlar hamamının tellağını dışarı çıkarıp eline birkaç akçe ver ve “Karım ikiz doğurdu ve hasta yatıyor. İhsan et de bu zavallının işini görüver. Bu çocukcağızları hamamda yıkayıver. Ben sizi burada bekleyeyim. Çocukları alıp içeri gittiğinde hemen oradan sıvış” der. [182a] Talebe kadınlar hamamına doğru hızla gider. Acelesinden gâh sendeler gâh düşer. Hemen tellağı dışarı çağırır. Önceden öğretildiği gibi çocukcağızları teslim edip oradan uzaklaşır.

Kıta

Azıcık şeye tamah edip

⁷²³ İçilmesi güzel, tatlı, latif, saf su

⁷²⁴ Cennette bir nehir veya havuz

⁷²⁵ Cehennemi muhâfaza ve idâre etmekle görevli melek.

⁷²⁶ Dünya ile âhiret arasında ruhların kıyâmeti bekledikleri yer.

⁷²⁷ Hamamların ısınması sıcaklık, halvet ve ılıklik hacimlerinin altına yapılmış olan yükseltilmiş döşemenin aralarından sıcak dumanın dolmasıyla gerçekleşmektedir. Dumanın dolaştığı bu kanallara cehennemlik denilir. Şair burada ona işaret etmektedir.

Kendini ortaya atma

Az tamahdan gör bak niceleri

Başını çok belaya soktu

Aç kalırsan kanaat et

Ki tevekkülden nasibini alsın

Gönlü Yaralı Kadın ve Hilekâr Hırsız Kadının Hikâyesi⁷²⁸

İstanbul'da hırsız bir kadın vardı. Delle-i Muhtâle'nin⁷²⁹ yüzünden örtüsünü ve Hannas'ın⁷³⁰ karısının ayağından pabucunu alacak kadar hile sanatında hayli yetenekliydi. Bulduğu eve girer çıkar, elinin yettiğini yakar yıkardı. Tesadüfen bir gün bir eve girer. Ev sahibinin karısının cariyeleriyle birlikte evin yanındaki komşuya gittiğini ve kapıyı sağlamca kapatmayı unuttuklarını görür. Hemen sandıklara el atıp istediği kadar elbiseyi alır ve bir bohçaya bağlar. Sandıkları tekrar kapatır, bohçayı koltuğunun altına alır ve kapıya gelir. Ev sahibesi kadın da birden kapıya çıka gelir. Görse ki evinin içinde bir kadın elinde bir bohça durmaktadır. [182b] “Bre kişi, neden buraya geldin, ne istersin? Sahibi olmayan evde ne ararsın? Ne istiyorsan söyle bulalım, ona göre işimize bakalım” der. Hırsız kadın hileye ruhsat ve söze fırsat bulup “Ne aramayayım, kocan denen köftehor beni aldı alalı iki aydır gündüz gelir akşam gider. Senin gibi nazenini olunca beni ne yapsın. Birkaç gündür gelmiyor. Sen de karımsın demiyor. Tanrı'nın emriyle bir gece senin bir gece benim. Seninle beraber geçinelim. Geldim (artık) gitmem, girdim (artık) çıkmam. Sen ne yersen onu yer, sen ne giyersen onu giyerim” deyip ve bohçayı yanına koyup otururince kadının bu sözleri ev sahibesinin ok gibi kalbine saplanıp gazabından gözleri kana ve boyu kemana döner ve cariyelerine “Bre kahpeyi komayın, saçından sürüyüp dışarı bırakın, bohçasını da ardından atın. Gözüm hayalini dahi görmesin” deyince cariyeler hırsız kadını dışarı sürüp iterler, bohçayı da ardından atarlar. Hırsız kadın hemen bohçayı kapıp [183a] tabanları yağlar ve bu hile ile kurtulur. Bir zaman sonra kadının kocası dükkândan evine gelir, görür ki karısı ne ele gelir ne avuca. Dayak yemiş kedi gibi

⁷²⁸ Der-kenâr: Otuz dokuzuncu olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁷²⁹ Delle-i Muhtâle Arap edebiyatı kaynaklı, kötü ve hilekâr bir kadın tipidir.

⁷³⁰ Şeytan, iblis.

kocasının yüzüne atlar. Ağzı gökyüzüne kadar açılır, içinden ejderha gibi ateşler çıkar. Adam “Acaba buna ne oldu yoksa delirdi mi?” diye şüphelenip sorunca su koyulmuş pişmemiş testi ve kepekli köfte gibi çatlayıp “Bre köftehor benim neremi beğenmezsin de üstüme bir acuzeyi alırsın. Gündüz ona gidip gece bana gelirsın. Ben seni dükkânında oturan (kendi halinde) bir Müslüman sanırdım. Sen ise gizlice iş tutar, yaşı kuruya katarmışsın. Gönlü kara, riyakâr ve kötü biriymişsin. Aldığın kahpe biz burada değilken eve gelmiş. Evden zor çıkardım” deyince adam ferasetle dinleyip “Bre, hırsız olmasın. Elbiselerini çalıp seni şüpheyne koymasın. Ben kadın almadım ve yanlış iş yapmadım. Git elbiselerine bir bak [183b] benden şüphen gitsin” deyince kadın da şüphelenip sandıklara koşar. Sandıkların boşalıp kupkuru kaldığını görür.

Kıta

Gözünü nergis gibi aç ey gönül gaflet uykusuyla yumma
Ekmek hevesiyle daha ne kadar şaşkın kalırsın
Kadına şeytan ipi demişler ona köle olma
Ayağına köstek bağlarlar hayvan gibi cahillik etmekten sakın
Gaflete düşüp fırsat doğanı elindeyken uçurma
Kişiyne son pişmanlık fayda vermez bilirsın

Hilekâr Kadın ile Doğru Sözlü Sûfinin Hikâyesi⁷³¹

Eski zamanda bir sûfi vardı. Beş vakit, namazı kıldıktan sonra duaya el açıp Hakk’ın dergahına muradını arz eder, “Ya Rabbi, sen beni iftira şerrinden sakla ve zalimin zulmünden koru” diye yalvarır yakarırdı. Karısı bir gün buna “Ey dertli ve miskin ve ey zavallı ve tasalı. O eşsiz Allah’a yalvarıp yakarırsın bari ‘Kadın belasından ve kadınlara düşkünlükten koru’ diye dua [184a] et. Zira Allah celle ve ala nisa taifesinin hilesi ve kadınların iki yüzlülüğü hakkında ‘*Şüphesiz sizin tuzağınız çok büyüktür*’ (Yusuf, 28) buyurmuş ve kulları sınırdan korumuştur.” Kadın böyle deyince sûfi “Kadın nedir ki onun da başka bir hilesi ve bade gibi sarhoş edicilik sınırı ola?” der. Kadın içinden “Ben buna bir hile yapayım da kadınlarda olan hileye inandırayım. Suya götürüp susuz getireyim, serap şarabıyla kandırayım” der. Sûfi duymadan bir torbaya

⁷³¹ Der-kenâr: Kırkınıcı olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

yirmi otuz tane taze balık koyar. Sûfinin çift süreceği ve sabanının erişeceği nadasa getirip yer yer gömer ve yine evine gider. Sûfi sabah yine çifte varır. Öküzlerini koşup öğendiresini eline alır. Birkaç sıra gidip gelir. (Çiftini) sürerek balıkların gömüldüğü yere gelir. Balıklar saban ile tek tek dışarı çıkar. Sûfi balıkları toplayıp torbasına doldurur. Evine gelir ve karısına “Bugün acayip bir ava ve nihayetsiz bir kâra rastladım. Çokça balık elime geçti. Güzelce pişir akşam imamı ve komşuları alıp geleyim, birlikte yiyelim” der. Kadın balıkları pişirip [184b] saklar. Rahat rahat otururken sûfi akşam namazını kılıp imamı ve komşuları peşine takıp çıkar gelir. Biraz oturduktan sonra kadına “Balıkları getir (de) yiyelim ve şükrünü edelim” der. Kadın bilmezlikten gelip “Ne balığı?” der. Sûfi “Çift sürerken nadasta bulduğum ve torbayla sana pişirmen için verdiğim balık” der. Kadın “Be adam delirdin mi? Muhtemelen bu Müslümanları (da) balık yemeye alıp geldin. Hiç çifte balık mı olur ve adam nadasta balık mı bulur?” deyince sûfi gazaplanır ve asasını eline alıp “Bre pis, savsak! İnsan içinde beni maskara etmek istersin, öyle mi?” diyerek kadına birkaç kere vurur. Kadın hemen feryat figan edip “Bre Müslümanlar, beş on gündür benim evdeki halim bu. Bunda sevda⁷³² arttı ve delirdi. Nadasta hiç balık olur mu? Su olmayan yerlerde insan balık bulur mu? İyi işitin ve bunun hakkından gelin. Yoksa siz gidince bu beni öldürür. Kanıma girmeyin ve bunun dermanını bulun. Akli başına gelmeyecek olursa da lütfedip bağlayın [185a] ve kanıma ortak olmayın” der. İmam hoca “Be hey sûfi, zikre müdavemetten senin aklına noksanlık gelmiş. Hiç toprakta balık olur mu? Neden bu şekilde boş konuşursun ve ele kendini rezil edersin? Gel bu sözden vazgeç ve başka bir söz söyle.” Sûfi “Ben yalan söylemiyorum ve yapmadığım şeyi söylemem. Ben balığı nadasta buldum. Beni delirdi sanmayın. Sözünden vazgeçmediğini görünce deliliğine hükmederler. Bir direğe sağlamca bağlayıp evlerine giderler. Ev boş kalır. Kadın, sûfinin yanına gelir ve “Nisa taifesinin hilesiyle ve kadınların oyunuyla aran nasıl?” der. Sûfi “Gel elimi çözöver, nasıl dua ederim gör” der. Kadın gelip sûfinin elini çözer. Hemen tülbindini başından çıkarıp duaya el açar. “Allah’ım beni ve tüm Ümmet-i Muhammed’i (s.a.v) nisa taifesinin şerrinden ve kadınların hilesinden sen

⁷³² Eski tıpta insan vücûdunu ve mizâcını meydana getirdiği ve insan sağlığının aralarındaki dengeye bağlı bulunduğu kabul edilen dört unsurdan (ahlât-ı erbaa) biri. Diğerleri kan, balgam ve safrâdır.

koru. İzzetin ve Celalin hürmetine ve Habîb'in Muhammed Mustafa yüzü suyuna. Âmin yâ Muîn⁷³³ ve yâ Hayra'n-Nâsirîn⁷³⁴.

[185b] Ey gönül kadınların hilesinden emin olma

Seni ansızın bir tuzağa düşürüverirler

Bunların hilesine sınır yoktur

Mahşere kadar yazmaya kalem yetmez (Mahşere kadar yazsam kalem yetmez)

Tedbirli Kadın ve Kalabalık Avamın Hikâyesi⁷³⁵

Nasreddin Hoca'nın mahallesinde münasebetsiz bir müezzin vardı. Onun münasebetsizliğinden herkes mustarıptı. Beş vakit ezanı okuduktan sonra subh-ı kazibe⁷³⁶ kadar temcid⁷³⁷ ediyorum diye bağıra çağıra halkın huzurunu kaçırdı. Mahalleli uyardı ve tembihledi; çâre olmadı. Söyleyince (bağırıp çağırması) daha fazla ve evvelkinden de kötü oldu. Nasreddin bakar olmaz, bu beladan kurtulunmaz. Müezzinin vakitsiz temcide çıktığını gözler. Beline bir kılıç takıp minare kapısını gözetir. Birkaç kılıç sırtı vurayım da korkutayım, minareye vakitsiz çıkmayı bıraksın diye düşünür. O minare kapısında beklerken müezzin hoca da minareden iner. Kapıdan başını çıkarır çıkarmaz Nasreddin kılıcın arkası zannedip müezzinin boynuna bir kılıç vurur. Başı gövdeden ayrılıp Nasreddin'in önüne düşer. [186a] Bakar ki bir hatadır oldu. Başı alıp evine gelir. Evinde bir kuyu vardır, başı kuyuya atar. Karısı görüp "Kuyuya attığın ne?" diye sorar. Nasreddin olduğu gibi anlatır, sabah kalkıp mescide gider. Karısı düşünür ki bu bir divanedir, sordukları zaman her şeyi olduğu gibi anlatır ve kendini halk içinde rezil eder. Meğer pişirmek için bir keçi başı almışlar ve daha dururmuş. Hemen müezzinin başını saklayıp yerine keçi başını bırakır. Kadın rahatlar. Sabah olunca mahalle halkı bir araya gelir. Görürler ki müezzinin başı yok, gövdesi yatar. Kadiya ve subaşına⁷³⁸ haber verirler. Mahallede şüpheli olanları yakalarlar.

⁷³³ Allah'ın isimlerinden: Kullarına yardım eden, nimet veren. Yardıma muhtaçlara yardım eden.

⁷³⁴ Allah'ın isimlerinden: Yardım edenlerin en hayırlısı.

⁷³⁵ Der-kenâr: Kırk birinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁷³⁶ Güneş doğmadan önce gün doğusunda görülüp sonra kaybolan geçici aydınlık, birinci fecir, fecr-i kâzib

⁷³⁷ Sabah namazından evvel minârelerden belli makamlarda okunan niyaz ilâhîsi.

⁷³⁸ Şehirlerde kadınların emrinde bulunan, güvenlik ve belediye işleriyle görevli zâbıta memurlarının başı.

Kimine işkence ettirip kimini hapse atarlar. Bu sırada Nasreddin de oraya çıkagelir. Bakar ki kendisini de ilgilendiren müezzin davasıdır. Hemen ileri çıkıp “Bu işte bu Müslümanların günahı ve mahalle halkının zerrece bilgisi yoktur. Bu işi ben yaptım. Başı götürüp [186b] evimdeki kuyuya attım. İnanmazsanız gelin göstereyim ve bunları kurtarayım” der. Halk Nasreddin’e dualar edip ardına düşerler ve başına üşüşürler. Bunları alıp evine götürür ve kuyuyu gösterip “Baş bunun içindedir” diye söyler ve “Beni bir iple aşağı indirin, başı çıkarayım ve sizi kurtarayım” der. Hemen Nasreddin’i aşağı indirirler. O yanı bu yanı ararken keçi başının boynuzları eline geçer. Aşağıdan yukarıya bağırarak “Şu bizim müezzinin boynuzları var mıydı ve başı kıllı bir adam mıydı? Benim öldürdüğüm müezzinin boynuzları var ve başı kıllı bir adam” diyerek alıp yukarı getirir. Bakarlar ki siyah bir keçi başı... Kadı ve subaşı gülüşüp “Nasreddin’e uyan ve bunun sözüne aldanan bundan delidir, onu bırakıp bizi bağlamalı” diyerek oradan gidiverirler. Bu hile ile karısı Nasreddin’i kurtarır. Müezzin hocanın kanı boşa gider.

Kıta

Kadınların gayret ehli olanı çoktur

Her kazadan erlerini sakınırlar [187a]

Ansızın bir belaya duçar olsa (eri)

Mücevherlerini onun yoluna döker

Elinden iş güç gelmese de

Ona alınının terlerini yedirir

Hammal Karısının Hikâyesi⁷³⁹

Bağdat’ta bir hamalın müstesna ve cazibeli bir karısı vardı. Kadın bunun elinde mahkûm ve esirdi; gönlü yaralı, gözü yaşlı idi. Dışarı gittikçe kapıyı üzerinden kilitler girer ve kilitler çıkardı. Evdeki karıncadan ve duvardaki örümcekten sakınır ve kıskanırdı. Bir adam bu (kadının güzelliğini) işiterek âşık olur ve ona kavuşup sohbet etmeyi diler. Hiçbir şekilde avlayamayınca hacı analardan birine başvurup halini arz eder. O da “İnşallah işini görelim ve seni muradına erdirelim” diye söz verir ve bu zor

⁷³⁹ Der-kenâr: Kırk ikinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

işin üzerine düşüp bir fırsatını gözler. Tesadüf o ki bir gün hamal, karısını hamama götürür ve kendisi (de) kapıda bekler. Hemen karı da o hamama gider ve bununla halvete⁷⁴⁰ girer. Bir fırsatını bulup durumu anlatır. Kadın “Ne olsun, ben o kişinin bana âşık olduğunu çoktan beri bilir ve anlarım [187b] ama ne fayda... Buluşmaya imkân ve sohbet etmeye bir mekân yoktur. Gündüz akşama kadar evin kapısı üzerime kilitli ve gece sabaha kadar kötü hamal başıma bekçidir.” Karı “Ben ona bir hile yapayım, o çaresiz aşığı hamalın arkasına yükletip evine aşıkâr göndereyim. Hemen sen benim dediğimi yap. Adamın hile ve oyunla aklını başından al. Şimdi eve varır varmaz hasta numarası yap. Ağzını köpürtüp, gözlerini devir. Cin tutmuş gibi bütün vücudunu titret. Bir zamandan sonra biraz gözünü aç. Yanaklarına göz yaşından nem saç. Adam nasılsın diye derdini sorsa gerek. O zaman de ki “Önceden bu hal bana anamın evindeyken bir kere daha olmuş ve öldüre yazmış. Sonra filan mahallede cinleri zapt eden bir kadın varmış. Anam ve babam onu getirmişler, birkaç gün tedavi etmiş. Ondan kurtulmuşum diye beni salık ver. Gör bak ben ona ne oyun ederim” der. Kadın hamamdan çıkıp hemen evine gelir. Kadının öğrettiği gibi hastalanır ve yatar yuvarlanır. Bir zaman sonra gözünü açar. [188a] O yana bu yana bakar. Adam kadının yanına gelir. Başını tutup elini eline alır. Halini sorar. Kadın da karının öğrettiği gibi anlatır. Adam can atıp karıya gelir ve davet eder. Karı “Ben oraya gelemem. Bende bazı Müslümanların emanet elbiseleri var, koyup gidemem” diyerek tahtadan kilitli bir sandık gösterir. “Git karını buraya getir, ilacını yapalım ve cinlerini toplayalım.” Adam “Onun buraya gelecek takati yok. İhsan edin sandığı hemen ben götüreyim. Oraya gidelim ve başka ne iş buyurursanız da yapalım” deyip (kadına) ısrar eder. Karı epey bir ağırdan aldıktan sonra razı olup “Senin hatırın için... Akşama doğru yine gel, gidelim ve işi halledelim” der. Adam gider gitmez o dertli ve çaresiz avare aşığa haber verir ve getirip sandığa koyar. Hamalı bekler. Bir zamandan sonra adam çıkagelir. Sandığı sırtına alıp yola düşer ve eve varırlar. Karı hamala “Şimdi sen bizim yanımızda durma ve cin çağırma görme. Üç güne kadar kapıyı üzerimizden kilitle, [188b] gel üçüncü gün yokla” der. Adam ne olacak deyip kapıyı üzerlerinden kilitler ve bir başka eve yatmaya gider. Karı güzel döşekler bırakıp kadın ile yiğitliği döşeğe koyar. Üç gün üç gece böyle zevk ü sefa sürdükten sonra kadın iyileşir. Karı zavallı âşığı yine sandığa koyar. Evin içine bir iki tütsü çanağı koyup kötü işli hamalı beklerken o da

⁷⁴⁰ Hamamlarda yalnız başına yıkanmaya mahsus, genellikle tek kurnalı çok sıcak bölme.

çıkagelir. Bakar ki karısı sağlığına kavuşmuş ve eskisinden daha iyi olmuş, şükürler edip karının eline ayağına yapışıp öper. Sandığı yüklenip yine aldığı yere götürür. Karıyı selamlayıp hızlıca evine gider. Dertli âşık bu hile ile cananına kavuşur ve muradını alır.

Kıta

Kendi kendini zabtetmezse
Kadınları kimse zabtedemez
Sana candan gönül vermemişse
Dert ve hasretle göz yaşları dinmez
Kocaları istedikleri gibi olmazsa
Yedikleri içlerine sinmez

Güzel Kadın ile Perişân Âşığın Hikâyesi⁷⁴¹

Mısır'da bir adam bir güzele âşık olur. Vuslatına bir türlü çare ve sohbetine bir türlü yol bulamaz. Bu zor işi [189a] halledebilmek için bir yol aramaya dalmışken bir hâl ehline rast gelir. Macerasını buna anlatıp yardım ister. O da “Filan mahallede bir karı var. Hile uydurmada, Şeytan (gibi) ümitsizliğe düşürmede Nesnâs⁷⁴² gibi halkı yoldan çıkarmada hiç kimse onunla âşık atamaz (hatta) Delle-i Muhtâle (bile) onunla aynı dili konuşamaz.

Mesnevî

Dünyada zina ettirmek için
Babaya kızını oğluna anasını verir
Nohut çekse ya da bakladan fal açsa
Yıldız sırlarından eşkâl söyler
Eğer bir keli tedavi etse güneş gibi
Bir altın başlı sırma saçlı eyler

⁷⁴¹ Der-kenâr: Kırk dördüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁷⁴² Bir çeşit maymun; tek ayaklı, tek gözlü, tek kulaklı, yarı insan suretinde efsanevi varlık.?

Yürür Hak zikriyle yana yana

Elinde bir tespih adı Hacı Ana

İsteddiği eve girer ve bu zor işi başarır o başarır, hemen ona git” der. Adam hemen can atar ve mahallesini sorar. Arayarak (kadını) bulur. Elini bırakıp ayağını öpüp yalvarır. Aşkını anlatır ve maşukundan şikâyet eder. Olan akçesini kesesiyle kadının önüne koyar ve daha neler anlatır. Kadın “Ne olacak. Hemen bana onun evini göster. Senin için rahat olsun, bak gör ben ona ne hile yaparım” der. Adam güzelin evini gizlice [189a] gösterip bir köşeye çekilir. Kadın dişi bir tazı bulup ayağını kınalar ve birkaç gün kendisine arkadaş eder. Bir gün yeşil bir aba giyer, eline bir asa alıp boğazına tespihler takınır. Şehrin içini dolaşarak ve bir aşağı bir yukarı çalım satarak güzelin kapısına gelir ve aşağıdan çağırır. Güzel de pencereye çıkıp aşağı bakar. Görür ki bir elinde asası Hz. Meryem ve Hz. Rabia’ya benzer bir kadın durur. İlgi ve alaka gösterip tam bir hürmetle buna yukardan cevap verir. Kadın bunu görür ki ortalığı kasıp kavuracak bir dünya güzeli.

Beyt

Yanağı gül sözü şirin dili şeker dudağı bal

Alnı ay yüzü güneş saçları gece kaşı hilâl

Aşağıdan bağırıp “Canım yavrum, seni epeydir rüyamda görürüm. Düşümü hayra yordum. Sana müjdeli birkaç haberim ve nasihatvari sözlerim var. Sana zahmet gel kapıyı açıver, biraz Hak sohbeti edelim; biraz söyleşelim. Dünya ölümlü zamanın ahvali türlü türüdür” der. Güzel; yüz naz, bin bir [190a] eda ile kapıya gelip açana kadar kadın hemen yanındaki tazıya ekmek ile bir avuç karabiber tanesi ve biraz da kına yedirir. Güzel gelip kapıyı açar. İçeri girerler. Tazıya yedirdiği kına ile karabiber tazının ciğerine tesir edip tazı başını sallamaya ve gözünden yaşlar akıtmaya başlayana kadar kadın biraz ondan bundan, yalan yanlış laf açar. Hakikatlerden dem vurup sûfilik taslar, şeyhlik taslar. Güzel “Acaba bu tazıya ne oldu, sözlerinden ne ibret aldı da böyle ağlayıp şaşkın şaşkın bakar?” der. Kadın “Bu tazının öyle acayip ve dertli bir hikâyesi vardır ki ne anlatılır ne dinlenir. Söyleyen korkar dinleyen ürker. Ne sen sor ne ben söyleyeyim. Hemen bunu kendi haline koyalım ve rahat bırakalım” der. Kadın bu şekilde anlatıp böyle izah edince güzelin gönlüne bu söz ok gibi saplanır, “Tabii ki bunun hali bilinmeli ve anlatılmalı ki canda keder ve gönülde ukde olup kalmasın”

deyince kadın hileye ruhsat ve söze fırsat bulup “Öncelikle bu bir tazı değil senin gibi nazenin ve hilal kaşlı ve Zühre⁷⁴³ alınlı [190b] bir gelincikti. Kazara bir genç buna âşık olur. Yıllarca bunun aşkının derdiyle durmadan koşturur. O yalvardıkça bu nazını artırır, o ısrar ettikçe bu geri durur. Cevr ü cefâyı iş zulüm ve kahır fikir edinir. Sonunda genç aşk derdine sabredemeyip şu beyti diline pelesenk edip:

Âşık olana derler ki ya sabret ya sefer

Sabrım tükendi görünmekte bana sefer

diyerek şehirden çıkar gider ve Hind vilâyetine sefer eder. Kaşmîr adında bir ilde hilekâr bir cadıya ve Samîrî⁷⁴⁴ gibi bir büyüçüye rastlar. Dertli hikâyesini iğneden ipliğe en küçük ayrıntısına kadar anlatıp izah eder. Dört yüz altın vererek Mısır’a getirip “Senden gönlümün muradı şudur ki burada kötü huylu (ama) keklik gibi güzel bir kadın var. Yıllardır aşkının tuzağına düştüm. Nice vakittir cevri eliyle azarlanmaktayım fakat göz ucuyla bir bakışına dahi mazhar olamadım. Sihirle bunu dişi bir tazıya çevir, kapı kapı gezdiğini göreyim de içim soğusun, gönlüm olsun” der. Cadı da dediğini yapar, sihir ile bunu bu şekle sokar. Ben duacının da bunu bu hâlde [191a] gördüğünden beri gözünün yaşı dinmez ve yediği içine sinmez. Belki o genci bulurum, elini ayağını öpüp yalvarırım. Bunu o cadıya götürüp bu şekilden kurtarırım. Güzel bu haberi işitince kadının hilesine aldanıp gerçek sanır, beti benzi atar. Kadına “Anacığım, meded! benim de beni seven, cevri ü cefamın canına yettiği sadık bir aşığı var. Bu zamana kadar razı olmadım ve yüzümü göstermedim. O cadıyı bulup bana da bu gibi sihir ve büyü yaptırsa, ettiğimi bulup el içinde rüsva olsam yeridir” der. Kadın “Yavrucuğum, meded! Fırsat elinde ve canın bedende iken bu derdin çaresine bak. Eğer günahından çekinirsen bir damla tövbe suyu nice günahı yıkar.

Beyt

Ey Necâtî, günahın çok olsa da ümitsizliğe kapılma

⁷⁴³ Utârit’ten sonra güneşe en yakın gezegen, Çulpan, Venüs.

⁷⁴⁴ 1: Tâhâ suresi 87. ve 96. Ayetlerinde geçen Samîrî olabilir. Bu süre içinde Sâmirî isimli bir kuyumcu, altından bir buzağı yaparak İsrâiloğullarının ona tapmalarını sağlamış, Hz. Hârûn bunu önlemeye çalışmakla beraber başarılı olamamıştı, 2: Tarihçi Ebü'l-Feth'in rivayetine göre, Hz. Peygamber'in zuhur ettiğini duyan üç müneccim: biri Yahudi (Ka'bül-Ahbâr), biri Hıristiyan (Abdüsselâm) ve biri de Sarmasa adlı Sâmirî, Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına giderler.

Günah askerinin binini bir istiğfar kırar

Sonunda yine tövbe edersin ve doğru yola gidersin” der. Güzel “Peki ya ben onu nerde bulup gönlünü alırım. Buraya getirirsem duyulur ve adıma leke sürülür. Acaba bir başka yer bulsan ve hamama diye gitsek. O çaresiz dertli avare aşığı bulup oraya getirsen ve muradına erdirip sevaba girsen olmaz mı?” der. Kadın “Başım gözüm üstüne, benim evim filan hamamın civarında ve şehrin güzel bir yerinde. O genci sağlıcakla bulayım ve müjdesini alıp seni haber vereyim. Kocandan izin al ve o hamama gel” diye söz alır. Kadın evine gider. Ertesi gün güzel de kocasından izin alıp o hamama gider. Kadın yol üzerinde beklerken birbirlerine rast gelirler. Alıp evine götürüp “Siz biraz dinlenin, ben o genci bulayım ve size getirivereyim” diye kalkıp aramaya gider. Mısır’ın altını üstüne getirir (ama) genci bulup dermanını sunamaz. Fırsat yıldırım gibi geçip gider, talihin yoksa dikkat neye yarar. Akıbet bitap gezerken güzelin kocasına rast gelir. Meğer bu kadın ile biraz tanışıklığı varmış. Rast geldikçe “Ana, bana da bir güzel kucaklat” diye sürekli yalvarıp yakarırmış. Fakat güzelin bunun karısı olduğunu kadın bilmiyormuş. Kadın buna [192a] “Oğul, sana (öyle) bir güzel getiriverdim ki Mısır’ın bir yanı ve güzellikte (adeta) ikinci Züleyhâ’dır. Tez müjdeliği çıkar yalnız hemen istediğini elde et.” Adam, kadına bir iki altın verir; (kadın) adamın önüne düşüp evine getirir. Adam aceleyle içeri girer. Güzel, gelenin kocası olduğunu bilir. Bu hazırlıkla, ayağının üzerine kalkıp hemen kocasının sakalına yapışır. Birkaç yumruk vurup “Bre köftehor, ben seni imtihan etmek için geldim. Sen eğlencesine gezmez ve iyi yola gitmezmişsin. Ben seni dükkânda sanırım, olur olmaz yalanına aldanırım. Sana bu yollara yeltenmek ve doğruluk elbisesi altına gizlenmek yakışıyor mu?” diye döverek ve söverek evine alıp gider. Adam şaşkın ve suspus yanına düşer. Güzel, bu hile ile suçunu bastırır ve o değilden gelir.

Kıta

Kadına inanıp itimat etme

İçinde ne olduğunu kimse bilmez

Bir kararda dururlar sanma

Suya inanma ve rüzgâra dayanma

Sahte nakışa benzerler dışlarından

Çok olur dostum bunlarda hile

Hilekâr Kadın ile Gönül Okşayan Adamın Hikâyesi⁷⁴⁵

İstanbul’da bir tüccar komşularının karılarından birine [192b] âşık olur. Köyünün yolunda koşturmaya ve aşkının hanesine girip oturmaya başlar. Tüccarın karısı gizlice (kadını) izler. Kocasının bununla ilişkisini anlar. “Senin falanca ile ilişkin var diyorlar, hep eller seni konuşuyor” dedikçe tüccar “Benim bu işten haberim yok, düşmanların sözü ve haberidir” diyerek iki de bir durmaz yemin eder. Kadın bakar ki herif inkarın eteğini elinden bırakmıyor ve kendine toz kondurmuyor bir hileye başvurup kalkıp erinin muhabbet ettiği kadıncağızın evine gider. “Sandıklarımın anahtarını düşürmüşüm. Bir yere gitmem gerekti. Elbiseler ise hep sandık içinde kaldı. Lütfedip ferace ve kaftanınızı ve lazım olan diğer elbiselerinizi geçici olarak verin, işimize gidelim, akşam yine getirelim” der. O da istediği elbiselerin hepsini buna verir. (Kadın elbiseleri) alıp evine getirir. Elbiselerini aldığı kimsenin duruşunda kendini süsleyip kocasının dükkânına varır. Adam karşıdan gelirken bunu görür. Sevgilisi zannedip şevkinden gâh oturup gâh kalkar. Kadın peçe altından selam verir. Tüccar [193a] selâmı alıp “Sefâ geldiniz, başımızın üstünde yeriniz var. Hangi yeller esti de buraya geldiniz. İşiniz neyse emredin halledelim” der. Kadın da bin bir naz ve cilveler ederek “Bir Bağdâdî⁷⁴⁶ lazım oldu, onun için geldim” der. Adam “Baş üstüne” deyip kalkar güzel bir kırmızı Bağdâdî çıkarır. “Beş flori de dokunma olsun” deyip (kumaşı) kadının önüne koyar. Suyu düşmüş şeker ve balçık içinde kalmış eşek gübresi gibi ezilir. Zevkinden gâh toplanır gâh dağılır. Kadın buna imayla “Arkamdan gel” diye işaret edip gidiverir. Adam alelacele dükkânı toplayıp buluşma ümidiyle usul usul kadının arkasına düşer. Kadın, komşu kadının kapısına doğru hızlıca yürüyüp avlu kapısına varır. Yine bir işaret çakıp kapıdan içeri girer ve kapının arkasında dikilir. Adam bir o tarafına bir bu tarafına bakar. Bakar ki etrafta kimse yok “Ev de boştur” deyip kapıdan içeri girer. Kadın hemen peçesini kaldırıp elindeki Bağdâdî ile kocasının suratına [193b] bir Bağdâdî çarpar. Gözlerinden alev alev ateşler saçar. “Bre sakalından utanmaz komşu hâini soysuz, bana doğruluk satarsın. Bağdâdî’nin yanına dokunma parası da katarsın öyle mi?” deyip sakalından çeker ve sürüyüp evine alır gider.

Kıta

⁷⁴⁵ Der-kenâr: Kırk beşinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁷⁴⁶ Bir tür kumaş.

Kadınların aklı noksandır deme
Onların da içinde akıllısı var
Hileyle sana çok düzen kurar
Gel canını gaflet uykusundan uyandır
Nice oyun öğretir sana ey gönül
Hileye aldanma kendini kurtar

Gösterişli Kadın ile Eşi Bulunmaz Genç Adamın Hikâyesi⁷⁴⁷

Rahime adında güzel yüzlü, talihli, iyi huylu bir nigâr⁷⁴⁸ vardı. Ortalığı kasıp kavurur bir dünya güzeliydi. Padişahın gulamlarından⁷⁴⁹ ve kölelerinden Mehmet Bey diye bilinen henüz sakalı çıkmamış, gül yanaklı ve ay yüzlü bir genç buna âşık olur. Aşkın yolunda gözyaşı incisi gibi koşup yuvarlanır ve (bir vuslat) yolu ararken nigârın kocası gurbete gider ve bir gece vuslata yol bulur. Vuslatın yatağında ve istirahat mahalinde huzurlu huzurlu yatarlarken adam çıkagelir. Kaçmaya bir fırsat ve saklanacak bir delik bulamayıp şaşırıp kalır. [194a] Ne yapsın, fırsat böyle denk gelir. Daha sonra nigâr (adamı) yatağa usulünce yatırıp baştan ayağa yorganla örter ve elbiselerini (de) saklayıp bu şekilde bir hazırlık yapar. Kapıyı açar. Adam içeri girer. Yatakta birinin uzanıp yattığını görür. Kadına “Bu yatağa gömülmüş yatan kimdir?” der. Kadın beklemeden “Oynaşım ve bu işte ortağım” der. Nigar böyle deyince adamın aklı başından gider ve yatağa gidip içindekini görmek ister. Nigar kocasını sıkıca tutup “Bre sonunu düşünmez, sakalından utanmaz köftehor divâne. Seni bağlamalı ve öldürüp arkandan ağlamalı. Hiç adam kocasının yanında oynasını yatağa yatırır ve bunu da kocasına böylece söyler mi? Baktım gelmiyorsun yalnız yatamadım, filan komşunun kızcağızını bana arkadaş olsun diye getirdim. Soyunup yatalım derken çıkageldin. Bir yer yok ki saklansın. Sonra yorganla örtüp yatırıverdim. Var git dışarı çık, edepsizliği bırak. Kaftanını giysin evlerine götürüyim” der. Adam “Şimdi bu saatte nereye götürüyorsun? [194b] Dışarı çardağa bana bir yatak seriver, onda yatayım. Sen yine onunla içeride yat. Sabah olunca evlerine götür” der. Nigâr dışarıya yatak serer. Adamı dışarda bırakıp kendisi gençle bir yatağa girip sabaha kadar yine kendi keyfine

⁷⁴⁷ Der-kenâr: Kırk üçüncü olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁷⁴⁸ Resim gibi güzel kadın.

⁷⁴⁹ târih. Osmanlı Devleti’nde tımar sâhiplerinin savaşa berâber götürdükleri savaşı.

bakar. Subh-ı kâzibde⁷⁵⁰ kaldırıp başına bir makrame⁷⁵¹ örtüverip kendi de bir makrame bürünüp güyâ evlerine alıp gider. Önüne düşüp avlu kapısından dışarı çıkarır. Biraz onunla birlikte yürür güya evine teslim eder. Sersemlenerek ve biraz da eğlenerek evine gelir, adamı yatakta bulur. Biraz da onunla yatıp gönlünü alır ve bu hileyle kurtulur.

Kıta

Kadının yüzüne güldüğüne bakma
İçleri oyunla hileyle doludur
Doğru yola giderler sanma
Dalalet mülküne yol gösterirler
Sakin onlara güvenip dayanma
Onlara uyan hep ya deli ya divânedir

Hilekâr Kadın ile Zampara Adamın Hikâyesi⁷⁵²

İstanbul’da zanparanın biri bir nigarı avlayıp hücre sine alır gider. Sohbetlik bir şeyler alayım ve hemen geri geleyim” diye nigarın üzerinden kapıyı kilitleyip pazara gider. Meğer bir tüccara borcu varmış. [195a] (Tüccar) mübaşir ile onu aramaktaymış. Tesadüfen buna rastlar ve kadıya götürüp hapse attırır. Ceza evine giderken tanıdıklarından birine rastlayıp “Yetiş, bugün bir nigâr avlayıp hücre me koydum. Sohbetlik bir şeyler alırken başıma bu hâl geldi. Üzerinden kilitleyip de gelmişim. O da hapis kaldı. Anahtarı size vereyim ben başımdaki işi halledeyim o gizli hazineyi virâne köşesinden ve o gönül yarını hapishaneden kurtarın” der. O da anahtarı eline alıp adamın hücre sine gelir. Kapıyı açıp içeri girer. Baksa ki içerideki kendi karısıdır. O an akli başından gider. İşit şimdi kadın ona ne hileler eder.

Mesnevî

Yalvararak der ki ona ey filan

⁷⁵⁰ Güneş doğmadan önce gün doğusunda görülüp sonra kaybolan geçici aydınlık, birinci fecir, fecr-i kâzib

⁷⁵¹ Bâzı bölgelerde kadınların başlarına örttükleri nakışlı, geniş örtü.

⁷⁵² Der-kenâr: Kırk altıncı olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

Benim işimden var mı sana bir ziyan

Bu kabahat beni helak etti

Kerem eyle beni kınama

Gidip kadı'nın meclisinden yana

Bağışlayayım hep nikahımı sana

Bana kadı'nın yanında ver talak

Bu kavl ü karara yakışır ittifak

Meğer kadının on bin akçe mehri varmış. Bu adam da bunun mehir meselesinden muzdaripmiş. Bu fırsatı yakalayınca sözüne uyup [195b] kadına talak vermek için kadıya gelirler. Mahkemeleşirler. Kadından önce adam “Efendim, bu kişi benim karımdır. On bin akçe mehri vardır. Mehrinden feragat etti. Ben de buna talak vermek isterim. Bu şekilde kaydediverip bizi birbirimizden kurtarın” der. Kadı kadına dönüp “Sen de bu sözü onaylıyor musun, bu işe tamam diyor musun?” der. Kadın “Efendim benim mehrimin on bin olduğunu bu kişi huzur-ı şerifinizde kabul ve itiraf etti. Önce bunu kaydedin, sonraki davaya öyle bakın” der. Kadı kadının talebi üzerine adamın kabulünü kaydeder. Kadın hemen on bini ister. Adam veremeyip karısını geri kabul edip yine evine alır gider.

Mehir borcu olan kişiler

Erkek olsalar da kadından aşağı olurlar

Ya bağışlat onu ya da öde

O gayretten sonra yürek kan olur

Şu adam ki karısına borcu var

Görenlerin gözünde “ne kandırılmış adam!” olur

Hilekâr Kadın ile Gafil Vâli'nin Hikâyesi⁷⁵³

Bursa'da varlıklı bir kadına kadı, eşeğe bindirme cezası verir. [196a] Kadın subaşına yüz flori⁷⁵⁴ verip “Teşhir ile adımı kötüye çıkarıp beni şehir içinde elaleme rezil rüsve etme” diye yalvarır. Subaşı da kadınlar zindanına gider. Borçlu kadınlardan birini bulup “İşte sana yirmi flori, borcunu öde. İleri gelen kadınlardan birine teşhir cezası verildi. Onun yerine senin yüzüne kara süreyim ve şehri gezdireyim. Kadı ne bilecek ve kimden duyacak” der. Kadın, bu anlaşılmaya razı olur ve subaşının odasına gelir. Eşek hazır olana kadar bir köşeye gizlerler. O kadını saklayıp, bunun yüzüne kara sürerler ve onun yerine eşeğe bindirip buna şehri gezdirirler. Ceza tamamlanır ve emir yerine gelir. Kadın eşekten iner ve subaşını eteğine sıkıca yapıştır. “Gel kadıya gidelim, bu hakareti bana kimin emriyle ettiğini görelim. Borçlu ve mazlum olana teşhir cezasıyla bu kadar aşağılanma neden gerekti? Başıma hasır yakayım, padişaha (hâlimi) arz edeyim. Ne kadıyı bırakayım ne seni” deyip yürüyüverince subaşı neye uğradığını bilir ve kadından (ricacı olup) aldığı yüz altını da ona verir. Kadının elinden zor kurtulur.

Kadının sözlerine kanma

Sanma ki binde biridir gerçək

İşleri hep yalan dolandır

Durmadan aldatmaktır

Eğer huyuna gitmezse

Hemen bırakmak en iyisidir

Amansız Kadın ile Eblek Cahilin Hikâyesi⁷⁵⁵

Adamın birinin karısının gözü dışardaydı. Gece gündüz o yer senin bu yer benim gezerdi. Adamın yüzünden bezmişti. Adam ise arsızlığından ve yüz­süz­lüğünden dolayı zapt edemeyip ipini koyuvermişti. Tesadüfen kara kış gecelerinden bir gece:

Kış Tasviri

⁷⁵³ Der-kenâr: Kırk yedinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁷⁵⁴ İlk olarak Floransa'da basılan, sonradan Avrupa'da ve Osmanlı ülkesinde kullanılan, üzeri zambak çiçekli altın para.

⁷⁵⁵ Der-kenâr: Kırk sekizinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

Verdi alem bad-ı sarsardan⁷⁵⁶ nişan
Soğuktan buzdağı gibi oldu cihan
Kar ordusu çekirge gibi aşikâr oldu
Güneş şahının askerlerini tutsak etti
Kış şahı gelince hürmetle hemen
Ayağının altına ak hârâ⁷⁵⁷ döşedi zemin
Epey sertlik gösterip de aleme
Hükmünü göstermek için ademe
Arz edip yer yer gümüşten mızraklar
Pencere kapı kapanıp kalmıştı
Yağmur oku ise açtırmadı göz
Sağır olur dünyada işitmezdi söz
Dağ tepesi başını kürküne çekmişti
Karanlık gecesinden gündüzü fark olmazdı
Bulutlar perdelemişti dağları
Yürüyemezdi su donduğu için ayağı [197a]
Hemen herkes nefesi tutuk kalmıştı
Gökyüzü gamlıydı yeryüzü açılmazdı

Kadının eski işi aklına düşer. O gece kalkıp tanışlarından birisinin yanına gider. Adam ise “Gece gece nereye gidiyorsun? Niçin böyle suç işlersin. Sözümü dinle ve dışarı çıkma. Vallahi yarın kadiya ve subaşına seni şikâyet edip teşhir ettirir ve saçından sürütürüm. Gidersen bir daha eve gelme” der. Kadın adamın sözüne kulak asmaz ve çekip gider. Adam ne yapsın? Kadın ise âşıklerle aşık atar. Kalkıp evinin kapısını ardından sıkıca kapatır. Kadın gideceği yerlere gidip tek tek gezer. Kimseyi evde bulamayıp yine evine döner. Gelir görür ki kocası kapıyı arkadan iyice kilitlemiş. Aç

⁷⁵⁶ Çok soğuk, şiddetli esen rüzgar.

⁷⁵⁷ Bir çeşit kumaş.

diye ısrar eder. Adam ise duymazlıktan gelir ve hiç ses çıkarmaz. Bu sefer soğuk canına tak eder. Kâh kapıdan kâh bacadan kâh pencereden bağırır çağırır. Bakar ki hiç içerden haber yok. Hemen hileye başvurur. Meğer kapılarının dibinde [197b] derin bir kuyu varmış. *Mesnevî*

O kuyu (kişiyi) yokluk iklimine iletecek kadar derindi.

Ağzı tama ehli gibi açık, içi haset ehli gibi karanlıktı.

Dili gece gibi doğruluk güneşinden boştu ve Hakk'ın kahriyle yerin dibine geçmişti.

Kandilini cehennem ateşinden yaktığı için onu görenin bağrının yağı erirdi.

Lakin içi su doluymuş. Sırtına büyük bir taş alır ve kapıya gelir. Adama seslenip “Günahımdan vazgeçip kapıyı açmadın. Soğuktan ölmek ve el içinde rüsva olmaktan kendimi kuyuya atmam daha iyidir. Günahım boynuna. Mirasçılarım kanımı senden isterler” deyip elindeki taşı kuyuya atar ve kapının dibine saklanır. Adam ise kapının arkasından bunu dinler. Taş suya düşüp yankılanınca adam suya düşenin karısı olduğunu zanneder ve gönlü bulanır. Hemen aklı başından gider ve kapıyı açıp kuyuya bakar. Kadın hemen kapıdan içeri sıçrayıp kapıyı arkasından sağlamca kapatır. Kocasını dışarda koyup rahata erer. Adam neye uğradığını bilip kapıya gelir. Aç diye bağırdıkça kadın içerden “Bre sakalından utanmaz. Allah’tan korkmaz. Gece beni bir ev içinde yalnız bırakıp zamparalığa koşarsın. Sabah kadiya gideyim. Halimi arz edeyim. Senin hakkından gelsinler. Sevabı onların olsun vebalini bana versinler” der. Adam bakar [198a] kadın hem suçlu hem güçlü, sabaha kadar dışarda kalırsa da soğuktan helak olması muhakkak, kapıya gelir iyice yalvarır. Şimdiye kadar işlediği kabahatleri anmamaya yemin eder. Bundan sonrakileri de söyleyip rencide etmemesi üzere anlaşılır. Kadın kapıyı açar ve bu hile ile kurtulur.

Hilekâr Kadın ile İtaat Ehli İfritin Hikâyesi⁷⁵⁸

Hikâye ederler ki bir kadın Süleyman Peygamber’e gelip “Ya Allah’ın Nebisi. Bana iki ifrit ihsan et, bir güncük işim var” der. Süleyman aleyhisselâm “Ey ihtiyar kadın, iki ifrit bir günde dünyanın işini görür, senin ne kadar işin var ki? İşini bitirdikten sonra “İş gerek” diye ifritler başına bela olurlar” der. Kadın “Devletinde işim çok” deyip iki

⁷⁵⁸ Der-kenâr: Kırk dokuzuncu olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

ifriti alır gider. Evine gelip “Oğlumu evermem gerek, gerdeklik iyi bir saray lazım” diyerek türlü işle süsleme emreder. İfritler her ne dediyse daha iyisini yaparlar. İş derler, diretirler; kadın neye uğradığını anlar. [198b] Kadın sırt üstü yatıp “Gelin şurada bir onmaz yaram var onu kaynaştırın. İfritler gelir bakarlar ki bir karış yılan ini gibi bir yara. Zift ocağına benzer. Kapkara boşalmış kırbaya⁷⁵⁹ ve küflenmiş yoğurt kurusuna dönmüş. Şişme deriden dikilmiş kenarı sökülmüş çarığa ve kurumuş kalmış kurbağaya benzer. Tüyü yolunmuş meşin torba gibi buruşmuş, bostanda kışa kalmış kelek gibi çürüyüp birbirine karışmış.

Beyt

Kısılup iki tahta arasına

Kurumuş kalmış sanırsın yarasa

İfritler kadının yanına otururlar. El vurup iki kenarını bir yere getirirler. Bildikleri efsunu okuyup üflerler. Ellerini üstüne sürerler. Bırakıverince yine görürler ki at gemisi gibi ağzı açılır. Öncekinden daha beter olur, ne onanır ne biter. Biri diğerine “Buna derman varsa Kaf Dağı’nın ardında biten filan ota vardır. Eğer yoksa şifası biz olacak ve onulacak bir derde düşmedik” der. İfritin biri yarayı tutarken biri ota gider. Kadının yata yata yanları ağrır. Diğer tarafına döneyim deyince kütedek bir üst tarafa dayanır. Oturan ifrit eğilip bir bakar. [199a] Görse ki aşağıda bir delik daha açılmış, külhan bacasına ve Çarşamba gecesine benzer. Köy kuyusu gibi kenarları yıkılmış, etrafına gelişigüzel toprak dökülmüş. İfrit canından bezer hemen kalkıp kösteği kırar. Gelirken ota giden ifritle karşılaşır. “Hay kardeş, evvelkine de benzemeyen kadının bir deliği daha açıldı. Dön gidelim yoksa bu, kıyamete kadar hasıl olmaz.

Kıta

Şu kötülük (menbaı) Şeytana bakın

İş zor olunca (nasıl da) kaçıyor

Lakin nefis gece gündüz kervanın içindedir

Hevanın eline sine zahmını verip bitti diye (bir de) gam çeker.

⁷⁵⁹ Deriden yapılmış su kabı.

Hilekâr Kadın ile Gafil Adamın Hikâyesi⁷⁶⁰

Zamanımızda ahmaklığıyla tanınan ve Dürzü Oğlu diye bilinen bir dünya ahmağı ve zamanın hakiri vardı. Bursalı bir kadın alıp kasabaya getirir. Zamanla aralarında anlaşmazlık çıkar ve kadın bundan kurtulmayı ister. (Bu nedenle) hileye başvurur ve birkaç gün adama iyi yüzünü gösterip çokça hürmet eder ve hizmetinde elinden geldiğince kusur etmemeye çalışır, gönlünü hoş tutar. Bursa’da olan tanıdıkları ağzından [199b] “Akrapandan filan kimse vefat etti. Yirmi ve otuz bin akçelik mirası kaldı, veraset işi sana düştü, devlet hazinesi el koymak üzere, tez eriş. Başında kilin⁷⁶¹ varsa bile yıkamayıp yetiş” diyen bir mektup yazdırıp mektubu birisinin eliyle adama ulaştırır. Adam okur görür ki karısına bu kadar mal mülk kalmış, hemen mektubu karısına götürüp olan biteni anlatır. Nasıl yapalım, ne yol izleyelim diye istişare edince kadın “Gitmek evladır. Kalk gidelim ve bu işe kendimiz girişelim. Belki başaramazlar da mal zayi olur, pişman oluruz” der. Adam kadının hilesine aldanır ve sözünü gerçek sanır. Bir kira⁷⁶² tedarik eder. Kadın adam duymadan eşyalarını derleyip toplar, elbiselerin içlerine sıkıştırıp boş sandıklara kilit vurur ve eve koyar. Adam ile birlikte Bursa’ya gider. Gidip bir hana yerleşirler. Kadın el altından tanıdıklarından bazı kadınlarla buluşur, ne hile ile geldiğini söyleyip elbiselerini verir. Kaldıkları hanı bunlara haber verir. Birkaçı toplanıp “Safa geldin” [200a] desinler, hamama ve eve davet etsinler diye anlaşılır. Kadın işini bitirip adam duymadan yine hana gelir. Bunlar da (daha) gün doğmadan giyinip kuşanıp bazı hediyelerle hana gelirler. Misafirimizdir diye hamama ve eve davet ederler. Öncesinde öldü diye adına mektup gönderilen adamın malının çokluğundan atıp tutarlar. “İnşallah yarın kocalarımızı da alıp gelelim, kadıyla birlikte gidelim, malı çıkaralım” derler. Adam da gerçek zannedip bunlara güvenir ve kadına izin verir. Gidecekleri zaman “Biz filan mahallede oluruz, filanın evi diye sorup gel” diye ters bir semtin adını verirler ve kadını da yanlarına alıp kalkıp giderler. O gün akşam olur, gelmezler. Adam ise bu gece alakoymuşlardır sabah gelir” diye bekler. Hasılı, üç gün geçer ne gelen var ne giden. Adam neye uğradığını bilir. Söyledikleri mahalleye gider, isimlerini sorar. Mahalle halkı “Burada senin bahsettiğin kimseler yok. Seni kandırmışlar ve kaybolmuşlar. Gel aklını başına topla ve haline uygun olanı yap” derler. Bursa’nın altını üstüne getirir, Anka gibi adını izini

⁷⁶⁰ Der-kenâr: Ellinci olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁷⁶¹ Eskiden çamaşır ve temizlik için kil kullanılmış.

⁷⁶² Kiralık at, araba vb.

bulamaz. Gördük ki uğursuz baykuş gibi tek başına kasabaya çıkageldi. [200b] Bu hikâye de ondan yâdigâr kaldı.

Kıta

Kadınların sözlerine kulak asma (zira) sözü verenden alan daha akıllı olmalı.

İçleri hep fitne fücurdur; sabredince fesatlıkları ortaya çıkar.

Büyücü Kadın ile Usta Şâirin Hikâyesi⁷⁶³

Hikâye ederler ki Horasan padişahlarından bir padişah şairlerden birine muhteşem sarayında bir ev verip “Kadınlar tayfasından şimdiye kadar sadır olmuş hileleri toplayıp bana güzel bir kitap haline getir” diye emreder. Şâir, kitabı tamamlayıp sultanın eline sunacağı vakit bunu Acem zarifelerinden⁷⁶⁴ (nüktedan) biri iştir. Kendini altına ve süse gark edip vücudunu hoş kokulara boğar. Bir tepsi biryanla⁷⁶⁵ bir tane yağlı ekmek hazırlar. Tütsülenmiş bohçalarla üstünü örtüp şâire gider. Sultanın sarayına ve şâirin kapısına varır. Kapıcıya ve muhafıza “Şâirle görüşmek istiyorum. Beni haber verin. Derin bir dostluğum ve gizli bir isteğim var” der. Onlar da (şâire) haber verirler. (Şâir) “Ne olacak gelsin ve cevâbını alsın” der. Bin bir eda ile kadın kırıtarak içeri girer. Büyük bir saygıyla ve tam bir hürmetle selam verip biryan tepsisini ve yağlı ekmeği şairin önüne koyar. [201a] Methiyeler düzer. Şâir ise gözünün ucuyla “Oturun” diye işaret edip “Muradınızı söyleyin” der. Kadın da utanmayı sıkılmayı bırakıp ağzını açar ve “Yanınızda kimse kalmasın ve halimi bilmesin. Sözüm açıklanmaya muhtaçtır ve muradımın tertibe ihtiyacı vardır. Şair de yanında bulunanları ve hizmetindeki kişileri dışarı çıkarıp kadına neden geldiğini sorar. Kadın “Kız iken vardığım kocam ölüp de dul kaldıktan sonra rüyamda sizi gösterirler tanıdım ve size âşık oldum. Aklım başımdan gitti ve sabrım kalmadı. Şimdi mutlaka benimle birlikte olman ve gönlümün muradını yerine getirmen gerek. Ben sana vardım, sen de kabul et ve dersin hemen de” der. Şâir kadından bu sözleri işitince hayrete düşer ve gazaba gelir. Kapıcılara çağırıp saçından sürütüp dışarı attırmak ister. Kadın bunun niyetini okuyup “Vallahi tallahi şimdi sana kavuşmaz ve muradımı almazsam dışardakilere [201b] çağırıp senin için “Beni taciz etti” derim ve seni elaleme rezil

⁷⁶³ Der-kenâr: Elli altıncı olarak bu hikâye temize çekilmiştir.

⁷⁶⁴ Nüktedan kadın.

⁷⁶⁵ Kebap.

rüsva edip öyle giderim” der. Şâir, kadından kurtulmanın istediğini vermekten başka çaresi olmadığını anlayıp cima etmeye niyet edince yirmi birinci parmağı oynamaya ve haz damarları atmaya başlar. Hemen kadının üstüne yürüyünce kadın “Bre Ümmet-i Muhammed” diye feryat figân eder. Sesi dışardan duyulur. Dışarıda olanlar koşup tereddüt etmeden içeri girerler. Adamın betinin benzinin attığını ve söz söylemeye mecalinin olmadığını görünce kadına sorarlar. “Bunlara bir ekmekle biraz kebab getirmiştım. Yiyip şükürünü etmek istediler. Kazara bir parça et boğazına durdu. Birkaç kere yumruk vurdum, çıkmadı. Sonra, sizin gelmeniz dolayısıyla utanıp sıkılarak zorla kurtuldu. Elhamdülillah iyileşti” dedi. Bunlar da kadının hilesine kanıp gerçek sandılar ve yine dışarı çıktılar. Kadın ise uzanıp adamın elini öptü ve özür diledi. “Bu hileyi de bizden görün, lütfedip [202a] kusurumuzu bağışlayın. Kadınların bu türlü hilesinin sonu ve böyle oyununun haddi yoktur” deyip alıp yürüyüverdi. Adam aklını başına devşirdi. Hemen altın ezdi, bu hileyi kitabına sernâme⁷⁶⁶ yazdı.

Kıta

Kadınlar sana iyilik yolundan gelirse

Dışlarına bakıp da onlara güvenme

Zira bunlarda cafcıflı söz çok olur

Bunlardan aşikâr olur nice bin fitne

Fırsatını bulana kadardır sana yar olduğu

Bunlarla bir olan (her daim) zarardadır

Menâkıbü'l-Hamsîn kitabı yaratılmışların en fakiri Seyyid Ahmed tarafından (H.) 1010 senesinde tamamlanmıştır.

⁷⁶⁶ Yazı, mektup, tezkere vb.nin başlığı, başlık; bir grubun, bir tâifenin başı.

SONUÇ

Bu çalışmada Gedizli Azmî'nin *Kitâb-ı Hiyel* adlı eseri transkribe edilerek ve günümüz Türkçesine çevrilerek bilim dünyasına ve günümüz okuyucusuna tanıtıldı. Eserin dil, üslup ve muhtevasına yönelik yapılan incelemelerle eser anlaşılır kılındı. Eserin “hile” temasıyla uyumlu bir biçimde Carl Gustav Jung'un “hilebaz” arketipi üzerinden yapılan analizi neticesinde ise disiplinler arası bir çalışma ortaya kondu.

Çalışmada öncelikle arşiv belgeleri, dönemin tezkireleri, nüfus kayıtları, çeşitli makale, kitap ve ansiklopedilerden derlenmiş bilgilerin tasnifi ve analizi ışığında eserin müellifi Gedizli Azmî'nin detaylı bir biyografisi ortaya kondu. III. Murad, Gazanfer Ağa, Kara Üveys Çelebi gibi devlet büyükleriyle olan irtibatı tespit edildi. İkinci olarak taranan çeşitli İskendernâmeler, letâif kitapları, mesnevîler ve divanlardan elde edilen bilgilerin analizi sunularak *Kitâb-ı Hiyel*'de yer alan hikâyelerin ve şiiirlerin kaynakları ortaya kondu ve eserin bir kısmının tercüme, bir kısmının derleme ve bir kısmının da telif olduğu sonucuna ulaşıldı. Eserin kaynaklarının tamamının tespiti ise alandaki eserlerin çeşitliliği ve çokluğu hasebiyle bu çalışmanın sınırlarını aşmaktaydı. Üçüncü olarak yazarının biyografisi de göz önünde bulundurularak eserin içerik analizi yapıldı ve her ne kadar İskendernâme, letaifnâme ve daha başka türlerden hikâyeleri ihtiva etse ve çeşitli eserlerde letaifname olarak zikredilse de eserin nasihatnâme olarak yazıldığı ortaya kondu. Dördüncü olarak eserin biçim analizi yapıldı, derleme bir mecmua olması hasebiyle hikâyeler arasında üslup farklılıkları ortaya kondu, eser dili ve üslubu bakımından analiz edilip hem mensur kısımlarda hem manzum kısımlarda esere anlaşılır, akıcı bir üslubun hâkim olduğu ortaya kondu. Eserin dönemin atasözleri, deyimleri vs. hakkında da dönemine ışık tuttuğu görüldü. Eserin sade ve akıcı bir üslubunun olduğu, dil malzemesi bakımından da oldukça zengin olduğu ve eserde bugün arkaik diyebileceğimiz birçok kelime ve deyme yer verildiği tespit edildi. Eserin büyük bir kısmını iç kafiyelerle örülü mensur kısımlar ve hatırı sayılır bir kısmını da nazım kısımları oluşturmakta idi. Eserde ağırlıklı olarak hikâye anlatımında kullanılan mesnevî nazım şeklinin kullanıldığı gözlemlendi. Şiirlerde ekseriyetle Mefâ'îlün / Mefâ'îlün / Fe'îlün vezin kalıbının kullanıldığı tespit edildi. Eserde şiiirlerin mensur hikâyelere kıyasla ikinci planda olduğu, anlatılan nasihatlerin pekişmesi ya da yapılan tasvirlerin daha tesirli olması için bir araç işlevi gördüğü gözlemlendi. *Kitâb-ı Hiyel*

ile ilgili tespit edilen önemli bir üslup özelliği de eserin bir dinleyici kitlesine hitap eder şekilde yazılması idi. Müellifin eserin hitap kitlesi için kullandığı “sāmi’ in, işit, dimezem” gibi ifadeler eserin bir mecliste anlatılmak ya da okunmak üzere yazıldığını düşündürdü. *Kitâb-ı Hiyel* ile ilgili bir başka önemli husus da iki nüshası arasında yer yer üslup farklarının gözlemlenmesi idi. Eserin Topkapı nüshasında daha Türkçe ağırlıklı kelimeler kullanılmışken eserin British Library nüshasında aynı kelimelerin Arapça ve Farsça versiyonları kullanılmıştı. İki nüsha arasındaki üslup farklılıklarının olası sebeplerinin; ikisinin farklı dönemlerde yazılması ve sunuldukları kişilerin edebi zevklerine hitap etme kaygısı olabileceği düşünüldü. Eserin şekil, içerik, dil ve üslup incelemesi yapılırken klasik incelemelerden farklı olarak bu malzemelerinin metin içindeki biçimsel ve işlevsel kullanımları tespit edilerek metnin portresi çizilmeye çalışıldı ve eserin kısa bir özeti verildi.

Bu çalışmanın en önemli amaçlarından biri de bir hileler kitabı olan *Kitâb-ı Hiyel*’in arketipsel eleştiri bağlamında Jung’un *trickster/hilebaz* arketipi üzerinden incelenmesi idi. Tezin ilgili bölümünde Jung’un Psişe Modeli ve Arketip Teorisi *benlik, ego, persona, gölge, anima/animus, bireyleşme/bütünleşme, kolektif bilinçdışı* gibi terimler üzerinden ortaya kondu. Akabinde Arketip Teorisi ve edebi eserlerle ilişkisi “Edebi Eserlerin Terapötik Yönü”, “Edebi Eserlerde Arketipsel İmgeler” başlıkları altında ele alındı. Daha sonra Hilebaz arketipi ve bu arketipin edebi işlevselliği ortaya kondu. Teorik zemin yeterince sağlamlaştırıldıktan sonra “*Kitâb-ı Hiyel*’de *Hilebaz*’ın Arketipik İmgeleri ve İşlevleri” başlığı altında hilebazın *büyücü* ve *kral* arketipleriyle bağlantısı ortaya konup *Kitâb-ı Hiyel*’de yer alan hilebaz büyücü, hilebaz kral örnekleri hikâyelerde başta büyücü ve kral arketipinin temsili olan padişahlar ve vezirler olmak üzere kadılar, tabipler gibi çeşitli büyücü temsilleri üzerinden ele alındı. *Kitâb-ı Hiyel*’de yer alan hilebaz büyücü ve hilebaz kral örneklerinin ekseriyetle vezirler ve padişahlar olduğu tespit edildi. Bu tespit ile eserin nasihatnâme olması arasında sıkı bir bağın olduğu ortaya kondu. Bunun dışında *Kitâb-ı Hiyel*’de büyücü temsiliinin hatırısayılır bir kısmını da kadılar, hekimler ve danışmentler oluşturmaktaydı. Müellifin sunduğu hikâyeler aracılığı ile gerek III. Murad’a olsun, gerek Üveys Çelebi’ye öğüt vermek amacı güttüğü gözlemlendi. Nitekim bu hikâyeler dönemin problemlerine ayna tutması açısından da kayda değer bilgiler içermekteydi. Eserin nasihatnâme yönü düşünüldüğünde de yazarın padişaha (Sultan III. Murad) ve vezire (Üveys Paşa) olası yolsuzluklar ya da vuku bulan yolsuzlukları mizahi bir dille

anlatıp hikâyelerin sonlarında yer verdiği eleştirel şiirler ile durumla ilgili ne yapılması gerektiği hakkında yorumlar sunduğu kanaatine varıldı.

Çalışmanın son bölümünde *Kitâb-ı Hiyel*'in Topkapı Sarayı Kütüphanesi H. 1279 ve British Library Or. 7836'de kayıtlı nüshaları baz alınarak transkripsiyonu yapıldı. Eserin British Library Or. 7836'da kayıtlı olan nüshası müellif hattı olmasına rağmen sonradan oluşturulmuş ve Topkapı nüshasına göre oldukça eksik bir nüsha olduğu için metin tespitinde esas olarak alınmadı fakat Topkapı nüshasında okunamayan ya da vezin ve anlam göz önünde bulundurulduğunda yanlış olabileceği düşünülen kısımların doğru tespiti için eserin British Library nüshasına da başvuruldu. İbarelerin British Library nüshasında yer alan formları tercih edildiğinde bu durum dipnotta belirtildi. Eserin British Library nüshasının müellif hattı olmasına rağmen Topkapı nüshasından hareketle oluşturulmasından dolayı eserin Topkapı nüshasına kaynaklık eden başka bir nüshanın varlığının elzem olması ve eserin bu nüshalarından başka nüshalarının var olup olmadığından emin olunamaması gibi hususlar eserin tenkitli metin şeklinde hazırlanmasına engel teşkil etti. Tezin ilgili kısmında metnin kurulmasında izlenen yol ve tercih edilen imla hususiyetleri ile incelemede kullanılan nüshaların tavsifi de ayrıca yapıldı. Yapılan tavsif neticesinde iki nüsha arasındaki bariz üslup farklılıkları örneklendi. Bu farklılığın nüshalardan birinin Kara Üveys Paşa'ya, diğerinin ise III. Murad'a sunulmak üzere yazılmış olmasından kaynaklandığı sonucuna varıldı. Akabinde eserin günümüz Türkçesine dil içi çevirisi yapıldı. Dil içi çeviri ile Osmanlı Türkçesine vakıf olmayan daha geniş bir kitleye hitap etmesi amaçlandı.

Son olarak, *hile* teması altında İskendernâme, letaifnâme gibi farklı türlerden derleme hikâyeleri ihtiva eden, bunun yanı sıra bünyesinde tercüme ve telif hikâyelere de yer veren, yazarı Gedizli Azmî tarafından III. Murad ve Kara Üveys Çelebi'ye sunulmak üzere yazılmış ve nasihatnâme özellikleri taşıyan bir hikâye mecmuası olan *Kitâb-ı Hiyel* barındırdığı bu zengin muhtevayla araştırmacılara ve günümüz okuyucusuna sunuldu.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, N. (2017). *Riyâzü's-Şuarâ (Tezkiretü's-Şuarâ)*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Adalıoğlu, H. H. (2009). Siyâsetnâme. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37, 304-306.
- Akdoğan, Y. (t.y.) *Ahmedî İskender-nâme*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr>. (E. T. 30.05.2020)
- Aktulum, K. (2014). Folklorik İmgelem: Bir Toplumsal İmgeler Rezervuarı Olarak İmgelemin Epistemolojik Temellerine Giriş. *Milli Folklor*, (101), 277–290.
- Aristoteles (1987). *Poetika*. (Çev. İ. Tunalı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atlı, F. (2012). Edebi Metnin ve Yaratıcılığın Kaynağına Ulaşan Yol: Psikanalitik Edebiyat Eleştirisi. *Turkish Studies*, 7(3), 257–273.
- Avcı, İ. (2013). *Türk Edebiyatında İskendernâmeler ve Ahmed-i Rıdvân'ın İskendernâme'si*. Yayımlanmamış doktora tezi. Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M. (2016). XVII. Yüzyılda Gediz'in Sosyo-Ekonomik Yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 125–153. <https://doi.org/10.9775/kauibfd.2016.007>
- Brodtkorb, P. (2010). The Confidence-Man: The Con-Man as Hero. In *Bloom's Literary Themes: The Trickster*. H. Bloom and H. Blake (Eds.). 19-36. Newyork: Infobase Publishing.
- Bars, M. E. (2018). Deli Dumrul Anlatısının Arketipsel Sembolizm Bakımından Çözümlemesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 44, 57-75.
- Barthes, R. (1988). *Anlatıların Yapısal Çözümlemesine Giriş*. (Çev. M. Rifat, S. Rifat). İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Bayram, Y. (2009). 16. Yüzyılda Hikâye ve Hikâye Külliyyatları. *Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara: 2009. www.kulturportali.gov.tr (E. T. 30.05.2020).
- Çalıkşkan, Y. (2015). *Lâmi'î Çelebi Latifeler Kitabı*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.

- Demirel, M. (2004). *Yusuf u Zeliha: Süleymaniye, Lala İsmâil Efendi 621: Çevriyazı ve Tıpkıbasımı*. Duxbury: Harvard Üniversitesi Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Emecen, F. (2009). Selim II. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 36, 414-418.
- Eroğlu, H. (2003). Osmanlılarda İktidarın Değışim Süreci ve Meşruiyet Sorunu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43(2), 19-39.
- Evliya Çelebi (1935): *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Anadolu, Suriye, Hicaz. C. 9*, İstanbul Devlet Matbaası.
- Gökbilgin, M. T. (1952). Kara Üveys Paşa'nın Budin Beylerbeyliği (1578-1580). *Tarih Dergisi*, 2, 17-34.
- Griswold, W. (1983). The Devil's Techniques: Cultural Legitimation and Social Change. *American Sociological Review*, 48(5), 668-680.
- Gülerer, S. (1988). *Bursalı Lâ'm'î Çelebi "İbret-nümâ": İnceleme-Metin*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İçli, A. (2013). Ruh'un Kendine Yolculuğu: Arketipsel Sembolizm Bağlamında Sıhhat ü Maraz Üzerinde Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 8(13), 1017-1030.
- İpekten, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebi Muhitler*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- İz, F. (1996). *Eski Türk Edebiyatında Nesir*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Jackson, L. (2000). *Literature, Psychoanalysis and the New Sciences of Mind. Foundations of Modern Literary Theory, Vol. 1*. Harlow: Longman.
- Jung, C. G. (Ed.) (1997). *Man and His Symbols*. New York: Doubleday.
- Jung, C. G. (2006). *Analitik Psikoloji* (Çev. E. Gürol). (2. bas.). İstanbul: Payel Yayınları.
- Jung, C. G., Aksu Yılmaz, Z., Saydam, M. B. (2013). *Dört Arketip*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaplan, M. (2019). *Nâbî: Hayriyye*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

- Karabaş, S. (1990). The Use of Eroticism in Nasreddin Hoca Anecdotes. In *Western Folklore* 49(3), 299-305.
- Karagözlü, V. (2011). Arketipsel Sembolizm Bağlamında Mihr ü Vefa Mesnevîsinin İncelenmesi. *Turkish Studies*, 7(1), 1405–1421.
- Karatay, F. E. (1961). *Topkapı Sarayı Müzesi Kitaplığı Türkçe Yazmalar Kataloğu, C. II*, İstanbul.
- Kavruk, H. (1998). *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı.
- Kayabaşı, B. (1997). *Kâfzâde Fâizî'nin Zübdetü'l-Eşâr'ı*. İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kayaokay, İ. (2014). Fuzûlî'nin Leyla ile Mecnûn Mesnevîsinin Arketipsel Sembolizm Bağlamında Çözümlemesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* (7), 337–351.
- Kervan, K. (2017). *Gedizli Azmî'nin Kitâb-ı Hiyel Adlı Eseri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kortantamer, T. Kuruluştan Tanzimata Kadar Osmanlı Dönemi Türk Mizahının Kısa Bir Tarihi. <https://www.edebiyatdunyamiz.com/> (E. T. 29.06.2020)
- Kutlar Oğuz, F. S. (2012). Mehmed Tevfik'in Nevâdirü'z-Zarâ'if'i. *Turkish Studies*, 7/4, 443-465.
- Kütükoğlu, B. (2006). Murad III. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 31, 172-176.
- Levend, A. S. (1984). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Merter, M. (2012). Mustafa Celal ve Cemal Dengesi Bağlamında Cinsiyet. *Dini ve Toplumsal Boyutlarıyla Cinsiyet II, Tartışmalı İlmi İhtisas Toplantısı*, 11-23. http://isamveri.org/pdfdrq/D094885/2012/2012_MERTERM.pdf (E. T. 29.06.2020)
- Moore, R. L., ve Gillette, D. (1995). *Kral, Savaşçı, Büyücü, Âşık: Olgun Erkeklik Arketipleri Yeniden Keşfediliyor*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Moran, B. (2008). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ocak, A. Y. (1990). XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî Dini İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi. *İslamî Araştırmalar*, 4 (3), 190–194.
- Okuyucu, C., Kartal, A., ve Köksal, M. F. (2009). *Klasik Dönem Osmanlı Nesir Metinleri*. İstanbul: Kriter Yayınları.
- Onat, G. (2007). *Elif Şafak'ın Romanlarının Arketipsel Sembolizm Açısından İncelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ördek, Ş., Karagözlü, V. (2015). Murad Çelebi (Azmî)'nin Kitâb-ı Kümük Adlı Eserinin Tanıtılması ve Değerlendirilmesi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 1(2), 115-126.
- Öztürk, Z. (2001). *Hamdu'llah Hamdî'nin Yûsuf ve Zeliâ Mesnevisi*. Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- Özünel, E. Ö. (2008). Hoca Nasrettin, Kahraman mı, Anti-kahraman mı, Hilebaz mı, Bilge mi?. *Milli Folklor*, (78), 22–27.
- Pearson, C. S. (2003): İçimizdeki Kahraman: Yaşadığımız Altı Arketip. (Çev. S. Ayanbaşı). İstanbul: Akaşa.
- Pearson, C. S. (1991). *Awakening the Heroes Within. Twelve Archetypes to Help Us Find Ourselves and Transform Our World*. San Francisco: HarperSanFrancisco.
- Pelister, T. G. (2017). *Arketipsel Eleştiri Bağlamında Tiyatro Metinlerinde Gölge Arketipinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Pınar, M. (2012). *Gediz Ansiklopedisi*. Gediz: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Radin, P., Kerényi, K., ve Jung, C. G. (1956). *The Trickster; A Study in American Indian Mythology*. New York: Philosophical Library.
- Solmaz, S. (2018). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Stevens, A. (2014). Jung. (Çev. N. Örgü). Ankara: Dost Yayınları.
- Sungurhan, A. (2017). *Kınalızâde Hasan Çelebi: Tezkiretü's-Şuara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

- Tarlan, A. N. (1945). *Hayali Bey Divanı*. İstanbul: İstanbul Ü. Yayını.
- Tarlan, A. N. (1963). *Necati Beg Divanı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Timurtaş, F. K. (1963). *Şeyhî'nin Hüsrev ü Şirin'i: İnceleme-Metin*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Osmanlı Türkçesi Grameri III*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Tosun, N. (2014). *Doğu'nun Hikâye Kuramı*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Üçok, C. (1944). Osmanlı Devleti Teşkilâtından Tımarlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1, 525-551.
- Ünlü, O. (2017). Müellifi Bilinmeyen Bir Hikâye Külliyyatı: Menâkıb-ı Hamsîn. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 18, 503-524.
- Ünlü, O. (2018). Ömer Seyfettin'in "Kurbâğa Duası" Hikâyesinde Metinlerarasılık. *Uluslararası Bandırma ve Çevresi Sempozyumu*, 1, 505-520.
- Ünlü, O. (2019). *Azmî-i Gedüsi Kitâb-ı Hiyel*. Ankara: Kendi Yayını.
- Ünlü, O. (2019). *Azmî Beg Gedüsi Hileler Kitâbı*. Ankara: Kendi Yayını.
- Ünver, İ. (1993). Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler. *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 51-89.
- Yazar S. (2012). *Gırnâtî Seyahatnamesi'nin XVI. Yüzyılda Yapılmış Bir Tercümesi*. İstanbul: Okur Akademi.
- Yılmaz, M. (2008). *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, 1-2. cilt, İzmir: Sütun Yayınları.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Elife ATEŞ

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 3 Mart 1987, Isparta

Elektronik Posta: elife.ates321@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Boğaziçi Üni, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü	2010
Lisans	Boğaziçi Üni, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (ÇAP)	2010
Erasmus Değişim öğrencisi	Uppsala Üniversitesi Türk Dilleri (Ocak-Temmuz 2009)	
Yüksek Lisans	Boğaziçi Üni, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	2014
Doktora	İMU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Programı	2020

SERTİFİKALAR

Marmara Üniversitesi Pedagojik Formasyon Eğitimi (İngilizce ve Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenlikleri için)

Uluslararası Osmanlı Türkçesi Tenkitli Neşir Kursu Katılım Sertifikası (3-15 Temmuz 2017 tarihleri arasında, İSAM’da 80 saatlik bir seminer)

17 Aralık 2018 tarihinde Yeditepe Üniversitesi tarafından düzenlenen Yeditepe Üniversitesi 3. Psikoloji Günü’ne Katılım Belgesi

Ayrıca,

Lisans dönemimde Psikoloji Bölümü’nden “Introduction to Psychology”, “Life Span Develop. Psychology: Bio&Cognitive”, “Social Psychology”, “Intro. To Modern Biology”, “Learning”, “Social Influences on Behaviour” olmak üzere altı adet ders aldım. Psikolojiye ilgim hala devam etmekte ve alanla ilgili okumalarım sürmekte...

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2007-2010	Acar Holding	Part-time Çevirmenlik
2013-2017	Semer kand Basım Yayın Dağıtım	Editörlük
	Sanayi ve Ticaret Aş.	

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce; orta düzeyde Almanca, orta düzeyde Farsça, başlangıç düzeyinde Arapça

YAYINLAR

Ateş, Elife, “Dede Korkut Hikâyelerinde Toplumsal Öğretiler”, *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 16(2019), 350-360.

HOBİLER

Kitap okumak, seyahat etmek, film izlemek